ZA'İFİ
GÜLŞEN-İ SİMURG
İNCELEME-TENKİTLİ METİN

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Berrin UYAR AKALIN

100314

Hacettepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı için öngördüğü
DOKTORA TEZİ
olarak hazırlanmıştır.

T 100314

Ankara
Eylül, 2001

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan ----------
Prof. Dr. Mustafa CANPOLAT

Üye ----------
Prof. Dr. Dursun YILDIRIM (Danışman)

Üye ----------
Prof. Dr. İsmail ÜNVER

Üye ----------
Doç. Dr. Osman HORATA

Üye ----------
Doç. Dr. Abide DOĞAN

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

28../11./2001

Prof. Dr. Nuran ÖZYER
Enstitü Müdürü

ÖZET

16. Yüzyıl şairlerinden Żaʿīfī'nin Gülşen-i Sī-murġ mesnevîsi üzerine hazırlamış olduğumuz bu çalışma, giriş, dört ana bölüm ve tenkitli metinden oluşmaktadır.

Çalışmanın konusunu oluşturan Gülşen-i Sī-murġ mesnevîsi, ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ının 16. yüzyılda yapılmış bir tercümesi olduğu için girişte, Türk edebiyatında Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr yazan ve tercüme eden şairler hakkında bilgi verilmiştir.

I. Bölümde, yer alan Türk Edebiyatında ʿAṭṭār Etkisi bahsinde, önce ʿAṭṭār'ın hayatı, eserleri, eserleriyle ilgili İran'da yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiş, sonra, Türk edebiyatında ʿAṭṭār'ın eserleri ilham alınarak meydana getirilmiş eserler tanıtılmıştır.

II. Bölümde, Żaʿīfī'nin hayatı, eserleri, eserlerinin nüshaları ve Żaʿīfī'yle ilgili yapılan bilimsel çalışmalar değerlendirilmiştir.

III. Bölümde ise, ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ı ile Żaʿīfī'nin Gülşen-i Sī-murġ'u şekil ve konu bakımından karşılaştırılarak Żaʿīfī'nin tercüme tekniği, genel hatlarıyla tespit edilmeye çalışılmıştır.

IV. Bölüm, Gülşen-i Sī-murġ'un iç ve dış yapısı bakımından ayrıntılı bir şekilde incelendiği; şairin Türk edebiyatındaki yeri ve öneminin tespit edildiği bölümdür.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında, Gülşen-i Sī-murġ'un Türk Dil Kurumu Yazma A/144, Hat Sanatları Müzesi envanter no: 840 ve Bibliotheque Nationale Supplement T.572 nolu üç yazma nüshasının karşılaştırılmasıyla kurulan tenkitli metni yer almaktadır.

Hayatıyla ilgili bilgileri tezkirelerden ve kendi yazdığı Ser-güzeşt-nāme'sinden öğrendiğimiz Żaʿīfī, Üsküp'e bağlı Karatova kasabasındandır.

Rumeli'de başladığı tahsil hayatına İstanbul Sahn medreselerinde devam eden şair, Zenbilli Ali Cemali Efendi'den mülâzım olduktan sonra Anadolu ve Rumeli'de çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Eserlerinde verdiği bilgilere göre H.900 yılında doğan şairin, ne zaman ve nerede öldüğü belli olmamakla beraber, eserlerini ihtiva eden Külliyat'ını bir kez daha H. 963-964 tarihlerinde İstanbul'da yazmasından dolayı, bu tarihten sonra İstanbu'da ölmüş olması kuvvetli bir ihtimaldir.

Aşağı yukarı altmış yaş civarına kadar yaşmış olan Żaʿīfī, oldukça verimli bir şair olup telif tercüme pek çok eser meydana getirmiştir. Eserlerini topladığı Külliyat'ında yer alan Dīvān'ı, Fāl-i Murġān'ı ve Ser-güzeşt-nāme'si telif olan Żaʿīfī'nin diğer eserleri Farsça ve Arapçadan birer tercümedir.

ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ının 16. yüzyıl Türkçesiyle edebiyatımıza kazandırılmış bir çevirisi olan Gülşen-i Sī-murġ, tasavvuftaki "vahdet-i vücut" felsefesini temsilî bir şekilde, geçmiş hayat tecrübelerinden örnekler vererek anlatan bir eserdir.

Gülşen-i Sī-murġ'u H. 951 yılında tamamlayan şair, 5277 beyitlik bu mesnevîyi ʿAṭṭār'la aynı vezinde tercüme etmiştir. Eser, nazım tekniği bakımından kuvvetli olmakla birlikte, nadir de olsa vezin ve kafiye kusurlarına rastlanmaktadır.

Żaʿīfī, mesnevîsinde devrinin diğer eserlerine nazaran oldukça sade bir dil kullanmış, aynı zamanda dilindeki ağız özelliklerini eserine yansıtmıştır. Bundan dolayı Gülşen-i Sī-murġ, dil tarihi açısından da önemli bir eserdir.

Żaʿīfī, Külliyatında bulunan tercüme eserlerinden anlaşıldığına göre, en çok Saʿdī ve ʿAṭṭār etkisinde kalmıştır. Eserinde kullandığı atasözü ve deyimlerin çokluğuna bakılacak olursa da, Necatî Bey'i örnek aldığı söylenebilir.

Żaʿīfī, Gülşen-i Sī-murġ'u, devrinin tercüme anlayışından farklı olarak kelime kelime Farsçadan Türkçeye aktardığı için, devrinde pek beğenilmemiştir. Aynı zamanda mürettep bir Divan sahibi olan şair, asrın başında yer alan Zātī ile 16.

yüzyıla damgasını vuran Bāḳī, Fużūlī gibi büyük şairlerin yetişmesi sebebiyle de kısa sürede unutulmuştur.

SUMMARY

This thesis on the Gülşen-i Sī-murġ "mesnevi" of the 16th Century poet Żaʿīfī consists of introduction, four main sections and the critical text.

Since Gülşen-i Sī-murġ is a 16th Century translation of ʿAṭṭār's Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr (Conversation of Birds), in the introduction information has been given on the poets who wrote on Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr or translated.

In section I, the influence of ʿAṭṭār on Turkish Literature is summarized. After having introduced the life of ʿAṭṭār, his writings and the works done on them in Iran, Turkish Literature works originating from or influenced by ʿAṭṭār's works are cited in this section.

In section II, the life of Żaʿīfī, his manuscripts, copied versions of his manuscripts and upto now all the scientific work related to Żaʿīfī done by others have been examined.

In section III, ʿAṭṭār's Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr and Gülşen-i Sī-murġ of Żaʿīfī are compared with respect to formation and content and also information on the translation technique of Żaʿīfī have been given.

Gülşen-i Sī-murġ is analyzed with respect to formation and content in section IV, and the importance in and the influence of the poet on Turkish literature is pointed out.

The next section contains the critical text put together depending on comparison of three copies of Gülşen-i Sī-murġ in Turkish Language Foundation A/144, Museum of Turkish Hand-Writing Arts catalog no.840 and Bibliotheque Nationale Supplement T.572.

According to information on his life in "tezkires" and in Sergüzeşt-nāme of Żaʿīfī, the poet was born in Karatova near Üsküp. His education started in Western Thrace and continued in Istanbul Sahn "medrese", and after having received

permission from Zenbilli Ali Cemali Efendi the poet had taught in "medreses"of Anatolia and Thrace. From the clues in his manuscripts, he was born in H.900. Although it is not certain where and when he died, since he had copied all of his manuscripts for a final time in 963-964 in Istanbul, it is very likely that he had died after 964 in Istanbul.

Approximately having lived 60 years, Żaʿīfī was a productive poet who wrote and translated many works. In the "külliyat" where his manuscripts are collected, the Dīvān, Fāl-i Murġān and Sergüzeşt-nāme are his original works, the others are translations from Persian and Arabic.

Gülşen-i Sī-murġ, a 16th Century translation of ʿAṭṭār's Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr, is on the issue of everything being only one-body (vahdet-i vücut) explained by narrating the stories of past experiences.

Having completed Gülşen-i Sī-murġ in H.951, he had written the 5277 double-line (beyits) "mesnevi" with the same "aruz"verse as ʿAṭṭār's. Even though the versification technique is very strong, seldomly "aruz" and rhyme mistakes can be seen.

Compared to the contemporary manuscripts, Żaʿīfī has used a fairly simple language, in the meantime has reflected his tongue to his writings. Therefore, this work is important for language history analysis.

As understood from his translation works, he had been mostly influenced by Saʿdī and ʿAṭṭār. The frequent occurrence of the proverbs and idioms, it can be concluded that he had imitated Necati Bey.

Contrary to contemporary translation approaches of his time, Żaʿīfī had translated word by word. Also since great poets like Zātī, Bāḳī, Fużūlī had been in the scene at the beginning of the century Żaʿīfī had been forgotten very quickly.

İÇİNDEKİLER

ÖZET i

SUMMARY iv

İÇİNDEKİLER vi

Kısaltmalar viii

ÖNSÖZ ix

GİRİŞ 1
TÜRK EDEBİYATINDA MANṬIḲU'Ṭ-ṬAYR YAZAN ve TERCÜME EDEN ŞAİRLER 1

I. BÖLÜM : TÜRK EDEBİYATINDA ʿAṬṬĀR ETKİSİ 12

II .BÖLÜM : ZAʿĪFĪ'NİN HAYATI ve ESERLERİ 38
A) HAYATI 38
B) ESERLERİ ve ESERLERİNİN NÜSHALARI 47
C) ZAʿĪFĪ İLE İLGİLİ YAPILAN BİLİMSEL ÇALIŞMALAR 62

III. BÖLÜM : ʿAṬṬĀR'IN MANṬIḲU'Ṭ-ṬAYR'I İLE ŻAʿĪFĪ'NİN GÜLŞEN-İ SĪ-MURĠ'UNUN KARŞILAŞTIRILMASI 66

IV. BÖLÜM : GÜLŞEN-İ SĪ-MURĠ'UN ŞEKİL ve MUHTEVA BAKIMINDAN İNCELENMESİ 139
A) GÜLŞEN-İ SĪ-MURĠ'UN İÇ YAPISI 139
I- KONUNUN KAYNAĞI VE OLAYIN ÖZETİ 139
II-TAHKİYE ÖZELLİKLERİ 143
1-Olay Örgüsü 144
2-Hikâyelerin Sınıflandırılması 224
3- Zaman 236
4- Mekân 248
5- Şahıslar 253
6- Anlatıcı Metod ve Tekniği 271
III- HİKÂYELERDE AŞK 276
IV- HİKÂYELERDE TOPLUM YAŞAYIŞIYLA

İLGİLİ UNSURLAR 300
V- MOTİFLER ve MASAL UNSURLARI 319
VI- HİKÂYELERDEKİ DİNÎ, TASAVVUFÎ ve AHLÂKÎ UNSURLAR 326
B) GÜLŞEN-İ SĪ-MURĠ'UN DIŞ YAPISI 378
I- NAZIM ŞEKLİ 378
II- VEZİN ve KAFİYE 386
1) Vezin 386
2) Kafiye 394
III- SÖZ SANATLARI 401
IV- ŞAİRİN DİLİ VE ÜSLUBU 422

SONUÇ : GÜLŞEN-İ SĪ-MURĠ'UN TÜRK EDEBİYATINDAKİ YERİ ve ÖNEMİ 430

TENKİTLİ METİN 435
A) NÜSHALARIN TANITILMASI 435
B) NÜSHALARIN DİL ve İMLÂ ÖZELLİKLERİ 450
C) METNİN KURULUŞUYLA İLGİLİ AÇIKLAMALAR 470
METİN : GÜLŞEN-İ SĪ-MURĠ 487

KAYNAKÇA 920

EKLER 944

KISALTMALAR

AKM	:	Atatürk Kültür Merkezi
Ans.	:	Ansiklopedi
B	:	Bibliotheque Nationale Supplement T.572
bkz.	:	bakınız
D	:	Türk Dil Kurumu Yazma A/144
Der.	:	Dergi
DTCF	:	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Edb.	:	Edebiyat
E.Ü.	:	Ege Üniversitesi
Fak.	:	Fakülte
H	:	Hat Sanatları Müzesi envanter no:840
İ.A.	:	İslam Ansiklopedisi
İ.Ü.	:	İstanbul Üniversitesi
KTB	:	Kültür ve Turizm Bakanlığı
MEB	:	Milli Eğitim Bakanlığı
T	:	Topkapı Sarayı Revan 822
TDAY	:	Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDE	:	Türk Dili ve Edebiyatı
TDEA	:	Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi
Üniv.	:	Üniversite
vb.	:	ve benzeri
Yay.	:	Yayını
YKY	:	Yapı Kredi Yayınları

ÖNSÖZ

Gülşen-i Sī-murġ, dinî, tasavvufî ve ahlâkî konulu bir mesnevî olup, meşhur İranlı şair ve âlim ʿAṭṭār'ın, Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr isimli mesnevîsinin 16. yüzyıldaki Türkçe çevirisidir. Tasavvuftaki "vahdet-i vücut" felsefesini temsilî şekilde, geçmiş zamanlarda yaşayan insanların hayat tecrübelerinden örnekler vererek işleyen eser, Żaʿīfī'nin diliyle 16. yüzyılda edebiyatımıza kazandırılmıştır. Żaʿīfī, çağdaşlarına göre düşkünlük derecesinde kullandığı sade ve anlaşılır Türkçesiyle kendine mal ederek tercüme ettiği eserini, konuya uygun söylediği atasözü ve deyimler ile zenginleştirmiştir. Bu bakımdan şairin kendi dilinin imkânlarıyla ve ağız özelliklerini de yansıtarak tercüme ettiği Gülşen-i Sī-murġ, Türkçenin zamana ve bölgelere göre olan değişimini gösterdiği için ayrıca dil tarihi açısından da önemli ve incelenmeye değer bir eserdir. Bugüne kadar Żaʿīfī ve eserleriyle ilgili çeşitli çalışmalar yapılmış olmasına rağmen, bunların hiç birinde şairin ağız özellikleri üzerinde durulmamıştır.

Verimli bir şair olan Żaʿīfī'nin Gülşen-i Sī-murġ'uyla ilgili daha önce Ali Rıza Özuygun tarafından 1993'te Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde Türk Dil Kurumu Yazma A/144'te kayıtlı olan eksik nüshanın transkripsiyonlu metninden ibaret bir yüksek lisans tezi yapılmıştır. Ancak bu çalışma, Gülşen-i Sī-murġ'un edebî yönden bir incelemesini içermediği gibi, metnin tenkitli bir yayımı da değildir. Bunun yanında Żaʿīfī'yle ilgili yapılan diğer çalışmalarda ise, şairin dil özellikleri tespit edilmemiştir. Bilindiği üzere, dil ve edebiyat alanında yapılacak çalışmalarda önce sağlam bir metnin oluşturulması, bilimsel çalışmanın bir gereğidir. Bu bakımdan Gülşen-i Sī-murġ'un bilinen Türk Dil Kurumu nüshası dışındaki iki nüshasına daha ulaşmamız, bizi bu çalışmaya yönelten sebeplerden biri olmuştur. Bunun dışında eserin, dil tarihi ve mukayeseli edebiyat açısından genel özelliklerinin

ve edebî yönden öneminin tespit edilmesi, bu eseri incelememizdeki diğer sebeplerdir.

Gülşen-i Sī-murġ üzerinde yapılan bu çalışmanın giriş bölümünde, "Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr Yazan ve Tercüme Eden Şairler" başlığı altında Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ın Türk edebiyatındaki etkisi üzerinde durularak yüzyıllar boyu yapılan çevirileri ve bu eser örnek alınarak meydana getirilmiş çalışmalar belirtilmiştir.

Gülşen-i Sī-murġ, Âṭṭār'ın eserlerinin en meşhurlarından olan Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ının bir çevirisidir. Bu yüzden incelemenin birinci bölümünde Âṭṭār'ın hayatı, edebî kişiliği ve eserleri hakkında bilgi verilerek kendisiyle ilgili İran'da yapılan çalışmalar tanıtılmıştır. Bunun yanında günümüze kadar ʿAṭṭār'dan yapılan tercümeler ve onun etkisiyle yazılan eserler anlatılmış, böylece onun Türk Edebiyatı üzerindeki etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

İncelemenin ikinci bölümünde ise, tezimizin konusunu oluşturan Gülşen-i Sī-murġ'un şairi Żaʿīfī'nin, kendi yazdığı Ser-güzeşt-nāme'si ile tezkirelerden yararlanılarak hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş, eserlerinin nüshaları tanıtılmıştır. Bunun yanı sıra, Żaʿīfī ile ilgili olarak yapılan bilimsel çalışmalar da değerlendirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü ise, ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ı ile Żaʿīfī'nin Gülşen-i Sī-murġ'unun şekil ve konu bakımından karşılaştırılmasından oluşmaktadır. Burada, bu iki eserin üslûp açısından değerlendirilip incelenmesi, dilbilimcilere bırakılarak, eserin aslındaki anlama bağlılık ve verilmek istenen düşüncenin Gülşen-i Sī-murġ'da ne ölçüde yansıtılabildiği; sözün çeviride anlam açısından tutarlılığı, belli kavramları anlatmak için seçilen kelime deyim ve tamlamaların kullanılışı, Farsça sözdiziminin Türkçe metne yansıma biçimi, Farsça deyimlerin çeviri yoluyla Türkçeye aktarılması ve şairin sanatçı kişiliği açısından sözlerine belli bir özellik katabilmek için kendi dilinin anlatım imkânlarından ne ölçüde yararlandığı genel hatlarıyla tesbit edilmiştir.

Dördüncü bölümde Gülşen-i Sî-murġ, şekil ve muhteva bakımından incelenmiştir. Konunun kaynağı ve olayın özeti verildikten sonra tahkiye unsurları içerisinde, eserde yer alan hikâyelerin özeti ve çerçeve hikâye ile olan bağlantıları tespit edilerek hikâyeler sınıflandırılmıştır. Daha sonra, olayların geçtiği zaman, mekân ve bu ikisine bağlı olarak hikâyelerde yer alan tarihî ve mitolojik şahsiyetler hakkında bilgi verilmiş; anlatıcı metod ve tekniği üzerinde durulmuştur. Bundan sonra hikâyelerde geçen duygu ve hayal ögeleri açısından aşk, ölüm, nefret, kin, kıskançlık vb. duygular işlenmiştir. Bunların yanında hikâyelerde yer alan toplum yaşayışıyla ilgili konular, motifler ve masal unsurları ile dinî, tasavvufî ve ahlâkî unsurlar da incelenmiştir.

Gülşen-i Sî-murġ'un dış yapısını oluşturan özellikler de bu bölümde verilmiştir. Eserin nazım tekniği açısından taşıdığı özellikler belirtilmiş, şairin vezin ve kafiye açısından kusur ve güzellikleri ele alınmış; Żaʿîfî'nin bu konudaki başarısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Eserin söz sanatları açısından gösterdiği değerler, şairin dili ve üslûbu ile kelime hazinesi ve bunları kendi dilinin imkânları içerisinde nasıl kullandığı üzerinde durulmuştur.

İncelemenin bundan sonraki kısmında, Gülşen-i Sî-murġ'un Hat Sanatları (H), Bibliotheque Nationale (B) ve Türk Dil Kurumu (D) nüshaları karşılaştırılarak, nüsha farkları belirtilmek suretiyle çeviri yazılı tam ve eksiksiz bir metni verilmiştir. Metin yazıya aktarılırken, harekelenişindeki farklılık dikkatimizi çekmiş ve önce bu farklılıkların müstensih hatası olup olmadığı üzerinde durulmuş ve daha sonra bu farklı harekelenişin, H ve B nüshalarında düzenli olarak tekrarlanması üzerine Topkapı Revan 822'de kayıtlı ve bizzat Żaʿîfî'nin elinden çıkmış olan müellif hattındaki eserlerde kontrolleri yapılmıştır. Ayrıca harekelenişi farklılık arz eden kelimeler, listelenerek müellif hattının yanı sıra Galat Sözlüklerinden de taranmıştır. Sonuç olarak metindeki bu farklı harekelenişin; yaptığı doktora tezinde Kâmil Akarsu (1993)'nun dediği gibi "harekelerin ters konulmasından doğan vokal yanlışlıkları" olmadığı; aksine, bunların şairin kendi ağız özelliklerinden ileri geldiği

tespit edilmiş; bu özelliklerin, 16. yüzyıl Türkçesindeki zamana ve bölgelere göre olan fonetik değişmeleri göstermesi bakımından dilciler için tam ve güvenilir bir malzeme olmasına gayret gösterilmiştir. Bunun yanında Gülşen-i Sī-murġ'un Hat sanatlarındaki yazma nüshası paha biçilemeyecek derecede kıymetli bir nüsha olduğundan, yazmanın estetik açıdan değerlendirilmesi, sanat tarihçilerine bırakılarak nüshanın sanat değeri ve özellikleri de ortaya konmaya çalışılmıştır. Büyük bir ihtimalle bu nüsha saray için hazırlanmış olduğundan, bir eserin hazırlanıp padişahın eline geçinceye kadarki geçirdiği evreleri hakkında bilgi verilmiş; ayrıca Kanunî Sultan Süleyman devrine ait yayımlanmış ehl-i hiref ve in'âmat defterleri taranarak müstensihler ve sanat değeri taşıyan nüshanın ustaları hakkında bilgiler elde edilmeye çalışılmış ve bu şekilde, özellikle "H" nüshasının güvenilirliği ispat edilmek istenmiştir. "B" nüshasının müstensihi olan Pervane b. Abdullah'ın da Kanunî'nin has nedimi olan Pervane Bey olup olmadığı irdelelenmiştir.

İncelemede herhangi bir bölümü kolayca arayıp bulmak için metnin içinde geçen bütün bölüm başlıkları ile bunların Türkçe çevirileri numaralandırılmış, yanlarına parantez içinde sayfa numarası ve her bölümün kaç beyitten oluştuğu yazılmıştır. Bölüm başlıkları, Manṭıḳu't-Ṭayr'daki bölümler ve bölümlerin beyit sayılarının karşılaştırılmasında kolaylık olması bakımından üçüncü bölümde verildiği için, ayrıca metnin başına konmamıştır.

Bu çalışmada çeşitli açılardan yararlanılan kitap, dergi, katalog, tez vb. çalışmalar da "Kaynakça" başlığı altında toplanmıştır.

"Sonuç" bölümünde ise, şairin edebî kişiliği hakkında bilgi verilerek, yapılan inceleme ve araştırmalar sonucunda elde edilen bilgiler, ana çizgileriyle özetlenmiştir.

16. Yüzyılın velût bir şairi olan Żaʿīfī'nin Gülşen-i Sī-murġ mesnevîsi üzerine hazırladığımız bu çalışmada, başından sonuna kadar maddî, manevî emeği geçen herkese canıgönülden şükranlarımı sunmak boynumun borcudur.

Berrin Uyar Akalın

GİRİŞ

TÜRK EDEBİYATINDA MANṬIḲU'Ṭ-ṬAYR YAZAN ve TERCÜME EDEN ŞAİRLER

"Maḳāmāt-ı Ṭuyūr", "Maḳālātü'ṭ-Ṭuyūr" ya da "Ṭuyūr-nāme" adlarıyla anılan bu eser, ʿAṭṭār'ın şaheseridir. Şairin "vahdet-i vücūd" konusunu hikâye yoluyla anlattığı Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr, Türk edebiyatında çok sevilmiş ve diğer eserlerinden daha fazla rağbet görmüştür. Bu yüzden 14. yüzyıldan itibaren hemen hemen her yüzyılda çevirileri yapılmış, hatta ondan ilham alınarak değişik eserler meydana getirilmiştir. Bunun yanında ʿAṭṭār ve Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr 'ın, 14. yüzyıldan daha da önce Türk tasavvuf hayatının oluşmasında ve sufîler üzerinde derin izleri görülmektedir.

Özellikle ʿAṭṭār'ın Mevlānā üzerindeki etkisi pek derindir. Mevlāna, küçük yaşta babasıyla Belh'den Nīşābūr'a geldiğinde, o sırada sağ olan ʿAṭṭār'la görüşürler ve ʿAṭṭār, küçük Celāle'd-dīn hakkında hayır dualarda bulunarak, ona Esrār-nāme'sinden bir nüsha hediye eder (Köprülü 1984:217). Dīvān'ında "ʿAṭṭār'ın ruh, Senāī'nin ise, onun iki gözü olduğunu ve kendisinin de ikisinin ardından geldiğini"

عطار روح بود و سنائی دو چشم او
ما از پی سنائی و عطار آمدیم

şeklinde ifade eden Mevlānā, "Ben manzumelerinden şeker dökülen Rumelili Mollayım. Ama söz söylemede Şeyh ʿAṭṭār'ın uşağıyım"

من آن ملای رومم که از نظمم شکر ریزد
ولکن در سخن گفتن گلام شیخ عطارم

demiştir. Eflākī'nin de Menākıbü'l-ʿĀrifīn'de anlattığına göre, Mevlānā, Senāī'nin İlāhī-nāme'si ile ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr ve Musībet-nāme'sini büyük bir dikkatle incelermiş. Hüsāmeddīn Çelebi ona Hakīm'in İlāhī-nāme'si tarzında ve Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr vezninde bir kitabı olursa, bunun insanlara yadigâr kalacağını, âşıkların ve gönlü yanıkların can dostu olacağını söyler. Bunun üzerine Mevlānā sarığının ucundan Meṣnevī'nin ilk on sekiz beytini içeren bir kâğıt çıkarıp Hüsāmeddīn Çelebiye çıkarıp verir ve ".....Kim ʿAṭṭār'ın sözlerini dikkatlice okursa Senāī'nin sırlarını anlar; kim de Senāī'nin sözlerini inanarak okursa bizim sözlerimizi anlar....." (Yazıcı 1953-54:739), der. Ayrıca Meṣnevī'nin bu ilk 18 beytinde Cevāhirü'z-Zāt'taki "Hz. Ali ile kuyu" hikâyesinin etkisi de görülmektedir. Şeyḫ Maḥmūd Şebisterī, Gülşen-i Rāz isimli eserinde, yüzlerce yıl geçse de yineʿAṭṭār gibi bir şair gelmeyeceğini belirterek onu över. Mevlānā'nın dışındaki Mevlevî şairler de ʿAṭṭār'ın adını büyük bir hürmetle anarlar. Meslâ 16. asır Mevlevî şairlerinden Dīvāne Mehmed Efendi, bir gazelinde (Gölpınarlı 1944:VII)

Ṭabʿum çerāġı Ḳāsım-ı Envārdan yanar
Būy-ı fenā dimāġuma ʿAṭṭārdan gelir

dediği gibi, Şeyḫ Ġālib de, Türk edebiyatının şaheserlerinden olan Hüsn ü Aşk'ını Mevlānā'dan ve ʿAṭṭār'dan etkilenerek meydana getirmiştir (Banarlı 1983:770). Yine Şeyh Gālib, Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'da bulunan "hırsızın öldürmek üzere yakalayıp evine getirdiği bir adama, evdeki karısının ekmek vermesi üzerine, öldüreceği adamla tuz-ekmek olması ve öldürmekten vazgeçmesi"nin anlatıldığı bir hikâyeyi, ʿAṭṭār'ın adını

Muʿaṭṭār-sāz-ı bezm-i ehl-i esrār
Şeh-i maʿnī Ferīdü'd-dīn-i ʿAṭṭār

şeklinde hürmetle anarak âdeta yeniden yazmıştır (Gölpınarlı 1944:VII).

Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr, hikâye içinde hikâye olması bakımından Meṣnevī ile benzerlik gösteriyorsa da Mevlānā, bir hikâyeden başka bir hikâyeye, o hikâyeden de

bir başka hikâyeye atlar ve nihayet ilk hikâyeye geri döner. Hikâyeyi anlatırken birdenbire sözü alır, kendi ruhî hâletlerini âdeta kanlı gözyaşlarıyla anlatır. Bu Mevlānā'nın sınırsız heyecanı ve sonsuz çağrışımlarını göstermektedir. Ancak bunlar ve Meşnevī'deki olağanüstü şiir parçaları Manṭıḳu't-Ṭayr'da bulunmamakla beraber, Manṭıḳu't-Ṭayr'ın Meşnevī'nin alt yapısını oluşturduğu görülür. Manṭıḳu't-Ṭayr, "vahdet-i vücūd" felsefesinin halkın anlayacağı hikâyelerle halka anlatıldığı ve mantık silsilesi üzerine kurulmuş bir eserdir. "Meşnevī'deki derin ve hudutsuz kelâm, felsefe, tefsir, hadis, fıkıh bilgilerine, bilhassa aşka ve cezbeye dayanan, bir devrin değil, bir ümmetin kültür âleminin aksini ve bir insan ruhunu, insanlığın binbir tezahürünü Manṭıḳu't-Ṭayr'da bulmak imkânı yoktur." (Gölpınarlı 1944:XI). Bu bakımdan ʿAṭṭār'ın mutasavvıfâne şiirleri çoksa da, Mevlānā'daki ilâhî vecd ve galeyanı onda bulmak imkânsızdır; bununla beraber ʿAṭṭār'ı Saʿdī gibi bir ahlâkçı saymak daha doğru olur (Köprülü 1984:158). Ancak Mevlānā, bazı hikâyelerini buradan alıp işlemiştir. Meşnevī'nin Manṭıḳu't-Ṭayr'la benzerlik gösterdiği kısımlar; dünyanın yaratılışıyla ilgili altı günde yaratıldığını anlatan kısım, sivrisinekle Nemrud kıssası, Karıncayla Süleyman Peygamber'in konuşması, Hz. Ādem'in yaratılışıyla ilgili kıssa, Hz. Mūsā'nın asasıyla ilgili mucizesi, Sālih Peygamber'in deve mucizesi, nalla yapılan büyü, "hulūl[1]"ün reddedilmesi, Şeytanın Hz. Ādem'e secde etmemesi, Nuh Tufanı, Hz. İsā'nın göğe çekilmesi, Hüdhüd'ün özelliklerinin anlatılması, "Elest"'in anlamının açıklanması, Kafdağı ve Sī-murġ, Hz. Mūsā ve Kārun, Mālik-i Dīnār'la ilgili hikâye ve ahlāt'ın tarifi aynı şekilde Meşnevī'de de yer almaktadır. Mevlānā, Meşnevī'sini Manṭıḳu't-Ṭayr'la aynı vezinde yazmıştır; zaten Kelīle ve Dimne'den itibaren bu tarz sufîlerce kabul edilmiştir.

---

[1]Hulūl, girme, geçme, nüfuz etme manalarına gelir.Tanrının bir insana girişine hulūl, buna inanan kişilere halūlī, bu inanışa da "Hulūliye Mezhebi" denir. ʿAṭṭār da Mevlānā da bu inanışı reddetmişlerdir Gölpınarlı 1944;1945).

Bunlardan başka, Keşfü'z-Zünun ((1943:1864), ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ını Seyyid Aliyy-i Hemedānī'nin özetleyerek bir antoloji meydana getirdiğini, Meşnevī şarihi Şemʿī'nin de Tırnakçı Ali Ağa (ö.1596-97)'nın isteğiyle bu eseri şerh ettiğini haber vermektedir. Türk edebiyatında Zaʿīfī dışında, Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr ve benzerlerini yazanlar ve eserleri şunlardır:

Gülşehrī'nin Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ı[1]; Ali Şīr Nevā'ī'nin Lisānü't-Tayr'ı; İranlı Şemsī (XVI. yüzyıl)'nin 1514'te yazıp Yavuz Sultan Selim (1467-1520)'e sunduğu Deh Murġ'u; Ārifī Ārif Mehmed (ö.1563)'in 1536'da yazdığı ve kuşlar ile çiçeklerin tasavvuf açısından kıssalarının anlatıldığı Ravzatü't-Tevḥīd'i; Kadıoğlu Şeyh Mehmed (XVI. yüzyıl)'in 1578'de Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'dan tercüme ettiği İnşirāhü's-Sadr'ı; İbrahim Gülşenī (ö. 1533)'nin Sīmurġ-nāme'si; Şemseddīn Sivāsī (ö. 1597)'nin 1533'te yazdığı ve çiçeklerin tasavvuf yolunda münazaralarının anlatıldığı Gülşen-ābād'ı; Fedāī Dede (ö.1635)'nin Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr tercümesi olan Mantıku'l-Esrār'ıdır (Levend 1984:138).

Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ı ilk olarak, 13. yüzyıl şairlerinden Farsça Felek-nāme'si ve Meşnevī tarzında bir eseri bulunan Gülşehrī Türkçeye tercüme etmiştir. Ancak Gülşehrī, eserinin baş tarafında Şeyḫ Sanʿān kıssasından hemen sonra, şu bilgiyi vermektedir:

Bir kişi bu dāstānı eylemiş
Vezniçün lāfzın gidermiş harfını
Şimdi Gülşehrī geyürdi bu aya
ʿAnber ile saçın ördi sünbülün
Söz hurūfun artuk eksük kılmadı
Tañrının kudretinden yād eyledi
Böyle rengīn böyle tatlı böyle ter

İllā lāfzın key çöpürdek söylemiş
Artuk eksük söylemiş söz sarfını
Lefgerī tonlar ki benzetti yaya
Göñlünün atlāsdan eyledi gülün
ʿĀlim añladı vü cāhil bilmedi
Mustafānın cānını şād eyledi
Husrev ü Şīrīn sözü ola meger

[1]Gülşehrī'nin TDK Ktp. No:A120, B6; Arkeoloji Ktp. no:236, 1306; Süleymaniye Ktp. Fatih, No:2527, güzel bir nüshası da Raif Yelkenci'de bulunmaktadır.

Buradan anlaşılmaktadır ki, Gülşehrī'den önce de 12. veya 13. yüzyılda bir şair bu eseri nazmen tercüme etmiş, fakat Gülşehrī'nin belirttiğine göre dili kaba, ilkel ve vezni kullanışı çok kusurlu olduğundan şair de eseri yeniden yazmak lüzûmunu hissetmiştir (Köprülü 1984:235).

Türk tezkirecileri Gülşehrī'yi, Yunus Emre'den sonra 13-14. yüzyılın en büyük şairi olarak kabul etmektedirler. Gülşehrī'nin Manṭıḳu't-Ṭayr ya da Gülşen-nāme adındaki eseri, ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu't-Ṭayr'ı ile aynı vezinde olup 4280 beyittir. Gülşehrī, ʿAṭṭār'ın eserini olduğu gibi tercüme etmemiş, eserdeki esas fikri işleyerek kendiliğinden bazı hikâye ve fıkralar da ekleyerek eserini meydana getirmiştir. Şair ayrıca ʿAṭṭār'ın Esrār-nāme'siyle Mevlānā'nın Meṣnevī'sinden yararlandığı gibi, Kelīle ve Dimne ile Ḳābūs-nāme'den de bazı parçalar almıştır. Meselâ "Dāstān-ı Ṭūṭī-i Ḫ̆āce" başlıklı hikâye Esrār-nāme'de bulunduğu gibi, Mevlānā'nın Meṣnevī'sinde de genişçe yer alır. "Gemici ile Naḥvī" hikâyesi, Meṣnevī'de de vardır. "Dāstān-ı Şīr ü Ḫargūş", Kelīle ve Dimne'den alınmıştır. "Fütüvvet"in şartları Ḳābūs-nāme'de geçer (Levend 1957:15-24), (Gölpınarlı 1944:XII-XIV).

Gülşehrī, ʿAṭṭār'ın on kuşu yerine sekiz kuş almış, ʿAṭṭār'daki "Būtemiyār (Balıkçıl)" kuşuyla "Ṣaʿve (Kuyruksalan)"yi almamıştır. Gülşehrī, ayrıca ʿAṭṭār'ın hikâyelerinin çoğunu bırakmış, onların yerine başka hikâyeler koymuştur. Şair eserine, Manṭıḳu't-Ṭayr'ın âdeta tahlili olan ve

Hüdhüd ü ḳuşlar u Sī-murġa miṣāl
ʿAḳl u ḥalḳ u Tañrı oldı zü'l-Celāl

beytiyle başlayan 17 beyitlik bir girişle başlar. Böylece eser başlamadan önce, halkı temsil eden kuşların, aklı temsil eden Hüdhüd'ün rehberliğiyle Tanrı'yı temsil eden Sī-murġ'u aramaya çıkacakları belli olur. Bundan sonra şair, "İbtidā-yı dāstān-ı Sī-murġ" bölümünde, Manṭıḳu't-Ṭayr'daki ikinci makaleyi anlam olarak tercüme eder. Kuşların Sī-murġ'u aramaya çıkmasından sonra, Manṭıḳu't-Ṭayr'da olmayan uzun bir hikâye yer alır; bunu yine Manṭıḳu't-Ṭayr'da olmayan bir karı-koca hikâyesi

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

izler; bundan sonra hemen "Şeyḫ San'ān" hikâyesi gelir. Gülşehrī'nin doğrudan 'Aṭṭār'dan aldığı hikâyeler "Şeyḫ San'ān, Maḥmūd ve Ayāz, Ḳuḳnūs Kuşu ve Şem'ü Pervāne" hikâyeleridir. Şeyḫ Sa'ān'dan sonra gelen Hızır'la veli, hasta padişahla bir çocuk ve Rüstem'e ait hikâyeler, 'Aṭṭār'ın Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ında yoktur. Bunlardan sonra gelen Bir Tacirin Hindistan'a Gitmesi, Nahvî ile Mahvî hikâyeleri ve Ağzına Yılan Kaçan Adam hikâyesi ile Kelīle ve Dimne'deki Tavşan ve Aslan hikâyesi ve daha bir çok hikâye, Meşnevī'den özetlenerek alınmıştır. Gülşehrī bütün bu hikâyeler içinde kuşları Hüdhüd'le konuşturur; ancak bütün bu konuşmalarda sadece tertip bakımından Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ın izi görülmektedir. Bütün bu örnekler, Gülşehrī'nin yalnızca tertip ve konu bakımından Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ı esas aldığını göstermiştir. Şair, "Hātime" bölümünde

Manṭıḳu't-Ṭayrı ki 'Aṭṭār eyledi
Pārisīce kuş dilini söyledi

Anı Türkī ṣūretinde biz dakı
Söyledük Tāzī gibi Tañrı ḥakı

Çün felek-nāme düzettük şāhvār
Pārisīce taḫt u tāc u zer-nigār

Türk dilince daḫı Tāzīden laṭīf
Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr eyledük aña ḥarīf

Ben bu Türkī defterin çün dürmeyem
Pārisīcesiyile degşürmeyem

Çün murassā' söylene te'līfimüz
Kimseden utanmaya taşnīfimüz

beyitleriyle de eserine 'Aṭṭār gibi Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr adını verdiğini ve kitabının bir tercüme olmayıp telif olduğunu ve Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ı esas alarak ayrı bir Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr yazdığını söylemiştir (Gölpınarlı 1944; Levend 1957). Bu bakımdan Gülşehrī'nin eseri, 'Aṭṭār tesiriyle ve Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr konusunda yazılmış, ondan tamamıyla ayrı bir eserdir. Ayrıca şair, eserinin 'Aṭṭār'ınkinden hiç de aşağı

olmadığını ve kendisinden evvel Türkçe hiç bu kadar güzel bir eser yazılmadığını ileri sürmektedir (Köprülü 1984:235).

Agâh Sırrı Levend, Gülşehrî'nin Mantıḳu't-Ṭayr'ını, Raif Yelkenci'ye ait üç sağlam ve muteber nüshadan yararlanarak 1957 yılında yayımlamıştır. Ayrıca Müjgân Cunbur, eldeki beş nüshayı karşılaştırarak Mantıḳu't-Ṭayr'ın metni ve dil özelliklerini, edebî ve fikrî değerini belirten bir inceleme ve bibliyografya ile birlikte doktora tezi olarak hazırlamıştır (Cunbur 1952).

Gülşehrî'den sonra da Türk edebiyatında 'Aṭṭâr'ın Mantıḳu't-Ṭayr'ı örnek tutularak yahut ondan ilham alınarak yazılan eserler vardır. Bunlar 'Ali Şîr Nevâ'î'nin Lisânü't-Ṭayr'ı ile Şemsî'nin Deh Murġ'u ve İbrahim Gülşenî'nin Sî-murġ-nâme'sidir.

Nevâ'î'nin eseri de Gülşehrî'ninki gibi tercüme değildir. Gerçi şair:

Kim bu defterġa birib tevfîk Ḥaḳ
Terceme resmi bile yazsam varaḳ

beytinde görüldüğü gibi, eserine tercüme diyorsa da, Lisânü't-Ṭayr, bir tercüme değil; Gülşehrî'nin eserine göre daha geniş bir benzetme olup Mantıḳu't-Ṭayr'a naziredir. Nevâ'î, ".....gereksiz bulduğu bazı bölümleri bırakmış, yeni öyküler eklemiş, eserin işlenişinde baştan sona kendi kişiliğinin ve çağının damgasını vurmuştur." (Canpolat 1995:3). Şair, eserinin başında bildirdiğine göre, daha küçükken okul sıralarında 'Aṭṭâr'ın Mantıḳu't-Ṭayr'ını gizli gizli okumuş ve onunla o kadar haşır neşir olmuş ki bu yüzden annesiyle babasını meraka düşürmüştür. Yaşıtları bağlara ve bahçelere giderken o, kendisi için halvet arkadaşı olan Mantıḳu't-Ṭayr'ın peşinde dolaşıyordu. Şair, bu aşk tuzağına öylesine esir olmuş ki, kuş konuşmalarındaki kinayeleri okuya okuya gönlünü bu dünyadan koparmış ve masivaya bağlanmış olduğunu belirtmiştir (Dilberipur 1996:50). Nevâ'î, eserini altmış yaşına geldiğinde H.904/M.1498'de kaleme almıştır.

Nevā'ī, ʿAṭṭār'daki "varlıkta birlik" felsefesini oldukça yumuşatmış, tasavvufdaki bu inancı ehl-i sünnet inancına yaklaştırmaya çalışmıştır. Nevā'ī, Manṭıḳu't-Ṭayr'daki birçok yeri değiştirmiş, kendinden pek çok hikâye eklemiştir. Eserinde devrindeki toplum hayatının yansımaları ve devlet adamlarının çekişmeleri de görülmektedir. Meselâ kuşlar toplandıkları sırada kendilerini överken yer kavgası da yapmaktadırlar. Böylece şair devrinin devlet adamlarını hicvetmiştir. Nevā'ī, ʿAṭṭār'ın on kuşu yerine, Gülşehrī'deki sekiz kuşu almış ve bunlara "Kumru", "Güvercin", "Sülün", "Kartal", "Ördek" ve "Tavuk"u ilâve ederek kuşların sayısını on dörde çıkarmıştır.

Şair, Türkçe eserlerinde "Nevā'ī" mahlasını kullanmasına rağmen burada ise, kuşlar sonunda "fenā" makamına ulaştıkları için "Fānī" mahlasını kullanmayı tercih etmiş ve bunu şöyle açıklamıştır:

Çiktürüp ḳuşlarġa köp renc ü ʿanā
Soñġı menzil boldı vādī-i fenā

Nevā'ī'nin bu mahlası kullanmasındaki bir diğer sebep ise, eserini yazmaktaki amacının asl'a, başlangıca dönüş olduğu, bunun için de yok olmak gerektiği düşüncesiyle "Fānī" mahlasını kullanmasıdır. "Böylece kuşlarla birlikte fena vadisinden geçen yazar, eseri ile kişiliği arasında tam bir birleşmeyi gerçekleştirmektedir." (Canpolat 1995:6).

Buna göre 3598 beyitten[1] oluşan eserini yazarken Nevā'ī, hedef ve şekil bakımından ʿAṭṭār'dan yararlanmakla birlikte, konuyu kendine göre zaman ve mekânın durumunu da dikkate alarak değiştirmiş, hikâyelerin sayısını da azaltmıştır.

---

[1]Agâh Sırrı Levend (1957:22) her ne kadar eserin 3553 beyit olduğunu söylemekteyse de, Lisānü't-Ṭayr'ın metnini yayımlayan Canpolat (1995) ile "Türk Diyarlarında Attar'ın İzleri" adlı makalesinde her iki eseri şekil ve konu bakımından karşılaştıran Dilberipur (1996:53), beyit sayısını 3598 beyit olarak vermektedirler.

Her iki eserin ortak noktası, varlık birliği inancının benzetme yoluyla açıklanarak Tanrı'nın zuhur ve ta'ayyünü olan Sī-murġ'un anlatılmasıdır.

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Şemsī'nin Deh Murġ'u 710 beyit[1] olup, ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ını hatırlatmakta ise de, bunun bir tercümesi değildir. Şair, ʿAṭṭār'ın eserinden ilham alarak oradaki bazı motifleri çağrışımlar yoluyla eserine nazmetmiştir (Aksoy 1991:21). Şair, Yavuz Sultan Selim (1467-1520)'in İran seferinden dönüşünde, yazdığı eserini şu beyitlerle padişaha sunmuştur:

Bir leṭāyif bir ḥikāyet söyledüm
Adını ʿālemde Deh Murġ eyledüm

Söyledüm naẓmile on ḳuşdan ḫaber
İy kerem kānı ḳabul itseñ ne var

Şair hikâyesine kahraman olarak "Baykuş", "Papağan", "Kerkes", "Bülbül", "Hüdhüd", "Kırlangıç", "Tavus", "Keklik" ve "Leylek"i alır. Bu kuşların her biri öteki kuşlardan üstün olduklarını söyleyerek kendilerini överler. En son Leylek çıkar ve diğer kuşlara şu on öğüdü verir: Hakka doğruluk, çocuğa şefkat, nefse kahır, ihtiyara saygı, halka insaf, müflise para, dosta nasihat, düşmana müdara, bilgine alçak gönüllülük, bilgisize susmak gerektiğini belirtir.

Deh Murġ, hacim itibarıyla küçük olmasına rağmen, hem bir nasihat kitabı olması, hem de o günkü hayat ve insan karakterleri hakkında bilgi vermesi bakımından oldukça önemli bir eserdir. Sözü edilen bu on kuş sırasıyla kendi durumlarını anlatırken, öğütler vermekte ve yaratılış, ilim, tasavvuf, Hābill'e Ḳābil, şiir, çeşitli sanatlar, hakimlik, hekimlik, şeriat, ticaret, müzik (makam, usul ve çeşitli sazlar), felsefe, yıldızlar âlemi ve çiftçilik hakkında bilgiler verip, aynı zamanda o

[1]Eserin beyit sayısını A. S. Levend (1957:24) 585, Dilberipur (1996:50) ise muhtemelen yanlış olarak 5580 beyit olarak vermekteyseler de, H. Aksoy (1991:21), Deh Murġ'un takriben 710 beyit civarında olduğunu belirtmektedir.

zamanki sosyal, iktisadî, askerî, dinî hayatla ilgili değerlendirmelere ışık tutacak niteliktedir.

İbrāhīm Gülşenī'nin Sīmurġ-nāme'si'nden bahseden Bursalı Meḥmed Ṭāhir'dir (Oṣmānlı Mü'ellifleri, c.1, s.19). Bursalı Ṭāhir, kaynak göstermediği için eserin nerede bulunduğu belli değildir; adının Sīmurġ-nāme olmasından anlaşıldığına göre, muhtemelen ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ına nazire olarak yazılmış olmalıdır.

Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ın iki önemli tercümesi vardır. Bunlardan biri tezimizin konusunu oluşturan Karatovalı Żaʿīfī Pīr Muḥammed b. Evranūs b. Nūre'd-dīn'in H.964/M.1556'da yazdığı Gülşen-i Sī-Murġ'u, diğeri ise, Fedā'ī Dede'nin H.1045/M.1635'te tercüme ettiği Manṭıḳ-ı Esrār adlı tercümesidir.

Żaʿīfī'nin, şekil ve konu bakımından tam bir tercüme olan Gülşen-i Sī-murġ'da bazı hikâyeleri çıkardığı görülmekle beraber şair, ileride ayrıntılarıyla görüleceği üzere, eserin aslına sadık kalarak kendi dilinin imkânları içerisinde ek ve takıları Türkçeleştirmesinin yanında, konuşma üslûbu içerisinde sade, açık ve anlaşılır bir Türkçeyle atasözü ve deyimlere de yer vererek Gülşen-i Sī-murġ'u zenginleştirmiştir.

Fedā'ī Dede'nin eseri de, Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ın tam bir tercümesi olup şair, beyit beyit ʿAṭṭār'ı takip etmiş, ancak vezin ve ifade zorunluluğu ile bazı kelime ve beyitleri değiştirmiş, birkaç hikâyeyi de atlamıştır. Fedā'ī konuya girerken eklediği "İʿtiẕār fī naẓm-ı kitāb" başlığı altında ʿAṭṭār ile eserinden bahsettikten sonra tercümeye 1045'te başladığını belirtir. Şair, eserinde Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ın sonundaki bazı hikâyeleri atmasına rağmen yalnız "padişahla vezirin oğlu" hikâyesini bırakmış, eserine ne zaman başlayıp bitirdiğini belirten bir de "Ḫātime" eklemiştir.

Fedā'ī Dede'nin bu tercümesini, 1065'te Trablus Şam Mevlevîhanesinde oturan dedelerden Mehmet Dede'nin nüshasından Yusuf İbni Ali adlı birisi istinsah

etmiş, 1274 yılında da bu nüsha esas tutularak Mehmet Ali Vasfî adlı birisi tarafından okunaklı bir nesihle yazılıp Çırçır'da Necib Efendi'nin taş basmahanesinde basılmıştır. 226 sayfadan oluşan bu tercümede metne göre yer yer aksiklikler, bazı takdim ve tehirler vardır. Mütercim, ʿAṭṭār'ın anlaşılması güç beyitlerini uzun uzun düşünmemiş, aynı kelimelerle nakledivermiştir (Gölpınarlı 1944:XV).

Bunlardan başka Muḥammed el-Bedaḫşānī ve ʿAbdu'r-raḥim Karahisārī'yi de anmak gerekir. Birincisi Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ı özetleyerek Sultan Bayezit II. (1447/48-1512)'ye sunmuş, ve diğeri "Vahdet-nāme"'sini yazarken Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'daki yedi vadiyi esas almıştır.

Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ı son olarak Abdülbaki Gölpınarlı tercüme etmiş ve bu tercüme İstanbul'da 1944-45'te iki cilt olarak yayımlanmıştır.

I. BÖLÜM

TÜRK EDEBİYATINDA ʿAṬṬĀR ETKİSİ[1]

Asıl adı Ebū Hāmid Ferīdüddīn Muḥammed b. Ebī Bekr İbrāḥīm-i Nīşābūrī (ö.618/1221) olan ʿAṭṭār, Horasan Selçuklularının son zamanlarında, büyük bir ihtimalle 537-540 (1142-1145) yılları arasında Nīşābūr'da dünyaya gelmiştir. Hicrî altıncı asrın (XII) son yarısıyla yedinci asrın (XIII) ilk yıllarında yaşayan ʿAṭṭār'ın hayatına ait bilgiler pek azdır. Babasının Şaban lâkaplı bir zatın oğlu Mustafa'nın oğlu Ebu Bekir İbrahim olduğu söylenir.

ʿAṭṭār'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, Devletşah'a göre 513 Hicrîde (1119-1120) doğmuştur. Vefatı ise, 589 ile 632 seneleri arasına rastlamaktadır. Mīrzā Muhammed Kazvīnī, Nicholson (1907) tarafından neşredilen Tezkiretü'l-evliya'nın mukaddimesinde ʿAṭṭār'ın 618 yılında henüz hayatta bulunduğunu belirtir. Buna göre şair, en erken 618 yılında ölmüş olmalıdır.

Nişabur'da doğduğunu söyleyen ʿAṭṭār, doğduğu yerin Nişabur'un içinden mi yoksa köylüklerinden mi olduğunu belirtmemiştir. Çocukluk ve gençlik devresi hakkında kaynakların verdiği bilgiler birbirinden farklı ve yetersizdir. Ancak eserlerinden anlaşıldığına göre, çocukluğu Tun'da geçen ʿAṭṭār, orada hastalanmış ve kendinden geçmişken Hz. Ali yanına gelerek başını okşamıştır. Babası, bir rivayete göre Moğol istilâsını haber verip sır olan meşhur sufî Kutbeddin Haydar'ın dervişidir

---

[1]Bu bölüm için bkz. Ritter 1979:7-13; Şahinoğlu 1991:95-98; Gölpınarlı 1944:I-XIX; Levend 1957: 5-32; Türk Ans. "Attâr" maddesi c.4, s.188; Gevherîn 1365:3-11; Şafak 1341; Fürüzanfer 1339; Devletşah, Tezkiretü'ş-Şuʿārā, s.187; Avfī, Lübābü'l-Elbāb, s.337-339; Nefīsī 1319,1320; Tarlan 1944; Şafak 1347; Cāmī, Nefahatü'l-Üns, s.599-600; Ateş 1945:94-135; Pürcevādī 1992:239-254

ve kendisi de ondan feyz almıştır. Devletşah'a göre şair, bugün ortada olmayan eseri "Haydarname"yi onun için yazmıştır. Ancak Helmuth Ritter (1979:7), ʿAṭṭār'ın eserlerinin hiçbirinde Kutbeddin Haydar'dan bahsetmediğini ve yaşadığı yüzyıl olarak da babasının onun dervişi olamayacağını ispat etmiştir.

ʿAṭṭār, şiirlerinde eczacı ve doktor olduğundan hastaların tedavisine gittiğini, bunun için de "'Aṭṭār" kelimesini mesleğinden dolayı mahlas olarak aldığını söyler. Zamanında büyüklere ve padişahlara hiç değer vermediğini, hürmete lâyık olmayanlara bağlı bulunmadığını, aşağılık kişilere "efendi" demediğini, zalimlerin ekmeğini yemediğini, hatta divan katiplerine ait bir mahlas bile almadığını övünerek belirtir. Şair gençliğinde, attarlığının yanında ilim tahsil etmiş, tasavvufî bilgiler edinerek çeşitli şeyhlere hizmet etmiştir. Peygamberler, veliler hakkında birçok kitap okumuş ve otuz dokuz yıl süreyle tasavvufla ilgili şiir ve hikâyeleri toplamıştır. Anne ve babasını gençliğinde kaybetmesinin dışında ailesi ve yakın çevresi hakkında bir bilgi yoktur. Ancak, "Muhtarname"sinde yer alan iki rubaisinden otuz iki yaşında bir oğlunu kaybettiği ve dolayısıyla evli olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakların verdiği bilgilerden ve bazı şiirlerinden anlaşıldığına göre ʿAṭṭār, küçük yaştan itibaren ve özellikle kendini tasavvufa verdikten sonra birçok seyahatlerde bulunmuş; Irak, Şam, Mısır, Mekke, Medine, Hindistan ve Türkistan'a gitmiş ve bu seyahatlerden sonra Nişabur'a dönerek inzivaya çekilmiştir. Uzun yıllar devam eden bu inziva hayatının sonunda oldukça ileri bir yaşta iken Moğollar tarafından Nişabur'da şehit edilmiştir.

ʿAṭṭār'ın tasavvuf terbiyesini kimden aldığı, irade hırkasını giyip giymediği kesin olarak bilinmemekle beraber, Cāmī (Ö.1486)'nin Nefahat (Lāmī Tercümesi

1289:599-600)'inde "üveysî"[1] olduğu ve Mansur'un ruhundan feyz aldığı kaydedilmiştir. Buna göre ʿAṭṭār, Necmeddin-i Kübra'nın mensuplarındandır ve onu asrın velisi, cihanın sultanı saymaktadır. Ancak Esrarname'sinin ön sözünde aşırı derecede övdüğü Ebu Said-i Ebu'l-Hayr'a manen intisap ettiğini, sahip olduğu her devleti onun ruhaniyetinden aldığını, kendisini terbiye eden kişinin bu zat olduğunu söyler. Eserlerinden devrindeki birçok şeyh ve mutasavvıfla tanıştığı, onların eserleri ile peygamberler ve veliler hakkında bin kadar kitap okuduğu, böylece kendisini tasavvuf merhalelerini aşmaya hazırladığı ve bu gayretler sonunda irşat makamına ulaştığı anlaşılmaktadır. Bir tarikata girmemesine rağmen tasavvuf erbabının sırlarını öğrenip makam ve hâllerini incelemekle yetinmemiş, tasavvufu benimseyip içine girmiş, az da olsa "seyr ü sülūk" ile meşgul olmuş ve kendisinden sonra yaşayan pek çok Türk ve İranlı mutasavvıf, şair ve edibe örnek olmuştur. Bunlar arasında Mevlānā, Mahmūd-ı Şebisterī (ö.1320), Sa'dî (ö.1292?), Hāfız-ı Şirāzī (ö.1389) ve Molla Cāmī (ö.1486) sayılabilir. Özellikle Mevlānā, ʿAṭṭār'ı âşıkların başı saymış; tasavvuf yolunda kendisini küçük, onu büyük görmüş ve bu düşüncesini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

Heft şehr-i ʿışḳrā ʿAṭṭār geşt
Mā henūz ender-pey-i yek kūçeīm

Mevlānā'nın oğlu Sultan Veled de Divan (Uzluk 1941)'ında, "ʿAṭṭār ruh, Senāī de o ruhun iki gözüdür" der:

ʿAṭṭār rūḥ būd o Senā'ī do çeşm-i ū
Mā ḳible-i Senā'ī ve ʿAṭṭār āmedīm[2]

Hallac'daki nur onda tecellî etmiştir ve onu yetiştirmiştir (Şahinoğlu 1991:95).

---

[1] Herhangi bir şeyhe bağlanmadan doğrudan Hz. Peygamber'in ruhu ve maneviyatı tarafından irşad ve terbiye edilen veliler.

[2])Araştırıcılar, bu beytin değişik bir versiyonunu Mevlānā'ya atfederler.

ʿAṭṭār, Mazharü'l-Acāib'den önce yazdığı eserlerinde Ehl-i Beyt'e hürmet ve sevgide kusuru bulunmayan, Hulefā-yı Rāşidīn'i metheden, müsamahalı ve taassuba karşı bir sünnîdir. Özellikle Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'da hilâfet meselesini ele alıp sahabenin haklı olduğunu, bu gibi şeylerle uğraşmanın doğru bulunmadığını uzun uzadıya söylemektedir. Fakat ihtiyarlığında yazdığı Mazharü'l-Acāib'de birden Şiîliğini ortaya koyar ve zamanın Semerkandî diye andığı Sünnî müftü, katline fetva verir, evi yağmalanır, kitabı yakılır ve kendisi de Mekke'ye kaçmak zorunda kalır. Bütün bunları, Mekke'de yazdığı Lisānü'l-Gayb adlı eserinde bir bir anlatmıştır. Her ne kadar ʿAṭṭār, bu fetvanın sebebinin Şiîliğe olan meylinden ileri geldiğini söylüyorsa da, Ritter (1979:8)'e göre esasen Mazharü'l-Acāib'de adı söylenmeyen bir müftü ile Türkler aleyhinde parçalar bulunmaktadır.

Feridü'd-dīn- ʿAṭṭār, bu eserinde Hz. Ali'yi ve On İki İmamı çok hararetli bir surette methettiği gibi, Mehdi aleyhdarlığına inandığını da açığa vurmaktan çekinmemiştir. Bunun üzerine "rafz" suçu ile devrin müftüsü tarafından Semerkand'dan sürülmüş olmasına rağmen, bundan sonra yazdığı "Lisānü'l-Ġayb" adlı eserinde bu olayı anlatmış ve aşağıdaki mısraları yazmaktan da çekinmemiştir:

شیعهء پاکست عطار ای پسر　　جنس این شیعه بجان خود بخر
ماز فاروق التجا بر کنده ایم　　پی ز نورین شما ببریده ایم
بو حنیفه را ز دست بگذار تو　　خود برو اندر پی کرار تو

Şairin yukarıdaki beyitlerinde şiilikten "pāk" olduğunu dile getirdiği görülmektedir (Köprülü 1984:151).

ʿAṭṭār'ın edebî kişiliğine gelince, klâsik nazım şekillerinin pek çoğunu kullanmış olmasına rağmen, daha çok mesnevi ve gazelde başarılı olmuştur. Orijinal ve yer yer aşkla dolu rubailer yazmışsa da, bu türde Hayyam (ö.1123) derecesine ulaşamamıştır. Kasideleri de na't, öğüt ve tasavvufun ana meseleleri hakkında olup Gazneliler devrinin kaside üstatları seviyesine ulaşamamıştır. ʿAṭṭār'ın ustalığı,

büyük bir aşk ve şevkle yazdığı gazellerindedir. O, gazellerinde ve mesnevilerinde yaratıcı olmakla kalmamış, kendisinden sonra gelen mutasavvıf olsun veya olmasın pek çok şairi etkilemiş, Senāī (ö.1131) de dahil olmak üzere bütün seleflerini geride bırakmıştır. Bu konuda onu yalnızca Mevlānā aşabilmiştir. Gazelleri, tasavvuf zevkini, özekllikle "vahdet-i vücūd" düşüncesini, ilâhî yolculuk için gerekli kabul ettiği aşkı ve âşıklığı dile getirir.

Eserlerinin çoğunu oluşturan mesnevilerin hepsi tasavvufla ilgilidir. Bu nazım şeklindeki eserlerine bakarak onun doğuştan mesnevici olduğu söylenebilir. Mesnevilerinde şiire ve edebî sanatlara hakim üstün bir hikâyeci olarak görünen ʿAṭṭār, tasavvufî bir meseleyi ele alırken temsillere başvurur. Çerçeve hikâyeler içinde bir plâna göre iç içe daha küçük hikâyeler anlatarak konuyu sıradan biri için bile daha açık ve anlaşılır bir hâle getiren ʿAṭṭār, böylece manaları ana hikâye ile birleştirmede büyük bir ustalık gösterir. Mevlānā da ʿAṭṭār'ın bu anlatım tarzından etkilenmiştir.

Şiirlerini Horasan üslûbunda söyleyen ʿAṭṭār'ın sözü akıcı, süssüz ve sadedir. Aşk ve iştiyakı dile getirdiği şiirlerinde tasavvufî konuları açıklamış, bu yolda zaman zaman lâfız fesahatini mana uğruna feda etmiştir. Tasavvufî şevk içinde şairliğin bazı geleneklerini terk etmiş, meselâ ömrünün sonuna kadar hiç methiye söylememiştir. Derin bir aşk ateşi ve tasavvufî şuur içinde yazdığı şiirleri Mevlānā'nınkiler kadar eşsiz ve eksiksiz değildir. Şiirlerinde insanlara, her zaman kâmil insan olmanın ve Allah'ın rızasını kazanmanın yollarını anlatmıştır.

ʿAṭṭār'a göre, Mantıḳu't-Ṭayr'da belirttiği gibi görünen bu "çokluk (kesret)", ezelî âlemde Hakk'ın zatı ile "bir"dir, ayrılık ve çokluk yoktur. Çokluk bu âlemdedir ve tamamen zahirîdir. Varlıktan bir zerreye sahip olan herkes, bütün zerrelerin bir varlıktan geldiğini anlar. Başka bir deyişle görünen âlem, varlığı ateşten kaynaklanan bir duman gibidir. Gerçekte her şey birdir ve bir her şeydir. "Sen

ve ben, nazar sahiplerinin gözünde bir ve aynı şeyiz; iki gömlekteki bir vücut gibiyiz. Kainatta "bir"den başkasını görmeyenler, vahdet deryasına dalıp aşk ateşinde yananlardır", diyen ʿAṭṭār, tasavvufun esası kabul edilen tarikat, marifet ve hakikat merhalelerini, talep, aşk, marifet, istigna, tevhit, hayret ve fena'dan ibaret yedi makama çıkarmıştır. Hakk'a vasıl olmak ve O'nun varlığında yok olup sonsuzluğa ermek için bir mürşid-i kâmil'in terbiyesine ihtiyaç vardır. Böylece Hak'ta yok olanlar için gerçekte ölüm yoktur, çünkü Hak'ta yok olmak, sonsuzluğa ermek demektir.

ʿAṭṭār, Ahmed el-Gazzāli (Ö.1123)'den gelen aşk anlayışına ve Hallac (ö.922)'da görülen fena düşüncesine bağlı kalmayıp "vahdet-i vücūd"un en üst seviyesine ulaşmış ve farkında olmadan bazen "ittihād", bazen de "hulūl" akidelerine yaklaşmıştır.[1] Bunu yanında şair, ateşli gazelleri, âşıkane şiirleri, mesnevilerine ustaca yerleştirdiği manzum hikâyeleri ve orijinal fikirleriyle Mevlānā'yı yetiştiren alt yapıyı hazırlamış ve Türk, Arap edebiyatlarını etkilemiştir (Şahinoğlu 1991: 96).

ʿAṭṭār'ın eserlerine gelince, tabiatı, fikri ve ruhu sürekli değişme hâlinde olan şair, nazım ve nesirde önemli eserler meydana getirmiştir. Manzum eserlerinin 100.000 beyit civarında olduğu söylenmektedir. Eserlerinin sayısı 40 ile 190 arasında değişmektedir. Gerçek olan, çok söz söylemekle itham edilecek kadar fazla şiir söylemiş olmasıdır. O, eserlerinde en çok, sufî vaizlerin anlattığı dokunaklı hikâyelerin nazmedilmiş şekillerinden oluşan manzum hikâyelere yer vermiştir. ʿAṭṭār'ın Muhammed el-Gazzālī (ö.1111), İbn Sinā (ö.1037), Ebū Sa'īd-i Ebu'l-Hayr (ö. 951) , Sühreverdī-i Maktūl (ö.1191), Ahmed el-Gazzālī (ö.1123) ve başkalarından

---

[1]İttihād: Birlik; vahdet-i vücūd, her şey, kendi kendinde var olan mutlak, bir ve gerçek varlığın temaşa edilmesi. Hulūl: Bir şeyin diğer bir şeye girmesi. (Tas.) Allah'ın bazı eşya ve kişilere girmesi inancı.

yararlandığı hikâyelerinden bazılarının kaynağının eski Yunan'a kadar gitdiği görülmektedir.

Ritter (1979), şairin eserlerinden yola çıkarak geçirdiği ruhî değişiklikleri üç safhaya ayırmaktadır ki, bu İran edebiyatında nadir görülen bir hâldir. Buna göre, eserleri de üslûp bakımından birbirinden farklı üç devreye ayırmak mümkündür: Birinci devrede bütün şiir ve edebî sanatlara hakim, üstat bir hikâyeci olarak görünür. Çerçeve hikâyeli mesnevilerinde, sayısız küçük hikâyeyi plâna göre çerçevenin içine yerleştirmekte ve tasavvufî manaları hikâye ile açıklamaktadır. İkinci devrede ise, plân ve tertip gevşemeye başlar, edebî sanatlarda tekrara düştüğü ve aynı kelimeyi mısra veya beyit başlarında tekrarladığı görülür. ʿAṭṭār, aynı sözleri, bazen yüzden fazla beyitin başında bitmeyen bir heyecanla tekrarlar. Üçüncüsü ihtiyarlık devresi olup, kuvveti sönmüştür; plân ve tertipten eser kalmamıştır. Bu devrede yazdığı bazı eserlerinde ilâhlaşmış bir şekilde Ali'nin şahsiyeti dikkat çekmektedir. Ayrıca kendinden ve o zamana kadar yazdığı eserlerden sıkça bahseder. Buna göre şairin eserleri şunlardır:

Ortada bulunmayan Haydar-nāme, Divan'ı, sonradan şair tarafından imha edilen Cevāhir-nāme ve Şerhü'l-kalb adlı eserleri, Husrev-nāme'nin bugün elde bulunmayan ilk telifi, Esrār-nāme, Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr, Musibet-nāme, Muhtar-nāme, İlāhī-nāme, Husrev-nāme'nin ikinci telifi, Bülbül-nāme, Pend-nāme, Tezkiretü'l-Evliyā, Mi'rāc-nāme, Cümcüme-nāme, kronolojik sırası kat'î olmamakla beraber Vuslat-nāme, Üştür-nāme, Cevāhirü'z-Zāt, Haylāc-nāme, Bīser-nāme, Mazharü'l-Acāib, Lisānü'l-Gayb.

ʿAṭṭār'ın bunlardan başka Heft Vādī, Hayyat-nāme, Vasiyyet-nāme, Kenzü'l-Hakāyık, Kenzü'l-Esrār, İhvānü's-Safā, Veled-nāme, Miftāhü'l-Fütūh gibi, diğer eserlerinde adları geçmeyen şüpheli eserleri de vardır.

ʿAṭṭār, eserlerinin hemen hemen tamamında "Varlığın Birliği"nde yok olma fikrini işlemiş, bunun da Peygamber'in "Ölmeden önce ölünüz." hadisinde buyurduğu gibi, ölmeden önce ölmenin nefis terbiyesiyle mümkün olacağını, böylece nefsinden arınmış insanın Tanrı'nın birliğinde yok olarak ebediyete ulaşacağını vurgulamıştır. Bu yüzden eserlerinin tamamında nefsi terbiye etme yolları insanlara anlatılmıştır.

Buna göre, ʿAṭṭār'ın günümüze kadar gelen ve onun olduğunda şüphe bulunmayan eserlerinin konuları şöyledir:

1- İlāhī-nāme: 6500 beyitlik bir mesnevidir. Çerçeve hikâye, bir hükümdarın altı oğluna bu dünyada en çok arzu edip elde etmek istedikleri şeyleri sorması ve onların da sırayla cevap vermesinden oluşur. Her biri insanın ihtiraslarından birini temsil eden arzular etrafında gelişen hikâyede, baba bunların manasızlığını gösterir. Burada anlatılan küçük hikâyelerde zühdî ve tasavvufî konuların yanında başka konulardan da bahsedilir. Bunlarda sufî ʿAṭṭār'dan çok hikâyeci ʿAṭṭār, kendini gösterir. Ritter (Leipzig 1940) eserin tenkitli metnini hazırlamış ve Fuād Rûhânî tarafından hazırlanan bir ön sözle 1960'da Tahran'da yayımlanmıştır.

2- Esrār-nāme: ʿAṭṭār'ın ilk tasavvufî mesnevisidir. Yirmi altı bölüme ayrılan eser, küçük hikâyelerden meydana gelmiştir; çerçeve hikâye yoktur. Bu eser, 1338'de Sadık Gevherîn tarafından hazırlanan bir ön sözle Tahran'da yayımlanmıştır.

3- Musībet-nāme: 5740 beyitlik bir mesnevi olup "Cevāb-nāme" adıyla da bilinir. ʿAṭṭār'ın tasavvufî görüşlerini ve fikir dünyasını en düzenli şekilde aksettiren mesnevisidir. Kırk bölüme ayrılan eserde bir salik, pirinin emri ile Allah'ı aramak için İsrafil, Mikail, Azrail, hamele-i arş, arş, kürsî, levh, kalem, cennet, cehennem, gök, güneş, ay, anasır-ı erbaa, dağ, deniz, maden, nebatat, vahşî hayvanlar, kuşlar, ehlî hayvanlar, İblis, cin, insan, Âdem, Nuh, İbrahim, Musa, Davud, İsa, Muhammed, his, hayal, akıl, kalp ve canı ziyaret eder. Fakat hepsi salikin ümidini

boşa çıkarır. Nihayet o, aradığını kendinde bulur. Bu çerçeve hikâyenin konusu olup araya pek çok küçük hikâye yerleştirilmiştir. Bu mesnevi Nūrānī Visāl tarafından hazırlanan bir ön sözle ve iki nüsha karşılaştırılarak 1349'da Tahran'da yayımlanmıştır.

4- Hüsrev-nāme: Gül ü Hüsrev veya Gül ü Hürmüz de denen bu eser, dünyevî bir aşk romanıdır ki, konusu Hellenistik dönem romanlarını andırmaktadır. Bu mesnevide Rum kayserinin gayrimeşru oğlu Hüsrev ile Huzistan şahının kızı Gül'ün aşk maceraları anlatılır. ʿAṭṭār, bu aşk hikâyesini, hakkında hiçbir bilgi bulunmayan Bedr-i Ahvāzī'nin mensur olarak yazdığı eserinden nazma çekmiştir. Bu aşk hikâyesi Ahvaz'da geçtiği için, çerçeve hikâye, o yöredeki menkıbeler üzerine kurulmuştur. Bu eseri Ahmet Süheylī Hansārī, bir ön sözle birlikte 1339'da Tahran'da yayımlamıştır.

5- Muhtār-nāme: ʿAṭṭār'ın 5000'i aşkın rubaîsinden seçerek konularına göre sınıflandırdığı elli bölümden oluşan bir rubaîler mecmuası olup, günümüze kadar gelmiş rubaî mecmualarının en eskisidir. Mecmuanın ilk üç bölümü tevhid, na't ve ashabın menakıbına dairdir; 4-9. bölümlerde, önemli tasavvufî mazmunlar üzerinde durulur; 10-29. bölümlerde, manevî ve ahlâkî konular işlenir; 30-49. bölümlerde, aşk ve aşkın tecellileri ile sevgilinin özellikleri incelenir; son bölümde ise şair, kendi şahsî temennilerini dile getirir. Muhammed Rıza Şefiī Kedkeni, eseri bir ön sözle birlikte 1358'de Tahran'da yayımlamıştır.

6- Dīvān: Mesnevilerindeki tasavvufî fikirleri lirik bir tarzda işlediği gazellerinden oluşan divanı, 10.000 beyitten ibaret olup, İran'da eserle ilgili bazı çalışmalar yapılmış olmasına rağmen hiçbirinde "Divan"'la ilgili bir inceleme bulunmamaktadır: İlk olarak Saīd Nefīsī'nin, Divan'daki kaside, gazel ve terci'lerin tenkitli bir metnini 1339'da Tahran'da yayımladığı görülür. Bundan sonra Takī Tafazzulī ʿAṭṭār'ın kaside ve gazellerini 1341'de ve 1366'da olmak üzere iki kere

Tahran'da neşretmiş, bunun yanında yine ʿAṭṭār'ın kaside, gazel ve terci'lerinden yaptığı seçmeleri, "Müntehāb-ı Eşʿār" adıyla 1345'de Tahran'da yayımlamıştır.

7- Bülbül-nāme: Küçük bir mesnevi olup, bu mesnevide kuşların, gül için sürekli şarkılar terennüm eden Bülbül'ü, Süleyman Peygamber'e şikâyet etmesi anlatılır. Sonunda Süleyman Peygamber, Doğanı göndererek Bülbülü çağırtır ve o da kendisini müdafaa eder. Böylece Hz. Süleyman da Bülbülün rahat bırakılmasını emreder.

8- Pend-nāme: Eskiden Türk okullarında okutulan ve genel olarak İslâmî bir temele dayanan ahlâk ve terbiye kurallarını kısa formüller hâlinde gençliğe aşılamak için yazılmış didaktik bir kitaptır. Dünyanın çeşitli ülkelerinde rağbet gören bu kitap, Türkçeden başka Almanca, Fransızca, Latince ve Hintçe'ye de tercüme edilmiştir.

9- Tezkiretü'l-Evliyā: ʿAṭṭār'ın yagâne mensur eseri olup büyük sufîlerin hâl tercümelerinden bahseder ve bazı sözlerini nakl eder. Hâl tercümesi yazılmış olan son evliya, Hallāc'dır. Sonradan esere, 25 tane daha sufînin hâl tercümesi ilâve edilmiştir. Çok tanınmış olan bu eser birkaç dile çevrilmiştir. Bu eseri ilk defa Nicholson 1907'de neşretmiş, Muhammed Kazvīnī de Nicholson neşrini, hazırladığı bir ön sözle birlikte 1336'da Tahran'da yayımlamıştır. Bunlardan başka Muhammed İsti'lāmī, bu eserde yer alan Bayezīd ve Cüneyd'e ait olan menkıbeleri ayrı bir eser hâlinde 1364'te Tahran'da neşretmiştir.

10- Mi'rāc-nāme: Adından da anlaşıldığı gibi, Peygamberin miraca çıkışının anlatıldığı bir mesnevidir.

11- Cümcüme-nāme: ʿAṭṭār'ın, İsa Peygamber'in çölde bulduğu bir kafatasını diriltip onu konuşturduğu küçük bir hikâyeden ibarettir.

12- Üştür-nāme: Bu eser ile ʿAṭṭār'ın ikinci üslûp devri başlar. Bir çerçeve hikâye varsa da, anlatış tarzı, bundan evvelki mesnevilere nazaran daha çok dağınıktır ve

uzundur. Bol bol tekrir sanatı yapılan eserde, tasavvufî mana verilmiş bir Türk "hayal-bāz"ı bulunur. Burada, Allah'ın mahluklara hayat verip sonra öldürmesi, hayal-bāzın resimlerini bir süre sahnede oynatıp sonra sandığa atmasına benzetilmiştir. Hadisat âlemi arkasında Allah'ı boş yere arayan mürit, sıra ile yedi perdenin önüne geçer ve orada kendisine bir çok garip ve remzî bir tarzda anlaşılması icap şeyler gösterilir. Sonunda kendisine, Allah'a varma yolunu anlatan bir kitabı bir mezardan çıkarması için emir verilir. Bu kitapta anlatılan yol, Hallāc'ın fena, yani cismî mevcudiyetin ortadan kalkması yoludur. Kitapta bulunan küçük hikâyeler, ʿAṭṭār'ın diğer kitaplarında olduğu gibi, genellikle allegoriktir ve açıklaması bizzat şair tarafından yapılmıştır. Bu eseri Mehdī Muhakkık, hazırladığı bir ön sözle birlikte 1339'da Tahran'da yayımlamıştır.

13- Cevherü'ẕ-Ẕāt: Bu eserde çerçeve bir hikâye yoktur. Esere hakim olan duygu, mübalağalı bir fena, yani mevcudiyetin mahvı ile insanın, damlanın denize karışması gibi, bir parçası olduğu ilâhî küll ile birleşmeye karşı duyduğu yakıcı iştiyaktır. Kitabın büyük bir kısmında, kendisinin iâh olduğunu anlayıp, tamamen ilâhî külle birleşmek için kendisini denize atan bir gencin hikâyesi anlatılmaktadır. Fena konusunda daima Hallāc örnek gösterilir. Bundan dolayı Mevlānā, Hallāc'daki nurun 500 sene sonra ʿAṭṭār'ın ruhunda tecelli ettiğini ve Hallāc'ın onun mürşidi olduğunu söylemiştir (Ritter 1979:12). Ayrıca bu eserde Attâr'ın ruhunda yavaş yavaş Hz. Ali'nin şahsiyetinin yerleştiği görülmektedir. Bununla birlikte, insanın üzerinde ilâhî cevheri taşıdığı ve bunun için varlığındaki perdeleri kaldırdıktan sonra Allah'ı bulmaya ve görmeye muktedir olacağı fikri mevcuttur. Böylece ʿAṭṭār, Tanrı'yı gördüğünü iddia etmektedir.

14- Vuslat-nāme: Küçük bir mesnevi olup, açık bir plan ve tertip görülmez. Eserde Vahdet-i vücut fikirleri, sufî hikâyeleri ve allegorik hikâyeler ile Hallāc'ın şahsiyeti yer alır.

15- Basar-nāme: Hallāc tarzı "fenā"dan bahsedilen küçük bir mesnevidir.

16- Mazharü'l-Acāib: Bu eser ile şairin üçüncü üslûp devri başlar. Şiirdeki kudreti artık sönmüştür; kafiye ve vezin hataları görülür. Merkezde Hz. Ali'nin şahsiyeti bulunmaktadır. Cevherü'z-Zāt'ta görülen kuyu ve kamış hikâyesinin bu eserde tekrar ettiği görülür. Bundan başka haksızlık yapan bazı müftüler için tenkitler göze çarpar. Bunun yanında, şairin şiîliğe meylini gösteren hikâyeler, hayatıyla ilgili parçalar ve okuyucuya kendi eserlerini okumaları için bazı tavsiyeler vb. bulunmaktadır. Kitabın her yerinde şairin ihtiyarlığının izleri görülmektedir.

17- Lisānü'l-Gayb: ʿAṭṭār bu son eserinde, Semerkandlı müftüye şiddetli hücumlarda bulunduğu gibi, şiîliğini de açıkça ortaya koyar. Bundan başka eserde, uzunca bir halvet ve kendisinin halvette maşukunu gördüğünden bahseder.

18- Manṭıḳu't-Ṭayr: ʿAṭṭār'ın, üslûp bakımından birinci devresine ait ve belki de en meşhur mesnevisidir. ʿAṭṭār tarafından 1187 yılında yazılan bu eser, Gölpınarlı (1944)'nın tercümesine esas aldığı Raif Yelkenci nüshasına göre, 4931 beyittir. ʿAṭṭār, kitabına büyük bir önem verir. Yalnızca şiir açısından değerlendirilmemesi gerektiğini, büyük bir aşkla ve dertle okunmasını istediğini belirtir:

در کتاب من مکن ای مرد راه

از سر شعر و سر کبریء نگاه (247/4467)

[Ey yol eri, kitabıma şiir bakımından yahut ululukla bakma! (206/4784)]

از سر دردی نگه کن دفترم

تا ز صد یك درددارى باورم (247/4468)

[Defterime dertle bak da hiç olmazsa bendeki yüz dertten birine inan! (206/4785)]

ʿAṭṭār'a göre, Manṭıḳu't-Ṭayr'ı okuyanlar, her seferinde ondan değişik feyzler alacak ve daha fazla hoşlanacaklardır; şair bunu "âlem mahvolur da bu kitap yine olduğu

gibi kalır" diyerek dile getirir ve kitabında Yunan felsefesi bulunmadığını ve felsefenin şiddetle aleyhinde olduğunu belirtir.

Şairin, Hicrî 583 Recebinin yirminci Salı günü öğle vakti bitirdiği Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr, bir çerçeve hikâye ile araya sokulan birçok küçük hikâyeden oluşmaktadır. Çerçeve hikâyenin aslı, Muhammed yahud Ahmed Gazzālī'nin hem Arapça, hem Farsça şekli günümüze kadar gelmiş olan "Risāle el-Tayr"'ıdır. Bu risalede kuşlar, Anka'yı padişah seçer ve onun bulunduğu uzak adaya gitmeye karar verirler. Yolda çoğu helâk olur. Adanın merkezine kadar varanlar, Ankaya, kendisi için geldiklerini ve kendisini padişah seçtiklerini haber verince, Anka, istigna gösterir ve padişah olmak için onlara ihtiyacı olmadığını söyler ve geri dönmelerini emreder. Fakat sonunda onlara acıyarak padişahlığı kabul eder. ʿAṭṭār bu hikâyeyi birçok ayrıntı ile zenginleştirmiş, Hüdhüd ile diğer kuşlar arasındaki konuşmalarda hüsn-i ta'līl sanatı ile çok orijinal bir tarzda tasavvufî fikirleri açıklamaya çalışır. Eserde baştan sona mantıkî bir birlik bulunmaktadır. Gazzālī'ninkinden farklı olarak ʿAṭṭār'ın yazdığı Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ın konusu şöyledir: Kuşlar bir araya toplanıp "Bu zamanda hiçbir ülke padişahsız değil, bundan böyle bizim de bir liderimizin olması lâzım. Zira ülkede düzeni, intizamı sağlayan padişahtır. Kendimize bir padişah seçelim." derler. Bu arada Hüdhüd gelir ve kendisinin Süleyman Peygamber'in mahremi ve onun postacısı olduğunu söyleyip, "Sizin zaten bir lideriniz var ama haberiniz yok. O bize bizden daha yakın da biz ondan uzağız. Daima padişah odur, adı Sī-Murġ'dur, binlerce nur ve zulmet perdeleri arasındadır. Gelin de onu arayıp bulalım." der. Kuşların her biri bir çeşit özür getirirse de Hüdhüd, kuşların hepsine tek tek ikna edici cevaplar verir. Bunun üzerine hepsi birden Hüdhüd'ü kendilerine kılavuz yapıp yola çıkarlar. Yolda çoğu bitkin ve perişan bir hâle gelir. Bunun için yine birer birer itiraz ederler. Fakat Hüdhüd, her itiraza bıkmadan usanmadan cevap verir ve sonra önlerine "istek, aşk, marifet, istigna, tevhid, hayret, fakr u fena" vadilerinin çıkacağını, bunları aştıktan sonra ancak Sī-Murġ'a ulaşabileceklerini

söyler. Kuşlar da yine gayrete gelip yola koyulur. Fakat bu vadileri aşarken kuşların kimisi yoldaki zorluklara takılır, kimisi yem isteğiyle bir yere dalar, kimisi de açlık ve susuzlıktan yolda can verir. Böylece yüzlerce kuştan sadece otuz tanesi bu vadileri aşar ve bu sırada gelen postacıya Sī-Murġ'u sorarlar. O da önlerine birer kağıt parçası koyup okumalarını ister. Kuşlar kâğıdı okuyunca bütün yaptıklarının yazılı olduğunu görür ve şaşırırlar. Ondan sonra Sī-Murġ tecelli eder. Fakat tecelli edenin kendileri olduğunu, kendilerinin Sī-Murġ'dan yani mana bakımından sī murġdan ibaret bulunduklarını görüp büsbütün hayretlere dalarlar. Sī-Murġ'dan ses gelir ve "siz buraya otuz kuş geldiniz, otuz kuş göründünüz. Daha fazla yahut eksik gelseydiniz o kadar görünürdünüz. Burası bir aynadır; hasılı bu makamların hepsi Sī-Murġ'da fani olurlar, artık ne yol kalır, ne yolcu, ne de kılavuz!"diyerek onlarla konuşur. Böylece ʿAṭṭār, kuşlara cevap veren Hüdhüd'e birçok tasavvufî hakikati söyletir ve hikâyeleri onun ağzından nakleder.

ʿAṭṭār, Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'da temsilî bir şekilde, "Vahdet-i Vucūd-Varlık Birliği" inanışını anlatmaktadır. Kuşlar, yani salikler, hakikat yolunun yolcularıdır; Hüdhüd de kılavuzları, yani mürşitleridir. Sī-Murġ, Tanrı'nın zuhur ve taayyünüdür ki, bu zuhur ve taayyün, kendilerinden ibarettir ve hakikî birliğe ulaşan, halkın Hakk'ın zuhuru, Hakk'ın da halkın bütünü olduğunu anlar.

Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ın özü, tasavvuftaki "varlıkta birlik" felsefesine dayanmaktadır. Buna göre: Kainatta bir varlık (Vücud) vardır; O da Allah, "Vücūd-ı Mutlak"tır. Birer varlık hâlinde gördüklerimiz, "Vücūd-ı Mutlak"ın bir aynası hükmünde olan "âdem-i mutlak" ile karşılaşmasındaki çeşitli görünüşünden ibarettir. Yoksa bu görünen şeylerin gerçek varlığı yoktur.

Allah çeşitli renk ve şekilde aralıksız "tecelli" ettiği, yani 99 Esma-i Hüsna'sının her biri ayrı ayrı cilve ettiği için, bütün eşya ve yaratıklar gerçek varlığa

sahip gibi görünürler. İnsanlar ömürleri tükenince Allah'ta yok (fani ve müstehlik[1]) olurlar.

Mantıḳu't-Ṭayr üzerinde yapılmış pek çok çalışma vardır. Eseri Avrupa'ya ilk olarak tanıtan Hammer'dir.Kitabın metni M. Garcin de Tassy tarafından 1857'de Paris'te basılmıştır. Garcin de Tassy eserin metnini 1863'te "Lelang Des Oiseaux" adıyla Fransızcaya çevirmiştir. Bundan sonra 1954'te S. C. Nott, eseri Fransızca metinden tercüme ederek "The Conference of The Birds" adıyla İngilizceye çevirmiştir.[2] Son olarak eserin en eski metni, İngiliz profesör Peter A. Very tarafından haşiyeleriyle beraber "The Discourse of Birds" adıyla yayımlanmıştır (Gevherīn 1365:11).

Mantıḳu't-Ṭayr'la ilgili İran'da yapılmış çalışmalar da vardır: Muhammed Cevād Meşkūr, eserin Garcin de Tassy ve Mecdī nüshalarını karşılaştırarak hazırladığı tenkitli metnini, bir ön söz ilâvesiyle 1337'de Tahran'da yayımlamıştır. Bundan başka S. Sadık Gevherīn de, yine eserin üç nüsha karşılaştırmasıyla tenkitli bir çalışmasını 1366'da Tahran'da neşretmiştir. Bunun yanında Gevherīn, Mantıḳu't-Ṭayr'ın özetini, bir incelemeyle beraber 1365'te Tahran'da yayımlamış ve Mantıḳu't-Ṭayr'da yer alan "Şeyḫ San'ān Hikāyesi"'ni de 1363'te Tahran'da ayrı bir eser olarak ilim âlemine sunmuştur. Bu çalışmalardan başka, Mantıḳu't-Ṭayr'dan seçmelerin yapıldığı Gürcistānī hattıyla ve "Heft Şehr-i 'Aşḳ" adıyla yazılmış bir metin, Hüseyin İlāhī Komşeī tarafından 1368'de 132 sayfa olarak bastırılmıştır.

---

[1]Müstehlik: helak ve mahvolan. (Tas.) Geriye bir iz ve belirti bırakmayacak şekilde "Zāt-ı Ahādiyet"te fani olan.

[2]Gölpınarlı, Mantıḳu't-Ṭayr Tercümesi (1944:XVI)'nin ön sözünde eserin "The Conference of The Birds" adıyla 1924'te R. P. Masani tarafından İngilizceye çevrildiğini belirtmektedir.

ʿAṭṭār'ın yukarıdaki eserleriyle ilgili çalışmaların yanı sıra, Esrār-nāme, İlāhī-nāme ve Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr isimli mesnevilerinde yer alan toplam 22590 beyit, Şecii Puran tarafından ʿAṭṭār'ın ruh hâlleri, dünya görüşü, dinî inanış ve düşünceleri ile onun ilim ve irfanını analatacak şekilde bir sınıflandırılmaya tâbi tutularak 1974 yılında Tahran'da yayımlanmıştır.

Helmuth Ritter, ʿAṭṭār'la ilgili olarak onun hayatı, eserleri ve ruh hâllerini incelediği bir çalışma hazırlamış ve bu çalışma da Abbās Zeryāb Hūyī ve Mihr Āfak Bayburdī tarafından "Seyr Der-Ārāyī ve Ahvāl-i Şeyh Feridü'd-dīn-i Attār-ı Nişaburī" adıyla 1377'de Tahran'da Farsçaya tercüme edilmiştir. Ayrıca Asgar Dilberipur, ʿAṭṭār'ın Türkiye kütüphanelerinde bulunan yazma nüshalarının dizinini hazırlamıştır; ancak bu çalışma henüz basılmış değildir.

Zerrīnkūb (1347-40:159-179) ve Fürūzanfer (1339-40)'e göre, kaynaklarda ve çeşitli araştırmalarda ʿAṭṭār'a aitmiş gibi gösterilen Pend-nāme, Haydar-nāme, Üştür-nāme, Cevherü'ẕ-Ẕāt, Nüzhetü'l-Aḥbāb adlı eserlerin ona ait olduğu şüphelidir; Mazharü'l-ʿAcāʿīb, Lisānü'l-Ġayb, Rumūzü'l-ʿĀşıḳīn, Şāhbāz-nāme, Mihr ü Müşterī, Heftābād, Heft Vādī, Tercemetü'l-Eḥādīṣ, Sī Faṣl, Miftāḥü'l-Fütūḥ, Bī-ser-nāme, Bülbül-nāme, Miʿrāc-nāme, Cümcüme-nāme, Vuṣlat-nāme, Heylāc-nāme, Hayyāt-nāme, Vaṣıyet-nāme, Kenzü'l-Ḥaḳā'īḳ, Kenzü'l-Esrār (Kenzü'l-Baḥr), Veled-nāme, Siyāh-nāme, İḫvānü'ṣ-Ṣafā' ve Esrārü'ş-Şühūd gibi eserler, ʿAṭṭār'a isnat edilip çoğu onun adıyla basılmış, hatta bazıları Türkçe dahil bir çok dile tercüme bile edilmiştir; ona ait olduğu şüpheli olan Pend-nāme hariç, bunların tamamı uydurmadır. Yine bu araştırıcılar, yukarıdaki eserlerin bir kısmının XV. yüzyılda yaşamış olan ʿAṭṭār-ı Tūnī tarafından yazıldığı ve bir kısmının da "ʿAṭṭār" adlı veya mahlaslı başka şairlerce kaleme alındığını ortaya koymuşlardır (Şahinoğlu 1991:98).

Yukarıdan beri hayatı, eserleri ve edebî kişiliği üzerinde durulan ʿAṭṭār, Türkler arasında oldukça yoğun ilgi gören ve bütün Türk şairleri tarafından kendisine ve eserlerine değer verilen başlıca İranlı bilge ve şairlerden birisidir. 17. yüzyıl şairlerinden Nef'î, Farsça Divan'ında yer alan "Tuhfetü'l-ʿUşşāḳ" adlı na'tinde diğer İranlı şairlerle birlikte ʿAṭṭār'dan da övgüyle söz etmiş ve onun için "Şeyh ʿAṭṭār'ın müridi, Mevlānā'nın ayağının tozuyum; Onun dükkânının camekânında elenmiş misk gibi oturmuşum" olarak tercüme edilebilecek Farsça beyti (Tarlan 1964) söylemiştir:

مرید شیخ عطارم غبار پای مولانا

که بنشستم چو مشك بیخته برروی دکانش (Ocak 1987:20)

Yine 18. yüzyıl şairi Şeyh Gālib,

Muʿaṭṭar-sāz-ı bezm-i ehl-i esrār
Şeh-i ma'nā Ferīdü'd-dīn ʿAṭṭār

diyerek onu, "şeh-i maʿnā" kabul etmiş, Ali Şīr Nevā'ī de Mahbūbü'l-Kulūb (I. bab, XVI. fasıl)'unda ondan "Farsī ʿibāretde ol cümledin nāẓım-ı cevāhir-i esrār Şeyḫ Ferīdü'd-dīn-i ʿAṭṭārdur" (Kargı Ölmez 1993:112) diyerek, bahsetmiştir. Gülşen-i Rāz sahibi Maḥmūd Şebisterī de eserinde "Şairlikten utanacak değilim ya, yüzlerce yıl geçer de yine ʿAṭṭār gibi bir şair gelmez" diyerek onu öğmüştür (Gölpınarlı 1944:8). ʿAṭṭār'ın eserlerinin her yüzyılda yapılan çevirileri, nazireleri ve müşkül noktaları üzerine yazılan açıklama ve şerhleri, bu büyük şair ve mutasavvıfın Türk yurdundaki şöhretinin ne derece büyük olduğunun bir göstergesidir.

Tasavvuf vadisinde divan şairleri özellikle ʿAṭṭār, Senā'ī ve Saʿdī'nin etkisi altında kalmışlardır. Türk tasavvuf edebiyatının oluşmasında ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ının etkisi inkâr edilemez bir gerçektir. Bunun yanında şairin diğer eserleri de defalarca Türkçeye çevrilmiş ve her birine çeşitli nazireler ve şerhler yazılmıştır:

1- Salikin hâllerinden ve makamlarından bahseden İlāhī-nāme'nin iki önemli çevirisi vardır:

a) Sultan III. Murad (1574-1595) adına Şemseddin Sivasî tarafından biraz kısaltılarak nazmen Türkçeye tercüme edilmiştir. Bayezit Umumî Kütüphanesi no: 3315'te kayıtlıdır.

b) Abdülbaki Gölpınarlı, Ritter (1940)'in edisyon kritiğini yaptığı nüshayı esas alarak İstanbul'da 1947 yılında nesir olarak günümüz Türkçesine tercüme etmiştir.

Bunlardan başka Nābī, Hayr-ābād'ını yazarken konu olarak ʿAṭṭār'ın İlāhī-nāme'sindeki bir hikâyeyi almış olmakla beraber, bu hikâyeyi sadece eserin ilk bölümünde geniş bir tercüme ile kullandıktan sonra ilâve ettiği yeni olaylar ve masal unsurları ile eseri, bir aşk ve macera romanı hâline getirmiştir (Kaplan 1995:41). Nābī, usta kalemi sayesinde hikâyeyi rahat ve sürükleyici bir ifade ile anlatmıştır. Dili terkipli, üslûbu sanatlı ve zariftir. Divan edebiyatı anlayışı ile yazılmış mükemmel bir aşk ve macera romanı olan bu eser, Şeyḫ Ġālib'in Ḥüsn ü ʿAşḳ'ı yazmasına sebep olmuştur. Ḥüsn ü ʿAşḳ'ın "Sebeb-i te'līf" bölümünde Şeyḫ Ġālib'in yazdığına göre, kendisinin de bulunduğu bir mecliste Hayābād okunarak çok beğenilir. Ġālib bu görüşe katılmaz; Nābī'nin eserini ihtiyarlığında yazdığı için pek o kadar güzel olmadığını, eserin Farsça terkiplerle dolu olduğunu söyleyerek Nābī'yi "tetabu-ı izāfet" yapmakla suçlar:

Ey ḳıṣṣadan olmayan ḫaberdār
Nāḳıṣ mı bıraḳtı Şeyḫ ʿAṭṭār

İşte o ḳadardur ol ḥikāyet
Bāḳīsi durūg-ı bī-nihāyet (Gölpınarlı 1968:57)

Ancak bu durum Nābī'nin eserinin değerini düşürmemiş, kendisi de Hayr-ābād'dan daha güzel bir eser ortaya koyabilmek düşüncesiyle Ḥüsn ü ʿAşḳ'ını yazarken Nābī'den ilham almıştır (Mazıoğlu 1985:32).

2- Çeşitli nüshalarında "Gül ü Hüsrev", "Gül ü Hürmüz", "Hürmüz ve Gül-ruh" isimleriyle geçen Hüsrev-nâme, ʿAṭṭār'ın belki de tasavvufî olmayan tek mesnevisidir. Konusu dünyevî bir aşk hikâyesi olan eserin ilk ve tek çevirisi 14. yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Tutmacı mahlaslı bir şair tarafından yapılmıştır. Ancak bu tam bir çeviri değildir. Asıl eser, 1295 Luknow basımına göre 7708 beyit olmasına karşılık, çevirinin 5370 beyit olması, şairin eseri bir hayli kısaltarak tercüme ettiğini göstermektedir (Levend 1959:161). Müellif, eserinde belirttiğine göre "cevherlerle süslü bir atlas olan Attar'ın mesnevisi"nin aslına dokunmamış, adını bile değiştirmemiştir.

"Türk edebiyatında bilinen bir başka Gül ü Hüsrev de H.924'te ölen Necātī'nin Münāzara-i Gül ü Hüsrev adlı eseridir." (Dilberipur 1996:46). Bunun yanında, Şeyhī'nin "Hüsrev ü Şīrīn"i Niẓāmī (ö.1204?)'den tercüme olmakla beraber, şairin eserini yazarken, ideoloji olarak ʿAṭṭār'dan da etkilendiği söylenebilir (Timurtaş 1958:335-348; 1959:63-110), (Alpay 1975).

3- Attar'ın rubaîlerini ihtiva eden Muhtār-nāme adlı eseri, Sultan Selim II. (1566-1574) için adı bilinmeyen bir şahıs tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.[1]

4- Küçük tasavvufî hikâyelerin oluşturduğu 26 makaleden meydana gelen Esrār-nāme'nin ilk Türkçe tercümesi, Şah İbrahim Halil adına Şeyh Ebu'l-Hasan Lārendī tarafından yapılmıştır. Ahmed-i Dāʿīī[2] ise konu ve amaç olarak Esrār-nāme'den yararlanmış, ancak eserini kendi hikâyeleriyle süslemiştir. ʿAṭṭār'ın izleri görülen diğer Türkçe esrar-nameler ise şunlardır:

Abdurrahim Karahisarī'nin Esrār-nāme'si, Gülşenī'nin Esrār-nāme'si, Gelibolulu Huzūrī-i Maʿnevī'nin Esrār-nāme'si, Fatih dönemi şeyhlerinden Molla

---

[1]Bkz. Flügel, Die Arab., Pers. und Türk. Handschr., zu Wien, III, nr.1934

[2]Ahmed-i Dai için bkz.Ocak (1973; 2000:20), Kortantamer (1993a:31; 1993b:77), İlaydın (1925:156)

Abdullah Semāvī'ye atfedilen Esrār-nāme, 15. yüzyılda yaşamış olan Ahmedī Akkoyunlu'nun Menākıb-ı Evliyā'sı (Şahinoğlu 1991:97) ve Manisa Kütüphanesindeki Farsça yazmalar arasında bulunan mütercimi bilinmeyen bir Esrār-nāme (Dilberipur 1996:46).

5- Mutasavvıfın Allah'ı kainatta arayıp kendisinde bulması fikri üzerine kurulan ve bazı yazma nüshalarda "Nüzhet-nāme" ve "Ikdu'l-Musāfāt" adlarıyla da geçen Musībet-nāme, Pīr Muhammed tarafından "Tarīkat-nāme" adı ile Türkçeye tercüme edilerek Sultan Murad II.(1404-1451)'ye taktim edilmiştir (Bursalı Tahir 1333:1/90).

6- Tasavvuftaki "aşk" ve "birlik" üzerine kurulan Bülbül-nāme, 333 beyitlik küçük bir mesnevi olup, Türkçe ilk telif tercümesini Münīrī yapmıştır; bir çok hikâye ekleyerek, Kur'an ve Hadisden misaller getirerek Bülbül-nāme'yi genişletmiş ve H.956'da tamamladığı eserine "Gülşen-i Ebrār" ismini vermiştir.

Bunun yanında Ömer Fuadī (ö.1636) de Bülbül-nāme'yi "Bülbüliyye" adı ile manzum olarak tercüme etmiştir. Fuadī'nin bu manzum tercümesini de Manisalı Birrī (ö.1715), nesre çevirmiştir (Levend 1957:16).

7- ʿAṭṭār'ın, Hz. İsa'nın çölde bulduğu bir kafatasını diriltip başından geçenleri anlattırdığı meşhur Cümcüme-nāme isimli eseri, ilk olarak Kıpçak sahası şairlerinden H.770'te Hüsam Kātib tarafından Kıpçak Türkçesi'ne çevrilmiştir. Bu eser, Kazan Daru'l-Fünun'u matbaasında "Hikāyet-i Cümcüme Sultan Fī Nübüvvet-i İlyas Aleyhi's-selām" adı ile basılmıştır. Bu eser, Kıpçak sahasında büyük bir önem kazanarak asırlarca okunmuş ve meşhur Kırım Hanı Sahib Giray Han tarafından Kırım'da moda olan Anadolu Türkçesine tercüme ettirilmiştir (Köprülü 1926:362).

"İsa" ile "Kesikbaş" hikâyesinden oluşan "Dāsitān-ı Cümcüme Sultan", Türk edebiyatında konu bakımından pek tanınmış ve rağbet görmüştür. Hatta yine Türk edebiyatının tanınmış ve genel konularından biri olan "Hazret-i Ali" ile "Kesikbaş"

hikâyesi de bunun başka bir şeklinden ibarettir. Sonuç olarak konu bakımından büyük bir önem verilen bu eser, daha çok halk arasında yaşamış, sevilmiş ve okunmuştur (Köprülü 1984:176).

8- ʿAṭṭār'ın "mevcudiyetin mahvı"nı anlattığı Cevherü'z-Zāt isimli bu eserinde yer alan "Hz. Ali ile Kuyu" hikâyesi, konu olarak Mevlānā'yı etkilemiş ve Meṣnevī'deki ney (kamış)le ilgili ilk on sekiz beyit bunun etkisiyle yazılmıştır. Ayrıca Cevherü'z-Zāt'ta yer alan "Allah'ın çeşitli şeyhlerde, çeşitli görüntüler ile tecelli etmesi" fikri de yine Meṣnevī'de ve Sultan Veled'in İbtidā-nāme'sinde göze çarpmaktadır (Ritter 1979:11).

9- Türk edebiyatında "pend-nāme" yazıcılığı özel bir yere sahiptir. İran edebiyatının Türk edebiyatı üzerinde önceleri nasıl ve ne derece bir etki yaptığı kesin olarak bilinmemekle birlikte Türklerin İslâmiyeti kabulünden itibaren meydana getirilen ilk İslâmî eserlerden Kutadgu Bilig ile Atabetü'l-Hakāyık üzerinde İran tesirleri açık ve net bir şekilde kendini göstermektedir (Köprülü 1984:21-22). Nasihat verme amacıyla yazılmış birer ahlak kitabı olan bu eserlerin yanında, Divānu Lugāti't-Türk ise, her ne kadar Türklerin ilk lugat kitabı olma özelliğini taşımaktaysa da, eserin içinde dinî, ahlâkî nasihatler veren çeşitli manzum parçalar, dörtlük ve beyitler bulunmaktadır.

Kutadgu Bilig, İslâmî Türk edebiyatının ilk örneklerinden olmasının yanında, sosyal ahlâka önem vermesi bakımından daha çok Acemlerin siyasetnameleri tarzında, Müslüman Türklerin ilk nasihat kitabı olması bakımndan da önemlidir. Bunun yanında, yine İslâmî Türk edebiyatının ilk örneklerinden olup en çok ʿAṭṭār'ın Pend-nāme'sini hatırlatan Atabetü'l-Hakāyık da bilginin faydası, bilgisizliğin zararları, dili tutmanın değeri, cömertlik, cimrilik, iyi huylar, zamanın kötülüğü vb. konular üzerinde durmuş ve kendisinden sonra Türkistan'da, Harezm'de, Anadolu'da bu konuda yazılan eserleri etkilemiştir. Yine bu yüzyılda

yazılan ahlâkî-didaktik eserlerden biri de, Ahmet Yesevî'nin müritlerine tasavvufu öğretmek için yazdığı şiirlerinin oluşturduğu Dîvân-ı Hikmet'idir (Köprülü 1984:157-160).

Anadolu dışındaki sahalarda da klâsik Acem eserlerini taklitle birtakım edebî mahsûller meydana getirilmiş ve Çağatayca denen edebî lehçe ile yazılmıştır. Bunlardan biri, Hakim Senâ'î ve ʿAṭṭār gibi şairlerin mesnevî tarzında söylediklerini taklitle Hârezmî adlı birinin yazdığı "Muhabbet-nâme"'dir (Köprülü 1984:175).

13. yüzyıl özellikle Anadolu'nun çok karışık olduğu, Türk-Moğol ordularının Doğu Türkistan'dan başlayarak Anadolu'ya kadar bütün İslâm âlemine akınlar düzenledikleri ve girdikleri yerleri yakıp yıktıkları bir dönemdir. Bu dönemde Anadolu'da dinî-tasavvufî mahiyet gösteren ve ahlâk konularında yazılan eserlerin giderek arttığı görülmektedir. Bunların başında da Mevlânâ'nın Farsça yazmış olduğu Meşnevî'si yer almaktadır. Bundan başka Ahmet Fakîh'in Çarh-nâme'si, Şeyyad Hamza'nın Ahmet Fakîh tarzında ve ona nazire olarak söylediği şiirleri, Sultan Veled'in İbtidâ-nâme, Rebâb-nâme, İntihâ-nâme, Maʿârif adlı eserleri ile Dîvân'ı, Yunus Emre'nin Risâletü'n-Nushiyye'si, Âşık Paşa'nın Garîb-nâme'si, Aydınlı Mürîdî'nin Pend-i Ricâl'i, Kul Mesud'un Kelîle ve Dimne Tercümesi, Şeyhoğlu Mustafa'nı Marzuban-nâme ve Kenzü'l-Küberâ'sı gibi eserler de nasihat verme geleneği içerisinde yazılmış eserlerdir (Levend 1984:121-122).

15. yüzyılın başında Timur'un Ankara Savaşı (1402) sonucunda Anadolu'nun siyasî birliği bozulmuş ve karışıklıklar meydana gelmiştir. Ancak Anadolu'daki karışık duruma rağmen, nasihat-nâme yazma geleneği didaktik ve lirik olmak üzere iki koldan devam etmiştir. Bu dönemde Anadolu dışında Çağatay sahasında Ali Şîr Nevâ'î'nin yazdığı Mahbûbu'l-Kulûb önemli bir öğüt kitabıdır. Anadolu'da yazılanlar da Bâlî'nin Bahr-ı Nasâyıh'ı, Sinan Paşa'nın Nasihat-nâme'si, Mercimek Ahmet'in Farsçadan tercüme ettiği Ḳâbûs-nâme'si, Ali b. Hüseyin'in Risâle-i Edeb

ve Nasāyihü'l-Müslimīn'i, Hatiboğlu'nun Ferah-nāme'si, Bedr-i Dilşād'ın Murād-nāme'si, Kınalızāde Ali'nin Ahlāk-ı Alāi'si, Muhammed Gülşenī'nin Ahlāku'l-Kirām'ı, Şemsü'd-dīn Sivāsī'nin Mirʿātü'l-Ahlāk ve Mirkātü'l-Eşvāk'ı, Keşfī'nin Te'dīb-nāme'si ve Nābī'nin Hayriyye'si gibi eserler, 15. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanmış öğüt kitapları olup "nasihat etme" geleneğine olan ilgi ve yönelişi göstermesi bakımından önemlidir. Pende-nāme yazmaya olan bu ilgi ve sevgi, Türk şairlerini ʿAṭṭār'ın Pend-nāme'sini çevirmeye, şerh etmeye ve nazire yazmaya yöneltmiştir. ʿAṭṭār'ın Pend-nāme'si yıllarca Osmanlı medreselerinde Farsça öğrenimi ve ahlâk eğitimi konusunda ders kitabı olarak okutulmuş olup, Türkçe Pend-nāme çevirileri arasında ilk sırayı Sabāyī'nin Sırāt-ı Müstakīm'i alır (Atlansoy 1987). Sabāyī'ye kadar pek çok öğüt kitabı yazılmışsa da, ʿAṭṭār'ın Pend-nāme'sinin tercümesine rastlanmaz. Bundan sonraki manzum tercüme ise H.988'de ölen Edirneli Emrī'ye aittir. Bunlardan başka, Zaʿīfī'nin Bostān-ı Nasāyıh'ı ile Edirneli Nazmī, Zarīfī Ömer Efendi, Sadullah b. İbrahim b. Ahmed, Hasan Şuʿūrī, İbrahim el-Kāgızānī, Livāyī, Makālī, İlmī, Mustafa b. Muhammed, I. Ahmet şairlerinden Levnī, Mustafa Asım ve yenilerden Nuri Gençosman (1946), Hakkı Eroğlu (1948) ile Nurten Köksal (1988)'ın tercümeleri sayılabilir.

Yukarıdaki çevirilere ek olarak ʿAṭṭār'ın Pend-nāme'sine çeşitli Türkçe şerhler de yazılmıştır. Pend-nāme'nin bilinen en meşhur şerhleri, Şemʿī'nin Saʿādet-nāme'si, Abdu'r-rahman Abdī Paşa'nın el-Müfīd'i, Bursalı İsmail Hakkı'nın H.1250,1267'de İstanbul'da basılan şerhi, Muhammed Murād b. Abdu'r-rahim'in H.1274'te İstanbul'da basılan Māhazar'ıdır. Bunlara, Mehmed Saʿīd Bursavī, Seyyid Ali b. Ali Hasretī, İsmet Mehmed, İsmāil Müfīd ve Erzincanlı Hacı Feyzullah ile Rūhī Mustafa b. İsmāil'in Rūhü'ş-Şürūh'unu da eklemek mümkündür.

Buraya kadarki tercüme ve şerhlerden ayrı olarak, yine ʿAṭṭār'ın Pend-nāme'si örnek alınmak suretiyle meydana getirilmiş telif pendnameler de bulunmaktadır: Bunlardan Adnī Receb Dede Efendi, Pend-nāme'sinde ʿAṭṭār'la aynı

konularda nasihat vermiştir. Örfî Efendi'nin Pend-nâme'si başlangıçta ʿAṭṭâr'ın Pend-nâme'sine paralel olmakla birlikte, eserin sonunda fikhî bilgiler yer alır. Askerî Bey'in Pend-nâme'si ise ʿAṭṭâr'dan tamamıyla ayrı özellikler taşımaktadır. Bunun yanında Ali el-Kâtibî'nin Pend-nâme'sinde daha çok hulefâ-i râşidîn, Hârun Reşîd ve Abbas'ın saltanat dönemleri yer alır. Ayrıca Güvâhî'nin de içinde deyimler, atasözleri, fıkralar ve masalların yer aldığı tamamen yerli özelliklere sahip bir Pend-nâme'si bulunmaktadır.[1] Bunların yanında Nâbî, Hayriyye'nin "Maṭlab-ı Ḥüsn-i Kelâm-ı Mevzûn" başlıklı bölümünde oğlundan Acem şairlerinin şiirlerini de okumasını ister ve sonunda,

Yoḳ nihâyet şuʿarâ-yı ʿAceme
Hep esâmîleri sığmaz ḳaleme

diyerek Acem şairlerinin, dolaylı da olsa ʿAṭṭâr'ın etkisini dile getirmiştir (Kaplan 1995:156-157).

10- Türklere "tezkire yazıcılığı" tekniği öğreten ve bu türün gelenekselleşmesinde etkili olan Tezkiretü'l-Evliyâ, Türkçeye çeşitli zamanlarda pek çok kere çevrilmiştir. Bu çevirilerden kimilerinin mütercimi belli değildir; kimileri de mütercimin adına kaydolmuştur.

Mütercimleri belli olmayan Tezkiretü'l-Evliyâ çevirileri şunlardır:

a) Yazması Macaristan İlimler Akademisi Doğubilim Bölümü'nde TF/33 numarada kayıtlı bulunan çeviri (Levend 1984:439). Bu çeviri ilk defa L. Rásonyi tarafından Ankara'da 1962 yılında IX. Türk Dili Kurultayı'nda tanıtılmıştır. A. Bodrogligeti de bu eserin dil özelliklerini XI. Türk Dil Kurultayında 1966'da Ankara'da sunmuştur.

b) H. 741 yılında Uygur yazısı ile yapılan çeviri (Levend 1984: 439).

---

[1]Bkz. Gençosman (1946); Dilberipur (1996); Ritter (1979); Koçin (1999)

c) Yine Uygur yazısıyla yapılan bir çeviri Paris Bibliothéque Nationale nr.100'de kayıtlı bulunmaktadır; H.840 yılında Herat'ta Kâtip Malik Bahşı tarafından istinsah edilmiştir. Metin, Fransızca tercümesi ile birlikte, Pavet de Courteille tarafından 1889-90'da Paris'te yayımlanmıştır. Aynı metin Arap harfleri ile ve Çağatay Türkçesiyle Fatih Kütüphanesi, nr. 2848'de de bulunmaktadır.

d) Yazma nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi no: 1004'te kayıtlı bulunan ve H. 815 yılında istinsah edilmiş olan çeviri.

e) Aydınoğlu Mehmed Bey (H.707-734) adına Eski Anadolu Türkçesi'yle yapılmış bir tercüme. Bu tercüme Bayezit Genel Kitaplığı, Veliyüddin Efendi Bölümü, 1643'te kayıtlıdır.

f) Umur Bey'in emriyle çevrilen ve yazma nüshası Bayezit Genel Kitaplığı no: 3286'da kayıtlı bulunan çeviri.

g) Candaroğullarından Bayezid Beyoğlu İsfendiyar adına tercüme edilmiş ve bir nüshası Raif Yelkenci'de bulunan tercüme.

h) Çağatayca bir Tercüme; Süleymaniye Ktp. Fatih No:2848/2

Tezkiretü'l-Evliyā'nın mütercimi belli olan çevirileri ise, şunlardır:

a) Seyfi Serāyī'nin[1] Kıpçak Türkçesi'ne yaptığı tercüme. Tercümenin nüshası, Hollanda'da Leiden Akademi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

b) Bayezit adına İsfendiyar Beyoğlu tarafından yapılmış olan çeviri. Çevirinin nüshası Raif Yelkencioğlu özel kitaplığında bulunmaktadır.

---

[1]Seyfi Serāyī, Kıpçak Türkçesi'ne Gülistan'ın da ilk çevirisini yapmıştır.

c) Osmanlı Müellifleri (c.II:223)'nde belirtildiğine göre Sinâne'd-dîn Yûsuf b. Hızr Hoca Paşa (ö.H.891)'nın yaptığı çeviri.

d) Yine Osmanlı Müellifleri (c.III:223)'nde sözü edilen Ali Rıza Karahisarî çevirisi.

e) Ahmed-i Dâ'î tarafından tercüme edilip Germiyanoğlu Yakup Bey'e sunulan çeviri. Dâ'î'nin bu eseri, Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, 1800 numarada kayıtlıdır (Ertaylan 1952: 46-54).

f) Kadı Darîr'in de Tezkiretü'l-Evliyâ'yı tercüme ettiği Hasibe Mazıoğlu (1982a :94;1985b:21) tarafından söylenmekteyse de şairin böyle bir eseri bulunamamıştır.

g) Tezkiretü'l-Evliyâ'nın en son çevirisi, Süleyman Uludağ tarafından 1984'te İstanbul'da yayımlanmıştır.

Tezkiretü'l-Evliyâ, pek çok başka eserin ortaya çıkışında da etkili olmuştur. Meselâ Sinan Paşa, Ma'ârif-nâme'sini yazarken 'Aṭṭâr'ın bu eserinden etkilenmiştir. Yine Ali Şîr Nevâ'î Mecâlisü'n-Nefâis'ini yazarken Tezkiretü'l-Evliyâ'yı örnek almıştır (Levend 1984: 255). Bunun yanında Nevâ'î, H.881'de Câmî'den Nefahatü'l-Üns'ü yazmasını isterken Hâce Abdullâh-ı Ensârî'nin Tabakât-ı Meşâyih-i Sûfiyye, Şeyh Abdurrahman Süllemî'nin Tabakât-ı Süllemî ve 'Aṭṭâr'ın Tezkiretü'l-Evliyâ'sını okumuş ve incelemiştir (Dilberipur 1996:49).

II. BÖLÜM

ZAʿĪFĪ'NİN HAYATI ve ESERLERİ

A) HAYATI

Kanunî Sultan Süleyman devri (1520-1566) şairlerinden, devrinin siyasî, tarihî ve sosyal olaylarına ışık tutması bakımından önemli bir kişisi olan Zaʿīfī, kendi "hatt-ı desti"yle yazdığı, Topkapı Revan 822'de kayıtlı bulunan Külliyatında yer alan eserlerinin ketebe kayıtlarında verdiği bilgiye göre, Rumelili, Madenli, Karatovalı ve daha sonra da İstanbullu olduğunu şöyle dile getirmiştir: ".....Pīr Muḥammed Evranūs b. Nūredīn b. el-Fāris eş-şehīr bi-Żaʿīfī er-Rūmī el-Maʿdenī el-Ḳaraṭovavī sümme el-Ḳosṭanṭinī ....." (Külliyat-ı Zaʿīfī, Topkapı Revan 822).

Bu da göstermektedir ki, ʿĀşıḳ Çelebi'nin Meşāirü'ş-Şuʿarā'da, Kınalı-zāde Hasan Çelebi'nin Tezkiretü'ş-Şuʿarā'da ve Gelibolulu Ālī'nin Künhü'l-Ahbār'ının tezkire kısmında belirttiği gibi Zaʿīfī, eski Yugoslavya içinde yer alan, bugünkü Makedonya'nın başkenti olan Üsküp'e bağlı Karatova isimli bir kasabadandır. Şairin kendini aynı zamanda "Rūmī" yani Rumelili olarak göstermesi, hem o bölgede doğup yetişmesi, hem de Bursa, Edirne ve İznik'i de içine alan bugünkü Trakya bölgesinde, çeşitli vesilelerle bulunmasından olsa gerektir.[1] Bunların yanında şairin,

---

[1]"Rum" ismi, vaktiyle Doğu Roma İmparatorluğu'nun hükmü altında bulunmuş olan yerlere, özellikle Anadoluya verilmiş iken, Osmanlı Devletinin ortaya çıkışında Anadolu'nun zaten büyük bir kısmı Türkleşmiş ve İslâmlaşmış olduğundan, Osmanlılar Avrupa kıtasında feth ettikleri yerlere "Rumili" ismini vermişlerdi. Avrupadaki Osmanlı memleketlerinden Eflak, Boğdan, Bulgaristan, Sırbistan, Bosna, Hersek, Karadağ, Arnavutluk ve Mora gibi yerlerin özel ismi olduğundan, "Rumili" ismi, özellikle buraların dışında kalan yerlere yani eski Trakya ve Makedonya ile Edirne, Selanik, Manastır ve Üsküp taraflarına verilirdi (Ḳāmūsu'l-Aʿlām 1308:3/2376).

"Maʿdenli" olarak kendisinden bahsetmesi, büyük bir ihtimalle Kütahya ve Diyarbakır dolaylarında da görev yapmış olmasından ileri gelebilir çünkü, Rumeli bölgesinde Maden isimli bir yerleşim yeri bulunmamaktadır. Anadolu'da ise, yöredeki bakır yataklarının zenginliğiyle tanınan ve 16. yüzyıl başlarında Osmanlı topraklarına katılarak "Diyār-ı Bekr" vilayetinin Amid sancağına bağlı Erganimaden kazasının sınırları içerisinde yer alan "Maden" isimli bir yerleşim yeri bulunmaktadır (AnaBiritanica 15:124).[1] Buna göre "Maʿden"in, şairin, Diyarbekir Beylerbeyi Sofu Mehmet Paşa'nın daveti üzerine Diyarbekir'e giderken geçirdiği zorlu yolculuk sırasında konakladığı ve kendisi için önemli olan bir yerleşim yeri olması ihtimali büyüktür. Zaʿīfī'nin daha sonra kendisini İstanbullu olarak göstermesi ise, tahsili ile ilgili olup, Üsküp'te başladığı medrese öğrenimine İstanbul'da devam etmesinden ileri gelmektedir.

"Tezkire yazarları şairlerin hayatlarına dair bilgiler verirken onların doğum yerlerinden de söz ederler. Doğum yeri meselesi bu gelenekte modern biyografi sınırlarının çok ötesinde bir önem taşır. Denilebilir ki tezkireci, şairin asıl adı, görevleri eserleri gibi ayrıntılar içinde en çok nereli olduğuna dikkat etmektedir." (İsen 1989:7).

Böylece şair, "şehir ve şair" ilişkisinin doğum yerinin yanında, onun kültürel dünyası, yetişmesindeki etkisi ve çevreyle olan ilişkileri açısından önemini bildiği için, eserlerinin ketebe kaydında uzun uzun hangi şehirlerden olduğunu sıralamıştır.

Şairin doğduğu yer olan Karatova, Kāmūsu'l-Aʿlām (Sami 1314:3639)'ın verdiği bilgiye göre; Kosova ilinin Üsküp sancağında ve Üsküp'ün 70 km. kuzeydoğusundaki Vardar Nehri'nin kollarından Eğridere'ye dökülen bir çay üzerinde ve yüksek dağlar eteğindedir. Kuzeyde Eğripalanga, Batıda Kumanova,

---

[1]Önceleri Amid sancağına bağlı Ergani kazasının merkezi daha sonra Erganimadeni'ne taşınmış ve 1927'de "Maden" adıyla ilçe merkezi olarak Elazığ'a bağlanmıştır (AnaBritanica 15:124).

Güneyde İştip ve Koçana kazalarıyla, Doğuda Bulgaristan ve Selanik'in Sibroz sancağı ile sınırlıdır.

1392 yılında Yıldırım Bâyezid (1360-1403) devrinde Türk yönetimine giren Üsküp, daha önceki dönemlerde de pek çok yönetimin kültür merkezi idi. Balkan yarımadasının tam ortasında ve belli yolların kesiştiği yerde oluşu, Üsküp'ün fikir ve sanat odağı olmasında etkili olmuştur. Böylece Bosna'nın fethine kadar uçbeylerinin yönetim noktası, 15. yüzyıldan itibaren de sancak olarak bölgenin hem idarî merkezi, hem de sahip olduğu cami, mescid, medrese ve tekkeler ile kültür merkezi oldu (İsen 1990:54-57).

Âşık Çelebi Zaʿīfī'yi övmek için, "Rumelinde Karatova nam kasabadan bir dahi ol makūle ilme tālib ve maʿrifete rāgıb kimesne zuhur itmeyüp ol cihetden ferīddür"[1] demişse de, 16. yüzyılda bir kültür ve sanat merkezi olan Üsküp ve civarından, şairin yanında Zārī, Atā, Dürrī, Fennī, Hākī, Ferīdī, Laʿlī, İshak Çelebi, Hevesī, İzārī, Mīrī, Muīdī, Nāmī, Niyāzī, Özrī, Riyāzī, Sıhrī, Vālihī, Vusūlī gibi şairler de yetişmiş ve bunlar, edebiyat ve kültür tarihi açısından önemli yerlere sahip olmuşlardır (İsen 1990:54-57).

Zaʿīfī, Nigāristān adlı eserinin sebeb-i telif kısmında bu eseri yazdığı zaman 50 yaşında olduğunu ve Hicrî 950 yılında yazdığını şöyle dile getirir:

Ḳo ġaflet uyḫusın iy yaşı elli
Senüñ ḥālüñ olur beş günde belli

Bize ḫoşluḳ demi eyyām-ı ʿişret
Ṭoḳuz yüz elli yılındaydı hicret

Buna göre şair, H. 900 (1494-95) yılında kesin olarak doğmuş olmalıdır. Eserlerinin ketebe kayıtlarına göre adını "Pīr Muḥammed Evranūs b. Nūreddīn b. el-Fāris eş-şehir bi-Zaʿīfī" olarak veren şair, Evranus bin Nureddin adında birinin

---

[1] OWENS, Meredith. *Meşâirü'ş-Şu'arâ or Tezkere of Âşık Çelebi*, London, 1971:284

oğludur. "El-Faris" isminden anlaşılacağı üzere, ceddi sipahi iken, o ve babası ilimle meşgul olmuşlardır. Zaʿīfī, Sergüzeşt'inde ceddinin yiğitliğine uygun, çok güçlü, kuvvetli bir çocuk ve genç olduğunu, sipahilikten hoşlandığı hâlde, ilimle uğraştığını söyler.

Tezkirelerin ve diğer biyografik eserlerin Zaʿīfī hakkında birleştikleri nokta, onun kuvvetli bir eğitim gördüğüdür. Sergüzeşt'inde, beş yaşındayken tahsile başlayıp ilk derslerini babasından aldığını ifade eden Zaîfî, daha sonra Üsküp'te Kadı Burhaneddin'den kelam, sarf, nahiv, ādāb ve hikmet okumuştur. Bundan sonra Edirne ve Bursa üzerinden İstanbul'a gelerek Sahn Medresesi'nde 6, Semaniye Medresesi'nde ise 4 yıl usul, fıkıh, tefsir, meʿānī, hadis, bedīʿ ve beyan okuyup Zenbilli Ali Cemali Efendi (1445?-1525)'den mülâzım olmuştur. Zaʾīfī, Sergüzeşt'inde nice yıllar hocasına hizmet edip öğrencisi olmakla çok fazilet bulduğunu söyler.

Yine Sergüzeşt'inde[1] çalışkanlığı ve gayretiyle hocası Müfti Ali Çelebi (1445?-1525)'nin gözdesi olduğunu belirten Zaʿīfī, öğrenciler arasında "nerre deve (erkek deve)yi" alt edecek kadar kuvvetli olduğunu bundan kinaye olarak kendisine "Zaʿīfī" lâkabının verildiğini, adının ise "talışman hoca" olduğunu söylemektedir. Tahsilini tamamladıktan sonra, İstanbul'da Defterdar Seyyid Abdüsselam Çelebi'nin oğlu Pir Ahmed Çelebi'ye bir süre özel ders vermiş, ancak üç yıl sonra, karşılığında da epeyce yüklü bir miktar ücret almış ve bu parayı da kâğıt ve kalem satın alarak defter tertip etmekte harcamıştır. Zaʿīfī, Müfti Ali Çelebi'nin öğrencilerine mülâzımlık vermesiyle hocalığa başladığını ve kendisini aldatan yalancı, sözünde durmayan ekâbirden kurtularak yine dostlarının arasına döndüğünü belirtir. Hocasının ölümüyle sevinci üzüntüye dönüşen Zaʿīfī, bundan sonra tasavvufa

[1]Bkz. Külliyat, Kitāb-ı Sergüzeşt-i Żaʿīfī, 132b

meyletmiş, zamanının büyük bir kısmını halvet, uzlet, zikir, sohbet ve tefekkür ile geçirmiş; arkadaşlarının ısrarı üzerine de Fāl-ı Murġān'ı yazmıştır.

Arkadaşlarının kimi kadı, kimi ise müderris olan Zaʿīfī, kendisinin bir destekleyicisi olmadığı ve kimseye de "beyim", "paşam" demediği için tam yedi yıl mülâzımlıkta kalmış, daha sonra 20 akça ile Yenice Vardar'daki Musa Bey Medresesi'ne müderris tayin edilmiştir. Fakat şair, İstanbul'daki mülâzımlığı Vardar'daki müderrisliğe tercih etmektedir. Bunun için, Kanunî Sultan Süleyman (1494-1566)'a hitaben "ilet" redifli aşağıdaki gazeli yazar:

İy ṣabā medḥ ü ṣenā tuḥfelerin yāra ilet
Ayaġı tozına yüz süriyü dildāra ilet

Noḳtaveş baş ḳo dolan çevreyi pergār gibi
Yüri var dāyire-i merkezi bir kāra ilet

İlet ol şāha duʿā-nāme getür bize selām
Bu hedāyayı ṣabā ara getür ara ilet

Baḥr ü ber ü ʿArab u Rūm u ʿAcem pādişehi
Şeh Süleymān-ı zamān Ḥażret-i Ḫünkāra ilet

Ṣor lebi dār-ı şifāsında devā ḫaste dile
Gel cevāb eyle ṣu'ālüm yetiş ebrāra ilet

Ne günāh eyledüm ol yāra ki zülfin ṭaġıdup
Didi dün ġamzesi cellādına "Var dār"a ilet

Ḫusrevā ḳapuña gelsün de Żaʿīfī ḳuluñuz
N'ola gelsün diyü şīrīn lebin iḳrāra ilet[1]

Gazeli dikkate alınan Zaʿīfī, iki yıllık müderrislikten sonra, o zaman Diyarbekir Beylerbeyi olan Sofu Mehmed Paşa (ö. 1550)'dan bir mektup alır. Paşa onu İstanbul'a çağırmaktadır. Bunun üzerine İstanbul'a gelen Zaʿīfī, Mehmed Paşa ile birlikte, İran seferine çıkmakta olan orduya katılır. Daha sonra şair, Sivas'ta

[1]Bkz. Külliyat 89 b

bekletilir, ordu ise sefere devam ederek Tebriz, Ucan, Hemedan Necef ve Bağdat'ı zapt eder. Bundan sonra Mehmed Paşa'dan Diyarbekir Beylerbeyi olduğunu haber veren bir mektup alır. Paşa kendisini davet etmektedir; bunun üzerine hemen yola çıkan Zaʿīfī, çok zorlu, ölüm tehlikesiyle dolu bir kış yolculuğundan sonra Diyarbekir'e vararak başından geçenleri bir bir Paşa'ya anlatır. Daha sonra Paşa, seferde Anadolu Kazaskerinden Zaʿīfī için bir müderrislik ister, fakat Kazasker pek sıcak karşılamaz, ancak sefer sona erdikten sonra Anadolu'da bir müderrislik için söz verir. Savaş sona erip ordu "diyār-ı Rūm"a geri döner, fakat Zaʿīfī, hastalandığı için Anadolu'ya gidemez ve iki ay hasta yatar.

Bu arada Diyarbekir Beylerbeyi Mehmed Paşa, şaire "şehr-i Amīd"de Ziyāiyye Medresesi'nde bir müderrislik bulur ve Zaʿīfī, 30 akça ile işe başlar. Bundan sonra şair, hep Sofu Mehmed Paşa'yla birlikte görülür. Paşa nereye giderse, Zaʿīfī de oraya gider ve şairin hayatı Kütahya, İstanbul, Bursa Edirne ve İznik'te çeşitli müderrisliklerde geçer. Mehmed Paşa Rumeli Beylerbeyi olunca Paşayla birlikte İstanbul'a gelen Zaʿīfī, babasından miras kalan 30.000 akçe ile arkadaşı Molla Sinan'la beraber ticaret yapmaya karar verir ve bütün parasını kumaşa yatırır. Fakat ticarette başarılı olamaz, çünkü dükkânı soyulur. Bunun üzerine şair, yine hamisi Mehmed Paşa'yla beraber Kanunî'nin Körfüz seferine katılır; yol üzerindeki Karatova'ya varınca hasta olan kardeşini ziyaret eder ve cebindeki 200 akçenin yarısını ona bırakır. Bu arada kâşanede yaşayan Molla Sinan'dan aldığı 300 akçe de bitince Mehmed Paşa, şairi 25 akçelik Pilevne Mihaloğlu Medresesi'ne tayin ettirir. Şair burada kendi deyimiyle "iki hoş risale" yazar. Bunlardan biri Mihaloğlu Ali Bey vakfiyesinin Türkçe tercümesi ile, diğeri de Sabru'l-Mesāyib'dir. Buradaki görevi sırasında Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin[1] azil haberini alan Zaʿīfī, o sırada

---

[1]Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri 20 Eylül 1537'de azl olundu (bkz. Hammer s.698): Anadolu Kazaskeri Muhyiddin el-Fenārī (1522-1537), Rumeli Kazaskeri ʿAbdü'l-vāsiʿ Efendi (1522-1537)'dir.

vezirliğe getirilen ve "sözünü mızrak gibi taşa bile geçiren" Mehmed Paşa'nın vasıtasıyla yeniden Vardar'daki Ahmet Bey Medresesi'ne 30 akçe ile tayin edilir. Bir yıl bu görevde kaldıktan sonra, Paşanın davetiyle tekrar İstanbul'a döner ve bir yıl "devlet işigini menzil" edinerek kazasker mülâzımlığı yapar. Sonra da Kanunî ile beraber Edirne'ye giderek orada Hacı Hasanzade Medresesi'ne hünkâr tarafından 30 akçe ile tayin edilir. İki yıl buradaki görevini sürdürürken işten el çektirilen şair, azledilerek yine Mehmed Paşa'nın davetiyle İstanbul'a gelir ve Paşa'ya içini döker. Böylece 7 Safer 962'de Sergüzeşt'ini bitiren Za'îfî, tezkirelerden, Bâğ-ı Behişt'in sebeb-i telif kısmından ve mektuplarından anlaşıldığına göre bu azilden sonra iki yıl hiçbir yerde çalışmamış, üçüncü yıl ise günlük 40 akçelik Davud Paşa Medresesi'ne tayin olmuş ve üç yıl burada çalıştıktan sonra yine azl edilmiştir. Yedi ay işsiz kalan Za'îfî, son olarak günlük 50 akçe ile İznik'te Orhan Gazi Medresesi'nde müderrislik yapıp oradan emekliye ayrılmış ve kendisini ibadete vermiştir.[1]

Za'îfî'nin hamisi, koruyucusu ve en yakın dostu, 16. yüzyılın devlet adamlarından Sofu Mehmed Paşa'dır. Za'îfî, 1534'te Irakeyn, 1537'de Körfüz seferlerine maiyetinde katıldığı Paşa'dan, Ser-güzeşt'inde önce "Diyarbekir Paşası", "Anadolu ve Rumeli Beylerbeyi" ve daha sonra "vezir" olarak bahsetmektedir. Şairin, mektuplarında ve biyografisinde "Hacı", "Gazi" ve "Bosna Beyi" olarak söz ettiği Sofu Mehmed Paşa, 1534-35 yılında Rumeli Beylerbeyi, 1537-38'de vezir-i kubbe-nişin, 1545-46'da Bağdat'ta memur, 1547-48'de Bosna Beylerbeyi ve 1551'de Budin Beylerbeyi olmuş ve en son bu görevdeyken vefat etmiştir.[2]

Za'îfî, Ser-güzeşt'inden de anlaşıldığı kadarıyla bu önemli devlet adamından bile yeterince yararlanamamıştır; çünkü hayatı boyunca kimseye

---

[1])Bkz. Sergüzeşt-i Ża'îfî, Külliyat Topkapı Revan 822; Tekin 1978:107-125; Anhegger 1950:133-166; Akarsu 1993:11-17; Koçin 1991:13-18

[2])Sicill-i Osmanî, c.IV, s.113

"beyim", "paşam" diye boyun eğmemiş; hatta yalancı, sözünde durmayan, kimseden korkmayıp dolandırıcılığı kendine sanat ve fen edinen, adaletsiz ekâbirden daima uzak durmuştur.

Meslek hayatı, aziller ve tayinler arasında geçen Za'îfî'nin özel hayatına ait bilgiler yok denecek kadar azdır. İran'dan karısına yazdığı mektuplardan evlenmiş olduğu ve Gülşen-i Sî-Murġ'da yer alan "Vasiyyet-i Mevlānā Ża'îfî be-Ferzendān-ı Hod" başlığı altında çocuklarına seslendiği ve nasihatlerde bulunduğu kısımdan Abdullah Muhammed adında bir oğlu olduğu anlaşılmaktadır.

Yazdığı manzum, mensur eserleriyle devrinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Za'îfî'nin ne zaman, nerede öldüğü belli değildir. Şairin ölüm tarihi, Osmanlı Müellifleri'nde 960 olarak verilmişse de, şair, 960'da ölmüş olamaz, çünkü Topkapı Revan 822'de kayıtlı olan Külliyat nüshasını, 961-62'de yazmıştır. Bunun yanında, Agah Sırrı Levend de Türk Edebiyatı Tarihi (1984:138) adlı eserinde hiçbir kaynak göstermeden şairin ölümünü H.967 olarak vermektedir. Ancak, Külliyatın Bibliothéque Nationale ve Hat Sanatları nüshalarında bulunan eserlerin çoğu müellifin 963 ve 964 yılları arasında yazdığı orijinal Külliyat nüshasından istinsah edilmiştir. Bu da, şairin hayatının sonuna doğru, Külliyatını; 962'de kendi eliyle yazmış olduğu Topkapı'daki Külliyattan ayrı olarak 963-64 yıllarında, bir kere daha yazdığını göstermektedir. Bibliothéque Nationale'deki Külliyat nüshasında yer alan Vakfiyye, şairin 29 Safer 964'te yazdığı orijinal bir nüshadan kopya edilmiştir. Buradaki Külliyatta bulunan eserlerin telif tarihlerine bakıldığında en son yazılan eserin Vakfiyye olduğu görülmektedir. Böylece Za'îfî'nin en son yazdığı eseri, 29 Safer 964 tarihli olduğuna göre, şair, en erken 10 Ocak 1557'den sonra ölmüş olmalıdır.

Şairin nerede öldüğü belli olmamakla beraber, Za'îfî, hayatının sonuna doğru Külliyatını İstanbul'da bir kere daha yazdığına göre, muhtemelen İstanbul'da

ölmüş ve orada bir yerlere gömülmüş olmalıdır. Şairin, bir şiirinde "İstanbul'un hayāli gitmez gözlerimden hīç" (Akarsu 1993:17) demesi, onun İstanbul'u ne kadar çok sevdiğini göstermektedir:

Ṣabā yili getürmedi peyām ol dil-berümden hīç
Nigārum serv-ḳad maḥbūb efendüm serverümden hīç

Göñüller alıcı sīmīn-bedenler çoḳ bu yirlerde
Velī İstanbuluñ gitmez ḫayāli gözlerümden hīç

Mey-i laʿli şarābından yürür aġyār mestāne
Żaʿīfīye dimez bir cürʿa içsün sāġarumdan hīç[1]

Buna göre büyük bir ihtimalle ömrünün son zamanlarını da orada geçirmiş olmalıdır.

Türk edebiyat hayatında yetiştirdiği şairlerle önemli yer tutan İstanbul, Bursa, Edirne, Vardar, Diyarbekir, Bağdat ve İznik gibi kültür merkezlerinde çeşitli vesilelerle bulunan, aziller ve tayinler arasında geçen ömrünün büyük bir kısmını, devrin en önde gelen kültür merkezi olan İstanbul'da geçiren şair, eserlerinin çoğunu burada yazmıştır. Bunun yanı sıra, kuvvetli bir eğitim almış, Farsça ve Arapçayı iyi derecede bilen bir şair olarak da, Zaʿīfī'nin şiirleri sade ve "kayd-ı tekellüften azade"dir.[2] Şairlik kuvvetiyle nam salmış olan şairin sözleri de övülmeye lâyıktır.[3]

---

[1]Bkz. Külliyat 91 a
[2]Kınalızade Tezkiresi, c.II, s.578
[3]Bkz. İsen, Mustafa..*Künhü'l-Ahbār'ın Tezkire Kısmı*, Ankara, AKM Yay.,1994:237

B) ESERLERİ ve ESERLERİNİN NÜSHALARI

Sergüzeşt'inde ve Bāġ-ı Behişt'in "sebeb-i te'līf"inde anlattığına göre hayatı aziller ve tayinler arasında geçen Zaʿīfī, daha çok işsiz kaldığı yıllarda vaktini okumak ve yazmakla geçirmiş; çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eserlerini de bu dönemlerde yazmıştır. Zaʿīfī, eserlerini kısa bir sürede yazarak Külliyatını hayattayken tertiplemiştir. Divanı ve Sergüzeşti gibi orijinal eserlerinin yanında, çoğunu Farsçadan tercüme ettiği mesnevilerden oluşan Külliyatında, Zaʿīfī'nin gazel ve kaside tarzında yazdığı şiirleri mesnevilerine oranla daha azdır.

Bibliothéque Nationale Supplement T.572 ve Hat Sanatları Müzesi envanter no: 840 ve no:85 ile şairin "hatt-ı desti"yle yazdığı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan 822'de kayıtlı olmak üzere üç yazma nüshası bulunan Zaʿīfī Külliyatında yer alan manzum ve mensur eserler şunlardır:

1- Bāġ-ı Behişt:

Külliyatın üç nüshasında da bu eser ilk sırada yer almaktadır.

vezin: feʿūlün/feʿūlün/feʿūlün/feʿūl

Tür: Mesnevi

Başı: Ḫudā nāmıyıla ḳılup ibtidā
Yazup didüm evvel be-nām-ı Ḫudā

Sonu: Senüñ nāmuñ oldı söze ibtidā
Pes oldı yine ḫatmi nām-ı Ḫudā

Saʿdī(1213?-1292)'nin Bostan'ının nazmen tercümesi olan bu mesneviyi şair, ilk defa İznik'te Hicrî 956 yılında yazmıştır. Bunu mesnevinin sonunda verdiği tarih

beytinden anlıyoruz. Bundan sonra şair, bu eseri kendi eliyle iki defa daha istinsah etmiştir. Çünkü Topkapı Revan 822'de kayıtlı olan Külliyattaki Bāġ-ı Behişt, 961 yılında Zaʿīfī'nin eliyle yazılmış olduğu gibi, Bibliothéque Nationale Supplement T.572'deki nüsha da şairin 963 yılında yazdığı nüshadan 967 yılında Pervāne b. Abdullah tarafından istinsah edilmiştir. Hat Sanatları'ndaki nüsha ise Mustafa b. İbrahim tarafından istinsah edilmekle birlikte, sonunda ketebe kaydı yoktur. Ancak mesnevinin 5155 beyit olduğunu gösteren bir kayıt bulunmaktadır. Buna göre, Külliyatın Topkapı nüshasında 2-55. yapraklar, Bibliothéque Nationale nüshasında 2-112. yapraklar ve Hat Sanatları nüshasında da 2-108. yapraklar arasında yer alan Bāġ-ı Behişt'in ilki dışında, elde bulunan üç yazma kopyası vardır: Bunlardan biri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde olup İstanbul'da şairin eliyle yazılmış 961 tarihli nüshadır. Diğeri, Bibliothéque Nationale'deki Zaʿīfī Külliyatının içinde bulunmaktadır. Bu nüsha, 10 Şaban 963 (21 Haziran 1556) yılında Zaʿīfī'nin eliyle yazılmış bir nüshadan, müstensih Pervāne b. Abdullah el-Frencî el-Maltavî tarafından 17 Şaban 967 (13 Mayıs 1560) tarihinde istinsah edilmiştir. Üçüncüsü ise Mustafa b. İbrahim tarafından yazılan ve ketebe kaydı olmayan nüsha olup Hat Sanatları'ndaki Külliyatta bulunan nüshadır.

Bāġ-ı Behişt, Saʿdī'nin Bostan'ının manzum tercümesi olmasına rağmen, içerisinde Bostan'da bulunmayan bazı parçalar da mevcuttur.[1] Şair, bu mesnevinin "sebeb-i te'līf" kısmında kendi hayatı ve eserleri hakkında bilgiler vererek önce Bostān-ı Naṣāyiḥ, daha sonra sırasıyla Nigāristān, Gülşen-i Sī-Murġ ve Bāġ-ı Behişt'i kaleme aldığını belirtir:

Zamān-ı ʿAzilde bir eğlence hīç

[1]"Żaʿīfī, Saʿdī'nin Bostan adlı eserini Türkçeye çevirerek, adını Bāġ-ı Behişt koyduğunu eserinde açıkça belirtmektedir. Ancak Bostan ile Bāġ-ı Behişt'in mukayesesi, Bāġ-ı Behişt'in Bostan'dan çevrildiğini, fakat Żaʿīfī'nin eserine Bostan'da bulunmayan parçalar ilâve ettiğini, zaman zaman da Bostan'a oldukça sadık kaldığını gösteriyor." (Tekin 1978:110).

Yoġıdı dil olmışdı ġuṣṣayla pīç

Ol eṣnāda Bostān Naṣāyiḥi naẓm
İdüp düzdüm ehline zībā bezm

Pes oldı Nigāristān-ı gül-sitān
Ki gül-zār-ı Firdevsedür tercümān

Yine Gülşen-i ḫūb-ı Sī-murġ-ı cān
Ki murġān dilinden oḳur dāsitān

Bu ʿazlimde bir daḫı bezm eyledüm
Ki Bāġ-ı Behiştīyi naẓm eyledüm[1]

Bu da, Külliyattaki mesnevilerin en son yazılandan ilk yazılana doğru sıralandığını göstermektedir. Ayrıca şair, ketebe kaydında eserini, İstanbul'u yerle bir eden büyük depremin etkisiyle kırk gün içinde yazdığını belirtir (Blochet 1932:400-402).

2- Gülşen-i Sī-murġ:

Külliyatın Hat Sanatları nüshasında 114-225. yapraklar, Bibliothéque Nationale nüshasında ise, 113-170. yapraklar arasında ikinci sırada yer almaktadır. Aruzun fāʿilātün/fāʿilātün/fāʿilün kalıbıyla yazılmıştır.

Gülşen-i Sī-murġ, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan Külliyatın içinde bulunmamasına rağmen, fihristinde adı yazılıdır. ʿAṭṭār (ö.1221)'ın Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr isimli eserinin nazmen tercümesi olup 5277 beyitten oluşmaktadır. Eserin içinde, kuşların konuşmalarından meydana gelen 30 makale bulunmaktadır. Şair, mesnevinin sonunda eserini Hicrî 951 yılında yazmaya başlayıp iki ay gibi kısa bir sürede bitirdiğini söyler.

---

[1]Bkz. Külliyat 3 a

Bugün orijinal nüshası elde bulunmayan Gülşen-i Sī-Murġ'un mevcut üç yazma nüshası vardır. Bunların üçü de, Zaʿīfī'nin eliyle 22 Muharrem 964 (25 Kasım 1556) tarihinde İstanbul'da yazmış olduğu nüshadan değişik tarihlerde istinsah edilmişlerdir: Hat Sanatları'ndaki nüsha, Mustafa b. İbrahim tarafından 6 Cemāziye'l-ūlā 964 (7 Mart 1557)'te, Bibliothéque Nationale nüshası ise Pervāne b. Abdullah tarafından 17 Zilhicce 967 (8 Eylül 1560)'de, baştan 20-25 yaprak eksik olan Türk Dil Kurumu nüshası[1] ise Behram b. Muhammed tarafından 9 Rebiü'l-āhīr 969 (9 Şubat 1561)'da yazılmıştır. Eserin muhtevasıyla ilgili ayrıntılı bilgi ileriki sayfalarda ayrı başlıklar altında verilmiştir.

3- Kitāb-ı Nigāristān ve Ḫadīḳa-i Sebzistān:

Bu eser de Topkapı'daki Külliyatın fihristinde kayıtlı olduğu hâlde, içinde mevcut değildir.

Vezin: Mefāʿīlün/Mefāʿīlün/Feʿūlün

Tür: Mesnevi

Başı: Ḫudāya ḥamddur kevneyne zīnet
Aña olsuñ şenā vü şükr ü minnet

Sonu: Bulup oldı Nigāristān zīnet
Tamām oldı Ḫudāya şükr ü minnet

Zaʿīfī, Münacat, Na't ve Kanunî Sultan Süleyman'ın medhi bölümlerinden sonra "sebeb-i te'līf" bölümünde yine kendisinden bahsederek Nigāristān'ı İstanbul'da kira ile tuttuğu bir evde yazdığını söyler.

---

[1]Türk Türk Dil Kurumu Kütüphanesi, No: A 144'te kayıtlıdır.

Sa'dī'nin Gülistan'ının nazmen tercümesi olan bu eserin Hat Sanatları'ndaki nüshasını, Mustafa b. İbrahim, 10 Safer 964 (13 Aralık 1556) tarihinde Za'īfī'nin kendi eliyle yazdığı bir nüshadan istinsah ettiğini söylemesine rağmen, orijinal nüshanın tarihi hakkında bilgi vermemektedir. Müstensihin, ketebe kaydında adını "Nigāristān Şehristān Dırahtistān Sebsiztān" olarak verdiği eser, Hat Sanatları Müzesi'ndeki nüshada 230-256. yapraklar arasında yer almasına rağmen, son yaprakları Bostān-ı Naṣāyiḥ'in içinde devam etmektedir. Nigāristān'ın diğer üç nüshasından Bibliothéque Nationale'de bulunanı, Pervane b. Abdullah tarafından 24 Ramazan 963 (1 Ağustos 1556) yılında yine Za'īfī'nin eliyle yazılmış bir nüshadan istinsah edilmiştir. Philadelphia'daki nüsha[1] (Simsar 1937:166) ise "Tercüme-i Manzūme-i Gülistān" adını taşımakta olup 968 (1560-61) tarihinde istinsah edilmiş olan bu nüshanın müstensihi ise, Behram b. Muhammed'dir.

Nigāristān'ın yukarıdakilerden başka British Museum ve Leningrad'da da yazma nüshaları bulunmaktadır. Bunlardan OR 11 162 numaralı British Museum nüshası, "Gülistān-ı Za'īfī" adıyla kayıtlı olup baştan biraz eksiktir (Kut 1971:211). İçerisinde "Sergüzeşt-i Za'īfī"nin de bulunduğu bu nüshanın sonunda bulunan "Ketebehu Pīr Muhammed eş-Şehīr be- Za'īfī el-hakīri 13 Şaban 950" kaydından anlaşıldığına göre eser, Za'īfī'nin bizzat kendisi tarafından yazılmıştır. Kitabın kenarına 5393 beyit olduğu not edilmiştir. Leningrad'da bulunan nüshada ise, 961 tarihinde Za'īfī tarafından yazıldığına dair bir kayıt bulunduğunu Smirnow (1897) haber vermekte, bu eserin bir başka Nigāristān ile mukayese edildiğini ve kenarlarda bazı düzeltmelerin yapıldığını söylemektedir. Bu düzeltmeler ile eserin yazıldığı mürekkebin aynı olduğu belirtilmekte, bu da bunun Za'īfī tarafından yazıldığını göstermektedir. Bu nüshanın 961 tarihli oluşu, Topkapı'da kayıtlı bulunan Külliyatın içinden alınmış olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Yine British Museum

---

[1]John Frederick Lewis Collection in the Free Library in Philadelphia No: 96

nüshasını da Zaʿīfī'nin yazmış olması, bu eserin ilk defa 950'de müsvedde olarak yazıldığını ve 961 tarihinde Zaʿīfī'nin müsveddeden temize çektiğini gösteren bir başka ihtimal olabilir.

4- Bostān-ı Naṣāyiḥ:

Külliyatın üç yazma nüshasında da yer alan bu eser, Topkapı Revan 822'de kayıtlı müellif hattı olan yazmada 57-74. yapraklar arasında, ikinci sırada bulunmaktadır. Hat Sanatları'ndaki Külliyatın ciltlenmesinde meydana gelen karışıklıktan dolayı yaprakları Nigāristān'la karışmıştır.

Vezin: Fāʿilātün/Fāʿilātün/Fāʿilün

Tür: Mesnevi

Başı: Ḥamd ol Allāha olsun k'ol Ḫudā
Ḳıldı īmān bir avuç ḫāke ʿaṭā

Sonu: Biz ne cümle kāyināta ẕerresi
Yiter ol ʿummān-ı raḥmet ḳaṭresi

Bostān-ı Naṣāyiḥ, ʿAṭṭār'ın Pendname isimli eserinin Türkçe tercümesidir. Ancak Zaʿīfī, bu eserin bir tercüme olduğunu açıkça belirtmemiştir. Eserin sonunda ʿAṭṭār ve Saʿdī'ye dua etmektedir. Eser, 180 başlık altında 1573 beyitten oluşmaktadır.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'deki Külliyatta bulunan Bostān-ı Naṣāyiḥ, bizzat Zaʿīfī tarafından 962 tarihinde yazılmıştır. Bundan sonra B'deki Külliyatta bulunan nüsha, Zaʿīfī'nin yazdığı 16 Zi'l-kade 963 tarihli nüshadan 3 Receb 968 (20 Mart 1561)'de Pervane b. Abdullah tarafından istinsah edilmiştir. Hat

Sanatları'ındaki Külliyatta yer alan nüshayı ise, 23 Safer 964'te Mustafa b. İbrahim kopya etmiştir.

Bostān-ı Naṣāyiḥ'in diğer nüshasına gelince, "Tercüme-i Pend-i Feridüddīn ʿAṭṭār" adıyla Behram b. Muhammed tarafından 968 (1560-61) yılında kopya edilen Philadelphia Free Library nüshasıdır ve adı geçen bütün eserler Kanunî'ye ithaf edilmiştir.

5- Başlıksız Bir Mesnevi:

Bu mesnevi, Külliyatın sadece Topkapı nüshasında, 75-77. yaprakları arasında bulunan 214 beyitlik dinî muhtevalı muhtemelen yarım kalmış bir şiirdir. Ayrıca E. Blochet (1932:401), Külliyatın Bibliothéque Nationale'deki nüshasında, 25 Muharrem 964 (28 Kasım 1556) tarihinde yazılmış, Nizāmī'nin bir şiirinin benzeri olan başlıksız bir mesnevi bulunduğunu söylemektedir. Bu ikisinin aynı eser olup olmadığını anlamak için muhtevalarının karşılaştırılması gerekir.

6- Dīvān-ı Żaʿīfī:

Külliyatın Hat Sanatları'ndaki nüshasında Zaʿīfī Dīvānı bulunmamakla beraber, Divanın üç yazma nüshasından biri, şairin eliyle İstanbul'da yazdığı Topkapı'daki Külliyatın 78-131. yaprakları arasında yer alan 16 Cemāziye'l-āhir 962 tarihli nüshadır. Diğeri, Çorum İl Halk Kütüphanesi Yazma E. No: 2195'te kayıtlı olan Zaʿīfī Dīvānı'dır. Bibliothéque Nationale'deki nüsha ise Külliyatın 195-249. yaprakları arasında bulunan ve Zaʿīfī'nin eliyle 17 Rebiü'l-āhir 964 (17 Şubat

1557) tarihinde İstanbulda yazdığı nüshadan Mustafa b. İbrahim (Ezmem) tarafından 20-30 Şevval 969 (23 Haziran-3 Temmuz 1562)'da istinsah edilmiştir.

Şairin, Dīvānında yer alan şiirleri şunlardır: 7 kaside, 2 tercī-i bend, 5 murabbaʿ, 1 muhammes, 1 müseddes, 2 müstezād, elif-be sırasına göre dizilmiş 354 gazel, 30 tarih manzūmesi, 20 kıtʿa, "fi't-Türkiyyātī" başlığı altında hece vezniyle yazılmış 8 manzūme, 28 "Rubāī" başlıklı kıtʿa , 4 lugaz, 5 muʿammā, "mühr" başlıklı 5 Farsça beyit, 26 müfred ve "özr-ḫᵛāsten-i Ẓaʿīfī ez-eḥl-i dilān" başlıklı 4 beyitlik bir manzūme.

7- Kitāb-ı Ser-Güzeşt-i Żaʿīfī:

Zaʿīfī, çeşitli vezinler kullanarak mesnevi nazım şekliyle yazdığı bu eserinde, kendi hayat hikâyesini anlatmıştır.

Vezin: çeşitli vezinler

Tür: Mesnevi

Başı: (Der-baḥr-i hezec-i müseddes)
Mevlānā Żaʿīfīnüñ ibtidāʿ-i velāyetinden ser-güzeştin beyān ider

Sonu: Geçüp pes medrese vü dersden ben
ʿAdüvv-i ʿazle geydüm ḫūd u cevşen

Şairin dünyaya geldiği tarihten itibaren Nigāristān'ın yazıldığı H. 950 tarihine kadar olan olayları içine almaktadır. Bu eserde, şairin fizikî, ruhî özellikleri ile çektiği çilelerin yanında Kanunî Sultan Süleyman dönemi (1520-1566); bu dönemde yapılmış olan İran, Hamedan, Bağdat seferleri; Sofu Mehmed Paşa ve Zenbilli Ali Cemālī Efendi'nin hayat ve ahlâkları ile Anadolu'nun kışları gibi tarihî sosyal konular canlı tasvirlerle anlatılmıştır.

Dört yazma nüshası bulunan Ser-güzeşt-i Żaʿīfī'yi şair, ilk olarak 950'de yazmıştır. Bu nüsha British Museum'da OR 11 162 numara ile kayıtlı bulunan Gülistān-ı Żaʿīfī (Nigāristān)'nin içinde 168b-194b yaprakları arasındadır (Kut 1971:212). Bundan sonra Topkapı'daki Külliyatın 132-158. yaprakları arasında bulunan bu eseri, şair, 14 Rebiü'l-evvel 962 tarihinde muhtemelen müsveddesinden temize çeker. Daha sonra da Bibliothéque Nationale'deki Külliyatın 376-429. yaprakları arasında bulunan Ser-güzeşt'i, Mustafa b. Ezmem (İbrahim) , Zaʿīfī'nin 964 Safer (4 Aralık 1556-1 Ocak 1557) tarihinde eliyle yazdığı bir nüshadan büyük bir ihtimalle 969 (1561-62)'da istinsah etmiştir. Hat Sanatları'nda bulunan nüsha ise Mustafa b. İbrahim tarafından istinsah edilmiştir. Ancak eserin sonunda ketebe kaydı yoktur.

Sonuç olarak dört yazma nüshası bulunan bu eseri şair, ilk defa Hicrî 950 tarihinde yazmakla birlikte, bundan sonra biri 962 ve diğeri 964 tarihlerinde olmak üzere iki kere daha kaleme almıştır. Günay Kut (1971:212), Ser-güzeşt'in 950'ye kadar olan olayları içine aldığını söylemekteyse de şair, bundan sonraki yazışlarında muhtemelen esere ilâveler yapmış olmalıdır. Çünkü eserin bir yerinde Sofu Mehmed Paşa (ö. 1550)'dan "merhum" diye bahsetmektedir; Paşanın ölüm tarihi 958 olduğuna göre, bu da Zaʿīfī'nin eserini genişlettiğini gösterebilir. Ancak bunun kesinlik kazanması için Ser-güzeşt'in bütün yazma nüshalarının birbiriyle karşılaştırılması gerekir. Ayrıca Zaʿīfī, kendi hayat hikâyesini anlattığı Ser-güzeşt'inin içine biri nesir, diğeri manzum olmak üzere iki parça yerleştirmiştir. Bu iki parça, British Museum'daki nüshada bulunmamaktadır.

8- Der-Beyān-ı Ḳıṣṣa-i ʿIşḳī vü Maʿşūḳ:

Başı: Der-Beyān-ı Kıṣṣa-i ʿAşḳī vü Maʿşūḳ

Sonu: Eyittiler bu ḫoş naẓmuñ ḥerīfi
Degül illā ki Mevlānā Żaʿīfī

Ser-güzeşt'in içinde yer alan mensur kısımdır. Külliyatın Topkapı nüshasındaki Ser-güzeşt'in içinde, 135 a'dan başlar. Hat Sanatları'nda ise 381 ve 409., Bibliothéque Nationale'de ise 254 ve 267. yapraklar arasında yer alır.

Zaīfī, mülâzımı olduğu Müfti Ali Çelebi (1445?-1525)'nin ölümü üzerine tasavvufa meyledip, zamanını bazen halvette, bazen uzlette geçirir. Bir gün arkadaşları onun pek çok hikâye bildiğini ve kendilerine bir tane anlatmasını isterler. Şair de büyük emekler sarfederek onlar için bu hikâyeyi yazar.

Tasavvufî bir konusu olan hikâyeye şair, ʿAşkī ile Maʿşūk'un ağzından mesnevi tarzında manzum mektuplar serpiştirmiştir. Hikâyenin sonunda Maʿşūk'u kaybeden ʿAşkī'ye Zaʿīfī'nin şeyhi Sünbül Sinan Hazretleri nasihat eder ve ona insan nefsi ile tasavvufun esasları hakkında bilgiler verir. ʿAşkī, on iki yıl bu şeyhin hizmetinde bulunur. Hikâyenin sonunda arkadaşları Zaʿīfī'yi tebrik ederler ve bu defa da kendisinden vakit geçirmek için eğlenceli bir şeyler yazmasını isterler. Bunun üzerine şair, Fāl-ı Murġān'ı yazar.

9- Fāl-ı Murġān:

Başı: (Der-Baḥr-i Remel manẓūmest) İbtidāʿ-i Fāl-i Murġān

Sonu: Şay ḥurūfʿadādını ḳo işlerüñ
K'oldı tārīḫ naḳd-i fāl-ı ḳuşlaruñ

Ser-güzeşt'in içinde yer alan manzum parçadır; her kuş için ayrı olmak üzere toplam 59 nazımdan meydana gelmektedir (Kurnaz 1988: 221). Fāl-ı Murġān'ın

Topkapı 149-152., Hat Sanatları 410-415. ve Bibliothéque Nationale'de 268-271. yapraklar arasında olmak üzere üç yazma nüshası mevcuttur.

Zaʿīfī, bundan sonra "Mevlānā Żaʿīfī yedi yıl mülāzım olduġın beyān ider" başlığı ile Ser-güzeşt'ine devam ider.

10- Kitāb-ı Gülşen-i Mülūk:

Başı: İy ḫālıḳ-ı ʿālem viy penāh-ı cinn ü ādem.....

Sonu: Ṭurnāyı bir anda muḳaʿar felek-i ḳamerden süre süre indüreyin

Padişahlara devlet idaresiyle ilgili bilgi ve nasihatlar veren bir siyasetnamedir. Araya bazı mensur hikâyeler ile bazı kıt'a ve beyitlerin serpiştirildiği nazım-nesir karışık bir eserdir; Kanunî'ye sunulmuştur.

Zaʿīfī, "kitāb-ı şerīf ve tārīḫ-i laṭīf" adlı bölümde bu eseri, Mehmed Paşa'nın ricası üzerine Farsçadan Türkçeye tercüme ettiğini söyler.

Hat Sanatları'nda 433. yapraktan başlayan ve Mustafa b. İbrahim tarafından istinsah edilen Gülşen-i Mülūk'ün sonunda ketebe kaydı yoktur. Topkapı'da 160 ve 168. yapraklar arasında yer alan eser, 962 (1554-55) tarihinde İstanbul'da Zaʿīfī'nin eliyle yazılmıştır. Bibliothéque Nationale'de ise, 272-279. yapraklar arasında bulunan bu eser, 20 Safer 964 (23 Aralık 1556) tarihinde Zaʿīfī'nin eliyle İstanbul'da yazılmış orijinal bir nüshadan, Mustafa b. Ezmem (İbrahim) tarafından 969 (1561-62) yılında istinsah edilmiş olmalıdır; çünkü eserin sonunda ketebe kaydı bulunmamaktadır. Ayrıca eserin Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 4168/1 ve 4169 numaralarıyla kayıtlı iki yazma nüshası ve bunların, Milli Kütüphane mikrofilm arşivinde (A) 1250 ve (A) 1251 numaralı iki mikrofilmi de vardır.

11- Kitāb-ı Ṣabru'l-Meṣāyīb:

Başı: الحمد لله الذى انشا العالم بقدرته

Sonu: Oḳuyanı diñleyeni yazanı raḥmetüñle yarlıġaġıl yā Ġanī

Bu eser, soru cevap şeklinde yazılmış, dinî konulu mensur bir nasihat ve mev'ize risalesidir. Külliyatın Topkapı nüshasının 169-173., Hat Sanatları nüshasının 450-458. yaprakları arasında bulunan bu eser, Bibliothéque Nationale'de yoktur. Onun yerine 300-308. yapraklarda bazı Kur'an ayetlerinin Arapça açıklaması yer alır (Blochet 1932:402); ancak buradaki Külliyat nüshasının fihristinde bu eserin adı yazılıdır.

12- Risāle-i Cevāhir-Nāme:

Başı: Ḫudā-yı kāyināt ol ḫālıḳ-ı ʿarż u semāvātdur ki.....

Sonu: Zaḥmetinden āmāde ola Va'llāhu aʿlem bi'ṣ-ṣavāb.....

Adı, Hat Sanatları'nda "Cevher-nāme", Bibliothéque Nationale'de "Cevāhiriyye", Topkapı'da ise, "Cevāhir-nāme" olarak geçen eseri, Zaʿīfī, Farsça müntehap bir "Risale-i Cevher-nāme"den Türkçeye tercüme etmiştir. R. Anhegger (1950:134) ise, bu eserin Ahmed b. ʿAbdü'l-ʿAziz Gevherī'ye atfedilen Farsça bir cevāhirnameden tercüme olabileceğini söylemektedir. Mensur bir eser olan Cevher-nāme'nin içine şair, ara ara hikâyeler serpiştirmiş ve iki yerde de birer beyit söylemiştir. On iki bab üzerine tertip edilen bu eserde elmas, yakut, la'l, zümrüt, inci, piruze, padzehri, hayvanî, anberî, lâcivert, mercan, akik ve yeşim hakkında bilgiler verilmektedir.

Za'īfī, eserini ilk defa 7 Receb 952 (14 Eylül 1545)'de yazmıştır. 460-472. yapraklar arasında yer alan Hat Sanatları nüshasını ise, muhtemelen Mustafa b. İbrahim 26 Safer 964 (29 Aralık 1556) yılında İstanbul'da Za'īfī eliyle yazılmış bir nüshadan istinsah etmiştir; buradaki ketebe kaydında tarih belirtilmiş, ancak müstensihin adının söylenmemiş olmasına rağmen, bu nüshadaki eserlerin hemen hemen tamamını Mustafa b. İbrahim istinsah etmiştir. Cevher-name'nin diğer iki nüshasından Topkapı Sarayı'ndaki Külliyatın 174-180. yaprakları arasında bulunanı, yine Za'īfī'nin eliyle Rebiü'l-evvel 962 (Ocak-Şubat 1555) tarihinde yazılmıştır. Bibliothéque Nationale nüshasının 309-316. yaprakları arasında yer alanı ise, Mustafa b. Ezmem (İbrahim) tarafından Za'īfī'nin 26 Safer 964 (29 Aralık-1 Ocak 1556-57) tarihinde İstanbul'da yazdığı yine aynı tarihli tek bir orijinal nüshadan istinsah edilmiştir.

13- Risāle-i İmtiḥāniyye:

Bu risale, sadece Külliyatın Bibliothéque Nationale nüshasında 299 b'de yer almaktadır. Gördüğü rüyaları, hayatının safhalarını anlattığı ve veziriazamdan, eserlerini padişaha ya da onun şehzadesine sunma konusunda ettiği yardım ricasını içeren 957 (1550) tarihinde Za'īfī eliyle yazılmış Arapça mensur bir eserdir (Blochet 1932:402). Bunu Mustafa b. Ezmem (İbrahim) istinsah etmiş olmalıdır; ketebe tarihi belli değildir.

14- Risāle-i Vücūdiyye:

Seyyid Şerif-i Cürcani'nin insanlar ve cinler hakkında Farsça olarak yazdığı incelemenin Za'īfī tarafından yapılmış Arapça tercümesidir. Mart 1557'de Za'īfī

tarafından yazılmış olmalıdır. Mustafa b. Ezmem (İbrahim) ise bunu, muhtemelen 969 tarihinde istinsah etmiş olmalıdır.

15- Ṣūret-i Vaḳfiye-i İbn-i Miḫāl ʿAli Bey:

Başı: Ṣūret-i vaḳfiye-i İbn-i Miḫāl ʿAli Bey.....

Sonu: وهو پير محمد بن اورنوس نور الدين الشهير بضعيفى الرومى المعدنى شهر القسطنطنية حميت عن الافات و البليات

Mihal oğlu Ali Bey tarafından Recep ayının ortalarında 901 (26 Mart-6 Nisan 1496) tarihinde Arapça olarak yazılan bu vakfiyeyi Zaîfî, Türkçeye tercüme etmiştir. Zaîfî'nin bunu ilk olarak ne zaman tercüme ettiği belli değildir ancak, Topkapı Sarayı Külliyat nüshasında 181-184. yapraklar arasındaki eserin Zaîfî tarafından yazıldığı tarih 20 Rebiü'l-evvel 962 (12 Şubat 1555)'dir. Bundan sonra, Hat Sanatları ve Bibliothéque Nationale nüshalarının müstensihleri bu eseri, 29 Safer 964 (1 Ocak 1557) tarihli, bizzat Zaʿīfī eliyle yazılmış tek bir orijinal nüshadan kopya etmişlerdir.

16- Münşe'āt:

Başı: ..... از اين منشات مولانا ضعيفى است كه

Sonu: .....ʿināyet eyle. Bāḳī emr Rabbü's-saḳaleyn ve Ḫāliḳu'l-meleveynüñdür, fī-sābiʿ Rebīʿü'l-evvel sene erbaʿa ve sittīn ve tisʿami'a

Bu bölüm Za'īfī'nin resmî ve özel mektuplarından oluşmaktadır. Mektupların bir kısmı Arapça, bir kısmı Farsça ve büyük çoğunluğu da Türkçedir. Mektuplar içinde belki de en önemlisi, Yavuz Sultan Selim (1467-1520)'in son, Kanunî (1494-1566)'nin ilk sadrazamı olan Piri Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine, Edirne kadısı olan oğlu Mehmed Efendi'ye gönderdiği Farsça taziye mektubudur. Bu mektubun, Paşanın ölümü üzerine çıkan dedikoduları aydınlatması bakımından tarihî bir önemi bulunmaktadır (Akarsu 1993:30).

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki Külliyat nüshasının 184-194. yaprakları arasında bulunan Münşe'āt, 20 Rebiü'l-evvel 962 (12 Şubat 1555) tarihinde İstanbul'da bizzat Za'īfī tarafından yazılmıştır. Münşe'āt'ın diğer iki nüshasından Hat Sanatları'ndaki 7 Rebiü'l-evvel 964 (8 Ocak 1557)'te İstanbul'da Za'īfī'nin eliyle yazılmış orijinal bir nüshadan muhtemelen Mustafa b. İbrahim tarafından istinsah edilmiştir. Eserin sonunda müstensihin adı ve istinsah tarihi olmamakla beraber yazısı, diğer eserlerin yazısının aynıdır. Bibliothéque Nationale nüshasının da yine 7 Rebiü'l-evvel 964 (8 Ocak 1557) tarihli orijinal nüshadan Mustafa b. Ezmem (İbrahim) tarafından 969 (1561-62) tarihinde istinsah edildiği kuvvetle muhtemeldir.

Sonuç olarak Topkapı'daki Külliyat nüshasına göre, şairin eserlerini 961-62 tarihlerinde büyük bir ihtimalle müsveddelerinden temize çektiğini düşünebiliriz. Bunun yanında Külliyatın Hat Sanatları nüshasındaki eserlerin hemen hemen tamamı şairin elinden çıkmış 964 tarihli orijinal nüshalara dayanmaktadır. Bu da bize, Za'īfī'nin eserlerini 961/62 ve 963/64 tarihlerinde olmak üzere en az iki kere istinsah etmiş olduğunu ve şairin eserlerini yazdığı tarihlere en yakın nüsha olması bakımından Hat Sanatları'ndaki Külliyat nüshasının önemli olduğunu göstermektedir.

C) ZA'ĪFĪ İLE İLGİLİ YAPILAN BİLİMSEL ÇALIŞMALAR[1]

Eserleriyle, 16. yüzyılın tarihini, siyasî olaylarını, sosyal hayatını ve meselelerini ortaya koyması ve Farsçadan Türkçeye çevirdiği önemli edebî eserleri dilimize kazandırması ve bu çevirilerle Türk dilinin 16. yüzyıldaki gelişimi hakkında fikir vermesi bakımından önemli bir şair olan Zaîfî'nin Divan'ı ve Sergüzeşt'i dışındaki eserleri daha çok Farsçadan yaptığı tercümeleridir. Bu bakımdan onunla ilgili akademik anlamda bazı bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bir kısmı, şairin Külliyatının nüshalarını tanıtıcı makaleler, bir kısmı ise Za'ĪFĪ'nin hayatı ve eserleriyle ilgili yapılmış tezlerdir:

1- Gönül Alpay Tekin (1978), 1978'de Journal of Turkish Studies'in 2. cildinde yayımlanan "Zaifi Külliyatının Yeni Bir Nüshası Hakkında" isimli makalesiyle daha önce Halıcılar Müzesinde, şimdi ise Hat Sanatları Müzesi'nde bulunan Zaîfî'ye ait bir Külliyat nüshasını tanıtmıştır. On dokuz sayfadan oluşan bu makalede, Külliyatta yer alan eserler hakkında genel bilgiler verilmiştir.

2- Günay Alpay Kut (1971), Türk Dili Araştırmaları Yıllığı'nda yayımladığı "British Museum'daki Bazı Önemli Türkçe Yazmalar ve Tevaif-i Aşereden Taife-i Bektaşiyan" isimli makalesinde British Museum'da bulunan Türkçe yazmaları tanıtmıştır. Bu yazmalar içerisinde Za'ĪFĪ'nin Hicrî 950'de kendi eliyle yazdığı, OR 11 162 nolu "Gülistān-ı Za'ĪFĪ" adlı eseri de mevcuttur.

3- Robert Anhegger (1950), Za'ĪFĪ'nin "Ser-güzeşt"inin Topkapı Revan 822'de kayıtlı Külliyat nüshasındaki metnini transkripsiyonlu olarak "16. Asır Şairlerinden Za'ifi" adıyla 1950'de Türk Dili ve Edebiyatı Dergisinde neşretmiştir. Bu makalede önce Topkapı nüshası tanıtılmış, daha sonra da transkripsiyonlu metin verilmiştir.

---

[1]Bu bölümde yer alan çalışmaların açık künyesi Kaynakça'da bulunmaktadır.

4- Cemal Kurnaz, Za'îfî'nin "Ser-güzeşt"i içerisinde yer alan "Fāl-ı Murġān" isimli eserinin metnini, 1988'de Şükrü Elçin Aramağanı'nda "Zaîfî'nin Fâl-ı Murgân'ı" ismiyle yayımlayarak fal ilmi ve fal çeşitlerinden kuş falı hakkında bilgi vermiş, Fāl-ı Murġān'ın metnini, kuş falına örnek olması bakımından makalenin sonuna koymuştur.

5- Abdülhakim Koçin, Bostān-Naṣāyiḥ ile Farsça aslını genel olarak karşılaştırdığı bir makalesini "Feridüddin Attâr'ın Pendnâmesinin Türk Edebiyatına Etkisi ve Zaifî'nin Bustân-ı Nasâyıhı ile Karşılaştırılması" adıyla Ağustos 1999'da Bilig Dergisi'nde yayımlamıştır.

6- Bāġ-ı Behişt'in Topkapı Revan 822'deki nüshasına dayandırılarak transkripsiyonlu bir metni hazırlanmıştır. Bu çalışma Şükran Bilgin tarafından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde 1965-66'da yapılmış bir mezuniyet tezidir.

7- Bāġ-ı Behişt'in edisyon kritikli ve transkripsiyonlu metnini içine alan bir yüksek lisans tezi, M. Emin İnan tarafından 1998'de Erciyes Üniversitesinde Doç. Dr. Ümit Tokatlı danışmanlığında hazırlanmıştır. 1154 beyitlik mesneviyi içine alan bu çalışma VI+130 sayfadan ibarettir.

8- Gülşen-i Sī-Murġ'un yarısına kadar olan kısmının D nüshasına dayandırılarak transkripsiyonlu bir metni, mezuniyet tezi olarak hazırlanmıştır. Cem Dilçin tarafından 1968'de Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde hazırlanmış olan bu çalışma, DTCF kütüphanesinde "EDE 111" ile kayıtlıdır.

9- Gülşen-i Sī-Murġ hakkında yine baştan 20-25 yaprak eksik olan D nüshasına dayandırılarak bir yüksek lisans tezi yapılmıştır. Ali Rıza Özuygun tarafından Atatürk Üniversitesi'nde Yr. Doç. Dr.Numan Külekçi danışmanlığında yapılmış olan

"Zaifi Pir Mehmed Gülşen-i Sîmurg" isimli bu çalışmada transkripsiyonlu metin ve şairin hayatı eserleri ve sanatı hakkında genel bir inceleme bulunmaktadır. 1993 yılında yapılan bu çalışma, IX+433 sayfadan ibarettir ve tezin sonunda, Gölpınarlı (1944,1945) tercümesindeki özel adlar sözlüğü olduğu gibi yer almaktadır.

10- Bostān-ı Naṣāyiḥ ile ilgili olarak dört nüshanın karşılaştırılmasıyla yapılan tenkitli ve transkripsiyonlu metin neşrine dayanan bir çalışma, Gazi Üniversitesi'de Doç. Dr. Cemal Kurnaz danışmanlığında, 1991 yılında Abdülhakim Koçin tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. "Zaifî ve Bustān-ı Nasâyıh'ı" isimli bu çalışma XVI+317 sayfadan oluşmaktadır.

11- Bostān-ı Naṣāyiḥ'in Topkapı nüshasına dayanılarak transkripsiyonlu metnini ve metinle ilgili dil özelliklerini ihtiva eden "Kitāb-ı Bostān-ı Naṣāyiḥ" isimli bir çalışma, Doç. Dr. Ümit Tokatlı tarafından hazırlanmıştır. 1996 yılında Kayseri'de basılan 296+92 sayfalık bu kitabın sonunda 1573 beyitlik mesnevinin dizini, özel adlarla ilgili açıklamalar ve Farsça aslıyla eski yazılı metni yer almaktadır.

12- Zaʿīfī Dīvānı ile ilgili olarak Kamil Akarsu, Divanın üç nüshasını karşılaştırarak doktora tezi hazırlamıştır. 1990 yılında Gazi Üniversitesi'nde Yrd. Doç. Dr. Ayten Akmandor danışmanlığında yaptırılan "Za'ifî Divanı: Metin, Tahlil ve Sistematik Endeks" isimli bu çalışma, 582 sayfa olup tenkitli metin, tahlil ve sistematik konu indeksinden oluşmaktadır.

13- Zaʿīfī Dīvānı'yla ilgili yine Kamil Akarsu'nun doktora tezine dayalı olarak hazırladığı "Rumelili Za'îfî Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Dîvânından Seçmeler" isimli kitabı, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1993 yılında İstanbul'da basılmış olup bu çalışma 292 sayfadan ibarettir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en ihtişamlı, en parlak dönemi olan 16. yüzyılın, yani Kanunî döneminin velud bir şairi olması, Zaʿīfī'yle ilgili pek çok çalışmanın

yapılmasına sebep olmuştur; hattâ hakkında henüz tamamlanmamış çalışmalar da bulunmaktadır:

Fatma Yılmaz Büyükkarcı, "Kırtovalı Zaîfî'nin Manzum Gülistan Tercümesi ve Şerhi (Nigaristan veya Sebzistan)'ın Edisyon Kritiği" isimli bir doktora tezi hazırlamaktadır. Marmara Üniversitesi'nde hazırlanmakta olan bu çalışmanın danışmanı, Prof. Dr. Orhan Bilgin'dir. Bundan başka Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Görevlilerinden Doç. Dr. Zehra Toska, Za'îfî'nin Divanının edisyon-kritiği ile Gülşen-i Sî-Murġ'un Farsça aslıyla karşılaştırılması konularındaki çalışmalarını hâlen devam ettirmektedir. Ayrıca Hacettepe Üniversitesi'nden Yard. Doç. Dr. Fatma Sabiha Kutlar da Za'îfî'nin Cevâhir-nâme isimli eseriyle ilgili bir makale hazırlamaktadır.

III. BÖLÜM

ʿAṬṬĀR'IN MANṬIḲU'Ṭ-ṬAYR'I İLE ŻAʿĪFĪ'NİN GÜLŞEN-İ SĪ-MURĠ'UNUN KARŞILAŞTIRILMASI

Tasavvuftaki "varlıkta birlik" felsefesine dayanan Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr mesnevisi ilk olarak 14. yüzyılda Gülşehrī tarafından serbest bir şekilde tercüme edilmiş ve Türkler tarafından ʿAṭṭār'ın en sevilen bir eseri olan bu mesnevinin, bundan sonra da değişik yüzyıllarda defalarca tercüme edildiği görülmüştür.[1] Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ın, üzerinde karşılaştırma yapacağımız tercümesi, tezimizin de konusunu oluşturan Gülşen-i Sī-murġ mesnevisi olup 16. yüzyıl şairlerinden Żaʿīfī'ye aittir. Şair, mesnevisinin sonunda

Manṭıḳu'ṭ-ṭayrını ʿAṭṭāruñ laṭīf
Eyledüm tercüme vü naẓmın şerīf (5059)

Bir müzeyyen gülşen eyledüm saña
Gülşen-i Sī-murġ virdüm nām aña (5060)

diyerek ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu'ṭ-ṭayr'ını hoş ve lâtif bir şekilde tercüme ettiğini ve adını da "Gülşen-i Sī-murġ" koyduğunu belirtmektedir. Yukarıdaki bu ifade, Żaʿīfī'nin eserini tam olarak tercüme ettiğini göstermekle beraber, beyit sayısı bakımından Żaʿīfī'nin Gülşen-i Sī-murġ'u daha fazladır: ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu'ṭ-ṭayr'ı, Sādık Gevherīn (1366)'in hazırlamış olduğu tenkitli metne göre 4696 beyittir, Gülşen-i Sī-murġ ise 5277 beyitten oluşmaktadır. Żaʿīfī, ʿAṭṭār'daki "Īsā ile Şeytan", "Melekle Sūfī", "Īsā ile Mağradaki Adam", "Hocasının Cariyesine Aşık Olan Talebe",

---

[1]Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ın Türk edebiyatındaki çevirileri ve benzerleri hakkındaki gerekli açıklama, Giriş kısmında "Türk Edebiyatında ʿAṭṭār Etkisi" bahsinde yapılmıştır.

"Beyzadeye Âşık Olan Kunduracı Kızı", "Meczubun Ölümü", "Şeyh Basrî'nin Mezar Başında Ağlaması", "Hz. İsa'nın Ölümü Düşünmesi", "Halil Peygamber'in Ölümü", "Bir Garibin Vezirliği", "Rüyada Verilen Selâm", "Hz. İsa'ya Sorulan Soru", "Ayaz'ın Kırdığı Kadeh", Güneşi Bulamayan Yarasa" hikâyelerini çıkarmış olmasına rağmen, Gülşen-i Sī-murġ'un beyit sayısının fazla olması, şairin mesneviyi tercüme ederken ilâveler yaptığını göstermektedir.[1]

"Eskiler, çevirilerde asla uygunluğu, daha çok Kur'an ve Hadis ile önemli din ve bilim eserlerinin çevirilerinde aramışlardır. Bunun dışında kalan eserlerde, hele hikâyelerde konuyu esas olarak almışlar, beğenmedikleri motiflerle parçaları atarak, kendilerinden bazı eklemeler yapmış ve konuyu yeniden işlemişlerdir." (Levend 1959:177). Bu bakımdan Żaʿīfī'nin Gülşen-i Sī-murġ'u, aslını bozmamak amacı ile kelime kelime yapılmış bir tercüme olmakla beraber, metinde yer yer farklılıklar da göze çarpmaktadır.

Ayrıca Gülşen-i Sī-murġ'daki 20. beyitten 162. beyite kadar olan kısım, Gevherīn'in hazırlamış olduğu tenkitli metinde, 86. beyitten başlamakta ve arada da Żaʿīfī'nin beyit atladığı görülmektedir; ancak Gölpınarlı (1944)'nın tercümesine esas aldığı nüshada ise bu beyitlerin sırası birbirini tutmaktadır. Bu durum, tercümeye esas alınan nüshalar arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır; çünkü Żaʿīfī'nin, ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu'ṭ-ṭayr'ını hangi Farsça nüshadan tercüme ettiği bilinmemektedir.

Her ne kadar şair, Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ı Farsçadan Türkçeye kelime kelime aktarmışsa da, zaman zaman vezin ve ifade zorluğu yüzünden bazı kelimeleri

---

[1]Bu bölümdeki Farsça beyitler Gevherīn (1366)'in hazırlamış olduğu tenkitli metinden sayfa ve beyit numaraları, beyitlerin sol alt köşelerine yazılarak verilmiş olup, anlamları da Gölpınarlı (1944;1945)'nın yaptığı tercümeden Farsça beyitlerin hemen altına köşeli parantez içinde yine sayfa ve beyit numaraları belirtilerek verilmiştir. Żaʿīfī'nin metnindeki beyitler ise, beyit numaraları sağ alt köşeye yazılarak gösterilmiştir.

değiştirmiş, bazı beyitleri atlamış, bazılarını uzatmış, bazen mısraların yerlerini değiştirmiş, bazen de kendinden ilâveler yapmıştır.

Żaʿīfī de, ʿAṭṭār gibi eserine, eserinden bağımsız olarak besmele ile başlar ve bundan sonra gelen tevhit kısmına "bir avuç toprağa can bağışlayıp iman veren pak Allah'a hamdolsun" diyerek devam eder. Ancak ʿAṭṭār'da, tevhit kısmı 64 beyit tutarken bu Żaʿīfī'de farklıdır. Gevherīn'in hazırlamış olduğu Manṭıḳu'ṭ-ṭayr'ın tenkitli metninde ilk 19 beytin sırası Gülşen-i Sī-murġ ile aynı iken 20. beyitten itibaren beyitlerin sırası değişir. Gülşen-i Sī-murġ'daki 20. beyit, Gevherīn'in hazırladığı tenkitli Farsça Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr metninde 86. beyitten başlar ve 237. beyte kadar devam eder. Bu metindeki 21. beyitten 86. beyte kadar olan kısım ise Gülşen-i Sī-murġ'da 162. beyitten 227. beyte kadar olan kısımdır. ʿAṭṭār, 64 beyitlik tevhitten sonra 20 beyitlik bir hikâye anlatır; bundan sonra da 190 beyit tutan bir münacat yazarak Allah'a yakarışta bulunur. Gülşen-i Sī-murġ'da ise beyitlerin sıraları farklı olduğu için ʿAṭṭār'daki tevhit ve münacat kısımları birbirine karışmış durumdadır. Buna göre Gülşen-i Sī-murġ'da ilk 208 beyit tevhit ve münacat kısımları olup şair, bu bölümde 121. beyitten sonra "Mevʿiẓe" başlığı ile insanın yaratılışı, meleklerin secde etmesi ve "fenā" yolunun nasıl olduğu ve bu yolda neler yapılması gerektiği konularını anlatmıştır. 208 beyitlik tevhit ve münacat bölümlerinden sonra 44 beyitlik "Bir Hırsız İle Ev Sahibi" hikâyesi yer alır. Ancak hikâyenin 18. beytinden itibaren şairin, Allah'a yakarışta bulunup günahları için af dilediği görülür. Bu hikâyeden sonra da şair, "Der-Naʿt-ı Seyyidi'l-Mürselīn Muḥammedü'l-Emīn" başlığı altında 38 beyitle Hazret-i Peygamber'i över ve "Der-Fażīlet-i Faḫri'l-Enbiyā Muḥammedi'l-Muṣṭafā Sallallāhü ʿAleyhi ve Sellem" başlığı ile de 114 beyitte Peygamber'in faziletlerini anlatır. ʿAṭṭār'da, bu naʿt bölümü, "Der-Naʿt-ı Resūl" başlığı altında 143 beyitten oluşmaktadır. Bundan sonra 5 beyitlik bir hikâye yer alır; hikâyenin ardından ʿAṭṭār, Peygamber'den kendisine yardım etmesini ve şefaat göstermesini ister. Daha sonra 4 beyitle "çehār yār-ı güzīn"den bahsederek onları

övmeye giriş yapar. ʿAṭṭār, bundan sonra 13'er beyitle dört hâlifenin faziletlerini anlatır; daha sonra 46 beyit tutan taassupla ilgili manzume gelir. Bunlardan sonra 9 beyitlik, 12 beyitlik ve 16 beyitlik olmak üzere üç tane daha hikâye anlatan ʿAṭṭār, 3 beyit ile Hz. Ali'nin yüceliğinden bahseder ve sonra 7 beyit, 12 beyit, 10 beyit ve 23 beyitten oluşan 4 hikâye daha anlatarak giriş bölümünü bitirir.

Żaʿīfī'de ise toplam 152 beyitlik na'tten sonra yer alan "Oğlu Su Arkına Düşen Anne" hikâyesi, ʿAṭṭār'ın aksine 6 beyit olup bundan sonra şair, Allah'ın şefkatinden bahseder ve tıpkı suya kapılan çocuğunu kurtaran anne gibi Allah'ın da, kendisini günahlardan kurtarmasını isteyerek 5 beyitle Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin övgülerine giriş yapar. Bundan sonra şair, 14 beyitle Hz. Ebubekir'i, 16 beyitle Hz. Ömer'i, 12 beyitle Hz. Osman'ı ve 13 beyitle de Hz. Ali'yi över. Bu medhiyelerin ardından "Der-Ẕemm-i Müteʿaṣṣibān Be-Yārān-ı Muṣṭafā ʿAleyhi's-selām Gūyed" başlığı ile 48 beyitle Mutaasıpların kötülenmesi konusunda Hz. Peygamber'in söyledikleri yer alır. Bu kısımdan sonra Żaʿīfī, 9 beyitlik Hz. Ömer hakkında, 12 beyitlik Hz. Ali hakkında, 17 beyitlik yine Hz. Ali ve Peygamber hakkında hikâyeler söyledikten sonra 3 beyit ile Hz. Ali'nin yüceliğinden bahseder. Şair daha sonra, 10'ar beyitlik "Hz. Bilāl'in Dayak Yemesi" ve "Peygamber Mağradayken Hz. Ali'nin Onun Yatağında Yatması" hikâyelerini anlatır. Şair daha sonra, 12 beyitlik Hz. Rābiʿā hakkında bir hikâye ve 24 beyitten oluşan taassubun kötülenmesi ile Peygamber'in, ümmetinin günahlarına kefil olmayı istemesinin anlatıldığı bölümle giriş kısmını bitirir. Buna göre giriş kısmı, ʿAṭṭār'da 615 beyit iken, Żaʿīfī'nin Gülşen-i Sī-murġ'unda 625 beyitten oluşmaktadır. Bu da Żaʿīfī'nin ʿAṭṭār'a göre giriş kısmını 10 beyit daha fazla yazdığını gösterir.

ʿAṭṭār, eserinin asıl bölümüne "Āġāz-ı Kitāb" başlığı altında

مرحبا ای هدهد هادی شده

در حقیقت پیك هر وادی شده (35/618)

[Ey hakikatte her vadinin haber çavuşu olan Hüdhüd merhaba (54/618)] beytiyle başlar ve bundan sonra Hüdhüd'ün çeşitli vasıflarını anlatarak onu över. Żaʿīfī ise "Āġāz-ı Dāsitān" başlığı ile ve

İy hidāyet Hüdhüdi gel merḥabā
Pīşüvā vü peyk-i hādī-i hüdā (626)

beytiyle başlar. ʿAṭṭār, Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ında bu "merhaba" ile başlayan ve 65 beyit tutan esas konunun işlendiği kısmın başında Hüdhüd'ün çeşitli vasıflarını anlatır ve onu över. Żaʿīfī'de bu bölüm 69 beyitten oluşmaktadır ve şair, burada Hüdhüd'ü överken bazı beyitler ilâve etmiştir:

İy şeker-lebden viren şīrīn suḫen
Mürde cān bulsun ḥayāt açġıl dehen (629)

Ṭāyir-i bāġ-ı ezel murġ-ı elest
Āşiyānuñ Ṭūbā iken olma pest (654)

Gel gel iy Ṭāvūs-ı Firdevs-i berīn
Eyleyüp cevlān vir āvāz-ı ḥazīn (665)

Gel berü iy Süglün iy raʿnā Tezerv
İy nihāl-i gerdeni çün şāḫ-ı serv (671)

Żaʿīfī bu bölümde kuşlardan bahsederken "gel gel iy...." ya da "gel berü iy...." diyerek kuşların isimlerini söylemiştir. ʿAṭṭār ise kuşların isimlerinden önce "merḥabā iy...." ve "ḫeh ḫeh iy...." ifadelerini kullanmıştır. ʿAṭṭār, asıl konunun işlendiği ana bölümde bu girişten sonra, 6 beyitte kuşların kendilerine padişah bulmak için toplandıklarını, hiçbir ülkenin padişahsız olmadığını, nasıl olur da kendi ülkelerinin padişahsız kaldığını, bundan sonra padişahsız kalmayacaklarını, birbirlerine yardım ederek bir padişah arayıp bulmaları gerektiğini, yoksa bir ülke padişahsız kaldı mı askerde düzenin kalmayacağını ve bunun için padişah aramaya başladıklarını anlatır (38/681-686). Żaʿīfī ise, bu bölümde ʿAṭṭār'ın söylediklerine ilâve olarak şöyle demiştir:

K'olavuz hem-püşt ḳılup ittifāḳ
İsteyevüz pādişāhī bā-vifāḳ (701)

Hem-reh ü hem-sırr u hem-ser olavuz
Ol rehe gitmege reh-ber bulavuz (702)

Bundan sonra ʿAṭṭār'da, kuşların içerisinde iyi ile kötüyü birbirinden ayıran Hüdhüd duramaz ve kuşlara "Ey kuşlar, Tanrı tapısının çavuşu da, gayp habercisi de benim. Tanrı tapısından haberim var, yaratılış sırlarını ben bilirim..... Süleyman'la yoldaş olmuş, bu âlemi bir hayli dönüp dolaşmışım. Böylece padişahımı tanıyıp bilmişim ama huzuruna yapayalnız nasıl gideyim? Kudretim yok, fakat siz bana yoldaş olursanız o padişahın ve tapısının mahremi olursunuz...." der. Hüdhüd daha sonra yolun uzunluğundan ve zorluklarından bahseder (38/687-736). ʿAṭṭār'da 49 beyit olan bu bölüm, Żaʿīfī'de 51 beyittir. Żaʿīfī burada ʿAṭṭār'ın 715. ve 720. beyitlerinin her birini ikişer beyit olarak tercüme etmiştir:

صد هزاران پرده دارد بیشتر
هم ز نور و هم ز ظلمت پیش در (40/715)

[Kapısında nurdan, karanlıktan yüz binlerce hatta daha da fazla perde vardır. (62/717)]

Żaʿīfī bu beyti,

Mā-beyin ẓulmānī nūrānī seḥāb
Var andan bize yetmiş biñ ḥicāb (733)

Ol ḥaremde bī-nihāyet perde var
Yüz degül bel ṣad hezārān der-hezār (734)

şeklinde tercüme edip ilk beytin ikinci mısraı ile ikinci beytin birinci mısraını açıklama mahiyetinde yazmıştır.

ʿAṭṭār'ın 720. beytini,

وصف او چون كار جان پاك نيست
عقل را سرمايهء ادراك نيست (40/720)

Żaʿīfī,

Vaṣfını hīç cāndan ġayr eylemez
Virmez ʿaḳl anda dil aġaz söylemez (739)

N'añlasun andan bu ẕerre ḫāk çoḳ
ʿAḳla çün ser-māye-i idrāk yoḳ (740)

yine iki beyit olarak tercüme etmiş ve ilk beytin ikinci mısraı ile ikinci beytin ilk mısraında kendine göre beytin anlamını açıklamıştır.

ʿAṭṭār, kuşların bir padişah bulmak için toplanması ve Hüdhüdü kılavuz seçmesinden sonra "Ḥikāyet-i Sīmurġ" başlığı altında Sīmurġ'un bir gece yarısı Çin ülkesinde göründüğünü, kanadından bir tüyün o ülkeye düşmesiyle şehirlerin birbirine değdiğini, herkesin o tüyden değişik bir nakış elde ettiğini, o tüyün şimdi Çin Nigâristan'ında olduğunu, bunun için "İlim Çin'de bile olsa arayın." dendiğini, eğer Sīmurġ'un kanadının nakışındaki tüy görünmeseydi âlemde bu kavga ve gürültünün olmayacağını, bütün bu eserlerin ve ışıkların onun kanadının bir tek tüyündeki nakıştan ortaya çıktığını ifade ettikten sonra onun başı ve sonu olmadığı için bundan daha fazla bir şey söylemenin doğru olmadığını belirtir (41/736-743). Bundan sonra ʿAṭṭār, "Āvorden-i ʿÖẕr-i Murġān" başlığı altında 5 beyitte kuşların, padişahın yüceliğinden kararlarının elden gittiğini, ona kavuşmak için sonsuz bir özlem duyduklarını ve sabırsızlandıklarını, bunun için Hüdhüdün önüne gelip yola koyulmak istediklerini anlatır. Ancak yol uzun, menzil uzak olduğu için kuşlar yorulmaya başlar. Bir kısmı ise yolda hastalanır. Hepsi gitmek istemelerine rağmen her biri bir başka türlü özür getirmeye başlar (41-42/744-748). Żaʿīfī ise, bu iki

bölümü "Ḥikâyet" başlığı altında toplamış ve beyit sayısı bakımından eşit olarak tercüme etmiştir.

ʿAṭṭār, Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ında daha sonra on kuşun özrünü ve Hüdhüdün onlara verdiği cevabı yazar. Hüdhüd ve Sī-murġ'un dışında eserde özür beyan eden on kuş şunlardır:

Kuşun Adı	(Sayfa)	Beyit	Hüdhüd'ün Cevap Beyti	(Sayfa)	Hikâye Sayısı	Żaʿīfī'de Durum:
Bülbül	(42,43)	22	6	(43)	1	beyit ve hikâye say. bk. aynı
Ṭūṭī	(45)	9	4	(45)	1	Ṭūṭī 8 beyit, diğerleri aynı
Ṭāvūs	(46)	10	9	(46-47)	1	Ṭāvus 13 beyit, diğerleri aynı
Baṭ	(48)	12	4	(48)	1	Baṭ 14, cevap 6 beyit, diğeri aynı
Kebk	(49-50)	22	5	(50)	1	Kebk 25 beyit, diğerleri aynı
Hümā	(51-52)	11	6	(52)	1	Hümā 13, cevap 8 beyit, diğeri aynı
Bāz	(52-53)	12	10	(54)	1	Beyit ve hikâye sayısı bk. aynı
Būtemiyār	(55)	11	11	(56)	1	Beyit ve hikâye sayısı bk. aynı
Kūf	(57)	10	5	(57)	1	Beyit ve hikâye sayısı bk. aynı
Ṣaʿve	(58)	11	5	(59)	1	Beyit ve hikâye sayısı bk. aynı

Żaʿīfī, özür dileyen kuşları, ʿAṭṭar'daki "kuşun özrü, Hüdhüdün cevabı ve bir hikâye" sırasına göre, hiçbir değişiklik yapmadan tercüme etmiş; ancak vezin, kafiye ve anlamı aktarmadaki zorluklardan dolayı daha çok, kelime ve beyit sayısı bakımından farklılık göstermiştir. Eserde kuşlar, ilk defa özür dileme bahsinden önce konunun işlendiği asıl bölümün başında yer alırlar. Burada Hüdhüd, teker teker kuşları selâmlayıp onları bu yola davet eder; sonra, her kuş kendi durumuna göre bir bahane ileri sürer ve yolculuğun zorluklarından dem vurur. Hüdhüd ise kuşların ileri sürdüğü bahanelere göre, onları ikna edici hikâyeler anlatarak Sī-murġ'u muhakkak bulmaları gerektiğini, yaşamanın gayesinin bu olduğunu söyler. Kuşlarla Hüdhüd

arasındaki bu karşılıklı konuşmalar, metin boyunca "Maḳāle" başlığı altında devam edip gider: ʿAṭṭār'da Gevherīn (1366)'e göre 31, Meşkūr (1337)'a göre ise 45; Żaʿīfī'de ise 30 konuşma yer almasına rağmen davet ve özür bahisleri ile mesnevinin sonlarında olmak üzere toplam 21 kuşun adı geçmektedir. Buna göre eserde yer alan kuşlar -Sī-murġ ve Hüdhüd hariç- şunlardır: Mūsīçe, Ṭūṭī, Kebk (Keklik), Şāh-bāz, Dürrāc, Bülbül, Ṭāvūs, Tezerv (Süglün), Ḳumrī, Ügeyik, Bāz, Murġ-ı zerrīn, Baṭ (Kaz), Hümā, Būtemīyār (Balıkçıl), Cuġd (Kūfe, Baykuş), Ṣaʿve (Serçe), Semender, Ḳuḳnūs, Kelāġ, Zāġ.

Żaʿīfī'nin Ṭūṭī, Ṭāvūs, Bat, Kebk ve Hümā'nın özür dilemelerinde ʿAṭṭār'ın dışında yazdığı beyitler şunlardır:

Ṭūṭī

Açdı şekker-rīz olup dürc-i saḫun
Gül gibi söz gül-bünine virdi bün (828)

Ṭāvūs

Geldi Ṭāvūs-ı müzeyyen çün bahār
Ḫūb reng-ā-reng çün naḳş-ı Nigār (843)

Ser-be-ser āyīne çün çeşm-i ḫurūs
Çarḫveş göz göz mücellā senderūs (845)

Perrinüñ her reng-i naḳşı ṣad hezār
Her peri yüz cilvede çün zülf-i yār (846)

Baṭ'ın ikinci beytini şair, ʿAṭṭār'dan çok farklı tercüme etmiştir:

بط بصد پاکی برون آمد ز آب
در میان جمع باخیر الثیاب (48/849)

[Kaz, yüzlerce temizlikle sudan çıkıp elbiselerin hayırlısı olan beyazlara bürünmüş olarak topluluğun arasından geçti ve huzura geldi. (74/853).]

Ḳaz geldi çıḳup āb-ı pākden
Yunmış arınmış ḳamu cāme vü ten (875)

Şairin Baṭ'la ilgili kendi söylediği beyitleri ise şöyledir:

Arḳasında ḫulleveş nāzük libās
Urdı söz ḳaşrına ol üstād esās (876)

Bir yüzi yunmış benüm gibi ḳanı
Pāk ü ter tāze tenüm gibi ḳanı (878)

Hüdhüd'ün Baṭ'a verdiği cevapta da, Żaʿīfī tarafından söylenen beyitler aşağıdadır:

Ḫūb yunmadıysa yüzüñ iste ṣu
Ṣuya ḳanmadıysa özüñ iste ṣu (892)

Nefse uyma gel beni işit beni
Ṣuya iltür getürür ṣusuz seni (893)

Kebk'te Żaʿīfī, ilk beyti tercüme ederken, beytin ikinci mısraını tamamen değiştirmiştir:

کبك بس خرم خرامان در رسید
سرکش و سرمست از کان در رسید (49/872)

[Keklik, başı dik ve sarhoşçasına neşeli bir surette salına salına geldi. (76/877)]

Keklik bahsinde, ʿAṭṭār'da bulunmayan beyitler aşağıdadır:

Geldi Keklik şād u ḫürrem pür-reviş
Aġzı ḫūn urmış leb-i cānāna diş (901)

Zinde cānı kūy-ı cānāndan gelür
Genc bulmış pür-güher kāndan gelür (903)

Yüregi ṭaġınuñ idüp ʿaynı cūş
Yüzüni yumış ciger ḳanıyla ḫoş (904)

Ḳana el urmış ayaḳ minḳār ḫūn
Cāme rengīn çün şafaḳ ruḫsār ḫūn (905)

Hümā

Tāc-ı devletdür ḳanadum gölgesi
Oldı sāyemde benüm nā-kes kesī (956)

Bir Hümā-himmet çü bāl ü per açar
Ḳanadı altında ʿālem ḫoş geçer (958)

Hüdhüd'ün Hümā'ya verdiği cevap da, ʿAṭṭār'a göre Żaʿīfī'de 2 beyit daha fazladır:

Aġaz açduḳça ʿacebdür ḫüsrevān
Doḳınur dendānlarına üstüḫ̆ān (965)

Ṭūl-i ʿömr ü çoḳ belādan ṣoñra sen
Taḫtdan düşüp yire ḳorsın beden (967)

Aslı ile tercümesi arasındaki fark, en başta eserlerin adında kendini göstermektedir. ʿAṭṭār, eserine "kuş konuşması ya da kuşların konuşması" anlamına gelen "Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr" adını verirken, Żaʿīfī ise eserine, "Sī-murġ'un gül bahçesi" anlamına gelen "Gülşen-i Sī-murġ adını vermiştir. Böylece iki eserin adlarının yanında içindeki başlıklarında da değişiklikler bulunmaktadır. ʿAṭṭār, eserinde geçen bütün hikâyeleri –Gevherīn (1366)'e göre- "el-Hikāye ve't-Temṣīl" başlığı altında verirken Żaʿīfī, sadece "Hikāyet" demekle yetinmiştir. Ayrıca, Meşkūr (1337)'un, Garcin De Tassy (1857) basımını esas alarak Mecdī nüshasıyla yaptığı karşılaştırmaya göre hazırladığı "Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr" adlı çalışmasında ise, hikâyeler

Żaʿīfī'de olduğu gibi, "Ḥikāyet" başlığı altında yer almaktadır. Buna göre, ʿAṭṭār'ın Mantıḳu'ṭ-Ṭayr'ında yer alan başlıklar şöyledir:[1]

1- Fī't-Tevḥīdi Bārī Te'ālā Celle ve ʿAlā (s.1-4, 64b.)
2- Ḥikāyet-i ʿAyyārī ki Esīr-i Nān u Nemek Ḫordenrā ne-Koşt (s.4-5, 20b.)
(Fī't-Tevḥīdi Bārī Te'ālā Celle ve ʿAlā' ya devam ediyor) (s.5-15, 190b.)
3- Der-Naʿt-ı Resūl (Ṣ) (s.15-22, 143b.)
4- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Māderī ki Ferzendeş der-Āb-ı Uftād (s.22-23, 18b.)
5- Fī-Fażīlet-i Emīri'l-Mü'minīn Ebūbekr Raḍiya'llāhu ʿAnh (s.23-24, 13b.)
6- Fī-Fażīlet-i Emīri'l-Mü'minīn ʿÖmer Raḍiya'llāhu ʿAnh (s.24-25, 13b.)
7- Fī-Fażīlet-i Emīri'l-Mü'minīn ʿOṣmān Raḍiya'llāhu ʿAnh (s.25-26, 13b.)
8- Fī-Fażīlet-i Emīri'l-Mü'minīn ʿAlī Raḍiya'llāhu ʿAnh (s.26, 13b.)
9- Der-Taʿaṣṣub Güyed (s.26, 13b.)
10- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i ʿÖmer ki mī-ḫˇāst Ḫilāfetrā be-Furū Şod (s.29-30, 9b.)
11- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Şefḳat Kerden-i Murtażā Ber-Düşmen (s.30, 12b.)
12- Ḥikāyet: Ḥikāyet Goften-i Murtażā Esrār-ı Ḫˇıyşrā bā-Çāh ve Pür-Ḫūn Şoden-i Çāh (s.30-31, 19b.)
13- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Çūb Ḫorden-i Bilāl (s.32, 7b.)
14- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Reften-i Muṣṭafā be-Sūy-i Ġār ve Ḫoften-i ʿAlī ber-Bistereş (s.32-33, 12b.)
15- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Suḫenī ez-Rābiʿā (s.33, 10b.)
16- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: der-Ḫˇāst Peyġamber (Ṣ) ez-Perverdigār ki Kār-ı Ümmeteşrā be-Ū Sīpāred (s.33-34, 24b.)
17- Āġāz-ı Kitāb (s.35-38, 66b.)
18- (Maḳamāt-ı Evvel, Suḫan-ı Hüdhüd Bā-Murġān der-Ṭaleb-i Sī-murġ) (s.35-36, 6b.). Meşkūr (1337)'un dipnotunda "Mākāletü'ṣ-ṣāniye" olarak geçmektedir.
19- (Maḳalāt-ı Hüdhüd Bā-Ṭuyūr) (s.36-39, 50b.)
20- (Maḳāmāt-ı Dovvum, Ḥikāyet-i Sī-murġ) (s.49-50, 8b.)
21- ʿÖẕr Āvorden-i Murġān (s.41-42, 8b.)
22- Ḥikāyet-i Bülbül (s.42-43, 22b.), (Maḳāle-i Şāliṣe, ʿÖẕr-i Bülbül) (s.50)
23- (Cevāb Dāden-i Hüdhüd) (s.51, 6b.)
24- Ḥikāyet: Ḥikāyet-i Dervişī ki ʿĀşıḳ Duḫter-i Pādşāh Şod (s.43-45, 25b.)
25- Ḥikāyet-i Ṭūṭī (s.45, 9b), (Maḳāle-i Rābiʿa, ʿÖẕr-i Ṭūṭī) (s.53)
26- (Cevāb-ı Hüdhüd) (s.54, 4b.)
27 El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Guftugūy-ı Ḫıżr (ʿA) bā-Dīvāne (s.45-46, 6b.)
28- Ḥikāyet-i Ṭāvūs (s.46, 10b.), (Maḳāle-i Ḫāmise, ʿÖẕr-i Ṭāvūs) (s.55)
29- (Cevāb-ı Hüdhüd) (s.56, 9b.)
30- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḳıṣṣa-i Rānde Şoden-i Ādem ez-Behişt (s.47, 9b.)

---

[1]Gevherīn(1366)'in hazırlamış olduğu Farsça tenkitli metindeki başlıklar, sayfa numaraları ile beyit sayıları, başlıkların yanına parantez içinde yazılarak verilmiştir. Ayrıca parentez içinde yer alan başlıklar da, Muhammed Cevād Meşkūr (1337)'un hazırlamış olduğu Mantıḳu'ṭ-Ṭayr'dan alınarak sayfa numarası ve kaç beyit olduğu belirtilerek yazılmıştır.

31- Ḥikāyet-i Baṭ (s.48, 12b.), (Maḳāle-i Sādise, ʿÖẕr-i Baṭ) (s.57)
32- (Cevāb Dāden-i Hüdhüd) (s.58, 4b.)
33- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: ʿAḳīde-i Dīvānei der-Bāre-i Do ʿĀlem (s.49, 7b.),
34- Dāstān-ı Kebk (s.49-50, 22b.), (Maḳāle-i Sābiʿa, ʿÖẕr-i Kebk) (s.59)
35- (Cevāb-ı Hüdhüd) (s.60, 5b.)
36- Ḥikāyet: Ḥikāyet-i Süleymān ve Nigīn-i Enguşterī-i Ū (s.51, 15b.)
37- Dāstān-ı Hümāy (s.51-52, 11b.), (Maḳale-i Ṣāmine, ʿÖẕr-i Hümāy) (s.61)
38- (Cevāb-ı Hüdhüd) (s.62, 6b.)
39- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Aḥvāl-i Sulṭān Maḥmūd der-Ān Cihān (s.5253, 11b.)
40- Ḥikāyet-i Bāz (s.53-54, 12b.), (Maḳāle-i Tāsiʿa, ʿÖẕr-i Bāz) (s.63)
41- (Cevāb-ı Hüdhüd) (s.64, 10b.)
42- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Pādşāhī ki Sīb ber-Ser-i Ġulām Ḫod mī-Guzeşt ve Ānrā Nişāne mī-Girift (s.54-55, 12b.)
43- Ḥikāyet-i Būtīmār (s.55, 11b.), (Maḳāle-i ʿāşire, ʿÖẕr-i Būtīmār) (s.66)
44- (Cevāb-ı Hüdhüd Be-Būtīmār) (s.66-67, 11b.)
45- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Guftugūy-ı Merd-i Dīdever bā-Deryā (s.56, 7b.)
46- Ḥikāyet-i Kūf (s.57, 10b.), (Maḳāle-i Ḥādiye ʿaşer, ʿÖẕr-i Kūf) (s.68)
47- (Cevāb) (s.68-69, 5b.)
48- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Merdī ki Pes-ez-Merg Ḥoḳḳaī Zer ez-Ū Bāz Mānde Būd (s.57-58, 7b.)
49- Ḥikāyet-i Ṣaʿve (s.57, 11b.), (Maḳāle-i Ṣāniye ʿAşer, ʿÖẕr-i Ṣaʿve) (s.69)
50- (Cevāb-ı Hüdhüd) (s.70, 5b.)
51- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Yaʿḳūb ve Firāḳ-ı Yūsuf (s.59-60, 13b.)
52- (ʿÖẕr Āvorden-i Murġān) (s.71-72, 11b.)
53- Porsiş-Murġān Ez-Hudhud (s.60-61, 9b.)
54- (Cevāb-ı Hüdhüd) (s.73-74, 20b.)
55- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Pādşāhī ki Bisyār Ṣāḥib-Cemāl Būd (62-64, 35b.)
56- El-Ḥīkāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i İskender ki Ḫod be-Resūlī mī-Reft (s.64, 7b.)
57- El-Ḥīkāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Maḥmūd o Eyāz (64-65, 25b.)
58- (Reften-i Murġān Be-Seyr) (s.79,5b)
59- (Cevāb Dāden-i Hüdhüd) (s.80-81, 23b.)
60- El-Ḥīkāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Şeyḫ Sanʿān (s.67-88, 409b.)
61- (Maḳāle-i Ḫāmis ʿAşer, İttifaḳ Kerden-i Murġān ve Reften-i Pīş-i Sī-murġ) (107-108, 18b.)
62- ʿAzm-i Rāh Kerden-i Murġān (s.89-90, 9b.)
63- El-Ḥīkāye ve't-Temṣīl: Taḥayyür-i Bāyezīd (s.90, 10b.)
64- (Maḳāle-i Sādisʿ Aşer, Der-Müşāvere-i Murġān Bā-Rāh-ber-i Ḫod) (s.110, 19b.)
65- (Mevʿize Goften-i Hüdhüd) (s.111-112, 9b.)
66- (Maḳāle-i Sābiʿ ʿAşer, Beyān-ı Eşkāl-i Murġī) (s.112,9b). Gevherīn (1366)'de burası, toplam 10 beyit olmak üzere, "Maḳāle" ve "Cevāb" başlıkları altında iki kısımdır.
67- El-Ḥīkāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Mesʿūd o Kūdek-i Māhī-gīr (s.93-94, 25b.)
68- El-Ḥīkāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Ḫūnī ki be-Behişt Reft (s.94-95, 16b.)
69- El-Ḥīkāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Sulṭān Maḥmūd o Ḫār-keş (s.95-96, 28b.)
70- (Maḳāle-i Ṣāmin ʿAşer, Eşkāl-i Murġī-i Diger) (s.117, 8b.)
71- (Cevāb) (s.118-119, 26b.)

72- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Şeyḫ Nevḳānī (s.98-99, 20b.)
73- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Dīvānei-i Bürehne ki Cübbei Jende be-Ū Baḫşidend (s.99-100, 13b.)
74- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: be-Ka'be Reften-i Rābi'a (s.100, 12b.)
75- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Dīvānei ki ez-Meges o Kebk Der-'Aẕāb Būd (s.100-101, 6b.)
76- (Maḳāle-i Tāsi'a 'Aşer, Der-'Öẕr-i Murġī-i Diger) (s.123-124, 3b.)
77- (Cevāb) (s.124, 4b.)
78- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Merd-i Tevbe-şiken (s.101-102, 13b.)
79- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Merd-i Büt-perestī ki Bütrā Ḫiṭāb mī-Kerd ve Ḫudā Ḫiṭābeşrā "Lebbeyk" Goft (s.102-103, 18b.)
80- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Ṣūfī ve Engübīn-furūş (s.103, 8b.)
81- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Mūsā ve Ḳārūn (s.103-104, 9b.)
82- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Zāhidī Ḫod-pesend ki ez-Mürdei İḫtirāz Cost (s.104-105, 26b.)
83- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Gofte-i 'Abbāse der-Bāre-i Rūz-ı Rest-Ḫīz (s.105-106, 8b.)
84- (Maḳāle-i 'İşrūn Der-'Öẕr-i Murġī-i Diger) (129-130, 5b.)
85- (Cevāb) (s.130, 7b.)
86- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Gom Şoden-i Şiblī ez-Baġdād (s.106-107, 16b.)
87- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḫuşūmet-i Do Murakkā'-pūş (s.107-108, 11b.)
88- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Müflisī ki 'Āşıḳ-ı Şāh-ı Mışr Şod (s.108-109, 16b.)
89- (Maḳāle-i Ḥādī 'İşrūn, Eşkāl-i Murġī-i Diger) (s.133,4b.)
90- (Cevāb-ı Hüdhüd) (s.133-134, 12b.)
91- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Gūr-kenī ki 'Ömr-i Dırāz Yaft (s.110, 4b.)
92- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Goftār-ı 'Abbāse der-Bāre-i Nefs (s.110-111, 14b.)
93- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Guftugūy-ı Sālik-i Jende-pūş bā-Pādşāh (s.111-112, 22b)
94- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Du Rubāh ki Şikār-ı Ḫusrev Şodend (s.112, 4b)
95- (Maḳāle-i Ṣānī ve 'İşrūn Su'āl-i Murġī-i Diger) (s.137, 3b.)
96- (Cevāb Dāden-i Hüdhüd Ūrā) (s.137, 5b.). Gevherīn (1366)'de, 95 ve 96. başlıklar, tek başlık hâlindedir ve bu kısım, toplam 8 beyitten oluşmaktadır.
97- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Ġāfilī ki ez-İblīs Gile Daşt (s.113, 8b.)
98- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Aḥvāl-i Mālik-i Dīnār (s.113-115, 23b.)
99- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Pend-i Dīvāne-i bā-Ḫᵛācei nā-Sipās (s.115, 9b.)
100- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Goftār-ı Merdī Pāk-Dīnī (s.115, 4b.)
101- (Ḥikāyet: Ḥikāyet-i İsā bā-İblīs) (s.140, 13b.). Bu hikâye Gevherīn (1366)'de yoktur.
102- (El-Maḳāletü'ṣ-ṣālise ve'l-'İşrūn, 'Öẕr-i Murġī-i Diger) (s.141, 3b)
103- (Cevāb Dāden-i Hüdhüd) (s.142, 25b.)
104- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Nev Mürīdī ki Zer ez-Şeyḫ-i Ḫod Pinhān mī-Daşt (s.117-118, 13b.)
105- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Nükteī ki Şeyḫ-i Başra ez-Rābi'a Porsīd (s.118, 14b.)
106- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: 'Ābidī ki Pes ez-Sālhā 'İbādet be-Nevā-yı Murġī Dil-Ḫoş Kerde Būd (s.119, 13b.)
107- (El-Maḳāletü'r-rābi'a ve'l-'İşrūn, 'Öẕr-i Murġī-i Diger) (s.146-147, 6b.)
108- (Cevāb) (s.147, 4b.)
109- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Şehryārī ki Ḳaṣrī-i Zer-nigār Kerd (s.120-121, 15b.)

110- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Bāzārī ki Sarāy-ı Zer-nigār Şod (s.121, 6b.)
111- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i ʿAnkebūt ve Ḫāne-i Ū (s.121-122, 22b.)
112- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Merdī-i Girān-cān ki der-Beyābān be-Dervīşī Resīd (s.122-123, 12b.)
113- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Sūgvārī-i Merdī-i Bī-ḳarār ve Pend-i Bī-dilī be-Ū (s.123, 6b.)
114- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i- Ġāfilī ki ʿŪd mī-Suḫt (s.123-124, 2b.)
115- (El-Maḳāletü'l-Ḫāmise ve'l-ʿİşrūn, ʿÖẕr-i Murġī-i Diger) (s.15153, 13b.)
116- (Cevāb Dāden-i Hdühüd Ūrā) (s.153, 13b.)
117- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Derd-mendī ki ez-Merg-i Dūsteş Pīş-i Şiblī Girye mī-Kerd (s.125, 8b.)
118- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Tācirī ki ez-Furūḫten-i Kenīz-i Ḫod Peşīmān Şod (s.125-126, 12b.)
119- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Ḫusrevī ki Seg-i Tāzī-i Ḫodrā Rehā Kerd (s.126-127, 21b.)
120- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Ḥallāc ki der-Dem-i Merg Rūy-ı Ḫodrā be-Ḫūn-ı Ḫod Sorḫ Kerd (s.127-128, 12b.)
121- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Cüneyd ki Ser-i Püsereşrā Berīdend (s.128, 7b.)
122- (El-Maḳāletü's-Sādise ve'l-ʿİşrūn, ʿÖẕr-i Murġī-i Diger) (s.157-158, 5b.)
123- (Cevāb) (s.158, 9b)
124- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Merg-i Ḳaḳnūs (s.129-131, 33b.)
125- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Sūgvārī-i Püserī der-Merg-i Peder (s.131, 6b.)
126- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Goftār-ı Nāyibī der-Dem-i Merg (s.131-132, 10b.)
127- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Guftugūy-ı Īsā bā-Ḫum-āb (s.132-133, 15b.)
128- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Guftugūy-ı Soḳrāṭ bā-Şākirdeş der-Dem-i Merg (s.133, 5b.)
129- (El-Maḳāletü's-Sābiʿa ve'l-ʿİşrūn, ʿÖẕr-i Murġī-i Diger) (s.164, 7b.)
130- (Cevāb) (s.164-165, 5b.)
131- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Rāh-bīnī ki ez-Dest-i Kesī Şerbet ne-mī-Ḫored (s.134-135, 15b.)
132- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Çākerī ki ez-Dest-i Şāh Mīve-i Telḫīrā bā-raġbet Ḫored (s.135, 14b.)
133- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Goftār-ı Merdī Ṣūfī ez-Rūzgār-ı Ḫod (s.136, 8b.)
134- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Pīr-i Zenī ki ez-Şeyḫ-i Mihne Duʿā-yı Ḫoş-Dilī Ḫ̆āst (s.136, 6b.)
135- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Goftār-ı Cüneyd der-Bāre-i Ḫoş-Dilī (s.136-137, 12b.)
136- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Ḫuffāşī ki be-Ṭaleb-i Ḫorşīd Pervāz mī-Kerd (s.137-138, 14b.)
137- (El-Maḳāletü'ṣ-Ṣāmine ve'l-ʿİşrūn, Su'āl-i Murġī-i Diger) (s.170, 3b.)
138- (Cevāb) (s.170-171, 6b.)
139- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Ḫusrevī ki be-İstiḳbāleş Şehrrā Ārāste Būdend ve Ū Faḳaṭ be-Ārāyiş-i Zindāniyān Teveccüḫ Kerd (s.138-140, 26b.)
140- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Ḫ̆āceī ki Bāyezīd o Tirmiẕīrā der-Ḫ̆āb Dīd (s.140-141, 18b.)
141- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Goftār-ı Şeyḫ Ḫaraḳān der-Dem-i Āḫir (s.141, 10b.)
142- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Bendeī ki bā-Ḫilʿat-ı Şāh Gerd-i Rāh ez-Ḫod Pāk Kerd ve Bordāreş Kerdend (s.141, 5b.)

143- (El-Maḳāletü't-Tāsi' a ve'l-'İşrūn, Su'āl-i Murġī-i Diger) (s.175,5b.)
144- (Cevāb) (s.175-176, 10b.)
145- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Do Çīzī ki Pīr-i Türkistān Dūst mī-Daşt (s.142-143, 7b.)
146- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Bādincān Ḫorden-i Şeyḫ Ḫarḳānī (s.143-144, 15b.)
147- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Ẕü'n-nūn ki Çihil Murakḳa'-pūşrā ki Cān Dāde Būdend Dīd (s.144, 17b.)
148- Ḥikāyet: Devletī ki Seḥere-i Fir' avn Yāftend (s.145, 5b.)
149- (El-Maḳāletü'ṣ-Ṣelāṣūn, Su'āl-i Murġī-i Diger) (s.179, 3b.)
150- (Cevāb Dāden-i Hüdhüd Ūrā) (s.179-180, 4b.)
151- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Pīr-i Zenī ki be-Deh Kelāve Rīsmān Ḫarīdār Yūsuf Şod (s.145-146, 15b.)
152- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Guftugūy-ı Merdī Derviş bā-İbrāhīm Edhem der-Bāre-i Faḳr (s.146-147, 10b.)
153- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Guftugūy-ı Şeyḫ Ġavrī bā-Sencer (s.147, 13b.)
154- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Suḫan-ı Dīvāne-i der-Bāre-i 'Ālem (s.147-148, 7b.)
155- (El-Maḳāletü'l-Ḥādiye ve'ṣ-Ṣelāṣūn, Su'āl-i Murġī-i Diger) (s.184-185, 2b.)
156- (Cevāb Dāden-i Hüdhüd Ūrā) (s.185, 5b.)
157- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Aḥmed Ḥanbel ki Pīş-i Bişr-i Ḥāfī mī-Reft (s.148-149, 8b.)
158- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Pādşāh-ı Hinduvān ki Esīr-i Maḥmūd Geşt ve Müselmān Şod (s.149-150, 21b.)
159- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Merdī-i Ġāzī ve Merdī-i Kāfir ki Mühlet-i Namāz be-Yek-diger Dādend (s.150-151, 24b.)
160- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Yūsuf ve Deh Birādereş ki der-Ḳaḥṭī be-Çāre Cūyī Pīş-i Ū Āmedend ve Guftugūy-ı Ānhā (s.151-153, 31b.)
161- (El-Maḳāletü'ṣ-Ṣāniye ve'ṣ-Ṣelāṣūn, Su'āl-i Murġī-i Diger) (s.190,3b.)
162- (Cevāb Dāden-i Hdühüd Ūrā) (s.191, 13b.)
163- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Ġulāmān-ı 'Amīd-i Ḫorāsān ve Dīvāne-i Jende-Pūş (s.153-154, 15b.)
164- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Dīvānei ki ez-Sermā be-Vīrānei Penāh Bored Vaḥşetī ber-Sereş Ḫored (s.154-155, 6b.)
165- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Merdī ki Ḫarī be-'Ariyyet Girift ve Ānrā Gurg Derīd (s.155, 12b.)
166- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḳaḥṭī-i Mışr ve Morden-i Merdum ve Gofte-i Merd-i Dīvāne (s.155-156, 6b.)
167- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Dīvānei ki Tegergī ber-Sereş Ḫored ve Gümān Bored Kūdekān ber-Ū Seng mī-Zened (s.156, 14b.)
168- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Gofte-i Vāsıṭī ki Güzāreş ber-Gūr-i Cohūdān Uftād (s.156-157, 7b.)
169-(El-Maḳāletü'ṣ-ṣāliṣe ve'ṣ-Ṣelāṣūn, Su'āl-i Murġī-i Diger) (s.196, 7b.)
170- (Cevāb Dāden-i Hüdhüd Ūrā) (s.196-197, 6b.)
171- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Pāsuḫ ı Bāyezīd be-Nekīr o Münker (s.158, 15b.)
172- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Derviş-i Ḥaḳ-Cū ve Rāz o Niyāz-ı Ū (s.158-159, 14b.)

173- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Maḥmūd ki Mihmān-ı Külḫan-Tāb Şod (s.159-160, 26b.)
174- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Saḳāyī ki ez-Saḳā-yı Diger Āb Ḫ"āst (s.161,10b.)
175- (El-Maḳāletü'r-Rābi'a ve'ṣ-Ṣelāṣūn, Su'āl-i Murġī-i Diger) (s.201,4b.)
176- (Cevāb Dāden-i Hüdhüd Ūrā) (s.202,17b.)
177- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Şeyḫ bū-Bekr-i Nişābūrī ki Ḫareş ber-Lāf Zeden-i Ū Bādī Rehā Kerd (s.162-163, 19b.)
178- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Rāz-cūyī Mūsā ez-İblīs (s.163-164, 6b.)
179- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i 'Aḳīde-i Merdī-i Pāk-dīn der-Bāre-i Mübtedī (s.164, 10b.)
180- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Şeyḫī ki ez-Segī-i Pelīd Dāmen der-ne-çīd (s.164-65, 7b.)
181- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i 'Ābidī ki der-Zamān-ı Mūsā Meşġūl Rīş-i Ḫod Būd (s.165, 14b.)
182- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Eblehī ki der-Āb Uftād ve Rīş-i Buzurgeş-i Vebāl-i Ū Būd (s.166, 14b.)
183- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Ṣūfī ki Her-gāh Câme mī-Şost Bārān mī-Āmed (s.166-167, 6b.)
184- (El-Maḳāletü'l-Ḫāmise ve'ṣ-Ṣelāṣūn, Su'āl-i Murġī-i Diger) (s.209,4b.)
185- (Cevāb Dāden-i Hüdhüd Ūrā) (s. 209, 5b.)
186- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Dīvānei ki der-Kūhsār bā-Pelengān Üns Kerde Būd (s.167-168, 8b.)
187- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i 'Azīzī ki ez-Daşten-i Ḫudāvend Şādī mī-Kerd (s.168, 7b.)
188- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Mestī ki Mest-i Digerrā ber-Mestī Melāmet mī-Kerd (s.168-169, 11b.)
189- (Ḥikāyet: Ḥikāyet-i 'Āşıḳī ki der-Dem-i Morden mī-Gürist) (s.210, 9b.). Bu hikâye Gevherīn (1366)'de dipnotta yer almaktadır.
190- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i 'Āşıḳī ki 'Ayb-ı Çeşm-i Yārrā Pes-ez Noḳṣān-ı 'Işḳ Dīd (s.169-170, 12b.)
191- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Muḥtesibī ki Mestīrā mī-Zed ve Goftār-ı Ān Mest (s.170, 4b.)
192- (El-Maḳāletü's-Sādise ve'ṣ-Ṣelāṣūn, Su'āl-i Murġī-i Diger) (s.213, 3b.)
193- (Cevāb Dāden-i Hüdhüd Ūrā) (s.213, 3b.)
194- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Gofte-i bū-'Alī Rūdbār der-Vakt-i Merg (s.170-171, 14b.)
195- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Peyām-ı Ḫudāvend be-Bendegān Tavassuṭ-ı Dāvūd (s.171-172, 12b.)
196- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Nā-Rıżā Būden-i Eyāz ez-Īn ki Maḥmūd Salṭanatrā be-Ū Dād (s.172-173, 25b.)
197- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Münācāt-ı Rābi'a bā-Ḫudāvend (s.173, 8b.)
198- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḫiṭāb-ı Ḫālıḳ bā-Dāvūd (s.174, 10b.)
199- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Maḥmūd ki "Lāt"rā be-Hinduvān ne-Furūḫt ve Ānrā Sūzend (s.174-175, 17b.)
200- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Maḥmūd ki Berāy-ı Feṭḥ-i Ġaznīn Neẕr Kerd Ġanāyimrā be-Dervīşān be-Dehed (s.175-176, 22b.)
201- (El-Maḳāletü's-Sābi'a ve'ṣ-Ṣelāṣūn, Su'āl-i Murġī-i Diger) (s.221, 3b.)

202- (Cevāb Dāden-i Hüdhüd Ūrā) (s.221-222, 7b.)
203- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Çūb Ḫorden-i Yūsuf be-Destūr-ı Züleyḫā (s.177-178, 19b.)
204- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Ḫˇāceī ki ez-Ġulāmeş Ḫˇāst Ūrā Berāy-ı Nemāz Bīdār Koned (s.178, 9b.)
205- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Goftār-ı bū-ʿAlī Ṭūsī der-Bāre-i Ehl-i Cennet ve Ehl-i Dūzaḫ (s.178-179, 19b.)
206- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Merdī ki ez-Nebī İcāze-i Nemāz ber-Muṣallāyī Girift (s.179-180, 6b.)
207- (El-Maḳaletü'ṣ-Ṣāmine ve'ṣ-Ṣelāṣūn, Su'āl-i Murġī-i Diger) (s.226, 2b.)
208- (Cevāb Dāden-i Hüdhüd Ūrā) (s.227, 4b.), (Beyān-ı Heft Vādī-i Sülūk) (s.229, 5b.). Gevherīn (1366), bu iki kısmı tek başlık altında ve 9 beyit olarak vermiştir.
209- Beyān-ı Vādī-i Ṭaleb (s.180-181, 16b.)
210- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Secde ne-Kerden-i İblīs ber-Ādem (s.181-182, 23b.)
211- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Şiblī ki Gāh-ı Morden Zünnār Beste Būd (s.183-184, 11b.)
212- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Mecnūn ki Ḫāk mī-Biḫt Tā Leylīrā be-Yābed
213- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Goftār-ı Yūsuf-ı Hemedān der-Bāre-i Ṣabr (s.184, 11b.)
214- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Guftugūy-ı Şeyḫ Ebū Saʿīd-i Mihne bā-Pīrī-i Rūşen-Żamīr der-Bāre-i Ṣabr (s.184-185, 18b.)
215- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Maḥmūd ve Merdī-i Ḫāk-bīz (185-186, 10b.)
216- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Merdī ki Guşāyeş mī-Ḫˇāst ve Cevāb-ı Rābiʿa be-Ū (s.186, 2b.)
217- Beyān-ı Vādī-i ʿIşḳ (s.186-187, 22b.), (El-Maḳāletü't-Tāsiʿa ve'ṣ-Ṣelāṣūn, Der-Vaṣf-ı Vādī-i ʿIşḳ) (s.235)
218- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Ḫˇāceī ki ʿĀşıḳ Kūdekī-i Fuḳāʿ-Furūş Şod (s.187-188, 10b.)
219- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Mecnūn ki Pūst Pūşīd ve bā-Gusfendān be-Kūy-ı Leylī Reft (s.188-189, 23b.)
220- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Müflisī ki ʿĀşıḳ Eyāz Şod ve Guftugūy-ı Ū bā-Maḥmūd (s.189-191, 39b.)
221- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i ʿArabī ki der-ʿAcem Uftād ve Ser-güzeşt-i Ū bā-Ḳalenderān (s.191-192, 22b.)
222- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i ʿĀşıḳī ki Ḳaṣd Koşten-i Maʿşūḳ-ı Bīmārrā Kerd (s.192-193, 15b.)
223- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Ḫalīlu'llāh ki Cān be-ʿAzrā'īl ne-mī-Dād (s.193-194, 13b.)
224- Beyān-ı Vādī-i Maʿrifet (s.194-195, 26b.), (El-Maḳāletü'l-Erbaʿūn, Der-Vaṣf-ı Vādī-i Maʿrifet) (s.245-247, 25b.)
225- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Merdī ki der-Kūh-ı Çīn Seng Şod (s.195-196, 17b.)
226- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i ʿĀşıḳī ki Ḫufte Būd ve Maʿşūḳ ber-Ū ʿAyb Girift (s.196-197, 11b.)
227- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Pāsbānī-i ʿĀşıḳ ki Hīç ne-mī-Ḫuft (s.197-198, 28b.)
228- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Goftār-ı ʿAbbāse der-Bāre-i ʿIşḳ O Maʿrifet (s.198-199, 12b.)
229- El-Ḥikāye ve't-Temṡīl: Ḥikāyet-i Maḥmūd O Dīvāne-i Vīrāne-nişīn (s.199, 7b.)

230- Beyān-ı Vādī-i İstiġnā (s.200-201, 23b.), (El-Maḳāletü'l-Ḥādiye ve'l-Erba'ūn, Der-Ṣıfat-ı Vādī-i İstiġnā' (s.254, 18b.)
231- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Merdī ki Piser-i Civāneş be-Çāḫ Uftād (s.201, 14b.)
232- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Goftār-ı Yūsuf-ı Hemedān der-Bāre-i 'Ālem-i Vücūd (s.202-203, 21b.)
233- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Merdī ki Ṣūret-i Eflāk ber-Taḫte-i Ḫāk mī-Keşīd (s.203, 11b.)
234- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Goftār-ı Pīrī-i Müstaġnī (s.203-204, 12b.)
235- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Megesī ki be-Kendū Reft ve Dest o Pāyeş der-'Asel Māned (s.204-205, 15b.)
236- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Şeyḫī-i Ḫırḳā-pūş ki 'Āşıḳ Duḫter-i Segbān Şod (s.205-206, 17b.)
237- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Mürīdī ki ez-Şeyḫ Ḫᵛāst Tā Nüktei be-Gūyed (s.206, 3b.)
238- Beyān-ı Vādī-i Tevḥīd (s.206, 8b.), (El-Maḳāletü'ş-Şāniye ve'l-Erba'ūn, Der-Vaṣf-ı Vādī-i Tevḥīd) (s.262-263)
239- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: 'Aḳīde-i Dīvānei der-Bāre-i 'Ālem (s.207, 5b.)
240- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Pīr-i Zenī ki Kāġıẕ-ı Zerī be-bū-'Aī Dād (s.207-209, 34b.)
241- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Rāz o Niyāz-ı Loḳmān-ı Seraḫsī bā-Perverdgār (s.209, 12b.)
242- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i 'Āşıḳī ki der-Pey-i Ma'şūḳ-ı Ḫodrā der-Āb Efkend (s.209-210, 9b.)
243- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Maḥmūd o Eyāz o Ḥasan der-Rūz-ı 'Arż-ı Sipāh (s.210-212, 39b.)
244- Beyān-ı Vādī-i Ḥayret (s.212, 13b.), (El-Maḳāletü'ş-Şāliṣe ve'l-Erba'ūn, Der-Vaṣf-ı Vādī-i Ḥayret)
245- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Duḫter-i Pādşāh ki ber-Ġulāmī Şīfte Şod ve Taḥayyür-i Ġulām Pes-ez-Vaṣl 'Ālem bī-Ḫaberī (s.213-217, 80b.)
246- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Māderī ki ber-Ḫāk Duḫter mī-Gorīst (s.217, 13b.)
247- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Goftār-ı Yek Ṣūfī bā-Merdī ki Kilīdeşrā Gom Kerde Būd (s.217-218, 14b.)
248- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Şeyḫ-i Naṣrābād ki Pes-ez-Çihil Hac Ṭavāf-ı Āteşgāh-ı Gebrān mī-Kerd (s.218-219, 14b.)
249- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Nev-Mürīdī ki Pīr-i Ḫodrā be-Ḫᵛāb Dīd (s.219, 7b.)
250- Beyān-ı Vādī-i Faḳr (s.219-220, 16b.), (El-Maḳāletü'r-Rābi'a ve'l-Erba'ūn, Der-Vaṣf-ı Vādī-i Faḳr u Fenā) (s.279, 17b.)
251- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Goftār-ı Ma'şūḳ-ı Ṭūsī (Muḥammed) bā-Mürīdeş (s.220-221, 6b.)
252- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Goftār-ı 'Āşıḳī ki ez-Bīm-i Ḳıyāmet mī-Gorīst (s.221-222, 23b.)
253- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Pervānegān ki ez-Maṭlūb-ı Ḫod Ḫaber mī-Ḫᵛāstend (s.222-223, 18b.)
254- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Goftār-ı Merdī-i Ṣūfī bā-Kesī ki Ūrā Ḳafā Zed (s.223-224, 16b.)

255- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Müflisī ki ʿAşıḳ Piser-i Pādşāh Şod ve Bedīn Günāh Ūrā Maḥkūm be-Merg Kerdend (s.224-229, 95b.)
256- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Su'āl-i Pāk-dīnī ez-Nūrī der-Bāre-i Rāh-ı Viṣāl (s.229,6b.)
257- Sī Murġ Der-Pīşgāh-ı Sī-murġ (s.229-232, 50b.), (El-Maḳāletü'l-Ḫāmise ve'l-Erbaʿūn ve'l-Āḫirī) (s.291-294, 48b.)
258- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Gofte-i Mecnūn ki Düşnām-ı Leylīrā ber-Āferīn Heme-i ʿĀlem Tercīḥ mī-Dād (s.232, 10b.)
259- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Pāsuḫ-ı Pervāne be-Perrendegān ki Ūrā ez-Sūḫten Menʿ mī-Kerdend (s.232-233, 12b.)
260- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Ḫaṭṭī ki Berāderān-ı Yūsuf Hengām-ı Furūş-ı Ū Dādend (s.233-235, 26b.)
261- (Reften-i Murġān Be-Sūy-i Sī-murġ ve Resīden Sī Murġ Bedān Dergāh) (s.300-302, 31b.). Gevherīn (1366)'de bu anlamda bir başlık daha önce 257. sırada geçmiştir; bu kısım ise, herhangi bir başlık bulunmamakla birlikte yukarıdaki hikâyenin devamı şeklindedir.
262- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Suḫan-ı ʿĀşıḳī ki ber-Ḫākister Ḥallāc Nişest (s.236-237, 8b.)
263- Maḳāle (s.237-238, 23b.), (Ḥikāyet) (s.303-304). Gevherīn (1366)'de burası "31. Makale"ye denk gelmektedir; Meşkūr (1337)'da ise sadece "Hikâyet" başlığı bulunmaktadır.
264- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Pādşāhī ki Piser-i Vezīr Rūz u Şeb Mūniseş Būd ve ber-Eşer-i Ḫaṭāyī Destūr-ı Koşteneşrā Dād ve Baʿd Peşīmān Geşt (s.238-246, 163b.)
265- Fī-Vaṣf-ı Ḥālehu (s.246-249, 52b.)
266- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Gofte-i Dānā-yı Dīn Hengām-ı Nezʿ (s.249-250, 16b.)
267- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Pend-i Arisṭāṭālīs ber-İskender Hengām-ı Morden-i Ū (s.250251, 23b.)
268- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ṣūfī ki ez-Merdān-ı Ḥaḳ Suḫan mī-Goft ve Ḫiṭāb-ı Pīrī be-Ū (s.251-253, 36b.)
269- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Goftār-ı Merdī-i Rāh-bīn Hengām-ı Merg (s.253-254, 19b.)
270- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Gofte-i Pāk-dīnī ki Sī Sāl-i ʿÖmr bī-Ḥod mī-Güzāred (s.254-255, 12b.)
271- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Goftār-ı Şiblī ki Pes ez-Morden be-Ḫ͡āb-ı Civānmerdī Āmeḍ (s.255-256, 18b.)
272- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Su'āl-i Pīrī-i Rāh-ber ez Rūḥāniyānī ki Naḳd ez-Hem mī-Rubūdend (s.256-257, 15b.)
273- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Ebū Saʿīd-i Mihne bā-Mestī ki be-Der-i Ḫānḳāh-ı Ū Āmed (s.257, 14b.)
274- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Pāsuḫ-ı ʿAzīzī be-Su'ālāt-ı Perverdgār der-Rūz-ı Ḥaşr (s.257-258, 8b.)
275- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Goftār-ı Niẓāmü'l-Mülk der-Ḥāl-i Nezʿ (s.258, 9b.)
276- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Su'āl-i Süleymān ez-Mūrī-i Leng (s.258-259, 9b.)
277- El-Ḥikāye ve't-Temṣīl: Ḥikāyet-i Ebū Saʿīd-i Mihne ba-Ḳāyimī ki Şūḫ ber-Bāzū-yı Ū mī-Āvord (s.259, 10b.)

Żaʿīfī'nin Gülşen-i Sī-murġ'unda yer alan başlıklar ise şöyledir:

1- Bİ'SMİ'L-LĀHİ'R-RAḤMĀNİ'R-RAḤĪM: Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla
2- Tevhit ve Münacat kısmı başlıksızdır. (s.488, 121b.)

3- Mev'iẓe: Öğüt (s.497, 87b.)
4- Ḥikāyet: Bir Hırsız ile Evsahibinin Hikâyesi (s.503, 18b.)
5- Münacata devam (s.504, 26b.)
6- Der-Na't-ı Seyyidi'l-Mürselīn Muḥammedü'l-Emīn: Peygamberlerin En Seçkini ve Emini Olan Hz. Peygambere Övgü (s.506, 38b.)
7- Der-Faẓīlet-i Faḫri'l-Enbiyā Muḥammedi'l-Muṣṭafā Ṣallallāhü 'Aleyhi ve Sellem: Peygamberlerin Övüncü Olan Hz. Peygamber'in Faziletleri Hakkında (s.510, 114b.)
8- Ḥikāyet: Oğlu Su Arkına Düşen Anne (s.519, 21b.)
9- Menāḳıb-ı Emīri'l-Mü'minīn Ebūbekri'ṣ-Ṣıddīḳ Raḍi'ya'llāhu 'Anh: Mü'minlerin Emiri -Allah Ondan Razı Olsun- Ebubekr-i Sıddık'a Övgü (s.520, 14b.)
10- Menāḳıb-ı Emīri'l-Mü'minīn 'Ömeri'bni'l-Ḫaṭṭāb Raḍi'ya'llāhu 'Anh: Mü'minlerin Emiri- Allah Ondan Razı Olsun- Hattap Oğlu Ömer'e Övgü (s.522, 16b.)
11- Menāḳıb-ı Emīri'l-Mü'minīn 'Oṣmān Bin 'Affān Raḍi'ya'llāhu 'Anh: Mü'minlerin Emiri -Allah Ondan Razı Olsun- Affan Oğlu Osman'a Övgü (s.523, 12b.)
12- Menāḳıb-ı Emiri'l-Mü'minīn 'Aliyyibni Ebī Ṭālib Raḍi'ya'llāhu 'Anh: Mü'minlerin Emiri -Allah Ondan Razı Olsun- Ebu Talip Oğlu Ali'ye Övgü (s.524, 13b.))
13- Der-Ẕemm-i Muta'aṣṣıbān Be-Yārān-ı Muṣṭafā 'Aleyhi's-selām Güyed: Hz. Peygamber'in Mutaassıpların Kınanması Hakkında Dostlarına Söyledikleri (s.525, 48b.)
14- Ḥikāyet-i 'Ömeri'bni'l-Ḫaṭṭāb Bā-Üveys-i Ḳarenī: Veysel Karenî ile Hz. Ömer'in Hikâyesi veya Hz. Ömer'in Halifelikten Vazgeçmesinin Hikâyesi (s.529, 9b.)
15- Ḥikāyet Der-Evṣāf-ı 'Alī: Hz. Ali'nin Vasıfları Hakkında Hikâye veya Hz. Ali'nin Katilini Affetmesinin Hikâyesi (s.530, 12b.)
16- Ḥikāyet: Hz. Ali'nin Sırlarını Bir Kuyuya Söylemesiyle Kuyunun Kan Dolması (s.531, 17b.)
17- Ḥikāyet: Hz. Ali'nin Ashaptan Biri Öldüğü Zaman Ölmek İstemesi (s.532, 3b.)
18- Ḥikāyet: Hz. Bilâl'in Dayak Yemesi ve Sabrı (s.533, 10b.)
19- Ḥikāyet-i 'Alī Raḍi'yallāhu 'Anhu: Hz. Peygamber Mağraya Gittiğinde Hz. Ali'nin -Allah Ondan Razı Olsun-Peygamberin Yatağında Yatmasının Hikâyesi (s.533, 10b.)
20- Ḥikāyet-i Rābi'a Ḫātūn: Hz. Rabi'a'ya Ashabı Sormalarının Hikâyesi (s.534, 12b.)
21- Der-Faẓīlet-i Ümmet-i Muḥammed ve Ẕemm-i Ta'aṣṣub: Hz. Peygamberin Ümmetinin Faziletleri ve Taasubun Kınanması (s.535, 24b.)
22- Āġāz-ı Dāsitān: Hikâyenin Başlangıcı (s.537, 71b.)
23- Cem' Şoden-i Murġān ve İttifāḳ Kerdend Be-Ṭaleb-i Pādişāh: Kuşların Toplanarak Kendilerine Padişah Aramak Konusunda Anlaşmaları (s.543, 8b.)
24- Āmeden-i Hüdhüd Der-Pīş-i Cem': Hüdhüd'ün Kuşların Önüne Gelmesi (s.543, 51b.)
25- Ḥikāyet: Hüdhüd'ün Sī-Murġ'u Övmesi (s.547, 13b.)
26- Münāẓara-i Bülbül Bā-Hüdhüd Der-Pīş-i Cem'-i Murġān: Kuşların Önünde Bülbül'le Hüdhüd'ün Konuşması (s.548, 22b.)
27- Cevāb Dāden-i Hüdhüd Bülbülrā: Hüdhüd'ün Bülbül'e Cevap Vermesi (s.550, 6b.)
28- Ḥikāyet: Bir Dervişin Padişahın Kızına Âşık Olması (s.551, 28b.)
29- Maḳāle-i Ūlā, Āmeden-i Ṭūṭī Der-Pīş-i Cem': Birinci Makale, Dudu'nun Kuşların Önüne Gelmesi ve (Mazaret Beyan Etmesi) (s.553, 8b.)
30- Cevāb Dāden-i Ḥüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.554, 4b.)
31- Temṣīl Der-Īn Ma'nī: Bu Manada Bir Divane ile Hz. Hızır'ın Konuşması (s.554, 6b.)

32- Maḳāle-i Ṣāniye, Āmeden-i Ṭāvus Der-Pīş-i Hüdhüd: İkinci Makale, Tavus'un Kuşların Önüne Gelmesi ve (Mazeret Beyan Etmesi) (s.555, 13b.)
33- Cevāb Dāden-i Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.556, 9b.)
34- Ḥikāyet: Bir Talebenin Hocasına Hz. Âdem'in Cennetten Sürülmesinin Sebebini Sorması (s.556, 10b.)
35- Maḳāle-i Ṣālişe, ʿÖẕr Āvorden-i Baṭ: Üçüncü Makale, Kaz'ın Mazereti (s.557, 14b.)
36- Cevāb Dāden-i Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.558, 6b.)
37- Ḥikāyet: Bir Meczubun İki Dünya Hakkındaki İnancı (s.559, 7b.)
38- Maḳāle-i Rābiʿa, ʿÖẕr Āvorden-i Kebk : Dördüncü Makale, Keklik'in Mazeret Beyan Etmesi (s.560, 25b.)
39- Cevāb Goften-i Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.562, 5b.)
40- Ḥikāyet: Hz. Süleyman ve Yüzüğü (s.562, 16b.)
41- Maḳāle-i Ḫāmise, ʿÖẕr Āvorden-i Hümā: Beşinci Makale, Hüma'nın Mazeret Beyan Etmesi (s.563, 13b.)
42- Cevāb Dāden-i Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.564, 8b.)
43- Ḥikāyet Āvorden-i Hüdhüd: Hüdhüd'ün Anlattığı Hikâye; Birinin Rüyyasında Sultan Mahmut'u Görmesi (s.565, 14b.)
44- Maḳāle-i Sādise, Āmeden-i Bāz ve ʿÖẕr Āvorden: Altıncı Makale, Doğan'ın Gelmesi ve Mazeret Beyan Etmesi (s.566, 12b.)
45- Cevāb Dāden-i Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.567, 10b.)
46- Ḥikāyet: Kölesinin Başına Elma Koyarak Nişan Alan Bir Padişah (s.568, 16b.)
47- Maḳāle-i Sābiʿa, ʿÖẕr Āvorden-i Būtemiyār: Yedinci Makale, Balıkçıl Kuşu'nun Mazeret Beyan Etmesi (s.570, 11b.)
48- Cevāb Dāden-i Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.571, 11b.)
49- Ḥikāyet: Bir Adamın Denizle Konuşması (s.572, 7b.)
50- Maḳāle-i Ṣāmine, ʿÖẕr Āvorden-i Cuġd: Sekizinci Makale, Baykuş'un Mazeret Beyan Etmesi (s.572, 10b.)
51- Cevāb Dāden-i Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.573, 5b.)
52- Ḥikāyet: Bir Küp Altını Olan Birisinin Öldükten Sonra Rüyada Görülmesi (s.574, 9b.)
53- Maḳāle-i Tāsiʿa, ʿÖẕr Āvorden-i Şaʿve: Dokuzuncu Makale, Kuyruksalan Kuşu'nun Mazeret Beyan Etmesi (s.574, 11b.)
54- Cevāb Dāden-i Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.575, 5b.)
55- Ḥikāyet: Hz. Ya'kup'un Yusuf'tan Ayrı Kalması (s.576, 14b.)
56- ʿÖẕr Āvorden-i Heme Murġān Der-Pīş-i Hüdhüd: Bütün Kuşların Hüdhüd'ün Önünde Mazeret Beyan Etmeleri (s.577, 12b.)
57- Su'āl Kerden-[i] Murġān Ez-Hüdhüd: Kuşların Hüdhüd'e Soru Sormaları (s.578, 12b.)
58- Cevāb Dāden-i Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.579, 20b.)
59- Ḥikāyet: Çok Güzel Olan Padişah (s.581, 31b.)
60- Ḥikāyet: İskender'in Elçiliği (s.583, 7b.)
61- Ḥikāyet: Ayaz'ın Hastalığı (s.584, 30b.)
62- Naṣīḥat Goften-i Hüdhüd: Hüdhüd'ün Kuşlara Nasihat Vermesi (s.586, 24b.)
63- Ḳıṣṣa-i Şeyḫ Ṣanʿā ʿAbdü'r-rezzāḳ: Şeyh San'a'nın Hikâyesi (s.588, 492b.)
64- ʿAzm-i Rāh Kerdend Heme Murġān Bā-Hüdhüd: Bütün Kuşların Hüdhüd'ü (Kılavuz Seçerek) Yola Çıkmaları (s.624, 27b.)

65- Su'āl ü Cevāb: Soru ve Cevap (s.626, 1b.))
66- Ḥikāyet: Bayezit'in Hayreti (s.627, 12b.)
67- Su'āl-i Murġān Ez-Hüdhüd ki Be-Sī-murġ Tüvān Resīden ve Be-Rūyeş Naẓar Kerden Yā Ne: Kuşların Sī-Murġ'a Ulaşmak ve Yüzünü Görmek Konusundaki Endişelerini Hüdhüd'e Sormaları (s.628, 31b.)
68- Su'āl: Soru (s.630, 3b.)
69- Cevāb: Cevap (s.631, 8b.)
70- Ḥikāyet: Sultan Mahmut'la Balıkçı Çocuk (s.631, 27b.)
71- Ḥikāyet: Bir Katilin Cennete Girmesinin Sebebi (s.633, 17b.)
72- Ḥikāyet: Sultan Mahmut'la Diken Satan İhtiyar (s.635, 30b.)
73- Onuncı Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: Onuncu Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.637, 11b.)
74- Cevāb Dāden-i Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.638, 30b.)
75- Ḥikāyet: Şeyh Harkanî'nin Allah'tan Ekmek İstemesi (s.640, 20b.)
76- Ḥikāyet: Cübbe İsteyen Çıplak Meczup (s.642, 15b.)
77- Ḥikāyet: Hz. Rabi'a'nın Hacca Gidişi (s.643, 12b.)
78- Ḥikāyet: Birinin Sinek ve Pireden Uyuyamayan Bir Meczupla Konuşması (s.644, 6b.)
79- On Birinci Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: On Birinci Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.645, 3b.)
80- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.645, 5b.)
81- Ḥikāyet: Tövbesini Bozan Günahkâr (s.645, 15b.)
82- Ḥikāyet: Putperestin İmana Gelmesi (s.647, 22b.)
83- Ḥikāyet: Bir Sufî ve Bal Satıcısı (s.649, 8b.)
84- Ḥikāyet: Hz. Musa ve Karun (s.649, 9b.)
85- Ḥikāyet: Kendini Beğenmiş Bir Zahidin Bir Günahkârın Cenaze Namazını Kılmaması (s.650, 26b.)
86- Ḥikāyet: Hz. Abbas'ın Kıyamet Gününü Anlatması (s.652, 9b.)
87- On İkinci Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: On İkinci Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.653, 7b.)
88- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.654, 7b.)
89- Ḥikāyet: Şiblî'nin Bağdat'tan Kaybolması (s.654, 18b.)
90- Ḥikāyet: İki Dervişin Kavgası (s.656, 13b.)
91- Ḥikāyet: Bir Müflisin Mısır Şahına Âşık Olması (s.657, 16b.)
92- On Üçünci Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: On Üçüncü Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.658, 4b.)
93- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.659, 15b.)
94- Ḥikāyet: Uzun Yaşamış Bir Mezar Kazıcının Nefsi (s.660, 5b.)
95- Ḥikāyet: Hz. Abbas'ın Nefsi Anlatması (s.660, 15b.)
96- Ḥikāyet: Padişahın Bir Sufî ile Konuşması (s.662, 24b.)
97- Ḥikāyet: Avcıdan Kaçan İki Tilki (s.663, 7b.)
98- On Dördünci Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: On Dördüncü Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.664, 3b.)
99- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı: Hüdhüd'ün Cevabı (s.664, 5b.)
100- Ḥikāyet: İblis'ten Şikâyetçi Olan Bir Gafil (s.665, 11b.)
101- Ḥikāyet: Malik-i Dinar'ın Hâli (s.666, 24b.)

102- Ḥikāyet: Şükürsüz Bir Zengine Bir Dervişin Öğütü (s.668, 13b.)
103- Ḥikāyet: Dini Bütün Birinin Ölenin Yüzünü Kıbleye Çevirmek Konusundaki Sözleri (s.669, 5b.)
104- On Beşinci Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: On Beşinci Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.669, 3b.)
105- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.670, 28b.)
106- Ḥikāyet: Parayı Seven Yeni Derviş (s.672, 15b.)
107- Ḥikāyet: Basra Şeyhi'nin Rabi'a'dan İplik Satmasındaki Hikmeti Sorması (s.673, 15b.)
108- Ḥikāyet: Kuş Sesine Kapılan Zahit (s.674, 15b.)
109- On Altıncı Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: On Altıncı Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.676, 8b.)
110- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.676, 6b.)
111- Ḥikāyet: Altın İşlemeli Saray Yaptıran Şehriyarın Kasrına Bir Dervişin Bulduğu Kusur (s.677, 17b.)
112- Ḥikāyet: Tüccarın Altın İşlemeli Köşkü ve Bir Meczup (s.678, 8b.)
113- Ḥikāyet: Kararsız Örümcek ve Sinek (s.679, 25b.)
114- Ḥikāyet: Aklı Kıt Adamla Derviş (s.681, 12b.)
115- Ḥikāyet: Oğlu Ölen Bir Baba (s.682, 9b.)
116- Ḥikāyet: Ud Yakan Bir Gafil (s.683,2b.)
117- On Yedinci Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: On Yedinci Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.683,13b.)
118- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.684, 13b.)
119- Ḥikāyet: Arkadaşının Ölümüne Duyduğu Üzüntüden Dolayı Şiblî'nin Önünde Ağlayan Adam (s.685, 8b.)
120- Ḥikāyet: Sattığı Cariyeye Âşık Olan Bir Tüccar (s.686, 14b.)
121- Ḥikāyet: Padişah ve Kemiğe Kapılmış Tazı (s.687, 23b.)
122- Ḥikāyet: Hz. Hallac'ın Darağacında Yüzünü Kanla Boyaması (s.689, 13b.)
123- Ḥikāyet: Cüneyd-i Bağdadî'nin Oğlunun Öldürülmesi (s.690, 7b.)
124- On Sekizinci Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: On Sekizinci Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.691, 6b.)
125- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.692, 11b.)
126- Ḥikāyet: Kaknus Kuşu'nun Ölümü (s.693, 37b.)
127- Ḥikāyet: Babası Ölen Çocuk (s.696, 6b.)
128- Ḥikāyet: Neyzenin Ölümü (s.696, 12b.)
129- Ḥikāyet: Hz. İsa ve Testi (s.697, 14b.)
130- Ḥikāyet: Bukrat'ın Vasiyeti (s.698, 5b.)
131- On Ṭoḳuzuncı Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: On Dokuzuncu Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.699, 6b.)
132- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.699, 5b.)
133- Ḥikāyet: Kimsenin Elinden Şerbet İçmeyen Bir Yol Eri (s.700, 16b.)
134- Ḥikāyet: Şahın Elinden Yemiş Yiyen Bir Köle (s.701, 15b.)
135- Ḥikāyet: Bir Adamın Sufîye Zamanını Nasıl Geçirdiğini Sorması (s.702, 9b.)
136- Ḥikāyet: Şeyh Mühne ve Kocakarı (s.703, 7b.)
137- Ḥikāyet: Bir Dilencinin Cüneyd'e Sorusu (s.704, 13b.)

138- Ḥikāyet: Güneşi Arayan Yarasa (s.705, 15b.)
139- Yigirminci Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: Yirminci Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.706, 4b.)
140- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.707, 9b.)
141- Ḥikāyet: Mahkûmların Zindanı Süslemeleri (s.707, 28b.)
142- Ḥikāyet: Bir Ulu Zatın Rüyasında Bayezit ve Tirmizî'yi Görmesi (s.710, 19b.)
143- Ḥikāyet: Şeyh Harkanî'nin Son Sözleri (s.711, 12b.)
144- Ḥikāyet: Padişahın Bir Köleye Hil'at Giydirmesi (s.712, 5b.)
145- Yigirmi Birinci Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: Yirmi Birinci Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.713, 6b.)
146- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.713, 11b.)
147- Ḥikāyet: Türkistan Piri'nin Sevdiği İki Şey (s.714, 7b.)
148- Ḥikāyet: Şeyh Harkanî'nin Patlıcan Düşkünlüğü (s.715, 17b.)
149- Ḥikāyet: Hz. Zünnun'un Kırk Ölü Derviş Görmesi (s.716, 19b.)
150- Ḥikāyet: Firavun'un Büyücüleri (s.718, 5b.)
151- Yigirmi İkinci Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: Yirmi İkinci Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.718, 3b.)
152- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.719, 5b.)
153- Ḥikāyet: Hz. Yusuf'u Satın Almak İsteyen Kocakarı (s.719, 17b.)
154- Ḥikāyet: İbrahim Ethem ve Bir Dervişe Fakirlik Hakkında Söyledikleri (s.721, 11b.)
155- Ḥikāyet: Şeyh Gavri ve Sultan Sencer (s.722, 13b.)
156- Ḥikāyet: Bir Meczup ve Alem Hakkında Söyledikleri (s.723, 7b.)
157- Yigirmi Üçünci Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: Yirmi Üçüncü Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.724, 3b.)
158- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.724, 7b.)
159- Ḥikāyet: Ahmet bin Hanbel ve Bişrî Hafî (s.725, 8b.)
160- Ḥikāyet: Hindu Padişahın Mahmut'a Esir Düşmesi ve Sonra Müslüman Olması (s.725, 20b.)
161- Ḥikāyet: Gazi ve Kâfir Pehlivanların Dövüşmesi (s.727, 26b.)
162- Ḥikāyet-i Bürāderān-ı Yūsuf Nebī ʿAleyhi's-selām ve Ḳıṣṣa-i Ṭās: Hz. Yusuf'un Kardeşleri ile Tasın Hikâyesi (s.729, 38b.)
163- Yigirmi Dördünci Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: Yirmi Dördüncü Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.732, 3b.)
164- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.732, 12b.)
165- Ḥikāyet: Amid'in Köleleri (s.733, 15b.)
166- Ḥikāyet: Evi Olmadığı İçin Bir Viraneliğe Sığınan ve Kafasına Tuğla Yiyen Derviş (s.735, 6b.)
167- Ḥikāyet: Eşeğin Bedelini Kim Ödeyecek (s.735, 13b.)
168- Ḥikāyet: Mısır'daki Kıtlık (s.736, 6b.)
169- Ḥikāyet: Bir Meczubun Başına Dolu Yağması (s.737, 14b.)
170- Ḥikāyet: Vasıtî ve Kadı (s.738, 8b.)
171- Yigirmi Beşinci Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: Yirmi Beşinci Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.739, 8b.)
172- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.740, 6b.)
173- Ḥikāyet: Bayezit ve Münker-Nekir Melekleri (s.740, 18b.)

174- Ḥikāyet: Allah'a Âşık Derviş (s.742, 16.b)
175- Ḥikāyet: Külhancının Şah Mahmut'tan Dileği (s.743, 26)
176- Ḥikāyet: Kendi Suyundan Bıkan Saka (s.745, 11b.)
177- Yigirmi Altıncı Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: Yirmi Altıncı Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.746, 4b.)
178- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.746, 18b.)
179- Ḥikāyet: Eşeğin Şeyh Nişaburî'ye Verdiği Ders (s.748, 18b.)
180- Ḥikāyet: Hz. Musa'nın İblis'ten İstediği Remz (s.750, 6b.)
181- Ḥikāyet: Bir Dervişin Mürşitliğin Başlangıcı Hakkındaki Düşüncesi (s.750, 10b.)
182- Ḥikāyet: Köpekle Şeyh (s.751, 8b.)
183- Ḥikāyet: Musa Zamanında Sakalıyla Meşgul Olan Derviş (s.752, 13b.)
184- Ḥikāyet: Uzun Sakalı Yüzünden Denizde Boğulan Ebleh (s.753, 16b.)
185- Ḥikāyet: Sufînin Elbisesini Her Yıkayışında Yağmur Yağması (s.754, 6b.)
186- Yigirmi Yedinci Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: Yirmi Yedinci Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.755, 4b.)
187- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.755, 5b.)
188- Ḥikāyet: Dağlarda Vahşi Hayvanlarla Dostluk Kurmuş Bir Meczup(s.756, 8b.)
189- Ḥikāyet: Âşığın Ölümü (s.756, 11b.)
190- Ḥikāyet: Bir Azizin Başkalarının Ayıbını Aramamak Konusundaki Düşünceleri (s.757, 7b.)
191- Ḥikāyet: Ayıbını Görmeyen Sarhoş (s.758, 12b.)
192- Ḥikāyet: Aşığın Sevgilisindeki Kusuru Görememesi (s.759, 12b.)
193- Ḥikāyet: Sarhoş Döven Muhtesip (s.760, 4b.)
194- Yigirmi Sekizinci Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: Yirmi Sekizinci Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.760, 3b.)
195- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.761, 5b.)
196- Ḥikāyet: Ebu Ali Rudbar'ın Kendi Ölüm Vaktini Anlatması (s.761, 19b.)
197- Ḥikāyet: Kulluğun Sebebi Hakkında Allah'ın Davut Peygamber'e Söyledikleri (s.763, 13b.)
198- Ḥikāyet: Sultan Mahmut'un Sultanlığı Ayaz'a Vermesi (s.764, 27b.)
199- Ḥikāyet: Hz. Rabi'a'nın Duası (s.766, 8b.)
200- Ḥikāyet: Allah'ın Davut Peygamber'e Hitabı (s.767, 9b.)
201- Ḥikāyet: Sultan Mahmut'un Putu Yaktırması (s.767, 19b.)
202- Ḥikāyet: Sultan Mahmut'un Adağı (s.769, 23b.)
203- Yigirmi Ṭoḳuzuncı Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: Yirmi Dokuzuncu Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.771, 4b.)
204- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.771, 7b.)
205- Ḥikāyet: Zeliha'nın Emriyle Hz. Yusuf'un Sopa Yemesi (s.772, 20b.)
206- Ḥikāyet: Geceleri İbadet Eden Köle (s.774, 10b.)
207- Ḥikāyet: Ebu Ali Tusî'nin Cennet ve Cehennem Ehli Hakkındaki Sözleri (s.775, 21b.)
208- Ḥikāyet: Yarayı Dağlamak (s.776, 7b.)
209- Otuzıncı Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür: Otuzuncu Makale, Bir Diğer Kuşun Sorusu (s.777, 2b.)
210- Cevāb-ı Hüdhüd: Hüdhüd'ün Cevabı (s.777, 10b.)

211- Evvelki Maḳām Vādī-i Ṭalebdür: Birinci Makam, Talep Vadisidir (s.778, 19b.)
212- Ḥikāyet: İblis'in Hz. Âdem'e Secde Etmemesi (s.780, 29b.)
213- Ḥikāyet: Şiblî'nin Ölümü Beklemesi (s.782, 16b.)
214- Ḥikāyet: Mecnun'un Leylâ'yı Beklerken Toprağı Elemesi (s.783, 5b.)
215- Ḥikāyet: Yûsuf-ı Hemdan'ın Sabır Hakkında Söyledikleri (s.784, 13b.)
216- Ḥikāyet: Şeyh Mühne'nin İç Sıkıntısı (s.785, 20b.)
217- Ḥikāyet: Sultan Mahmut ve Toprağı Eleyen Adam (s.786, 12b.)
218- Ḥikāyet: Hz. Rabi'a ve Dua Eden Adam (s.787, 2b.)
219- İkinci Maḳām Vādī-i ʿIşḳdur: İkinci Makam, Aşk Vadisidir (s.788, 31b.)
220- Ḥikāyet: Bir Zenginin Şerbetçiye Âşık Olması (s.790, 10b.)
221- Ḥikāyet: Mecnûn'un Posta Bürünmesi (s.791, 25b.)
222- Ḥikāyet: Ayaz'a Âşık Olan Adam (s.793, 44b.)
223- Ḥikāyet: Acem Diyarına Giden Adam (s.796, 24b.)
224- Ḥikāyet: Sevgilisini Öldürmeye Giden Kişi (s.798, 16b.)
225- Ḥikāyet: Hz. İbrahim veAzrail (s.800, 14b.)
226- Üçünci Maḳām Vādī-i Maʿrifetdür: Üçüncü Makam, Marifet Vadisidir (s.801, 28b.)
227- Ḥikāyet: Çin Dağlarında Taş Kesilen Adam (s.803, 18b.)
228- Ḥikāyet: Uyuyan Âşık (s.805, 12b.)
229- Ḥikāyet: Âşık Bekçi (s.806, 29b.)
230- Ḥikāyet: Âşık ve Maşuk Hakkında Abbase'nin Söyledikleri (s.808, 12b.)
231- Ḥikāyet: Sultan Mahmut ile Bir Meczup (s.809, 7b.)
232- Dördünci Maḳām Vādī-i İtiġnādur: Dördüncü Makam, İstigna Vadisidir (s.810, 25b.)
233- Ḥikāyet: Kuyuya Düşen Genç (s.812, 16b.)
234- Ḥikāyet: Hemdanlı Yusuf'un Öğütleri (s.813, 21b.)
235- Ḥikāyet: Levhaya Yapılan Şekillerle Fal Bakan Adam (s.815, 14b.)
236- Ḥikāyet: Pirin Allah'tan isteği (s.816, 16b.)
237- Ḥikāyet: Bala Yapışıp Kalan Sinek (s.817, 19b.)
238- Ḥikāyet: Köpekçinin Kızına Âşık Olan Şeyh (s.819, 20b.)
239- Ḥikāyet: Dervişin Şeyhinden İsteği (s.820, 3b.)
240- Beşinci Maḳām Vādī-i Tevḥīddür: Beşinci Makam, Tevhit Vadisidir (s.821, 8b.)
241- Ḥikāyet: Bir Dervişin Âlem Hakkındaki Düşüncesi (s.821, 6b.)
242- Ḥikāyet: Hediye Kabul Etmeyen Ebu Ali (s.822, 38b.)
243- Ḥikāyet: Lokman-ı Serahsî'nin Duası (s.825, 15b.)
244- Ḥikāyet: Sevgilisi Suya Düşen Âşık (s.826, 9b.)
245- Ḥikāyet: Askerlerin Töreninde Ayaz'ın Saygısızlığı (s.827, 42b.)
246- Altıncı Maḳām Vādī-i Ḥayretdür: Altıncı Makam, Hayret Vadisidir (s.830, 13b.)
247- Ḥikāyet: Padişah Kızının Bir Köleye Âşık Olması (s.831, 95b.)
248- Ḥikāyet: Kızı Ölen Ana (s.839, 17b.)
249- Ḥikāyet: Bir Sufînin Duyduğu Ses (s.840, 16b.)
250- Ḥikāyet: Şeyh Nasrabadî'nin Derdi (s.842, 16b.)
251- Ḥikāyet: Rüyasında Pirini Gören Derviş (s.843, 7b.)
252- Yedinci Maḳām Vādī-i Faḳr u Fenādur: Yedinci Makam, Fakirlik ve Yokluk Vadisidir (s.844, 21b.)
253- Ḥikāyet: Maşuk-ı Tusî'nin Müridine Söylediği (s.845, 7b.)
254- Ḥikāyet: Âşığın Ağlaması (s.846, 23b.)

255- Ḥikāyet: Mum Arayan Pervane (s.848, 27b.)
256- Ḥikāyet: Sufînin Ensesine Taş Atan Adam (s.850, 19b.)
257- Ḥikāyet-i Pādişāh-zāde vü Gedārā: Padişahın Oğlu ve Dervişin Hikâyesi (s.852, 128b.)
258- Der-Beyān-ı Māhī-i ʿĀlem-rubā ki Heme ʿĀlem Furū Bord: Âlemin Tamamını Kapıp Yutan Balık Hakkında (s.862, 6b.)
259- Ḫaber-i Aḥvāl-i Murġān Der-Rāh: Yoldaki Kuşların Hâlinden Haber (s.862, 55b.)
260- Ḥikāyet: Mecnûn'un Leylâ'nın Düşmanlığını Âleme Tercih Etmesi (s.867, 7b.)
261- Rıżā Dāden-i Heme Murġān Be-Sūziş: Kuşların Yanmaya Razı Olması (s.867, 4b.)
262- Der-Ḫiṭāb-ı Murġān Be-Pervāne-i Bī-dil ve Cevāb-ı Ū: Âşık Pervaneye Kuşların Hitabı ve Onun Cevabı (s.868, 9b.)
263- Der-Serīr-i ʿİzzet Nişānden Heme Murġān: Kuşların Hepsinin İzzet Tahtında (Bulunması) Hakkında (s.869, 5b.)
264- Ḥikāyet: Hz. Yûsuf'un Kardeşleri (s.869, 24b.)
265- Ḫ̆ānden-i Murġān Ruḳʿarā ve Ḫecl Geştend: Kuşların Ellerine Verilen Belgeleri Okuyup Utanmaları (s.871, 12b.)
266- Vuṣūl-i Heme Murġān Be-Ḥażret: Kuşların Sī-Murġ'a Ulaşması (s.872, 15b.)
267- Su'āl ü Cevāb-ı Ṭuyūr Ān Ḥażret-i Sī-murġ: Soru ve Kuşların Sī-Murġ'a Cevapları (s.873, 19b.)
268- Ḥikāyet: Hallac'ın Külleri (s.875, 9b.)
269- Der-Ḥayrān Şoden-i Cümle Murġān: Kuşların Sī-Murġ'a Hayran Olması Hakkında (s.876, 25b.)
270- Ḥikāyet-i Vezīr-zāde Bā-Pādişāh: Vezirin Oğlu ile Padişahın Hikâyesi (s.878, 186b.)
271- Der-Vaṣf u Taʿrīf ve Ḫātime-i Kitāb: Kitabın Özellikleri, Tarifi ve Son Bölümü (s.892, 67b.)
272- Ḥikāyet: Bir Din Bilgininin Ölüm Vaktinin Gelişi (s.897, 17b.)
273- Ḥikāyet: Aristotatalesin Ölmek Üzere Olan İskender'e Öğüdü (s.898, 23b.)
274- Ḥikāyet: Yaşlı Bir Dervişin Bir Sufî'ye Sorusu (s.900, 46b.)
275- Vaṣiyyet-i Mevlānā Żaʿīfī Be-Ferzendān-ı Ḫod: Za'ifî Efendi'nin Kendi Çocuklarına Vasiyyeti (s.904, 38b.)
276- Ḥikāyet: Yol Hazırlığı Olmayan Dervişin Ölüm Vakti (s.907, 20b.)
277- Ḥikāyet: Dini Bütün Birinin Sözleri (s.908, 16b.)
278- Ḥikāyet: Şiblî'nin Rüyada Görülmesi (s.910, 18b.)
279- Ḥikāyet: Derviş ve Melekler (s.911, 22b.)
280- Ḥikāyet: Allah'ın Mahşer Günü Bir Azize Sorusu (s.913, 11b.)
281- Ḥikāyet: Şeyh Sait Mühne ve Bir Sarhoş (s.914, 15b.)
282- Ḥikāyet: Nizamülmülk'ün Ölüm Hâlinde Söyledikleri (s.915, 9b.)
283- Ḥikāyet: Hz. Süleyman ve Topal Karınca (s.916, 11b.)
284- Ḥikāyet: Şeyh Sait Mühne ve Acemi Tellâk (s.917, 29b.)

Yukarıdaki başlıklara göre her iki eser de besmeleyle başlamasına rağmen, ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu't-Ṭayr'ında tevhit ve münacat kısımı "Fi't-Tevḥīdi Bārī Te'ālā Celle ve ʿAlā" başlığı ile verilmiştir; ancak Gülşen-i Sī-murġ'da bu bölüm için

herhangi bir başlık yoktur. Żaʿīfī'de, "Hırsız ile Ev Sahibi" hikâyesinden önce 87 beyitlik bir "Mevʿiẓe" kısmı gelmektedir, ʿAṭṭār'da ise, Żaʿīfī'nin başlıkla ayırdığı bu bölüm, tevhit ve münacatın devamıdır. Her iki eserde de tevhit ve münacat bölümü, hikâyeden sonra da devam eder.

ʿAṭṭār'da naat, "Der-Naʿt-ı Resūl" başlığı ile başlar ve 143 beyitten oluşur; Żaʿīfī ise, bu bölümü "Peygamber'e övgü" ve "O'nun faziletleri" olmak üzere iki kısma ayırır ve toplam 152 beyit olarak tercüme eder. Naatten sonra her iki eserde de sırasıyla dört halifeye övgü yer alır. Bu başlıklar Żaʿīfī'de, "Menāḳıb-ı Emīri'l-Mü'minīne.....Raḍiya'llāhu ʿAnhu" şeklinde Arapça tamlamayla yazılmışken, ʿAṭṭār'da, -Gevherīn (1366)'e göre- "Fi-Faẓīlet-i Emīri'l-Mü'minīn.....Raḍiya'llāhu ʿAnh", -Meşkūr (1337)'a göre- "Der-Menāḳıb-ı Ḫalīfe-i evvel Emīri'l-Mü'minīn Ebūbekri'ṣ-Ṣıddīḳ" şeklinde kaçıncı halife olduğu da belirtilerek yazılmıştır. Burada, Farsça Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ın metniyle ilgili hazırlanmış iki ayrı tenkitli basımdaki farklılıkların, çalışmaya esas alınan nüshalardaki farklardan kaynaklandığı göze çarpmaktadır. Halifelere övgüden sonra hem Gülşen-i Sī-murġ'da, hem de Farsça Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'da taassubun kötülenmesi bahsi yer alır. Burayı ʿAṭṭār, "Der-Taʿaṣṣub Gūyed" başlığı ile verirken Żaʿīfī başlığı, Farsça daha ayrıntılı olarak "Der-Ẕemm-i Mutaʿaṣṣıbān Be-Yārān-ı Muṣṭafā ʿAleyhi's-selām Gūyed" şeklinde yazmayı tercih etmiştir. Bundan sonra her iki eserde de aynı sıra ile Hz. Ömer için bir, Hz. Ali için dört, birer tane de Hz. Bilāl ve Hz. Rābiʿa için olmak üzere toplam yedi tane hikâye bulunur. Żaʿīfī, burada yer alan, "Hz. Ali'nin bildiklerini kuyuya söylemesi" hikâyesini iki ayrı hikâyeymiş gibi verir. Sayı ve sıra bakımından hikâyeler birbirini tutmakla beraber, Gülşen-i Sī-murġ'da bulunan ve ayrı bir bölümmüş gibi "Der-Faẓīlet-i Ümmet-i Muḥammed ve

Ẕemm-i Taʿaṣṣub" başlığı ile verilen kısım, ʿAṭṭār'daki, "Peygamber'in Allah'tan ümmetinin bütün günahlarına kefil olmayı istediği" kıssadır.[1]

Eserde, yukarıdaki giriş bölümünden sonra asıl konunun anlatıldığı bölüm gelir; burayı ʿAṭṭār, "Āġāz-ı Kitāb" başlığı ile başlatırken Ẓaʿīfī burayı, "Kitāb" yerine "Dāsitān" diyerek "Āġāz-ı Dāsitān" başlığı ile başlatır. Sī-murġ'u aramak için yola çıkmak üzere toplanan kuşlarla Hüdhüd'ün konuşmalarından meydana gelen bu bölümde konuşmalar, her bir kuşun sorusu, Hüdhüd'ün cevabı ve sorulan soruya göre Hüdhüd'ün anlattığı bir ya da birkaç hikâyeden oluşur. Bu konuşmalar, Gevherīn'de sadece "Maḳāle" başlığı ile verilirken Meşkūr'da, kaçıncı makale olduğu da belirtilerek Arapça yazılmıştır. Żaʿīfī de, Gülşen-i Sī-murġ'da ilk dokuz makaleyi Arapça rakamlarla verdikten sonra onuncu makaleden itibaren rakamları Türkçe söylemiştir, " Onuncı Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür" gibi. Makalelerin sayısı, Żaʿīfī'de 30 tanedir ve tasavvufta bir salikin varması gereken merhaleleri bildiren "yedi vadi"den önce otuzuncu makale yer alır. ʿAṭṭār'da ise, -Meşkūr'a göre- 45. Makalenin başlığı "Faḳr u Fenā" vadisinin içerisinde ve kuşların Sī-murġ'un yanına varmasından önce gelir. Buna göre ʿAṭṭār'da birinci Makale, Gevherīn ve Meşkūr'a göre, kuşların bir padişah aramak konusunda bir araya gelip anlaşmaları bahsinden başlar; ancak Gevherīn burada sadece "Maḳāle" demekle yetinirken, Meşkūr "Maḳāmāt-ı Evvel" demiştir. Żaʿīfī ise, birinci makaleyi "Ṭūṭī'nin kuşların önüne gelerek bir mazeret beyan etmesi" bahsinden başlatır ve Ṭūṭī'den Ṣaʿve'ye kadar ilk dokuz makale yer alır. Sonra da "bir diğer kuş" gelerek mazeret beyan eder. ʿAṭṭār'da ise, Gevherīn'e göre "Ḥikāyet-i Maḥmūd u Eyāz" dan sonra arka arkaya ikinci ve üçüncü makale yer alır. Böylece yukarıdaki listeler dikkate alındığında, Manṭıḳu't-Ṭayr ve Gülşen-i Sī-murġ'da genel olarak kuşların

---

[1]Burada "kıssa" demeyi daha uygun bulduk çünkü anlatılan, Hz. Ayşe'ye iftira atılması olayıdır. Bu bakımdan Żaʿīfī, ʿAṭṭār'daki "Hikâyet" başlığı yerine, bir parça olayla ilgisi bulunan bir başlık koymayı tercih etmiş olsa gerektir.

özür beyan etmeleri ve hikâyelerin sırası aynı olmakla birlikte başlıkların isimlerinin değiştiği görülür. Bunun yanında onuncu makaleden sonra yer alan hikâye, ʿAṭṭār'da "Şeyḫ Nevḳānī" iken, Żaʿīfī'de "Şeyḫ Ḫarḳānī" olarak geçiyor. Yine ʿAṭṭār'da 11 ve 13. makalelerdeki hikâyelerde yer alan "'Abbāse"nin Żaʿīfī'de "'Abbās" şeklinde değiştiği görülüyor. Manṭıḳu't-Ṭayr'da 18. makaledeki "Bukrat'ın Vasiyeti" hikâyesi, Gülşen-i Sī-murġ'da "Sokrat'ın Vasiyeti" şeklinde geçiyor. Żaʿīfī'deki 27. makalede bulunan "Âşığın Ölümü" hikâyesinin ise, Gevherīn'in hazırladığı çalışmada 168. sayfanın ikinci dipnotunda yer aldığı görülmektedir. ʿAṭṭār'da Hz. Yūsuf'un kardeşleriyle ilgili hikâyeden sonra gelen "Kuşların Sī-murġ'un yanına varmaları"nın anlatıldığı kısmı Żaʿīfī, "Ḫānden-i Murġān Ruḳʿarā ve Ḫecl Geştend", "Vuṣūl-i Heme Murġān Be-Ḥażret" ve "Su'āl ü Cevāb-ı Ṭuyūr Ān Ḥażret-i Sī-murġ" olmak üzere üç başlık altında tercüme etmiştir. Gülşen-i Sī-murġ'da genelde isim değişikliği ve ilâve başlık şeklinde kendini gösteren bu değişikliklerin, Żaʿīfī'nin kendisinden mi ileri geldiğini yoksa tercüme ettiği Farsça nüshadan mı kaynaklandığını tespit etmek oldukça güçtür. ʿAṭṭār'ın "Vaṣf-ı Ḥālehu" dediği kısımda şair, "Der-Vaṣf u Taʿrīf ü Ḫātime-i Kitāb" diyerek kendinden ve Gülşen-i Sī-murġ'un özelliklerinden bahsederek eserini bitirdiği tarihi belirtmiştir.

Żaʿīfī, ʿAṭṭār'dan farklı olarak eserine vasiyetini ve oğluna öğütlerini eklemiştir. Ayrıca Manṭıḳu't-Ṭayr'da ʿAṭṭār'ın adının geçtiği yerlerde şair, kendi adını söylemiştir; ancak ʿAṭṭār'ın kendi ağzından

در ده ما بود برنایی چو ماه

اوفتاد آن ماه یوسف وش بچاه (201/3601)

[Köyümüzde ay gibi güzel bir delikanlı vardı. Yusuf gibi kuyuya düştü. (135/3923)]

diye başlayarak anlattığı, "Bir Gencin Kuyuya Düşmesi" hikâyesini Żaʿīfī, önce ʿAṭṭār'ı överek tercümeye başlamış ve daha sonra ʿAṭṭār'dan naklettiğini belirtmek için "Dedi" diyerek tercümeye devam etmiştir:

Pīr-i ʿālem Şeyḫ ʿAṭṭār-ı güzīn
Pīşüvā vü mürşid-i rūy-ı zemīn (3944)

Didi bizüm dihde mehveş bir cüvān
Düşdi Yūsuf gibi çāha nā-gehān (3945)

Bu genel özelliklerden sonra, şairin metni tercüme ederken beyitler üzerinde nasıl bir değişiklik yaptığı, eserin aslındaki anlama ve verilmek istenen düşünceye ne derece bağlı kaldığı, Farsça söz dizimini Türkçe metne nasıl yansıttığı, Farsça deyimleri Türkçeye ne şekilde aktardığı ve bütün bunları yaparken kendi dilini kullanmaktaki başarısını aşağıdaki örneklerde görmek mümkündür. Buna göre ʿAṭṭār'daki sırayla bu beyitler ve çevirileri şöyledir:

آفرین جان آفرین پاك را

آنکه جان بخشید و ایمان خاکرا (1/1)

[Hamdolsun canı yaratan, bir avuç toprağa can bağışlayıp iman veren pak Tanrı'ya (1/1)]

Āferīn cān-āferīne ṣad hezār
Ḫāke cān īmān virdi yādigār (1)

Żaʿīfī burada birinci mısranın sonundaki "pākrā" yerine "cān-āferīn" terkibini koymuş ve ikinci mısrada da "ānki" yerine vezin yüzünden "yādigār" kelimesini ekleyerek "Yadigâr olarak toprağa can, iman veren o can Yaratana yüz bin kere hamdolsun" şeklinde tercüme etmiştir.

ʿAṭṭār'ın

عرش را بر آب بنیاد او نهاد

خاکیانرا عمر بر باد او نهاد (1/2)

[Arşın temelini su üstüne kuran odur, topraktan yaratılanların ömürlerini yel üstüne koyan o. (1/2)]

dediği ikinci beytini Żaʿīfī,

ʿArşı āb üstine bünyād eyledi
Ṭaġlardan ferşe evtād eyledi (2)

diyerek ikinci mısraı ʿAṭṭār'dan tamamen farklı bir şekilde tercüme etmiştir. Żaʿīfī burada "ʿarş"a bağlı olarak "ferş"in özelliğini yazmayı tercih etmiştir. Şairin söylediği üçüncü beyit ise tamamen teliftir:

Āteş-i ḫākīyi ber-bād iden ol
Āb ile kevneyni ābād iden ol (3)

Bundan sonraki iki beyti ʿAṭṭār, şöyle söylemiştir:

آسمانرا در زبر دستی بداشت
خاکرا در غایت پستی بداشت (1/3)

[Gökyüzünü kudretle yüceltti, toprağı son derecede aşağılattı (1/3)]

آن یکی را جنبش مادام داد
و ان دگر را دایما ارام داد (1/4)

[Bir tanesine daimî bir hareket verdi; öbürüne daimî bir sükûn (1/4)

Żaʿīfī ise bu beyitleri tercüme ederken ilk beyti nisbeten kelime kelime çevirmekle birlikte, ikinci beyti çevirirken "ān yekīrā" ve "vān"ın ne olduğunu açıklamıştır:

Oldur eflāki zeber-dest eyleyen
Ḫāki zīr-i pāyda pest eyleyen (4)

Çarḫ dūlābını gerdişde ḳodı
Yiri ārām anı cünbüşde ḳodı (5)

Żaʿīfī aşağıdaki beyitte ʿAṭṭār'ı olduğu gibi aktarmış, sadece fiilleri Türkçeye çevirmiştir:

دام تن را مختلف احوال کرد

مرغ جانرا خاك در دنبال کرد (1/8)

[Ten tuzağını hâlden hâle soktu, çeşit çeşit hâllere düşürdü, can kuşunu toprağa alıştırdı (1/8)]

Muḫtelif-ḥāl itdi dām-ı ten işin
Ḫāk-ber-dünbāl ḳıldı cān ḳuşın (9)

Şair burada, beytin ikinci mısraında bulunan Farsça "hāk-der-donbāl kerden" deyimini olduğu gibi alarak "Tanrı, can kuşunu, vücut toprağına gömdü" demek istemiştir. "Hāk kerden" tabiri "gömmek" demek olup, "donbāl" de "peşi, arkası, sonrası" anlamına geldiği için, topraktan yaratılmış bedene kuşa benzetilen can verilerek insan diriltilmiştir. Burada bununla Tanrı'nın insanı nasıl yarattığı anlatılmak istenmiştir. Żaʿīfī'nin aşağıdaki beyti tercüme ederken, ʿAṭṭār'ın beytindeki tamlamaların yerini değiştirdiği görülür:

مهرهء انجم ز زرین حقه ساخت

با فلك در حقه هر شب مهره باخت (1/7)

[Yıldızları altın zarlar şeklinde yaratarak her gece felekle oyuna girişti. (1/7)

Şair burada, ʿAṭṭār'ın "mühre-i encüm" ve "zerrīn ḥoḳḳa" tabirlerini "gece hokkası" ve yıldız mührесi olarak tercüme etmiştir:

Gösterüp şeb-ḥoḳḳada biñ mühre-zer
Encümi bu ḥoḳḳada mühre ider (8)

Żaʿīfī, ʿAṭṭār'ın aşağıdaki beytini

جان چو در تن رفت و تن زو زنده شد

عقل دادش تا بدو بیننده شد (7/116)

[Can tene girdi, ten canla dirildi. Tene akıl verdi de onunla her şeyi gördü, bildi (s.4/46)]

Cān çü cisme girdi ten buldı ḥayāt
Pes ʿaḳal virdi k'ola bīnende ẕāt (48)

Şair, birinci mısrayı Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını vererek yukarıdaki şekilde tercüme etmiş; ikinci beyitteki "bīnende" kelimesini olduğu gibi aktarmış; bunun yanında beytin anlamındaki üçüncü tekil kişi için de "ẕāt" kelimesini kullanmayı tercih etmiştir.

Żaʿīfī, ʿAṭṭār'ın aşağıdaki iki beytini birleştirerek tek beyit hâlinde tercüme etmiştir:

پس هوا بر چیست بر هیچ است و بس
هیچ هیچست این همه هیچست و بس (7/123)

[Hava ne üstünde? Ancak bir hiç üstünde! Şu hâlde her şey hiçten ibaret; bu ıstıraplar, bu didinmeler ancak bir hiç! (5/55)]

فکر کن در صنعت آن پادشاه
کین همه بر هیچ می دارد نگاه (7/124)

[O padişahın sanatını düşün hele... Bütün bu varlığı bir hiç üstüne kurmuş, görüp gözetmede. (5/57)]

Pes hevā ne üzredür hīç üzredür
Hīçdür hīç üzre baḳ hep hīç gör (56)

Żaʿīfī'nin, Gülşen-i Sī-murġ'da ʿAṭṭār'ın başka beyitlerini de birleştirdiği görülür:

آن زمان کورا عیان جویی نهانست
و آن زمان کورا نهان جویی عیانست (9/165)

[Onu apaçık ararsan işte o zaman gizlenir, gizliliklerde ararsan açığa çıkar. (9/98)]

گر عیان جویی نهان آنگه بود
ور نهان جویی عیان آنگه بود (10/166)

[Açıkta aradığın zaman gizlidir, gizlide aradığın zaman meydanda. (9/99)]

İsteseñ anı nihān olur ʿayān
Dileseñ bir dem ʿayān olur nihān (92)

ʿAṭṭār'ın aşağıdaki beytini,

گر نبینی این خرد را گم کنی
جمله او بینی و خود را گم کنی (8/135)

[Onu görürsen bu aklı kaybedersin; her şeyin o olduğunu görür, kendini bile kaybedersin. (6/68)]

Görsek anı terk ideydük az u çoḳ
Anı görürdük ḳamu kendüñi yoḳ (66)

şeklinde tercüme eden Żaʿīfī, muhtemelen "ḫıred" kelimesini "ḫurd" okuduğu için birinci mısraya "az u çok" diye anlam vermiş ve ʿAṭṭār'ın tekil ikinci kişi olarak söylediği ikinci mısraı, çoğul birinci kişi olarak çevirmiştir.

ʿAṭṭār'ın söylediği aşağıdaki beyti,

ای خرد سر گشتهء در گاه تو
عقل را سر رشته گم در راه تو (9/147)

[Ey Tanrı, akıl senin kapında hayran olmuş, sermayesini kaybetmiş; yolunda kendi de kaybolmuş gitmiş. (7/80)]

İy ki dergāhuñda ser-geşte ḫıred
ʿAḳl-ı ser-keşdür senüñ rāhuñda red (74)

şeklinde tercüme ederken Żaʿīfī, "ser-rişte" tabiri yerine vezin zaruretinden dolayı yine Farsça bir tabir olan "ser-keş"i tercih etmiştir.

Żaʿīfī, ʿAṭṭār'ın aşağıdaki beytini tercüme ederken teşhis sanatı yaparak "zemīn" kelimesini "arż-ı sīne-çāk" şeklinde Farsça tamlamayla vermiştir:

نه زمین هم دید هر گز گرد تو

گرچه بر سر کرد خاك از درد تو (9/151)

[Yeryüzü derdine düştü, dert topraklarını başına saçtı ama ne fayda, senin tozunu bile göremedi. (8/84)]

Görmedi ol tozı arż-ı sīne-çāk
Gerçi derdüñden ṣaçar başına ḫāk (78)

Żaʿīfī, ʿAṭṭār'ın aşağıdaki beytinde geçen "āmede" kelimesini büyük bir ihtimalle "ʿāleme" şeklinde okumuş ve olduğu gibi aktarmıştır:

باد بی تو بی سر و پای آمده

باد در کف باد پیمای آمده (9/157)

[Yel sensiz perişan bir hâle gelmiş, elsiz ayaksız olmuş, avcuna toprak almış; yel ölçüp poyraz almaya koyulmuş. (8/88)]

Bād sensüz bī-ser ü pā ʿāleme
Geldi toza ġarḳ virüp demdeme (84)

Żaʿīfī, ʿAṭṭār'ın aşağıdaki beytini tercüme ederken iki mısraın anlamını tek mısrada vermiştir:

واصفانرا وصف او در خورد نیست

لایق هر مرد و هر نا مرد نیست (10/171)

[Öğenler onu lâyıkıyla öğemezler, hadleri değil bu. Onu öğmek her merdin, her namerdin harcı değil. (9/105)]

Āferīn her ṣunʿına inṣāf anuñ
Vaṣfına lāyıḳ degül vaṣṣāf anuñ (96)

Şair, bu beyti tercüme ederken Farsçasının anlamını vermiş ve ilk mısraı, ikinci mısra olarak çevirip birinci mısra için kendisi anlama uygun bir şeyler söylemiştir.

Aşağıdaki beyitte de Żaʿīfī, sadece Farsça kelimeyi yine Farsça bir kelimeyle değiştirerek beyti tercüme etmeye çalışmıştır:

عجز ازان همشیره شد با معرفت

کو نه در شرح آید و نه در صفت (10/172)

[İşte acz bu yüzden bilgiyle yoldaştır, çünki o ne vasfa gelir, ne de bir sıfatla sıfatlandırılabilir? (9/104)]

Hem-reh-i ʿacz olduġıçün maʿrifet
Şerḥ idemez künhini hīç bir ṣıfat (97)

Şairin yukarıdaki, "hemşīre" kelimesini "hem-reh" ile değiştirdiği görülmektedir.

Żaʿīfī'nin, ʿAṭṭār'ın

عقل در سودای او حیران بماند

جان ز عجز انگشت در دندان بماند (10/181)

[Akıl sevdasına düşüp hayran olmuş; can âciz kalmış, parmağını dişleyip durmada. (10/114)]

söylediği bu beyitte bulunan ve şaşkınlık ifade eden Farsça "ez-ʿacz enguşt der-dendān be-mānden" deyimini, anlamını vermek yerine kelime kelime Türkçeye çevirdiği görülmektedir:

Ḳaldı ḥayrān fikr ü ʿaḳl-ı ḫāṣ ü ʿām
ʿAcz barmağını dişler cān müdām (105)

Żaʿīfī'nin aşağıdaki beyitlerde de, yukarıdaki örnekte olduğu gibi, Farsça deyimlerin anlamını vermek yerine, deyimleri kelime kelime Türkçeye çevirdiği görülmektedir:

سوزنی چون دید با عسا بهم

بخیه با روی او فکندش لاجرم (5/86)

[İsa'da bir iğne bulunduğunu gördü, bu yüzden onu dördüncü kat gökte yüzüstü bıraktı. (2/17)]

Gördi çün ʿĪsāya sūzendür be-hem
Baḫye urdı yüzine ol lā-cerem (20)

Żaʿīfī, ʿAṭṭār'ın söylediği Farsça "baḫye ber rūy efkenden" deyimini, olduğu gibi aktarmış, ancak deyimin anlamını vermemiştir. "Yüzüne baḫye urmak, yüzüne teyel atmak" deyiminin anlamı ise, "sırrını ortaya çıkarmak" demek olup, Hz. İsa'nın sırrı ortaya çıktığı için -o sır da kendisinde dünyayla ilgili olarak bir iğnenin bulunmasıdır- o yüzden dördüncü kat gökten daha yukarıya çıkamamıştır. Böylece ʿAṭṭār, bu olaya telmihte bulunarak iğneyle ilgili olması bakımından "teyel atmak" deyimini kullanmıştır; Żaʿīfī de bu deyimi "yüzüne bahye urdu" şeklinde tercüme etmiştir.

Żaʿīfī, ʿAṭṭār'ın aşağıdaki beyitlerinde

چون ره سیمرغ راه مشکل است
پای من در سنگ گوهر در گلست (50/890)
من بسیمرغ قوی دل کی رسم
دست بر سر پای در گل کی رسم (50/891)

[Sī-murġ'un yolu, müşkül bir yol. Benimse ayağım mücevher sevdasıyla dağda balçığa kakılmış kalmış! Katı yürekle Sī-murġ'a nereden ulaşacağım? Elim başımda, ayağım balçıkta. Bu hâlde gidip ulaşmama imkân mı var? (78/895,896)]

کوه را صد عقبه برده مانده
پای در گل تا کمر گه مانده (9/155)

[Dağın yolunda yüzlerce tehlikeli geçitler var, bu yüzden eteği çamurlara bulanmış; balçığa saplanmış, kala kalmış! (8/86)

yer alan Farsça "Pāy-der-gil" deyimini hiç Türkçeleştirmeden olduğu gibi almıştır. Şairin aşağıdaki tercüme ettiği beyitlere bakıldığında anlamı çıkarmak hayli güçtür. "Ayağı çamurda olmak; sıkıntıda olmak" anlamına gelen bu deyimi olduğu gibi alan şair, aslında beyitleri tercüme etmemiş, âdeta Farsça ve Türkçe karışık kelimelerle yeniden yazmıştır:

Sengde pāyum güher der-gil durur
Bu ecilden yol ʿaceb müşkil durur (923)

Dil ḳavī Sī-murġa ben irmem mi hīç
Pāy-der-gil başda el dil pīç pīç (924)

Żaʿīfī'nin, aşağıdaki beyitte ise, "pāy-der-gil" deyimini "ayağı battı gile" diyerek tamamen Türkçeleştirdiği görülmektedir:

Yolda ḳaldı kūh getdi rāḥile
Biline dek ayaġı batdı gile (82)

ʿAṭṭār'ın aşağıdaki beyitte söylediği Farsça "ber-miyān kemer besten" deyimini, Żaʿīfī, sadece Türkçe bir fiil getirerek yine olduğu gibi aktarmıştır:

بر میان بستی کمر در پیش او
خسرو عالم شدی درویش او (109/1961)

[Huzurunda belime hizmet kemerini kuşanır, âlemin padişahı olduğum hâlde onun yoksulu kesilirdim. (173/1978)]

Ger kemer-bend itse öñinde miyān
Ḫusrev-i ʿālem olaydı cāvidān (2136)

"Kemer olmak, kemer bağlamak" Farsça "kemer besten" deyiminin Türkçeye tercümesi olup "bir kişinin hizmetine girip, kulu kölesi olmak" anlamında kullanılmıştır.

ʿAṭṭār'ın aşağıdaki beyitlerini

ای بدنیا بی سر و پای آمده
خاك بر سر باد پیمای آمده (131/2358)

[Ey dünyaya başsız ayaksız gelen, toprak başına! Yel ölçmeye mi geldin buraya? (5/2486)]

باد پیمودم همه عمر تمام
عاقبت با خاك رفتم والسلام (131/2362)

[Bütün ömrümce yel üfürdüm; sonunda da toprağa gittim vesselâm! (6/2490)]

İy gelen bu ʿāleme bī-pā vü ser
Bād-peymā ḫāk-ber-ser bī-hüner (2583)

Ḳuru yil ölçe bu ʿömr oldı tamām
Ölçe ölçe yire girdüm ve's-selām (2587)

yukarıdaki gibi tercüme eden Żaʿīfī, "kuru yel ölçmek, boşuna uğraşmak, yararsız iş yapmak" anlamındaki Farsça "bād peymūden" deyiminin anlamını vermek yerine, yine deyimi kelime kelime Türkçeye çevirmiştir.

ʿAṭṭār'ın,

دستها اول ز خود کوتاه کن
بعد از آن آنگاه عزم راه کن (242/2553)

[Önce kendinden el çek de ondan sonra yola düş, yolculuğa niyetlen! (34/2792)]

چون بگوش جان شنیدستی الست
از بلی گفتن مکن کوتاه دست (175/3132)

[Elest hitabını can kulağıyla duymuştun; artık birden ayrılma, biri ikrar etmeden dönme! (90/3421)]

yukarıda söylediği beyitleri aşağıdaki gibi tercüme eden Żaʿīfī, Farsça beyitlerde geçen "dest kūtāh kerden" deyiminin anlamını vermek yerine, "herhangi bir şeyden elini çekmek, o şeyle ilgisini alâkasını kesmek" demek olan deyimi olduğu gibi aktarmıştır:

Varlıġuñdan elüñi kūtāh ḳıl
Uzun uzaḳ yine ʿazm-i rāh ḳıl (2792)

Cān ḳulaġında çü var ṣavt-ı elest
Olma dimekde belī kūtāh-dest (3423)

ʿAṭṭārın,

وان غلام مست پیش دل نواز
مانده بد با خود نه بی خود چشم باز (215/3869)

[Kölenin gözü, sevgilinin yüzüne daldı kaldı. Kızın yüzüne karşı âdeta şaşırmış, kendinden geçmişti. (157/4183)]

yukarıda söylediği beyitte geçen "gözü dala kalmak" anlamındaki Farsça "bāz çeşm mānden" deyimini Żaʿīfī, aşağıdaki gibi deyimin sadece fiilini Türkçeleştirerek aynen aktarmıştır:

Duḫter öñinde ġulām-ı ḫaṭṭ-ı yeşm
Ḳaldı ne bā-ḫod ne bī-ḫod bāz çeşm (4250)

Żaʿīfī'nin, aşağıdaki beyitleri tercüme ederken mısraların yerini değitirdiği görülmektedir:

ʿAṭṭār:

کرد در شش روز هفت انجم پدید
وز دو حرف آورد نه طارم پدید (1/6)

[Altı günde yedi yıldızı yarattı, iki harften ibaret bir emirle dokuz kat göğü halk etti (1/6)]
Żaʿīfī:

Yapdı nüh ṭārum iki ḥarf-emrile
Altı günde yidi encümle bile (7)

ʿAṭṭār:

جملهء جانها ز کنهت بی نشان
انبیا بر خاك راهت جان فشان (8/143)

[Bütün canlılar, künhüne ermekte âciz, bir nişane elde edememişler. Peygamberler bile yolunun toprağına canlar saçıyorlar. (7/76)]

Żaʿīfī:

Enbiyā rāhuñda ḳıldı cān-fişān
Ḳanġı cāndur vire künhüñden nişān (71)

ʿAṭṭār:

جملهء عالم بتو بينم عيان

وز تو در عالم نمی بينم نشان (9/148)

[Bütün âlemi apaçık seninle görüyorum da âlemde senden bir nişane bile göremiyorum. (8/81)]

Żaʿīfī:

Bulmadum ʿālemde ger senden nişān
ʿĀlemi sinüñile gördüm ʿayān (75)

ʿAṭṭār:

چند گويم چون نيايی در صفت

چون كنم چون من ندارم معرفت (9/160)

[Nice bir söyleyeyim? Vasfa sığmazsın ki! Ne yapayım, ne işleyeyim....Ben de zaten bilgi yok! (9/93)]

Żaʿīfī:

N'eyleyeyin yoḳ çü ḥaḳḳ-ı maʿrifet
Ne diyeyin yoḳ saña beñzer ṣıfat (87)

ʿAṭṭār:

كس نداند كنه يك ذرّه تمام

چند پرسی چند گويی والسلام (13/225)

[Hiç kimse, tek bir zerrenin bile künhüne eremezken niceye bir söylenecek, niceye bir sorup duracaksın? (14/157)]

Żaʿīfī:

Niçe söyler niçe ṣorarlar enām
Bile mi hīç ẕerre künhini tamām (144)

ʿAṭṭār:

كار عالم عبرت است و حسرتست

حيرت اندر حيرت اندر حيرتست (13/233)

[Âlemin işi ibretten, hayretten ibarettir, hayret içinde hayrettir, hayret içinde hayrettir, hayret içinde hayret! (15/166)]

Żaʿīfī:

Ḥayret-ender-ḥayret oldı cümle kār
Ḥasret-ender-ḥasret āḫir tārumār (155)

Żaʿīfī'nin yukarıda, Farsça beytin iki mısraının anlamını birinci mısrada verip, ikinci mısraı da anlama uygun tamamladığı görülmektedir. Aşağıdaki beyitte de şair ʿAṭṭār'ın,

ای خدای بی نهایت جز تو کیست
چون توئی بیحد و غایت جز تو چیست (3/43)

[Tanrım, senin gibi sonu olmayan, senden başka haddi, gayesi bulunmayan kimdir ki? 17/196)]

birinci ve ikinci mısrada söylediği "bī-nihāyet", " bī-ḥad ü ġāyet" tabirlerini, Żaʿīfī birleştirerek birinci mısrada aynen aktarmış, "cüz-i to kīst" tabirini de ikinci mısra olarak tercüme etmiş, "Ḫudā" yerine de Allah'ın isimlerinden olan "Samed" ve "Ahad" kelimeleriyle beyti oluşturmuştur:

Bī-nihāyet bī-ḥad ü ġāyet Ṣamed
Daḫı senden ġayru kim var iy Aḥad (183)

Żaʿīfī'nin, ʿAṭṭār'ın aşağıda yer alan beytini tercüme ederken yine mısraların yerini değiştirdiği görülmektedir:

ای جهانی خلق حیران مانده
تو بزیر پرده پنهان مانده (3/45)

[Tanrım, bütün cihan halkı hayretlere düşmüştür de sen, perde altına girmiş, gizlenmişsindir! (17/198)]

Perde içre olalı penhān sen
Ḳılduñ ʿālem ḫalḳını ḥayrān sen (184)

ʿAṭṭār:

نیم جزوم بی تو من در من نگر
کُل شوم گر تو کنی در من نظر (13/241)

[Sensiz yarı bir cüzüm, lûtfet de bana bir bak; bana bir bakarsan kül kesilirim. (21/240)]

Żaʿīfī, yukarıdaki beyitte geçen "nīm cüzvem", "kül şevem" tabirlerini olduğu gibi aktarırken, Farsça "der-naẓar konī" tabirini de tercüme ederek ikinci mısraı oluşturmuş; birinci mısraı ise, anlama uygun olarak kendisi söylemiştir:

Düşdüm ayaḳdan elüm dut getdi ser
Nīm cüzvem eyle kül ḳıl bir naẓar (229)

Żaʿīfī'nin aynı şeyi aşağıdaki beyitte de yaptığı görülmektedir. Şair, ʿAṭṭār'ın,

لب بدوز از عرش و ز کرسی مپرس
گر همه یك ذرّه می پرسی مپرس (12/223)

[Hiçbir şey bilmemize imkân yok, artuk yum dudağını. Arştan kürsüden soruşturup durma! (14/155)]

yukarıda söylediği beytin birinci mısraı olan "leb be-dūz ez-ʿarş u kursī me-pors" ifadesini ikinci mısrada tercüme etmiş, birinci mısraı da kendisi söylemiştir:

Dil-perīşān olma cemʿ it maġzuñı
Ṣorma ʿarş u kürsīden dik aġzuñı (152)

ʿAṭṭar'ın aşağıda yer alan beyitlerini tercüme ederken Żaʿīfī'nin, bir beyitte söylenmiş olan ifadeyi, daha ayrıntılı olarak iki beyitte anlattığı görülür; yani Farsça beytin her bir mısraından ayrı beyitler ortaya koymuştur:

چیست گردون سرنگون ناپایدار
بی قراری دایماً بر یك قرار (13/226)

[Felek nedir? Baş aşağı dönmüş, kararsızlıkta karar kılmış bir şey! (14/158)]

Şair, yukarıda birinci mısrada feleğin sıfatlarından biri olarak yer alan "ser-nigūn"u tercüme etmiş, "nā-pāydār" için de yine farsça bir tabir olan "bī-dest o pā"yı kullanmış ve Gülşen-i Sī-murġ'un 145. beytinin birinci mısraını oluşturmuştur. Farsça beytin ikinci mısraını da, Gülşen-i Sī-murġ'un 146. beytinin ikinci mısraı olarak kelime kelime çevirmiştir. Böylece Żaʿīfī, Gülşen-i Sī-murġ'daki 145. beytin ikinci mısraı ile, 146. beytin ilk mısraını anlama uygun bir şekilde tamamlayarak iki ayrı beyit elde etmiştir:

Ser-nügün bī-dest ü pā gerdün-ı dün
Ser-firāz olanları ḳılur zebün (145)

Çarḫ nedür günbed-i ḫoş üstüvār
Bī-ḳarār olmaḳdadur ol ber-ḳarār (146)

ʿAṭṭār'ın aşağıdaki beytinin birinci mısraında yer alan "korku" temasını Żaʿīfī, bir beyit olarak işlemiştir. İkinci mısrada anlatılan "insanın günahkâr, Tanrı'nın ise lûtufkâr olması" konusu da, şair tarafından yine ayrı bir beyit olarak ele alınmıştır:

خلق ترسند از تو من ترسم ز خود

کز تو نیکو دیده ام از خویش بد (4/53)

[Halk senden korkar, bense kendimdem korkarım. Çünkü senden iyilik gördüm, kendimdem kötülük! (18/206)]

Ḫalḳ senden ḳorḳu içre oldı güm
Kendü kendümden durur ḳorḳum benüm (193)

Ben günehkārem luṭuf senden durur
Senden eylük yatluluḳ senden durur (194)

ʿAṭṭār'ın,

چون کسی می بشکند نان کسی

حق گزاری می کند آنکس بسی (5/74)

[Bir kimse, bir kimsenin ekmeğini yedi mi ona hakkı geçer, o da o hakka adam akıllı riayet eder! (20/227)]

yukarıdaki beyitte ifade ettiği "bir kimsenin bir kimseye ekmek vermesi ve bundan dolayı hakkının geçmesi" durumunu Żaʿīfī, her bir mısraı ayrı birer beyit olarak aynı anlamı verecek şekilde tercüme etmiştir:

Bir kişi bir kişiye virse yimek
Dir ki yidi ṣoframuzda nān nemek (220)

Ḫaḳ-güzār olup unutmaz daḫı ol
Yād ider dāyim anı eylükle bol (221)

ʿAṭṭār'ın aşağıdaki beytinin her bir mısraını Żaʿīfī, ayrı beyitler olarak tercüme etmiştir:

چون تو بحر جود داری صد هزار

نان تو بسیار خوردم حق گزار (5/75)

[Sense yüz binlerce cömertlik denizinin sahibisin, senin ekmeğini çok yedim, hukuk gözet! (20/228)]

İy Ḫudā-yı bī-bahāne bī-bahā
Ṣad hezārān baḥr-i cūduñ var şehā (222)

Ḫalḳ ġarḳ-ı niʿmet-i ḫ̆ānuñ senüñ
Ḥaḳ-güzār ol çoḳ yidüm nānuñ senüñ (223)

Żaʿīfī, Farsça beytin her iki mısraını da yukarıdaki beyitlerin ikinci mısraı olarak kelime kelime tercüme etmiştir.

Żaʿīfī, ʿAṭṭār'ın aşağıdaki beytinde geçen "kan dökmek" tabiri yerine "kılıç çekmek" deyimini kullanarak ikinci mısraı biraz daha serbest tercüme etmiş; birinci mısraı ise, kelime kelime çevirmiştir:

نیست از نان خوارهء ما جان دریغ

من چگونه خون او ریزم بتیغ (5/72)

[Ekmeğimizi yiyenden canımızı esirgemeyiz. Hâl böyleyken ben nasıl olur da onu öldürür, kanını dökerim? (20/225)]

Nānumuz yiyenden olmaz cān dirīġ
Ḳaçan ola çekevüz ḳatline tīġ (216)

Żaʿīfī, aşağıdaki beyitte de ʿAṭṭār'ın adının geçtiği yerde kendi adını kullanarak beyti tercüme etmeye çalışmıştır:

کفر کافر را و دین دیندار را

ذرّهء دردت دل عطار را (14/252)

[Kâfire küfür gerek, dindara din. ʿAṭṭār'ın gönlüne de derdinden bir zerre! (22/252)]

Küfr kāfirde vü dīn dīndārda
Oldı derdüñle Żaʿīfī zārda (240)

Żaʿīfī, ʿAṭṭār'ın Manṭuḳu't-Ṭayr'ını tercüme ederken aralarda kendinden de beyitler söylemiştir; bunların bazıları atasözü niteliğindedir. Meselâ "Hırsız ile Ev Sahibi" hikâyesinden önce ve hikâyenin içinde kendinin söylediği pek çok beyit vardır:

Nerre dīve geh Süleymānlaḳ virür
Geh ḳarıncaya saḫun-dānlaḳ virür (33)

Söylenür ḍarb-ı meṣel bu ḫoş ḫaber
Tañrı ḥaḳḳı ḳoñşı ḥaḳḳı didiler (202)

Yā İlāhī ḫalḳ olalı cān u ten
Niʿmetüñ perverdesidür bu beden (217)

Anuñ işine göre her kār pest
Kim meṣeldür dest-ber-bālā-yı des (302)

"Çocuğu Su Arkına Düşen Anne" hikâyesinden:

Murġdur dām içre ṣan bī-perr ü bāl
Ṭalbınur dutmaz el ayaḳ yoḳ mecāl (406)

Çün kenār ırmaġa vü deryāya var
Var bu gird-āba daḫı āḫir kenār (412)

Tevhit bölümünde Tanrı'nın sıfatlarının anlatıldığı kısımdan:

Ṣaḫṣ-ı aḥvelden gelür ḫabṭ u ġalaṭ
Rāst sözdür kim yazar gebr egri ḫaṭ (110)

Hz. Ebūbekir'in övgüsünden:

Merde aġarlaḳ virür lā-büd vaḳār
Ṣanma bī-seng olanı işe yarar (437)

Hz. ʿÖmer'in övgüsünden:

Nūr-ı maḥż idi çün ol şemʿ-i ʿaẓīm
Sāyesin görmedi Şeyṭān-ı recīm (450)

Gölgesinden ḳaçar idi dīvler
İdebilmezlerdi aña rīvler (451)

Ḳıl yarardı eylese ger ḳīl ü ḳāl
Ehl-i ṭuġyāna virürdi infi‘āl (453)

Hz. ‘Oṣmān’ın övgüsünde Ża‘īfī’nin almadığı beyit:

هم بعهد او شد ایمان منتشر

هم ز حکمش گشت قرآن منتشر (25/460)

[İman da onun zamanında yayıldı, hükmüyle Kur’ān da onun devrinde bütün dünyayı tuttu. (40/463)]

Hz.‘Alī’nin övgüsünde 468. beytin ikinci, 469. beytin ise, ilk mısraları teliftir :

Ḳāf-ı ḥilm ü baḥr-i cūd ehl-i seḫā
Māh-ı dīn mihr-i yaḳīn ü pīşüvā (468)

Maḫzen-i ‘ilm ü edeb genc-i vefā
Reh-nümā vü ibn-i ‘amm-i Muṣṭafā (469)

Kaz’ın ileri sürdüğü mazerete Hüdhüd’ün verdiği cevaptan:

893 Nefse uyma gel beni işit beni
Ṣuya iltür getürür ṣusuz seni

Şeḫ San‘ān Hikâyesinden:

Evliyāyı çün ider ‘avrat eşek
Saña ne ḳuṣḳun gümüldürük gerek (1291)

Manṭıḳu’ṭ-Ṭayr’da yer alan Şeyḫ Sa‘ān hikâyesinde ‘Aṭṭār’ın sanatçı kişiliğinde önemli bir yeri olan ve eserlerinde bol bol kullandığı tekrir ve istifham sanatlarının güzel bir örneğinin sergilendiği, ayrıca hikâyenin içerisinde olayı bütünleyici bir görevi olduğu gibi, kendi içinde de ayrı bir şiir olma özelliği gösteren 8 beyit bulunmaktadır. ‘Aṭṭār, bu beyitlerde, âşık olan bir insanın çaresizliğini en etkili bir şekilde anlatmaktadır. Bu 8 beyitlik bölüm, Şeyḫ San’ān’ın bir Hristiyan

güzeline âşık olduktan sonra "çok karanlık ve uzun bir gecede" söylediği tirattır. ʿAṭṭār, bu beyitlere "ʿömr", "ṣabr", "baḫt", "aḳl", "dest", "pāy", "çeşm", "yār", "dūst", "zūr", "hūş" kelimeleriyle başlayarak âşık ile sevgili arasındaki ilişkiyi dile getirmiş ve ayrıca bu 11 temel kavrama, "hani, nerede" anlamına gelen "kū tā" soru ve zaman zarfını da ekleyip tekrar ederek ve ince bir tecāhül-i ʿārif içerisinde sorarak, şiirdeki heyecanı doruk noktasına çıkarmıştır. ʿAṭṭār'ın bu beyitlerde sıraladağı bu 11 temel kavram "insanı" ama "âşık bir insanı" sembolize etmektedir. "Âşık"a ait özellikleri anlatan bu kelimeler, tasavvufta da çeşitli anlamlara gelmekte ve türlü şekillerde yorumlanabilmektedir. İlk 4 kavram olan "ömür, sabır, baht ve akıl" soyut kavramlar olup insan hayatının, dolayısıyla da insanın manevî yönünü oluşturmaktadır. Diğer 3 kavram, "dest, pay ve çeşm" ise, somut kavramlar olup insanın maddî yönüyle ilgilidir. Bunların dışında kalan diğer dört kavram "yâr, dost, zûr, huş" ise, hem soyut, hem de somut kavramlar olup âşığın dışında gibi görülmekle beraber, onu doğrudan doğruya etkileyerek içinde bulunduğu durumun zorluğunu yansıtan sembollerdir (Dilçin 1993:35-37). Bütün bu özelliklere sahip, bu çok önemli olan 8 beyit ve çevirileri ʿAṭṭār'daki sıraya göre şöyledir:

عمر کو تا وصف دلداری[1] کنم

یا بکام خویشتن زاری کنم (71/1259)

[Ömür nerede? Tutayım da sevgilimi öveyim ya da muradıma ulaşmak için ağlayıp inleyeyim. (111/1270)]

ʿÖmr ḳanı kim bulam dildāra rāh
Yā murādumca ḳılam zārī vü āh (1327)

---

[1] دلداری: غمخواری (Muhammed Cevad Meşkūr (1337)'un hazırlamış olduğu tenkitli neşirde 86. sayfadaki 4 numaralı dipnottur.

ʿAṭṭār, burada iki şeyden bahsetmektedir; biri sevgiliyi övmek, diğeri de muradına ulaşmak için ağlayıp inlemek. Ancak şair, hiç olmazsa bunlardan birini dahi yapabilmek için bile ömrün süresinin yeterli olmadığını üzerine basa basa vurgulamaktadır. Şairin bütün dileği ve isteği, sevgiliyi övebilmek için yeterli bir ömre sahip olmaktır. Eğer bu olmazsa, isteğine kavuşmak için yeteri kadar ağlayıp inleyebilecek bir ömre sahip olmaz. Zaten şairin isteği yani "kām"ı "dildār" olduğuna göre sonuçta bütün istekleri aynı kapıya çıkmaktadır. Burada,ʿAṭṭār'ın ilk mısrada söylediğini, ikinci mısrada dolaylı yoldan tekrerladığı görülmektedir. Żaʿīfī ise, ikinci mısraı aslına bağlı kalarak, birinci mısraı ise anlamda biraz değişiklik yaparak tercüme etmiştir. ʿAṭṭar, sevgiliyi gerektiği gibi övebilmek için ömrün yeterli olamayacağını vurgularken, Żaʿīfī de birinci mısrada, sevgiliye ulaştıracak yolu bulmak için ömrün yeterli olmadığını belirtmiştir.

صبر کو تا پای در دامن کشم

یا چو مردان رطل مرد افکن کشم (71/1260)

[Sabır nerede? Tutayım da ayağımı eteğime çekeyim, yahut da erler gibi erleri bile yıkan koca şarap kadehini çekeyim. (111/1271)]

Ṣabr ḳanı kim çekem pā dāmene
Çekdürem yā rıṭl-ı merd-efken tene (1329)

Bu beyitte Żaʿīfī, ʿAṭṭār'ın beytini kelimesi kelimesine tercüme ederek ondaki iki zıt düşünceyi, yani "her şeyden elini eteğini çekmek" ve "erler gibi şarap içip taşkınlık yapmak"düşüncelerini olduğu gibi yansıtmıştır; ʿAṭṭār'ın her şeyden elini eteğini çekecek sabrı yoktur. Bunu da "sabır nerede, yok" diyerek dile getirmiştir. Sabır olmayınca da şairin dediği gibi "erler yıkan büyük kadehi içmek"ten başka yapacak bir şey kalmaz. Burada, Żaʿīfī'nin kafiye bakımından da ʿAṭṭār'la aynı olduğu görülmektedir.

بخت کو تا عزم بیداری کند

یا مرا در عشق او یاری کند (71/1261)

[Baht nerede ki uyanmaya azm etsin, uyanıp kalksın, yahut onun sevgisindeki hâlimi görsün de bana yansın ağlasın! (111/1272)]

Ḳanı baḫtum gözin açup uyaran
Baña vaṣl-ı yārda yardam viren (1326)

ʿAṭṭār, bu beyitte "bahtım uyanıp beni bu durumdan kurtarsın ya da bu olmazsa, en azından bana acıyıp yardımcı olsun "demektedir. İlk mısrada şair, "uyanık baht hani, nerede?" diye sorarken aslında bahtsızlığını dile getirmektedir. İkinci mısrada ise "bahtın yardımcı olması" söz konusu edilmiş ve böylece ilk mısrada ifade edilen şeyin tersinin söylenmesiyle anlam daha kuvvetli hâle getirilmiştir. Çünkü bahtın uyanması demek "yārī" olması demektir. Żaʿīfī, bu bakımdan beytin tercümesinde ʿAṭṭār'daki zıtlığı sağlayabilmiş, ancak "yārī" kelimesini, anlamını biraz daraltarak doğrudan doğruya "yardım" kelimesiyle karşılamıştır.

عقل کو تا علم در پیش آورم
یا بحیلت عقل در بیش آورم (71/1262)

[Akıl nerede ki bilgimi ele alayım, yahut düzenler düzeyim, fikirlerde bulunayım da aklımı başıma toplayayım! (111/1273)]

ʿAḳl ḳanı kim virem ʿilmi aña
Yā getürem anı ḥīleyle baña (1328)

ʿAṭṭār, "ilmi göz önüne getirecek, ilmi kendime kılavuz yapacak akıl nerede, yok ki", diyerek "aşkın aklını başından aldığını" belirtmektedir. Şair, ikinci mısrada ise, "ilmi kendime kılavuz yapamayacağıma göre hiç olmazsa aklımı başıma toplayayım" diyerek amacına ulaşmak için önce akla kavuşmayı gerekli görüyor. Zaten akıl olunca, şair ilmi kendine rehber yapacaktır. Żaʿīfī, ʿAṭṭār'ın bu düşüncesini "ilim vermek" sözleriyle yansıtmaya çalışmış ve ondaki "akıl-ilim" ilişkisini korumaya çalışmıştır.

دست کو تا خاك ره بر سر کنم

یا ز زیر خاك و خون سر بر کنم (71/1263)

[El nerede ki yolunun topraklarını başıma saçayım, yahut da topraklarla kanlara bulanmış kalmışken kalkayım, başımı kaldırayım! (111/1274)]

Dest ḳanı başuma ṭoprak̟ ṣaçam
Ḳanlu ṭopraḳdan yāḫud başum açam (1330)

Bu beyitte "toprak" ve "toprağın başa saçılması" anlatılmıştır. ʿAṭṭār'ın, bu toprağın nasıl bir toprak olduğunu "ḫāk-i reh" tamlamasıyla belirtmesine karşılık, Żaʿīfī'de bu özellik kaybolmuştur. Başa toprak saçılmasının "ölmek" anlamı da vardır. Buna göre ʿAṭṭār, "sevgilinin yolunda ölme isteği"ni de dile getirmektedir. Şairin birinci mısrada söylediği "dest" kelimesinin "güç, kuvvet ve kudret" anlamları da bulunmaktadır. Böylece başa toprak saçmak için güç ve kuvvete de ihtiyaç duyulmaktadır. Żaʿīfī'de, kelimenin bu anlamı pek belirgin olmamakla birlikte şair, "el" şeklinde kelimeyi Türkçeleştirmek yerine olduğu gibi aktarmıştır. ʿAṭṭār'da ikinci mısrada geçen "kan ve toprak altında kalan baş"ı kaldırmak ifadesindeki "ḫūn" kelimesinin Türkçe anlamını veren Żaʿīfī, bu kelimeyi "toprak" kelimesine sıfat yaparak "kanlı topraktan başımı açayım" ifadesini kullanmış, "kaldırmak" kelimesini de "açmak" kelimesiyle karşılamıştır. Bu da, ʿAṭṭār'da görülen "elle atılan toprakların altında kalan ve bundan dolayı kanayan başın kaldırılması" şeklindeki sebep-sonuç ilişkisini Żaʿīfī'nin olduğu gibi yansıttığını göstermektedir.

پای کو تا باز جویم کوی یار

چشم کو تا باز بینم روی یار (71/1264)

[Ayak nerede ki yine sevgilinin civarını arayayım, göz nerede ki yine sevgilinin yüzünü göreyim. (111/1275)]

Pāy ḳanı kūyına varmaġa uş
Ḳanı yüz kim sürem ayaġına ḫoş (1331)

Çeşm ḳanı kim görem dil-ber yüzin
Güş ḳanı k'işidem şīrīn sözin (1332)

Żaʿīfī, ʿAṭṭār'ın beytindeki "sevgiliyi ayakla aramak" ve "gözle görmek" kavramlarını iki ayrı beyitte ele alarak "ayak" ve "göz" kavramlarına uygun olan "güş" ve "yüz" kavramlarını ilâve etmiştir. Böylece şair, "sevgilinin ayağına sürecek bir yüz" ve "sevgilinin tatlı sözlerini dinleyecek bir kulak" istemekte ve bunların yokluğunu da "kanı" kelimesi ile anlatmaktadır.

یار کو تا دل دهد در یك غمم
دوست کو تا دست گیرد یك دمم (71/1265)

[Sevgili nerede ki derdime acısın, merhamete gelsin; dost nerede ki bir an olsun gelsin de elimi tutsun! (111/1276)]

Yār ḳanı bir ġama dil vire yā
Dūst ḳanı dest-gīr ola baña (1333)

Żaʿīfī, ʿAṭṭār'daki "yār" ve "dost" paralelliğini koruyarak yarı Türkçe, yarı Farsça da olsa kelimesi kelimesine beyti tercüme etmiştir. ʿAṭṭār, derdine ortak olacak, ya da bir an bile elini tutacak dostun, yarin yokluğunu "kū tā" ile dile getirmiş ve bunu her iki mısrada da tekrarlayarak anlamı daha da kuvvetlendirmiştir. Żaʿīfī ise, sevgilinin yokluğunu sadece ilk mısrada "kanı" diyerek ifade etmeye çalışmıştır.

زور کو تا ناله و زاری کنم
هوش کو تا ساز هشیاری کنم (71/1266)

[Güç[1] nerede ki feryat ve figanlar edeyim, akıl nerede ki akıllıca bir işe gireyim? (112/1277)]

---

[1] "Güç" kelimesi, Abdülbaki Gölpınarlı (1944:112) tercümesinde "Gün" olarak geçmesine rağmen Mantıḳu't-Ṭayr'ın İran baskılarında [bkz. Muhammed Cevād Meşkūr (1337:86); Sadık Gevherīn (1366:71)] kelime "زور: güç" şeklindedir. Kelimedeki bu farklılık büyük bir ihtimalle Mantıḳu't-Ṭayr'ın Türkiye'deki yazma nüshalarından kaynaklanmaktadır.

Ḳanı ḳuvvet kim ḳılam feryād u zār
Hūş ḳanı k'ola fi'l-i hūş-yār (1334)

Bu beytin tercümesinde Ża'īfī'nin, "zūr" kelimesini "kuvvet" kelimesiyle vermesi, Gölpınarlı (1944)'nın tercüme ettiği yazmanın dışında, farklı bir yazmadan eseri tercüme ettiğini göstermektedir. Bu durum, şairin karşılaştırmayı yaparken ne derece başarılı olduğunu ispat etmek için, asıl eserin değişik nüshalarının da dikkate alınması gerektiği zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Buna göre, Ża'īfī'nin Mantuḳu't-Ṭayr'ı hangi Farsça nüshadan tercüme ettiğini tespit etmek mümkün değildir; çünkü bununla ilgili olarak şair tarafından verilmiş herhangi bir ipucu yoktur.

'Aṭṭār'ın bu beyitte de mısralar arasında anlam ve söyleyiş bakımından paralellik kurduğu dikkat çekmekte, Ża'īfī'nin de bu "güç" ve "akıl" paralelliğini yakaladığı görülmektedir. Ayrıca Ża'īfī, kafiye olarak da 'Aṭṭār'ı yakalamış, "zārī" ve "huşyārī" kelimelerinin sonundaki mastariyet y'lerini atarak aynı kelimeleri kafiye yapmıştır.

Ża'īfī'nin bu 8 beyitte 'Aṭṭār'ın 11 temel kavramına "yüz" ve "güş"u eklediği görülmektedir. Bunun yanında bu kavramların 'Aṭṭār'daki sıraya uygunluğu ve mısralar içindeki yerleri aynıdır. 'Aṭṭār'ın baştan beri düzenli bir simetri ve sıra içinde ilk beş beyitte birerli, son üç beyitte de her iki mısrada birden verdiği ve heyecanın yükselip yoğunlaşmasını sağladığı "kū tā" soru ve zaman zarflarını Ża'īfī de "kanı" kelimesiyle karşılayarak aynı simetri içerisinde, aynı heyecanı vermeye çalışmıştır. 'Aṭṭār'ın beyitlerde çok güçlü bir şekilde kullandığı tekrir ve istifham sanatından da 'Aṭṭār kadar olmasa da yararlanmıştır. Eserin aslında kavramların soru yoluyla yokluğunun, dolayısıyla âşığın çaresizliğinin "kū" kelimesiyle vurgulanması tercümede yine "kanı" ile sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu 8 beyitten sonra Şeyḫ San'ān'ın, tiradının sonunda söylediği ve tiradın özü durumunda olan beyti ise Ża'īfī, şöyle tercüme etmiştir:

رفت عقل و رفت صبر و رفت یار

این‌چه عشق‌است‌این‌چه درداست این چه کار (71/1267)

[Akıl da gitti, sabır da gitti, sevgili de; bu ne aşktır, bu ne derttir, bu ne iş? (112/1278)]

Getdi ʿaḳl u getdi ṣabr u getdi yār
Bu ne ʿışḳ olur ne derd olur ne kār (1335)

Şair, bu beytin birinci mısraını anlam ve şekil açısından kelimesi kelimesine çevirmiş, ikinci mısrada ise Farsça "est", (–dır/-dir) bildirme eki yerine "olur yüklemini kullanarak ve cümleleri kurallı hâle sokarak aslına göre daha serbest bir tercüme yapmıştır.

Yine bu hikâyeyle ilgili olarak Ża'īfī, Hristiyan güzelinin gördüğü rüyadan sonra hatasını anlayıp Tanrı'ya yalvardığı ve af dilediği kısımda,ʿAṭṭār'dan farklı olarak aşağıdaki beyti söylemiştir:

Didi yā Rab oldı ten ġāyet zebūn
ʿAvratam ʿaḳlum ḳışa saçum uzun (1659)

Şairin söylediği bu "saçı uzun, aklı kısa olmak" ifadesi, kendisinin kadınlar hakkındaki bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir.

Mantuḳu't-Ṭayr'ın en uzun ve belki de en trajik hikâyesi olan "Şeyḫ Sanʿā" veya Şeyḫ Sanʿān" hikâyesinin sonunda Hristiyan güzeli Müslüman olarak iman ile canını teslim eder ve "tatlı canı ondan ayrılıverir. Bundan sonra ʿAṭṭār, son 7 beyitte bu hikâyeden alınması gereken dersi ve çıkarılması gereken sonucu söyleyerek hikâyeyi bitirir:

قترهء بود او درین بحر مجاز

سوی دریای حقیقت رفت باز (88/1587)

[O, mecaz denizinden bir katreydi; yine geldiği hakikat denizine gitti! (137/1601)]

جمله چون بادی ز عالم می رویم

رفت او و ما همه هم می رویم (88/1588)

[Hepimiz de yele benzeriz, şu dünyadan geçip gidiyoruz. O gitti, biz de hep gitmekteyiz! (137/1602)]

زین چنین افتد بسی در راه عشق

این کسی داند که هست آگاه عشق (88/1589)

[Aşk yolunda bunun gibi neler olur, neler; bunu, aşkı bilen bilir! (137/1603)]

هرچ می گویند در ره ممکنست

رحمت و نومید و مکر و ایمنست (88/1590)

[Her ne söylerlerse olağandır, bu yolda olur; rahmet, ümitsizlik, hile, eminlik, hepsi mümkündür. (137/1604)]

نفس این اسرار نتواند شنود

بی نصیبه گوی نتواند ربود (88/1591)

[Nefis bu sırları işitemez; nasibi olmayan meydandaki bu topu çelemez. (137/1605)]

این یقین از جان و دل باید شنید

نه بنفس آب و گل باید شنید (88/1592)

[Bunu can ve gönül kulağıyla işitmek gerek, balçıktan meydana gelen ten kulağıyla değil! (137/1606)]

جنگ دل با نفس هر دم سخت شد

نوحهء در ده که ماتم سخت شد (88/1593)

[Gönlün, nefisle her an savaşıp durması pek çetinleşti, matem şiddetlendi; yine bir ağıt yak, yine bir feryat et! (137/1607)]

ʿAṭṭār'ın hikâyeyi sona erdirdiği, yukarıdaki yedi beyitten önce Żaʿīfī, Gülşen-i Sī-murġ isimli tercümesinde kendisine seslenerek, günahlarından tövbe ettikten sonra Peygamberin hadisi gereği bu dünyada ölmeden önce ölmek gerektiğini, buraya gelenlerin eninde sonunda tıpkı bir rüzgâr gibi buradan göçeceğini ve bunun için önemli olanın, iyi bir isim bırakmak olduğunu, ister Gülgūn, ister Şeb-dīz olunsa bile, sonunda nöbetin muhakkak bize de geleceğini ifade ettiği, aşağıdaki şu üç beyti söylemiştir:

İy Żaʿīfī tevbe eyle pāk ol
Bunda ḫāk olmazdan evvel ḫāk ol (1699)

Her gelen bu ʿāleme gider çü bād
Sen de ḳalmazsın ḳo bunda yaḫşı ad (1700)

Getdi ol nevbet bizüm sizüñ durur
Gāh Gül-gūn gāh Şeb-dīzüñ durur (1701)

ʿAṭṭār'ın yukarıda söylediği beytin birinci mısraını Żaʿīfī, 1700. beytin ilk, ikinci mısraını da 1701. beytin birinci mısraı olarak kelimesi kelimesine, ʿAṭṭār'la aynı anlamı verecek şekilde tercüme etmiştir. Buna karşılık şairin 1700 ve 1701. beyitlerin ikinci mısralarını ise, "ölüm"hakındaki düşüncelerini ifade edecek şekilde söylemesi dikkat çekicidir.

Żaʿīfī'nin, ʿAṭṭār'daki bu son 7 beyitten sonra, hikâyeyi Türk örf ve âdetlerine göre genişlettiği görülmektedir:

Yandı şeyḫ anuñ firāḳından ʿaceb
Gözine gündüz yüzinsüz oldı şeb (1707)

Çünki ḫāke ḳodılar ol dil-beri
Şeyḫ oldı cān u tenden dil beri (1708)

Bu taḥayyürde mürīdān cümle lāl
Oldı bu ġamdan ḳamusı çün hilāl (1709)

Didi pes yārāna şeyḫ-i ġam-zede
Ol ġarīb ü ḫaste vü mātem-zede (1710)

İy mürīdān cümle bu ḥāli görüñ
Ser-güzeştüm olan aḥvāli görüñ (1711)

Dāne ṣaçdı murġ-ı cāna dām-ı ʿışḳ
Getdi fi'l-ḥāl evvel ü encām-ı ʿışḳ (1712)

Dāne ṣaçup ḳurdı dām u aġını
ʿIşḳ aldı cān ḳuşı ayaġını (1713)

Bu cihāndan isterem ʿAdne göçem
Yārile bile ṣırāṭı ḫoş geçem (1714)

Pes ayaġın baġlayup dest-i ecel
Bu ġamıla şeyḫ cāndan yudı el (1715)

Getdi ol dil-ber cihāndan ṣubḥ-dem
Şeyḫ ardınca yaram gün ṣoñra hem (1716)

Ḳabr-i şeyḫ ü ḳabr-i duḫt-ı sīm-ber
İkisin bir yirde ḳoşa ḳodılar (1717)

Pīşüvā-yı ʿışḳ ḫuṭbe oḳudı
ʿĀşıḳ u maʿşūḳı bir yirde ḳodı (1718)

İki ʿāşıḳ vālih ü medhūşlar
İki mūnis ṣāmit ü ḫāmūşlar (1719)

İki yārān gibi virüp ḳol ḳola
Yügrişüben getdiler yolsuz yola (1720)

Ol iki ḳabr üstine ol bī-niyāz
Dikdi iki serv-i sebz-i ser-firāz (1721)

Yine ol yirde Ḫudā-yı kāyināt
Bir ṣu virdi çeşme-i ābı ḥayāt (1722)

Niçe fersaḫ yir bāġ u būsitān
Ayaġı altında var çoḳ gülsitān (1723)

Geşt itseñ ʿālemi niçe yıl ay
Olmaya dünyāda anuñ gibi cāy (1724)

Ger naṣīb ola aña varmaḳ saña
ʿArṣa-i cennet göresin dil-güşā (1725)

Ger dutayduñ anda sen bir yıl ḳarār
Çār faṣlını göreydüñ ḫoş bahār (1726)

Anda olmakla ol iki nāzenīn
Andadur ṣan ḳıṭʿa-i ḫuld-i berīn (1727)

Hīç serv olmaz egerçi mīvedār
Ol iki serv anda virür mīve-bār (1728)

Her faṣılda mīveden ḫālī degül
Ṣanma anı pestdür ʿālī degül (1729)

Her ikisine durur bār-ʿāşıḳī
Bil degül bī-hūde kār-ı ʿāşıḳī (1730)

Rūm u Kaʿbe arasıdur ol maḳām
Ol ziyāretgāha varur ḫāṣ ü ʿām (1731)

Żaʿīfī, ʿAṭṭār'dan farklı olarak yazdığı bu beyitlerde, Şeyḫ Sanʿā'nın sevgilisinin ölümünün ardından duyduğu derin üzüntüyü dile getirmiş ve şeyhin psikolojik tahlilini yapmıştır. Şair, sevgilisinin ölümüyle meydana gelen bu ayrılıktan "Şeyh yandı, hatta onsuz gözüne gündüz gece gibi göründü, çünkü o sevgiliyi toprağa koydular, böylece şeyh can ve bedeninden de uzaklaştı." diyerek arkadaşlarının şeyhin durumuna ne kadar çok üzüldüğünü belirttikten sonra, şeyh, müritlerine kendi ağzından aşkın ve ölüm acısının ruhundaki etkisini anlatır. Bundan sonra "ecelin eli" şeyhin ayağını bağlar ve bu üzüntüye daha fazla dayanamayarak

ruhunu teslim eder; "Candan elini yur". Böylece şeyhin müritleri bu iki aşığı da aynı kabre koyarak başlarında "aşk hutbesi" okurlar, sonra içlerinden biri kabirlerin başına bir servi ağacı diker ve Tanrı'nın lûtfuyla o yerde bir "çeşme-i âb-ı ḥayât" akmaya başlar. Bundan sonra burası o kadar güzelleşir ki, insanlar bütün dünyayı dolaşsalar bile "o yer" gibi bir yer bulamazlar. O nazlı iki âşık burada yattığı için sanki burası cennet bahçesi gibi bir yer olur. Her ne kadar servinin meyvesi olmasa da o aşıkların aşkının hikmetinden servi meyve vermeye başlar. Ka'be ile Rum arasında bulunan bu hikmetli yeri insanlar her zaman ziyaret ederler.

Żaʿīfī'nin sonunu böylece bitirdiği hikâyede, mezarlara ağaç, özellikle de servi dikilmesi, kabirlerin sulak ve yeşillik yerlerde bulunması ve ziyaret edilmesi gibi Türk kültür ve geleneklerine uygun unsurların bulunması önemlidir.

Gülşen-i Sī-murġ'da, bu hikâyenin sonu dışında, eserin aslından farklı olarak Żaʿīfī'nin oğluna bıraktığı nasihatleri de yer almaktadır:

VAṢİYYET-İ MEVLĀNĀ ŻA'ĪFĪ BE-FERZENDĀN-I ḤOD

İy gözüm nūrı vü göñlümde çırāġ
Diñle ʿAbdu'llāh Muḥammed dut ḳulaġ (5089)

Şeyḫ ʿAṭṭāruñ kelāmını beyān
Cümle esrārın saña ḳıldum ʿayān (5090)

Ṭaşradur ṭavr-ı ʿaḳaldan bil sözi
Ḥālī imiş ḳāle getürmiş özi (5091)

Sözlerini ehl-i ḳāl itmez ḳabūl
Cāyiz olmaz cemʿ-i żıddān diyüp ol (5092)

Şey'-i vāḥid ḥālen olup olmamaḳ
Cüzv kül bir ola bulmaḳ bulmamaḳ (5093)

Dir olar bu nevʿ dür farż-ı muḥāl
ʿAḳla żıddān cemʿine yoḳdur mecāl (5094)

Vāḳıʿā ḥāli beyān itmez saḫun
Bulmadı kes bu dıraḫta şāḫ u bün (5095)

Bil ḥaḳīḳatdür şerīʿat maʿrifet
Maʿnī birdür muḫtelifdür ger ṣıfat (5096)

Şerʿ fīʿli maʿrifet ḳavl-i resūl
İʿtiḳādīdür ḥaḳīḳat rāst yol (5097)

İʿtiḳāda fīʿl ü ḳavl uymaḳ gerek
ʿAḳl bu ḫoş maʿnīyi duymaḳ gerek (5098)

Şerʿden bir ṭaş ḳaparsa bir ḥarīf
Tez helāk ider anı şerʿ-i münīf (5099)

İmdi dut iḫvānuñıla pendümi
Muḥkem eyle ʿaḳluña peyvendümi (5100)

Eyleme hīç bir ḥarāma irtikāb
Gitmesün her ān elüñüzden kitāb (5101)

Oḳı ṣarf u naḥv ü manṭıḳ hem kelām
Pes maʿānī vü beyān iy nīk-nām (5102)

ʿİlm-i ṭıbb u hendese heyʾet nücūm
Ḫoş riyāżiyātdan kesb it ʿulūm (5103)

Fıḳh ü tefsīr ü ḥadīṣ ü hem uṣūl
Bul ferāyiże teyaḳḳunla vuṣūl (5104)

ʿÖmrüñi ṣarf itme ālāta hemīn
Ḥaḳḳı saʿy it bilesin ḥaḳḳaʾl-yaḳīn (5105)

Evvelā ḳıl iʿtiḳāduñı ṣaḥīḥ
Müʾmin ol kim küfrdür ġāyet ḳabīḥ (5106)

Tañrıyı bir bil resūli Ḥaḳ nebī
Enbiyāya ḥaḳ dimeyendür ġabī (5107)

Ṣaḳla ḳalbüñi nifāḳ ilḥādden
Meẕheb ögren sünnī ḫoş üstāddan (5108)

Ḳalbüñi uydur dilüñe dāyimā
Ṭoġru söyle eyleme kizb ü riyā (5109)

Key ṣaḳın ẕenb itmede olma dilīr
Hīç günāh itme ṣaġīr ü ger kebīr (5110)

İşleseñ ṣuç tevbe ḳıl ardınca tīz
Ḳıl ḥaẕer ẕenb itmede olma sitīz (5111)

Günde yüz kez Ḥaḳḳa istiġfār ḳıl
Ẕikr-i Ḥaḳḳı rūz u şeb tekrār ḳıl (5112)

Eyle her farżı ādetā vaḳt-i merg
Key ṣaḳın evḳāt-ı ḫamsı itme terk (5113)

Vaḳti yirinden şaşurma iy melīḥ
Kim edā yegdür ḳażādan bil ṣaḥīḥ (5114)

Ḥaẕẕuñ oldukça nevāfil ḳıl dürüst
Vācib ü farża mücidd ol olma süst (5115)

İstiḫāre vü teheccüd ṣubḥ u şām
Ḳıl ḍuḥā işrāḳ u evvābīn müdām (5116)

Atañ anaña riʿāyet ḳıl müdām
Her ḳarındaşuñla dirlik ḳıl müdām (5117)

Ġıybet itme kimseye ḳılma ḥased
Vir zekātuñ māluñ olsa itme sed (5118)

Ḥacc u ṣavmıla ġazāyı pīşe ḳıl
Ḳudretüñ vaḳt-i edā endīşe ḳıl (5119)

Lā-büd olur ḥaşr-i ecsād iy piser
Hem suʾāl-i herʿamel ger ḫayr u şer (5120)

Mü'mine olur sekiz cennet maḳām
Yidi dūzaḫ kāfiredür ber-devām (5121)

Ḥaḳ Teʿālāyı görürler mü'minīn
Pes ʿazābından olur ḳamu emīn (5122)

Ġuṣṣadan bunları Ḥaḳ ʿişmet ider
Ḥūr u ġılmān bunlara ḫıdmet ider (5123)

Olur ehl-i cennete dāyim ḫulūd
Ḳaplar ehl-i nārı dāyim ḳara dūd (5124)

Hergiz aʿmāle gerekmez iʿtimād
Ḳula ʿacz iẓhārıdur bu yolda zād (5125)

Kimse hergiz mevtden bulmaz ḫalāṣ
Aġlayup ʿaczin bilendür ʿabd-i ḫāṣ (5126)

Żaʿīfī, verdiği nasihatlerinde oğluna "Gözümün ve gönlümün ışığı ey oğul" hitabıyla başlayarak "Şeyḫ ʿAṭṭār'ın sözlerini anlatıp bütün sırlarını sana açıkladım; kulak tut, dinle!" dedikten sonra, ʿAṭṭār'ın tavrının aklın dışında olduğunu, onun, boş olan sözün içini doldurduğunu ancak, sözlerinin "kāl ehli" yani zahir ve şer'î ilimlerle uğraşanlar tarafından kabul edilmediğini anlatır ve oğluna bu konuda hangi taraftan yana tercih yapması gerektiğini ikna edici bir şekilde ifade eder. Şaire göre, gerçekte şeriat ve marifet aynıdır; mana bir ve ancak sıfat çeşitlidir. Şeriat Peygamber'in fiilleri, hareketleri; marifet ise, sözleridir ve bunların hepsi inancı oluşturur. Aklın şeriat ve marifetin hoş manasını kavrayabilmesi için Peygamberin hareketlerine ve sözlerine uyması gerekir ve bu da imanla alâkalıdır. Şeriatle marifeti birbirinden ayırmamak gerekir. Bunun için şair, oğlundan kardeşleriyle beraber öğüdünü tutmasını ve yazdıklarını da aklında sıkıca muhafaza etmesini ister. Burada şairin zahitle gönül ehlini mukayesesi vardır ve şair tercihini, "Hakikatte şeriat ve marifetin bir" olduğunu belirterek ʿAṭṭār'dan yani gönül ehlinden yana kullanmıştır.

Bundan sonra şair, oğluna, haramdan sakınmasını, kitabı yani Kur'ân'ı elinden düşürmemesini söyler ve oğlundan devrine ait "sarf, nahv, mantık, kelâm, mânâ, beyan, tıp, hendese, hey'et, nücum, riyaziyat, fıkıh, tefsir, hadis, usul" ilimlerinin her biriyle ilgilenmesini ister. Żaʿīfī'nin burada devrine ait olan bu bilimleri sayması, devrinin bilim ve eğitim anlayışını göstermesi bakımından önemlidir.

Şair, daha sonra oğluna boş şeylerle hayatını boşa geçirmemesini, inancını sağlam kılarak küfürden uzak durmasını, Tanrı'yı bir ve Peygamber'i onun resulü bilmesini ve kalbini nifaktan uzak tutarak "sünnî hoş üstād"dan mezhep öğrenmesini söyler. Sonra da, iyi insan olması için dil ile kalbin bir olması, riya ve yalandan uzak durmak, suç işlememek, büyük ve küçük günahlardan sakınmak, tövbe etmek, daima Allah'ın adını zikr etmek, her farzı sanki ölüm gelip çatmış gibi yerine getirmek, beş vakti asla terk etmemek ve vaktinde kılmak, nafile ibadet etmek, anaya babaya itaat, herkesle dirlik içinde olmak, dedikodu yapmamak konularında oğluna, hem bu dünyasını, hem de ahiretini mamur edecek öğütlerde bulunur.

Żaʿīfī, en sonunda oğluna "ölümden asla kurtuluş olmadığını, herkesin günün birinde mutlaka öleceğini ve hesap gününde, yapılan her amelden, hayır ve şerden hesap sorulacağını ve kulun her zaman ne kadar aciz olduğunu bilmesi ve hissetmesi gerektini" söyleyerek nasihatlerini bitirir.

Żaʿīfī'nin oğluna söylediği nasihatlerde, o devirde yani Osmanlı İmparatorluğunun en ihtişamlı ve en güçlü olduğu dönemde "Müslüman bir Türk Genci"nin portresini çizmesi bakımından önemlidir.

Buraya kadar tercümeyle aslı arasında metnin içeriği, şekli ve anlamı bakımlarından benzeyen ve ayrılan tarafları tespit etmeye çalıştık. Bunların yanında, Żaʿīfī'nin tercümedeki başarısını tespit edebilmek için vezin, kafiye ve redif bakımından da eser ile aslı arasında bir karşılaştırma yapmak gerekir. Şairin vezin,

kafiye ve redifleri aktarmada nasıl bir yol izlediğini aşağıdaki örneklerde görmek mümkündür:

ʿAṭṭār eserini, aruzun remel bahrinin Fāʿilātün Fāʿilātün Fāʿilün kalıbıyla yazmıştır. Żaʿīfī de Gülşen-i Sī-murġ'u, aynı vezinde tercüme etmiştir; ancak şairin, vezni uygularken yahut eserini "Fāʿilātün Fāʿilātün Fāʿilün" vezninde tercüme ederken bazı zorluklarla karşılaştığı görülmektedir. Meselâ tercümede beyti anlam bakımından çevirirken Farsça kelimelerin Türkçe karşılığı olan kelimeleri vezne uydurmakta zorlanmış, bunun için de imale ve zihaf yapmak zorunda kalmıştır. Bazen de vezne uygun kelime bulmuş, fakat bulduğu kelime de anlamı daraltmıştır. Genel olarak imaleleri zihaflarından fazla olan Żaʿīfī, zaman zaman da vezin yüzünden kelimeleri birleştirerek kelimelerin sonundaki ünlüleri düşürmüştür. Bunların yanında şair, ahengi sağlamak amacıyla, "var", "baş", "tağ", "yok" gibi Türkçe kelimeleri de medli okumuştur.[1]

1- Żaʿīfī'nin Gülşen-i Sī-murġ'da vezin zaruretinden dolayı Türkçe kelimelerdeki kısa ünlüleri uzatarak yaptığı imaleler:[2]

Çarḫ dülābını gerdişde ḳodı
*Yi*ri ārām *a*nı cünbüşde ḳodı (5)

Yapdı nüh ṭārum i*ki* ḥarf-emrile
Altı gün*de yi*di encümle bile (7)

Rūḥa ṣūret virdi āb-ı pākden
Ḳıldı *bu* kārı bir *a*vuç ḫākden (12)

Gāh āteş yüzin itdi deste-gül
Gāh deryā *yüzi*ne bağ*la*dı pül (15)

*Ni*çe söyler *ni*çe ṣorarlar enām
*Bi*le mi hīç ẕerre kün*hini* tamām (144)

---

[1]Şairin yaptığı aruz hataları ayrıntılı olarak "Şekil Bakımından İnceleme" bahsinde anlatılacaktır.
[2]Verilen örneklerde imale, zihaf ve med bulunan kelime ya da heceler daha koyu ve italik yazılmıştır.

Ser-nügūn bī-dest ü pā gerdūn-ı dūn
Ser-firāz olanları ḳılur zebūn (145)

Niçe ulular gemisin itdi ḫurd
Düşürüp gird-āba anı ḳıldı mürd (1035)

Ḳa'r-ı deryāda nefes ger vire kes
Mürde çıḳar üstine āḫir nefes (1037)

Bu deñizden bārī dutmazsan kenār
Seni āḫir ġarḳ eyler rūzigār (1040)

Müşterī çoġ idi ṣatan aġzı ḫuşk
Biş Yūsuf aġarı istedi müşk (2853)

2- Ża'īfī'nin Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ünlüleri kısa okuyarak zihaf yaptığı kelimeler:

Gel berü iy Ḳumrī-i nāzük-laḳab
Şād getdüñ teng-dil geldüñ 'aceb (677)

Bize sulṭānlaḳ idi yañlış ḫayāl
Virdi ol az şādilıḳ çoḳ çoḳ melāl (974)

Ḥażret-i sulṭāna ger lāyıḳ olam
Yek bu bī-ḥad vādī yolların bulam (992)

Bu deñizden bārī dutmazsan kenār
Seni āḫir ġarḳ eyler rūzigār (1040)

Nā-gehān bir 'ālī manẓar gördiler
Anda bir duḫter ne duḫter çün ḳamer (1265)

'İsīveş gūyā lebi virür ḥayāt
Çün Mesīḥā-demdür ol yūḫyi'l-mevāt (1284)

Senden oldı yüregüm ḫūn dīde ebr
Sendenem bī-yār u bī-kes [ü] bī-ṣabr (1393)

El şunup birbirine girişdiler
Ne ayaḳ ne *bāl* ne per ḳaldı ne ser (1755)

Her ne deñlü geşt itdi az u bol
Görmedi bir *çūb* ḳımıldar anda ol (1764)

Dest ḳanı başuma ṭopraḳ şaçam
Ḳanlu ṭoprakdan *yāḫ*ud başum açam (1330)

Pes görüp yol ḳaydını ḫayl ü sipāh
İtti*fāḳ*la eylediler ʿazm-i rāh (1734)

Didi ṣūfī *ḫūnī* idüñ iy kişi
İşlerüñde yoġ idi cennet işi (1843)

3- Żaʿīfī'nin med yaptığı Türkçe kelimeler:

ʿArşı āb üstine bünyād eyledi
*Ṭaġ*lardan ferşe evtād eyledi (2)

Eridi deryā aña teslīmden
*Ṭaġ*lar efsürde ḳaldı bīmden (10)

Teng-i ḫod-bīn*lik*den ḳurtılasız
Daḫı bī-dīn*lik*den ḳurtılasız (727)

Ḥabbe degmez cān çün cānānsuz
Merd iseñ vir cānuñ olma *ān*suz (754)

Ẕerreler kim *var* kevneyn içre bol
Bildügüñ şanma Ḫudā vehmüñdür ol (102)

Bu deñiz yüzin bilür ger *var* bes
Līki ḳaʿrından degül āgāh kes (136)

Sāye-i ḫurşīdde hem-ẕerreyem
Yoḳ varlaḳ māyesinden bir direm (247)

*Var*dur bizüm daḫı çün şāhumuz
*Yoḳ*dur pes bundan ayruḳ rāhumuz (700)

Biri nā-geh *baş* çekdi secdeden
Mesḫ ü melʿūn oldı ḫor u rāh-zen (126)

Söyledi avcında anuñ *ṭaş*lar
Bitdi kāfir yüreginde *baş*lar (296)

Müşterī çoġ idi ṣatan aġzı ḫuşk
Biş Yūsuf aġarı istedi müşk (2853)

4- Ẓaʿīfī'nin vezin yüzünden hecelerini birleştirerek ünlülerini düşürdüğü kelimeler :

Ummasun bunuñ gibiden kes vefā
K'anda dildārı ümīdidür ḫaṭā (1038)

Gerçi irmez *kims'eli* fitrāküñe
Baş ḳoduḳ biz ḫāk-i pāy-ı pāküñe (419)

Çünki ol meh yüzine ḳıldı naẓar
Gird'elinden düşdi ḳaldı ḫīre-ser (805)

Bulmaġıçün rūḥ bu segden amān
Ataram seg nefsüm *aġzın'üstüḫ̆ān* (954)

Ger kimüñ *ẓıll'idügüñ* bildüñse ḫoş
Ger öli ger diri fārıġsın ḫamūş (1140)

Ṭāʿatil'olmaz bu iy göñli açuḳ
K'eyledi bu ṭāʿati İblīs çoḳ (1809)

Leşker-i şeh didiler iy ḫār-keş
İki cev yüküñ *bahās'iy* bār-keş (1882)

Baḥr-i rāza *ç'oldı* çeşm-i nūr ṭuş
Nāzdan düşdi yüzi üstine ḫoş (280)

Hem mübārek yaġrınında *ç'āfitāb*
Dāyim iderdi nübüvvet mühri tāb (327)

Ḥāżırūn *n'olaydı* didi yek-be-yek
Ġāyib olsaḳ biz de ẕe'n-nüreyn tek (467)

Düşmene böyle çü şefḳat eyler ol
N'eyler aña k'ola Ṣıddīḳ-i Resūl (545)

N'añlasun andan bu ẕerre ḫāk çoḳ
ʿAḳla çün ser-māye-i idrāk yoḳ (740)

Żaʿīfī'nin, Türkçe kelimelerin hemen hemen tamamında ahengi sağlamak için imale yaptığı görülmektedir. Yukarıdaki vezin kusurlarının yanında şairin vezni başarıyla uyguladığı beyitler de vardır.

Şair, kafiye ve rediflerinde zaman zaman ʿAṭṭār'daki kafiye ve redifleri olduğu gibi aktarmış, zaman zaman da kafiyenin türü bakımından ʿAṭṭār'la aynı çeşit kafiyeyi kullanmıştır. Bunun yanında Żaʿīfī'nin kafiye ve rediflerinde Türkçe kelime ve fiillerin yanında Türkçe, Farsça karışık kelime ve fiilleri de kullandığı görülmektedir. Aşağıdaki örneklerde, Żaʿīfī'nin tercüme yaparken kafiye ve redifleri eserin aslına göre nasıl uyguladığını görmek mümkündür:

حق تعالی گفت با موسی براز
کاخر از ابلیس رمزی جوی باز (163/2937)

Didi Mūsāya Ḫudā rāzıla sen
Āḫir iste bir remez İblīsden (3204)

ʿAṭṭār, yukarıdaki beyitte "rāz" ve "bāz" kelimeleri ile kafiye yapmış, Żaʿīfī ise ilk mısrada "rāz"a ek getirip tekil ikinci kişi zamirini kullanmıştır. İkinci mısrada da "İblīs" kelimesine ayrılma hâli eki getirip "sen" ile kafiyelendirmiştir.

چون بدید ابلیس را موسی براه
گشت از ابلیس موسی رمز خواه (163/2938)

Gördi pes İblīsi Mūsā rāhda
Remz andan istedi ol gāhda (3205)

ʿAṭṭār, bu beyitte "rāh" ve "ḫᵛāh" kelimeleriyle kafiye yaparken Żaʿīfī de, "rāh"a uygun olarak "gāh" kelimesiyle yaptığı kafiyeye Türkçe bulunma hâli eki "-da/-de"yi redif olarak getirmiştir.

گفت دایم یاددار این یك سخن
من مگو تا تو نگردی همچو من (163/2939)

Didi dut yāduñda direm bir suḫen
Bencileyin olmayasın dime ben (3206)

Żaʿīfī, burada ʿAṭṭār'ın kafiye yaptığı "suhen" ve "men" kelimlerini olduğu gibi alarak yaptığı kafiyede sadece "men"i Türkçeleştirmiştir.

گر بمویی زندگی باشد ترا
کافری نه بندگی باشد ترا (164/2940)

Sende bir ḳıl olsa benlikden eger
Kāfirīdür bendegi degül bu ser (3207)

Żaʿīfī, burada anlamı tam olarak aktarmasına karşılık, ʿAṭṭār'dan tamamen farklı bir kafiye kullanmıştır.

راه را انجام در ناکامیست
نام نیك مرد در بد نامیست (164/2941)

Nām u nengidür erüñ bed-nāmlaḳ
Bu yoluñ encāmıdur nā-kāmlaḳ (3208)

Yukarıdaki beyitte Żaʿīfī, ʿAṭṭār'ın kullandığı Farsça "est", "-dır/-dir" bildirme eki yerine, Türkçe ek getirerek ʿAṭṭār'ın kullandığı kelimelerle kafiye yapmıştır.

زانك اگر باشد درين ره كامران

صد منی سر برزند در يك زمان (164/ 2942)

Merd zīrā olsa bunda kāmurān
Ḳaldurur baş yüz menī her bir zamān (3209)

Żaʿīfī'nin burada da ʿAṭṭār'ın kullandığı "kāmrān" ve "zamān" kelimeleriyle kafiye yaptığı görülmektedir.

Sonuç olarak Żaʿīfī, ʿAṭṭār'ın yazdığı Manṭıḳu't-Ṭayr adlı eseri Gülşen-i Sīmurġ adıyla Türkçeye çevirirken eserin söyleyiş ve anlatış şeklini bir ölçüde yansıtmaya çalışmış, ʿAṭṭār'ın beyitlerindeki temel kelimeleri ve tamlamaları bazen Türkçeleştirmiş, bazen de olduğu gibi aktarmış; deyimleri ise anlamlarını vermek yerine kelime kelime tercüme etmiştir. Şairin Farsça yardımcı fiilleri, ek ve takıları, edatlardan da bazılarını Türkçeye çevirdiği görülmektedir.

Żaʿīfī şekil ve konu bakımından da eserin aslına bağlı kalmakla birlikte, bazı hikâyeleri tercümesine almamış, büyük çoğunluğunu tercüme ettiği eserinde ʿAṭṭār'daki bazı beyitleri de atlamıştır. Bunun yanında Żaʿīfī'nin, Peygamber ve dört halife methi ile bazı hikâyelerde tercümeyi genişlettiği, buna karşılık bazı kuşların soruları ile Hüdhüd'ün onlara verdiği bazı cevapları da kısalttığı görülmektedir. Ayrıca şair, Şeyḫ Sanʿā Hikâyesi'nin sonunu tamamen değitirmiştir. Bazı yerleri olduğu gibi çeviren Żaʿīfī, esere eklemelerde bulunmuştur; meselâ oğluna öğütler vermiş, eserinin hatime bölümünde de bir parça çektiği sıkıntı ve üzüntülerden bahsederek hasbihâl etmiş ve bu eseri niçin yazdığını açıklamıştır.

Żaʿīfī'nin, eserini genellikle Türkçe kelimelerle Farsça yazmış gibi olmasına rağmen eserinde, kendi şairliği ve sanatçı kişiliğini de yansıttığı görülmektedir.

"Tefekkür"ü temin eden tercümeler, "öteki"ni tanımanın ve yeni ufuklara açılmanın en önemli vasıtalarından biridir (Kefeli 1999:147). Böylece tercümeler,

hem şaire, hem de okura yeni ufuklar açması bakımından önem taşımaktadır. Andre Gide'in "Her yazarın bir yabancı eseri tercüme ederek kendi edebiyatını zenginleştirmesi gerekir." (Kefeli 1999:148) diyerek tercümelerin önemini vurguladığı sözü gereği Żaʿīfī de, kendi devri içerisinde üzerine düşeni yerine getirmiş ve yaptığı çevirilerle, edebiyatımızı besleyen kaynaklardan biri olmuştur.

IV. BÖLÜM

GÜLŞEN-İ SĪ-MURĠ'UN ŞEKİL VE MUHTEVA BAKIMINDAN İNCELENMESİ

A) GÜLŞEN-İ SĪ-MURĠ'UN İÇ YAPISI

I- KONUNUN KAYNAĞI VE OLAYIN ÖZETİ:

Gülşen-i Sī-murġ, ʿAṭṭār'ın tasavvufu öğretmek gayesiyle yazdığı Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ının 16. yüzyıl tercümesi olup, eserin konusu, Sī-murġ'u, yani tek varlık olan Tanrı'yı bulmak ve ona kavuşmak için kuşların başlarından geçen maceraları içermektedir. Konunun kaynağı ise, Kur'ān-ı Kerīm'de bulunan Neml Suresi (27/20-44)'ne dayanmaktadır. Kur'ān-ı Kerīm, Hz. Süleyman'dan bahsederken diğer vasıfları yanında kendisine kuş dilinin öğretildiğini, cinler, insanlar ve kuşlara hükmettiğini ve onlardan oluşan ordularının bulunduğunu bildirmektedir. Ayetlerde bu konuda şunlar yer almaktadır: Bir sefer sırasında ordularıyla birlikte karınca vadisine gelen Hz. Süleyman, kuşları gözden geçirir ve Hüdhüd'ün orada olmadığını anlayınca "Ya mazeretini gösteren apaçık bir delil getirecek ya da onun canını iyice yakacağım yahut onu boğazlayacağım." (Kur'ān 27/21) der. Çok geçmeden Hüdhüd gelip Hz. Süleyman'a onun bilmediği Sebe ülkesinden haber getirdiğini, oradakilerin güneşe taptığını ve bir kadın tarafından yönetildiklerini söyler. Bunun üzerine Hz. Süleyman, Hüdhüd'e bir mektup vererek Sebe'ye götürmesini ve oradaki yöneticilerin nasıl bir karar alacaklarını öğrenmesini ister. Mektubu okuyan Sebe melikesi, "Mektup Süleyman'dandır, rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla başlamaktadır." (Kur'ān 27/30) diyerek ileri gelen adamlarıyla istişare ettikten sonra Hz. Süleyman'a bazı hediyeler göndermeye karar verir.

Hüdhüd hakkında Kur'ān-ı Kerīm'de verilen bilgilerin yanında İslâmî literatürde daha başka bilgiler de bulunmaktadır. Buna göre Hz. Süleyman Beytü'l-Makdis'in yapımını tamamladıktan sonra, cin, şeytan, kuş ve vahşi hayvanlardan kurulu bir ordu ile önce Mescid-i Harām'a, oradan da Yemen'e gitmek üzere yola çıkar. San'ā'ya vardığında orada konaklar ancak o sırada su sıkıntısı baş gösterir. Toprağın altındaki suyu görebilme gücüne sahip olan ve bu konuda Hz. Süleyman'a rehberlik eden Hüdhüd, aranır fakat bulunamaz. Bundan sonra olaylar Kur'ān'da anlatıldığı şekilde gelişir. Bir başka rivayete göre Hüdhüd, Süleyman Peygamber'in adı geçen yerde konaklama işiyle uğraşmasını fırsat bilerek etrafı dolaşmaya çıkar ve Sebe ülkesinin melikesi Belkıs'ın bahçesini görür. Orada, kendisine Belkıs ve saltanatı hakkında bilgi veren Ufayr adlı Yemen Hüdhüdü ile karşılaşır. Hüdhüd, namaz vakti yaklaştığı için suya ihtiyaç duyan Hz. Süleyman'ın kendisini aramasından endişe ederse de Ufayr ile Belkıs'ın mülkünü dolaşır. Ancak geri döndüğünde ikindi vakti olmuştur. Bir başka rivayette ise, Hz. Süleyman'ın susuz bir alanda konakladığından önce insanlar, cinler ve şeytanlardan su bulmalarını istediği, daha sonra, yerin altındaki suları görme özelliğine sahip olan Hüdhüd'ü arattığı ancak onun bulunamadığı anlatılır. Hüdhüd'ün aranmasıyla ilgili başka bir sebep de nöbetine gelmeyişidir (Taberî XI/144).

Bir rivayete göre de Hz. Süleyman bir sefer sırasında bütün maiyetiyle birlikte rüzgâr tarafından uçurulan bir halı üzerinde yol almakta ve kuşlar tarafından güneşten korunmakta iken bir aralık başına güneş ışınlarının gelmesiyle o tarafa bakar ve Hüdhüd'ün yerinde olmadığını fark eder. Bunun üzerine yapılan soruşturma sonucunda kuşların yöneticisi Akbaba Hüdhüd'ü bir yere göndermediğini söyleyince Hz. Süleyman öfkelenir ve onu mutlaka cezalandıracağını veya öldüreceğini söyleyerek kartala Hüdhüd'ü bulmasını emr eder. Kartal havada, Yemen'den dönen Hüdhüd'le karşılaşır ve beraberce Hz. Süleyman'ın huzuruna gelirler. Hz. Süleyman,

Hüdhüd'ün Belkıs'a dair anlattıklarını dinledikten sonra bir mektup vererek onu Sebe'ye gönderir (Sa'lebī 236-239).

İslâmî litaratürde ve edebiyatta Hüdhüd'ün bir çok özelliği vardır: Toprağın altındaki suyu görür. Eşine çok bağlıdır; eşi ölünce yeni bir eş aramaz. Anne babasına karşı çok saygılıdır; yaşlandıklarında onların yiyeceklerini temin eder. Annesi öldüğünde uygun bir yer buluncaya kadar onu başında taşır. Bu yüzden mükâfat olarak güzel bir tepelikle donatılmıştır. Hz. Süleyman, yerin altında gizlenen düşman askerlerinin yerini belirlemek için Hüdhüd'ü görevlendirmiştir. Buna benzer inanışlar Yunanlılar ve Romalılar'da da bulunmaktadır (Dictionnaire de la Bible 1912: III/I 780). Hüdhüd hakkında Kur'an'da verilen bilgiler, Eski Ahid'in Ârâmîce tercümelerinden Targum Şeni'de de görülmektedir (Harman, Kurnaz 1998:461-462).

Konusunun kaynağını Kur'an'dan alan ve bir çerçeve hikâye ile araya ilâve edilen küçük hikâyelerden oluşan Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'daki çerçeve hikâyenin aslı, edebiyatta ilk olarak Muhammed yahut Ahmed Gazālī'nin hem Arapça, hem de Farsçası günümüze kadar gelmiş olan Risāletü'ṭ-Ṭayr'ına dayanmaktadır. Gazālī'nin, risalesinde kuşlar, ʿAnḳā'yı padişah seçerler ve onun bulunduğu uzak adaya gitmeye karar verirler. Yolda çoğu helâk olur. Adanın merkezine kadar varanlar ʿAnḳā'ya kendisi için geldiklerini ve kendisini padişah seçtiklerini haber verince, ʿAnḳā, istigna gösterir ve geri dönmelerini emrederse de, sonunda onlara acıyarak padişahlığı kabul eder (Ritter 1979:9). Gazālī'den sonra ʿAṭṭār, bu hikâyeyi pek çok teferruat ile zenginleştirmiş, Hüdhüd ile çeşitli kuşlar arasındaki konuşmalarda hüsn-i taʿlīl sanatı ile orjinal bir tarzda tasavvufî fikirleri ifade etmeye çalışmıştır. Gazālī'nin ʿAnḳā'sı yerine ʿAṭṭār'da kuşlar, Kafdağı'ndaki Sī-murġ'u bulmaya giderler ve Hüdhüd'ü de bu yolculukta kendilerine kılavuz seçerler.

ʿAṭṭār'ın eserleri içinde en meşhuru olan Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'da Hüdhüd, başında hakikat tacı taşıyan bir kuş olarak gösterilmiştir. Tasavvufî bir mesnevi olan bu

eserde kuşların yolculuğu ise, ruhun Allah'ı arayışının mistik seferini sembolize eder. Tasavvuftaki kesret-vahdet, zuhur-taayyün düşüncelerine dayanan bu sembolik hikâye, İran ve Türk edebiyatında defalarca işlenmiştir. Sühreverdī el-Maktūl'e göre Hüdhüd, derunî ilhamın sembolüdür.

Mevlānā Celāle'd-dīn-i Rūmī'nin Mesnevī'sinde Hz. Süleyman'la ilgili bir hikâyede yer altındaki suları görmesiyle anlatılan Hüdhüd, kılavuz kuş yani mürşit olma özelliğiyle Türk edebiyatında da işlenmiştir. Gülşehrī'nin aynı adı taşıyan mesnevisinde şair, Hüdhüd'ün aklı, diğer kuşların halkı, Sī-murġ'un da Tanrı'yı temsil ettiğini şöyle dile getirmiştir:

Hüdhüd ü ḳuşlar ü Sīmürġ(a) miṣāl
ʿAḳl u ḫalḳ u Tañrı oldı Zü'l-Celāl

Böylece "Halkı temsil eden kuşlar, aklı temsil eden Hüdhüd'ün kılavuzluğunda Tanrı'yı temsil eden Sī-murġ'u aramaya çıkacaklardır." (Levend 1957:17). Ali Şīr Nevāi'nin ʿAṭṭār'a nazire olarak yazdığı fakat konuyu değiştirerek zenginleştirdiği Lisānü'ṭ-Ṭayr'ında Hüdhüd, kesret-vahdet ilişkisi içinde Tanrı'ya ulaşmayı sembolize eder. Derviş Şemseddīn ise, Deh Murġ'unda her biri bir kişiyi veya tipi temsil eden ve aralarında "hekim" sıfatıyla Hüdhüd'ün de bulunduğu on kuşun birbirleriyle olan münazarısını anlatır.

Żaʿīfī'nin, çerçeve hikâye ve bir münasebet düşürülerek anlatılan küçük hikâyelerden oluşan ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ını, 16. yüzyılda aslına sadık kalarak Gülşen-i Sī-murġ adıyla tercüme ettiği eserde, olaylar şöyle cereyan etmektedir: Kuşlar, "Bu zamanda hiçbir ülke padişahsız değil, bundan böyle bizim de padişahsız kalmamamız lâzım. Kendimize bir padişah seçelim." diyerek bir araya toplanırlar. Bu sırada kendisini Süleyman Peygamber'in mahremi ve postacısı olarak tanıtan Hüdhüd gelir ve "Sizin zaten bir padişahınız var ama sizin ondan haberiniz yok. O bize bizden yakın da biz ondan uzağız. Daima padişah odur, adı Sī-murġ'dur. O binlerce nur ve zulmet perdeleri ardındadır. Gelin de onu arayıp bulalım." der. Bunun

üzerine kuşların her biri bir çeşit özür getiriyorsa da Hüdhüd, hepsine ikna edici, onları inandırıcı cevaplar vererek yola çıkmaya karar vermelerini sağlar. Ancak kuşlar, yolu bilmediklerini bir rehbere ihtiyaç duyduklarını, tek başlarına olurlarsa yolu şaşırabileceklerini söyleyerek uzun uzun rehberin vasıflarını anlatırlar ve aralarında kur'a çekmeye karar verirler. Kur'a kime çıkarsa o rehber olacaktır. Böylece her seferinde kur'a Hüdhüd'e çıktığı için o rehber olur ve hep birlikte yola koyulurlar. Yolda kuşların çoğu bitkin ve yorgun bir hâle gelerek yolculuğa devam etmemek için teker teker itiraza kalkışırlar. Hüdhüd bıkmadan yorulmadan her itiraza cevap verir ve önlerinde "istek, aşk, marifet, istigna, tevhit, hayret ve fakr u fena" adları verilen yedi vadi daha kaldığını, bunları aştılar mı Sî-murġ'a ulaşacaklarını söyler. Kuşlar son bir kere daha gayrete gelip yola koyulurlar ancak, kuşların kimisi yoldaki girdaplarda kalır, kimisi yem isteğiyle bir yere dalar, kimisi de aç, susuz can verir. Nihayet yüzlerce kuştan sadece otuz kuş, bu vadileri aşar ve önlerine çıkan meleğe Sî-murġ'u sorar. Bundan sonra bir postacı gelir ve her birinin önüne birer kâğıt parçası koyup okumalarını ister. Kuşlar bu kâğıtları okuyunca, yaptıkları her şeyin yazılı olduğunu görüp şaşırırlar. Bu sırada Sî-murġ da tecelli eder fakat, tecelli edenin kendileri olduğunu ve kendilerinin Sî-murġ'dan, yani mana bakımından otuz kuştan meydana geldiğini görüp büsbütün hayretlere dalarlar. Bunun üzerine Sî-murġ, "Siz buraya otuz kuş geldiniz, otuz kuş göründünüz. Daha fazla, yahut daha eksik gelseydiniz o kadar görünürdünüz. Burası bir aynadır." der. Böylece bu makamda hepsi Sî-murġ'da fani olur; artık ne yol kalır, ne yolcu, ne de kılavuz.

II-TAHKİYE ÖZELLİKLERİ

Bir çerçeve hikâye ile aralarda asıl hikâyeyle ilgi kurularak anlatılan küçük hikâyelerden oluşan ve temsilî surette "vahdet-i vücut" inanışını anlatan bu eseri daha iyi anlamak için, metnini, "vak'a çevresinde parçalara ayırmak" (Aktaş

1984:49) gerekir. Böylece, çerçeve hikâyeyi ayrı inceleyip aralarda anlatılan hikâyeleri de çerçeve hikâye ile olan bağlantılarını ortaya koyacak şekilde sınıflandırarak incelemek "anlatma esasına bağlı metnin" tahlilini kolaylaştıracaktır. Buna göre, mesnevideki konunun işlendiği asıl bölümü, daha küçük anlam birliklerine ayırmak mümkündür:

1-Olay Örgüsü

Asıl hikâyenin anlatıldığı kısım "Āġāz-ı Dāsitān" başlığı ile başlar ve buradaki ilk yedi beyitte anlatıcı-şair tarafından Hüdhüd selâmlanır ve onun çerçeve hikâyede yükleneceği vazifeye göre özellikleri anlatılır:

İy hidāyet Hüdhüdi gel merḥabā
Pīşüvā vü peyk-i hādī-i hüdā (626)

İy Sabā ser-ḥaddini seyrān iden
Yel gibi taḫt-ı Süleymānla giden (627)

İy Süleymānıla iden güft u gū
Ṭurre-i Belḳīsı gören mū-be-mū (628)

İy şeker-lebden viren şīrīn suḫen
Mürde cān bulsun ḥayāt açġıl dehen (629)

İy bugün tāc-ı tefāḫürle gelen
Cümle esrār-ı Süleymānı bilen (630)

Bend-i dīv it aç zindān ḳapusın
Ḳaṣra gir seyr it Süleymān ṭapusın (631)

Ḥabs-i zindān eyledükde dīvi zār
Tur Süleymānıla şādırvāna var (632)

Bundan sonra anlatıcı-şair'den sözü alan Hüdhüd, sırayla asıl hikâyedeki mazeret getiren on kuşu "gel gel iy" veya "gel berü iy" ifadeleriyle selâmlar. Eserde yer alan oyuncular ya da kahramanlar böyle bir girişle tanıtıldıktan sonra "Cemʿ Şoden-i

Murġān ve İttifāḳ Kerdend be-Ṭaleb-i Pādişāh" ve "Āmeden-i Hüdhüd der-Pīş-i Cemʿ" başlıkları altında kuşların, padişah talebiyle toplanmaları ve Hüdhüd'ün "hoş tarikat elbisesi sırtında ve hakikat tacı başında" olarak topluluğun önüne gelip kuşları, "Sī-murġ"'un olduğu yere gitmek konusunda ikna etmesi yer alır. Burada Hüdhüd, konuya uygun olarak "Ḥikāyet" başlığı altında Sī-murġ'u anlatan ve onu öven bir hikâye anlatır. Bundan sonra "Münāẓara-i Bülbül bā-Hüdhüd der-Pīş-i Cemʿ-i Murġān"da Bülbül, kuşların önünde Hüdhüd'le konuşarak, kendisine gülün aşkının yettiğini, gülün aşkının dışında hiçbir şeye takat getiremeyeceğini, bu nedenle Sī-murġ'a ulaşacak gücü olmadığı endişesini dile getirir. Bunun üzerine Hüdhüd, Bülbül'ün bu konudaki endişesini gidererek ona, padişahın kızına âşık olan ve sonunda aşkı uğruna canını feda eden dervişin hikâyesini anlatır.

Bundan sonra eserde 30 makale yer alır. Her bir makale, kaçıncı makale olduğu belirtilerek meselâ "Otuzuncı Maḳāle, Su'āl-i Murġ-ı Digerdür" başlığı altında bir kuşun sorusu ile başlar ve kuşun sorduğu soru "Cevāb-ı Hüdhüd" başlığı altında Hüdhüd tarafından cevaplandırılır. Bu soru ve cevaplar arasında araya "Ḥikāyet" başlığı ile konuya uygun bir ya da birkaç hikâye serpiştirilmiştir. Böylece bütün bu soru, cevap ve hikâyelerin toplamı bir makaleyi oluşturur. İlk dokuz makalede kuşların adı belirtilmesine rağmen onuncu makaleden itibaren kuşların adı söylenmez ve makale sayısının yanında ".....Su'āl-i Murġ-ı Digerdür" ibaresi yer alır.

Buna göre, padişahın kızına âşık olan derviş hikâyesinden sonra gelen birinci makalede Ṭūṭī, şeker saçan ağzını açarak yeşil elbiseli olduğu için kuşların Hızır'ı olduğunu, bu yüzden Hızır'ın suyunu istediğini belirtir ve bunun için Sī-murġ'a tahammül edemeyeceğini ifade eder. Burada Hüdhüd, Ṭūṭī'ye cevap verdikten sonra Hz. Hızır ile bir divanenin konuşmasını örnek verir. Bu konuşmada Hızır, divaneye dostluğunu ve "āb-ı hayāt"ı teklif eder; ancak divane, canansız canın ebediyete kavuşmasının bir anlamı olmadığını ifade ederek bu teklifi kabul etmez.

İkinci makalede rengârenk, "Nigâr'ın nakşı" gibi olan Ṭâvus, kuşların önüne gelerek kendisinin "ġayb nakkaşı" tarafından kusursuz olarak yaratıldığını ve kuşların Cebrail (as)'i iken kötü huylu birinin ona zarar verdiğini ve böylece cennetten kovulduğunu anlatır. Bu yüzden o, sultana erecek er değildir, ona cennet yeteceği için Sī-murġ'a gitmesine gerek yoktur. Hüdhüd ona, Tanrı'nın sonsuz bir deniz yarattığını, bu denizin tamamını isteyecekken oradan bir damla yani bir yer istemenin anlamsız olduğunu söyleyerek Hz. Âdem'in cennetten kovulmasının hikâyesini anlatır ve canan önünde çok yer olduğunu, ancak canansız bu yerin hiç kıymetinin olmadığını ifade eder.

Üçüncü makalede Kaz, hulle gibi zarif, hoş bir elbiseyle kuşların önüne gelerek bu dünyada kendisinden daha temiz bedenli ve temiz huylu birinin olmadığını, yaşadığı yer ve elbiseleri temiz olduğu için kuşların zahidi olduğunu ve bunun için susuz yapamayacağını söyler. Bunun üzerine Hüdhüd, suyun "yüzü yunmadıklara ve susamışlara" lâzım olduğunu, nefse uymaması gerektiğini, çünkü nefsin kandırıcı olduğunu,

Nefse uyma gel beni işit beni
Ṣuya iltür getürür ṣusuz seni (893)

şeklinde ifade ettikten sonra bir meczubun iki dünya ile ilgili görüşünü anlatan bir hikâye söyler.

Dördüncü makalede mutlu ve neşeli bir şekilde meclise gelen Kebk, madenlere olan düşkünlüğünü dile getirir ve bütün yediğinin "taş uvagı" olduğunu ve güherden başka bir şeyi dost edinemeyeceğini, gühersiz sarrafın bir işe yaramayacağını söyler. Hüdhüd, Kebk'e, taş gönüllü olarak taşlar içinde kalmamasını, gerçekten içinde özü, cevheri olanların "seng"i istemeyeceğini söyleyerek cevap verir ve Hz. Süleyman ve yüzüğüyle ilgili bir hikâye anlatır. Bu hikâyede Hz. Süleyman, Tanrı'nın sayesinde yüzüğüyle dünyaya hükmederken, yine o yüzük, onu yolundan alıkoyar. Beş yüz sene hükümdarlık yapmasına rağmen

sonunda ölür. Süleyman'a bile bunu yapan yüzük Kebk'e hiç yardım edemez, bunun için önemli olan, her şeyin aslı olan Tanrı'dır. Bu hikâye, Kur'an'da yer alan Hz. Süleyman kıssasının tevil yoluyla yorumudur.

Beşinci makalede, gölgesi hüsrevleri padişah yapan Hümā, zaten kendisi insanlara padişahlık verdiği için Sī-murġ'a ihtiyacı olmadığını belirtir. Hüdhüd de Hümā'ya gururu bırakıp gölgesini def etmesini, padişahlık bağışladığı kimselerin günün birinde mutlaka öleceğini, yaptıklarından dolayı kendisinin de mahşerde utanacağını söyleyerek, Sultan Mahmut'u rüyasında gören birinin hikâyesini anlatır. Hikâyede Sultan Mahmut, yaptıklarından hesaba çekildiği için "Dün benim üstüme saye salan o Hümā kuşunun bugün kanadı kurusun." diyerek Hümā kuşuna kızmaktadır.

Altıncı makalede, sinesini gererek gururlu bir şekilde kuşların önüne gelip kendisini şahların elleriyle beslediğini, şahın elinden yediği bir lokmanın şevkinin yeteceğini, sırf şahı görmek için avlandığını söyleyen Doğan kuşuna Hüdhüd, hakikat varken mecazın kölesi olduğu cevabını vererek kölesinin başına elma koyup nişan alan bir padişahın hikâyesini anlatır ve Doğan'ın da tıpkı bu hikâyedeki köle gibi tehlikeler içinde yüreğinin gamla dolu olduğunu söyler.

Yedinci makalede, kanat açarak gelen Balıkçıl kuşu, her zaman derya üzerinde yaşadığını, deryanın şevkiyle coştuğunu, onun aşkından başka bir şey istemediğini belirtir. Bunun üzerine Hüdhüd, önce deryanın tehlikelerle dolu, suyunun da acı ve tuzlu olduğunu söyler. Sonra gemilerin battığını, insanların boğulduğunu anlatarak böyle bir sudan vefa ummanın hata olduğunu belirtir ve denizle konuşan bir adamın hikâyesini anlatır. Hikâyede adam denize ateşi olmadığı hâlde bu coşmaların ne olduğunu, matemi olmadığı hâlde neden "gök rengi libas" giydiğini sorar. Deniz de adama bütün bunların sebebinin "gerçek sevgili"den ayrı olmak olduğunu söyler.

Sekizinci makalede Baykuş kuşlara, yerinin virane olduğunu söyler; ona viranelikler ve oralarda hazine bulma ümidi yetmektedir. O, bu ümit ile yaşamakta ve viranelerde yer edinmekte olduğundan Sî-murġ'a ihtiyacı yoktur. Hüdhüd, gönlünde altın aşkı olanın Azer ya da Samirî'ye mensup olup kâfir olacağını söyleyerek Baykuş'u, Sî-murġ'a ihtiyacı olduğuna ikna eder ve bir küp dolusu altını olan bir adamın öldükten sonra fare şeklinde oğlunun rüyasına girmesinin hikâyesini anlatır.

Dokuzuncu makalede Serçe, vücudunun zayıflığından ve Sî-murġ'a gidecek gücünün yokluğundan, onun talibinin çokluğuna karşılık kendisinin ona lâyık olmadığından dem vurur. Hüdhüd cevap olarak Serçe'ye, Sî-murġ'a gitmek için gayret etmesi gerektiğini, eğer böyle düşkünlükle yaşayacaksa Hz. Yakup gibi olsa bile Yusuf'una kavuşamayacağını söyler ve Hz. Yakup'un Hz. Yusuf'a olan sevgisinin hikâyesini anlatır. Hikâyede, Yusuf'un ayrılığından güçsüz ve kuvvetsiz bir hâle gelen Hz. Yakup candan hazin bir ah çekince Tanrı'nın lutfuyla Yusuf'una kavuşur.

Eserde ilk dokuz makalede, kuşların özrü ve Hüdhüd'ün cevabından sonra birer hikâye yer alıyorken, dokuzuncu makaleden sonraki bölümlerde ve makalelerde hikâye sayısında bir artış olduğu görülmektedir.

Dokuzuncu makaleden sonra bütün kuşlar Hüdhüd'ün önünde mazeret beyan ederek bu işin, her kuşun işi olmadığını söyler ve Sî-murġ'a nasıl gidecekleriyle ilgili olarak teker teker Hüdhüd'e soru sorarlar. Hüdhüd onlara "siz isteyin, o zaman Tanrı mutlaka yardım eder" diyerek âdeta kuşların Tanrı'ya ulaşmalarını anlatan son kısmın bir taslağını hazırlar. Sonra da Hüdhüd, bu bölüme uygun olarak üç hikâye anlatır. Birinci hikâyede, güzelliğinden dolayı herkes kendisine âşık olduğu için aynalı bir saray yaptırıp cemalini o aynadan halka seyrettiren bir padişahın hikâyesi anlatılmaktadır. Hikâyenin sonucuna göre bu âlemde her ne varsa, hepsi Sî-murġ'un

zibasının gölgesidir. İkinci hikâyede Hüdhüd, İskender'in elçiliğini anlatır. Bu hikâyeye göre İskender, bir yere elçi göndermek ister, ancak gönderecek kimseyi bulamadığı için elçi elbiseleri giyip gizlice kendisi gider. Gittiği yerde de kimsenin duymadığı şeyleri "İskender şöyle buyurdu" diye nakl eder. Kimse bu elçinin İskender Peygamber'in kendisi olduğunu bilemez. O, "Ben İskenderim." deseydi de kimse inanmazdı. Çünkü buradaki halkta İskender'i görecek göz yoktu. Hikâyenin sonucuna göre, padişaha her gönülden bir yol vardır ancak, yol azıtmışların ondan haberi olamaz. Üçüncü hikâyede Ayaz'ın hastalığı anlatılır. Ayaz, nazar değdiği için hastalanır ve sonunda padişahın gözünden düşer. Sultan Mahmut Ayaz'ın hastalığından haberdar olunca bir hizmetçi çağırır ve hemen Ayaz'ın yanına gidip söylediklerini iletmesini ister. Hizmetçiye "Ateş gibi git, duman gibi gel, yel gibi git, şimşek gibi koş, yolda hiç eğlenme, eğer eğlenirsen sana iki cihanı dar ederim." diyerek tenbih eder. Hizmetçi Ayaz'ın yanına vardığında bir de bakar ki, Sultan Mahmut orada. Hizmetçinin aklı başından gider, eli ayağı titremeye başlar, yolda oyalanmadığına dair, yemin billah eder. Bir yandan da padişahın nasıl kendinden önce geldiğini merak eder. Mahmut da hizmetçiye, buna mahrem olmadığı için anlamayacağını, Ayaz'la arasında kimsenin bilmediği gizli bir yol olduğunu ve doğru olan her yolun muhakkak sevgiliye çıkacağını söyler. Bundan sonra araya anlatıcı-şair girer ve kuşların bu sözleri işittikten sonra Sî-murġ'a gitmek için heveslendiklerini ve yüreklerinde bir istek belirdiğini söyler. Sonra kuşlar devreye girer ve Hüdhüd'den bu konuda kendilerine bilgi vermesini isterler. Bu bölümden sonra Hüdhüd'ün kuşlara verdiği nasihat kısmı yer alır. Burada anlatıcı-şair, tekrar devreye girerek "didi Hüdhüd" der ve sözü Hüdhüd'e verir. Bundan sonra da Hüdhüd, âşık olan kişinin bu yolda canından endişe etmediğini, bu yola ayak basanların dinden de küfürden de geçtiğini, yoldaki zorluklara, tehlikelere rağmen korkmayarak ercesine "terk-i ser" eylediklerini söyler ve San'ā şeyhi ʿAbdü'r-rezzāk'ın hikâyesini anlatır: Şeyh San'ā, ilim ve keramet sahibi, "keşif ve esrar ehli", dört yüz müridi olan, nefesi kuvvetli, hadis ve fıkıh âlimi bir kimseydi. Şeyh bir gün

düşünde, Hristiyan güzeline secde ettiğini görür ve müritlerini toplayarak rüyanın yorumu için Rum diyarına gitmek gerektiğini söyler. Müritleri de bunun için kendisiyle birlikte gitmek istediklerini belirtirler. Böylece Ka'be'den Rum diyarına vararak burayı baştan başa dolaşır ve büyük bir kasrın penceresinde Tersa güzelini görürler. O güzeli görür görmez şeyhin aklı başından gidip, ona gönlünü kaptırır. Cümle varı yok olur, o duhterin aşkı canını yağmalar. Şeyh imanını verip küfrü satın alır. Bundan sonra şeyh, tıpkı güneşin dünyanın etrafında dönmesi gibi, sevgilinin kasrının etrafında gece gündüz dolaşmaya başlar; sabrı ve tahammülü elden gider. Müritleri onun gönlünün gamını gidermek için bir araya toplanıp tövbe edip, gusl alıp, namaz kılıp bu kötü durumdan kurtulması için ayrı ayrı akıl verirler. Nihayet, Hristiyan güzeli şeyhe acıyarak ne istediğini sorar. Şeyh güzelden "vasl"ını, eğer olmayacaksa gönlünü geri vermesini ister. Ancak Tersa güzeli "vasl"ın kolay olmadığını, kendinin genç, şeyhinse yaşlı olduğunu bu yüzden şeyhin kendine kefen almasının daha iyi olacağını söyler. Hristiyan güzeli, şeyh ısrar edince ondan İslâm'ı terk etmesini ve şu dört şeyi yapmasını ister; bunlar puta tapmak, şarap içmek, imanı terk etmek ve Kur'an'ı yakmaktır. Şeyh düşünür ve bunların içinde en kolayı şarap içmek gibi gelir. Ancak şeyh şarabı içtikten sonra gerisi gelir ve kızın istediği diğer şeyleri de yapar. Onun bu hâlini gören müritleri durumuna çok üzülürler, isterse onunla kalabileceklerini ama dönerlerse daha iyi olacağını söylerler. Bunun üzerine şeyh, müritlerine Ka'be'ye geri dönmelerini, olan biteni herkese utanmadan anlatmalarını, çünkü saklayacak bir şeyi olmadığını söyler. Böylece müritleri Ka'be'ye dönerken diğer taraftan Hırstiyan güzeli şeyhin yaptıklarını yeterli bulmaz ve "mehr"i için domuz çobanlığı yapmasını ister; şeyh de bir yıl boyunca çobanlık yapar. Bu arada Ka'be'ye dönen müritleri, şeyhin durumunu, daha önce orada olmadığı için şeyhinin durumundan habersiz olan bir başka müridine anlatırlar. O da "uzlete çekilip dua ederek Tanrı'ya yalvaralım, belki Allah lütfeder de şeyhimiz kurtulur" der. Bunun üzerine hepsi dua edip yalvarmaya başlarlar. Peygamber, o müridin rüyasına girip şeyhin kurtulduğu müjdesini verir. Bundan sonra Rum

diyarında bulunan şeyh birden kendine gelir ve büyük bir pişmanlık içinde tövbe ederek secdeye kapanır ve daha sonra şeyh Ka'be yolunda müritleriyle buluşur. Bu arada o Tersa güzeli rüyasında koynundan çıkan bir güneşle konuşur. Güneş, kıza hata ettiğini, hemen şeyhin ardına düşüp ondan helâllik istemesini ve hak yolu bulmasını söyler. Böylece, uykudan uyanıp "güneşin nurunu yanında bulan" kız, ağlayarak yola koyulur. Diğer taraftan Ka'be yolunda müritleriyle buluşan şeyhe bir ilham gelir ve geri döner. Müritleri de endişe içinde onunla birlikte geri dönerler. Ancak şeyh tövbesinden dönmediğini, kızın onların olduğu tarafa doğru gelmekte olduğunu belirtir. Sonunda kız, şeyh ve müritleri bir araya gelirler. Kız, şeyhle helâlleşir, Müslüman olur ve hemen oracıkta canını teslim eder. Şeyh de bu üzüntüye dayanamaz ve o da ölür. Bunun üzerine müritleri, ikisini aynı mezara gömer ve başlarına bir servi dikerler. Servi ağacı meyvesiz bir ağaç olmasına rağmen bunların aşkının hikmetinden meyve vermeye başlar. Sonunda Ka'be ile Rum arasındaki bu cennet köşesi bütün herkesin ziyaret yeri hâline gelir.

Kuşlar bu hikâyeyi işitince yola çıkmaya karar verirler ve bu zorlu yolda canı terk etmek gerektiğini anlayarak rehbersiz yolu aşamayacaklarını fark ederler. Böylece kur'a çeken kuşlar, her seferinde kur'anın Hüdhüd'e çıkmasıyla onu kendilerine kılavuz yaparak yola koyulurlar. Bir kuş, "bu yolun hâli nedir, neden bu yolda kimseler yok?", diye sorar; Hüdhüd de "bu yalnızlık "sultanın izzetinden" diye cevap verir ve bu cevaba uygun olarak büyük sufîlerden biri olan Bayezit'in hayretinin sebebini açıklayan bir hikâye anlatır. Hikâyede Bayezit, mehtaplı, yıldızlı bir gecede "şehirden sahraya" doğru dolaşmaya çıkar. Çok güzel ve hoş bir gece olmasına rağmen etrafta hiç kimseleri göremeyince hayret eden Bayezit Allah'a "Ya Rabbi senin dergâhın gibi dergâh yok, senden başka Allah yok. Senin barigâhın böyle muazzam, senin kapın böyle yüce ve güzel iken neden senin hasretini çekenler yok, niçin böyle bomboş?", diye sorar. Bunun üzerine Hatif'ten ses gelir ve Hatif ona "Ey yol hayranı er! Padişah herkese yol göstermez, her yoksul bizim kapımıza

gelemez, ancak yüz bin kişiden biri bu yola düşüp bu sevdaya ulaşmak için bekleyip durur.", diyerek cevap verir.

Bu hikâyeden sonra, yolun dehşetinden kanadı kırık ve dermansız bir hâle gelen bütün kuşlar Hüdhüd'e dertlerini açar, durumlarını bildirirler. Burası "Su'āl-i Murġān ez-Hüdhüd ki be-Sī-murġ Tuvān Resīden ve be-Rūyeş Naẓar Kerden Yā Ne" başlığının olduğu bölümdür. Burada kuşlar böyle dermansız bir hâldeyken yolculukla ilgili tereddütlerini "Su'āl" başlığı altında Hüdhüd'e bildirirler. Ona "Hepimiz birer kuş iken nasıl oldu da sen bizi geçtin, aramızdaki bu fark nereden gelmekte? Biz ne günah ettik de şarabın safı, iyisi senin hissene; tortusu da bize düştü?", diye sorarlar. Hüdhüd onlara, bu makamı altın ve gümüşle değil, Hz. Süleyman'ın bakışının lütfuyla bulduğunu belirtir ve bununla ilgili olarak üç tane hikâye anlatır. Birinci hikâyede Sultan Mahmut bir gün nasılsa askerinden ayrı düşer, bir hayli dolaştıktan sonra deniz kıyısına gelir. Burada, çok dertli ve sıkıntılı bir hâlde balık tutmaya çalışan bir çocuk görür. Çocuğa derdinin sebebini soran Mahmut, onun balık tutarak hasta annesine ve yedi kardeşine bakmak zorunda kaldığını öğrenir ve bunun üzerine çocuğa ortaklık teklif eder. Ağ çocuktan, balık avlaması Mahmut'tan olmak üzere o gün ağa yüz tane balık takılır. Çocuk bu bolluğun ortağından kaynaklandığını anlar. Padişah "oğlum sen balık tutanını bir bilsen, senin talihin benim yüzümden açıldı; sana balık tutan bir padişahtır", deyip atına atlar ve oradan uzaklaşmaya başlar. Bunun üzerine çocuk, padişahtan payını almasını ister. Padişah çocuğa "Bu gün ne avlanırsam senin, yarın ne avlarsan benim.", diyerek sarayına döner. Sonra günlerden bir gün, o balıkçı çocuk aklına gelir ve onu saraya getirterek ortağı olduğu için çocuğa padişahlık verir. Aradan bir zaman geçer ve işi bilmeyen birisi çocuğa, bu padişahlığı nereden bulduğunu sorar. Çocuk da "Bir devlet sahibine rastladım, işte ondan!", diye cevap verir.

İkinci hikâye, bir katilin cennete girişiyle ilgilidir. Dünyadayken bütün işi adam öldürme ve kötülük olan bir katil idama mahkûm edilir. Daha sonra bir derviş

rüyasında, bu katili, Adn cennetinde dolaşırken görür ve şaşırarak katile, bu ulu makamı nasıl bulduğunu sorar. O da, tam öldürülürken kanı yere akmaya başladığında oradan geçmekte olan Habib-i Acemî'nin bir an kendisine baktığını ve bu izzete o bir tek bakış sayesinde ulaştını söyler.

Üçüncü hikâyede Sultan Mahmut, avlanırken askerinden ayrı düşer ve diken satan bir ihtiyarla karşılaşır. Yaşlı adam, diken taşırken eşeği düşmüş, diken demetleri çözülüp etrafa dağılmıştır. Bu çaresiz ihtiyarın hâline acıyan Mahmut, ona yardım eder ve dikenleri tekrar eşeğe yükler. Sonra Mahmut askerlerinin yanına döner ve diken satıcısı ihtiyarın etrafını kuşatıp huzuruna getirmeleri için askerlerine emir verir. Askerler adamın etrafını sarıp padişahın huzuruna getirirler. İhtiyar, padişahı tanır ve çok utanır. Mahmut ihtiyara hâlinin ne olduğunu sorar. İhtiyar da "Benim ne hâlde olduğumu biliyorsun, benimle oynama! Ben gece gündüz çöllerden, ovalardan diken toplayıp onları satar ancak bir kuru ekmek alabilirim. Elindeyse bana sen ekmek ver." der. Bunun üzerine Mahmut dikenleri satın almak isteyerek fiyat sorar. Yaşlı adam onları on kese altına bile satmayacağını söyleyince askerler adama kızarlar. Adam da, dikenlerine padişahın eli değdiği için değerlerinin arttığını, hepsinden yüzlerce gül bahçesi meydana geldiğini ve her bir dikenin ancak bir dinara alınabileceğini söyleyerek onlara cevap verir. Sonuç olarak bu üç hikâyede verilmek istenen ortak mesaj, o yüce makama ulaşmak için devletli bir kimsenin lütuf ve inayetinin şart olduğudur.

Bu üç hikâyeden sonra onuncu makale yer alır. Bu makalede "bir diğer kuş" gelerek "Sī-murġ'a ulaşmak ve yüzünü görmek" için güç ve kuvvetinin olmadığını, yolculuğun zor, menzilin ise uzak olduğunu söyleyerek bu yola nasıl ayak basacağını sorar. Hüdhüd, bu dünyanın yüzlerce dert ile dolu olduğunu, herkesin dert çekmekten güçsüz düştüğünü, dünyada kuru dert çekmektense, bu yola ayak basmanın daha iyi olacağını söyleyerek dört tane hikâye anlatır:

Birinci hikâyede, Allah'tan ekmek isteyen Şeyh Harkanî anlatılır. Nişabur'a varan Harkanî bir hafta boyunca aç ve susuz bir hâlde hırkasına bürünerek bir köşede yatıp kalmıştı. Bir haftanın sonunda şeyh, Allah'a yalvarıp ekmek isteyince Hatif'ten ses geldi ve kalkıp Nişabur meydanını süpürmesini, orada bulacağı yarım arpa kadar altın ile ekmek alıp karnını doyurmasını söyler. Şeyh, "Benim kürek ve süpürgem yok, hâlim de bitik. Ekmeği beni yormadan gönder." der. Hatif ise ekmek isteyene meydanı süpürmenin kolay geleceğini söyler. Bundan sonra şeyh, bir hayli üzülüp uğraştıktan sonra bulduğu süpürge ve kürekle meydanı süpürür, altını bulunca sevinçle fırına koşar ve bir ekmek alır. Fakat bir de bakar ki, süpürge ve küreği yok, altın da küreğin içinde. İçine öyle bir ateş düşer ki, birden kendini çok çaresiz hisseder ve ne yapacağını, ekmeğin parasını nasıl vereceğini düşünerek kendini bir viraneliğe atar. Dertli bir hâlde viraneliğe girdiğinde süpürge ile küreğin orada olduğunu görüp sevinir ve "Ey Rab, neden dünyayı bana kapkara bir hâle getirip ekmeğimi zehir ettin? Al ekmeğini, ver huzurumu.", der. Bunun üzerine Hatif ona, ekmeği katıksız olarak aldığını kendisinin de katık verdiğini ve bunun için şükretmesini söyler.

İkinci hikâye Allah'tan cübbe isteyen bir meczubun hikâyesidir. Gönlü perişan bir meczup, "ey Allah'ım diğer insanlar gibi bana da elbise ve kaftan ver, ben de sevineyim", diye dua edince Hatif'ten ses gelir ve Hatif ona, güneşe karşı çıkıp ısınmasını, on gün daha sabr etmesini, sonunda bir cübbe vereceğini söyler. Bundan sonra adam on gün güneşte yanarak bekler ve nihayet birisi çıkarıp bir cübbe verir. Ancak cübbeyi veren de pek yoksul olduğu için cübbede yüz binlerce yama vardır. Bunun üzerine meczup, " ey sırları bilen Rabb'im! On gündür bu elbiseyi dikmekle mi meşguldün?", diye sorar ve bu yolda olanların işinin çetin olduğu, nicelerinin bu kapıdan döndüğü, ömür bittikten sonra o dosta ulaşılamayacağı anlatılarak hikâye bitirilir.

Üçüncü hikâyede Hz. Rabia, hac farzını yerine getirmek için sürünerek yedi yılda Mekke'ye varır. Tam hac edip tavaf eylemek için Ka'be'ye girdiğinde ay hâli olur. Bunun üzerine geri döner ve " Ey ululuk sahibi Allah, yedi yıldır yerlerde sürünerek geliyorum. Tam böyle bir güne ulaştım, bu iş oldu, ya bana evinden ev ver, ya da beni al evime bırak." der. Hüdhüd, bundan sonra soruyu soran kuşa "Hz. Rabia gibi âşık olmayınca bu işin önemi anlaşılmaz. Tıpkı burada olduğu gibi, kâh seni Ka'be'den döndürürler, kâh kilisede sırra erdirirler, eğer topluluk kokusunu duymazsan bir sinek senin yolunu keser" diyerek hikâyeyi bitirir.

Dördüncü hikâye, gece pireden, gündüz sinekten uyuyamayan bir meczubun durumunu anlatır. Meczup, kendisinde kabiliyet gören dervişe, " bilmiyorum ki, ben de zamanın Nemrudu muyum da sevgiliden nasibim sinek ve pire oldu" diyerek cevap verir.

On birinci makalede günahkâr bir kuş, günahlarının çokluğuyla Sî-murġ'a nasıl yol bulacağını sorar. Hüdhüd de ona, bu kapıdan ümit kesmemek gerektiğini ve tövbe kapısının daima açık olduğunu, tövbe edenin sayısız ihsan bulacağını söyleyerek altı tane hikâye anlatır:

Birinci hikâye, tövbesini bozan bir günahkâra aittir. Bu günahkâr kul çok defa tövbe edip tövbesini bozmuş, sonunda da tövbe edecek yüzü kalmamıştı. Buğday gibi yanıp yakılmaktaydı, gönlü ateşlerle doluydu. Bir seher vakti Hatif, "Allah diyor ki, önce tövbe ettin, sonra tövbeni bozdun. Her seferinde seni affettim, tövbeni kabul ettim. Sana azap etmedim. Yine tövbe ediyorsun. Gel, o kapı her zaman açık." diyerek o kula seslenir. O kimse bilir ki, Allah'ın rahmetine hiçbir şey, hiçbir nesne kıyas olamaz.

İkinci hikâye, bir putperestin imana gelmesi ile alâkaladır. Bir gece Cebrail (as) Sidre'deyken, canıgönülden "Buyurun emir sizindir." diyen birinin sesini işitir. Bütün her tarafı, karaları, denizleri, dağları ve ovaları dolaştığı hâlde sesin sahibini

bulamaz ve sonunda Allah'a sormaya karar verir. Allah'ın huzuruna çıktığında yine aynı sesi işitir ve Allah'tan o sesin sahibini bulmak için yardım ister. Allah, Cebrail (as)'a Rum diyarında bir kiliseye bakmasını söyler. Cebrail (as) kiliseye geldiğinde bir de bakar ki, adamın biri, bir putun önünde ağlayarak kendinden geçmiş bir hâlde durmadan "Lebbeyk" demektedir. Buna çok şaşıran Cebrail (as), işin sırrını öğrenmek için tekrar Allah'ın huzuruna çıkar. Allah, kendisine, o miskin kulun yolunu ararken şaşırdığını, o yüzden ona doğru yolu açtığını söyleyerek hidayet nasip eder. Böylece o adam, Allah'ın lütfuyla imana gelerek "Yarabbi" demeye başlar ve iman ile canını teslim eder. Bundan sonra Allah, Cebrail (as)'a, kendisinin zahitliğin yanında hiçi de satın aldığını söyler ve böylece hikâye biter.

Üçüncü hikâye, hiçe karşılık bal satın almak isteyen bir sufînin hikâyesidir. Hikâyede, bir sufî, Bağdat'a giderken kulağına "Ucuza bal! Yok mu satın almak isteyen?" diye bir ses çalınır. Sufî, bal satıcısı çocuğa, "hiç"e karşılık bal satıp satamayacağını sorar. Çocuğun şaşırarak hiçe karşı kimsenin bir şey vermeyeceğini söylemesi üzerine Hatif'ten ses gelir ve Hatif sufîye, "Hiçe karşılık sana her şeyi verelim, daha fazla istersen onu da verelim. Rahmet, ışığı tüm zerrelere yayılmış bir güneştir, Allah'ın rahmetini gör ki, bir kâfir için dahi bir peygamberi azarlar." der ve böylece hikâye biter.

Dördüncü hikâyede, Karun'un ağlayıp inleyerek yetmiş kere Hz. Musa'yı çağırdığı ancak, Hz. Musa'nın bir kerecik bile ona cevap vermediği, bunun için de Allah'tan azar işittiği anlatılır. Allah, Hz. Musa'ya ".....bir kerecik olsun ona cevap vermedin. O böyle bana bir kere seslenseydi, onun isyan sayfasının kalemini kırar, sırtına din elbisesini giydirirdim. Ey Musa! Sen onu yüzlerce dert ile helâk ettin de topraklara batırdın. Eğer onu sen yaratmış olsaydın bu kadar çabuk azap etmez, ona zaman verirdin." der. Hikâye, Allah'ın rahmetinin büyüklüğü anlatılarak ve günahkârları ayıplayan kişilerin de kötülerden olacağı belirtilerek bitirilir.

Beşinci hikâye, bir cürm ve fesat ehlinin ölümünde onun cenaze namazını kılmayan bir zahitle ilgilidir. Bu kötü adam ölünce tabutunu yola çıkarırlar. O sırada oradan geçmekte olan zahit cenazeyi görür ve ölen adamın cenaze namazını kılmamak için oradan sıvışır. Ancak zahit, o gece rüyasında kötü adamın cennette dolaştığını görerek şaşırır ve ona bu ulu makamı nasıl bulduğunu sorar. Adam da "Cenazemi görünce bana acımadın beni günahkârım diye küçük gördün. İşte senin merhametsizliğine karşı Allah bana merhamet edip beni bağışladı." der ve Allah'ın hikmetiyle ilgili olarak karanlık bir gecede elinde mumla bir çocuğu dışarı gönderip sonra da rüzgâra mumu söndürmesini söyleyip kıyamet günü nice ihsanlarla o çocuğu esirgediğini anlatır. Daha sonra zahidi taşlayarak, bu işin sadece namaz ve niyazla olmayacağını, eğer olsaydı ortalığın âşıktan geçilmeyeceğini, Allah'ın hikmetinin aslında bu aşk oyununda olduğunu söyler. Sonra hikâye, Allah'ın merhametinden dolayı meleklerin bile insan için çalıştığının belirtilmesiyle biter.

Altıncı hikâyede din büyüklerinden olan Hz. Abbas'ın kıyamet günü için söyledikleri ve meleklerle Hz. Allah'ın konuşması yer alır. Buna göre Allah, meleklerin binlerce yıllık ibadetlerini topraktan yaratılmışlara verir. Çünkü ekmek, nasıl aç olana lâzımsa, ibadet de topraktan yaratılmışların işine yarar. Bu hikâyelerdeki ortak nokta Allah'ın sonsuz merhamet sahibi olduğudur.

On ikinci makalede, dönek huylu bir kuşun sorusu yer alır. Kuş, Hüdhüd'e her zaman bir başka dalın üstüne konduğunu, bazen meyhaneye gidip sarhoş olduğunu, bazen de rindler gibi ibadet ettiğini ve artık bu iki girdabın arasında perişan olduğunu söyler. Hüdhüd de bunun normal olduğunu, kimsenin tek hâlde bulunmadığını, eğer öyle olsaydı Allah'ın peygamberleri göndermeyeceğini, göz yaşının gönle cilâ verdiğini, çok yemenin ise gönlü paslandırdığını, bu yüzden köpek nefse kemik vermenin artık yettiğini söyleyerek insanların tek sıfatlı olmadığını gösteren üç tane hikâye anlatır:

Birinci hikâyede evliyadan olan Şiblî, bir müddet Bağdat'tan kaybolur. Kimse onun nereye gittiğini bilemez. Bir hayli zaman aradıktan sonra onu ahlâksızların mekânında bulurlar. Bunun üzerine ileri gelenlerden biri Şiblî'ye buranın onun yeri olmadığını ve bu işteki sırrı söylemesini ister. Şiblî de kendisinin tıpkı onlar gibi, din yolunda ne erkek, ne de kadın olduğunu, bu yolda olanlar için cinsiyetin önemli olmadığını belirtir ve insanın kendini bir karıncadan bile ileri görmesinin putçuluktan beter olduğunu söyler. Bu yolda olanlar için övgüyle yergi bir olmalıdır; en yüce makam ise, kulluktur. Sonunda Şiblî, "hırkanın altında yüzlerce put varken kendini sufî diye göstermek neden? Mertlerin elbisesini giymeyi bırak" diyerek hikâyeyi bitirir.

İkinci hikâyede, iki dervişin kavgası anlatılır. Birbiriyle kavga eden iki derviş sonunda mahkemeye düşerler. Kadı onlara, sırtına teslim elbisesi giymiş kişilerin kavga etmesinin yanlış olduğunu, kendisi manevî bir adam olmadığı hâlde bu hırkadan utandığını, hırka giymektense kadınlar gibi yemeni bağlamalarının daha iyi olacağını ve böyle giderlerse bu davada rezil olacaklarını söyler ve hikâye biter.

Üçüncü hikâyede, bir müflisin Mısır şahına âşık olması anlatılır. Cahilin teki, eşi, benzeri olmayan Mısır şahına âşık olur. Şah, bunu duyunca bu adamı çağırtır ve nasıl olur da kendisine âşık olduğunu sorar. Sonra adamın başına gelecekleri söyler ve iki şeyden birini seçmesini ister; ya bu diyarı terk edip gidecektir, ya da başı kesilecektir. O müflis adam, bırakıp gitmeyi seçer. Bunun üzerine şah, askerlerini adamın peşinden gönderip öldürttürür. Birisi bu işe şaşarak padişaha, o adamı neden öldürttüğünü sorar. Şah da, "o, gerçek âşık olsaydı bu uğurda canını seve seve vermeyi seçerdi, ancak gitmeyi seçti. Onu gerçek âşık olmadığı için öldürttüm. Onda kuru bir aşk davası vardı. Bu yolda baş kaygısına düşülmez" diye cevap verir. Böylece bu hikâye de, nursuz ve pirsiz kişilere, kuru aşk davasına kalkışanlara ibret olur.

On üçüncü makalede nefsine düşkün bir kuş, Hüdhüd'e, bu söz tutmayan köpek nefsinden nasıl kurtulacağını sorar. Hüdhüd, bilgisizlikle geçen bir ömürde bu işin olamayacağını, işin başından sonuna kadar gaflet içinde olunca sermayenin sermayesizlik olduğunu ifade eder ve nefsi anlatan dört tane hikâye söyler:

Birinci hikâyede, çok uzun yaşamış bir mezar kazıcı, kendisine yer altında şaşılacak bir şeyler görüp görmediğini soran birisine, kendi nefsini anlatır ve bu köpek nefsinin, yetmiş yıldır mezar kazdığını gördüğü hâlde, bir an bile Allah'ın emrine uymadığını söyler.

İkinci hikâyede Hz. Abbas, nefsi anlatır ve "Bu dünya kâfirlerle dolsa, sonra kâfirler samimî bir kalple imanı kabul etseler...", der. Sonra böyle olamamasının sebebini nefse bağlar. Çünkü yüz yirmi dört bin peygamber geldiği hâlde bu kâfir nefis, ne Müslüman olur; ne de yok olup gider. Abbas, sırasıyla nefsin özelliklerini anlattıktan sonra, kim nefsi erlikle bağlarsa onu herkesin taktir edeceğini, kim bu köpek nefsi büyük bir bağ altına alırsa onun da halka şah olacağını belirtir.

Üçüncü hikâye, bir padişahın sufiye sorduğu soruyla ilgilidir. Padişahın biri, bir gün bir dervişe "Sen mi yoksa ben mi daha iyiyim?", diye sorar. Bunun üzerine sufî, padişaha kızarak kendini övmenin erlikle bağdaşmayacağını, ama sorduğu için cevap vereceğini, kendisi gibi bir erin yüz padişahtan daha iyi olduğunu söyler. Daha sonra sufî, köpek nefsin, padişahın bedenini kendine eşek yapıp daima üstüne bindiğini, ağzına bir yular takıp canı nereye isterse oraya çektiğini; ancak ölüm padişahının askerleri olan ihtiyarlık, sağırlık, âcizlik, akıl ve düşünce zayıflığı geldi mi nefsinden ayrı düşeceğini, ama nasıl olsa sonunda nefsiyle cehennemde buluşup beraberce vakit geçireceklerini anlatarak hikâyeyi bitirir.

Dördüncü hikâye, avcıdan kaçan iki tilkinin hikâyesidir. Hikâyeye göre birbirine eş olmuş iki tilkiden birini, köpeği ve doğanıyla avlanmaya çıkan padişah, vurur ve kaçacak delik arayan dişi tilki "Acaba biz seninle nerede buluşabiliriz?" diye eşine

sorar. Bunun üzerine erkek tilki de "Üzülme günün birinde mutlaka kürkçü dükkânında buluşuruz.", diye cevap verir. Bir önceki hikâyenin sonucu, bu hikâyenin konusunu oluşturmuştur. Nefis ve beden, bu hikâyede iki tilkiye benzetilmiş ve nefis ve bedenin nasıl olsa sonunda cehennemde buluştukları gibi; buradaki iki tilki de kürkçü dikkânında buluşacaklardır. Bu hikâye aynı zamanda "Tilkinin dönüp dolaşıp gideceği yer, kürkçü dükkânıdır." atasözünün hikâyesi olup şair, bir önceki hikâyenin konusuna örnek olarak bu hikâyeyi burada vermiştir. İki hikâye arasında göze çarpan bir simetri vardır; bundan önceki hikâyede verilen nefis ve bedeni, burada birbirine eş iki tilki karşılar. Öbür hikâyedeki ölüm padişahı ve askerlerini burada doğanı ve köpeğiyle ava çıkan padişah; cehennemi de kürkçü dükkânının karşıladığı görülmektedir. Buradaki simetri, eserin içinde yer alan hikâyelerin tamamında görülmektedir. Bu makalede yer alan hikâyelerin ortak noktası, nefis ve bedenin kötülükleridir.

On dördüncü makalede şeytana kanan bir kuş, Hüdhüd'e, şeytandan kurtulmak için ne yapacağını sorar. Hüdhüd de nefsin arzu ve isteklerine uymamak gerektiğini, eğer onlardan biri yerine getirilirse yüz şeytanın birden ortaya çıkacağını, yoldan alakoyacak şeylerden sakınmanın doğru olacağını söyler ve dört hikâye anlatır.

Birinci hikâye, yaptığı şeyin züht olduğunu sanan bir gafilin, şeyhine İblis'i şikâyet etmesidir. Bu gafil, İblis'i şikâyet edince şeyh de "Biraz önce şeytan geldi; o da seni şikâyet etti." der ve şeytanın söylediklerini gafile iletir; buna göre gafil, şeytanın malı olan dünyaya el uzattığı için o da onun dinine saldırmakta ve yolunu kesmektedir. Şeytanın, malından elini çekenlerle bir işi yoktur.

İkinci hikâyede bir aziz, büyük sufîlerden biri olan Malik-i Dinar'a hâlinin nasıl olduğunu sorar. O büyük zat da, "Allah'ın sofrasında hoş yemekler yiyorum, sonra da şeytanın emrine uyup onun isteklerini yerine getiriyorum. Şeytan senin de yolunu

şaşırtmış, ama bir 'lâhavle' bile demiyorsun. Dünya, içi yanan ateş dolu bir yerdir, bu ateşten kaç, kurtul; daima imanını şeytandan koru." diyerek nasihatlerde bulunur.

Üçüncü hikâyede zengin birinin "Yarabbi merhamet et, işimi düzene koy." diye dua ettiğini duyan bir derviş, o zengine "Bu kadar mal ve mülkle daha ne istiyorsun? Benim gibi bir dilim ekmeğe sahip olanlar merhamete lâyık olur; maldan, mülkten yüz çevir de o zaman merhamet yüz göstersin. En iyisi, erler gibi hepsinden yüz çevir, kurtul." diyerek nasihat eder.

Dördüncü hikâyede ölen birinin yüzünü kıbleye çevirme âdeti, dini bütün biri tarafından tenkit edilir. Bir insan, hayatı boyunca yüzünü kıbleye dönmemişse ölüm hâlinde onun yüzünün kıbleye çevrilmesinin hiçbir anlamı yoktur. Eğer bir avuç düzenbaz bu işi yaparsa, o kimse murdar ölür ve onda temizlik olmaz. Bu makalede anlatılan hikâyelerin ortak noktası, şeytanın her an insanı yoldan çıkarmak için uğraşması, şeytanın malı olan bu dünyanın kötülüğü ve aldatıcılığı ve bunlardan kurtulmak için ölüm hâline gelmeden önce tedbir alınmasıdır.

On beşinci makalede altını çok seven bir kuş, Hüdhüd'e, bu sevdanın onun canı olduğunu ve bu yüzden manasız bir hâle geldiğini söyler. Hüdhüd, ona bu sevda yüzünden karanlıklarda kaldığını, aydınlığa çıkmak için dünyadan kurtulup mana ehli olması gerektiğini söyler. Nefsin hazlarına av olanların yeri belâ tuzaklarıdır; "ev" iki harften ibarettir ama, "vav" "ḫūn" kelimesinin ortasında kanlara bulanmış, "elif" de "ḫāk" kelimesinin içinde topraklara batmıştır. Bundan sonra Hüdhüd, üç hikâye anlatır:

Birinci hikâye, parayı seven yeni dervişin hikâyesidir. Hikâyeye göre, yeni derviş olmuş birinin az bir parası vardır; ancak bunu şeyhinden gizler. Şeyh, bu parayı fark etmesine rağmen bir şey söylemez. Sonra bu derviş, şeyhiyle beraber yolculuğa çıkar. Bir zaman sonra kapkaranlık bir vadiye gelirler ve burada önlerine iki yol çıkar. Derviş, hangi yoldan gideceğini bilemez ve yolu şeyhine sorar. O da

"Yanındaki parayı bırak, para sevdasından vazgeç; ondan sonra hangi yoldan gidersen git." diye cevap verir.

İkinci hikâyede Basra şeyhi, aşkta şöhreti olan Hz. Rabia'dan gönle cilâ verecek bir nükte söylemesini ister. Bunun üzerine Hz. Rabia, biraz ip eğirdiğini ve bunları pazara götürüp sattığını, eline iki dirhem para geçtiğini, ancak bu paranın ikisini bir eline almadığını, birini iki yapmadığını, çünkü altın ve gümüşün binlerce tuzağı olduğunu, insanların altın ve gümüş aşkından Sî-murġ'u bile sattıklarını, bu yola bir kıl bile sığmazken altın ve gümüşün hiç sığmayacağını, altın ve gümüş aşkı olanların bu yolda nasiplerinin olmadığını anlatır.

Üçüncü hikâye, kuş sesine kapılarak onca zühtünü satan bir zahidin hikâyesidir. Tanrı'nın lütfuyla dört yüz yıl boyunca ibadet eden bir derviş, halktan elini ayağını çekmiş ve bir köşede uzlete çekilmişti. Tek dostu Allah'tı. Bir zaman sonra, bu dervişin evi önündeki ağaca, ötüşü ve sesi "can sırrı" olan bir kuş yuva yaptı. Zamanla kuşun güzel sesine âşık olan derviş ile kuş arasında bir dostluk gelişti. Bunun üzerine Allah, peygamberine vahyeder ve şöyle der: "O adama şunu söyle: Yıllardır aşkımızla yanmaktaydın, ama sonunda beni bir kuşa sattın. Ben seni satın almış, satmamıştım. Şimdi ben de senin gibi mi yapayım? Elindekini ucuza satma! Dostun biziz, dostsuz kalma!" ve böylece hikâye biter. Bundan önceki hikâyede anlatılan satış işlemi ve "insanların altın, gümüş sevdasına Sî-murġ'u bile sattıkları" düşüncesine uygun olarak bu hikâye anlatılmıştır. Önceki hikâyedeki altın ve gümüş sevdasını, burada güzel sesli kuşun sesi karşılamaktadır.

On altıncı makalede, sarayını çok seven bir kuş, Hüdhüd'e; büyük, geniş ve altın işlemeli sarayından vazgeçemediğini, bu gönle ferahlık veren sarayı seyrederek mutlu olduğunu, bu sevdadan nasıl kurtulacağını bilmediğini söyler. Hüdhüd ona, bu alçak dünyanın tamamen bir külhan olduğunu, ancak köpeklerin böyle bir külhanı istediğini, bu köşkün ebedîlik yurdu cennet gibi bile olsa ölüm geldiğinde belâ

zindanına döneceğini, sonunda ölüm olduğu için bu sevdanın boş olduğunu söyler ve bu konuyla ilgili altı hikâye anlatır:

Birinci hikâyede bir şehriyar, binlerce altın harcayıp duvarları altın yaldızlarla döşenmiş kocaman bir köşk yaptırıp "Böyle bir güzelliği kimse görmüş değil, kimse ona bir kusur bulamaz." diye övünmekteydi. O sırada bir sufi, sarayın yapısında bir gedik olduğunu söyler. Şehriyar "Ben bu hâlimle bir delik görmüyorum da, sen bu cahilliğinle deliği nasıl görüyorsun?" diye dervişe çok kızar. Derviş, cennet gibi güzel ve neşeli olan bu köşkün ölüm geldiğinde çirkin görüneceğini, o yüzden gururlanmaktan vazgeçmesini şehriyara söyler ve "Kendi ayıbını görmez de, ululardan birisi sana ayıbını söylerse, vay hâline!" diyerek hikâyeyi bitirir.

İkinci hikâye olmayacak işler yapan bir tüccara aittir. Bu tüccar, büyüklüğünü göstermek için büyükçe bir saray yaptırıp halkı sarayına davet eder. Böylece halk sarayın ihtişamını ve güzelliğini görebilecektir. Davet günü tüccar telâşlı bir hâlde ordan oraya koşarken bir derviş kendisini görür ve "A gafil, ben de gelmek isterdim ama, işim var; mazur gör. Ancak dünyada iyi ad bırakmak, yüz tane altın işlemeli saray yaptırmaktan iyidir." der.

Üçüncü hikâye, bir sineği yakalamak için ağ kuran örümcekle, o ağa düşen sineğe aittir. Zamanını hayal kurarak geçiren o kararsız örümcek, günlerce uğraşarak sanat harikası ağını örer, ta ki o ağa bir sinek konsun diye. Sonra da baş aşağı ağa düşen sineğin kanını emer ve onu kurutarak kendine bir zaman azık edinir. Ancak bir gün ev sahibi evde dolaşırken ağı görür ve bir çöple bir anda hepsini yok eder. Böylece ortada ne sinek, ne örümcek, ne de ağ kalır. Dünya da, dünyaya dayanıp rızıklanan insan da tıpkı hikâyedeki gibi, göz açıp kapayacak kadar bir zamanda yok olup gidiverir.

Dördüncü hikâyede aklı kıt bir adam sıkıntılı bir hâlde ovada dolaşırken bir dervişle karşılaşır ve dervişe hâlini sorar. Derviş de bu daracık dünyada sıkışıp kaldığını, eğer

dünya dar olmasaydı ikisinin karşılaşamayacağını, cehennemden bir nişan olan bu dünya ateşinden vazgeçip çekinmek gerektiğini söyleyerek nasihatte bulunur. Bu hikâye, sanki "dünya küçük" sözünü açıklamaktadır.

Beşinci hikâye, oğlu ölen aptal bir adamla ilgilidir. Genç yaştaki oğlunu kaybeden adam, oğlu dünyayı göremeden gitti diye hıçkıra hıçkıra ağlayarak tabutun ardından gitmektedir. Bir derviş onun bu hâlini görür ve ona "Oğlun yüz kere dünyayı dolaşsa da, dünyayı yanında götürse de, yine cihanı görmeden ölürdü." diyerek nasihat eder.

Altıncı hikâye, öd ağacı yakan bir adamın hikâyesidir. ʿAṭṭār bu iki hikâyeyi, tek bir başlık altında vermişken, Żaʿīfī, öd ağacı yakan bir adamın hikâyesini ayrı bir hikâye olarak tercüme etmiştir. Aslında buna hikâyeden çok, nasihat gözüyle bakmak gerekir. Hikâyeye göre, akıllı bir adam ödağacı yakmakta, orada bulunan birisi de etrafa yayılan kokudan hoşlanarak "oh oh" demekteydi. Bu durumu gören bir aziz, adama, ateşin ödağacını "O, ah desin." diye yaktığını söyler. Bu hikâyelerin ortak noktası bu dünyanın geçiciliği, bu yüzden ev bark, mal ve mülkün önemsiz olduğudur.

On yedinci makalede âşık bir kuşun sorusu yer alır. Ayağından "zincir-i aşk" ile bağlı olan bu kuşa, aşk hâli geldiği an kuşun aklı başından gider, kendinden geçer. Daima o ay yüzlünün yüzünü görmek isteyen bu kuş, Hüdhüd'e böyle bir hâlde nasıl yol alacağını, daha ileriye nasıl gideceğini sorar. Hüdhüd, onun görünüşe aldanıp kaldığını, bilgi sevdasıyla ten sevdasının birbirinden farklı olduğunu, şehvetten doğan sevdanın çabuk tükeneceğini, dış görünüşteki güzelliğin "ahlat ve hun" dan meydana geldiğini, bunlar tükenince ortada kalan şeyin çirkinlik olacağını, esas dostluk ve aşkın noksansız, ayıpsız olduğunu, "gayb dilberi"ne âşık olmayanın sonunda pişman olacağını söyleyerek beş hikâye anlatır:

Birinci hikâyede Şiblî, ağlayıp inlemekte olan bir adam görür. Adam, güzelliğiyle canlara can katan, ömür uzatan sevgilisinin ölümüne ağlamaktadır. Şiblî ona, yeniden

ölmeyecek bir sevgili bulmasını, çünkü surete olan aşkın insanı yüzlerce derde koyduğunu, suretin çabuk kaybolarak gönlü şaşırtıp üzüntülere düşüreceğini söyler.

İkinci hikâye, bir tüccarın sattığı cariyeye olan aşkını anlatır. Mal mülk sahibi zengin bir tüccarın güzel yüzlü bir cariyesi vardır. Adam bir gün bu cariyeyi satar; ancak gönlüne bir üzüntüdür düşer. Pişman olup, cariyesini, sattığı adamdan geri almak ister. Fakat cariyeyi satın alan adam buna razı olmaz. Bunun üzerine "Ben bu derde lâyığım, dünya malı için ahmaklıkla sevgilisini satan adamın hâli budur." diyerek ağlar. Hüdhüd, "İnsan da tıpkı bu adam gibi kimden ayrı düştüğünü bir bilseydi, ayrılık ateşiyle ciğeri yanıp dururdu." diyerek hikâyeyi bitirir.

Üçüncü hikâyede avlanmak üzere ovaya giden padişah, segbana bir tazı getirmesini söyler. En ağır taşlarla süslü tasması boynunda, üzerinde atlas giysileri olan köpeği getirirler. Ancak köpeğin yolunda kemik vardır. Padişah ipinden çekmesine rağmen, hayvan kemiğe takılıp kaldığı için padişahın peşinden gitmez. Bunun üzerine sinirlenen padişah, hayvanın tasmasını elinden bırakır. O köpek, bunun yerine yüz iğne yutsaydı daha iyiydi. Segban padişaha, köpeğin sahraya lâyık olduğunu, ancak üstündeki atlasla, tasmadaki altını almak gerektiğini söyler. Padişah da, o gafil köpeğin aklı başına gelip de vaktiyle bir yuvası olduğunu hatırlaması için üstünde kalmasını ister.

Dördüncü hikâye, büyük velilerden Hallac'la ilgilidir. Hallac "ene'l-Hak" dediği için idama mahkûm edilir. Onun bu sözünü anlamayanlar, ellerini ve ayaklarını keserler. Bunun üzerine Hallac, sarı benizli görünmemek için kollarının kesik yerinden akan kanları yüzüne sürer ve abdest alır. Burda cihan gözüne, mim harfinin halkası gibi göründüğü için korkusu kalmaz. Aşk yolundaki erlere böyle çok oyunlar olur.

Beşinci hikâyede Cüneyd-i Bağdadî'nin Bağdat'ta vaaz verdiği sırada, oğlunu öldürürler. Birkaç kendini bilmez kötü insan, o yüce zatın oğlunun başını çarşıda bağırta bağırta keserler ve kesik başı Cüneyd-i Bağdadî'ye getirirler. O, hiç istifini

bozmadan vaazına devam ederek bu işe üzülenleri teselli eder ve "Bu gece ateşe içinde öncesi olmayan sırların bulunduğu büyük bir kazan koydum; kaynaması için bundan daha fazla hararet ister, daha az değil." der ve böylece hikâye biter.[1] Burada anlatılan hikâyelerin ortak noktası, ten sevdasının geçici olduğu, esas olanın hakiki sevgiliye duyulan aşk olup, bu yolda âşıkların yüzlerce aşk oyununa maruz kaldığıdır.

On sekizinci makalede, ölümden korkan kuş, Hüdhüd'e kendinin zayıf, vadinin uzak olduğunu ve bu yolculukta azıksız bulunduğunu, eceli hatırladıkça korkudan ölecek hâle geldiğini söyleyerek ölümden kurtuluş olup olmadığını sorar. Hüdhüd, ömrün ister uzun, ister kısa olsun, iki soluktan ibaret olduğunu, sonunda her şeyin toprak olacağını, bunun için bu kadar tasalanmaya gerek olmadığını, eğer buyruklara uyulmazsa, dert ateşiyle ciğerin yanacağını söyleyerek beş hikâye anlatır:

Birinci hikâye, Kaknus kuşunun ölümü ile ilgilidir. Güzel ve acayip bir kuş olan Kaknus'un ney gibi uzun bir gagası ve gagasında da yüze yakın delik bulunmaktadır. Dünyada tek başına yaşayan bu kuşun eşi yoktur. Kaknus kuşu ötmeye başladığında gagasının her deliğinden bir ses ve her sesten ayrı bir nağme duyulurmuş. Kuş ötmeye başladı mı kararsız bir hâle gelir ve yeryüzündeki bütün kuşlar ve balıklar onu dinlerler, akılları başlarından gider ve kendilerinden geçerlermiş. Bir müddet Kaknus'la beraber yaşayan bir filozof, onun çıkardığı seslerden müzik bilimini meydana getirmiş. Bin yıl kadar yaşayan bu kuş, öleceği zaman çalı çırpı toplar, onları etrafına yığar ve tam ortasına da geçip otururmuş. Sonra derdinden feryat eder, kendinden geçer ve kanat çırpmaya başlarmış. Böylece kanadından çıkan kıvılcımlar, otları tutuşturur ve kendisi de tamamen yanarmış. Çevresindeki çalı çırpı tamamen yanıp kor oldu mu, o kordan bir kül olur ve o külden de bir yavru ortaya çıkarmış. Hüdhüd, "İşte derdinden dolayı bin yıl feryat eden bu kuştan ibret almak gerekir. Ne

---

[1]Bu hikâyenin benzerleri Hoca Ahmet Yesevî ve Şeyh Harkanî için de anlatılmaktadır.

olursa olsun sonunda muhakkak ölüm gelecektir; ondan kurtuluş yoktur. Dünyada insanın başına pek çok kötü iş gelir ama, bunların içinde en zoru, çok sert ve çetin olan ölümdür." der ve hikâyeyi bitirir. Bu hikâye konusunu mitolojiden almıştır.

İkinci hikâye, babası ölen bir çocuğun hikâyesidir. Çocuk, ağlaya ağlaya babasının tabutunun önünden gidiyor, bir yandan da bugüne kadar başına böyle kötü bir iş gelmediğini söylüyordu. Bunu duyan bir sufî, çocuğa, babasının işinin daha zor olduğunu, bu dünyaya gelenlerin, çok büyük bir padişah da olsa, kuru yelden başka götürecekleri bir şeyleri olmadığını söyleyerek hikâyeyi bitirir.

Üçüncü hikâyede, ölüm hâlindeki neyzene birisi, bu kıvranma hâlinde ne durumda olduğunu sorar. Neyzen de o adama, ölmek üzere olan birinin derdinin dermanının yine ölüm olacağını, bütün dünya halkının ölmek için doğduğunu ve gitmek için geldiğini, bütün bir ömrün sonunda elde kuru yelden başka bir şey kalmadığını, insanların kör gözünün ancak kabir toprağının sürmesiyle açılacağını, yüksek mevki ve makamda bile olunsa yine ölümün geleceğini, insan eğer ölüm acısını bilseydi, çok uzun bir ömrü dahi olsa, hayatının zehir olacağını söyleyerek hikâyeyi bitirir.

Dördüncü hikâyede, Hz. İsa bir gün, suyu şeker gibi tatlı bir dereden su içer. O arada adamın biri bu sudan testisine doldurur gider. Bundan sonra Hz. İsa da testisini doldurur ve başına diker. Ancak küpteki suyun acılığından ağzının tadı acılaşır. Hz. İsa, ırmaktaki su ile küpteki suyun aynı su olduğu hâlde tatlarının farklı olmasına şaşırır. Bunun üzerine testi dile gelir ve bu işin sırrını açıklar: Kendisinin öleli bin yıldan fazla bir zaman olduğunu; toprağının dokuz değişik kâse içinde yoğrulduğunu; bardak, testi ve şimdi de küp olduğunu; ölümün acılığından dolayı acı bir hâle geldiği için kendisinden yapılan testinin de suyun tadını acılaştırdığını söyler. Bundan sonra Hüdhüd, 2605. beyitten itibaren hikâyenin sonuna kadar, Hz. İsa'nın şahsında bütün kuşlara; bir başka deyişle insanlara seslenerek bu küpteki sırrı işitmek gerektiği, ölüm hâli gelmeden kişinin kendisini bulmasını; kendini diri iken

bulmazsa, bu sırrı öldükten sonra hiç öğrenemeyeceğini, hazırlığı olmayanın kendini asla bulamayacağını söyler ve hikâye biter.

Beşinci hikâye, büyük filozoflardan biri olan Bukrat'ın vasiyetiyle ilgilidir. Bukrat, ölüm hâline gelince talebelerinden biri kendisine nereye gömülmek istediğini sorar. Bukrat da "Ey oğul, beni bulursan nereye istersen göm. Ancak ben bu uzun ömrümde kendimi bulmadım ki, öldükten sonra sen beni nasıl bulacaksın? Ben öyle gidiyorum ki bir kılımın bile kendinden haberi yok." diye cevap verir ve hikâye biter. Burada anlatılan hikâyelerin ortak noktası, ölümden kurtuluş olmadığı, ölüm gelmeden insanın gerekli hazırlığı yapması ve ölümün ne kadar zor, çetin bir şey olduğudur.

On dokuzuncu makalede, ömrünü üzüntü ve ıstırap içinde geçiren dertli bir kuş, Hüdhüd'e, bütün ömrü boyunca üzüldüğünü; bir an bile dertlerinden kurtulup mutlu olamadığını; zaten pek çok derdi varken bir de bu yolculuğun sıkıntılarına katlanamayacağını söyler. Hüdhüd de ona, bu geçip giden dünyaya gönül vermemesini, onu bırakarak dertlerinden kurtulmasını söyler ve bu konuyla ilgili altı hikâye anlatır:

Birinci hikâyede, yolun inceliklerini bildiği için kimsenin elinden şerbet içmeyen bir yol eri vardır. Bir gün bir adam bu yol erine neden hiç şerbet içmediğini sorar. O da adama, başının üzerinde şerbeti elinden almak için bekleyen ölüm gibi bir kimse varken kimsenin şerbet içmeye hakkı olmadığını; şerbetin başkalarına iyi iken, kendisine ateş gibi geldiğini; ölümsüzlük suyu gibi de olsa neticede bir zehirden ibaret olduğunu; çekilen dert ve sıkıntıların insana izzet verdiğini, kullar arasında en çok sıkıntıyı peygamberlerin çektiğini; çekilen her sıkıntıdan dolayı Tanrı'nın cömertlik denizinden insana yüzlerce lütuf ulaştığını söyleyerek hikâyeyi bitirir.

İkinci hikâye, padişahın elinden yemiş yiyen kölenin hikâyesidir. Padişahın elinden tatlı tatlı yemiş yiyen köle, "Bugüne kadar hiç bu kadar lezzetli bir yemiş yemedim." der. Bunun üzerine padişahın canı çeker ve kölenin yediği yemişten ister. Köle de

yediği meyveden padişaha bir parça verrir. Padişah meyvenin tadına bakınca fena hâlde öfkelenir ve "A edepsiz, böyle acı bir meyveyi bu kadar lezzetle kim yiyebilir?" diye kızar. Köle padişaha bugüne kadar yediklerinin hepsinin de çok güzel olduğunu, bir kere de böyle acı bir meyve denk geldiğini, hemen yüz çevirip o nimeti reddetmenin vefaya sığmayacağını, her an padişahın nimetleriyle beslendiğini ve bunun için daima şükrettiğini söyler. Bundan sonra anlatıcı şair, Hüdhüd ağzından konuşmaya devam eder ve " Sen de dostunun yolunda zahmetlere uğruyorsan katlan; bil ki, o zahmet, rahmetin ta kendisidir. Pişmiş erler, bu yolda kanlarına ekmeklerini doğrar, onunla tuz-ekmek oldukları için ciğerlerini de ortaya koyar, onsuz kuru ekmek bile yemezler." diyerek hikâyeyi bitirir.

Üçüncü hikâyede bir adam, bir sufîye, günlerini nasıl geçirdiğini sorar. Sufî de bir külhana düşüp kaldığını; hesap gününde boynunun vurulmaması için bir yufka bile ufalamadığını; bu dünyada huzur isteyenlerin gaflette olduğunu; huzurlu olmak için ve Sırat'ı kolayca geçebilmek için bu dünyada tedbirli olmak gerektiğini; burada nefis ateşi olduğu için cihanda gönlü huzurlu kimse olmadığını söyler ve hikâye biter.

Dördüncü hikâye, Şeyh Mihne ve kocakarı ile ilgilidir. Yaşlı bir kadın, bir gün Şeyh Mühne'den huzurlu olmak için dua öğretmesini ister. Şeyh, kadına nice yıldır huzuru aradığını; ama ne görüp, ne de duyduğunu; gönül huzurunun insana kesinlikle yüz göstermediğini söyleyerek hikâyeyi bitirir.

Beşinci hikâye, Cüneyd'e sorulan sorunun hikâyesidir. Bir dilenci, Cüneyd-i Bağdadî'ye, insanın gönül huzuruna ne zaman ulaşacağını sorar. Cüneyd de ona, insanın gönülsüz kaldığı ve bir zerre olup güneşe kavuştuğu an gönül huzuruna erişeceğini söyler.

Altıncı hikâyede yarasanın biri güneşi aramak için aylarca yıllarca perişan hâlde dolaşır. Sonra "Acaba güneşi geçtim de mi göremiyorum?" diye şüpheye düşer.

Bunu gören gönlü ve gözü açık birisi, bu yolun uzak bir yol, aşağı yukarı bin yıllık bir yol olduğunu; yarasanın uykuda olduğu için gözlerinin görmediğini; ama buna rağmen gururlanıp güneşi geçtiği zannına kapıldığını söyler. Bu sözleri duyan yarasa, güneşe, can gözü açık bir kuş bulduğunu; ama artık bunun bir önemi kalmadığını söyleyerek onun kendisinden şimdi olduğundan daha uzak olmasını ister. Burada anlatılan hikâyelerin ortak noktası; dünya denilen yerde gönül huzurunun olmadığı, bunun ancak gerçek sevgiliye ulaşıldığında mümkün olacağıdır.

Yirminci makalede, Allah'tan emir bekleyen kuş, Hüdhüd'e, Allah'ın emirlerini nasıl yerine getireceğini sorar. Hüdhüd ona, "İyi ki böyle bir soru sordun. Bundan daha güzel bir soru olamaz. Allah'ın emirlerini yerine getiren ziyandan kurtulur; bütün güçlükler ona kolay gelir." diyerek emre uymadan zahmet çekenin köpekten farkı olmadığını; köpeklerin de boşuna zahmet çektiğini; ancak emir üzre zahmet çekmenin sevabının bütün bir âlemden daha fazla olduğunu belirterek dört hikâye anlatır:

Birinci hikâye, mahkûmların zindanı süslemeleri ile ilgilidir. Padişahın biri seferden dönmüş, oturduğu şehre geliyordu. Şehirdekiler padişahın şerefine şehri süslemeye koyuldular. Herkes neyi varsa şehri süslemek için ortaya döker. Zindandakilerin ise, ipten, zincirden başka bir şeyleri yoktur; bir de birkaç kesik el, ayak, baş ve parçalanmış ciğer... Onlar da zindanın kapısını bunlarla süslediler. Padişah şehre gelince diğer süslerin hiçbirine itibar etmez. Zindanın olduğu yere gelince atından iner ve zindana girer. Burdakilerin hepsine iltifatlarda bulunur. Padişahın bu hareketine anlam veremeyen veziri, bunun sebebini sorar. Padişah da herkesin şehri kendisine uygun bir tarzda süslediğini; sadece zindandakilerin, kendisini kendine lâyık bir tarzda karşıladıklarını; çünkü onların emir üzre hareket ettiğini; eğer emirleri uygulanmamış olsaydı bu kesik baş, kol ve ellerin olmayacağını söyler. Sonra Hüdhüd, yolun inceliklerini görenlerin ferman üzre hareket edip, emre uyanlar olduğunu; bundan dolayı padişahın zindana gittiğini söyleyerek hikâyeyi bitirir.

İkinci hikâye, bir ulu zatın rüyasında Bayezit ve Tirmizî'yi görmesinin hikâyesidir. Bu ulu zatın rüyasına göre, Bayezit'le Tirmizî, bir yolda giderken bu adamı önlerine geçirirler, onlara kılavuzluk yapar. Sonra bu rüyayı kendi kendine tabir edince seher vakti gönülden çektiği "ah" aklına gelir ve bu çektiği "ah"ın yolunu açtığını düşünür. Bu sırada bir ses gelir ve ona, "Bayezit'ten başka bütün erler, bizden bir şey istediler. Yalnızca Bayezit, bizi istedi." der. Bunun üzerine adamcağız " Sen ne buyurursan benim dileğim odur; o bana yeter. Kulun buyruğa göre yürümesi kula yeter." diye cevap verir ve o verdiği cevaptan dolayı bu iki erin kendisini öne geçirdiklerini anlar. Kul, daima Allah'ın emrine göre hareket etmelidir; gerçek kullar imtihan zamanı belli olur.

Üçüncü hikâye, Şeyh Harkanî'nin ölüm zamanı söyledikleriyle ilgilidir. Şeyhin canı ağzına geldiğinde "Keşke şu göğsümü yarsalardı da kebap olmuş ciğerlerimi söküp alsalardı ve ne dertler içinde olduğumu halka gösterselerdi. Onlar da puta tapmanın yanlış olduğunu anlasaydı." diyerek kulluğun düşkünlük olduğunu; ama insanın efendilik tasladığını; gerçek kul olmak için kendini aşağı görüp perişan hâle gelmek gerektiğini; yaratıcıya karşı hürmetli olmayı; çünkü saygısız kulu padişahın o meclisten çıkaracağını belirtir ve hikâyeyi bitirir.

Dördüncü hikâyede, padişahın biri yanındaki kölelerinden birisine bir hil'at hediye eder. Köle de elbiseyi giyip yola çıkar; ancak elbise yolda tozlanır, ancak köle elbisesini tozlardan arındırmaz. Bunu gören birisi, köleyi padişaha şikâyet eder. Bunun üzerine padişah, kölenin bu hareketini saygısızca bulduğu için onu astırır; çünkü köle padişahın hediyesine gerekli özeni göstermemiştir. Bir önceki hikâyede vurgulanan emre itaat konusu bu hikâyenin zeminin oluşturmaktadır. Bundan önceki hikâyenin son beytinde söylenen fikir, bu hikâyeyle örneklendirilerek açıklanmıştır. Diğer hikâyelerde olduğu gibi burada da tam bir simetri göze çarpmaktadır. Bu makalede yer alan hikâyelerin ortak noktası ise, Allah'a saygı, Allah'ın emirlerinden dışarı çıkmadan dünyadaki sıkıntılara göğüs gerenlerin pek çok ihsana ulaşacağıdır.

Yirmi birinci makalede, temizliği arayan kuş, Allah yolunda temizliğin nasıl olduğunu sorar ve kendinin elinde hiçbir şey tutmadığını; her neyi varsa harcadığını; belki bu temizlikle Sī-murġ'un yüzünü görebileceğini söyler. Hüdhüd de, bu yolda tertemiz olmak gerektiğini; ne var, ne yoksa her şeyi yakıp yandırmayı; bu yolda ilerlemek için varlıktan geçmeyi; eğer temizlik yoksa, bu seferde namazın fayda vermeyeceğini söyleyerek kuşa cevap verir ve temizlik konusuyla ilgili dört hikâye anlatır:

Birinci hikâye, Türkistan piri Hoca Ahmet Yesevî'nin atı ve oğlu için söyledikleriyle ilgilidir. Hoca Ahmet Yesevî, iki şeyi çok sevdiğini; bunlardan birinin kır atı, diğerinin de temiz ahlâklı oğlu olduğunu ve kim oğlunun ölüm haberini getirirse ona, teşekkür olarak atını vereceğini söyler; çünkü bu iki şey de onun canına âdeta put gibi görünmektedir. İnsanın mum gibi yanıp yakılmadıkça temizlemnesi mümkün değildir. Temiz kişi iştahla bir yemek yese, derhâl ensesine bir tokat yer.

Bu hikâyeyi Fuat Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar (1984:40) adlı kitabında, Hoca Ahmet Yesevî ile ilgili olarak anlatır ve bu kıssadan Şeyh ʿAttâr'ın, Mantıku't-Tayr kitabında haber verdiğini söyledikten sonra, 28 numaralı dipnotta kendisinin, ʿAṭṭār'ın kitabında böyle bir hikâyeye tesadüf etmediğini belirtir. Aslında ʿAṭṭār eserinde, hikâyeye giriş yaptıktan sonra, hikâyeden kendi çıkardığı sonucu vermiş; bu yolda temizlenmek için gerekirse evlâttan da vazgeçilebileceğini vurgulamıştır. Buna göre Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar (Köprülü 1984:40)'da hikâye şöyle anlatılmaktadır: Hocanın İbrahim adlı bir oğlu ve bir de güzel atı vardı. Bir gün buyurmuşlardı ki, "Kim çocuğumun ölümü haberini getirirse, bu atı ona teşekkür olarak vereyim.". Hocanın bundan maksadı, sünnet-i Nebevî'ye uymak idi; çünkü Hz. Peygamberin de erkek evlâdı yaşamamıştı. Hocayla uğraşan Surî halkı bunun üzerine bir ağacın altında uyumakta olan İbrahimi öldürerek başını keserler ve bir havluya sararak Hocaya getirip verirler. Hoca işi

anlamakla beraber, atı ve yine o katile, aralarında kan davası olup diyet hakkı bulunmasın diye kızını da verir.

İkinci hikâye, Şeyh Harkanî'nin patlıcan düşkünlüğü ile ilgilidir. Şeyh patlıcanı çok sever ve durmadan ister ama hiç yemezmiş. Annesi de şeyhin bu isteğinden bıktığı, hiddetinden usandığı için bir gün oğluna yarım patlıcan verir. Şeyh patlıcanı yer yemez oğlunun başını keserler ve gece kapısının önüne bırakırlar. Bunun üzerine şeyh, kırk yılda bir kere canının çok istediği patlıcanı yediğini; bunun için de başına böyle bir iş geldiğini; bu yolda işinin hiç de kolay olmadığını; her zaman böyle imtihanların çok olduğunu; bu uğurda binlerce canı feda etmek gerektiğini söyler ve hikâye biter.

Üçüncü hikâye, Zü'n-nun Mısrî'nin susuz bir hâlde çölde giderken gördüğü kırk ölü dervişi anlatmasıyla ilgilidir. Zü'n-nun bu dervişleri görünce yüreğine bir ateş düşer ve "Yarabbi, bu ne iştir? Ululları böyle öldürüp niye kötü bir hâle getiriyorsun?" diye sorar. Bunun üzerine gökten bir ses gelir ve " Bu işin hikmetini biz biliriz; onları öldürür, kan diyetlerini de veririz." diye cevap verir. Bu cevap üzerine Zü'n-nun bu defa da "Yarabbi bu iş ne zamana kadar böyle devam edecek?" diye sorar. Hatif, "Hazinemde diyet verecek para bulundukça onları öldürür, kanlara bular; sonra güneş gibi yüzümü gösterir, kendi güzelliğimden elbise giydiririm. Onları gölgeye çevirir, sonra güneş gibi doğarım. Güneş doğdu mu artık gölge kalmaz." diye cevap verir. Bu cevap üzerine Zü'n-nun, onda yok olup kendinden geçenin, kendinden kurtulacağını; canını feda edip kendinden kurtulanın da bundan daha büyük bir devlet bulamayacağını söyleyerek hikâyeyi bitirir.

Dördüncü hikâye, Firavun'un büyücüleriyle ilgilidir. Burada anlatılan, bir hikâyeden çok, Firavun'un büyücülerinin ulaştıkları devletin büyüklüğüdür. Bu dünyada kimse böyle yüce bir makama ulaşmamıştır. Onlar imana gelir gelmez hemen öldürülmüşler; böylece bir ayaklarını dine atmışlar, dine adım atar atmaz da bu

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

dünyadan geçip Tanrı da yok olmuşlardır. Hiç kimse bundan daha güzel bir gelip gitme görmemiş ve hiçbir dal bundan daha güzel bir meyve vermemiştir. Bu olay, Hallac-ı Mansur'un şu söylediğini akla getirmektedir: "Allah'a vasıl olmak için iki adım atmalı, üçüncüde vusul tahakkuk eder. Birinci adımı dünyadan, ikinci adımı ahiretten kaldırmalı, üçüncü adımda Allah'a varılır." "Dünya ve ahiretten adım kaldırmak ise; gerek dünyevî, gerek uhrevî bütün arzulardan vazgeçmek, olanca emelini Allah'a hasreylemektir. Bu bahiste şöyle bir hadis rivayet edilir: Dünya ahiret ehline, ahiret de dünya ehline haramdır; dünya ve ahiretin ikisi de Allah adamlarına haramdır." Hadise göre, burada mahrum olanlar, cennetteki nimetlere nail olacaklardır. Nimetlerini bu dünyada bulanlar için ahirette alabilecekleri hiçbir şey yoktur. Allah adamları da hem bu dünyadan, hem de ahiretten geçip Allah'a kavuşacaklardır (Olgun 1049:14). Hikâyenin gerisi şöyle devam etmektedir: Hz. Musa zamanında büyücülük ve sihirbazlık çok gelişmiştir. Hz. Musa, Firavun'u hak dine davet ettiğinde, Firavun ondan bir mucize göstermesini istemiş; bunun üzerine Hz. Musa asasını yere atınca, o bir ejderha olmuştur. Bu olayı gören Firavun kavminin ileri gelenleri, onu sihirbazlıkla suçlamış; bir yarışma tertiplenmesini ve ülkedeki bütün sihirbazlara haber verilmesini istemişlerdir. Sihirbazlar gelerek asalarını atmışlar ve hepsi birer yılan olmuş; bundan sonra Hz. Musa, asasını atınca büyük bir ejderha olup onların attıklarını yemiştir. Sihirbazlar, işin aslının ne olduğunu anladıkları için hemen imana gelmişler ve bunun için Firavun tarafından cezalandırılmışlardır. Bu olay Kur'an-ı Kerim'de A'raf Suresi'nde 103 ve 129. ayetler arasında anlatılmaktadır.

Yirmi ikinci makalede, himmetli yüce bir kuş, Hüdhüd'e, bu manada himmetin bir etkisinin olup olmadığını sorarak kendisinin ibadetinin olmadığını; görünüşte zayıf olmasına rağmen, pek bir gayreti, azmi ve himmetinin olduğunu söyler. Hüdhüd, Allah âşıklarının muhafızının himmet ve gayret olduğunu; her ne varsa gayretle elde edildiğini; kimde bir zerre gayret olsa, gayretiyle güneşi bile

geçebileceğini; dünyanın merkezinin gayret, can kuşunun kanadının da himmet olduğunu söyleyerek bu kuşa cevap verir ve dört tane hikâye anlatır:

Birinci hikâye, Hz. Yusuf'u satın almak isteyen kocakarı ile ilgilidir. Önce kuyuya atılan Hz. Yusuf, sonra Mısır'a götürülür ve çarşıda satılır. Güzelliğinden dolayı bütün Mısır halkı Hz. Yusuf'u satın almak için yanıp tutuşuyordu. Müşterisi arttıkça satıcı fiyatı artırıyor ve Hz. Yusuf'un ağırlığının beş, on katı misk istiyordu. O sırada Yusuf'un aşkıyla onu satın almak için on yumak iplik eğiren bir kocakarı, kalabalığı yarıp ortaya gelerek tellâla Ken'an'ın Yusuf'unu satın almak istediğini söyler ve "Yumaklarımı al, onu bana ver; elini elime teslim et." der. Bunun üzerine satıcı güler ve "A saf kadıncağız, bu bulunmaz inci senin harcın değil. Sen kim, yumaklarınla onu satın almak kim?"diyerek kadınla alay eder. Kadın da bu kadarcık iplikle onu satın alamayacağını bildiğini; ama kendisine, "Yusuf'u satın almak isteyenlerden biri de buydu." denmesinin yeteceğini söyler. Hüdhüd, böyle yüce himmetli, sağlam gayretli kimselerin sonsuz bir devlete erişeceğini; bir padişahın, himmetten şehliği ateşe vermesiyle güneşe ulaşacağını söyleyerek hikâyeyi bitirir.

İkinci hikâyede, fakirliğinden dolayı kendinden geçerek ağlayan bir adama İbrahim Ethem'in fakirliği ucuza aldığını söylemesi üzerine adam, kızarak "Hiç fakirlik alınır mı? Utan yahu!" der. Bunun üzerine İbrahim Ethem, "Ben, âlem padişahlığını vererek canla başla yoksulluğu aldım. Bir anı için hâlâ da yüzlerce cihan vermekteyim. Bunun için kıymetini biliyor ve şükrediyorum. Benim gibilerin himmet kuşu Allah'ın katına ulaştığı için biz, dünyadan da dinden de geçtik. Eğer sen böyle bir gayret ve himmete sahip değilsen bu nimet sana nasip olmaz." diyerek adamın oradan uzaklaşmasını ister.

Üçüncü hikâye, Şeyh Gavrî ile ilgilidir. Himmetiyle Allah'a ulaşmayı başarmış erlerden biri olan şeyh, bir gün birkaç divaneyle beraber köprü altından geçerken tesadüf bu ya Sultan Sencer'le karşılaşır. Sultan onlara, kim olduklarını ve orada ne

yaptıklarını sorar. Şeyh, başsız, ayaksız dervişler olduklarını, eğer kendilerine iyi bir dost olursa onu bu dünyadan; eğer düşman olursa dinden çıkaracaklarını, Sencer'e söyler. Bunun üzerine Sencer, onlarla bir işi olmadığını; onlara ne dost, ne de düşman olduğunu; onlarla ne övündüğünü, ne de onlardan utandığını söyler. Bundan sonra Hüdhüd, sözü alır ve himmetin çevik ve kuvvetli kanatlara sahip büyük bir kuş olduğunu; uçarsa ancak görüş kuvvetiyle uçabileceğini; onun, dolaştığı yerin varlık ufuklarından bile geniş; ayık ve sarhoştan bile üstün olduğunu söyler.

Dördüncü hikâyede bir meczubun âlem hakkında söyledikleri yer alır. Bir gece yarısı meczubun biri ağlayarak, âlemin baş aşağı bir hokka olduğunu; cahillikten herkesin ona sevdalandığını; ecel bu baş aşağı hokkanın kapağını açınca her şeyin dökületeğini; gayreti ve himmeti olmayanların bu hokkada yüzlerce belâya uğrayacağını; himmet kuşunu kanatlandırmak ve hokkanın kapağı açılmadan yol kuşu olup uçmak gerektiğini söyler. Burada anlatılan hikâyelerin ortak noktası, bu yolda Tanrı'ya ulaşmak için himmet ve gayret sahibi olup dünya ile ilgili her şeyden geçmektir.

Yirmi üçüncü makalede, vefalı bir kuş, Allah kendisine insaf verdiği için çok vefalı olduğunu; kimseye vefasızlık yapmadığını söyleyerek Hüdhüd'e, "Padişahın yanında vefanın kıymeti nedir? Vefalı bir insanın rütbesi ne derecededir?" diye sorar. Hüdhüd ona, insafın insanı her şeyden kurtaran bir sultan olduğunu; insaf ve merhamet sahibi olmanın bütün ömrü bin rükû ve bin secdede geçirmekten daha hayırlı olacağını; iki âlemde de insaf ve merhametten daha üstün bir erlik ve cömertlik olmadığını; insaf sahibi olanın iki yüzlü olamayacağını ve bunun Allah vergisi olduğunu söyleyerek cevap verir ve insaflı olmakla ilgili dört hikâye anlatır:

Birinci hikâye, Ahmet bin Hanbel ve Bişrî Hafî ile ilgilidir. Ahmet Hanbel, asrının imamı idi; faziletlerini saymaya imkân yoktu. Düşünceden, bilgiden arındı mı koşa koşa Bişr'in yanına giderdi. Onu Bişr'in yanında görenler "Sen ondan daha bilgilisin,

senin gibisi yoktur; Bişr'in yanında işin ne?" derlerdi. O da, hadis ve sünnette önceliği kaptığını; bilgisinin onunkinden fazla olduğunu; her şeyi ondan iyi bildiğini; ancak Bişr'in de Allah'ı kendisinden daha iyi bildiğini söylerdi. Bişr, bu makamı, annesine gösterdiği saygı ve merhamet ile Allah'a duyduğu derin sevgi ve hürmet sayesinde bulmuştur. O yüzden bu yol erlerinin insafından ibret almak gerekir.

İkinci hikâyede bir Hint racası Sultan Mahmut'un askerlerine esir düşer. Askerler, esir racayı sultanın yanına götürürler; sonunda bu raca Müslüman olur. Ondan sonra bir çadırda tek başına oturmaya ve sevdalara dalmaya başlar; gece gündüz ağlayıp inler. Bir gün ağlayıp inlemeleri hadden aşınca askerler Mahmut'a heber verirler. Bunun üzerine Sultan Mahmut, racayı huzuruna çağırtır ve daha önce sahip olduğu saltanatın yüz mislini vereceğini, artık hâline ağlamamasını söyler. Yaşlı raca, bunun için ağlamadığını söyleyerek "Yarın Allah'ın huzuruna çıktığımda Allah, bana sorar da, derse ki: ey vefasız, beni hatırlaman için Mahmut'un askerleriyle üzerine mi gelmesi gerekiyordu? Bu ne vefasızlık? Asker ülkeni almadıkça beni hatırına bile getirmedin. Allah'tan böyle bir hitap gelirse ben nasıl cevap veririm? İşte ağlamamın sebebi budur." der. Bundan sonra Hüdhüd ağzından anlatıcı-şair, bu hikâyedeki, mesajı verir. Burada anlatılan insaf dersini işitip ibret almak gerektiği; vefakâr olmayanların bu yolda işlerinin olmadığı; sevgi ve vefaya sığmayan her şeyin yiğitliğe de sığmayacağı söylenerek hikâye bitirilir.

Üçüncü hikâyede biri kâfir, diğeri Müslüman iki pehlivan birbiriyle savaşıyorken namaz vakti gelir. Müslüman olan namaz kılmak için kâfirden izin ister. Kâfirin izin vermesi üzerine, Müslüman olan namazını kılar ve daha bir şevkle savaşmaya başlar. Sonra kâfir olanın kendine göre ibadet vakti gelir. O da Müslümandan izin ister. Sonra meydanda bulduğu temiz bir yerde putunu çıkarıp önünde secde eder. Bu sırada Müslüman olan tam zamanıdır diye ona habersizce bir kılıç indirmek isterken, gökten bir ses gelir. Hatif ona, "Verdiğin sözü ne güzel de yerine getirdin, bu ne vefasızlıktır? O da sana süre verdi; ama sana kılıç çekmedi. Senin kılıç çekmen ne

biçim bir iştir? Söz verenin sözünde durması gerekir. Kâfir sana iyilik ve mertlik etti, sen ona kahpelik yapma. Kendin için istediğini başkası için de iste. Vefada eksik olanın kâfirden farkı olmaz." der. Bunun üzerine Müslüman pehlivan, elinde kılıç ağlamaya başlar. Bu arada ibadetini bitiren kâfir, ona niçin ağladığını sorar. O da, onu öldürmek istediğini, ama vefasız olduğu, sözünde durmadığı için Allah tarafından azarlandığını söyler. Kâfir, bunu duyar duymaz ağlayarak bir nara atar ve "Ayıplı va aşağılık bir düşmanı için sevgilisini azarlayan bir Allah'ın önüne sorgu günü nasıl çıkarım? Asıl vefasız benim." diyerek Müslüman pehlivandan Müslümanlığı kendisine öğretmesini ister. Sonra iman ederek Müslüman olur. Feleğin tası bir gün vefasızların yaptıklarını bir bir önlerine dökecektir.

Dördüncü hikâye, Hz. Yusuf'un kardeşleri ve tasın hikâyesidir. Hz. Yusuf'un on kardeşi kıtlık yıllarında buğday istemek için uzak bir yol aşarak Mısır'a, Yusuf'un huzuruna gelirler. Fakat Yusuf'un yüzünde örtü olduğu için onu tanıyamazlar. Hz. Yusuf önünde duran tasa vurur ve tastan çın çın ses çıkması üzerine kardeşlerine tasın ne dediğini sorar. Onlar da cahillikle, tasın sesinden kimsenin anlamayacağını söylerler. O vakit Hz. Yusuf, tasın ne dediğini çok iyi bildiğini ve onlara tasın, evvelce adı Yusuf olan çok güzel bir kardeşleri olduğunu; hepsinin bir olup Yusuf'u kuyuya attıklarını; sonra suçsuz bir kurdu öldürüp Yusuf'un gömleğini onun kanına bulayıp babaları Hz. Yakub'u aldattıklarını; sonra babalarını yakıp yandırıp ay yüzlü Yusuf'u da sattıklarını, anlattığını söyler. Hz. Yusuf'un kardeşleri bunları duyunca şaşırıp kalırlar; ekmek almaya gelmişken kendileri su kesilirler. Evvelce Yusuf'u kuyuya atmışken şimdi kendileri belâ kuyusuna düşerler. Hz. Yusuf'la ilgili hikâyenin sadece bu kısmı verildikten sonra anlatıcı-şair sözü alır ve bu kıssayı duyup da ibret almayanların kör olduğunu; bütün bunların, aslında insanların hâlini hikâye etmekten ibaret olduğunu; yarın ahiret gününde herkesin ettiği vefasızlıkların tıpkı tasın söylediği gibi bir bir anlatılacağını; bundan sonra da akıl ve fikrin kalmayacağını; bunun için felek tasının etrafında dolaşıp durmaktan vazgeçmek

gerektiğini söyler. Bu makalede anlatılan hikâyelerin ortak noktası, ahde vefanın, sözünde durmanın önemi ve insanları arkadan vurmanın kötülüğü ile hesap günü bütün bu vefasızlıkların sorgulanacağıdır.

Yirmi dördüncü makalede bir kuş, Hüdhüd'e, Sî-murġ'un katında küstahlığın yaraşıp yaraşmayacağını, küstahlıkta bulunmanın doğru olup olmayacağını sorar. Hüdhüd ona, "Kime izin varsa, kim Allah'ın sırlarının mahremiyse küstahlık etse de olur; çünkü o daima padişahın sırrına mahremdir. Fakat sırlara mahrem olan kişi, alelâde bir küstah gibi, küstahlıkta bulunmaz. Eğer, sırlara mahrem olmayanlar küstahlıkta bulunursa, onlar imandan da olur; candan da." diyerek cevap verir ve aşıkta esenlik olmadığını; delilerin ayıplanmadığını; cezbe geldiğinde ne söylenirse dinlenebileceğini belirtir. Bundan sonra Hüdhüd, divanelerin küstahlığıyla ilgili altı tane hikâye anlatır:

Birinci hikâyede, Horasan büyük bir devlete erişir ve Amid adında biri o ülkeyi ele geçirir. Bu Amid'in yüz tane ay yüzlü Türk kölesi vardır. Bu kölelerin her biri servi boylu, gümüş kollu, şirin sözlüdür. Hepsi de âleme miskler saçar. Kulaklarındaki inci küpelerin ışıltısından gece vakti ortalık gündüz gibi ağarır. Bunların altın gerdanlıkları, gümüşlerle işlenmiş elbiseleri, ve altın kemerleri vardır. Beyaz atlarına binip meydana çıktılar mı, onlardan birinin yüzünü gören hemen gönül verir; candan âşık olur. Bu sırada yalın ayak, başı kabak, sırtında hırkası karnı aç bir meczup oradan geçerken bu alayı görür ve kimin olduğunu sorar. Orada bulunan şehirli bir zengin böyle hoş bir hâlde geçenlerin tamamının Amid'in köleleri olduğunu söyler. Bu sözü duyunca kölenin yüreğine bir ateş düşer, başından dumanlar çıkar ve "Ey, yüce arşın yaratıcısı olan Rabbim, kula bakmayı bari Amid'den öğren." der. Bundan sonra, anlatıcı-şair, Hüdhüd ağzından konuşmaya başlar ve böyle bir er olunursa küstahlık yapılabileceğini; eğer öyle bir er değilse kişinin küstahlık yapmamasını; gerçek meczuplarının pervane gibi yanıp yakıldığını ve bunların iyisini, kötüsünü de padişahın bildiğini söyler.

İkinci hikâye, evi olmadığı için bir viraneye sığınan dervişle ilgilidir. Karnı acıkan ve gidecek bir yeri olmayan derviş; yağmurdan, kardan iyice ıslanır ve bir viraneliğe sığınır. Tam o viranelikten içeri girerken başına bir kerpiç düşer ve başı yarılır; kan akmaya başlar. Bunun üzerine yüzünü göğe çevirip "Ey şehriyar, bu saltanat davulunu ne zamana kadar çalıp duracaksın. Doğrusu benden daha iyi bir av bulamazsın." der.

Üçüncü hikâyede parası pulu olmayan bir adam bir gün komşusunun eşeğini ister ve değirmene gider. Burada bir aralık uyur. Adam uyurken başıboş kalan eşeği kurt yer. Ertesi gün eşeğin sahibi adamdan eşeğin bedelini ister. Bunun üzerine beraberce kadıya gider ve durumu olduğu gibi anlatırlar. Kadı onlara, kurdu karnı aç ve başıboş bir hâlde, ovalara salan kim ise, bedeli de onun ödemesinin gerektiğini; eşeğin bedelini ondan istemelerini söyler. Bundan sonra anlatıcı-şair, Hüdhüd ağzından hikâyenin mesajını verir ve "Bu olayda hiç kimsenin kusuru yok; ne yapıyorsa, o yapıyor. Mısır kadınları bile o mahluk (Hz. Yusuf)ta, hoş bir iz gördükleri için değiştiler, kendilerinden geçtiler. Tıpkı bunun gibi bir meczubun da bu devlet yurdunda güzel bir devlete ulaşarak kendinden geçmesi şaşılacak bir şey değildir. Meczup ne söylerse ondan söyler, ona söyler, her şeyi onunla ister." diyerek hikâyeyi bitirir.

Dördüncü hikâye, Mısır'daki kıtlıkla ilgilidir. Mısır'da birdenbire bir kıtlık olur. İnsanlar, ekmek isteyerek, ekmek sayıklayarak ölüp gider. Her taraf insan ölüleriyle dolar. Sağ kalanların da ölülerden bir farkı yoktur. Bu durumu gören bir meczup, "Ey dünya ve din padişahı, verecek rızkın yoksa bari az yarat." der. Bu kapının küstahı kendine gelir de yaptığını anlarsa, tatlılıkla özür diler. Bu yoldaki âşıklar, varlıklarından usandıkları için delilik yaparlar. Deliler de ne yaparsa deliliğine verilir, bağışlanır, affedilir. Buradaki hikâye "Delidir, ne yapsa yeridir." sözünü akla getirmektedir.

Beşinci hikâye, bir meczubun başına dolu yağmasıyla ilgilidir. Çocukların taşa tuttuğu bir deli, gönlü üzülmüş olarak bir külhan bucağına sığınır. Orada bir pencere vardır ve içerisi de karanlıktır. Bu sırada yağmaya başlayan dolular, pencereden meczubun kafasına düşer. Adamcağız da, doluyla taşı fark edemediğinden yine çocukların taş attığını sanır ve başlar ağzına gelen küfürleri söylemeye. O sırada kuvvetli bir rüzgâr eser ve pencere açılır; içeriye ışık girer. Etraf aydınlanınca adam, başına düşen şeylerin taş değil dolu olduğunu görür ve Allah'tan özür diler, bütün söylediklerini geri alır. Bir meczubun bu çeşit sözler söylemesi ayıplanmamalıdır; çünkü o makamda olanlar sarhoştur ve ne yaptıklarının farkında değillerdir. Akılları başlarında değildir, kararları yoktur. Ancak diğer insanlar, onların bulunduğu makamda olmadıkları için, onlar gibi söylenemezler. Âşıkları ve divaneleri hoş görmek gerekir.

Altıncı hikâye Vasıtî ile kadının hikâyesidir. Vasıtî, Allah'ın adını anarak perişan bir hâlde giderken, bir Yahudi mezarlığı görür. Bunların hâline bakıp onların da mazurlardan olduğunu; ama bunu başkalarına söylemenin doğru olmadığını ifade eder. Vasıtî'nin böyle söylediğini kadının adamlarından biri duyar ve onu çeke çeke kadının yanına götürür. Vasıtî'nin sözünü anlamak kadının işi olmadığından bu sözü kabul etmez. Bunun üzerine Vasıtî, bu ziyankâr kavmin gökleri yaratan Allah'ın hükmünce bu yolda mazur olduğunu söyler.

Yirmi beşinci makalede, Sî-murġ'a âşık bir kuş, herkesten vazgeçtiğini ve hep onun aşkından dem vurduğunu; âlemdeki bütün halkı gördüğü hâlde kimselere bağlanmadığını; canla başla sevgilisinin sevdasına girdiğini; canını terk edip sevgiliye kavuşma vaktinin geldiğini; canı ve teninin onun aşkına lâyık olduğunu söyler. Hüdhüd ona, kuru dava ile, aslı olmayan lâflarla Kafdağı'ndaki Sî-murġ'a varıp onunla dost olmaya imkân olmadığını, Sî-murġ'un, kimi isterse onu dost edindiğini, o zaman o kişinin de dostluğunun ettiği feryat ve figandan belli olacağını söyler ve Allah'ın dostluğuyla ilgili dört tane hikâye anlatır:

Birinci hikâyede, Bayezit ölünce, bir dervişi o gece şeyhini rüyasında görür ve Münker ve Nekir meleklerinin neler sorduğunu sorar. Bayezit de onların ilk önce kendisine rabbini sorduklarını ve meleklere, Rabbinin, sadece bir olan Allah olduğunu; ancak bu söylediklerinin kendi sözünden ibaret olduğunu; işin doğrusunu Allah'ın bildiğini, eğer Allah kulluğa kabul ederse, o zaman O'na lâyık bir kul olacağını söylediğini anlatır. Bayezit devam eder ve "O'nun efendiliğini kabul ediyorum, fakat asıl O'nun bana, kulum demesi lâzım. Eğer sevda O'nun tarafından olursa, sen O'nun aşkına tam lâyık olursun. Ama sevda senden olursa, bil ki, ancak sana lâyık olur. Hünersiz kişiler ondan nasıl haberdar olabilir?" diyerek hikâyeyi bitirir.

İkinci hikâye, Allah'a âşık olan dervişin hikâyesidir. Bir derviş, Allah'a olan aşkının çokluğundan ağlayıp inler, ateş gibi kararsız bir hâle düşer. Canı ve gönlü aşk ateşiyle dolu, işi oldukça zordur. Bu hâlde yolda gidiyor, hem de inleye inleye "Aşk ateşi baştan başa beni yaktı, ağlayamam; çünkü gözyaşlarım da yandı." diyordu. Bunun üzerine Hatif ona, niye akılsızlık edip O'nun sevdasına düştüğünü sorar. Adam da, bu sevdanın O'ndan geldiğini, kendisinin birşey yapmadığını söyler. Eğer Allah biriyle aşk oyununa girişti mi arada yok olup sanatı sahibine bırakmak gerekir. Yoksa aradan kendini gösteren hem imanından, hem de canından olur.

Üçüncü hikâye, külhancının Şah Mahmut'tan istediği şeyle ilgilidir. Bir gece Sultan Mahmut'un içi sıkılır ve bir külhancıya konuk olur. Külhancı onu, küllerin üstüne oturtur, külhana da küçücük odun parçaları atar. Hemen bir kuru ekmek getirip padişaha sunar. O da ekmekleri afiyetle yer. Sonra da kendi kendine "Eğer bu külhancı özür dilerse onun kafasını kestireyim.", der. Nihayet sabah olur, padişah giderken külhancı ona, "İşte benim yatağımı, yediğimi, evimi barkımı gördün; ben çağırmadan sen kendin geldin. Bir daha gelmek dilersen kalk, hemen git. Yok eğer bizi bir daha görmek istemezsen haklısın. Ben kimim ki sana arkadaş olayım; elbette şahın yeri külhen olmaz." der. Sultan Mahmut onun bu sözlerinden hoşlanır ve yedi

kere daha külhancıya konuk olur. Son günü külhancıya, külhanı bırakıp padişahlık etmesini söyleyip kendisinden bir şey dilemesini ister. Adam da, padişahın arada bir kendisine konuk olmasını diler ve kendi padişahlığının Sultan Mahmut'u görmek olduğunu; başındaki tacın, onun ayağını bastığı toprak olduğunu; Sultan Mahmut'la dost olup onunla külhanda oturmanın, o olmadan padişahlık edip gül bahçelerinde zevke, eğlenceye dalmaktan daha iyi olduğunu söyler. Burada anlatıcı- şair, Allah'la kulu arasındaki ilişkinin, tıpkı Sultan Mahmut'la külhancı arasındaki bir ilişki gibi tamamen sevgiye dayalı olması gerektiğini, bundan önceki hikâyeye bu hikâyeyi örnek göstererek ifade etmiştir. Anlatıcı-şaire göre, kişiye Allah'ın aşkı yeter, eski aşk da yeni bir aşk ister. Hazineler dolusu da olsa insan yine ister. Bu iş tıpkı insanın kendi suyundan bıkıp denizden bir damla daha istemesi gibidir.

Dördüncü hikâye, kendi suyundan bıkan sakanın hikâyesidir. Bir saka kırbasına su doldurmuş giderken, bir başka saka onu görür, arkasından yetişerek elinde kendi suyu olduğu hâlde ondan su ister. Adam, onda da aynı suyun olduğunu; kendi suyundan içmesini söyler. O da kendi suyundan bıktığını, Hz. Âdem'in de cennetten doyduğu için bir buğdaya esir olduğunu ve her şeyini o buğdaya sattığını söyler. Her şeyden geçip böylece çırılçıplak bir hâle gelince, gönlüne yeni bir aşk düşer. Kişi aşk ayrılığına düşüp yok olunca o yeni de eskir gider. Sonra da varlıktan geçip yoklukta kaybolur; ama bu herkesin harcı değildir.

Yirmi altıncı makalede mağrur bir kuş, Hüdhüd'e her yüceliği elde ettiğini; müşkül riyazetlerde bulunup sonunda geleceği yere geldiğini; işinin burda düzene girdiğini; burdan başka yere gitmesine hacet olmadığını; eğer gözünü hazineden çevirip dağlara, ovalara bakarsa, zahmet ve eziyetlere uğrayacağını söyler. Bu sözleri üzerine Hüdhüd, ona, "Ey İblis huylu, Şeytan tabiatlı!" diye hitap ederek onun kendini beğendiğini; kendi hayal ve fikrinden dolayı gurura kapılıp marifet temizliğinden uzaklaştığını; canına nefsin musallat olduğunu; Şeytanın beynine girip oturduğunu; biraz önce saydığı özellikleriyle nuru olduğunu sanıyorsa, yolda

bunların ateş olacağını; onun vecd ve hâl sandığı şeylerin hayalden başka bir şey olmadığını; nefisten kurtulup uyanmasını; şüphe ve kuruntularını bırakmasını; varlıkla göründükçe feleğin yüzlerce dert ve elem tokadı atacağını; varlıktan geçip insan, yokluğu bulup mahrem olmasını söyler; gurur ve kibirin zararlarıyla ilgili yedi tane hikâye anlatır:

Birinci hikâye, eşeğin verdiği dersle ilgilidir. Bir gün Şeyh Nişaburî, eşeğe binmiş giderken arkasından da dervişleri gelir. Birdenbire eşek yellenir. Bunun üzerine şeyh bir nara atıp elbisesini yırtar, kendinden geçer. Şeyhin bu hâlini görenler, pek hoş karşılamazlar. Bir zaman sonra birisi şeyhe, eşeğin yellenmesinden neden aşka geldiğini sorar. O da, o gün şöyle bir bakıp arkasındaki ve önündeki dervişlerin yolu doldurduğunu görünce, kendisinin Bayezit'ten hiç de aşağı olmadığı hissine kapılıp mahşer günü de böyle debdebeyle Hakk'ın huzuruna gideceğini düşünürken, tam bu sırada eşeğin yellendiğini; böyle saçma ve boş düşüncelere daldığı için eşeğin kendisine bir ders verdiğini; bundan dolayı pişman olup canına bir ateşin düştüğünü; böylece kendinden geçtiğini söyler. Bundan sonra Hüdhüd devam eder ve gurura takılanların hakikatten uzaklaştığını; kibri yıkıp gururu yakmayı; nefsin huzurunu da yakıp yandırmayı; insanın her kılının dibinde bir başka Firavun olduğunu; varlıktan bir zerresi dahi olanların münafık olduğunu; İblis gibi benlik iddiasında bulunmamak gerektiğini söyler ve hikâye biter.

İkinci hikâye, "İblis gibi benlik iddiasında bulunmamak gerektiği" mesajına uygun olarak İblis ve Hz. Musa'yla ilgilidir. Yüce Allah, gizlice Hz. Musa'ya, İblis'ten bir remiz öğrenmesini söyler. Hz. Musa yolda İblis'i görünce ondan gizli bir şey öğrenmek ister. O da, ona "ben" diyerek kendisi gibi olmamasını ister ve devam eder: "Eğer kişide bir kıl ucu kadar benlik olsa, o kişinin kâfirden farkı yoktur; onda kulluk da yoktur. Erin şöhreti, adının kötüye çıkmasındadır. Er, eğer burada murat bulsa, benlikten benim gibi yüzlerce baş gösterir.".

Üçüncü hikâye, temiz bir kulun söyledikleriyle ilgilidir. Bu temiz dinli kul, mürşitliğin şartlarını söyler. Buna göre, önce karanlığa dalıp varlıktan geçmek gerekir. İnsanların içinde ejderhalarla dolu bir külhan vardır. İnsan gafletle her an onları beslemekte, salıp koyuvermektedir. İnsanın aslı toprak ve kandan oluşur. Bunlardan biri haram, öbürü ise kıymetsizdir. Böyle olmasına rağmen insan, bu içindeki bu iki şeye yakınlık duyar; ancak içindekilerin murdar olduğunu bilse böyle gafletlere dalmış bir hâlde oturup durur muydu?

Dördüncü hikâye, Bir köpekle şeyhin hikâyesidir. Bir şeyhin yanında çok pis bir köpek vardır. Şeyh ondan hiç çekinmez, sürtündüğü zaman da eteğini çekmez. O köpek şeyhin eteğini pisletmesine rağmen, şeyh ondan eteğini hiç sakınmaz. Bunu gören birisi şeyhe, niye böyle yaptığını sorar. Şeyh de ona, köpeğin dışının pis olduğunu; kendi içindeki pisliğin görünmediğini; köpeğin dışında bulunup görünen pisliğin, kendi içinde gizlenen şey olduğunu; içinin, o köpeğin dışı gibi pis olduktan sonra ondan kaçmamak gerektiğini; yolu kesen şey ister dağ, isterse çöp olsun, aynı olduğunu söyler.

Beşinci hikâyede, Hz. Musa zamanında, sakalıyla meşgul olan bir adam vardır. Bu adam gece gündüz daima ibadette bulunmasına rağmen, yaptığı ibadetten hiç zevk almaz; gönül güneşinin parlaklığını bir türlü bulamaz. Bir gün Hz. Musa'yı görüp "Ey Tur Dağı'ında Allah'ın dağa tecelli edişini gören, Allah hakkı için, neden bende zevk ve hâl olmadığını Allah'tan bir sor." der. Bunun üzerine Hz. Musa, Tur'a gidince Allah'tan bunu sorar. Allah da, o adamın daima sakalıyla meşgul olduğu için vuslat incisini elde edemediğini söyler. Hz. Musa, adama bunu söyleyince o abid hemen sakalını yolar. Hz. Cebrail, derhâl gelip o adamın yine sakalıyla meşgul olduğunu; eğer sakalını süsler bezerse, yanlışa düştüğünü; yolmaya kalkıştığında da yine sakalıyla meşgul olduğu anlamına geldiğini söyler. Eğer kişi, sakalından geçmezse, denizi aşamaz ve o denizde boğulur.

Altıncı hikâyede, bir önceki hikâyede verilen "sakalından vaz geçmeyenin bu denizde boğulacağı" mesajına uygun olarak ahmak bir adamın sakalı yüzünden denizde boğulmasının hikâyesi anlatılır. Ahmak bir adam, nasılsa bir gün denize düşer. Adamın aynı zamanda pek büyük bir sakalı vardır. Bunun denizde çırpındığını gören biri, ona, boynundaki torbayı çıkarıp kurtulması için, kıyıdan bağırır. Adam da o görünenin torba değil, sakalı, hem de başının belâsı olduğunu söyler. Bunun üzerine kıyıdaki adam, onun doğrusu böyle pek hoş göründüğünü; sakalı neyse, hâlinin de aynısı olduğunu; debelenmesine lüzum olmadığını; nasıl olsa gebereceğini söyler. Sonra Hüdhüd, Hz. Musa gibi varlıktan geçip, Firavun ve Haman'la yani nefis ve şeytanla savaşmayı; yola ayak basıp sakalı bırakmayı; din yolunda er olanların tıpkı çamaşır yıkayıcısının güneş yüzü görmemesi, çiftçinin tarlasına yağmur yağmaması gibi, sakal tarayacak tarakları olmadığını söyler ve hikâye biter.

Yedinci hikâye, yukarıdaki hikâyede verilen "çamaşır yıkayıcısının güneş yüzü görmemesi gibi, yol erlerinin sakal tarayacak taraklarının olmaması" mesajına örnek olarak anlatılan sufînin çamaşır yıkaması hikâyesidir. Bir sufî, arada bir çamaşır yıkamaya kalktı mı, hava bulutlanır, ortalık kapkara kesilir. Adamcağız, elbiselerinin hepsi kirlendiği için, hava böyle olmasına rağmen çaresiz, bakkala sabun almaya gider. Anında hava bulutlanır. Adam bunun üzerine, "A bulut ne oldu da geldin? Yürü git, ben kuru üzüm alacağım. Kuru üzümü de ondan gizli alıyorum, sabun almıyorum ki, senin yüzünden kaç kere sabunları yerlere attım, kaç kere elimi sabundan çektim." der ve hikâye biter. Bu makalede anlatılan hikâyelerin ortak noktası, benlik davasından vazgeçip nefsi yok etmek, varlıktan geçmeye engel olan şeyleri ortadan kaldırmaktır. Burada da, diğer makalelerde olduğu gibi, bir önceki hikâyede verilen mesaja uygun olarak bir sonraki hikâye örnek teşkil etmekte; bir başka deyişle, bir önceki hikâyede verilen mesaj, bir sonraki hikâyenin zeminini oluşturmaktadır.

Yirmi yedinci makalede, ferahlık arayan bir kuş, Hüdhüd'e, bu yolculukta gönlünü neyle ferahlatacağını; eğer söylerse perişanlığı gidip yola çıkmaya kendinde kuvvet bulacağını; gayb âlemine dair bir bilgisi olmadığı için halkın kendisini reddettiğini, ayıpladığını söyler. Hüdhüd ona, sağ olduğu müddetçe onun adını anarak neşelenmesini; erlerin neşesinin o olduğunu; yokluğun onunla varlık bulduğunu; bir nefes bile onunla mutlu olmaktan daha iyi bir şey olmadığını söyler ve altı tane hikâye anlatır:

Birinci hikâye, vahşi hayvanlarla dost olmuş bir meczuba aittir. Dağlarda, ormanlarda gece gündüz kaplanlarla düşüp kalkan acayip bir deli vadır. Arada bir onda tuhaf bir hâl görünür, yirmi gün kendinden geçer; sonra kendine gelince de oynamaya başlar ve tam yirmi gün boyunca şöyle söyler: " İkimiz de yalnızız; ne dert var, ne de tasa, çünkü gönlü onunla beraber olan üzüntü duymaz ve ölmez. Gönül onun aşkına tutuldu mu, onun arzusuyla yanıp tutuşur, ama asla ölmez."

İkinci hikâye, birinci hikâyede söylenen "gönlünü ona veren asla ölmez" mesajı üzerine kurulan, âşığın ölmemesiyle ilgili hikâyedir. Bir âşık ölüm zamanı, ilkbahar bulutu gibi ağlamaya başlar. Bir dostunun neden ağladığını sorması üzerine, gönlü Allah'ta olduğu için ölmediğini; daima onun hasretini çektiği için ölmesine imkân olmadığını; bu sırra erenlerin hep neşelenip onun hazinelerine kavuştuğunu; onun varlığıyla gönlünü mutlu edenlerin varlıktan kurtulup hür olduğunu söyler.

Üçüncü hikâye, "âşığın neşelenmesi" mesajı üzerine kurulan bir hikâyedir. Yetmiş yıldır neşelenip, hâllenip, nazlanan bir aziz, mum gibi yanan gönlüyle o güzeller güzeli, bir Allah'a bağlandığını; ancak başkalarının ayıbını arayanların, gayb güzelliğiyle neşelenemediklerini söyler. O meczuba göre; ayıp arayan gözler, gaybı göremez; insanlar, başkalarının aybında kılı kırk yarar, ancak kendi ayıplarını görmezler. Başkalarının aybından dilini kesmeyen iki âlemde de makbul değildir.

Dördüncü hikâye, "başkalarının aybında kılı kırk yaranların kendi ayıplarını görmediği" mesajıyla ilgili olarak kendi ayıbını görmeyen sarhoşun hikâyesidir. Bir sarhoş, o kadar çok içer ki, aklı başından gider; işi biter. Bir ayık adam ona acır ve bir çuval bulup içine koyarak onu evine götürmek için sırtlanır. Bu sırada yolda önüne gelene sataşan onları tekmeleyen bir başka sarhoşla karşılaşır. Duyulan gürültülerden çuvaldan başını çıkarıp öbür sarhoşun hâlini gören bu adam, ona, "Sen de benim gibi az içip evine yürüyerek gitseydin olmaz mıydı?", der. Bundan sonra Hüdhüd devam eder ve başkalarının ayıbını görenlerin âşık olmadığını; âşık olmadıkları için de bu naza ve edaya lâyık olmadıklarını; bir zerrecik aşk eserini elde edenlerin bütün ayıpları hüner olarak gördüklerini söyler.

Beşinci hikâye, "âşıkların, ayıp ve kusurları hüner olarak görmesi" mesajıyla ilgili olup, bir âşığın sevdiğinde bulduğu kusuru anlatır. Arslan yürekli bir yiğit, tam beş yıl bir kadının aşkıyla yanıp tutuşur. O kadının gözünde bir tırnak ucu kadar ak vardır. Adam ona baka baka doymaz, ama kadının gözündeki akı da göremez. Bir müddet sonra adamın aşkı azalmaya başlar. Kadına olan aşkı iyice azalınca da, kadının gözündeki akı farkeder ve bu akın ne zamandan beri ortaya çıktığını sorar. Kadın, kendisine olan aşkının azalmaya başladığından beri bu akın çıktığını söyler. Bundan sonra Hüdhüd, hikâyenin mesajını verir ve vesveselere düşen gönlün gözünün kör olduğunu; gönül gözü kör olanların da kendi ayıplarını görmediğini söyleyerek hikâyeyi bitirir.

Altıncı hikâyede, adamakıllı sarhoş olan biri, muhtesipten dayak yemekteydi. Bir ara sarhoş, ona, yavaş vurmasını; eğer haram olan her şey adamı sarhoş etseydi; onun kendisinden daha fazla sarhoş olacağını; kendisini dövmede bu kadar ileri gitmemesini söyleyerek biraz da kendi hâline bakıp insafa gelmesini ister. Bu makalede anlatılan hikâyelerin ortak noktası, hiç kimsenin mükemmel olmadığı, herkesin ayıbı ve kusuru olduğu; kişinin başkalarının ayıbını görmeden, başkalarını tenkit etmeden önce kendine bakması; kendi ayıbını, kusurunu görmesidir.

Yirmi sekizinci makalede, ne dileyeceğini bilmeyen kuş, Hüdhüd'e, varacağı yere vardığında Sî-murġ'dan ne dilemesi gerektiğini sorar ve âlemi onunla gördüğünü; ondan ne isteyeceğini bilmediğini; ondan daha iyi bir şey varsa, yanına varınca isteyeceğini söyler. Hüdhüd, ona, gafil olduğunu; bir şey isteyecekse, onun kendisini istemesini; her ne varsa onun, hepsinin en iyisi olduğunu; kulun, kainatı zerre zerre bilse de ondan daha iyi bir şey olmadığı için yine onu istediğini söyler ve buna uygun yedi tane hikâye anlatır:

Birinci hikâyede Ebu Ali Rudbarî, ölmek üzereyken etrafındakilere gördüklerini anlatır. Söylediğine göre, bütün gök kapıları açılır, sekiz cennette kendisi için bir makam hazırlandığını görür. Güzel sesli huriler, "Ey âşık gel, merhaba!" diye, onu çağırmaktadır. Ona, bu güne kadar kimsenin böyle bir makam bulmadığını; bu hâline şükretmesini; bunların hepsinin Allah'ın lutufları olduğunu söylerler. O da bunlar için mi bu ömrü geçirdiğini düşünerek kendisinin Allah'ı istediğini; bir ömür onun aşkıyla yandığını; Allah'tan başka bir şey bilmediğini; sadece Allah'ı istediğini söyler.

İkinci hikâye, Allah'ın Hz. Davud'a, kulluk yapmanın sebebi hakkında söyledikleriyle ilgilidir. Allah, Hz. Davud'tan, söylediklerini kullarına iletmesini ister ve "Cennet, cehennem olmasaydı, bana kulluk yapmaları reva olmaz mıydı? Benim öyle büyük bir hakkım var ki, bana ne bir şey umarak tapmalı, ne de korkarak. Kuluma söyle başkasından el çeksin de, bana hakkıyla ibadette bulunsun. Eğer cennet ve huri için hazırlık yaparsa, bil ki seni kendisinden uzaklaştırmıştır." der. Burada anlatılan hikâyeden çok, kulluğun özelliklerinin neler olduğudur.

Üçüncü hikâye, "başka şeylerle uğraşarak Allah'tan uzaklaşmamak gerektiği" mesajına uygun olarak Sultan Mahmut'un sultanlığı Ayaz'a vermesiyle ilgilidir. Sultan Mahmut, bir gün has kölesi Ayaz'ı çağırırarak tacı ve tahtı ona verip devletin başına geçirir. Sonra da padişahlığı ona verdiğini; askerlerin onun emrinde olduğunu;

yerden göğe ne varsa, hepsine hükmetmesini söyler. Bunu duyan herkes çok şaşırır ve bundan daha yüce bir makam olmadığını düşünür. Ancak akıllı Ayaz, bu işten dolayı hüngür hüngür ağlamaya başlar ve bütün dünya kendisine verilse, bir an bile padişahın huzurundan ayrılmayacağını; saltanat değil, o padişahın yüzünü görmek istediğini ve bunun da kendisine yeteceğini söyler. Bundan sonra anlatıcı-şair ağzından Hüdhüd konuşmaya başlar ve kulluğu öğrenmek için Ayaz'ı örnek gösterir. Cennet ve cehennemden kurtulup cennetin en yüksek makamı olan "İlliyyun"daki erler gibi olmayı; kadın bile olsa ikiden geçip er olmak gerektiğini söyler.

Dördüncü hikâye, yukarıdaki hikâyenin "kadın da olsan ikiden geçip er gibi olmak" mesajına uygun olarak Hz. Rabia'nın yaptığı dua ile ilgilidir. Hz. Rabia "Ey sırları bilen Rabbim, düşmanların dünyaya ait işlerine düzen ver. Dostların da ahirete ait isteklerini kabul et. Beni de bu ikisinden uzak tut. Sana dost olduktan sonra dünyayı da, ahireti de kaybetsem gam yemem. Bütün her şey Senin hükmün altındadır. Neyi ararsan misli vardır. Yalnızce eşi, benzeri bulunmayan O'dur." diye dua eder. Bu hikâye de, hikâyeden çok Hz. Rabia'nın sözlerinden oluşmaktadır.

Beşinci hikâye; yukarıda verilen "Allah'ın eşsiz ve benzersiz oluşu" mesajıyla ilgili olup, Allah'ın Hz. Davud'a söylediklerinden oluşmaktadır. Yüce Allah, Davud Peygamber'e şöyle hitab etmekteydi: "Dünyada güzel olsun, çirkin olsun; meydanda bulunsun veya gizli olsun hepsinin yerine konacak bir şey bulursun. Yalnızca benim yerime koyacak bir şey bulamazsın. Bana eş ve benzer bulamazsın. Senin bana daima ihtiyacın vardır. Bir an bile bensiz yaşamayı dileme. Benden başka önüne ne gelirse gelsin isteme.". Bundan sonra Hüdhüd konuşmaya başlar ve Allah'ın iki âlemde de gerçek yaratıcı olduğunu; Allah, bu ıstırap yurdu dünyayı bize satmadığı için bizim de O'nu satmamamızı; O'nun yerine koyduğumuz her şeyin put olduğunu; O'nu bırakıp canı tercih etmenin bile kâfirlik olduğunu söyler. Burada Allah'ın sıfatları anlatılmıştır.

Altıncı hikâye; yukarıda verilen "Allah'ın yerine konan her şey puttur." mesajına örnek oluşturan, Sultan Mahmut'un put yaktırması hikâyesidir. Hikâyeye göre, Sultan Mahmut ve askerleri, Sumenat'ta "Lât" denen putu elde ederler. Hintliler bu putu tekrar almak için ağırlığının on katı altın teklif ederler. Buna rağmen padişah, o putu satmaya razı olmaz ve onu yaktırır. Cahilin biri Mahmut'a, putu yakmak yerine satmasının daha iyi olacağını; çünkü satarsa, karşılığında altın alacağını söyler. Bunun üzerine Mahmut, kıyamet günü Allah'ın Azer'le Mahmut'u bir tutmasından, "İkisi arasında fark yoktur, biri yontar, öbürü satar." demesinden korktuğunu söyler. Bu arada put yakılınca, ondaki mücevher eriyerek tam yirmi batman mücevher meydana gelir. Padişah bunu görünce, Lât'ın lâyığını bulduğunu; elde edilen mücevherin de Allah'ın kendisine mükâfatı olduğunu ifade eder. Buradan sonra Hüdhüd, "Sen de" diye söze başlar ve insanın bütün putları kırmasını ve ayaklar altına almasını; Elest Meclisi'nde verdiği sözü tutarak bir olan Allah'a bağlanmasını; verilen sözden dönmemek gerektiğini; kulluk kabul edildiği için vefada bulunulmasını söyler.

Yedinci hikâye, yukarıda verilen "sözünde durmak ve vefada bulunmak" mesajına uygun olarak yine Sultan Mahmut'la ilgili olup, onun adağını anlatır. Hikâyeye göre, o aslan vücutlu Sultan Mahmut, Hintlilerle savaşmak için Gazvin'den yola çıkar. Hintli'lerin pek kalabalık olan ordularını görünce, canı sıkılır ve bir adakta bulunmaya karar verir. Eğer savaşı kazanırsa, elde edeceği bütün ganimetleri yoksullara verecektir. Sonunda savaşı kazanan padişah, neredeyse paha biçilemez değerde pek büyük bir ganimet elde eder. Bundan sonra padişah, adamlarından birini çağırtıp elde ettikleri bütün hazineyi yoksullara dağıtmasını ister. O sırada bunu görenler, bu kadar malın değer bilmez yoksullara verilmesine karşı çıkıp, daha iyi savaşması için askere verilmesini yahut hazineye konmasını isterler. Bundan dolayı padişah tereddüde düşer; neye karar vereceğini bilemez. Bu arada askerin içinden geçmekte olan Ebu'l-Hüseynî adlı meczubu görür ve onu huzuruna çağırtıp sorar.

Meczup da iki işten birini seçmek gerektiğini; eğer bir daha Allah'la işi olmayacaksa ganimeti askere vermesini; yok eğer yine O'na işi düşecekse adağını yerine getirmesini söyler. Bunları duyunca Sultan Mahmut, bütün ganimeti yoksullara dağıtır ve sonunda adı gibi Mahmut olur. Bu makalede anlatılan hikâyelerin ortak noktası, Allah'ı bir ve Rab kabul etmek, kulluğun şartları, sözünde durma ve adağını yerine getirmektir.

Yirmi dokuzuncu makalede, Sī-murġ'a hediye götürmek isteyen bir kuş, Allah'ın katında neyin makbul olduğunu Hüdhüd'e sorar ve padişahlara değerli bir armağan götürmek gerektiğini; armağanı olmayan adamın cimri ve bayağı olduğunu söyler. Hüdhüd ona, orada olmayan bir şey götürürse makbule geçeceğini; orada bilgi, sırlar ve meleklerin pek büyük ibadetleri olduğunu; ancak can yanışı ve gönül derdinin makbul olacağını; çünkü kimsenin bunlardan işaret vermediğini söyler ve buna uygun dört tane hikâye anlatır:

Birinci hikâye, "Allah'ın katında can yanışı ve gönül derdinin makbul olması"na uygun olarak Hz. Yusuf'un yürekten ah etmesiyle ilgilidir. Hikâyeye göre, Züleyha'nın büyük bir debdebesi ve yüceliği vardır. Aşkına karşılık göremeyince Yusuf'u zindana attırır. Oradaki bir köleye de elli sopa vurmasını söyler ve sopayı öyle bir vurmasını ister ki, uzaktan, Yusuf'un ettiği ahları duysun. Bu emir üzerine iyi kalpli köle, Yusuf'u dövmeye niyetlenir ama, onun yüzünü görünce kıyamaz ve orada bulunan bir posta vurmaya başlar ve Hz. Yusuf'a da, yalancıktan ah etmesini söyler. Böylece köle sopayı indirdikçe Yusuf da yalandan ah eder. Züleyha bu ahları duydukça köleye daha çok vurması için bağırır. Bunun üzerine köle, Yusuf'a, "Züleyha gelir de sırtında hiçbir sopa izi bulunmadığını görürse, beni cezalandırır." der. Sonra Yusuf'tan sırtını açmasını ve dişini sıkmasını ister ve kuvvetli bir sopa vurur. Bu vuruşla yer gök Yusuf'un sesinden inler. Bu feryadı duyan Züleyha, bundan önceki ahların ehemmiyetsiz olduğunu, ama bunun tam canevinden çıktığını söyler ve köleden sopa vurmayı bırakmasını ister. Bundan sonra Hüdhüd, erlerin

safına katılmak için dert sahibi olmayı; aşk derdi olanın sabırsız ve kararsız bir hâlde geceyle gündüzü bile ayırt edemeyeceğini söyler.

İkinci hikâye, "yüreğinde aşk derdi olanlar için geceyle gündüzün bir olması" mesajına uygun olarak geceleri ibadet eden bir köleyle ilgilidir. Hikâyeye göre, bir adamın çevik bir kölesi vardı. Bu köle geceleri kalkar sabahlara kadar durmadan ibadet ederdi. Efendisi köleden, abdest alıp namaz kılmak için kendisini de gece kaldırmasını ister. Bunun üzerine köle ona şu cevabı verir: "Kimde din derdi varsa o zaten uyanıktır, uyandırılmaya ihtiyacı yoktur; gece gündüz ibadete koyulur. Seni uyandıracak biri lâzımsa, senin yerine ibadet edecek başka bir adama da lüzum var demektir. Kendisinde bu dert, bu hasret olmayanların toprak başına. Kim bu gönül derdiyle yoğrulmuşsa, cehennemden de, cennetten de kurtulur.".

Üçüncü hikâye, "cennet ve cehennemden kurtulmak" mesajına uygun olarak Ebu Ali Tusî'nin cennet ve cenennem hakkındaki sözlerinden oluşmaktadır. Anlatıcı-şair ağzından Hüdhüd, Ebu Ali Tusî'nin Allah yolunun yolcusu, tam bir er olduğunu ve bu yolda onun eriştiği mutluluğa kimsenin erişmediğini söyleyerek onun şu sözlerini nakleder: Yarın cehennemdekiler, acı acı ağlayarak cennettekilere oranın güzelliğini ve zevkini sorarlar. Cennettekiler de hep birlikte, "Şimdi cennetin güzelliği, zevki kayboldu, çünkü Allah'ın cemali güneş gibi doğduğu için sekiz cennette utancından kararadı, gitti." diye böylece hâllerini söyledikten sonra, cehennemdekiler "Ey cennetten, cennetin güzelliğinden kurtulanlar, iş dediğiniz gibidir. Biz kötü yerdeyiz, tepeden tırnağa ateşler içindeyiz. Fakat sevgiliden mahrum olduğumuzu düşündükçe, canımız hasret ateşiyle öyle bir yandı ki, cehennem ateşini unuttuk.", derler. Bundan sonra Hüdhüd, "Bu ateş bir yere düşer de orayı yakarsa cehennem ateşinin tesiri kalmaz; hasrete düşüp, ah edip, yaralanmak gerek. Yaralıysan âlemden dem vurma, yaralarını dağla, sesini bile çıkarma." diyerek hikâyenin mesajını verir. Buradaki hikâye, hikâyeden çok, Ebu Ali Tusî'nin sözlerinden ibarettir.

Dördüncü hikâye, yukarıda verilen "Yaralıysan âlemden dem vurma, yaralarını dağla, sesini bile çıkarma", mesajına uygun olarak ibadet eden birinin yarasını dağlamasıyla ilgilidir. Bir adam Peygamberden seccade üstünde namaz kılmaya izin ister, ancak peygamber izin vermez ve yarayı dağlamak için kızgın toprağa yüz sürmek gerektiğini; canı yaralıya dağlamanın iyi geldiğini; dert meydanında erlerin birbirini yanık yarasından tanıdığını söyler. Bu makaledeki hikâyelerin ortak noktası, Allah aşkıyla ve hasretiyle çekilen dertlerin mükâfatının yine Allah olduğudur.

Otuzuncu makalede kuşlardan biri bu vadide gözlerinin karardığını, tehlikelerle dolu bu yolun kaç fersah olduğunu, yol bilen Hüdhüd'e sorar. Hüdhüd de bundan sonra Sī-murġ'a ulaşmak için yedi vadinin kaldığını, ancak gidenler cihana bir daha dönmediği için kimsenin kaç fersahlık yol olduğunu bilmediğini söyler ve sonra vadilerin adlarını sayar. Bu vadiler, "talep, aşk, marifet, istigna, tevhit, hayret ile fakr u fena" vadileridir. Böylece Hüdhüd, bu vadilerin özelliklerini anlatır ve onlara uygun hikâyeler söyler. Aslında bu vadiler, tasavvufta seyr-i sülûk hâlindeki bir salikin ulaşması gereken makamlardır.

Birinci vadi, Talep Vadisi'dir: Bu vadiye girenlerin önüne her an yüzlerce zahmet gelir. Bu vadide yıllarca çalışıp çabalamak, kalp tenceresini kaynatmak, gam tuzunu da aşına katmak gerekir. İnsan burada hâlden hâle girer. İnsanın burada mal ve mülkten arınır. İnsanın yolda önüne küfür ve lânet bile gelse, tek sevgilinin kapısı açılsın diye hepsini kabullenir. Sevgili kapısını açtı mı, ne küfür, ne din kalır. Çünkü o kapıda ne o vardır, ne bu. Hüdhüd, vadinin özelliğini sıraladıktan sonra yedi tane hikâye anlatır:

Birinci hikâye, Şeytan'ın Hz. Âdem'e secde etmemesiyle ilgilidir. Osman oğlu Mekkeli Şeyh Amr, Allah'ın Hz. Âdem'e can vermesini anlattığı "Gencname" isimli hoş bir kitap yazar. O, kitapta şöyle söyler: Allah, bir balçıktan ibaret olan Âdem'in tenine o tertemiz ruhu üfürürken, melekler "can"dan haberdar olmasınlar diye, Hz.

Âdem'e secde etmelerini istedi. Derhâl hepsi yeryüzüne inip secde etti. İblis de geldi ve kimseye secde etmeyeceğini söyledi ve secde etmediği için de Hz. Âdem'in sadece topraktan ibaret olmadığını ve ondaki sırrı, yani tam secde anında Allah'ın ona ruhundan ruh üflediğini gördü. Bunun üzerine Allah, sırrı gördüğü için Şeytan'ı cezalandırdı. O da Allah'tan mühlet istedi. Allah, mühleti verdiğini ama boynuna da lânet halkasını geçirdiğini söyledi. Bu hikâyede, Hicr suresi 28. ayetten 43. ayete kadar olan ayetler anlatılmıştır.

İkinci hikâye, Şiblî'nin ölüm hâlinde yaptıkları ve söyledikleriyle ilgilidir. Şiblî kararsız, gözleri kapanmış ve gönlü beklemede ölüm hâline gelmişti. Bu hâlde beline hasret kuşağını bağlayıp bir küllüğe oturmuştu. Bir yandan gözyaşları küllerin üstüne akıyor, bir yandan da külleri başına saçıyordu. Bu durumu gören birisi bunun nasıl bir iş olduğunu sordu. Şiblî de ona, içinde bir yangın olduğunu; gayret ateşinden baştan ayağa eridiğini; dil kebabının ten ocağında döndüğünü; iki âlemden de göz yumunca bu sefer Şeytan'ın gayretinden gönlünün yandığını; talip olanın gece gündüz bu yolda can saçtığını; er olmak için bu istekle her an yolda canlar feda etmek gerektiğini; bir an bile istekten âciz olanların dininden dönmüş sayılacağını söyler. Burada anlatılanlar, bir hikâyeden çok, Şiblî'nin söylediği sözlerdir.

Üçüncü hikâye, yukarıda verilen "istemekten vazgeçmemek"le ilgili olarak Mecnun'un ısrarla Leyla'yı aramasının hikâyesidir. Yüce bir er, yolda Mecnun'un toprağı dertli dertli karıştırdığını görür ve ne yaptığını sorar. Mecnun, Leyla'yı arayıp durduğunu söyler. Bu cevap üzerine adam, "Leyla topraklarda ne gezer, hiç öyle tertemiz bir inci topraklarda bulunur mu?" der. Mecnun da, neresi olursa olsun arayacağını, belki günün birinde bulabileceğini söyler.

Dördüncü hikâye, yukarıdaki "aradığını bulma" mesajına uygun olarak Yusuf-ı Hemdan'ın öğütlerinden oluşmaktadır. Cihanın sırlarına sahip ve zamanın büyüğü

olan Yusuf-ı Hemdan, istek vadisindeki insanın durumuyla ilgili olarak, burada sabırlı olunması yolunda öğütlerde bulunmuştur.

Beşinci hikâye, Şeyh Mihne'nin iç sıkıntısı ile ilgilidir. Şeyh Mihne iç sıkıntısıyla sahraya doğru giderken öküzünü bağlamakta olan bir köylüyle karşılaşır. Köylüye durumunu anlatır. O da, "Cihan yüzkere baştan başa darıyla dolsa ve bir kuş gelip bunu tane tane yese ve âlemi dolaşsa, işte bunun gibi insanın canı Allah katından bir koku duysa bu pek azdır." diye cevap verir. Sonra Hüdhüd, okuyucuya seslenerek bu vadide sabırlı olmak ve içi daralınca istemeye, aramaya devam etmek gerektiğini söyler.

Altıncı hikâyede Sultan Mahmut, bir gece yolda giderken toz toprak içinde bir adam görür. Bu adam toprağı eşelemekte ve bir şeyler aramaktadır. Padişah, toprağı eşeleyip tepecikler hâline getiren bu adamın önüne kol bağını atar ve atını sürerek sarayına varır. Ertesi gün vardığında adamı yine toprak eşelerken görür ve hâlâ niye toprağı eşelediğini sorarak ona, bulduğu şeyin on âlem malı değerde olduğunu, onu kolayca bulduğunu, artık padişahlık bile yapabileceğini söyler. Adam da, o malı toprak eşeleyerek bulduğunu, bundan dolayı mademki kendisine yüz devlet verildi, bu işi yapmaya ve aramaya devam edeceğini söyler. Sonra Hüdhüd, daima kapalı olanın kişinin gözleri olduğunu; aramaya devam etmeyi, çünkü bu kapının hep açık olduğunu söyleyerek hikâyenin mesajını verir.

Yedinci hikâye, yukarıdaki mesaja uygun olarak Allah'ın kapısının hep açık olduğuyla ilgilidir. Bir adamın "Allah'ım bana bir kapı aç." diye dua ettiğini duyan Hz. Rabia, adama bu kapının ne zaman kapandığını sorar. Bundan sonra bir diğer vadi olan aşk vadisi gelir.

İkinci vadi, Aşk Vadisi'dir: Buraya varan ateşlere düşer. Bu vadide aşk ateş, akılsa dumana benzer. Aşk gelince akıl kaçıp gider. Eğer kişiye gayb âleminden bir göz bağışlanırsa, aşkın aslının nereden olduğu bilinir. Her ne varsa, hepsi birer birer aşkın

varlığından meydana gelmiştir. Buraya akıl gözüyle bakmamak gereklidir. Aşk eri de her şeyden uzak olmalıdır. Bu vadide yüz binlerce defa diri bir gönülle bir solukta yüzlerce can feda edilmesi gerekir. Hüdhüd, bu vadiyi de tarif ettikten sonra bu vadinin özelliklerini açıklayan altı tane hikâye anlatır:

Birinci hikâyede zengin bir adam, şerbet satan bir çocuğa âşık olur ve evi barkı terk eder. Aşkın şiddetiyle kara sevdalara uğrar. Ne kadar malı mülkü varsa satıp karşılığında çocuktan şerbet alıp içer. Hiçbir şeyi kalmayıp yoksul bir hâle düşünce aşkı da artar. Hayır sahipleri, onun bu yoksul hâlini görüp ekmek verirler; o da ekmekleri satar ve parasıyla şerbet alır. Her zaman aç oturup eline geçenle ancak şerbet içer. Onun bu hâlini gören birisi de, bu hâllere düşmesine sebep olan aşkın nasıl bir şey olduğunu anlatmasını ister. O da, yüzlerce dünya dolusu mal ve mülkün hepsini bir bardak şerbete değişmenin aşk olduğunu söyler. Ancak insan böyle bir derde düşmeden bunun ne olduğunu anlayamaz.

İkinci hikâyede Leyla'nın adamları, Mecnun'un kabilenin arasına girmesine izin vermezler. Bunun üzerine, o ovada bulunan bir çobandan, bir koyun postu alır ve ona bürünür. Çobandan da, kendisini koyun sürülerinin arasına katmasını ister. Böylelikle Mecnun, Leyla'nın olduğu tarafa gidebilecek, onun kokusunu alabilecek, sevgiliden gizli posta bürünmüş olarak bir an olsun onu görebilecektir. Mecnun, nihayet posta bürünüp gizlice Leyla'nın olduğu yere gider. Önce kendisine bir coşkunluk gelir, sonra kendinden geçer. Onun bu hâlini gören çoban elinden tutup sürükler; yüzüne sular serper. Böylece Mecnun bir süre kendinden geçmiş bir hâlde kendi kavminden bir bölük halkla ovada otururken içlerinden biri ona, niye böyle çıplak kaldığını sorar, ne çeşit elbise istiyorsa hemen getirmeyi teklif eder. Mecnun da, ona cevaben, sevgiliye her çeşit elbisenin lâyık olmadığını; post altında sevgiliye kavuştuğu için, posttan daha çok sevdiği bir elbise bulunmadığını söyler. Böylece bu hikâyeye göre aşkın, insandan aklı, anlayışı alıp kişiyi değiştirebileceği anlatılmıştır.

Üçüncü hikâyede bir müflis, gönlünü Sultan Mahmut'un has nedimi Ayaz'a kaptırır ve ona âşık olur. Öyle ki, Ayaz ata binip yola çıktı mı, o yoksul da onun önünde âdeta toprak olur, ondan başka bir şeye nazar etmez. Bu durumu Sultan Mahmut'a anlatıp bir yoksulun Ayaz'a âşık olduğunu haber verirler. Ertesi günü Ayaz meydana çıkar, o da onun ardından. Gözü Ayaz'ın çeldiği toptadır, sanki tekme yemiş top gibidir. Padişah, onun saman gibi sararmış yüzüne gizlice bakar ve yanına çağırtıp ona, padişahla aynı değerde olmak isteyip, istemediğini sorar. Yoksul da, ona, ister yoksul olsun, ister olmasın aşk oyununda ondan aşağı olmadığı cevabını verir ve padişaha aşkın ne olduğunu anlatmaya başlar: Aşk gerçekte zarar etmektir, sermayesizliktir. Aşka cihana hükmedenler değil, yoksullar girmelidir. Burda mala mülke ihtiyaç yoktur. Aşk eri olmak için ayrılığa düşüp dayanmak gerekir. Aşk yolunda top gibi başsız ve ayaksız canla yuvarlanmalıdır. Yoksulun bu söylediklerinden sonra padişah, onun aşkını sınar ve eğer yalan söylemiyorsa, aşkına şahit göstermesini ister. Bunun üzerine adam, padişaha, bu yolda canı da feda etmek gerektiğini; canı feda edemeyeceklerin aşk davasına kalkışmamasını söyler ve ruhunu teslim eder. Bundan dolayı Sultan Mahmut çok üzülür ve her yer gözüne karanlık görünür. Hikâye böylece bittikten sonra anlatıcı-şair ağzından Hüdhüd, "Sen" diye hitap ederek bu yolda başsız, ayaksız hâle gelip ne varsa kaybetmek gerektiğini; aşktan bir haber almak için bu yola düşenlerin aklının ve canının karmakarışık bir hâle geleceğini söyleyerek hikâyenin mesajını vermiş olur.

Dördüncü hikâye, "aşıkların aklının ve canının karmakarışık bir hâle gelmesi" mesajına uygun olarak anlatılan, Acem diyarına giden adamın hikâyesidir. Hikâyeye göre, Arabın biri İran ülkesine gider ve oradaki âdetlere şaşırıp kalır. Bu hâlde etrafı seyrede seyrede giderken yolu bir Kalenderhaneye düşer. Orada, hiçbir söz söylemeden dünyayı elden çıkarmış, başsız ayaksız bir alay rint görür. Her biri, diğerinden yüce olan bu rintlerin elinde birer testi şarap olduğu hâlde, hepsi de içmeden sarhoştur. Arap bunları görünce gönlü onlara akar ve aklı ile canını onlara

kaptırır. Kalenderler, adamın bu hâlini görünce, onu içeri davet ederler. Adam onlarla arkadaş olur, dürd ile mest olup rintliğe başlar; kendinden geçer; elden, ayaktan düşer. Böylece Arap, elinde ne kadar malı, mülkü, altını ve gümüşü varsa hepsini harcar ve tertemiz olur. Bundan sonra bir rint ona bir hayli şarap verir, iyice sarhoş eder ve Kalenderhane'den dışarı bırakıverir. Arap çıplak, canı susuz ve ağzı kurumuş bir hâlde kavminin bulunduğu yere gider. Kavmindekiler, onu bu hâlde görünce, ne olduğunu; yolda uyuyup uyumadığını; hırsıza rastlayıp rastlamadığını; niçin böyle perişan olduğunu sorarlar. Arap da yolda Kalenderler'e rastladığını ve bundan ötesini hatırlamadığını söyleyince, kavmindekiler, Kalenderler'in ne çeşit adamlar olduğunu sorarlar. O da, hâline bakarak anlamalarını söyler. Buradan sonra Hüdhüd, Arabın yokluğa dalıp kaldığını; bütün bu işlerden sonra onun aklında kalan şeyin yalnızca bir "Gel, aramıza katıl." sözü olduğunu söyleyerek hikâyedeki; kişinin aşk sırlarını canla başla kabul ederek can verip çırılçıplak olmasının ve bütün bunlardan sonra da sadece "Gel, aramıza katıl." sesinin kaldığının mesajını verir.

Beşinci hikâye, âşığını öldürmeye giden kişinin hikâyesidir. Yüce himmetli ve faziletli adamın biri, bir güzelin aşkına tutulur. Kazara adamın sevgilisi hastalanır ve ölüm döşeğine yatar. Bu durumu adama haber verirler. O da eline bir bıçak alıp koşa koşa sevgilisini öldürmeye gider. Giderken de "Sevgiliyi öldüreceğim, bari eceliyle ölmesin" diye sayıklamaktadır. Bunu duyanlar şaşırıp, zaten sevgilinin biraz sonra öleceğini, hâl böyleyken sevgiliyi öldürmek istemesindeki hikmetin ne olduğunu, ona sorarlar. Adam da onlara, sevgiliyi öldürürse, kısas olarak kendisinin de öldürüleceğini; böylece bu dünyada onun için öldürüldüğünden, mahşerde pervane gibi ateşlerde yanacağını söyleyerek hem bu dünyada, hem de öbür dünyada muradına erişmiş olacağını belirtir. Bundan sonra hikâyenin mesajı verilir. Buna göre, âşıklar, canlarıyla oynayıp iki âlemi de gözden çıkaranlardır. Can ortadan kalkıp âşık cansız bir hâle geldi mi, işte o zaman hakikî sevgiliyle yalnız kalır ve ona ulaşır. Bu hikâyede, Allah âşığının tarif edildiği görülmektedir.

Altıncı hikâye, yukarıdaki "hakikî sevgiliye ulaşmak"la ilgili olarak Hz. İbrahim'in ölüm vakti geldiğinde canını Azrail'e, yani asıl sevgiliden başkasına vermek istemeyişinin hikâyesidir. Hz. İbrahim, Azrail'den, "Halil'inden can istememesini Allah'a arz etmesini söyler. Yüce Allah, Hz. İbrahim'e, Halil'inden Halil'ine canını feda etmesini söyler. Hz. İbrahim'in canını vermediğini gören birisi bunun sebebini sorar. O da, can verecekken araya Azrail girdiği için canını vermediğini söyler. Hattâ ateşe atılırken Cebrail (as) gelmiş ve Hz. İbrahim'den bir şey istemesini söylemiştir. Hz. İbrahim, o zaman da Cebrail(as)'a bakmamıştır; çünkü o, onun yolunu kesmektedir. Allah'tan "canını feda et" emrini duymadıkça canını vermeyecektir. Fakat Allah, onun can vermesini isterse, yarım arpa kadar bile değeri olmayan canı, hemen verecektir. Çünkü o, canını iki âlemde de başka birisine teslim edemez.

Üçüncü vadi, Marifet Vadisi'dir: İnsan başsız, ayaksız kaldıktan sonra marifet vadisi görünür. Burada yolun uzunluğndan insanın gönlü karışır, kişi acayip bir hâle düşer. Bu vadide görünen birçok yol vardır; ama, her bir yol yolcusuna göredir. Herkesin yürüyüşü derecesine ve herkesin yakınlığı hâline göredir. İşte bu vadide, bu yüzden bilgi ayrı ayrıdır. Birisi mihrabı bulurken, diğeri de putu bulur. Bu ulu yolda dertlere düşen örümcekle, filin yürüyüşü farklıdır. Buradaki yolcuya yol ve sırlar aydınlandı mı, dünya külhanı gözüne gül bahçesi gibi görünür. Burada herkes kadrince bir görgüye sahip olur ve hakikat âlemindeki durağını bulur; herkesin sabrı da, kemaline göredir. Kişi burada nereye baksa onun yüzünü görür. Perde altındaki binlerce sır, güneş gibi parlayarak ortaya çıkar. Tek bir kişi bütün sırları görsün de kemale ersin diye, binlerce kişi bu yolda kaybolup gider. Böylece sırlar âleminden bir zevk meydana gelir ve kişinin aşkını, isteğini tazeleyip durur. Burada kişinin irfan denizine dalması gerekir; eğer bu olmazsa yoldaki toprakları başına saçmalıdır. Bu vadideki kişinin, sevgilinin yüzünü görmek için sırlara mahrem olmayı dilemesi, sırlara mahrem olmak için de, eşekler gibi başıboş dolaşmayı bırakıp rehbere uyarak

er gibi yolunu bulması gerekir. Böylece vadinin özelliklerini veren Hüdhüd, buradaki özellikleri açıklayan beş tane hikâye anlatır:

Birinci hikâye, Çin dağlarında taş kesilen adamla ilgilidir. Bir adam Çin dağlarında taş kesilir, ağladıkça göz yaşları da yere dökülür dökülmez taş olur. Bu doğru sözlü, temiz özlü adam bilginin kendisidir. Onu Çinde de olsa bulmak gerekir. O, himmetsiz, gayretsiz kişilerin derdiyle taş kesilmiştir. İlim, bu karanlık belâ yurdunda yol gösterecek aydınlık bir meşaledir. Bütün eserleri himmetsizlik olan bu karanlık yerde yol gösterip cana canlar katan şey, bilgidir. Böyle olmasına rağmen insan, bu karanlık yerde İskender gibi kılavuzsuz kalıp körcesine hareket etmektedir. Bunlardan ibert almalıdır ki, sonra pişman olunmasın. İki âlem de canda kaybolmuştur. İnsan, bu kayboluştan çıktı mı, bir yere varır ki, orası âdemoğluna mahsus hoş bir yerdir. Bu yere varıldı mı, bir anda yüzlerce sırra erilir; ancak bu yolda kalanların, yolu aşamayanların hâli ne kötüdür. Burada uykudan, yemekten, içmekten kesilip istekte kaybolmak gerekir. Bu hikâye, Peygamber'in "İlim Çin'de de olsa bulunuz." hadisinin tevil yoluyla yorumudur.

İkinci hikâyede, aşkın şiddetinden perişan hâle gelmiş bir âşık, ağlaya inleye bir yol ağzında uyuya kalır. O uyuklarken, sevgilisi gelip onu uyumuş, kendinden geçmiş görünce, bir kâğıda onun uyumasını tenkit eden şeyler yazar. Adam uyanıp kâğıtta yazılanları okuyunca gönlüne bir ateş düşer; kan kesilir. Sevgilisi kâğıda şöyle yazmıştır: "Tüccarsan, kalk para kazan! Eğer zahitsen, geceleri uyuma, kulluk et! Bu da değil de, âşıksan utan. Âşığın gözünde uykunun işi yoktur. Âşık olan, geceleri yanar yakılır, öyle ki, gecenin karanlığı onun gönlünün ateşiyle aydınlanır. Sen ne ona, ne buna lâyıksın. Onun için aşktan söz edip yalan davalara girme. Âşık kefenden başka yerde uyuyorsa, nefsine âşık demektir. Mademki sen bilgisizlikle aşk yoluna girdin, bu işin ehli değilsin; ölünceye kadar uyu!" Bu hikâyede, âşığın ve âşıklığın tarifi verilmiştir.

Üçüncü hikâye, âşık bekçinin hikâyesidir. Bir bekçi âşık olur; ne sabrı, ne kararı kalır. Gece gündüz uykusuz bir hâlde ağlayıp inler. Onun uykudan mahrum kaldığını gören bir arkadaşı, biraz yatıp uyumasını ve dinlenmesini ister. Bunun üzerine bekçi de arkadaşına şöyle cevap verir: "Hem bekçilik, hem de âşıklık var. Bu iki iş varken kim uyuyabilir? Aşk her gece beni deniyor, bekçiye bekçilik edip duruyor. Bazen yüzüme silleler, bazen de başıma gamdan çomaklar vuruyor." der ve bütün gece feryad figan ederek halkı uyutmaz. Bir başka dostu da ona, bütün gece uyumamasının sebebini sorar. O da, bekçinin uyumaması gerektiğini; aşığı da gözyaşlarının uykuya koymadığını; uyku yerinden gözyaşları coşup durdukça uyumanın imkânsız olduğunu; bir adama uykusuzluk gelince, artık uyuyamayacağını söyler. Bundan sonra Hüdhüd, hakikati arayanın uyumamasını; eğer dava lâftan ibaretse, o zaman rahatlıkla uyuyabileceğini; gönül cevherini etraftaki hırsızlardan korumak gerektiğini; Allah sarhoşlarının hepsinin yol aldığını; Allah aşkının zuhur ettiği kimselerde iki âlemin anahtarının bulunduğunu; böyle kimselerin, kadın olsa bile kıymetinin yüce bir er; eğer erse de, uçsuz bucaksız bir deniz olduğunu söyleyerek hikâyeyi bitirir.

Dördüncü hikâye, Abbase'nin âşık ve maşuku tarifinden oluşmaktadır. Abbase, birisine "Ey aşk eri, kime sevda derdinin zerre kadar ışığı vurursa; erse, ondan bir kadın doğar; kadınsa ondan bir er meydana gelir." diyerek Hz. Âdem ve Hz. Meryem'e telmihte bulunup "Âdem'den kadının doğduğunu görmedin mi? Meryem'den de bir er doğduğunu duymadın mı?" der ve sevda derdinin zerre kadar düştüğü gönüllerin, her murada ulaşacağını; bu âlem mülküne kananların ebediyen ziyanda olduğunu; saltanatın daima mariftte bulunduğunu; irfan meyiyle sarhoş olanların cümle halka sultan kesildiğini; ama zamanın beyleri ve padişahlarının bunun tadını tatmadıkları için dertlere düşüp birbirlerinin yüzünü bile görmediklerini ifade eder.

Beşinci hikâye, Sultan Mahmut ile bir meczubun hikâyesidir. Sultan Mahmut, girdiği viranede bir meczupla karşılaşır. Meczup, yüce bir dağı yüklenmiş gibi dertlere düşmüş, başı öne eğik oturmaktadır. Padişahı görünce "Geri dur, yoksa seni canevinden yaralarım." diye bağırır ve ona padişah olmadığını; Allah'ın nimetlerine nankörlük yaptığını söyler. Bunun üzerine padişah, meczuba, "Mahmut" olduğunu; kendisine kâfir dememesini buyurur. Bu söz üzerine meczup da ona, "Kimden ayrı düştüğünü, nasıl altüst olduğunu bilseydin, değil toprak, durmadan başına ateşler saçardın." der ve hikâyeyi bitirir.

Dördüncü vadi, İstigna Vadisi'dir: Bu vadide ne dava, ne de mana vardır. Yedi deniz burada gölcük sayılır, yedi cehennem burada güneşten bir zerredir. Burada, sekiz cennetin hükmü yoktur, yedi cehennem de buz gibi donmuş kalmıştır. Bu vadide bir karıncaya yüz fil gücü verilmekte; Hz. Âdem, aydınlık bir ışık yaksın diye, yüzbinlerce yeşil giymiş melek gamdan yanmakta; Hz. Nuh, bu hizmette usta oluncaya kadar yüz binlerce cisim ruhsuz kalmakta; Hz. İbrahim, hakikate erişsin diye orduya yüz binlerce sinek üşüşmekte; Hz. Musa, zuhur etsin diye binlerce çocuğun başı kesilmekte; Hz. İsa, sırlara ulaşsın diye yüz binlerce halk zünnar kuşanmakta; yüz binlerce can ve gönül yağma edilerek sonunda Hz. Peygamber bir gece miraca çıkmaktadır. Bu vadide, balıktan aya kadar ne varsa hepsi yok olsa, sanki topal bir karıncanın ayağı çukura batmış gibi olur. Burada âlem tamamıyla mahvolsa, yeryüzünden sanki bir saman çöpü eksilmiş gibi olur. Hüdhüd vadinin özelliklerini böylece saydıktan sonra, yedi tane hikâye anlatır:

Birinci hikâye, kuyuya düşen gençle ilgilidir. Ay yüzlü bir delikanlı, Yusuf gibi kuyuya düşer ve üstü taş toprakla örtülür. Nihayet onu birisi kuyudan çıkarır. Adı "Muhammed" olan o genç, pek kötü bir hâle düşmüş, neredeyse iki solukluk zamanı kalmıştır. Onun bu hâlini gören babasının aklı başından gider ve oğlundan bir söz söylemesini ister. O da, babasına, "Artık nerede söz, nerede Muhammed, nerede babası, nerede kimse?" der ve can verir. Bundan sonra Hüdhüd, "Ey gönül gözü açık

yol eri!" diyerek konuşmaya başlar ve "Hz. Âdem, Hz. Havva, cüzv, kül, yerle gök arasındaki gelmiş geçmiş insanlar, hayvanlar, melekler, can, ten", bütün bunların tek tek nerede olduğunu sorarak bu dünyanın sadece bir yokluktan, bir hiçten ibaret olduğunu söyler ve hikâye biter. Manṭıḳu't-Ṭayr'da ʿAṭṭār, bu hikâyeyi, bizzat kendi ağzından "Var idi bizim köyde...." diye başlayarak anlatmıştır. Żaʿīfī ise, ʿAṭṭār'dan naklettiğini belirtmek için hikâyeye, önce ʿAṭṭār'ı överek giriş yapmış; sonra da "dedi" diyerek hikâyeyi ondan naklettiğini belirtmiştir.

İkinci hikâye, Yusuf-ı Hemdan'ın sözlerinden ibarettir. Yusuf-ı Hemdan sözleriyle, yokluktan meydana gelen bu dünyanın bir zerreden ibaret bulunduğu; bütün bunların Allah'ın cömertlik denizinden bir damla olduğu ve bu vadiyi aşmanın zorluğu; öyle ki bu yolun sonunu kimselerin görmediği; bu vadide istigna şimşeğinden yüzlerce cihan yandığı için, cihanın olmadığı üzerinde durur. Bu kısım her ne kadar "Ḥikâyet" başlığı altında verilmişse de Yusuf-ı Hemdan'ın istigna vadisiyle ilgili sözlerinden oluşmaktadır.

Üçüncü hikâye, tahta üzerine döktüğü kumlarla yıldız falına bakan bir adamın hikâyesidir. Bu adam, tahta üzerine döktüğü kumlarla yıldızların ve gezegenlerin durumuna bakar, yıldız ve burçların batanlarını ve doğanlarını belirler, uğurlu ve uğursuz yıldızların zamanlarını tesbit eder; sonra da hesabını yapıp neticeyi aldıktan sonra, tahtayı bir ucundan tutup silkelermiş. Hüdhüd bundan sonra kuşlara hitaben, "İşte bu ıztıraplarla dolu dünyanın şekli de eninde sonunda tahtadaki şekiller gibi yok olacaktır." diyerek söze başlar ve burada takat getirenlerin yol eri olduğunu, yol eri olmayanların ise, dağ gibi olsalar da bir saman çöpü kadar bile değerlerinin olmadığını belirterek hikâyeyi bitirir.

Dördüncü hikâye, bir sır ehlinin Allah'tan istediğiyle ilgilidir. Bir sır ehlinden bir ere sırlar âleminin kapısı açılır. Hatif, o ere, ne istiyorsa hemen dilemesini söyler. Bunun üzerine pir de, Hatife, bütün peygamberlerin belâ ve zahmet çektiğini; sıkıntıların

önce onlara uğradığını; peygamberlerin bile kısmeti belâ olduktan sonra ne yücelik, ne de horluk istediğini; ululaın nasibi böyleyken küçüklerin hazineyi hiç bulamayacağını; tahammülü ve gücü olmadığı için kendisinden el çekmesini; ama Allah istemedikçe bunun olmayacağını; önceden bu yolun, bu kadar zor olduğunu bilmediği için yola girdiğini; burada aklının başından gidip kararsız bir hâle geldiğini; sonra da bu deryaya dalınca kıyıyı bulmanın, canı kurtarmanın ne kadar zor olduğunu belirtir.

Beşinci hikâye, bala yapışıp kalan sineğin hikâyesidir. Bir sinek, rızık için dolaşıp dururken bal küpünü görür ve bal sevgisiyle gönlü elden giderken "Nerede bir er?" diye bağırır; birinin onu bir arpaya balın içine atmasını ister. Bunun üzerine biri, sineğin isteğini yerine getirir. Ondan bir arpa alıp sineğin küpün içine girmesine yardım eder. Sinek bala düşünce, eli ayağı iyice yapışıp kalır; kurtulmak istedikçe yapışır, sıçradıkça dalar ve başlar feryat etmeye. Bal küpüne girmek için bir arpa verdiğini; ama birisinin gelip de, onu bu belâdan kurtarması için iki arpa vereceğini söyler. Bu hikâyedeki bal küpü, aslında istigna vadisidir. Bu vadi çok zordur; burada candan da gönülden de geçmek gerekir. Burada canı yola saçıp gönlü feda etmek gerekir.

Altıncı hikâyede ünlü bir şeyh, bir köpekçinin kızına âşık olur. Bu sevdadan aklı başından gider, öyle güçsüz bir hâle gelir ki, gönlünde kan denizleri dalgalanır. Kızı görmek ümidiyle onun mahallesinde gece gündüz köpeklerle yatıp kalkar. Kızın anası bunu duyunca, şeyhe nasıl oldu da gönlünü kaptırıp yolunu azıttığını sorar ve kızı elde etmek için bir yıl boyunca köpekçilik etmesini sonra da kızı nikâhlayabileceğini söyler. Şeyhin sevdası temelli olduğu için derhâl hırkayı çıkartıp köpekçilik etmeye başlar. Bir yıl süreyle bu işi yapan şeyhi, bir arkadaşı görüp, otuz yıl boyunca şeyhlik edip de sonradan bu işi nasıl yaptığını sorar. Şeyh de ona, bu işin sırrını sormamasını, eğer kınarsa böyle bir işin, onun da başına gelebileceğini, yol eri

olmak için dertlere düşüp ah etmek gerektiğini; ama herkes uykuda olduğu için tam bir yol eri bulunmadığını söyler.

Yedinci hikâyede bir derviş şeyhinden, huzur âlemiyle ilgili bir nükte söylemesini ister. Şeyh de şöyle cevap verir: "Uzaklaş, yüzünü yıka da bir sır söyleyeyim. Sarhoş önünde nükte söylemenin ne faydası var. Pislikte misk kokusu varmış, ne fayda?". Bu hikâye, yine "Ḥikâyet" başlığı altında verilmiş sözlerden ibarettir.

Beşinci vadi, Tevhit Vadisi'dir: Bu vadide tefrit ve tecrit menzili vardır.[1] Herkes bir gömlekten çıkar. Sayı çok da olsa, az da, bu yolda birlikte birleşilir. Her şey birden ibarettir. Durmadan bir tekrarlanır ve tamamlanır. Burada ezel de, ebed de daimî olarak mahvolur. Burada tekrarlanan bir, sayıdaki birdir. Bu vadide bütün her şey hiçtir, hakikatte yokluktan başka bir şey yoktur. Hüdhüd vadinin özelliklerini saydıktan sonra, bu vadiyi anlatan beş tane hikâye anlatır:

Birinci hikâye, bir azizin, bir meczuba sorduğu sorudan oluşmaktadır. Bir aziz, meczubun birine, âlemin ve şu kurulu düzenin ne olduğunu sorar. Meczup da, baştan başa yüz türlü şekille donanıp bezenmiş bir süs ağacına benzediğini; birisi el sürdü mü, o şekillerin hepsinin yok olup sadece tek bir mum kalacağını; her şey, bir şey oldu mu ikiliğin yok olup benlik ve senliğin ortadan kalkacağını söyler. Burada hikâyeden çok, anlatıcı şairin "âlem" hakkındaki düşünceleri yer almaktadır.

İkinci hikâye, hediye kabul etmeyen Ebu Ali'yle ilgilidir. Bir kocakarı, Ebu Ali'ye altın varak götürür ve hediye olarak kabul etmesini ister. Şeyh de, Allah'tan başka kimseden bir şey almayacağını söyleyerek hediyeyi kabul etmez. Bunun üzerine kocakarı Ebu Ali'ye, kendisindeki şaşılığın nereden meydana geldiğini sorarak aslında her şeyin bir olduğunu; er olanın gözüne ondan başka bir şey görünmediğini;

---

[1] Tecrit: soyutlama, karşılık bekleme anlayışından arınma, yapılan her şeyin Hak rızası için yapılması. Tefrit: emsal ve akranından ayrılıp yalnız ve tek kalma, hâlini görme, hâlden de uzaklaşma.

âlemde ondan başka bir şey görmediğini; her şeyin onda, onunla ve ondan olduğunu; onun dışındaki şeylerin yok olacağını; birlik denizinde yok olmayanların adam olamadığını; onun güneşine ulaşanların iyiden de, kötüden de kurtulduğunu söyler. Hikâyede buraya kadar, yaşlı kadının ağzından Allah'ın birliği anlatılmıştır. Bundan sonra konuşma "sen" hitabıyla Hüdhüd ağzından devam eder ve insanın nefsinin kötülükleri anlatılır. İnsan, kendi varlığından kurtulunca her şeyin boş olduğunu görür. Yokluktan meydana gelen insan varlığına kapılıp gitmektedir. Bu yolda kötülüklerden arınıp avcuna yel alıp toprak olmak gerekir. İnsanın külhana benzeyen içinde her türlü pislik vardır; yılanlar akrepler, uykuya dalmış bir hâlde hep insanın içindedir. Onlara bir kıl ucu kadar fırsat verince, her biri büyür, kuvvetlenir ve her birinden yüz ejderha çıkar. Bunlardan arınan insan, toprağa girdiğinde rahat eder; ama arınmayana, kıyamet gününe kadar bunlar, toprağın altında musallat olurlar. Buradan sonra da, anlatıcı şair, "Ey Żaʿīfī" diyerek kendine seslenir ve nefisten kurtulma yolunda kendi kendine telkinde bulunur.

Üçüncü hikâye, Lokman-ı Serahsî'nin duasından ibarettir. Lokman-ı Serahsî, "Ey Rabbim, ihtiyarım, ihtiyarları sevindirirler, ellerine azat kâğıtlarını verirler. Beni azat et!" diye dua etmektedir. Bu sırada Hatif'ten ses gelir ve "Ey kulluktan kurtulmak isteyen has kulum, akıl ve tekliften çık, delilik âlemine ayak bas." der. Lokman-ı Serahsî de zaten bunu istediğini söyleyerek akıl ve tekliften kurtulur ve güle oynaya delilik âlemine ayak basar. Böylece kulluğu gider, hürlüğü de gider. Gönlünde zerre kadar gama ve neşeye yer kalmaz. Bütün sıfatlardan kurtularak arif olur, ama marifeti yoktur. Sonunda Allah'ta kaybolur, benlik de senlik de gider.

Dördüncü hikâye, sevgilisi suya düşen âşığın hikâyesidir. Yanlışlıkla birinin sevgilisi suya düşer, âşık da hemen ardından kendini suya atar. İkisi kavuşunca sevgili, âşığa, niye suya atladığını sorar. O da, kendisini ondan ayırt edemediği için suya atladığını söyler. Nice zamandır âşık, sevgilide kaybolduğu için kendini bulamamaktadır. Bundan sonra âşık, hikâyenin mesajını verir ve ikilik kalktı mı tevhit güneşinin

doğacağını; tevhidin O'nda yok olmak olduğunu; yok oluş ve kayboluştan geçince, bu vadinin durağı olan "tefrit"e varıldığını söyler. Bu hikâye tevhit vadisindeki "tefrit" durağını açıklamaktadır.

Beşinci hikâye, askerî bir törende Ayaz'ın yaptığı saygısızlığı anlatmaktadır. Mübarek bir günde ordu Sultan Mahmut'a arz edilmekte, resmi geçit yapılmaktadır. Her yer baştan aşağa askerler, atlar ve fillerle doludur. Padişah bu geçit törenini seyretmek için yüksekçe bir tepeye çıkar. Ordu karınca gibi her yeri tutmuş, kimse böyle bir ordu ve böyle bir padişah görmemiştir. Bunun üzerine sultan, Ayaz'a, bütün bunların sahibi olduğunu ve onun da, kendisinin sahibi bulunduğunu söyler. Padişah bu sözü söylerken Ayaz, öylece durur ve hiç aldırış etmez, padişaha hiç saygı göstermez. Bunun üzerine o törende bulunan Hasan'ın canı sıkılır ve Ayaz'a dönüp niçin saygı göstermediğini; niçin padişahın önünde eğilmediğini; neden edebe aykırı hareket ettiğini söyleyerek ona kızar. Ayaz da ona, kullar aşağı olduğu için sultanın huzurunda horluk yapabileceğini; kulun da, fermanın da sultanın olduğunu; Hasan'ın padişah olmadığı için bunu anlayamayacağını söyler. Bundan sonra Sultan Mahmut, Hasan'ı ordunun içine gönderir, o da orduya katılır. Arkasından padişah, Hasan'ın anlayamayacağı sırrın ne olduğunu Ayaz'a sorar. O da, padişahın bakışıyla bu yoksulun varlığının baştan başa eridiğini; onun şevket ışığıyla eriyip kaybolduğunu, varlığı kalmayınca onda kaybolduğunu; ondan başka biri olmadığı için nasıl saygı gösterebileceğini; padişahın huzurunda kendisinin bir gölge olduğunu; güneş doğunca kaybolduğunu; kul onun varlığında yok olduğu için dilediğini yapabileceğini söyler ve hikâye böylece biter.

Altıncı vadi, Hayret Vadisi'dir: Bu vadide her şey, dert ve hasrettir; her solukta bir sıkıntıya uğranır, bir derde çatılır. Burada geceyle gündüz birbirine karışır, ağızdan hep "ah" çıkar. Bu vadiye giren adamın her kılının dibinden kanlar damlar. Bu vadide bulunanlar, sarhoş mu, ayık mı, ortada mı, içerde mi, dışarda mı, gizli mi, aşikâr mı, ne olduklarını bilemezler. Buradakiler, geçici mi, kalıcı mı olduklarını;

kime âşık olduklarını da bilmezler, onların aşktan da haberi olmaz. Onların yürekleri aşkla doludur, hem de değildir; yara ve merhem yüreklerinden eksik olmaz. Hüdhüd, hayret vadisinin özelliklerini sıraladıktan sonra, diğer vadilerde olduğu gibi, bu vadideki hâlleri açıklayan beş tane hikâye anlatır:

Birinci hikâye, köleye âşık olan padişah kızının hikâyesidir. Buyruğu bütün âlemde yürüyen bir padişahın ay gibi güzel bir kızı vardı. Bu kız o kadar güzeldi ki, güzellikte Yusuf gibiydi. Bu arada padişahın yanına hizmetlerini görmek için, güzelliğiyle ay ve güneşe noksanlık ve zeval verecek kadar güzel bir köle gelir. Çarşıda, pazarda o köleyi görenler, onun güzelliğine hayran kalırlar. Bir gün padişahın kızı nasılsa bu köleyi görür, gönlü elden, aklı başından gider. Bir müddet düşünür, canı acımaya, sabrı tükenmeye başlar. Kızcağız, ne yapacağını bilemez bir hâlde derdini, sesleri güzel ve çalgıcı olan on cariyesine açar. Onlara, köleye sevdalandığını; sevdasını açmanın durumuna zarara vereceğini; ama dayanacak gücü de kalmadığını; kölenin haberi olmadan ondan hevesini almak istediğini söyler. Bunun üzerine çalgıcı kızlar, köleyi gece gizlice getireceklerini; kölenin, bunun farkına varmayacağını söylerler. İçlerinden biri, köleyi yalnız bulunca ona bir kadeh şarap verir ve içine de bayıltıcı bir ilaç koyar. Böylece köle, gündüz akşama kadar sarhoş bir hâlde yatar kalır. Akşam olunca cariyeler, köleyi bir döşeğe yatırır ve kızın yanına getirirler ve bir tahtın üzerine oturtup ayağına altın ve inciler saçarlar. Onun yüzünü üzüm suyuyla yıkarlar. Gece yarısı, o köle yarı sarhoş bir hâlde uykudan gözünü açınca, her yeri altın işlemeli cennet gibi bir köşkte olduğunu görür. Burada, o güzelim halayıklar şarkı söyleyip çalmakta ve oynamakta olurlar. Köle bunları görünce, şaşkınlıktan aklı başından ve ruhu bedeninden gider. Bütün bunlardan sonra, o topluluğun ortasında bir güneş gibi oturan köle, kızın yüzünü görür görmez, mahvolur, ne aklı kalır, na canı, ne sabrı, ne de kararı. Doğrusu nerede olduğunu bilemez; çünkü ne bu âlemdedir, ne de o âlemde. Gönlü sevdalarla dolar, dili tutulur. Kız, köleye şarap sunar, meze olarak da bir öpücük verir. Kölenin gözleri sevgilinin

gözlerine takılır kalır, diliyle bir şey anlatamadığı için gözlerinden yaşlar boşanır. Kız da, köleden daha fazla gözyaşı dökmektedir. İki âşık tanyeri ağarıncaya kadar birbirlerini seyrederler. Sabah olup, seher yelleri esmeye başlayınca, köle sarhoşluktan yıkılır ve uykuya dalar. Cariyeler de, köleyi alıp yine yerine götürürler. Köle, bir süre sonra biraz ayılınca gece olanları düşünür ancak, olan olmuş, geçen geçmiştir. Geceden beri yanıp yakılmaktan ciğerinde bir damla su kalmamıştır. Köleye, başına gelenleri, ne olduğunu sorarlar. O da, anlatamayacağını söyler. Çünkü onun, sarhoş ve harap bir hâlde, apaçık ve gözleriyle gördüğünü, kimsecikler rüyalarında bile göremezler. Herkes köleden, biraz daha kendine gelip, gördüklerinin hiç olmazsa yüzde birini söylemesini ister. Köle, gördüklerini hangi hâlde gördü, duyduklarını kendisi mi duydu, bilemediğini; gördüğü güzelin eşi benzeri dahi olmadığını; onun yüzüne karşı güneşin bir zerre gibi kaldığını belirtir ve o güzeli hem görüp hem görmediğini; bu ikisi arasında şaşırıp kaldığını söyler. Bu hikâye, eserde yer alan Şeyh San'â hikâyesinden sonraki en uzun ikinci hikâyedir.

İkinci hikâye, kızı ölen annenin hikâyesidir. Hikâyeye göre, bir kadın kızının kabri başına çökmüş ağlamaktadır. Onun bu hâlini gören bir yol eri, o kadının, kimin gittiğini, kimden ayrılıp uzak düştüğünü, kimin yüzünden böyle kararsız ve sabırsız bir hâle geldiğini bildiği için erkeklerden liderliği aldığını söyler. O yol eri, bu kadının ne kaybettiğini bilmesinden dolayı, kendisi gibi binlerce yol erinden ileri olduğunu belirtir. Bu vadiye varanların başını ve ayağını kaybettiğini; her şeyin sırrını bir solukta öğrendiğini ifade eder ve hikâye biter.

Üçüncü hikâyede bir sufi, "Anahtarı kaybettim." diye bir ses işitir. Ses, "Kapı kapalı, ben sokakta kaldım. Kilidimi bulan lütfedip versin. Eğer kapım kapalı kalırsa, ben dertlere batıp kalırım." diye söylenmektedir. Sufî ona, kapının bağlı durmasını, ama hizmeti eksik yapmamasını, o kapalı kapıda beklemesini, belki bir gün birinin kapıyı açabileceğini, bu yüzden işinin kolay olduğunu söyler. Sonra da, asıl işi zor olanın kendisi olduğunu; işinin ne başı, ne sonu bulunduğunu; hayran ve serseri kaldığını

belirtir ve "Keşke koşup kapalı veya açık bir kapı bulsaydım." der. Burada erlerin nasibinin bir hayal olduğunu; bu makama ulaşanların her an yüzlerce hasrete uğradığını; burada şikâyetin şükür sayıldığını; imanın küfr, küfrün de iman olduğunu söyler ve hikâye biter. Bu hikâyede olay örgüsünün bulunmadığı görülmektedir.

Dördüncü hikâye, Şeyh Nasrabadî'nin derdiyle ilgilidir. Şeyh Nasrabadî, Allah'a dayanarak tam kırk kere haccetmiş büyük bir erdir. Sonradan saçları ağarmış, vücudu zayıflamış, çırılçıplak ve üzerinde bir gömlek olduğu hâlde birisi onu görür. Şeyh böylece gönlünde yakınlık, canında yalnızlıkla ellerini açmış ve ateşe tapanların çevresinde dönüp durmaktadır. Şeyhi gören adam, bu yaptığının yol erlerinin işi olamdığını; utanması gerektiğini; bunca ibadetin sonunun böyle kâfirlik mi olacağını; bu işi ancak hamların yapabileceğini söyler. Şeyh de adama, işinin sarpa düştüğünü; evini, malını ve mülkünü kaybettiğini; böylece perişanlıkla kim olduğunu unuttuğunu; mahvolduğunu; nereye gideceğini bilemediği için Kâbe ve kiliseden de vazgeçip buraya geldiğini; böyle şaşkınlığa düşenlerin de kendisi gibi hasretle yanacağını söyler ve hikâye biter.

Beşinci hikâyede yeni bir derviş, bir gece rüyasında pirini görür ve onu çok merak etiğini; ayrılıktan gönlünün yandığını; hayretinden de perişan olduğunu söyleyerek ona, ahirette hâlinin nasıl olduğunu sorar. Pir de ona, şaşakınlıktan parmağını ısırıp durduğunu; bulunduğu bu zindan ve kuyuda, dünyadakilerden daha çok hayretler içinde kaldığını; dünyadaki hayret denizinin, ukbadaki hayretin ancak bir damlası bulunduğunu söyler.

Yedinci vadi, Fakr u Fena Vadisi'dir: Bu vadiden bahsedilemez, burası her şeyin unutulduğu, sağırlığın, dilsizliğin ve hayranlığın ta kendisidir. burada kaybolanlar huzura ve istirahate erer. Zaten gönül, burada yok olup kaybolmaktan başka bir şey elde edemez. Olgun ve tecrübe sahibi yolcularla yiğit erler, bu dert meydanına daldılar mı, daha ilk adımda kaybolup giderler. Sonra onlar, Allah'ın sanatını

görecek göze sahip olur, bir hayli sırra ererler. Onlar burada ilk adımda kaybolur, sonra ikinci adımı atamazlar. Odunla ödağacı yanıp kül olur, fakat bunlar arasında sıfat bakımından binlerce fark vardır; tıpkı iyiyle kötünün bu vadide yanması gibi. Pis murdar birisi burada kaybolursa, yine aşağılık bir hâlde, kendi eski hâlinde kalır. Fakat temiz bir er bu vadide denize daldı mı, varlığı yok olur, denizle bir olur, deniz kesilir. Böylece o, hem yok olur, hem de var olur. İşte bu hâl; akıldan da, fikirden de dışarıdır. Hüdhüd, bu vadinin özelliklerini verdikten sonra, buradaki özellikleri açıklayan beş tane hikâye anlatır:

Birinci hikâye, Maşuk-ı Tusî'nin müritlerine verdiği dersle ilgilidir. O büyük din eri, bir gece müritlerine, daima yanmalarını, erimelerini; öyle ki, eriyerek kıl gibi incelmelerini ve sevgilinin saçında konaklayıp, saçının tellerinden biri hâline gelmelerini söyler. Sonra anlatıcı-şair, "Sen de" diye söze başlar ve "Varlığından bir kıl ucu kadar varlık kalırsa, kötülüğünden yedi cehennem dolar." diyerek hikâyeyi bitirir. Bu hikâyede de olay örgüsü yoktur; sadece Maşuk-ı Tusî'nin insandaki "varlık" yani benlikle ilgili söylediği sözlerden ibarettir.

İkinci hikâyede ağlayıp duran bir âşığa, niçin durmadan ağladığını sorarlar. Âşık da onlara, yarın Allah'ın yüzünü göstereceğini; has ve yakın kulların ise bu güzellik karşısında kendinden geçip binlerce yıl hayran kalacağını; sonra bunların kendilerine gelip niyaza ve naza düşeceklerini; işte bundan sonra kendine gelip, kendini görmekten korktuğu için ağladığını söyler. Âşığın kendini görmesi demek, kendindeki kötülükleri görmesi demektir. O, ortadan kalktı mı Allah'ta yok olur. Bu da yokluk maklamıdır. Bu makama erişmek, o yüce konağa ulaşmak için kişinin önce kendinden kurtulması gerekir. Kendisinde bu âlemden iz taşıyanlar, o âlemden iz bulamazlar. Burada da olay örgüsünden çok "Tanrı'da yok olmak" için neler yapılacağı, ağlayan âşığın ağzından anlatılmıştır.

Üçüncü hikâye, mum arayan pervane ile ilgilidir. Bir gece muma âşık pervaneler, daracık bir yere toplanır ve içlerinden birinin mumdan haber getirmesini isterler. Bir pervane uçup gider ve içinde nur gibi mumun yandığı bir köşk görür ve dönüp anladığı kadar anlatmaya çalışır. Ancak o toplulukta bulunan ulu bir pervane, buna kızar ve mumdan haberi olmadığını söyler. Bunun üzerine bir başka pervane o mumun üzerine atılır, şöyle bir ödnüp mumda yanıp geri döner ve bir mumla ilgili bir miktarn sır söyler. Yine ulu pervane dile gelip bunun da öbürü gibi olduğunu, anlattıklarının mumdan bir işaret olmadığını söyler. Derken başka bir pervane kalkar, sarhoş sarhoş ateşe atlar, canından geçer, ateşe dalıp kendisini güzelce bir yok eder. Böylece ateş, pervaneyi tepeden tırnağa kadar sarar, bütün azası ateş kesilir ve kıpkızıl olur. Bu sırada o pervaneyi uzaktan izleyen ulu pervane, mumdan yalnızca onun haberdar olduğunu; o topluluk içinde sadece onun izsiz, nişansız kalıp mumun sırlarına erdiğini; bu iş için candan da cisimden de uzak durmak gerektiğini; bir an bile bu makama yakın olanın bulunmadığını ve bunun zorluğunu söyleyerek hikâyeyi bitirir.

Dördüncü hikâye, ensesine taş yiyen bir sufînin hikâyesidir. Bir sufî, düşünceli bir hâlde giderken, katı yürekli birisi, onun ensesine bir taş atar. Gönlü gamlı bu sufînin başı kanar ve arkasına dönüp adama, "Keşke bu erin başı yerinde olsaydı da vursaydın. Tam otuz yıldır bu kafanın sahibi ölüdür, varlık âlemini sona erdirip gitmiştir." der. Bunun üzerine adam, ölünün konuşamayacağını, utanmasını söyler. Bundan sonra sufî, kıl kadar varlık olsa, hakikat âlemiyle arasında yüzlerce mesafe olacağını; bu iş için varı yoğu ateşe atıp çırılçıplak kalıp, kefen bile istemeden ateşe atılmak gerektiğini; her şey yanıp kül kesildikten sonra zerre kadar şüphe kalmayacağını; Hz. İsa gibi dünyaya ait bir iğne kalırsa, insanın önüne yüzlerce uçurum çıkacağını; Burada vücudun perde olduğunu; mal, mülk, şan, şeref ve mevkiden vazgeçmek gerektiğini; gönlün yokluk derdiyle iyiden de, kötüden de

geçmesini; bunlar olmayınca da kişinin âşık olup, aşk elbisesini giymeye hak kazanacağını söyleyerek hikâyeyi bitirir.

Beşinci hikâye, padişahın oğluna âşık olan dervişin hikâyesidir. Tac ve taht sahibi bir padişahın, güzellikte eşi benzeri olmayan bir oğlu vardır. Bu çocuk o kadar güzeldir ki, herkes ona hayrandır. O, gece sokağa çıksa güneş gibi ortalığı aydınlatır, güldüğü vakit yaz ve kış bin gül açılır. Onun güzelliğini anlatmaya kelimeler yetmez, dil ve ağız sözsüz kalır. Bir gün bu ay gibi güzel çocuğa miskin bir derviş tutulur. Sevdasından ağlayıp inler, sabrı kararı kalmaz. Bazen uzaktan onu seyreder. Ancak derdini de kimselere söyleyemez. Zaman zaman aşkının şiddetinden kendinden geçip morardığı, yarı ölü bir hâle geldiği olur. Bir gün bu güzel şehzade, askerlerle beraber yolda giderken derviş onu görürerek candan bir nara atar ve canının gittiğini; yanmaktan sabrı ve gücü kalmadığını söyleyerek kendini oradan oraya atar ve başını taşlara vurur. Bunu gören çavuş, dervişin canına kastederek durumu padişaha bildirir. Bu haberi duyan padişah, öfkeden deliye döner ve dervişin ellerinin, ayaklarının bağlanıp asılması için emir verir. Bu emir üzerine askerler, derhâl harekete geçip o yoksulun etrafını kuşatır, onu yakalayıp çeke çeke darağacına götürürler. Derviş, bu hâlde candan bir ah çeker ve secde etmek için birazcık olsun zaman ister. Vezir, kızgın bir şekilde biraz zaman verir. Derviş yüzünü toprağa koyup ölmeden önce son bir kere daha şehzadenin yüzünü görmek için Allah'a yalvarır, dua eder. O yol mazlumunun dilek oku hedefine varır ve vezir, dervişin bu söylediklerini duyar. Padişahın yanına varıp ağlamaya ve o yoksulun hâlini anlatmaya başlar. Bunun üzerine padişah da dertlenir, kızgınlığı geçer ve dervişi affetmeyi düşünür. Oğlunu çağırıp darağacına gitmesini ve o biçare dervişi elinden tutup kaldırmasını ve gönlünü almasını; sonra da yanına getirmesini söyler. Şehzade hemen yola çıkıp darağacının olduğu yere gider ve dervişin kanlara bulanmış bir hâlde toprakta yatmakta olduğunu görür. Dervişin aşkı doğru olduğu için şehzede de ona âşık olur. Şehzade, yoksula seslenir; derviş başını kaldırıp sevdiğinin yüzünü görünce ateş

denizinde tutuşmaya başlar, canı dudağına gelir ve "Mademki beni böyle öldürecektin, o zaman askere lüzum yoktu." der ve bir nara atıp can verir. Böylece sevgilisine kavuştuğu için bütün bağlarından kurtulmuş olur. Bundan sonra anlatıcı-şair, dert meydanındaki erlere, aşkın getirdiği yokluğun neler ettiğini anlatır ve böylece hikâye biter. Bu vadideki hikâyelerin tamamında "Tanrı'da yok olmak" fikrinin açıklandığı görülmektedir.

Böylece vadiler bittikten sonra, yedi vadinin ardında bulunan şeyin ne olduğu, "tamamen başaşağı olmuş dünyayı kapan balık hakkında" anlatılanların yer aldığı kısımda açıklanır. Burada anlatılanlara göre, temiz dinli biri, peygamberden, bu kavuşma makamına giden yolun nasıl bir yol olduğunu ve oraya nasıl gidildiğini sorar. O da, bu yedi vadiden sonra, ateşten ve nurdan yedi deniz geleceğini; bu çok zor yolu aştıktan sonra insanı, bir nefeste yutan birkaç balıkla karşılaşılacağını; bunlardan sonra başı sonu olmayan ve durağı istigna denizi olan bir balığın bulunduğunu; ejderha gibi iki âlemi sömürüp bir nefeste bütün halkı yuttuğunu söyler. Bundan sonra gelen "yoldaki kuşların halinden haber" veren bölümde kuşlar, bütün bu anlatılanları duyunca, ciğerlerine kan dolar ve başlarını eğerler. Bu yolun, öyle güçsüz, kuvvetsiz kimselerin harcı olmadığını anlarlar. Bu sözleri duyduktan sonra bazılarının gücü tükenir ve canlarını teslim ederler. Geriye kalanlar ise, hayretler içinde yola devam ederler. Yıllarca zorluklarla uçar, zorluklara karşı koyabilmek için bir ömür harcarlar. Onların durumunu, ancak onlar gibi yola koyulanlar bilir. Nihayet o kuşlardan pek azı, binde biri oraya varabilir; bu binde bir kuştan da otuz tanesi. Onlar öyle bir yer görürler ki, anlatmanın imkânı yok, aklın alabileceğinden çok yüce. Burada hepsi de, şaşkınlıktan kalakalırlar. Bütün kuşlar burada ümitsiz ve gönülsüz bir hâlde âdeta kendilerini kaybederler, varlıkları kalmaz. Kendilerinden geçmiş beklerken ansızın o yüce yerden bir çavuş çıkagelir. Çavuş, onlara, kim olduklarını, buraya nereden ve niçin geldiklerini sorar. Kuşlar da, buraya Sî-murġ'u görmeye ve onu padişahları yapmaya geldiklerini; binlerce kuştan ancak

otuzunun buraya ulaşabildiğini; bu kapıda huzura erme ümidiyle uzak yollardan geldiklerini; padişahın kendilerini anlamasını ümit ettiklerini söyleyerek cevap verirler. Çavuş da onlara, onlar bu âlemde olsa da, olmasa da zaten ebedî padişahın Sî-murġ olduğunu; yüz binlerce cihan ordularla dolsa da, hepsinin de bu padişahın kapısında karınca değerinde bulunduğunu; hepsinin de bir avuç topraktan yaratılmış yoksullar olduğunu söyleyerek geriye dönmelerini ister. Bunun üzerine kuşların hepsi, büyük bir üzüntüye kapılır ve âdeta ölürler ve bu ulu padişah eğer onları hor görüp gerisin geriye yollarsa ne kadar çok sıkıntı çekeceklerini söylerler. Ancak o yüce padişahtan kimseye kötülük gelmez. O, birini bile aşağılatsa, değil mi ki ondan geliyor, yüceliktir.

Hüdhüd, yoldaki kuşların durumunu, onların başlarına geleni haber verdikten sonra, bu kapıda "horlukla yüceliğin bir olduğu" düşüncesini açıklayan bir hikâye anlatır. Aslında bu, hikâyeden çok Mecnun'un, Leylâ'nın küfrünü tercih etmesinin sebeplerini anlattığı sözleridir. Buna göre Mecnun, bütün âlem halkı kendisini beğenip "aferin" dese bile, böyle bir taktiri istemez. Onun için en büyük övgü, Leylâ'nın kendisine sövüp saymasıdır; çünkü o, saltanatın ta kendisidir. Böylece Mecnun horluğa razı olarak, kuvvetli aşk yıldırımı geldiği zaman, herkes canından olacağı için horluktan da, yücelikten de bir fayda bulunmadığını; ikisinin de aynı şey olduğunu söyler. Bu hikâyede de, yukarıdaki pek çok hikâye gibi olay örgüsü bulunmamaktadır.

Buradan sonra kuşların "Yanmaya Razı Oldukları" bölüm gelir. Bu bölümde kuşlar, aşk ateşiyle yanmış bir hâlde, pervanenin ateşten kaçmadığını; onun için mum ateşinin nur gibi olduğunu; kendilerinin de tıpkı pervane gibi baştan ayağa yanmak istediklerine karar verirler. Bundan sonra "Kuşların Âşık Pervaneye Hitabı ve Onun Cevabı"nın bulunduğu bölümde Hüdhüd, pervaneyle ilgili bir hikâye anlatır: Hikâyeye göre bu kuşların tamamı, pervaneye, tatlı canıyla nasıl oynayıp mum visaline nasıl yandığını sorarlar. Pervane de onlara, muma kavuşamasa bile onun

aşkıyla arayıp sorduğunu bunun da kendisine yettiğini söyler. Bundan sonra Hüdhüd, oradaki kuşların hepsinin Sî-murġ'un aşk eri olduklarını söyleyip "Kuşların O İzzet Tahtında Bulunması" bölümüne geçer. Burada lütuf müjdecisi gelip bir kapı açar ve bir anda yüzlerce perdeyi kaldırıp bunları içeri alarak yakınlık makamına oturtur. Sonra kuşların önüne birer kâğıt koyarak, sonuna kadar bu kâğıtları okumalarını ister. Bu kâğıtlarda ne yazılı olduğu, misal olarak anlatılan "Hz. Yusuf'un Kardeşleri" hikâyesinde yer almaktadır:

Güzelliği için nazar değmesin diye yıldızların bile çörek otu gibi yanıp yakıldığı Yusuf'u kardeşleri satılığa çıkarırlar. Mısır azizi, Yusuf'u onlardan satın alırken fiyatı pek ucuz bulduğu için sonradan caymasınlar diye, bir satış kâğıdı yazdırırıp on kardeşi de şahit tutar. Yusuf padişah olunca o satış kâğıdı eline geçer. Kardeşleri şereflerinden vazgeçip ekmek istemek için onun yanına gelirler. Bunun üzerine Hz. Yusuf, kendisinde bir kâğıt bulunduğunu; adamlarından kimsenin bunu okuyamadığını; eğer bu kâğıdı okurlarsa çok ekmek vereceğini söyler. Kardeşleri, İbranice'yi iyi bildiklerini hemen kâğıdı okumak istediklerini söylerler. Yusuf, onların yazdıkları kâğıdı önlerine koyunca, hepsini bir titremedir alır. Üzüntülerinden ve utançlarından yazıyı okuyamaz ve bir şey söyleyemezler. Yusuf, onlara, tam kâğıdı okuyacakken niye böyle donup kaldıklarını sorar. Kardeşleri de, boyunlarının vurulmasının bu kâğıdı okumaktan daha iyi olduğunu söylerler.

Bu hikâyeden sonra, "Kuşların Önlerine Konan Kâğıtları Okumaları" bölümünde, kuşlar da, önlerine konan kağıtlara bakınca Yusuf'un kardeşleri gibi zor durumda kalırlar. Çünkü ne yapmış, ne etmişlerse, başından sonuna kadar o kâğıtlarda yazılı olduğunu görürler. Burada Hüdhüd araya girer ve onların da, Yusuflarını kuyuya attığını; sonunda işimiz Allah'a düşeceği için neden ucuza sattığımızı söyler ve anlatmaya devam eder. Bundan sonraki "Bütün Kuşların O Hazrete Ulaşmaları" bölümünde ise, kuşlar yeniden can bulup kul kesilir, başka bir çeşit hayranlığa düşerler. Eskiden yaptıkları hatalarından arınırlar, yakınlık güneşi

doğar ve yüzleri aydınlanır ve o nurun yansımasıyla Sî-murġ'u görürler. Fakat Sî-murġ'a bakınca anlarla ki, Sî-murġ otuz kuştan ibaret. Başları döner, şaşırıp kalırlar, ne olduğunu bir türlü anlayamazlar. Kendilerini Sî-murġ olarak görürler. Hepsi de hayret denizine dalıp kendilerini düşüncesiz bir düşünceye kaptırırlar. Bu hâli anlamaz ve dilsiz, dudaksız o makama sorarlar. Sonra "Kuşların Hazret-i Sî-murġ'a Sorularının Cevabı" bölümünde kuşlar, Sî-murġ'a bu sırrın ne olduğunu sorar ve benlik-senlik hâlini öğrenmek isterler. Sonra o makamdan dilsiz, dudaksız bir ses gelir ve güneşe benzeyen bu makamın bir ayna olduğunu; kim gelip bakarsa orada kendisini göreceğini; buraya otuz kuş geldikleri için otuz suret gördüklerini; kırk ya da elli kuş olarak gelseler, kırk yahut elli suret göreceklerini; daha çok kuş gelse yine kendilerini görüp, kendilerini seyredeceğini; herkeste bunu görecek göz olmadığını söyler. Sonra herkesin dünya işlerinde yürüyüp gittiğini, sıfat ve zat işlerinde uyuduğunu; buraya gelen otuz kuşun ise hayran olup gittiğini; ebedî olarak mahvolup sonra yine kendilerini bulduğunu; o makama vardıklarında sözün ve sesin yok olduğunu belirtir. En son Hüdhüd çıkarak, bundan sonrasını anlatmaya sözün yetmediğini; artık burada ne yol, ne yolcu, ne de kılavuz kaldığını belirttikten sonra Hallac'ın Külleriyle ilgili bir hikâye anlatır:

Hikâyeye göre, bir ateş yakıp Hallac'ı içine atarlar. Tamamıyla yanar, kül olur. Sonra da bir âşık, eline bir sopa alıp bir yandan o külleri karıştırmaya, bir yandan da söylenmeye başlar: "O, ene'l-Hak diyen nerededir? Bütün görünen, bilinen, duyulan ne varsa, hepsi masalın başlangıcından başka bir şey değildir. Hiçbir şeye aldırış etmeyen temiz bir asıl lâzımdır, ışığı olmuş olmamış, ne korku. Hakiki güneş daima var olduğu için zerre de, gölge de olmasın." diyerek hikâyeyi bitirir. Bu hikâye, bir âşığın Hallac hakkındaki sözlerinden ibaret olup, hikâyede yine tam bir olay örgüsü bulunmamaktadır.

Bu hikâyeden sonra gelen "Kuşların Hayran Olmaları" bölümünde, onların yeniden dirilmesi anlatılır. Buna göre, yüz binlerce asır geçer; öyle ki, o asırlar

zamansız olup ilerisi ve gerisi yoktur. Sonra o ölümlü kuşlara lütfedilir ve bu yokluk âleminde tekrar kendilerine gelmelerine izin verilir. Burada kimse geçmiş ve gelecekten söz söyleyemez. Bu makam bakışlardan ve haber verilmekten uzaktır. Bundan sonra anlatıcı-şair devreye girer ve

Lîk aṣḥāb-ı taṣavvufdan bana
Didiler nedür baḳā ba‘ de’l-fenā (4730)

diyerek tasavvuf ehlinden bazı kimselerin kendisine "fena"dan sonraki ebediyeti sorduklarını ve ölümden sonraki ölümsüzlüğü misalle anlatmasını istediklerini belirtir ve sonra bu makamın özelliklerini anlatmaya devam eder. Bu bölümden sonra da vezirin oğluna âşık olan padişahın hikâyesi gelir:

Hikâyeye göre, bütün âleme hükmeden bir padişah vardır. Bu padişah buyruğunu yürütmede İskender gibidir. Âlem baştan başa onun askerleriyle doludur. Bu padişahın bir de, en ince ayrıntıları bilen, iş bilir ve akıllı bir veziri vardır. O akıllı vezirin ise, âlemin bütün güzelliklerinin yüzünde toplandığı bir oğlu bulunmaktadır. O çocuk öyle güzeldir ki, gündüz dışarı çıksa, onun güzelliğinden halk birbirine girer. Padişah bu güzellik abidesi çocuğun aşkıyla sarhoş olur ve bu sevdanın belâsıyla elden çıkar. Onu görmediği zamanlarda âlemi ciğer kanına boyar. Onsuz ne bir kararı olur, ne de bu aşk yüzünden sabrı kalır. Her an onunla beraber olur, uzun günlerde bile onu huzurunda oturtur, daima onunla meşgul olur. Gece olunca da vezirin oğlu, padişahın huzurunda yatar, uyur; o da, sabahlara kadar onu seyreder. Aşkından ağlar, inler; gözyaşlarıyla onun yüzünü yıkar; bazen de onun şerefine kadeh kaldırır. Padişah neredeyse, kız da oradadır. Bütün bunlara rağmen vezirin oğlu, daima padişahla beraber olmak istemez, fakat korkusundan bunu da bir türlü söyleyemez; padişahın emri olmadan dışarı çıkamaz, çünkü padişah kıskançlığından onun boynunu vurdurabilir. Annesi babası bile, yılda bir kez çocuklarını görmek isterler, ama bunu padişaha bir türlü söyleyemezler. Böyle pek çok zaman geçer. Bu arada saraya komşu oturan ay yüzlü, güneş çehreli bir kız vardır. Bu kız, tesadüf bu

ya vezirin oğlunu görür ve ona âşık olur, sabrı kararı kalmaz. O kızla, vezirin oğlu, padişahın sarhoş olduğu bir gece, sabaha kadar halvet olurlar. Bu arada kendine gelen padişah bakar ki, oğlan yerinde yok, eline hançerini alıp oğlanı aramaya başlar. Arayıp tarayıp onları bulur ve kızla oğlanın birbirine gönül verdiğini görür. Sonra da kıskançlık ateşiyle yanıp tutuşmaya başlar. Oğlanın nasıl olur da kendisi gibi bir padişahı bırakıp başka birini sevdiğine hayret eder. Askerlerine emir verip oğlanı bir güzel bağlatır ve kırbaçlayıp derisini yüzmelerini ve sonra da sarayın önünde başaşağı asmalarını söyler. Vezir bu olayları duyar duymaz hemen oğlunun yanına gelir ve işin aslını bir de ondan dinler. Oğlanı bağlayan padişahın on askeriyle konuşur. Onlara, padişahın bu kararı sarhoşken verdiğini; ayıldığı zaman pişman olarak bu işten vazgeçeceğini ve emrini yerine getiren askerleri cezalandıracağını; oğlunun bu işte pek de fazla suçu olmadığını söyleyerek onları ikna eder. Bunun üzerine askerler, padişahın ayılıp verdiği kararın yerine getirilmediğini görmesi üzerine kendilerinin kanını dökeceğini söylerler. Bundan sonra vezirin aklına bir çare gelir ve zindandan kanlı bir katili getirmelerini; onun derisini yüzüp asmalarını ve padişaha göstermelerini ister. Sonra zindandan bir katili getirip asarlar. Padişah ertesi gün ayılınca da, o katilin cesedini gösterir ve hepsi de padişahtan ağır elbiseler alır, makam ve mevki sahibi olurlar. Diğer taraftan katilin cesedi darağacında günlerce kalır, halk seyredip ibret alsın diye. Darağacındaki bu kanlı et parçasını görenlerin yürekleri kan ağlar. O günden sonra sevgilisiz kalan padişahın öfkesi geçince aşkı üstün gelir ve bu sefer o, pişmanlık ateşiyle yanıp tutuşur, kendinden geçer, bir damla gücü kalmaz, daima hıçkıra hıçkıra ağlamaya başlar. O zamana kadar visal içinde yaşarken, birden bire ortaya çıkan bu ayrılığa dayanması mümkün olmaz. Matem elbiseleri giyip devamlı bir yasın içinde yaşamaya başlar. Böylece tam kırk gün, kırk gece geçer. Bir gece oğlanı, baştan ayağa gözyaşlarına ve kanlara batmış bir hâlde rüyasında görür. Ona neden böyle kanlara battığını sorar. O da padişaha, kendisiyle arkadaş olduğundan beri kanlara bulandığını; padişahın vefasızlık yaptığını; kıyamette öcünü alacağını söyler. Bu cevap üzerine padişah derhâl sıçrayıp

uyanır ve pişmanlıktan iyice mahvolur, delirmeye başlar. Bu acı içinde padişah, kendinde değilken böyle bir karar verdiğini; ölmekten değil, yarın ahirette cefa çekmekten korktuğunu söyleyerek canını alması için Allah'a yalvarmaya başlar. Bu arada gizlice padişahı seyreden vezir, onun hâline acır ve gidip oğlunu giydirir, kuşatır ve padişahın yanına yollar. Oğlan, elinde kılıç ve kefen olduğu hâlde, kendinden geçmiş bulunan padişahın yanına varır. Padişahın huzurunda yere kapanıp yağmur gibi gözyaşlarını yağdırır. Bundan sonra anlatıcı-şair ağzından Hüdhüd devreye girer ve bu ikisinin has odaya gittiğini; aralarında olan biteni anlatmaya kimsenin gücünün yetmediğini; çünkü ne olduğunun bilinmediğini söyleyerek hikâyeyi bitirir.

Bu hikâyeyle mesnevide konunun işlendiği asıl bölüm bitmiş olur. Böylece eserin içiçe girmiş vakalardan meydana geldiği görülmektedir. Bu durumda ilk vaka, çerçeve vazifesi görmekte olup, eserde vaka zinciri yerine içiçe geçmiş vakalar bulunur. Yukarıdan buraya kadar bu içiçe geçmiş vakaların çerçeve hikâye ile hangi noktalardan niçin ve nasıl birleştiği izah edilmiştir. Bir vakadan diğerine geçişi ve bakış açısını izah etme işini ise, anlatıcı-şair ağzından Hüdhüd sağlamıştır. Buraya kadar, anlatıcı-şairin yaptığı bölümleme esas alınarak metin, mana birliklerine ayrılmıştır.

Buna göre, temsili bir şekilde tasavvuftaki "varlığın birliği" meselesini anlatan çerçeve hikâyenin asıl kahramanları olan kuşlar; salikler olup, bunlar hakikat yolunun yolcularıdır. Hüdhüd ise bu yolculukta onlara yardım eden, yol gösteren kılavuzları, yani mürşitleridir. Bu durumda zaman, tarihî gerçek bir zaman değildir; bir salikin Tanrı'ya ulaşma çabasının anlatıldığı bir süreçten oluşmaktadır. Bu süreç, ruhun olgunlaşma sürecidir. Mekân ise, nüzhetgeh-i mana'da bu dünya yani, eserin adından da anlaşılacağı üzere gül bahçesi anlamına gelen "gülşen"dir. Kuşlar bu dünya gülbahçesi olan "gülşen"de toplanıp Kafdağı'nın ardında bulunan Sî-murġ'u bulmaya giderler. Kafdağı ise, öbür âlem olup Sî-murġ'un yani Tanrı'nın bulunduğu

yerdir. Sî-murġ, Tanrının zuhur ve taayyünü olup bütün çerçeve hikâye boyunca bu işlenmiştir. Hikâyenin sonuna göre zuhur ve tayyün, yine kuşların kendileridir ki, hakiki birliğe ulaşan kuşlar, halkın Hakk'ın zuhuru ve Hakk'ın da halkın bütünü olduğunu anlar. Burada mazeret getiren ilk on kuş, hem fiziki, hem de ruhî portreleriyle beraber verilmiş olmasına rağmen, bunlardan sonra, sordukları sorularla makaleleri oluşturan kuşlar ise; dönek huylu kuşun sorusu, Şeytan'a kanan kuşun sorusu, altını seven kuşun sorusu, köşkünden vazgeçmeyen kuşun sorusu, ölümden korkan kuşun sorusu, derdi çok kuşun sorusu, Allah'tan emir bekleyen kuşun sorusu, vefalı kuşun sorusu, küstah bir kuşun sorusu, Sî-murġ'a âşık kuşun sorusu, mağrur kuşun sorusu, ferahlık arayan kuşun sorusu, ne istediğini bilmeyen kuşun sorusu, Sî-murġ'a hediye götürmek isteyen kuşun sorusu gibi, yalnızca ruh özellikleriyle verilmiştir.

Mesnevide makaleler, vadiler ve kuşların Sî-murġ'a ulaşmasından sonra, "Der Vasf u Tarif ve Hatime-i Kitab" başlığı ile mesnevinin hatime bölümüne geçilir. Buradan sonra şair tarafından, ölüm teminin işlendiği ve olay örgüsü bulunmayan üç hikâye anlatıldığı görülür. Bu hikâyeler şunlardır: Bir din âliminin ölüm vaktinin gelmesiyle ilgili anlattığı hikâye, Aristotales'in ölmek üzere olan İskender'e verdiği öğütlerden oluşan hikâye ve yaşlı bir dervişin Allah adamları hakkındaki görüşlerinden oluşan bir başka hikâye. Daha sonra, Żaʿîfî'nin oğluna salık verdiği öğütlerin yer aldığı bölüm gelir. Bu bölümden sonra şair, üç tanesi hariç, diğerlerinde yine ölüm teminin işlendiği dokuz tane daha hikâye anlatır ve böylece mesnevi sona erer. Mesnevinin sonunda yer alan bu hikâyeler ise; yol hazırlığı olmayan dervişin ölüm vaktinin gelmesi; buradaki hazırlıktan maksat, ahiret için bu dünyada yapılması gereken hazırlıktır. Dini bütün birinin ölüm hakkındaki sözleri, öldükten sonra Şiblî'nin rüyada görülmesi, bir dervişin meleklerle yaptığı konuşma, Allah'ın mahşer günü bir azize sorduğu soru, Şeyh Sait Mihne ve bir sarhoşun söyledikleri, Nizamülmülk'ün ölüm anında söyledikleri, Hz. Süleyman'la

topal karınca ve Şeyh Sait Mihne'nin acemi bir tellağa verdiği dersle ilgili hikâyelerdir.

Yukarıdaki hikâyelerin dışında şair, mesnevinin tevhit, münacat ve naat bölümlerinde de çeşitli hikâyeler anlatmıştır. Bu hikâyelerin ilki, tevhit ve münacat kısımındaki "Mev'ize"den sonra gelen hırsız ile ev sahibinin hikâyesidir. Bu hikâyede bir hırsız, adamın birini paralarını alıp öldürmek üzere evine getirir ve bağlar. Sonra da hançerini getirmeye gider. Bu arada hırsızın karısı bu adama yiyecek getirir. Hırsız geri döndüğünde adamın yemek yediğini görür ve öldürmekten vazgeçerek kendi sofrasında ekmeğini yiyen birinin canını almanın doğru olmadığını, çünkü yenilen yemeğin hatırına arada bir dostluk oluştuğunu ve bu dostluktan dolayı da daima o kişiyi iyi anmak gerektiğini söyler. Bu hikâyede, tıpkı bunun gibi her gün Tanrı'nın sofrasında yemek yiyen bir insan ile Tanrı arasında da "tuz-ekmek" hakkı meydana geldiği ve bunun için dostluğun kurallarını yerine getirmenin gerekli olduğu üzerinde durulmuştur. Buradan sonra gelen naat kısmında oğlu su arkına düşen annenin hikâyesi anlatılmıştır. Peygamber de, tıpkı oğlunu su arkından kurtarmak isteyen anne gibi, ümmetini delaletten kurtarmak, doğru yola iletmek için çaba sarfetmektedir. Bu hikâyeden sonra dört halifenin övgüsü yer alır. Dört halife methinden sonra da, biri Hz. Ömer, dördü Hz. Ali'yle, birer tane Hz. Bilâl ve Hz. Rabia ile, bir tane de Hz. Ayşe'ye atılan iftira ile ilgili olmak üzere toplam sekiz tane daha hikâyenin bulunduğu görülmektedir. Anlatılan bu hikâyelerle, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Bilâl, Hz. Ayşe ve Hz. Rabia'nın özellikleri pekiştirilmiştir.

Böylece mesnevinin başından sonuna kadar toplam 180 hikâye anlatılmış, bu hikâyelerin büyük bir kısmı ise, konunun işlendiği asıl bölümde yer alan makalelerin içerisine serpiştirilmiştir. Buna göre eserin, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde dikkatlere sunulan küçük hikâyelerden oluştuğu görülmekle beraber, bu hikâyelerden dördü, aşk konusunda yazılmış oldukça uzun hikâyelerdir. Bunlardan Şeyh San'ā hikâyesi 492 beyit, vezirin oğluna âşık olan padişah hikâyesi 186 beyit, padişahın oğluna âşık

olan dervişin hikâyesi 128 beyit ve padişah kızının bir köleye olan aşkının anlatıldığı hikâye de 95 beyitten oluşmaktadır.

2-Hikâyelerin Sınıflandırılması

Eserin içerisinde baştan beri bulunan bu hikâyelerin dördü hariç, diğerleri genellikle kısa hikâyelerdir. Hattâ bazen üç beş beyitle hikâye biter, ondan sonraki beyitler, anlatıcı-şairin o hikâyeyle ilgili olarak yürüttüğü fikirlerinden ibarettir. Bu bakımdan bazı hikâyelerde olay örgüsü yahut vak'a bulunmamaktadır. Her ne kadar, anlatma esasına bağlı destan, masal, halk hikâyesi, hikâye ve roman gibi edebî metinlerde vaka asıl unsur olup diğerleri vakanın etrafında birleşmekteyse de (Aktaş 1084:10), eserdeki pek çok hikâyede vaka en aza indirilmiştir ya da hiç yok gibidir. Meselâ Hz. Rabia'ya ashabı sormaları, Hüdhüd'ün Sî-murġ'u övmesi, Bir divane ile Hz. Hızır'ın konuşması, bir salikin hocasına Hz. Âdem'in cennetten sürülme sebebini sorması, bir meczubun iki dünya hakkındaki görüşleri, bir adamın denizle konuşması, Bayezit'in hayreti, birinin sinek ve pireden uyuyamayan bir meczupla konuşması, Hz. Abbas'ın kıyamet gününü anlatması, Hz. Abbas'ın nefsi anlatması, padişahın bir sufî ile konuşması, Malik-i Dinar'ın hâli, şükürsüz bir zengine bir dervişin öğüdü, dini bütün birinin ölünün yüzünü kıbleye çevirmek konusundaki sözleri, aklı kıt adamla dervişin konuşması, ud yakan bir gafil, bir adamın bir sufîye zamanı nasıl geçirdiğini sorması, bir dilencinin Cüneyd-i Bağdadî'ye sorusu, Şeyh Harkanî'nin son sözleri, İbrahim Ethem Hazretlerinin bir dervişe fakirlikle ilgili söylediği sözler, bir meczup ve âlem hakkında söyledikleri, bir dervişin mürşitliğin başlangıcı hakkındaki düşüncesi, bir azizin başkalarının ayıbını aramak konusundaki düşünceleri, Ebu Ali Rudbar'ın ölüm vaktini anlatması, Yusuf-ı Hemdan'ın sabır hakkındaki sözleri, Hemdanlı Yusuf'un öğütleri, pirin Allah'tan isteği, bir dervişin âlem hakkındaki düşüncesi, Lokman-ı Serahsî'nin duası, bir sufînin duyduğu ses,

Hallac'ın külleri, bir din âliminin ölüm vaktinin gelmesiyle ilgili söyledikleri, Aristotales'in ölmek üzere olan İskender'e verdiği öğütler, yaşlı bir dervişin Allah adamları hakkındaki görüşleri gibi hikâyelerde vak'a ya hiç yoktur; bunlar anlatıcı şairin "Ḥikâyet" balığı altında o konuyla ilgili düşüncelerinden oluşur, ya da vak'a en aza indirilmiştir; soru sormak, etrafa bakıp tefekküre dalmak, rüya görmek, ses duymak gibi. Bu hikâyeler günümüzün yerli ve yabancı bazı yazarlarının bağlı olduğu "Yeni Roman" hareketi içinde düşünülebilir. Çünkü " 'Yeni Roman' hareketi içinde vaka ilk nazarda asgariye indirilmiş ve hatta alıştığımız ölçüler içerisinde kaldırılmış gibidir."(Aktaş 1984:11).

Değişik açılardan da sınıflandırılabilecek olan bu hikâyeler, mantık silsilesi içerisinde bir araya gelmişlerdir. İster tevhit, münacat ve naat kısmında olsun, ister konunun işlendiği asıl bölümdeki makaleler ve vadilerde, isterse hatime bölümünde yer almış olsun, bu hikâyeler, o anda anlatılmak istenen konuya uygun olarak bir araya gelmişlerdir. Meselâ makalelerde her kuşun sorduğu soruya Hüdhüd'ün verdiği cevap ve bu cevabı destekleyen hikâyelerin bir arada bulunduğu görülür. Buna göre en az üç, en fazla yedi tane olmak üzere anlatılan bu hikâyelerde, her bir hikâyede verilen mesaj bir sonrakine zemin oluşturmaktadır. Yani, bir önceki hikâyede verilen mesaja uygun olarak bir sonraki hikâyenin konusu oluşturulmakta ve hikâyelerin tamamının ortak noktası, Hüdhüd'ün verdiği cevap etrafında toplanmaktadır.

Mesnevinin içinde belli bir mantık birliği içerisinde yer alan bu hikâyeleri, alındıkları kaynaklara göre de sınıflandırmak mümkündür.

> "Ümmet çağındaki Türk edebiyatında hikâye türünün ilk kaynağı, Kur'an'daki kıssalar, dervişler arasında yayılmaya başlayan enbiya ve evliya menkıbeleri, din ulularının efsaneleştirilmiş kişilikleri ve kahramanlıkları çevresinde beliren söylentilerdir." (Levend 1967:73).

Buna göre hikâyeleri, kaynağını Kur'an'daki ayetlerden, kıssalardan ve hadislerden alan hikâyeler, geçmişte veya ʿAṭṭār'ın zamanında yaşamış velilerin hayatlarına dair

menkıbelerden alınmış hikâyeler, Bektaşilere ait hikâyeler ve hayvan hikâyeleri olmak üzere dört ana grupta toplayarak sınıflandırabiliriz:

A) Kaynağını Kur'an'daki Ayet, Kıssa ve Peygamberin Hadislerinden Alan Hikâyeler

Bu hikâyelerin tevil yoluyla anlatıldığı görülmektedir. Tevil, kelimenin manası, ruhu ve özü demektir; murat edilen mananın hakikatini haber vermektir. Buna göre, Kur'an'ın zahirî manasından ve kelimelerin lugat manalarından başka ve bunların gerisinde birtakım gizli manaların mevcut olması, lafızların altında kapalı olarak bulunan bu mana ve gerçeklerin ehliyet ve liyakat sahibi âlim ve arifler tarafından açıklanmasıdır. Meselâ Kur'an, Arapların en fasih konuştukları bir zamanda Arapça olarak nazil olmuş, bu sebeple Arapların, Kur'an'ın zahirini ve ahkâmını bilmelerine ve anlamalarına rağmen, gizli manaların inceliklerini bilmemelerinden, bu gizli manaları, inceleme ve araştırmadan sonra Hz. Peygamber'e sormak suretiyle öğrenmekteydiler. Sahabe içerisinde Kur'an'ın batınî (gizli) manasını bilenler arasında Hz. Ali gelmekteydi. Hz. Ali'nin bu konuda şöyle söylediği rivayet edilmektedir: "Ben istesem Fatiha suresini öyle tefsir ederim ki, bu tefsirlerin yazılmasından hasıl olan kitaplar, yetmiş beygir yükü olurdu.". Yine Hz. Ali bu konuda "Kur'an iki kapak arasında bulunmaktadır; dili yok ki, konuşsun. Ona bir tercüman lâzımdır. Kur'an konuşamaz ama, yetkili âlimler onun adına konuşurlar." demiştir. Bu konuyla ilgili olarak, Kur'an'da başkalarının anlamadığı manaları keşf eden Abdullah b. Abbas'a "Tercümanü'l-Kur'an" adı verilmiştir.

Hz. Ali ve İbni Abbas gibi bazı seçkin sahabiler tarafından bilindiğine inanılan Kur'an'daki gizli manalar ile ilgili malumat, onlardan sonra varislerine ve

velilere intikal etmiştir. Buna göre sufîler, Kur'an'ı okurken "İlâm-ı Rabbanî" ve "İlham-ı Sübhanî"ye, yani Allah'tan gelen ilhama sahip olarak çeşitli beyan ve davranışlarda bulunurlar. Bu velilerin tevil yoluyla söylediği batınî mana ile zahiri mananın birbirine aykırı olmaması gerekir. Görünüşte bu velilerin söyledikleri, zahirî manaya aykırı olsa da, yani bazı ayet ve hadislere aykırı olsa da, genel anlamda kitap ve sünnete uygun olduğu sürece tenkit edilemez. Bir sufînin yaşayışı dinî akıma uygun bulundukça ilham yoluyla söyledikleri, etrafı tarafından kabul görür. Bu, Kur'an'ın zahirî ahkâm ve manalarına göre hüküm veren ulemanın, sufîlerin söz ve fiillerinin dine aykırı olduğunu tesbit etmek gücüne sahip olmadığı anlamına gelmektedir. Nitekim Hz. Musa bir peygamberken, Hz. Hızır'ın "İlm-i Ledün"e dayanan hareketlerini şeriate aykırı görmüş ve bu davranışların dine uygunluğunu ölçememiştir (Uludağ 1073-74: 58-80). Buna göre eserde tevil yoluyla anlatılan hikâyeler şunlardır:

Hz. Ali'nin bildiklerini kuyuya söylemesi ve kuyunun ağzına kadar kanla dolması. Bu hikâye Peygamber'in "Arştan arza ne varsa sorun benden!" hadisiyle ilgilidir. Peygamber bütün bildiklerini Hz. Ali'ye söylemiş, o da öğrendiklerinin ağırlığına dayanamayıp bildiklerini kuyuya anlatmış, bunun üzerine de kuyu, ağzına kadar kanla dolmuştur. Böylece "Arzdan arşa ne varsa sorun benden!" sırlarına vakıf olan Hz. Ali, bir gün hutbe okurken "Bana sorun, bana sorun. Beni kaybetmeden arştan aşağı ne varsa sorun. Bu ağzımdaki tükürük, Peygamber'in bana çocukluğumda emzirdiği tükürüğüdür. Göğsümde kıyısız bucaksız bir bilgi denizi var." demiştir. Yine Peygamber, "Ben, ilmin şehriyim, Ali kapısıdır." buyurmuştur (Gölpınarlı 1944:226); Peygamber mağaraya gittiğinde Hz. Ali'nin Peygamber'in yatağında yatmasının hikâyesi ("Siz Peygamber'e yardım etmezseniz deTanrı, ona, kâfirler Mekke'den çıkarıldıkları vakit yardım etti. O, mağradaki iki kişinin ikincisiydi." Tevbe Suresi, 40. ayet); Rabia'ya ashabı sormaları (Peygamber'in "Sahabem yıldızlara benzer, hangisine uysanız doğru yolu bulursunuz." hadisinin

tevil yoluyla yorumu); Hz. Hızır'ın bir divane ile konuşması (Kur'an'da Hz. Musa ile olan macerası anlatılır. Kehf Suresi, 59-81. ayetler); Hz. Âdem'in cennetten sürülmesinin sebebi (Bakara 34-36; Nisa 116,120; En'am 2; Hicr 26-43; Rûm 21, Secde 7. ayetler); Hz. Süleyman ve yüzüğü (Sâd Suresi, 35. ayet); Hz. Yakup'un Yusuf'tan ayrı kalması (Kur'an'daki Yusuf kıssasının tevil yoluyla yorumu, En'am Suresi, 84. ayet; Mü'min Suresi, 34. ayet; Yusuf Suresi, 4-20 ve 58-101. ayetler); İskender'in elçiliği (Kehf Suresi, 83-101. ayetler); putperestin imana gelmesi (Hz. Cebrail (as) ile Allah'ın konuşması yer almaktadır.); Hz. Musa ve Karun (Mü'min Suresi, 24. ayet); Hz. İsa ve testi (Hz. İsa ile ilgili hadislerin tevil yoluyla yorumu); Hz. Zünnun ve kırk ölü derviş (Enbiya Suresi, 87,88. ayetler); Firavun'un büyücüleri (A'raf Surasi, 103-157. ayetler); Hz. Yusuf'u satın almak isteyen kocakarı (Yusuf kıssası'nın tevil yoluyla yorumu. En'am Suresi, 84; Mü'min Suresi, 34; Yusuf Suresi, 4-51. ayetler), Yusuf'un kardeşleri ve tas kıssası (Yusuf Suresi, 4-20 ile 58-101. ayetler), Hz. Musa'nın İblis'ten İstediği remz (Kur'an'daki Hz. Musa'yla ilgili ayetlerin tevil yoluyla yorumu); Musa zamanında sakalıyla meşgul olan derviş (Hz. Musa ile ilgili hadislerin tevil yoluyla yorumu); Allah'ın Davut Peygamber'e hitabı (Ahzab Suresi, 10-11. ayetler); Zeliha'nın emriyle Hz. Yusuf'un sopa yemesi (Yusuf Suresi, 23-29, 32-34, 51. ayetler); yarayı dağlamak (Peygamber'in Allah adamları, yani âşıklar için söylediği hadislerin tevil yoluyla yorumu); İblis'in Hz. Âdem'e secde etmemesi (Hicr suresi, 28-43. ayetler); Hz. İbrahim ve Azrail (Hz. İbrahim ile ilgili ayetlerin tevil yoluyla yorumu); Çin dağlarında taş kesilen adam (Hz. Peygamber'in "İlim Çinde de olsa bulunuz." hadisinin tevil yoluyla yorumu); Hz. Yusuf'un kardeşleri (Yusuf Suresi, 4-20, 58-101. ayetler); Hz. Süleyman ve topal karınca (Neml Suresi, 15-44. ayetler); Peygamber'in taassubun zararlarını anlattığı ve Hz. Ayşe'ye atılan iftira ile ilgili olan hikâye (Bakara Suresi, 145. ayet taassubun zararlarıyla ilgilidir. Bunun yanında Peygamber'in ümmetine olan düşkünlüğünün anlatıldığı ayetler Tevbe 128; Kehf 6; Şuara 3. ayetler ile Hz. Ayşe'ye atılan iftirayı içeren Nur suresi 11-19. ayetler). Yukarıdan beri sayılan hikâyeler, ayet, hadis ve

Kur'an'daki kıssaların tevil yoluyla yorumlarından oluşmaktadır. Bu grupta yer alan hikâyelerden, Hz. Musa'nın Şeytan'dan istediği Sır ve Şeytan'ın Hz. Âdem'e Secde Etmemesinin anlatıldığı iki hikâyede Şeytan'a iyi nazarla bakıldığı ve gerçek âşık gibi gösterildiği dikkati çekmektedir. İblis'in Âdem'e secde etmemesinin sebebi, Allah'tan başkasına secde etmeyi istememesinden ileri gelmektedir. O, Allah'ın lânetini, diğer melekler arasında Allah'ın kendisine bir teveccühü olarak kabul eder. İblis, gerçek âşık olarak Allah'ın insana gösterdiği sevgiyi kıskandığı için kıyamete kadar insanı doğru yoldan saptırmak için uğraşacaktır. Bu çeşit düşünceler ilk defa Hacac tarafından ortaya atılmış ve Ahmet Gazali tarafından geliştirilmiştir. Yezidîlerin İblis'e gösterdikleri hürmetin aslı, bu tasavvufî düşünceden kaynaklanmaktadır (Ritter 1979:9). İblis, Hz. Musa'ya verdiği sırda da kendisi gibi gururlanmaması, "ben" dememesi gerektiğini söyleyerek âdeta başına gelenlerin gururu yüzünden olduğunu söyleyerek günah çıkartmaktadır. Bu gruba dahil edebileceğimiz bir başka hikâye de Hüdhüd'ün Sī-murġ'u övdüğü hikâyedir. Burada Tanrı'nın zatî ve sübutî sıfatları anlatılmıştır.

B) Velilerin ve Evliyaların Menkıbelerine Dayanan Hikâyeler

Bu hikâyelerin bir kısmı geçmiş zamanlarda yaşamış velilere aittir, bir kısmı da ʿAṭṭār'ın çağdaşı olan velilerin hayatlarıyla ilgili duyduğu veya şahit olduğu hikâyeler olup bazıları da dört halife ve sahabilerle ilgilidir. Bunların çoğu ʿAṭṭār'ın Tezkiretü'l-Evliya'sında da bulunmaktadır. Gülşen-i Sī-murġ'da yer alan bu hikâyeler ise, şunlardır: Veysel Karenî'nin Hz. Ömer ile halifeliği burakmak istemesi üzerine konuşması; Hz. Bilal'in dayak yemesi ve sabrı; Hz. Ali'nin katilini affedip ona şerbet sunması; Hz. Ali'nin ashaptan biri öldüğü zaman ölmek istemesi; Peygamber Hz. Ebubekir'le beraber mağaraya sığındığında Hz. Ali'nin Peygamber'in yatağında yatması; Hz. Rabia'ya ashabı sormaları ve onun da bu

soruya Peygamber'in "Sahabem yıldızlara benzer, hangisine uysanız doğru yolu bulursunuz." hadisiyle cevap vermesi; Birinin Rüyasında Sultan Mahmut'u Görmesi; Ayaz'ın Hastalığı, Şeyh San'ā'nın Hristiyan Kızına Âşık olması; Bayezit'in Hayreti; Sultan Mahmut'la Balıkçı Çocuk; Bir Katilin Habib-i Acemî'nin himmetiyle Cennete Girmesi; Sultan Mahmut'la Diken Satan İhtiyar; Şeyh Harkanî'nin Allah'tan Ekmek İstemesi; Hz. Rabia'nın Hacca Gidişi; Hz. Abbas'ın Kıyamet Gününü Anlatması; Hz. Şiblî'nin Bağdat'ta Kaybolması; Hz. Abbas'ın Nefsi Anlatması; Malik-i Dinar'ın Hâli; Basra Şeyhinin Rabia'dan İplik Satmasındaki Hikmeti Sorması; Arkadaşının Ölümüne Duyduğu Üzüntüden Dolayı Hz. Şiblî'nin Önünde Ağlayan Adam, Hz. Hallac'ın Darağacında Yüzünü Kanla Boyaması; Cüneyd-i Bağdadî'nin Oğlunun Öldürülmesi; Bukrat'ın Vasiyeti; Şeyh Mihne ve Kocakarı; Bir Dilenci'nin Cüneyd-i Bağdadî'ye Huzurla İlgili Sorduğu Soru; Bir Dervişin Rüyasında Bayezit ve Tiirmizî'yi Görmesi; Şeyh Harkanî'nin Son Sözleri; Türkistan Piri Hoca Ahmet Yesevî'nin Sevdiği İki Şey; Şeyh Harkanî'nin Patlıcan Düşkünlüğü; İbrahim Ethem Hazretleri ve Bir Dervişe Fakirlik Hakkında Söyledikleri; Şeyh Gavri ve Sultan Sencer; Ahmet bin Hanbel ve Bişrî Hafî; Hindu Padişahın Sultan Mahmut'a Esir Düşmesi ve Sonra Müslüman Olması; Amid'in Köleleri; Vasıtî ve Kadı; Bayezit ve Münker-Nekir Melekleri; Külhancının Şah Mahmut''an Dileği; Şeyh Nişaburî'ye Eşeğin Verdiği Ders; Ebu Ali Rudbar'ın Kendi Ölüm Vaktini Anlatması; Sultan Mahmut'un Sultanlığı Ayaz'a Vermesi; Hz. Rabia'nın Duası; Sultan Mahmut'un Putu Yaktırması; Sultan Mahmut'un Adağı; Ebu Ali Tusî'nin cennet ve cehennem Ehli Hakkındaki Sözleri; Hz. Şiblî'nin Ölümü Beklemesi; Mecnun'un Leylâ'yı Beklerken Toprağı Elemesi; Yusuf-ı Hemdan'ın Sabır Hakkındaki Sözleri; Şeyh Mihne'nin İç Sıkıntısı; Sultan Mahmut ve Toprağı Eleyen Adam; Hz. Rabia ve Dua Eden Adam; Mecnun'un Posta Bürünmesi; Ayaz'a Âşık Olan Adam; Sultan Mahmut'la Bir Meczup; Âşık ve Maşuk Hakkında Abbase'nin Söyledikleri; Hemdanlı Yusuf'un Öğütleri; Ebu Ali'nin Hediye Kabul Etmemesi; Lokman-ı Serahsî'nin Duası; Askerlerin Resmî Geçitinde Ayaz'ın Saygısızlığı; Şeyh

Nasrabadî'nin Derdi; Maşuk-ı Tusî'nin Müridlerine Allah Aşkı Hakkında Söyledikleri; Mecnun'un Leylâ'nın Düşmanlığını Âleme Tercih Etmesi; Hallac'ın Külleri; Aristotales'in Ölmek Üzere Olan İskender'e Öğüdü; Hz. Şiblî'nin Rüyada Görülmesi; Şeyh Mihne ve Bir Sarhoş; Nizamülmülk'ün Ölüm Hâlindeyken Söyledikleri; Şeyh Sait Mihne ve Acemi Tellâk.

Yukarıdaki hikâyelerin yanında ʿAṭṭâr'ın duyduğu veya bizzat şahit olduğu olaylara dayanan hikâyeler de eserin içinde yer almaktadır: Bir Dervişin Padişahın Kızına Âşık Olması; Bir Meczubun İki Dünya Hakkındaki İnancı; Kölesinin Başına Elma Koyarak Nişan Alan Bir Padişah; Bir Adamın Denizle Konuşması; Bir Küp Altını Olan Birinin Öldükten Sonra Rüyada Görülmesi; Çok Güzel Olan Padişah; Tövbesini Bozan Günahkâr; Putperestin İmana Gelmesi; Bir Sufî ve Bal Satıcısı; Kendini Beğenmiş Bir Zahidin Bir Günahkârın Cenaze Namazını Kılmaması; İki Dervişin Kavgası; Bir Müflisin Mısır Şahına Âşık Olması; Uzun Yaşamış Bir Mezar Kazıcının Kendi Nefsini Anlatması; Padişahın Bir Sufîye kimin daha iyi olduğunu Sorması; İblisten Şİkâyetçi Olan Bir Gafil; Şükürsüz Bir Zengine Bir Dervişin Öğüdü; Dini Bütün Birinin Ölünün Yüzünü Kıbleye Çevirmek Konusundaki Sözleri; Parayı Seven Yeni Derviş; Kuş Sesine Kapılan Derviş; Altın İşlemeli Saray Yaptıran Şehriyarın Kasrına Bir Dervişin Bulduğu Kusur; Tüccarın Altın İşlemeli Köşkü ve Bir Meczup; Aklı Kıt Adamla Derviş; Oğlu Ölen Bir Baba; Ud Yakan Gafil; Sattığı Cariyeye Âşık Olan Bir Tüccar; Padişah ve Kemiğe Kapılmış Tazı; Babası Ölen Çocuk; Neyzen'in Ölümü; Kimsenin Elinden Şerbet İçmeyen Bir Yol Eri; Şahın Elinden Yemiş Yiyen Bir Köle; Bir Adamın Sufîye Zamanını Nasıl Geçirdiğini Sorması; Mahkûmların Zindanı Süslemeleri; Padişahın Bir Köleye Hil'at Giydirmesi; Bir Meczup ve Âlem Hakkında Söyledikleri; Gazi ve Kâfir Pehlivanların Dövüşmesi; Allah'a Âşık Derviş; Kendi Suyundan Bıkan Saka; Bir Dervişin Mürşitliğin Başlangıcı Hakkındaki Düşüncesi; Köpekle Şeyh; Uzun Sakalı Yüzünden Denizde Boğulan Adam; Bir Sufînin Elbisesini Her Yıkayışında Yağmur

Yağması; Dağlarda Vahşi Hayvanlarla Dostluk Kurmuş Bir Meczup; Âşığın Ölümü; Bir Azizin Başkalarının Ayıbını Aramamak Konusundaki Düşünceleri; Geceleri İbadet Eden Köle; Bir Zenginin Şerbetçiye Âşık Olması; Acem Diyarına Giden Adam; Sevgilisini Öldürmeye Giden Kişi; Uyuyan Âşık; Âşık Bekçi; Kuyuya Düşen Genç; Levhaya Yaptığı Şekillere Göre Fal Bakan Adam; Pirin Allah'tan İsteği; Köpekçinin Kızına Âşık Olan Şeyh; Dervişin Şeyhinden İsteği; Bir Dervişin Âlem Hakkındaki Düşüncesi; Sevgilisi Suya Düşen Âşık; Padişah Kızının Bir Köleye Âşık Olması; Kızı Ölen Ana; Bir Sufînin Duyduğu Ses; Rüyasında Pirini Gören Derviş; Âşığın Ağlaması; Bir Sufînin Ensesine Taş Adam Adam; Padişahın Oğluna Âşık Olan Derviş; Vezirin Oğluna Âşık Olan Derviş; Bir Din Bilginin Ölüm Vaktinin Gelişi; Yaşlı Bir Dervişin Bir Sufîye Allah Erleri Hakkındaki Sorusu; Yol Hazırlığı Olmayan Dervişin Ölüm Vakti; Dini Bütün Birinin Sözleri; Derviş ve Melekler; Allah'ın Mahşer Günü Bir Azize Sorusu.

Salih kişilerin, velilerin menkıbe ve hayat hikâyelerinden maksat; vaaz, nasihat, hayra teşvik, şerden sakındırma, insanın aklını başına toplaması, eskilerin tecrübelerinden yararlanma; "vahdet-i vücut" gibi ya da başka mücerret bazı hususların zihne iyice yerleştirilmesi, meram ve maksadın daha iyi anlaşılması; manevî ve mücerred şeylerin hissî bir şekilde anlatılması, kapalı olan şeylerin açık olanla temsilî bir biçimde öğretilmesi, gaip olanın şahit olana teşbih ve kıyas edilmesidir. Anlatıcı şair bunu Vezirzadeye Âşık Padişah hikâyesinde şu şekilde ifade etmiştir:

Yine hem ol iş naẓardan dūrdur
Şerḥi her vaṣf u ḫaberden dūrdur (4729)

Lĭk aṣḥāb-ı taṣavvufdan bana
Didiler nedür baḳā ba‘ de'l-fenā (4730)

Ṭāḳatüm yoḳ kim virem sözle cevāb
Yeñiden yazmaḳ gerek yeñi kitāb (4731)

Neydügin sırr-ı baḳā ba‘ de’l-fenā
Ol bilür k’ola bu esrāra sezā (4732)

Şair, bu işin nazardan uzak olduğunu, bu hâli anlatmanın imkânsızlığını vurgulayarak tasavvuf ehlinin kendisine bu “fena”dan sonraki “beka”yı sorduklarını, bunu anlatmaya gücünün yetmediğini, bunun için bir kitap yazarak “fenadan sonraki beka”yı anlatmak gerektiğini, ancak bu işi, sırlara vâkıf olanların anlayabileceğini belirtmiştir. Şairin böyle söylemekten maksadı, bu işin ancak temsilî surette anlatılabilir olmasını ifade etmektir.

C) Bektaşî Fıkralarını Hatırlatan Hikâyeler

Mesnevinin İçerisinde Allah’ın takdirini tenkide kalkışan ve bu bakımdan bazı Bektaşi şiirleri ve Bektaşîler hakkında söylenen fıkraları hatırlatan hikâyeler de vardır: Şeyh Harkanî’nin Allah’tan Ekmek İstemesi; Cübbe İsteyen Çıplak Meczup; Hz. Rabia’nın Hacca Gidişi; Sinek ve Pireden Uyuyamayan Bir Meczup; Amid’in Köleleri; Evi olmadığı İçin Bir Viraneliğe Sığınan ve Kafasına Tuğla Yiyen Derviş; Kaybolan Eşeğin Bedelinin Ödenmesi; Bir Meczubun Başına Dolu Yağması; Bir Sufînin Elbisesini Her Yıkayışında Yağmur Yağması; Ayıbını Görmeyen Sarhoş; Sarhoş Döven Muhtesip.

Bu hikâyelerin Bektaşî tipine bağlı olarak anlatıldığı görülmektedir. Buna göre Bektaşî tipi, “.....dinî inanç ve kanaatleri ve dolayısıyla dünya görüşü bakımından Sünnî Müslümanlardan farklı bir zümreyi, zihniyet ve davranış bakımından temsil eden bir fıkra tipidir.” (Yıldırım 1999:29). Hikâyelerde anlatılan vak’aların gerçekten Bektaşî’nin başından geçip geçmediğini tespit etmek kesinlikle mümkün değildir. Bu bakımdan “.....halkın içtimaî tasavvuru Bektaşî tipine hangi vazifeyi yüklemişse, o fonksiyondaki vak’aların bu tipe mal edilmesi tabiîdir.”

(Yıldırım 1999:33). Tipin etrafında teşekkül eden vak'aların çoğunda dinî ayrılıklardan doğan çatışmaların, devletin, bozuk idarenin sosyal hayatta görülen zıtlıkların ve aksaklıkların, beşerî kusur ve eksikliklerin tenkidi vardır. Meselâ Sarhoş Döven Muhtesip hikâyesinde, içki içtiği için muhtesip tarafından yediği dayaklar canına tak eden sarhoşun, "Eğer haram olan her şey, adamı sarhoş edip yere yıksaydı, emin ol benden fazla sarhoş olurdun." diyerek verdiği cevap çok ilginçtir. Bu cevapta, elindeki yetkiden dolayı insanlara haksızlık yapan bir devlet memurunun davranışı, dolayısıyla düzenin bozukluğu; beşerî kusur ve aksaklıklar tenkit edilmiştir. Yine bu konuyla ilgili olarak Ayıbını Görmeyen Sarhoş hikâyesinde, yürüyemeyecek kadar çok içip küfeyle evine götürülen bir sarhoşun, çok içip etrafa saldıran bir başka sarhoşu, kendi hâline bakmadan ayıplaması tenkit konusu olmuştur. Bu grubun içinde yer alan ve ilk bakışta Allah'ın takdirini tenkit ediyormuş gibi görünen hikâyelerde de ince bir mana ve bir nükte göze çarpmaktadır. Aslında Bektaşî, Tanrıya ve onun yasalarına samimiyetle inanan bir kişidir; ancak insanlar, onun sözlerindeki manayı ve inceliği kavrayamadıkları için kendisini çoğu zaman zındıklıkla suçlamışlardır. Tanrıya samimiyetle inanan Bektaşî, dini ve Tanrıyı şeriat mensuplarının anladığı gibi şeklî tarafıyla ele almaz. Bektaşî için Tanrı, korkulacak bir varlık değildir. Onun Tanrı ile olan münasebeti âşık-mâşuk çerçevesinde olup Tanrı ile olan teklifsiz konuşmaları; dünyadaki haksızlıkların, adaletsizliklerin hesabını sorması, onu bunlardan dolayı hesaba çekmesi sevgiliye sitem etme perdesini aşmayan serzenişlerdir. Dikkat edildiğinde, bu türden konuşmalarda esas tenkidi yapılan, hesabı sorulan şeyin, Tanrının adaletsizliği değil, Tanrı huzurunda insanların yaptığı haksızlık ve adaletsizlikler olduğu görülmektedir. Buna göre "Amid'in Köleleri" hikâyesinde; yalınayak, başı kabak, karnı aç bir meczubun, bu iyi giyimli köleleri görüp "Ey yüce arzı tutan Rabbim! Kula bakmayı Amid'den öğrensene!" derken tenkit ettiği şey, Tanrının takdiri değil, düzenin bozukluğudur. Meczubun böyle teklifsiz konuşması ise, Tanrıyla arasındaki âşık-mâşuk ilişkisinden kaynaklanmaktadır. "Elbise İsteyen Çıplak Meczup" hikâyesinde ise, Allah'a

yalvarıp elbise isteyen ve hatiften gelen sesin dediğiyle on gün boyunca meydanda bekleyip, birinin kendisine verdiği yama üstüne yama vurulmuş elbiseyi giyen meczup, "Ey sırları bilen Rabbim! Bu hırkayı bana verdiğin günden beri dikmekle mi meşguldün? Yüz bin yamayı bir araya getirip nihayet bu cübbeyi diktin. İyi ama sen terziliği kimden öğrendin?" derken aslında söylemek istediği şey, Tanrının işlerindeki sanatı ve büyüklüğü vurgulamaktır. Tanrının büyüklüğünü ve onun sanatını da aşağıdaki beyitte

Gel berü gör ṣan' ati üstāddan
K'itdi bunca pārelerden bir beden (1959)

diyerek ifade etmiştir. Buna göre Tanrı, yüz binlerce yamadan bir beden yapmış, yani hücreleri bir araya getirerek varlıkları yaratmıştır. Burada ince bir mana ve nükte kendini göstermektedir. Sonuç olarak Bektaşi; halkın zekâsını, aklını, bilgisini, ahlâk ve terbiye anlayışını, inanç ve itikatlarını temsil etmekte olup, İslâmiyeti şeriat sistemi içinde benimseyen çoğunluğa karşı, batınî açıdan yorumlamakta, aynı zamanda batınî inançlar içindeki insanların da mantıksız ve yanlış inançlarını tenkit etmektedir (Yıldırım 1999:29-38).

D) Fabl Türüne Örnek Olabilecek Hikâyeler

Eserin içinde yer alan, fabl türüne örnek olabilecek hayvan hikâyeleri ise, şunlardır: Avcıdan Kaçan İki Tilki; Kaknus Kuşu; Güneşi Arayan Yarasa; Mumu Arayan Pervaneler; Âşık Pervaneye Kuşların Sorusu; Bala Yapışıp Kalan Sinek. Bunların dışında kahramanları insan ve hayvanlardan oluşan hikâyeler de vardır: Kemiğe Kapılmış Tazı ve Padişah; Güzel Sesli Kuş ve Zahit; Köpekle Şeyh.

Hikâyelerin sınıflandırılmasında bazı hikâyelerin, birden fazla grup içinde yer aldığı görülmektedir. Aynı zamanda bu hikâyelerde genellikle belirli bir mekân ve

zaman kavramı da yoktur. Adı belli olan sufilerin dışındaki kahramanlar da, belirli kimseler değildir.

3- Zaman

Birinci ve ikinci gruba giren hikâyelerde olayların cereyan ettiği tarihî gerçek bir zaman vardır; çünkü gerçekten olmuş olaylardan ve tarihin belli zamanlarında yaşamış olan velilerin hayatlarından parçalar sunulmaktadır; ancak hikâyelerde, bu tarihî ve gerçek zaman yansıtılmamıştır. Bunun yerine kozmik zaman parçaları içerisinde olaylar sunulmuştur. Mesnevideki kozmik zaman parçaları ise, şunlardır: "Rūz u şām, ṣubḥ u şām, ṣubḥ, şeb, ay, yıl, seḥer, kıyamete kadar, günlerce, aylarca, yıllarca, dün ü gün, şeb tā seher, sene, karn, yüz yıl, irtesi, irte gün, yarankı gün, şol vakt, bir şeb, gāh, gāh gāh, bazen" gibi zaman parçaları bulunmaktadır. Bu kozmik zaman parçaları metinde şu şekillerde ifade edilmiştir:

Mazeret getiren kuşlardan Bülbül, gece gündüz inlediğini ve aşkı tekrar ettiğini şöyle ifade etmektedir:

Didi bendedür tamām esrār-ı ʿışḳ
Ḳıluram *şeb-tā-seḥer* tekrār-ı ʿışḳ (772)

Olmaz ol ben bülbüle her *ṣubḥ u şām*
Böyle ḫandān yüzlüden ḫālī olam (790)

Bir Dervişin Padişah Kızına Âşık Olması hikâyesinde, derviş kıssa gereği yedi yıl sevgilinin kapısında köpeklerle dost olmuştur:

Ḳıṣṣa bu kim *yidi yıl* āşüfte-zār
İşiginde seglerine oldı yār (812)

Hızır ile Bir Divanenin Konuşması'nın anlatıldığı hikâyede divane, Hızır'a gece gündüz bu yolda canını verdiğini anlatmaktadır:

Çünki cān ḥıfẓında ḳalduñ sen müdām
Ben rehinde cān-fişānem *ṣubḥ u şām* (841)

Hz. Âdem'in cennetten kovulma sebebinin anlatıldığı hikâyede, Hatifin zamanla ilgili söylediği şu beyitler dikkat çekicidir. Hatif, "Dost eline dostun el vurmayacağı, yani kimsenin kimseye yardım etmeyeceği bir zaman gelir, bir yok oluş gelir." demektedir:

Her ki bizden ṭaşra ekvānda ki var
Nesneye baş indüre *leyl ü nehār* (868)

Bil *zevāl* irer hemīn bizden aña
Dūst eline ki tā el urmıya (869)

Kölesinin Başına Elma Koyup Nişan Alan Padişah hikâyesinde padişah, bir an bile o köle olmadan yerinde duramazdı, onsuz yapamazdı:

Bir dem ansuz yoġıdı ārāmı hīç
Gitmez id'aġzından anuñ nāmı hīç (1007)

Bir küp altını olan bir adamın öldükten sonra oğlu tarafından rüyada görülmesinin anlatıldığı hikâyede, zamanın şöyle ifade edildiği görülmektedir:

Bir kişide var idi bir ḥoḳḳa zer
Yirde medfūn ḳaldı *öldükde* ol er (1065)

Oġlı gördi düşde *bir yıldan ṣoñ* uş
Gözleri pür-ḫūn olmış şekli mūş (1066)

Hz. Yakup'un Yusuf'tan ayrı kalmasının anlatıldığı hikâyede, Hz. Yakup'un Yusuf'tan ayrı kaldıktan sonra üzüntüsünden gözlerinin kör olmasına sebep olacak kadar uzun bir süre ağlaması söyle anlatılmıştır:

Ç'oldı Yūsufdan *cüdā* Ya'ḳūb ata
Şol ḳadar aġladı a'mā oldı tā (1090)

Ayaz'ın nazar değmesinden dolayı hastalanmasının anlatıldığı hikâyede, Sultan Mahmut, köleye, çok çabuk olarak Ayazın yanına gitmesini şöyle emretmiştir:

Durma bir yirde *esüp var yil gibi*
Yüri āteş ol revān ol sil gibi (1196)

Ger ḳılasın yolda *bir sā'at* direng
Kāyinātı iderem başuña teng (1197).

Şeyh San'ā hikâyesinde, şeyhin sevgilisinin kapısında beklediği karanlık gece, o gecede aşkının artması, yalnızlığı ve çaresizliği ise, şöyle anlatılmıştır:

Ḳarañu gicede çün zülf-i siyāh
Ḳaldı penhān nite küfr üzre günāh (1308)

'Işḳınuñ *ol gice* oldı biri yüz
Kendülikden getdi ḳoyup yire yüz (1309)

Didi yā Rab *gicemüñ yoḳ mı güni*
Çarḫun olmaz mı *bugün pāyān düni* (1312)

Yoḫsa *bu gice şeb-i yeldā* mıdur
Her gice her ayda her yılda mıdur (1313)

Niçe şeb çekdüm riyāżet iy ḫoca
Görmedüm bunuñ gibi *uzun gice* (1314)

Yā *gicemüñ gündüzi* yoḳ iy ḫoca
Yā felek yaḳmadı şem'in *bu gice* (1316)

Ben *gice* ḳaldum şebīḫūn içre zār
İrte bilmem nice geçe *rūzigār* (1318)

Her kimüñ kim *gicesi* böyle geçer
Rūz u şebde ol ciger ḳanın içer (1319)

Teb dutar cismümi lerzān olmışam
Pür-ḥarāret *gice* sūzān olmışam (1320)

Yā Rab ola mı *bu şāmuñ gündüzi*
Ben siyeh-baḫtuñ ṭoġa mı yılduzı (1321)

Hey nedür bunca ʿalāmet *bu gice*
Yoḫsa *ḳopar mı ḳıyāmet bu gice* (1322)

Zülfi gibi *gicem uzun hem siyāh*
Ḳara gün ṭoġdı bu şeb başuma āh (1323)

Bu çaresizlikle geçen geceden sonra sabah olur, güneş doğar; ancak şeyh o sevgilinin uğruna her şeyinden vazgeçmiş bir hâlde, sevgiliden bir ümit ve ışık beklemektedir. Bu şekilde bir aya yakın bir zaman sevgilinin kapısında nice geceler ve sabahlar geçirir. Yalnızlık ve çaresizlik içindeki gecenin sonunda güneş şöyle doğmuştur:

Çīn seḥer tīġ ü siperle *rūz-ı Türk*
Kesdi *şām-ı zengī* başın ḳapdı börk (1369)

Ḳana ġarḳ itdi cihān yüzin *şafaḳ*
Çarḫ ol meydānda pür-ḫūn bir ṭabaḳ (1370)

Şair, güneşin doğuşunu gayet sanatlı bir şekilde ifade etmiştir: Gün Türkü, seher vakti zenci gecenin başını keser ve şafak, cihanın yüzünü kana boyayarak feleğin içi kan dolu bir tabak hâline gelmesine sebep olur. Şairin burada zamanı nitelediği görülmektedir. Böylece de o uzun ve karanlık geceden sonra güneş doğar, ancak bu durum bir aya yakın sürer:

Rūz u şeb kūyında *bir aya yaḳın*
Ṭoġmadı maṭlaʿ dan *ol şems-i zemīn* (1376)

Yine bu hikâyede Kâbe şeyhi, sevgilisine kavuşmak için bir yıl domuz çobanlığı yapar:

Pīr-i Kaʿbe mürşid ü ṣadr-ı kibār
Ḫükbānlaḳ itdi *bir yıl* iḫtiyār (1508)

Şeyhin müritleri, Kâbe'ye döndükten sonra kırk gün halvete girerler. Sonunda duaları kabul olur ve şeyhin kurtulduğu Peygamber tarafından müjdelenir. Artık bu zaman sevinç zamanıdır, matem zamanı değil:

Ḳırḳ giceden ṣoñ mürīd-i pāk-uṣūl
Kendüden geçmişdi ḫalvet içre ol (1594)

Bu zamān-ı sūrdur mātem degül
Ḫoş sürūr eyyāmıdur bu ġam degül (1633)

Hikâyenin sonunda Tersa kızı da, şeyh de ölürler ve şeyhin müritleri ikisini bir mezara gömerler; başlarına servi ağacı dikerler. Cennet bahçesi gibi olan bu yerde, insan bir yıl kalsa, dört mevsimin burada ne kadar güzel olduğunu görür:

Ger dutayduñ anda sen *bir yıl* ḳarār
Çār faṣlını göreydüñ *ḫoş bahār* (1726)

Sultan Mahmut'la Balıkçı Çocuk hikâyesinde, Mahmut'un askerden ayrı düştüğü zaman, şöyle ifade edilmiştir:

İrdi taḳdīr-i ḳażā emr-i Ḫudā
Düşdi şeh Maḥmūd leşkerden *cüdā* (1814)

Yine bu hikâyede gece gündüz balık avlayan çocuk, bir gün sultanın aklına düşer ve sultan, ortağının hâlini merak eder:

Didi ayırmam ne ṣayd itdüm *bugün*
N'avlanur *yarın* benüm olsun bütün (1832)

Bir gün eyvānında iken pādişāh
Gönline ortaġı ḥāli dutdı rāh (1834)

Dünyadayken bütün işi kötülük olan bir katilin cennete gitmesinin anlatıldığı hikâyede, Habib-i Acemî, bu suçlu adam idam edilirken gözucuyla kısa bir an ona bakar:

Güşe-i çeşmiyle baña pīr-i rāh
Göz yumup açınca eyledi nigāh (1846)

Şah Mahmut'la Diken Satan İhtiyar hikâyesinde Sultan Mahmut askerinden ayrıldığı zaman, gece gündüz diken toplayıp satarak geçinen ihtiyarı görür:

Şāh Maḥmūd isteyü getdi şikār
Leşkerinden yalıñuz dutdı kenār (1858)

Pīr-i merdem ben ża'īf ü bār-keş
Rūz u şeb şaḥrā vü kuhda ḫār-keş (1877)

Şeyh Harkanî'nin Allah'tan ekmek istediği hikâyede, şeyh aç, susuz ve çıplak bir hâlde bir hafta boyunca hasta yatmıştır:

Tūşesüz *bir hefte* yatdı jende-pūş
Bir bucaḳda aç vü ṣusuz ḳarnı boş (1930)

Hz. Rabia'nın Hacca gidişinin anlatıldığı hikâyede, Hz. Rabia, o zamanki şartlara göre bulunduğu yerden Kâbe'ye tam yedi yılda ulaşabilmiştir:

Rābi'a Ka'beye *yidi yıl tamām*
Sürinü getdi zehī tācü'l-enām (1964)

Putperestin imana gelmesinin anlatıldığı hikâyede Hz. Cebrail, bir gece Sidre'de "Lebbeyk" sesi işitir:

Dutdı kevni bang-ı lebbeyk-i Celīl
Sidreden *bir şeb* işitdi Cebre'īl (2005)

Bir cürüm ve fesat ehlinin öldükten sonra cennete gidişinin anlatıldığı hikâyede, bu insanın ölüm anı ve sonra rüyada görülmesi zamana bağlı olarak şöyle belirtilmiştir:

İrdi bir cürm ü fesād ehline *mevt*
Ṣalını götürdiler *olduḳda fevt* (2044)

Ḫ'ābda zāhid *görür* anı *gice*
Cennet içre ḫoş ḳader bulmış yüce (2046)

Yine bu hikâyede gece için yapılan benzetme ilginçtir. Şair, gecenin karanlığını, renk bakımından karganın kanadına benzetmiştir:

Ḥikmetin gör *leyl ider çün perr-i zāġ*
Gönderür ṭıfl eline virüp çerāġ (2051)

Hz. Abbas'ın kıyamet gününden bahsettiği hikâyede, meleklerin yüz binlerce yıl ibadet ettikleri anlatılmaktadır:

Ṣad hezārān sāl ṭā' āt-i melek
K'olmış idi yirden tā nüh felek (2074)

Mezar kazıcının nefsinin anlatıldığı hikâyede mezarcı, bunca ölüme rağmen yetmiş senedir köpek nefsinin terbiye olmadığını belirtmektedir:

Didi diñle ḥasb-i ḥālüm reg-be-reg
K'*irdi yetmiş yaşına* bu nefs-i seg (2162),

Şükürsüz bir zengine, bir dervişin öğüt verdiği hikâyede zengin, namaz vakti dua etmektedir:

Eyledi bir ḫoca Allāha niyāz
Çünki *irişdi* yaḳın *vaḳt-i namāz* (2253)

On beşinci makalede altını seven kuş, Hüdhüd'e, gece gündüz elinde altın bulunmasını istediğini, aksi takdirde yüzünün gülmeyeceğini söyler:

Gül gibi altun elümde olmasa
Yüzüm açalmaz çü gül *rūz u mesā* (2272)

Kuş Sesine Kapılan Zahit hikâyesinde, zahit Tanrı'nın lutfu olarak dört yüz yıl ibadet edip kış ve yazını halvette geçirmektedir:

'Avn-i Ḥaḳ bir 'ābide yol virdi bol
Ḳıldı *dört yüz yıl* 'ibādet Ḥaḳḳa ol (2332)

Geçürüp ḫalvetde ḳış u yazını
Perdeden söylerdi Ḥaḳḳa rāzını (2334)

Örümcekle Sinek hikâyesinde örümcek, ağına düşürdüğü sineği, uzunca bir süre kendine yiyecek edinir:

Ḳurıdur bir yirde anı pes *hemān*
Kendüye ḳūt idinür *niçe zamān* (2392)

Hallac'ın Darağacında Yüzünü Kanla Boyaması hikâyesinde, darağacına asıldığında Hallac'ın dilindeki söz, "ene'l-Hak" idi:

Oldı çün Ḥallāc *ber-dār ol zamān*
Söz ene'l-Ḥaḳdı dilinden neşr olan (2505)

Yine bu hikâyede temmuz ayından bahsedildiği görülmektedir:

Her ki yidi başlu ejderhāyıla
Yise *eyyām-ı temūz* içse bile (2516)

Kuknus kuşunun kendi ölümünü hazırladığı hikâyede, kuşun kanadından çıkan ateş bir anda kuşu ve odunları yakar ve bu gün acayip bir gündür. Bir nice gün sonra korlar küle döner:

Pes anuñ bālinden *ol dem* od çıḳar
Bir nefesde hīzüm ü murġı yaḳar (2562)

Pes *ʿacāyib gündür anuñ ol güni*
Kim yanar Ḳuḳnus dögüni dögüni (2563)

Ol odun ol murġ aḫker ola çün
Ṣoñra ḫākister olur ol *niçe gün* (2564)

Hz. İsa ile Testi hikâyesinde dile gelerek konuşan testi, bin yıl önce yaşamış bir kimse olduğunu ve öldükten sonra dokuz değişik devirde testi, bardak ve küp hâline geldiğini şu şekilde ifade etmiştir:

Söze gelüp kūb didi ʿĪsāya ḫoş
Köhne merdem *niçe biñ yıldan* ben uş (2602)

Bu ṭoḳuz kāse içinde yoġrılup
Bardaḳ oldum desti oldum şimdi kūb (2603)

Bukrat'ın vasiyetinin yer aldığı hikâyede, ölüm zamanı şöyle ifade edilmiştir:

Çünki *nezʿe geldi* Buḳrāṭ-ı ḥakīm
Didi şākirdi de iy pīr-i ʿalīm (2611)

Bir kocakarının Şeyh Mihne'den, huzurlu olmak için gece gündüz okuyacağı bir dua istediği hikâyede şeyh, kadına, nice yıl dua okusa da huzuru bulmasının zor olduğunu söyler:

Ol duʿāyı oḳıduḳça *rūz u şeb*
Āb-ı raḥmet içeyidi teşne-leb (2670)

Şeyḫ didi *niçe niçe rūzigār*
Çoḳ çoḳ itdüm dizüm ardını ḫiṣār (2671)

İstedügüñi aradum *niçe yıl*
Hīç ne buldum ne gördüm şöyle bil (2672)

Yarasanın güneşi aradığı hikâyede bir gece yarasa, her ayda, her yılda durmadan kanat açarak güneşi aradığını şöyle söyler:

Didi *bir şeb* şeb-pere ben hīç bāb
Bulmadum kim göre çeşmüm āfitāb (2687)

Aña irem diyü açup perr ü bāl
Gözi bağlu yürürem *her māh u sāl* (2689)

Bir ulu zatın rüyasında Bayezit ve Tirmizî'yi gördüğü hikâyede bu ulu zat, bir gece rüyasında bu iki bilgeyi görür. Bu iki bilge ona, seher vakti çektiği ahlardan böyle bir devlet bulduğunu söyler:

Didi gördüm *bir gice* ben düşde ḫoş
Bāyezīd ü Tirmidīyi rehde uş (2744)

Bu idi taʿbīr kim *vaḳt-i seḥer*
Bī-ḫod āh itdüm *pür-āteşken ciger* (2748)

Şeyh Harkanî'nin ölüm anının anlatıldığı hikâyede, şeyhin canı ağzına gelir ve son nefesini verirken ölümü anlatır:

Ṣoñ nefesde cān ki aġazda idi
Şeyḫ Ḫırḳānī müridāna didi (2762)

Şeyh Harkanî'nin oğlunun öldürülmesinin anlatıldığı hikâyede, şeyhin oğlunun başını gece kapısının önüne bırakırlar:

Çün şeb oldı başın ol nāzük tenüñ
Ḳapusı öñinde ḳodılar bunuñ (2807)

Bir Meczubun âlem hakkında söylediklerinin anlatıldığı hikâyede meczup, gecenin bir yarısı coşup ağlayarak âlem hakkında konuşmaya başlar:

Girye bir dīvāne ḳıldı *nīm-şeb*
Diyeyin ʿālem nedür didi ʿaceb (2893)

Hint racasının Sultan Mahmut'a esir düşüp sonra da Müslüman olmasının anlatıldığı hikâyede raca, Tanrının huzuruna nasıl çıkacağını düşündükçe çadırda tek başına gece gündüz ağlamaktadır; öyle ki, ağlamaktan gecesi gündüzüne karışmıştır:

Gice gündüz giryede oldı ol er
Gündüzi şeb şāmı gündüzden beter (2922)

Gazi ve Kâfir Pehlivanların Dövüşmesi hikâyesinde, her iki pehlivan da ibadet vakitleri geldiğinde birbirlerinden izin isteyerek ibadetlerini yaparlar:

Ceng iderken *irdi çün vaḳt-i niyāz*
Kāfire didi ḳılayın ḳo namāz (2939)

Kāfirüñ *irdi namāzı vaḳti pes*
Mehl alup ol daḫı getdi *ol nefes* (2941)

Hz. Yusuf'un Kardeşleri ve Tas Kıssası'ında hikâye, Mısır'daki kıtlık yıllarında başlar:

On bürāder *ḳaḥṭ yıllarda* meger
Yūsuf-ı ṣıddīḳ öñine geldiler (2964)

Hz. Bayezit ve sorgu meleklerinin konuşmasının yer aldığı hikâyede, müritlerinden biri, öldüğü gün Bayezit'i rüyasında görüp hâlinin nasıl olduğunu sorar:

Dār-ı dünyādan *çü getdi Bāyezīd*
Gördi *bir şeb* anı düşde bir mürīd (3093)

Bir başka hikâyede Sultan Mahmut, bir gece külhancıya konuk olur:

Şāh Maḥmūd-ı muʿaẓẓam iy ḫoca
Oldı bir külḫenci żayfı *bir gice* (3127)

Dağlarda vahşi hayvanlarla dostluk kuran bir meczubun anlatıldığı hikâyede meczup, tam yirmi gün kendinden geçmiş bir hâlde kalıp sonra yokluğa kavuşmuştur:

Muttaṣıl yegermi gün bī-huşdı hep
Var idi ḥālinde çoḳ ḥālet ʿaceb (3275)

Aña *ol ḥāl iricek yegirmi gün*
Raḳṣ urup dirdi bunı ol baġrı ḫūn (3276)

Bir azizin başkalarının ayıbını aramak konusunda söylediklerinden oluşan hikâyede aziz, tam yetmiş yıl naz ve mutlulukla zaman geçirdiğini şöyle ifade etmiştir:

Bir ʿazīz eyetdi kim *heftād sāl*
Nāz u şādīlıḳda geçdi cümle ḥāl (3291)

Âşığın, sevgilisindeki kusuru tam beş yıl görmemesinin anlatıldığı hikâyede bu durum şöyle anlatılmıştır:

Düşdi merd-i tīġ-zen merd-efkene
ʿĀşıḳ olmaḳ *şöyle beş yıl* bir zene (3310)

Ebu Ali Rudbar'ın kendi ölüm vaktini anlattığı hikâyede, şeyhin beklemekten canı ağzına gelir, çünkü bir ömür sevgiliyi aramıştır:

Didi *āḫir dem* ʿAliyy-i Rūdbār
Cānum aġzuma getürdi intiẓār (3334)

K'*intiẓār ider* bular neye yarar
Cān *bunca ʿömrdür* cānān arar (3341)

Bir başka hikâyede, Şiblî'nin ölüm anını beklemesi şöyle ifade edilmiştir:

Mevt vaḳtindeydi Şiblī bī-ḳarār
Göz yumulmış cān u dil *pür-intiẓār* (3581)

Yine bu hikâyede, gece gündüz gerçek sevgiliyi isteyerek her zaman onun yoluna canlar saçmak gerektiği belirtilmiştir:

Ṭālib olana gerek *leyl ü nehār*
Her zamān bu yolda cān ide niṣār (3594)

Bir müflisin Ayaz'a âşık olduğu hikâyede Ayaz, ertesi gün çevgan oynamak için meydana geldiğinde müflisin de orada olduğunu görür:

Bir daḫı gün getdi meydāna Ayāz
Yine geldi ol gedā ḫoş bā-niyāz (3719)

Sevgilisini öldürmeye giden âşığın hikâyesinde maşuk, birdenbire hastalanır, ölüm uzakken yakın olur, onun aydınlık günü iki büklüm geceye döner:

Mevt ırakdayken yakın oldı aña
Rūz-ı rūşen oldı çün leyl-i dü-cā (3785)

Uyuyan Âşık hikâyesinde maşuk, âşığının uyuduğunu görünce ona bir not yazar ve notun sonunda kefen gününe kadar uyumasını söyler:

Cehlile girdüñ reh-i ʿışḳa çü sen
Nā-ehelsin uyu *tā rūz-ı kefen* (3870)

Köpekçinin kızına âşık olan şeyhin hikâyesinde şeyh, gece gündüz sevgilinin yüzünü görmek için oranın köpekleriyle dost olur ve kendisine, bir yıl köpekçilik yapmak şartıyla sevgilisine kavuşabileceği söylenir:

Yüzini görmek ümīdiyle *müdām*
Seglerin uyutmazıdı *ṣubḥ u şām* (4032)

Ger bize hem-reng ü segbān olasın
Çün giçe yıl ʿaḳd ü mihmān olasın (4036)

Padişah kızının köleye âşık olduğu hikâyede köle, gece vakti kendinden geçmiş bir hâlde cariyeler tarafından kızın yanına götürülür, altın tahta oturtulur. Sonra gece yarısı, yarı sarhoş olarak kendine gelen köle, gördüklerinin gerçek mi, düş mü olduğunu bilemez:

Ol gün ol mehveş ġulām *irince şeb*
Bī-ḫaber ʿālemden idi mest hep (4228)

Nīm-şebde nīm mest olan ġulām
Ḫˇābdan nerges gözin açtı tamām (4233)

Mum Arayan Pervane hikâyesinde pervaneler, bir gece bir araya gelip mumdan konuşur ve içlerinden birilerini onun olduğu yere gidip ondan haber getirmesi için seçerler:

Bir şeb oldı bir niçe pervāne cemʿ
Her biriydi ʿāşıḳ u müştāḳ-ı şemʿ (4386)

Gördi ırakdan żiyā'-ı şem'i bes
Bakdı ol kaşruñ içine *bir nefes* (4389)

Zamana ait olarak yukarıdan beri sayılan kozmik zaman parçalarıyla ilgili bu ifadeleri çoğaltmak mümkündür; ancak dikkati çeken husus, bu kozmik zaman parçalarının genellikle mekâna ait unsurlar içinde verilerek çoğunun nitelenmiş olmasıdır.

4- Mekân

Mesnevinin başından beri yer alan hikâyelerde genel olarak mekân kavramı yoksa da, bazı hikâyelerde olayların geçtiği yerler ile, olayların gerçekleri arasında yakın bir ilgi vardır. Çünkü buralar, masal kavramı içinde yer alan "Hindistan'da geçen, Yemen padişahından söz edilen" (Tezel 1968:448) yerlerden değildirler. Bu yerlerin tarihî, coğrafî ve kültürel özelliklerinin, olayların gelişmesiyle gerçekten ilgileri vardır. Meselâ Şeyh Harkanî'nin ekmek elde etmek için Nişabur meydanını süpürdüğü hikâyede mekân, tarihî gerçek bir yer olan Nişabur meydanıdır, üstelik bu meydan baştan başa tozdan arındırılmalıdır:

Didi Hātif imdi ol cārūb-keş
Sil süpür *meydān-ı Nīşābūn* ḫeş (1932)

Tozdan meydān ser-ā-ser ç'ola pāk
Bir yaram cev zer bulursın zīr-i ḫāk (1933)

Yine Cüneyd-i Bağdadî, Bağdat'ta vaaz verdiği sırada oğlunun boynu vurulur ve kesik başı, topluluğun içine bırakılır:

Mürşid-i 'ālem Cüneyd-i ḫırḳa-pūş
Bir gice *Baġdād*da va'ẓ itdi ḫoş (2518)

Başın anuñ kesdi birḳaç nābe-kār
Pes *bıraḳdılar bu cem' içine* ḫ̆ār (2521)

Yine bir başka hikâyede Şiblî, Bağdat'tan kaybolur ve uzun aramalardan sonra bir "muhanneshane"de onu bulurlar:

Ġāyib oldı Şiblī çün *Baġdād*dan
İsteyü vardılar anı niçe ten (2093)

Arayup *maʿmūr u her vīrānede*
Buldılar āḫir *muḫannes-ḫānede* (2094)

Şeyh San'ā hikâyesinde Harem'de yaşayan şeyh, gördüğü rüyanın yorumu için dört yüz müridi ile beraber Arap diyarından, Kâbe'den Rum ülkesine gider:

Olmışıdı elli yıl şeyḫ-i *Ḥarem*
Var idi dörtyüz mürīdi muḥterem (1241)

Kim *Ḥaremden Rūm*a düşüp ol hümā
Bir büte secde iderdi dāyimā (1252)

Didi düşdi *Rūm*da bir iş bize
Bile varmaḳ lāzım oldı pes size (1261)

*Kaʿbeden aḳṣā-yı Rūm*a irdiler
Seyr idüp *Rūmı ser-ā-ser* gördiler (1264)

Şeyh, Rum diyarında sevgiliyi görür; sevgili o kadar güzeldir ki, onun güzellik unsurları sayılırken saçının misk gibi kokmasıyla ilgili olarak mübalağalı bir şekilde saçını açtığında kokusunun Hıta, Rum ve Çin ülkelerine kadar gittiği söylenir. Buradaki ülkelerin isimleri, olayın gerçeğiyle alâkalı olmamakla birlikte, divan şiirinde saç ve koku mazmunuyla ilgili olması bakımından verilmiştir:

Gice ṭaġatdı yile müşkīn ṣaçın
Müşke ġarḳ oldı *Ḫıṭā vü Rūm u Çīn* (1272)

Tersa kızına âşık olan şeyhi ikna edemeyen müritleri, Hicaza dönmek isterler, onlar döndükten sonra şeyh, Rum diyarında yalnız kalır. Müritleri, Kâbe'ye gidip halvete girer ve şeyhlerinin kurtulması için dua ederler:

Gitmek isterüz *Ḥicāza* didi biz
Emrüñüz ne rāzuñuz diñ bize siz (1522)

Ka'beye varup oturalum aḫı
Görmeyelüm gördügümüzi daḫı (1526)

Cān eridüp yaḳdılar ten cümle yār
Ka'beye irdiler āḫir ten-nizār (1542)

Rūmda pes ḳaldı tenhā şeyḫleri
Büt-perest oldı vü tersā şeyḫleri (1543)

Şeyhin rüyasını yorumlamak üzere hep birlikte Rum diyarına gittiklerinde, şeyhin müritlerinden biri, onların yanında değildir. Bütün bu olanlardan sonra Kâbe'ye dönen müritler, o arkadaşlarını görüp durumu olduğu gibi anlattıktan sonra hep birlikte şeyhleri için dua ederler ve sonunda şeyhleri selâmete çıkar. Müritleri Kâbe'den, şeyh de Rum diyarından yola çıkar ve yolda buluşurlar. Bu olaylara sebep olan Tersa kızı ise, gördüğü rüyanın etkisiyle şeyhin arkasından yola çıkar ve onlara yetişir. Yaptıklarından dolayı pişman olarak iman ile canını verir ve yarım gün sonra da şeyh, bu kızın ardından ölür. Bunun üzerine müritleri, ikisini birlikte gömerler. Kâbe ile Rum arasında olan bu yer, herkesin ziyaret yeri hâline gelir. Eğer kısmet olur da insanların yolu buraya düşerse, buranın cennet gibi bir yer olduğunu görürler:

Ka'beden Rūma sefer itdükde şeyḫ
Anda ol degül idi gitdükde şeyḫ (1548)

Ger naṣīb ola aña varmaḳ saña
'Arṣa-i cennet göresin *dil-güşā* (1725)

Anda olmakla ol iki nāzenīn
Andadur şan *ḳıṭ'a-i ḫuld-i berīn* (1727)

Hīç *serv olmaz* egerçi *mīvedār*
Ol iki serv anda virür mīve-bār (1728)

Her faṣılda *mīveden ḫālī degül*
Ṣanma anı pestdür 'ālī degül (1729)

Rūm u Ka'be arasıdur ol maḳām
Ol ziyāretgāha varur ḫāṣ ü 'ām (1731)

Hikâyelerde geçen tarihi gerçek mekânlar, genellikle isim olarak verilmiş, çevre ayrıntılı olarak tasvir edilmemiş olmakla beraber, buradaki mezarlığın âdeta resim çizer gibi tasvir edilmesi dikkat çekicidir.

Şeyh Harkanî'nin patlıcana olan düşkünlüğünün anlatıldığı hikâyede, şeyhin oğlunu öldürdükten sonra başını, evinin kapısı önüne bırakırlar:

Çün şeb oldı başın ol nāzük tenüñ
Ḳapusı öñinde ḳodılar *bunuñ* (2807)

Şeyh Gavri ve Sultan Sencer'in konuşmalarının yer aldığı hikâyede Sultan Sencer, köprü altındaki şeyhi ve müritlerini görür:

Şeyḫ Ġavrī vü biraz dīvāneler
Girdiler *bir köprü altına* meger (2880)

Sencer *ol yirden* meger geçmiş idi
Şol ḳavm nedür *pül altında* didi (2881)

Ancak buradaki köprünün nerede ve hangi köprü olduğu belli değildir.

Sultan Mahmut'la ilgili hikâyelerden birinde şah, Hindistan'ın Sumenat (bugünkü Hindastan'da Kathiavar yarımadasının güney kıyısında bulunan Somnath şehridir.) şehrindeki "Lât" adlı putu yaktırır:

Sūmenāt içre şu büt k'adıydı Lāt
Leşker-i Maḥmūd aña buldı necāt (3410)

Hind ehli ḳamu şāha vardılar
On kendü aġarı zer verdiler (3411)

Şah Mahmut'la ilgili bir başka hikâyede ise, şahın "Gazvin"'den yola çıkarak Hint askerlerinin üzerine yürüdüğü görülür:

Getdi çün Maḥmūd Şāh-ı şīr-ten
Hindū anuñ cengine *Ġazvīnden* (3429)

Olaylarla ilgisi bulunan tarihî, gerçek mekânlardan biri de, Hz. Yusuf'la ilgili olarak anlatılan hikâyelerde geçen Mısır ülkesidir. Bunlar dışında anlatılan ülkeler, şehirler ve yerler ise, Basra, Tirmiz, Hindistan, Çin, Horasan, Acem diyarı, Mekke, Türkistan ile telmih yoluyla verilen Kerbelâ, Yunan, Yesrip, İrem Bağları ve Tuva Vadisi'dir.

Yukarıdaki tarihî, gerçek mekânların dışında, nerede olduğu bilinmeyen, "belirli olmayan köşkler, dağlar, taşlar, denizler" (Tezel 1968:448), birtakım ormanlar, akarsular, ovalar, vadiler, yollar, sahralar ve çöller de vardır. Sözü edilen mekânların çoğu tabiata ait açık mekânlar olmasına karşılık, hikâyelerde kapalı mekânlar da bulunmaktadır. Buralar, Sultan Mahmut'un külhancıya konuk olduğu hikâyede geçen külhan, hırsız ile ev sahibinin bulunduğu hikâyede geçen ev, sufînin barınacak yeri olmadığı için bir viraneliğe sığınıp başına dolu yağmasının anlatıldığı hikâyede geçen tepesinde bir pencere bulunan viranelik, mahkûmların zindanı süsledikleri hikâyede geçen zindan, Hz. Şiblî'nin kayboluşunun anlatıldığı hikâyedeki muhanneshane ile diğer hikâyelerde yer alan kiliseler, mescitler, meyhaneler, altın işlemeli saraylar ve köşklerden ibarettir. Bunların yanında bu dünya, kabir, ahiret, cennet, cehennem ve Sidretü'l-Münteha da hikâyelerde sözü edilen diğer mekânlardır. Genellikle bu mekânlar, ayrıntılı olarak tasvir edilmemiş olmakla beraber; Şeyh San'ā hikâyesindeki mezar ile Tüccarın ve Şehriyarın yaptırdıkları saraylar, ayrıntılı olarak tasvir edilmişlerdir. Açık mekânların tasvirine örnek olmak üzere, on altıncı makalede köşkünden vazgeçmeyen kuş, yaşadığı yeri Hüdhüd'e şöyle anlatır:

Var *serāyum dil-güşā vü zer-nigār*
Saḳf u ferşidür müzeyyen çün bahār (2348)

Ṣaḥnı pür-eşcār gülzār-ı ṣafā
'Aynıdur ābı Furāt-ı cān-fizā (2349)

Burada kuşun bulunduğu yerin suyunun, canlara ferahlık veren Fırat nehrinin suyu gibi olduğu vurgulanmıştır.

Eserin içindeki hayvan hikâyelerinde de yer alan genellikle orman içi, yol boyu, dere kenarı, döt yol ağzı, gibi tabiata ait parçalardan oluşan açık mekânlar, "...yalnızca bir sezişten ibarettir." (Siyavuşgil 1993:9) ve ekseriya, insanla bütünleşmiştir.

5- Şahıslar

Zaman ve mekâna bağlı unsurların, etrafında teşekkül ettiği şahıs kadrosu, ".....vak'anın zuhuru için gerekli insan ve insan hüviyeti verilmiş diğer varlıklar ve kavramlar" (Aktaş 1984:131)dan oluşur. "Destan, mesnevi, roman, hikâye ve tiyatro gibi edebî eserlerde, o vak'ayı gerçekleştiren aslî bir kahraman vardır. Eserin belkemiğini o teşkil eder. Eser boyunca önemli vak'alar duygular ona bağlanır." (Kaplan 1985:5). Buna göre birinci derecedeki kahramanları sırasıyla melekler, peygamberler, kutsal kitaplarda alenen veya zımnen zikredilen ünlü şahıslar, dört halife, sahabeler, veliler ve evliyalar, hükema ve filazoflar, mitolojik ve tarihî şahsiyetler ile ünlü aşk kahramanları olarak sınıflandırmak mümkündür. Bunların dışında bazı hikâyelerin kahramanları, belirli kişileri temsil etmeyen yoksul sufî, meczup, padişah, şehzede, padişah kızı, vezir, vezirzade, tüccar, şehriyar, balıkçı, külhancı, diken satıcısı, mezar kazıcısı, kocakarı, çocuğu ölen baba, kızı ölen anne, çocuğu su arkına düşen anne, şerbetçi çocuk, kendi suyundan bıkan saka, Acem diyarına giden adam, köle, tövbesini bozan günahkâr, cennete giden katil, putperest, yoksul derviş, zengin adam, divane, neyzen, dilenci, mahkûm, gazi ve kâfir

pehlivanlar, komşusunun eşeğini kaybeden adam, zahit, rint, sarhoş adam gibi kimselerdir.

Vak'aların etraflarında cereyan ettiği bu kahramanlar, dış görünüşlerinden çok, genellikle ruh hâlleriyle verilmişlerdir. Bunların istek ve arzuları, yalnızlıkları, pişmanlıkları, çaresizlikleri üzerinde durularak ruhî portreleri çizilmeye çalışılmıştır. Ancak özellikle konusu aşk olan hikâyelerde sevgilinin dış görünüşüyle ilgili olarak divan şiirinin estetik anlayışı içerisinde onun saçı, kaşı, gözü dudağı gibi güzellik unsurları tek tek verilmiştir. Bunların dışında meczuplara, yoksul kimselere ve dervişlere ait bazı hikâyelerde de dış görünüşle ilgili çıplak, iki büklüm, karnı aç, yaşlı, yoksul gibi birer cümleden öteye geçmeyen çok yüzeysel tasvirler vardır.

Hikâyeleri meydana getiren bu şahıslar, divan edebiyatındaki "hikâye" anlayışı içerisinde yer alan; "....kahramanların her türlü erdem ve eksikliklerinin mübalağalı olması; iyilerin çok iyi, kötülerinse çok kötü anlatılması; bunların davranışlarında doğallığın olmaması ve gerçekçi ölçülerin dışına taşan bir biçimde anlatılması; kadın kahramanların kadınca niteliklerinin yanında erkek gibi cesur, güçlü ve her türlü zorluğu yenebilecek ve her işi başarabilecek yetenekte anlatılması" (Dilçin 1991:91) gibi düşüncelerin aksine doğal, gerçekçi bir biçimde ve her türlü hâlleriyle verilmişlerdir.

Konusu aşk olan hikâyelerde yer alan hanım kahramanlar, daha çok harem çevresinde dadılar ve güzel cariyeler arasında yaşarlar. Bununla ilgili olarak köleye âşık olan padişah kızının anlatıldığı hikâyede padişahın kızı, birbirinden güzel ve yetenekli olan on cariyesiyle birlikte yaşar, her türlü derdini onlarla paylaşır. Hikâyede bu kızların, sarhoş ettikleri köleyi hanımlarının yanına getirip kurdukları içki meclisinde eğlenmeleri ilginçtir.

Eserde bazı hikâyelerin kahramanları ise, tilki, sinek, köpek, Kaknus, örümcek ve kuş gibi hayvanlardan oluşmaktadır. Bu karakterler, ".....Kelile ve

Dimne'deki masallarda geçen belli hayvanlar arasındaki olaylara çağrışımlar yaparak bir karakteri, bir davranışı ya da bir ruhsal durumu anlatacak biçimde" (Dilçin 1991:100) kullanılmışlardır.

Buraya kadar şahısların genel özelliklerini verdikten sonra, şimdi sırasıyla yukarıda yapılan sınıflandırmada yer alan şahısları görelim:[1]

a) Melekler: Hz. Cebrail (vahiy meleği), Hz. Azrail (ölüm meleği), Hz. Münker ve Nekir (sorgu melekleri), Hatif (sesi olup kendi olmayan melek; ayrıca gaipten gelen ses, salikin kalbinde tecelli eden ve onu Hakk'a davet eden ses), Şeytan (Hz. Âdem'e secde etmediği için Allah tarafından lanetlenen ve kendisine kıyamete kadar süre verilen melek)

b) Peygamberler: Hz. Âdem (ilk insan, ilk peygember), Hz. Nuh (Kendisine ikinci Âdem de denir), Hz. Süleyman (Hem peygamber, hem hükümdar, kuşların dilini konuşur), Hz. Yunus (Yunus balığının karnında kaldığı için bu adı almıştır. Kandisine Zü'n-nun da denir.), Hz. Davut (Sesiyle demiri balmumu gibi eritir.), Hz. Eyüp (Sabrıyla tanınır), İskender Peygamber (Zülkarneyn), Hz. İbrahim (Halilullah), Hz. İsmail (Babası tarafından Allah'a kurban edilecekken yerine koç gönderilen peygamber), Hz. Yakup (Oğlu Yusuf'un hasretinden ağlayarak gözleri kör olan peygamber), Hz. Yusuf (Güzelliği ile tanınan peygamber), Hz. Musa (Yahudiler'e gelen peygamber, Allah'la konuştuğu için "Kelim" unvanıyla anılır.), Hz. Salih (Semud kavmine gönderilen ve bir kayadan gebe bir deve çıkaran peygamber), Hz. Zekeriyya (İsrailoğulları peygamberlerinden, Süleyman Peygamber'in neslindendir. Tevratı o yazmıştır. Hz. Meryem'in dayısıdır. Meryem onun himayesinde büyümüştür. Saklandığı kavak ağacında testereyle ikiye kesilmiştir.), Hz. Yahya

---

[1] Bu kısmın hazırlanmasında kullanılan kaynaklar için bkz. Uludağ (1991), Tökel (2000), Gölpınarlı (1944,1945), Pala (1989), Levend (1984), Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Köprülü (1984), Tökel (2000), Kur'an-ı Kerim.

(Zekeriyya Peygamber'in oğludur. İsa Peygamber'den 6 ay veya 3 sene önce doğmuştur. İsa Peygamber'in geleceğini kavmine haber vermiştir. Boynu vurularak şehit edilmiştir.), Hz. İsa (Hz. Meryem'den mucize gereği babasız olarak doğan peygamber. Kendisine İncil indirilmiştir. Ölüleri diriltme mucizesinden dolayı "Mesih" de denir.), Hz. Muhammed Mustafa (S.A.V.) (Son peygamber. Ondan sonra bir daha peygamber gelmeyecektir. Kendisine Kur'an indirilmiştir. Allah'ın kulu ve resulüdür.)

c) Kutsal kitaplarda zımnen veya alenen zikredilen ünlü kimseler: Âzer (Hz. İbrahim'in put yapıp satmakla geçinen babası), Hz. Meryem (Hz. İsa'nın annesi), Hz. Ayşe (Hz. Peygamber'in hanımı, mü'minlerin annesi, "Hümeyra" lakabıyla anılır.), Zeliha (Yusuf Kıssası'nın kadın kahramanı, sonunda imana gelip Hz. Yusuf ile evlenmiştir.), Firavun (Hz. Musa ve kavmine zulmeden Mısır kralı), Firavun'un Büyücüleri (Hz. Musa'ya ilk iman eden kimseler), Haman (Hz. Musa zamanında Mısır Firavun'unun veziri, Hz. Musa'nın doğacağını öğrenip Firavun'a o yıl doğan erkek çocukları öldürtmesini tavsiye eden kişi), Karun (Hz. Musa'nın akrabalarından pek zengin ama cimri ve zalim bir adam. Zekât vermediği için malıyla beraber yere geçmiştir.), İmran (Hz. Musa ile Hz. Meryem'in babalarının adı. Hz. Musa'nın babası olan İmran'ın Firavun'un hazinedarı olduğu rivayet edilmektedir.), Samirî (Musa Peygamber zamanında Yahudileri şirke sevk eden ve Musa (as)'ın bulunmadığı sırada, kavmini yaptığı buzağı heykeline taptırmağa çalışan bir Yahudidir.), Nemrud (Hz. İbrahim'i ateşe attıran Babil hükümdarı. Rivayete göre, burnundan giren sinek beynini yediği için başını tokmaklata tokmaklata ölmüştür.), Şeddad (Ad kavminin hükümdarı, yaptırdığı İrem bağlarının cennetten daha güzel olduğunu iddia ettiği ve gururlandığı için ordusuyla birlikte helâk olmuştur.), Hz. Hızır (Rivayete göre âb-ı hayâtı içerek ölmezlik sırrına erişen, peygamber veya veli olduğu hususlarında ihtilaf bulunan kutsal bir kişidir.), Hz. Lokman (İslâm bilginlerinin çoğu, onun peygamber değil, hikmet sahibi bir zat olduğu

kanaatindedirler. Hikmet ise, nazarî ilimleri elde ettikten sonra kazanılan ruhî olgunluk, söz ve davranışlardaki isabet melekesidir. Şahın Elinden Yemiş Yiyen Köle hikâyesinde adı anılmaksızın Hz. Lokman'dan bahsedilmektedir.), Sebe Melikesi Belkıs (Sebe ülkesinin kraliçesi iken Hz. Süleyman'a iman etmiş ve sonra onunla evlenmiştir.).

d) Dört halife:

Hz. Ebubekir: Peygamber, Mekke'den Medine'ye göç ederken Medine civarında bir mağaraya gizlenmiş ve orada Hz. Ebubekirle üç gün kalmıştır. Bundan dolayı kendisine "Yâr-ı gâr" denir. Bunun dışında, Peygamber miraç ettiğini haber verdiğinde sahabenin bir çoğu tereddütle karşılamışken Hz. Ebubekir derhâl tasdik ettiği için kendisine "Sıddıyk" lakabı verilmiştir. Kendisi dört halifenin ilkidir; cennetle müjdelenen on kişinin en üstünüdür. Müslümanlığı kabul eden dördüncü kişi olup kızı Hz. Ayşe, Peygamber'in zevcesidir. İki yıllık halifelik döneminden sonra vefat eden Hz. Ebubekir, Peygamber'in yanına defnedilmiştir.

Hz. Ömer: Kendisi müşrikken, Peygamber'i öldürmek üzere gizlendiği yere giderken, kız kardeşinin ve kocasının Müslüman olduğunu duyup önce onları öldürmek üzere evlerine uğradığında, yeni inmiş olan Taha Suresi'nin okunmakta olduğunu duymuş ve onlardan okumaya devam etmelerini istemiş, Kur'an'ı dinlerken vecde gelerek Müslüman olmuş ve oradan Peygamber'e gidip Müslümanlığını açıklamıştır ve o gün Müslümanlar, Hz. Ömer'le birlikte Kâbe yanına varıp aşikâr olarak namaz kılmışlardır. Hz. Ömer, İslâm'ın ikinci halifesi olup cennetle müjdelenen on kişiden biridir. On seneyi aşkın yürüttüğü halifeliği döneminde asla adaletten ayrılmadığı için kendisine haklı ile haksızı birbirinden ayıran anlamına gelen "Faruk" lakabı verilmiştir. Şeytan'ın Hz. Ömer'in gölgesinden kaçtığına dair bir hadis rivayet edilmiştir.

Hz. Osman: İslâm'ın üçüncü halifesi olup yine cennetle müjdelenen on kişiden biridir. Mekkeli Beni Ümeyye ailesinden Affan'ın oğludur. Beşinci Müslüman olan Hz. Osman, Peygamber'in iki kızı Rukiye ve Ümmü Gülsüm'le, biri ölünce diğeriyle evlendiği için "Zü'n-nûreyn (iki nur sahibi)" unvanıyla anılır. Akrabasına pek düşkün olduğu için valiliklere hep Emevîleri tayin etmiş, onların zalimce idareleri yüzünden isyan çıkınca da bu yüzden şehit edilmiştir. Hz. Ebubekir zamanında bir araya getirilen Kur'an, Hz. Osman tarafından beş nüsha yazdırılıp, diğer nüshaları yaktırılmak suretiyle bütün Müslüman memleketlerine yayılmıştır. Hudeybiye'de Peygamber, Hz. Osman'ı Mekke'ye elçi olarak gönderir, onun orada hapsedildiği haberi gelince bir ağacın altına oturur. Bunun üzerine bütün sahabe canla başla savaşacaklarına dair Peygamber'e biat eder ve ellerini onun eli üzerine koyup yemin ederler. Sonra Peygamber, sol elini sağ elinin üzerine koyup orada bulunmayan Hz. Osman namına da kendisine biat eder.

Hz. Ali: Dört büyük halifenin sonuncusudur. Peygamber'in amcası Ebu Talib'in oğlu ve kızı Fatıma'nın eşidir. İslâm dinini kabul eden ilk dört kişiden, hayattayken cennetle müjdelenen de ilk on kişiden biridir. 8-10 yaşlarında Müslüman olduğu için yüzünü puta hiç döndürmemiş ve bu yüzden "Kerremallahuveche" diye tazim edilmiştir. Hz. Hasan'la Hüseyin'in babalarıdır. Künyesi Murtaza (seçilmiş, gözde) olan Hz. Ali'ye "Esedullah", "Haydar", "Haydar-ı Kerrâr", "El-Gâlib" lakapları verilmiştir. Peygamber'in Medine'ye hicretleri sırasında yatağına yatarak canını tehlikeye atmış ve onun hayatını kurtarmıştır. Mekke fethinde, Peygamber'in emriyle omzuna çıkmış ve duvardaki bütün putları kırarak yere atmıştır. Zülfikâr isimli kılıcı, iki ağızlı olup Hz. Peygamber tarafından kendisine hediye edilmiştir. Düldül de, Peygamber'e hediye olarak gönderilen bir beyaz katırdır ki, bunu Hz. Ali'ye vermiştir. Hadise göre, cennette Peygamber'e mahsus ve Kevser adı verilen pek büyük, suyu kardan soğuk, baldan tatlı bir havuz vardır. Bu havuzun kenarlarında

çeşitli mücevherattan gökteki yıldızlar kadar sayısız kâseler bulunmaktadır. Hz. Ali müminlere bu havuzdan doldurduğu sularla sakilik edecektir.

e) Sahabeler:

Hz. Fatıma: Peygamber'in dört kızının en küçüğü. Aklı, zekâsı, güzelliği, zühd ve takvası çok idi. Hz. Ali ile evlenmiş ve ondan üç oğlu, iki kızı olmuştur; ancak içlerinden yalnızca Hasan ve Hüseyin yaşamıştır. Yüzü pek bayaz olduğundan "Zehra" lakabıyla anılmıştır. İki oğlu, kendisi, eşi ve Peygamber'e "ehl-i beyt" veya "âl-i âbâ" denilir. Peygamber'in vefatından sonra güldüğü hiç görülmemiştir.

Bilâl-i Habeşî (Ö.20/641): Peygamber'in müezziniydi, güzel bir sese sahipti. Peygamber, ona bazen "Bizi neşelendir." derdi. Sufiler, Hz. Peygamber'in kabza düştüğü, Nasut âlemi kayıtlarından kurtulmak istediği vakit, böyle dediğini söylerler. Bilâl-i Habeşî, hicretin 1. yılında Hz. Peygamber'in öğrettiği ezanı onun emriyle ilk defa okumakla meşhur oldu ve hayatı boyunca Peygamber'in yanından hiç ayrılmayarak müezzinliğini yaptı. Mekke'nin fethedildiği gün Hz. Peygamber ile beraber Kâbe'nin içine girmiş ve Resulullah'ın emri üzerine damına çıkarak fetih ezanını okumuştur.

Dihye b. Halife (Ö. 50/670?): Sahabeden olup, Cebrail (as) çok defa Resulullah'ın huzuruna Hz. Dihye şeklinde gelirdi. Resululah, Benî Ümeyye'den üç kimseyi üç kimseye benzetir: "Dihyetü'l-Kelbî Cebrail (as)'a , Urve bin Mes'ude's-Sekâfi İsa'ya, Abdü'l-Üzzi Deccal'a benzer." buyurur. Hz. Dihye'nin bu benzerliği bazen karışıklıklara sebep olurdu. Bir gün Cebrail (as), Hz. Dihye şeklinde Resulullah'a geldi. Bu arada Peygamber, Mescid-i Nebevî'de oturmaktaydı, daha çocuk yaşta olan Hz. Hasan'la Hüseyin de orada oynamaktaydılar. Hz. Cebrail (as)'ı Dihye zannedip hemen ona doğru koştular ve ellerini ceplerine sokup bir şeyler aramaya başladılar. Bunun üzerine Peygamber, "Ey kardeşim Cebrail! Sen benim bu torunlarımı edepsiz zannetme. Onlar seni Dihye sandılar. Dihye ne zaman gelse hediye getirirdi. Bunlar

da hediyelerini alırlardı. Bunları öyle alıştırdı." buyurur. Hz. Cebrail bunu işitince üzülür ve "Dihye bunların yanına hediyesiz gelmiyor da, ben nasıl gelirim?" diyerek elini uzatır ve cennetten bir salkım üzüm koparıp Hz. Hasan'a verir. Sonra elini bir daha uzatıp bir nar koparır ve onu da Hz. Hüseyine verir. Dihye-i Kelbî Hazretleri, Rumca'yı çok iyi bildiği için Peygamber onu Bizans'a sefir olarak gönderdi. Peygamber, Bizans Kayser'i Herakliyus'u İslâm'a davet için bir mektup yazdırıp Hz. Dihye'ye verdi ve mektubu, Bizans Kayser'ine sunması için Busra Emiri'ne vermesini emretti. Peygamber, karışıklığa sebep olmaması için, Dihye'den dışarıda yüzünü örterek dolaşmasını istermiş. Hz. Dihye ticaretle uğraşan zengin bir tüccar iken sonra sahabenin büyüklerinden olmuştur.

Huzeyfe b. Yeman (Ö.36/656): Sahabedendir. Peygamber, bu zata münafıkları bildirdiği için, Huzeyfe b. Yeman "Peygamber'in sır sahibi" lakabıyla anılır. Resulullah'ın hiçbir sahabiye vermediği bir kısım bilgileri ona verdiği, bundan dolayı ashap içerisindeki münafıkların adını ve ileride çıkacak fitne hareketlerini ondan başka kimsenin bilmediği rivayet edilmiştir. Hz. Ömer ve Hz. Ali onun bu özelliğini açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Hz. Ömer halifeliği sırasında Huzeyfe'ye valileri arasında münafık olup olmadığını sormuş, onun da isim vermeden bir tane bulunduğunu söylemesi üzerine münafık olduğunu tahmin ettiği bir valiyi görevinden almıştır. Hz. Huzeyfe ölürken, oğullarına Hz. Ali'ye itaat etmelerini öğütlemiş, kendisi de Hz. Osman'ın ölümünden hemen sonra Hz. Ali'ye biat etmiştir. Hz. Ali'ye biat ettikten kırk gün sonra Medain'de vefat etmiştir.

Abbas : Abbas bin Abdülmuttalip, Peygamberimizin amcalarından, Mekke fethinde Müslüman olan zat, Abbâsî Devleti'nin halifeleri, oğlu Abdullah'ın soyundan gelmiştir. (Ża'īfī, eseri tercüme ederken Mantıku't-Tayr'da yer alan "Abbase"yi bazen "Abbas" olarak aktarmıştır.)

Abbas Āli : Emevîlerden sonra 749'dan 1258'e kadar hüküm süren Abbâsî hükümdar ailesi

f) Veliler ve evliyalar:

Şeyh Mihne: Mihneli Ebu Said Ebulhayr. Tezkiretü'l-Evliya'da kendisinden bahsedilmektedir (Uludağ 1991: 13). ʿAṭṭār, ruhanî ve manevî şeyhi olan bu zata büyük bir meyil göstermekte, derin bir hürmet ve içten bağlılık duymaktadır. Hicrî 440 yılında vefat etmiştir.

Tirmizî: Horasan şeyhlerinin ulularından Muhammed ibn-i Aliyyü'l- Hakim El-Tirmizî'dir. Hicrî 255'te vefat etmiştir. Sufîler içinde "Hatm-i Vilayet"ten ilk bahseden odur.

Zü'n-nun-ı Mısrî: 425 Hicrîde Mısır'da vefat etmiştir. Melamet neşesine sahiptir. Mezarı, Hz. Şafi'nin mezarı yanındadır.

Şeyh Gavri: Sultan Sencer zamanında yaşamış, ʿAṭṭār'ın çocukluk veya gençlik zamanlarına denk gelen ve Şeyh Ahmed-i Gori diye anılan meczup bir şeyhdir.

Ahmed İbni Hanbel: Sünni mezheplerinden Hanbeliye mezhebinin imamıdır. 164'te Bağdat'ta doğmuş, 241'de yine orada ölmüştür.

Bişr-i Hafî: Merv'de doğan Bişr İbnü'l-Haris El-Hafî, 227 Hicrîde Bağdat'ta vefat etmiştir. Büyük sufîlerden olup usul ve furuʿ (Cüz'î hüküm ve kaideler) ilimlerine vakıftır.

Vasıtî: Cüneydin müritlerinden olan Ebubekir Muhammed İbni Muselvasıtî, 320 Hicrîde Merv'de vefat etmiştir. Çağındaki şeyhlerin en kâmili olup hakikat ve marifet sahibi bir kimsedir.

Şeyh Ebubekr-i Nişaburî: Nişabur'da 304 Hicrîde vefat etmiştir. Asıl adı Ebubekr-i Saydalânî olan bu zat, şeyhler cümlesinden ve onların da büyüklerindendir.

Ebu Aliyy-i Rudbarî: aslen İranlı olup 321-322 Hicrîde vefat etmiştir. Tarikat ve fütüvvet ehlinin kâmillerinden ve en zarif pirlerindendir.

Amr b. Osman-ı Mekkî: Hüseyin Mansur (Hallac)'un üstadıdır. Mekke'den sürülmüş, Cidde'de kadı iken 296 Hicrîde vefat etmiştir. Gencname adlı gizli bilgiler ihtiva eden bir kitabı olduğu ve kitapta İblis'in Hz. Âdem'e secde etmemesinin Âdem'e emanet edilen sırrı görme arzusuyla izah edildiği ve İblis'in, ilâhî sırra vakıf bir ârif olarak tanıtıldığı Tezkiretü'l-Evliya'da belirtilmektedir. Meşrepleri birbirinden farklı olduğu için bu iki sufî, birbirleriyle anlaşamadıklarından beraberlikleri fazla uzun sürmemiştir. Rivayete göre Hallac, gizli bilgiler ihtiva eden bu kitabı çalmış ve içindekileri halka açıklaması asılmasına sebep olmuştur. Bir başka rivayete göre de, Hallac Kur'an'a nazire yazdığı için, hocası Amr b. Osman Mekkî kendisine beddua etmiş, yanından kovmuş ve bu beddua, Hallac'ın asılmasının manevî sebebi olmuştur.

Yusuf-ı Hemedanî: Ömrünü Herat'ta geçirip 535 Hicrîde Merv'de vefat etmiştir. Kendisi, İmam A'zam'a çok bağlı idi ve onun mezhebinin bir salikiydi. Irak, Horasan, Maveraünnehr, Buhara ve Semerkand gibi şehirleri dolaşarak halkı irşat etmiştir. Hoca Ahmet Yesevî de, Yusuf-ı Hemedan'a intisap etmiş, sülûk adabını, zahir ve batın ilimleri ondan öğrenmiş ve şeyhi ile beraber çeşitli yerleri dolaşmıştır.

Şeyh Lokman-ı Serahsî: Ebusaid Ebulhayr'ın çağdaşı ve hürmetine mazhar olmuş büyük sufîdir. Bu şeyh tamamıyla cezbe âleminde olduğu için kendisine "Lokman-ı Mecnun" da denmektedir. Bu şeyhin uçtuğu da rivayet edilmektedir.

Cüneyd-i Bağdadî: "Seyyidü't-Tâife ve Lisânü'l-Kavm (sufîlerin ulusu ve bu zümrenin dili)" lakabıyla anılan büyük bir sufîdir. Hicrî 298-299'de Bağdat'ta vefat

etmiştir. Şeriat ve tarikatta en son noktaya ulaşmış olup zühd ve aşkta eşsizdi. Onun yolu sahv (ayık olma) yolu olup dayısı olan Serî-i Sakatî'nin sohbetlerine yetişmiştir.

Ebubekir Şiblî: Asıl adı Cafer bin Yunus'tur. Mısır'lı olup sonradan Bağdat'a yerleşmiştir. Bazılarına göre de Horasanlı olan Şiblî, Cüneyd'in talebelerinden olup hâl ve ilim itibariyle tasavvuf yolunun muteber ve muhteşem şeyhlerinden biridir. 334'te Bağdat'ta vefat etmiştir.

Şeyh Ebu'l-Kâsım-ı Nasrabadî: Asıl adı İbrahim İbni Muhammed olup Nişabur'ludur. Mekke'de mücavir iken 372 Hicrîde vefat etmiştir. Hadis ilmi mevzuunda asrında parmakla gösterilmekte olup Şiblî'nin talebesi iken ondan sonra bütün Horasan'lıların üstadı olmuştur.

Ebu'l-Hüseyin Ahmed İbni Mahmud-ı Nuri: Bağdat'lıdır. Tasavvuf ehlinin zarif siması ve muhabbet ehlinin şerefli bir şahsiyetidir. Mezhebinin temeli, tasavvufu fakrdan, sufiliği dervişlikten üstün tutmaktı. Bağdat'ta 295 Hicrîde vefat etmiştir.

İbrahim Edhem: Sufilerin meşhurlarındandır. 161-162 Hicrîde Şam'da vefat etmiştir. Belh padişahı iken sonradan tacı ve tahtı bırakarak büyük bir sufî olmuştur. Cüneyd onun için "Bu taifedeki ilimlerin anahtarları İbrahim bin Ethem'in elindedir." demişti.

Hasan Basrî: Hikâyelerde Basra şeyhi olarak geçmektedir. En ileri tâbiinden olup hadis ve fıkıhta büyük âlimlerdendir. 110 Hicrîde Basrada vefat etmiştir. Mezhep sahibi bir müctehittir. Hz. Ali'nin nezaretinde yetişmiş; sahabe-i kiramdan 130 zat ile görüşmüş; Buharî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî, Neseî, İbn-i Mace kendisinden hadis nakletmişlerdir.

Bayezid-i Bistamî: Meşhur sufilerdendir. Hicrî 234 veya 261'de vefat etmiştir. Esrar ve hakikatler konusunda içe işleyen bir nazarı ve tesirli bir ciddiyeti vardır. Cüneyd

onun için "Cebrail'in melekler arasındaki yeri ne ise, Bayezid'in içimizdeki yeri odur." demiştir.

Veysel Karenî: Yemen'lidir ve tabiindendir. Sıffîn'de Hz. Ali'ye uymuş ve Muaviye tarafından Hicrî 37'de şehit edilmiştir. Hakkında pek çok efsane vardır. Peygamber onun için "Sahabeye en güzel şekilde tâbi olanların en hayırlısıdır." buyurmuştur. Peygamber'i görmeden Müslüman olan Veysel Karenî, annesinin sözüne o denli bağlı imiş ki; Peygamber'i görmek için Medineye, evinin kapısına kadar geldiği hâlde, annesinin "O'nu bulamazsan geri dön." sözüne uymak için Peygamber'in eve dönmesini beklemeden geri dönmüştür. Peygamber, eve dönünce onun kokusunu duymuş ve Mirac'a çıkarken giydiği hirkanın ona verilmesini vasiyet etmiştir. Bu gün bu hırka, İstanbul'da Hırka-i Şerif camiinde muhafaza edilmektedir.

Habib-i A'cemî: İlk sufîlerdendir. Kur'an'ı okumayı beceremediği için acemi manasına gelen "A'cem'i" kelimesi lakabı olmuştur. İlim ve yakîn sahibi bir zat olup Hicrî 130'da Basra'da vefat etmiştir.

Ebu'l-Hasan-ı Harakanî: Asıl adı Ali bin Cafer olup Hicrî 425'te vefat etmiştir. Meşhur sufîlerdendir. Ümmî olduğu hâlde ilim ve marifet sahibidir. Hakikatlerdeki sırlara sahip, himmeti ve mertebesi yüce bir sufîdir.

Rabiatü'l-Adaviyye: Sufî hanımların en meşhurudur. Hasan Basrî Hazretleri ile çağdaştır. Hicrî 185'te vefat etmiştir, mezarı Kudüs yakınlarındadır. Basralı olan Hz. Rabia'ya "Tâcü'r-ricâl (erkeklerin tacı)" denilmiştir.

Abbase: Fadl adlı birinin kızı ve sünnî mezheplerden Hanbeliye mezhebinin kurucusu İmam Ahmet bin Hanbel'in karısıdır. Zevcinden önce ölmüştür. Dolayısıyla ölümü, İmam Hanbel'in ölümü olan 241'den önce olmalıdır.

Malik-i Dinar: Hasan Basrî ile çağdaştır ve tâbiinden yani sahabeye kavuşanlardandır. Babasının adının "Dinar" olduğu Tezkiretü'l-Evliya'da

belirtilmektedir. Kendisi sıddıkların önderi, din yolunun rehberidir. Hicrî 131'de Basra'da vefat etmiştir.

Hallac-ı Mansur: "Ene'l-Hak (Ben Tanrı'yım" dediği ve buna benzer daha bir çok söz söylediği, bu çeşit kitaplar yazdığı için Hicrî 309'da Bağdat'ta asılan meşhur, Hüseyin bin Mansur. Tevhit kokusunu koklamış, "hulûl ve ittihat"tan uzak bir sufîdir. ʿAṭṭār, Tezkiretü'l-Evliya'sında onun Faris beldesinin Beyza yöresinde olup Vâsıt'ta yetiştiğini söyler. Yine sufîlerden bir kısmı onun Rabbanî bir âlim olduğu konusunda birleşirler. Şiblî de onun için "Ben ve Hallac aynı meşrepteniz, şu var ki, beni deliliğe nispet ettiler ve bu yüzden kurtuldum. Hüseyin'i ise aklı mahvetti." demiştir.

Maşuk-ı Tusî: Meşhur sufî Ebu Said Ebu'l-Hayr'ın pek ziyade hürmet ettiği Türk sufî. Milâdî IV. asırda Horasan'da yaşamıştır.

Türkistan Piri: Hikâyede sözü edilen Türkistan piri, Hoca Ahmet Yesevî olmalıdır. Ahmet Yesevî, Yeseviyye tarikatının kurucusu olup Orta Asya Türklerinin dinî-tasavvufî hayatında geniş tesirler bırakan ve "Pir-i Türkistan" diye anılan meşhur mutasavvıf şairdir. Milâdî 11. asrın ikinci yarısında yaşamıştır. Hoca Ahmet, mürşidi ve hocası Yusuf-ı Hemedanî'yi ilim ve fazlıyla zühd ve takvasıyla kendisine bir önder seçmiştir ve şer'î hükümlere kuvvetle bağlıdır.

Şeyh San'a: Pek meşhur bir hikâye kahramanıdır. Rivayete göre, adı Abdürrezzak-ı Yemenî olup Mekke'de 400 mürit sahibi bir şeyhtir. Hafız'la birlikte diğer Acem ve Arap şairleri ile Türk Divan Şiiri'nin ilk şairleri ve özellikle Yunus Emre'nin bu adamdan sıkça bahsettiği görülmektedir. Ahmet Talat Onay, bu zatın Yemen'deki San'a veya Şam civarında bir belde olan San'an'a nisbet edildiğini, tam adının Ebubekr Abdürrezzak bin Hümam bin Nafi olduğunu, Hicrî 126 yılında doğup 211'de vefat ettiğini, kıssasının pek meşhur olduğunu söylemektedir (Onay 1992: 398-399).

ʿAṭṭār: Nişabur civarında eski bir köy olan Kedken'de doğmuş ve hayatı boyunca velilerin ve evliyaların hayatlarına ait hikâyeleri toplamış meşhur bir sufîdir. Doktor ve eczacı olan ʿAṭṭār, Hicrî 618'de Moğallar tarafından Nişabur'da şehit edilmiştir. (ʿAṭṭār'la ilgili ayrıntılı bilgi, "Türk Edebiyatında ʿAṭṭār Etkisi" bahsinde verilmiştir.)

Sonuç olarak, hikâyelerde bu veliler ve evliyaların, insanın kafasında ve kalbinde olan ahlâkî ve dinî davranışlarıyla ön plâna çıkarıldıkları görülmektedir. Bunlar genellikle nefsi ile mücadele eden insanlardır. Heva ve heves ile ihtirasları yoktur; çünkü bütün bunlar vücuda ve dünyaya bağlı olduğu için bu insanlar, vücut ve dünyayı hakir görürler. Bu insanlara göre, insanın Tanrı'ya ulaşabilmesi, kendi vücudunu ve dünyayı bırakması ile mümkündür. Kendilerinde maddî varlığı aşan manevî bir varlık bulunduğu için onlar, bu manevî kuvveti taşıyan üstün insanlardır; bu kuvveti riyazet, ibadet ve dua yolu ile Tanrı'dan alırlar. Yüksek dinlerin en büyük fonksiyonu, insanları dış âlemden, tabiattan ve fizyolojisinden ayırarak, onlara manevî bir âlem bulunduğunu hissettirmek olmuştur. İnsan manevî cephesiyle tabiattan üstündür. İnsanda asıl olan vücut değil, ruhtur. İç güdülere galebe çalmak lâzımdır. Bütün dinlerde mevcut olan riyazetin manası budur: Yememek, içmemek, cinsî münasebetlerde bulunmamak, hatta uyumamak, iç aydınlığını meydana çıkarmak için yapılması gerekenlerdir. Böylece fizyolojik varlığın içinden meydana çıkan ulvî varlık, yani ruh, Tanrı ile bir olur. Bütün bunları anlatan ve eski edebiyatımızın çok zengin bir türü olan "evliya menkıbeleri"nde velilerin manevî kuvvetleri sayesinde gösterdikleri "kerametler" bulunur. Bunlar hem din tarihi, hem de edebiyat tarihi bakımından önemlidirler, çünkü bunlarda eski zaman insanları, birçok cepheleriyle canlı olarak görünürler (Kaplan 1966: 15, 17).

g) Hükema ve filozoflar:

Aristo: Arestatalis, ünlü Yunan filozofu (M.Ö. 384-322). Klasik felsefenin kurucularından olup Eflatun'un kurduğu Akadema'da 20 yıl süre ile asistanlık yapmıştır. Sonra da 12 yıl bütün Yunanistan'ı dolaşarak ders vermiştir. Edebiyat ve dil ile yakından ilgilenen Aristo, "Aristotales" veya "Aristetalis" isimleri ile bilinmektedir. Aynı zamanda Büyük İskender'in hakim hocası, baba dostu ve sadık müşaviridir. Eserleri İslâm dünyasını etkilemiş, Arapçaya çevrilerek din felsefesi demek olan "Kelam" ilmi, bu eserlerden etkilenmiştir. Edebiyatta ilim, akıl, isabetli görüşe sahip olma, mantık ve hizmet sembolü olarak geçmektedir.

Bukrat: Eski Grek medeniyetinin en ünlü hekimi olan Hippokrates'in İslâm âlemindeki adıdır.Tıp ve hikmetle ilgili olarak edebiyatta çok kullanılır. Kelimenin "Bokrat" şekli de vardır (ʿAṭṭār'da "Sokrat" olarak geçen kelime, Żaʿīfī'de "Bukrat" şeklindedir.).

Sokrat (M.Ö. 469/70-399): Felsefî düşünceyi insana ve insan eylemlerine yönelten eski Yunanlı filozof. "Kendini bil!" ilkesini savunmasıyla tanınmış ve kendisinden sonraki felsefeyi derinden etkilemiştir.

Bu şahsiyetler, İslâm dininde güzel ahlâkla ilgili bütün meziyetleri kendilerinde toplayan tasavvuf büyükleri gibidirler.

h) Mitolojik ve tarihî şahsiyetler:

Büyük İskender: Malûm ve meşhur Makedonyalı hükümdardır. Şark masallarında bu hükümdar, Müslümandır, hatta velidir. Hz. Hızır'la beraber "âb-ı hayât"ı aramaya gitmiş, ama buna kısmet olmamıştır. "İslâm edebiyatında İskender'in etrafında zengin bir efsaneler külliyatı teşekkül etmiştir. Bunlar, "İskendername" adı altında müstakil kitaplar olarak da yazılmıştır." (Kaplan 1966:15).

Cem: İran'ın mitolojik tarihinde Pişdadiyan sülalesinden dördüncü padişahtır. Şehname'de aklın alabileceği bütün sırlara vâkıf biri olarak gösterilmiştir. İcat ettiği şeylerden dolayı gurura kapıldığı için, Tanrı kendisine ceza olarak Dahhak'ı göndermiş ve 700 yıllık saltanatı 21 yıl içinde yok olup gitmiştir. "Cem", İran mitolojisine Hint'ten girme bir karakterdir. Zendavesta'da Cem'e bir Hint mabudu olarak rastlanmaktadır.

Feridun: Pişdadiyan sülalesinin altıncı hükümdarı olan İranlı meşhur padişah. Cemşid'in sülalesinden olup Dahhak'ın öldürülmesinden sonra tahta geçmiştir. Feridun'un lakabı "Ferruh"tur. "Feridun" da tıpkı "Cem" gibi, Hint'li bir mabud veya melek olarak bilinen "Teriton"dan bozmadır. Edebiyatta adalet timsali olarak geçer.

Sultan Mahmut: Meşhur hükümdar, Gazneli Mahmut (Ö.970)'tur. Zekâsı ve cesareti ile kısa zamanda yükselerek Gazne tahtına oturan Mahmut, putprestlere karşı İslâm'ı savunmuş, bilhassa Hindistan'a yaptığı fütuhat önemli olmuştur. "Sultan" unvanını taşıyan ilk kişi odur. Kölesi Ayaz'la birlikte anılır.

Sultan Sencer: Büyük Selçuklular devletinin altıncı hükümdarıdır. İran'daki Sancar kasabasında doğduğu için bu adla anılır. Onun devrinde Sulçuklular, en ihtişamlı zamanlarını yaşamışlardır. Yusuf-ı Hemedanî ve Hoca Ahmet Yesevî bu sultanın zamanında yaşamış olup Sencer, Yusuf-ı Hemedanî'ye bir mektup göndererek hâl ve hatırını sormuştur. O sırada Hoca Ahmet Yesevî de, henüz Yusuf-ı Hemedanî'nin talebesidir.

Firuz Şah: Halac Türklerinden olan ve Moğallara karşı yapılan savaşlarla tanınan Firuz Şah II.(Ö.1296), Yeni Delhi Sultanlığını yöneten Halaciler hanedanının kurucusudur.

Hasan: Sultan Mahmut'un veziri.

Nizamü'l-Mülk: İran Selçuklularından Alparslan ve oğlu Melikşah'ın veziri olup 408'de doğmuştur. Akıl, tedbir ve adaleti sayesinde Melikşah'ın saltanat zamanı Selçuklu Devleti'nin en paralak devri olmuştur. Âlim, edip ve kadir-şinas bir kimsedir. 485'de Isfahan'a giderken yolda katledilmiştir. Arapça, Farsça şiirleri vardır. Nizamü'l-Mülk'ü öldürten Hasan Sabbah ile meşhur şair Ömer Hayyam, ders arkadaşı idi.

Amid: Amîdü'l-Melikü's-Sikenderî, Ebu Nasr Muhammed b. Mansur (ö. h.456). Selçuklu hükümdârı Tuğrul Bey'in veziri olup, edebiyat ve kitabetteki gücü; kahramanlık, cömertlik ve diğer faziletleri sebebiyle padişahın lutfunu kazanarak büyük bir devlet ve servete sahip olmuştur. Selçuklu Devleti'nin ilk veziridir. Aynı zamanda ortaçağda bazı İslâm ve Türk devletlerinde rastlanan bir unvan ve memuriyet.

Aziz: Mısır valilerine verilen unvan olup, Hz. Yusuf zamanındaki Mısır valisinin adı.

Ayaz: Gazneli Sultan Mahmut'un çok sevdiği meşhur Türk kölesi.

Bu kısımda sözü edilen şahsiyetler, veliler ve evliyalarla olan münasebetleri bakımından eserde yer almışlardır; İskender, Cem ve Feridun'dan ise telmih yoluyla bahsedilmiştir: Hüma kuşu özür getirirken Hüdhüd'e, Cem ve Feridun'un kanatlarının gölgesi sayesinde yücelik bulduklarını söyler. İskender'den ise, "Çin Dağlarında Taş Kesilen Adam" hikâyesinde, "âb-ı hayât"ı ararken Zulumat ülkesinde karanlıklar içinde kalması; "Vezirzadeye Âşık olan Padişah" hikâyesinde padişahlığının yüceliği; bir başka hikâyede de halkına öğüt vermesi bakımlarından telmih yoluyla Aristo ile birlikte bahsedilir.

Buradaki şahıslar servet, debdebe, tac ve taht sahibi olsalar bile, ölümden ve bütün bu güzellikleri bırakıp gitmekten kurtulamamışlardır. Adları, hayatın ve

dünyanın faniliği, servet ve şöhretin hiçliği bahislerinde anılarak, bu dünyanın onlara bile kalmadığı vurgulanmıştır (Tökel 2000:111).

i) Ünlü aşk kahramanları:

Mecnun: Leyla ile Mecnun hikâyesinin erkek kahramanı. Asıl adının "Kays" olduğu rivayet edilen bu kişinin gerçekte yaşayıp yaşamadığı, eğer tarihî bir kişilik olarak yaşamışsa ne zaman ve nerede yaşadığı, nesep ve hayatının mahiyeti hep tartışılmıştır. Pek çok kaynağın bir efsane olarak nitelediği Leyla ile Mecnun'un hikâyesi asırlardır dilden dile dolaşmış, pek çok şairin telmih yoluyla veya doğrudan doğruya ilham kaynağı olmuştur. Bir rivayete göre Kays, Beni Âmir kabilesinden şair Kays bin El-Mülevvahü'l-Âmirî'nin lakabıdır. Bir başka rivayete göre ise, Emevîler devrinde yaşamış Kays adlı bir beyzadenin lakabıdır.

Leyla: Leyla ile Mecnun hikâyesinin kadın kahramanı. "Leylî" diye de bilinir. Beni Âmir kabilesinden olup Kays'ın akrabalarından biri imiş. Asıl adı ve künyesi Leyla binti Mehdî b. Sa'dü'l- Âmiriyye'dir.

Bu kahramanlardan iki hikâyede bahsedilir. Hikâyelerden ilkinde Mecnun Leyla'yı bulmak için çölün kumlarını eler. İkinci hikâye de ise, Leyla'nın köyüne gitmek için Mecnun'un koyun postuna bürünmesi anlatılır, çünkü Mecnun, ancak bu şekilde uzaktan da olsa Leyla'yı görebilmiştir.

Burada Leyla ile Mecnun'un yer almasının sebebi, onların aşklarının rivayetlerinin nakli değil, aksine bunların birer rumuz olduğuna işaret edilerek asıl olanın gerçek sevgiliyi bulmak ve onun aşkına lâyık olmak olduğudur. Bu işte onlar sadece birer vasıtadır.

6) Anlatıcı metod ve tekniği

Gülşen-i Sī-murġ'un içinde çeşitli hikâyeler yer almaktadır. Bu hikâyeler, din, tasavvuf, ahlâk, aşk gibi belli konulara sahip olmakla beraber, çoğu zaman bu konuların içiçe geçtiği görülmektedir. Bu hikâyelerin anlatılması, hikâye anlatmak, ya da masal söylemiş olmak için değil; o kıssa ve hikâyelerden ders almak, hisse almak düşüncesiyledir. Çünkü "Yüksek bahisler ve derin hikmetler, böyle misallerle bir dereceye kadar anlaşılabilir." (Olgun 1949:8-9). Eserde, lâfızdan çok manaya önem verilmiş, bir şiir kitabı yazmak değil, okuyanlara "vahdet-i vücut" meselesini ve bunun yanında hakikatleri anlatmak maksadı hedef seçilmiştir. Tanrı'nın zuhuru ve tayyünü ile bu ikisi arasında yaşanan serüven gibi "Mücerred olan dinî hükümleri, ahlâkî kaideleri ve ruhî gerçekleri müşahhas ve mücessem bir şekilde göstermek ve belletmek..." (Uludağ 1991: 40) ana hedeftir. Şairin bunu şu şekilde ifade ettiği görülmektedir:

Kārumuz ḫalḳa muṭavvel ḳıṣṣadur
ʿĀşıḳān-ı rāha rengīn ḥiṣṣedür (1914)

Demek ki şairin amacı, halka kısa kısa hikâyeler anlatmak ve bu yoldaki âşıklara da çeşitli hisseler sunabilmektir.

Kur'an'ın davetinde, ilim, idrak ve akıl seviyesi ne olursa olsun, bütün insanlara hitap etmek esas alındığından kıssadan bahsedip mesel verilmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu yolla ince gerçekler, üstü kapalı olan hükümler ve zor anlaşılır bilgiler, gayet kolay anlaşılacak bir hâle sokulmuştur (Uludağ 1991: 40). Buna göre, hikâyelerin anlatılmasında da tıpkı böyle bir yöntem seçilmiştir. Durumuna ve seviyesine göre herkes, bu kıssa ve mesellerden hissesine düşen payı alır. İnsanlar böylece "....tatmin olup kalp huzuruna ve ruh sükûnuna erişir." (Uludağ 1991:40). Bu itibarla dinde kıssa ve meselin yeri büyüktür. Bunun için Kur'an'da, zahirî hükümlerden daha çok, kıssa ve mesellere yer verilmiştir. Kıssa ve özünü

teşkil eden ahlâkî, ruhî ve manevî gerçekler üniversal olduğundan aynı derecede bütün insanlığa hitap etmektedir. Kıssa, mesel ve menkıbede önemli olan, bunlarla verilmek istenen mesajdır (Uludağ 1991: 40).

Yukarıda belirtilen amaçlara uygun olarak anlatılan bu iç içe geçmiş hikâyelerde, sayfalar arasında şairin ağzından konuşan varlık Hüdhüd'dür. O, şairin gölgesi gibidir. İyi bilen, iyi sezen ve daha uzağı gören "itibarî bir varlık" (Aktaş 1984:47) olan Hüdhüd, eserde aynı zamanda kahramanlardan biri olarak da karşımıza çıkar. Vak'a ve ona bağlı olan zaman, mekân ve şahıs kadrosu gibi unsurlar, hep onun dikkatiyle okuyucuya sunulur. Hüdhüd, çerçeve hikâye ile onun içerisinde yer alan küçük hikâyelerin esas vak'a ile olan irtibatını sağlar ve bu arada şairin bakış açısını da ortaya koyar. Bir hikâyeden diğerine ya da konudan konuya geçildiğinde, bunun yanında bakış açısı değiştiğinde Hüdhüd, "dedi", "der", söyler", "işit imdi" gibi ifadelerle okuyucuyu bilgilendirir ve hikâyelerin sonunda, şairin ağzından olaydan çıkarılan sonucu söyler. Hüdhüd'ün zaman zaman sözü hikâyelerin kahramanlarına verdiği ve onların da "dedim", "dedi" şeklinde karşılıklı konuştukları görülür:

Didi duḫter iy fürū-māye beden
Yoḳ mı şermüñ ḥāżır it saña kefen (1408)

Bu ḥarāretler ne iy bārid nefes
Pīr olduñ ḳaṣd-ı dil-bāz itme bes (1409)

Şeyḫ didi vir gerek yüz biñ ilenç
Ṭālibüñdür pīr iy ḳıymetlü genç (1415)

Yoḳ ġamuñdan özge baña hīç iş
Her ne meẕhebdeysen oldur baña kīş (1416)

Hüdhüd'ün eserdeki yeri ve fonksiyonu, tıpkı Dede Korkut hikâyelerindeki Dedem Korkut'unki ile aynıdır. Ancak aralarındaki tek fark, Hüdhüd'ün kopuzu ya da sazının olmamasıdır.

Hüdhüd, bazen "iy ahı", iy hoca", "iy seḫī", "iy ata", "dede", "baba" gibi seslenme ve hitap ifadeleriyle bir konuşma üslûbu içinde sanki hikâyeleri canlı olarak anlatıyormuş hissi uyandırmaktadır. Bundaki amaç ise, tıpkı Dede Korkut hikâyelerinde olduğu gibi " '...soylamış, görelim hanım ne soylamış' diye bir girişle okuyucunun, ya da dinleyicinin dikkatinin çekildiği" (Gökyay 1968:430) gibi, dikkati çekmektir. Bunun yanında anlatıcı-şair ağzından Hüdhüd, olayın baş kahramanı olması ile birlikte her hikâyenin başında ortaya çıkarak, ya da araya girerek ".....meddah geleneğini andıran bir üslûpla okuyucuya hitap" (Dilçin 1991:93) eder:

Niçe söyler niçe ṣorarlar enām
Bile mi hīç ẕerre künhini tamām (144)

Evvelā gör n'oldı atañ Ādeme
Kim niçe yıl düşdi ṣūk u māteme (162)

Hem Süleymānı işit iy ḫoş-nihād
Taḫt u milkini götürdi dīv ü bād (172)

Merd-i küll'iseñ müdām iy merd-i Ḥaḳ
İste kül kül ol işit kül külle baḳ (864)

Diñle iy şāha yaḳın olan yigit
Şehler öñinden ıraġ ol söz işit (1004)

Gūş-ı cānıla işit sen bunı ḫoş
Āb u gil naḳşından itme buña gūş (1705)

Ġaflet itme ʿāḳılāne bir iş it
Dut ḳulaġuñ var kūbden rāz işit (2605)

Bu suḥandan oldı nā-çīz iy aḫı
Ne ki ḳalmış idi getdi ol daḫı (2700)

Şāh Maḥmūd-ı muʿaẓẓam iy ḫoca
Oldı bir külḫenci żayfı bir gice (3127)

Çün cevāb oldı su'ālinden yüce
Düşdi ḳāyim pāy-ı şeyẖe iy ẖoca (5253)

Hüdhüd'ün yanı sıra anlatıcı-şair de, arada söze karışarak çerçeve hikâyedeki olayları birbirine bağlar:

Çün ḳamu ḳuşlardan oldı bu maḳāl
Hüdhüde pes her biri ḳıldı su'āl (1116)

Pes eyetdi Hüdhüd iy murġān-ı kevn
Siz ṭaleb eyleñ Ḫudādan ire ʿavn (1128)

Didi Hüdhüd iy bilen ʿışḳ pīşesin
ʿĀşıḳ itmez hīç cān endīşesin (1216)

Ol biri didi ki iy püşt-i sipāh
Ṭāḳatüm yoḳ k'eyleyem ben ʿazm-i rāh (1888)

Didi Hüdhüd iy füsürde çün külūẖ
Niçe vehim cān u dil iy çeşmi şūẖ (1899)

Ayrıca "Aristo'nun Ölmek Üzere Olan İskendere Öğüdü" hikâyesinde anlatıcı-şair, Aristo'nun ağzından eserin içindeki bütün hikâyeleri sanki İskendere anlatmış gibidir:

Saña ben ḳuşlar dili nuṭḳın aẖı
Söyledüm añladuñ ise iy seẖī (5023)

ʿĀşıḳān içindedür murġān zār
Uş ecel vaḳti ḳafes bozup uçar (5024)

Ḳamunuñ şerḥ ü beyānı ġayrıdur
Bil ki ḳuşlaruñ lisānı ġayrıdur (5025)

Şol ki ḳuşlar dilini ẖoş bile ol
Buldı Sī-murġ ileyind'iksīre yol (5026)

Ḥikmet-i Yūnāniyān içinde sen
Devlet-i rūḥāniyāndansın esen (5027)

Yukarıdaki beyitten sonra anlatıcı-şairin, Yunan felsefesini tenkit ettiği görülmektedir.

Gülşen-i Sī-murġ'da görülen bir başka anlatım özelliği de, masal içi tekerlemelerdir. Bu türlü söyleyişlere, olay kahramanlarının bir yerden bir yere yolculuk yaparken yolun uzaklığı, zamanın nasıl geçtiği ve nasıl gidildiği belirtilmek için başvurulmuştur. Gülşen-i Sī-murġ'da klasik tipteki masallarda görülen "gide gide...., gece gündüz demeden..., dere tepe dümdüz..., tepelerden yel gibi..., derelerden sel gibi..." benzeri söyleyişleri andıran örnekler ise şöyledir (Dilçin 1991:93):

Bir yol idi seyrden ḫālī ʿaceb
Yoġıdı ne ḫayr u ne şer rūz u şeb (1757)

Gördiler bir rāh kim pāyānı yoḳ
Uġradılar derde kim dermānı yoḳ (1773)

Anda istiġnā yili şöyle eser
Kim felekler püştini dürer büker (1774)

Gönderür ardınca bād-ı tīz-rev
Dir söyündür şemʿi var ḳo bī-ʿalev (2052)

Ḳatı yilden nā-geh açaldı ḳapu
Rūşen oldı ḫāne-i külḫen ḳamu (3063)

Vardı bir mecnūn bir kūhsārda
Olur idi ṭaġda bir ġārda (3272)

Ḳaldurup istedi *ilte yirine*
Vara göstere mekānı yiri ne (3301)

Durma bir yirde *esüp var yil gibi*
Yüri āteş ol revān ol sil gibi (1196)

Pes hemān yola düşüp ḫādim revān
Yil gibi Ayāza geldi ol zamān (1198)

III- HİKÂYELERDE AŞK

Tanrı'nın zuhur ve taayyününün anlatıldığı bu eserde, aşka ve cezbeye dayanan, insan ruhunu, onun duygularını aksettiren hikâyeler vardır. "Divan Edebiyatı'nda basit ve çekici bir arzudan derin ve karmaşık derecelere kadar çeşitli boyutlarda işlenen en önemli kavram aşktır. Bu edebiyatta şiir, âdeta aşk üzerine kurulmuştur." (Genç 1993:134). Buna göre aşk konulu hikâyeler şunlardır:

Bir Dervişin Padişah Kızına Âşık Olması, Çok Güzel Olan Padişah, Ayaz'ın Hastalığı, Şeyh San'a'nın Hristiyan Kızına Âşık Olması, Bir Müflis'in Mısır Sultanına Âşık Olması, Sattığı Cariyeye Âşık Olan Tüccar, Âşığın Sevgilisindeki Kusuru Görememesi, Zeliha'nın Emriyle Hz. Yusuf'un Sopa Yemesi, Mecnun'un Leylayı Araması, Bir Zenginin Şerbetçiye âşık olması, Mecnun'un Posta Bürünmesi, Ayaz'a Âşık Olan Adam, Sevgilisini Öldürmeye Giden Kişi, Uyuyan Âşık, Âşık Bekçi, Köpekçinin Kızına Âşık Olan Şeyh, Sevgilisi Suya Düşen Âşık, Padişah Kızının Bir Köleye Âşık Olması, Padişahın Oğluna Âşık Olan Derviş, Vezirin Oğluna Âşık Olan Padişah.

Bunların içindeki Çok Güzel Olan Padişah hikâyesi, Tanrı'nın zuhuru, yani tecellisi ile ilgilidir; çünkü, bu çok güzel olan padişahı, bütün herkes görmek ve seyretmek, onun âşkıyla ölmek için can atar. Onun yüzünü bir kez gören hemen âşık olur ve ağlaya, inleye ölür. Hatta onun aşkından her gün yüzlerce kişi ölmektedir. Bunun üzerine padişah, güzel bir köşk yaptırıp içine de çok büyük bir ayna koydurur; yüzü aynaya vurunca herkes onu rahatlıkla görüp lezzet alsın diye. Burada Tanrı'nın her bir ismi ile ayrı ayrı tecellî etmesi temsili bir şekilde anlatılmıştır. Bunun dışındaki hikâyelerde ise, iki türlü aşk göze çarpmaktadır. Bunlardan biri, farklı cinslerin, diğeri de, erkeklerin birbirine duyduğu aşktır: Bu aşkı anlatan Bir Zengin'in Şerbetçiye Âşık Olması, Padişahın Oğluna Âşık Olan Derviş ve Vezirin

oğluna Âşık olan Padişah hikâyelerinde, aynı cinsin birbirine duyduğu derin bir aşk söz konusudur.

Zengin adamın şerbetçi çocuğa âşık olduğu hikâyede zengin adam, şerbetçi çocuğa o kadar büyük bir aşk duyar ki, bütün varını yoğunu satıp parasıyla durmadan şerbet alır ve her zaman aç oturur, yemez, içmez. İşte aşk insanı böyle yapar; böyle bir derde düşmeyen aşkı bilemez.

Padişahın oğluna âşık olan derviş ise, her gün o şehzadeyi görmeye gelir. Aşkından dolayı aklı başından, kararı elden gitmiştir. Bu durumu haber alan padişah, dervişin asılmasını emreder. Cellatlar, dervişin son isteğini sorarlar. O da, sevgilisini son bir kez görmek ister. Bunun üzerine şehzade, dervişin yanına gelir. Derviş o kadar mutlu olur ki, artık yaşamasına gerek yoktur. Çünkü sevgilisi yanındadır ve büyük bir mutlulukla, asılmasına gerek kalmadan canını verir.

Vezirin oğluna âşık olan padişah ise, sevdiğini bir an bile yanından ayırmamaktadır. Her an onunla vakit geçirir. Hatta ayda bir kere oğlanı, anne ve babasının görmesine bile izin vermez. Durum böyleyken oğlan, komşu köşkteki kıza âşık olur ve beraber kaçarlar. İkisi bir süre halvet olurlar. Bu sırada olayı duyan padişah, öfkeden kendinden geçmiş bir hâlde oğlanın öldürülmesi için emir verir. Vezir ise, olanları duyar duymaz bir plan yapar ve oğlunu saklar. Cellatlara da başka bir hayvanı öldürüp ölüsünü padişaha götürmelerini söyler. Sonra kendine gelen padişah verdiği ölüm emrinden büyük bir pişmanlık duyar ve her gün durmadan ağlayıp yaptıklarından ötürü tövbe eder ve sevgilisine kavuşmak için, Allah'tan canını almasını ister. Padişahın bu hâlini gören vezir, oğlunu süsleyip onun yanına gönderir. Padişah da duaları kabul olduğu ve sevgilisine tekrar kavuştuğu için çok memnun olur ve sonra iki sevgili halvete çekilir. Bundan sonrasını ise ne duyan, ne de bir bilen olur.

Bu hikâyelere göre gerçek aşk, şehvetten uzak temiz bir duygudur. Burada, kadın aşkında şehvet bulunduğu için, bir erkeğin başka bir erkeğe karşı temiz bir aşk duyabileceği ve ancak böyle bir aşkın ıstırabının insanı olgunlaştırarak gerçek aşk olan Tanrı aşkına yönelteceği anlatılmıştır (Mazıoğlu 1985:27). Esas olan Tanrı'ya duyulan aşk olduğuna göre, cinsiyetin hiçbir önemi yoktur.

Kadın ve erkeklerin birbirlerine duydukları sevgiyi dile getiren Bir Dervişin Padişah Kızına Âşık Olması, Ayaz'ın Hastalığı, Şeyh San'a'nın Hristiyan Kızına Âşık Olması, Sattığı Cariyeye Âşık Olan Tüccar, Âşığın Sevgilisindeki Kusuru Görememesi, Zeliha'nın Emriyle Yusuf'un Sopa Yemesi, Mecnun'un Leyla'yı Araması, Mecnun'un Posta Bürünmesi, Ayaz'a Âşık Olan Adam, Sevgilisini Öldürmeye Giden Kişi, Uyuyan Âşık, Âşık Bekçi, Köpekçinin Kızına Âşık Olan Şeyh, Sevgilisi Suya Düşen Âşık, Padişah Kızının Bir Köleye Âşık Olması hikâyelerinde kahramanların beşerî aşktan ilâhî aşka geçişleri anlatılmıştır. Hikâyelerde yer alan bu kahramanlar, "Ebedî aşka kavuşmuş ve ölümsüzleşmişlerdir." (Kavalcı 1990:347). En önemlisi, bunlar, insan psikolojisine tercüman olmuş ve sevgi ve inanç gibi insan ruhunun tabii belirtilerinden olan bu iki önemli özelliğin nasıl terbiye edilip yönlendirildiğini göstermişlerdir. Çünkü "Sevgi olumlu yönde terbiye edilmezse gerçek değerini kaybederek gayr-ı meşru hâllerle ruhu dejenere eder; inanç da hiç değeri olmayan basitliklerle uğraşır. Böylece insan gerçek gayesinden uzaklaşmış olur." (Kavalcı 1990 347). Bu kahramanların çektikleri çilelerden, bin bir meşakkatten sonra ruhlarını olgunlaştırarak gerçek sevgiye ve sevgiliye kavuştukları görülür. Ruhların olgunlaşması için verilen mücadeleler çok büyüktür; her şeyini, bütün bildiklerini kaybetme, din değiştirme, çaresiz ve yalnız kalma, hasret, ayrılık gibi. Özellikle ruhtaki sıkıntının temelinde ayrılık hadisesi vardır. Bu bakımdan Mecnun, Şeyh San'a, köpekçinin kızına âşık olan şeyh, aşkları uğruna sıkıntı çekmiştir. "Eski edebiyatta veli veya dervişlerin beşerî ihtiraslara galebe çalışlarını gösteren bir yığın hikâye vardır." (Kaplan

1966:15). Şeyh San'a ve köpekçinin kızına âşık olan şeyh, her ikisi de önce derviş iken sonra âşık olmuş ve hatta aşkları Kerem gibi dinî ayrılıkları aşmıştır. Her ikisi de, sevdiklerinin uğruna din değiştirmeyi göze almışlardır. Tersa kızı, aşkına karşılık Şeyh San'a'dan üç şeyden birini yapmasını ister: Şeyh ya puta tapacaktır, ya şarap içecektir, ya da mushafı yakacaktır.

Ṭap büte iç ḫamr giç īmāndan
Muṣḥafı yaḳ oda sevme cāndan (1423)

Şeyhe en kolayı "hamr" içmek gelir ve içtiği şarabın ardından Kur'an'a dair bildiği her şeyi unutur ve onu yakar, daha sonra puta tapar ve ardından zünnar kuşanır. İşte bundan sonra Hristiyan âleminde büyük bir gürültü kopar, yer yerinden oynar. Çünkü dört yüz müridi olan âlim bir şeyh, sevdiği uğruna din değiştirmiştir. Köpekçinin kızına âşık olan şeyh de, kızı alabilmek için onların âdetlerine göre, bir yıl pazarda köpek satar. Sevdiği uğruna din değiştirmeyle ilgili olarak Zeliha'dan da bahsedilebilir. Zeliha, Yusuf'tan aşkına karşılık bulamayınca ona iftira atar ve zindana attırarak her gün dövdürtür. Burada aşkına karşılık bulamayan âşığın öfkesi vardır, ancak Zeliha da, kıssaya göre daha sonra Yusuf'un dinini kabul eder ve onunla evlenir. Mecnun ise, yukarıdaki iki şeyh gibi başlangıçta bir veli değil, âşıktır. Fakat Leyla'ya kavuşamaması onu çöllere düşürür. Mecnun Leyla'yı bulmak için çöllerde kumları bile eler, ya da sevgilisinin köyüne girebilmek için koyun postuna bürünüp çobanın sürüsüne katılır ve hiç olmazsa uzaktan Leyla'sını görmeye çalışır. Böylece Mecnun, aşk ıstırabıyla olgunlaşarak beşerî aşkın lüzumsuzluğu sonucuna ulaşır.

Kadınların erkeklere veya erkeklerin kadınlara duyduğu sevginin anlatıldığı bu hikâyelerde şehvet de yer almaktadır. Şeyh San'a meyhanede kızın elinden şarap içerken, kolunu o güzelin boynuna dolamak ister, ancak kız, şeyh küfrü kabul ettiğinde buna izin verebileceğini söyler:

Aldı ṣabr u ṭāḳatin āvāz-ı ney
İçdi dildārı elinden cām-ı mey (1430)

Düşdi elden dil virüp çün oldı mest
Diledi kim gerdenine ura dest (1445)

Mezheb ü küfrüme gir gel yanuma
Şal ḳoluñ zülfüm gibi gerdānuma (1450)

Her didügümi dutarsan ger benüm
Uşda ḳoluñ uşda zülfüm gerdenüm (1451)

Zeliha da, Yusuf'u arzulamış, ancak karşılık bulamayınca ona iftira atarak zindana attırmıştır. Burada Zeliha'nın aşkına karşılık vermediği için eziyet ve sıkıntıları çeken Yusuf'tur, çünkü günde yüz sopa vurulmaktadır. Sopa yerken Yusuf'un derinden çektiği "āh", kalbinin yüceliğini göstermektedir. Bu "āh", Zeliha'yı etkilemiş ve gerçek "āh"ın böyle olması gerektiğini söylemiştir:

Çün Zelīḫā āh işitdi ol zamān
Didi geldi çaḳ yürekden bu fiġān (3477)

Bundan evvel āhlar nā-çīz idi
Tīġden tīri bu āhuñ tīz idi (3478)

Köleye âşık olan padişah kızı ise, konumundan dolayı aşkını doğrudan doğruya söyleyemediğinden cariyelerinin yardımıyla sevgilisini kurduğu meclise getirtir. Cariyeler, kölenin şarabına bayıltıcı bir ilaç koyup onu, gizlice kızın yanına getirirler. Köleyi önce kızın yatağına yatırır, sonra da altın bir taht üzerine oturtup kendine gelmesi için yüzünü şarapla yıkarlar:

Anı penhān duḫtere yitürdiler
Pisterine duḫterüñ getürdiler (4230)

Duḫter-i rezle çü yudılar yüzin
Taḫt-ı zerrīn üzre ḳodılar özin (4231)

Köle kendine gelince tahtın yanında sevgiliyi görür ve gözleri onun çehresine takılıp kalır, âdeta onun güzelliğinde yok olur:

Bunca ḥüsn ü ḫoşluḳ içreyken be-nām
Çehre-i duḫterde güm oldı ġulām (4238)

Sonra kölenin gözleri, kızın yüzüne dikilir, bir yandan da müzik dinler. Bu arada kızın tıpkı mey gibi olan dudakları kölenin dikkatini çeker. Sonra kız, köleye içki sunarak ensesine bir öpücük kondurur:

Gözleri ruḫsāre-i dildārda
Ḳulaġı āvāz-ı mūsīḳārda (4241)

Būy-ı ʿanber pür dimāġ u hem meşām
Ol dehen ḫod āb u āteş pür çü cām (4242)

Virdi mey der-ḥāl ḳıldı mürde ḥayy
Der-peyinde būse nuḳl-i cām-ı mey (4243)

Bundan sonra da köleyle kız halvet olurlar:

Gāh virdi leblerinden būseler
Geh gülāc u geh şeker ṣan būseler (4247)

Hem ḥalāvet hem melāḥat yek-be-yek
Gösterüp saçardı şīrīn-leb nemek (4248)

Geh perīşān ide zülf-i ser-keşin
Germ ü tīz eylerdi ʿāşıḳ āteşin (4249)

Bir müflisin Mısır sultanına âşık olduğu hikâyede ise, gerçek aşk ve âşık sınanmaktadır. Mısır sultanı, bir dervişin kendisine âşık olduğunu duyunca, bu yol azıtmış adamı yanına çağırtır ve dervişe, hangi cür'etle âşık olduğunu sorar ve iki işten birini seçmesini ister. Derviş ya buralardan defolup gidecektir, ya da başı kesilecektir. Derviş, bu şehri, bu ülkeyi bırakıp gitmeyi tercih eder. Bunun üzerine sultan emir verir ve derhâl dervişin başı vurulur. Bu olaydan sonra adamlarından biri, sultana ne için böyle yaptığını sorar. Sultan da, onun gerçek âşık olmadığını, kendisinin aşkına sadık kalmadığını söyler. Eğer derviş, gerçekten sevseydi, gerçek âşık olsaydı kalmayı tercih etmesi gerekirdi; çünkü, gerçek âşık sevgilisi için canını vermekten çekinmez.

Eserin içerisinde doğrudan doğruya hakikî aşkın konu edildiği hikâyeler de bulunmaktadır, Âşığın Ölümü, Ağlayan Âşık ve Abbase'nin Âşıkla Maşuk Hakında Söyledikleri ile Allah'a Âşık Derviş gibi. Hakikî aşk, olan Allah sevgisi, insanda yaratılıştan vardır. Güzele karşı ilgi duymanın nedeni de budur. Bu ilgi aşkı doğurur. Böylece Allah'a karşı duyulan aşk, maddeden manaya, cisimden manaya yönelir. Âşıkların bedeni aşkla diri kalır. Sevgilinin ise, en belirgin özelliği, acı ve ıstırap verici olmasıdır. Hakikî sevgili Allah olup, bu acı ve ıstırabın kaynağı, hasret yani sevgiliden ayrı olmaktır. Gönülleri her türlü haz, sevinç ve elem kaynağı olan âşıklar, sevgilinin cefasından gönle sığınır, ve ulaşamadığı sevgilisi için bir ömür boyu üzüntü duyar. Bu üzüntü de onu, "insan-ı kâmil" yani ideal insan yapar (Genç 1993: 134-140). Bu konuların işlendiği hikâyeler ise şöyledir:

Âşığın ölümü hikâyesinde âşık, ölüm zamanı durmadan ağlar. Ağlamasının sebebi ölemediği içindir; çünkü gönlü Allah'ta olan zaten ölmüş demektir. Öyleyse ölmüş olan, nasıl olur da bir daha ölebilir. Onun varlığıyla gönlünü mutlu edenler, bu sırra ererler ve varlıktan kurtularak hür olurlar.

Ağlayan Âşık hikâyesinde, yine âşığın biri durmadan ağlar. Ağlama sebebi ise, yarın ahirette Allah'ın has kulları, O'nun cemalini görüp kendilerinden geçecek ve binlerce yıl hayran kalacaklardır. İşte âşık, bir an için kendine geldiğinde O'nsuz ne yapacağını bilememekten korkarak ağlamaktadır.

Allah'a Âşık Derviş hikâyesinde, âşığın biri yolda hem ağlaya ağlaya gitmekte, hem de durmadan canının ve gönlünün bu ataşle yandığını, ağlamaktan gözlerinde yaş kalmadığını söylemekte ve ne zamana kadar böyle ağlayıp duracağını sormaktadır. O sırada Hatif, ona, neden aptallık edip böyle bir aşka düştüğünü sorar. Adamcağız da, kendisinin bu işe kalkışacak cür'eti bulunmadığını, kendisinin o yüce varlığı O'na lâyık bir sevgiyle sevecek biri olmadığını, her ne olduysa bunu Allah'ın

yaptığını söyler. Buna göre burada anlatılmak istenen şey, Allah'ın sevgisini ve aşkını kime isterse ona vereceğidir.

Son olarak da Abbase, hakikî âşık ve maşuku tarif etmiştir. Buna göre, kimde aşktan bir zerre varsa ve eğer o erkekse, ondan bir kadın doğar ve eğer kadınsa, ondan da bir er meydana gelir. İşte bu aşk yüzünden Âdem'den kadın, Meryem'den de bir er doğmuştur. Ancak bu öyle bir sırdır ki, hiç kimseye tamamıyla açılmaz. Bu sırrı elde edenler ise, büyük bir saltanat bulur ve zerre kadar dünyaya meyl etmezler. Bu saltanat marifettir ve çalışıp çabalamakla elde edilir. Buna ulaşanlar âlem halkına sultan olur ve bu âlemin saltanatı gözlerine küçücük bir şey gibi görünür.

Kadınlarla erkeklerin veya erkeklerle erkeklerin birbirlerine duyduğu aşkın, sevginin yanında yaşadıkları başka duygular da vardır: Kıskançlık, pişmanlık, kızgınlık, nefret, ifitira, yalnızlık, çaresizlik, alay, küçümseme, ölüm, aldatma, vefa, sadakat, dostluk gibi duygular yaşanmaktadır.

Kıskançlık ve kıskançlığın yanında pişmanlıkla ilgili olarak, vezirin oğluna âşık olan padişah, sevdiği oğlanı anne ve babasından dahi kıskanarak ayda bir kere bile görmelerine razı olamaz, onu gözünün önünden hiç ayırmaz. Oğlanın komşu köşkteki kızla kaçtığını duyunca kıskançlıktan ve öfkeden deliye döner ve oğlanın öldürülmesi için hemen emir verir. Ancak kendine gelince bu kararına pişman olur. Pişmanlıktan kahrolarak durmadan ağlar ve dua eder. Yine sattığı cariyeye âşık olan adam, cariyeyi sattığına çok pişman olur ve geri almak için uğraşır ancak, iş işten geçmiştir. San'a şeyhi Abdürrezzak da, Tersa kızına âşık olduğu için sonunda pişman olur ve tövbe eder. Tersa kızı da, gördüğü rüya üzerine, şeyhi yoldan çıkardığı için pişmanlık ateşiyle yanıp kavrulur ve şeyhin ardından yollara düşer. Şeyhin yanına varınca, ondan af diler ve imana gelir. Sultan Mahmut da, bir dervişin Ayaz'a Âşık olduğunu duyunca, hissettiği kıskançlık ve öfkeden dolayı dervişin öldürülmesini ister, ancak dervişi görünce bundan vazgeçer. Derviş ona, Ayaz'a duydukları

sevgide, kimin gerçek âşık olduğunu sorar. Çünkü gerçek âşık çekinmeden canını verendir ve derviş bu uğurda ölmeyi göze almıştır. Kıskançlıkla ilgili bir başka hikâyede Şah Mahmut, sultanlığı Ayaz'a vermek ister, ancak şahın etrafındaki beyleri ve askerleri, bulduğu bu büyük izzetten dolayı Ayaz'ı kıskanırlar.

Kızgınlık, nefret ve iftira duygularını yaşayan Zeliha'dır. Aşkına karşılık bulamadığı için, öfke ve nefretine yenilerek Yusuf'a iftira atar ve onu zindana attırır. Vezirin oğluna âşık olan padişah da öfke ve nefretine kurban olarak sevdiğinin öldürülmesini ister.

Çaresizlik ve yalnızlık duygularının yaşandığı hikâyelerin içinde en dramatik olanı Şeyh San'a'nın hikâyesidir. Şeyh, Tersa kızının evinin önünde aşkına karşılık umarak tam bir ay bekler. Kızın eşiğini kendine mesken edinir. Yalnız, çaresiz ve ümitsiz geçirdiği geceler, şeyhe çok uzun gelir. Bir türlü sabah olmaz, güneş doğmaz. Defalarca riyazette kalan şeyhe, bu geceler, riyazetten ve çile dergâhında geçirdiği zamanlardan daha zor gelmektedir. Tıpkı şeyhin çaresizliği gibi, sevgilisi suya düşen âşık da, çaresizlik içinde sevgilisinin ardından suya atlar, çünkü onu ancak bir ümit kurtarabilecektir. Köpekçinin kızına âşık olan şeyh de, çaresizlikten karşı tarafın teklifini kabul etmek zorunda kalır, sırf sevdiği kıza kavuşabilmek için. Çaresizlikle ilgili bir başka hikâye de, oğlu su arkına düşen annenin hikâyesidir. Bu hikâyede de, bir annenin evladına duyduğu sevgi ve onun uğruna ölümü göze alması vardır.

Alay ve küçümseme duyguları yine Şeyh San'a hikâyesi ile Padişahın Kızına âşık olan Derviş hikâyesinde en belirgin olarak karşımıza çıkar: Padişah Kızına Âşık Olan Derviş hikâyesinde, ekmekçinin acıyarak kendisine verdiği ekmek parçasını yiyen derviş, o sırada oradan geçmekte olan ay gibi güzel padişah kızını görünce aklı başından gider ve elindeki ekmeği düşürür. Kız da, dervişin bu şaşkın hâline küçümseyerek alayla bakar, ona gülmekten kendini alamaz ve yürür gider. Derviş ise

kızın gülüşünden ümitlere kapılır ve kızın aşkı gönlünde yer tutar. Sabrı ve kararı kalmaz, gece gündüz ağlamaya başlar, kuvveti tükenir. Kızın gülüşünü hatırladıkça kendinden geçer. Dervişin bu hâli tam yedi yıl sürer. Kızın hizmetçileri bunu duyunca dervişin canına kast ederler. Bunun üzerine kız, dervişi yanına çağırtır ve onun gibi birisinin kendisine eş olamayacağını, adamlarının canına kast ettiklerini ve kaçmasını söyler. Derviş de, ona, kendisini gördüğü andan itibaren zaten canından vazgeçtiğini söyler. Bu durumda öldürülmesinin hiçbir önemi yoktur. Mademki suçsuz yere öldürülecektir, öyleyse kıza, kendisine neden güldüğünü sorar. Kız da, onun beceriksizliğine ve yüzünün komikliğine güldüğü cevabını verir ve sonra yürüyüp gözden kaybolur. Aynı şekilde Şeyh San'a da, Tersa kızına aşkını söylediğinde kız, onunla alay eder, onu küçümseyerek hakarette bulunur ve onun gibi yaşlı bir adamla olamayacağını söyleyerek yoksulluğunu şeyhin yüzüne vurur:

Didi duḫter iy fürū-māye beden
Yoḳ mı şermüñ ḥāżır it saña kefen (1408)

Bu ḥarāretler ne iy bārid nefes
Pīr olduñ ḳaṣd-ı dil-bāz itme bes (1409)

Kimse almaz seni bir nāna ṣatun
Nān degül bir pūla degmezsin bütün (1410)

Beni saña dilemekden iy ḥaḳīr
Saña ḫoşdur al kefen daḫı ḥaşīr (1411)

Ben cüvānem pīrsin sen nā-tüvān
Yüri var lāyıḳ degül pīre cüvān (1412)

Bir pūluñ yoḳ k'alasın anuñla nān
Gönlüñ ister k'olasın şāh-ı cihān (1413)

Fikrüme ḫulyāyıla olur faḳīr
Yidi iḳlīm şāhı sulṭān-ı kebīr (1414)

Dostluk, vefa ve sadakat duygularının en yoğun olarak yaşandığı hikâye, yine Şeyh San'a hikâyesidir. Tersa kızına âşık olan şeyh, aşkı için dinini ve varını yoğunu

terk eder; küfre sapar. Müritleri şeyhlerini böyle bir durumda yalnız bırakmak istemezler. Şeyhi bu sevdadan vazgeçirmeye çalışarak tövbe etmesini söylerler. Her biri, kendine göre şeyhi ikna etmeye çalışır. Fakat bütün bu uğraşlar fayda vermez. Sonunda Kâbe'nin yolunu tutarlar. Oraya vardıklarında, şeyhin başka bir müridiyle karşılaşır ve durumu olduğu gibi ona anlatırlar. O mürit, şeyh Rum diyarına giderken orada olmadığından bütün olanı biteni yeni öğrenir ve diğerlerini; şeyhi vazgeçirmek için gösterdikleri bütün çabalarına rağmen vefasızlıkla suçlar. Çünkü ona göre vefa, diğerlerinin de şeyhle birlikte zünnar kuşanmasıdır:

Şeyḫüñüze yār olayduñuz eger
Yardam idüp ḳorduñuz yolında ser (1562)

Şerm ḳanı böyle mi olur yārlaḳ
Yā vefādārī vü yā dildārlaḳ (1563)

Şeyḫ zünnāra el urduḳda hemān
Siz gerekdi baġlayasız ber-miyān (1564)

Getdüñüz andan çevirüp ḳamu yüz
Lāzım olmaḳ idi tersā cümleñüz (1565)

Bu degül yār-ı muvāfiḳlar gibi
Fi'lüñüz olmış münāfiḳlar gibi (1566)

Bu degül yār-ı muvāfiḳlar gibi
Fi'lüñüz olmış münāfiḳlar gibi (1566)

Her ki kendü yārine hem-pā ola
Yārī lāzım yāre ger tersā ola (1567)

Böylece bu sadık mürit, dostluğun, arkadaşlığın ve vefanın nasıl olması gerektiğini diğerlerine anlatmış olur. Vefa ve sadakatla ilgili olarak bir adamın Ayaz'a âşık olduğu hikâyede Ayaz, kendine âşık olan adama asla yüz vermez. O adam, aşkına karşı Ayaz'dan yüz bulamaz; çünkü Ayaz'ın gerçek aşkı Sultan Mahmut'tur. Ayaz'ın hastalanmasının anlatıldığı bir başka hikâyede ise Sultan Mahmut, Ayaz'ın hastalığına o kadar üzülür ki, neredeyse üzüntüden hasta olacak hâle gelir. Bedeni

Ayaz'dan ayrı olmasına rağmen ruhu onunladır, hatta görünüşte başka şeylerle uğraşsa bile, canı daima Ayaz'ladır. Ayrıca Allah'a karşı olan dostluğu ve bunun ölçüsünü en güzel şekilde anlatan iki hikâye, Âşık Bekçi ile Uyuyan Âşık hikâyeleridir. Hikâyeye göre bekçi, âşık olur. Böylece sabrı kararı elden gider, gecesiyle gündüzü bir olur. Bir arkadaşı onun bu hâlini görüp uyumasını ister. O ise; hem âşk, hem de bekçilik işine girişmiş bir insanın gözünde uyku olmayacağını, zaten aşkın daima ona bekçilik yaptığını söyler. Çünkü âşık olanın gözünde uyku olmaz. Uyuyan Âşık hikâyesinde ise, bir âşık, aşkının şiddetinden perişan bir hâle gelmiş, ağlayıp inlemekten bitkin düşmüş ve yol kenarında uyuya kalmıştır. Bu arada sevgilisi gelir ve onu uyandırmaya çalışır. Uyanmadığını görünce bir kâğıda "Tüccarsan, para kazan; zahitsen, geceleri uyuma kulluk et; yok bu da değil âşıksan, âşığın gözünde uyku olmaz. Sen ne busun, ne de o. Bu yüzden aşkımızdan söz edip yalan davalara girişme." diye yazar. Âşık uyanınca bu yazıyı okur ve gönlü kan kesilir. Çünkü Allahü teala şöyle buyurur: "Beni sevdiğini söyleyip de, sabaha kadar uyuyan yalancıdır, çünkü dost, dostla sohbet ister. Gafleti bırakıp da beni anan, sohbetime kavuşur." (Türkiye Gazetesi, Haziran 2001, İstanbul).

Aldatma duygusunun yaşandığı hikâyede vezirin oğlu, padişaha duyduğu aşkta sadık değildir. Onu gerçekten sevmediği için komşu köşkteki kız ile kaçar ve böylece padişahı aldatmış olur.

Hikâyelerin çoğunun sonunda âşıkların öldüğü, ya da ölmezden az önce maddî aşktan manevî aşka ulaştıkları görülür. Buraya kadar olan hikâyelerin üç tanesinde sevgililerin vuslata kavuştuğu görülmektedir. Bunlardan Zeliha hayattayken çok sevdiği Yusuf'uyla evlenir ve ona kavuşmuş olur. Köleye âşık olan padişah kızı da, önce köleye kavuşur, vuslata erer; ondan sonra ise, yine köleden ayrılır. Vezirin oğluna âşık olan padişah ise, yaşadağı pek çok ıstıraptan, ayrılıktan sonra sonsuza dek sevdiğine kavuşmuş olur. Bunların dışında ölüm konusunun işlendiği bir hikâye de, sevgilisini öldürmeye giden âşığın hikâyesidir. Hikâyede

âşık, hasta sevgilisini öldürmek ister, çünkü sevgilisinin az bir ömrü kalmıştır. Dünyadakiler için en büyük ayrılık ölüm olduğundan, âşığın bu acıya dayanması mümkün değildir. O da, sevgilisini öldürmeyi plânlar. Böylece kendisi de, adam öldürdüğü için yasalara göre idam edilecek ve dolayısıyla ahirete bile sevgilisiyle beraber gitmiş olacaktır.

Eserin içinde ölümle ilgili başka hikâyeler de vardır: Oğlu Ölen Adam, Babası Ölen Çocuk, Neyzenin Ölümü, Meczubun Ölümü, Şiblî'nin Ölümü Beklemesi, Kuyuya Düşen Delikanlı, Arkadaşının Ölümünden Dolayı Şiblî'nin Önünde Ağlayan Adam, Cüneyd-i Bağdadî'nin Oğlunun Öldürülmesi, Kimsenin Elinden Şerbet İçmeyen Yol Eri, Şeyh Harkanî'nin Patlıcan Düşkünlüğü, Türkistan Pirinin Sevdiği İki Şey, Zünnun Mısrî ve Kırk Ölü Derviş, Ebu Ali Rudbar'ın Kendi Ölüm Anını Anlatması, Kızı Ölen Anne gibi. Bu hikâyelerde temel olarak anlatılmak istenen şey, ölümden kaçış olmadığı, dünyaya gelen her faninin muhakkak ölümü tadacağı, ölümün ne zaman, nerede ve kime geleceğinin belli olmadığı, doğmanın zor olduğu kadar, ölmenin de zor olduğudur. Bu düşüncelerin yanında Şeyh Harkanî, Türkistan Piri, Cüneyd-i Bağdadî'nin çocuklarının öldürülmesi, Oğlu Ölen Baba, Kızı Ölen Anne hikâyelerinde de evlat acısı üzerinde durulmuştur. Babası Ölen Çocuk hikâyesinde ise çocuk, "Hayatımda bunun kadar kötü bir gün görmedim. Bu gün, benim için en kötü ve en zor gündür." diye ağlamaktayken bu durumu gören bir derviş çocuğa, ölen babasının durumunun daha zor olduğunu söyleyerek kabir azabı üzerinde durmuştur.

Âşığın sevgisindeki azalmanın anlatıldığı hikâyede âşık, sevgilisini o kadar çok sevmektedir ki, onun gözündeki beni fark etmez. Ancak bir süre sonra sevgilisine, gözündeki kara noktanın ne zaman meydana geldiğini sorar. Sevgilisi de, ona, "Bana olan sevgin azalmaya başladığından beri." diye cevap verir. Hikâyede "Aşkın gözü kördür." sözünün açıklandığı görülmektedir. Önceleri âşığın sevgisi ve aşkı o kadar büyüktür ki, sevgilisinin kusurlarını göremez. Ancak sevgide azalma

başlayınca kusurlar da bir bir ortaya çıkmaya başlar ve bu, çatışmayı meydana getirir. Çatışmanın ardından da ayrılık gelir.

Bu bölümde yer alan hikâyelerden beşindeki hanım ve erkek sevgililerin güzellik unsurları ayrı ayrı tasvir edilmiştir. Genellikle erkeklerin de kadınlar gibi tasvir edilmesine karşılık, sevgililerin güzellik unsurları verilirken karışıklığa yol açmayacak şekilde cinsiyetlerinin belirtildiği görülmektedir. Bir dervişin padişah kızına, Şeyh San'a'nın Tersa kızına, padişah kızının bir köleye, yine bir dervişin padişah oğluna ve padişahın vezirin oğluna olan aşklarının anlatıldığı hikâyelerdeki kahramanlardan kadınların kaş, göz, saç, bakış, ağız, dudak, boy pos gibi güzellikleri tek tek en ince ayrıntısına kadar tasvir edilirken, erkeklerin güzellikleri ise, genel olarak Hz. Yusuf'a benzetilerek ve konumlarına göre anlatılmıştır. Meselâ kölenin güzelliği kısa tutulurken, şehzade ve vezirzadenin güzellikleri konumları da dikkate alınarak gayet ayrıntılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Sevgililerin güzellikleriyle ilgili unsurlar, genellikle teşbih, hüsn-i ta'lil, mübalağa, telmih ve teşhis gibi sanatlara başvurularak anlatılmakla beraber, hüsn-i ta'lil ve mübalağa beyitlerin bel kemiğini oluşturmaktadır. Buna göre hikâyelerde yer alan kadınların güzellikleri şöyle anlatılmıştır:

1- Bir dervişin âşık olduğu padişah kızının güzelliği şöyledir:

Var idi bir şeh ḳızı çün māh idi
Rāh-ı ʿışḳında cihān güm-rāh idi (797)

Nīm-ḫ̆āb idi vü çeşmi mest idi
Fitne bīdārīsine peyvest idi (798)

Olduġıçün çeşm-i mesti nīm-ḫ̆āb
ʿĀlemi fitneyle ḳılmışdı ḫarāb (799)

Sīne ocaġında çün meh ḳaşı naʿl
Leblerinden ḫuşḳ-leb sīr-āb-laʿl (800)

Ol güneş ruḫsārda ẕerre dehen
Olsa peydā maḥv olur ehl-i suḫen (801)

Leblerinüñ leẕẕetin bilse şeker
Ḫacletinden eriyeydi ser-be-ser (802)

Burada önce genel olarak sevgili aya benzetilmiş, sonra da sırasıyla diğer güzellikleri oldukça sanatlı bir şekilde anlatılmıştır: Yarı baygın ve mest gözleri fitne çıkarıcıydı, sinesi ay, kaşı nal gibiydi; susuzluk çekenler, onun dudaklarının la'linden doymuşlardı; güneş yüzünde ağzı bir zerre gibiydi, o zerre ortaya çıktığında söz ehli mahvolurdu. Onun dudaklarının lezzetinden şeker utanarak erirdi.

2- Şeyh San'a'nın âşık olduğu Tersa kızı şu şekilde tasvir edilmiştir:

Nā-gehān bir ʿālī manẓar gördiler
Anda bir duḫter ne duḫter çün ḳamer (1265)

ʿĪsevī tersā ḳızı rūḥānī-rūy
Anda Rūḥu'llāhdan yüz būy u mūy (1266)

Ṭoġdı rūşen āfitāb-ı evc-i ḥüsn
Oynadı deryā yüzinde mevc-i ḥüsn (1267)

Bir güneş kim ḥüsnine itmez zevāl
Bulmış evc-i çarḫ-ı ḫūbīde kemāl (1268)

ʿAks-i āb-ı rūyı reşkinden güneş
Pür-ḥarāret zerd-rū dutmış ʿaṭaş (1269)

Dolanur kūyın güneş pür-sūz ü derd
Yüzi ʿāşıḳlar yüzinden daḫı zerd (1270)

Kim ḫayāl-i zülfine dil bağladı
Zülf ü zünnārına ol bil bağladı (1271)

Gice ṭaġatdı yile müşkīn şaçın
Müşke ġarḳ oldı Ḫıṭā vü Rūm u Çīn (1272)

Gerden-i cāna idüp zülfin kemend
Eyledi çāh-ı zeneḫdānında bend (1273)

Yüzi mescid ḳıble-i ʿuşşāḳdur
Ḳaşları miḥrābı iki ṭāḳdur (1274)

Çeşmi miḥrāb içre olup muḳtedā
İki ṣaf müjgānlar itmiş iḳtidā (1275)

Kaʿbe bu yüzden idinmiş pes selef
Virmiş iki ṭāḳa merdümler şeref (1276)

Ol muʿanber ḳaşlardur iki ṭāḳ
İki merdüm-zādeye iki otaḳ (1277)

Zülfi ruḫ üzre duḫān-ı pür-şerār
Yüzi āteş gibi rūşen ābdār (1278)

Teşne ʿālem lebleri sīr-ābına
Ġarḳ maḫlūḳāt ʿışḳı ābına (1279)

Ġamzesinüñ var hezārān ḫançeri
Ḳaṣdı bu kim ḳomaya düşmen diri (1280)

Her ki āb-ı çeşmesine teşnedür
Aña her bir kirpügi bir deşnedür (1281)

Çün deḫānından sözüñ yoḳdur rehi
Söz diyen aġzından olmaz āgehi (1282)

Aġzı şekli çeşm-i sūzendür hemān
Zülfi tek zünnār beste ber-miyān (1283)

ʿĪsīveş gūyā lebi virür ḥayāt
Çün Mesīḥā-demdür ol yüḥyi'l-mevāt (1284)

Var yüzinde burḳaʿ-ı şaʿr-ı siyāh
Bend-i zülfi gevheri çün şems ü māh (1285)

Duḫter-i tersā açup yüzden peçe
Şeyḫi yaḳdı āteşe tersā peçe (1286)

Niçe biñ ʿāşıḳ çü Yūsuf ġarḳ-ı ḫūn
Çāh-ı ʿışḳında esīr ü ser-nügūn (1287)

Ḳalb ʿaḳreb eylese zülfi bir ān
Burḳaʿ ına aşılur yüz biñ cihān (1288)

Burada Tersa kızının güzelliğinin, anlatıcı-şair tarafından tasvir edildiği görülmektedir: Şeyh yüce bir yapının penceresinde ruhanî sıfatlı gâvur kızını görür. Bu kızda Ruhullah'tan yüzlerce huy bulunmaktadır. O güzellik göğünün en yücelerinden doğan aydınlık bir güneştir. Güneş onun yüzünün aksini öyle kıskanır ki, civarındaki âşıklardan daha çok sararır. Onun zülfüne gönül verenler, o zülfün hevesiyle zünnar bağlar. Rüzgâr, gece onun saçlarını dağıttığında Rum, Hıta ve Çin ülkesi, onun saçlarının misk kokusuyla dolar. Zülfünün kemendiyle yakaladığı canları, çene çukurunun kuyusuna bağlar. Onun yüzü âşıklar mescidinin kıblesi, kaşları da, o mescidin mihrabıdır. Gözleri de mihraptaki imam olup kirpikleri, o imamın arkasında iki sıra hâlinde saf tutmuştur. Kaşları, o iki göz çocuğuna iki otak gibidir. Yanağı üzerindeki saçı, kıvılcımlar çakan dumana benzer. Yüzü de, ateş gibi aydınlık ve parlaktır. Tersa kızı kâfir olduğu için muhtemelen yüzü, ateşe benzetilmiş olmalıdır. Bütün cihan, onun suya doymuş la'l dudaklarına susamıştır. Süzgün yan bakışlarının, düşmanlarını diri bırakmayacak binlerce hançeri vardır. Söz ağzına yol bulamadığı için, ağzına dair söz söyleyenler asla hakikati bilemezler. Dudağı, iğne gözü kadar küçüktür, beline saçının teli gibi kemer bağlamıştır. Ağzı, İsa gibi hayat vermektedir. Siyah saçlarını yüzündeki parlaklığa peçe yapan gâvur kızı, peçesini açınca şeyh, yanıp ateşe düşer. Onun aşkından binlerce âşık, kanlara batmış Yusuf gibi baş aşağı çenesinin çukuruna düşmüştür. Onun zülfü, bir an kalpleri çekse, örtüsünün altına yüz bin cihan asılır.

3- Köleye âşık olan padişah kızının güzelliği ise şöyledir:

Vardı bir āfāḳa ḥākim pādişāh
Duḫteri vardı serāyında çü māh (4184)

Reşk iderdi ḥüsnine ins ü perī
Evc-i ḥüsnüñ idi bedr-i enverī (4185)

Yūsuf-ı Ken'ānī zindānında ḥabs
Ya'nī kim çāh-ı zeneḫdānında ḥabs (4186)

Ṭurre-i zülfinde biñ biñ rūḥ bend
Her ḳılında yüz dil-i mecrūḥ bend (4187)

Pür-reg-i rūḥ idi her bir mūy-ı zülf
Müşk itmişdi cihānı būy-ı zülf (4188)

Ruḫları berg-i gül-i Firdevs idi
Ḳaşı müşk tozlu ḳurulmış ḳavs idi (4189)

Ḳavsi tīrine nişān alduḳça cān
Ḳābe ḳavseyn āferīn dirdi her ān (4190)

Mest müjgānı oḳından nergesi
Düşürürdi yolda ayaḳ çoḳ kesi (4191)

Ol dehen ḫod ḥoḳḳa-i yāḳūt idi
Cāna yāḳūt-ı lebi ḫoş ḳūt idi (4192)

Ger tebessüm itse ol āb-ı ḥayāt
Teşne-lebler ala la'linden zekāt (4193)

Her k'ide çāh-ı zeneḫdānın nigāh
Yūsufı düşmiş göre der-ḳa'r-ı çāh (4194

Ġabġabı çāhın gören bī-iştibāh
Ser-nügūn ol ḳa'r-ı çāha duta rāh (4195)

Her ki yüzin göre giçüp kendüden
Ḳa'r-ı çāha düşe ol dem bī-resen (4196)

Padişah kızının güzelliğini oluşturan unsurlardan saçı, yanağı, kaşı, gözü, kirpikleri, ağzı, gülüşü, gamzeli çenesi ve yüzü çeşitli benzetmelerle tasvir edilmiştir: Padişahın ay gibi güzel bir kızı vardır. Onun güzelliğini insanlar ve hatta periler bile

kıskanmaktadır. Güzellikte Yusuf'tu, çenesi de sanki bir kuyuydu. Zülfünün kıvrımlarına binlerce ruh, her teline de yüzlerce yaralı gönül bağlanmıştı. Her bir telinde kum gibi yığılmış canlar bulunan saçı, cihanı misk kokularıyla doldurmuştu. Kaşlarıyla ok yağdırmaya başladı mı, "Kâbe kavseyn" bile onu överdi. Nergis gibi baygın gözlerinin kirpik okları nice kişileri düşürmüştü. Ağzı, yakut hokkası gibiydi; dudaklarının yakutu da, canlara lezzetli bir gıda idi. O hayat suyu güldüğü zaman, susuzlar, ölüler kendilerine pay isterdi. Kim onun çene çukurana baksa, Yusuf gibi, o kuyunun dibine baş aşağı yuvarlanır giderdi. Onun yüzünü görenler, ipe gerek kalmadan o anda o kuyuya düşüverirdi. Burada sevgilinin çenesinin güzelliğine daha çok yer verildiği görülmektedir.

4- Aynı hikâyedeki köle ise şöyle tasvir edilmiştir:

Ol şehüñ yanına bir gün bir ġulām
Geldi ḫıdmet ide çün bedr-i tamām (4197)

Ne ġulām anda olan ḥüsn ü cemāl
Virdi mihr ü māha noḳṣān u zevāl (4198)

Bu bisāṭ-ı kevnde hem-ṭāsı yoḳ
Bu bisāṭ-ı arżda hem-pāsı yoḳ (4199)

Ḫalḳ-ı bāzār u şehir idüp ʿaceb
Yüzi māhına baḳup dururdı hep (4200)

Bu hikâyede kızın güzelliğine ait unsurlar 13 beyitte övülmüşken, köle 4 beyitte övülerek ne kadar yakışıklı olduğu anlatılmıştır: Şahın yanına dolunay gibi bir köle gelir. O öyle bir köledir ki, güzelliği ve cemali güneşe zeval, aya noksanlık verir. Onun yeryüzünde ve arzda eşi, benzeri yoktur. Şehir ve pazar halkı durmadan onun ay gibi güzelliğine bakmaktadır.

5- Dervişin âşık olduğu padişah oğlunun şu şekilde tasvir edildiği görülmektedir:

Var idi bir pādişāh-ı tāc u taḫt
Oġlı çün Yūsufdı ferruḫ nīk-baḫt (4432)

Bir piserdi ol ki ḥüsnine bedel
Göremez kimse cihānda lem-Yezel (4433)

Dünyede ol ʿizz ü ḥışmet kimde var
Ol leṭāfet cūd u himmet kimde var (4434)

Ḫulḳınuñ ḳulı ḫudāvendān ḳamu
Ayaġı ṭopraġı dil-bendān ḳamu (4435)

Perdeden çıḳup gice gösterse yüz
ʿĀlemi ḫurşīd-i nev eyleye rūz (4436)

Ne dilüm vardur ne aġzum ne sözüm
Yüzini vaṣf itmege yoḳdur yüzüm (4437)

İde çün zülfin resenveş iki ḳat
Çāha Yūsuf gibi ʿāşıḳ kendüñ at (4438)

Eylese ol ger duta zülfin resen
Çāha düşeydi hezārān encümen (4439)

Tāb-ı zülfi her ne cāna kim ire
Düşüre uzun uzun sevdālara (4440)

Çeşmini nerges gibi yumsa eger
Āteş uraydı cihāna ser-te-ser (4441)

Ḫande ḳılsa ol şeker lebler biraz
Açılaydı niçe biñ gül ḳış u yaz (4442)

Ẕerre maʿlūm olmadı ḫod ol dehen
Söylemek olur mı hīç maʿdūmdan (4443)

Zülfi şuʿbānı çıḳa ger perdeden
Ḥāżır itsünler cihān ḫalḳı kefen (4444)

Ol piserdi fitne-i cān u cihān
Her didügümdendi artuḳ bī-gümān (4445)

Sürse meydânda semend ol şeh-süvâr
Pîş ü pes yalañ ḳılıcdı ṣad hezâr (4446)

Kim piserden yaña ḳılaydı nigâh
Dutılurdı olsa ger ol bedr-i mâh (4447)

Şehzadenin güzelliği 16 beyitte anlatılmıştır; dolayısıyla köleden daha ayrıntılı olarak tasvir edilmiştir: Buna göre şehzade, güzellikte Yusuf gibiydi, mutlu ve talihli bir genç idi. Onun güzelliğine bedel kimse yoktu. O izzetli, haşmetli, himmetli ve lütufkârdı. Cihandaki bütün şahlar ve efendiler onun huyunun kuluydu ve ayağı toprağına gönül bağlamıştı. O, gece sokağa çıksa, yüzünün güneşi ortalığı gündüz gibi aydınlatırdı. Onun yüz güzelliğini anlatacak kimse yoktu. Saçlarını ip gibi iki kat yaptığında, âşıkları Yusuf gibi çene çukurunun kuyusuna düşerlerdi. O, eğer saçını ip gibi yapsaydı, yüzlerce yıldız onun kuyusuna düşerdi. Saçının parlaklığı hangi cana ulaşsa, onu uzun sevdalara düşürürdü. Gözünü nergis gibi yumduğunda cihana bir ateş düşerdi. Şeker dudakları biraz gülse, yaz ve kışta binlerce gül açılırdı. Ağzı zerre gibi, zerrece malûm olmadı. Saçlarının yılanı ortaya çıktığında yüzlerce cihan halkı kefen hazırlardı. O, canların ve cihanın fitnesi idi ve güzelliği, bütün bu söylenenlerden de fazla idi. Atını meydana sürdüğünde kılıçlar çekilirdi. Kim ondan yana baksa, dolunay da olsa tutulurdu. Burada şehzadenin güzelliği, kölenin aksine detaya girilerek ve de abartılarak sanatlı bir şekilde anlatılmıştır. Hanım kahramanlardan farklı olarak şehzadenin atını meydana sürmesi, cömertliği, ihtişamı, bütün şahların kendisine kul olması gibi, konumuna uygun özelliklerinin de vurgulandığı görülmektedir.

6- Padişahın âşık olduğu vezirin oğlunun güzellik unsurları ise, şöyledir:

Ol vezîrüñ oġlı vardı māh-rū
Vaḳf-ı ḥüsn idi cihān yüzi ḳamu (4757)

Görmemiş miṣlini zîbāyîde kes
ʿİzz ü raʿnāyîde mümtāz idi bes (4758)

Eyle nīkū-rū idi ol dil-fürūz
Çün ḳamer hīç ṭaşra çıḳmaz idi rūz (4759)

Ṭaşra bir gün çıḳsa ol meh-rū eger
Ḫalḳ ayaġ üzre geleydi ser-be-ser (4760)

Māder-i eyyām ṭoġurmaz daḫı
Aña beñzer tā ebed bir ferruḫı (4761)

Ol piserde çehre reşk-i āfitāb
Būy u reng-i ṭurresi çün müşk-i nāb (4762)

Āfitābī sāyebānı idi müşk
Dudaġınsuz āb-ı Ḫıżruñ aġzı ḫuşk (4763)

Yüzinüñ devrinde ol şekl-i dehān
Āfitāb üzreydi şan bir ẕerre ḳan (4764)

Fitne-i merdumdı ol ẕerre ṣaġīr
İçi pür otuz sitāreydi münīr (4765)

Reh-nümā iken sitāre bu ʿaceb
Ẕerre içredür nihān her rūz u şeb (4766)

Zülfi arḳasında yatur ser-firāz
Arḳadaş olup sürer ʿömr-i dirāz (4767)

Ṭurresinde her şikendi bir kemend
Her ḳılında yüz cihān u cān bend (4768)

Ol ruḫ-ı şāh üzre ṣad manṣūbe var
Her ser-i mūyında ṣad uʿcūbe var (4769)

Şekl-i ebrūdur kemān bī-kem ü kāst
Bu kemān her ḳola gelmez līk rāst (4770)

Ḳılalı çeşmi füsūn u sāḥiri
Hep muʿaṭṭal oldı siḥr-i Sāmirī (4771)

Āb-ı Ḫızra laʿli ḫod ser-çeşmedür
Ayaġında āb-ı ḥayvān eşmedür (4772)

Lebleridür sözde çün āb-ı ḥayāt
Pür leb-ā-leb şehddür ḳand-ı nebāt (4773)

Çeşme-i āb-ı ḥayāt üzre müdām
Tāze ser-sebz ol nebāt-ı laʿl-fām (4774)

Sürḫī-i ruḫ sebzī-i ḫaṭṭ-ı cemāl
Gülşen-i ḥüsn içredür ṭūṭi miṣāl (4775)

Ḥalḳa-i zülfinde ol müşkīn ḫāl
Oldı zībā noḳṭa-i cīm-i cemāl (4776)

Noḳṭa mıdur bu cemāl içre yā ḫāl
K'anda müstaḳbel ü māżī oldı ḥāl (4777)

Söz yoḳ ol dendāna rengīn ḫurdede
K'ol güherdür ʿizzetinden perdede (4778)

Eyle zībā ḫoş piserdür ol piser
Kim anuñ vaṣfında ḳāṣırdur beşer (4779)

Şerḥ-i ḥüsnin eylesem ger ben müdām
Bula ʿömr encām ol olmaya tamām (4780)

Aşk konusunun işlendiği hikâyelerin kahramanları arasında güzelliği en uzun ve en detaylı anlatılan kahraman, vezirzadedir; hatta onun tasviri, hanım kahramanlarınkinden de daha uzun olup 24 beyittir: Vezirin oğlu o kadar güzeldir ki, âdeta âlemin bütün güzelliği onun yüzüne bağışlanmıştır. Hiç kimse onun kadar güzel görmemiş ve hiçbir güzel de onun güzelliğine erişmemiştir. O parlak yüzlü ve gönülleri aydınlatan güzel, gündüz hiç dışarı çıkmaz. Eğer o, gündüz dışarı çıksa âlemde yüzlerce kıyamet kopar. Analar sonsuza kadar onun gibi güzel ve uğurlu bir kimseyi doğuramazlar. Onun, güneşin bile kıskandığı bir yüzü, saf misk gibi güzel kokulu ve simsiyah saçları vardır. Güneşe tuttuğu şemsiyesi misktendir. Onun dudağı olmadan Hızır'ın ağzı bile kurur. Yuvarlak yüzündeki ağzı, güneş üzerindeki bir

damla kan gibidir. Ağzının ufacık bir zerresi halka fitnedir. O ufacık zerrenin içi, otuz tane parlak yıldızla doludur. Ama bu otuz yıldız, gökteki yıldızlar gibi âleme yol göstermektedir. Arkasına attığı saçlarının her kıvrımı bir kemend gibidir ve her teline yüzlerce can ve cihan köledir. Onun ruhunda yüzlerce özellik ve her telinin ucunda yüzlerce şaşılacak şey vardır. O güzelin yay gibi kaşlarını, her kol bükemezdi. Onun gözleri, herkesi büyülediğinden beri, Samirî'nin sihri etkisini kaybetmişti. La'l dudakları, Hızr'ın suyuna çeşme olmuş, o ölümsüzlük suyu onun kaynağından çıkmıştır. Âb-ı hayat kaynağı olan dudakları, ağzına kadar bal dolu şeker kamışı gibidir. O âb-ı hayat suyunun çeşmesi üzerinde, daima taze, kırmızı renkli çiçekler bulunmaktadır. Zülfünün halkasındaki misk kokulu beni, tıpkı "cemal" kelimesindeki cim'in noktası gibidir. Geçmiş ve gelecek o bene sığarak hâli, yani bu anı oluşturmaktadır. Onun dişlerine söylenecek söz yoktur. O öyle güzel bir oğlandır ki, herkes onun güzelliğini övmede eksik kalır. Bundan sonra anlatıcı-şair, bu güzelliği açıklamaya ömrünün yetmeyeceğini söyleyerek oğlanın güzelliğini övmeyi bitirir.

Sonuç olarak güzellik ile ilgili benzetmelerde yüz, güneş, ay ve ateşe; kaşlar yay, mihrap ve çadıra; kirpikler oka, hançere, iki sıra hâlinde namaza duranlara; gözler, mihraptaki imama, sarhoşa, nergise, fitneye; süzgün yan bakış, cellat veya savaşçıya; bel, saç teline; saç, ipe, büyük yılana, kıvılcımlar çıkan dumana; turre, kemende, halkaya; ben, cemal-güzellik kelimesinin cim harfinin noktasına; ağız, zerreye, olmayan şeye (yok); dudaklar, âb-ı hayata, yakuta, la'le; dişler, yıldızlara, çenedeki gamze ise, kuyuya benzetilmiştir. Genellikle çeneyle ilgili olarak her zaman Hz. Yusuf'a telmihte bulunulmuştur.

IV- HİKÂYELERDE TOPLUM YAŞAYIŞIYLA İLGİLİ UNSURLAR

Eserde geçen hikâyeler, geçmiş zamanlarda yaşayan insanların hayat tecrübelerinden alındığı için, toplum yaşayışıyla ilgili savaş, ok atma, avcılık, resmî törenler, evlenme ile ilgili âdetler, yolculuklar, yeme içmenin ölçüsü, hediyeleşme, tuz-ekmek hakkı ve komşuluk, sınıf farkı ve kölelik, halk tebabeti, nazar ve tütsü yakma, falcılık, oyun, suçluları cezalandırma yöntemleri, cenaze ile ilgili âdetler, ziyafet ve konuk ağırlama, günlük yaşayışla ilgili başka âdetler, kadına bakış ve ilim anlayışı gibi unsurları hikâyelerde bulmak mümkündür. Bunların içinde yer alan devrin ilim anlayışını, Żaʿīfī'nin oğluna bıraktığı vasiyetten anlamaktayız. Toplum yaşayışıyla ilgili diğer unsurlar, daha çok ʿAṭṭār'ın yaşadığı dönemlere ait olup, Żaʿīfī, Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ı kelime kelime Farsçadan tercüme ettiği için, 16. yüzyılla ilgili olarak, ancak devrin ilim anlayışı öğrenilebilmektedir. Yukarıdaki savaş, okçuluk, evlenmeyle ilgili âdet, gelenek, görenek vb. 16. yüzyılda da aynen devam etmekteydi; fakat, eser kelime kelime tercüme olduğu için burada, toplum yaşayısıyla ilgili olarak 16. yüzyıldaki toplumun bakış açısı değil, ʿAṭṭār'ın yaşadığı dönemdeki toplumun bakış açısı yer almaktadır. Buna göre buradaki konular, şöyle sıralanabilir:

a) Savaş: Eserin içerisinde savaş olayının yer aldığı üç hikâye vardır. Üçü de Sultan Mahmut'un Hintlilere karşı yaptığı savaşlarla ilgilidir. Ancak bu savaşların nasıl ve ne zaman yapıldığı, savaşlarda kullanılan savaş araç-gereçleri anlatılmamıştır. Bu savaşlardan birincisinde Hint racası, Sultan Mahmut'a esir düşer. Askerler, racayı şahın huzuruna getirirler. Sonra Sultan Mahmut, İslâm dinini anlatarak racanın Müslüman olmasını sağlar. İkinci savaşta Sultan Mahmut ve askerleri "Sumenat"a gelerek buradaki putu bulurlar. Hint ehli, şaha, putun ağırlığında altın teklif ederek putlarını geri almak ister. Sultan Mahmut bu teklifi kabul etmez ve putu yaktırır. Bu arada askerlerden biri putun karnını yarar ve içinden yirmi batman mücevher çıkar.

Sultan da, bunu savaş ganimeti olarak askerlerine dağıtır. Burada savaşta elde edilen ganimetlerin paylaştırılması âdeti de göze çarpmaktadır. Üçüncü savaşta ise, Sultan Mahmut, Hindistan seferi için "Gazvin"'den yola çıkar, ancak iki ordu karşı karşıya geldiğinde bakar ki, Hint askerleri sayı bakımından kendi ordusunun çok çok üstünde. Bunun üzerine yüreğine bir sıkıntı düşer ve eğer savaşı kazanırsa bütün ganimeti dervişlere bağışlayacağına dair Allah'a adakta bulunur. Sonra savaşı kazanınca adağını yerine getirir ve verdiği sözü tuttuğu için Tanrı, ona bir başka şekilde lutufta bulunur. Burada aynı zamanda, istenilen şeylerin olması için adak adama motifi ve verilen sözü yerine getirme davranışı bulunmaktadır.

b) Resmî törenler: Askerlerle ilgili olması bakımından onların resmi geçitini anlatan bir hikâye bulunmaktadır. Hikâyeye göre, mübarek bir günde bütün ordu, Mahmut Şah, Ayaz ve Hasan için geçit resmi düzenler ve sırayla önlerinden geçer. Sultan askerlerin bu törenini seyretmek için yüksek bir yere çıkar. Sayılamayacak kadar çok asker, tıpkı Nil nehrinin dalgaları gibi gelip sultanın önünden geçmektedir. Askerler o kadar çoktur ki, bütün âlemi halı gibi kaplamıştır. Ordu, karınca ve çekirge gibi her yeri doldurmuştur. Bütün yer gök, ova, ağzına kadar fil ve atla dolmuştur. Demek ki, o zaman savaş aracı olarak fil ve at kullanılmaktaydı. Bunun dışında, Amid de, kölelerini koşumlu atlar, değerli giysiler ve donattığı mücevherlerle halkın içinden geçirir. Herkes bunları seyretmeye çıkar.

c) Ok atma: "Tarihin eski çağlarından beri, ateşli silahlara geçinceye kadar ok ve yayın bir savaş ve spor aracı olarak her toplumda önemli bir yeri olmuştur. Katı yay çekip isabetli atmak yiğitliğin ölçüsü olmuştur." (Dilçin 1991:117). Okçuluk ve ok atmayla ilgili olarak bir padişah, her gün kölesinin başına elma koyarak nişan almaktadır. Padişah kölesinin başına elmayı koyar, sonra yayı gerip parmağına saşt (okçuların parmağına geçirdiği yüzük)ı geçirip kabzı tutup çekerek oku bırakır ve ok, elmayı ikiye böler. Sonra da, âşık olduğu kölesine neden yüzünün sarardığını sorar. Ok hata etmeyip nişanı vurunca da, köle bunun padişahın şansı olduğunu söyler.

d) Avcılık: Eserin içerisinde avcılıkla ilgili iki hikâye bulunmaktadır. Hatta bu hikâyelerden biri "Tilkinin dönüp dolaşacağı yer kürkçü dükkânıdır." sözünü açıklar niteliktedir. Bu hikâyeye göre, biri erkek, diğeri dişi iki tilki; köpeğiyle, doğanıyla ava çıkan padişaha yakalanırlar. Padişah bu iki tilkiyi birbirinden ayırır. Bunun üzerine dişi tilki, kaçacak delik arayan erkeğine nerede buluşacaklarını sorar. Erkek tilki de ona, eğer ömürleri olursa, kürkçü dükkânında buluşacaklarını söyler. Padişah ve Kemiğe Kapılmış Tazı hikâyesinde ise ava çıkacak olan padişah, sekban (köpekçi başı)dan bir köpek getirmesini emreder. Sekban da, her zaman padişahın yanında ava giden köpeği getirir. Bu köpeğin tasması, en ağır mücevherlerden yapılmıştır, ayağındaki halhallar, ön ayaklarındaki bilezikler altından, tasmasının ipi ipektendir. Padişah, bu köpeği akıllı saydığı için avda tasmasını hep kendi eliyle tutar. Bir başka hikâye de ise Sultan Mahmut avlanırken askerinden ayrı düşer ve diken satan yaşlı bir adamla karşılaşır. Ayrıca Sultan Mahmut'la Balıkçı Çocuk hikâyesinde çocuk, balık avlayarak hayatını kazanmaktadır. Padişah bu çocuğa ortaklık teklif eder ve ne avlarlarsa paylaşacaklardır. O gün sultan, tutuğu bütün balıkları çocuğa verir.

Bu iki hikâyede avcılık için gerekli malzeme olarak, köpek ve doğan gösterilmiştir. Avlanmanın belli bir düzen ve disiplin içinde olduğu, padişah ava çıktığında yanında köpek, doğan ve köpekçi başıyla beraber, bir grup askerin de bulunduğu anlatılmıştır. Burada avlanma olayının ihtiyaçtan değil, spor ve eğlence amacıyla düzenlenmiş bir seromoni olduğu ve bu şekilde ancak padişah gibi kimselerin ava çıkacağı vurgulanmıştır. Av olayında doğanın fonksiyonu avı görmesi; köpeğinki ise, avı getirmesidir. Diğer hikâyede ise çocuğun yaptığı balık avcılığı, ihtiyaçtan yapılan bir geçim kaynağı şekli olarak vurgulanmıştır. Sultanın balık avcılığında usta olması da, padişahların, bir çeşit spor olan avcılığın her türlü kolunda iyi eğitildiklerini göstermektedir.

e) Evlenme ile ilgili âdetler: Eski Türklerde "ocak" ve "ocak kurma" deyimiyle ifade edilen evlenme, iki farklı insanın nesli devam ettirmesi için bir araya gelerek

bir yuva kurmasıdır. Bu sebeple, iki farklı aile arasında kurulacak akrabalık bağının atılmasında dikkat edilecek en önemli husus, ailelerin denkliği meselesidir. Aile, kişiye sosyal ve kültürel değerlerin kazandırıldığı, insanların davranış biçimlerinin ve hayat tarzlarının belirlendiği (Öğüt Eker 2000:40) sosyal bir kurumdur.[1] Bu bakımdan ailelerin denkliği, iki insanın beraberliğinin devam etmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İslâm fıkhına göre ise, denklik demek olan "küfüv" meselesi şöyle izah edilmiştir: Evlenen erkeğin, alacağı kadına nesep, diyanet, hürriyet ve mal hususlarında eşit veya daha üstün olması hususu olup, bunların içinde en mühimi diyanet unsurudur. Evlilikle ilgili bir ikinci unsur da "mehir" demek olan ve evlenme muamelesinde erkek tarafından kadına verilen nikâh bedelidir. Bu bedel, nikâh öncesi verileceği gibi, nikâhtan sonra da verilebilir. Kadın ve erkek tarafının nikâh bedeli olmak üzere anlaşarak belirlediği paraya "mehr-i müsemma" denir. Bu olay Anadoluda "başlık" şeklinde geçerek "....kızın çeyizi için gerekli yorgan, yatak, yastık gibi ihtiyaçlarının alımında..." (Öğüt Eker 2000:43) kullanılan paradır. "Başlık", para şeklinde uygulanacağı gibi, yeni kurulan evin mobilya vb. ihtiyaçlarının alımı şeklinde de uygulanabilir.

Evlilikle ilgili bu iki unsurun işlendiği hikâyelerden Şeyh San'a hikâyesinde, Hristiyan kızı şeyhe, kendisine denk olmadığını; eğer kendisini istiyorsa, kendisi gibi puta tapması gerektiğini; veya şarap içip Kur'an'ı yakmasını söyler:

Ḳız didi olduñsa bu işe yarar
Eyle dört nesneyi imdi iḫtiyār (1422)

Ṭap büte iç ḫamr giç īmāndan
Muṣḥafı yaḳ oda sevme cāndan (1423)

Şeyh evliliğin ilk adımı olarak şarap içmeyi kabul eddikten sonra, kendiliğinden kızın istediği diğer şeyleri de yapar ve Hristiyan olur. İkisinin beraber olabilmesi için

---

[1]Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Eker (Öğüt), Gülin. "Türk Düğün Geleneği İçinde Karakeçili Türk Düğünü." (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1998.

bu ilk ve en önemli olan pürüz hâlledildikten sonra sıra, mehir meselesine gelir. Kız şeyhe, mehrinin çok ağır olduğunu, bunu ödeyebilmesi için bir yıl domuz çobanlığı yapması gerektiğini, ancak bundan sonra acı tatlı bir ömrü beraber geçirebileceklerini söyler:

Yine ḳız didi ki iy pīr-i ḥaḳīr
Mehrüm aġar sen sebük-bār u faḳīr (1488)

Sīm ü zersüz ele girmez dil-rübā
Māl ḫarc it kim işüñ altun ola (1489)

Kendü başuñ var ḳayır çün yoḳ zerüñ
Nafḳasuz yoḳdur hey er bunda yirüñ (1490)

Tīz-rev ḫurşīd gibi ferd ol
Merdler ṣabrını eyle merd ol (1491)

Didi mehrümçün yüri her ṣubḥ u şām
Güd benüm ḫınzīrlerüm bir yıl tamām (1504)

Ç'ola bir yıl olayın sinüñle cem'
Olasın pervāne ben ol cem'e şem' (1505)

Her ne ise şādī vü ġam cümle uş
Sinüñile geçürevüz 'ömri ḫoş (1506)

Şeyḫ emrinden ḳızuñ çekmedi baş
Ḳulluġuña lāyıḳ olsam didi kāş (1507)

Bu konularla ilgili diğer bir hikâyede hırka sahibi ünlü bir şeyh, köpekçinin kızına âşık olur. Kızın annesi, dedikoduları duyar ve şeyhe niçin yolunu azıttığını sorar. Kızı alabilmesi için, âdet gereği kendi işlerini yapmasını ister. Ondan sonra ancak nikâh yapabileceklerini söyler. Şeyh, aşkında kararlı olduğu için kızı almak uğruna kendinden istenilen şeyi yapar:

Māder-i duḫter ḫaberdār oldı çün
Didi şeyḫā böyle güm-rehsin niçün (4034)

Ger heves el virüp iderseñ ḳabūl
Pīşemüz segbānlıḳdur sen de ol (4035)

Ger bize hem-reng ü segbān olasın
Çün giçe yıl ʿaḳd ü mihmān olasın (4036)

ʿIşḳda çünkim degüldi şeyḫ süst
Ḫırḳadan geçdi olup kārında cüst (4037)

Getdi bāzāra iki elde segān
Bir yıla yaḳın bu işdeydi her ān (4038)

Bu hikâyede de evliliğin olabilmesi için ön şart olarak, denk olma ve mehir meselesi ileri sürülmüştür.

f) Yolculuklar: O zamanki devirlerde yolculukların çok zor şartlarda yapılmakta olduğu, Hz. Rabia'nın Hacca gidişinin anlatıldığı hikâyede vurgulanmıştır. Hikâyeye göre Hz. Rabia, çok zor şartlarda tam yedi yıl boyunca neredeyse sürüne sürüne Hacca gitmiştir. Bunun yanında, emniyeti sağlaması açısından yolculukların kervanlarla yapıldığını da, Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kervancı başına satılmasından öğrenmekteyiz.

g) Yeme içme konusundaki ölçü: Bu konuyla ilgili olarak Hüdhüd'ün dönek bir kuşa verdiği cevap, bütün isteği, yemek içmek olanların gaflette olduğu ve bu konuda ölçünün tıka basa yemek yenmemesi şeklindedir. Zaten tıka basa yemek yemek sağlık açısından da, dinî açıdan da hoş karşılanmayan bir şeydir. Aşağıdaki beyitlerde, dinî açıdan çok yemek yemenin kalbin paslanmasına sebep olacağı anlatılmıştır ve tasavvufa göre ise, âşığın yemekle, içmekle ilgisi yoktur. Âşık, aynı zamanda uyku da uyumaz. Bunun örneğini en iyi açıklayan, Uyuyan Âşık hikâyesidir. Bu bakımdan tarikata girenlere nefisleri zayıflasın diye oruç tutturulmaktadır. Yemek, içmek için yaşayanlar, yani "bütün isteği bir dilim ekmek olanlar" gaflettedir, onların kalbi paslanmıştır:

Yimek içmek uyḫudan olup cüdā
Dillerindeydi hemīn nām-ı Ḫudā (1591)

Saña cā tennūr-ı ġafletdür her ān
Girde-i maṭlūbsın sen der-miyān (2090)

Eşkdür şingerf ḫoş esrār-ı dil
Çoḳ yimekdür kişiye jengār-ı dil (2091)

h) Hediyeleşme: Hediye vermenin amacı karşıdaki kimseyle duyguları paylaşma ve bunu da hediye yolu ile göstermedir. İnsanlar, karşılarındaki kişiye olan sevgilerini, saygılarını vb. duygularını, söylemekten çok davranışları ile ifade ederler. Hediye aynı zamanda bir teşvik pirimidir. Bu tür hediyeler, emir altında çalışanları motive etmek için daima verilmekte ve verilen işi başaranlar için bir tür teşvik pirimi olmaktadır (Aydemir 2001: 72-75). Buna göre hediyeleşme ile ilgili hikâyeler, Padişahın Kölesine Hil'at Vermesi, Padişahın Kölesine Meyve Vermesi, Hediye Kabul Etmeyen Şeyh, Sultan Mahmut'un Saltanatı Ayaz'a Vermesi hikâyeleri ile Sīmurġ'a Hediye Götürmek İsteyen Kuş'un durumudur.

Hikâyeye göre padişah, kölesine bir hil'at hediye eder. Hil'at, padişah tarafından beğenilen, yararlık gösteren kimseye hediye olarak verilen süslü elbise olup, köle bu elbiseyi aldıktan sonra yola çıkar. Yolda elbisesi tozlanınca elbiseyi tozlardan temizlemez. Bunu da birisi padişaha haber verir. Bunun üzerine padişah köleyi astırır. Burada hediyeyi veren kişiye değer verilmediği için, verilen hediyenin de bir değeri olmadığı görülmektedir. Diğer hikâyede padişah, kendi eliyle kölesine yemiş yedirmektedir. Köle de bu yemişi öyle tatlı yer ki, padişahın canı çeker ve bir tane de padişah yer. Ancak yemişi ağzına atar atmaz ağzının içi öyle acır ki, padişahın kaşları çatılır. Köleye bu acı yemişi kim bu kadar tatlı yer diye kızar. Bunun üzerine köle padişaha, "Senin elinden hediye aldığım için gönlüm neşelendi. Bu güne kadar senin elinden yüzlerce armağan aldım. Bir kerecik de acı meyve denk geldi. Ne çıkar? Ben hep senin nimetlerinle besleniyorum." der. Burada, hediyeyi

verene değer verildiği için, verilen hediyenin, nasıl olursa olsun makbule geçirildiği görülür. Bu iki hikâyede de padişahlar, "....olağanüstü zengin ve eli açık kişilerdir." (Dilçin 1991:120). Sevdiklerine, kendilerine kulluk hizmeti yapanlara bol bol bağış, ihsan ve ikramlarda bulunurlar. Bir başka hikâyede ise Sultan Mahmut, saltanatı has nedimi Ayaz'a bırakır. Sonuç olarak bu hikâyelerde, hediyeleşmenin karşılıklı değer vermenin en güzel örneklerinden biri olduğu anlatılmıştır. Sī-murġ'a hediye götürmek isteyen kuş da, ona olan sevgisinden dolayı yanına giderken hediye götürmek ister; eli boş gitmek istemez. Çünkü padişahların yanına eli boş gitmek ayıptır; ancak cimri ve bayağı kimseler, gittikleri yere eli boş giderler. Kuşun bunu şöyle ifade ettiği görülmektedir:

Şāha varduḳda gerek tuḥfe nefīs
Anda dirler tuḥfesüz merde ḫasīs (3455)

Kuş, oraya giderken ne götüreceğini, Sī-murġ'un katında neyin makbule geçeceğini bilmediği için Hüdhüd'den yardım ister. Burada, bir yere giderken mutlaka küçük de olsa bir şey götürülmesi âdetiyle karşılaşmaktayız. Bu konudaki ölçü de, eli boş gitmenin cimrilik ve bayağılığa işaret olduğudur. Hediye Kabul Etmek İstemeyen Şeyh hikâyesinde bir kocakarı, Ebu Ali Rudbar'a hediye olarak altın bir varak götürür. Şeyh, sözü olduğunu ve Allah'tan başka kimseden bir şey almayacağını söyler. Bunun üzerine kocakarı çok üzülür ve şeyhe, bu yolun adamı olmadığını, her şeyin bir ve var olan Allah'tan geldiğini ve ondan olduğunu söyler. Bu hikâyede ise, verilen bir hediyenin geri çevrilmesinin hoş olmadığı, hatta bunun Allah katında da hoş karşılanmadığı, çünkü böyle bir davranışın insanın gönlünü kıracağı anlatılmıştır.

ı) Tuz-ekmek hakkı ve komşuluk: "Türk Halk Kültüründe önemli bir yeri olan bu deyime, tarihî ve edebî eserlerde, Halk edebiyatının sözlü ve yazılı ürünlerinde çok sık olarak rastlanmaktadır." (Elçin 1966:170). Eserin çeşitli yerlerinde sevgi, dostluk, arkadaşlık, vefa, sadakat, yardım, dürüstlük, fedakârlık, minnet, şükran gibi duygu ve kavramlarla birlikte geçen "tuz-ekmek" deyimi, bugün de halk arasında

yaşamaktadır. Hırsız ile Ev Sahibi hikâyesinde, sofrasında yemek yediği, iyiliklerini gördüğü kimsenin; kendisine iyilik yapılan kişi üzerinde bulunduğu kabul edilen hakkı veya kişinin iyilik yapana olan manevî borcu anlamlarında kullanılan tuz-ekmek hakkı deyiminin izahını bulmak mükündür. Yine Şahın Elinden Yemiş Yiyen Köle hikâyesinde de köle, daima şah tarafından en güzel lütufları, ihsanları bulmaktadır. Ancak günün birinde yediği acı meyve için padişaha olan manevî borcundan dolayı sesini çıkarmamış ve böylece tuz-ekmek hakkına riayet etmiştir. Kölenin bu duygusunu şöyle ifade ettiği görülmektedir:

Çün elüñdür bana gencīne-i genc
Vire mi bir acı nesne hīç renc (2652)

Niʿ metüñ altındadur çün pest ten
Telḫi görem mi elüñden hīç ben (2653)

Yise merdān nān nemek götürse ḫᵛān
Yimez ol ḫūn-ı cigersüz ḳuru nān (2657)

Hırsız ile Ev Sahibi hikâyesinde hırsız, adamın birini yakalayıp evine getirir. Amacı adamı öldürüp paralarını almaktır. Adamı bir güzel bağlayıp hançerini almaya giden hırsız, geri geldiğinde bir de bakar ki, adamcağız ekmek yiyor. Adama, ekmeği nereden bulduğunu sorar, o da karısından istediğini söyler. Bunun üzerine hırsız, adamı öldürmekten vazgeçer ve şöyle söyler:

Her ki bizüm nānumuz ḳıldı şikest
Varmaz anuñ ḳatli içün tīġe dest (215)

Nānumuz yiyenden olmaz cān dirīġ
Ḳaçan ola çekevüz ḳatline tīġ (216)

Kimse yise kimse şofrasında nān
Nān nemek ḥaḳḳın bilür ādem olan (219

Bir kişi bir kişiye virse yimek
Dir ki yidi şoframuzda nān nemek (220)

Buradaki beyitlerden anlaşılacağı üzere insan olmanın şartlarından biri de, tuz-ekmek hakkını kollayıp gözetmektir. Yine bunun yanında, eserin içinde komşulukla ilgili sözler bulmak da mümkündür. Kişi, komşularıyla da tuz-ekmek olduğu için onların hakkına da saygı göstermelidir. Hatta o kadar ki, komşu hakkı neredeyse Tanrı hakkı gibidir:

Söylenür ḍarb-ı meṣel bu ḫoş ḫaber
Tañrı ḥaḳḳı ḳoñşı ḥaḳḳı didiler (202)

Hz. Peygamber de, komşuluğun önemini "Komşusu açken tok yatan bizden değildir." hadisiyle çok güzel bir şekilde anlatmıştır.

i) Sınıf farkı ve kölelik: Hikâyelerde insanların toplumsal sıralamadaki kesin konumları, genellikle soy, evlilik ve meslek ölçütlerine göre tanımlanmakla birlikte, eski Hindistan'daki kast sistemi gibi bir sınıf farkı görülmemektedir. Ancak toplumdaki herkes kendi konumuna uygun hareket etmektedir. Meselâ köleye âşık olan padişah kızı, konumu gereği, aşkını doğrudan doğruya ifade edemediği için gizli yollardan sevdiğine kavuşmuştur. Bir başka hikâyede, padişah kızına âşık olan derviş, kızın gülüşünden ümitlere kapılmasına rağmen, kız ona, birbirlerine eş olamayacaklarını, çünkü kendisinin bir padişah kızı olduğunu söyler. Mısır sultanına âşık olan müflis de hemen hemen aynı cevabı alır. Diğer yandan zengin tüccarla şehriyar, kendilerine duvarları altın yaldızlarla bezenmiş, çok ihtişamlı ve büyük saraylar yaptırırlar. Halk da bunların saraylarını seyretmeye gelir. Bu muhteşem sarayları seyretmeye gelenler içinde yoksul dervişler de bulunmaktadır. Bu yoksul dervişler ise, külhanlarda, viraneliklerde yaşarlar. Burada insanların yaşayışının konumlarına göre olduğu vurgulanmıştır. O dönemlerde toplumdaki zengin ve fakirlerin yanında kölelerin ve bir kölelik sisteminin bulunduğu da dikkati çekmektedir. Kölelerin görevleri, efendilerine hizmet etmek ve onların her türlü ihtiyaçlarını karşılamaktır. Onların hiçbir hakları yoktur. İsterse padişahlar, kafalarına elma koyup onları hedef tahtası gibi kullanabilir, isterlerse onları

yemişlerle, hil'atlerle ödüllendirebilir, isterlerse astırabilirlerdi. Köleler suçsuz yere tıpkı Hz. Bilâl ve Hz. Yusuf gibi günde yüz kamçı vurulmak suretiyle dayak da yiyebilirlerdi. Bunlara karşılık Amid de kölelerini en güzel şekilde giydirip, onları çeşitli mücevherlerle donatıp halkın içinde dolaştırmaktaydı. Kölelikle ilgili bir başka unsur da, onların pazarlarda açık artırmayla hür insanlara satılmasıdır. Bunu, eğirdiği iplerle Yusufu satın almak isteyen yaşlı kadının hikâyesinden anlamaktayız. O dönemlerde hür ve soylu insanlar da savaşlarda esir düşüp ya da başka sebeplerle köle gibi satılabilirlerdi. Meselâ bir savaşta Hint racasının Sultan Mahmut'a esir düşmesi ve Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kervancı başına satılması gibi. Kölelik sistemi İslâmiyetle birlikte derece derece kaldırılmasına, köle azat etmenin çok büyük sevaplar kazandıracağı belirtilmesine rağmen bu sistem Abaraham Lincoln'e kadar devam etmiştir.

j) Halk tebabeti: halk tebabetiyle ilgili üç yerde bilgi verilmektedir. Birincisinde sürmenin göze iyi geldiği ve görüşü kuvvetlendirdiği, ikincisinde, kerevizin akrep sokmasını iyileştirdiği, üçüncüsünde ise, kötü kanı dışarıya akıtmak için hacamat yapıldığı söylenmektedir:

Ḫalḳuñ aʿmā gözi hīç açalmaya
Ḫāk-i ḳabrin ḳılmayınca tūtiyā (2592)

Ẓāhir oldıysa saña bu nūr-ı nefs
Oldı ʿaḳreb zaḫmına dārū kerefs (3176)

ʿIşḳıla bed-nām-ı ḫalḳ itmek beden
Yeg durur kennās u ḥaccām olmadan (1908)

k) Nazar ve tütsü yakma: Nazarla ilgili olarak Ayaz'ın nazar değmesinden hastalandığı anlatılır. Ancak bu hikâyede iyileşmesi için her hangi bir yöntemden bahsedilmez. Eserin başlangıcında ise nazar için çörek otu ve üzerlik tohumlarının yakıldığı anlatılır. Yine eserin bir başka yerinde, yavuz göz, yani kötü göz için üzerlik tohumu yakıldığı belirtilmektedir. Bunun yanında Hz. Yusuf'un kardeşleri

tarafından satılmasının anlatıldığı hikâyede onun güzelliğine nazar değmesin diye yıldızların sipend olarak yakıldığı görülür:

Nīl itdüm yüzine seni bugün
Ol sipendin yaḳıcı yaranḳı gün (129)

Güsfendī pūstıla kūyında çend
Yaḳarın yavuz göz için ben sipend (3708)

Yūsuf ol kim aña encümdi sipend
On bürāder ṣatdılar anı çü ḳand (4646)

Sipend, nazar değmesine karşı yakılan üzerlik tohumudur. Bunun yanında, nazar için bu tohumların, ipe dizilerek evlere asıldığı da görülür. Bir başka hikâyede adamın biri, öd ağacını yakar. Gafilin biri de, çıkan güzel kokuyu zevkle içine çeker:

ʿŪd yaḳmış idi çoḳ bir ʿāḳıl er
Āh didi kimse ḥaẓẓından meger (2432)

l) Falcılık ve büyücülük: Hikâyeye göre hakim bir adam, tahta bir levhanın üzerine kumlardan çizgiler çizer, şekiller yapar ve gökteki yıldızları resmederek yıldız falına bakmakta, insanların uğurlu ve uğursuz yıldızlara göre şanslarını hesap etmekte ve onların doğum, ölüm gibi durumlarını söylemektedir. Bu hikâyede, geleceklerini öğrenmek bakımından insanların fala meraklı olduğu ve bu gün olduğu gibi o zamanda da falcılık, sihir ve büyü gibi unsurların bulunduğu görülmektedir. Meselâ Hz. Musa zamanında büyücülüğün çok yaygın olduğu, Firavun'un Büyücüleri hikâyesinde anlatılmıştır.

Büyücülükle ilgili olarak, o zamanlarda, nala bazı şeyler yazılıp ateşe konarak sevilen kişinin kararsız hâle gelmesi sağlanırmış. Aşağıdaki beyitte bu olayın hatırlatıldığı görülmektedir:

Kürre nām urdı çü çarḫ-ı ser-keşe
Pes hilāl-i naʿlin urdı āteşe (36)

m) Oyun: Bir yoksulun Ayaz'a âşık olduğu hikâyede Ayaz, meydanda guy u çevgan oynamaktadır:

Bir daḫı gün getdi meydāna Ayāz
Yine geldi ol gedā ḫoş bā-niyāz (3719)

'Işḳ çevgān kendü ser-gerdān u zār
Dolanur meydānı durmaz güyvār (3723)

Kararsız Örümcek ve Sinek hikâyesinde geçen aşağıdaki beyitte, dik başlı ve bencil padişah, yolda saklambaç oynayan çocuklara benzetilmiştir. O zamanlar bu oyunun adının "gizlenbeç" olduğu anlaşılmaktadır:

Bu ser-efrāzī vü beñlig şāhda
Ṭıflıdur gizlenbeç oynar rāhda (2398)

n) Suçluları cezalandırma yöntemleri: Şeriat yasalarına göre, suçluların cezalandırılmasında, işlenilen suçun türü önemlidir. Buna göre suçluların ya kolları, bacak ve elleri kesilir, ya da darağacına asılmak suretiyle idam edilirler. Bazen de kafaları kesilir. Buna göre, mahkûmların zindanı süsledikleri hikâyede, suçluların işledikleri suça göre kol, el, ayak ve bacaklarının kesik olduğu görülmektedir. Sevgilisini Öldürmeye Giden Âşık hikâyesinde ise, öldürme suçunda "kısasa kısas" yasasının uygulandığı âşığın ağzından ifade edilmektedir:

Didi bu dem ben çü ḳatl idem anı
Ḳatl ideler pes ḳışāşına beni (3791)

Bir katilin cennete girmesinin sebebinin anlatıldığı hikâyede cellat, elinde kılıcıyla katilin başını kesmek için beklemektedir. Hallac'ın Darağacında Yüzünü Kanla Boyaması hikâyesinde ise Hallac'ın, darağacına çıkarıldığında söylediği "ene'l-Hak" sözünü anlamayanlar, önce ellerini ve ayaklarını keserler, sonra da onu darağacında sallandırırlar.

o) Cenaze ile ilgili âdetler: Ölüm olayında olayın başından sonuna kadar yapılan bir takım seremoniler bulunmaktadır. Bunlardan biri, kişi ölürken dualar okumak ve

ölenin yüzünü kıbleye çevirmektir. "Ölmek üzere olduğu anlaşılan bir kimseyi- hastaya güç gelmezse- kıbleye doğru sağ tarafına çevirmek sünnettir. Ayakları kıbleye doğru çevrilmek suretiyle ve yüzü kıbleye karşı gelmesi için başının altına bir şey koyarak arka üzeri yatırmak caizdir. Yanı başında 'Lâ ilâhe ill'allâh Muhammedün Resûlu'llâh' diyerek hastaya bunu telkin etmek ve hatırlatmak da sünnettir." (Akseki 1983:194). Bu konuyla ilgili olarak hikâyeye göre temiz dinli birisi, ölenin yüzünü kıbleye çevirmek konusunda esas olanın, ölümden önce ve daima kıbleye doğru yüzü döndürmek olduğunu söyler. Ölene kadar yüzünü kıbleye çevirmemiş kimse yaprağı dökülmüş kuru ağaç gibidir. Bu yüzden böyle bir kimseyi ölüm anında kıbleye çevirmenin hiçbir faydası yoktur. Ölene kadar yüzünü bir kere bile kıbleye çevirmeyen murdar ölür. Cenaze namazıyla ilgili olarak bir başka hikâyede zahidin biri, idam edilmiş olan bir katili küçümser ve onun namazını kılmamak için oradan kaçar. Ancak zahit, o gece rüyasında katilin cennette salındığını görerek bunun sebebini sorar. Katil de ona, "Sen beni küçümseyip cenaze namazımı kılmadın, ama senin bu hareketinden dolayı Allah bana merhamet etti ve beni cennetine koydu." der. Burada ne olursa olsun, ne suç işlemişse işlesin ölenlerin –gayr-ı müslim olmamak şartıyla- cenaze namazlarının mutlaka kılınması gerektiği vurgulanmıştır. Vasıtî ve Kadı hikâyesinde bir gün yolda giderken Vasıtî'nin gözü Yahudi mezarlığına takılır ve şeyh, Yahudilerin Allah yolunda özürlü olduklarını söyler. Buradan da, insanlar hangi dine mensup olurlarsa olsunlar bir arada yaşamalarına rağmen mezarlıklarının ayrı olduğu anlaşılmaktadır. Hikâyeye göre, Şeyh San'a'yı düştüğü sevdadan vazgeçirmek için müritlerinin her biri ayrı ayrı dil döker. İçlerinden biri, şeyhe vesvese geldiğini ve "gusl" abdesti almasını söyler. Şeyh ise, bu sevda yüzünden her gece "gasl" eylediğini söyler. Gasl, cenazenin yıkanmasıyla ilgili seremonilerden biridir. Buna göre ölü, teneşire arka üstü yatırılarak ölü yıkayıcısı tarafından yıkanıp abdest aldırılır. Şeyhin müridine verdiği cevapta, bu olaya telmihte bulunulmuştur:

Hem-nişīni didi iy şeyḫ-üstüvār
Vesvese olmış saña ġusl eyle var (1337)

Şeyḫ didi bu gice yüz kerre ben
Ġasl eyledüm ciger ḳanıyla ten (1338)

Yine Şeyh San'a hikâyesinde Türk örf, âdet, gelenek ve göreneklerine göre mezarlıkların nasıl olması gerektiği ve birbirini sevenlerin ya da eşlerin aynı mezara gömülmesi konuları anlatılmıştır: Müritleri tarafından Şeyh San'a ve sevgilisi aynı mezara gömülür. Bunların başına bir servi ağacı dikilir. Bu öyle bir servi ağacıdır ki, sevgililerin aşkından neredeyse meyve verecek duruma gelir. Burada birden bire bir su peyda olur. Böylece sevgililerin mezarlığı, cennet bahçesi hâline gelir. Kâbe ile Rum arasındaki bu yer, her yıl pek çok kimse tarafından ziyaret edilir. Buna göre, mezarlıkların bakımlı, temiz ve yeşil olması gerekmekrtedir, hatta ölülerin mezarına ağaç da dikilmelidir. Mezarlar insanlar tarafından ziyaret edilerek ve oralarda dualar okunarak ölenler hatırlanmalıdır.

ö) Konuk ağırlama ve ziyafet: İnsanlar, çeşitli olayları kutlamak ya da birbirini ağırlamak için ziyafet düzenlerler. Bununla ilgili olarak zengin bir tüccar, büyük bir saray yaptırır ve sarayın inşaatı bitince halka büyük bir ziyafet verir. Tüccarın, ziyafet günü telaştan oradan oraya koşuşturduğu görülür. Burada tüccar, sarayının bitişini kutlamak ve ihtişamını halka göstermek için ziyafet vermiştir. Diğer bir hikâyede, Sultan Mahmut külhancıya konuk olur. Külhancı, şahı külanın engüzel köşesine oturtur ve elindeki ekmeğini şahla paylaşır. Burada da, kişinin kendi durumuna göre, elinden geldiğince misafirini ağırlamaya çalıştığı görülür. Köleye Âşık Padişah Kızı hikâyesinde ise, kölenin konuk edildiği içki meclisinde içkinin yanında çeşitli yiyecekler ve mezeler yenir. Âşıkların vuslata erdiği bu yemek, sazlı-sözlü bir eğlence meclisidir.

p) Günlük yaşayışla ilgili diğer âdetler: Kendi Suyundan Bıkan Saka, Bir Zenginin Şerbetçi Çocuğa Aşkı, Sufî ve Bal Satıcısı hikâyelerinde günlük hayatla ilgili başka

unsurlar da bulmak mümkündür. Hikâyelere göre sıcak yaz günlerinde insanların sıvı ihtiyacını gidermesi için sokaklarda su ve şerbet satıldığı anlaşılmaktadır. Kendi suyundan bıkan saka, cami çıkışı insanlara su satan bir başka sakanın suyunun tadına bakmak ister. Zengin adam, bütün varını yoğunu satıp, parasıyla şerbetçi çocuktan her gün şerbet satın alıp içmektedir. Bal satıcısı da ballarını sokaklarda bağıra bağıra satarken sufînin biri, kendisinden hiçe karşılık bal satın almak ister. Sonra sufî ile satıcı, pazarlığa girişir; sufî balı hiçe karşılık almak ister; adam da balını zaten ucuza sattığını söyler. Burada, alış verişin vazgeçilmez unsurlarından biri olan pazarlık olayı dikkat çekmektedir. Bunların yanında toplum yaşayışıyla ilgili bir başka konu da, cinselliktir. Şiblî'nin Bağdat'ta kaybolmasının anlatıldığı hikâyede, insanlar uzun aramalardan sonra Şiblî'yi bir "muhanneshane"de bulurlar. Muhanneshane, eşcinsellerin genelevi olan bir yerdir. İnsanlardan biri Şiblî'ye, ahlâksızların yeri olan bu kötü evde ne yaptığını sorar. O da, kendini tıpkı bu evdekiler gibi, erkek veya kadın olarak hissetmediğini söyler. Bu hikâyeden, şu anda olduğu gibi, o zamanda da eşcinsellerin bulunduğu ve ayrıca bunların da genelevlerinin olduğu anlaşılmaktadır:

Biri didi iy re'īs-i mihterān
Bu senüñ yirüñ degül iy rāz-dān (2096)

Didi Şiblī iy su'āl iden kişi
Ehl-i inṣāf añlar itdügüm işi (2097)

Rūspī mānenddür bil kim bular
Rāh-ı dünyāda ne zenlerdür ne er (2098)

Ben daḫı bunlar gibiyem iy emīn
Līk rāh-ı dīnde iy rāh-bīn (2099)

r) Kadına bakış: Eserde kadına iki bakış söz konusudur. Meselâ Hz. Rabia ile ilgili hikâyelerde kadına olumlu bakılmıştır. Genellikle kadının, Allah âşıklığı konusunda yerine göre erkekten de önde olduğu vurgulanmakla beraber, kadın ve erkekler

arasındaki aşk duygularının anlatıldığı hikâyelerde ise, yoldan çıkarıcı, fettan ve zarar verici olarak gösterilmesi dikkat çekicidir. Örnek olarak Şeyh San'a hikâyesinde anlatıcı-şair, Hristiyan kızın ağzından kadının saçı uzun, aklının kısa olduğunu söyletmiştir:

Didi yā Rab oldı ten ġāyet zebūn
ʿAvratam ʿaḳlum ḳıṣa saçum uzun (1659)

Yine bu hikâyede anlatıcı-şair ağzından olayı anlatan Hüdhüd, kadının evliyayı eşeğe çevirdiğini belirtir:

Evliyāyı çün ider ʿavrat eşek
Saña ne ḳuskun gümüldürük gerek (1291)

Kuşlar, bu yolculuğu yapmak için kuvvetsiz olduklarını söylediklerinde Hüdhüd onlara, eğer bu yolun eri iseler, yola ayaklarını sağlam basıp kadınlar gibi hile yapmamalarını şöyle ifade eder:

İş eriyseñ baṣ ayaḳ ḫoş rāha gel
Çün zenān itme ḥiyel dergāha gel (1919)

Yukarıda kadınların fettanlıkları, hileci ve kurnaz oluşlarıyla ifade edilmiştir. Ayrıca özünde muhannes cevherli olanların, köpek nefislerini durmadan besledikleri söylenerek kadınların nefislerinin elinde oyuncak olan zayıf yaratıklar olduğu belirtilmiştir:

Kim muḫanneṣ-gevher ola ber-devām
Besler ol seg nefsini durmaz müdām (2092)

Şiblî'nin muhanneshanede bulunmasını anlatan hikâyede şeyh, söyledikleriyle kadınlara bakışını da ifade etmiştir. Bir kıla ibretle bakıp kutuyu açtıranın, kendini kadından daha kötü bulacağını, yine kendisini karıncadan daha üstün görenin de kahpe kadın gibi olacağını söyleyerek kahpeliğin kadınlara mahsus bir şey olduğunu belirtmiştir:

Mūya ʿibretle baḳup açsañ ḳutı
Bulasın kendüñi ʿavratdan köti (2103)

Yeg bilürseñ kendüñi ḳarıncadan
Şanma er kendüñi var bil ḳaḥbe zen (2104)

Bir başka hikâyede, birbiriyle kavga eden iki derviş, aralarında anlaşamaz ve kadıya giderler. Kadı da onlara çok kızar. Üstlerindeki bu dervişlik elbisesiyle düşmanlığın bir arada bulunamayacağını, üstlerinde bu elbise olmaktansa, kadın gibi yüzlerini peçeyle örtmelerinin daha iyi olacağını söyleyerek onları kadın gibi kavgacı ve hissî davranmakla itham eder:

Zen gibi olmaḳ yüzüñüzde peçe
Yegdi egnüñüzde olmaḳdan keçe (2118)

Sultan Mahmut'un sultanlığı Ayaz'a verdiği hikâyede askerler ve beyler Ayaz'ı kıskanarak böyle davranmasının yanlış olduğunu sultana söylerler. Bunları duyan akıllı Ayaz, sultanın bu teklifini kabul etmez ve askerlerle, devlet işleriyle uğraşırken şahını düşünmekten geri kalacağını söyler. Bundan sonra anlatıcı-şair devreye girerek kulluğun Ayaz'dan öğrenilmesi gerektiğini ve lâyık kul olanın, kadın da olsa, bu yolda hoş bir er olacağını söyler:

Çün giçesin her ikiden ferd sen
Ger zen iseñ olasın ḫoş merd sen (3392)

Hz. Abbase'nin âşık ve maşuku tarif ederken kadınların Allah âşıklığı konusunda, şöyle söylediği görülür:

Birine ʿAbbāse dir iy ʿışḳ eri
Ḳanġı mürdeyi ki ʿışḳ eyler diri (3900)

Merd ise zen ṭoġırur ol iy laṭīf
Ger zen ise ṭoġırur merd iy şerīf (3901)

Ṭoġdı zen Ādemden işitdüñ ḫaber
Ṭoġdı Meryemden işitmedüñ mi er (3902)

s) İlim anlayışı: Eserde ʿAṭṭār döneminin felsefe anlayışı ile 16. yüzyılın ilim anlayışını bulmak mümkündür: Aristo'nun Ölmek Üzere Olan İskender'e Öğüdü hikâyesinde, Yunan felsefesinin tenkit edildiği ve hikmet ilminde Yunan felsefesine

uyanların dinin hikmetlerinden mahrum kalacağı ve yol erlerine Medine'nin hikmetlerinin yeteceği ifade edilmiştir:

Ḥikmet-i Yūnāniyān içinde sen
Devlet-i rūḥāniyāndansın esen (5027)

ʿİlm-i ḥikmetde çü böyle ḳalasın
Dīn-i ḥikmetde ḳaçan merd olasın (5028)

Her ki bu rehde anuñ adın añа
İʿtibār olmaya dīn içre añа (5029)

Şunda kāf-ı küfr iy şīrīn-edā
Felsefe fāsından ol yegdür bañа (5030)

Kim küfürden perde açılsa eger
Var ḳudret iḫtirāz ide beşer (5031)

Līk ol ʿilm-i cedel çün ura rāh
Yoḳ saḳınmaġa ʿamel bī-iştibāh (5032)

Dil o ḥikmetden olaydı aydın
Şöyle yana mıdı Fārūḳ-ı güzīn (5033)

Yaḳdı Yūnān ḥikmetin çün şemʿ-i dīn
Şemʿ-i dil ol fenden olmaz aydın (5034)

Ḥikmet-i Yeṣrib yiter iy merd-i rāh
Çün ḳamer Yūnāna saç ḫāl-i siyāh (5035)

Żaʿīfī, eserin içinde yer alan nasihatlerinde oğluna, devrindeki pek çok ilmi öğrenmesini ve vaktini boşa harcamamasını söyler. Buna göre, Żaʿīfī'nin oğlundan öğrenmesini istediği ilimler şunlardır:

Oḳı ṣarf u naḥv ü manṭıḳ hem kelām
Pes maʿānī vü beyān iy nīk-nām (5102)

ʿİlm-i ṭıbb u hendese hey'et nücūm
Ḫoş riyāżiyātdan kesb it ʿulūm (5103)

Fıḳh ü tefsīr ü ḥadīṣ ü hem uṣūl
Bul ferāyiże teyaḳḳunla vuṣūl (5104)

ʿÖmrüñi ṣarf itme ālāta hemīn
Ḥaḳḳı saʿy it bilesin ḥaḳḳa'l-yaḳīn (5105)

Osmanlıda 16. Yüzyıldaki ilim anlayışının gelişmesinde; 15. yüzyılda Fatih'in kurduğu medreseler, padişahın kendisinin ve veziri Mahmut Paşa'nın ilim adamlarını himaye etmesi, serbest düşünceye, ilmî tartışmalara önem verilmesi, ilmî kudrete itibar edilerek yeteneği olan ilim adamlarının korunup kollanması büyük rol oynamıştır. Aynı zamanda Bayezit ve Cem Sultan ile Bayezit'in oğulları da, itinalı bir şekilde tahsil görerek başında bulundukları vilayetlerdeki ilim hareketlerinin gelişmesini sağlamış ve adlarına telif, tercüme eserler yazdırmışlardır. İlmin gelişmesindeki en büyük role sahip olan Fatih'in kurduğu Sahn medreselerinde tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve edebiyat dersleri öğretilmekteydi; fakat öğrenciler, ilk ve orta tahsillerinde hendese, kozmografya ve hesap derslerini gördükleri için fen bilgilerine de vâkıf yetişmekteydiler. Bunun yanında Kanunî zamanında da, riyaziyye, tabiîyye ve tebabet derslerine olan ihtiyaç yüzünden bu alanlara mahsus adam yetiştirmek üzere altı tane daha medrese kurulmuştur (Uzunçarşılı 1983:583-635). Böylece bu devirde medrese eğitimi alan bir genç, hem edebî ilimlerde, hem de fen bilimlerinde gayet iyi bir şekilde yetişmiş oluyordu. Bu sebeple Żaʿīfī de, verdiği öğütlerde, iyi yetişmesi için oğlundan, bütün bu ilimleri öğrenmesini istemiştir.

V- MOTİFLER ve MASAL UNSURLARI

Gülşen-i Sī-murġ'da yer alan hikâyeler, geçmiş zamanlarda yaşayan insanların hayat tecrübelerine dayandığı için motifler açısından oldukça zengindir. Gülşen-i Sī-murġ'daki hikâyeler, konuları bakımından daha çok dinî, tasavvufî ve ahlâkî olmakla beraber, eserin içerisinde aşk konulu hikâyeler de vardır ve motifler

açısından bütün bu konularda yazılmış eserlerle benzerlikler göstermektedir (Alptekin 1997), (Levend 1967:80). Buna göre eserde bulunan ve "Kendisini an'anede muhafaza etme gücüne sahip olan, hikâye etmenin en küçük birimi" (Sakaoğlu 1980:24) olan motifler şunlardır:

1- Rüya: Temelde İslâmiyetin kabullerinden kaynaklanan ve İslâm öncesi bazı unsurların da katılmasıyla devam eden halk inançlarındaki rüya kabulleri, İslâmın rüya hakkındaki hükümlerinin ve tasavvufun rüyayı değerlendirişinin basitleşmiş ve değişmiş şekilleridir. Aşk konulu hikâyelerde görülen rüyalar "Fonksiyon bakımından genellikle emir veya mesaj niteliğindedir." (Yüksel 1990:36,43). Umay Günay'ın Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi (1980) adlı çalışmasında yaptığı tasnife göre "asıl tip" rüyalara örnek olması bakımından Şeyh San'a, rüyasında büyük bir yapının penceresinden bakan Hristiyan güzelini görür ve âşık olur. Daha sonra da rüyanın yorumu için dört yüz müridi ile beraber, Kâbe'den kalkıp Rum diyarına gelerek burayı baştan başa dolaşır ve sonunda rüyasındaki kızın büyük bir sarayın penceresinden bakmakta olduğunu görür ve o an aklı başından gider, yüreğine bir ateştir düşer. Burada hikâyenin konusu, görülen rüya üzerine kurulmakla beraber, rüyanın olayların akışına değişik bir yön kazandırdığı da görülmektedir. Hikâyede yer alan ikinci rüyada ise güneş, Tersa kızının koynuna girerek şeyhin ardınca gitmesini, şeyhi yoldan çıkardığı için imana gelmesini ve temizlenmesini söyler. Bundan sonra kız, güneşten aldığı mesaja göre şeyhin ardından yollara düşer. Bu hikâye dışında eserde rüya motifinin yer aldığı hikâyeler şunlardır: Birinin Rüyasında Sultan Mahmut'u Görmesi, Bir Küp Altını Olan Adamın Öldükten Sonra Oğlu Tarafında Rüyada Görülmesi, Zahidin Bir Katilin Cenaze Namazını Kılmaması, Bir Ulu Zatın Rüyasında Bayezit ve Tirmizî'yi Görmesi, Rüyasında Pirini Gören Derviş, Şiblî'nin Rüyada Görülmesi.

> "Tasavvuf felsefesi içerisinde rüyaya olan ilgi, bütünüyle İslâm kaynaklı olup Kur'an, hadis ve sünnete dayandırılmaktadır. .....Hz.

> Muhammed'in 'Rüya gayb âleminin müjdecilerindendir.' sözlerinden hareketle tarikatte rüyalar, birer müjde olarak kabul edilir." (Yüksel 1996:173-175).

Rüyalar, İslâmî değeri olduğundan insanları etkilemekte ve verdiği mesajlarla onlar üzerinde yaptırımda bulunmaktadır. Bu bakımdan Hüdhüd; kanadının gölgesiyle dünyadaki insanlara şahlık bağışladığı için bir şaha ihtiyacı olmadığını söyleyen Hüma kuşuna, Sultan Mahmud'un rüyada görülmesi hikâyesini anlatır. Buna göre adamın biri rüyasında Sultan Mahmud'u görüp öbür tarafta hâlinin nasıl olduğunu sorar. Sultan da, yaptığı her şeyden tek tek hesaba çekildiğini, dünyada şah olmaktansa fakir bir kul olmayı tercih ettiğini, eğer eline geçirirse Hüma kuşunun kanadını koparacağını söyler.

Diğer bir hikâyede, bir küp altını olan adını öldükten bir yıl sonra oğlu rüyasında görür. Adam, yüzü fareye dönmüş, gözleri yaşlı, altını koyduğu yerde dönüp durmaktadır. Oğul babasına neden bu hâlde olduğunu sorar. Babası da oğluna, dünyadayken para ve altın sevdası olanların, ahirette böyle fare şekline girdiğini, onun için para sevdasından vazgeçmesini söyler. Burada, nefsanî olan kötü hâllerden hırs, hased, cimrilik, kin, kibir, öfke, şehvet gibi durumların her biri için rüyada, o vasfı taşıyan hayvana dönüşme söz konusudur.

Bir başka hikâyede, katilin cenaze namazını kılmayan zahit, o gece rüyasında katilin cennette salındığını görerek şaşırır ve ona bu makamı nasıl bulduğunu sorar. Katil ise, "Sen cenazemi görünce bana acımadın. Senin merhametsizliğine karşı Allah bana merhamet etti." diyerek cevap verir. Burada da rüyanın fonksiyonu, zahidi ikaz edip uyarıcı olamasıdır.

Bir ulu zatın gördüğü rüyayı anlatan hikâyede bu zat, rüyasında Bayezit ve Tirmizî'yi yolda giderlerken görür. İkisi de onu görünce hemen öne geçirir ve överler. Bu kişi, onlara kılavuzluk yapar. Rüyada bu ulu zat, derecesinin yükseldiğini görerek kendi durumuna vâkıf olmuş olur.

Pirini Gören Derviş hikâyesinde derviş, rüyasında şeyhini görür ve ona hâlinin nasıl olduğunu sorar. Şeyhi öldüğünden beri hasretle yandığını ve bu dünyada hayretler içinde kaldığını söyler. Şeyhi ise ona, kendisinin burada, dünyada olduğundan daha fazla hayret içinde kaldığını ve şakınlıktan daima parmağını dişlediğini belirtir. Bu rüyada dervişe, ahiret âleminden haber verilmektedir. Bu da, dervişin üstünlük derecesi ve şevk durumunu anlamasını sağlayan bir şifredir.

Şiblî'yi rüyasında gören yiğit bir er, şeyhe "Allah sana ne yaptı?" diye sorar. Şeyh, hesap esnasında işinin sarpa sardığını, ancak zayıflık ve acizliğine bakarak Allah'ın kendisini affettiğini söyler. Burada rüyanın, salikin durumuyla ilgili mesaj verdiği anlaşılmaktadır.

Buna göre yukarıdaki hikâyelerin kahramanları genellikle tarikat üyeleri olduğundan, tarikatlerde rüyanın en önemli fonksiyonlarından biri, kişinin tarikate girişinde, bir mürşide bağlanma veya bağlılığın kuvvetlenmesinde, doğrudan doğruya ya da sembollerle yol gösterici olmasıdır. Mürşit rüyalarının hemen hepsinde bu durum söz konusudur. Böylece salik, kendi üstünlük derecesini ya da derece kaybını, hak ve batıl ile şevk durumunu tayin etmiş olur (Yüksel 1996:234).

2- Taş kesilme: Bu motifin temelinde şekil değiştirme yatmaktadır. Dünyayı süsleyen en zengin motiflerden biri şekil değitirme olup, yüzlerce efsanenin temelinde bu değişiklik kavramı bulunmaktadır. Şekil değiştirmenin amacı, bir efsanede yer alan canlı veya cansız unsurların bir üstün güç tarafından cezalandırılması veya bir felâketten kurtulması için o andaki şeklinden daha farklı bir şekle çevrilmesidir (Sakaoğlu 1980:23-53). Buna göre Suya Acı Tat Veren Testi hikâyesinde, asırlar önce ölen adam, ölümün acısından kurtulmak için asırlar boyunca şekilden şekile girmiş; testi olmuş, bardak olmuş, küp olmuştur, ama ölümün acısından kurtulamamıştır. Genellikle değişikliğin temel sebebi cezalandırma olmakla birlikte, felâketten veya sonu felâkete varabilecek kötü durumlardan

kurtulmak için de şekil değişikliği söz konusu olmaktadır; tıpkı bu hikâyede olduğu gibi.

Şekil değiştirmeler içinde en çok örneği görülen bir başka motif de, taş kesilmedir. Taş kesilmelerde görülen değişme, tam olarak bir şekil değişikliği olmayıp, "taş olma" veya "taşa dönüşme" demek olan şeklini muhafaza ederek taşlaşmadır. Hikâyeye göre, adamın biri Çin dağlarında taş kesilir. Bu adamın adı "Bilgi"'dir. Bilgi'nin taş kesilmesinin sebebi ise, cahil, gayretsiz ve himmetsiz kimselerin çokluğu ve onların tavırları yüzündendir. Burada taş kesilme motifi açısından orjinal olan; genellikle insan, hayvan, bitki, eşya ve dev, ejderha gibi tabiat üstü varlıklar taş kesilmelerine rağmen, burada soyut bir kavram olan "bilgi" taş kesilmiştir. Taş kesilmenin esas sebebi, iyiler için bir kurtuluş, kötüler için ise bir cezadır. Burada Bilgi'nin kötülerin elinden kurtulmak için taş kesildiği anlaşılmaktadır. Ancak Peygamber'in "İlim Çin'de de olsa arayıp bulunuz." sözü gereği, onu arayıp bulup taş kesilmekten kurtarmak gerekir.

3- Cansız varlıkların dile gelmesi: Şeyh San'a hikâyesinde güneş, Tersa kızının rüyasına girerek onunla konuşur. Suya Acı Tat Veren Testi hikâyesinde Hz. İsa, dereden ve testiden içtiği sulardaki tat farkı karşısında şaşırınca testi dile gelerek bu işteki sırrı açıklar. Aslında o, çok önceki zamanlarda yaşamış bir adamdır. Öldükten sonra üzerinden asırlar geçtikçe onun toprağından testi, bardak ve küp yapmışlardır. İçindeki suyun tadının acı olması ise, ölümün acısındandır. Testinin dile gelmesinde aynı zamanda insanın nesneye dönüşmesi motifi de görülmektedir. Tasın dile geldiği hikâyede, kardeşleri, kıtlıktan bunalmış bir hâlde Hz. Yusuf'tan yardım istemek üzere yanına gelirler. Yüzü örtülü olduğu için onu tanıyamazlar. Hz. Yusuf, önündeki tasa vurunca tastan bir ses, bir inilti duyulur. Yusuf onlara, tasın ne dediğini sorar. Onlarda bilmediklerini söylerler. Bunun üzerine Yusuf, tasın dediklerini kardeşlerine aktarır. Buna göre tas, Yusuf adındaki kardeşlerine ne olduğunu sorar, sonra da onu nasıl kuyuya atıp kervancı başına sattıklarını anlatır.

Cansız varlıkların dile gelmesi motifine gaipten ses gelmesini de eklemek mümkündür. Adı olup, kendi görünmeyen bir melek olan Hatif, sık sık hikâyelerde kendini göstererek hikâye kahramanlarıyla konuşur, onlara ne istediklerini sorar. Bunların dışında, Gülşen-i Sī-murġ'un giriş bölümünde telmih yoluyla "Hannâne" direğinden de bahsedilmektedir. Gerçekten bu direk dile gelip Peygamber'le konuşmuştur. Peygamber, kendisine inanlarla birlikte Medineye göçtüğünde, orada yapılan mescitte önceleri cuma hutbelerini "Ḥannâne" isimli bir direğe dayanarak okumaktayken, minber yapıldıktan sonra hutbeyi, minberde vermeye başlar. Ancak bir gün direğin inlediği duyulur. Direk, artık Peygamber kendisine dayanmadığı için ona olan hasretinden ağlayıp inlemektedir. O gün orada bulunanların hepsi bu olaya şahit olmuştur (Gölpınarlı 1989:208). Ayrıca bir başka hikâyede de, adamın biri ile denizin karşılıklı konuştuğu görülmektedir.

4- Bir işi belli bir zamanda yerine getirme: Bu motif, yasaklarla ilgili olup, Şeyh San'a sevdiği kıza kavuşmasının şartı olarak mehir bedeli olan bir yıl domuz çobanlığı yapma işini kabul eder. Aynı şekilde, köpekçinin kızına âşık olan derviş de, âdet gereği kızı alabilmek için bir yıl boyunca pazarda köpek satıcılığı yapar.

5- Hayvanlarla ilgili motifler: Eserin içindeki hikâyelerin bazılarında hayvanların konuştuğu görülür. Meselâ Avcıdan Kaçan İki Tilki hikâyesinde dişi tilki eşine, nerede buluşavaklarını sorar. Eşi de kürkçü dükkânında diye cevap verir. Bunun dışında, çerçeve hikâye zaten kuşların karşılıklı konuşmalarından ibarettir. Kendilerine lider arayan kuşlar, liderlerini bulmak için Hüdhüd'ün rehberliğinde yola çıkarlar ve kafalarına takılan her türlü soruyu Hüdhüd'e sorarlar. Hüdhüd de, onlara ikna edici cevaplar verir. Yine Kuş Sesine Kapılan Zahit hikâyesinde zahit, güzel sesli bir kuş ile ahbap olur ve bütün sırlarını bu kuşa söyler, kuş da ona arkadaşlık yapar, sırlarına ortak olur. Bir başka hikâyede de adamın biri dağlarda vahşî hayvanlarla dostluk kurar. Bunların dışında Köpekle Şeyh hikâyesinde, pis bir köpeği çekinmeden kucağına oturtan şeyhin nefsi, bu pis köpeğe benzettiği

görülmektedir. Şeyh, kucağında pis köpekle kendisini görüp şaşıranlara, herkesin içinde zatan bir tane böyle pis bir köpeğin bulunduğunu, herkesin pisliğinin içinde gizli olduğunu söyler. İnsanın içi, bu köpeğin dışı gibi pis olduğu müddetçe köpekten kaçmasına gerek yoktur. Başka bir hikâyede, sinek ve pirenin bir dervişi rahatsız etmeleri ve onu uyutmamaları anlatılır.

6- Padişahların bir sebeple askerlerinden ayrı düşmeleri: Sultan Mahmut, bir gün askerinden ayrı düşer ve rüzgârlar gibi dönüp dolaşırken deniz kenarında balıkçı bir çocuğa rastlar. Bir başka hikâyede ise Sultan Mahmut, avlanırken askerinden ayrı düşer. Bu arada yaşlı bir diken satıcısı görür. Adamcağızın satmak için toplayıp eşeğine yüklediği diken demetleri çözülür ve yere düşer. Sultan bu adama yardım eder. Burada her ne sebeple olursa olsun sultanın askerinden ayrı düşmesi, ihtiyacı olanlara yardım etmek içindir.

7- Ağaç dikme: Şeyh San'a hikâyesinde, şeyhin müritleri, Tersa kızıyla şeyhi aynı yere gömer ve başlarına da bir servi ağacı dikerler. Buradaki ağaç dikme olayının temeli Hunlar dönemine kadar çıkmaktadır. Hun, Tabgaç ve Kagnılı boylarında, tıpkı Çin'de olduğu gibi, ağaç dibinde yer tanrısına kurban vermek için yapılan törenin başka şekilleri görülmektedir. Güz mevsiminde yapılan bu törene göre bir orman, ağaç veya bir dal etrafında yarış yapılıyor yahut da kötü ruhlardan arınılmak istenen bir yerde yer tanrısına kurban verilip buraya bir ağaç dikiliyordu (Özkırımlı 1982). Bu hikâyede, bu olayın İslâmiyetle beraber değişen şekli görülmektedir. Bu olay, insanları kurban edip ağaç dikmek yerine, ölenler için onların mezarlarına ağaç dikilmesi şekline dönüşmüştür. Yine burada ağaç dikme motifiyle beraber, olmayacak şeylerin olması motifine örnek olarak servi ağacının meyve verdiği görülmektedir.

VI- HİKÂYELERDEKİ DİNÎ, TASAVVUFÎ ve AHLÂKÎ UNSURLAR

Gülşen-i Sī-murġ, tasavvuftaki "vahdet-i vücut" meselesini temsilî bir surette anlatmaktadır. Çerçeve hikâyede yer alan ve tasavvufta mürşidi temsil eden Hüdhüd, bu "varlığın birliği" meselesindeki unsurları, müritleri olan kuşlara hikâyeler şeklinde somutlaştırarak ve anlaşılır bir hâle getirerek anlatmakta ve Sī-murġ'a ulaşmak isteyen kuşların yapacağı yolculukta onkara yol göstererek ruhlarının olgunlaşmasını, yani "insan-ı kâmil" olmalarını sağlamakatadır. Aynı zamanda Hüdhüd, Hakk'ın tecellîsi demek olan "zuhur"la, aynı olarak orataya çıkma demek olan "taayyun" arasındaki süreçte, "Hikâyet" başlığı altında daha önce yaşanmış hayat tecrübelerinden örnekler vererek insan ruhunun gelişmesi ve olgunlaşmasını sağlamaktadır. Eserde, "Hikâyet" başlığı altında geçmiş tecrübelerden örnekler verilmesinin amacı; tıpkı Kur'an'da olduğu gibi, ilim, idrak ve seviyesi ne olursa olsun akıl sahibi bütün insanlara hitap ederek kıssadan bahsetmek ve bu yolla anlaşılması, yapılması zor olan unsurları anlaşılır ve yapılabilir bir hâle getirmektir. Böylece eserde, bir taraftan tasavvuftaki "vahdet-i vücut" meselesine açıklık getirilirken, diğer taraftan da insanın ruh sağlığını korumada ona yol göstererek ruhundaki "ayrılık"tan kaynaklanan sıkıntı ve bunalımlarına çözümler sunulmaktadır. Bu dünyadaki sıkıntı ve ayrılıkların asıl kaynağı, tamamen izafî olup ukbaya dönüş için bir olgunlaşmadan ve de aslına kavuşmadan ibarettir. Buna göre ruhun olgunlaşması için bir eğitime ihtiyaç vardır. Bu eğitim de

> "Kur'an ve hadislerde yer alan, insanın mistik yönüne ve gönül terbiyesine işaret eden, maddenin ve dünyanın geçiciliğini işleyen, kalbî davranışları esas alan kaidelerin değişik yorumlarından ibaret bir ahlâk ve tefekkür sistemi" (Kara1995:18)

demek olan tasavvufla mümkündür. Bu bakımdan eserde baştan sona kadar bu konular işlendiğinden bunlar, birbirine karışmış olup dinî, tasavvufî ve ahlâkî unsurları birbirinden ayırmak oldukça güçtür.

Eserde yer alan hikâyelerin hemen hemen tamamında maddeye karşı bir tavır söz konusudur. Çünkü madde sürekli olmadığı için insanı tatmin etmemektedir. Bu dünya geçici ve boştur, yalandır ve bir hiç üzerine kurulmuştur. Kişinin bakıp hep "hiç"i görmesi gerekir ki, böylece bu dünyaya meyl etmemiş olsun:

Pes hevā ne üzredür hīç üzredür
Hīçdür hīç üzre baḳ hep hīç gör (56)

Ṣun'ını fikr eyle kim ol pādişāh
'Ālemi hīç üzre eyledi nigāh (57)

Ẕātınuñ her cüzv ü kül bürhānıdur
'Arş u ferş ü yir ü gök sulṭānıdur (58)

Çün ḳamuyı ḳıldı hīç üzre o yek
Hīç olur her cüft ḳalur yine tek (59)

Böylece "hiç" üzre bakan insan o büyük padişahın sanatının farkına varacak ve her şeyin ondan olduğunu anlayacaktır. Bu yüzden Hüdhüd de, Sī-murġ'a ulaşmak isteyen kuşlara, en başta o büyük padişahın özelliklerini anlatır. Bunun yanında Bal Satıcısı ve Sufi hikâyesinde sufinin, adamın balını hiçe karşılık satın almak istediği için makamının yükseltildiği görülür. Eserdeki bir hikâyede, bir meczup iki dünya hakkındaki görüşlerini anlatır. Buna göre, dünyanın yalan olduğu ve geçiciliği ölümle vurgulanmıştır. Ölümden kurtuluş yoktur. İnsan ne yaparsa yapsın ölümden kaçamaz, her an ecel kapıda beklemektedir. Hikâyeye göre, adamın biri, belki ölümü olur diye kimsenin elinden şerbet içmez. Kendilerine çok büyük ve lüks saraylar yaptıran tüccarla padişah, yaptırdıkları sarayların ne kadar güzel ve kusursuz olduğunu insanlara gösterdiklerinde onlara en güzel dersi yoksul dervişler vermiştir. Bu sarayların bir gediği vardır; o da ölümdür. Eserde ölümle ve ölümden sonra gelen kabir azabı, cennet-cehennemle ilgili pek çok hikâye vardır. Meselâ babası ölen çocuk, hayatının en kötü gününün babasının öldüğü gün olduğunu söylediğinde derviş, ona babasının işinin çok daha zor olduğunu söyleyerek kabir

azabının zorluğunu vurgulamıştır. Yine kabir azabıyla ilgili Münker ve Nekir meleklerinin sorgularını anlatan hikâyeler vardır. Örümcekle Sinek hikâyesinde ise örümcek, nice emekle bir ağ örer, avını yakalayınca önce kanını kurutup sonra da azar azar yer. Ancak bir gün, evin sahibi elinde bir çöple gelir ve ağı bozar. Böylece ne sinek kalır; ne de örümcek. Bu hikâyede, bir gün dünyanın sahibi olan Allah, dünyayı yok ettiğinde, yani kıyamet koptuğunda geriye insanların amellerinden başka bir şey kalmayacağı anlatılmıştır. Kıyamet gününün anlatıldığı bir başka hikâye ile de bu desteklenmiştir. İnsan, Tanrı ve ölüm karşısında acizdir. Hiçbir şey değildir; hatta bir zerre bile değildir. Bunun için insanın her hâl ü kârda Allah'a sığınması yürekten teslim olması gerekmektedir. İnsanoğlu, başına gelen her felâkette Allah'a sığınmalıdır çünkü hayır da, şer de Allah'tandır. Bu yürekten teslimiyetin en güzel örneklerini Cüneyd-i Bağdadî, Şeyh Harkanî ve Hoca Ahmet Yesevî göstermişlerdir. Üçünün de oğlu öldürüldüğü hâlde yine istiflerini bozmadan işlerine devam ederek Allah'a sığınmışlar ve sabır istemişlerdir. Eserde sabrın faziletlerini anlatan hikâyeler de vardır. Meslâ Hz. Bilâl günde yüz kamçı yemesine rağmen sabreder ve dilinden "Yā Aḥad" kelâmını hiç düşürmez. Bir kimse, sıkıntıya düştüğünde eğer sabrederse, Tanrı tarafından kendisine bir hazine verilir, kendisine binlerce yardım ulaşır. Şeyh Mihne ve Yusuf-ı Hemdan da sabrın faziletlerini anlatmışlardır: Er gibi sabr etmelidir ki, kişinin çektiği sıkıntılar, dertler sonunda hoşluklara vesile olsun.

Ol ki ṣūretden saña bir renc irer
Bil ṣıfat görenlere bir genc irer (2639)

Yüz ʿināyet olur anuñ her demi
Gösterür iḥsānı biñ biñ ʿalemi (2640)

Ṣabr lāzımdur ṭalebde ide merd
Ṣabrı ammā ḳande bulur ehl-i derd (3608)

Ḫ͡āh ü nā-ḫ͡āh eyle ṣabr üftāde çoḳ
Tā bulınca rāh-ber gözi açuḳ (3609)

Er gibi ol ṣabr idüp ḳan eyle nūş
Saña bir iş göstere tā derd-i ḫoş (3614)

Ṣabrı çoḳ itmek gerekdür ṭālib er
Her kes olmaz ṭālib-i ṣābir eger (3625)

Şeyh San'a da, tersa kızının aşkının zor olduğunu, ancak sabrın âşıklar için "utanmak" demek olduğunu belirtir. Daha sonra kız, şeyhe kendisini alabilmesi için mertler gibi sabırlı olmasını söyler :

ʿIşḳ-ı tersā-zāde müşkil kārdur
ʿĀşıḳa ṣabr u taḥammül ʿārdur (1299)

Tīz-rev ḫurşīd gibi ferd ol
Merdler ṣabrını eyle merd ol (1491)

Cüneyd-i Bağdadî'ye adamın birinin, erde gönül hoşluğunun nasıl meydana geleceğini sorması üzerine şeyh, kişinin aczini görene kadar sabretmesiyle gönül huzurunun bulunacağını ifade eder:

Ḫoş-dilī erde ḳaçan ḥāṣıl olur
Didi şol dem dil ki derd ü ġam bulur (2675)

Ẕerreveş ṣabr eyle olup bī-ḳarār
Tā görince ʿaczüñi sen āşikār (2686)

Bir müflisin Ayaz'a âşık olduğu hikâyede müflis, sultana, kavuşma neşesi olanın ayrılığa sabretmesinin şart olduğunu şöyle söylemiştir:

Ol ki var ʿıyş-ı vaṣaldur sende bes
Derd-i hicrāna ṣabar ḳıl bir nefes (3729)

Çerçeve hikâyeye göre, kuşlar Sī-murġ'un yanına vardıklarında onları bir çavuş karşılar. Kuşlar da, çok uzaklardan geldiklerini, Sī-murġ'a ulaşabilmek için sabredip ümitlerini kaybetmediklerini söylerler:

Dūrdan geldük ümīdile ṣabūr
Bize bu ḥażretde ola tā ḥużūr (4611)

Kişinin başına gelen belâ ve sıkıntılara sabretmesi kemâline göredir. Herkes olgunluk derecesine göre, başına gelenlere ya sabreder ya da sabredemez:

Ṣabr-ı kes ṣābir kemālince olur
Ḳūt-ı ḥayvān ḥasb-i ḥālince olur (3820)

Kişinin sabretmesinde nefis bir engeldir. Kişinin başına gelen dert, sıkıntı ve çileye sabredebilmesi için nefsini eğitmesi gerekir. Şeytan, her an insanı yoldan çıkarmaya uğraştığı için, insana nefsi yoluyla tebelleş olur. Bu bakımdan kötü nefisten kurtulmak gereklidir. Nefisten kurtulmak için de, gönül aynasını cilâlamak şarttır. Kâfir nefsi öldürüp mü'min olup belalardan kurtulmalıdır:

Nefs-i ẓulmāniye yoḳluḳdan libās
Vir cilā āyīne-i dil dutdı pas (246)

Ḳatl-i nefs-i kāfir eyle mü'min ol
Öldürüp nefsüñ belādan eymin ol (620)

Eserin içerisinde nefsi anlatan pek çok hikâye vardır. Köpekle Şeyh hikâyesinde nefis, pis bir köpeğe benzetilmiştir. Mezar kazıcılığı yapan bir adam ise, nefsinin yetmiş yıldır kazdığı mezarları ve ölüleri gördüğü hâlde akıllanmamasından dert yanar. Bir başka hikâyede de Hz. Abbas nefsi anlatır. Buna göre dünya kurulduğundan beri yüz yirmi dört bin peygamber geldiği hâlde bu kâfir nefis, ne bir an Müslüman olmuş, ne de yok olup gitmiştir. İnsan, içinde beslediği kâfir nefsin hükmündedir. Bu köpek nefsi, erlikle bağlayan kişi, bir arslanı kementle tutmuş gibi olur. Bu köpeği sağlam iplerle bağlayanın toprağı başkalarının kanından daha iyidir. Doğrudan doğruya nefsi anlatan hikâyelerin yanında, bütün eser içinde sık sık nefisten ve onun nasıl yok edileceğinden bahsedildiği de görülmektedir: Özellikle Hüdhüd'ün kuşları yolculuğa davet ettiği ve on kuşun mazeret getirdiği bölümde nefsin değişik varlıklara benzetilmesi dikkat çekicidir: Aşk elestini candan işitenin,

nefisten uzak durması gerekir. Nefsin arzu ve istekleri belâ tuzağı gibidir. Can kuşu o tuzağa düştü mü, mübtelâ olur. Aşağıdaki beyitte nefs, belâ tuzağına benzetilmiştir:

Çün işitdüñ ʿışḳ elestin cāndan
Ol belāsından bu nefsüñ dūr sen (655)

Çün hevā-yı nefsdür dām-ı belā
Murġ dāma düşse olur mübtelā (656)

Aşağıda nefsin çeliğe benzetildiği görülmektedir:

Nefse peyvend olma k'oldur rāh-zen
Laḥn-ı ḥalḳuñ reh-nümā ḳıl ḫalḳa sen (662)

Şiddet itme eyleyüp cāna hücūm
Nefs pūlādın çü Dāvūd eyle mūm (663)

Aşağıdaki beyitlerde nefis, insanı yutan kocaman bir balıktır:

Māhī-i nefsüñ olan ser-geştesi
Ḳıl ḥaẕer tā olmayasın küştesi (679)

Māhī-i bed-ḫ̲ūāhdur kes başını
Göresin kevneynüñ için daşını (680)

Māhī-i nefsüñden olan ger ḫ̲alāṣ
Olasın Yūnusa mūnis yār-ı ḫ̲āṣ (681)

Aşağıda nefis, kurnaz bir kişiye benzetilmiştir:

Nefse uyma gel beni işit beni
Ṣuya iltür getürür ṣusuz seni (893)

Aşağıda Hüma kuşu nefsinden kurtulmak için daima onun önüne kemik atmaktadır:

Bulmaġıçün rūḥ bu segden amān
Ataram seg nefsüm aġzın'üstüḫ̲ān (954)

Üstüḫ̲ān it nefse virürüm müdām
Anuñiçün buldı cān ʿālī maḳām (955)

Eserde kuşlar, zaman zaman Hüdhüd'e, nefislerinden nasıl kurtulacaklarını sorarlar. Hüdhüd de, nefsin nasıl terbiye edileceği konusunda onlara öğütler verir:

Nefsile dil cengi her dem saḫt olur
Nefsile ceng itmeyen bed-baḫt olur (1706)

Kim muḫanneṯ-gevher ola ber-devām
Besler ol seg nefsini durmaz müdām (2092)

Didi biri nefs düşmendür bana
Rāh-zenle niçe gidem ben aña (2140)

Nefs-i seg dutmaz sözümi rūz u şeb
Nice ḳurtaram elinden cān ʿaceb (2141)

Bir gözi yoḳ nefsüñüñ hem şaşıdur
Kāfir ü kelb İblīsüñ yoldaşıdur (2145)

İstesün tek kimse nefsüñden yalan
Nefs yalandan semirür her zamān (2146)

Nefs-i seg bir yüzden olmaz hīç eyü
Līk semrür ol yalandan çün eyü (2147)

Öñi ṣoñı oldı çün ġaflet hümūm
Hīç ıṣlāḥ ola mı bu nefs-i şūm (2152)

Bu següñ çoḳdur cihānda bendesi
Bende-i nefs olur insānuñ ḫası (2154)

Cān vücūd-ı nefsile nā-ḫoş olur
K'anda şehvet dūzaḫī āteş olur (2155)

Padişahın bir sufi ile konuştuğu hikâyede padişah, sufîye kimin daha iyi olduğunu sorar. Bunun üzerine sufî, padişaha şöyle cevap verir:

Dīn ẕevḳin görmedüñ zīrā ki sen
Nefsüñe oldı senüñ merkeb beden (2184)

Rūşenī-i rāha maġrūr olmaġıl
Kim seni nefsüñ ḳılur żāll ü mużill (3174)

Sakalı yüzünden gurura kapılan bir zahite Hüdhüd, nefsinin Firavun'a, şeytanının da Haman'a benzediğini söyler:

Tā ki sende nefs ü Şeyṭānī olur
Sende Fir'avnī vü Hāmānī olur (3248)

Bir başka hikâyede Şeyh Mihne'nin yanına gelen bir sarhoş, hayatı boyunca nefsine uymamaya çalıştığını ve dünya metaına heves etmediğini söyler:

Ḳādir olduġumca itdüm ḥabs-i nefs
İtmedüm dünyā metā'ına heves (5227)

Bir başka hikâyede nefs, ejderhaya benzetilmiştir. İnsanın içi, yüzlerce ejderhanın dolu olduğu bir külhan gibidir. Kişi durmadan bu ejderhaları uyku ve yemekle ağırlamaktadır:

Sende külḫen var içi pür-ejdehā
Ġaflet idüp anları ḳılduñ rehā (3214)

Perverişde ḳoduñ anları 'aceb
Ḫurd u ḫ̲ᵛāb u ni'met içre rūz u şeb (3215)

Ebu Ali'ye hediye getiren yaşlı kadın, insanın içindeki kötülükler ve onların ana kaynağı olan nefs ve benlik için şöyle söylemiştir:

Neyledi bilseñ seni bu varlaḳ
Külḫenüñ ṭoldurdı hep murdārlaḳ (4085)

Perde altında yılan 'aḳreb ṭolu
Kendülerin gizleyüp uyur ḳamu (4086)

Cismüñ efʿîlerle pürdür iy cüvān
Özlerin senden idüpdürler nihān (4087)

Ḳılca olsañ birinüñ emrine rām
Ola her biri yüz ejderce müdām (4088)

Her kişinüñ dūzaḫı var ṭolu mār
Dūzaḫı pāk it ki var öñüñde kār (4089)

Eserin içinde başından sonuna kadar nefis ve nefsin insana yaptığı kötülüklerle ilgili pek çok beyit bulunmaktadır. Dolayısıyla kişinin, yoldan çıkarıcı bu pis nefisten kurtulması şarttır. Bu da ancak, Peygamber'in söylediği "Ölmeden önce ölünüz." hadisinin yerine getirilmesiyle mümkündür. "Bu hadisin sırrınca ölenler için ebedîlik vardır." (Kavalcı 1990: 352). Bu hadisin sırrına vâkıf olup nefisten kurtulmak da belli bir eğitimi gerektirmektedir.

> "Mistik hareketler, belli bir terbiyeyi belli bir eğitimle vererek insanı arzulanan noktaya ulaştırır. Bu yolculuk, mistik hareketin esaslarına göre çok uzun ve çok meşakkatli olabileceği gibi, çok kısa ve daha kolay usûllerle de olabilir. Bu yolculuğun başarılı olmasında çile çeken tâlip kadar, terbiyesini üstlenen üstadın kabiliyeti de önemlidir." (Kara 1995:13).

Eserde yer alan hikâyelerde üstadın önemi üzerinde de durulmuştur. Bunun dışında çerçeve hikâyede kuşlar Sīmurġ'u bulmak için toplanıp bir yolculuğa çıkmaya karar verirler. Ancak, yolu bilmediklerinden kendilerine yol gösterecek bir kılavuza ihtiyaçları vardır. Bu sebeple bilgili ve tecrübeli bir kuş olan Hüdhüd'e giderek, yardım isterler ve o da kabul eder. Sonra kuşlar yolculukla ilgili bütün endişelerini Hüdhüd'e söyler ve ondan sorularına cevap vermesini isterler. Hüdhüd, yolculukla ilgili bütün zorlukları anlattığında kuşlar, kendisine bu ulu makamı nasıl bulduğunu sorarlar. O da, Hz. Süleyman'ın gözü bir an üstüne düştüğü için bu makamı bulduğunu, buranın altınla, gümüşle elde edilemeyeceğini, sahip olduğu bu devletin bir bakıştan meydana geldiğini, bu ulu makamın ibadetle de elde

Çıḳup üstine oturdı ol senüñ
Zīr-i pāyında esīrisin anuñ (2185)

Bindi saña başuña urdı yular
Ḳodı zaḥmetde seni leyl ü nehār (2186)

Her ne emr iderse dutup aña gūş
Ḳamu diler dilemez işlersin uş (2187)

Līki ben dīn sırrın añladum tamām
Bāña ḳıldum ḫar seg-i nefsüm müdām (2188)

Nefs-i segden iy gören kimse ḫoşī
Düşdi cānuñ içre şehvet āteşi (2191)

Ḳıldı şehvet nārı çün ābuñ hevā
Cism ü dilde oldı şerʿ ü dīn hebā (2192)

Bu hikâyede sufî, padişaha nefsinin ne kadar kötü olduğunu anlatmaktadır. Buna göre, din zevkini bilmeyen kimselerin bedenleri, nefislerine merkep olur. Nefis, eşek olmuş bedenin üzerine oturarak kişiyi esir alır, ona yular takarak gece gündüz eziyet çektirir. O ne emrederse, hemen kişi yerine getirir. O köpek nefisten hoşluk görenlerin canının içine şehvet ateşi düşer ve bu ateş, kişinin her şeyini boşa giderir; kişi dinini, diyanetini kaybeder.

Yine nefisle ilgili olarak, Şeytana kanan kuşun sorusuna karşılık Hüdhüd, nefsin arzularını yerine getirmenin Şeytan'dan olduğunu, nefsin bir arzusunu yerine getirince binlerce Şeytan doğduğunu, bu dünya zindanında Şeytan'ın, insanı nefsi sayesinde yoldan çıkardığını, bu yüzden yoldan çıkarıcı nefisten kaçıp kurtulmak lâzım geldiğini söyler:

Didi nefs-i seg öñüñde ola çün
Eylemez İblīsi biñ ḳamçı zebūn (2213)

ʿİşve-i İblīs telbīsüñ durur
Ārzū-yı nefs İblīsüñ durur (2214)

Viresin bir ārzūsın ger tamām
Ṭoġa yüz İblīs nefsüñden müdām (2215)

Oldı dünyā külḫanı zindān-ı ġam
Yol uracaḳ yir budur Şeyṭāna hem (2216)

Yol uracaḳ yirden ḳaç ḳıl ḥazer
Tā ki İblīs itmeye saña żarar (2217)

Altını seven kuşa Hüdhüd, nefsin hazlarına yenilenlerin, yerlerinin her zaman belâ tuzakları olduğunu söyler:

Ḥaẓẓ-ı nefse ṣayd olanlara vāy
Kim belā dāmı durur anlara cāy (2299)

Oğlu Ölen Baba hikâyesinde babası, oğlunun arkasından, "Dünyanın sefasını süremeden gitti oğlum!" diye ağlarken bir âşık, babaya şöyle cevap verir:

Ḳomaġıl nefs-i ḫasīsüñ revṣde
Kim ḳalur cān-ı nefīsüñ levṣde (2431)

Bir başka hikâyede de Şeyh Harkanî, ölürken müritlerine nefislerini öldürüp doğru ve dürüst kul olmalarını söyler:

Hem bıraḳ kendüñi hem ol ṭoġru ḳul
Nefsüñi öldür dürüş dil-zinde ol (2770)

Mağrur kuşun sorusuna karşılık Hüdhüd, aşağıdaki şekilde cavap vererek canına nefsin eli değen kimselerin beynine, Şeytan'ın gelip yerleştiğini, o yüzden bu yolda gurura ve kibire kapılanların nefisleri yüzünden zillete düştüklerini söyler:

Didi iy İblīs-ḫū Şeyṭān-ṭāb'
Ṣaḳlayan benlik bütin der-zīr-i żab' (3168)

Cānuña nefsüñ elin ṣunmış tamām
Dīv maġzuñ içre eylemiş maḳām (3170)

edilemeyeceğini, ibadetle elde edilmiş olsaydı İblis'in de böyle bir makama ulaşması gerektiğini söyler. Ancak bu makama ulaşmak için ibadet etmek de gereklidir. Bu makam tek başına ne ibadetle elde edilebilir, ne de ibadet olmadan bu iş olur.

Ṭāʿatil'olmaz bu iy gönli açuḳ
K'eyledi bu ṭāʿati İblīs çoḳ (1809)

Her ki dir ḥācet degül ṭāʿat baña
Seng-i laʿnet başına dāyim yaġa (1810)

Ḳoma elden ṭāʿati sen bir nefes
Ṭāʿate umma bahā iy hīç-kes (1811)

Ṭāʿatile ʿömrüñe vir iḫtitām
Kim Süleymāndan naẓar ire müdām (1812)

Çünki maḳbūl-i Süleymān olasın
Umduġuñdan daḫı artuḳ bulasın (1813)

ʿĀlem içre ger ḫaṭā bisyārdur
Uş büyük fāḥiş ḫaṭā inkārdur (1907)

Burada Hüdhüd ağzından "insan-ı kâmil" olmanın şartları belirtilmiştir. Bunun için Peygamber'in koyduğu ölçü ise, "Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışmalıdır." hadisidir. Bu işte kim, "Bana ibadet gerekmez." derse, lânet taşları onun başına yağar. Bunun için ibadeti elden bırakmamalıdır, ancak tek başına onun da kıymeti olmaz. Kişi ömrünün sonuna kadar ibadet etmelidir ki, ona Süleyman'dan bir nazar değsin de, makbul olsun, umduklarını fazlasıyla bulsun. Eğer kişi inkâr ederse işte o çok büyük hata olur. Bu sebeple kişi inkâr etmemeli halis bir kalple dinin hükümlerini kabul etmelidir.

Eserde, mürşidin salikine himmetini anlatan ve temsilî bir şekilde izah eden hikâyeler de vardır. Meselâ bir katilin cennete giriş sebebinin anlatıldığı hikâyede, katilin idamını seyredenlerden biri, o gece onu rüyasında görür. Katil Adn cennetinde salına salına dolaşmaktadır. Bu duruma şaşaıran adam, katile cennete nasıl girdiğini

sorar. O da, tam öldürülmek üzere olduğu sırada oradan Habib-i Acemî'nin geçtiğini ve kendisine bir an göz ucuyla baktığını ve bu bakış sayesinde bu makamı bulduğunu söyler. Diğer hikâyelerde ise, Sultan Mahmut, balıkçı çocuğa ve diken satan ihtiyara himmet ederek onların ulu devlet bulmasını sağlar. Konuyla ilgili olarak içinde Sultan Mahmut'un yer aldığı bu iki hikâye, mürşidin kabaliyetini anlatan daha somut örnekler olmaktadır.

Yine insanın nefsini eğitmesiyle, iyi insan olmasıyla ilgili olarak daha önce üzerinde durduğumuz, her türlü belâ ve sıkıntıya sabrederek ruhu olgunlaştırmanın yanında, Allah'a lâyık kul olmak, başkalarını ayıplamamak, yapılan hatalardan dolayı tövbe etmek, düşmanlık, gurur, kibir, övünme gibi kötü huylardan arınmak, adaletli olmak, insanlara yardım etmek, sözünde durmak ve ne olursa olsun Allah'a sığınmak gereklidir.

Eserin içinde kulluğun önemini vurgulayan üç tane hikâye bulunmaktadır. Hikâyelerden biri, Bayezit'in Münker ve Nekir melekleriyle olan konuşması anlatılmaktadır. Buna göre, Bayezit, bu dünyadan göçtüğünde, müritlerinden biri onu rüyasında görür ve sorgu-sual melekleriyle ne yaptığını sorar. Bayezit, müridine, o meleklerin önce Rabb'i sorduklarını, kendisinin de "Benim Rabbim ancak odur desem, bu söz, benim sözümden ibaret kalır. Allah katına varır da hâli ondan sorarsanız, işin doğrusu belli olur. Eğer Allah, bana kulum derse, beni kulluğuna kabul ederse, işte o zaman Rabbime lâyık bir kul olmuş olurum." diyerek cevap verdiğini anlatır.

Diğer iki hikâyede Allah'la Hz. Davut'un kulluk üzerine konuşması yer almaktadır. Bu konuşmaya göre Allah, kullarına şöyle bir mesaj iletmesini Hz. Davut'tan ister: "Eğer cennet ve cehennem olmasasydı, bana kulluk eder miydiniz? Eğer nurum ya da ateşim olmasaydı benimle işiniz olur muydu? Benim öyle büyük bir hakkım var ki;. bana ne bir şey umarak tapın, ne de korkarak. Ummak ve korkmak

olmasaydı, benimle nereden işiniz olacaktı? Kullarıma söyle, başkasından el çeksin de bana hakkıyla ibadette bulunsun.". Bu konuşmada Allah'a nasıl kul olunacağı ve kullukta ibadetin önemi üzerinde durulmuştur. Diğer konuşmada ise, kulun nasıl bir Allah inancına sahip olması lâzım geldiği anlatılmıştır. Buna göre, dünyada güzel, çirkin; açık, gizli ne varsa hepsinin yerine konacak bir şey vardır; ancak sadece Allah'ın yerine konacak bir şey yoktur. Mademki Allah'ın yerine konacak bir şey yok, o hâlde daima Allah'la olmak gerekir. İnsanın Allah'a daima ihtiyacı vardır. İnsan her zaman Allah'a muhtaç olduğu için O'nu hiçbir zaman unutmamalı, adını dilinden düşürmemeli, bir an bile O'nsuz yaşamayı düşünmemelidir. O'ndan başka ne varsa hepsini atmalıdır. Allah, bu ıstırap yüklü dünyayı biz insanlara satmadığı için biz de bu dünyaya O'nu değişmemeliyiz. O'nun yerine koyduğumuz her şey puttur, O'nu bırakıp bunlara sarılmak da kâfirliktir. Kuş Sesine Kapılan Zahit hikâyesinde, bu konuyla ilgili olarak, Allah'ı kuş sesine değişen bir zahid anlatılmaktadır. Bu hikâyelerin özünde, tasavvufî açıdan "zikir" bulunmaktadır. Zikir anmak, hatırlamak, unutmamak; Allah'ı her an hatırda tutmak, tarikatlere göre ise, O'nun isimlerini çeşitli şekillerde ve belli sayılarda söylemek demektir. Sufîler zikre çok önem verirler ve onu diğer ibadetlere tercih ederler. Onlara göre

> "En büyük ibadet zikirdir. Namaz ibadetlerin büyüğüdür fakat, her zaman kılınmaz. Zikir ise, her zaman yapılabilir. Ayakta iken, otururken, yatarken Allah zikredilir (bk. Alu İmran 3/191). Zikrimize Allah, zikir ile mukabele etmektedir. .....başka hiçbir ümmete böyle bir şeref nasip olmamıştır." (Kara 1995:59).

Mesnevinin içerisinde "seyr-i sülûk" hâlindeki bir kimsenin eğitimiyle ilgili olmak üzere, başkalarını ayıplamamak, insanların kusur ve hatalarını yüzlerine vurmamak konusunda da durulmuştur. Buna göre bir azizin bu konuda şunları söylediği görülmektedir: Başkalarının ayıbını arayanlar, gayb güzelliğine ulaşamaz. Ayıp gören gözle ayıp aradıkça gayb görülmez. Başkalarınınn aybını görmekten vazgeçerek gayb neşesiyle neşelenmek gerekir. Başkalarının ayıplarını aramada kılı

kırk yaranlar, kendi ayıplarını görmez, kör kesilirler. Kendi ayıplarını görenler, bir parça hatalarını anlarlar, ama esas olan, başkalarının ayıp ve kusurlarını dile getirmemek ve bu sayede iki âlemde de makbul olmaktır. Bu konuyla ilgili anlatılan Ayıbını Görmeyen Sarhoş, Âşığın Sevdiğinde Kusur Görmemesi ve Sarhoş Döven Muhtesip hikâyelerinde bu konu üzerinde durulmuştur. Başkalarını ayıplama konusunda Peygamber'in koyduğu ölçü "Kim bir mü'min kardeşini bir kusurundan dolayı kınayıp ayıplarsa, o kişi ölmeden önce hayatında bir defa bu kusuru işler." şeklinde olup bu hikâyelerde, başkalarını ayıplamanın, insan ilişkileri açısından ne kadar kötü bir davranış olduğu ifade edilmiştir.

Kişinin "insan-ı kâmil" olması için hatalarının farkına varıp tövbe etmesi gerekir. Günahtan dönmek, vazgeçmek anlamına gelen tövbe, "Sadece tasavvuf ve tarşkatlerin değil, bütün dinlerin ortak özelliklerindendir." (Kara 1995:50). İbadet etmek için önce tövbe etmek lâzımdır. Önce tövbe, sonra ibadet geldiği için eserde, bu konuyla ilgili pek çok beyit ve hikâye vardır. Meselâ Şeyh San'a hikâyesinde, şeyhin Kâbe'ye dönen müritleri, sadık müritle baraber riyazete çekilerek dua ederler. Bu dua sırasında sadık mürit kendinden geçmiş bir hâldeyken Peygamber gelir ve müjdeyi vererek şöyle söyler:

Muṣṭafā didi ki iy himmet-bülend
Şeyḫüñi itdüm ḫalāṣ iy müstemend (1600)

Şeyḫile Ḥaḳ arasında ṭūl-i dehr
Var idi gerd-i siyāh ez-rāh-ı ḳahr (1602)

Ol ġubārı rāhdan ṭarḥ eyledük
Metn-i ṣadrını anuñ şerḥ eyledük (1603)

Ser-te-ser īmān nūrıyla yuduḳ
Getdi ẓulmet rūşināyīde ḳoduḳ (1604)

Şemme deryā-yı şefā' atden bu dem
Saçduñ anuñ rūzigārına himem (1605)

Bu hikâyede aynı zamanda tövbeyle birlikte Allah'ın merhameti üzerinde durulmuştur. Allah'ın rahmet kapıları daima açıktır. Başka bir hikâyede, "Ya Rabbi bana bir kapı aç!" diye dua eden bir adama Hz. Rabia'nın, "O kapı ne zaman kapandı ki, açılsın." dediği gibi Allah, her zaman affedicidir; yeter ki, kul tövbe etmeyi bilsin. Ancak kul hiçbir zaman bir sıfatta durmaz; böyle gevşek ve günahkâr olmasaydı, o zaman peygamberlere ihtiyaç kalmazdı. Fakat Allah, taatten dönen gönlün kurtulması ve tövbe etmesi için kullarına yüzlerce fırsat vermektedir:

Her kişinüñ böyledür didi işi
Bir ṣıfatda dāyim olmaz bir kişi (2086)

Şerʿ ü dīnde hīç kes olmasa süst
Enbiyāya bīʿat olmazdı dürüst (2087)

Dönse ṭāʿatden göñül şeb yā ṣabāḥ
Aña ṣad āhestelikle vir ṣalāḥ (2088)

Yukarıdakilerin dışında, Allah'ın tövbeleri kabul etmesine bağlı olarak işlenen sonsuz rahmeti ve merhametine hiçbir nesnenin kıyas olmadığını gösteren hikâye örnekleri de vardır. Hikâyeye göre Hz. Cebrail, Sidre'de sürekli bir ağlama sesi duyar. Bu sesin nereden geldiğini araştırdığında, Rum ülkesinde bir adamın kilisedeki putun önünde durmadan ağlamakta ve "Lebbeyk" demekte olduğunu görür. Bu işteki sırrı Allah'a sorar. Allah da, o adamın yanlış yolda olduğunu bilmediğini, anlayışının yanlış olduğunu söyler. Ancak adam o kadar içten ağlamaktadır ki, Allah adamın iman ile can vermesini lütfeder. Diğer hikâyelerdeki Hint racası ile kâfir pehlivan da, Allah'ın sonsuz merhameti ve hidayeti ile Müslüman olurlar.

"Seyr-i Sülûk"taki ruhun olgunlaşması için düşmanlık, gurur, kibir, övünme gibi kötü huylardan arınması gerekir. Düşmanlıkla ilgili olarak birbiriyle kavga eden

iki dervişe kadı, bu yolda olanlara cenk etmenin hoş olmadığını, teslim elbisesi giyenlere düşmanlığın yakışmadığını söyler ve "Eğer din yapısını sağlamlaştırmış olsaydınız, düşmanlık kapısını açmazdınız." diyerek düşmanlığın sağlam bir din anlayışı ile ortadan kalkacağını ifade eder:

Çoḳ ḫuṣūmet ide iki köhne püş
Ḳāḍıya dārü'l-ḳażāya geldi uş (2111)

Bir bucaḳda ḳāḍı ḳodı bunları
Didi ḫoş mı ceng ide bu ṭon eri (2112)

Arḳañuzda cāme-i teslīm var
Yaraşur mı bu ḫuṣūmet ḳanı ʿār (2113)

Geydüñüz çün kīn idüp cengī libās
Ṣūfiyāna pes niçündür bu palās (2114)

Muḥkem itmiş olsañuz dīn yapusın
Açmaz idüñüz ḫuṣūmet ḳapusın (2116)

Eserdeki hikâyelerin içinde doğrudan doğruya gurur, kibir ve kendini beğenmenin kötü olduğunu anlatan hikâyeler de bulunmaktadır. Meselâ Allah'ın Şeytandan bir remiz istemesini söylediği Hz. Musa, İblis'i görünce ondan gizli bir şey sorar. O da, "Ben deme, benim gibi olma, bir kıl ucu kadar benlik olursa sendeki kulluk değil, kâfirliktir." der:

Didi dut yāduñda direm bir suḫen
Bencileyin olmayasın dime ben (3206)

Sende bir ḳıl olsa benlikden eger
Kāfirīdür bendegī degül bu ser (3207)

Bir başka hikâyede, Şeyh Nişaburî eşeğin üzerinde, etrafında müritleri tekkeden çıktığında, birden bire bir müritlerinin çokluğundan gurura kapılır. Tam bu sırada eşek yellenir ve şeyh hatasını anlayarak kendinden geçer. Eşeğin yellenmesi şeyhin gururuna bir cevap olmuştur. Şeyh, kendisine eşeğin yellenmesinden niçin

Gönline te'sīr itdürdüm suḫen
Sikkeyi mermerde ḳazdum yine ben (1606)

Getdi yolından anuñ şimdi ġubār
Tevbe otruşdı günehdür tārumār (1607)

Artık Peygamber'in himmeti ve şefaatiyle gönlüne tövbe oturan şeyh, kendine gelir ve işlediği günahları için Allah'a yalvarıp tövbe eder. Üzerinden zünnarı ve gebrî külahı çıkararak şeyhlik elbisesini giyer ve aklı başına gelerek secde eder:

ʿAḳlı gelüp baş aşaġa itdi ḫoş
Secde ḳılup aġladı vü ḳıldı cūş (1625)

Buradan sonra hikâyede, tövbenin önemini üzerinde durulduğu görülür:

Biñ cihānuñ cürmi ḳuldan götrilür
Bir nefes tevbeyle yoldan götrilür (1608)

Mevc urup deryā-yı iḥsān itse cūş
Merd ü zen cürmi ḳamu maḥv ola ḫoş (1609)

Ḳarayı aġ eylemek bilen bilür
Bunca cürme tevbe virmek nic'olur (1635)

Āteş-i tevbe vire çün ḫoş şerār
Her ne bulsa cürm ü ʿiṣyāndan yaḳar (1636)

Cürmden nā-pāk her cān u teni
Yur inābet ṣuyı pāk eyler anı (1637)

Bu hikâyede, aynı zamanda Peygamber'in şefaatçi olması özelliği üzerinde de durulmuştur. Eserin giriş bölümündeki Çocuğu Su Arkına Düşen Anne hikâyesinde de tıpkı bu annenin çocuğu için endişendiği gibi Peygamber'in de ümmeti için endişelendiği belirtilmiş ve ümmetine şefaatçi olduğu anlatılmıştır. Şeyh San'a hikâyesinde ayrıca Peygamber'in dış görünüşüyle ilgili birkaç özelliği de

verilmiştir. Halvet hâlindeki müride gelerek şeyhlerinin kurtulduğu müjdesini veren Peygamber, şu şekilde tarif edilmiştir:

Muṣṭafāyı gördi ṭoġmış çün beder
Ṣalmış iki ḳara ṣaçın ber-ṣadar (1596)

Sāye-i Ḥaḳ yüzi şemsīdür ʿayān
Baġlu her bir ḳılına yüz biñ cihān (1597)

Çārdehsāle ḳamerveş alnı
Gülerek geldi ṣalını ṣalını (1598)

Tövbe konusuyla ilgili olarak eserde yer alan bir başka hikâyede ise, bir adam günah işler, sonra utanır tövbe eder ve yola gelir. Fakat tekrar nefsi kuvvetlenir ve tövbesini bozarak nefsinin ardından gider. Bir zaman daha yoldan çıkar ve her çeşit günahta bulunur. Sonra içine bir ateştir düşer ve utancından başına işler gelir. Adam gece gündüz durmadan ağlamaya başlar. Bir gün Hatif'ten ses gelir ve adama Allah'ın şöyle söylediğini iletir:

Didi eydür Ḫālıḳ-ı kevn ü mekān
Sen ki evvel tevbe ḳılduñ iy fülān (1999)

Ben ḳabūl-i tevbe itdüm bī-ʿiḳāb
Ḳādir idüm itmedüm saña ʿaẕāb (2000)

Tevbe ṣıduñ çün yine iy derdnāk
Mehl virüp itmedüm seni helāk (2001)

Yine gelmek ārzūsı varısa
Gel berüye saña ʿaḳluñ yārise (2002)

Rāh vāsiʿ ḳapumuz açuḳ müdām
ʿAzm ḳıl uş durmışuz biz ber-devām (2003)

Bilür ol kimse ki ola Ḥaḳ-şinās
Nesne olmaz raḥmet-i Ḥaḳḳa ḳıyās (2004)

bayıldığını soran kişiye, gururlanmakta türlü türlü pislik olduğunu, ben diyenlerin iki dünyada da düşmanlık bulacağını, ben diyenlerin İblis gibi olacağını söyleyerek cevap verir:

Yaḳ ġurūr u ʿucbi ur birbirine
Her ḥużūr u ḫāṭırın nefsüñ yine (3198)

Her dimekde niçe dürlü levn var
Her ḳıluñ dibinde yüz Firʿavn var (3199)

Ẕerresinden bāḳī ḳalsa ittifāḳ
Olısar ol yüz ʿalāmāt-ı nifāḳ (3200)

Saña ger benlikden ola eymenī
Her dü kevnile bulasın düşmeni (3201)

Ben dime benlik virür saña belā
Buña çün İblīs olma mübtelā (3203)

Diğer iki hikâyede, takva göstergesi zannettikleri uzun sakalları yüzünden gurura kapılan iki adam anlatılmaktadır. Biri, sakalıyla uğraşmaktan yaptığı ibadetten zevk almaz; diğeri ise, uzun sakalı yüzünden denizde boğulur. Gurur ve kibir konusunda Peygamber'in ölçüsü "Kibir bütün kötülüklerin kapısıdır." olduğu için, kişinin asla benlik iddiasında bulunmaması gerekir. Çünkü, kötülüklerin kapısı bir aralandı mı, insanın bu dünyadaki emekleri boşa gitmiş olur. Aynı şekilde insanın kendini övmesi de kâfirlikle eş değerdedir. Kişi için övgü ve yergi arasında fark olmamalıdır. Kişiyi övenler, onu put şekline sokmuş olurlar. Cehennemdeki ateş, şehvet; zemherî soğuk da, gurur ve kibir yüzündendir. Kendini öven kişi, yolunu kaybetmiştir. Kendi hayal ve fikirlerinden dolayı gurura kapılanlar, marifettten uzaklaşmış olurlar. Eğer bir kimse, kendisiyle övünürse, o hem putperest, hem de kâfir olur. Böylece kötülenen kişinin kendini övmesi, metinde aşağıdaki şekillerde ifade edilmiştir:

Ger tefāvüt ide sende medḥ ü ẕem
Büt-tirāşuñdur düzer mādiḥ ṣanem (2105)

Dūzaḫı bu āteşüñ şehvet durur
Zemherīri bu oduñ naḫvet durur (2156)

Pīr didi aña iy şāh epsem ol
Yol degül medḥ eylemek kendüyi ḳul (2180)

Nefsini ögen kişi bī-rāhdur
Her ki özüñ medḥ ide güm-rāhdur (2181)

İy ḫıyāl ü fikrine maġrūr olan
V'iy feżā-yı ma'rifetden dūr olan (3169)

Sende ger pindār-ı hestīden ola
Büt-perestī kāfirīdür ol saña (3181)

Mü'minleri, münkirlerden ayıran en önemli özellik, sözünde durmaktır. Hele kişi, Allah'a verdiği sözleri muhakkak yerine getirmelidir. Bu konuya, birbiriyle savaşan gazi ve kâfir pehlivanların hikâyesinde değinilmiştir. Gazi pehlivan, verdiği sözü tutmadığı için Allah tarafından hemen uyarılmış, bunun üzerine kâfir pehlivan, Allah'ın merhameti ve adaleti karşısında imana gelerek Müslüman olmuştur. Bir başka hikâyede ise, Hint ordusuyla savaşan Sultan Mahmut, Allah'a verdiği sözü yerine getirdiği için, büyük ecirlere ulaşmıştır.

Bütün bunların dışında dünya malına meyl etmemek, adaletli olmak, insanlara yardım etmek, güzel ahlâk üzere olmak, iyiliği emretmek, yapılan iyilikleri başa kakmamak, haram yememek, mal ve para hırsına düşmemek gibi konuların da işlendiği bu hikâyelerden amaç, insanın kalbî yönünü eğiterek, olgunlaştırarak kemal derecesine ulaşmasını sağlamak, insanı gerçek bir kul ve tam anlamıyla bir insan yapmaktır (Kara 1995:13-60).

Bu konuların metin içerisinde ifade edildiği örneklerden bazıları şöyledir: İyilik yapmak ve yapılan iyiliği başa kakmamak gerekir. Çünkü insan, sevdiği şeylerden harcamadıkça iyiliğe erişemez:

Ger bir altun viresin dervīşe sen
Gül diyü ḳan yidürürsin yā diken (2281)

Ger viresin bir faḳīre cevce zer
Göz dutarsın k'ola ḳarşuñda kemer (2282)

Cānuñiçün māl ḫarc it lāfı ḳo
لن تنالواالبرّ حتّى تنفقوا (2292)

Dünyaya, dünya malına meyletmek, yalın alevlerde yanmak gibidir. Dünya malına gark olanların dini de yok olur gider. İnsan bütün bunlardan kurtulduğunda ancak, gönül evi aydınlanır. Bunun yanında asla haram yenmemelidir; hatta bir zerre kadar bile. Çünkü haram yemek, cehennem elbisesi giymek gibidir. Kişi, haram yemeyerek cehennem ateşinden kurtulabilir:

Ḫāne kim dünyā metā'ı dolısar
Her biri yüz āteş-i tīz olısar (2289)

Baḥr-i dünyāya çü ġarḳ olduñ yaḳın
Dīn sinüñle bile ġarḳ oldı hemīn (2290)

Bul ferāġat olsa sende meşġale
Dil evi tā dola nūr-ı meş'ale (2291)

Yime dünyāda ḥarāmuñ ḥabbesin
Geymeyesin tā ki dūzaḫ cübbesin (2296)

Bunda yaḳġıl sen pelāsuñı aḫı
Geymeyesin tā pelās-ı dūzaḫı (2297)

Böylece ruhunu kötülüklerden arındırmaya çalışan insanın eğitilmesinde ruhun, zuhur ile taayyün arasında manevî bir yolculuğa çıkması gerekir. Buna göre, zuhur ile taayyün arasında çıkılan bu manevî yolculukta, ruhun ulaşmak zorunda olduğu merhaleler, makamlar ve dereceler vardır. Salikleri, dolayısıyla insanı temsil eden kuşlar, çıktıkları bu yolculukta pek çok zorluktan sonra yedi vadiye ulaşırlar.

Bu yedi vadi, tasavvufta bir salikin ulaşmak zorunda olduğu derecelerdir. Sırasıyla bu vadilerin anlamları ve özellikleri şöyledir:

Birinci vadi, talep yani istek vadisidir: Matlubu bulmak ve murada ulaşmak için onu araştırmayı isteme, araştırma. Onu talep yolunda atılan ilk adımda, kişi kendini bulur. Bu vadiye giren insanın önüne her an yüzlerce zahmet gelir. Kişi burada, çektiği sıkıntılardan dolayı her şeyinden vazgeçer; elinde hiçbir şeyi kalmayınca da, bütün sıfatlardan arınır ve gönlüne zat nuru dolar. Bu vadide âşıkların gönlü kan kesilir, hatta pek çok âşık, daha ilk vadide heder olur gider. Bu vadiyi aştıktan sonra ikinci vadi gelir.

İkinci vadi aşk vadisidir: Sevginin son mertebesi, sevginin insanı tam olarak hükmü altına aldığı makam. Sevenin, sevgilisinde kendisini yok etmesi, aşıkın yok, sadece maşukun var olması. Her şeyin ondan var olması. Varlık ve yaratılışın sebebi. Bu makama ulaşanlar, burada ateş kesilir, yanar, yakılırlar. Âşık, bir an bile işin sonunu düşünmez, hiçbir şeye aldırış etmez, yüzlerce cihanı yakar, yandırır. Âşığın yanında iyi de, kötü de aynıdır; zaten aşk gelince, ne o kalır, ne de bu. Bu vadide aşk ateştir, akıl duman. Aşk geldi mi, akıl kaçıp gider. Bu vadide, diri bir gönülle yüz binlerce can feda etmek gerekir. Bundan sonra üçüncü vadi gelir.

Üçüncü vadi, marifet vadisidir: Sufîlerin ruhanî hâlleri yaşayarak, manevî ve ilâhî hakikatleri tadarak (iç tecrübe ile vasıtasız olarak) elde ettikleri bilgi, irfan. Bu vadinin ne başı vardır, ne sonu. Burası o kadar büyüktür ki, insanların gözü korkar. Burada herkes, kendi hâline, derecesine göre yol alır. Bu vadideki her yol, yolcusuna göredir. Onun için de bilgi, ayrı ayrıdır. Burada kimi mihrabı bulur, kimi putu. Kişi, bilgi güneşinin doğmasıyla sırları keşfederse, baktığı her yerde sevgilinin yüzünü görür, onu seyreder. Kişi eğer, sevgilinin yüzünü bulamazsa, bomboş oturmak yerine, buluncaya kadar aramalıdır. Bundan sonra dördüncü vadi gelir.

Dördüncü vadi, istigna vadisidir: Salikin Allah'ın kendisine kâfi olduğuna inanarak O'ndan başkasına ihtiyaç duymaması ve tenezzül etmemesi hâlidir. Bir kimse, kendini ne kadar Allah'a muhtaç (fakir) bilirse, o kadar Allah'la zengin (istigna) olur. Bu vadide ne dava vardır, ne mana. Burada doygunluktan bir fırtına kopar ve her tarafı kasıp kavurur. Burada sekiz cennet hükümsüzdür; yedi cehennem ise, donmuştur. Şaşılacak şey ki, bu vadide, bir karıncaya sebepsiz yere yüz fil kuvveti verilebilir. Bu vadinin yanında iki cihan bir kum tanesi gibidir. İnsanlardan ve cinlerden eser kalmasa, sanki bir damla yok olmuş gibidir. İnsanlar, cinler yok olsa, yağmur gibi toprağa dökülse, sanki, yağmurun bir damlası eksilmiş, bir hayvanın tek tüyü yok olmuş gibidir. Bu âlem tamamıyla yok olsa, sanki yeryüzünden bir saman çöpü eksilmiş gibi olur. Bundan sonra beşinci vadi gelir.

Beşinci vadi, tevhit vadisidir: Burası birlik vadisidir. Burada Allah'ın zatını, aklen tasavvur edilen ve zihnen tahayyül edilen her şeyden tecrit etmek gerekir. Burada üç türlü birlik vardır. Birincisi, Allah'ın kendisinin bir ve eşsiz olduğunu bilmesi; ikincisi, Allah'ın bir ve eşsiz olduğunu insanlara bildirmesi; üçünücüsü, Allah'ın bir ve eşsiz olduğunu insanların dile getirmeleridir. Kişinin "bir görme", "bir bilme" hâlidir. Bu makamdaki sufî, sadece "Bir"i görür, "Bir"i bilir. O'ndan başka varlık olduğunu görmez; bilmez. Tevhidin hakikatine eren "Bir"den başkasını unutur. Bu vadide kimse yoktur, sadece "Bir" vardır. Sayı az da, çok da olsa, sadece birlikte birleşilir. Her sayı, "Bir"in bir kere daha tekrarından ibarettir. Bu vadideki açık olan bir, sadece sayıdaki tekrarlanan birdir. O, tek olan Allah değildir. Hakk'ın Hak için olan tevhidi anlatılmaz, burada gönüller susar. Buna "tevhit-i mücerret" denir. Ezel de, ebed de, daimî olarak o "Bir"de yok olur. Sonra geriye "Hiç" kalır. Zaten hakikatte yokluktan başka bir şey yoktur. Bundan sonra altıncı vadi gelir.

Altıncı vadi, hayret vadisidir: Bu vadide salik, kalbine gelen bir tecellî sebebiyle düşünemez ve muhakeme edemez hâle gelir. Kişi, delille varılan Hakk'ın tecellîlerini temaşa edip hayrete düşer. Burada insanın işi her solukta yüzlerce dert ve hasrettir.

İnsanın gecesi ile gündüzü birbirine karışır. Burada insan sarhoş mu, ayık mı, var mı, yok mu, gizli mi, aşikâr mı, ortada mı, değil mi bilemez. Burada insan kime âşık olduğunu da bilemez; gönlü hem aşkla doludur, hem de bomboştur. Bundan sonra yedinci vadi gelir.

Yedinci vadi, yokluk vadisidir: Bu vadi, yokluk vadisidir. Salikin hiçbir şeye sahip ve malik olmadığının şuurunda olması, her şeyin gerçek sahibinin Allah olduğunu idrak etmesi demektir. İnsan Allah'ın kulu olduğundan, insandaki her şey hakikatte onun mevlâsı olan Allah'ındır. Bu vadi "fena fi'llah" mertebesi, her şeyi unutuşun yeridir. Bu vadide kişi kaybolur, sonra ona bir varlık ve Rabb'inin sanatlarını görecek göz verirler. Burada insan hem yoktur, hem vardır. Ancak bu durum aklın dışındadır.

Bu vadilerden sonra otuz kuş Sī-murġ'a ulaşır, bir de bakarlar ki gördükleri kendilerinden başkası değildir. Buna göre, baştan sona kadar bir kimsenin tasavvufî açıdan eğitiminin ve vahdet-i vücut meselesinin anlatıldığı bu dinî, tasavvufî ve ahlâkî eserde, tarikatlerle ilgili, onların zikir ve ayininden söz eden, usul ve erkânını anlatan unsurlar yoktur. Tamamen insanın ruh açısından olgunlaşması ve kendini geliştirmesi amacına yönelik olan bu eserde tarikatler adına, Acem Diyarına Giden Adam hikâyesinde "Kalenderhane" sadece mekân adı olarak geçmektedir. Buradaki rint meşrep insanların özelliği de, içtikçe neşelenmeleri, neşelendikçe içmeleridir. Bunun yanında Mum Arayan Pervane hikâyesinde, pervanenin ellerini göğsünde çapraz vaziyette birleştirerek döne döne ateşe girmesi ve bir başka yerde geçen Mevlevîlerin sembolik olarak akıl ve gönlü birleştirmek için sikkelerinden kalplerinin üstüne sarkıtıkları sarık ucu demek olan "taylasan" kelimesi gibi Mevlevîliği hatırlatan unsurlar bulunmakla beraber Hz. Mevlānā, ʿAṭṭār'dan sonra yaşamıştır; ancak ʿAṭṭār'ın Mevlānā üzerinde derin bir etkisi vardır. Hz. Mevlānā, çocuk yaşta tanıdığı ʿAṭṭār'dan oldukça fazla etkilenmiş ve neredeyse onun eserlerini ezbere bilecek kadar çok okumuştur (Uludağ 1991:14). Bu bakımdan Mevlevîlikte

ʿAṭṭār'ın izlerini görmek mümkündür. Bunun dışında, Żaʿīfī'nin oğluna verdiği öğütlerde geçen "duhā", "işrāk" ve "evvābīn" kelimeleri, Halvetiyye ve Celvetiyye tarikatları için özel anlamlar (Kara 1990;1995) ifade etse de, aynı zamanda nafile yapılan ibadetler anlamına da gelmektedir:

İstiḫāre vü teheccüd ṣubḥ u şām
Ḳıl ḍuḥā işrāḳ u evvābīn müdām (5116)

Eserde yer alan ayet ve hadisler, daha çok mesnevinin "tevḥīd, münācāt, na't ve 4 halifenin medhi" için söylenmiş olan bölümlerinde bulunmaktadır. Mesnevinin başlangıcında dünyanın yaratılışı anlatılmakta olup buradaki beyitlerde, Kur'an'daki pek çok ayete telmihte bulunulmuştur. Bazen de ayet ve hadislerden dorudan doğruya iktibaslar yapılmıştır. Buna göre Gülşen-i Sī-murġ'da geçen ayet ve hadisler şunlardır:[1]

ʿArşı āb üstine bünyād eyledi
Ṭaġlardan ferşe evtād eyledi (2)

Yapdı nüh ṭārum iki ḥarf-emrile
Altı günde yidi encümle bile (7)

Mesnevideki ilk 15 beyitte ve daha sonraki beyitlerde dünyanın, dağların, denizlerin, kısacası kozmik âlemin yaratılışı anlatılmaktadır. Kur'an'da bu konuda pek çok ayet bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, dünyanın altı günde yaratıldığını anlatan ayetlerdir. Gökler ve yer yaratılmadan önce gün mefhumu olmadığı için bazı müfessirler, ayetlerde geçen altı günü, altı vakit veya altı gün kadar bir zaman olarak tefsir ederler. Allah'a göre gün "an" manasına geldiği gibi, uzun devreler manasına da gelir. Allah katında gün itibarîdir. Farklı zaman birimlerini ifade etmektedir. Ayetlerde belirtilen gün, semavat ve arzın oluşum devresi anlamındadır. Demek ki

---

[1]Bu bölümün hazırlanmasında bkz. Kur'an-ı Kerim, Gölpınarlı (1944), Furuher (1995), Sahîh-i Buhârî (1988).

Allah, kâinatı altı günde yani, altı devirde yaratıp bugünkü duruma getirmiştir. Ayrıca Fussilet Suresi'nin 9-12. ayetlerinde de bu konu daha ayrıntılı anlatılmıştır:

Hûd Suresi, 7. ayet (XI/7): O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı hususunda sizi imtihan etmek için, arşı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır.

A'raf Suresi, 54. ayet (VII/54): Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra arşa istiva eden, geceyi durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah'tır. Bilseniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Âlemlerin Rabbi olan Allah ne yücedir!

En'am Suresi, 73. ayet (VI/73): O, gökleri ve yeri hak (ve hikmet) ile yaratandır. "Ol" dediği gün her şey oluverir. O'nun sözü gerçektir. Sûr'a üflendiği günde hükümranlık O'nundur. Gizliyi ve açığı bilendir ve O, hikmet sahibidir, her şeyden haberdardır.

Nebe' Suresi, 6-7. ayet (LXXVIII/6-7): Biz yeryüzünü döşek, dağları da birer kazık (mıh) yapmadık mı?

Peşşe-i nīme ʿadū başını ḳūt
Çār ṣad sāl itdi Ḥayy-i lā-yemūt (16)

Burnundan beynine sivrisinek giren Nemrud, kafasını tokmaklata tokmaklata ölüp gitmiştir. Beyitte bu olaya telmihte bulunulmasının yanında, Kur'an'da Hz. İbrahim'le ilgili olarak Bakara Suresi, 258. ayette "Allah kendisine mülk (hükümdarlık ve zenginlik) verdiği için şımararak Rabbi hakkında İbrahimle tartışmaya giren (Nemrut'u) görmedin mi?" şeklinde Nemrut'tan bahsedildiği görülmektedir.

Faḫr u ṣadr-ı ʿāleme Perverdigār
ʿAnkebūtı eyledi ḫoş perdedār (17)

Aḥmede Bū-Bekr evvel yārdur
ثانی اثنین اذ هما فی الغار dur (426)

Çün ikinci olmaġı ḳıldı ḳabūl
بعدالرّسول oldı ol ثانی اثنین (439)

Hz. Peygamber'in hicret sırasında sığındığı mağaranın girişine bir örümcek tarafından ağ örülmesi bütün Kur'an kıssalarında mevcut olmakla birlikte, Kur'an'da bu konuya açık olarak işaret edilmemiştir. Bu konuda Kur'an'ın açık ifadesi aşağıdaki ayettir. Ayrıca ikinci ve üçüncü beyitlerde ayetten iktibas yapıldığı görülmektedir:

Tevbe Suresi, 40. ayet (IX/40): Muhammed'e yardım etmezseniz, bilin ki, inkar edenler onu Mekke'den çıkardıklarında mağarada bulunan iki kişiden biri olarak Allah ona yardım etmişti. Arkadaşı Ebubekr'e "Üzülme Allah bizimledir.", diyordu. Allah onun üzerine sekine indirdi ve onu sizin görmediğiniz askerlerle destekledi, inanmayanların sözünü alçalttı. Yüce olan yalnız Allah'ın sözüdür. Allah daima üstündür, hüküm ve hikmet sahibidir.

Daḳdı ser-mū mūr biline kemer
Pes Süleymānla kemerde oldılar (18)

Bu beyitte Hz. Süleyman'ın karıncayla konuşmasına telmihte bulunulmuştur. Karınca, yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu habersiz kimselerdir, bilmeden sizi ayakları altında ezmesinler diye kendi askerlerine seslenmiştir. Ayrıca eserde, Hz. Süleyman'la Topal Karınca hikâyesinde de, karınca ile Hz. Süleyman'ın ölüm ve kabir azabı hakkında konuştuğu görülmektedir. Kur'an'da karınca ve Hz. Süleyman'ın konuşmasına iki ayette işaret edilmektedir:

Neml Suresi, 18-19. ayet (XXVII/18): Karınca vadisine geldikleri zaman bir karınca, "Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin de Süleyman ve orduları farkında olmayarak sizi ezmesinler." dedi.

Aña ʿAbbās Ālinüñ ḫilʿatlerin
Virdi hem bī-zaḥmet-i ṭās سين vü طا (19)

Kur'an'da Neml Suresi (XXVII/1)'nin, İlâhî şifre olan "Tā, Sīn" mukattaʿ harfleri ile başlaması ve "Karınca" adıyla nazil olması, Cenab-ı Hakk'ın görünüşte küçük olan bu varlığa teveccühünü göstermektedir. Bu surede Süleyman Peygamber'e "Mantıku't-Tayr-kuş dili" öğretildiği (16. ayet) ve yine aynı peygamberin, bir karıncanın diğer karıncalara söylediği sözleri işitip anladığı (18-19. ayet) anlatılmaktadır. İkinci mısrada Abbas Oğullarının hil'atine işaret edilişi, Abbas Oğullarının siyah giymelerinden kinayedir ki, İslâm medeniyetinde siyah elbise giymek onlardan itibaren yaygın hâle gelmiştir.

Gördi çün ʿĪsāya sūzendür be-hem
Baḫye urdı yüzine ol lā-cerem (20)

Hz. İsa, göğe çıkarken yakasında dünya malı olarak bir iğne olduğu için yedinci kat göğe çıkamadan dördüncü kat gökte kalmıştır. Beyitte bu olaya telmihte bulunulmasının yanında Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsa ile ilgili olarak geçen ayetler de hatırlatılmaktadır. Hz. İsa, Kur'an'da pek çok ayette geçmekte olup bunlar, şunlardır: Meryem/16-34; Bakara/87; Nisa/156-163; Mâide/72,75,109-120; Âl-i İmrân/45,52,55,59,84; En'am/85; Şûrâ/13; Zuhruf/57; Haşr/6.

Rūz u şeb pīşānī idüp yire eş
Secde eyler aña ay ile güneş (23)

Allah'ın yarattığı varlıklar, şuurlu ve şuursuz olarak ikiye ayrılırlar. Akıl ve şuurdan mahrum olan yaratıklar ilâhî kanunlara tâbi olarak O'na boyun eğmekte ve kendi dilleriyle (lisan-ı hâl ile) O'nu tenzih ederek tesbihte bulunmaktadırlar. Akıllı yaratıklar olan insanlarda ise seçme hürriyeti vardır. Allah'a değil de, başka şeylere kulluğu tercih edenler, insanlık değerlerini kaybetmiş olurlar ve bunu onlara kimse kazandıramaz. Bu konuda yer alan ayetler şöyledir:

Hac Suresi, 18. ayet (XXII/18): Görmez misin ki, göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların bir çoğu Allah'a secde ediyor; birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur. Allah, kimi hor ve hakir kılarsa, artık onu değerli kılacak bir kimse yoktur. Allah dilediğini yapar.

İsra Suresi, 44. ayet (XVII/44): Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlayamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır.

Anlara virdi bu sīmāyı sücūd
Secdesüz sīmā ḳaçan bula vücūd (24)

Bu beyitte aşağıdaki ayete telmihte bulunularak mü'min kimselerin yüzlerinden söz edilmiştir:

Feth Suresi, 29. ayet (XLVIII/29): Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûya varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları, yüzlerindeki secde izidir.

Rūz-ı raḫşān oldı baştından sifīd
Oldı ḳabżından siyāh-ı şeb bedīd (25)

Burada kullanılan ve genişleme demek olan "bast" sufî ıstılahı olarak kulun ilim basamaklarında şahitler irsal etmesi, veya sevinç ışıklarıyla kalbinin aydınlanmasıdır. Keşif hâlindeki kalbin "bast"ı; gelişi kesbî, gidişi de iradî olmayan tekellüfsüz bir hâlden ibarettir. Daralma demek olan "kabz" ise, kalbin imsak yüzünden her yürlü lezzetten uzaklaşmasıdır. Kabz ve bast, vasat bir salikin hâlleridir. Bu tasavvufî terimlerle ilgili olarak Bakara Suresi'nde şöyle söylenmektedir:

Bakara Suresi, 245. ayet (II/245): .....Darlık veren de, bolluk veren de Allah'tır. Sadece O'na döndürüleceksiniz.

Tevbe Suresi, 118. ayet (IX/118): Bütün genişliğine rağmen dünya başlarına dar gelmişti. Canları dertten sıkılmıştı.

Gice gündüz çarḫı devvār iden ol
Giceden rūza virür rūzīye yol (28)

Bu beyitin bütün kelimeleri ve kavramları aşağıdaki ayetten alınmıştır. Ayette anlatılan gece ve gündüzün uzayıp kısalmasının, Allah'ın kudretine bir nişane olduğu ifade edilmektedir:

Âl-i İmrân Suresi, 27. ayet (III/27): Geceyi gündüze katar, gündüzü de geceye katarsın. Ölüden diriyi çıkarır, diriden de ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de sayısız rızık verirsin.

Bir avuç ḫāki ürer ādem ḳılur
Bir ḳaşım dūdı ḳarar ʿālem ḳılur (29)

Buldı fikrüñ ʿāleminden sırr-ı rūḥ
Hem نفخت فيه من روحى vużūḥ (286)

Bu beyitlerde Allah'ın, Hz. Âdem'i, yani ilk insanı yaratışı ve ona ruhundan ruh üflemesi ile gök yüzünün gazdan (dumandan) meydana geldiği anlatılarak aşağıdaki ayetlere telmihte bulunulmuştur, ikinci beyitte ise Sâd Suresi, 71-72. ayetlerin bir bölümü iktibas edilmiştir:

Sâd Suresi, 71-72. ayetler (XXXVIII/71-72): Rabbin meleklere demişti ki: "Ben çamurdan muhakkak bir insan yaratacağım. Onu tamamlayıp, içine de ruhumdan üfürdüğüm zaman, derhâl ona secdeye kapanın."

Fussilet Suresi, 11. ayet (XLI/11): Sonra duman hâlinde olan göğe yöneldi, ona ve yerküreye: İsteyerek veya istemeyerek gelin! dedi. İkisi de "İsteyerek geldik." dediler. (Ayrıca 12. ayette göğün yedi kat olduğu belirtilmiştir.)

Seng-i ḫārādan şütür eyler bedīd
Virür altun gāve ā vāy-ı şedīd (37)

Bu beyitte hem Hz. Salih'in kayadan dişi deve çıkarması mucizesine, hem de Samirî'nin yaptığı puta telmihte bulunulmuştur. Semûd Kavmi'ne kardeşleri Salih (a.s.) peygamber olarak gönderilince, dediler ki: "Eğer sen hakikaten bir peygambersen dua et de şu taşın içinden bir dişi deve çıksın. O zaman senin peygamber olduğuna inanırız.". Hz. Salih de dua etti, o taştan istedikleri gibi bir deve çıkıverdi. Bu mucizeyi görenlerden bir kısmı ona iman etti, diğerleri ise kâfirliklerinde devam ettiler. Hz. Salih, kavminden deveye dokunmamalarını, devenin serbestçe yiyip-içip, dolaşmasını istediği hâlde onlar deveyi, ayaklarını keserek öldürdüler. Bunun üzerine Salih Peygamber, bulunduğu bölgeden hicret etti. Kavmi ise, şiddetli bir depremle helâk oldu. Bu konuyla ilgili olarak Hud, 64-65; Şems, 11-15; Şuara, 155-157 ve Kamer 27,29. ayetlere de bakılabilir. Bu konu, A'raf Suresi 7. ayette şöyle anlatılmaktadır:

A'raf Suresi, 73, 77. ayetler (VII/73,77): Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i (gönderdik). Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; sizin O'ndan başka tanrınız yoktur. Size Rabbinizden açık bir delil gelmiştir. O da, size bir mucize olarak Allah'ın şu devesidir.Onu bırakın, Allah'ın arzında yesin, (içsin); ona kötülük etmeyin; sonra sizi elem verici bir azap yakalar. Derken o dişi deveyi ayaklarını kesip öldürdüler ve Rablerinin emrinden dışarı çıktılar da: Ey Salih! Eğer sen gerçekten peygamberlerdensen bizi tehdit ettiğin azabı bize getir, dediler.

Beytin ikinci mısraında yer alan Sâmirî ise, İsrailoğullarının Sâmire kabilesine mensup bir kimse olup, halkı yaptığı buzağı heykeline tapması için ikna ederek Musa ve Harun'un yolundan uzaklaştırmaya çalışmıştır. İsrailoğulları, onun telkini ile getirdikleri altınları ve zinet eşyalarını ateşe atıp eritmiş, sonra da buzağı yapıp ona tapmışlardı. Bu konu Kur'an'da şöyle anlatılmıştır:

Tâ Hâ Suresi, 85-89. ayetler (XX/85-89): Allah buyurdu: Senden sonra biz kavmini (Harun ile kalan İsrailoğullarını) imtihan ettik ve Sâmirî onları yoldan çıkardı. Bunun üzerine Musa öfkeli ve üzüntülü olarak kavmine döndü. "Ey kavmim!" dedi, "Rabbiniz size güzel bir vaadde bulunmamış mıydı? Şu hâlde size zaman mı çok uzun geldi, yoksa üstünüze Rabbinizin gazabının inmesini mi istediniz ki, bana olan vaadinizden döndünüz." Dediler ki: "Biz sana olan vaadimizden kendi kudret ve irademizle dönmedik. Fakat biz, o kavmin (Mısırlıların) zinet eşyasında birtakım ağırlıklar yüklenmiş, sonra da onları atmıştık." Aynı şekilde Sâmirî de atmıştı. Bu adam onlar için, böğürebilen bir buzağı heykeli icat etti. Bunun üzerine: İşte, dediler, bu sizin de, Musanın da tanrısıdır. Fakat onu unuttu. O şeyin, kendilerine hiçbir sözle mukabele edemeyeceğini, kendilerine ne bir zarar, ne de bir fayda vermek gücünde olmadığını görmezler mi?

Evvelā gör n'oldı atañ Ādeme
Kim niçe yıl düşdi şūk u māteme (162)

Hz. Âdem'in yaratılışı, itaatsiz oluşu, cennetten kovuluşu ve tövbe edişiyle birlikte toprak âlemine atılışı ve yaratılışın başında Âdem'in başından geçenler, bu beyitte gizlenmiştir. Kur'an'da yer yer Şeytanın vesvese verişi, Hz. Âdem'in ona aldanışı, yasak meyveyi yiyişi vb. için ayetler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, 20. ve 7. surelerde ele alınmıştır:

Tâ-Hâ Suresi, 120-123. ayetler (XX/120-123): Derken şeytan onun aklını karıştırıp "Ey Âdem!" dedi, "Sana ebedîlik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi?"

A'raf Suresi, 20. ayet (VII/20): Derken şeytan, birbirine kapalı ayıp yerlerini göstermek için onlara vesvese verdi ve: "Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî kalanlardan olursunuz diye yasakladı." dedi.

Geh ʿaṣāya cān virüp ṣuʿbān ider
Geh yanar tennūrdan ṭūfān ider (34)

Baḳ yine Nūḥa ki Ṭūfāndan ne ḥāl
İrdi aʿdādan ne çekdi elf sāl (163)

Hz. Nuhun gemi yapması ve tufan hikâyesi, Sami medeniyetinde çokça ilgi gören bir efsanedir. Bu efsaneden ilk defa Tevrat'ta "Yaratılış Kitabı VII. Bab"da söz edilmiştir. Kur'an'da da çeşitli ayetlerle bu konuya değinilmiş ve Allah'ın ayetlerini, emirlerini inkâr edenlerin boğuldukları anlatılmıştır:

Yunus Suresi, 71-73. ayetler (X/71-73): Onlara Nuh'un haberini oku: Hani o kavmine demişti ki: "Ey kavmim! Eğer benim (aranızda) durmam ve Allah'ın ayetlerini hatırlamam size ağır geldi ise, ben yalnız Allah'a dayanıp güvenirim. Siz de ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınızı kararlaştırın. Sonra işiniz başınıza

dert olmasın. Bundan sonra (vereceğiniz) hükmü, bana uygulayın ve bana mühlet de vermeyin. Eğer yüz çeviriyorsanız zaten ben sizden bir ücret istemedim. Benim ecrim Allah'tan başkasına ait değildir ve bana Müslümanlardan olmam emrolundu." Yine de onu yalanladılar, biz de hem onu, hem de onunla beraber gemide bulunanları kurtardık ve onları (yeryüzüne) halifeler kıldık; ayetlerimizi yalanlayanları da (denizde) boğduk. Bak ki, uyarılanların (fakat inanmayanların) sonu nasıl oldu.

Yine İbrāhīmi gör kim iy şefīḳ
Menzil oldı aña nār u mancenīḳ (164)

Oldı İsmāʿīl ḳurbān-ı Ḫudā
Pes aña ẕebḥ-i ʿaẓīm oldı fidā (165)

Bu iki beyitte Hz. İbrahim'in ateşe atılması ve Hz. İsmail'in kurban edilmesi olaylarına telmihte bulunulmuştur. Hz. İbrahim'in kavmi, aşağıdaki ayette yer alan teklifi kabul ederek onu yakmak için büyük bir ateş hazırladılar ve eli kolu bağlı olarak ateşe attılar. İbrahim (a.s.) ise, "Bana Allah'ın sahip çıkması yeter; O ne güzel bir sahip!" diyerek Allah'a sığınıyordu. Kur'an'da Hz. İbrahimle ilgili bu konuyu anlatan ayetler vardır:

Enbiya Suresi, 68-70. ayetler (XXI/68): (Bir kısmı:) "Eğer iş yapacaksanız, yakın onu da tanrılarınıza yardım edin!" dediler. "Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!" dedik. Böylece ona bir tuzak kurmak istediler; fakat biz onları, daha çok hüsrana uğrayanlar durumuna soktuk.

Sâffât Suresi, 99-111. ayetler (XXXVII/99-111): (Oradan kurtulan İbrahim:) Ben Rabbime gidiyorum. O bana doğru yolu gösterecek. Rabbim! Bana salihlerden olacak bir evlat ver, dedi. İşte o zaman biz onu uslu bir oğul ile müjdeledik. Babasıyla beraber yürüyüp gezecek çağa erişince: "Yavrucuğum! Rüyada seni boğazladığımı görüyorum; bir düşün, ne dersin?" O da cevaben: "Babacığım!

Emrolunduğun şeyi yap. İnşallah beni sabredenlerden bulursun." dedi. Her ikisi de teslim olup, onu alnı üzerine yatırınca: "Ey İbrahim! Rüyayı gerçekleştirdin. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Bu gerçekten, çok açık bir imtihandır." diye seslendik. Biz oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik. Geriden gelecekler arasında ona (iyi bir nam) bıraktık: İbrahim'e "Selâm!" dedik. Biz iyileri böyle mükâfatlandırırız. Çünkü o bizim mümin kullarımızdandır.

Oldı a'mā çeşm-i Yā'ḳūb-ı ḥazīn
Ḥasretinden oğlınuñ ol rāh-bīn (166)

Yusuf'un hikâyesi ve kardeşlerinin ona tuzak kurup kuyuya atmaları, Mısır'da satılması, Mısır Azizi'nin sarayına satılması hikâyesi, kaynağını Kur'an'dan alan en güzel hikâyedir. Yukarıdaki beyit, bu hikâye içerisinde Yakup'un ayrılık ve özlem içinde çektiği dertler, üzüntüler ve gözlerinin kör olmasını anlatmaktadır ki, Kur'an'da buna işaret edilmektedir:

Yusuf Suresi, 84-86. ayetler (XII/84-86): Onlardan yüz çevirdi, "Ah Yusufum ah!" diye sızlandı ve kederini içine gömmesi yüzünden gözlerine boz geldi. (Oğullar:) "Allah'a andolsun ki sen hâlâ Yusuf'u anıyorsun. Sonunda ya hasta olacaksın ya da büsbütün helâk olacaksın!" dediler. (Yakup:) "Ben sadece gam ve kederimi Allah'a arzediyorum ve ben sizin bilemeyeceğiniz şeyleri Allah tarafından (vahiy ile) biliyorum." dedi.

Yūsuf-ı ṣıddīḳ tā bulınca cāh
Ḳul olup cā aña zindāndı vü çah (167)

Bu beyitte Hz. Yusuf'un kardeşleri tarafından kuyuya atılması, köle pazarında satılması ve sonra da zindana kapatılmasına telmihte bulunmaktadır. Ayrıca eserin içindeki bazı hikâyeler, doğrudan doğruya Hz. Yusuf'u işlemektedir; pazarda satılması, Zeliha'nın emriyle dayak yemesi, kardeşlerinin buğday istemeye

gelmeleri ve tas sayesinde hatalarının yüzlerine vurulması gibi. Kur'an'da ise bu konu şöyle ele alınmıştır:

Yusuf Suresi, 9-10. ayetler (XII/9-10): (Aralarında dediler ki:) "Yusuf'u öldürün veya onu (uzak) bir yere atın ki babanızın teveccühü yalnız size kalsın! Ondan sonra da (tevbe ederek) sâlih kimselerden olursunuz!" Onlardan biri: "Yusuf'u öldürmeyin, eğer mutlaka yapacaksanız onu kuyunun dibine atın da geçen kervanlardan biri onu alsın (götürsün)." dedi.

Yusuf Suresi, 19-20-21. ayetler (XII/19-20): Bir kervan geldi ve sucularını (kuyuya) gönderdiler, o da (gidip) kovasını saldı, (Yusuf'u görünce) "Müjde! İşte bir oğlan!" dedi. Onu bir ticaret malı olarak sakladılar. Allah onların yaptıklarını çok iyi bilir. (Kafile Mısır'a vardığında) onu değersiz bir bahaya, sayılı birkaç dirheme sattılar. Onlar zaten ona değer vermemişlerdi. Mısır'da onu satın alan adam, karısına dedi ki: "Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur. Veya onu evlat ediniriz.". İşte böylece (Mısır'da adaletle hükmetmesi) ve kendisine (rüyadaki) olayların yorumunu öğretmemiz için Yusuf'u o yere yerleştirdik. Allah emrini yerine getirmeye kâdirdir. Fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler.

Yusuf Suresi, 35. ayet (XII/35): Sonunda (aziz ve arkadaşları) kesin delilleri görmelerine rağmen (halkın dedikodusunu kesmek için yine de) onu bir zamana kadar mutlaka zindana atmaları kendilerine uygun göründü.

Yūnusa nā-gāh düşvār oldı rāh
Girdi baṭn-ı māhīye oldı penāh (168)

Kur'an kıssalarında Yunus Peygamber, balığın karnına düşmesiyle tanıtılmıştır. Ancak bazıları onun miracının balığın karnına girmek şeklinde olduğuna inanmaktadırlar. Sufilere göre, zahirde balığın karnı Yunus için belâ idiyse de, bâtında bir halvet yeri idi. Böylece yabancıların eziyetine maruz kalmadan

sevgilisine sırlarını açmak istiyordu. Yunus'a balığın karnı halvet yeri yapıldığı gibi, İbrahim'e Nemrut'un ateşi, Ebubekir'e de, Peygamber'le birlikte girdiği mağara bir halvet yeri yapılmıştı. Kur'an'da Yunus Peygamber'in balığın karnına girmesiyle ilgili ayetler şöyledir:

Sâffât Suresi, 139-147. ayetler (XXXVII/139-147): Doğrusu Yunus da gönderilen peygamberlerdendi. Hani o dolu bir gemiye binip kaçmıştı. Gemide olanlarla karşılıklı kur'a çektiler de kaybedenlerden oldu. Yunus kendini kınayıp dururken onu bir balık yuttu. Eğer Allah'ı tesbih edenlerden olmasaydı, tekrar dirilecekleri güne kadar onun karnında kalırdı. Hâlsiz bir vaziyette kendisini dışarı çıkardık. Ve üstüne (gölge yapması için) kabak türünden geniş yapraklı bir nebat bitirdik. Onu, yüz bin veya daha çok kişiye peygamber olarak gönderdik. (Ayrıca Yunus kıssası için Enbiya Suresi, 87. ayete de bakılabilir.)

Oldı Eyyūba musallaṭ ġam belā
Çekdi bīmārīde ḳurtlardan cefā (169)

Bu beyitte Hz. Eyüp'ün çektiği sıkıntılara telmihte bulunulmuştur. Müfessir Beyzavî'nin naklettiğine göre, Hz. Eyüp varlıklı ve aile efradı geniş bir zat idi. Fakat evinin yıkılması sonucu aile fertlerinin çoğu öldü. Malı mülkü elinden gitti. On yıldan fazla süren ağır bir bedenî hastalığa müptelâ oldu. Bütün bu felâketlere rağmen, hâlinden şikâyet eder duruma düşmemek ve takdire rızada sebat etmek için durumunu Cenab-ı Hakk'a arzederek O'ndan sıhhat ve afiyet istemekten çekiniyordu. Nihayet eşinin ricası üzerine ancak ayette ifade edilen sözlerle niyazda bulunmakla yetindi. Tefsirlerde daha ayrıntılı anlatılan Hz. Eyüp bahsiyle ilgili olarak Kur'an'da da birkaç ayet bulunmaktadır:

Enbiya Suresi, 83-84. ayetler (XXI/83-84): Eyyub'u da (an). Hani Rabbine "Başıma bu derṭ geldi. Sen merhametlilerin en merhametlisisin." diye niyaz etmişti. Bunun

üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için bir hatıra olmak üzere onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik ve ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik.

Çünki Mūsāya irişdi bed-'in-'ahd
Dāye Fir'avn oldı tābūt aña mehd (170)

Bu beyitte Firavun'un kibrini, Mısır toplumunu, İsrailoğullarını, Kıptîlerin kendilerini büyük görmelerini, Firavun'un yaptığı mezalimi, onun büyücülerini, erkek çocukların öldürülmesi ve bundan Hz. Musa'nın kurtularak Firavun'un sarayında nasıl büyüdüğünü görmek mümkündür. Yukarıdaki beyitte telmihte bulunulan Hz. Musa ve hayatına ait olaylar, Kur'an'da da birkaç ayette geçmektedir:

Kasas Suresi, 7-9. ayetler (XXVIII/7-9): Musa'nın anasına: Onu emzir, kendisine zarar geleceğinden endişelendiğinde onu denize (Nil nehrine) bırakıver, hiç korkup kaygılanma, çünkü biz onu sana geri vereceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız, diye bildirdik. Nihayet Firavun ailesi onu yitik çocuk olarak (nehirden) aldı. O, sonunda kendileri için bir düşman ve bir tasa olacaktı. Şüphesiz Firavun ile Hâman ve askerleri yanlış yolda idiler. Firavun'un karısı (sepetin içinden erkek çocuk çıkınca kocasına:) Benim ve senin için göz aydınlığıdır! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur, ya da onu evlat ediniriz, dedi. Hâlbuki onlar işin sonunu sezemiyorlardı.

İşledi Dāvūd āhenden zırh
Bağladı teff-i cigerle biñ girih (171)

Kur'an'da Enbiya Suresinde Süleyman Peygamber'in hikâyesinin hemen ardından Hz. Davut'tan bahsedilmektedir. Kendisi ilim ve hikmet bahsinde zırh yapan birisi olarak tanıtılmaktadır:

Enbiya Suresi, 79-80. ayetler (XXI/79-80): Böylece bunu (bu fetvayı) Süleyman'a biz anlatmıştık.Biz onların her birine hüküm (hükümdarlık, peygamberlik) ve ilim verdik. Kuşları ve tesbih eden dağları da Davud'a boyun eğdirdik. (Bunları) biz yapmaktayız. Ona savaş sıkıntılarınızdan sizi koruması için zırh yapmayı öğrettik. "Artık Şükredecek misiniz?"

Hem Süleymānı işit iy ḫoş-nihād
Taḫt u milkini götürdi dīv ü bād (172)

Bu beyitte Kur'an'daki Süleyman kıssasına telmihte bulunulmuştur. Müfessirlerin yazdığına göre, Süleyman yüzüğünü elinden çıkarıp yere koyar ve orada unutur. Bir cin gelip yüzüğü alır ve onun tahtına oturur. İnsanlar aykırı emirlerinden dolayı Süleyman olmadığını anlayana dek birkaç gün hüküm sürer. Bu konu Kur'an'da birçok yerde geçmektedir:

Enbiya Suresi, 81-82. ayetler (XXI/81-82): Süleyman'ın emrine de kasırga (gibi esen) rüzgârı verdik: onun emriyle içinde bereketler yarattığımız yere doğru eserdi. Biz her şeyi biliriz. Şeytanlar arasında da, onun için dalgıçlık eden (inciler çıkaran) ve bundan başka işler görenler vardı. Biz onları gözetim altında tutuyorduk.

Bakara Suresi, 102. ayet (II/102): Süleyman'ın hükümranlığı hakkında onlar, şeytanların uydurup söylediklerine tâbi oldular. Hâlbuki Süleyman büyü yapıp kâfir olmadı. Lâkin şeytanlar, kâfir oldular.

Oldı bu yolda Zekeryā bes ḥamūl
Erre iki biçdi ḫāmūş idi ol (173)

Yine Yaḥyā ḳıṣṣasın dut sem' de
Şem' veş başı keseldi cem' de (174)

Zekeriya Peygamber, İsrailoğullarından kaçıp içi oyuk bir kavağın içine girmiş ve kavağın oyuğu birleşerek Zekeriya'yı gizlemiştir. Fakat şeytan, eteğinin ucunu dışarıda bırakmış, sonra da insan şekline girip gitmiş, İsrailoğullarına haber vermiş ve onlarda ağacın üstünden itibaren Zekeriya'yı testere ile ikiye biçmek suretiyle öldürmüşlerdür. İsa Peygamber'in çağdaşı olan Yahya da, başı kesilmek suretiyle öldürülmüştür. Ancak Kur'an'da Yahya'nın başının kesildiğine dair açık bir ifade bulunmamaktadır. Sadece babası Zekeriya'ya hitaben onun peygamberliğinden söz edilmektedir. Kur'an'da Hz. Yahya ve Hz. Zekeriya'nın geçtiği ayet ve surelerde, onların ölümlerinden bahsedilmemektedir. Kur'an'da daha çok Hz. Zekeriya'nın bir evlat sahibi olmak istemesi, Beyt-i Makdis'te Hz Meryem'in bakımını üzerine alması ve aynı zamanda bir peygamber olan oğlu Yahya'nın hayırlı bir evlat olması hususlarında Hz. Yahya ve Zekeriya'nın konu edildiği sure ve ayetler şunlardır: Yahya için: Âl-i İmrân, 37-39; En'am, 85; Meryem, 7,12-15; Zekeriya için: Âl-i İmrân, 37-38; En'am, 85; Enbiya, 89-90; Meryem, 1-11.

Oldı pes ʿĪsā bu rehde pāyidār
Gerçi çoġ itdi cühūd andan firār (175)

Meryem oğlu İsa'nın son akşam yemeği ve havarîlerden birisinin ona ihanet ederek darağacında asılmasına sebep olduğu konusu, Makta İncili'inde 2. ve 3. bablarda gayet geniş olarak anlatılmış olmasına karşılık bu konu Kur'an'da daha farklı ve kısa bir şekilde geçmektedir:

Nisâ Suresi, 157-158. ayetler (IV/157-158): Ve "Allah elçisi Meryem oğlu İsa'yı öldürdük." demeleri yüzünden (onları lânetledik). Hâlbuki onu ne öldürdüler, ne de astılar; fakat (öldürdükleri) onlara İsa gibi gösterildi. Onun hakkında ihtilâfa düşenler bundan dolayı tam bir kararsızlık içindedirler; bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur ve kesin olarak onu öldürmediler. Bilâkis Allah onu (İsa'yı) kendi nezdine kaldırmıştır. Allah izzet ve hikmet sahibidir.

Allah Teâlâ Nuh'u tufandan, İbrahim'i ateşten, Musa'yı Firavun'dan, Muhammed Mustafa'yı müşriklerin tuzağından koruyup kurtardığı gibi İsa'yı da, onu öldürmek isteyen Yahudilerin elinden kurtarmış, Hz. İsa'ya ihanet ederek bulunduğu yeri askerlere gösteren kişiyi, İsa'ya benzeterek öldürtmüştür.

Pes ser-i peyġamberān faḫr-ı cihān
Çekdi ol bī-ḥad cefā-yı kāfirān (176)

Beyitte peygamberlerin en ulusunun Hz. Muhammed olduğuna telmihte bulunulmuştur. Kur'an'da Peygamber'e yapılan eziyetlere tariz yoluyla "Ebu Leheb" Suresinde, Cenab-ı Hakk'ın peygamberine eziyet etmesinden dolayı Ebi Leheb'i lânetlemesinin yanında Peygamber de bu konuyu hadislerinde dile getirmiştir: "Allah yolunda gördüğüm eziyeti hiç kimse görmemiştir. Bana yapılan eziyet, hiçbir nebiye edilmemiştir."

Geh ʿaṣāya cān virüp ṣuʿbān ider
Geh yanar tennūrdan ṭūfān ider (34)

Ne irişür aṣṣı Mūsādan bir ān
Ne irer Firʿavn ü Hāmāndan ziyān (182)

Bu beyitlerde Hz. Musa ve Firavun'a telmihte bulunulmuştur. Kur'an'da konuyla ilgili ayetler, A'raf , 103-157, 159-172; Bakara, 54-93, 246,248; Yunus, 75-93; Tâ-Hâ, 25-35, 90,91; Şuara 10-61'de yer almaktadır.

Bī-nihāyet bī-ḥad ü ġāyet Ṣamed
Daḫı senden ġayru kim var iy Aḥad (183)

Hz. Ali'nin Allah için söylediği "O öyle bir Allah'dır ki, ne sınırlı bir sıfatı vardır, ne mevcut bir nitelemesi, ne sayılı bir vakti, ne de uzatılmış bir eceli." sözünü

hatırlatmaktadır. Beyitteki "Ahad" ve 'Samed" kelimeleri aynı zamanda İhlas Suresinden birer iktibastır:

İhlas Suresi, 1-4. ayetler: De ki: O, Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun hiçbir dengi yoktur. ("Samed", hiçbir şeye muhtaç olmayan, aksine her şey kendisine muhtaç olan demektir.)

Dergehüñde kime devlet yārdur
Sende gümdür kendüden bīzārdur (206)

Ger ḳarārum yoḳ degülem nā-ümīd
Var ümīdüm kim görem rūz-ı sifīd (207)

Rūz u şeb bu nāle vü āh-ı seḥer
Biñde biri umaram ḳıla eṣer (208)

Kur'an, insanları kerim ve celal sahibi olan Allah'ın rahmetinden ümitli olmaya çağırmakta ve ümitsizliğe düşenleri kâfir saymaktadır. Yukarıdaki beyitlerde ve eserin içindeki pek çok beyitte bu konunun işlendiği görülmektedir. Allah'tan ümit kesilmemesiyle ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyrulduğu görülür:

Yusuf Suresi, 87. ayet (XII/87): Ey oğullarım! Gidin de Yusuf'u ve kardeşini iyice araştırın, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez.

Ḥaḳ lisānı oldı çün aña zebān
Behterīn ezmān zamānıydı hemān (330)

Aña her bir ẕerre olmışdı ʿayān
Daḫı her bir ḳaṭre-i baḥr-i cihān (331)

Ümmī olmaġa sebeb nām-ı Resūl
Bu ki defter oḳumamış idi ol (332)

Aña olmış idi bil ḥaḳḳa'l-yaḳīn
Keşf-i ʿilm-i evvelīn ü āḫirīn (333)

Yukarıdaki beyitlerde, Alâk Suresine telmihte bulunulmuştur. İlk beş ayeti, Kur'an'ın ilk inen ayetleridir:

Alâk Suresi, 1-5. ayetler: "Yaratan Rabbinin adıyla oku!" O, insanı bir aşılanmış yumurtadan (kan pıhtısından) yarattı. "Oku!" İnsana bilmediklerini belleten, kalemle yazmayı öğreten Rabbin, en büyük kerem sahibidir.

Gülşen-i Sī-murġ'un içerisinde yukarıdaki beyitlerde görüldüğü üzere ayetlere yapılan telmihlerin dışında ayet ve hadislere iktibas yapıldığı, bazen de hadislerin mealen tercümelerinin verildiği görülür:

Her ki bulmaz ol ulu dergāha yol
لا اله الا الله ı bilmedi ol (116)

Yukarıdaki tabir "Tanrıdan başka yoktur tapacak." anlamında olup kelime-i tevhit ve kelime-i şehadet'le birlikte pek çok ayet ve hadiste geçmektedir.

Mihr-i çarḫ-ı dīn meh-i rūy-ı zemīn
Ẕāt-ı pāki رحمة للعالمين (254)

Enbiya Suresi, 107. ayet (XXI/107): "Ey Muhammed! Biz seni ancak ʿālemlere rahmet olarak gönderdik."

Ol bisāṭ-ı ḳurba Mūsā dutdı rāh
Pes ḫiṭāb-ı خلع نعلين itdi şāh (344)

Taha Suresi, 12. ayet (XX/12): "Ben (evet) Ben senin Rabb'inim! Pabuçlarını çıkar. Çünki sen, kutsal vadide, Tuva'dasın."

İrdi çün ʿizzetle ol kırk yaşına
Ḳondı pes tāc-ı لعمرك başına (364)

Hicr Suresi, 72. ayet (XV/72): "Ey Muhammed! Senin hayatına and olsun ki, onlar sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlardır."

Ol k'aña ṭāhir didi Rabbü'l-enām
Pes muṭahhar oldı طاها dan tamām (442)

Hā-yı طاها dur dilinde hāy u hū
Ferruḫ ol kesdür k'ide ẕikrini ḫū (443)

Taha Suresi, 1. ayet (XX/1): Hurûf-ı mukattaadandır, İlâhî şifredir.

461 Ḥaḳḳ-ı ذاالقربا ya ol virdi şeref
Anlaruñçün nefsini ḳıldı telef

Rûm Suresi, 38. ayet (XXX/38): Akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Allah'ın yüzünü isteyenler için bu, daha hayırlıdır ve onlar başarıya erenlerdir.

Meyl cāyiz olsa Ṣıddīḳa eger
اقتلوه dimeyidi iy bī-ḫaber (502)

Ankebût Suresi, 24. ayet : İbrâhim'in sözlerine milletinin cevabı sadece "O'nu öldürün yâhut yakın." demek oldu. Ama Allah onu ateşten kurtardı. Doğrusu bunda inanan kimseler için dersler vardır. Aynı zamanda "Uktuluhu" ("Uktulu'l-esvedeyni'l-hayyete ve'l-akrebe") hadisinin Arapça lafzının bir kelimesini oluşturmaktadır: İki kara mahluku, yılan ile akrebi katl ediniz.

Cānuñiçün māl ḫarc it lāfı ḳo
لن تنالوا البرّ حتّى تنفقوا (2292)

Âl-i İmrân Suresi, 92. ayet (III/92): Sevdiğiniz şeylerden sarfetmedikçe iyiliğe erişemezsiniz.

İy وَاَوْفُوْا الْعَهْدَ oḳıyan kişi
ʿAhde durmayup kej eyleyen işi (2947)

Nahl Suresi, 91. ayet (XVI/91): Ahidleştiğiniz zaman Allah'ın ahdini yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil kılarak sağlama bağladığınız yeminleri bozmayın.

Sīneñe kem kāstlaḳ başın bıraḳ
Ṭaylasān-ı لَمْ يَكُنْ ḳo başda çaḳ (4380)

İhlas Suresi, 4. ayet : "Ve lem yekün lehü küfüven ahad": Onun hiçbir dengi yoktur.

Buraya kadar, mesnevinin içinde yer alan ayet iktibasları tesbit edilmiştir. Bundan sonraki kısımda ise, hadislere yapılan telmihler ve hadis iktibaslarına yer verilmiştir:

Ḳıldı şeyṭānın çü daʿvet hem ṭaleb
Oldı İslāmına ol daʿvet sebeb (290)

"Şeytanım benim elimde Müslüman olmuştur." hadisi rivayet edilmiştir.

Oldı ḳamu enbiyāya pīşüvā
Ümmeti ʿālimleri çün enbiyā (322)

Burada "Ümmetimin âlimleri, diğer ümmetlerin peygamberleriyle eştir." hadisine telmihte bulunulmuştur.

Didi gitdükde ارحنا یا بلا ل
Gideyin kim virdi bu teng ev melāl (338)

Hz. Peygamber, Nasut âlemi (halka<maddeye> ve insanın maddi yönüne verilen isim) kayıtlarından kurtulmak istediği vakit, Bilâli Habeşî'ye "Benimle konuş!" derdi.

339 Girü geldükde yine bil kim Resūl
كلّمینی یا حمیرا didi ol

Hümeyra, beyaz pembe kadıncağız demektir ki, Hz. Muhammed (S.A.V), Ayşe (r.a.)'a böyle hitap ederdi. Nasut âlemine tenezzül etmek istediği vakit "Benimle konuş!" derdi.

Bārgāh-ı kibriyādan her ne feyż
K'oldı ol feyżi Resūl eyledi ḳabż (428)

Virdi Bū-Bekre anı taḥḳīḳdür
Aña maḫzen sīne-i Ṣıddīḳdür (429)

428 ve 429. beyitlerde "Tanrı kalbime ne ilham ettiyse ben onu Ebubekir'in kalbine döktüm." mealindeki bir hadis rivayet edilmiştir.

Anuñiçün didi ol şīrīn-leb
ʿİlmi bundan Çīne dek eyleñ ṭaleb (433)

Ümmete emr eyleyüp didi Resūl
اطلبوا العلم ولو بالصّین ol (434)

433 ve 434. beyitlerde "İlim Çin'de de olsa gidiniz, taleb ediniz. Çünkü ilim taleb etmek her Müslüman üzerine farzdır." hadisine telmihte bulunulmuştur.

Gördi ḳadrinden anuñ bir mū meger
Ol ḳıl olsam didi ṣadrında ʿÖmer (438)

Çün ikinci olmaġı ḳıldı ḳabūl
بعدالرّسول oldı ol ثانی اثنین (439)

438 ve 439. beyitlerde, "Ömer Ebubekr'in iyiliklerinden bir iyiliktir." mealinde bir hadis rivayet edilmiştir. Bu Peygamber buyruğunu duyan Ömer de "Keşke ben onun göğsünde bir kıl olsaydım." demiştir; beyitlerde bu olaya ve hadise telmihte bulunulmuştur.

İtdi ḫatm inṣāf u ʿadli anda Ḥaḳ
Vaḥyden aldı ferāsetle sebaḳ (441)

441. beyitte, Hz. Ömer'in ferasetle vahyin önüne geçmesi; meydana gelen olaylarla ilgili olarak söylediği sözlerin 11 tane ayetle uygunluk göstermesidir. Bu ayetler şunlardır: Makam-ı İbrahim, Hicāb, Ezvāc-ı Tāhirāt, Bedir esirleriyle ilgili Enfāl Suresi 68.ayet, Hz. Aişe'ye iftira eden İbn-i Übeyy'in cenaze namazının Peygamber tarafından kıldırılmaması ile ilgili Tevbe Suresi 84. ayet; Bakara, Nisâ ve Mâide surelerindeki içki ile ilgili olarak inen ayetler; Allah'ın İlâhî belagat kudretine olan hayranlığını dile getirdiği Mü'minīn Suresi 12-14. ayetler; Hz. Aişe'ye atılan ifitra ile ilgili olarak Peygamber'e söylediği sözler Nûr Suresi 16. ayet; aralarında anlaşmazlık çıkan iki adamın Hz. Peygamber'in hükmüne razı gelmeyip Hz. Ömer'e gitmeyi istemeleri üzerine inen Nîsâ Suresi 65. ayet; Cibril Aleyhisselama düşman olan bir yahudiye Hz. Ömer'in verdiği cevap Bakara Suresi 98. ayet; Hz. Ömer'in şükür secdesine kapanması.

Ol k'ider evvel Ṣırāṭ üzre güzer
Ḳavl-i Peyġamber budur k'oldur ʿÖmer (444)

Ol geyer cennetde evvel ḫilʿat ol
Ḥaḳ ḥużūrında zehī ḥürmetlü ḳul (445)

444 ve 445. beyitlerde, böyle iki hadis rivayet edilmiştir.

Nūr-ı maḥż idi çün ol şem‘-i ‘aẓīm
Sāyesin görmedi Şeyṭān-ı recīm (450)

Gölgesinden ḳaçar idi dīvler
İdebilmezlerdi aña rīvler (451)

450 ve 451. beyitlerde, şeytanın Hz. Ömer'in gölgesinden kaçtığına dair bir hadis, mealen verilmiştir.

Yaḳdı çün pervāne gibi bāl ü per
Didi Aḥmed şem‘-i cennetdür ‘Ömer (455)

455. beyitte "Ömer cennetin mumudur." hadisinin meali verilmiştir.

Ol durur baḥr-i seḫā kān-ı ḥayā
Didi Aḥmed Yūsuf-ı ṣāni aña (460)

Seyyidü'l- kevneyn didi ber-felek
Utanur ‘Oṣmān ḥayāsından melek (464)

Didi Peyġamber bilüñ yevme'l-ḥisāb
Dilemez Ḥaḳ k'ide ‘Oṣmāna ‘itāb (465)

460,464,465. beyitler, Peygamberin Hz. Osman'la ilgili olarak söylediği "Osman, ikinci Yusuftur.", "Osman'ın hayasından melekler utanır." ve "Kıyamet günü Allah, Osman'ı azarlamak istemez." sözlerinin meâlleridir.

Vaḳt-i bey‘at çün degüldi ḥāżır ol
Oldı eline bedel dest-i Resūl (466)

Bi‘at-ı Rıdvan'da Hz. ‘Osmân olmadığı için Peygamber, sağ elini gösterip "Bu onun elidir." dedi. 466. beyitte bu olaya telmihte bulunulmuş olup, hem de hadisin meâli verilmiştir.

Ṣāḥib-esrār-ı سلونى dür ‘Alī

Müctebā vü Murtażādur ol velī (471)

"Selūnī" ("Sümme ekseren yeḳūle selūnī"): "Arştan aşağıda ne varsa sorun benden." hadisinin Arapça lafzının bir kelimesi verilmiştir. Hz. Ali, bir gün hutbe okurken "Bana sorun, beni kaybetmeden arştan aşağı ne varsa sorun. Bu ağzımdaki tükürük, Peygamber'in bana çocukluğumda emzirdiği tükürüğüdür. Göğsümde kıyısız, bucaksız bir bilgi denizi var." demiştir. Bu hadisin anlatıldığı olay üzerine, Mâide Suresi, 101. ayet inmiştir (Sahîh-i Buhârâ, cilt:1, Hadis 81; cilt:2, Hadis 323; s.483): Ey insanlar! Size açıklanınca hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın. Kur'ân indirilirken onları sorarsanız size açıklanır, (ama üzülürsünüz). Allah sorduğunuz şeyleri affetmiştir. Allah Bağışlayan'dır, Halîm'dir.

Didi her yārüm necimdür reh-nümūn
Hem zamānum ḳarnıdur ḫayru'l-ḳurūn (490)

Peygamber'in "Sahabem yıldızlara benzer; hangisine uysanız doğru yolu bulursunuz." ve "En hayırlı zaman benim zamanımdır." dediği rivayet edilmektedir.

Didi Ṣāḥib-şerʿ ü Faḫr-ı enbiyā
Ümmetüm ışmarla baña iy Ḫudā (602)

Bilmesün tā ümmetüm cürmini kes
Olmasunlar muṭṭaliʿ hīç bir nefes (603)

Bu iki beyitte de Peygamber'in ümmetine şefaatçi oluşuyla ilgili hadislere telmihte bulunulmuştur.

Pes Nigāristān-ı Çīnd'ol peri gör
اطلبوا العلم ولو با لصّين idür (759)

"O tüy şimdi Çin Nigāristānındadır. Bunun için 'İlim Çinde bile olsa isteyiniz'" hadisinin Arapça lafzı, beytin ikinci mısraını oluşturmaktadır.

Ehl-i cennet var nebīden ḫoş ḫaber
Yiyeler anda ṭa'ām evvel ciger (873)

Peygamber'in verdiği hoş haber, "Cennet ehline cennette ilk olarak verilecek yemeğin ciğer olduğu" haberidir. Beyitte bu hadise telmihte bulunulmuştur.

Ḫamr içüp çoḳ kimse terk-i dīn ider
Ḫamrdur امّ الخبأيث şerr-i şer (1476)

"İçki bütün kötülüklerin anasıdır." anlamındaki hadisdir.

Yoḳ müsülmānlıḳdan illā ḳuru ḳavl
Dīv yol ursa dimezsin لاحول (2231)

Lā-ḥavl : "Güç kuvvet ancak Cenâb-ı Hak'tadır. O yücedir ve kudret sahibidir." hadisi

Rāst-gū er 'ilmdür iy pāk ḳul
Çīne varursañ anı sen iste bul (3846)

"İlim Çinde bile olsa isteyiniz." hadisine telmihte bulunulmuştur.

Bunların dışında Arapça dinî tabirler de vardır:

Yüz yire sürüp 'acizden şeyḫ ü şāb
ما عرفناك itdiler cümle ḫiṭāb (113)

"Mā-'arefnāk": Seni sana layık bilgiyle bilmedik.

Buldı ol ḫayru'l-bilād içre sükūn
وهو خير الخلق فى خير القرون (328)

"Vehüve hayru'l-halku fi hayru'l-kurûn": Asırların en hayılısında peygamber oldu ve halkın en hayırlısıydı.

Her ki oldı ol [ki] müstaġraḳ olur
حاشه لله dir iseñ ol Ḥaḳ olur (1137)

"Hāşe li'llah": Allah göstermesin, asla, katiyen, hiçbir vakit

Ḥaḳ Taʿālā virdi لا شیء aña nām
Sen cān aṣduñ dāmın'olup aña rām (2238)

"Lā-şey'": pek değersiz iş, bir şey değil

Çehresi öñinde nedür āfitāb
Ẕerredür وَاَللّٰهُ اَعلَم بالصو اب (4277)

"Vallāhü aʿlem bi'ṣ-ṣavāb": Allah en doğruyu en iyi bilendir.

B) GÜLŞEN-İ SĪ-MURĠ'UN DIŞ YAPISI

I- NAZIM ŞEKLİ

Gülşen-i Sī-murġ, mesnevi nazım şekliyle yazılmış; dinî, tasavvufî ve ahlâkî konuları temsilî yoldan işleyen bir eserdir. Mesnevî nazım şekli, İran edebiyatında olduğu gibi, Türk edebiyatında da destanî, dinî, tasavvufî ve ahlâkî konularla aşk ve macera hikâyelerinin de anlatıldığı bir nazım şekli olarak XIX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiş (Ünver 1986:430) ve sonra yerini, yeni bir düzyazı türü olarak Batıdan alınan romana terketmiştir (Dilçin 1991:127).

İran Edebiyatındaki örneklerinde olduğu gibi Gülşen-i Sī-murġ'da da doğrudan doğruya konuya girilmemiş (Levend 1984:103); Türk edebiyatındaki pek çok örneğinde olduğu gibi, geleneksel bir başlangıç olan besmele ve tevhitle başlanmıştır. Ancak tevhit için bir başlık bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'in övüldüğü naat kısmına kadar 252 beyit tutan bu kısımın ilk 121 beytinden sonra "İy halife oğlu!" hitabıyla başlayan "Mev'iẓe" başlıklı bir bölüm gelir. Şairin, tevhit bölümü içerisindeki ilk 121 beyitte ele aldığı konu, İslâmî bilimler açısından tevhitlerde bulunan "esmā-i ẕāt" ve "esmā-i ṣıfāt" konuları olup şair, dünyanın ve insanın yaratılışını Allah'ın "ẕāt ve ṣıfāt"larını ihtiva eden (Allah-Rab, Kâhir-Kerim gibi) isimlerini açıklayacak şekilde anlatmıştır. Bundan sonra gelen ve insana hitapla başlayarak Allah'ın Rezzak, Hâfız gibi isimlerinin açıklanması demek olan "esmā-i ef'āl" ve "merātib-i tevḥīd" konularının işlendiği (Tarlan 1936:5-7) "Mev'iẓe" bölümünde ise, Hz. Âdem'den başlayarak belli başlı peygamberler sayılmış ve bunların başlarına neler geldiği ayet ve hadislere telmihte bulunularak ya da iktibas yapılarak bir, iki beyitte anlatılmış; "bak, gör, bil, al" gibi emirler kullanılarak insanın bunlardan ders alması istenmiştir. Ayrıca bu bölümde, Allah'ın insan

üzerindeki hakkının daha iyi anlaşılması için "Hırsız ile Ev Sahibi"'nin hikâyesi verilmiştir.

Gülşen-i Sī-murġ'da "Münācāt" başlığı altında ayrıca bir bölüm yoktur. Ancak, Hırsız ile Ev Sahibi hikâyesinden sonra "Yā İlāhī" diye başlayan 217. beyitten itibaren şairin Tanrı'ya yakarışlarını ve kulun güçsüzlüğü ile her konuda Tanrı'ya muhtaç olduğu inancını gayet hisli bir şekilde ifade ettiği görülmektedir. Bunun yanında şair, günahlarını bağışlaması ve kötü huylarından kurtarıp aydınlığa çıkarması için Tanrı'ya yalvarmaktadır.

Gülşen-i Sī-murġ'daki Hz. Peygamber'in övüldüğü naat bölümü (253-425) içerisinde "Der-Faẓīlet-i Faḫri'l-Enbiyā Muḥammedi'l-Muṣṭafā Ṣallallāhü ʿAleyhi ve Sellem" başlığı altındaki 113 beyitlik kısımda Peygamber'in "Mi'rāc"a çıkışı ve mucizeleri anlatılmaktadır. Bundan sonra "Ḥikāyet" başlığı altında 6 beyitlik "Oğlu Su Arkına Düşen Anne" hikâyesi gelmektedir. Bu hikâyeden sonra şair,

İy ḳulūbe merḥamet riḳḳat viren
Hem analar gönline şefḳat viren (411)

diyerek Allah'a yalvarır ve Peygamber'in şefaatini dileyerek naati bitirirken dört halifenin övgüsüne geçeceğini haber verir. Peygamber'in övüldüğü, mucize ve miracının anlatıldığı bu kısımda hikâye anlatılmasının amacı ise, Peygamber'i oğlu su arkına düşen anneye benzeterek, annenin çocuğu için duyduğu endişenin aynısını, hatta daha fazlasını Peygamber'in ümmeti için duyduğunu somut olarak insanlara izah etmektir. Şair, Hz. Peygamber'in "mi'rāc" ve muʿcizāt"ını tek başlık altında ayrı bir bölüm olarak işlediği için, "na't"te bunlardan bahsetmemiştir (Ünver 1986:435).

Eserin girişinde, Naatten sonra "Menāḳıb-ı Emīri'l-Mü'minīn Ebūbekri'ṣ-Ṣıddīḳ Raḍi'ya'llāhu ʿAnh" başlığı altında Hz. Ebubekir; "Menāḳıb-ı Emīri'l-Mü'minīn ʿÖmeri'bni'l-Ḫaṭṭāb Raḍi'ya'llāhu ʿAnh" başlığı altında Hz. Ömer;

"Menāḳıb-ı Emīri'l-Mü'minīn ʿOṣmān Bin ʿAffān Raḍi'ya'llāhu ʿAnh" başlığı altında Hz. Osman ve "Menāḳıb-ı Emiri'l-Müʿminīn ʿAliyyibni Ebī Ṭālib Raḍi'ya'llāhu ʿAnh" başlığı altında da Hz. Ali'nin övgüleri yer almaktadır. Bundan sonra "Der-Ẕemm-i Mutaʿaṣṣıbān Be-Yārān-ı Muṣṭafā ʿAleyhi's-selām Güyed" başlıklı 48 beyitlik bir bölüm gelir ki, burası Peygamber'in kör inanç sahipleri hakkında sahabelerine söylediklerinden oluşur.

Peygamber'in kör inanç sahiplerini tenkit ettiği bu bölümden sonra, Hz. Ömer'in halifelikten vazgeçmek istemesini konu alan bir hikâye gelir. Bu hikâyeden sonra Hz. Ali'nin bildiklerini kuyuya söylemesi, katilini affetmesi, ashaptan biri öldüğü zaman ölmek istemesi ve Peygamber mağaraya gittiğinde Hz. Ali'nin O'nun yatağında yatmasının anlatıldığı üç hikâye, daha sonra Hz. Bilâl'in dayak yemesi ve Hz. Rabia'ya ashabın sorulmasının konu edildiği birer hikâye bulunur. Sonra da 24 beyitlik "Der-Faẓīlet-i Ümmet-i Muḥammed ve Ẕemm-i Taʿaṣṣub" başlıklı Muhammet ümmetinin faziletlerinin, Hz.Aişe'ye atılan iftiranın telmih yoluyla anlatıldığı ve kör inancın tenkit edildiği bölüm gelir. Böylece giriş bölümü bitmiş olur. Burada dikkati çeken nokta, mesnevinin girişinde, şairin kendisini böyle bir kitap yazmaya veya tercüme etmeye yönelten sebebi açıkladığı "sebeb-i te'līf" (Ünver 1986:436-437) bölümünün olmayışıdır. Şair, eseri niçin tercüme ettiğini mesnevinin hatime bölümünde açıklamıştır.

Gülşen-i Sī-murġ'da konunun işlendiği asıl bölüm (626-4935)e "Āġāz-ı Dāsitān" başlığı ile başlanır. İlk başta "Merḥabā" ve "Gel gel iy....." hitapları ile sırasıyla kuşlar çağrılarak tanıtılır. Bundan sonra "Cemʿ Şoden-i Murġān ve İttifāḳ Kerdend Be-Ṭaleb-i Pādişāh" başlığı altındaki 8 beyitlik bölümde kuşların bir padişah bulmak için bir araya gelmeleri anlatılır. Arkasından "Āmeden-i Hüdhüd Der-Pīş-i Cemʿ" başlığı altında Hüdhüd, Sī-murġ'a gitmek konusunda kuşları ikna etmeye çalışır. Burada Hüdhüd'ün Sī-murġ'u övüp anlattığı "Ḥikāyet" başlıklı bir hikâye yer alır. Sonra "Münāẓara-i Bülbül Bā-Hüdhüd Der-Pīş-i Cemʿ-i Murġān"

başlığı ile Bülbül ve Hüdhüd'ün kuşların önünde yaptıkları karşılıklı konuşmaları gelir. Daha sonra "Cevāb Dāden-i Hüdhüd Bülbülrā" başlığı altında Hüdhüd'ün Bülbül'e verdiği cevap bulunur. Hüdhüd, burada da verdiği cevabı destekleyici bir hikâye anlatır. Bülbül'den sonra da diğer kuşlar Hüdhüd'e gelerek mazeretlerini bildirirler. Hüdhüd de her birine ayrı ayrı cevap vererek duruma göre en az bir, ve en fazla dört veya yedi tane olmak üzere verdiği cevabı destekleyen hikâyeler anlatır. Böylece kaçıncı makale olduğu belirtilerek verilen "Maḳāle" başlığı altında Hüdhüd ve kuşların karşılıklı konuşmaları ile hikâyelerden oluşan 30 makale, konunun işlendiği bölümün iskeletini oluşturur. Bu makalelerden sonra "Evvelki Maḳām Vādī-i Ṭalebdür", "İkinci Maḳām Vādī-i ʿIşḳdur", "Üçünci Maḳām Vādī-i Maʿrifetdür", "Beşinci Maḳām Vādī-i Tevḥīddür", "Altıncı Maḳām Vādī-i Ḥayretdür", "Yedinci Maḳām Vādī-i Faḳr u Fenādur" başlıkları ile yedi tane vadi gelir. Her bir vadide, vadinin özelliğine göre en az üç, en fazla yedi adet olmak üzere "Ḥikāyet" başlığı altında hikâyeler anlatıldığı görülür. Bu yedi vadiden sonra "Der-Beyān-ı Māhī-i ʿĀlem-rubā ki Heme ʿĀlem Furū Bord" başlığı ile, yedi vadinin ardındaki dünyayı kapıp yutan büyük balık anlatılır. Sonra yoldaki kuşların hâlinden haber veren "Ḫaber-i Aḥvāl-i Murġān Der-Rāh" başlıklı bölüm gelir. Bu bölümün sonunda Mecnun'la ilgili bir hikâye bulunur. Sonra sırasıyla "Rıżā Dāden-i Heme Murġān Be-Sūziş" başlığı altında kuşların yanmaya razı oluşları, "Der-Ḫiṭāb-ı Murġān Be-Pervāne-i Bī-dil ve Cevāb-ı Ū" başlığı ile kuşlarla âşık pervanenin konuşması, "Der-Serīr-i ʿİzzet Nişānden Heme Murġān" başlığı ile kuşların izzet tahtına ulaşmaları anlatılarak Hz. Yusuf ve kardeşlerinin hikâyesi yer alır. Daha sonra izzet tahtındaki kuşların önlerine konan kâğıtları okuyarak utanmaları "Ḫ̆ānden-i Murġān Ruḳʿarā ve Ḫecl Geştend" başlığı altında verilir. Bundan sonra "Vuṣūl-i Heme Murġān Be-Ḥażret" ve "Su'āl ü Cevāb-ı Ṭuyūr Ān Ḥażret-i Sī-murġ" başlıkları ile kuşların Sī-murġ'a ulaşmaları ve karşılıklı konuşmalarının anlatıldığı bölümler gelir. Bu karşılıklı konuşmalardan sonra konusu Hallac olan bir hikâye gelir. "Der-Ḥayrān Şoden-i Cümle Murġān" başlığı ile kuşların tamamının Sī-murġ'a

olan hayranlığı dile getirilir. En son olarak da Vezirin Oğlu ve Padişahın aşkının anlatıldığı bir hikâye ile mesnevide konunun işlendiği asıl bölüm sona ermiş olur.

Gülşen-i Sī-murġ'un bitiş bölümü (4936-5277), asıl konudan "Der-Vaṣf u Taʿrīf ve Ḫātime-i Kitāb" başlığı ile ayrılır. Şair, kendi içinde farklı başlıklara ayrılan bu bölüme doğrudan doğruya eserini överek başlar. 5002. beyte kadar süren şairliğini ve eserini övdüğü bu kısımda, şairin eserine nasıl bir ad verdiği yer alır. Yaptığı işle âleme binlerce hoş kokulu sırlar saçtığını belirterek kendini, şairliğini ve eserini öven şair, güneşin nuru gibi tamamlanan kitabına Gülşen-i Sī-murġ veya Bustān-ı Ṭuyūr adını verdiğini belirtir:

Sende ḫatm oldı güneşde nite nūr
Gülşen-i Sī-murġ u Bustān-ı ṭuyūr (4943)

Şairin 4936. beyitten 5002. beyte kadar, eserini ve şairliğini övdüğü bu bölümde aynı zamanda okuyucudan hayır dua istediği görülmektedir:

Ger saña daḫı ire bu yādigār
Ḳuluñ unutma duʿādan zīnhār (4981)

Düşmen olmaz ehl-i dil ṣāḥib-dile
Dūstlar añuñ duʿā'-ı ḫayrıla (4982)

Bāġ-ı gülden gül-fişān itdüm size
Būy-ı gül irsāl idüñ siz de bize (4983)

Şairin kitabını anlatıp kendini övdüğü bu bölümden sonra "Ḥikāyet" başlığı altında üç tane hikâye yer alır. Şair, bu hikâyelerde eserini niçin yazdığını ve kendisini bu eseri yazmaya yönelten sebepleri ayrıntılı bir şekilde açıklar:

Nāzıla sen nevme var çün ser-keşān
Tā ḫoş efsāne diyem saña her ān (5009)

Ḫoşdur efsāne Żaʿīfī dirse ḫoş
Ḫˇāb ḫoşsa nevme varup ol ḫamūş (5010)

Pend dutarduñ var olduḳça müdām
Ḫalḳa mevtüñ oldı pes pend-i tamām (5021)

Sen daḫı dut pend k'olursın ḫacil
Mevt eñseñedür olġıl zinde-dil (5022)

Saña ben ḳuşlar dili nuṭḳın aḫı
Söyledüm añladuñ ise iy seḫī (5023)

ʿĀşıḳān içindedür murġān zār
Uş ecel vaḳti ḳafes bozup uçar (5024)

Ḳamunuñ şerḥ ü beyānı ġayrıdur
Bil ki ḳuşlaruñ lisānı ġayrıdur (5025)

Şol ki ḳuşlar dilini ḫoş bile ol
Buldı Sī-murġ ileyind'iksīre yol (5026)

Bilmezem ben iy ʿaceb kim ne diyem
Yavıḳulmışam niçe bir isteyem (5049)

Ẕī-ḥamāḳāt terk-i devlet eyledüm
Ḳaldum uş bī-kār ġaflet eyledüm (5050)

Diyeler ger baña iy yol azmış er
ʿÖẕr dile cürmüñiçün bir seḥer (5051)

Neyle biter bilmezem bu kār-ı rāh
Tā kı olam yuz ġamiçün ʿöẕr-ḫ˘āh (5052)

Ger yolında bir dem olsam kārda
Dāyim olmazdı dilüm eşʿārda (5053)

Rāh-ı kūyında maḳāmum olsa ger
Olayıdı şīn-i şiʿrüm sīn-i ser (5054)

Şiʿr dimek kārdur yoḳ ḥāṣılı
Kişi kendin görmek olur cāhilī (5055)

Bulmadum ʿālemde maḥrem baña kes
Göñlüm eglendi şiʿir dimekle bes (5056)

Şair, eserini yazma sebeplerini açıkladıktan sonra, Gülşen-i Sī-murġ'a kadar yazmış veya tercüme etmiş olduğu eserlerini belirtir. Burada şair, ʿAṭṭār'ın Pend-nāme'sini, Sadi'den tercüme ettiği Gülistan'ını anarak en son ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ını şerefli bir nazımla tercüme ettiğini ifade eder. Daha sonra da eserinin adını bir kez daha tekrarlayarak eserini yazdığı tarihi ayrıntılı bir şekilde verir:

Manṭıḳu'ṭ-ṭayrını ʿAṭṭāruñ laṭīf
Eyledüm tercüme vü naẓmın şerīf (5059)

Bir müzeyyen gülşen eyledüm saña
Gülşen-i Sī-murġ virdüm nām aña (5060)

İbtidā naẓmı ṣafer ayında uş
Evvel-i eyyām-ı bīż içreydi ḫoş (5061)

Oldı hicretden ṭoḳuz yüz elli bir
Künc-i naẓma girdi tā bu genc-i sır (5062)

On sekiziydi cümāẕī evvelüñ
Yine bu yılda tamām oldı bilüñ (5063)

Şair, eserinin adını bir kez daha anarak ne zaman yazdığını belirttikten sonra, eserini bitirmede Allah kendisine yardım ettiği için tek beyitte hamd ü senada bulunur:

Ḥamd Allāha ki ol Perverdigār
Eyledi ʿavn irdi pes encāma kār (5064)

Bu kısımda mesnevinin beyit sayısı ile ilgili bir bilgi yoktur. Şair, 5064. beyitten sonra hasbihâlde bulunarak sıkıntı içinde olduğunu, ama buna rağmen "nā-ḫoş kişiyle" oturup kalkmadığını, tükenmez bir hazine olan kanaate sahip olduğunu, aç kalsa bile kimseye "beyim, paşam" demediğini, alçak kimselerin minnet yükünü çekmediğini, yol erleri kendisini yanına aldığı için halktan azat olduğunu, başına

gelenleri duyanların hâline ağlayacağını belirterek kendisine hisse olarak dert ile inleme kaldığını belirtir:

Olmadum nā-ḫoş kişiyle hem-nişīn
Baña yiter bu ḳataḳ bu nān hemīn (5075)

Bu ġınā-yı ḳalb ü rūḥ-efzā durur
Çün ḳanā'at kenz-i lā-yefnā durur (5076)

Ne ġanīde k'ola bunuñ gibi genc
Süfleye minnet idüp çekmeye renc (5077)

Ḥaḳḳa şükr olsun k'ayaḳda ḳalmadum
Süfleden bir nesne cevce almadum (5078)

Ben efendi süfleye ḥāşā dimem
Aç ölürsem cāhile paşa dimem (5079)

Dimezem ben nā-sezāvārīye kes
Varup itmem ḫarc aña naḳd-i nefes (5080)

Niçün efendi diyem her dūna ben
Minneti bārın niçün çeksün bu ten (5081)

Ḳūt-ı cismüm rūḥuma ḳuvvet yiter
Himmet-i 'ālī yiterdür tāc-ı ser (5082)

Yanlarına aldı reh-bīnān beni
Ḫ'īşten-bīnāna ḳoyam mı teni (5083)

Tā ki ḫalḳ işinden āzād olmışam
Yüz belā içinde dil-şād olmışam (5084)

Ḳomadum bed-ḫ'āh içün ocaḳda dīk
Ḫalḳ baña bed disün gerekse nīk (5085)

Şöyle cān derdine düşdi bu beden
Kim etek silkdüm cihāndan cümleten (5086)

Ger işitseydüñ dirīġ ü derdümi
Ḥālüme ağlarduñ idüp merdümī (5087)

Getdi ten cāndan bu cān tenden hemīn
Bana ḥişşe derdile ḳaldı enīn (5088)

Bu kısımdan sonra şair, "Vaṣiyyet-i Mevlānā Żaʿīfī Be-Ferzendān-ı Ḫod" başlığı altında oğluna, "insan-ı kâmil" olması yolunda öğütlerde bulunur ve Şeyh ʿAṭṭār'ın kelamını ve cümle sırlarını oğluna anlattığını söyler. Bu nasihatlerden sonra hepsi de ölümle ilgili dokuz tane hikâye yer alır. Şair bütün bu hikâyelerin sonunda Allah'a yalvarır, günahlarının bağışlanması için dua eder. Son hikâyede ise, 5255. beyitten itibaren şair özür diler; yine günahlarının affolması için, anası ve babasının makamlarının cennet olması için dua eder. Sonra da okuyucudan, bu sözleri dinledikten sonra kendisini hayır dua ile anmalarını ister ve son olarak yarın kıyamet gününde Allah'ın rahmetini dileyerek eserini bitirir.

Kitabın sonunda "Tārīḫ-i Kitāb" başlığı altında Arapça nesir olarak hem şairin eserini yazdığı tarih, hem de müstensihin Gülşen-i Sī-murġ'u istinsah ettiği tarih arka arkaya yer alır. Sadece Türk Dil kurumu nüshasında bulunan "Tārīḫ-i Kitāb" başlığı, Hat Sanatları ve Bibliotheque Nationale nüshalarında bulunmamaktadır. Eserin üç nüshası da, Hicrî 22 Muharrem 964 tarihli müellif hattından istinsah edildiği için, şairin telif kaydı üç nüshada da aynıdır. "Tārīḫ-i Kitāb" başlığı altında nüshalarda farklı olan şey, müstensihlerin belirttikleri istinsah tarihleridir.

II- VEZİN ve KAFİYE

1) Vezin

Gülşen-i Sī-murġ, ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr isimli eserinin Türkçe tercümesi olduğundan Żaʿīfī, ʿAṭṭār'ın eserini aynı vezinde, yani aruzun remel bahrinin "Faʿilātün Faʿilātün Faʿilün" kalıbıyla tercüme etmiştir. Hiç kuşkusuz vezin ve

kafiye, bir eserin yazılmasında araç olmakla birlikte, bu aracın güzel kullanılıp kullanılmaması, beytin ahengini ve bu ahenk de eserin sanat değerini yakından etkilemektedir. Dil ve vezni birbirine kaynaştırmak, ya da vezni dilin yapısına sindirebilmek güçlü bir şairlik yeteneği ister (Dilçin 1991:133). Bu bakımdan Żaʿīfī, vezni uygulamakta genel olarak başarılı olmakla birlikte beyitleri anlam bakımından çevirirken Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını vezne uydurmakta zorlanmış, bunun için zaman zaman imale ve zihaf yapmak zorunda kalmış, bazen de vezin yüzünden Arapça, Farsça kelimelerde sesler türetmiş ve kelimelerin ünlülerini düşürerek iki kelimeyi birbirine bağlamıştır. Bazen de ahengi sağlamak için Türkçe kelimelerde med yapmıştır. Bunların dışında eserin içerisinde bir kaç yerde vezin bozukluğu bulunmakla birlikte 5277 beyit yazan bir şairin birkaç beyti vezinsiz ya da bozuk olarak söylemesi, büyük bir ihtimalle müstensihlerden kaynaklanan bir hata olmalıdır. Şairin ahengi sağlama ya da vezni Türkçeye uydurma yolunda yaptığı hataların örnekleri sırasıyla şöyledir:

a) İmale: Żaʿīfī'nin, 16. yüzyıl dikkate alındığında Gülşen-i Sī-murġ'da kullandığı Türkçe, oldukça sade olup Türkçe kelimelerdeki kısa ünlüleri uzun okumak suretiyle yaptığı imalelerin ahengi sağladığı görülmektedir. Hemen hemen her beyitte en az iki, en fazla beş hecede imale yapan şair, bu imalelerin ağırlığını, daha çok "ı, i, u, ü" gibi ünlüleri uzun okuyarak bir dereceye kadar azaltmışsa da, zaman zaman "a, e, o, ö" gibi ünlülerde de imale yapmıştır:

Eridi deryā a*ñā* teslīmden
Ṭaġlar efsürde ḳaldı bīmden (10)

İy yüce her vaṣf u her idrākden
Kim nişān *vi*rür o ẕāt-ı pākden (418)

Çār rük*ni* Kaʿbe-*i* ṣıdḳuñ belī
Oldı Bū-Bekr *ü* ʿÖmer ʿOṯmān ʿAlī (422)

Biri sidür maḫzen-i ṣıdḳa vezīr
ʿAdl güñinde biri bedr-i münīr (424)

Ṣubḥa dek her şeb dutup aşaġa baş
Sūzıla Hū dirdi döküp ḳanlu yaş (431)

Öñin ardın gözeden kes böyle hīç
İde mi nā-ḥaḳ yire söz ṅ ü giç (507)

Uyḫu gelse yire koyup ol seri
Yaṣdugıydı tora vü ḳum döşegi (512)

b) Zihaf: Metnin içerisinde Arapça, Farsça kelimelerdeki uzun ünlülerin kısa okunmasıyla yapılan zihaflar, imalelere nazaran daha azdır. Meselâ zihaf yapılan kumrī, şādī, bārī, vādī, ʿālī, ʿĪsī, yāḫud, ṣūfī, ḫūnī, bāl, ḥayāt, çūb gibi kelimelerin bir kısmı, bir ihtimal Türkçenin fonetik yapısına uydurulmuş olduğundan zaten bugün kısa söylenmektedir:

İy şeker-lebden viren şīrīn suḫen
Mürde cān bulsun ḥayāt açġıl dehen (629)

Gel berü iy Ḳumrī-i nāzük-laḳab
Şād getdüñ teng-dil geldüñ ʿaceb (677)

Bize sulṭānlaḳ idi yañlış ḫayāl
Virdi ol az şādīlıḳ çoḳ çoḳ melāl (974)

Ḥażret-i sulṭāna ger lāyıḳ olam
Yek bu bī-ḥad vādī yolların bulam (992)

Bu deñizden bārī dutmazsañ kenār
Seni āḫir ġarḳ eyler rūzigār (1040)

Nā-gehān bir ʿālī manẓar gördiler
Anda bir duḫter ne duḫter çün ḳamer (1265)

ʿĪsīveş güyā lebi virür ḥayāt
Çün Mesīḥā-demdür ol yüḥyi'l-mevāt (1284)

Dest ḳanı başuma ṭoprak̟ ṣaçam
Ḳanlu ṭopraḳdan *yāḫ*ud başum açam (1330)

Pes görüp yol ḳaydını ḫayl ü sipāh
İtti*fāḳ*la eylediler ʿazm-i rāh (1734)

El ṣunup birbirine girişdiler
Ne ayaḳ ne *bāl* ne per ḳaldı ne ser (1755)

Her ne deñlü geşt itdi az u bol
Görmedi bir *çūb* ḳımıldar anda ol (1764)

Bārigāhuñdur muʿaẓẓam böyle çün
Ḫā*lī*dür müştāḳlardan pes niçün (1767)

Didi ṣūfī ḫū*nī* idüñ iy kişi
İşlerüñde yoġ idi cennet işi (1843)

Ṣū*fī* Baġdāda giderken müstemend
Geldi gūşına bir āvāz-ı bülend (2027)

Senden oldı yüregüm ḫūn dīde ebr
Sendenem bī-yār u bī-kes [ü] *bī*-ṣabr (1393)

Der*vīş* ol yād eyleme kūs u ʿalem
Kim ṭolu ol bangdur bu bād hem (2401)

Ḫalḳa dest urmasaydı dün*yī* ger
ʿIyş-ḫāne eylemek olurdı er (2360)

Gitseler ṭarrā*rīy*e sulṭān olur
Çün ire dīndā*rīy*e ḫayrān olur (2314)

Maʿ*nī*bil kim ḥāl-i ṣūret pīçdür
Aṣldur maʿnī vü ṣūret hīçdür (2276)

Söz bir olur iki itme işüñi
Var yıḳılup get *yā* kesdüm başını (2128)

Daʿ *vī*-i merdī idüp uzatma baş
Kim yaġar yaġmur gibi üstine ṭaş (2122)

Ġāyib oldı Şib*lī* çün Baġdāddan
İsteyü vardılar anı niçe ten (2093)

Kimisinüñ az ola ser-māyesi
Kimisi bī-māye *hīç* yoḳ sāyesi (2072)

Ḳıymetī cevherler itdüm ḫalḳa neşr
Ḳalmasam ḳalur bu gevher[ler] tā ḥaşr (4974)

c) Med: Şair, ahengi sağlamak için imalelerin yanında bazı Türkçe kelimeleri de medli okumuştur. Bunların içinde şairin, isimden mücrret isimler yapan '-lik' hecesinde yaptığı med dikkat çekicidir:

Eridi deryā aña teslīmden
*Ṭağ*lar efsürde ḳaldı bīmden (10)

Teng-i ḫod-bīn*lik*den ḳurtılasız
Daḫı bī-dīn*lik*den ḳurtılasız (727)

Ḥabbe degmez cān çün cānānsuz
Merd iseñ vir cānuñ olma *ān*suz (754)

Ẕerreler kim *var* kevneyn içre bol
Bildügüñ şanma Ḫudā vehmüñdür ol (102)

Sāye-i ḫurşīdde hem-ẕerreyem
Yoḳ varlaḳ māyesinden bir direm (247)

Biri nā-geh *baş* çekdi secdeden
Mesḫ ü mel'ūn oldı ḫor u rāh-zen (126)

Söyledi avcında anuñ *ṭaş*lar
Bitdi kāfir yüreginde *baş*lar (296)

Bencileyin ḫor olanlar çün ġubār
Yolda olur *toz* gibi tārumār (1898)

Ejdehā-yı rāh-ı 'ālem-gīrdür
Öl gerek diril ikisi *bir*dür (1901)

Bir zamānda yine yoldan çıḳdı ol
Her günāh envā‘ın itdi *bol* bol (1992)

Eylemişdüñ *ḫod‘* ömrüñce günāh
Pāy-tā-ser cürm idüñ bī-iştibāh (2048)

Ṣad hezārān sāl ṭā‘āt-i melek
K’olmış idi *yir*den tā nüh felek (2074)

Luṭf idüp Ḥaḳ saça anı mū-be-mū
Bir avuç ṭop*raḳ* üstine ḳamu (2075)

İzümüz başup gelür ḫayl ü sipāh
Dir çavuşlar yüri tez geldi şāh (2196)

Ol örümcek ol siñek ol *aġ* hep
Cümle nā-peydā olur ol dem ‘aceb (2395)

d) Hece düşmeli ulamalar: Gülşen-i Sī-murġ’da sıkça görülen bir özellik de, iki kelime arasında yapılan ünlü birleşmeleridir. Bunun “bir vezin kusuru sayılmadığı gibi, bir ustalık olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.” (Dilçin 1991:138). Şairlerin beyitte doldurma bir kelime varken bunu atmak yerine, kelimelerin ünlülerini birleştirmeleri bunun sanat olduğunu göstermektedir; çünkü bu özellik Fars edebiyatı ürünlerinde de vardır. Ża‘īfī de eserini Farsçadan tercüme ettiği için bu bakımdan ‘Aṭṭār’ı kendisine örnek almıştır. Bu ulamaların bağlaç ve edatlarla yapılanlarının yanında, ünlüyle bitip, ünlüyle başlayan kelimeler arasında da yapıldığı görülmektedir:

Ummasun bunuñ gibiden kes vefā
K’anda dildārı ümīdidür ḫaṭā (1038)

Cān çü cisme girdi ten buldı ḥayāt
Pes ‘aḳal virdi *k’ola* beyninde ẕāt (48)

Şöyle üstād oldı *k’üstādān*-ı pīş
Anuñ işi üzre aşmadı bir iş (301)

Hem mübārek yaġrınında *ç'āfitāb*
Dāyim iderdi nübüvvet mühri tāb (327)

Ḳurb oldı *ç'oldı* naʿleynden baʿīd
Nūrdan vādi'l-Muḳaddes hem sifīd (345)

Şīr-i pistān-ı keremden *ç'āb*-ı mīġ
Vir bize ḳılma kerem ḫonın dirīġ (417)

Ç'oldı Yūsufdan cüdā Yaʿḳūb ata
Şol ḳadar aġladı aʿmā oldı tā (1090)

N'eyleyeyin yoḳ çü ḥaḳḳ-ı maʿrifet
Ne diyeyin yoḳ saña beñzer ṣıfat (87)

Düşdüm Ādemveş belā-yı gendüme
N'itdümise eyledüm hep kendüme (225)

N'añlasun andan bu ẕerre ḫāk çoḳ
ʿAḳla çün ser-māye-i idrāk yoḳ (740)

Öldi ʿālem ḫalḳı eyleyü ṭaleb
Ṣabr ne anuñla olur *n'ansuz* ʿaceb (1160)

Bil seni anuñla sinüñle degül
Bulma *ʿaḳluñl'aña* yol anuñla bul (95)

Old'anuñçün baḥr-i cān gevher-fişān
Kim dutar bu baḥr-i cān senden nişān (397)

Gerçi irmez *kims'eli* fitrāküñe
Baş ḳoduḳ biz ḫāk-i pāy-ı pāküñe (419)

Ger yed-i beyżā *degülmiş's'aña* yār
Ṣābit olmazdı elinde Zü'l-fiḳār (478)

Gitmediyse ḥaḳ yola bu iki er
Ġayra *vācibd'oları* menʿ ideler (485)

Ger ḫilāfet *virs'olardan* ġayra yol
Her zamān yüz āfete uġrardı ol (526)

e) Arapça ve Farsça kelimelerde ses türemesi: Gülşen-i Sī-murġ'da vezin gereği, tek heceli Arapça ve Farsça kelimelerde ses türemesi olayı görülmektedir. Bu ses türemesi, şairin dilinde geçtiği gibi metne yansımıştır. Şair, ses türemesi olayını kendi ağzından getirdiği dar ünlüleri genişletme, geniş ünlüleri daraltma özelliğine göre yapmıştır. Yuvarlak ünlülü kelimelerde ise, türeyen ses de yuvarlaktır. Meselâ ḳaṣar (<ḳaṣr), ṣadar (<ṣadr), faḳar (<faḳr), ʿaḳal (<ʿaḳl), ṣabar (<ṣabr), eber (<ebr), medeḥ (<medḥ), çeşem (<çeşm), beder (<bedr), rükün (<rükn), şükür (<şükr), küfür (<küfr) gibi:

Merde bu yirde şikāyetdür *şükür*
Küfr īmān oldı vü īmān *küfür* (4311)

Muṣṭafāyı gördi ṭoġmış çün *beder*
Ṣalmış iki ḳara ṣaçın ber-*ṣadar* (1596)

Bu *rükün* Bū-Bekrile evvel ḳıyām
Oldı pes buldı ʿAliyle iḫtitām (423)

Yüz *medeḥden* yeg söge ger bir kez uş
Bu cihāndan yeg añılsa nāmı ḫoş (4624)

Şāhlaḳ gitsün mi elden ser-be-ser
Ol *ḳaṣar* hicrinde pür-ḫūndur ciger (2353)

Bī-*ʿaḳal* bāġ-ı İremden dūr olur
Kim sefer ʿazmin idüp mehcūr olur (2354)

Gülşen-i Sī-murġ'da vezinle ilgili olarak yukarıdaki özelliklerin yanında nadiren de olsa bozuk vezinli beyitler bulunmaktadır. 5277 beyitlik metinde bunların sayısı 10 beyti geçmez. Vezin bozukluğu olan bu beyitler, "ki, ü" gibi bağlaçlar ilâve edilerek ya da beytin anlamını bozmayacak küçük değişikliklerle düzeltilerek köşeli parantez içinde gösterilmiştir:

Çünki bir bed-baḫt u bed-ḫū*[y u]* bī-raḥm
Nā-gehānī Murtażaya urdı zaḫm (538)

Virdiler şerbet didi itmeñ *[ki]* ḳahr
Kim benüm ḳatlüme Ḥaydar virdi zehr (541)

Her ki oldı ol *[ki]* müstaġraḳ olur
حاشه لله dir iseñ ol Ḥaḳ olur (1137)

Senden oldı yüregüm ḫūn dīde ebr
Sendenem bī-yār u bī-kes *[ü]* bī-ṣabr (1393)

Yoḳ müsülmānlıḳdan illā ḳuru ḳavl
Dīv yol*[uñ]* ursa dimezsin لاحول (2231)

Kendüliginden geçüp ol bir kişi
Faḳrdan zārī vü nāle*[y]*di işi (2869)

Eyledi bir ḫoca ḫarc*[-ı]* māl bol
Ç'oldı ʿāşıḳ bir fuḳāʿ-ı ṭıfla ol (3680)

Her ne kim diyüp işitdük ol degül
Rāh-*[ı]* bāṭıl hergiz aña yol degül (4708)

Ḳıymetī cevherler itdüm ḫalḳa neşr
Ḳalmasam ḳalur bu gevher*[ler]* tā ḥaşr (4974)

2) Kafiye

Gülşen-i Sī-murġ, 5277 beyitlik bir metin olduğu için her çeşit kafiye kullanılmıştır. Kafiye çeşidi olarak müreddef, mukayyed ve müesses kafiyelerin yanında, kafiyenin son harfi olan revilerin veya harekelerinin aynı oluşuna dayanan tam ve yarım kafiyeler ile redifli ve cinaslı kafiye örneklerine de rastlanmaktadır. Şair, Türkçe isimlerle, fillerle, isim ve fillerle kafiye yaptığı gibi, Türkçe-Farsça, Türkçe-Arapça, Farsça-Farsça, Arapça-Arapça ve Farsça-Arapça kelimelerle de kafiye yapmıştır:

a) Redifli kafiyeler: Metnin içinde redifli kafiyelerin çokluğu dikkat çekicidir. Genellikle çekimli fiil, isim ve çekim eklerinden oluşmaktadır. Bazen rediflerin birden fazla kelimeden oluştuğu da görülmektedir:

ʿArşı āb üstine bünyād *eyledi* (kafiye-i müreddef)
Ṭaġlardan ferşe evtād *eyledi* (2)

Āteş-i ḫākīyi ber-bād *iden ol* (kafiye-i müreddef)
Āb ile kevneyni ābād *iden ol* (3)

Oldur eflāki zeber-dest *eyleyen* (kafiye-i mukayyed)
Ḫāki zīr-i pāyda pest *eyleyen* (4)

Çarḫ dūlābını gerdiş*de ḳodı* (kafiye-i mücerred)
Yiri ārām anı cünbüş*de ḳodı* (5)

Bir avuç ḫāki ürer ādem *ḳılur* (kafiye-i müesses)
Bir ḳaşım dūdı ḳarar ʿālem *ḳılur* (29)

ʿArş u ʿālemdür ṭalasm *ayruḳ degül* (kafiye-i mukayyed)
Birdür bu çoḳluḳ ism *ayruḳ degül* (61)

b) Türkçe isimlerle yapılmış kafiyeler:

Muḫtelif-ḥāl itdi dām-ı ten iş*in* (kafiye-i mücerred)
Ḫāk-ber-dünbāl ḳıldı cān ḳuş*ın* (9)

Rūz u şeb pīşānī idüp yire *eş* (kafiye-i mücerred)
Secde eyler aña ayıla *güneş* (23)

Görsek anı terk ideydük az u *çoḳ* (kafiye-i mücerred)
Anı görürdük ḳamu kendüñi *yoḳ* (66)

Āsumāndur gerçi başdan başa *göz* (kafiye-i mücerred)
Göremez līkin rehüñden ẕerre *toz* (77)

Nīl itdüm yüzine seni *bugün* (kafiye-i mukayyed)
Ol sipendin yaḳıcı yaranḳı *gün* (129)

c) Türkçe çekimli fillerle yapılmış kafiyeler:

Mīḫ idüp ṭaġları yir üzre *ḳodı* (kafiye-i mücerred)
Āb-ı deryāyıla yiryüzin *yudı* (54)

Añlamaduḳ bilmedük *işitmedük* (kafiye-i mücerred)
Ḥaḳḳa lāyıḳ bir zamān iş *itmedük* (134)

Pīşüvālar kim bu rāha *geldiler* (kafiye-i mücered)
Rāh-bīn olup niçe yol *aldılar* (156)

Ārzū-yı nefse hergiz *bakmadı* (kafiye-i mücerred)
Şu gibi hīç bir hevāya *akmadı* (305)

Ṣıdḳıla ger bu ḳapuya *gelesin* (kafiye-i mücerred)
Yüz fütūḥāt-ı İlāhī *bulasın* (1989)

d) Türkçe isim ve fiillerle yapılmış kafiyeler:

Pāre pāre ḫāki ḫūna *buladı* (kafiye-i mücerred)
La'l ü yāḳūt oldı dillerde *adı* (22)

Gice gündüz çarḫı devvār iden *ol* (kafiye-i mücerred)
Giceden rūze virür rūzīye *yol* (28)

Gerdişi çarḫuñ zemīnüñ durduġı (kafiye-i mücerred)
Cümle andandur cihān varı yoġı (42)

Pes hevā ne üzredür hīç *üzredür* (Kafiye-i mücerred)
Hīçdür hīç üzre baḳ hep hīç *gör* (56)

'Arş şu 'ālem hevā *üstindedür* (kafiye-i mücerred)
Geç hevā vü ābdan sen Ḥaḳḳı *gör* (60)

e) Türkçe ve Farsça kelimelerle yapılmış kafiyeler:

Gösterüp şeb-ḥoḳḳada biñ mühre-*zer* (kafiye-i mücerred)
Encümi bu ḥoḳḳada mühre *ider* (8)

Daḳdı ser-mū mūr biline *kemer* (kafiye-i mücerred)
Pes Süleymānla kemerde *oldılar* (18)

Kimse peykān ḫūnda penhān ḳılsa *ger* (kafiye-i mücerred)
Ġonçe-i pür-ḫūnı peykān ol *ider* (38)

Çün ḳamuyı ḳıldı hīç üzre o *yek* (kafiye-i mücerred)
Hīç olur her cüft ḳalur yine *tek* (59)

Hīç nesne itmedük çün ir ü *giç* (kafiye-i müreddef)
Yoġ olan nesneyi pes söyleme *hīç* (94)

f) Türkçe ve Arapça kelimelerle yapılmış kafiyeler:

Niʿ metidür bildi ins ü cin *melek* (kafiye-i mücerred)
Şemsdür ḫūn-ı felekde bir *çörek* (13)

Bundaġın ger dūst bil sen ger *ʿadū* (kafiye-i mücerred)
Zīr-i pāyında ḳodı gerden *ḳamu* (52)

Ḳıl naẓar kim bu cihān u ol *cihān* (kafiye-i mücerred)
Yoḳdur anuñ ġayrı oldur var *olan* (64)

Virdi ger eşyā nişān senden *bañā* (kafiye-i mücerred)
Līki senden sen nişān vir *Rabbenā* (76)

Ne işāret ne beyān eyler *ḳabūl* (kafiye-i müreddef)
Kes nişān bilmedi andan bilmiş *ol* (119)

g) Farsça kelimelerle yapılmış kafiyeler:

Āsumānı ḳıldı ber-pā ḫayme *vār* (kafiye-i müreddef)
Bī-ṭanāb u bī-sütūn bī-mīḫ u *yār* (6)

Rūḥa ṣūret virdi āb-ı pāk*den* (kafiye-i müreddef)
Ḳıldı bu kārı bir avuç ḫāk*den* (12)

Kūha hem şimşīr virdi hem *kemer*
Tā ki serhengī olup ḳaldurdı *ser* (14)

Gāh āteş yüzin itdi deste-*gül* (kafiye-i mücerred)
Gāh deryā yüzine bağladı *pül* (15)

Faḫr u ṣadr-ı ʿāleme *Perverdigār* (kafiye-i müreddef)
ʿAnkebūtı eyledi ḫoş *perdedār* (17)

Kūhı ḫūn-ālūde ḳıldı lāle*den* (kafiye-i müesses)
Câme gülzāra geyürdi vāle*den* (21)

Rūz-ı raḫşān oldı bastından *sifīd* (kafiye-i müreddef)
Oldı ḳabżından siyāh-ı şeb *bedīd* (25)

Gerden-i ṭūṭīde ḳodı ṭavḳ-ı *zer* (kafiye-i mücerred)
Hüdhüd-i hādīyi ḳıldı rāh-*ber* (26)

Murġ-ı gerdūn dökdi bu yolda per*i* (kafiye-i mücerred)
Ḥalḳaveş ḳodı ḳapusında ser*i* (27)

h) Arapça kelimelerle yapılmış kafiyeler:

Peşşe-i nīme ʿadū başını *ḳūt* (kafiye-i müreddef)
Çār ṣad sāl itdi Ḥayy-i lā-yemūt (16)

Anlara virdi bu sīmāyı *sücūd* (kafiye-i müreddef)
Secdesüz sīmā ḳaçan bula *vücūd* (24)

Geh segi merd-i reh-i ḳurbet *ider* (kafiye-i mukayyed)
Şīr-merdī ol sege nisbet *ider* (31)

Kārdan düşdügi ʿaḳl *andan durur* (kafiye-i mukayyed)
Ḥüccet ü taḳlīd ü naḳl *andan durur* (41)

Kūhı sengīn-dil iden taḳdīr*idür* (kafiye-i müreddef)
Baḥri cūşān-āb iden tedbīr*idür* (45)

ı) Arapça ve Farsça kelimelerle yapılmış kafiyeler:

Eridi deryā aña teslīm*den* (kafiye-i müreddef)
Ṭaġlar efsürde ḳaldı bīm*den* (10)

Teşne idüp baḥri ḳıldı ḫuşk-*leb* (kafiye-i mücerred)
Ḫūnı müşk ü sengi yāḳūt-ı *ʿaceb* (11)

Gördi çün ʿĪsāya sūzendür *be-hem* (kafiye-i mücerred)
Baḫye urdı yüzine ol *lā-cerem* (20)

Oldı pes kār üzre bu ḳāleb bu *ten* (kafiye-i mukayyed)
Bağladı ḫāk-i meẕelletde *vaṭan* (51)

Biri nā-geh baş çekdi *secdeden* (kafiye-i mücerred)
Mesḫ ü melʿūn oldı ḫor u *rāh-zen* (126)

i) İki kafiyeli beyitler: Şair, ahengi artırmak için eskilerin tabiriyle "ẕū-kāfiteyn" denen iki kafiyeli beyitler de yazmıştır:

Varlıġuña ʿaḳl eger *iltürse yol*
Künh-i ẕātuña ḳaçan yol *bula ol* (73)

Dil-perīşān olma cemʿ *it maġzuñı*
Ṣorma ʿarş u kürsīden *dik aġzuñı* (152)

Hīç bilür misin yolı kim *gördi bol*
Her ki çoḳ getdi yola çoḳ *gördi ol* (161)

Yūnusa nā-gāh düşvār *oldı rāh*
Girdi baṭn-ı māhīye *oldı penāh* (168)

Perde içre *olalı penhān* sen
Ḳılduñ ʿālem *ḫalḳını ḫayrān* sen (184)

Ne var iy iḥsānı çoḳ *muḥsin seḫī*
Ṣaḳlasañ hem-sāyelaḳ *ḥaḳḳın daḫı* (201)

ʿAks-i ẕātından yapaldı *kürsī ʿarş*
Hem ṣıfātından melekler *daḫı ferş* (284)

Çün penāhında *idi mevcūd* hep
Pes rıżāsınca *idi maḳṣūd* hep (306)

j) Cinaslı kafiyeler:

Düşdüm Ādemveş belā-yı *gendüme*
N'itdümise eyledüm hep *kendüme* (225)

ʿĀlemüñ ḫurşīdi vü Ḥaḳ *sāyesi*
Yoġıdı Miʿrācda *hem-sāyesi* (258)

Bir ḳıla anda muḥābā *yüzi* yoḳ
Kimsenüñ hīç zehresi vü *yozı* yoḳ (2331)

Pādişeh bir ḳulına virmiş *yemiş*
Ḳul yemişi datlu datlu ḫoş *yemiş* (2643)

Bir ḳarı dil tīġ-i ʿışḳıyla *çalaḳ*
İplik egirmişdi birḳaç aḳ*çalaḳ* (2854)

Olur anuñ ʿömri biñ yıla *yaḳın*
Ölecek vaḳtini bilür ol *yaḳın* (2551)

Metin içerisinde şairin arka arkaya aynı ḳafiyeleri tekrar ettiği de görülmektedir. Bunun sebebi, Gülşen-i Sī-murġ Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiş bir eser olduğu için şair, büyük bir ihtimalle Farsça kelimenin Türkçe karşılığını verme ve anlamı değiştirmeden aktarma zorluğu yüzünden aynı kafiyeleri zaman zaman tekrar etmiş olmalıdır. Bunun yanında, çok nadir de olsa kafiyesi bozuk beyitlere rastlanmaktadır:

Senden özge kimsenem yoḳ iy *güzel*
Luṭf it ayruḳ urma bu şīveye *el* (1493)

ʿIşḳ ḫamrındandı ser-mest ol *güzel*
Düşdi pādan yüregine urdı *el* (1647)

Ol yeyiş kim yidi ol demde *ġulām*
Pādişāha ārzū virdi *tamām* (2645)

Didi kim ne datlu yirsin iy *ġulām*
Vir yidügüñden ki imrendüm *tamām* (2646)

Toz yolda ḫil‘atüñ bozdı *yüzin*
Ḳul silüp pāk itmedi ḫil‘at *yüzin* (2775)

Atañ anaña ri‘āyet *ḳıl müdām*
Her ḳarındaşuñla dirlik *ḳıl müdām* (5117)

III- SÖZ SANATLARI

Gülşen-i Sī-murġ'da mecazlar ile lafız ve anlama ait olan söz sanatlarının hemen hemen tamamına rastlamak mümkündür. Ża‘īfī, bu eseri ‘Aṭṭār'dan çevirdiği için o da, ‘Aṭṭār gibi tekrir ve istifham sanatlarını çok kullanmıştır. Genellikle esere sade bir dil hâkim olmakla beraber, özellikle aşk konulu hikâyelerde sevgililerin güzellik unsurları anlatılırken, şairin daha sanatlı ve estetik yazdığı görülmektedir. Ancak Ża‘īfī, söz sanatlarını kullanırken "tasannu‘"a düşmemiş, sözü kendi tabiî akışı içerisinde sürdürmeyi ve süslemeyi başarmıştır.

Gülşen-i Sī-murġ'da geçen söz sanatlarını aşağıdaki başlıklar altında toplamak mümkündür:

1- Cinas: Manaları farklı olmakla birlikte yapısı, söylenişi veya yazılışı birbirine benzeyen, iki kelimeyi şiirde bir araya getirmek ya da kafiye olarak kullanmaktır. Kelimelerin yapı, söyleniş, yazım ve anlam gibi dört unsurunu bir arada toplayan cinaslar başarılı kullanıldığı takdirde nükte ve zerafete yarayan hoş bir fikir oyunu olur. Ża‘īfī'nin daha çok Türkçe kelimelerle cinas-ı tam yaptığı görülmektedir. Buna göre şairin yaptığı cinas çeşitleri şöyledir:

a) Tam cinas (cinas-ı tam): Söylenişleri ve yazılışları bir, anlamları ayrı iki kelimeyle yapılan cinastır.

Pādişeh bir ḳulına virmiş *yemiş*
Ḳul yemişi datlu datlu ḫoş *yemiş* (2643)

Düşdüm Ādemveş belā-yı *gendüme*
N'itdümise eyledüm hep *kendüme* (225)

ʿĀlemüñ ḫurşīdi vü Ḥaḳ *sāye*si
Yoġıdı Miʿrācda *hem-sāye*si (258)

b) Ayrık cinas (cinās-ı mefrūk): Cinaslı kelimelerden birisinin iki kelimeden oluşmasıyla yapılan cinas:

*Ger belā*dur enbiyā içre ʿayān
*Kerbelā*dan degme kes virmez nişān (2638)

Ḳaldurup istedi ilte *yirine*
Vara göstere mekānı *yiri ne* (3301)

Añlamaduḳ bilmedük *işitmedük*
Ḥaḳḳa lāyıḳ bir zamān *iş itmedük* (134)

c) Eksik cinas (cinās-ı nāḳıṣ): Cinaslı kelimelerden birinin başında bir harf ya da hece eksiğiyle yapılan cinas:

Bir ḳarı dil tīġ-i ʿışḳıyla *çalaḳ*
İplik egirmişdi birḳaç *aḳçalaḳ* (2854)

Ger elüñden acı bir loḳma *düşe*
Bala mūr üşer gibi ḫırşum *üşe* (2651)

Yūsufı evvel ki çāha *atdılar*
Āḫir anı ḫalḳ-ı Mışra *ṣatdılar* (2852)

Nitekim şemʿe bulur pervāne *yol*
Bī-per ü bāl irdi āḫir cemʿe *ol* (2855)

Didi ḳarı bildi bu ser-geşte *ser*
Bu bahāyıla alınmaz bu *piser* (2861)

Dil-ḫoşī bir dāyir'olsa fi'l-*meşel*
Merkez-i pergārına irmeye *el* (2666)

Al bu ipligi vü vir baña *anı*
Vir elini elüme cānum *cānı* (2858)

ç) Ünlüleri değişik cinas (cinās-ı muḥarref): Eski yazıya göre, yazılışları aynı, okunuşlarında (ünlü-hareke) bir harf değişikliği yapılan cinas:

Ḳıl şığışmaz çün bu rāhuñ *küncine*
Pes ḳaçan yir ola sīmüñ *gencine* (2329)

Bir ḳıla anda muḥābā *yüzi* yoḳ
Kimsenüñ hīç zehresi vü *yozı* yoḳ (2331)

Şeyḫ-i Naṣrābādī ḳırḳ ḥacc-ı *güzīn*
Eyledi dutup tevekkülde *gözin* (4312)

Didi ol çavuş iy ser-*geşteler*
Gül gibi ḳana boyanmış *küşteler* (4613)

d) Ünsüzleri değişik cinas (cinās-ı lāḥıḳ): Eski yazıya göre, cinaslı kelimelerden birinin başındaki ya da ortasındaki (ünsüz) harfin değiştirilmesiyle yapılan cinas:

Maġzı yoḳ başında ḳuru *pūst*sın
Şanma bu şūretle aña *dūst*sın (2642)

Anı bir huş-yār esirgeyüp *hemān*
Bir çuvāl içine ḳodı ol *zamān* (3300)

Çün elüñdür baña gencīne-i *genc*
Vire mi bir acı nesne hīç *renc* (2652)

Pāk himmetle gele çün işe *şāh*
Ḳıla terk-i milk ü terk-i māl ü *cāh* (2867)

Şeh degül bir dūn-himmet *gūk*sın
Niʿmet-i Rezzāḳa kāfir *ḳul*sın (3915)

2- Teşbih: Bir nesneyi, bir kavramı hayalde canlandırmak için nitelik bakımından daha üstün olana benzetme sanatıdır. Gülşen-i Sī-murġ'da, özellikle aşk konulu hikâyelerde şair, sevgililerin güzelliklerini anlatırken teşbihin çeşitleri ile başka sanatları bir arada kullanmıştır. Aşağıdaki beyitlerde teşbihin yanı sıra mübalağa, hüsn-i taʿlīl, teşhis, tenasüp, mecaz gibi sanatları da bulmak mümkündür:

Var idi bir şeh *ḳızı çün māh* idi
Rāh-ı ʿışḳında cihān güm-rāh idi (797)

Ol *güneş ruḫsārda żerre dehen*
Olsa peydā maḥv olur ehl-i suḫen (801)

*Leble*rinüñ leẕẕetin bilse *şeker*
Ḫacletinden eriyeydi ser-be-ser (802)

Nā-gehān bir ʿālī manẓar gördiler
Anda bir duḫter ne duḫter çün ḳamer (1265)

Gerden-i cāna idüp *zülfin kemend*
Eyledi çāh-ı zeneḫdānında bend (1273)

Yüzi mescid *ḳıble-i ʿuşşāḳdur*
Ḳaşları miḥrābı iki ṭāḳdur (1274)

Çeşmi miḥrāb içre *olup muḳtedā*
İki ṣaf müjgānlar itmiş iḳtidā (1275)

Zülfi ruḫ üzre *duḫān-ı pür-şerār*
Yüzi āteş gibi rūşen ābdār (1278)

Niçe biñ *ʿāşıḳ çü Yūsuf* ġarḳ-ı ḫūn
Çāh-ı ʿışḳında esīr ü ser-nügūn (1287)

Aġzı şekli çeşm-i sūzendür hemān
Zülfi tek zünnār beste ber-miyān (1283)

Ruḫları berg-i gül-i Firdevs idi
Ḳaşı müşk tozlu ḳurulmış ḳavs idi (4189)

Ol dehen ḫod ḥoḳḳa-i yāḳūt idi
Cāna yāḳūt-ı lebi ḫoş ḳūt idi (4192)

3- İstiare: Bir şeyi kendi adının dışında, çeşitli yönlerden benzediği başka bir varlığın adıyla anma. Gülşen-i Sī-murġ'da aynı beytin içerisinde hem açık, hem de kapalı istiarelere rastlamak mümkündür:

Ṭoġdı rūşen *āfitāb-ı evc-i ḫüsn*
Oynadı deryā yüzinde mevc-i ḫüsn (1267)

Gerden-i cāna idüp zülfin kemend
Eyledi *çāh-ı zeneḫdānında* bend (1273)

Çeşmi *miḥrāb* içre olup muḳtedā
İki ṣaf müjgānlar itmiş iḳtidā (1275)

ʿİsīveş gūyā lebi virür ḥayāt
Çün Mesīḥā-demdür ol yüḥyi'l-mevāt (1284)

Aġzı şekli çeşm-i sūzendür hemān
Zülfi tek zünnār beste ber-miyān (1283)

Niçe biñ ʿāşıḳ çü Yūsuf ġarḳ-ı ḫūn
Çāh-ı ʿışḳında esīr ü ser-nügūn (1287)

Reşk iderdi ḫüsnine ins ü perī
Evc-i ḫüsnüñ idi bedr-i enverī (4185)

Ṭurre-i zülfinde biñ biñ rūḥ bend
Her ḳılında yüz *dil-i mecrūḥ* bend (4187)

Mest müjgānı oḳından *nergesi*
Düşürürdi yolda ayaḳ çoḳ kesi (4191)

Her k'ide çāh-ı zeneḫdānın nigāh
Yūsufi düşmiş göre der-*ḳaʿr-ı çāh* (4194)

4- Mübalağa: Bir sözün etkisini güçlendirmek amacıyla, bir şeyi ya olduğundan daha büyük, ya da daha küçük göstermektir. Eserde mübalağa örnekleri de görülmektedir:

Gice ṭaġatdı yile müşkīn ṣaçın
Müşke ġarḳ oldı Ḫıṭā vü Rūm u Çīn (1272)

Teşne ʿālem lebleri sīr-ābına
*Ġarḳ maḫlūḳāt*ʿ ışḳı ābına (1279)

Niçe biñ ʿāşıḳ çü Yūsuf ġarḳ-ı ḫūn
Çāh-ı ʿışḳında esīr ü ser-nügūn (1287)

Ḳalb-i ʿaḳreb eylese zülfi bir ān
Burḳaʿına aşılur yüz biñ cihān (1288)

Pür-reg-i rūḥ idi her bir mūy-ı zülf
Müşk itmişdi cihānı būy-ı zülf (4188)

Her ki yüzin göre giçüp kendüden
Ḳaʿr-ı çāha düşe ol dem bī-resen (4196)

Ne ġulām anda olan ḥüsn ü cemāl
Virdi mihr ü māha noḳṣān u zevāl (4198)

Bu bisāṭ-ı kevnde hem-ṭāsı yoḳ
Bu bisāṭ-ı arżda hem-pāsı yoḳ (4199)

Perdeden çıḳup *gice gösterse yüz*
ʿĀlemi ḫurşīd-i nev eyleye rūz (4436)

Çeşmini nerges gibi yumsa eger
Āteş uraydı cihāna ser-te-ser (4441)

Ḫande ḳılsa ol şeker lebler biraz
Açılaydı niçe biñ gül ḳış u yaz (4442)

Çāha düşdi *Yūsuf-ı tevfīḳ* āh
Ḥayf çıḳardı beni başdan günāh (1254)

1254. beyitte şairin, soyut bir kavram olan "tevfik"i Hz. Yusuf'a benzetmesi ilginçtir. Şair, yaptığı benzetmeyle aynı zamanda Hz. Yusuf'a telmihte de bulunmaktadır.

5- Hüsn-i Ta'lîl: Bir olayın gerçek sebebini, hayalî ve şairane bir sebebe bağlayarak okuyucu veya dinleyici üzerinde heyeacan yaratmaktır. Şair, sevgililerin güzelliklerini anlatırken hüsn-i ta'lîl sanatını da kullanmıştır. Aşağıdaki beyitlerde aynı zamanda teşhis sanatı da bulunmaktadır:

Getdi şemsüñ hūşı başuñdan yine
Yüz sürer ḳapuña ol *çıḳa ine* (79)

Leblerinüñ leẕẕetin bilse *şeker*
Ḫacletinden eriyeydi ser-be-ser (802)

Baṣ ḳadem hīç ḳorḳma gel merdāne ol
ʿIşḳ ḫamrına bugün *peymāne* ol (1237)

ʿAks-i āb-ı rūyı *reşkinden güneş*
Pür-ḥarāret zerd-rū dutmış ʿaṭaş (1269)

Dolanur kūyın güneş pür-sūz ü derd
Yüzi ʿāşıḳlar yüzinden *daḫı zerd* (1270)

Ḫande ḳılsa ol şeker lebler biraz
Açılaydı niçe bīñ gül ḳış u yaz (4442)

Eyle nīkū-rū idi ol dil-fürūz
Çün ḳamer hīç ṭaşra çıḳmaz idi rūz (4759)

Ḳılalı çeşmi füsūn u sāḥiri
Hep muʿaṭṭal oldı siḥr-i Sāmirī (4771)

Merd-i bīnā ḳıldı bir baḥre vürūd
Didi niçün āsumānveşsin kebūd (1043)

Didi deryā virüp ol merde cevāb
Yār hicri baña virdi ıżṭırāb (1046)

Ger degülisem daḫı ben merd-i ʿışḳ
Egnüme gökler geyürdi derd-i ʿışḳ (1047)

Deniz ve bir adamın karşılıklı konuşmasının yer aldığı yukarıdaki üç beyitte deniz, mavi renkli olmasının sebebini, aşk eri olmadığı için göklerin kendisine matem elbisesi giydirmesine bağlamıştır.

6- Teşhis ve İntak: İnsan dışındaki canlı ve cansız varlıkları düşünen, duyan, hareket eden ve konuşan bir insan kişiliğinde gösterme sanatıdır. Buna göre, çerçeve hikâye kuşların karşılıklı konuşmalarından oluşmaktadır. Dolayısıyla kuşlar, hem kişileştirilmiş hem de konuşturulmuştur. Bunun dışında şair, eserin içinde yer alan bazı hikâyelerde ise, cansız varlıkları, meselâ tas'ı, güneş'i, testi'yi konuşturmuştur. Ayrıca eserin içindeki Avcıdan Kaçan İki Tilki hikâyesinde tilkiler kendi aralarında, Denizle Adam hikâyesinde de deniz, adamla konuşmaktadır. Bu hikâyelerin dışındaki beyitlerde de şair, zaman zaman teşhis sanatını kullanmıştır:

Getdi şemsüñ hūşı başuñdan yine
Yüz sürer ḳapuña ol *çıḳa ine* (79)

Leblerinüñ leẕẕetin bilse şeker
Ḥacletinden eriyeydi ser-be-ser (802)

ʿAks-i āb-ı rūyı *reşkinden güneş*
Pür-ḥarāret zerd-rū dutmış ʿaṭaş (1269)

Dolanur kūyın güneş pür-sūz ü derd
Yüzi ʿāşıḳlar yüzinden daḫı zerd (1270)

Kaʿbe bu yüzden idinmiş pes selef
Virmiş iki ṭāḳa merdümler şeref (1276)

Ġamzesinüñ var hezārān ḫançeri
Ḳaṣdı bu kim ḳomaya düşmen diri (1280)

Ḳavsi ṭirine nişān alduḳça cān
Ḳābe ḳavseyn āferīn dirdi her ān (4190)

Ol piserde çehre reşk-i āfitāb
Būy u reng-i ṭurresi çün müşk-i nāb (4762)

Varlıḳla ḫod gelürseñ āşikār
Eñseñe silleler ura rūzigār (3184)

Yukarıdaki beyitlerde belirtilen "aklı başından gitmek, sararmak, hararetlenmek, susamak, utanmak, yüzü sararmak, dolaşmak, selef edinmek, şeref vermek, düşmana kastetmek, aferin demek, silleler vurmak ve kıskanmak insanlara has özelliklerdir. Aşağıda da eserin içinde yer alan bir hikâyede teşhis ve intak sanatına örnek olacak şekilde denizin bir adamla konuşması yer almaktadır:

Didi deryā virüp ol merde cevāb
Yār hicri baña virdi ıżṭırāb (1046)

Ger degülisem daḫı ben merd-i ʿışḳ
Egnüme gökler geyürdi derd-i ʿışḳ (1047)

Ġarḳ-ı ābem pür-ḥarāret ḫuşk-leb
Dāyimā lerzān tenüm ṣan dutdı teb (1048)

Ḫuşk-leb şūrīde vü medhūş ben
ʿIşḳ nārında ḳıluram cūş ben (1049)

7- İstifham: Sözü, sorulan soruya cevap beklemeden duygu ve anlamı güçlendirecek şekilde söylemektir. Şeyh San'a'nın tersa kızının kapısında onun aşkıyla yanıp tutuştuğu günün gecesinde söylediği tirat hem istifham, hem de tekrire güzel bir örnektir:

Didi yā Rab gicemüñ yoḳ mı güni
Çarḫuñ olmaz mı bugün pāyān düni (1312)

Yoḫsa bu gice şeb-i yeldā mıdur
Her gice her ayda her yılda mıdur (1313)

Yā gicemüñ gündüzi yoḳ iy ḫoca
Yā felek yaḳmadı şemʿin bu gice (1316)

Ben gice ḳaldum şebīḫūn içre zār
İrte bilmem nice geçe rūzigār (1318)

Yā Rab ola mı bu şāmuñ gündüzi
Ben siyeh-baḫtuñ ṭoġa mı yılduzı (1321)

Hey nedür bunca ʿalāmet bu gice
Yoḫsa ḳopar mı ḳıyāmet bu gice (1322)

Ḳanı baḫtum gözin açup uyaran
Baña vaṣl-ı yārda yardam viren (1326)

ʿÖmr ḳanı kim bulam dildāra rāh
Yā murādumca ḳılam zārī vü āh (1327)

ʿAḳl ḳanı kim virem ʿilmi aña
Yā getürem anı ḥīleyle baña (1328)

Ṣabr ḳanı kim çekem pā dāmene
Çekdürem yā rıṭl-ı merd-efken tene (1329)

Dest ḳanı başuma ṭoprak ṣaçam
Ḳanlu ṭoprakdan yāḫud başum açam (1330)

Pāy ḳanı kūyına varmaġa uş
Ḳanı yüz kim sürem ayaġına ḫoş (1331)

Çeşm ḳanı kim görem dil-ber yüzin
Güş ḳanı k'işidem şīrīn sözin (1332)

Yār ḳanı bir ġama dil vire yā
Dūst ḳanı dest-gīr ola baña (1333)

Ḳanı ḳuvvet kim ḳılam feryād u zār
Hūş ḳanı k'ola fiʿl-i hūş-yār (1334)

8- Tekrir: Şair, yukarıdaki tiratta, istifhamın yanında sözün etkisini güçlendirmek amacıyla, anlamın üzerinde yoğunlaştırdığı kelime ya da kelime gruplarını tekrar ederek güzel bir tekrir örneği de sunmuştur. Şair, anlama kuvvet ve derinlik katmak için yaptığı tekriri "nerede, yok mı, kanı, yā, nedür, her" gibi kelimeleri ve soru ekini tekrarlayarak yapmıştır.

9- Nida: Şairin kendini duygulandıran, heyecanlandıran varlıkları gözünün önüne getirerek, onlara seslenmesi sanatıdır. Şair, özellikle arada dinleyici veya okuyucuya seslenerek, sanki hikâyeleri canlı olarak anlatıyormuş izlenimi bırakmaktadır:

Ol biri didi ki *iy cürm ehli ḳul*
Ṣıdḳıla īmāna gelüp mü'min ol (1365)

Ḳaldurup baş itme daʿvī bir daḫı
Ḳalma bu rüsvāylıḳda *iy aḫı* (2123)

Ḫāṣ ü ʿāma yiryüzinde *iy hümām*
Yoḳ buyruḳ dutmadan yüce maḳām (2714)

Sen ṣanursın bu ḫaṭar iy hīç kes
Oldı şeyḫ-üftādeye ʿālemde bes (1511)

Didi *iy küçek* niçünsin ġam-zede
Saña beñzer görmedüm mātem-zede (1818)

Eyledüm ger nīk ü ger bed *iy ḳarīn*
Kendüme itdüm ne itdümse hemīn (224)

Şeyḫ didi vir gerek yüz biñ ilenç
Ṭālibüñdür pīr *iy ḳıymetlü genç* (1415)

Çün cihān böyle geçer geç sen daḫı
Anı terk it baḳma ayruḳ *iy seḫī* (2625)

Şāh Maḥmūd-ı muʿaẓẓam *iy ḫoca*
Oldı bir külḫenci żayfı bir gice (3127)

Didi külḫendi ḳarañu *yā İlāh*
Ne didümse sehv idüp ḳıldum günāh (3065)

Ṣāniʿā Perverdigārā Muḥsinā
Dest-gīrā Müsteʿānā Mü'minā (5255)

10- Leff ü Neşr: Bir beyit içerisinde, ilk mısrada söylenen kavram veya nesnelerin, benzerlik ya da zıtlıklarını ikinci mısrada söyleme sanatıdır.

Öldi dünyā vü *azuḳ* azuḳçı kes
Ol *meges* ol ʿankebūt ol beyt-i hes (2396)

Nitekim şemʿe bulur *pervāne* yol
Bī-per ü bāl irdi āḫir cemʿe ol (2855)

Çāresüzlükden idüben ʿarż-ı hāl
İstediler çāre kim *teng idi sāl* (2966)

Ẓāhir oldıysa saña bu nūr-ı *nefs*
Oldı *ʿaḳreb zaḫmına* dārū kerefs (3176)

Tā ki sende *nefs* ü şeytānī olur
Sende Firʿavnī vü *Hāmānī* olur (3248)

Kevni Mūsā gibi çek peşmīneye
Pes şalıvir *rīşüñ* andan sīneye (3249)

Zülfi gibi *gicem* uzun hem siyāh
Kara gün toġdı *bu şeb* başuma āh (1323)

Dolanur küyın güneş *pür-sūz ü derd*
Yüzi *ʿāşıḳlar* yüzinden daḫı zerd (1270)

Gice taġatdı yile müşkīn *şaçın*
Müşke ġarḳ oldı Ḫıṭā vü Rūm u Çīn (1272)

Zülfi *ruḫ* üzre duḫān-ı pür-şerār
Yüzi āteş gibi rūşen ābdār (1278)

11- İştikak: Aynı kökten türemiş en az iki kelimeyi bir beyit ya da mısrada kullanmaktır. Şair, bu sanatı hem Türkçe, hem Farsça hem de Arapça kelimelerle yaparak anlamı kuvvetlendirmiştir:

*Küfr kāfir*de vü dīn dīndārda
Oldı derdüñle Żaʿīfī zārda (240)

Her nefes kim ide mūsīḳī-şinās
Ḳılur *enfās*-ı *nefīs*üñe ḳıyās (634)

Çeşmi miḥrāb içre olup *muktedā*
İki ṣaf müjgānlar itmiş *iktidā* (1275)

Öldi dünyā vü *azuk azukçı* kes
Ol meges ol ʿankebūt ol beyt-i ḥes (2396)

İy mürīdān cümle bu *ḥāli* görüñ
Ser-güzeştüm olan *aḥvāli* görüñ (1711)

Her naẓar Ḥaḳdan aña k'oldı laṭīf
Oldı bir *necm-encümen* oldı şerīf (282)

Anlara virdi bu sīmāyı *sücūd*
*Secde*süz sīmā ḳaçan bula vücūd (24)

Cismi olmış baḥr-i ḫūn-ı eşke *ġarḳ*
Ḳana *müstaġraḳ* ḳademden tā-be-farḳ (4880)

Gice ṭaġatdı yile *müşkīn* ṣaçın
*Müşk*e ġarḳ oldı Ḫıṭā vü Rūm u Çīn (1272)

Pes bu cāmiʿ minberi üzre ḫaṭīb
Olup oḳı *ḫuṭbe*-i rāh-ı ḥabīb (1786)

Ḫalḳı gördüm *laʿn*üñ itmez ger ṭaleb
Pes götürdüm *laʿne*üñ ben bī-edeb (3577)

Niçe biñ *ʿāşık* çü Yūsuf ġarḳ-ı ḫūn
Çāh-ı *ʿışk*ında esīr ü ser-nügūn (1287)

Kimsede yoḳ hīç *Sikender* gibi ten
Dirse kes *İskender*em inanma sen (1183)

12- Tenasüp: Bir konu üzerinde aralarında türlü ilgiler bulunan en az iki kelime, terim ve deyimi bir beyit içerisinde kullanma sanatıdır:

Pes bu cāmiʿ minberi üzre ḫaṭīb
Olup oḳı ḫuṭbe-i rāh-ı ḥabīb (1786)

(cāmiʿ, minber, ḫaṭīb, ḫuṭbe, oku-)

Bir güneş kim ḥüsnine itmez zevāl
Bulmış evc-i çarḫ-ı ḫūbīde kemāl (1268)
(evc, çarḫ, güneş, zevāl)

ʿAks-i āb-ı rūyı reşkinden güneş
Pür-ḥarāret zerd-rū dutmış ʿaṭaş (1269)
(āb, ḥarāret, ʿaṭaş)

Çeşmi miḥrāb içre olup muḳtedā
İki ṣaf müjgānlar itmiş iḳtidā (1275)
(miḥrāb, muḳtedā, ṣaf, iḳtidā), (çeşm, müjgān)

Gice ṭaġatdı yile müşkīn ṣaçın
Müşke ġarḳ oldı Ḫıṭā vü Rūm u Çīn (1272)
(müşk, Ḫıṭā, Çīn, müşkīn, saç, gece)

Yüzi mescid ḳıble-i ʿuşşāḳdur
Ḳaşları miḥrābı iki ṭāḳdur (1274)
(mescid, ḳıble, miḥrāb), (yüz, kaş, ʿuşşāk)

Niçe biñ ʿāşıḳ çü Yūsuf ġarḳ-ı ḫūn
Çāh-ı ʿışḳında esīr ü ser-nügūn (1287)
(Yūsuf, çāh, esīr), (ʿāşıḳ, ʿışḳ, ġarḳ-ı ḫūn)

Çünki Mūsāya irişdi bed-'in-ʿahd
Dāye Firʿavn oldı tābūt aña mehd (170)
(Musā, Firʿavn, dāye, tābūt, mehd)

Hem Süleymānı işit iy ḫoş-nihād
Taḫt u milkini götürdi dīv ü bād (172)
(Süleymān, taḫt, milk, dīv, bād)

İşledi Dāvūd āhenden zırh
Bağladı teff-i cigerle biñ girih (171)
(Dāvūd, āhen, zırh), (bağlamak, girih)

Oldı ol Hū ḳoḫusından müşk-i Çīn
Müşk itdi nāfe-i āhū için
(Çīn, müşk, nāfe, āhū, ḳoḫu)

13- Telmih: Gülşen-i Sīmurġ'un pek çok yerinde, özellikle giriş kısmında peygamberlere, tarihî, efsanevî kişilere ve olaylara, anlamı kuvvetlendirmek için işaret edilmiştir:

Ḫor ḳıldum kelb nefsüm lā-cerem
Buldı ʿizzet benden Efrīdūn u Cem (952)

Gördi çün ʿĪsāya sūzendür be-hem
Baḫye urdı yüzine ol lā-cerem (20)

Oldı İsmāʿīl ḳurbān-ı Ḫudā
Pes aña ẕebḥ-i ʿaẓīm oldı fidā (165)

Oldı aʿmā çeşm-i Yāʿḳūb-ı ḥazīn
Ḥasretinden oġlınuñ ol rāh-bīn (166)

Yūsuf-ı ṣıddīḳ tā bulınca cāh
Ḳul olup cā aña zindāndı vü çah (167)

Yūnusa nā-gāh düşvār oldı rāh
Girdi baṭn-ı māhīye oldı penāh (168)

Oldı Eyyūba musallaṭ ġam belā
Çekdi bīmārīde ḳurtlardan cefā (169)

Çünki Mūsāya irişdi bed-'in-ʿahd
Dāye Firʿavn oldı tābūt aña mehd (170)

İşledi Dāvūd āhenden zırh
Bağladı teff-i cigerle biñ girih (171)

Hem Süleymānı işit iy ḫoş-nihād
Taḫt u milkini götürdi dīv ü bād (172)

Sen bu tārīk içre aʿmā er gibi
Rāh-bersüz ḳalduñ İskender gibi (3849)

Ḳāf-tā-Ḳāf idi ʿālem leşkeri
Çün Sikenderdi cihānuñ serveri (4752)

Kimsede yoḳ hīç Sikender gibi ten
Dirse kes İskenderem inanma sen (1183)

Rāh-ı ma'nīye ḫıred bulsa necāt
Vire Ḫıżr ol reh-reve āb-ı ḥayāt (686)

Āb-ı Ḫıżra la'li ḫod ser-çeşmedür
Ayaġında āb-ı ḥayvān eşmedür (4772)

14- İktibas: Gülşen-i Sī-murġ'da Ża'īfī, Farsça ve Arapçada tabirler ile atasözlerinden alıntı yapmıştır. Özellikle eserin giriş kısmında ayet ve hadislerden yapılan hadis ve ayetlerin çokluğu dikkat çekicidir:

Anuñ işine göre her kār pest
Kim meṣeldür dest-ber-bālā-yı dest (302)

Anuñiçün didi ol şīrīn-leb
'İlmi bundan Çīne dek eyleñ ṭaleb (433)

Bu ġınā-yı ḳalb ü rūḥ-efzā durur
Çün ḳanā'at kenzi lā-yefnā durur (5076)

Çehresi öñinde nedür āfitāb
Żerredür وَاَللّٰهُ اَعلَم بالصو اب (4277)

"Vallāhu a'lem bi'ṣ-ṣavāb": Allah en doğruyu bilendir

4278 Çünki anı görmedüm gördüm 'ayān
پس شدم حیرآن میان این و آن

"Pes şodem ḥayrān miyān-ı īn o ān": Sonunda ben, onun ve bunun arasında hayran oldum, şaşırdım kaldım.

15- İrsal-i mesel: Ża'īfī, Gülşen-i Sī-murġ'da, bir düşünceyi ispatlamak, anlamı pekiştirmek, olayın içindeki çeşitli durumlarla benzerlik kurmak ya da doğrudan öğüt vermek amacıyla atasözlerini de sık kullanmıştır. Bunu da kimi zaman "meṣeldür", "didi", "didiler" gibi sözlerle önceden belirtmiştir. Şair, konuya uygun atasözü

kullanmakta gayet ustadır. Bu atasözlerinin çoğu biraz değişikliğe uğramış olarak bugün de yaşamaktadır:

Şaḫṣ-ı aḥvelden gelür ḫabṭ u ġalaṭ
Rāst sözdür kim yazar gebr egri ḫaṭ (110)

Söylenür ḍarb-ı meṣel bu ḫoş ḫaber
Tañrı ḥaḳḳı ḳoñşı ḥaḳḳı didiler (202)

Kimse yise kimse ṣofrasında nān
Nān nemek ḥaḳḳın bilür ādem olan (219)

Anuñ işine göre her kār pest
Kim meṣeldür dest-ber-bālā-yı dest (302)

Ol ki görüp geldi andan bu ile
Görmeyen olmaz gören gibi bile (362)

Merde aġarlaḳ virür lā-büd vaḳār
Ṣanma bī-seng olanı işe yarar (437)

Nefse uyma gel beni işit beni
Ṣuya iltür getürür ṣusuz seni (893)

Diñle iy şāha yaḳın olan yigit
Şehler öñinden ıraġ ol söz işit (1004)

Evliyāyı çün ider ʿavrat eşek
Saña ne ḳusḳun gümüldürük gerek (1291)

Olan oldı eyü olmaḳ olmadı
Gideni eylükle bulmaḳ olmadı (1302)

Didi yā Rab oldı ten ġāyet zebūn
ʿAvratam ʿaḳlum ḳıṣa saçum uzun (1659)

Bu meṣeldür cān ḳulaġıyla işit
Gūy ḳapmaz bī-naṣīb olan yigit (1741)

Didi öñ ṣoñ eyle eyleme girīz
Bulışuruz kürkçi dükkānında biz (2209)

Gelmedin bu dem gerekdi ḫoş yaraḳ
Dikme dutmaz yapraġı düşmiş budaḳ (2268)

Dīn mīzānında ammā ḳīlde
Eli ṭaş altında gözler mīlde (2312)

Yimedüñise eşek beynisini
Gāv gibi işde görmezler seni (2400)

Ḳatı ṭarlaḳ içre ḳaldum bu zamān
Taḳyamı ṭar itdi başuma cihān (2413)

Ġarḳ-ı ḫūnem ḫāk-i rehde çāre ne
Yazılan budur külehde çāre ne (2446)

Puḫtegān kim nān-ı ḫūn yir ir ü giç
Yimez ol ḫūn-ı cigersüz loḳma hīç (2656)

Dil-ḫoşī bir dāyir'olsa fī'l-meṣel
Merkez-i pergārına irmeye el (2666)

N'ola ḳıldılarsa anı ḫāke eş
Balçıġıla sıvanur mı hīç güneş (2682)

Her ki bī-fermān zaḥmet çeke çoḳ
Bir maḥalle kelbidür kim ḳadri yoḳ (2710)

Sen bıraḳma bu işe zīnhār ten
Ayaḳ uzatma kilimden ṭaşra sen (3122)

Kāzur olsa ṭoġmaz aña āfitāb
Ciftci olsa görmeye āb-ı seḥāb (3256)

Bize de anda ne şey' artuḳ geçer
İltelüm kim rāstdur eken biçer (3453)

Ṣanma lāyıḳ bu sözi sen işüñe
Doḳına umduñ bu loḳma dişüñe (3656)

Güsfendī pūstıla kūyında çend
Yaḳarın yavuz göz için ben sipend (3708)

Dime yalan ṭoġru de egri otur
Kendü iflāsuña ḫoş şāhid getür (3745)

Niçe olursın yularsuz ḫar gibi
Reh-bere ir yol bulasın er gibi (3840)

N'eyleyin diyene nesne itmedi
Ekdügüñ toḫmuñ yemişi bitmedi (4307)

Ur dut āvāzı felek evcinde çaḳ
Tā öküz başına irerdi çomaḳ (4472)

Laḥẓa ḳulluġa gedāya behre yoḳ
Baḳmaġa vü güft ü gūya zehre yoḳ (4451)

İtdüm elümile derdā ben baña
Ben baña itdüm dirīġā ben baña (4896)

Baña ben itdügüm itmez baña kes
Bunı ādem ādeme ider mi pes (4897)

Söylemekden var işitmekde şeref
Söylemekde ʿömrüm itmezdüm telef (5004)

Gūyveş çevgān ḫamı içinde baḳ
Ayaġum baş oldı vü başum ayaḳ (5157)

Mest didi Ḥaḳ ẓahīrüñ olmasun
Düşdügüñce dest-gīrüñ olmasun (5220)

16- Tezat: Ortak yanları bulunan iki zıt kavramı, biri gerçek, diğeri mecazî manada olmak üzere aynı konu etrafında toplamak sanatıdır. Şairin zihninde heyecana bağlı olarak meydana gelen bir çağrışım, zıt bir şekilde başka bir çağrışıma yol açar. Böylece ifadede bir anlam genişliği meydana gelmiş olur. Bu bakımdan Gülşen-i Sīmurġ'da Żaʿīfī, tezat sanatını da başka sanatlarla bir arada kullanmıştır. Bunun en

güzel örneğini; Şeyh San'a'nın içine düştüğü aşk derdinden dolayı, Allah'a olan yalvarmasının ifade edildiği beyitlerde istifham sanatıyla bir arada görmek mümkündür:

Didi yā Rab gicemüñ yoḳ mı güni
Çarḫuñ olmaz mı bugün pāyān düni (1312)

Yā gicemüñ gündüzi yoḳ iy ḫoca
Yā felek yaḳmadı şem' in bu gice (1316)

Yā Rab ola mı bu şāmuñ gündüzi
Ben siyeh-baḫtuñ ṭoġa mı yılduzı (1321)

Ḳanı baḫtum gözin açup uyaran
Baña vaṣl-ı yārda yardam viren (1326)

'Ömr ḳanı kim bulam dildāra rāh
Yā murādumca ḳılam zārī vü āh (1327)

'Aḳl ḳanı kim virem 'ilmi aña
Yā getürem anı ḥīleyle baña (1328)

Ṣabr ḳanı kim çekem pā dāmene
Çekdürem yā rıṭl-ı merd-efken tene (1329)

Dest ḳanı başuma ṭoprak ṣaçam
Ḳanlu ṭoprakdan yāḫud başum açam (1330)

17- Akis: Bir mısradaki kelimelerin yerlerini düzenli ya da düzensiz olarak değiştirerek anlama güç katma sanatıdır:

Gösterüp şeb-ḥoḳḳada biñ mühre-zer
Encümi bu ḥoḳḳada mühre ider (8)

Cān nihāndur tende sen cānda nihān
İy nihān-ender-nihān cānān-ı cān (70)

Rāst ṣad ma'nī her āvāzında var
Zīr-i her ma'nīde rāz-ı ṣad hezār (770)

Pes hevā ne üzredür hīç üzredür
Hīçdür hīç üzre baḳ hep hīç gör (56)

Şair, metinde ahengi sağlamak için söz sanatlarının yanında, alliterasyonlara da baş vurduğu, iç kafiyeye önem verdiği görülmektedir. Böylece şair, Farsçadan tercüme ettiği eserinde özellikle önem verdiği müzikaliteyi alliterasyonlarla sağlamaya çalışmıştır.:

"s", "ū", "ā" sesleri beyitte ahenk sağlayacak şekilde tekrar edilmiştir:

Anlara virdi bu sīmāyı sücūd
Secdesüz sīmā ḳaçan bula vücūd (24)

"s", "ş", "z", "ī":

Rūz-ı raḫşān oldı bastından sifīd
Oldı ḳabżından siyāh-ı şeb bedīd (25)

"ū", "ā" ve "ş"

Çarḫ dūlābını *gerdişde ḳodı*
Yiri ārām anı *cünbüşde ḳodı* (5)

"t", "l", "ş" ve "ā"

Muḫtelif-ḥāl *itdi dām-ı ten işin*
Ḫāk-ber-dünbāl *ḳıldı cān ḳuşın* (9)

"k", "n" ve "ā"

*K*imse pey*kān* ḫūnda penh*ān* ḳılsa ger
Ġonçe-i pür-ḫūnı pey*kān* ol ider (38)

"k", "ā"

Her ne *k*im vardur seme*k*den tā sim*āk*
Dir ḳamu ẕerrāt birdür ẕ*āt*-ı p*āk* (43)

"ḳ", "r" ve "ī"

Ḳırḳ gün ṭop*ra*ġumuz ḳıldı ḫam*īr*
Anda cāna v*ir*di *ārām* ol Baş*īr* (47)

"ç", "r", "z","h" ve "ī", "ü"

Pes *h*evā ne *üzr*edür *h*īç *üzr*ed*ür*
*H*īçd*ür h*īç *üzr*e baḳ hep *h*īç g*ör* (56)

"b", "ż", "u", "a"

Gel *b*erüye iy ta'aṣṣ*ub* eyleyen
Ba'ża buġż u ba'żına ḥ*ubb* eyleyen (481)

"z", "r" ve "e", "a"

Ol ḥare*m*de bī-nihāyet pe*r*de va*r*
Yü*z* degül bel ṣad h*ezār*ān de*r*-h*ezār* (734)

IV- ŞAİRİN DİLİ VE ÜSLÛBU

Żaʿīfī'nin Gülşen-i Sī-murġ'u; âlimleri, şairleri, tarih ve tezkireleri ile edebiyatımızın olgunluk devri olan 16. yüzyılda Farsçadan tercüme edilmiş bir mesnevidir. Bu yüzyıl, edebiyatta kendi üstatlarımızı yetiştirdiğimiz ve İran edebiyatını taklitten kurtulup, orijinal olma yolunda eserler vermeye başladığımız bir dönemdir. Bu duruma gelinceye kadar üçyüz yıllık bir deneme, uygulama ve gelişme sürecinden geçen Türk edebiyatı; İran edebiyatından aldıklarının üzerine, kendi hayal ve mazmunlarını, kendi konularını Türk diline uygun bulunan dokuz bahirlik kendi yarattıkları aruzlarını ve kendi buldukları nazım şekillerini de ilâve ederek, İran şiirinde görülmeyen bir incelik ve derinlikle daha yerli ve klâsik bir Türk edebiyatı hâline gelmiştir (Büyük Türk Klâsikleri 1986:195-209; Levend 1939:135-220). Bu dönemde, daha önceki yüzyılların çoğu didaktik ve ahlâkî konulu mesnevilerine karşılık, daha çok tasavvufî, tarihî ve aşk konulu mesneviler revaçta olmuştur. Żaʿīfī de, devrin bu anlayışından hareketle, ʿAṭṭār'ın tasavvuftaki vahdet-i vücut meselesini temsilî bir surette anlatan Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr isimli eserini 16. yüzyıl Türkçesi ile tercüme etmiştir.

Aruzun Türkçede kullanımını kolaylaştırmak maksadıyla 15. yüzyıldan itibaren Türkçeye giren Arapça, Farsça kelimeler ve terkiplerle 16. yüzyılda külfetli ve tasannulu bir şekil alan edebî dile karşılık bu dönemde aruzla ve çok sade bir dille eserler yazan Tatavlalı Mahremî ve Edirneli Nazmî gibi şairlerin yanında Żaîfī de, Gülşen-i Sī-murġ'unu sade bir Türkçeyle tercüme etmiştir.

Ża'īfī'nin, Gülşen-i Sī-murġ'u tercüme ederken kullandığı dilde tabiî olarak Arapça ve Farsça kelimeler bulunmakla beraber şair, bu kelimeleri Türkçeye uydurmuş; hatta onları, kendi ağız özelliklerini olduğu gibi yansıtacak şekilde kullanmıştır. Şair, bunu yaparken 16. yüzyıl Türkçesinin ses bilgisi, yapı bilgisi ve söz dizimi özelliklerini de aktarmış; ancak doğup büyüdüğü, belli bir yaşa kadar yetiştiği bölgenin, yani Rumeli bölgesinin ağız özelliklerini de eserine yansıtmıştır. Buna göre şairin Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerdeki dar ünlüleri genişlettiği, geniş ünlüleri de daralttığı görülmektedir. Metnin içerisindeki "balık, git-, çiyne-" gibi Türkçe kelimeler, "balak, get-, çeyne-" şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında sonu çift sessizle biten tek heceli "sadr, akl, fakr" gibi Arapça ve "çeşm, bedr, ebr" gibi Farsça kelimelerde görülen ses türemesinin ve değişikliğinin dar ünlü olması beklenirken, şairin dilinde bu kelimler Arapçalarda "sadar, fakar, akal" olarak ı>a şeklinde, Farsçalarda ise, "çeşem, beder, eber" olarak i>e şeklinde görülmektedir. Türkçe ve Arapça kelimelerdeki bu ses değişikliği ve ses türemesi hem ı>a, hem de i>e şeklinde iken; Farsça kelimelerde sadece i>e şeklinde olmaktadır. Geniş ünlülerin daralması ise sadece e>i değişikliği şeklinde hem birinci hem de ikinci hecelerde görülmektedir, "debīr>dibīr, ruşenā>ruşinā" gibi. Taşıdığı ağız özellikleri ve harekeli metin olması bakımından Gülşen-i Sī-murġ, 16. yüzyılda Türkçenin geçirdiği değişikliği ve Rumeli bölgesine göre durumunu, yani zamana ve bölgelere göre Türkçedeki fonetik değişmeleri göstermesi bakımından önemli bir eserdir.

16. Yüzyıl Türkçesindeki fonetik değişiklikleri göstermesinin yanında Gülşen-i Sī-murġ, kelime hazinesi bakımından da oldukça zengin bir eserdir. Her ne kadar Ża'īfī bu eseri, Farsçadan Türkçeye kelime kelime aktarmışsa da, sonuçta kendi dilinin imkânları içerisinde konuya uygun deyim ve atasözleriyle süslediği eserin içerisine halk tabirlerini sokarak, gayet arı ve anlaşılır bir Türkçeyle, bir

konuşma üslûbu içerisinde beyitlerin anlamını aktarmayı başarabilmiş yetenekli bir şair ve günümüzün tercüme anlayışını yakalamış dile hâkim bir mütercimdir.

Żaʿīfī, kendi dilinin imkânlarından yararlanarak tercüme ettiği ve Gülşen-i Sī-murġ adını verdiği eserinde Kınalı-zāde'nin dediği gibi "tekellüf ve tasallüften uzak" sade ve anlaşılır bir dil kullanmasının yanında halkın günlük konuşma dili içerisinde kullandığı bugün de günümüz insanlarının aşina olduğu kelime ve deyimlere de yer vermiştir. Bu deyimlerin bir kısmının Farsça ve Arapçadan geçtiği görülmektedir. Şairin, bazen bir beytin içerisinde birden fazla deyimi bir arada kullanması ayrıca dikkat çekicidir. Buna göre şairin kullandığı deyimler şöyledir:

Gerden koymak (52); elele vurmak (4258); yakasını[çāk itmek] yırtmak (4258); saçını[başını] yolmak (4258); başına toprak[ḫāk] saçmak (4258,2472); acz parmağını dişlemek (105); laf urmak (114,2139,3117,3102,3196,3868); ağzını dikmek (152); maġzını cemʿ itmek[aklını başına toplamak] (152); kıl yarmak, kılı kırk yarmak (453,3296,3446); ġam yemek[gam horden], (532,1185,1239,4373); nefīr[bağırıpçağırmak] eylemek (533); kan dökmek (538); zahm[yara] urmak (538,576); ağzını pâk eylemek[ağzını temizlemek] (576); nameyi siyah yapmak (577); yüzü ak olmak (577); hem-püşt kılmak[hem-püşt kerden] (701); tenden geçmek (728); can oynatmak (728,4344); dest[el] urmak (791,869,1108,1493,1886,1887,1864,2360,2585,2975,2978,2990,4480,4491); el-ayak[yire] urmak (905,870,4113); el virmek (2326,4630); esas urmak[temel atmak] (876); bir işten elini yumak (886); yüzünün suyunun dökülmesi[yüz suyu dökmek] (890,2588,4655,1428); sulu götürüp, susuz getirmek (893); yüzü yunmadık (894,1115); yüz yüze gelmek (2404); baş aşağa gelmek [ser-nügūn olmak] (2404); baş koymak (909,929,1793,2406,4146); başın kaydını yemek (2406); başdan çıkarmak (1254,2824); başdan aşmak (85,4259); baş[ser]çekmek[baş kaldırmak] (1984,2123,3121,3209,3352,3607,3645,3927,4510,1507,3424); baş uzatmak[baş çıkarmak] (2122,4054); ele getirmek (959,1060,1168); göz tutmak (959,2282); naẓar

kılmak (88,89,1168); başa iş vermek (998); yolu başa çıkarmak[başa yol çıkmak] (1061); işi başa çıkarmak (1389,1492); başa çıkmak (1114); yol kesmek (1080); yolunu bağlamak (1867); yol bulmak (3914,1868); bir şeyin yolunu tutmak (1868); yol göstermek (1233); Yol [rāh] vermek (28,30,1768,2332,3690); yola düşmek (1198); yol uğurlamak (1205); uġrın yol (1207); rāh[yol] urmak (1349,1660,1661,2076,2220); bād-ı hevā ölçmek[bād-ı hevā peymūden] (1155); ateş urmak (1224); bel bağlamak (1271); dil bağlamak (1271); yüreği yerinden oynamak (1311); taşa çalmak (1352); göz tutmak (1396); kendülikden pest olmak (1457); ağzını bağlayıp dürmek (1545); yilüp yopurmak (1670); baş açık yalın ayak (4305); esen kalmak (1691); ayağını almak (1713); Ağ kurmak[dam (tuzak) kurmak] (1713); koşa koymak (1717); reh azıtmak, yol [azmak] azıtmak (1737,5051); emrine pīç-ser etmek[pīç-ser kerden] (1738); bir işe dest[el] urmak[atmak] (1746); yayak kalmak (1756); ayak(tan) düşürmek (4191); baş olanı ayaklar basmak (1848); ayak[kadem]basmak (1919,2501,3251,3714,3805); kenar tutmak (1114, 1858, 3009, 3121,3317,4010); kat kalmak (1860); rāha[yola] kadem urmak (1889,2330,2409,4711); dest ü zebānı dirāz eylemek[dest ü zebān dirāz kerden] (1915); silip süpürmek (1932); el bağlamak (2016); yüz[yire] sürmek, yire[ḫāke]yüz urmak (79,354,1403,1612,4829,4920,5224); aklı[hūşı] başından gitmek (79); Na're urmak (1612,2957,4482,4483,4536); aynı kemerde olmak (18); miyanına kemer bend etmek[der-miyān kemer besten] (2136); kendini vurmak (2138); cān u baş ḳayurmak (2138); ābını hevā kılmak (2192); yolunu basmak (2210,2216,2217); yüz çevirmek[döndürmek] (2264,2267,2266, 2269,2270,2359); İki elle sarılmak (2359); yüzü yok olmak (2331); Kemer olmak (2282); eli işte, gözü oynaşta olmak (2312); aklını başına toplamak (1343,5265); niyāz itmek[ḳılmak] (1343); saġ esen gitmek (2440); dem urmak (2522, 2800,3973); yüregine dügün urmak (2580); kuru yel ölçmek (2587); tokuz dolanmak (2665); dizinin ardını hisar etmek (2671); kaş göstermek (4045); baş oynatmak (2739,3973)kaş göz oynatmak (2739); malı mülkü oynatmak (3537); dil utmak (2742); yol iz görmek (2745); boynu kıldan ince olmak

(2756); elini kūtāh kılmak[dest kūtāh kerden] (2792,3423); her nesneden elini, dilini çekmek (2793,3008); el kaldırmak (2794); güş eylemek (2798); kārını birbirine urmak (2801); ahdinde durmak (2928, 2947); bend urmak (2961); araya katmak (2976); [gözü]tuş olmak (3072,3567,3912,3973); canına hat çekmek (3084, 3567); der-miyān etmek[der-miyān kerden] (3129); terkin urmak (3251,4499); gözü kararmak (3369); ahd bağlamak (3424); ahdine vefa kılmak (3428); vefa kılmak (3428); rast kılmak (3450); rakam çekmek (3573,4177); başına toz saçmak (86); başına hakister[toprak] saçmak (86); dişe dokunur lokma olmak (3656); hem-çanak olmak (3724); akıl ve canı suyun[selin] alması (3765); ayağını bek[katı, sağlam] basmak (3780); başının kaydını görmek (3780); yularsız eşek gibi olmak (3840); gözü açık tutmak (3865); çevre almak (3889); yolunu almak (3890); yār olmak (3975); sagu sagmak (3978); kadem[adım] sürçmek (4122); cāma dutmak (4225); düşe kalka gelmek[gitmek] (4229); ḥāl irmek (4240); başını kaşımak (4245); ayakdan düşmek (4253); aklı elden gitmek (4253); kendini bulmak, bilmek (4255); arayerde kalmak (4273); yavıkul[ḳıl]mak (4282,4289,4294,4296,4341); kıyamet koparmak (4469,4519,4469,4519); yoldan iletmek (4514); cān ısmarlamak (4536); yüz göstermek (4571); yol iletmek (4574); ayağına düşmek (4669); toy toylamak (4739); ayağı üstüne gelmek (4760); darağacına çekmek (4828); defterine ḫaṭ çekmek[defterden silmek] (4899); güşvār itmek (4976); etek silkmek (5086); dirlik kılmak (5117); ten bulaşmak (5192); perde yırtmak (5217); dilini tutmak (5219);

Gülşen-i Sī-murġ'da anlamı güzelleştirmek ve genişletmek için kullanılan deyimlerin yanında şair, ahengi sağlamak açısından özellikle müzikaliteye çok önem vermiştir. Bunun için şairin ikili, hatta üçlü kafiyeler, seci ve alliterasyonlar ile iç kafiyeyi sağladığı, eksik cinasla, ünsüzleri değişik cinası çok kullandığı görülmektedir. Bunların dışında Gülşen-i Sī-murġ'da şair, söz sanatlarından tezat, istifham, tekrir, cinas, akis, tenasüp, iştikak, teşhis ve intak ile, özellikle sevgililerin

güzelliklerinin anlatıldığı beyitlerde teşbih ve çeşitleri, istiare ve hüsn-i ta'lil gibi sanatları kullanmakta çok başarılıdır.

Eserini tercüme ederken Türkçenin kelime hazinesi ve anlatım imkânlarını iyi kullanan şair, halk tabirleri ile beraber kelimelerin gerçek ve mecazlı anlamlarını cinas sanatları içinde büyük bir başarıyla değerlendiren şair, dilbilgisi açısından çeşitli yapılardaki isim ve fiilleri ikilemeler şeklinde kullanarak anlatımı güçlendirip zenginleştirmektedir. "Arapça ve Farsçada daha değişik yapıda ve seyrek olarak görülen ikileme olayı, Türkçenin ilk yazılı metinlerine kadar inen ve örneklerine bol bol rastlanan" (Hatiboğlu 1971:61) temel bir özelliğidir. Żaʿīfī, ikilemeleri kullanırken anlamı pekiştirmenin yanında mısraların ses ve ahengini de yoğunlaştırmıştır. Şair, anlamı kuvvetlendirmek, ses ve ahengi yoğunlaştırmak amacı ile ikilemeleri yaparken Türkçe kelimelerin yanı sıra Arapça ve Farsça kelimelerden de yararlanmıştır:

Cān nihāndur tende sen cānda nihān
İy nihān-ender-nihān cānān-ı cān (70)

Yā İlāhī ol fużūlī bende yoḳ
Gerçi var ġayrı günāhum çoḳ çoḳ (623)

Pes ʿacāyib gündür anuñ ol güni
Kim yanar Ḳuḳnus dögüni dögüni (2563)

Eller ayaḳlar kesük başlar kesük
Ḫūn-ı gül-gūn yir yirin tenler kütük (2718)

Kim ölüm vaḳtinde bir bir cümleden
Ḳaçan el ḳaldurasın iy pīr sen (2794)

Urdı ṭāsa ṭās çıñ çıñ çıñladı
Virüp āvāz iñil iñil iñledi (2968)

Cān u dil dolmış idi ʿışḳ āteşi
Müşkil-ender-müşkil olmışdı işi (3114)

Yoḫsa bu gice şeb-i yeldā mıdur
Her gice her ayda her yılda mıdur (1313)

Ṣaru ḳurd gibi cihān ḫalḳı hezār
Derdile dünyāda olur zār zār (1904)

Cebre'īl vardı vü gördi āşikār
Bir büte yalvarup aġlar zār zār (2014)

Ġam-zede tābūt öñince bī-ḳarār
Aġlayuben dir idi ol zār zār (2424)

Dil ḳavī Sī-murġa ben irmem mi hīç
Pāy-der-gil başda el dil pīç pīç (924)

Böyle ʿāciz dil żaʿīf ü pīç pīç
Hem-demi Sī-murġ ola mı serçe hīç (1078)

Baḥrveş ṣaḥrāda cūşān mevc mevc
Girdi şehre leşker-i şeh fevc fevc (2720)

Oldı dil güm şuʿlede yile yile
Eski yeñi getdi ol daḫı bile (3161)

Niçe yıllar secde itdi Ḫālıḳa
Niçe ḳarn itdi rükūʿ ol Rāzıḳa (275)

Anda istiġnā yili şöyle eser
Kim felekler püştini dürer büker (1774)

Kaʿbe yolın ölçe ölçe yidi yıl
Sürinü ḳapuña geldüm iy Celīl (1968)

Ḳuru yil ölçe bu ʿömr oldı tamām
Ölçe ölçe yire girdüm ve's-selām (2587)

Her gice ider beni ʿışḳ imtiḥān
Nite k'ider pāsubānlaḳ pāsubān (3877)

Gel gel iy Mūsīçe-i Mūsā-vaḳār
Maʿrifetden söyle mūsīḳārvār (633)

Eserde müzikaliteyi ve ahengi sağlamanın, anlama derinlik ve kuvvet kazandırmanın yanında şair, metnin içinde olay kahramanlarını karşılıklı konuşturmakta ve bunu da "didi, didi kim, der idi, didiler, eydür, eyetdi" ifadeleriyle sağlamaktadır. Gülşen-i Sī-murġ'da olayların okuyucuya anlatılmasında ve Hüdhüd ağzından aktarılmasında ve karşılıklı konuşmalarda belli bir yöntem izlenmiştir. Bu yöntem devrin diğer mesnevilerinde de görülen manzum bir metnin cümle kuruluşuna uygun bir yöntem olup, anlatımda "-di'li geçmiş zaman, -di'li geçmiş zamanın hikâyesi, geniş zaman, geniş zamanın hikâyesi ve istek kipi kullanılmıştır.

Gülşen-i Sī-murġ'u tercüme ederken kullandığı Türkçesiyle "tekellüf ve tasallüf"ten uzak kalan Żaʿīfī, aralarda söylediği "iy ḫoca, iy seḫi, iy ḳarīn" gibi hitaplarla âdeta okuyucuyla konuşmaktadır. Tam bir konuşma üslûbu içerisinde sade ve anlaşılır bir Türkçeyle tercüme edilmiş olan bu eserde, şairin zaman zaman amiyane halk tabirlerini de kullandığı görülmektedir:

Bir *ḳarı* dil tīġ-i ʿışḳıyla çalaḳ
İplik egirmişdi birḳaç aḳçalaḳ (2854)

İncinüp şeyḫe *anası ḳarı* uş
Gücile yaram bādincān virdi ḫoş (2804)

İtmese kār āh-ı ʿāşıḳ ġam ṭaşır
Aḳıdur yaşını vü *başın ḳaşır* (4245)

Şeh gedāya didi *şol miskīni baḳ*
Olmaḳ ister pādişehle hem-çanaḳ (3724)

Anı baḳup ṭaşradan gördi bir er
Didi şol torbañı boynuñdan gider (3243)

Yukarıdaki ifadeler, bugün de halk ağzında yaşayan ifadelerdir. Özellikle "şol miskīni bak", "anı bak" ifadelerinde olduğu üzre, datif eki yerine akuzatif ekinin kullanılması gibi, hâl eklerinin birbirinin yerine geçtiği durumlar, şu anda halk ağızlarında da yaşayan şekillerdir.

SONUÇ

GÜLŞEN-İ SĪ-MURĠ'UN TÜRK EDEBİYETINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Żaʿīfī, Osmanlı İmparatorluğu'nun her bakımdan gelişme gösterdiği ve sınırlarının Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına kadar genişlediği; edebiyatın ise, kendi ürünlerini yetiştirip kudret ve kuvvetini gösteren orijinal eserler vermeye başladığı bir dönemde, yani 16. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bir şairdir. Żaʿīfī'nin hayatıyla ilgili bilgileri, bu çalışmanın giriş bölümünde ayrıntılarıyla incelendiği üzere, tezkirelerden ve kendi yazdığı Sergüzeşt-näme isimli eserinden öğrenmekteyiz. Bunun dışında Gülşen-i Sī-murġ'da şair, hayatına ait olmak üzere çok sıkıntı içinde yaşadığını, daima maddî ve manevî sıkıntı çekmesine rağmen hiç kimseye "beyim", "paşam" demediğini, cahil ve kaba insanların minnet yükünü boşu boşuna çekmediğini belirtmektedir. Buna göre Żaʿīfī'nin, bütün hayatı boyunca Sofu Mehmet Paşa ve Sadrazam Pirî Mehmet Paşa'dan başka koruyucusu olmamış, hatta şair, onlardan bile tam anlamıyla yararlanmamıştır. Kanunî Sultan Süleyman'a yaklaşma fırsatları bulmuş olmasına rağmen, aracıların onu iyi tanıtmamalarından dolayı bu fırsatları da değerlendirememiştir. Böylece, Kınalı-zade'nin dediği gibi, övünmekten ve zerafet iddiasında bulunmaktan uzak ve verimli bir şair olan Żaʿīfī, talihsizliği ile de dikkat çekmektedir. Divan şairlerinin âdet gereği kadir ve kıymetlerinin bilinmemesinden, geçinmekte zorluk çektiklerinden yakınmasına karşılık Żaʿīfī, gerçekten 50 akçelik bir medrese bulmak için çırpınmış ve imparatorluğun en müreffeh bir devrinde yetişmiş olmasına rağmen çok zor şartlarda yaşamıştır.

Sergüzeşt-näme'sinden öğrendiğimize göre, hayatı aziller ve tayinler arasında geçen Żaʿīfī, o dönemin ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Rumeli bölgesinde yetişmiş ve orada başladığı medrese eğitimine İstanbul'a gelerek Sahn

medreselerinde devam etmiştir. Buna göre, İstanbul ile Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli şehirlerinde müderrisliklerde bulunan şair, aldığı medrese eğitiminden dolayı Farsça ve Arapçayı gayet iyi bilmekteydi. Ayrıca Zenbilli Ali Cemali Efendi'nin talebesi olması ve ondan aldığı mülâzımlıkla görevine başlaması, şairin edebî yönünün yanında ilmî yönünün değerini de göstermektedir.

Gülşen-i Sī-murġ'un içerisinde yer alan oğluna bıraktığı nasihatlerinden samimî ve iyi bir Müslüman olduğunu öğrendiğimiz Żaʿīfī, hayatının son dönemlerinde Halvetiye'nin Sünbüliye kolunun kurucusu Sünbül Sinan'a intisap etmiş olmakla beraber, Gülşen-i Sī-murġ'a bu yönünün izlerini aksettirmemiştir.

Son derece açık sözlü ve gönlü diline yakın bir şair olan Żaʿīfī, külliyatındaki eserlerinin içinde sadece Dīvān'ı, Sergüzeşt-nāme'si ve Fāl-i Murġān'nını kendisi yazmış; bunların dışındaki eserlerini ise, Saʿdī ve ʿAṭṭār'dan tercüme etmiştir. Buna göre Żaʿīfī Gülşen-i Sī-murġ'u, ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ından 16. yüzyıl Türkçesi ile ve 14. yüzyılda Gülşehrî tarafından yapılan Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr tercümesinden farklı bir üslûpla Türkçeye çevirmiştir; çünkü Gülşehrî'nin çevirisi telif tercümedir. Gülşehrî, eserini tercüme ederken ʿAṭṭār'ın Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ından sadece şekil ve konu bakımından yararlanmıştır. Bu bakımdan Gülşehrî'nin çevirisi; 16. yüzyıl tercüme anlayışını, tezkiresinin "Kemal-i Zerd" maddesinde, Sarıca Kemal'in Cüveynî'den Belāgāt-nāme ismiyle yaptığı tercümeyi, sadece ek, takı ve edatları Türkçeleştirdiği için tenkit ederek dile getiren (Dilçin 1993:36) Âşık Çelebi'nin tercüme anlayışına daha uygundur. Ancak, bu bakış açısına göre Żaʿīfī, eserini kelime kelime Türkçeye aktarmış olmakla birlikte, Âşık Çelebi'nin dediği gibi sadece ek, takı ve edatları değiştirmekle kalmamış; eserini kendi dilinin imkânları içerisinde atasözleri, deyimler ve kullandığı söz sanatları ile zenginleştirerek Türk edebiyatının bir ürünü hâline getirmiştir.

Âşık Çelebi'nin, "Farsçayı bilmede yüksek rütbesi vardır." dediği Żaʿīfī, eseri tercüme ederken belki yeni mazmunlar, zengin hayaller üretmemiştir; ancak Manṭıḳu't-Ṭayr'da var olan mazmun, hayal ve anlam genişliğini Türkçeye aktarmada azamî gayreti sarf ederek büyük bir başarı göstermiştir. Bu bakımdan Żaʿīfī'nin yaptığı çok daha zor ve başarılı olması güç bir olaydır. 16. Yüzyılın tercüme anlayışına göre hareket edenlerin yaptığı, Farsça yazılmış bir eseri taklit ederek, şekil ve konu bakımından aslına benzer yeni bir eser meydana getirmektir. Onların, anlamı değiştirmeden olduğu gibi aktarmak adına bir kaygı ve endişeleri yoktur. Bundan dolayı günümüz tercüme anlayışına göre, anlamı değiştirmeden aktarmada Żaʿīfī çok daha başarılı bir şairdir.

Żaʿīfī, şiirden başka eğlencesi kalmadığından etrafa güzel kokular saçmak ve oğluna ʿAṭṭār'ın sırlarını söylemek için "hoş ve lâtif bir üslûp"la tercüme edip "Gülşen-i Sī-murġ" adını verdiği eserinde, sade Türkçeye düşkünlük derecesinde riayet etmiş; saf Türkçe ibareleri, aruz veznini okşar şekilde tertiplemiştir. Aldığı eğitim ve kültür sayesinde çeviri yapacak kadar iyi derecede Farsça bilen Żaʿīfī'nin başarısı, kendi dilinin imkânlarını kullanarak konuya uygun atasözü ve deyimlerle tercümeyi zenginleştirmesi, ʿAṭṭār'ın zengin hayal gücünün oluşturduğu anlamı hiç bozmadan 16. yüzyıl Türkçesine aktarabilmesidir.

Żaʿīfī'nin günümüz tercüme anlayışına göre, Gülşen-i Sī-murġ'u tercüme ederken bu kadar başarılı olmasının sebebi; Farsça bilgisinin yanında, engin tecrübesi ve şiir gibi zor bir türü, yine şiir olarak tercüme edecek kuvvette bir şairlik yeteneğine sahip olmasıdır. Sade ve kolay anlaşılır bir Türkçenin ve konuşma üslûbunun hâkim olduğu eserde göze çarpan şiir musikisini sağlamak için şairin; ikili, üçlü kafiyeler, cinas-ı nakıs, cinas-ı lâhık, akis, iştikak, tekrir, istifham gibi söz sanatları ile alliterasyon ve asonansları kullandığı görülmektedir. Şair, ahengi ve müzikaliteyi sağladığı söz sanatlarıyla aynı zamanda, olay kahramanlarının duygu yoğunlukları ile hayal dünyalarını da yansıtmayı başarabilmiştir.

> "Böylece esas metin, yorumlanan sözcükler aracılığıyla, niteliğini değiştirmeye yüz tutar. Önce şiirsel cevherinden arınmışken, sonra yeniden canlanır." (Yazgan 1994:69).

Buna göre Ża'īfī, niteliğini değiştirerek kendine mal ettiği Gülşen-i Sī-murġ'da, bazı hikâyeleri çıkarmış, bazılarını da kendi gelenek, görenek ve hayat anlayışına göre değiştirmiştir. Bunların dışında Farsça deyimleri bazen kelime kelime çevirmiş; bazen deyimlerin anlamını vermiş; bazen de eserin aslında olmayan Farsça deyim ve atasözlerini kullanmıştır. Arapça tabirler ve alıntılar ise, herkesin anlayabileceği şekilde daha çok dinî mahiyette olup mesnevinin başlangıç kısmında yoğunlaşmıştır. Bu bakımdan Gülşen-i Sī-murġ'un içinde yer alan Farsça, Arapça kelime ve tamlamalar; ne kendi devrinin diğer eserlerindeki kadar çok ve ağır ne de anlaşılmazdır. Bundan dolayı Gülşen-i Sī-murġ'da hiçbir şekilde Arapça, Farsça zincirleme terkipler, uzun, ağır ve anlaşılması güç ifadeler yoktur.

Gülşen-i Sī-murġ, tasavvuftaki "vahdet-i vücut" meselesini temsilî olarak anlatan bir eser olduğu için dinî, ahlâkî ve tasavvufî konular bir arada işlenmiştir. Bunun yanında Gülşen-i Sī-murġ, geçmiş zamanlarda yaşayan insanların hayat tecrübelerinden örneklerin yer aldığı bir eser olduğu için, toplum yaşayışıyla ilgili unsurlar, âdet, gelenek, görenek ve motifler açısından da zengindir. Toplum yaşayışıyla ilgili unsurlar, kendi çağlarının özelliklerini yansıtmakla birlikte, eserin özünde insana verilmeye çalışılan şey, manevî değerlerdir. Bu manevî değerler, evrensel olduğundan dolayı, zamanı ve mekânı aşarak günümüz insanına kadar ulaşmaktadır. Bununla birlikte eserin içerisindeki motifler, sebep-sonuç ilişkisine bağlı olarak düzenli bir şekilde verilmiş; zaman zaman da masal unsurlarından yararlanılmıştır.

Gülşen-i Sī-murġ'un diğer bir önemli özelliği ise, 16. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin fonetiğini ve Rumeli bölgesine göre durumunu göstermesidir. Şair, Arapçayı ve Farsçayı bu dillerden çeviriler yapacak derecede iyi bilmesine ve iyi bir

medrese eğitimi almış olmasına rağmen, ağız özelliklerini olduğu gibi metne yansıtmıştır. Buna göre şairin dilinde, Rumeli ağzının bir özelliği olarak dar ünlülerin genişlediği ve geniş ünlülerin daraldığı görülmektedir. Velût bir şair olan Żaʿīfī ile ilgili olarak yapılan çalışmaların hiçbirinde, şairin dilindeki bu özelliğe değinilmemiş; bunların basit birer hareke hatası olduğu kabul edilmiştir. Bu bakımdan Gülşen-i Sī-murġ'un metni, çeviri yazıyla ve elde bulunan üç nüsha karşılaştırmasıyla tenkitli olarak ilk kez ortaya konmuş; metnin harekeli olmasından dolayı şairin dilindeki bu ağız özellikleri tespit edilebilmiştir.

Yapılan incelemeler doğrultusunda sonuç olarak Gülşen-i Sī-murġ'un iki açıdan çok önemli olduğu ortaya çıkmaktadır: İlk olarak Gülşen-i Sī-murġ, 16. yüzyıl Türkçesinin zamana ve bölgelere göre geçirdiği fonetik değişmeleri göstermesi bakımından, dil tarihi açısından önemli ve incelenmesi gereken bir eserdir. İkinci olarak, tahkiye metodu ile dili ve anlatımı bakımından sağlam bir yapısı olan Gülşen-i Simurġ, yukarıdan beri belirtilen özelliklerinin yanında, mukayeseli edebiyat açısından da dili ve edebiyatı zenginleştirerek Manṭıḳu't-Ṭayr gibi bir şaheseri tanıyıp anlamamızı sağlayan bir eserdir.

TENKİTLİ METİN

A) NÜSHALARIN TANITILMASI

1- T. NÜSHASI : Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Köşkü, No: 822'de kayıtlı olan Külliyat. Kitabın sonundaki kayıttan anlaşıldığına göre "Za'îfî'nin hatt-ı desti"yle yazılmıştır.

Ölçüleri: 33X21.5 cm.

Varak: 194

Satır Sayısı: Dört sütun üzere 25 satır

Yazı: Harekeli nesih, söz başları ve cetveller kırmızı ile

Cilt: Miklep ve şemseli koyu vişne rengi deri cilt

Telif Tarihi: 962 (1554-55)

Yazıldığı Yer: İstanbul

Başı:

فِهْرِسِ كِتَابْهَا بِي كُلِّيَاتْ اَزْ تَصْنِيفَاتِ مَوْلَانَا ضَعِيفِي اِينَستْ كِتَابِ بَاغِ بَهِشتْ كِتَابِ نِكَا

رِسْتَانْ شَهْرِسْتَانْ دِرَخْتِسْتَانْ سَبْزِسْتَانْ كِتَابِ كُلْشَنِ سِيمُرغْ كِتَابِ بُسْتَانِ نَصَايِحْ كِتَابِ سَرْگُزِشَتْ

كِتَابِ كُلْشَنِ مُلُوكْ كِتَابِ سَبْرُ الْمَسَايِبْ كِتَابِ جَوَاهِرْنَامَه صُورَتِ وَقْفِيَّه اِنْشَاهَا كه اَزْ خُودْ سَاخْتْ [1]

[1] Za'îfî Efendi'nin tasnif ettiği Külliyattaki kitapların isimleri, Kitāb-ı Bāġ-ı Behişt, Kitāb-ı Nigāristān Şehristān Dıraḫtistān Sebzistān, Kitāb-ı Gülşen-i Sī-murġ, Kitāb-ı Bostān-ı Naṣāyiḥ, Kitāb-ı Ser-Güzeşt, Kitāb-ı Gülşen-i Mülūk, Kitāb-ı Ṣabru'l-Meṣāyib, Kitāb-ı Cevāhir-nāme ve Ṣūret-i Vaḳfiyye'dir ki, bu yazıları kendisi hazırlamıştır.

Sonu:

ختمت كتابة هذه الكليات فى السابع والعشرين من الربيع الاول فى سنة اثنين و ستين وتسعمائة من الهجرة النبوية عن يد من صنفه و نظمه و انشأه بقوة الله و قدرة وهو پير محمد بن اورنوس بن نورالدين الشهر بضعيفى الرومى المعدنى فى شهر القسطنطينية ا لمدينة [1]

Yukarıda özelliklerini verdiğimiz, Topkapı Müzesi Kütüphanesinde kayıtlı bulunan Külliyatın fihristinde Gülşen-i Sī-murġ'un adı bulunmasına rağmen, eser kitabın içerisinde yoktur. Buna göre Külliyattaki eserler şunlardır :

V. 2b-55b Kitāb-ı Bāġ-ı Behişt (mesnevi)

V. 57b-74b Kitāb-ı Būstān-ı Nasāyiḥ (mesnevi)

V. 75b-77b başlıksız bir mesnevi

V. 78b-131b Dīvān-ı Za'īfī

V. 132b-158b Kitāb-ı Ser-güzeşt-i Ża'īfī (mesnevi)

içinde 135a Der-Beyān-ı Ḳıssa-i 'Işḳī vü Ma'şūḳ (nesir)

149a-152a Fāl-nāme-i Murġān

V. 160b-168b Kitāb-ı Gülşen-i Mülūk (nesir)

V. 169b-173b Kitāb-ı Sabru'l-Meṣāyib (nesir)

V. 174b-180b Risāle-i Cevāhir-nāme (nesir)

V. 181a-184a

---

[1] Bu Külliyat, hicrî 962 senesinin Rebī'ü'l-evvel ayının yirmi yedinci günü, Za'īfī adıyla meşhur olan Ma'denli ,Anadolulu Pīr Muhammed b. Evranūs b. Nūreddīn'in eliyle İstanbul'da nazım ve nesir olarak yazılıp Allah'ın kuvvet ve kudretiyle düzenlendi.

yapan Alirıza Özuygun (1993:15)[1] ise, D nüshadaki ketebe kaydının müstensih tarafından yanlış yazıldığını söylemektedir. Aslında Gülşen-i Sī-Murġ'un yer aldığı H,B ve D nüshalarının müstensihleri, Gülşen-i Sī-Murġ'u, bizzat Zaʿīfī'nin yazdığı 22 Muharrem 964 tarihli nüshadan farklı tarihlerde kopya etmişlerdir.

Bizzat Zaʿīfī elinden çıkmış olan hicrî 961/962 tarihli Topkapı nüshasında her ne kadar Gülşen-i Sī-Murġ yoksa da, bazı kelimelerin imlâsının kontrolü için buradaki Külliyat nüshasından yararlanılmıştır. "Nüshaların Dil ve İmlâ Özellikleri" bölümünde ayrıntılı bir şekilde bu konu üzerinde durulacaktır.

2- D. NÜSHASI : Türk Dil Kurumu Kitaplığı, Yazma A/144 numaralı nüsha.

Başı:

Çün gidem benden yirüm ḫālī ḳala
Hem-reh olmazsañ baña sen veh baña

Sonu:

Raḥmet idüp maġfiret ḳıla muʿīn
Cümle mü'minlerle yarın ecmaʿīn

Ölçüleri: 15,5x24 cm.

Varak: 178

Satır Sayısı: 15

Yazı: Harekeli nesih, cetvelsiz

Kâğıt: Aharlı, krem renginde

Cilt: Karton

Müstensihi: Behram bin Muhammed

Te'lif Tarihi: 22 Muharrem 964 (25 Kasım 1556)

İstinsah Tarihi: 9 Rebīʿü'l-āḫir 969 (9 Şubat 1561)

---

[1]Özuygun Ali Rıza. "Zaifi Pir Mehmed Gülşen-i Sîmurg" (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1993.

Nüshanın Ketebe Kaydı:

وَقَدْ وَقَع اِتْمَامُ هَذَاالْكِتَابِالشَّرِيفِ وَالدَّفْتَرِ اللَّطِيفِ الْمَوْسُومْ بِكُلْشَنِ سيمُرغْ فى يَوْمَ الثُّلَثَاءِ وَقْتَ الظُّهْرِ فى الْيَوْمِ التَّاسع مِنْ شَهْرِ رَبيعِ الْآخِرسَنَه تِسْعَ وَ سِتِّينَ وَ تِسْعَمِأَيَتَ مِنْ الْهِجْرَةِ النَّبَوِيَّةِ صَلَّى اللَّه عَلَيْهَ وَ سَلَّمْ فى يَدِ اَفْقَرِ عِبَادِ اللَّهِ الصَّمَدِ بَهْرَامْ بِنْ مُحَمَّدْ عَفَى عَنْهُمَا الْعَلِيمِ بِلُطْفِهِ الْكَرِيمْ وَ فَضْلِهِ الرَّحِيمِ [1]

Baştan 20-25 sayfa eksiktir; silik ve yırtık sayfası yoktur. Temiz bir nüsha olup sonradan kurşun kalemle eski yazı rakamlarla numaralandırılmıştır.

3- B. NÜSHASI : Bibliotheque Nationale, Supplement T. 572'de kayıtlı olan Za'îfî Külliyatı

Ölçüleri: 30.5X21.5 cm.

Varak: 329

Satır Sayısı: 25

Sütun Sayısı: Mesnevi kısımları dört sütun üzerine

Yazı: Harekeli sanatkârane nesih, kırmızı cetvelli, başlıklar kırmızı mürekkepli ve sülüsle yazılmış.

Kâğıt: Aharlı, krem

Cilt: Üzeri baskılı, kestane rengi deriden Türk ciltçilik sanatı örneği

Müstensih: Pervâne bin Abdullah el-Efrencî el-Maltavî ve Mustafa bin İbrahim (Ezmem)[2]

---

[1]Gülşen-i Sî-Murġ adındaki bu şerefli kitab ve lâtif hoş defter, Salı günü öğle zamanında Rebi'ü'l-âhirin dokuzunda hicrî 969 yılında, Allah'ın en fakir kulu olan Behram bin Muhammed-Allah ikisini de affetsin- elinde Allah'ın lûtfu ve keremiyle tamamlanmıştır.

[2]Bibliothèque Nationale'deki külliyatın ikinci yarısını istinsah eden Mustafa bin Ezmem ile Hat Sanatları Müzesi'ndeki külliyatın müstensihi Mustafa bin İbrahim aynı kişiler olmalıdırlar, çünkü her iki külliyatın da el yazıları son derece birbirine benzemektedir. Gönül Alpay Tekin (1978:120)'e göre, "İbrahim" ile "Ezmem" kelimelerinin eski yazıdaki yazılış benzerliğinden dolayı "İbrahim" kelimesi, E. Blochet tarafından büyük bir ihtimalle yanlış okunmuş olmalıdır.

صورت وقفیهء ابن مخال بك كه پیر محمد ابن اورنوس كه مشهور است بر ضعیفی ترجمه كرد

در زمان تدریس خود در پلونه [1]

V. 184b-194b Münşe'āt-ı Mevlānā Żaʿīfī

F. E. Karatay (1961: 116)'ın hazırlamış olduğu Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar Kataloğu'nda, Zaʿīfī Külliyatıyla ilgili olarak verilen bilgide Nigāristan adlı eser, varak numarası verilmeden ikinci sırada gösterilmiştir. Fakat adı geçen eser, Külliyatın içinde yoktur. Gönül Alpay Tekin (1978:125) ise, bu eserin, Topkapı'daki külliyatın içinden alınarak Leningrad'a götürülmüş olabileceğini söylemektedir. Tıpkı bunun gibi Gülşen-i Sī-Murġ da, adı fihriste yer almasına rağmen Külliyatın içinde bulunmamaktadır; belki o da sonradan bir yerlere götürülmüş ya da eserler ciltlenirken unutulmuş olabilir.

Adı, Külliyatın fihristinde yer almasına rağmen, büyük bir ihtimalle ciltlenirken unutulmuş olabileceğini düşündüğümüz Gülşen-i Sī-Murġ'un diğer nüshalarda yer alan ketebe kaydı şöyledir:

تاَریخِ کِتاَب [2]

هَذَا الْکِتَابُ الْشَرِیفُ الْمَوْسُومْ بِکُلْشَنِ سیمُرغْ الَّذی تَرَنَّمَ بِاَلْحاَنِ الطُّیُورِ الْقُدْسِیِّ وَ تَکَلَّمَ بِلِساَنِ الْرُّومِیِّ الْتُرْکِیِّ اْلانْسِیِّ بِالْفَصاَ حَةَ وَالْبَیاَنِ وَ بِبَدَایِعِ الْمَعَانی عَلیَ صُوَرِ اَلْفاَظِ الْتَّرْجَماَنِ صَدَرَ وَ ظَهَرَ مِنْ مِنْقاَرِ الطَّیْرِ اْلالٰهِیِّ فَاَبْرَزَ وَ اَنْشَرَ اَجْنِحَتَیْهِ عَلیَ اَوْجِ هَوَاءِ سَماَءِ اْلرُّوحِ اْلرُّوحاَنِیِّ اْلبَهِیِّ ثُمَّ اَنْقَضَّ عَلیَ صَحاَیِفِ اْلقَراَطِیسِ اْلبَیْضِ اْلنَّفِیسْ فَتَنَفَّسَ وَ صَوَّتَ بِاْلصَّوْتِ اْلخَفِیِّ دوُنَ اْلجَهْرِ حَتَّی بَلَغَ عَلیَ قُلوُبِ اْلمُنْشَرِحِینَ اْلمَسْرُورِینْ اْلفَرِحِینَ بِبُکاَءِ ضَرِیرِ اقْلاَمِ کاَتِبِهِ وَ ناَظِمِهِ فَاِطْمَاَنَّ اَلاَ قُلوُبُهُمْ بِذِکْرِاَللّٰهِ

[1] İbn-i Mihal Bey vakfiyyesinin sureti, Zaʿīfī olarak bilinen Pīr Muhammed ibni Evranūs tarafından Plevne'deki tedrisi zamanında tercüme edildi.

[2] "Tārīḫ-i kitāb" başlığı H ve B nüshalarında yoktur.

تَطْمَعِنُّ الْقُلُوبُ وَ قَدْكَانَ كِتَابَتُهُ فِی اِثْنَیْ وَعَشْرِینَ مِنْ شَهْرِ مُحَرَّمِ الْحَرَامِی فِی یَوْمِ الْاَرْبَعَاءِ قُبَیْلَ الْعَصْرِ فِی عَامِ اَرْبَعَ وَ ستِّینَهَ وَ تِسعُمِأَیَهَ مِنَالْهِجرَةِ الْنَّبَوِیِّةِ عَنْ یَدِاَضْعَفِ خَلْقِ اللّٰهِ وَ اَحْقَرِ عِبَادِ الرَّبِّ اِلا لَهْ پِیرْ مُحَمَّدبِنْ اَوْ رَنوُسْ بِنْ نوُرَالْدِینْ بِنْ الْفَارِسْ الْشَّهِیرِ بِضَعِیفِی الْرُّومِیِّ الْمَعْدَنِیِّ الْقَرَاطُوَوِیِّثُمَّالْقُسْطَنْطِینِیِّ وَکَانَهَ تَصْنِیفُ نَظْمِهِ وَ اِتْمَامُ کِتَابَتِهِ فِی مَدِینَةِ الْمُعَظَّمَةِ وَالْبَلْدَةِ الْمُکَرَّمَةِ الْمُشْهُورَةِ بِلْقُسْطَنْطَنِیَّةِ صَانَهَا اللّٰهُ عَنِنِ الْاٰفَاتِ وَ الْبَلِیَّةِ [1]

Üç nüshada da aynı şekilde yer alan ketebe kaydına göre Za'ifi, eserini 22 Muharrem 964'te tamamladığını söylemektedir; ancak şair, Gülşen-i Sī-Murġ'un sonunda eserini ilk defa hicrî 951'de Safer ayının ilk günlerinde yazmaya başlayıp yine aynı yılda on sekiz Cemaziye'l-evvelde bitirdiğini belirtiyor:

İbtidā naẓmı ṣafer ayında uş
Evvel-i eyyām-ı bīż içreydi ḫoş (5061)

Oldı hicretden ṭoḳuz yüz elli bir
Künc-i naẓma girdi tā bu genc-i sır (5062)

On sekiziydi cümāẕī evvelüñ
Yine bu yılda tamām oldı bilüñ (5063)

Bu bize, şairin Gülşen-i Sī-Murġ'u, ilki 951'de ve ikincisi de 964'te olmak üzere en az iki kere yazdığını göstermektedir. Gülşen-i Sī-Murġ'la ilgili, sadece D nüshasına dayanarak "Zaifi Pir Mehmed Gülşen-i Sîmurg" adlı bir yüksek lisans tezi

---

[1]Gökyüzünün en yüksek ve ruhanî noktasında kanatlarını açarak uçan ilâhî bir kuşun (kuşların) gagasından ortaya çıkan ses, mana yüklü sözlerle açık ve fasih bir şekilde insan dili olan Rumeli Türkçesi'nde konuştu. Daha sonra kuş, bu nefis yaprakların üzerine hücum ederek nefes aldı ve alçak sesle seslendi.Hatta öyle oldu ki, kuşun ağzından çıkan bu ses, bu kâtibin kör gözlerinin göz yaşıyla "Allah'ı ananların kalpleri rahatlamaz mı?" şeklinde sevinenlerin kalbine ulaştı. Bu kitabın yazılması Muharrem ayının yirmi ikisi, Çarşamba günü ikindiden önce hicrî 964 yılında Allah'ın en zayıf ve en düşkün kulu olan Za'īfī diye bilinen Pīr Muhammed b. Evranūs b. Nureddin b. el-Fāris-kendisi Ma'denli, Karatovalı, Anadolulu ve daha sonra İstanbullu'dur- elinde, muazzam ve mükerrem şehir-Allah her türlü afet ve musibetlerden korusun-İstanbul'da tamamlandı.

İstinsah Tarihi: 1559-1560

Bu külliyatın içinde yer alan ikinci eser, 113 b'den başlayan Gülşen-i Sî-Murġ'dur.

Başı:

Āferîn cān-āferîne ṣad hezār
Ḫāke cān îmān virdi yādigār

Sonu:

Raḥmet idüp maġfiret ḳıla mu'în
Cümle mü'minlerle yarın ecma'în

Telif Tarihi: 22 Muharrem 964 (25 Kasım 1556)

İstinsah Tarihi: 17 Zilhicce 967 (8 Eylül 1559-60)

Müstensihi: Pervāne bin Abdullah

Nüshanın Ketebe Kaydı:

كَتَبَهُ اَفْقَرْ عِبَادِاللّٰه بِرْوَانَه بِنْ عَبْدُاللّٰه وَهُوَ اَلْاَفْرَنجِيُّ اَلْمَلْتَاوِيُّ مِنْ تَلَامِيز سَرِ صوُلَاقْزَادَهْ كَانَهَ خَتْمُ كِتَابَتِهِ فِى يَنْاَلصَّلَاتَيْنِ فِياَلْيَوْمَ اَلْاَحَدِ فِى سَبْعَ عَشَرَ مِنْ شَهرْ ذِىاَلْحِجَّ سَنَهَ سَبْعَ وَ سِتِّنَهَ وَ تِسْعُمأَيِى مِنَاَلْهِجْرَةِ اَلنَّبَوِيَّهِ صَلَّى اَللّٰهُ عَلَيْهِ وَ وَسَلَّمْ تَسْلِيما [1]

Bu nüshanın müstensihi olan Pervāne bin Abdullah, büyük bir ihtimalle Kanunî Sultan Süleyman (1494-1566)'ın bendelerinden olan ve bir antoloji düzenleyen Pervāne Bey olmalıdır; "içerisinde Yavuz Selim ve Kanunî Süleyman'dan başka, sonradan kenara yazılmış I. Ahmed'in ve başka padişahların ve tanınmış Osmanlı şairlerinin gazelleri ve nazireleri " (Levend 1984:168) bulunan Pervāne Bey Mecmuası, 1560 yılında tertiplenmiştir (Banarlı 1987:618). Tek yazma

[1]Bu kitabı, Fransa'nın sömürgesi Malta Adası'ndan olan Pervāne bin Abdullah, hicrî 967 yılının Zilhicce ayının 17'si Pazar günü, iki namaz arasında tamamlamıştır; kendisi Solakzāde'nin öğrncilerindendir.

nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Bağdat Köşkü No: 406 (2629)'da kayıtlı olan bu mecmuanın yazısı ile B nüshasının yazısı ve de ketebe kayıtları karşılaştırılarak varılabilecek sonuca göre, bu iki kişinin aynı kişi olup olmadığı ortaya çıkacaktır.

Müstensih, nüshanın ketebe kaydında kendisiyle ilgili olarak Maltalı ve Solakzāde'nin öğrencisi olduğunu söylemektedir; Solakzade de meşhur tarihçi Solakzāde Mehmed Hemdemî olmalıdır.[1]

Osmanlı devletinin temel birimini oluşturan sarayda çeşitli hizmet erbabı sınıflar vardır; bu sınıflardan biri de "ehl-i hıref" diye anılan sanatkârlar zümresidir. Sanatkâr sınıfı, daha çok devşirmelerden ve pençik oğlanlarından hizmete alınanlardan oluşur ve bunlar yeteneklerine göre ustaların ellerinde yetişirler. Her bir kimseye, hizmete alındıkları andan itibaren çok az bir gündelik verilir (Uzunçarşılı 1986:23). Kâtip, hattat, mücellit, müzehhip, nakkaş vb. de bu sınıfa dahildir. Ehl-i hıref, Kapıkulu halkı olduğundan ayrıca Ordu-yı Hümayun teşkilatına bağlı idi. Zaman zaman orduya tayin olunurlar, sanat ve hırfet vazifelerini orada görürlerdi (Meriç 1953: VI). Bu hizmet erbabının sınıflarını, sayılarını ve maaşlarını gösteren defterler vardır; bu defterlerde her sanatkârın ve yetişmekte olan öğrencisinin ismi, gündeliği, hangi milletten geldiği, kimin nesi olduğu ve hangi padişah zamanında, nereden hizmete alındığı gösterilmiştir (Uzunçarşılı 1986: 25). İ. Hakkı Uzunçarşılı (Uzunçarşılı 1986), R. Melul Meriç (Meriç 1953) ve Ö. Lütfi Barkan (Barkan 1979)'ın yayımlamış olduğu ehl-i Hıref ve maaş defterleri taranmış, "Pervāne" isimli kâtiplere rastlanmıştır ancak, hiçbirinin künyesi "Abdullah bin Pervāne"yi

[1]Mehmed Hemdemî, babasının "Solakbaşı" olmasından dolayı "Solakzade" lâkabıyla şöhret kazanmıştır "Mehmed Hemdemî Çelebi (Solakzade)", Osmanlılar Ansiklopedisi, II (1999), 143.

tutmamaktadır. Ayrıca Osmanlı dönemindeki hattatlar hakkında bilgi veren Menākıb-ı Hünerverān, Tuhfe-i Hattatīn, Hat ve Hattatīn gibi eserler ile Ali Alparslan'ın hazırlamış olduğu Osmanlı Hat Sanatı Tarihi (Alparslan 1999) gibi eserler de taranmış ancak Pervāne bin Abdullah adına rastlanmamıştır. Şiir mecmuası tertipleyen Pervāne Bey ile Pervāne bin Abdullah'ın aynı kişiler olup olmadığının ortaya konması için, Topkapı Sarayı Bağdat Köşkü Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan Pervāne Bey Mecmuası ile B nüshasının karşılaştırılması gerekmektedir.

4- H. NÜSHASI : Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı Hat Sanatları[1] Müzesi'nde "Risaleler Mecmuası" adıyla ve envanter no: 840 ve kayıt no: 85 olmak üzere iki numara ile kayıtlı olan Za'īfī Külliyatı.

Kitap Ölçüsü: 214x313 (147X232) mm

Kapak Ölçüsü: 217x313 mm

Varak: 1-498 (sonda dört sayfa boştur, eserler arasında da boş sayfalar bırakılmıştır.)

Satır Sayısı: 25

Sütun Sayısı: Mesnevi kısımları dört sıra üzerine

Yazı: Harekeli sanatkârane nesih. Başlıklar ve ketebe kayıtları sülüs.

Kâğıt: Aharlı, krem

Cilt: Deri, kahverengi

Filigran: Daire içine alınmış altı köşeli bir yıldız ile bu yıldızın bir ucuna bitişen daha küçük yine altı köşeli yıldız deseninden oluşmaktadır.

Külliyattaki bütün manzum ve mensur eserler, altın yaldızlı çerçeve içine alınmış, sütunlar da altın yaldızlı cetveller ile birbirinden ayrılmıştır. Her eserin ilk

---

[1]Gönül Alpay Tekin (1978), Za'īfī Külliyatı'nın bu nüshasını tanıttığı makalesinde, "Halıcılar Müzesi" olarak belirttiği müzenin 1976 yılı sonlarına doğru kaldırıldığını ve bütün uğraşılarına rağmen "Külliyat"ın ve diğer eserlerin nereye götürüldüğünü öğrenemediğini söylemektedir. Ancak daha sonra buradaki eserlerin tamamı yine Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı Bayezit Meydanı'ndaki Hat Sanatları Müzesi'ne devredilmiştir.

sayfası tezhipli[1] ve yaldızlıdır. Tezhiplerde koyu vişne, mavi, açık yeşil renkleri ve yaldız kullanılmıştır. Her eserin başında bulunan tezhip, motif ve renk bakımından diğerlerinden farklıdır. Buna göre Gülşen-i Sī-Murġ'un başında yer alan tezhibin, rumî ve halkârî üslûpla yapılmış iç içe geçmiş sitilize yaprak ve sarmal dallardan oluşan ve etrafında iki sıra cetvelli, altın yaldızla bezenmiş bulunan zencirek adı verilen süslemelerden oluştuğu görülmektedir. Eserlerdeki bölüm başlıkları çoğunlukla kırmızı mürekkeple, bazen de yaldızla yazılmıştır. Yalnız Nigāristan adlı mesnevinin bölüm başlıklarında mavi mürekkep kullanılmıştır.

Külliyatın tamir görmüş olan cildi, kahverengi deri olup şirazeli ve mıkleplidir.[2] Mıklep, alt ve üstten aynı renk deri ile ana kapağa pekiştirilmiştir. Cildin üst kapağında bulunan şemse, yaldızlı, salbekli ve mülemma şemsedir (Tekin 1978:108).[3]

Şemse ve salbekten başka yine cildin üst kapağının dört köşesinde "köşebend" adı verilen köşe süslemeleri bulunmaktadır. Süslemeler yaldızlı ve

---

[1]Tezhip, altınla süsleme sanatıdır. Güzel bir hatla yazılmış levhaların, varakların kenarlarını ya da ser-levha, mihrabiye gibi belirli yerlerini altınla, renkli boyalarla, yaldızla süsleme sanatıdır. Resim ve minyatürden farklı bir teknikle yapılan, özel araç ve malzeme gerektiren Türk tezhibinin en önemli özelliği, tabiattan alınan motiflerin desen ve renk uyumu içinde ve sadelik ilkesinden ayrılmaksızın işlenmesidir. Tezhipte kullanılan motifler yapıldığı devrin sanat üslûbuna ve modasına göre değişir (H.Ü. Ed. Fak. Kütüphanecilik Bölümü, Nadir Eserler ve Nadir Eser Kütüphaneciliği Dersinin Basılmamış Ders Notları). Yukarıdaki H nüshasının tezhipleri Rumî ve Hatayî üslûpla yapılan kıvrık dal nakışları olup ileri derecede sitilize edilerek yapılmış çiçek motifleri ile hayvanların kanat, bacak ve bedenlerinin kıvrımlarından esinlenerek yapılan süsleme unsurlarıdır. Ayrıca desenlerin etrafında yine sitilize edilmiş beş dilimli (penç-berk) yaprak süslemeleri ile tığlar bulunmaktadır.

[2] Şiraze, yaprakları birbirine bağlayan bir örgü olup yapılışına göre "sıçan dişi, tek, çift, baklava, geçmeli, alafranga" gibi isimler alır. Mıklep de kitabın ağız kısmını örten, alt kapağa sertabla bağlı, ucu üç köşe olup genellikle kitabın üst kapağıyla iç kapağı arasına giren parçasıdır (H.Ü. Ed. Fak. Kütüphanecilik Bölümü, Nadir Eserler ve Nadir Eser Kütüphaneciliği Dersinin Basılmamış Ders Notları).

[3]Şemse ve salbek, bir çeşit cilt süslemesi olup alt ve üst kapak ortasında görülen göbek süslemesidir. "Şemseli ciltler, deri ciltlerin en süslüsü ve klâsik olan türüdür. Selçuklularda ve XVI. yy. Osmanlı ciltlerinde genellikle yuvarlak, daha sonra da beyzî şekillerde görülen şemseler, ya deriden kalıp oyup yapıştırma yöntemiyle veya doğrudan doğruya cilt üzerine yaldızla yapılırlar. Şemselerin iki ucundaki çıkıntı hâlindeki süsleme unsurlarına salbek, böyle şemselere de salbekli şemse adı verilir. Mülemma şemsede ise, hem cilt zemini, hem de kabartma motiflerin üstü altınla sıvanır." (H.Ü. Ed. Fak. Kütüphanecilik Bölümü, Nadir Eserler ve Nadir Eser Kütüphaneciliği Dersinin Basılmamış Ders Notları).

üslûplaştırılmış bitki desenleri olup mıklepte ve sertabda devam etmektedir. Cildin üst kapağındaki şemse, salbek ve köşebendler iç kapakta da aynı şekilde devam etmekle birlikte, daha önce görülen üslûplaştırılmış bitki desenleri bu defa yaldız, lâcivert, kiremit rengi, çağla yeşili ve siyah renklerle bezenmiştir. İç kapaktaki şemse de, katığ şemse olup erkek oyma tekniğiyle yapılan ve kiremit rengi zemin üzerine çağla yeşili ağaçlardan oluşan bir doğa tasviridir.[1]

Sonuç olarak, H nüshasının cildi, klâsik bir Osmanlı cilt örneği olup cildinin hem dış hem de iç yüzeyleri tezyin edilmiştir, Türk üslûbunun cilt bezemeleri kapak, mıklep ve sertab üzerine yapılır, sırt düz olmayıp yuvarlaktır. Kapaktaki kabartma motiflerin raf veya rahleye sürtünürek bozulmaması için kabartmalar, cilt yüzeyinden aşağı yapılmıştır .

Külliyatın ilk sayfasında "Za'īfī merhūmun telifatı mecmuasıdur" cümlesi yazılı olup bu sayfada ve bazı sayfalarda Mehmet Necip adlı birinin Külliyatı vakfettiğine dair bir mühür bulunmaktadır (Tekin 1978:108). Bu mühürdeki kayıt şöyledir:

"Allāhü Vahdehū min el-kütübilletī vaḳafehā el-Faḳīr ilā ālā'i Rabbihi'l-Ḥasīb el-med'uvvü bi-Muḥammed en-Necīb vekefā 'abduhu"[2]

Gülşen-i Sī-Murġ, tıpkı B nüshasında olduğu gibi, Külliyatın içinde yer alan ikinci eser olup 144-225. sayfalar arasında bulunmaktadır:

---

[1]"Katığ sanatı, ince ve zarif bir yazıyı, kâğıt üzerine çizilip hazırlanmış bir süsleme motifini veya motiflerini, çiçekleri, ya da sitilize edilmiş hayvan figürlerini, en ufak bir ayrıntısını dahi bozmadan makas, özel bıçaklar ve yardımcı aletlerle oyup çıkararak istifine göre farklı renkte başka bir kâğıt üzerine yapıştırma sanatıdır. Oyulup çıkarılan kısma "Erkek Oyma", oyulan kısma da "Dişi Oyma" denir" (Çağman 1993; Çığ 1960). Şiir ve dua mecmuaları, kıt'alar, yazı çekmeceleri, levhalar, orman ve bahçe manzaraları, kitap ciltlerinin iç yüzü ile keşkül ve enfiye kutusu gibi şeylerin yapıldığı bu sanat dalına Osmanlı sarayında özellikle Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566)'ın saltanat yıllarında büyük bir değer verilmiş, katığ kitaplar hazırlanmıştır. Bu tür eserlerin çoğunda imza ve tarihe rastlanmaz (Çağman 1976; Çığ 1960). H nüshasının cildinin iç yüzündeki vb. gibi olan kâğıt oyma ağaçlar, doğa tasvirleri, Çağman (Çağman 1976)'a göre, minyatürlerdeki benzerlerinden çok daha dekoratif ve abidevîdir.

[2]Allah birdir. (Bu), Rabb'inin nimetlerine muhtaç Muhammed Necib diye çağrılan (zatın) vakfettiği kitaplardandır. Ve O (Allah) kuluna kâfidir.

Başı:

Āferīn cān-āferīne ṣad hezār
Ḫāke cān īmān virdi yādigār

Sonu:

Raḥmet idüp maġfiret ḳıla muʿīn
Cümle mü'minlerle yarın ecmaʿīn

Telif Tarihi: 22 Muharrem 964 (25 Kasım 1556)

İstinsah Tarihi: 6 Cemaziu'l-ūlā 964 (7 Mart 1557)

Müstensihi: Mustafa bin İbrahim

Nüshanın Ketebe Kaydı:

وَقَدْ وَقَعَ اِتْمَامِ هَذَا الْكِتَابُ الْشَرِّيفْ وَالْدَفْتَرِالْلَطِيفْ اَلْمَوْسُومِ بِكُلْشَنِ سِيمُرغْ فِي يَوْمِ الْاِثْنَيْنْ قُبَيْلَ الْظُّهْرِ فِيالْيَوْمِي الْسَادِسْ مِنْ شَهْرِ جَمَاذِى الاُوْلَى سَنَةَ اَرْبَعَ وَ سِتِّنَ وَ تِسعَمَايَةَ مِنْالْهِجْرَةِ الْنَّبَوِيَّةِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمْ كَتَبَهُ مِنْ نُسْخَتَ مُصَنَّفِهِ اَفْقَرِ عِبَادِ اللَّهِ الْحَلِيمْ مُصْطَفَى بِنْ اِبْرَاهِيمْ عَفِيَ عَنْهُمَا اَلْعَلِيمْ بِلُطْفِهِ اَلْكَرِيمْ وَ فَضْلِهِ الْرَّحِيمْ [1]

Bu nüshanın istinsah tarihi 6 Cemāzi'l-ūlā 964 olmakla birlikte Zaʿīfī, Gülşen-i Sī-Murġ mesnevisinin sonunda eserini, 18 Cemāzi'l-ūlā 951 yılında tamamladığını söylemektedir. Ayrıca Bāġ-ı Behişt'in sebeb-i telif kısmında da ilk olarak Bostān-ı Naṣāyiḥ'i, daha sonra sırasıyla Nigāristān'ı, Gülşen-i Sī-Murġ'u ve Bāġ-ı Behişt'i yazdığını belirtmektedir. Şair, Bostān-ı Naṣāyiḥ ve Nigāristān'ı hicrî 950'de, Gülşen-i Sī-Murġ'u 951 ve Bāġ-ı Behişt'i de 956 tarihlerinde yazdığını bu eserlerinin sonunda söylemiştir. Bizzat Zaʿīfī'nin elinden çıkmış Topkapı Revan'da kayıtlı bulunan Külliyatta Bāġ-ı Behişt'in telif tarihi hicrî 961 olup Bibliotheque Nationale'deki Külliyatta ise bu eser, yine Zaʿīfī'nin elinden çıkmış 963 tarihli bir

[1]Gülşen-i Sī-Murġ isimli bu şerefli kitabı ve lâtif hoş defteri, Allah'ın en fakir kulu olan Mustafa bin İbrahim, hicrî 964 yılında 6 cemāzi'l-ūlā Pazartesi günü Allah'ın lûtuf ve keremiyle yazdı.

nüshadan 967 tarihinde istinsah edilmiştir. Gülşen-i Sī-Murġ'un her üç nüshası da Za'īfī eliyle yazılmış 22 Muharrem 964 tarihli bir tek nüshaya dayanmaktadır. Yine her iki külliyatta da eserlerin telif tarihlerinin hicrî 963 ile 964 olmaları, Hat Sanatları ve Bibliotheque Nationale nüshalarının aynı 963-64 tarihli tek bir orijinal nüshaya dayandığını gösterir.

Yukarıda adı geçen eserler gibi Gülşen-i Sī-Murġ da, şair tarafından 951 ve 964 tarihleri arasında olmak üzere, ya müsvedde hâlindeki eseri temize çekmek ya da ünlü bir kişiye sunmak üzere en az iki kere yazılmış olmalıdır. Bunu şöyle bir şemayla göstermek mümkündür:

Gülşen-i Sī-murġ
(Cemāziye'l-evvel 951)
↓
Hicrî 962 tarihli müellif hattı (Topkapı Revan 822)
↓
Hicrî 22 Muharrem 964 tarihli nüsha (yok)

↓	↓	↓
(Hat Sanatları)	(Bibliotheque Nationale)	(Türk Dil Kurumu)
(6 Cemaziye'l-ūlā)	(17 Zilhicce)	(9 Rebi'ü'l-āḫir)
(964)	(967)	(969)
(Mustafa b. İbrahim)	(Pervane b. Abdullah)	(Behram b. Muhammed)

Büyük bir özenle hazırlanmış olan ve içerisinde Gülşen-i Sī-Murġ'un bulunduğu Hat Sanatları'ndaki Külliyata değer biçilememektedir. Ayrıca Philadelphia Free Library'deki[1] yazmada bulunan bütün eserlerin Kanunî (1494-1566)'ye ithaf edilmesi, H nüshasının büyük bir ihtimalle sultana sunulduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra Blochet (1937:402)'nin Catalogue des Manuscrits

[1]Bkz. Simsar 1937: 166; Tekin 1978: 121

Turcs'da verdiği bilgiye göre şair, eserlerinin ilk örneklerini padişaha nasıl sunacağı konusunda veziriazamdan[1] yardım rica etmektedir; bu rica, Bibliotheque Nationale'deki Külliyatın 299b yaprağında yer almaktadır.

Bütün bunlar Hat Sanatları'ndaki Külliyatın saray için hazırlandığını ve büyük bir ihtimalle Topkapı'daki müellif hattının ise, çeşitli evrelerden geçerek saraya sunulmak üzere hazırlanan H nüshasının ilk örneği olduğunu göstermektedir.[2]

Büyük bir ihtimalle, padişaha sunulmak üzere hazırlandığı belli olan Hat Sanatları nüshası, daha sonra Mehmet Necip tarafından vakfedilmiştir. Sultan, şehzade, hanım sultan veya veziriazama sunulmak üzere hazırlanan kitaplar, eğer bir yere vakf edilmek üzere yapılmamışsa, ölümlerinden sonra saray hazinesine gelir; eğer vakıf eseri olarak hazırlanmışsa vakfedildiği yerde korunur (Meriç 1953: 68).

---

[1]Burada sözü edilen veziriazam, el-Hac Sofu Mehmed (ö.1550) Paşa olmalıdır. Za'îfî, Sergüzeştinde Paşadan, önce Diyarbekir Paşası, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyi, daha sonra da vezir olarak bahsetmektedir (Sicill-i Osmanî, C.IV, 113)

[2]"İlk olarak sanat eseri olacak kitap için başta eser seçimi ve müellifi gelir. Dönemin bilginleri seçilen müellifin daha önce yazdığı eserleri inceleyerek asıl esere örnek olmak üzere kendisinden bir bölüm yazmasını isterler ve bu örnek metin âlimlerin, veziriazamın ve sultanın onayına sunulur. Eğer eserin süslenmesi de isteniyorsa veziriazam, eserin müellifini, eseri temize çekecek müstensihi ve eseri süsleyecek usta sanatçıyı huzuruna çağırarak gönül alıcı sözlerle eserin yazılması ve süslenmesini onlara bildirir. Daha sonra eserin yazılması için küçük bir örnek hazırlanarak tekrar bilginlerin onayına sunulur, onların izni alındıktan sonra bu örnek, veziriazam aracılığıyla sultana gösterilir. Sultan huzuruna müellifi, müstensihi ve eseri süsleyecek sanatçıyı çağırarak incelemede bulunur ve örnek beğenilmişse, eserin yazılıp süslenebileceği veziriazam tarafından sanatçılara duyurulur.Saray nakkaşhanesinde hazırlanacak hemen hemen tüm sanat kitapları için böyle bir uygulama yapılıyor olmalıydı. Belki her eser için onay padişaha kadar çıkmasa da bir üst düzey yöneticisinin onayı her zaman gerekliydi. Sultanın ve sultan kadar nakkaşhanede sözü geçer kişinin nakkaşhanede yapılması istenen işler için genellikle nakkaşhaneye bir hattı hümayun göndermesi gerekiyordu. Nakkaşhanede hazırlanacak olan el yazması eser için gerekli malzemelerin alınmasından hazinedarbaşı, teberdarlar bölükbaşısı, hazine kethüdası gibi görevliler sorumluydu. Malzemeler bu görevliler tarafından ilgili kimselere teslim edilir ve bu malzemelerin hangi tarihte, kaç adet ve kaç akçeye alındıkları, kim tarafından kimlere teslim edildiği de masraf defterlerine kaydedilirdi." (Tanındı 1999: 141)

Bu Külliyat, padişaha sunulmak üzere hazırlandığına göre, sonradan ya miras yoluyla, ya da başka bir şekilde Mehmet Necip adlı kişinin eline geçmiş olmalıdır.

B) NÜSHALARIN DİL ve İMLÂ ÖZELLİKLERİ

Gülşen-i Sî-Murġ mesnevisi, şair tarafından H. 22 Muharrem 964'te yazılmıştır. Eserin üç yazma nüshası vardır. Yazma nüshaların, tarihlerinin ve müstensihlerinin belli oluşu, dönemin dili ve imlâsı hakkında fikir verebilmesi açısından önemli bir kriterdir. Bu yazma nüshalardan H nüshası, Hicrî 6 Cemāzi'l-ūlā 964'te istinsah edilmiştir. Bu nüsha, şairin Gülşen-i Sî-Murġ'u yazdığı zamanda yazılması ve sanat değeri taşıması açısından önemlidir. B nüshası, H. 967'de, D nüshası da H. 969'da yazılmıştır. Bunlardan başka, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde şairin "hatt-ı desti"yle yazdığı Külliyatı mevcuttur. Külliyatın yazılış tarihi de H. 961/962 olup nüshaların istinsah tarihleriyle arasında az bir zaman farkı vardır. Şairin bizzat yazdığı Külliyatı bulunmasına rağmen, içinde Gülşen-i Sî-Murġ'un orijinal metni mevcut olmadığı için, nüshalardan ve müellif hattı olan Külliyattaki diğer eserlerden yola çıkılarak şairin, dili ve imlâsı hakkında fikir vermesi bakımından metnin imlâ özellikleri şöylece sıralanabilir:

> "Anadolu'da yazı dili birliğine ancak Osman Oğullarının hakimiyetlerini genişletmeleri sonunda elde edilen siyasî birlikle kavuşulabilmiştir. Bu bakımdan XV. yüzyıl ve sonrası Anadolu Türkçesi mahsulleri ile ondan öncekiler arasında büyük farklar vardır. Bu farklılıkları belirlemek için öncekinin son mahsulleri ile, sonrakinin ilk mahsullerini karşılaştırmak gerekir." (Mansuroğlu 1951:217).

Gülşen- Sî-Murġ da yazılışı itibarıyla 16. yüzyılın yani, 16. yüzyıldan 19. yüzyılın ilk yarısına kadar olan Klâsik Osmanlı Türkçesi'nin ilk mahsullerinden olduğu için bir önceki dönemin mahsulleriyle benzerlikler göstermektedir. Nüshaların üçü de harekeli nesihle yazılmış olmakla birlikte, H ve B'nin yazıları birbirine çok benzemektedir. Bunun yanında düzenleniş ve tarz olarak da, satır ve sütun sayıları ile her bir sütunun arasında boşluk bırakılarak cetvellenmesi gibi şeklî özellikler bakımından da birbirinin aynıdır. Bu özelliklerden dolayı H. ve B. nüshaları, şairin yazdığı Külliyattaki diğer eserler ile de benzerlik arz etmektedir. D. nüshası ise, aynı yazıyla yazılmış olmasına rağmen; sayfa düzeni, harflerin karakterleri ve nüshalardaki yanlış yazılışlar bakımından farklılıklar göstermektedir.

Buna göre, H. ve B.'nin yazı sitilindeki benzerlikler yanında, H., B. ve D. nüshalarının imlâsındaki birtakım özellikleri şöylece açıklamak mümkündür: "Türklerin Anadolu ve çevresinde görünmesinden önce, Orta Asya'da Eski Türk yazı dili yanında Oğuzca ve ona yakın şivelerden Kıpçakça, Suvarca, Türkmence hususîliklerini de veren ikinci bir yazı dili vardı. Ancak her iki yazı dili aynı edebiyat kültürü içinde geliştiğinden ve birbirleri ile sıkı temasları olduğundan mühim bir ayrılık göstermemişlerdir. Bu yazı dili ile Anadolu'da İslâmî karakteri belirli bir Türk Edebiyatı meydana getirmişlerdir" (Mansuroğlu 1951:228). Buna bağlı olarak Türkler, "11. yüzyıldan itibaren Arap yazısını kullanmaya başlarlar. Fakat Doğu Türkleri arasında Uygur yazısı da birkaç yüzyıl varlığını devam ettirdiği" (Tezcan 1981:43) için Arapça, Farsça kelimeler asıllarında olduğu gibi yazılırken; "Türkçe kelimelerde ise, ek ve köklerdeki bütün ünlülerin yazılışını gösteren Uygur imlâsı hakimdi." (Canpolat 1981:49). Bu durum, yazıda birtakım problemleri de beraberinde getiriyordu. Buna göre nüshalarda ünlülerin durumu:

'a' 'e' ünlülerinin yazılışı:

Metinde kelime başında 'a' ünlüsü, medli elifle; 'e' ünlüsü ise elif üzeri üstünle yazılmıştır. Kelimenin, sonu ünsüzle biten ilk hecesindeki 'a' ve 'e' ünlüleri, üstün harekesiyle gösterilmiştir; kelimenin içinde açık hece durumunda olduğu zaman 'a'nın, elif üzeri üstünle yazıldığı görülür. Meselâ "baġladı", "ḳaldı", "ṭaġladı" kelimelerinde 'a' fethayla gösterilmiş; "başına", "kalur" kelimelerinde ise, elif üzeri fethayla harekelenmiştir. Kelime sonundaki 'a'lar, güzel he ile yazılıp yine üstünle harekelenmiş; ancak imale olduğu zaman med elifle yazılmıştır. Hece ve kelime sonunda yer alan 'e'ler ise, daima güzel he ile yazılıp üstünle harekelenmiştir.

'ı', 'i' ünlülerinin yazılışı:

Kelime başında 'i'lerin genellikle elif ve ye ile yazılıp kesreyle harekelendiği görülmektedir; 'ı'lar ise sadece elifin altına bir kesre konularak yazılmıştır. Kelime içindeki 'i'ler ye ile yazılıp kesreyle; 'ı'lar da genellikle kesreyle gösterilmiştir. Kelimenin sonundaki 'ı' ve 'i'ler ise, ye ile yazılıp kesreyle harekelenmiştir. Bu, 'ı' ve 'i'lerin yazılışının kısmen birbirinden ayrıldığını gösteriyor.

'o', 'ö' ünlülerinin yazılışı:

Kelime başında her zaman elif ve vav ile yazılıp ötreyle harekelenmiştir. Kelime içinde ise, 'o' ve 'ö' ünlüsü, bazen vav ile yazılıp ötre ile; bazen de yalnızca ötreyle harekelenmiş olarak görülmektedir: "yol", "dol-", "kol", "köprü", "koñşı", "köle", "gör", "göz" vb.

'u', 'ü' ünlülerinin yazılışı:

Kelime başında daima elif ve vav ile yazılıp ötreyle harekelidir. Kelime ortasında bazen vav ve ötreyle, bazen de sadece ötreyle yazılmıştır. Kelime sonunda ise her zaman vav ve ötreyle yazıldığı görülür; "yüz يُوزْ", "kurd قوُرْدْ", "köprü كُپْرُو" vb.

'c', 'ç' ünsüzlerinin yazılışı:

Türkçe Kelimelerde, kelime başında, içinde ve sonunda genellikle birbirinden ayrılmasına rağmen, "nice" kelimesinin bazen "cim", bazen de "çim" ile yazıldığı görülmektedir. Bunun yanında, Farsça "hīç" kelimesindeki 'ç', üç nüshada da 'c' (cim) ile yazılmıştır.

'B', 'P' ünsüzlerinin yazılışı:

Türkçe kelimelerin sonunda bulunan 'p'ler daima 'b' ile yazılmasına rağmen, Farsça olan "tūb" ve "kūb" kelimelerinin "top" ve "küp" şeklinde 'p'li yazıldığı görülmektedir. Kelime başında 'b>p' değişimi ise, "büt", kelimesinde "put", olarak karşımıza çıkmaktadır.

‘d’, ‘z’ ünsüzlerinin yazılışı:

Nüshalarda “hizmet” kelimesinin bazen dal (د), bazen de zel (ذ) ile yazıldığı görülmektedir. Buna karşılık Topkapı Revan 822’de kayıtlı olan müellif hattında ise kelime daima dal (د) ile yazılmıştır.

‘H’ ünsüzünün yazılışı:

D.’nin müstensihi, ح (ḥ) ile خ (ẖ)’yı zaman zaman karıştırmış; “taẖt, ẖurrem, dūzaẖ, laẖt, aẖker, Ḫıżr, zaẖm, ẖalvet, maẖzen, taẖta, ferruẖ, baẖş, ẖusrev” gibi kelimeleri “ḥa” ile, “tuḥfe, ḥayrān, seḥere, ḥużūr, ḥişşe” gibi kelimeleri de “ẖı” ile yazmıştır.

‘g’, ‘k’, ‘ñ’ ünsüzlerinin yazılışı:

Bu üç ünsüz de daima kef (ك) ile gösterilmiştir: “saña, aña” (اكا سكا), “gök” (كوك) gibi.

‘s’, ‘ṣ’ ünsüzlerinin yazılışı:

Metinde, “saç”, “saç-mak”, “san-mak” gibi Türkçe kelimelerin bazen “sin”, bazen de “sad”la yazıldığı görülür.

'T' ünsüzünün yazılışı:

Kalın ünlülü Türkçe kelimeler tı (ط), ince ünlülü olanları ise, te (ت) ile yazılmıştır. Ancak nadiren bu kelimelerin dal (د) ile yazıldığı da görülmektedir; "ṭaġ-daġ", "ṭaş-daş", "tilkü-dilkü", gibi.

hemzenin yazılışı:

Arapça kelimelerde, kelime içindeki diş üzeri hemzeler 'ye' (ى) ile yazılmıştır; "fāyide فَايِدَهَ", "dāyimā دَايِماً", "kāyināt كَايِنَاتْ" gibi. Bunun dışında Kelime sonundaki hemzelerden bazıları düşürüldüğü hâlde, bazılarının da 'vav' (و) ile yazıldığı görülür; "cüzv جُزْوْ" gibi.

eklerin yazılışı:

1- Aitlik eki olan '-ki'nin, 'kef' ve 'ye' ile yazılmasına rağmen tek bir yerde artlık-önlük uyumuna girerek '-ḳı' şeklinde 'kaf' ve 'ye' ile yazılıp kesre ile harekelendiği görülmektedir; "yaranḳı يَارَنْقِى " gibi.

2- İyelik ekleri birinci tekil-çoğul kişilerde yardımcı ünlüler genellikle ötreyle harekelenmiştir; "başum (بَاشُمْ)", elüm (اَلُمْ)", ikinci tekil-çoğul kişilerde daima yardımcı ünlü yazılır ve ötreyle harekelenir; "başuñ (بَاشُكْ)", işüñ (ايِشُكْ)", "elüñ (اَلُكْ)", "işüñüz (ايِشُكُوزْ)", "kardeşüñüz (قَا ْردَاشُكُوزْ)" vb. Tekil-çoğul üçüncü

kişilerde ise her zaman "ye"nin yazılıp kesre ile harekelendiği görülür. H ve B nüshalarında, tekil üçüncü kişi iyelik ekinden sonra vasıta hâli eki geldiğinde araya 'y' koruyucu ünsüzünün yazılıp sükûn ile harekelenmesine karşılık, D nüshasında sadece kesre ile harekelendiği ve çekme imi konduğu görülmektedir; H ve B'de "çeşmiyle (چَشْمِيْلَه)", D'de ise, "çeşmile (چَشْمِيلَه) biçimindedir.

3- İsimden isim yapan "-lıḳ" eki, kök hecede düz ünlü varsa ve son hece durumunda ise "-laḳ" şeklinde fethayla, eğer orta hece durumunda ise kesreyle harekelenmiştir; "pādişeh" ve "şeh" kelimelerinde ek, kalın şekliyledir. Kök hecede yuvarlak ünlü olduğunda ekin, ötreyle harekelendiği görülür; birkaç yerde de lam, vav ve kaf'la yazılıp ötreyle harekelendiği görülmektedir. Bunun yanında sadece "eyü" ve "çāresüz" kelimelerinin sonunda lam, vav ve kefle yazılmıştır.

4- "i-" fiilinin bilinen geçmiş zaman tekil üçüncü kişi çekimi, ya "elif" ve "ye" ile yazılıp kesreyle harekeli, ya da sadece kesrelidir: (ايدِى - يدِى) vb.

Şart ve dilek-istek tekil üçüncü kişi çekimleri de elif ve ye ile ya da hareke ile yazılmıştır: (ايسهَ -يسهَ) biçiminde olduğu gibi.

5- Çokluk eki 'lam' ve 'ı' ile yazılıp fethayla harekelenmiştir: (لَرْ)

6- "İlgi hâli"eki, "kef" (ك)le yazılıp ötreyle harekelenmiştir; (ايشكْ طوغْروسى)

7- Metinde "belirtme hâli" ekinin, üçüncü kişi iyelik eklerinden sonra geldiği zaman yardımcı ünlüsünün de yazılıp kesreyle harekelendiği görülür. Sonu ünlüyle biten birkaç kelimede ek, hemze ile yazılmıştır; perde'i, tahta'ı, bende'i, ruk'a'ı gibi. Bunun yanında 3072, 3929 ve 4671. beyitlerde kelimelerin sonu ünsüzle bitmesine rağmen ekin, kesre (kesre harekesi) ile yazıldığı da görülür.

8- Metinde "bulunma hâli" eki, nüshalarda 'dal' ve 'güzel he' ile yazılıp fethayla harekelenmiştir: " دهَ " şeklinde.

9- Metinde "ayrılma hâli" eki, 'dal' ve 'nun' ile yazılıp fethayla harekelenmiştir: (دَنْ) şeklinde.

10- Metinde "eşitlik hâli" ekinin uyuma girmiş olarak cim ya da çimle yazıldığı görülmektedir; (جهَ , چهَ).

11- Bilinen geçmiş zaman eki tekil üçüncü kişi çekimi 4636. beyitte kesreyle gösterilmiştir. Birinci tekil-çoğul kişiler harekeyle gösterilmiş, ikinci tekil-çoğulların ise ekten önceki ünlüsü ve harekesi yazılmıştır; "-duḳ/-dük","-duñuz/-düñüz" şeklinde. Üçüncü kişiler daima düzdür; dal ve ye ile yazılıp kesreyle harekelenmiştir: (اولْدوكُوزْ), (بيلْدوكُوزْ) vb.

12- Öğrenilen geçmiş zaman eki genellikle 'kesre' ile gösterilmiştir; (مِشْ) gibi.

13- Geniş zaman eki "–ar/er", harekeyle yazılmasına karşılık, "-ur/-ür"ün vav ile yazılmaktadır: (قَالُورْ), (قَاچَرْ) gibi.

14- Şart ve dilek-istek birinci ve ikinci tekil-çoğul kişi çekimleri harekeyle, üçüncü kişi tekil çekimleri ise, 'sin', 'güzel he' ve 'fetha' ile yazılmıştır: (كَلْسهَ), (كَلْسكَ), (كَلْسَكُوزْ) gibi.

15- Soru eki -mı/-mi bütün örneklerde harfleri yazılarak ve kesreyle harekelenerek gösterilmiştir: (مىِ)

16- İsimden olumsuz sıfat yapan -sIz ekinin bazen ünlüsü yazıldığı, bazen de sadece harekelendiği görülür; bu da düzlük-yuvarlaklık uyumunun başladığını göstermektedir: (سُزْ سُوزْ) şeklindeki gibi. Bu ek, 5259. beyitte kesreyle harekelenmiştir.

17- Zarf fiil eki –up/üp, bazen ünlüsü yazılarak, bazen de ötreyle harekelenmiş olarak görülmektedir; (بُ....), (وُبْ....) gibi.

18- Sıfat fiil eki –duk/-dük'ün bazen ünlüsü yazılarak, bazen de ötreyle harekelenerek yazıldığı görülür. Eke kalın ünlüyle başlayan bir ek geldiğinde sondaki 'ķ' ünsüzü, 'ġ'ye değişir; (دُكْ / دُوكْ), (دُقْ / دُوقْ) gibi.

19- Tekil-çoğul üçüncü kişiler için emir, dilek-istek, temenni ve tavsiye yolu ile gereklilik bildiren "-sun" ekinin her zaman sin, vav ve nun ile yazılarak ötreyle harekelendiği görülür; (كَلْسُونْلَرْ), (كَلْسُونْ) gibi.

20- Son çekim edatı "ile" ve "içün" bazen kelimelere bitişik, bazen ayrı yazılırken; " -ken" her zaman kelimelere bitişik yazılarak fethayla harekelenmiştir.

21- Ek eylem birinci tekil kişi için "–am/-em" şeklindedir: "degülem", "ķuluñam" gibi. Bunun yanında "-ven" biçimindeki örnekler az da olsa görülür: "benven", "hem-demüñven" gibi.

İkinci tekil kişi daima "–sın/-sin" şeklinde harekeyle ve kelimeye bitişik yazılır: "sensin", "gibisin" gibi.

Üçüncü tekil kişi ise, "-dur/-dür" ve "-durur" şekillerinde olup her zaman kendinden önceki kelimeye bitişik yazılır: "oldurur (اُولْدُرُرْ)" ve "oldur (اُلْدُرْ) gibi.

22- Soru zamiri olan "ne" bazen kendisinden sonra gelen fiile bitişik yazılmıştır; "n'oldı (نَاُولْدِی)", "n'eylemiş (نَيْلَمِشْ)" gibi.

23- Çekimli fiillere gelerek daha çok dilek-istek, tavsiye ve gereklilik bildiren, emir çokluk ikinci kişi ekinin genişletilmiş "-(u)ñuz / -(ü)ñüz" şekli, her zaman ünlüsü ile birlikte yazılırken bağlama ünlüsü ötreyle gösterilmiştir: (كُوزْ)

24- H ve B nüshalarında Arapça tamlamalarda harf-i tarifin, Türkçe kelimelerde ise, vezin gereği olarak hece düşmeli ulamalar olduğunda düşen, harfin üzerine α işaretinin koyulduğu görülmektedir.

Yukarıdaki imlâ özelliklerinin sonucu olarak, "Uygur yazı geleneğini Arap yazısına uygulayan Doğu Türkçesi" (Canpolat 1982:253) imlâsında görülen ünlüleri gösterme geleneğinin devam ettiği göze çarpmakla birlikte, eklerdeki ünlülerin genellikle yazılmaması, klişeleşmenin daha o zamanlardan başladığını gösteren örneklerdir.

"15. yüzyılın sonlarından itibaren önce eklerde, daha sonra da köklerde bir kalıplaşmaya gidilmiş; yazı diliyle konuşma dilinin birbirinden ayrılmasıyla da, Osmanlı imlâsı, çok defa telâffuzla bağlantısı bulunmayan klişeleşmiş bir imlâ durumuna gelmiş" (Korkmaz 1979:68) olmasına rağmen, bu metin klâsik dönemin başlarında yazıldığı için, yazı dili ile konuşma dili arasında kısmî bir paralellik taşıdığı görülmektedir. Eski Türkçede kendini gösteren, Türk yazı dilleri ve lehçelerindeki ikili durumlar, nüshaların dil özelliklerinde de zaman zaman göze çarpmaktadır. Buna göre nüshalardaki dil özellikleri şöylece sıralanabilir:

ağız :	ağaz
bakım :	bakam
yarın :	yaran
ağır :	ağar
bırağındı :	bırağandı
şığışmaz :	şağaşmaz
sağır :	şağar
yalıñ :	yalañ
yalıñla- :	yalañla-
ḳatıḳ, ḳatuḳ :	ḳataḳ
ḳarışuḳ :	ḳaraşaḳ (ikinci hecede ı>a, üçüncü hecede u>a)

Yukarıda verilen "balak" şekli et-Tuhfetü'z-Zekiyye ve Kitābü'l-İdrāk li-Lisānü'l-Etrāk'ta da vardır. Bu iki Kıpçakça eserde, ayrıca "balçak" ve "balçakla-" kelimeleri de bulunmaktadır.

<u>Arapça kelimelerde:</u>

Asıl Şekilleri :	Metinde Yer Alan Şekilleri
ḫışm :	ḫaşm
ṭınāb :	ṭanāb
ḫaşmet	ḫışmet(ı>a'nın tersine a>ı değişikliği vardır)

Genellikle dilimize Arapça ve Farsçadan geçmiş kelimelerde, telâffuzu zorlaştıran sondaki çift ünsüzler arasında bir ünlü türetildiği görülmektedir. Ancak aşağıdaki sözcüklerde dikkati çeken durum, şairin dilinde, türetilen ünlünün dar olmak yerine, geniş olmasıdır:

ḳısm (ḳısım) :	ḳasım
ṭılsım (ṭılısm) :	ṭalasm
ṭıfl (ṭıfil) :	ṭafal
ḳaṣr (ḳaṣır) :	ḳaṣar
ṣadr (ṣadır) :	ṣadar
ʿaḳl (ʿaḳıl) :	ʿaḳal
faḳr (faḳir) :	faḳar
ḳadr (ḳadir) :	ḳadar
ṣabr (ṣabır) :	ṣabar
vaṣl (vaṣıl) :	vaṣal

2- i > e değişmesi hem ilk, hem de ikinci hecelerde görülmektedir. Bu, aynı zamanda Farsça ve Arapçadan dilimize girmiş kelimelerde de göze çarpmakta, bunun yanında Farsçada kesrenin i/e arası bir ses olmasından da kaynaklanmaktadır. O yüzden müstensihler böyle kelimeleri bazen kesre, bazen de fethayla harekelemişlerdir. Örnekleri aşağıdadır:

1- ünlülerin durumu:

a) Kapalı 'e' Meselesi: Güneybatı Türk lehçeleri genellikle ė>i açılması ile kapalı 'ė'yi benimsemiştir. Bu yüzden "yir, yil, yi-, giç-, in-, irit-, çiyne-, giy-, vir-, it-, yigirmi" kelimelerinin "yer, yel, ye-, geç-, en-, eret-, çeyne-, gey-, ver-, et-, yegermi" şekilleri metinde birlikte görülmektedir. Bunun yanında "git-" ve "eyit-" kelimeleri, emir ve bilinen geçmiş zaman tekil üçüncü kişi çekimlerinde "get" ve "getdi", "eyet" ve "eyetdi" olarak karşımıza çıkmaktadır; "geç-" kelimesi de bazı yerlerde kafiyeden dolayı "giç-" şeklindedir. Ayrıca "ben" ve "sen" zamirlerinin imaleli okunması gereken yerlerde "bin", "sin", "bini", "sini" şeklinde yer alması ve "çeyne-" kelimesinin Kıpçak Türkçesinde "çayna-" şeklinin bulunması (Karamanlıoğlu 1994:11) ve "ey" kelimesinin daima "iy" şeklinde yazılması, Eski Türkçedeki Oğuzca belirtisinin Klâsik Osmanlı Türkçesinin başlangıç döneminde de devam etmekte olduğunu gösteren örneklerdir. "İlk hece ünlüsünde görülen i/e meselesi Eski Anadolu Türkçesi devresinden sonra daha çok i > e istikametinde gelişme göstermiş" (Duman 1995:174-175) olmasına rağmen hem 'e', hem de 'i'li şekillere rastlanmaktadır.

b) Yuvarlaklaşma: Metinde "ṭārum, bürāder, cünbüş, cüvān, bürūn" örneklerinde olduğu gibi, 'b', 'v' ve 'm' diş ve dudak ünsüzlerinin etkisiyle düz ünlülerin yuvarlaklaştığı görülmektedir. Bunun yanında vāv-ı ma'dūle ile yazılan "ḫ͡ʷār, ḫ͡ʷān, ḫ͡ʷāce" kelimeleri ile "ser-nigūn" ve "piser" kelimeleri de yuvarlaklaşarak "ḫon, ḫoca, ḫor, püser ve ser-nügūn" şekline girmiştir.

c) Ünlü Değişmeleri: Metinde Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerdeki bazı ünlülerin değiştiği görülmektedir.

Düz ünlülerdeki değişme

1- ı > a değişimi iki türlü görülmektedir. Bir Türkçe kelimelerde, bir de sonu çift ünsüzle biten Arapça kelimelerde vezinden dolayı bir açık, bir kapalı heceye ihtiyaç duyulduğunda, birinci ve ikinci hecedeki ünlülerin değiştiğini gösteren örnekler vardır:

Türkçe kelimelerde:

Asıl Şekilleri:	Metinde Yer Alan Şekilleri
ḳırḳ :	ḳarḳ, ḳurḳ (metinde birkaç dipnottadır.)
ṣatıldı :	ṣaṭaldı
ṣı- :	ṣa-
ṣaçıldı :	ṣaçaldı
yarıldı :	yaraldı
yañıldı :	yañaldı
yapıldı :	yapaldı
açıldı :	açaldı
ṭaġıtdı :	ṭaġatdı
balıḳ :	balaḳ
balıḳçıl :	balaḳçıl
yarım :	yaram
yardım :	yardam (EAT metinlerinde bu şekli de görülür.)

Türkçe Kelimelerde:

Asıl Şekilleri :	Metinde Yer Alan Şekilleri
git :	get
gitdi :	getdi
çiyneyen :	çeyneyen
yir :	yer
eyitdi :	eyetdi
eritdi :	eretdi
kesildi :	keseldi
çekindi :	çekendi
yigirmi :	yegermi
giy :	gey

Arapça ve Farsça Kelimelerde:

Asıl Şekilleri :	Metinde Yer Alan Şekilleri
cilve :	celve
minber :	menber
mihter :	mehter
bihter :	behter
zihī :	zehī
pinhan :	penhan
tiryāk :	teryāk
nergis :	nerges

ḳālib : ḳāleb

Aşağıdaki kelimelerde görülen durumu, ünlü türemesi şeklinde de açıklamak mümkündür. Genellikle yabancı dillerden dilimize girmiş çift doruklu hecelerde meydana gelmektedir. "Düzensiz hecelerde düzeni bozan çift ünsüzler, kelime sonunda ise, iki ünsüz arasında çoklukla dar ünlü türetilir" (Duman 1995:73), olmasına rağmen, şairin dilinde, türetilen dar ünlünün genişlediği görülmektedir.

ehl (ehil) : ehel

ʿacz (ʿaciz) : ʿacez

ʿadl (ʿadil) : ʿadel

remz (remiz) : remez

keşf (keşif) : keşef

deyr (deyir) : deyer

necs (necis) : neces

nevʿ (neviʿ) : neveʿ

cemʿ (cemiʿ) : ceme‘

şekl (şekil) : şekel

medḥ (mediḥ) : medeḥ

ḥaşr (ḥaşir) : ḥaşer

ḳatl (ḳatil) : ḳatel

zehr (zehir) : zeher

ebr (ebir) : eber

çeşm (çeşim) : çeşem

bedr (bedir) : beder

3- e > i şeklinde görülen, geniş ünlünün birinci veya ikinci hecelerde daraldığı örnekler de vardır. Türkçe ecel > ecil kelimesinde göze çarpan bu özellik metinde daha çok aşağıda örnekleri verilmiş olan Farsça kelimelerde bulunmaktadır.

Farsça Kelimelerde:

Asıl Şekilleri :	Metinde Yer Alan Şekilleri
debīr :	dibīr
sefīd :	sifīd
hemyān :	himyān
şengerf :	şingerf
fezā :	fizā
feşān :	fişān
derrende :	derrinde
perrende :	perrinde
bāzergān :	bāzirgān
zindegānī :	zidigānī
rūşenā :	rūşinā

Yuvarlak ünlülerde düzleşme, "çözül-", "adum", "ḳarışuḳ" ve "ḳatuḳ" kelimelerinde karşımıza çıkmaktadır. Bu ünlü değişmesi, ilk kelimenin birinci hecesinde ö > e, ikinci hecesinde ise, ü > e şeklindedir: "çözülmişdür" > "çezelmişdür"; ayrıca bu

özellik döndür- > dönder- kelimesinde de görülmektedir. "adum", "ḳarışuḳ" ve "ḳatuḳ" kelimelerinin son hecelerinde ise, metin boyunca u > a değişikliği bulunmaktadır. Aynı zamanda Arapça olan "fistuk" kelimesinin ikinci hecesindeki yuvarlak ünlü de düzleşerek kelimenin "fıstak" ya da "fastak" şekline girmesine sebep olmuştur.

d) Ünlü Türemesi: Kelime içinde düzensiz hecelerde düzeni bozan çift ünsüzler arasında, aşağıdaki Farsça kelimelerde olduğu gibi daha çok dar bir ünlü türetilir (Eckmann 1953). Şiirde bu, "āsumān, pādişāh, pāsubān, yādigār, rāyigān, şādumān" gibi örneklerde aynı zamanda med yapıldığını da gösterir. Ancak "şermesār" kelimesinde dar ünlü yerine geniş ünlü türetilmiştir.

e) Ünlü Uyumu: İki şekilde görülmektedir; düzlük-yuvarlaklık ile kalınlık-incelik.

1- Kalınlık-incelik uyumu: Son çekim edatı olan "ile" ve "i-" fiilinin üçüncü tekil şahıs bilinen geçmiş zaman ile şart ve dilek-istek çekimleri kalınlık incelik uyumuna girmiştir. Bunların başında elif olduğunda kelimeden ayrı yazılmıştır, elif olmadığında ise, kelimeye bitişik yazılarak uyuma sokulmuştur. "Yok" kelimesinden sonra gelen "i-" fiilinin H'de birkaç yerde "yoġudu" şeklinde uyuma girdiği görülmektedir. Ayrıca "zülfü", "būyu", "kūyu" şeklindeki uyumlu yazılışlar da dikkati çekmektedir.

2- "çevür-/çevir-", "adum-adım", "görer-görür", "kurtıl-/kurtul-", "ayuḳ-ayıḳ" gibi, kelimelerin hem düz, hem de yuvarlak şekilleriyle yazılmaları, 16. yüzyılda düzlük-yuvarlaklık uyumunun başladığını gösteren örneklerdir.

3- Aitlik ekinin, daima ince, sıradan ve uyumsuz gelmesinin yanında, "yarankı" kelimesinde uyuma girdiği görülmektedir.

4- Üçüncü kişi iyelik ekinden sonra vasıta hâli eki geldiğinde, araya bir 'y' koruyucu ünsüzü alarak ekin uyuma girdiği görülür.

5- İsimden isim yapan "-lıḳ/-luḳ" eki, kök hecede yuvarlak ünlü olduğu zaman daima uyuma girmiş olarak "-luḳ", bunun yanında "eyü" ve "çāresüz" kelimelerinden sonra ise, "-lük" biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Kök hecede düz ünlü bulunduğunda eğer ek, son hece durumunda ise "-laḳ", orta hece durumunda ise "-lıḳ" olarak uyuma girmiş olmasına rağmen, "şeh" ve türevlerinde "şehlaḳ" şeklinde uyuma girmediği görülür. Ayrıca Erzurum ili ağızlarında ekin, "-leh, -lek ve –leg" şekilleri de bulunmaktadır (Gemalmaz 1995:229).

2- ünsüzlerin durumu:

a) 'b', 'p' ünsüzü: "b > p" gelişmesine uğramış yabancı kelimelerin bir çoğu gelişmeli şekilleriyle dilde yaygınlık kazanıp sözlük kelimesi olmuşlardır" (Duman 1995:115). Gülşen-i Sī-Murġ'da görülen 'p'li yazılışların bugünkü değişmeli şekilleriyle dile yerleştiği görülmektedir. "Büt" yerine "put", "tūb" yerine "top", "kūb" yerine "küp" şeklindeki örnekler, günümüzdeki şekilleriyle paralellik göstermektedir.

b) 'c', 'ç' ünsüzü: Farsça "hīç" kelimesindeki 'ç' nin, "kök hecede bulunan uzun ünlüden dolayı tonsuzlaşarak" (Tekin 1975) 'c'ye dönüştüğü görülür.

c) 'd', 'z' ünsüzü: yabancı kaynaklı kelimelerden Arapça kelimelerde "hizmet" kelimesinin nüshalarda hem 'd'li, hem de 'z'li şekilleri görünmesine karşılık müellif hattında kelimenin sadece 'd'li şekli göze çarpmaktadır.

d) 's' 'ṣ' ünsüzü: Daha çok "saç-", "saç" ve "san-" gibi Türkçe kelimelerin imlâsında sin'li ve sad'lı yazılışlar olarak görülür.

e) 't', 'd' değişmesi: Eski Türkçede kelime başında görülen 't'ler genellikle 'd'ye değişmesine karşılık, kalın sıradan kelimelerde 'ṭ' ile yazılmış kelimelerin hem 'd'li, hem de 't'li şekilleri mevcuttur. "ṭaġ > dağ", "ṭaş > daş"ın yanında, "tilkü >dilkü", "ṭış > daş" olmuş, "ṭar" ise eski şeklini korumuştur.

f) 'n' ünsüzünün düşmesi: Arapça "lākin" edatının sonundaki 'n' ünsüzünün düştüğü görülür. Şairin bunu neye göre düşürdüğü belli değildir. Topkapı Revan 822'de kayıtlı olan Külliyatta da durum aynıdır; hatta mensur eserlerinde bile şair, bu kelimeyi bazen "lāk", bazen de "lāki" şeklinde yazıp harekelemiştir. Buna benzer durum, Anadolu ağızları ile Rumeli ağızlarında da görülmektedir; meselâ "için, sonra, zaten, insan, bütün gün, -ḳan/-ken" gibi edat, isim ve eklerdeki 'n' ünsüzünün düşerek kelimelerin "içi, sōra, īsa, zātı, bütüngü, -ḳa/-ke" şekline girdiği görülür (Gülensoy 1984 :124).

g) Arapça kelimelerdeki boğaz ünsüzü olan hemzenin değişmesi: "Boğaz ünsüzleri Türkçede, olduğu gibi korunmazlar; son seste ya düşerler ya da teşekkül noktaları bakımından kendilerine yakın başka ünsüzlere dönüşerek korunmaya çalışırlar." (Duman 1995:138). Bunun yanında çatışmayı gidermek için 'y' ünsüzünün türetildiği durumlar da vardır. Eğer kelime içinde diş üzeri hemze varsa genellikle 'y' ünsüzü türetilmiştir; "fāyide", "kāyināt", "dāyimā" gibi. Kelime sonundaki hemzeler de ya düşürülmüştür, ya da "cüz'" kelimesinde olduğu gibi "cüzv" şekline dönüşmüştür.

Sonuç olarak, 16. yüzyıldan başlayan Klâsik Osmanlı Türkçesi döneminin bir eseri olan Gülşen-i Sī-Murġ'un yukarıdan beri saydığımız dil ve imlâ özellikleri,

bazıları itibariyle Kıpçak Türkçesinde görülmekte, bunun yanında 16. yüzyıl şairi Lāmī'nin Güy u Çevgān'ında da Za'īfī'deki söyleyişlerle olan benzerlikler göze çarpmakta, 17. yüzyıl Osmanlı Türkçesi ile, Anadolu ve Rumeli ağızlarında görülen ses olaylarıyla da örtüşmektedir. Yine 18. yüzyılda Bosna'da kaleme alınan "Rūz-nāme" (Filan 1999)[1] isimli eserde Gülşen-i Sī-Murġ'da görülen darlaşma, genişleme, ünsüz düşmeleri gibi ses olayları da benzerlik göstermektedir.

Buna göre, Kıpçak Türkçesi denilen ve Kara-Kıtaylar'ın tazyiki ile batıya göç ederek 1050'de Doğu Avrupa'ya yerleşmiş olan içlerinde Oğuz ve Peçenek Türk kavimlerinin de bulunduğu Kumanların (Karamanlıoğlu 1963:175) Türkçesi ile ta 1364'ten itibaren Sırpsındığı muharebesinden sonra Balkanlara yerleşen Türklerin kullandığı Türkçenin bir karışımı olarak Rumeli ağızları ortaya çıkmıştır. 15. asrın ortalarından itibaren özellikle Üsküp'ün sancak olması ve Rumeli topraklarına çok sayıda cami, mescid, medrese ve tekke yapılması, Osmanlı Devletinde kültürel hayatın gelişmesinde medrese ve tekkelerin önemi düşünüldüğünde (İsen 1997:132), Rumelili şairlerin çokluğuna ve bunların Türk bilim, kültür ve edebiyatını ve bir kültür merkezi olarak İstanbul'u etkilemesine sebep olmuştur. "Bugünkü konuşma ve edebî dilin büyük çapta temeli olan İstanbul ağzı, Anadolu ve Rumeli Türk dil ağzının belirli bir tipine aittir. Böylece bügünkü edebî dilin tarihini aydınlatmak için her şeyden önce bu ağzın tarihini incelemek gerekir." (Hazai 1964:60). Bu amaçla, Rumeli ağızlarının tarihi açısından doğru ve önemli bir malzeme olabilmesi için Gülşen-i Sī-Murġ'daki dil ve imlâ özellikleri olduğu gibi tespit edilmiştir.

---

[1]Bkz. Filan, Kerima. "Rûz-nâme, Metin-Sözlük-İnceleme" (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: A.Ü. DTCF, 1999.

C) METNİN KURULUŞUYLA İLGİLİ AÇIKLAMALAR

Za'īfī'nin, 22 Muharrem 964 (25 Kasım 1556)'te eliyle yazdığı fakat bugün kaybolmuş bulunan Gülşen-i Sī-Murġ mesnevisinin, değişik tarihlerde kopya edilmiş Hat Sanatları (H), Bibliotheque Nationale (B) ve Türk Dil Kurumu (D) nüshaları olmak üzere üç yazma nüshası bulunmaktadır: Bunlardan Hat Sanatları'nda bulunan H nüshasının istinsah tarihi, 6 Cemazi'l-ūlā 964 (7 Mart 1557) olup şairin yazdığı zamanla arasında üç ay gibi kısa bir zaman vardır. Bibliotheque Nationale'deki B nüshasının istinsah tarihi de 17 Zilhicce 967 (8 Eylül 1559-60)'dir ve müellif hattıyla arasında üç yıllık bir zaman bulunmaktadır. Baştan 20-25 sayfa ile arada da beyit eksikleri bulunan Türk Dil Kurumundaki D nüshası ise, 9 Rebiü'l-ahir 969 (9 Şubat 1561) tarihinde istinsah edilmiş olup müellifle arasında beş yıllık bir zaman aralığı bulunmaktadır. Muhtemelen saraya sunulmak üzere büyük bir özenle ve emekle hazırlanan H nüshası, henüz şair hayattayken hazırlanmış olmalıdır; B nüshasının istinsah tarihi hicrî 967 ve D nüshasının istinsah tarihi de hicrî 969 olup en geç tarihli nüsha budur. Ancak böyle olmasına rağmen, nüshaların üçü de şairin yaşadığı zamanda istinsah edilmişlerdir ve müstensihleri bellidir. Ayrıca H nüshasında vakıf kayıt ve mührü bulunmaktadır. Üç nüsha da bizzat şairin yazdığı aynı nüshadan kopya edilmiştir. Bu durumda nüshalarla ilgili, kıymet bakımından bir sıralama yapacak olursak, en eski ve şairin hayatına en yakın olan H nüshası, en kıymetlisidir; ikinci sırada B nüshası, üçüncü sırada da, hem en geç tarihli, hem de baştan 20-25 sayfa noksan olması ve arada eksik beyitlerinin bulunması yüzünden D nüshası yer alır. Nüshaların müstensihleri H'nin Mustafa bin İbrahim ve B'nin Pervāne bin Abdullah, D nüshasının da Behram bin Muhammed'dir.[1]

---

[1]Philadelphia Free Library'de bulunan "Terceme-i Manzūme-i Gülistān" ve "Terceme-i Pend-i Ferīdü'd-dīn 'Aṭṭār" da Behram bin Muhammed tarafından yazılmıştır.

Hattatlar, yazıları altına koydukları imzalarını "bunu yazdı" demek olan كتبه kelimesiyle birlikte koyarlar (Yazır 1981:131). Üç nüshanın da imzası bulunmaktadır ve imza atmak da bir geleneğe dayanmaktadır. "....okunmak maksadıyla kitap istinsah edip çoğaltanların, hat an'anesine göre icazetli bir hattatdan icazet almadan eserlerini imzalamaya salâhiyetleri yoktur." (Derman 1970:270). Müstensihlerin üçü de eserlerini imzaladıklarına göre, demek ki icazetli bir hattatdan izin almışlardır ve bu da onların usta olduğunu göstermektedir; ancak D nüshasının müstensihi, ح (ḥ) ile خ (ḫ)'yı zaman zaman karıştırmış; "taḫt, ḫurrem, düzaḫ, laḫt, aḫker, Ḫızır, zaḫm, ḫalvet, maḫzen, taḫta, ferruḫ, baḫş, ḫusrev" gibi kelimeleri "ḥa" ile, "tuḥfe, ḥayrān, seḥere, ḥużūr, ḥişşe" gibi kelimeleri de "ḫı" ile yazmıştır. Bu kelimelerin imlâsında H ve B nüshaları dikkate alınmıştır. Her ne kadar D nüshasında böyle hatalar olsa da, imzalı yazılara imzasızlardan daha fazla kıymet verilir, "Çünkü imza müstensihin senedi mahiyetindedir. Bir yazının imzalı veya imzasız olmasının mutlaka bir manası" (Yazır 1981:131) vardır. Bu nüshaların imzalı oluşları da değerlerini ve güvenilirliklerini artırmaktadır.

"Tenkitli neşir, bir yazarın kaleme aldığı eserin, orijinal şeklinin tespitini amaçlar" (Kut 1988: 3). Bu sebeple, bir metnin neşrinde,

> "....hangi prensibe dayanmak lâzım geldiği meselesi bilhassa önem kazanıyor. Bir metni modernleştirerek neşr etmek, tarihî mensur parçalar için –belki!- caizdir. Hâlbuki edebî ve manzum bir metin için –hele harekeli ise- böyle bir usul mevzubahs olamaz. Yalnız tatbik edilecek metot, eserin yazıldığı devrin lisanına mümkün olduğu kadar yaklaşmağa çalışmaktır. Osmanlı Türkçesi'nin meselâ 16. asırda nasıl konuşulduğu meselesi gibi birçok mühim noktayı" (Anhegger 1950:135)

aydınlatabilmek için; metin neşrederken, eser ve eldeki yazmalardan hareketle dönemin ve şairin dili ve telaffuzu hakkında pek çok önemli delil ve ipuçlarını

toplayarak bunları değerlendirmek gerekir. Bu sebeble metni kurarken; amacımız 16. yüzyıl Osmanlı Türkçesi hakkında bir fikir vermek ve dilcilerin üzerinde çalışabilmesi açısından malzemeyi doğru olarak tespit etmek olduğundan, özellikle H ve B nüshalarının harekesiyle birlikte D nüshasının harekesine de bağlı kaldık. Her ne kadar üç nüsha da şairin elinden çıkmış 964 tarihli yazmadan istinsah edilmişse de, elde bizzat Za'īfī eliyle yazılmış orijinal bir müellif hattı da bulunmadığı için, imlâ bakımından farklılıklar gösteren kelimeleri, Topkapı Revan 822'de kayıtlı, müellif hattı olan Külliyattaki başka eserlerden kontrol ederek bu kelimelerin, özellikle H ve B nüshalarında müellif hattıyla aynı olduğunu tespit ettik.

"Bir kaynak eserin kritik yayını, o eserin aslına en uygun bir metnini ortaya koyma hedefi taşıdığından" (Korkmaz 1979:67) tenkitli metnin hazırlanmasında; D nüshasının harekesi genellikle kendi içinde tutarlı olmadığından, ayrıca baştan 20-25 sayfanın bulunmaması ve bazı beyitlerin eksik ve en geç tarihli nüsha olmasından dolayı daha çok H ve B nüshalarının harekesine bağlı kaldık.

Gülşen-i Sī-Murġ mesnevisinin müellif hattı, yazıldığı tarih itibariyle 25 Kasım 1556 olup, diğer üç nüshası da 3-5 yıl gibi bir farkla hemen hemen aynı zamanlarda yazılmıştır; bu da 16. yüzyıl, yani Klâsik Osmanlı Türkçesi dönemidir. Bu yüzden "Klâsik Osmanlı devrine giren bazı metinlerde, metin kuruluşuna esas olan yazma veya yazmaların, imlâları bakımından devrin ve eserin dil yapısını ne dereceye kadar aksettirmiş olduklarının tartışması yapılmadan, sırf klişeleşmiş imlâya bağlı kalınarak imlânın ünlüler bakımından elverişli olduğu yerlerde Eski Anadolu Türkçesinin fonetiğine, imlânın elverişli olmadığı yerlerde ise doğrudan doğruya bugünkü Türkiye Türkçesinin fonetiğine bağlı bir metin kurma yoluna gidilmesi, devrin ve eserin dil yapısını zedeleyici bir tutum" (Korkmaz 1979:71) olacağı için metne bağlı kalınmış ve dil araştırmacılarına bu "Klâsik Dönem"le ilgili doğru malzeme olması ve devrin dili ve fonetiği hakkında bir fikir vermesi açısından

hareke dikkate alınmıştır. Bütün bunlara dayanarak metin kurulurken sırasıyla şu yöntemler takip edilmiştir:

1- H ve B nüshalarına itibar edilmekle birlikte, nüshalardan hiçbirine bağlı kalınmamış ve en doğru olanı seçme yoluna gidilmiştir.

2- Külliyat içerisinde şairin pek çok eseri yer aldığından ve her bir eserde kitap adı, besmele, telifden ferağ ve istinsah kayıtları bulunduğundan hepsi müstakil birer kitap kabul edilir (Abdulkadiroğlu 1987:2). Bu sebepten dolayı üzerinde çalıştığımız Gülşen-i Sī-Murġ mesnevisine, Külliyat içerisindeki a ve b yüzünü takip edilerek kendi içinde 1'den başlamak üzere yeniden numara verilmiş, bunun yanında, mesnevinin bütün beyitleri ve başlıklarını da baştan sona numaralandırılmıştır.

3- Nüshalar arasındaki bütün farklılıklar dipnotta gösterildi ve kelimeler arasına (/), mısralar arasına ise (//) işareti konulmuştur.

4- Metin tespit edilirken ilmî çalışmalarda uygulanan transkripsiyon işaretleri kullanıldı:

ء	ʿ	ط	ṭ
ث	s̱	ظ	ẓ
ح	ḥ	ع	ʿ
خ	ḫ	غ	ġ
ذ	ẕ	ق	ḳ
ص	ṣ	ك	k,g,ñ
ض	ż, ḍ	خو	ḫ˘ (vāv-ı maʿdūle)

5- Tenkitli metinde Arapça ve Farsça kelimelerdeki aslî uzunluklar "ā, ū, ī" ile gösterilmiş olup Türkçe kelimelerdeki imale ve zihaflar gösterilmemiştir.

a) Yukarıda sözünü ettiğimiz genel özelliklerin yanında, metni kurarken TÜRKÇE KELİMELER'in tespitinde aşağıdaki yöntemler takip edilmiştir:

1- "ile", "ise", "idi", "içün" gibi edat ve yardımcı fiiller, eski yazısında elifle yazıldığı zaman kelimeden ayrı, elifsiz yazıldığı zaman da kelimeye bitişik yazılmış ve kalınlık-incelik uyumuna sokulmuştur.

2- Üçüncü kişi iyelik ekinden sonra vasıta hâli eki geldiği zaman H ve B nüshalarında araya "y" kaynaştırma harfi gelmektedir. D nüshasında ise bu durum kesre ve çekme imiyle gösterilmiştir; H ve B'de "çeşmiyle "چَشْمِيْلَه çeşmiyle" şeklinde yazılan kelime D'de "چَشْمِلَه çeşmile" olarak yazılmıştır. Buna göre vezin ve anlam bakımından H ve B'deki yazılış tercih edilmiştir. Bunların dışında "ile" bağlaç görevinde olduğu zaman, nüshalardaki yazılışına bakılmaksızın kelimeden ayrı yazılmıştır.

3- Nüshalarda bazen, akuzatif ve bilinen geçmiş zaman tekil üçüncü kişi ekleri hemze ve kesre ile gösterilmiştir:

İrişüp devlet nesīmi bir seḥer
İş yüzinden perdeyi refʿ ide ger (hemze ile) (3072)

Çeşmi ṭūş oldı Cühūdān ḳabrine (kesre ile)
Pes Cühūdāna naẓar ḳıldı yine (3089)

Ḫalkı biñ biñ bend-i zünnār itdi uş (kesre ile)
Oldı maḥrem tā Mesīḥ esrāra ḫoş (3929)

Bendeyi āzād iderler olsa pīr (hemze ile)
Şād iderler kāġıdın yazup dibīr (4106)

Pes olup bu söz şarābından ḫarāb
Virdi ḫoş ḥāli Süleymāna cevāb (kesre ile) (4636)

Çün temāşā ḳıldı bu sī murġ hep
Ol ḫaṭ u ol ruḳ'ayı gördi 'aceb (hemze ile) (4670)

Her ne kim itmişleridi bī-küsūr
Ḫaṭṭı ol ruḳ'ada idi bī-küsūr (kesre ile) (4671)

Metin kurulurken bu durum, yukarıdaki şekilde düzeltilmiştir.

4- Nüshalarda "çevürmek-çevirmek", "kurtılmak-kurtulmak", "görer-görür", "katuk-katık", "adum-adım", "okı-mak-oku-mak", "köpri-köprü" gibi kelimelerin hem düz, hem de yuvarlak şekilleri görülmektedir. Böyle yuvarlak ünlülü yazılışların yanında düz ünlülü yazılışların da olması, "sesli uyumunun düz ve yuvarlak oluşa göre ekler ve takılar düzeninde üstünlük kazanışı"nı (Hazai 1964:57) gösteren örneklerdir. Bunun yanında, "dutulmak", "yokluk" gibi kök hecede yuvarlak bir ünlü olduğu zaman, ekin yuvarlak ünlülü, "bayılmak" gibi kök hecede düz ünlü olduğunda ekin düz ünlülü olduğunu gösteren örnekler de vardır. Bu gibi durumlarda nüshaların imlâsına bağlı kalınmıştır.

5- İsimden isim yapan -lıḳ ekinin yuvarlak ünlülü köklerde uyuma girdiği; hatta 5037. beyitte ekin "لوُقْ" şeklinde yazıldığı görülmektedir. Bu ekin imlâsı, D nüshasında tutarsız olduğu için H ve B'nin imlâsına bağlı kalınarak farklılıklar dipnotta gösterilmiştir.

6- Yine düzlük-yuvarlaklıkla ilgili olarak, i-mek fiilinin bilinen geçmiş zaman tekil üçüncü kişi çekiminin, "yok" kelimesinden sonra elifsiz yazıldığı zaman, H nüshasında "yoġudu" şeklinde genellikle uyuma girdiği görülmekle birlikte, kendi içinde tutarlı bir imlâsı olmadığı için B ve D'nin imlâsı esas alınmış ve farklı şekilleri dipnotta gösterilmiştir. Ayrıca metinde "zülfü", "būyu", "kūyu" şeklindeki yazılışlar, düzlük-yuvarlaklık uyumunun 16. yüzyılda artık başladığını gösterir.

İsimden olumsuz isimler yapan –suz/-süz eki ise, 4616 ve 5259. beyitlerde uyuma girmiş olarak "ṭoprakṣız" ve "şermsizlik" şeklinde yazılmıştır.

7- Aitlik eki olan –ki, sadece "yarın" kelimesinde uyuma girerek "yarankı" şeklinde harekelenmiştir. Üç nüshada da bu kelimenin imlâsı aynı olduğu için nüshalara uyulmuştur. Ekin böyle –kı olarak zikredilmesi Kıpçak Türkçesinde görülen bir özelliktir (Karamanlıoğlu 1994:76)

8- Nüshalarda, "ben", "sen", kelimelerinin imaleli okunması söz konusu olduğu zaman, " بِنْ", " سِنْ" şekillerinde "y" ile yazıldığı görülür. Bu, "XIV. asra ait Orta Asya Türkçesi metinlerinde ilk hecede "ى" ile gösterilen ses" (Eckmann 1960:44) belki 'i' veya kapalı bir 'e' sesi olabilir. Ayrıca "geçmek" kelimesinin kafiyeden dolayı "y"li olarak "giç" şeklinde yazıldığı yerlerde de metne bağlı kalınmıştır.

9- "yir, yil, yi-mek, giç-mek, in-mek, erit-mek, çiyne-mek, kesil-mek, çekin-mek, giy-mek git-mek, yigirmi, eyit-mek" yanında "yer, yel, ye-mek, geç-mek, en-mek, eret-mek, çeyne-mek, kesel-mek, çeken-mek, gey-mek, get-mek, yegermi, eyet-mek" şeklinde iki türlü hem fetha, hem de kesreyle harekelenmiş olarak karşımıza çıkan bu yazılışlarda yine nüshaların harekesine bağlı kalınmıştır. Bu 'i-e' arası ses, kapalı bir 'e' sesi olduğu için müstensihler ve müellif , bu kelimelerin imlâsında bazen fetha, bazen de kesre kullanmışlardır. Özellikle "git-" kelimesi, emir hâlinde ve bilinen geçmiş zaman tekil üçüncü kişi eki aldığında "get" ve "getdi" şeklinde, diğer hâllerinde de "git-mek" olarak harekelenmiştir; "eyit-" de bilinen geçmiş zaman üçüncü tekil kişi eki aldığında "eyetdi" şekline girmiştir. Bu gurupta yer alan "yigirmi", müellif hattından kontrol edilmiş ancak harekelerinde düzensizlik olduğu için kelimenin tespitinde, nüshaların imlâsına uyulmuştur. Ayrıca, nüshalarda "yir" olarak harekelenen kelime, sadece iki yerde kafiyeden dolayı "yer" olarak görülmektedir; bunun gibi "ey" kelimesi de sürekli "iy" olarak kesreyle harekelendiği için nüshalara sadık kalınmıştır.

10- "ḳırḳ قِرق" kelimesinin yazılışında, şairin Topkapı Sarayı Kütüphanesinde kayıtlı bulunan Külliyatındaki diğer eserlerinde tam bir istikrar görülmediği için, bazen "ḳarḳ", bazen de "ḳurḳ" şeklinde harekelenen bu kelimenin yazılışında en tutarlı nüsha olan B'ye bağlı kalınmış, buradaki "kırk" yazılışı tercih edilerek farklı şekiller dipnotta gösterilmiştir.

11- "saç-maḳ", "saç", "sanmaḳ" gibi kelimeler üç nüshada da bazen sin 'س', bazen sad 'ص'la yazılmıştır. Nüshalarda iki türlü yazılan bu kelimeler, hangi harfle yazılmışsa o harfe göre okunmuştur.

12- "niçe" kelimesi, bazen cim, bazen de çimle yazılmıştır. İki türlü yazılan bu kelime, hangi harfle yazıldıysa ona göre okunmuştur. Bu "niçe"nin yanında "nice"li şekillerin bulunması, kelimenin bugünkü kullanılışa doğru değişmeye başladığını göstermektedir.

13-"yaġlaḳ", "ḳışlaḳ" gibi kelimelerin tespitinde de müellifin ve nüshaların imlâsına uyulmuştur. Bu, sıfat durumunda sözler türeten ve Kıpçakçada bol örnekleri bulunan –ḳ/-k eki (Karamanlıoğlu 1994:39-40)nin isimden fiil yapan "-la" eki ile türetilmiş şeklidir.

14- Yukarıda altıncı maddede bir parça açıkladığımız, isimden isim yapan "–lıḳ" eki, kök hecede düz ünlü olduğu zaman kelimeye –laḳ şeklinde gelmektedir; "varlaḳ, olmaklak, murdārlaḳ, tarlaḳ, ḫocalaḳ" gibi. Bu ekin, genel olarak eklendiği kelimenin son hecesi durumunda olduğu zaman –laḳ, orta hece durumuna girdiği zaman ise –lıḳ şeklinde harekelendiği görülmektedir. Ekin tespitinde genel duruma göre farklılık gösteren kelimeler değiştirilmiş ve bunlar dipnotta gösterilmiştir. Ek, geçtiği yetmiş yedi yerden dokuzunda, nüshaların harekesi aynı olduğu hâlde, son hece durumunda olduğu için "–laḳ" olarak, bunun dışında bir yerde de "-laḳdan" şeklinde orta hece durumunda olduğu için "–lıḳdan" olarak değiştirilmiştir. Yine bu ekle ilgili olarak 3291. beyitte geçen "şādīlaḳda" örneğinde Farsça mastariyet eki ile Türkçe "–lıḳ"

ekinin arka arkaya geldiği görülür. Sonuçta her iki ekin de görevi aynıdır. Ayrıca bu ek, "şeh" ve "pādişeh" kelimelerinde kalın şekliyle görülmesinin yanında "eyü" ve "çāresüz" kelimelerinden sonra ise, "-lük" biçiminde yazılmıştır.

15- Türkçe kelimelerde vezin gereği, iki sözcük arasında, birinci sözcüğün sonundaki ünlü düşürülerek okunan yerler (hece düşmeli ulamalar), metinde iki kelime arasına (') işareti konularak belirtilmiştir.

16- "balaḳ, balaḳçıl, yaram, yardam, aġaz, aġar, yalañ, yalañla-, saġar, bıraġandı, baḳam, ḳaraşaḳ, ḳataḳ, sataldı, saçaldı, yaraldı, yañaldı, açaldı, ṭaġatdı, yapaldı, daşı" olarak, bilinen şekillerinden farklı harekelenen bu kelimelerdeki özellikleri, Rumeli ağızlarıyla açıklamak mümkündür. Rumeli ağızları ile 17. yüzyıl Klâsik Osmanlı Türkçesinde görülen dar ünlülerin genişlemesi ı > a (Duman 1995:197), yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, Anadolu ağızlarında da ilk hecede, iç hecede ve son hecede görülmektedir (Gülensoy 1984:113). Bu kelimeler, Topkapı'daki Külliyattan da kontrol edilmiş ve aynı zamanda şairin dil özellikleri olduğu için de metin kurulurken nüshaların harekesine bağlı kalınmıştır.

Zaʿīfī, hayatı boyunca çeşitli medreselerde müderrislik yaptığından, Arapça ve Farsçayı çok iyi bilmekteydi. Bu yüzden böyle kelimelerin imlâsında hiçbir problem olmamakla birlikte, harekelenişlerinde farklılıklar vardır. Gülşen-i Sī-Murġ, üç müstensih tarafından da bizzat şairin elinden çıkmış 964 tarihli müellif hattından istinsah edilmesine rağmen, bugün orijinal nüsha elde olmadığı için, metinde, Divan şiirinde yerleşmiş olan şekillerinden farklı olarak harekelenen Arapça ve Farsça kelimeler, Topkapı Revan 822'de kayıtlı müellif hattı olan Külliyattaki diğer eserlerden[1] tek tek kontrol edilmiş ve hangi yöntemlerle tespit edildikleri aşağıda ayrı ayrı bahislerde maddeler hâlinde işlenmiştir:

---

[1]Yukarıda sözü edilen diğer eserler şunlardır: Gülşen-i Mülūk, Bāġ-ı Behişt, Fāl-i Murġān, Bostān-ı Neṣāyiḥ ve Ser-güzeşt-i Żaʿīfī.

b) Metni kurarken FARSÇA KELİMELER'i tespitte kullanılan yöntemler şunlardır:

1- Üç nüshada da cimle yazılan "هیچ" kelimesi, "hīç" şeklinde düzeltilmiştir.

2- Müstensihler bazen "büt" kelimesini "put" ve "ṭūb" kelimesini de "ṭop" şeklinde yazmışlardır. Bu türlü kelimelerin Türkçeleşmeye başladığını gösteren böyle örneklere 15. yüzyılda yazılmış eserlerde de rastlanmaktadır; "Hümā vü Hümāyūn" mesnevisinin Ü nüshasında "büt" kelimesinin devamlı "put" şeklinde yazılması gibi (Horata 1992:4). Böyle kelimelerin tespitinde nüshaların imlâsına bağlı kalınmıştır.

3- "ez", "der", "be", "bā", "ber" vb. Farsça ön ekler ve edatlar, kısa bir çizgi ile kendilerinden sonra gelen kelimelerden ayrılmışlardır. Yine iki isim veya bir isim ve fiilden oluşan birleşik isim ve sıfatların aralarına da kısa bir çizgi konmuştur.

4- "veş", "vār", "āsā" gibi Farsça son ekler kendilerinden önce gelen kelimeye bitişik yazılmışlardır.

5- İzafet i'si kaldırılarak, "hoḳḳa-i şeb" yerine "şeb-hoḳḳa", "yār-i şehr" yerine "şehr-yār" gibi ters çevrilerek yapılan "izāfet-i maḳlūb"ların arasına çizgi konmuştur ancak, "şehr-yār" kelimesi, hem Topkapı'daki Külliyatta hem de H,B ve D nüshalarında "şehriyār" olarak harekelendiği için, harekeye sadık kalınmıştır.

6- "ṣāḥib-i dil" yerine tamlama i'sinin kaldırılmasıyla "ṣāḥib-dil" şekline sokularak elde edilen bu çeşit "izāfet-i maḳtū'"lar da aralarına kısa bir çizgi konularak yazılmıştır.

7- " "ẖı" harfi ile "elif" veya "ye" arasında kalıp hiç okunmayan vāv-ı ma'dūle" (Ünver 1993 :75) ile yazılan "خوان", "خواجه" ve "خوار" gibi kelimeler, nüshalarda doğru yazılmakla beraber, çoğunlukla "ẖon", "ẖoca" ve "ẖor" şeklinde

harekelenmiştir. Bunlardan "sofra" anlamındaki "hon" kelimesi metinde geçtiği dokuz yerden sadece ikisinde kafiyeden dolayı "ḫ͡ān" şeklinde harekelenmiştir. Aynı şekilde "ḫ͡or" kelimesinin harekesi de metinde görüldüğü on dört yerden ikisinde yine kafiyeden dolayı "ḫ͡ār" şeklinde olup "ḫ͡āce" kelimesinin ise, metinde geçtiği her yerde "ḫ͡oca" olarak harekelendiği görülmektedir. Ayrıca "ḫ͡on" kelimesi, mesnevinin 2380. beytinde " خُونْ" şeklinde yazılarak harekelenmiştir. Bu kelimeler, Topkapı'daki Külliyatta bulunan eserlerde kontrol edilmiş ve özellikle mensur eserlerin hepsinde ötreyle harekelenmiş olarak yazıldığı görülmüştür.

8- "ḫ͡od", "ḫ͡ord", "ḫ͡or" ve "ḫ͡oş" gibi kelimelerde "kısa ünlü olarak okunan "vāv"ların bulunduğu "vāv-ı meçhūle"ler" (Ünver 1993:75), başka bir deyişle zaten kısa ünlülü olan "labial hı خو"ların (Ocak 1997:167-172) yazımında okunmayan "vav"lar gösterilmemiştir. Bunlardan "ḫ͡oş" kelimesinin, zaman zaman "veş" ile kafiye yapıldığı ve nüshalarda " خَوشْ ḫ͡eş" şeklinde yazılıp harekelendiği görülür; böyle kelimelerde metne bağlı kalınmıştır.

9- "āsumān<āsmān", "pādişāh<pādşāh", "şehriyār<şehryār", "perverdigār< perverdgār", "pāsubān<pāsbān", "pīşüvā<pīşvā", "bārigāh<bārgāh", "nāvidān<nāvdān", "Kirdigār<Kirdgār", "cūyibār<cūybār", "yādigār<yādgār", "rāyigān<rāygān", "āşikār<āşkār", "şermesār<şermsār", "rūzigār<rūzgār", "āşiyān<āşyān", "pāyidār<pāydār", "şādumān<şādmān", "māhitāb<māhtāb", "derdümend<derdmend", "āfitāb<āftāb", "āsitān<āstān", "ḫ͡ānumān<ḫ͡ānmān gibi ".....bazı Farsça kelimelerde uzun ünlü taşıyan ve aruzda med yapılması beklenen hecelerden sonra bir ses türetildiği görülür" (Ünver 1993:76). Bu durumun, manzum eserlerin yanında mensur eserlerde de görülmesi, medli okunuşun yanında kelimelerin telaffuzunu da göstermektedir. Ayrıca bu kelimeler galat sözlükleri ile

başka sözlüklerden[1] de kontrol edilmiştir; H, B ve D'de yer alan bu söyleyişlerin müellifin yazdığı diğer eserlerinde de aynı olduğu görüldüğü için nüshaların metnine bağlı kalınmıştır.

10- Farsça ve Arapça kelimelerdeki ünlülerle ilgili bir başka problem de, "kesre" denilen harekenin Farsçada, Türkçe ve Arapçadan farklı olarak "e-i" arası bir sesle değerlendirilmesinden kaynaklanan ikili şekillerdir (Ünver 1993:75). Böyle kelimelerdeki kesre sesi, metinlerde bazen üstün, bazen de kesre ile harekelenmiş olarak gösterilmiştir. Böylece "minber-menber", "mihter-mehter", "bihter-behter", "zihī-zehī", "pinhān-penhān", nergis-nerges", "tiryāk-teryāk", "bihişt-behişt", gibi kelimelerin hem müellif hattında, hem de nüshalarda genellikle üstünle harekelendiği görülmekle birlikte, bunlardan "minber" ve "mihter" kelimeleri kesreli ve fethalı olmak üzere iki şekilde de karşımıza çıkmaktadır. Yukarıdaki örneklerin yanında "ṭınāb-ṭanāb"da olduğu gibi bu, dar ünlülerin genişlemesi şeklinde de açıklanabilir. Aynı zamanda bu tür örnekler, "bünyesinde î sesini bulunduran "kīse, mīşe, mīve" gibi Farsça kelimelerde de görülmektedir. Bunlar Farsçadan önce ê sesiyle alınmışlar ve Türkçede düz ünlülü (kese, meşe, meyve) şekillerde kullanılmışlardır; ê > î değişikliği Farsçada gerçekleştikten sonra aydın kesim tarafından doğru şekil olarak yeniden î'li şekiller kullanılmıştır" (Duman 1995:196).

Yukarıdaki ses özelliğinin tersi olarak "derrende-derrinde", "hemyān-himyān", "debīr-dibīr", "rūşenā-rūşinā", "sefīd-sifīd" , "şengerf-şingerf", "bāzergān-bāzirgān", "zindegānī-zindigānī" gibi kelimeler ise yazmaların tamamında kesreyle harekelenmiş olup bunların tespitinde de harekeye sadık kalınmıştır. Ayrıca bunu da

---

[1]Hüseyin Şevket Akyüz, Halk Tabirleri; Hāfit Efendi, ed-Dürretü'l-Müntehabātü'l-Mensūre fi Islāh-ı Ġalaṭāti'l-Meşhūre, İst 1221; Ş.H. Soyman,Osmanlı Türkçesi Şiveleri; Abdürrahim Hakkı, Atalar Sözü; Hulusi Sadullah Tiriş, Türkçe Deyimler Sözlüğü, 1942; Recep Toparlı, "Türkçemizde Galat Sözler", Türk Dili Dergisi vd.

yine ilk hecede, iç hecede ve son hecedeki darlaşma e > i ile açıklamak mümkündür. Bunların "Rumeli ağızlarıyla (Batı Rumeli ağızlarıyla) ve halkça söylenenlerin bir kısmının bugünkü standart Türkçeyle benzerlik, hatta paralellik gösterdiği" (Duman 1998:10) gayet açıktır.

11- Yukarıdaki özelliklerden dolayı, "ṭārem" kelimesinin "ṭārim" şeklinde harekelenmesi beklenirken bu kelimenin, hem müellifin Külliyatında hem de nüshalarda "ṭārum" şeklinde harekelendiği görülmektedir. Bu büyük bir ihtimalle dudak sesi olan "m" nin etkisinden kaynaklanmaktadır. Kelimenin tespitinde yine harekeye sadık kalınmış, bu ve benzeri kelimeler Menińskí'nin hazırlamış olduğu Thesaurus isimli sözlükten kontrol edilmiştir. Bu sözlük, hem Eski hem de Yeni Osmanlıca döneminin ses değişiklikleri hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir. Ayrıca "Menińskí'nin bu eseri sadece 17. asrın değil, belki mevcut Türkçe sözlüklerin en hacimli ve fonetik gelişmeleri de tespit etmiş olması bakımından en değerli olanıdır." (Duman 1995:12).

12- "cünbiş", "ser-nigūn" gibi kelimelerin D nüshasında hep asılları yer almasına rağmen, H ve B nüshalarında ise, "cünbüş" ve "ser-nügūn" gibi Türkçeleşmiş şekilleri yer almaktadır. Burada, H ve B nüshalarındaki şekillere bağlı kalınmıştır; çünkü bu kelimeler, müellif hattı olan Külliyatta da H ve B'deki gibidir.

13-"bürāder", "cüvān" ve "bürūn" gibi kelimeler, üç nüshada da ötreyle harekelenmiştir. Bu, muhtemelen dudak sesi olan "b" ve "v"nin etkisinden kaynaklanmaktadır. Böyle kelimelerin tespitinde yine nüshaların harekesine bağlı kalınmıştır; çünkü Topkapı'daki Külliyatta da durum aynıdır; "püser" kelimesinde de böyle bir yuvarlaklaşma görülmektedir.

Sonuç olarak /b/, /v/ ve /m/ diş-dudak ünsüzleri, "cünbüş, ser-nügūn, cüvān, bürūn, bürāder", ṭārum" gibi kelimelerde çevrelerindeki ünlülerin oluşumunu kendi boğumlanmalarına benzeterek yuvarlaklaştırmışlardır (Develi 1995:133).

14- "ebr" ve "çeşm" gibi sonu çift ünsüzle biten tek heceli kelimelerin, bazen vezin gereği bir açık ve bir kapalı heceye duyulan ihtiyaçtan dolayı, müellif hattında "eber" ve "çeşem" şeklinde üstünle harekelendiği görülmektedir. Bunların tespitinde müellif hattındaki şekiller esas alınmış; diğer şekiller dipnotta gösterilmiştir.

c) Metni kurarken Türkçe ve Farsça kelimelerin yanında ARAPÇA KELİMELER'in tespitinde ise şu yöntemler kullanılmıştır:

1- Arapça kelimelerin başına gelen "li (ل)", "ilā (الی)", "alā (علی)", "bi (ب)", "fi (فی)", "min (من)" gibi "edatlar ve ön ekler kendisinden sonra gelen kelimeden kısa bir çizgi ile ayrılarak" (Ünver 1993:58), arka arkaya gelen ek ve edatlar ise birleştirilerek yazılmıştır.

2- "ayān" ve "ıyān", "ayāl" ve "ıyāl", "ḫayāl" ve "ḫıyāl" gibi iki şekli de bulunan Arapça kelimelerde nüshaların harekesine sadık kalınmıştır.

3- Nüshalarda, "dāyimā", kāyināt", "fāyide" gibi, bir uzun ünlüden sonra gelen diş üzeri hemzeler genellikle "y" ile yazılmıştır. Bunların tespitinde de metne bağlı kalınmış ve bu kelimelerin, müellifin Topkapı Revan 822'de bulunan Külliyatındaki diğer eserlerinde de "y" ile yazıldığı görülmüştür.

4- Metin kurulurken, "cüz'" kelimesi yazmalarda hemze ile değil, vav ile yazıldığı için "cüzv" şeklinde okunmuştur. Topkapı'daki müellif hattında da kelime "cüzv" şeklindedir.

5- Arapça edat olan "lī̆k" kelimesinin nüshalarda bazen "lī̆ki" şeklinde harekelendiği görülmektedir. Şairin bunu neye göre "lī̆k" ya da "lī̆ki" şeklinde harekelediği belli değildir. Çünkü Zaʿīfī'nin elinden çıkmış olan diğer eserlerinde de durum aynıdır. Hatta mensur eserlerinde bile şair, kelimeyi bazen "lī̆k", bazen de "lī̆ki" şeklinde harekelemiştir. Bu yüzden kelimeyi tespit ederken nüshaların harekesine bakmaksızın kelimenin "lī̆k" şeklini tercih ettik. Bu durum "lī̆kin" şeklinde olan edatın sonundaki /n/ ünsüzünün düşmesiyle açıklanabilir. Daha çok Rumeli ağızlarında görülen bu özellik, "sonra, için, zaten, insan, gün, -ḳan/-ken" gibi ek, edat ve isimlerde /n/ ünsüzünün düşerek bu kelimelerin "sōra, zātı, īsa, içi, gü, -ḳa/-ke" şekline girmesine sebep olmuştur (Gülensoy 1984:124).

6- Zaʿīfī, "ḳālib, cilve, ṭınāb, fistuḳ, ṭılısm, ṭıfıl, ḫışm" gibi yine Arapça kelimeleri, Arapçadaki "kesre" denilen harekenin, Farsçada "e-i" arası bir ses olmasından dolayı fethayla harekelemiştir. Çünkü "Türk yazar ve müstensihleri bir yanda "kesre"nin "i" sesi ile karşılanması biçimindeki alışkanlıkları, öbür yanda Farsların bu harekeyi "e-i" arasında bir sesle değerlendirmeleri gibi birbirinden farklı iki tutumla karşılaştıklarından bu türlü kelimelerdeki "kesre" sesini harekeli metinlerde bazen kesre, bazen de üstünle göstermişlerdir." (Ünver 1993:75). Bu durumu ayrıca Anadolu ve Rumeli ağızlarında görülen ilk, iç ve son hecelerdeki dar ünlülerin genişlemesi ı > a olması şeklinde açıklamak mümkündür (Gülensoy 1984:112). Müellif hattı ile H, B ve D nüshalarında bu kelimelerin "ḳāleb, ṭanāb, ṭalasm, ṭafal, fastaḳ, ḫaşm" şeklinde sadece fethayla, "cilve" kelimesinin ise; hem fetha, hem de kesreyle harekelendiği görülmektedir. Bu, Farsçadaki "e-i" arası sesin, Arapça kelimelerin bazılarında da "a-ı" arası bir ses olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü fetha hem "a", hem de "e" seslerini gösteren bir işaret olup kalın ünsüzlerde "a", ince ünsüzlerde de "e" okutur; tıpkı "ṭafal, ṭalasm, fastaḳ, ṭanāb ve ḫaşm"da olduğu gibi. Bu kelimelerin tespitinde, D nüshasında kendi içinde bir birlik olmadığı için H ve

B'nin harekesine uyduk, ancak "ṭıfıl" kelimesinin tespitinde ise, metinde geçtiği on altı yerden sadece ikisinde "ṭafal" olarak harekelenmesinden dolayı çoğunluğun harekesini esas aldık.

7- "ḫizmet" kelimesinin imlâsında nüshalarda bir birbirlik yoktur. Müstensihler, kelimeyi bazen "ﺪ" , bazen de " ﺪ" ile yazmışlardır. Ancak bu kelimenin, Topkapı'daki Külliyatta daima "ḫıdmet" şeklinde yazıldığı görülmektedir. Bu yüzden tenkitli metinde kelimenin "ḫıdmet" şekli esas alınmış ve diğer şekli dipnotta gösterilmiştir.

8- H ve B nüshaları ile müellif hattı olan Külliyatta, "ḳaṣr, ṣadr, bedr, ʿaḳl, ʿadl, ehl, remz, faḳr, necs, zehr, ḳatl, nevʿ, şekl, medh, ḳadr, ḥaşr, ḳısm, ṣabr, vaṣl, şehr, keşf, ʿacz, deyr, vehm" gibi sonu çift sesesizle biten tek heceli Arapça kelimeler, vezin zarureti yüzünden bir açık, bir kapalı heceye (. -) ihtiyaç duyulduğunda "ḳaṣar, ṣadar, beder, ʿaḳal, ʿadel, ehel, remez, faḳar, neces, zeher, ḳatel, neveʿ, şekel, medeh, ḳadar, ḥaşer, ḳasım, ṣabar, vasal, şeher, keşef, ʿacez, deyer, vehem" şeklinde fetheyla harekelenmiştir. Muhtemelen bu durum, şairin ağız özelliğiyle ilgili olabilir; çünkü bu dar ünlülerin geniş, geniş ünlülerin de daralması gibi özellikler, bazı "Anadolu ağızları ile bunların Avrupa topraklarındaki uzantısı olan Rumeli (Türk) ağızları" (Gülensoy 1984:87)nda görülmektedir. Bütün bu kelimeler, D nüshasında aslî şekilleri ile yazıldığı için bunların tespitinde, müellif hattında yer alan diğer eserlerin harekesiyle aynı olan H ve B nüshalarının harekelerine uyulmuştur. Zaten vezin zarureti yüzünden D nüshasındaki yazılışları tercih etmemiz mümkün olmamıştır.

Sonuç olarak, tespit edilen bütün bu özelliklerin önce müstensih hataları olup olmadığı araştırılmış, daha sonra müstensihlerin ağız özelliği olabileceği ihtimali üzerinde durulmuş, ancak bunların, özellikle H ve B nüshalarında düzenli olarak görülmesi üzerine Topkapı Revan 822'de kayıtlı müellif hattındaki Külliyatta

bulunan Bāġ-ı Behişt, Bostān-ı Neşāyiḥ, Gülşen-i Mülūk, Fāl-ı Murġān, Sergüzeşt-i Za'īfī ve Ṣabru'l-Meşāyib gibi eserlerden kontrolleri yapılmış ve şairin dilinde de aynı olduğu tespit edilmiştir. XVI. Yüzyıldan XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar olan Batı Türkçesi (Duman 1998:1)ni içine alan Klâsik Osmanlı Türkçesi dönemine ait olan Gülşen-i Sī-Murġ mesnevisinin edisyon kritiği yapılırken "dilimizin belli yüzyıllarda geçirdiği değişmelerin ve bölgelere göre durumunun, yani zamana ve bölgelere göre fonetik değişmelerin tespiti" (Çavuşoğlu 1978:XI) açısından dilcilere doğru malzeme olması amacıyla genel olarak nüshaların ve dolayısıyla müellifin imlâsına bağlı kalınmıştır.

(1)

BİSMİ'LLĀHİ'R-RAḤMĀNİ'R-RAḤİM

(2)

Fāʿilātün Fāʿilātün Fāʿilün

H,B 1b

1 Āferīn cān-āferīne ṣad hezār
Ḫāke cān īmān virdi yādigār

2 ʿArşı āb üstine bünyād eyledi
Ṭaġlardan ferşe evtād eyledi

3 Āteş-i ḫākīyi ber-bād iden ol
Āb ile kevneyni ābād iden ol

4 Oldur eflāki zeber-dest eyleyen
Ḫāki zīr-i pāyda pest eyleyen

5 Çarḫ dūlābını gerdişde ḳodı
Yiri ārām anı cünbüşde ḳodı

6 Āsumānı ḳıldı ber-pā ḫaymevār
Bī-ṭanāb u bī-sütūn bī-mīḫ u yār

7 Yapdı nüh ṭārum iki ḥarf-emrile
Altı günde yidi encümle bile

8 Gösterüp şeb-ḥoḳḳada biñ mühre-zer
Encümi bu ḥoḳḳada mühre ider

9 Muḫtelif-ḥāl itdi dām-ı ten işin
Ḫāk-ber-dünbāl ḳıldı cān ḳuşın

10 Eridi deryā aña teslīmden
Ṭaġlar efsürde ḳaldı bīmden

H,D - : بسم الله الرحمن الرحيم

5 cünbüş: cünbiş B

11 Teşne idüp baḥri ḳıldı ḫuşk-leb
Ḫūnı müşk ü sengi yāḳūt-ı ʿaceb

12 Rūḥa ṣūret virdi āb-ı pākden
Ḳıldı bu kārı bir avuç ḫākden

13 Niʿmetidür bildi ins ü cin melek
Şemsdür ḫūn-ı felekde bir çörek

14 Kūha hem şimşīr virdi hem kemer
Tā ki serhengī olup ḳaldurdı ser

15 Gāh āteş yüzin itdi deste-gül
Gāh deryā yüzine bağladı pül

16 Peşşe-i nīme ʿadū başını ḳūt
Çār ṣad sāl itdi Ḥayy-i lā-yemūt

17 Faḫr u ṣadr-ı ʿāleme Perverdigār
ʿAnkebūtı eyledi ḫoş perdedār

18 Daḳdı ser-mū mūr biline kemer
Pes Süleymānla kemerde oldılar

19 Aña ʿAbbās ālinüñ ḫilʿatlerin
Virdi hem bī-zaḥmet-i ṭās طا vü سین

20 Gördi çün ʿĪsāya sūzendür be-hem
Baḫye urdı yüzine ol lā-cerem

21 Kūhı ḫūn-ālūde ḳıldı lāleden
Cāme gülzāra geyürdi vāleden

22 Pāre pāre ḫāki ḫūna buladı
Laʿl ü yāḳūt oldı dillerde adı

23 Rūz u şeb pīşānī idüp yire eş
Secde eyler aña ay ile güneş

24 Anlara virdi bu sīmāyı sücūd
Secdesüz sīmā ḳaçan bula vücūd

---

19 Neml Suresi, 1.ayet : "Tā, Sīn. Mukattaʿ harflerdendir, İlâhî şifredir.

25 Rūz-ı raḫşān oldı bastından sifīd
Oldı ḳabżından siyāh-ı şeb bedīd

26 Gerden-i ṭūṭīde ḳodı ṭavḳ-ı zer
Hüdhüd-i hādīyi ḳıldı rāh-ber

27 Murġ-ı gerdūn dökdi bu yolda peri
Ḥalḳaveş ḳodı ḳapusında seri

28 Gice gündüz çarḫı devvār iden ol
Giceden rūza virür rūzīye yol

29 Bir avuç ḫāki ürer ādem ḳılur
Bir ḳaşım dūdı ḳarar ʿālem ḳılur

30 Gürbeden mekşūf eyler rāhı gāh
Pīşgāhına virür geh kelbe rāh

31 Geh segi merd-i reh-i ḳurbet ider
Şīr-merdī ol sege nisbet ider

32 Geh ʿaṣāyı ḫoş saḫun-dān eyler ol
Gāh olur mūrı Süleymān eyler ol

33 Nerre dīve geh Süleymānlaḳ virür
Geh ḳarıncaya saḫun-dānlaḳ virür

34 Geh ʿaṣāya cān virüp ṣuʿbān ider
Geh yanar tennūrdan ṭūfān ider

35 Sīm ider efşān şitāda çün bahār
Hem ḫazān eyyāmı eyler zer-nişār

36 Kürre nām urdı çü çarḫ-ı ser-keşe
Pes hilāl-i naʿlin urdı āteşe

37 Seng-i ḫārādan şütür eyler bedīd
Virür altun gāve āvāy-ı şedīd

38 Kimse peykān ḫūnda penhān ḳılsa ger
Ġonçe-i pür-ḫūnı peykān ol ider

39 Yāsemen başına ḳodı çār-terk
Lāleye baġladı ḫūnīn börk-i berg

40 Nergesüñ ḳor başına zerrīn külāh
Tācın ider pür-güher şeb-nemle gāh

41 Kārdan düşdügi ʿaḳl andan durur
Ḥüccet ü taḳlīd ü naḳl andan durur

42 Gerdişi çarḫuñ zemīnüñ durdugı
Cümle andandur cihān varı yoġı

H,B 2a 43 Her ne kim vardur semekden tā simāk
Dir ḳamu ẕerrāt birdür ẕāt-ı pāk

44 Yir alçaḳ yüce olduġı felek
Ḳudreti şāhidleridür yek-be-yek

45 Kūhı sengīn-dil iden taḳdīridür
Baḥri cūşān-āb iden tedbīridür

46 Ol yaratdı āb u āteş bād u ḫāk
Cümlede sırrını ḳıldı tābnāk

47 Ḳırḳ gün ṭopraġumuz ḳıldı ḫamīr
Anda cāna virdi ārām ol Baṣīr

48 Cān çü cisme girdi ten buldı ḥayāt
Pes ʿaḳal virdi k'ola bīnende ẕāt

49 ʿAḳl oldı dīde gibi çün baṣīr
ʿİlm virdi añlayup oldı ḫabīr

50 Añladı çün ʿaczin iḳrār eyledi
Ḥayrete ġarḳ oldı vü zār eyledi

51 Oldı pes kār üzre bu ḳāleb bu ten
Baġladı ḫāk-i meẕelletde vaṭan

52 Bundaġın ger dūst bil sen ger ʿadū
Zīr-i pāyında ḳodı gerden ḳamu

---

48 ʿaḳal : ʿaḳl H,B (vezin gereği müellif hattı olan Külliyat nüshasından hareketle "ʿaḳal" okunmuştur.)

53 Ḥikmetile virdi ger bār ādeme
Bu ʿaceb k'oldur nigehdār ʿāleme

54 Mīḫ idüp ṭaġları yir üzre ḳodı
Āb-ı deryāyıla yiryüzin yudı

55 Yir öküz üstinde māhī üzre gāv
Māhī ḳıldı pes hevā üzre şināv

56 Pes hevā ne üzredür hīç üzredür
Hīçdür hīç üzre baḳ hep hīç gör

57 Ṣunʿını fikr eyle kim ol pādişāh
ʿĀlemi hīç üzre eyledi nigāh

58 Ẕātınuñ her cüzv ü kül bürhānıdur
ʿArş u ferş ü yir ü gök sulṭānıdur

59 Çün ḳamuyı ḳıldı hīç üzre o yek
Hīç olur her cüft ḳalur yine tek

60 ʿArş ṣu ʿālem hevā üstindedür
Geç hevā vü ābdan sen Ḥaḳḳı gör

61 ʿArş u ʿālemdür ṭalasm ayruḳ degül
Birdür bu çoḳluḳ ism ayruḳ degül

62 Cümledür bir ẕāt ammā muttaṣıf
Cümle bir ḥarf ü ʿibāret muḫtelif

63 Er gerekdür kim ola ol Ḥaḳ-şinās
Tā göre sulṭānı geyse ṣad libās

64 Ḳıl naẓar kim bu cihān u ol cihān
Yoḳdur anuñ ġayrı oldur var olan

65 Ḥayf şuña kim baṣīret degül eş
Gözler aʿmādur ṭolu ʿālem güneş

66 Görsek anı terk ideydük az u çoḳ
Anı görürdük ḳamu kendüñi yoḳ

---

55 yir : bir B

67 İy ki sen peydālıġuñdansın nihān
Göremez kes olduġuñiçün ʿayān

68 ʿAḳl u cānuñ ẕātuña hīç rāhı yoḳ
Hem ṣıfātuñdan daḫı āgāhı yoḳ

69 Ḳamudan evvelsin artuḳ cümleden
Eksügüñ yoḳ sensin āḫir yine sen

70 Cān nihāndur tende sen cānda nihān
İy nihān-ender-nihān cānān-ı cān

71 Enbiyā rāhuñda ḳıldı cān-fişān
Ḳanġı cāndur vire künhüñden nişān

72 Ṭolu eyvānuñ ʿasesle pāsubān
Saña yol ḳandan bulur pes cism ü cān

73 Varlıġuña ʿaḳl eger iltürse yol
Künh-i ẕātuña ḳaçan yol bula ol

74 İy ki dergāhuñda ser-geşte ḫıred
ʿAḳl-ı ser-keşdür senüñ rāhuñda red

75 Bulmadum ʿālemde ger senden nişān
ʿĀlemi sinüñ ile gördüm ʿayān

76 Virdi ger eşyā nişān senden baña
Līk senden sen nişān vir Rabbenā

77 Āsumāndur gerçi başdan başa göz
Göremez līkin rehüñden ẕerre toz

78 Görmedi ol tozı arż-ı sīne-çāk
Gerçi derdüñden ṣaçar başına ḫāk

79 Getdi şemsüñ hūşı başuñdan yine
Yüz sürer ḳapuña ol çıḳa ine

80 Mihrüñ odında eridi gice māh
Mihr ḥayretden siper itdi penāh

81 Baḥr şūrīdeñ olup terk itdi ser
Ḫuşk-leb ter-dāmen oldı ser-te-ser

82 Yolda ḳaldı kūh getdi rāḥile
Biline dek ayaġı batdı gile

83 Āteş oldı pür-ḥarāret şevḳden
Ẓāhir ü bāṭın oda yandurdı ten

84 Bād sensüz bī-ser ü pā ʿāleme
Geldi toza ġarḳ virüp demdeme

85 Āb ḳaldı teşne-dil āşüfte-ḥāl
Başdan aşdı āb-ı şevḳ-i ẕü'l-Celāl

86 Ḫāk-i kūyuñda saçup başına toz
Ḫāksār olup dutar rāhuña yüz

87 N'eyleyeyin yoḳ çü ḥaḳḳ-ı maʿrifet
Ne diyeyin yoḳ saña beñzer ṣıfat

88 Ṭālib-i rāh iseñ iy reh-rev eger
Ṣaġ u ṣola ḳıl naẓar ol bā-ḫaber

89 Ḳıl naẓar dergāha geldi sālikān
Cümle hem-rāh u ẓahīr ü pāk-şān

90 Gerçi her bir ẕerrenüñ dergāhı var
Līk aña her ẕerrenüñ bir rāhı var

91 Getdügüñ bildüñ mi ḳanġı rāha sen
Ḳanġı rehden getdüñ ol dergāha sen

92 İsteseñ anı nihān olur ʿayān
Dileseñ bir dem ʿayān olur nihān

H,B 2b 93 Sen de isterseñ çü bī-çūndur özi
İkiden ol vaḳt bīrūndur özi

94 Hīç nesne itmedük çün ir ü giç
Yoġ olan nesneyi pes söyleme hīç

95 Bil seni anuñla sinüñle degül
Bulma ʿaḳluñl'aña yol anuñla bul

96 Āferīn her ṣun‘ına inṣāf anuñ
Vaṣfına lāyıḳ degül vaṣṣāf anuñ

97 Hem-reh-i ‘acz olduġıçün ma‘rifet
Şerḥ idemez künhini hīç bir ṣıfat

98 Ḫalḳa ḳısm andan ḫayāl oldı nişān
Pes ḫayāl olur ḫaber andan hemān

99 Her ne k’andan söylediler nīk ü bed
Kendülerden söyler anı her aḥad

100 Yücedür ‘ilm ü ‘ayāndan ṭaşra hem
Bī-nişāndur ol beyāndan ṭaşra hem

101 Bī-nişānlıḳdur hemīn andan nişān
Dil viren olmaḳ gerekdür cān-fişān

102 Ẕerreler kim var kevneyn içre bol
Bildügüñ ṣanma Ḫudā vehmüñdür ol

103 Olmaz ol olduġı yirde hīç kes
Fehm-i cān irmez o yire bir nefes

104 Her ne kim dirsem ol andan yücedür
Her ne gördüm ḳulıdur ol ḫocadur

105 Ḳaldı ḥayrān fikr ü ‘aḳl-ı ḫāṣ ü ‘ām
‘Acz barmaġını dişler cān müdām

106 Cān bu kār içinde bil ser-geştedür
Dil ciger ḳana bular ten küştedür

107 Kimseye itme ḳıyās iy Ḥaḳ-şinās
Hīç ṣıġmaz kār-ı bī-çūna ḳıyās

108 Baḥr-i tevḥīdine müstaġraḳ ḳamu
Belki ‘ālem maḥvdur muṭlaḳ ḳamu

109 Her kesüñ ger işe güce tābı yoḳ
Līk ḫalḳ işsüz degüldür az u çoḳ

110 Ṣaḫṣ-ı aḥvelden gelür ḫabṭ u ġalaṭ
Rāst sözdür kim yazar gebr egri ḫaṭ

111 Saṭvetinden ʿaḳl u cān fertūtdur
ʿAḳl ḥayrān oldı cān mebhūtdur

112 Ḳaçan ilte enbiyā vü mürselīn
Aña kimse bir ḳadem ḥaḳḳa'l-yaḳīn

113 Yüz yire sürüp ʿacizden şeyḫ ü şāb
ما عرفناك itdiler cümle ḫiṭāb

114 Ben kimem k'uram bu bilmek lāfını
Hīç ansuz olmayan bilür anı

115 Dü cihānda yoḳ çü andan ġayrı kes
Pāk-bāz ol kim budur sevdā-heves

116 Her ki bulmaz ol ulu dergāha yol
لا اله الا الله ı bilmedi ol

117 Mevc-zen bir baḥr-i gevher var ʿaẓīm
Bu sözi hīç bilmedi ṭabʿı leyīm

118 Şol ki gelmeye işārāta dime
Ol ki ṣıġmaya ʿibārāta dime

119 Ne işāret ne beyān eyler ḳabūl
Kes nişān bilmedi andan bilmiş ol

120 Ölme sen aṣlā hemīn budur kemāl
Sende maḥv ol sen ki işbudur viṣāl

121 Bir yola get geç ikilikden tamām
Yek-dil ü yek-ḳıble yek-rū ol müdām

---

113 ʿacizden: ʿaczden H,B
113 "Seni sana layık bilgiyle bilmedik."
116 "Tanrıdan başka yoktur tapacak."

(3)

MEVʿİẒE

122 İy ḫalīfe oġlı ḳanı maʿrifet
Maʿrifet bil ol atañla hem-ṣıfat

123 Her neyi yoḳdan ki Ḥaḳ var eyledi
Secde ḳıldı Ḥaḳḳa iḳrār eyledi

124 Fıṭratın çün Ādeme ḳıldı vuṣūl
Ṣad ḥicāb-ı ʿizzet içre ḳaldı ol

125 Didi iy Ādem muḥīṭ-i cūd ol
Sācid olsun cümle sen mescūd ol

126 Biri nā-geh baş çekdi secdeden
Mesḫ ü melʿūn oldı ḫor u rāh-zen

127 Pes eyetdi ol belīd ü rū-siyāh
Żāyiʿ itme bana iş vir yā İlāh

128 Ḥaḳ Teʿālā didi iy melʿūn-ı rāh
Ādemi ḳıldum ḫalīfe pādişāh

129 Nīl itdüm yüzine seni bugün
Ol sipendin yaḳıcı yaranḳı gün

130 Girdi çün cān cisme oldı cüzv kül
Bir ṭalasm oldı ki göz görmiş degül

131 Cān ʿālīdür beden ḫod pest ḫāk
Cemʿ oldı ḫāk-i pest ü cān-ı pāk

132 Çün bülend ü pest oldı yār hem
Oldı ol aʿcūbe-i esrār hem

---

126 ḫor : ḫ˘ār B
127 eyetdi : eytḍi H ; eyitdi B
130 ṭalasm : ṭılsm H ; ṭılısm B

133 Līk esrārına vāḳıf kes degül
Kārı anuñ sanʿat-i her-ḫas degül

134 Añlamaduḳ bilmedük işitmedük
Ḥaḳḳa lāyıḳ bir zamān iş itmedük

135 Zehresi yoḳ kimsenüñ k'ide bir āh
Pes ḫamūşīdür hemīn ol ilde rāh

136 Bu deñiz yüzin bilür ger var bes
Līk ḳaʿrından degül āgāh kes

137 Genc ḳaʿr-ı baḥrde gītī ṭalasm
Şar ṭalasm āḫir ḳomaz hīç bend-i cism

138 Boz ṭalasmı kim bulasın genc sen
Cān olur peydā aradan getse ten

139 Bir ṭalasm olur saña cān baʿd-zān
Ġayba olur cism āḫir yine cān

140 Baḥr-i bī-pāyānda niçe niçe ten
Ġarḳ oldı vü ḫaber yoḳ kimseden

141 Bir deñiz kim baḥr-i aʿẓamdur ʿayān
Bunda ʿālem ḳaṭredür ḳaṭre cihān

H,B 3a 142 Kim bilür baḥr-i ʿamīḳ içre ḥaḳīḳ
Ẕi-ḳadar seng-i siyeh mi yā ʿaḳīḳ

143 Cān u ʿaḳl u dīn ü dil oynatdum öñ
Ẕerre bilmedüm kemālinden anuñ

144 Niçe söyler niçe şorarlar enām
Bile mi hīç ẕerre künhini tamām

145 Ser-nügūn bī-dest ü pā gerdūn-ı dūn
Ser-firāz olanları ḳılur zebūn

146 Çarḫ nedür günbed-i ḫoş-üstüvār
Bī-ḳarār olmaḳdadur ol ber-ḳarār

---

139 ṭalasm : ṭılaşm B
142 ḳadar : ḳadr H

147 Gice ser-gerdān yolında çarḫveş
Perdeden perdeye girmişdür güneş

148 Yoġ idüp bu yolda baş u cān u ten
ʿĀrif ol gir perdeden perdeye sen

149 Başa çıḳam dir bu başılafelek
Diñ o ser-gerdāna çekmesün emek

150 Niçe yıldur kim döner baş üzre ol
Dolanup kūyın arar dergāha yol

151 Durma seyr it ṣorma yol pāyānını
Böyle derdüñ isteme dermānını

152 Dil-perīşān olma cemʿ it maġzuñı
Ṣorma ʿarş u kürsīden dik aġzuñı

153 Çarḫa ser-geştelik olmışdur çü kār
Ol ne bilür perde altında ne var

154 Bilmez ol ne var bu perde içre rāz
Ḳaçan ide perdeyi ol saña bāz

155 Ḥayret-ender-ḥayret oldı cümle kār
Ḥasret-ender-ḥasret āḫir tārumār

156 Pīşüvālar kim bu rāha geldiler
Rāh-bīn olup niçe yol aldılar

157 İsteyüp bulmaḳda cānān dergehin
ʿAcz ü ḥayret ḳıldılar cān hem-rehin

158 Bī-nihāyet olana olsa kenār
Ḥadd ü ʿadsuz nesne olurdı şumār

159 Bunda gördüm bir ʿacāyib kārgāh
Cümle ġāyib benden olur bārigāh

160 Her zamān bu rāh bī-pāyāndur
Ḫalḳ ḥayrān cümle ser-gerdāndur

161 Hīç bilür misin yolı kim gördi bol
Her ki çoḳ getdi yola çoḳ gördi ol

162 Evvelā gör n'oldı atañ Ādeme
Kim niçe yıl düşdi şūk u māteme

163 Baḳ yine Nūḥa ki ṭūfāndan ne ḥāl
İrdi aʿdādan ne çekdi elf sāl

164 Yine İbrāhīmi gör kim iy şefīḳ
Menzil oldı aña nār u mancenīḳ

165 Oldı İsmāʿīl ḳurbān-ı Ḫudā
Pes aña ẕebḥ-i ʿaẓīm oldı fidā

166 Oldı aʿmā çeşm-i Yāʿḳūb-ı ḥazīn
Ḥasretinden oġlınuñ ol rāh-bīn

167 Yūsuf-ı ṣıddīḳ tā bulınca cāh
Ḳul olup cā aña zindāndı vü çah

168 Yūnusa nā-gāh düşvār oldı rāh
Girdi baṭn-ı māhīye oldı penāh

169 Oldı Eyyūba musallaṭ ġam belā
Çekdi bīmārīde ḳurtlardan cefā

170 Çünki Mūsāya irişdi bed'-i ʿahd
Dāye Firʿavn oldı tābūt aña mehd

171 İşledi Dāvūd āhenden zırh
Bağladı teff-i cigerle biñ girih

172 Hem Süleymānı işit iy ḫoş-nihād
Taḫt u milkini götürdi dīv ü bād

173 Oldı bu yolda Zekeryā bes ḥamūl
Erre iki biçdi ḫāmūş idi ol

---

161 ol : yol H

174 Yine Yaḥyā ḳıṣṣasın dut semʿde
Şemʿveş başı keseldi cemʿde

175 Oldı pes ʿĪsā bu rehde pāyidār
Gerçi çoġ itdi cühūd andan firār

176 Pes ser-i peyġamberān faḫr-ı cihān
Çekdi ol bī-ḥad cefā-yı kāfirān

177 Sen şanur mısın ki ʿışḳ āsān olur
Bunda kemter nesne terk-i cān olur

178 Ḥayret öldürdi bir uġurdan yaḳīn
Çārem ancaḳ çāresüzlükdür hemīn

179 İy ḫıred rāhuñda her dem ṭıfl-ı şīr
Cüst ü cüyuñda güm oldı ʿaḳl-ı pīr

180 Ḳaçan ol ẕāta bu ebleh iriser
Ger ire ḳoyabile mi cān u ser

181 Ne gelürsin ʿilme n'olursın beyān
Yoḳ ziyān u sūduñ az sūd u ziyān

182 Ne irişür aṣṣı Mūsādan bir ān
Ne irer Firʿavn ü Hāmāndan ziyān

183 Bī-nihāyet bī-ḥad ü ġāyet Ṣamed
Daḫı senden ġayru kim var iy Aḥad

184 Perde içre olalı penhān sen
Ḳılduñ ʿālem ḫalḳını ḥayrān sen

185 Yaḳma cānum perdeyi ḳaldur meded
Yaʿnī penhān baḳma idüp perde sed

186 Ḳaldum ayaḳda meded ḳaldur beni
Raḥmetüñ deryāsına ṭaldur beni

187 Ġarḳ-ı baḥr-i ḥayret oldum münfaʿil
Cümleyi ser-geştelikden dūr ḳıl

---

174 keseldi: kesildi D

188 Baḥr-i gerdūn ortasında ḳaldum āh
Ṭaşra ḳaldum perdeden ben yā İlāh

189 Sen bu nā-maḥrem deñizden ḳıl ḫalāṣ
Sen bıraḳduñ sen ḫalāṣ it eyle ḫāṣ

190 Dutdı nefsüm eli ser-tā-pā beni
Ḫākden refʿ itmeziseñ vā beni

191 Ḳıldı ālūde beni bī-hūdelik
Ṭāḳatüm ḳomadı bu ālūdelik

H,B 3b 192 Yā beni ālūdelikden pāk ḳıl
Yāḫud al cānum tenümi ḫāk ḳıl

193 Ḫalḳ senden ḳorḳu içre oldı güm
Kendü kendümden durur ḳorḳum benüm

194 Ben günehkārem luṭuf senden durur
Senden eylük yatluluḳ senden durur

195 Mürde ten ālūde ser-tā-pāy gil
Cānum iy cān-baḫş luṭf it zinde ḳıl

196 Mü'min ü kāfir yā ḫūn-āġışdedür
Cümle ḥayrāndur yāḫud ber-geşdedür

197 Daʿvet itmezseñ olur ser-geşdelik
Bu sebebdendür ḳamu ber-geşdelik

198 Pādişāhum ḳana boyandı ciger
Çün felek ser-geşdeyem tā-pāy-ser

199 Rūz u şeb sizüñleyem didüñdi hep
Fārig olmañ her nefes eyleñ ṭaleb

200 Çün senüñle olmışuz hem-sāye biz
Sen güneş gibisin olduḳ sāye biz

201 Ne var iy iḥsānı çoḳ muḥsin seḫī
Ṣaḳlasañ hem-sāyelaḳ ḥaḳḳın daḫı

202 Söylenür ḍarb-ı meṣel bu ḫoş ḫaber
Tañrı ḥaḳḳı ḳoñşı ḥaḳḳı didiler

203 Oldı pür-derd iştiyāḳuñdan özüm
Yaġdurur bulut gibi yaġmur gözüm

204 Ḳanġı ḥayfumı diyeyin saña ben
İstesün ḳo seni ḫāk olınca ten

205 Yol azdum reh-ber ol baña şehā
Dime vaḳtsüz geldi devlet vir baña

206 Dergehüñde kime devlet yārdur
Sende gümdür kendüden bīzārdur

207 Ger ḳarārum yoḳ degülem nā-ümīd
Var ümīdüm kim görem rūz-ı sifīd

208 Rūz u şeb bu nāle vü āh-ı seḥer
Biñde biri umaram ḳıla eṣer

(4)

ḤİKĀYET

209 Hem-reh-i ʿayyār olup bir rāh-rev
Aña ḳıldı ʿahdile ḫāne girev

210 Oldı aña çün der-i dil-ḫaste bāz
Bī-vefāda oldı dest-i beste bāz

211 Tīġe getdi kim ide ḳanın revān
Virdi pāre nān zeni pes ol zamān

212 Geldi çün tīġiyle ol şīr-i jeyān
Gördi ol ʿayyār elinde pāre nān

213 Merd didi nānı kim virdi saña
Didi irdi nān ʿayālüñden baña

214 Merd çün işitdi bu sözi tamām
Didi kim ḳatlüñ baña oldı ḥarām

---

212 tīġiyle: tīġile B

215 Her ki bizüm nānumuz ḳıldı şikest
Varmaz anuñ ḳatli içün tīġe dest

216 Nānumuz yiyenden olmaz cān dirīġ
Ḳaçan ola çekevüz ḳatline tīġ

217 Yā İlāhī ḫalḳ olalı cān u ten
Ni‘metüñ perverdesidür bu beden

218 Ḫālıḳā cān vireli bu cisme sen
Rūz u şeb ḫonuñ yirem ḫonuñda ben

219 Kimse yise kimse ṣofrasında nān
Nān nemek ḥaḳḳın bilür ādem olan

220 Bir kişi bir kişiye virse yimek
Dir ki yidi ṣoframuzda nān nemek

221 Ḥaḳ-güzār olup unutmaz daḫı ol
Yād ider dāyim anı eylükle bol

222 İy Ḫudā-yı bī-bahāne bī-bahā
Ṣad hezārān baḥr-i cūduñ var şehā

223 Ḫalḳ ġarḳ-ı ni‘met-i ḫ˘ānuñ senüñ
Ḥaḳ-güzār ol çoḳ yidüm nānuñ senüñ

224 Eyledüm ger nīk ü ger bed iy ḳarīn
Kendüme itdüm ne itdümse hemīn

225 Düşdüm Ādemveş belā-yı gendüme
N’itdümise eyledüm hep kendüme

226 Dūn-himmet olduġumu ‘afv ḳıl
Defter-i cürmümi maḥv it pāk sil

(5)

227 Ben de bī-ḥürmet ve ger ḫürmetlüyem
Ḳuluñam ger eyüyem ger yatluyam

---

218 ḫonuñda : ḫ˘ānuñda-B
223 ḫ˘ānuñ : ḫonuñ H

228 Mübtelāyısam senüñ ḥayrānuñam
Eyü yavuz ḳuluñam ḳurbānuñam

229 Düşdüm ayaḳdan elüm dut getdi ser
Nīm cüzvem eyle kül ḳıl bir naẓar

230 Bir naẓar ḳıl bu dil-i pür-ḫūnuma
Nūr ṭoldur içüme bīrūnuma

231 Eyleseñ ben nā-kesi daʿvet saña
Kimse ʿizzetde irişmezdi baña

232 Ben kim olam kim olam ḳapuñda kes
Nā-kes-i rāh olduġumdur baña bes

233 Yoḳ dilüm ḳapuñda ḳulam dimege
Ne yüzüm vardur ben ölem dimege

234 Ola mı hīç saña ben Hindī ġulām
Hindū-yı ḫāk-i ser-i kūyuñ olam

235 Ḳuluñ olmazsam ḳaçan muḳbil olam
Ger olam Hindūñ zengī-dil olam

236 Ṣatma daġlu Hindūñı geyür ḳabā
Ḥalḳa-ber-ġūş it ḳuluñ ḳullan şehā

237 İy ki faẓluñdan degül nevmīd kes
Dāġ u ḥalḳuñ bendedür cāvīd bes

238 Her ki derdüñden dili olmaya ḫoş
Daşı cevherse müzaḫref içi boş

239 Ẕerre derdüñ eyle dermānum benüm
Derdüñ irmezse ölür cānum benüm

240 Küfr kāfirde vü dīn dīndārda
Oldı derdüñle Żaʿīfī zārda

H,B 4a 241 Gizli rāzumdan benüm āgāhsın
Gice nālem işidür Allāhsın

242 Ḥadden aşdı mātemüm sūra irür
Rūz u şeb ẓulmetdeyem nūra irür

243 Ölsem aġlar kimse yoḳ maḥrem sen ol
Bī-kesem ben dest-gīrüm hem sen ol

244 Baña sen ögret müsülmānlaḳ yolın
Pīr eyle ṭarḥ it oġlanlaḳ yolın

245 Nūr-ı İslām şehdini aġzumda ḳıl
Maʿrifet envārını maġzumda ḳıl

246 Nefs-i ẓulmāniye yoḳluḳdan libās
Vir cilā āyīne-i dil dutdı pas

247 Sāye-i ḫurşīdde hem-ẕerreyem
Yoḳ varlaḳ māyesinden bir direm

248 Tā meger çün ḳaṭre ben ser-geşteye
İre destüm çāhda bir rişteye

249 Ṭaşra çıḳam pes bu revzenden ki var
Açılup ʿālem görem rūşen diyār

250 Kimsenem yoḳ senden ayruḳ şoñ nefes
Cānuma hem-rāh ol iy feryād-res

D 1a 251 Çün gidem benden yirüm ḫālī ḳala
Hem-reh olmazsañ baña sen veh baña

252 Saña maḫṣūṣ oldı çünkim şāhlaḳ
Var ümīdüm k'idesin hem-rāhlaḳ

(6)

DER-NAʿT-I SEYYİDİ'L* -MÜRSELĪN MUḤAMMEDÜ'L-EMĪN

253 Seyyid-i kevneyn ü ḫatm-i enbiyā
Şemʿ-i cemʿ ü şems-i ʿālem Muṣṭafā

251, D'de 1. beyittir.

* Seyyidi'l-Mürselīn: Seyyidü'l-Mürselīn D

254 Mihr-i çarḫ-ı dīn meh-i rūy-ı zemīn
Ẕāt-ı pāki رحمة للعالمين

255 Pāk cānlar ḫāk-i cān-ı pākidür
Cānı ḳo kim ʿālem anuñ ḫākidür

256 Server-i ʿālem sipehsālār-ı dīn
Sırr-ı ādem ṣāḥib-i şerʿ-i mübīn

257 Cümlenüñ sulṭānı ʿālem şāhıdur
Mü'minüñ īmānı vü hem-rāhıdur

258 ʿĀlemüñ ḫurşīdi vü Ḥaḳ sāyesi
Yoġıdı Miʿrācda hem-sāyesi

259 Ḳodılar ser ʿarş u kürsī ḫākine
İki ʿālem bestedür fitrākine

260 Bu cihān u ol cihāna pīşvā
Āşikāre vü nihāne muḳtedā

261 Evliyā vü aṣfiyāya reh-nümā
Behterīn ü mehterīn-i enbiyā

262 Nām bulmışdur vücūdıyla dü kevn
Nāmı ʿarş ārāmına ḫoş ḳıldı ʿavn

263 Muḳtedā-yı cüzv ü kül hādi's-sebīl
Reh-ber-i şerʿ-i mübīndür hem delīl

264 Her kimi kim dirsem andandur yüce
Her dü kevnüñ seyyididür ol ḫoca

D 1b 265 Cümleden artuḳdur evvel ḳamudan
Āḫir eksük dime iy gūyā-dehen

266 Baḥr-i cūdından anuñ şeb-nem miṣāl
Reşḥadur ẕerrāt-ı ʿālem lā-yezāl

---

254 Enbiya Suresi, 107. ayet : "Ey Muhammed! Biz seni ancak ʿālemlere rahmet olarak gönderdik."

261 Behterīn ü mehterīn-i : Bihterīn ü mihterīn-i D

267 Rūḥı oldı cümle maḫlūḳāta nūr
Cümle mevcūdāta andandur ẓuhūr

268 Gördi Ḥaḳ çünkim o nūr-ı muṭlaḳı
Ol daḫı gördi ʿayān bildi Ḥaḳı

269 Yaradup yüz baḥr-i nūr ol nūrdan
Ḳamusın cūşān ḳıldı mevc-zen

270 İtdi ḫalḳ ol pāk cānı kendüçün
ʿĀlemi anuñçün anı kendüçün

271 Her ne evvel k'oldı peydā ġaybdan
Nūr-ı pākidür anuñ geç reybden

272 Nūr-ı ʿālem oldı pes oldı ʿalem
ʿArş u kürsī oldı hem levḥ ü ḳalem

273 Bir ʿalemdür nūr-ı pākinden cihān
Bir ʿalem ẕürriyyet ü Ādem ʿayān

274 Ol muʿaẓẓam nūr çü oldı āşikār
Ḳıldı Ḥaḳḳa secdeyi kendüye kār

275 Niçe yıllar secde itdi Ḫālıḳa
Niçe ḳarn itdi rükūʿ ol Rāzıḳa

276 Niçe yıl ḳıldı ḫużūʿıla ḳıyām
Hem ḫuşūʿıla teşehhüd niçe ʿām

277 Çün namāz ol nūr itdi Ḥaḳḳa ʿarż
Ümmete anuñ namāzı oldı farż

278 Çünki ol nūrı Ḫudā ḳıldı ʿayān
Bī-cihet ḳodı öñinde çoḳ zamān

279 Pes ḥaḳiḳāt baḥrine nā-gāh Ḥaḳ
Açdı ol nūra vasīʿ bir rāh Ḥaḳ

D 2a 280 Baḥr-i rāza ç'oldı çeşm-i nūr ṭuş
Nāzdan düşdi yüzi üstine ḫoş

---

267 maḫlūḳāta: maḫlūḳāna D

281 Yedi ḳat döndi anı isteyürek
Pes yedi ḳat oldı ecrām-ı felek

282 Her naẓar Ḥaḳdan aña k'oldı laṭīf
Oldı bir necm-encümen oldı şerīf

283 Çün yine ol nūr ārām eyledi
ʿArş u kürsīyi Ḥaḳ itmām eyledi

284 ʿAks-i ẕātından yapaldı kürsī ʿarş
Hem ṣıfātından melekler daḫı ferş

285 Oldı enfāsından envār āşikār
Ḳalbinüñ fikrinden esrār āşikār

286 Buldı fikrüñ ʿāleminden sırr-ı rūḥ
Hem نفخت فيه من روحى vużūḥ

287 Ç'oldı ol enfās ü ol esrār cemʿ
Oldı pes ervāḥ-ı ḫoş bisyār cemʿ

288 Nūrınuñ oldı ṭufeyli çün ümem
Cüzv ü kül baʿṣ oldı andan lā-cerem

289 Küll-i ḫalḳ içün hemīn ol pāk nūr
Tā ḳıyāmet oldı mebʿūṯ u şekūr

H,B 4b 290 Ḳıldı şeyṭānın çü daʿvet hem ṭaleb
Oldı İslāmına ol daʿvet sebeb

---

284 yapaldı : yapıldı D

286 Sad Suresi, 72. ayet : "O'nu yapıp ruhumdan O'na üflediğim zaman O'na secdeye kapanın.".

287 ervāḥ-ı: ervāḥ D

(7)

DER-FAŻĪLET-İ FAḪRİ'L-ENBİYĀ MUḤAMMEDİ'L-MUṢṬAFĀ ṢALLALLĀHÜ ʿALEYHİ ve SELLEM

291 Leyle-i cinn iẕn-i Ḥaḳḳıla Resūl
Ḳıldı tebli̇ġ-i risālet cinne ol

292 Daʿvetine ḳudsiyān u enbiyā
Geldiler ḳamuya oldı muḳtedā

293 Ḳıldı ḥayvānātı daʿvet çün özi
Şāhidi oldı keler bişmiş ḳuzı

D 2b 294 Eyledi ol daʿvet -i aṣnām çün
Ayaġına düşdi bütler ser-nügūn

295 Ḳıldı ẕerrātı çü daʿvet ol ulu
Ṭaş aġaç güft itdi aña mū-be-mū

296 Söyledi avcında anuñ ṭaşlar
Bitdi kāfir yüreginde başlar

297 Enbiyādan olmadı kimseye hem
Aña oldı daʿvet-i küll-i ümem

298 Aṣl-ı mevcūdātdur ol nūr-ı pāk
Muʿṭi̇-yi ẕerrātdur ol tā simāk

299 Her dü kevnüñ daʿveti vācib aña
Āşikāre vü nihān arż u semā

300 Oldı anuñ cüzv ü kül çün ümmeti
Cümlesidür ḫūşe-çi̇n-i niʿmeti

301 Şöyle üstād oldı k'üstādān-ı pi̇ş
Anuñ işi üzre aşmadı bir iş

---

293 bişmiş: yitmiş D
294 daʿvet-i: daʿ vet D /aṣnām: aṣnām-ı D // ser-nügūn: ser-nigūn D
298 -: her B

302 Anuñ işine göre her kār pest
Kim meşeldür dest-ber-bālā-yı dest

303 Çün her işde oldur üstād-ı güzīn
Kime iş düşse aña gelür hemīn

304 Hīç gerekmez nesneye baḳmadı ol
Dünyī yoḳlugına olmazdı melūl

305 Ārzū-yı nefse hergiz baḳmadı
Şu gibi hīç bir hevāya aḳmadı

306 Çün penāhında idi mevcūd hep
Pes rıżāsınca idi maḳṣūd hep

307 İtmedügiçün murād-ı nefse meyl
Her cüvāndur ṭıfl u pīr aña ṭufeyl

308 Pīr-i ʿālem ḫoca-i her-destedür
Her ne k'andan ḳaldı ḫādim destedür

D 3a 309 Şol k'anuñ ḫāṣiyyetindendür hemīn
Düşde anı görmek olur mı yaḳīn

310 Kendüyi kül külli kendü gördi ol
Hem görürdi ḳabl u baʿdından Resūl

311 Ol durur ḫulḳ u fütüvvet maḫzeni
Muʿcizāt u hem nübüvvet maʿdeni

312 Çün nübüvvet ḳaṣrını yapdı Ḫudā
Oldı Aḥmed ḫatm-i ḫışt-ı enbiyā

313 Ḥaḳ buyurdı daʿvet itdi ḫāṣ ü ʿām
Niʿmetini ḫalḳa eyledi tamām

314 İtmeyüp ol şāh ʿahdinde ʿiḳāb
Kāfire göndermedi Tañrı ʿaẕāb

315 Ḫalḳı setr itdi penāh-ı himmeti
Tā ẓuhūr ide murād-ı ümmeti

316 İki peyġamber penāhında ṣebāt
Buldı ümmet olmaġıçün bā-ḥayāt

317 Oldı biñ ʿizzetle ol ẕü-ḳıbleteyn
Sāye-i bī-sāyesi ber-ḫāfiḳeyn

318 Bir gice Miʿrāca oldı çün revān
Anda ḳondı sırr-ı kül pes ol zamān

319 Geldi Ḥaḳdan pes aña ulu kitāb
Anda külden buldı hem kül bī-ḥisāb

320 Ḫāki oldı ḳıble lāyıḳ ḥürmete
Nāsıḫ u mensūḫ geldi ümmete

321 Oldı ʿizzetden anuñ Aḥmed adı
Nāmını Tevrāt u İncīlde ḳodı

322 Oldı ḳamu enbiyāya pīşüvā
Ümmeti ʿālimleri çün enbiyā

323 Oldı cümle enbiyānuñ serveri
Ümmetidür sāyir ümmet behteri

D 3b 324 Ḳaḥṭ yılda bir ḳuru çāhı Resūl
Ṭolu ṣu itdi aġaz yarıyla ol

325 Biʿṣetiyle bütler oldı ser-nügūn
Hem şeyāṭīn oldı maṭrūd u zebūn

326 Barmaġından iki şaḳḳ oldı ḳamer
Mihr anuñ buyruġına ḳodı ser

327 Hem mübārek yaġrınında ç'āfitāb
Dāyim iderdi nübüvvet mühri tāb

328 Buldı ol ḫayru'l-bilād içre sükūn
وهو خير الخلق فى خير القرون

---

317 ḫāfiḳeyn : ḫāfaḳeyn D
323 behteri : bihteri D
324 aġaz: aġız D
325 ser-nügūn : ser-nigūn D

329 Geydi andan ḫırḳayı çün Cebre'īl
Dihye şeklinde aña buldı sebīl

330 Ḥaḳ lisānı oldı çün aña zebān
Behterīn ezmān zamānıydı hemān

331 Aña her bir ẕerre olmışdı ʿayān
Daḫı her bir ḳaṭre-i baḥr-i cihān

332 Ümmī olmaġa sebeb nām-ı Resūl
Bu ki defter oḳumamış idi ol

333 Aña olmış idi bil ḥaḳḳa'l-yaḳīn
Keşf-i ʿilm-i evvelīn ü āḫirīn

334 Hem muḥaḳḳaḳ ser-be-ser yarankı rūz
Maḥv olur anuñ sözinden ġayrı söz

335 Ṣoñ nefesde k'ol yaña dönmişdi ḥāl
Şevḳile ḥażretden eyledi su'āl

336 Oldı bī-ḫod rāz baḥrinde bī-rāz
Cūş ide ḳıldı niyāzıla namāz

337 Çünki göñli idi deryā-yı ʿamīḳ
Ḳıldı cūş ol baḥr-i aʿẓam iy refīḳ

338 Didi gitdükde ارحنا يا بلا ل
Gideyin kim virdi bu teng ev melāl

H,B 5a; D 4a 339 Girü geldükde yine bil kim Resūl
كلّمينى يا حميرا didi ol

---

328 "Asırların en hayılısında peygamber oldu ve halkın en hayırlısıydı."

330 behterīn : bihterīn D

338 Hz. Peygamber, Nasut ālemi kayıtlarından kurtulmak istediği vakit, Bilâli Habeşî'ye "benimle konuş" derdi.

339 Hümeyra, beyaz pembe kadıncağız demektir ki, Hz. Muhammed (S.A.V), Ayşe (r.a.)'a böyle hitap ederdi. Nasut ālemine tenezzül etmek istediği vakit "benimle konuş" derdi.

340 ʿIyş itdükde Ḫalīliyle Celīl
Anda ṣıġmaz bir ḳıl olsa Cebre'īl

341 Ol varup gelmegi fikr itse ʿuḳūl
Biñde bir cān iltemez ol ile yol

342 ʿAḳla anuñ ḫalvetine rāh yoḳ
ʿİlme vaḳtinden anuñ āgāh yoḳ

343 Çün ola Sī-murġ cānı āşikār
Ola Mūsā dehşetinden serçevār

344 Ol bisāṭ-ı ḳurba Mūsā dutdı rāh
Pes ḫiṭāb-ı خلع نعلين itdi şāh

345 Ḳurb oldı ç'oldı naʿleynden baʿīd
Nūrdan vādi'l-Muḳaddes hem sifīd

346 Şemʿ-i Ḥaḳ Miʿrāc gicesinde ḫoş
Naʿli ṣavtını Bilālüñ itdi güş

347 Gerçi kim Mūsā bin ʿİmrān idi şāh
Ol ile naʿlīn ile bulmadı rāh

348 Ḥaḳ bu iḥsānı baḳ anuñ cāhına
Virdi anuñ çāker-i dergāhına

349 Çākerini merd-i kūyın ḳıldı ol
Virdi naʿleyni ile kendüye yol

350 Mūsā bin ʿİmrān çün bu rütbeti
Çākerīveş bulmadı bu ḳurbeti

351 Didi yā Rab ümmetinden ḳıl beni
Ḫoş ṭufeyl-i himmetinden ḳıl beni

---

340 Ḫalīliyle : Ḫalīlile D
341 iltemez : iltmez D
344 Taha Suresi, 12. ayet : "Ben (evet) Ben senin Rabb'inim! Pabuçlarını çıkar. Çünki sen, kutsal vadide, Tuva'dasın."
346 Naʿli : Naʿl-i D

352 Bu duʿāyı gerçi Mūsā ḳıldı öñ
Līk ʿĪsāya naṣīb oldı bu ṣoñ

353 Çün bu ḫalvet terkini lā-büd ide
Daʿvet ide ḫalḳı dīn-i Aḥmede

D 4b 354 İne ol dördünci ḳat gökden yire
Yire yüz sürüp türābına ire

355 Oldı Hindūsı Mesīḥ-i nāmdār
Pes mübeşşir virdi nāmın Kirdigār

356 Dirse kes bir kimse öleydi ki ol
Varup ol ilden getürse bize yol

357 Açsa hep müşkillerümüz yek-be-yek
Ḳomasa hīç göñlümüzde ẕerre şek

358 İki ʿālem içre olan neyse bes
Daḫı peydā vü nihāndan pīş ü pes

359 Cümlesinden ol ḫaber virse tamām
Bize bildürse ḳamusın ve's-selām

360 Bil ol ilden bu ile iy bü'l-vefā
Gelmedi illā Muḥammed Muṣṭafā

361 Bilmek ile her nebī irdi aña
Aña irmek görmek iledür buña

362 Ol ki görüp geldi andan bu ile
Görmeyen olmaz gören gibi bile

363 Ol durur serdār ḫaylidür ḳamu
Pādişāh oldur ṭufeylidür ḳamu

364 İrdi çün ʿizzetle ol kırk yaşına
Ḳondı pes tāc-ı لعمرك başına

---

355 nāmdār : nāmudār D

364 Hicr Suresi, 72. ayet : "Ey Muhammed! Senin hayatına and olsun ki, onlar sarhoşlukları içinde bocalayıp duruyorlardır."

365 Būy-ı müyından zemīn müşk oldı hep
Baḥr susuzluḳdan oldı teşne-leb

366 Gün yüzi perverdesi gülşende gül
Āb-ı dīdārına teşne kim degül

367 Minbere çıḳdı çün ol mihr-i zemīn
Eyledi Ḥannāne fürḳatden enīn

368 Oldı pür-nūr āsumān-ı bī-sütūn
Ḫaste olup bu sütūn oldı zebūn

D 5a

369 Niçe vaṣf idem o baḥr-i nūrı ben
K'oldı ġarḳ-ı ḫūn ʿaraḳ yirine ten

370 Efṣaḥ-ı ʿālemdür ol ben ḫaste lāl
Pes ḳaçan vaṣf idem andan şerḥ-i ḥāl

371 Vāṣıfı Kur'ānda çün Allāhdur
Pes ne diyem ben ḳulam ol şāhdur

372 Bu cihān bu rütbetile ḫākidür
Yüz cihān cān ḫāk-i cān-ı pākidür

373 Enbiyā vaṣfında hep ḫayrāndur
ʿĀlimān-ı dehr ser-gerdāndur

374 Gül gibi ḫandeñ ṭufeyli āfitāb
Yaġdurur bārān giryeñden seḥāb

375 Ayaġı tozı iken ʿālem ne şek
Aña oldı bir gilīm örtü döşek

376 Baş ḳaldur gel gilīm-i faḳrdan
Pāyuña ḳosun felek ser faḫrdan

377 Cümlenüñ şerʿini şerʿüñ ḳıldı maḥv
Fiʿl ü ḳavlüñdür ṣaḥīḥ olmadı sehv

378 Oldı aḥkāmı vü şerʿi tā ebed
Ẕikr olur nāmıyla ḫoş nām-ı Aḥad

---

365 susuzluḳdaṇ : susuzlıḳdan D
377 cümlenüñ : cümle H,D

379 Her ne kim var enbiyā vü mürselīn
Geldi dīnüñle senüñ iy pāk-dīn

380 Senden öñdin senden artuḳ hīç kes
Gelmedi gelmeyiser ṣoñuñda bes

381 ʿĀlemüñ öñi vü ṣoñısın yaḳīn
Sābıḳ u āḫir yine sensin hemīn

382 Böyle ʿizz ü ḳadre ne kimse irer
Tozuñı bu yolda ḳanġı göz görer

383 İki ʿālem şāhlıġın tā ebed
Ḳıldı vaḳf-ı Aḥmed-i mürsel Aḥad

384 Kimsesüzler kimsesi sensin hemīn
Bāña yoḳdur hīç senüñ ġayruñ muʿīn

D 5b 385 Bir naẓar eyle bu ben ġam-ḫˇāreye
Ḳıl meded hem çāre ben bī-çāreye

386 Dilde olanın getürdüm hep dile
Tevbe itdüm ʿöẕrümi Ḥaḳdan dile

387 ʿÖmri żāyiʿ eyledüm ḳılup günāh
Bir eyü iş işlemedüm bir gün āh

388 Rūz u şeb mātemde ḳaldum yā nebī
Ol şefāʿat-ḫˇāhum esirge beni

H,B 5b 389 Bir şefāʿat senden iy yek dāne dür
Nāme-i ʿisyāna ṭāʿat mühridür

390 Tā miyān-ı cemʿde pervāneveş
Perr ü bāl açam şemiʿ öñinde ḫeş

391 Yaḳ siyeh-rūzem şefāʿat şemʿini
Vir perīşānem dil ü cān cemʿini

---

378 nāmıyla : nāmıla D
382 görer : görür D (kafiyeden dolayı "görer" metne alınmıştır.)
384 Bu beyit D'de yoktur.
390 "şemʿ" kelimesi vezin gereği "şemiʿ" okunmuştur / ḫeş : ḫoş D

392 Çeşm-i her-cāna yetir bir kez liḳāñ
İki kevne yiter iy ḫoca rıżāñ

393 Cānuma virür ruḫuñ bedri żiyā
Gönlümüñ derdine mihrüñdür devā

394 Dāmen-i cāndur ḳapuñda ber-miyān
Pür-güherdür ser-be-ser tīġ-i zebān

395 Çıḳarup deryā-yı cānumdan dürer
Dilden efşān eyledüm kān-ı güher

396 Şol güher k'itdi zebān efşān anı
Ayaġuñ tozına şaçdı cān anı

397 Old'anuñçün baḥr-i cān gevher-fişān
Kim dutar bu baḥr-i cān senden nişān

398 Bulalı cānum benüm senden nişān
Bī-nişānīdür nişānum cāvidān

399 Ḥācetüm bu senden iy ʿālī-güher
Kim ḳılasın baña luṭfuñdan naẓar

D 6a 400 Şol naẓar kim ḳıla beni bī-nişān
Hem ola ol bī-nişānī cāvidān

401 Çoḳ günāh itdüm yüzüm ḳılma siyāh
Ḥaḳ içün ḳıl ad u şanumu nigāh

402 Şirk ü ʿucb ü kibrden pāk it beni
Zīr-i pāy-ı pāküñe ḫāk it beni

403 Ḳara ṣuya ġarḳ ṭıfl-ı rāhuñam
Düşmişem gird-āb ḳaʿrına bu dem

404 Umaram bu dem ki bu gird-ābdan
Çıḳarup yola ḳoyasın beni sen

(8)

ḤİKĀYET

405 Düşdi ḳara ṣuya māder oġlanı
Oda yandı ana miskīnüñ cānı

406 Murġdur dām içre ṣan bī-perr ü bāl
Ṭalbınur dutmaz el ayaḳ yoḳ mecāl

407 Aldı getdi ṭıflı ol ṣu engine
Tā ki yaḳlaşdı degirmen dingine

408 Ṭıfl āb üzre sürer ardından āb
Ber-kenār öñce ider māder şitāb

409 Nāvdāna çün yaḳın geldi ġulām
Ḳıldı anası oluḳ başın maḳām

410 Ḳapdı ṣudan çekdi aldı oġlanı
Baġrına başdı vü emzürdi anı

411 İy ḳulūba merḥamet riḳḳat viren
Hem analar göñline şefḳat viren

412 Çün kenār ırmaġa vü deryāya var
Var bu gird-āba daḫı āḫir kenār

413 Bī-meded gird-āb-ı ḥasretde henüz
Āb-ı ḥayret oluġı öñindeyüz

D 6b 414 El ayaḳ ditrer ten ü cān bī-ḳarār
Ṣuda ser-gerdān ḳalduḳ ṭıflvār

415 Müşfiḳ-i ṭıflān-ı reh sensin çü sen
Ṣoñ nefes ḳurtar bizi gird-ābdan

416 Pür-ḥarāret cānumuza ḫürmet it
Çek ṣudan dest-i keremle raḥmet it

417 Şīr-i pistān-ı keremden ç'āb-ı mīġ
Vir bize ḳılma kerem ḫonın dirīġ

418 İy yüce her vaṣf u her idrākden
Kim nişān virür o ẕāt-ı pākden

419 Gerçi irmez kims'eli fitrāküñe
Baş ḳoduḳ biz ḫāk-i pāy-ı pāküñe

420 Ne kişi kim ḫāk-i yārānuñ degül
Düşmenüñdür dūstdārānuñ degül

421 Ḫāk-i pāyuñdur senüñ yārān-ı pāk
Ḳamu ehl-i ʿilmdür ḳapuñda ḫāk

422 Çār rükni Kaʿbe-i ṣıdḳuñ belī
Oldı Bū-Bekr ü ʿÖmer ʿOṯmān ʿAlī

423 Bu rükün Bū-Bekrile evvel ḳıyām
Oldı pes buldı ʿAliyle iḫtitām

424 Birisidür maḫzen-i ṣıdḳa vezīr
ʿAdl güñünde biri bedr-i münīr

425 Birisi ġavvāṣ-ı deryā-yı ḥayā
Birisidür maʿden-i ʿilm ü seḫā

(9)

MENĀḲIB-I EMĪRİ'L-MÜ'MİNĪN EBŪBEKRİ'Ṣ-ṢIDDĪḲ RAḌİ'YA'LLĀHU ʿANH

426 Aḥmede Bū-Bekr evvel yārdur
ثانی اثنین اذ هما فی الغار dur

427 Ḳuṭb-ı Ḥaḳ Ṣıddīḳ-i ekber ṣadr-ı dīn
Cümleden esbaḳ sebāḳ aldı yaḳīn

D 7a 428 Bārgāh-ı kibriyādan her ne feyż
K'oldı ol feyżi Resūl eyledi ḳabż

---

423 ʿAliyle : ʿAlīle D

426 Tevbe Suresi, 40. ayet : "Muhammed'e yardım etmezseniz, bilin ki, inkâr edenler onu Mekke'den çıkardıklarında mağrada bulunan iki kişiden biri olarak "Allah ona yardım etmişti"....."

429 Virdi Bū-Bekre anı taḥḳīḳdür
Aña maḫzen sīne-i Ṣıddīḳdür

430 Bir deme çün çekdi iki güni pes
Sengden bağladı leb çekdi nefes

431 Ṣubḥa dek her şeb dutup aşağa baş
Sūzıla Hū dirdi döküp ḳanlu yaş

432 Oldı ol Hū ḳoḫusından müşk-i Çīn
Müşk itdi nāfe-i āhū için

433 Anuñiçün didi ol şīrīn-leb
ʿİlmi bundan Çīne dek eyleñ ṭaleb

434 Ümmete emr eyleyüp didi Resūl
اطلبوا العلم ولو بالصّين ol

435 Ḥikmet oldı dutduġı ağzında ṭaş
Sırr-ı Hū olmaya tā kim ḫalḳa fāş

436 Dutar idi ol şerīf ağzında seng
Tā ki Hū diye dili bā-seng ü heng

H,B 6a 437 Merde ağarlaḳ virür lā-büd vaḳār
Ṣanma bī-seng olanı işe yarar

438 Gördi ḳadrinden anuñ bir mū meger
Ol ḳıl olsam didi ṣadrında ʿÖmer

439 Çün ikinci olmağı ḳıldı ḳabūl
بعدالرّسول oldı ol ثانى اثنين

---

432 kafiyeden dolayı, üç nüshada da "içün" yerine "için" yazılmıştır.

434 "İlim Çin'de de olsa taleb ediniz. Çünki ilim taleb etmek her müslüman üzerine farzdır." hadisinin Arapça lâfzıdır.

437- ağarlaḳ : ağırlık D

439 Tevbe Suresi, 40. ayet : "Peygamberden sonra "iki kişiden biri" oldu."

(10)

MENĀḲIB-I EMĪRİ'L-MÜ'MİNĪN ʿÖMERİ'BNİ'L-ḪAṬṬĀB RAḌİ'YA'LLĀHU ʿANH

440 Mihr-i şerʿ ü şemʿ-i cemʿ ü māh-ı dīn
Sāye-i Ḫallāḳ Fārūḳ-ı emīn

441 İtdi ḫatm inṣāf u ʿadli anda Ḥaḳ
Vaḥyden aldı ferāsetle sebaḳ

D 7b 442 Ol k'aña ṭāhir didi Rabbü'l-enām
Pes muṭahhar oldı طاها dan tamām

443 Hā-yı طاها dur dilinde hāy u hū
Ferruḫ ol kesdür k'ide ẕikrini ḫū

444 Ol k'ider evvel Ṣırāṭ üzre güẕer
Ḳavl-i Peyġamber budur k'oldur ʿÖmer

445 Ol geyer cennetde evvel ḫilʿat ol
Ḥaḳ ḥużūrında zehī ḥürmetlü ḳul

446 Ḳodı evvel çün elin elinde Ḥaḳ
İltür āḫir olduġı ḫoş yire Ḥaḳ

447 Kār-ı dīne ʿadlidür encām ḫoş
Bī-ḳarār olanlara ārām ḫoş

448 Olısar cennetde her bir cemʿe şemʿ
Sāyesüz ḫoş nūrdur bu şemʿ-i cemʿ

449 Nūrdan şemʿüñ çün olmaz sāyesi
Dutdı kevni nūrdan pīrāyesi

450 Nūr-ı maḥż idi çün ol şemʿ-i ʿaẓīm
Sāyesin görmedi Şeyṭān-ı recīm

---

441 vaḥyden : vaḥyiden D / sebaḳ : sebuḳ D

442, 443 Taha Suresi, 1. ayet; Hurûf-ı mukattaʿadandır. İlâhî şifredir.

445 zehī : zihī D

451 Gölgesinden ḳaçar idi dīvler
İdebilmezlerdi aña rīvler

452 Dirdi Ḥaḳ söz her ne söylerse dili
Pāk idi kiẕb ü riyādan ol velī

453 Ḳıl yarardı eylese ger ḳīl ü ḳāl
Ehl-i ṭuġyāna virürdi infiʿāl

454 ʿIşḳ odına yaḳar idi cān u baş
Sūzişin itmezdi hergiz ḫalḳa fāş

455 Yaḳdı çün pervāne gibi bāl ü per
Didi Aḥmed şemʿ-i cennetdür ʿÖmer

(11)

MENĀḲIB-I EMĪRİ'L-MÜ'MİNĪN ʿOŞMĀN BİN ʿAFFĀN RAḌİ'YA'LLĀHU ʿANH

D 8a

456 İki nūruñ ṣāḥibi ʿOşmāndur
Nūr-ı muṭlaḳ menbaʿ-ı īmāndur

457 Ol ki genc-i maʿden-i ʿirfāndur
Şerʿde ʿOşmān bin ʿAffāndur

458 Dutdı īmān rāyeti rifʿat neden
Ol Emīri'l-Müʿminīn ʿOşmāndan

459 İrdi revnāk ʿarṣa-i kevneyne tā
Nūr-ı ẕe'n-nūreynile buldı żıyā

460 Ol durur baḥr-i saḫā kān-ı ḥayā
Didi Aḥmed Yūsuf-ı ṣānī aña

---

452 idi : idüp H,D
457 Şerʿde : Şerʿide D

461 Ḥaḳḳ-ı ذاالقربا ya ol virdi şeref
Anlaruñçün nefsini ḳıldı telef

462 Kesdiler başın yudı ḳanla tenin
Ḥaḳ yolında ḳodı cān u gerdenin

463 ʿĀlem içre nefʿ ü perhīz ü hüner
Çoġ idi ʿahdinde az idi żarar

464 Seyyidü'l- kevneyn didi ber-felek
Utanur ʿOṣmān ḥayāsından melek

465 Didi Peyġamber bilüñ yevme'l-ḥisāb
Dilemez Ḥaḳ k'ide ʿOṣmāna ʿitāb

466 Vaḳt-i beyʿat çün degüldi ḥāżır ol
Oldı eline bedel dest-i Resūl

467 Ḥāżırūn n'olaydı didi yek-be-yek
Ġāyib olsaḳ biz de ẕe'n-nūreyn tek

(12)

MENĀḲIB-I EMĪRİ'L-MÜ'MİNĪN ʿALİYYİBNİ EBĪ ṬĀLİB RAḌİ'YA'LLĀHU ʿANH

468 Ḳāf-ı ḥilm ü baḥr-i cūd ehl-i saḫā
Māh-ı dīn mihr-i yaḳīn ü pīşüvā

469 Maḫzen-i ʿilm ü edeb genc-i vefā
Reh-nümā vü ibn-i ʿamm-i Muṣṭafā

D 8b 470 Sāḳī-i Kevṣer imām-ı şerʿ ü dīn
Pārsā şīr-i Ḫudā bedr-i zemīn

---

461 Rûm Suresi, 38. ayet : "Akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Allah'ın yüzünü isteyenler için bu, daha hayırlıdır ve onlar başarıya erenlerdir."

471 Ṣāḥib-esrār-ı سلونی dür ʿAlī
Müctebā vü Murtażādur ol velī

472 Muḳtedā-yı atḳıyā cüft-i Betūl
Müftī-i her-ʿilm dāmād-ı Resūl

473 Reh-ber-i rāh-ı hüdā-yı Ḥaḳdur ol
Şerʿde ʿallāme-i muṭlaḳdur ol

474 Ḥaḳ ġuyūbından çün ol bir ġaybdur
ʿAḳl ʿilminde anuñ bī-reybdür

475 Ger dem-i ʿĪsīden oldı zinde kes
Ol bitürdi bir kesük el bir nefes

476 Kāʿbede ol şīr-pāzū pāk-ten
Oldı Peyġamber öñinde büt-şiken

477- Levḥ-i ḳalbindeydi ẓāhir naḳş-ı ġayb
Ol yed-i beyżāda yoḳdı hīç ʿayb

478 Ger yed-i beyżā degülmişs'aña yār
Ṣābit olmazdı elinde Zü'l-fiḳār

479 Kendü kārından iderdi gāh cūş
Gāh çāha dirdi sırr idüp ḫurūş

480 Yaḳdı nār-ı ʿışḳa yürekle ciger
Bulmadı ʿālemde bir hem-dem bir er

(13)

DER-ẒEMM-İ MUTAʿ AṢṢIBĀN BE-YĀRĀN-I MUṢṬAFĀ ʿALEYHİ'S-SELĀM GŪYED

481 Gel berüye iy taʿaṣṣub eyleyen
Baʿża buġż u baʿżına ḥubb eyleyen

---

471 "Arştan aşağıda ne varsa sorun benden" hadisinin Arapça lafzıdır.
473 Şerʿde : Şerʿide D
474 ʿaḳl : ʿaḳıl B

482 Lāf ursın çünki ʿaḳl idrākden
Bu taʿaṣṣub pes nedür iy rāh-zen

H,B 6b 483 Yoḳ ḫilāfetde çü meyl iy bī-ḫaber
Meyl ide mi aña Bū-Bekr ü ʿÖmer

D 9a 484 Meyl itse ger ol iki muḳtedā
İdeler oġullarını pīşüvā

485 Gitmediyse ḥaḳ yola bu iki er
Ġayra vācibd'oları menʿ ideler

486 Eylemediler çün ol menʿi edā
Terk-i vācib ḳatlarındaymış revā

487 Pes çü menʿ itmedi aṣḥāb-ı kibār
Cümlesi tekẕībin eyle iḫtiyār

488 Her k'ide tekẕīb-i aṣḥāb-ı Nebī
İʿtiḳād itmez ḥadīṣe ol ġabī

489 Eyleyen tekẕīb-i aṣḥāb-ı Resūl
İtmedi Peyġāmberüñ ḳavlin ḳabūl

490 Didi her yārüm necimdür reh-nümūn
Hem zamānum ḳarnıdur ḫayru'l-ḳurūn

491 Oldı aṣḥābum bu ḫalḳuñ behteri
Aḳrabā vü dūstdārum mehteri

492 Çün eyülerdür senüñ ḳatuñda bed
Ḥaḳ-şināsī daʿvīsin ḳılma ebed

493 Çün nücūm aṣḥāb mehveşdür Resūl
İtmedi hergiz bular kiẕbi ḳabūl

494 Bu ḳaçan ola ki yārān-ı Resūl
İde nā-ḥaḳ merdi cānıla ḳabūl

495 Yā ḫalīfe-i peyember ideler
Rāst yoldan egri yola gideler

---

484 İdeler : İdelerdi H,B,D (vezin gereği "ideler" okunmuştur)

496 Çün degül ḥaḳ iḫtiyār-ı cümle yār
Cemʿ-i Ḳur'āna nedür pes iḫtiyār

497 Ḳıldugı aṣḥāb-ı Peygāmber ḳamu
Lāyıḳ u ḥaḳ idi ser-tā-ser ḳamu

498 Her ki aṣḥābuñ birin taʿyīb ider
Otuz üç biñ uluyı tekẕīb ider

D 9b 499 Kim diye maʿzūl bunlardan birin
Eylesün ḥāżır Cehennemde yirin

500 Fiʿl-i ḥaḳ her şeyde ḳılan ṣoñ u öñ
Dizinüñ bağında bağlar üştürüñ

501 Hīç nā-ḥaḳ işe bağlaya mı dil
Ehl-i Ḥaḳḳa ẓann-ı bāṭıl ḳılmagıl

502 Meyl cāyiz olsa Ṣıddīḳa eger
اقتلوه dimeyidi iy bī-ḫaber

503 Ẕerre varmışsa ʿÖmerde meyle yol
Ṭurre ile oğlın öldürmezdi ol

504 Lāzım-ı dergāh fārig cümleden
Merd-i reh Ṣıddīḳ idi bil böyle sen

505 Duḫter ü cān baş u māl iden nisār
Kimseye ẓulm itmez utan eyle ʿār

506 Ol ki menber üzre ṣaḳladı edeb
Ḫocası yirine varmaz bī-sebeb

507 Öñin ardın gözeden kes böyle hīç
İde mi nā-ḥaḳ yire söz ir ü giç

---

502 Ankebût Suresi, 24. ayet : "İbrâhim'in sözlerine milletinin cevabı sadece "O'nu öldürün yâhut yakın" demek oldu. Ama Allah onu ateşten kurtardı! Doğrusu bunda inanan kimseler için dersler vardır. / dimeyidi : dimeyeydi B

506 menber : minber B

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

508 Milk-i ʿadl olmışdı Fārūḳa vaṭan
Geh yapar kerpüç keserdi geh tiken

509 Şehri seyr iderdi dāyim ol ulu
ʿAdl iderdi gūşe gūşe mū-be-mū

510 Dāyimā iderdi ḫayr işe heves
Yidi loḳma yirdi her bir günde bes

511 Ṭuzıla sirke idi ḫ̆ānı anuñ
Ṣanma beytü'l-māl idi nānı anuñ

512 Uyḫu gelse yire ḳoyup ol seri
Yaṣduġıydı ṭora vü ḳum döşegi

513 ʿĀr itmeyüp çü saḳḳā ol ḫoca
Meşkile iltürdi şu eve gice

D 10a 514 Ṣubḥa dek her şeb o maḳbūl-i Resūl
Leşkerini uyımaz gözlerdi ol

515 Hem Ḥuẕeyfeye dir idi bā-vifāḳ
Sen ʿÖmerde hīç görür misin nifāḳ

516 Ḳanı ol kes kim görüp ʿaybum baña
Yüzüme diye ider ulu ʿaṭā

517 Ger ḫilāfetde ḫaṭāya dutsa yol
Onyedi men delḳi çeke miydi ol

518 Virmedi el çün ne cāme ne gilīm
Eskisine dikdi on pāre edīm

519 Ol ki böyle şehlaḳ ide leşkere
Mümkin olmaz kim ide meyl efsere

520 Ḫışt u gil kim çekdi çoḳ ol pāk-ten
Ṣanma bāṭıl yire bu saḫtīyi sen

521 Ger ḫilāfet ārzūsından hevā
Olsa göñlinde olaydı pādişā

---

519 şehlaḳ : şehlıḳ B

522 Nāmı münkirler diyārını ʿaceb
Küfrden ḳıldı tehī ʿahdinde hep

523 Ger bunuñçünse taʿaṣṣub var sen
Yüri bī-inṣāf öl bu ḳahrden

524 Ölmedi ol zehrden ḳahrı seni
Günde biñ kez öldürür zehri seni

525 İy ḫilāfetde olan nā-ḥaḳ-şinās
Beglügüñe eyleme anı ḳıyās

526 Ger ḫilāfet virs'olardan ġayra yol
Her zamān yüz āfete uġrardı ol

527 İrse ger bu ḫocalaḳ saña başa
Ġamdan urayduñ başuñ ṭaşdan ṭaşa

528 Tā ki cāndur tende āsān şanma sen
ʿUhde-i ḫalḳı ala boynına ten

(14)

D 10b

ḤİKĀYET-İ ʿÖMERİ'BNİ'L -ḪAṬṬĀB BĀ-ÜVEYS-İ ḲARENĪ

529 Çün ʿÖmer geldi Üveyse lā-cerem
Didi ben terk-i ḫilāfet iderem

530 Ger ḫilāfet ṣatılur olsayıdı
Anı bir dīnāra vireydüm didi

531 Çün ʿÖmer sözin Üveys işitdi ḫoş
Didi terk eyle vü ol fāriġ ḫamūş

H,B 7a

532 Her ne olsa rāhdan at bī-elem
Var anı dergāha iltür yime ġam

533 Geçmek istedi ḫilāfetden emīr
Eyledi ol vaḳt pes yārān nefīr

---

527 ḫocalaḳ : ḫ͡ācelaḳ H ; ḫocalıḳ D
ʿÖmeri'bni'l : ʿÖmeri'bnü'l B / Ḳarenī : Ḳarnī D

534 Cümle didiler ki iy ʿabd-i Aḥad
Eyleme ser-geşte bu ḫalḳı meded

535 Gerdenüñde ʿuhde-i Ṣıddīḳdür
Bu güẕāfın iş degül taḥḳīḳdür

536 Buyruġından çekesin ger baş u cān
Bū-Bekir rencīde-cān olur hemān

537 Çün ʿÖmer işitdi işbu ḥücceti
Pes müşeyyed oldı kārında ḳatı

(15)

ḤİKĀYET DER-EVṢĀF-I ʿALĪ

538 Çünki bir bed-baḫt u bed-ḫū[y u] bī-raḥm
Nā-gehānī Murtażaya urdı zaḫm

539 Murtażāya şerbet itmişler idi
Murtażā ḳanum döken ḳanı didi

540 Didi virüñ şerbeti evvel aña
K'ol zaḫam-zen ola tā hem-reh baña

541 Virdiler şerbet didi itmeñ [ki] ḳahr
Kim benüm ḳatlüme Ḥaydar virdi zehr

D 11a 542 Murtażā didi Ḫudā ḥaḳḳı içün
Ger bu şerbetden içeyidi bugün

543 Cennetü'l-me'vāya ansuz bir ḳadem
Başmayaydum Ḥaḳḳa varıldugı dem

544 Murtażāyı ḳatl idenle bī-sebeb
Cennete gire diler Ḥaydar ʿaceb

545 Düşmene böyle çü şefḳat eyler ol
N'eyler aña k'ola Ṣıddīḳ-i Resūl

538 zaḫm : zaḥm D

546 Düşmenini böyle ḳayıran kişi
N'olısar Yār-ı ʿAtīḳine işi

547 Gelmeye ʿālemde Allāh ḥaḳḳıçün
Dūst Ṣıddīḳa ʿAlī gibi bugün

548 Niçe bir dirsin ʿAlī maẓlūmdur
Hem ḫilāfetden daḫı maḥrūmdur

549 Şīr-i Ḥaḳdur Murtażā-yı nāmver
Ẓulm idemez şīre kimse iy piser

(16)

ḤİKĀYET

550 Yolda bir yire gelüp indi Resūl
Leşkere çehden ṣu virüñ didi ol

551 Vardı geldi bir kişi idüp şitāb
Çāh pür-ḫūndur didi hīç yoḳdur āb

552 Didi kendü kārı derdinden ʿAlī
Çāha esrārını söyledi velī

553 Çün işitdi çāh tābı ḳalmadı
İçi pür-ḫūn oldı ābı ḳalmadı

554 Ol ki var cānında anuñ böyle cūş
Eylemez bir şaḫṣa kīniyle ḫurūş

555 Böyle ḫoş ṣāfī olan āyīnede
Mūra gerd-i kīne ḳomaz sīnede

D 11b 556 Ḳaynadur baġruñ taʿaṣṣub āteşi
Murtażāda isteme sen bu işi

557 Ġarḳ-ı baḥr-i Ḥaḳ idi ol Ḥaḳ-şinās
Eyleme sen kendüñe anı ḳıyās

558 Murtażā müstaġraḳ-ı envārdur
Her ḫıyānetden hem ol bīzārdur

559 Olsa sinüñ gibi pür-kīne peleng
Ḳılayıdı Muṣṭafā ḫayliyle ceng

560 Senden ol merdānelikdeydi yüce
İtmedi Ṣıddīḳla ceng ol ḫoca

561 Çünki Ṣıddīḳ idi nā-ḥaḳ yirde hep
Ḥaḳḳı vācibdür ʿAlī itmek ṭaleb

562 Ḥaydar öñinde çü ümmü'l- mü'minīn
Leşkeri degüldi ber- minvāl-i dīn

563 Gördi kīn ü cengdür leşkerde şefʿ
Eyledi tek durmayup zūrıla defʿ

564 Bil ḳızıyla cenge ḳādir şīr-çeng
Bilür atasıyla da itmege ceng

565 Sen ʿAlīden nesne bilmezsin yaḳīn
ʿAyn u Yā vü Lām bilürsin hemīn

566 Seni bir ʿışḳ eylemişdür bī-ḳarār
Nūr-ı ʿışḳ-ı maḥżdur ol üstüvār

(17)

ḤİKĀYET

567 Biri aṣḥābuñ ger olsa küşte hem
Ḥaydar anuñçün çekerdi hemm ü ġam

568 Kim niçün küşt'olmadum ben daḫı tīz
Ḫordur çeşmümde bu cān-ı ʿazīz

569 Ḫoca dirdi olmadı hīç nesne fevt
Senüñiçün daḫı vardur ivme mevt

---

561 vācibdür : vācibdi H
564 çeng : ceng D

(18)

ḤİKĀYET

D 12a

570 Yidi bir yirde meger bir gün Bilāl
Bī-güneh yüz ḳamçı ol cismi nihāl

571 Çūb ḍarbından revān ḳan bī-meded
Dili durmaz söyler eydür yā Aḥad

572 Bir tiken nā-geh ayaġuñ ḳılsa pīç
Ḥubb ü buġż ol yolda ḳalmaz sende hīç

573 Şol tiken zaḫmından olan mübtelā
Buġżen ol ḳavme dimek sözdür ḫaṭā

574 Oldılar ḫoş yār anlar böyle sen
Niçeye dek ḳoyasın ḥayretde ten

575 Büt-perestān buldı dilüñden ḫalāṣ
N'oldı ḳurtulmaz dilüñden ḳavm-i ḫāṣ

576 Uzadup tīġ-i zebān aṣḥāba sen
Yara urduñ ṣanma pāk eyle dehen

577 Nāmeñi küstāḫlaḳ itdi siyāh
Yüzüñ aġ olsun olursañ ʿöẕr-ḫ͡vāh

H,B 7b

578 Şerʿ meydānında çevgān-ı zebān
Bu saḫun ṭopına urma pehlevān

579 Ger ʿAlī durur ve ger Ṣıddīḳdür
Her biri ġarḳ-ı yem-i taḥḳīḳdür

(19)

ḤİKĀYET-İ ʿALĪ RAḌİ'Y-ALLĀHU ʿANH

580 Getdi peyġāmber çü ġāra iy velī
Yatdı ol gice firāşında ʿAlī

---

577 küstāḫlaḳ : küstāḫlıḳ D

581 Kendü cānın Murtażā ḳıldı niṯār
Tā ḳala cān-ı Resūl-i Kirdigār

582 Bū-Bekir Ṣıddīḳ k'oldı yār-ı ġār
Cān fidā itmekiçün olmışdı yār

583 Ḫocanuñ bāb-ı penāhında revān
Oldılar ikisi daḫı cān-fişān

D 12b 584 Sen ta'aṣṣub ḳıl olar merdānevār
Her biri cān itdi cānāna niṯār

585 Ger anı sev ger bunı iy merd-i kār
Sende ne anuñ ne bunuñ derdi var

586 Ḫıdmetinde olsañ anuñ yā bunuñ
Yā bunuñ sözin dutarduñ yā anuñ

587 Sen de dut yā cān-fişānlaḳ pīşesin
Epsem ol ref' it yā buġż endīşesin

588 Sen 'Alī Bū-Bekri bilmişsin hemīn
'Aḳl u cān u Ḥaḳḳı bilmedüñ yaḳīn

589 Aġzuña mühr ur öküşdür vāḳı'a
Ṣāliṯ ol bu ikiye çün Rābi'a

(20)

ḤİKĀYET -İ RĀBİ'A ḪĀTŪN

590 Bir zen idi ol yüz erce nāmdār
Derdi bir āteşdi içinde yanar

591 Külḫen-i 'ışḳ içre ḥarḳ olmışdı ol
Nūr-ı Ḥaḳ baḥrinde ġarḳ olmışdı ol

592 Nūra müstaġraḳ olup olmışdı ḫāṣ
Her fużūlīden de bulmışdı ḫalāṣ

---

586 Ḫıdmetinde : Ḫizmetinde H,B
587 cān-fişānlaḳ : cān-fişānlıḳ B,D
Ḥikāyet-i : Ḥikāyet D

593 Biri didi aña iy ṣāḥib-naẓar
Bize yārān-ı nebīden vir ḫaber

594 Didi Ḥaḳdan çıḳmadum başa henūz
Ne mecālüm var diyem yārāna söz

595 Ḳılmasam ger cān u dil güm Ḥaḳda pes
Oladı pervā-yı merdüm bir nefes

596 Secdegāh-ı rehde ṣanmañ bende var
Gözlerümde şek ola ḳulluḳda ḫār

597 Oldı çeşmümden zemīne ḫūn revān
Āgehüm yoḳ kendü ḳanumdan bir ān

D 13a 598 Böyle dertden olmayan yürek tehī
Merd ü zen derdinden olmaz āgehī

599 Olalı ben olmadum çün Ḥaḳ-şinās
Ġayrı ḳaçan añlayam idüp ḳıyās

600 Ol tevellā vü teberrādan baʿīd
Ḫāk-i rāh ol tā bulasın ḳadr-i ʿıyd

601 Ḫākden söyle bir avuç ḫāksin
Cümlesin pākīze bil çün pāksin

(21)

DER-FAŻĪLET-İ ÜMMET-İ MUḤAMMED VE ẔEMM-İ TAʿAṢṢUB

602 Didi Ṣāḥib-şerʿ ü Faḫr-ı enbiyā
Ümmetüm ışmarla baña iy Ḫudā

603 Bilmesün tā ümmetüm cürmini kes
Olmasunlar muṭṭaliʿ hīç bir nefes

604 Ḥaḳ Teʿālā didi iy nūr-ı cihān
Saña maʿlūm olsa cürm-i bī-kerān

605 Ṭāḳatüñ olmayup aña iy seḫī
Şermden olayıduñ penhān daḫı

606 ʿĀişe kim sever idüñ cāndan
Aña ṭoyduñ bir ḳuru bühtāndan

607 Diñleyüp sen ehl-i ifk aḳvālini
Anasına virdüñ oġulbalını

608 Döndüñ andan kim anuñ hīç cürmi yoḳ
Var günehkār ümmetüñ içinde çoḳ

609 Ṭāḳatüñ bu çoḳ günāha çünki yoḳ
Ümmetüñi sen baña ışmarla çoḳ

610 Sen dilersin kim cihānda bir nefes
Ümmetüñ ṣuçını hīç bilmeye kes

611 Yā Muḥammed ben dilerin kim yarın
Sen daḫı hīç bilmeyesin ṣuçların

D 13b 612 Baş ayaġuñ çıḳ aradan dut kenār
Ümmetüñ n'eyler bilür Perverdigār

613 Ümmet işi kār-ı Aḥmed çün degül
Sen bu iş ḥükmine pes dutma göñül

614 İmdi sen ḥükm itme kūtāh it zebān
Geç taʿaṣṣubdan bu dem pāk it dehān

615 Anlar işin işleyüben sen daḫı
Yoluña saġ u selāmet get aḫı

616 Rāh-ı ṣadḳa baş ḳadem Ṣıddīḳveş
Yā ʿÖmer gibi ʿadel ḳıl yüri ḫeş

617 Yā ḥayāda ol çü ʿOṣmān-ı ḥalīm
Yā ʿAlīveş kān-ı cūd ol hem ʿalīm

618 Dut nefes gel pendümi eyle ḳabūl
Baş ayaḳ aç başuñ uşda toġru yol

---

608 günehkār : günehgā H

616 ṣıdḳa : ṣadḳa H,B // ʿadel : ʿadl D / ḫeş : ḫoş D

619 Ger degülseñ ṣıdḳ eri vü Ḥaydarī
ʿAvratısın nefsüñ olmaduñ eri

620 Ḳatl-i nefs-i kāfir eyle mü'min ol
Öldürüp nefsüñ belādan eymin ol

621 İy perīşān dil fużūlī eyleme
ʿAḳluñı cemʿ it cehūlī eyleme

622 Şerʿ hīç tenhā sözi itmez ḳabūl
Yoḳdur aṣḥāba dil uzatmaġa yol

623 Yā İlāhī ol fużūlī bende yoḳ
Gerçi var ġayrı günāhum çoḳ çoḳ

624 Eyleme ehl-i taʿaṣṣubdan beni
Sevdür aṣḥābı Resūli hem Seni

H,B 8a 625 Cümle yārān ḫāk-i pāyıdur tenüm
Cānumı pāk it taʿaṣṣubdan benüm

(22)

ĀĠĀZ-I DĀSİTĀN

D 14a 626 İy hidāyet Hüdhüdi gel merḥabā
Pīşüvā vü peyk-i hādī-i hüdā

627 İy Sabā ser-ḥaddini seyrān iden
Yel gibi taḫt -ı Süleymānla giden

628 İy Süleymānıla iden güft ü gū
Ṭurre-i Belḳīsı gören mū-be-mū

629 İy şeker lebden viren şīrīn suḫen
Mürde cān bulsun ḥayāt açġıl dehen

---

619 ʿavratısın : ʿavratsın D
625 ḫāk-i pāyıdur : ḫāk-pāyıdur D
627 taḫt : taḥt D

630 İy bugün tāc-ı tefāḫürle gelen
Cümle esrār-ı Süleymānı bilen

631 Bend-i dīv it aç zindān ḳapusın
Ḳaṣra gir seyr it Süleymān ṭapusın

632 Ḥabs-i zindān eyledükde dīvi zār
Tur Süleymānıla şādırvāna var

633 Gel gel iy Mūsīçe-i Mūsā-vaḳār
Maʿrifetden söyle mūsīḳārvār

634 Her nefes kim ide mūsīḳī-şinās
Ḳılur enfās-ı nefīsüñe ḳıyās

635 Gördüñ ırakdan çü Mūsī nūr-ı nār
Lāyıḳ ol Mūsīçe-i Ṭūr eyle zār

636 Ḫūy-ı Firʿavn-i behīmīden ḫalāṣ
Bulup ol Ṭūr üzre leḫḫān murġ-ı ḫāṣ

637 Bī-zebāndan işidüp söz bī-ḥurūf
Aña bī-gūş u ʿaḳal bul sen vuḳūf

638 Gel berü iy Ṭūṭī-i Sidre-nişīn
Ḥulle gey kim ṭavḳı olsun āteşīn

639 Sebz-ḥulle ḫilʿat-i Firdevsdür
Ṭavḳ-ı āteş dūzaḫī bir ḳavsdür

640 Ḳurtılan Nemrūd elinden çün Ḫalīl
Olur āteş aña gülzār-ı celīl

D 14b 641 Ṭaşa ur Nemrūd başın çün ḳalem
Baş Ḫalīlu'llāhveş nāra ḳadem

642 Vaḥşet-i Nemrūddan olduñ çü pāk
Ṭavḳ-ı nārī ḥulle geyseñ pes ne bāk

---

635 nūr-ı nār : nūr-ı vaḳār D
637 ʿaḳal : ʿaḳl D
639 Firdevsdür : Firdevsidür D // ḳavsdür : ḳavsidür D

643 Gel berü iy Keklik eyle ḫoş ḫırām
Kūh-ı ʿirfānda reviş eyle müdām

644 Kendü ṭaġuñda başuñ ṭāḳa çıḳar
Fāḳa sengīni yarup nāḳa çıkar

645 Eyle ol reh şīvesine ḳahḳahā
Ḳıl der-i dār-ı Ḫudāda ḥalḳahā

646 Nāḳayı sālim göresin çün ʿayān
Süd ʿasel ırmaġını bul pes revān

647 Düşse iş ḳaldur yola sür nāḳayı
Maʿrifet rāhında gez her yaḳayı

648 Gel berü iy Şāh-bāz-ı tīz-bīn
Niçe bir tündī vü tīre ḫışm u kīn

649 Pāña baġla nāme-i ʿışḳ-ı ezel
Nāme bendin daḫı açma lem-Yezel

650 ʿAḳl-ı māder-zādı cāna eyle yār
Bir göresin tā ezel ebed ne var

651 Çār tabʿuñ aġacın ṣı merdvār
Ġār-ı vaḥdet kūşesinde ḳıl ḳarār

652 Ġār içre bulasın çünkim şebāt
Yār-ı ġāruñ ola Faḫr-ı kāyināt

653 Gel gel iy Dürrāc-ı miʿrāc-ı berīn
Ḫulle gey başuña al tāc-ı zerīn

654 Ṭāyir-i bāġ-ı ezel murġ-ı elest
Āşiyānuñ Ṭūbā iken olma pest

655 Çün işitdüñ ʿışḳ elestin cāndan
Ol belāsından bu nefsüñ dūr sen

D 15a 656 Çün hevā-yı nefsdür dām-ı belā
Murġ dāma düşse olur mübtelā

---

653 berīn : bīn D

657 Çün ḫar-ı ʿĪsī oda yaḳ cānı sen
ʿĪsīveş cān ol ser-ā-ser nūr-ten

658 Murġ-ı cāna iş ḳayır yaḳ ol ḫarı
Tā ki Rūḥu'llāhı göresin diri

659 Gel berü iy Bülbül-i gülzār-ı ʿışḳ
Söyle sūz ü derdile güftār-ı ʿışḳ

660 İñle derd-i ʿışḳıla Dāvūdvār
Her nefes olsun saña yüz cān niṣār

661 Ṣavt-ı rūḥ-efzā vü Dāvūdī-nefes
Virüp al ʿışḳ ehlinüñ gönlini bes

662 Nefse peyvend olma k'oldur rāh-zen
Laḥn-ı ḥalḳuñ reh-nümā ḳıl ḫalḳa sen

663 Şiddet itme eyleyüp cāna hücūm
Nefs pūlādın çü Dāvūd eyle mūm

664 Ger ḳılasın āhenüñ çün mūm nerm
Olasın Dāvūdveş ʿışḳ içre germ

665 Gel gel iy Ṭāvūs-ı Firdevs-i berīn
Eyleyüp cevlān vir āvāz-ı ḥazīn

666 İy sekiz ḳapulu cennet murġı hā
Yaḳdı seni yedi başlu ejdehā

667 Saña çün yār oldı bu mār-ı denī
Eyledi bīrūn cennetden seni

668 Bağladı Sidre vü Ṭūbā rāhını
Açdı zindān-ı tabiʿat çāhını

669 Ḳılmayınca sen helāk ol ejderi
Olımazsın sen bu esrāruñ eri

670 Bulasın bu mārdan ger sen ḫalāṣ
Ādemile olasın cennetde ḫāṣ

D 15b 671 Gel berü iy Süglün iy raʿnā Tezerv
İy nihāl-i gerdeni çün ṣāḫ-ı serv

672 Dūr-bīnsin cānda bul ʿışḳ eşmesin
Ġarḳ-ı baḥr-i nūr gör dil çeşmesin

673 İy ḳalan ẓulmet çehi içre esīr
Ḥırṣ u şehvetle ḳılan baṭnını sīr

H,B 8b 674 Bu ḳarañu çāhdan ḳurtar özüñ
ʿArş-ı rūḥānīye çıḳ seyr it yüzüñ

675 Ḳıl çü Yūsuf terk-i zindān terk-i çāh
Mışr-ı ʿizzetde k'olasın pādişāh

676 Ger bu milke olasın sen pādişā
Yūsuf-ı Ṣıddīḳ ola hem-dem saña

677 Gel berü iy Ḳumrī-i nāzük-laḳab
Şād getdüñ teng-dil geldüñ ʿaceb

678 Żīḳ u ḥabse uġraduñ Ẕü'n-Nūnveş
Anuñiçün teng-dilsin nite ṭaş

679 Māhī-i nefsüñ olan ser-geştesi
Ḳıl ḥaẕer tā olmayasın küştesi

680 Māhī-i bed-ḫ͡ūāhdur kes başını
Göresin kevneynüñ için daşını

681 Māhī-i nefsüñden olsañ ger ḫalāṣ
Olasın Yūnusa mūnis yār-ı ḫāṣ

682 Gel berü iy Ügeyik eyle sipās
Başuña saçsun cevāhir yedi ṭas

683 Var çü boynuñda vefā ṭavḳı ṣaḥīḥ
Bī-vefāyī ḳılma kim olur ḳabīḥ

684 Varlıġuñdan olsa ger bir yirde ḳıl
Bī-vefā direm hemīşe saña bil

---

676 pādişā : pādişāh D
677 getdüñ : gitdüñ H,D
681 mūnis : mūnis-i D

685 Ger girüp çıḳa bu varlıḳdan revān
Bula ḫoş yol ʿaḳldan maʿnīye cān

D 16a 686 Rāh-ı maʿnīye ḫıred bulsa necāt
Vire Ḫıżr ol reh-reve āb-ı ḥayāt

687 Gel berü iy Bāz ḫoş pervāz iden
Ser-nügūn yire göge ser-keş giden

688 Baş çekme çünki ḳalduñ ser-nügūn
Ḳo tenüñi çünki ḳalduñ ġarḳ-ı ḫūn

689 Bağlayup dünyā ipine gerdenüñ
Eyledüñ mehcūr ʿuḳbādan tenüñ

690 Pes geçüp dünyā vü ʿuḳbīden de sen
Börküñi başdan gey iy minḳār-zen

691 Çün giçe kevneynden rāyuñ senüñ
Dest-i Ẕü'l-Ḳarneyn ola cāyuñ senüñ

692 Gel berü iy Murġ-ı zerrīn-perr ü bāl
Kār-ı rehde germ ol āteş miṣāl

693 Āferīnişden ne varsa cism ü ten
Yaḳ öñüñe geleni sūzuñla sen

694 Yaḳsañ öñüñe geleni bilmiş ol
Saña Ḥaḳdan nüzl ide dāyim nüzūl

695 Vāḳıf-ı esrār-ı Ḥaḳ olsa özüñ
Vaḳf-ı kār-ı Ḥaḳḳ ḳıl göñlüñ gözüñ

696 Ḥaḳ işinde ç'olasın merd-i tamām
Sen gidüp Ḥaḳ ḳala ancaḳ ve's-selām

---

685 ʿaḳldan : ʿaḳaldan H,B
687 ser-nügūn : ser-nigūn D
688 ser-nügūn : ser-nigūn D

(23)

CEM‘ ŞODEN-İ MURĠĀN VE İTTİFĀḲ KERDEND BE-ṬALEB-İ PĀDİŞĀH

697 Cem‘ oldılar ṭuyūr-ı her-diyār
Her ne kim var idi penhān āşikār

698 Didiler her rūzigār u her zamān
Şāhdan ḫālī degül kevn ü mekān

699 Ḳanda bir iḳlīm var bī-pādişāh
Var bizüm ilde de şeh bī-iştibāh

D 16b 700 Vardur bizüm daḫı çün şāhumuz
Yoḳdur pes bundan ayruḳ rāhumuz

701 K’olavuz hem-püşt ḳılup ittifāḳ
İsteyevüz pādişāhī bā-vifāḳ

702 Hem-reh ü hem-sırr u hem-ser olavuz
Ol rehe gitmege reh-ber bulavuz

703 K’olmasa sulṭānı ger bir kişverüñ
Muntaẓım olmaz sipāhı ol yirüñ

704 Oldılar pervāneveş bir yire cem‘
Cüst ü cūy-ı şāhda nūrānī şem‘

(24)

ĀMEDEN-İ HÜDHÜD DER-PĪŞ-İ CEM‘

705 Geldi cem‘ e Hüdhüd-i āşüfte-ḥāl
Bī-ḳarār u muntaẓır ister viṣāl

706 Ḫoş ṭarīḳat ḥullesin geymiş laṭīf
Efseri tāc-ı ḥaḳīḳat gey şerīf

707 Eyü yavuzdan ḫaberdār olup ol
Tīz fehm irdi ki duta rāst yol

708 Didi iy murġān ḳılmañ hīç reyb
Kim benem ḥażret rehinde peyk-i ġayb

709 Ulu ḥażretden ḫaberdārum bu dem
Ṣāḥib-i esrār-ı fıṭrat muḫbirem

710 Ol ki minḳārında Bismi'llāhı var
Bu'd yoḳ ger ola ol esrārdār

711 Çekerem kendü ġamum yıllarca çoḳ
Kimsenüñ hergiz benümle işi yoḳ

712 Ḫalḳdan āzād oldum ben yaḳīn
Hem bu ḫalḳ āzāddur benden hemīn

713 Derd-i 'ışḳ-ı pādişāh meşġūliyem
Yoḳ sipāhī derdi sulṭān ḳulıyam

D 17a

714 Kendü vehmümdür bu sūz ü sāzlar
Bilürem çoḳ bundan artuḳ rāzlar

715 Bende çoḳ söz var Süleymāndan girev
Ḫayline oldum anuñçün pīş-rev

716 Milketinden ġāyib olan rūz u şeb
Ne ṣorar ne ḫod ḳılur anı ṭaleb

717 Ġāyib olsam ben çü andan bir zamān
Pes ṭalebkār ider eṭrāfa revān

718 Zīre hīç bensüz açalmaz bir nefes
Hüdhüde bu ḳadrdür 'ālemde bes

719 Nāmesin iltüp getürdüm yine uş
Perdede hem-rāzıyam öñinde ḫoş

720 Her ne server k'oldı maṭlūb-ı resūl
Yaraşur başına ursa tāc ol

---

709 ṣāhib-i : ṣāhib D
710 Bismi'llāh'ı : Bismi'llāhu H , Bismi'llāh B
718 açalmaz : açılmaz D

721 Ḫayrıla mezkūr-ı Ḥaḳ olan tenüñ
Ḳanġı murġ izi tozın görür anuñ

H,B 9a 722 Ayaġum yolda baş üzre ben raḥīl
Berr ü baḥri seyr itdüm niçe yıl

723 Ser-te-ser vādī vü ṭaġ u ṭaş u deşt
Eyledüm Ṭūfān zamānı kevni geşt

724 ʿArṣa-i dünyāyı ölçe ser-be-ser
Niçe yıl itdüm Süleymānla sefer

725 Bilürem ḫoş rāst reh şehden yaña
Līk ḳudret yoḳ gidem tenhā aña

726 Ger olasız siz bu dem hem-reh baña
Olasız dergāhda maḥrem baña

727 Teng-i ḫod-bīnlikden ḳurtılasız
Daḫı bī-dīnlikden ḳurtılasız

D 17b 728 Yolına cān oynadan tenden geçer
Cümle-i varın virür andan geçer

729 Cān-fişān idüp yola uruñ ḳadem
Başuñuz irgürüñ ol işige hem

730 Var bizüm sulṭānumuz ḫod bī-ḫilāf
Ṭaġ ardında ki oldur kūh-ı Ḳāf

731 Şāh-ı murġān adıdur Sī-murġ Şāh
Bize yaḳın ol biz andan dūr āh

732 Ol ḥarīm-i kibriyā ārāmıdur
Her dile ṣıġmayan anuñ nāmıdur

733 Mā-beyin ẓulmānī nūrānī seḥāb
Var andan bize yetmiş biñ ḥicāb

734 Ol ḥaremde bī-nihāyet perde var
Yüz degül bel ṣad hezārān der-hezār

---

733 Mā-beyin : Mā-beyn H,B,D (vezin gereği "mā-beyin" okunmuştur.)

735 Kimsenüñ kevneynde yoḳ zehresi
K'ola ẕāt-ı pādişehden behresi

736 Ġāyet ulu bir şeh-i muṭlaḳdur ol
Her kemāl ü ʿizze müstaġraḳdur ol

737 Başa gelmez kendüden ḳandaysa ol
Oldugı yire ʿaḳal bulmadı yol

738 Görmemege yoḳ ṣabar varmaġa rāh
Oldı yüz biñ kimse yolında tebāh

739 Vaṣfını hīç cāndan ġayr eylemez
Virmez ʿaḳl anda dil aġaz söylemez

740 N'añlasun andan bu ẕerre ḫāk çoḳ
ʿAḳla çün ser-māye-i idrāk yoḳ

741 Kim ṣıfātın göremez göz tīredür
Ḥayretinden ʿaḳl u cān hem-ḫīredür

742 Hīç bir dānā kemālin görmedi
Hīç bir bīnā cemālin görmedi

743 Āferīnişdür kemālinde kelāl
Dānişüñ pāyına uruldı düvāl

D 18a

744 Ol cemāl ü ol kemāle ʿilm ü ḥāl
Ḫalḳa ḥişşe oldı bir avuç ḫayāl

745 Başa iltür mi bu rāhı bir ḫayāl
Ḳalmayıcaḳ sen yol almaḳdur muḥāl

746 Zülfi çevgānı durur çün ḫāk-rūb
Oldı yüz biñ kelle bu meydānda ṭūb

747 Yolda vardur niçe baḥr u niçe ber
Yol uzundur ṣanma kūteh iy piser

748 Reh baʿīd ü baḥr ḫod ġāyet ʿamīḳ
Pes gerekdür ola merd ehl-i ṭarīḳ

---

737 ʿaḳal : ʿaḳl D

738 ṣabar : ṣabr H,B,D (vezin gereği "ṣabar" okunmuştur.)

749 Şöyle yüz virdi ki ḫayrān gidevüz
Bu yola giryān u ḫandān gidevüz

750 Ger nişānın bulavuz ḫoş yārdur
Yoḫsa ansuz bize dirlik ʿārdur

751 Ne yarar şol cān ki bī-cānān ola
Er midür cānānsuz kim cān ola

752 Ḫoş tamām merdüm gerek bu rāhda
K'ide cān-efşān ol dergāhda

753 El yuya cāndan gerek ol merdvār
İş eridür diye tā ḫalḳ-ı diyār

754 Ḥabbe degmez cān çün cānānsuz
Merd iseñ vir cānuñ olma ansuz

755 Ger olasın cān-fişān sen merdvār
Saña cānān eyleyiser cān-niṣār

(25)

ḤİKĀYET

756 Kâr-ı Sī-murġ evvelī bu iy ḫoca
Geçti Çīnden celve ide bir gice

757 Düşdi milk-i Çīn içre bir peri
Eyledi pür-şūr her bir kişveri

D 18b 758 Naḳş ol perden alupdur her kişi
Her gören ol naḳşı dutdı bir işi

759 Pes Nigāristān-ı Çīnd'ol perri gör
اطلبوا العلم ولو با لصّين idür

760 Olduġıçün perrinüñ naḳşı ʿayān
Ser-be-ser ġavġāyıla doldı cihān

---

759 "İlim Çinde bile olsa taleb ediniz." hadisidir.

761 Her ṣunuʿ āṣār-ı ferrinden durur
Ḳamu örnek naḳş-ı perrinden durur

762 Çün degül vaṣfında peydā baş ayaḳ
Söz deyimez bundan artuḳ dil dudaḳ

763 Her ki merd-i rāhdur sizden bu dem
Bu yola baş götürüp ursun ḳadem

764 Anda idi cümle ḳuşlar ne ki var
ʿİzzetindendi şehüñ hep bī-ḳarār

765 Şevḳi ḳuşlar cānına kār eyledi
Her biri bī-ṣabr olup zār eyledi

766 ʿAzm-i rāh idüp öñine geldiler
Dūst aña nefse düşmen oldılar

767 Līk yol uzaḳ sulṭān dūr idi
Fürḳatinden her biri rencūr idi

768 Her biriydi yolda ger yār-ı refīḳ
Līk her kes diledi ʿöẕr-i ṭarīḳ

(26)

MÜNĀẒARA-İ BÜLBÜL BĀ-HÜDHÜD DER-PİŞ-İ CEMʿ-İ MURĠĀN

769 Geldi Bülbül mest ü şeydā ḫoş-maḳāl
Zār u nālān ʿışḳda bulmuş kemāl

H,B 9b 770 Rāst ṣad maʿnī her āvāzında var
Zīr-i her-maʿnīde rāz-ı ṣad hezār

771 Ḳılup esrār-ı maʿānī bī-ʿayān
Urdı sözde ḳuşlara bend-i zebān

D 19a 772 Didi bendedür tamām esrār-ı ʿışḳ
Ḳıluram şeb-tā-seḥer tekrār-ı ʿışḳ

762 deyimez : diyemez D

773 Ḳanı bir rengīn edā Dāvūdvār
Kim Zebūr-ı ʿışḳda ola baña yār

774 Rāzı nāyuñ sırr-ı güftārum durur
Zīri çengüñ nāle vü zārum durur

775 Benden olur gülsitānlarda ḫurūş
Benden olur cān-ı ʿāşıḳlarda cūş

776 Ger ḳılam her ān bir āvāz ben
Her zamānda söylerem yüz rāz ben

777 ʿIşḳ zūr itdükçe cāna her zamān
Baḥr gibi cūşa gelür tende cān

778 Rāzum işiden eʿālī pest olur
Her ne deñlü ayıḳ ise mest olur

779 Bulmasam maḥrem eger sāl-i dirāz
Epsem olup dimezem kimseye rāz

780 İde maʿşūḳum çü eyyām-ı bahār
ʿĀleme müşki ḳoḫusını niṣār

781 Doldurur ʿıṭrı dimāġum hem dilüm
Ḥall ider rūşen cemāli müşkilüm

782 Gül ki nā-peydā ola gülzārdan
Bī-gümān bülbül ḳalur güftārdan

783 Her kişi bilmez benüm derdüm yaḳīn
Bülbülüñ rāzın bilen güldür hemīn

784 ʿIşḳ-ı gül deryāsına müstaġraḳam
Varlıġum mevcinde maḥv-ı muṭlaḳam

785 ʿIşḳ-ı gül sevdāsıdur başumda pes
Rūz u şeb ġavġāsıdur başumda pes

786 Bülbüli sevdā-yı gül aldı ḳatı
Bülbülüñ Sī-murġa yoḳdur ṭāḳati

D 19b

787 Çünki var yüz berg dildārum benüm
Ola mı bir berg pes yārüm benüm

788 Dil-keş olup her dem açılduḳda gül
Ol zamān baña gelür ġayra degül

789 Perde altından çü gül ide ẓuhūr
Ḫandesi ḳılur cihānı ġarḳ-ı nūr

790 Olmaz ol ben bülbüle her ṣubḥ u şām
Böyle ḫandān yüzlüden ḫālī olam

(27)

CEVĀB DĀDEN-İ HÜDHÜD BÜLBÜLRĀ

791 Didi Hüdhüd aña iy ṣūret-perest
ʿIşḳa raʿnāyıla min-baʿd urma dest

792 Gül yüzinde ʿışḳ ḳodı çoḳ tiken
İşci getdi ḳaldı bir iş bir de sen

793 Gül bugün çün bedr iken ṣāḥib-cemāl
Heftede gün yüzine irer zevāl

794 Ḫüsnine ṣunuñ k'irer āḫir zevāl
ʿĀḳıbet ʿāşıḳlara virür melāl

795 Ḫande-i gül ṣanma ḫoş kār ögredür
Gice gündüz nāle vü zār ögredür

796 ʿIşḳ-ı gülden geç ki gül her nev-bahār
Ol güler saña sen eyle aña ʿār

---

789 altından : altında H
792 getdi : gitdi D
795 Gice - : Gice vü D

(28)

ḤİKĀYET

797 Var idi bir şeh ḳızı çün māh idi
Rāh-ı ʿışḳında cihān güm-rāh idi

798 Nīm-ḫ̆āb idi vü çeşmi mest idi
Fitne bīdārīsine peyvest idi

799 Olduġıçün çeşm-i mesti nīm-ḫ̆āb
ʿĀlemi fitneyle ḳılmışdı ḫarāb

D 20a 800 Sīne ocaġında çün meh ḳaşı naʿl
Leblerinden ḫuşḳ-leb sīr-āb-laʿl

801 Ol güneş ruḫsārda ẕerre dehen
Olsa peydā maḥv olur ehl-i suḫen

802 Leblerinüñ leẕẕetin bilse şeker
Ḫacletinden eriyeydi ser-be-ser

803 Nā-gehān geçdi öñinden bir esīr
Gördi ol māhuñ yüzin çeşm-i faḳīr

804 Girde dutardı elinde ol esīr
Nānı etmekçide ḳalmışdı ḫamīr

805 Çünki ol meh yüzine ḳıldı naẓar
Gird'elinden düşdi ḳaldı ḫīre-ser

806 Ḳız öñinden geçdi āteş gibi tīz
Güldi ol lebler olup cüllāb-rīz

807 Ḫandede gördi anı çün ol gedā
Ġarḳ-ı ḫūn-ı eşk ü ḫāk itdi ḳażā

808 Vardı yaram cān yaram nānı ṣatun
Ḳalmadı iki yaramdan bir bütün

809 Bī-ḳarār oldı ḳarārı ḳalmadı
ʿAḳl u ṣabrı getdi varı ḳalmadı

810 Oldı miskīn ḫaste-cān u ḫaste-ten
Söyleyümez oldı sūz ü giryeden

811 Ol ḫayāl-i ḫandesinden cūyibār
Aḳıdurdı çeşmi çün ebr-i bahār

812 Ḳıṣṣa bu kim yidi yıl āşüfte-zār
İşiginde seglerine oldı yār

813 Ol ḳapuda cümle ḫıdmetkārlar
Vāḳıf oldılar bu ḥāle ser-te-ser

814 İttifaḳ itdi ḳamusı k'ola cemʿ
Ḳaṭʿ ideler gedā başın çü şemʿ

D 20b 815 Didi penhān ḳız gedāya bil ḥaḳīḳ
Yaraşur mı sen bana olmaḳ refīḳ

816 Hīç kimesne itmedi bu dürri süft
Tek otur kim olımazsın bana cüft

817 Ḳatlüñe ḳaṣd itdi ḳamu durma ḳaç
Daḫı gelme ḳapuma var gözüñ aç

H, B, 10-a- 818 Ol gedā didi ki ben ol gün yaḳīn
Seni gördüm el yudum cāndan hemīn

819 Bu benüm cānum gibi cān ṣad hezār
Yoluña ḳurbān olsun şehriyār

820 Çün benüm başum kesersin rāyigān
Bana niçün güldüñ idi ol zamān

821 Didi gördüm seni ġāyet bī-hüner
Güldüm anuñçün saña iy bī-ḫaber

822 Başuña yüzüñe gülmekdür revā
Gerçi kim yüzüñe gülmekdür ḫaṭā

---

809 getdi : gitdi D
813 ḫıdmetkārlar : ḫizmetkārlar H,B

823 Bunı diyüp ḳapdı cānın sīneden
Getdi cānān cān bile düşdi beden

824 Pes dehānı vü miyānıveş ḳamu
Hīç oldı ḳalmadı ne ol ne bu

(29)

MAḴĀLE-İ ŪLĀ ĀMEDEN-İ ṬŪṬĪ DER-PĪŞ-İ CEMʿ

825 Geldi Ṭūṭī-i şeker-efşān-zebān
Fastaḳī ḥulleyle ṭavḳı zer-nişān

826 Peşşe oldı bāşe ferrinden anuñ
Ḳamu sebzistān perrinden anuñ

827 Saçdı şekker ney-şeker minḳārdan
Cāna leẕẕet virdi ḫoş güftārdan

828 Açdı şekker-rīz olup dürc-i saḫun
Gül gibi söz gül-bünine virdi bün

D 21a 829 Didi kim ne ṭaş bağırludur şu kes
K'ide benüm gibiye demür ḳafes

830 Āb-ı Ḫıżr umar iken bu cān u ten
Bir demür zindānda ḳaldum vāy ben

831 Sebz-pūşem kim benem Ḫıżr-ı ṭuyūr
Ola k'içem āb-ı Ḫıżr idem ḥużūr

832 Döyemez Sī-murġa çün ṭaşum içüm
Ḫıżr şuyından virüñ pes bir içim

---

823 Getdi : Gitdi B

(30)

CEVĀB DĀDEN-İ HÜDHÜD

833 Didi Hüdhüd aña iy bī-devlet er
Er degüldür ḳomayan bu yolda ser

834 Şol nefes yarar benüm işüme cān
K'ola bir dem yāre lāyıḳ bir zamān

835 Cāndan sen āb-ı Ḫıżra dūstsın
Yüri maġzuñ yoḳ ḳuru bir postsın

836 Baḳmaġıl cānān yolında cāna sen
Cān-fişān ḳıl er gibi cānāna sen

(31)

TEMŞĪL DER-İN MAʿNĪ

837 Vardı bir dīvāne-i ḫoş muḥterem
Ḫıżr aña didi ki iy merd-i ḥarem

838 Fikr ider misin k'olasın baña yār
Didi yoḳdur baña sinüñle bu kār

839 Kim sen içdüñ niçe kez āb-ı ḥayāt
Tā ḳalasın zinde cān bulup ṣebāt

840 Ben derim kim terk-i cān idem aña
Kim bu cān cānānsuz dutmaz baḳā

841 Çünki cān ḥıfẓında ḳalduñ sen müdām
Ben rehinde cān-fişānem ṣubḥ u şām

D 21b 842 Ben çü murġān dāmdan yeg dūr olam
Dāne vü gendümi ḳoyam ve's-selām

(32)

MAḲĀLE-İ ṢĀNİYE ĀMEDEN-İ ṬĀVUS DER-PĪŞ-İ HÜDHÜD

843 Geldi Ṭāvūs-ı müzeyyen çün bahār
Ḫūb reng-ā-reng çün naḳş-ı Nigār

844 Cilveye āġāz idüp çün nev-ʿarūs
Ḳıldı cevlān nitekim ḳudsī ḫurūs

845 Ser-be-ser āyīne çün çeşm-i ḫurūs
Çarḫveş göz göz mücellā senderūs

846 Perrinüñ her reng-i naḳşı ṣad hezār
Her peri yüz cilvede çün zülf-i yār

847 Didi naḳşum ideli dest-i ḳadem
Düşdi Çīn naḳḳāşı keffinden ḳalem

848 Tā ki naḳşum bağladı naḳḳāş-ı ġayb
Ehl-i Çīn bir ḥarfüme bulmadı ʿayb

849 Gerçi oldum ḳuşlara ben Cebre'īl
Līk bir bed-kār benden geçdi bil

850 Hem-dem oldı baña bir mār-ı ḳabīḥ
Sürdi cennetden beni ḫor u fażīḥ

851 Taḫte-bend-i bālüm idüp pāyumı
Ḳıldılar ḫoş dilde ḫalvet cānumı

852 Ḳaṣdum oldur bu ḳarañu cāydan
Reh-nümāyıla gidem Firdevse ben

853 Degülem ol er ki sulṭāna irem
Faḫrdur baña ki derbāna irem

854 Bende yoḳ pervā-yı Sī-murġ iy Hümām
Baña Firdevs-i berīn yiter maḳām

855 Yoḳ benüm ʿālemde ol işüm aḫı
Kim behişte irgürem yolum daḫı

(33)

D 22a

CEVĀB DĀDEN-İ HÜDHÜD

856 Didi Hüdhüd iy yolın azmış ḥarīf
Her ki ister şeh serāyını laṭīf

857 Buña yigdür dir yaḳınlaḳ andan
Yeg serāy-ı ḥażret ol sulṭāndan

858 Nefs evidür cennet iderseñ ṭaleb
Cān evidür maḳṣad-ı ṣıdḳ ʿind-i Rabb

859 Bir baḥir yaratdı Ḫālıḳ bī-kerān
Ḳaṭredür andan ḳamu bāġ-ı cinān

860 Ḳaṭre olur şunda kim deryā olur
Her ki baḥrüñ ġayrıdur sevdā olur

861 Ulu deryā bulmaġa var çün sebeb
Pes neden bir şeb-nem idersin ṭaleb

862 Her ki söyleyübilür ḫurşīde rāz
Hīç olur mı ẕerreye ide niyāz

H,B 10b

863 Her ki küldür cüzvile ne işi var
Ol ki cāndur ʿużvıla ne işi var

864 Merd-i küll'iseñ müdām iy merd-i Ḥaḳ
İste kül kül ol işit kül külle baḳ

(34)

ḤİKĀYET

865 Didi üstādına şākirdi sebeb
N'oldı Ādem çıkdı cennetden ʿaceb

---

857 yaḳınlaḳ : yaḳınlıḳ H,B,D
858 ʿind-i : inde H,D
859 "baḥr" kelimesi vezin gereği "baḥir" okunmuştur.
864 İste : İşte B

866 Didi Ādem ẕī-ḳadar gevherdi ḫoş
İndi Firdevse pes oldı ḥulle-pūş

867 Didi Hātif virüp āvāz-ı bülend
Urdı cennet boynuña yüz dürlü bend

868 Her ki bizden ṭaşra ekvānda ki var
Nesneye baş indüre leyl ü nehār

D 22b 869 Bil zevāl irer hemīn bizden aña
Dūst eline ki tā el urmıya

870 Her ki bizden ṭaşradur kevneynde
ʿĀḳıbet baş virür ol mā-beynde

871 Bulınur cānān öñinde yir çoḳ
Līk cānānsuz yirüñ hīç ḳadri yoḳ

872 Her k'ola cānān ġayriyle diri
Ādemise daḫı ḫāk olsun yiri

873 Ehl-i cennet var nebīden ḫoş ḫaber
Yiyeler anda ṭaʿām evvel ciger

874 Ehl-i cennet ç'olmadılar rāzdār
Pes ciger eklin dutar başdan bular

(35)

MAḲĀLE-İ ṢĀLİŞE ʿÖẔR ĀVORDEN-İ BAṬ

875 Ḳaz geldi çıḳup āb-ı pākden
Yunmış arınmış ḳamu cāme vü ten

876 Arḳasında ḥulleveş nāzük libās
Urdı söz ḳaşına ol üstād esās

877 Didi virmez iki ʿālemde ḫaber
Kimse benden pāk-ten pākīze-ser

---

866 ẕī-ḳadar : ẕī-ḳadr H,D
867 bend : pend H

878 Bir yüzi yunmış benüm gibi ḳanı
Pāk ü ter tāze tenüm gibi ḳanı

879 İderem her laḥẓa ḫoş ġusl iy şerīf
Döşerem ṣu üzre seccādem laṭīf

880 Bencileyin duramaz āb üzre kes
Hīç yoḳdur şek kerāmātumda pes

881 Pāk rāyem ḳuşlar içre ʿābidem
Cāy u cāmem pāk murġ-ı zāhidem

882 Olımam hergiz cihānda ābsuz
Zād u yirüm ābdur buña ne söz

D 23a

883 Gerçi vardı dilde dünyāca ġamum
Yudum uş dilden ki ṣudur hem-demüm

884 Anda cüyumda aḳardı ṣu müdām
Pes ḳaçan bulam bu ḫuşkīde merām

885 Her dem ābıla çü iş düşdi baña
Ḳanda gidem ṣu içinden bir yaña

886 Her ne var ṣudan ḥayāt irer aña
Böyle kimdür kim ṣudan elin yuya

887 Ḳudretüm yoḳ irmege Sī-murġa āh
Pes niçe ḳaṭʿ eyleyem vādī vü rāh

888 Şol ki āb üstin maḳām itdi çü bād
Bula mı Sī-murġdan kām u murād

(36)

CEVĀB DĀDEN-İ HÜDHÜD

889 Didi Hüdhüd iy senüñ bir keff-i āb
Çevreñ alup virmiş āteş gibi tāb

890 Bu ʿaceb alup ṣu içre seni ḫ̆āb
Dökdi yüzüñ ṣuyını bir ḳaṭre āb

891 Āb yüzi yunmaduḳlara gerek
Teşne āba ḳanmaduḳlara gerek

892 Ḫūb yunmadıysa yüzüñ iste şu
Şuya ḳanmadıysa özüñ iste şu

893 Nefse uyma gel beni işit beni
Şuya iltür getürür şusuz seni

894 Niçeye dek āb-ı rūşenveş gelen
Yüzi yunmaduḳ yüzin görmek neden

(37)

HİKĀYET

895 Ḳıldı bir dīvāneden bir er su'āl
Ne bu iki kevn ne bunca ḫayāl

D 23b 896 Didi kevneyn kim görinür saña çoḳ
Ābdan bir ḳaṭredür ne var ne yoḳ

897 Ẓāhir oldı evvelā bir ḳaṭre şu
Bunca naḳş ol ḳaṭre şudandur ḳamu

898 Her ne naḳş olsa şu üzre çün ḥubāb
Ger demürdense olur āḫir ḫarāb

899 Yoḳ demürden saḫt hīç bir nesne ger
Oldı āb üzre bināsı çün ḥacer

900 Her kimüñ bünyādı kim bir ābdur
Ger yanar āteşse ol bir ḫ̆ābdur

901 Kim görüpdür kim ola şu pāyidār
Bir binā āb üzre olmaz üstüvār

---

892 yunmadıysa : yunmadısa D // ḳanmadıysa : ḳanmadısa D

(38)

MAḲĀLE-İ RĀBİʿA ʿÖZR ĀVORDEN-İ KEBK

902 Geldi Keklik şād u ḫurrem pür-reviş
Aġzı ḫūn urmış leb-i cānāna diş

903 Zinde cānı kūy-ı cānāndan gelür
Genc bulmış pür-güher kāndan gelür

904 Yüregi ṭaġınuñ idüp ʿaynı cūş
Yüzüni yumış ciger ḳanıyla ḫoş

905 Ḳana el urmış ayaḳ minḳār ḫūn
Cāme rengīn çün şafaḳ ruḫsār ḫūn

906 Geh çıḳar ṭaġ üzre iner ṭaşa gāh
Geh açar ṣaḥrāya reftāriyle[4] rāh

907 Didi maʿ dendür benüm seyrāngehüm
Ṭaġlar başı durur cevlāngehüm

H,B 11a 908 ʿIşḳ ne āteşle kim yaḳdı dilüm
Bu od oldı binüm ancaḳ ḥāṣılum

909 Ṭaşra bu oduñ şerārı ḳosa baş
Ḫūn ider baġrumı rīze rīze ṭaş

D 24a 910 Anı ḫod gördüñ çün od te'sīr ider
Sengi ḫūn u āheni taḳṭīr ider

911 Ṭaş u āteş arasında ḳalmışam
Dil müşevveş baḥr-i hemme ṭalmışam

912 Pür-ḥarāret ṭaş uvaġıdur ġıdām
Āteş-i ġamda yanar dil ṣubḥ ü şām

---

[1]KEBK : KEPK H,B,D
[2]904 ḳanıyla : ḳanıla D
[3]905 minḳār : minḳār-ı H,D
[4]906 reftāriyle : reftārile B,D
[5]908 binüm : benüm H,B
[6]911 müşevveş : müşevves D

913 Luṭf idüp yārān diñ aṣḥābuma
Ḳamu baḳsunlar bu ḫurd u ḫābuma

914 Ben sebüksār aġar uyḫuda gözüm
Ol cemāle baḳmaġa yoḳdur yüzüm

915 Şol ki ṭaş üzre yatur hem yir demür
Ceng ider anuñla çeyneyen kömür

916 Ḳaldı ʿışkuñ gevheri ç'ol kūhda
Dil bu saḫtla oldı yüz enbūhda

917 Kim güherden ġayrın idinürse dūst
Maġzı ol olur anuñ gitdükde pūst

918 Dut gevher milkini sen cāvidān
Kūhadur peyveste cānum her zamān

919 Tā benem merd-i ʿayār-ı her-güher
Olmazam bir laḥẓa bī-tīġ ü kemer

920 Çün olur tīġ üzre gevher ber-devām
İsterem pes tīġde gevher müdām

921 Ne bu gevher gibi buldum bir güher
Ne bu gevherden güherter ḫūbter

922 Rāhı Sī-murġuñ ne müşkil rāhdur
Gevher uzaḳ pāy ḫod kūtāhdur

923 Sengde pāyum güher der-gil durur
Bu ecilden yol ʿaceb müşkil durur

924 Dil ḳavī Sī-murġa ben irmem mi hīç
Pāy-der-gil başda el dil pīç pīç

D 24b 925 Ṭaşa baş urup çekeyin çoḳ elem
Gevheri ele getürem yā ölem

926 Gevherüm demdür ki idem āşikār
Bī-güher ṣarrāf ne işe yarar

(39)

CEVĀB GOFTEN-İ HÜDHÜD

927 Didi Hüdhüd iy güherveş cümle reng
Pāy-der-gilsin niçe bir ʿöẕr-i leng

928 Pāy u minḳāruñ idüp ḫūn-ı ciger
Seng-dil ṭaş içre ḳalma çün güher

929 Gevherüñ aṣlı nedür rengīnce ṭaş
Sen ḳoduñ bu ṭaş sevdāsında baş

930 Anı sengīn ṣanma ḳuru rengdür
Olmasa rengi ḳuru bir sengdür

931 Her kimüñ kim būyı yoḳ reng istemez
Gevheri olan ḳuru seng istemez

(40)

ḤİKĀYET

932 Bir güherde görmez anı ādemī
Faṣ k'anı dutdı Süleymān ḫātemi

933 Ol nigīndi nīm dāng u seng-i kān
Buldı ol engüşterīden ad u ṣan

934 Ol güherdi tā Süleymāna nigīn
Ḥükmi altındaydı hep rūy-ı zemīn

935 Çün Süleymāna bu milki virdi Rabb
Kāyinātuñ ḫalḳı emrindeydi hep

936 Vardı ṣādırvānı ḳırḳ ferseng rāh
Yil götürürdi anı idüp nigāh

937 Vardı ḳırḳ ferseng ṣādırvānı ger
Milkini dutardı nīm dāng-ı güher

---

937 dang-ı : dang D

D 25a

938 Didi çün bu memleket bu kār u bār
Bu ḳadar bir ṭaşıladur pāyidār

939 Yā İlāhī bende ʿayn-ı iʿtibār
Āfetin gördi bu milküñ āşikār

940 İsterem bu milki senden yā İlāh
K'olmasun kes aña benden soñra şāh

941 İstemem daḫı cihānda kim ola
Kimse bunuñ gibi milke pādişā

942 Muḫtaşardur ceyb-i dünyāda anı
Virme benden ġayra hergiz yā Ġanī

943 Bu sipāh u milkden iy Bīr ü Bār
İderem bir zenbil āḫir iḫtiyār

944 Ger Süleymān ol güherden oldı şāh
Ol güherdür yine aña bend-i rāh

945 K'enbiyādan soñra biş yüz yıl geçe
K'ol behişt-i ʿAdn ü Firdevse göçe

946 Ol Süleymāna bunı iden güher
N'eyleyiser saña iy ser-geşte er

947 Ol güherden vāz gel k'olur tebāh
Cevherīye ṭālib ol iy merd-i rāh

(41)

MAḲĀLE-İ ḪĀMİSE ʿÖZR ĀVORDEN-İ HÜMĀ

948 Geldi cemʿe pes Hümāy-ı sāyedār
Ẓıllı ḳılan ḫusrevānı māyedār

949 Geldi anuñçün hümāyūn ol Hümā
K'ol ḳamudan idi himmetde ʿulā

950 Didi iy perrendegān-ı Ḥaḳ-şinās
Beni ġayrı ḳuşlara itmeñ ḳıyās

951 Ḫalḳa ʿālī himmetüm meşhūrdur
ʿUzlet ehliyem maḳāmum dūrdur

D 25b 952 Ḫor ḳıldum kelb nefsüm lā-cerem
Buldı ʿizzet benden Efrīdūn u Cem

953 Sāye-perverdüm durur sulṭānlar
Ḫoş geçer sāyemde dāyim ḫānlar

954 Bulmaġıçün rūḥ bu segden amān
Ataram seg nefsüm aġzın'üstüḫ̆ān

H,B 11b 955 Üstüḫ̆ān it nefse virürüm müdām
Anuñiçün buldı cān ʿālī maḳām

956 Tāc-ı devletdür ḳanadum gölgesi
Oldı sāyemde benüm nā-kes kesī

957 Ẓıll-ı perrümde şu k'ola pādişāh
Baş çekmez benden ol bī-iştibāh

958 Bir Hümā-himmet çü bāl ü per açar
Ḳanadı altında ʿālem ḫoş geçer

959 Ele getürmegiçün ẓıllın bir ān
Göz dutar ḳanadı altına cihān

960 Ola mı Sī-murġ-ı ser-keş baña yār
Kim yiter ḫusrev-nişānlaḳ baña kār

(42)

CEVĀB DĀDEN-İ HÜDHÜD

961 Didi Hüdhüd ḳo ġurūrı iy Hümā
Sāyeñi defʿ eyle gülme sen saña

962 Sen olayıduñ eger ḫusrev-nişān
Seg gibi dāyim yimezdüñ üstüḫ̆ān

---

960 ḫusrev-nişānlaḳ : ḫusrev-nişānlıḳ D
DĀDEN-İ : DĀDEN H,B

963 Dutalum kim pādişāhān-ı cihān
Cümle sāyeñde olurmış ḫusrevān

964 Līk çün yarın ol ile gideler
Ḳamu şehlıḳdan ferāġat ideler

965 Aġaz açduḳça ʿacebdür ḫusrevān
Doḳınur dendānlarına üstüḫ̆ān

966 Kāşki perhīz ideydi ḫusrevān
Girmeyeydi aġzlarına üstüḫ̆ān

967 Ṭūl-i ʿömr ü çoḳ belādan şoñra sen
Taḫtdan düşüp yire ḳorsın beden

D 26a 968 Gördüñ çün sāyeñi sen şehriyār
Olısarsın rūz-ı maḥşer şermsār

(43)

ḤİKĀYET ĀVORDEN-İ HÜDHÜD

969 Var idi bir pārsā vü pāk er
Düşde gördi şāh Maḥmūdı meger

970 Didi iy sulṭān-ı nīḳū-baḫt u rūz
Dār-ı ʿuḳbāda nicedür ḥālüñüz

971 Didi mürde ten diri degül durur
Bize sulṭānlaḳ yiri degül durur

972 Cāna ḳıyma epsem ol açma dehān
Mūrçe degül bu yirde ḫusrevān

---

965 Aġaz : Aġız B,D
966 aġzlarına : aġazlarına H,B; bu beyit D'de yoktur.
967 Bu beyit D'de yoktur.
971 sulṭānlaḳ : sulṭānlıḳ D
972 yirde : yerde H,B

973 Ulu ni‘metdür bize derbānlaḳ
Ḥaḳḳa yaraşur hemīn sulṭānlaḳ

974 Bize sulṭānlaḳ idi yañlış ḫayāl
Virdi ol az şādīlıḳ çoḳ çoḳ melāl

975 Çünki ‘aczüm gördüm ü ḫayrānlıġum
Pes peşīmānlıḳ durur sulṭānlıġum

976 Bu perīşān-ḥāle sulṭān dime sen
K’ol durur sulṭān-ı Ḥay ben mürde-ten

977 Dise ol sulṭān yine dünyāya var
Anda ideydüm gedālaḳ iḫtiyār

978 Kim Ḫudāyadur müsellem salṭanat
Mülkidür bu rub‘-ı meskūn şeş cihet

979 Kāşki cārū-keş olsam yoḫsa şāh
Cāhdan dünyāda yegdi bāña çāh

980 Ḫırmenümde cevce gendüm bulmadum
Ḫūşeden bir çūbçe ḥāṣıl yolmadum

981 Dünyede itdüklerüm iy rāh-rev
Şordılar hep bunda bir bir cev-be-cev

D 26b 982 Ol Hümānuñ perri ḳurısun bugün
Kim benüm üstüme sāye şaldı dün

(44)

MAḲĀLE-İ SĀDİSE ĀMEDEN-İ BĀZ VE ‘ÖZR ĀVORDEN

983 Geldi cem‘e pes Ṭoġan-ı ser-firāz
Eyleyüp ma‘nī yüzinden keşf-i rāz

---

973 derbānlaḳ : derbānlıḳ D // sulṭānlaḳ : sulṭānlıḳ D
974 sulṭānlaḳ : sulṭānlıḳ D
977 gedālaḳ : gedālıḳ D
980 yolmadum : bulmadum D

984 Sīnesin gerdi sipehdārem diyü
Lāflar urdı külehdārem diyü

985 Didi dest-i pādişeh şevḳiyle uş
Baġladum bu ḫalḳdan ben çesm ü güş

986 Çeşm ü ser zīr-i külehdür lā-cerem
Dest-i şāha başmaġiçün bir ḳadem

987 Çoḳ riyāżetler çeküben rūz u şeb
Olmışam perverde-i ehl-i edeb

988 İlteler sulṭāna tā kim bir seḥer
Hep rüsūm-ı ḫıdmetin göstereler

989 Ben meger Sī-murġı düşümde görem
Ḳaçan aña böyle bī-hūde irem

990 Dest-i şehden baña bir loḳma yiter
Bes durur bu ḳadr baña bu ḳadar

991 Şāha lāyıḳ ḫıdmete kim bulsa yol
Ne dise ol şāh öñinde olur ol

992 Ḥażret-i sulṭāna ger lāyıḳ olam
Yeg bu bī-ḥad vādī yolların bulam

993 Var ümīdüm pādişāh öñinde uş
Zindigānī eyleyem ol nice ḫoş

994 Şāhı görmege çekem ki intiẓār
Pādişeh şevḳiyle gāh idem şikār

(45)

CEVĀB DĀDEN-İ HÜDHÜD

D 27a 995 Didi Hüdhüd iy mecāzuñ bendesi
Bī-ḥaḳīḳat ṣūretüñ efkendesi

---

988 ḫıdmetin : ḫiẓmetin H
991 ḫıdmete : ḫiẓmete H,B
DĀDEN-İ : DĀDEN H,B,D

996 Şāha ger milkinde bir hem-tā ola
Şāhlaḳda ol ḳaçan zībā ola

997 Salṭanatda kimse yoḳ Sī-murġveş
K'ol durur şehlıḳda bī-hem-tā güneş

998 Şeh midür ol ḫām kim her kişvere
Kendüden nā-puḫte başa iş vire

999 Şāh oldur k'aña hem-tā olmaya
Bī-vefā vü bī-müdārā olmaya

1000 Ḳılsa dünyā şāhı ger bir dem vefā
Çoḳ zamān eyler giriftār-ı belā

H,B 12a 1001 Her ne buzurg kim aña nezdīk olur
Müyveş kārı anuñ bārīk olur

1002 Şāhlardan pes gerek dāyim ḥaẕer
Cānuña peyveste ḳıl ḫavf ü ḫaṭer

1003 Şāhlar dünyādadur āteş-miṣāl
Āteşe vurma yaḳarsın perr ü bāl

1004 Diñle iy şāha yaḳın olan yigit
Şehler öñinden ırağ ol söz işit

(46)

ḤİKĀYET

1005 Var idi bir pādişeh 'ālī-neseb
Bir ġulāma 'āşıḳ olmışdı 'aceb

1006 'Işḳıla şöyle ser-gerdān idi
Güy şeh zülfi anuñ çevgān idi

---

996 Şāhlaḳda : Şāhlıḳda D
ḤİKĀYET : ḤİKĀYET ĀVORDEN-İ HÜDHÜD D

1007 Bir dem ansuz yoġıdı ārāmı hīç
Gitmez id'aġzından anuñ nāmı hīç

1008 Ne oturup ne durıbilürdi ol
Pādişāh ol idi bu olmışdı ḳul

D 27b 1009 Sāyir oġlanlardan artuḳ zīneti
Ḳarşusındaydı müzeyyen cenneti

1010 Her zamān oḳ atmaġa ḳaṣd itse şāh
Eksilür artmazdı ol gün yüzlü māh

1011 Ol sebebden kim şeh-i şūrīde-ḥāl
ʿĀdet idinmişdi ol ṣāḥib-kemāl

1012 Pes bir alma ḳor idi idüp nişān
Ol ġulāmuñ başı üzre her zamān

1013 Yaya girüp çün dutaydı ḳabża şaṣt
Tīri tīz iderdi almayı şikest

1014 Bunı bilmez kimse dir iy sīm-ber
Niçün olmışdur güneş yüzüñ çü zer

1015 Ḥürmet-i şeh senden ayruḳ kime var
Zerd-rū olduġuñı de itme ʿār

1016 Didi başum üzre ḳor bir alma şeh
Ger oḳı zaḫmın yiyem ben bī-güneh

1017 Dir yoḳ eksük ṣanuram hīç bir ġulām
Var ẓannum kim sipāhumdur tamām

1018 Oḳ ḫaṭā itmeyüp ura ger nişān
Pādişāhuñ baḫtıdur dir her zamān

1019 Ten iki ġam baḥri arasında pīç
Oldı cān bir pür-ḫaṭer çāh üzre hīç

1020 Ben bu iki baḥr-i ġama ṭalmışam
Bu ḫaṭerlü çāh üzre ḳalmışam

1007 yoġıdı : yoġudı H ; yoġdı D

(47)

MAḲĀLE-İ SĀBİʿA ʿÖẔR ĀVORDEN-İ* BŪTEMİYĀR

1021 Geldi cemʿe pes Balaḳçıl per-zenān
Didi dermānum başumadur hemān

1022 Hīç āvāzumı işitmez anam
Cāyigāhumdur leb-i deryā müdām

D 28a 1023 Kimseyi incitmemekdür baña iş
Urmadum bir kimsenüñ göñline rīş

1024 Ben leb-i deryādayam pür-şevḳ-i cūş
Derdmend ü müstemendem pür-ḫurūş

1025 Dil ṭolu ḫūn ārzū-yı ābdan
Bulımazsa cān ḳalur ḳuru beden

1026 Ehl-i deryā olmadum ben ḫuşk-leb
Pes leb-i deryāda olsam key ʿaceb

1027 Gerçi kim deryā ider yüz dürlü cūş
Yoḳ baña ḳudret k'idem bir ḳaṭre nūş

1028 Ger deñizden olsa kem bir ḳaṭre āb
Āteş-i ġayretde olur dil kebāb

1029 ʿIşḳ deryādur benüm gibiye bes
Başda bu sevdā vü bu şūr u heves

1030 İstemem deryā ġamından ġayrı şey'
Pes ḳaçan iltem reh-i Sīmurġa pey

1031 Aṣlı bir ḳaṭre ṣu olan kimseler
Düşde göre vaṣl-ı Sīmurġı meger

---

*ʿÖẔR ĀVORDEN-İ : BE-ʿÖẔR ĀMEDEN-İ H,B

(48)

CEVĀB DĀDEN-İ* HÜDHÜD

1032 Didi Hüdhüd iy baḥirden bī-ḫaber
Baḥr içidür pür-neheng ü cānever

1033 Ābı deryānuñ olur acı vü şūr
Gāh ider ārām gāhī ḳarca şūr

1034 Münḳalib ġalṭāndur bī-pā vü ser
Yoḳ ḳarārı geh gelür gāhī gider

1035 Niçe ulular gemisin itdi ḫurd
Düşürüp gird-āba anı ḳıldı mürd

1036 Her ki rāh iltür çü ġavvāṣ aña bes
Cānı vehminden çeküp ṣaḳlar nefes

D 28b 1037 Ḳa' r-ı deryāda nefes ger vire kes
Mürde çıḳar üstine āḫir nefes

1038 Ummasun bunuñ gibiden kes vefā
K'anda dildārı ümīdidür ḫaṭā

1039 Dūst şevḳinden ider deryā ḫurūş
Mevc urup 'ışḳıla ḳılur böyle cūş

1040 Bu deñizden bārī dutmazsañ kenār
Seni āḫir ġarḳ eyler rūzigār

1041 Baḥr kūyından gelür bir çeşmedür
Dūst dīdārınsuz ol bir eşmedür

1042 Dil niçün ol baḥre virdüñ de baña
Ḳāni' olduñ dūst rūyınsuz aña

---

*DĀDEN-İ : DĀDEN H,B
1032 baḥirden : baḥrden H,B,D (vezin gereği "baḥirden" okunmuştur.)
1041 dīdārınsuz : dīdārınsız H, dīdārnsız D

(49)

ḤİKĀYET

1043 Merd-i bīnā ḳıldı bir baḥre vürūd
Didi niçün āsumānveşsin kebūd

1044 Mātemüñ mi var nedür bu gök libās
Ne ʿaceb şūrīdesin nedür bu yas

1045 Āteşüñ yoḳdur ne bu cūş u ḫurūş
Çün ġamuñ yoḳ niçün olmazsın ḫamūş

1046 Didi deryā virüp ol merde cevāb
Yār hicri baña virdi ıżṭırāb

H,B 12b 1047 Ger degülisem daḫı ben merd-i ʿışḳ
Egnüme gökler geyürdi derd-i ʿışḳ

1048 Ġarḳ-ı ābem pür-ḥarāret ḫuşk-leb
Dāyimā lerzān tenüm ṣan dutdı teb

1049 Ḫuşk-leb şūrīde vü medhūş ben
ʿIşḳ nārında ḳıluram cūş ben

(50)

MAḲĀLE-İ ṢĀMİNE ʿÖZR ĀVORDEN-İ CUĠD

D 29a 1050 Geldi Bayḳuş cemʿe ṣan dīvānedür
Didi murġāna yirüm virānedür

1051 Bir ḫarābe yirde ḳaldum zār ben
Olurum bu ʿaczile bī-yār ben

1052 Gerçi buldum niçe yir maʿmūr ḫoş
Ṣoñını gördüm müşevveş içi boş

1053 Bir ceme‘ de şol ki oturmaḳ diler
Bir ḫarābe diñ ḳosun çün mest-ser

1054 Rencile ḳıldum ḫarābe yirde cāy
Kim ḫarābe yirde olur genc-i bay

1055 ‘Işḳ vīrānda virüpdür rence yol
Baña gösterdi ḫarābī gence yol

1056 Her kişiden dūr ḳıldum renci ben
Bī-ṭılısm ola ki bulam genci ben

1057 Girse bir gence ayaġum ittifāḳ
Ġuṣṣa zevcine vireydi dil ṭalāḳ

1058 ‘Işḳı Sī-murġuñ ḳuru efsānedür
‘Işḳı şanma kār-ı her-dīvānedür

1059 Ben degülem ‘ışḳınuñ merdānesi
Genc ü vīrānenüñem dīvānesi

(51)

CEVĀB DĀDEN-İ HÜDHÜD

1060 Didi Hüdhüd iy gören çoḳ renc-i ‘ışḳ
Dutalum ele getürdüñ genc-i ‘ışḳ

1061 Şöyle dut kim öldüñ ol genc üstine
Başa yol çıḳarmadı ‘ömrüñ yine

1062 Kāfir oldı şol ki var ‘ışḳ-ı zeri
Büt-tırāş-ı zer olandur Āzerī

1063 Oldı ḳavm-i Sāmirīden her ki ol
Zer-perest oldı vü dutdı küfre yol

D 29b 1064 Her ki ola ‘ışḳ-ı zerden ḳalbi fesḫ
Ṣūreti rūz-ı ḳıyāmet ola nesḫ

1053 ceme‘ de : cem‘ de H,B,D (vezin gereği müellif hattı olan Külliyat nüshasından hareketle “ceme‘ de” okunmuştur.
DĀDEN-İ : DĀDEN H,B

(52)

ḤİKĀYET

1065 Bir kişide var idi bir ḥoḳḳa zer
Yirde medfūn ḳaldı öldükde ol er

1066 Oġlı gördi düşde bir yıldan ṣoñ uş
Gözleri pür-ḫūn olmış şekli mūş

1067 Dolanur altun ḳodugı yiri ol
Yürür anda mūş gibi ṣaġ u ṣol

1068 Didi oġlı aña eyleyüp su'āl
Iżṭırābuñ ne nedür böyle melāl

1069 Didi defn itdüm bu yirde ḥoḳḳa zer
Kimseden doḳundı mı aña żarar

1070 Diyü geldüm k'anı görem bu zamān
Añadur bu ıżṭırābum iy cüvān

1071 Didi oġlı iy peder eytgil baña
Kim sebeb ne fāre şekl olduġuña

1072 Didi her kimde ki vardur ḥırṣ-ı zer
Böyle ṣūretde olur ḥaşr iy piser

1073 Baḳ benüm şekl-i ḳabīḥüm iy piser
Al naṣīḥat sevme ṣaḳın sīm ü zer

(53)

MAḲĀLE-İ TĀSİ' A 'ÖẒR ĀVORDEN-İ ṢA' VE

1074 Geldi serçe düşe sürçe ten-nizār
Pür-ḥarāret ser-te-ser çün dūd-ı nār

1075 Didi ḥayrān gelmişem fertūt ben
Ḳuvvetüm yoḳ bī-dilem bī-ḳūt ben

1076 Ṭāḳatüm yoḳ ḳılca çün mürem żaʿīf
Peşşece yoḳ ḳuvvetüm ḳaldum naḥīf

D 30a

1077 Bu ḳanat bu ḳuyruġıla hīç ben
İltebilem mi ʿaceb Sīmurġa ten

1078 Böyle ʿāciz dil żaʿīf ü pīç pīç
Hem-demi Sīmurġ ola mı serçe hīç

1079 Ṭālibi çoḳdur anuñ ʿālemde pes
Vaṣlına lāyıḳ mı binüm gibi kes

1080 Mümteniʿ dür kim viṣāle yol kesem
Nice mümkindür muḥāle yol kesem

1081 ʿIşḳı başumda vü gerden zīr-i tīġ
Yā ölem yāḫud yanam dimek dirīġ

1082 Merd-i dergāh olmadum pes rāhda
Yūsufı mı isteyeyin çāhda

1083 Yūsufum veh bulmadum Kenʿānda ben
Mıṣrdan ire mi būy-ı pīrehen

1084 Çıḳaram zindāndan ger Yūsufum
İre ferş-i ʿarşa altun üsküfüm

(54)

CEVĀB DĀDEN-İ HÜDHÜD

1085 Didi Hüdhüd aña iy üftāde-ten
Böyle düşkünlükde ser-keşlik neden

1086 Ḥīle vü sālislıġuña baḳmazam
Çāh-ı sālūsīye çün āb aḳmazam

1087 Baṣ yola vü dut nefes bağla dehān
Cümle yanarlarsa sen de bile yan

1077 İltebilem mi : İletebilem mi D
1083 Mıṣrdan : Maṣrdan H, Maṣardan B, Mıṣırdan D
DĀDEN-İ : DĀDEN H,B

1088 Sen ki Yaʿḳūb olasın ger fi'l-meṣel
Yūsufuñ virmezler eyleme ḥıyel

1089 Bulalıdan āteş-i ġayret devām
ʿIşḳ-ı Yūsuf ʿāleme oldı ḥarām

(55)

ḤİKĀYET

D 30b 1090 Ç'oldı Yūsufdan cüdā Yaʿḳūb ata
Şol ḳadar aġladı aʿmā oldı tā

H,B 13a 1091 Oldı çün Yūsuf cüdā Yaʿḳūbdan
Bī-baṣar oldı eb-i āşüfte-ten

1092 Gözlerinde mevc urdı baḥr-i ḫūn
Cūşda idi hīç bulmazdı sükūn

1093 Bāb-ı ḥażretden irüp peyk-i celīl
Nāmver nāmūs-ı ekber Cebre'īl

1094 Didi kim emr-i Ḫudādur bu ḫaber
Ger dehānuñdan ide Yūsuf güẕer

1095 Enbiyā vü mürselīn içinde bil
Maḥv iderem nāmuñı iy pāk-dil

1096 Emr-i Ḥaḳ geldi aña bī-sehv pes
Nām-ı Yūsuf dilden oldı maḥv pes

1097 Nām-ı Yūsufken lisānında muḳīm
Getdi ol ḳaldı hemīn nām-ı ḳadīm

1098 Yūsufı rü'yāda gördi bir gice
Daʿvet itmek diledi anı ḫoca

1099 Ḫāṭırına geldi emr-i ẕü'l-Celāl
Dutdı aġzın ol dem ol ṣāḥib-kemāl

1100 Līk bī-ṭāḳatdi çün ol pāk-dīn
Cān u dilden eyledi āh-ı ḥazīn

1101 Uyanup oturdı çünkim ol cemīl
Geldi Ḥaḳ emriyle didi Cebre'īl

1102 Nām-ı Yūsuf gelmedi dilüñe ger
Līk idüp dil āh ḫūn oldı ciger

1103 ʿIşḳ-bāzī bize sevdālar virür
ʿAḳla bu işlerde ġavġālar virür

(56)

ʿÖZR ĀVORDEN-[İ] HEME MURĠĀN DER-PĪŞ-İ HÜDHÜD

D 31a

1104 Yine bundan şoñra murġān ser-be-ser
Ḳamu mestāne ʿöẕürler ḳıldılar

1105 Hīç birinde yoġıdı ʿöẕr-i ḳavī
Cümle ṣūretdi degüldi maʿnevī

1106 Her biri cehlinden itdi ʿöẕr-i leng
Söz yiri vāsiʿ degül meydāndı teng

1107 Her birinüñ ger idem ʿöẕrin beyān
Söz uzar pes ḳılalum ḳaṣr-ı zebān

1108 Ḳıldı her birisi bir ʿöẕr-i şikest
Per-şikeste ura mı ʿAnḳāya dest

1109 Cāndan ʿAnḳāyī olan ḫˇāstār
Pençesin pūlād ider merdānevār

1110 Ḥavṣalañ bir dāneye çün yoḳ senüñ
Çeke mi yüz ḥiml gendüm gerdenüñ

1111 Ḳoma Sī-murġ āşiyānına tenüñ
Hevline çün ṭāḳatüñ yoḳdur senüñ

ĀVORDEN-İ : ĀVORDEN H,B,D
1104 ḳıldılar : ḳaldılar H,B

1112 Giçebilmezseñ bugün sen cāndan
Varma Sī-murġuñ öñine irte sen

1113 Ḥerre çün ṭāḳat getürmez bu tenüñ
Gün yüzin çeşmüñ ḳaçan görür senüñ

1114 Böyle çün nā-çīzsin ġarḳ-ı biḥār
Başa çıḳup dutabilmezsin kenār

1115 Her belīdüñ bu baḥir cūyı degül
Her yüzi yunmaduġuñ ṣuyı degül

(57)

SU'ĀL KERDEN-[İ] MURĠĀN EZ-HÜDÜHD

1116 Çün ḳamu ḳuşlardan oldı bu maḳāl
Hüdhüde pes her biri ḳıldı su'āl

1117 K'iy bize üstād olup viren sebaḳ
Bir ṣuḥufdur defterüñden her varaḳ

D 31b 1118 Her ne eylük her ne ululuḳ ki var
Ḫatm olmış muṣḥafuñda üstüvār

1119 Bir avuç ḫāk-i ża'īf ü ten-nizār
Bī-per ü bāl ü naḥīf ü bī-ḳarār

1120 İre mi Sī-murġ-ı 'ālī-şāna hīç
Göre mi bizden anı kes ir ü giç

1121 Nisbeti bize nedür söyle yine
Görelüm ḫoş yüzümüz dut āyine

1122 Aç gözümüz eyle bīnā vir şifā
Yolı a'mā göremez vir tūtiyā

1123 Olsa nisbet arada bizden aña
Raġbet iderdük ḳamu andan yaña

1115 baḥir : baḥr H,B,D (vezin gereği "baḥir" okunmuştur.)
1119 nizār : nezār H

1124 Ol Süleymān-ı cihān biz mūrlar
Ol yüce Sī-murġ biz zenbūrlar

1125 Çāhda bend eyledi çün mūrı ol
ʿArşda Sī-murġa ḳaçan bula yol

1126 Bend olan mūrīçe zīr-i ḫākde
Göre mi Sī-murġı ol eflākde

1127 Yol ḳaçan bula gedālar ḫusreve
Gücil'olmaz kimse kimseyi seve

(58)

CEVĀB DĀDEN-İ HÜDHÜD

1128 Pes eyetdi Hüdhüd iy murġān-ı kevn
Siz ṭaleb eyleñ Ḫudādan ire ʿavn

1129 Līk bed-ḥāṣılda nīkū ola mı
Bed-dilāna ʿışḳ eyü ola mı

1130 Niçeye dek ola bu bī-ḥāṣılī
Rāst gelmez ʿāşıḳī vü bed-dilī

1131 ʿIşḳda şunuñ ki açuḳdur gözi
Ṣaru nerges gibidür anuñ yüzi

D 32a 1132 Ger aça Sī-murġ yüzinden niḳāb
ʿArż idüp şemʿ-i ruḫın çün āfitāb

1133 Ṣad hezārān sāye ol ḫāke düşer
Pes naẓar ol sāye-i pāke düşer

1134 Ṣūreti bu cümle ʿālem murġınuñ
Sāyesidür ser-be-ser bilüñ anuñ

1126 mūrīçe : mūr-ı beçe H,B
DĀDEN-İ : DĀḌEN H,B
1128 eyetdi : eyitdi B,D

1135 Ger anı bildüñse bil bunı daḫı
Nisbetüñ aña dürüst olur aḫı

1136 Çünki bildüñ ḳıl naẓar āgāh ol
Ḳılma rāzı fāş merd-i rāh ol

1137 Her ki oldı ol [ki] müstaġraḳ olur
حاشه لله dir iseñ ol Ḥaḳ olur

H,B 13b 1138 Ol dīnen senseñ dimez kes Ḥaḳ saña
Ḥaḳda müstaġraḳsın ammā dāyimā

1139 Merd-i müstaġraḳ ḥulūlī mi olur
Böyle söz fi'l-i fużūlī mi olur

1140 Ger kimüñ ẓıll'idügüñ bildüñse ḫoş
Ger öli ger diri fāriġsin ḫamūş

1141 İtmedüñse hīç Sī-murġ āşikār
Olmaduñ Sī-murġ-ı 'ālī-sāyedār

1142 Yine ger Sī-murġ olduñsa nihān
Olımazsın sāyesi hīç bir zamān

1143 Her ne k'anda sāyesi peydā olur
Evvel ol şey' āşikār anda olur

1144 Yoġısa āyīneveş dil sende ger
'Ayn-ı Sī-murġa dürüş eyle naẓar

1145 Ol cemāle bir göze yoḳ ger mecāl
Bize ṣabr oldı cemālinsüz muḥāl

1146 Geç kemālinde sen anuñ 'ışḳdan
Ḳıl kemāl-i luṭfuñı āyīne sen

D 32b 1147 Dildür ol āyīne sen ḳalbüñe baḳ
Bakıcaḳ pes göresin sen rūy-ı Ḥaḳ

1137 Allah göstermesin, asla, katiyen, hiçbir vakit

(59)

ḤİKĀYET

1148 Var idi bir pādişeh ġāyet cemīl
ʿĀlem içre ḥüsni idi bī-ʿadīl

1149 Muṣḥaf-ı esrārı idi kāyināt
Āyet-i dīdārı nīkūyīyi ẕāt

1150 Var mı bilmem kimsede ol zehre hīç
Kim cemālinden göre bir behre hīç

1151 Bu cihān yüzi anuñ ġavġāsıdur
Cümle başlarda anuñ sevdāsıdur

1152 Geh yüzine burḳaʿ-ı gül-gūn çeker
Ṭaşra geh şeb-dīzi kūyından sürer

1153 Burḳaʿına her kim eylerse nigāh
Kesdürür başını anuñ bī-günāh

1154 Adını dile getüreni hemān
Kesdürür dilini virmeyüp amān

1155 Kimse ger eylerse vaṣlını ḫayāl
Ölçer ol bād-ı hevā farż-ı muḥāl

1156 Gün olur ʿışḳı ġamından ṣad hezār
Mürde olur uşda ʿışḳ u uşda kār

1157 Ölmek ol dildār ʿışḳından beden
Yeg hezārān zindigānī itmeden

1158 Kimse ger görse cemālin āşikār
Cān vireydi vü öleydi ide zār

1159 Ne cemālin görmemege ṣabr var
Ne yüzin görmege ṭāḳat āşikār

1149 nīkūyīyi : nīkūyīti B, nīkūtīyi D

1160 Öldi ʿālem ḫalḳı eyleyü ṭaleb
Ṣabr ne anuñla olur n'ansuz ʿaceb

D 33a 1161 Ṭāḳat olsa kesde görmege bir ān
Göstereydi yüzin ol şāh-ı cihān

1162 Kimsede yoḳ ṭāḳat ol dīdāra çün
Leẕẕet āvāzında ḳaldı pes bugün

1163 Hīç kimse olmadı çün lāyıḳı
Ḳamu pür-derd oldılar Tañrı ḥaḳı

1164 Emr ḳıldı düzdiler bir āyine
Tā naẓar ḳıla cemāli ayına

1165 Yapdılar pes şāha bir ʿālī serāy
Durdı ḳarşuda ol āyīne çü ay

1166 Ḳıldı ol āyīnede yüzin ʿayān
Buldı her kes pes cemālinden nişān

1167 Kimdür ol dūst kim cemāle yārdur
Bil gönül k'āyīne-i dildārdur

1168 Dil ele getür cemālin ḳıl naẓar
Āyine cān ḳıl celālin ḳıl naẓar

1169 Şāh-ı ʿālem-tāb ber-ḳaṣr-ı celāl
Ḳaṣrı rūşen ḳıldı ol şems-i cemāl

1170 Pādişāhuñ sen gönül ḳaṣrında gör
Ẕerrede ʿarşı anuñ ʿaṣrında gör

1171 Her ne ṣaḥrānuñ ki var pīrāyesi
Cümledür Sī-murġ-ı zībā sāyesi

1172 Ger saña Sī-murġ gösterse cemāl
Sāyeye Sī-murġ dirdüñ bī-ḫayāl

1173 Cümle ger çil murġ ger sī murġdur
Her ne gördüñ sāye-i Sī-murġdur

1160 olur : ulu H,B
1171 Sī-murġ-ı : Sī-murġ B,D

1174 Sāye çün Sī-murġdan olmaz cüdā
Ger cüdādur dirseñ olur nā-revā

1175 Çün ḳarışmışdur ikisi bī-mecāz
Sāyeden geç pes ḥaḳīḳat iste rāz

D 33b 1176 Böyle çün yavı ḳılınduñ sāyede
Ḳalmadı Sī-murġa nesneñ māyede

1177 Feṯḥ-i bāb olurısa saña eger
Şemse bu sāyede ḳılursın naẓar

1178 Sāyeyi güm gör güneşde sen müdām
Göresin kendüñ güneş hep ve's-selām

(60)

ḤİKĀYET

1179 Bir zamān İskender-i ehl-i ḳabūl
Diledi bir yire göndere resūl

1180 Elçiler şeklinde sulṭān-ı zemīn
Elçilige kendü getdi ol emīn

1181 Kimse işitmedügin pes didi ḫoş
Didi İskender buyurdı eyle güş

1182 Bilmedi ʿālemde ne ins ü ne cin
Bu resūl İskender-i Rūm'idügin

1183 Kimsede yoḳ hīç Sikender gibi ten
Dirse kes İskenderem inanma sen

1184 Her dile var rāy-ı şehden gerçi yol
Ḳomadı bir yol velī güm-rāha ol

1185 Ḥücreden ṭaşra ger ol bīgānedür
Ġam yime kim ḥücrede hem-ḫānedür

(61)

H,B 14a

ḤİKĀYET

1186 Çeşm-i bedden rence irdi çün Ayāz
Şeh gözinden düşdi pes ol verd-i nāz

1187 Renc-i bīmārına düşüp bir zamān
Pister-i zārīde ḳaldı nā-tüvān

1188 İrdi Maḥmūda çü Ayāzdan ḫaber
Aña irsāl itdi pes bir ḫādim er

D 34a

1189 Didi var Ayāza çün āb-ı revān
De aña iy kūy-ı şehden dūr olan

1190 Yüzüñ ıraḳluġı cānum ḳıldı şūr
Renc-i ġuṣṣañla dil oldı bī-ḥużūr

1191 Olalı sen ḫaste çeşmüm doldı nem
Ḫaste sen mi bilmezem yāḫud benem

1192 Ger ırag oldı ise senden tenüm
Sanādur ġāyet yaḳīn cānum benüm

1193 Bir nefes ġāyib degül dil senden uş
Cān saña müştāḳ senden daḫı ḫoş

1194 Oldı yavuz işe çeşm-i bed ḳarīn
Seni bīmār eyledi iy nāzenīn

1195 Bunı diyüp pes didi var tīz gel
Yolda hīç eglenme hīç ḳılma ʿamel

1196 Durma bir yirde esüp var yil gibi
Yüri āteş ol revān ol sil gibi

1197 Ger ḳılasın yolda bir sāʿat direng
Kāyinātı iderem başuña teng

1198 Pes hemān yola düşüp ḫādim revān
Yil gibi Ayāza geldi ol zamān

1199 Gördi Ayāzıla Maḥmūd oturur
Muẓṭarib olup ʿaḳaldan oldı dūr

1200 Lerze dutdı ḫādimüñ endāmını
Seng-i ġam uşatdı göñli cāmını

1201 Pādişeh eyetdi virmeyüp amān
Dökeyin mi yire ḳanuñ bu zamān

1202 And içüp didi ki ben bir yirde hīç
Ne oturdum ve ne durdum ir ü giç

1203 Ger inan u ger inanma pādişāh
İtmedüm taḳṣīr ḳulluḳda bu rāh

D 34b 1204 Didi şeh maḥrem degülsin sen buña
Pes ḳaçan cān iltesin yā ten buña

1205 Yol uġurladum bu dem andan yaña
Bir dem ansuz ṣabr yoḳ zīrā baña

1206 Gelürem penhān o yoldan her zamān
Tā ḫaberdār olmaya kevn ü mekān

1207 Aramuzda var uġrun yol hezār
Rāst her yol kūy-ı cānāna çıḳar

1208 İsterem andan ḫaber ger ṭaşradan
Hem-demiyem perde içre līk ben

1209 Ṣaḳlaram pīr ü cüvāndan gerçi rāz
İçerüde ḳılmaz ansuz cān namāz

1210 Güş-ı murġāna çü irdi bu saḫun
ʿAḳlı aldı būy-ı esrār-ı kühun

1211 Cümlesi Sī-murġa nisbet buldılar
Kūyına varmaġa raġbet buldılar

1212 İşbu sözden yolda dem-sāz oldılar
Ḳamu hem-derd ü hem-āvāz oldılar

1199 ʿaḳaldan : ʿaḳıldan D
1201 eyetdi : eyitdi B,D

1213 Diyüp iy üstādumuz bu rāhda
Biz ne iş işleyelüm her gāhda

1214 Bizi her vādīde irgür sāyeye
Āḫir irişdür o ʿālī-pāyeye

1215 Ol reviş yoḳ k'idevüz seyr-i maḳām
Eyle biz nāḳış żaʿīfī sen tamām

(62)

NAṢĪḤAT GOFTEN-İ HÜDHÜD

1216 Didi Hüdhüd iy bilen ʿışḳ pīşesin
ʿĀşıḳ itmez hīç cān endīşesin

1217 Her ki terk-i cān sözin söyler saña
Dile ʿāşıḳ dile fāsıḳ de aña

D 35a 1218 Düşmen-i cān olsa dil sen bil hemān
Reh nihāyet buldı eyle cān-fişān

1219 Rāhı cāndur sedd iden cān ḳıl nişār
Dīdeden geç ḳıl naẓar dīdār-ı yār

1220 Ger diyeler saña geç īmāndan
Yā ḫiṭāb irişe kim geç cāndan

1221 Sen bunı vü hem anı eṭrāfa saç
Cān u īmān terk idüp cānāna ḳaç

1222 Dise bir münkir bu iş münker durur
ʿIşḳ küfr īmāndan berter durur

1223 ʿIşḳuñ īmān küfrile ne kārı var
Cānıla ʿāşıḳlar olmaz laḥẓa yār

1224 Ḫırmen-i ʿuşşāḳa ʿışḳ āteş urur
Biçer erreyle başına ṭaş urur

1214 pāyeye : pāye pāye H
GOFTEN-İ : GOFTEN H,B

1225 ʿIşḳa ḫūn-ālūd derd-i dil gerek
Ḥall olunmaz ḳıṣṣa-i müşkil gerek

1226 Ṭoludur ḫūn-ı ciger her gözde künc
Yoġısa ger sende al bizden ödünc

1227 Perdeyi yaḳ ʿışḳa lāzım derd ü sūz
Cānı ḳo cānānuña baḳ leyl ü rūz

1228 Bu ḥarāret niçe bir efsürdesin
Gāh yırtup gāh dik cān perdesin

1229 Yeg durur bir ẕerre ʿışḳ āfāḳdan
Derd-i dil yegdür ṣovuḳ ʿuşşāḳdan

1230 ʿIşḳ cümle kāyinātuñ maġzıdur
Ehl-i ʿışḳuñ dertlü diller naġzıdur

1231 ʿIşḳı vardur derdi yoḳ ḳudsīlerüñ
Derd oldı lāyıḳı insīlerüñ

1232 Her kim oldı ʿışḳda ṯābit-ḳadem
Geçdi İslām u küfürden daḫı hem

D 35b 1233 ʿIşḳ faḳra gösterür yol bilmiş ol
Faḳr virür küfr iline saña yol

H,B 14b 1234 ʿIşḳ u kāfirlikde vardur ḫ̆ıyşlik
ʿAyn-ı kāfirlik durur dervīşlik

1235 Çünki sende küfr ü īmān ḳalmadı
Getdi sende bu ten ü cān ḳalmadı

1236 Cürʿadānsın çünki bu esrāra sen
Lāyıḳ ersin baʿd-ezīn bu kāra sen

1237 Baṣ ḳadem hīç ḳorḳma gel merdāne ol
ʿIşḳ ḫamrına bugün peymāne ol

1226 künc : genc D
1234 Bu beyit D'de yoktur.

1238 Gider oġlanluġı merd ol ḳorḳma hīç
İşe gir şīrāne dilüñ ḳılma pīç

1239 Tā ki yüz ʿaḳbeye uġrarsañ eger
Ġam yime eyle bu yolda terk-i ser

(63)

ḲIṢṢA-İ ŞEYḪ ṢANʿĀ ʿABDÜ'R-REZZĀḲ

1240 Şeyḫ Ṣanʿā k'oldı ḫoş pīr-i ṭarīḳ
Rāh-ı ʿirfānda ḥaḳīḳatde refīḳ

1241 Olmışıdı elli yıl şeyḫ-i Ḥarem
Var idi dörtyüz mürīdi muḥterem

1242 Her mürīdi ol ʿazīzüñ rūz u şeb
Her nefes zühd ü riyāżetdeydi hep

1243 Ṣāḥib-i ʿilm ü ʿameldi vü beyān
Ehl-i keşf ü ehl-i esrār u ʿayān

1244 Eylemiş idi yaḳın ol elli ḥac
ʿUmre ʿömrinc'eylemişdi bā-ḥucac

1245 Ḳılmış ol vaḳtinde her farżı edā
Hīç bī-vaḳt itmemiş sünnet ḳażā

1246 Müsteḥabb ü hem nevāfil vācibāt
Bī-ḥad itmişidi ol ṣavm u ṣalāt

1247 Pīşüvālar ḳoyup ayaġına rū
Kendüden giçerdi öñinde ḳamu

D 36a 1248 Reh-nümāyıdı maḳāmātında ol
Ḳıl yarar idi kerāmātında ol

1249 Her ki ḫaste vardı vü aʿżāsı süst
Oldı enfās-ı nefīsinden dürüst

1250 Ḥāṣılı şādī vü ġamda ḫalḳa hem
Muḳtedāyıdı vü ʿālemde ʿalem

1251 Ḳıdve -i aṣḥāb idi ger miṣli yoḳ
Düşde görmişdi velīkin çoḳ çoḳ

1252 Kim Ḥaremden Rūma düşüp ol hümā
Bir büte secde iderdi dāyimā

1253 Gördi çün bu ḫ̲ᵛābı ol bīdār-dil
Didi ḥayfā müşkil oldı kār bil

1254 Çāha düşdi Yūsuf-ı tevfīḳ āh
Ḥayf çıḳardı beni başdan günāh

1255 Cān bu ġamdan bula mı bilmem ḫ̲alāṣ
Cānı ḳo ḳurtıla mı īmān-ı ḫ̲āṣ

1256 Ḳurtaram mı ben bu ġamdan cānumı
Cān virem ger ḳurtaram īmānumı

1257 Her ki ister bula maḳṣūda vuṣūl
Lā-büd uġrar yolda bir düşvāra ol

1258 Lā-büd ol düşvār yiri ḳaṭʿ iden
Reh-rev iltür südde-i maḳṣūda ten

1259 Līkin ol düşvār yiri geçmeyen
Ḳor ʿuḳūbet ṭaġlarında cān u ten

1260 Āḫ̲irü'l-emr ol emīn ü muḳtedā
Ḳıldı aṣḥāb u mürīdāna nidā

1261 Didi düşdi Rūmda bir iş bize
Bile varmaḳ lāzım oldı pes size

1262 Ger ḫ̲aṭā ise de gitmekdür ṣavāb
Ola kim ḥāṣıl ola taʿbīr-i ḫ̲ᵛāb

D 36b

1263 Zāhidān u ṣāliḥān dörtyüz mürīd
Yola düşüp getdiler rāh-ı baʿīd

1264 Kaʿbeden aḳṣā-yı Rūma irdiler
Seyr idüp Rūmı ser-ā-ser gördiler

1251 ḳıdve : ḳudve H,B
1263 getdiler : gitdiler D

1265 Nā-gehān bir ʿālī manẓar gördiler
Anda bir duḫter ne duḫter çün ḳamer

1266 ʿİsevī tersā ḳızı rūḥānī-rūy
Anda Rūḥu'llāhdan yüz būy u mūy

1267 Ṭoġdı rūşen āfitāb-ı evc-i ḥüsn
Oynadı deryā yüzinde mevc-i ḥüsn

1268 Bir güneş kim ḥüsnine itmez zevāl
Bulmış evc-i çarḫ-ı ḫūbīde kemāl

1269 ʿAks-i āb-ı rūyı reşkinden güneş
Pür-ḥarāret zerd-rū dutmış ʿaṭaş

1270 Dolanur kūyın güneş pür-sūz ü derd
Yüzi ʿāşıḳlar yüzinden daḫı zerd

1271 Kim ḫayāl-i zülfine dil bağladı
Zülf ü zünnārına ol bil bağladı

1272 Gice ṭaġatdı yile müşkīn ṣaçın
Müşke ġarḳ oldı Ḫıṭā vü Rūm u Çīn

1273 Gerden-i cāna idüp zülfin kemend
Eyledi çāh-ı zeneḫdānında bend

1274 Yüzi mescid ḳıble-i ʿuşşāḳdur
Ḳaşları miḥrābı iki ṭāḳdur

1275 Çeşmi miḥrāb içre olup muḳtedā
İki ṣaf müjgānlar itmiş iḳtidā

1276 Kaʿbe bu yüzden idinmiş pes selef
Virmiş iki ṭāḳa merdümler şeref

1277 Ol muʿanber ḳaşlardur iki ṭāḳ
İki merdüm-zādeye iki otaḳ

1271 Zülf ü : Zülf-i H,B
1272 ṭaġatdı : ṭaġıtdı B,D / yile : bile D

D 37a

1278 Zülfi ruḫ üzre duḫān-ı pür-şerār
Yüzi āteş gibi rūşen ābdār

1279 Teşne ʿālem lebleri sīr-ābına
Ġarḳ maḫlūḳāt ʿışḳı ābına

1280 Ġamzesinüñ var hezārān ḫançeri
Ḳaṣdı bu kim ḳomaya düşmen diri

1281 Her ki āb-ı çeşmesine teşnedür
Aña her bir kirpügi bir deşnedür

1282 Çün deḫānından sözüñ yoḳdur rehi
Söz diyen aġzından olmaz āgehi

H,B 15a

1283 Aġzı şekli çeşm-i sūzendür hemān
Zülfi tek zünnār beste ber-miyān

1284 ʿĪsīveş gūyā lebi virür ḥayāt
Çün Mesīḥā-demdür ol yüḥyi'l-mevāt

1285 Var yüzinde burḳaʿ-ı şaʿr-ı siyāh
Bend ü zülfi gevheri çün şems ü māh

1286 Duḫter-i tersā açup yüzden peçe
Şeyḫi yaḳdı āteşe tersā peçe

1287 Niçe biñ ʿāşıḳ çü Yūsuf ġarḳ-ı ḫūn
Çāh-ı ʿışḳında esīr ü ser-nügūn[2]

1288 Ḳalb ʿaḳreb eylese zülfi bir ān
Burḳaʿına aşılur yüz biñ cihān

1289 Burḳaʿın açup yüzin gösterdi çün
Şeyḫ oldı eşk-i çeşme ġarḳ-ı ḫūn

1290 Gerçi baḳdı öñine şeyḫ-i velī
Kendü işin işledi ol büt velī

1291 Evliyāyı çün ider ʿavrat eşek
Saña ne ḳusḳun gümüldürük gerek

1283 çeşm-i : çeşm B // Zülfi : Zülf-i H, Zülf D
1287 ser-nügūn : ser-nigūn D

1292 Ġarḳ-ı āb-ı ʿışḳ olup ol hem çü ṭıyn
Yaḳdı yandurdı hevā'-ı āteşīn

D 37b 1293 ʿIşḳa ġarḳ itdi hevā ṭaşın için
Yandı oda ḫāke düşdi ber-zemīn

1294 Getdi māye cümle varı oldı yoḳ
Süst aʿżā oldı boşaldı ʿurūḳ

1295 Ġāret itdi ʿışḳ-ı duḫter cānını
Virdi zülfi küfr alup īmānını

1296 Virdi īmān aldı tersāyī ṣatun
Ṣatdı ʿırżın aldı rüsvāyī ṣatun

1297 Ġālib oldı ʿışḳ ḳalb ü cānına
Āteş urdı ḫırmen-i īmānına

1298 Didi īmān getdi ʿaḳl u dil nedür
ʿIşḳ-ı tersā-zādedür bu bil nedür

1299 ʿIşḳ-ı tersā-zāde müşkil kārdur
ʿĀşıḳa ṣabr u taḥammül ʿārdur

1300 Gördiler aṣḥāb şeyḫi böyle zār
Bildi ḳamu k'oldı şeyḫ āşüfte-kār

1301 Ser-nügūn yārān ḥayrān oldılar
Ḳamu ser-gerdān u nālān oldılar

1302 Olan oldı eyü olmaḳ olmadı
Gideni eylükle bulmaḳ olmadı

1303 Her biri didi bu işdür nā-revā
Aṣṣı itmedi naṣīḥat hīç aña

1304 Sūdmend olmadı ger pend oldı çoḳ
Derdi bir derd idi kim dermānı yoḳ

1294 Getdi : Gitdi D
1298 getdi : gitḍi D
1301 Ser-nügūn : Ser-nigūn D

1305 Yanar āteşdür küfür īmān yaḳar
Yoḳ devā şol derde kim dermān yaḳar

1306 Eylemez āşüfte-dil fermān ḳabūl
Derd-i ʿāşıḳ nitekim dermān ḳabūl

1307 Tā şeb ol gün ḫākine sürüp yüzi
Aġzı açuḳ ḳaldı manẓarda gözi

D 38a 1308 Ḳarañu gicede çün zülf-i siyāh
Ḳaldı penhān nite küfr üzre günāh

1309 ʿIşḳınuñ ol gice oldı biri yüz
Kendülikden getdi ḳoyup yire yüz

1310 Zaḫm-ı cāndan geçdi merhemden daḫı
Kendüden dil çekdi ʿālemden daḫı

1311 Gelmedi bir dem aña ḫˇāb u ḳarār
Oynadı yürek yirinden ḳıldı zār

1312 Didi yā Rab gicemüñ yoḳ mı güni
Çarḫuñ olmaz mı bugün pāyān düni

1313 Yoḫsa bu gice şeb-i yeldā mıdur
Her gice her ayda her yılda mıdur

1314 Niçe şeb çekdüm riyāżet iy ḫoca
Görmedüm bunuñ gibi uzun gice

1315 Āteş-i ʿışḳuñda oldum çün kebāb
Ḫūn-ı dil ḳaldı ciger üstinde āb

1316 Yā gicemüñ gündüzi yoḳ iy ḫoca
Yā felek yaḳmadı şemʿin bu gice

1317 Leşkeri ʿışḳuñ şebīḫūn eyledi
Ser-te-ser cān milkini ḫūn eyledi

1318 Ben gice ḳaldum şebīḫūn içre zār
İrte bilmem nice geçe rūzigār

1305 küfür : küfr B,D
1311 yirinden : yerinden H,B

1319 Her kimüñ kim gicesi böyle geçer
Rūz u şebde ol ciger ḳanın içer

1320 Teb dutar cismümi lerzān olmışam
Pür-ḥarāret gice sūzān olmışam

1321 Yā Rab ola mı bu şāmuñ gündüzi
Ben siyeh-baḫtuñ ṭoġa mı yılduzı

1322 Hey nedür bunca ʿalāmet bu gice
Yoḫsa ḳopar mı ḳıyāmet bu gice

D 38b 1323 Zülfi gibi gicem uzun hem siyāh
Ḳara gün ṭoġdı bu şeb başuma āh

1324 Dūd-ı āhumdan güneşdür perdede
Yā ḥayā-yı rūy-ı yārümden dede

1325 Yaḳdı cānum āteş-i sevdā-yı ʿışḳ
Başuma üşdi ḳuru ġavġā-yı ʿışḳ

1326 Ḳanı baḫtum gözin açup uyaran
Baña vaṣl-ı yārda yardam viren

1327 ʿÖmr ḳanı kim bulam dildāra rāh
Yā murādumca ḳılam zārī vü āh

1328 ʿAḳl ḳanı kim virem ʿilmi aña
Yā getürem anı ḥīleyle baña

1329 Ṣabr ḳanı kim çekem pā dāmene
Çekdürem yā rıṭl-ı merd-efken tene

1330 Dest ḳanı başuma ṭoprak ṣaçam
Ḳanlu ṭoprakdan yāḫud başum açam

1331 Pāy ḳanı kūyına varmaġa uş
Ḳanı yüz kim sürem ayaġına ḫoş

1326 yardam : yardum D
1331 sürem : süre B

1332 Çeşm ḳanı kim görem dil-ber yüzin
Güş ḳanı k'işidem şīrīn sözin

H,B 15b 1333 Yār ḳanı bir ġama dil vire yā
Dūst ḳanı dest-gīr ola baña

1334 Ḳanı ḳuvvet kim ḳılam feryād u zār
Hūş ḳanı k'ola fi'l-i hūş-yār

1335 Getdi ʿaḳl u getdi ṣabr u getdi yār
Bu ne ʿışḳ olur ne derd olur ne kār

1336 Cümle yārān cemʿ oldılar hemīn
Kim ideler refʿ göñlinüñ ġamın

1337 Hem-nişīni didi iy şeyḫ -üstüvār
Vesvese olmış saña ġusl eyle var

D 39a 1338 Şeyḫ didi bu gice yüz kerre ben
Ġasl eyledüm ciger ḳanıyla ten

1339 Ol biri didi ki tesbīḥüñ ḳanı
Şimdi gördüm daḫı tesbīḥsüz seni

1340 Didi tesbīḥi bıraḳdum elden uş
Bağlayam zünnār tā bilüme ḫoş

1341 Ol biri didi ki iy şeyḫ-i ʿaṭā
Tevbe ḳıl ger eyledüñise ḫaṭā

1342 Didi ḳıldum ʿārıla nāmūsdan
Ḥāl ü şeyḫī vü fażaldan tevbe ben

1343 Ol biri didi ki durup ḳıl namāz
Kendüñi ʿaḳluñı cemʿ it ḳıl niyāz

1337 şeyḫ-üstüvār : şeyḫ-i üstüvār D
1338 ġasl : ġusl B
1341. beyit D'de 1343. beyittir.
1342.beyit D'de 1344. beyittir. fażaldan : fażldan H,D
1343. beyit D'de 1341. beyittir.

1344 Didi terk itmem namāzumı bir ān
Mescid ü miḥrābum ol ruḫ-ebruvān

1345 Ol biri didi tur iy āşüfte-dil
Ḫalvet eyle vü Ḫudāya secde ḳıl

1346 Didi ol büt ḥāżır olsa bunda ger
Secde iderdüm aña şām u seḥer

1347 Ol biri didi perīşānsın ʿaceb
İtdügüñ işe peşīmānsın ʿaceb

1348 Didi ġāyetde peşīmānum bugün
ʿĀşıḳ olmadum daḫı evvel niçün

1349 Ol biri didi ki yoluñ urdı dīv
Ḳodı rüsvāyīde ḳılup saña rīv

1350 Didi k'ol dīv oldı baña rāh-zen
Diñ işinde olsun ol çāpük-beden

1351 Ol biri dir her ki bildi bu işi
Didi güm-rāh oldı bu reh-ber kişi

1352 Didi ḳodum ʿārı vü nāmūsı ben
Ṭaşa çaldum şīşe-i sālūsı ben

D 39b 1353 Ol biri dir ġamla yārān doldılar
Yarılup yürekleri ḫūn oldılar

1354 Didi ḫoş-dil ola ger tersā peçe
Cümle göz rencinden ol ʿārif geçe

1355 Ol biri didi ki yārānıla hep
Kaʿbe yollarına gidelüm bu şeb

1356 Didi Kaʿbe olmazısa deyr var
Kaʿbe hūş-yārī deyerde var hezār

1344. beyit D'de 1342. beyittir.
1350 çāpük-beden : ḥābük-beden D
1356 deyerde : deyrde B,D

1357 Ol biri didi Ḥaremde dile ʿözr
Ola kim refʿ ola senden şerr ü küfr

1358 Didi ḳoyup yār işiginde teni
Dilerem ʿözrüm elüñ çek ḳo beni

1359 Ol biri didi yoluñda var saḳar
Küfr ehlini saḳar nāra yaḳar

1360 Didi ugrarsa cehennem rāhuma
Heft dūzaḫ döymeye bir āhuma

1361 Ol biri didi behişt ümmīdine
Tevbe ḳılup gel Ḫudā tevḥīdine

1362 Didi kim yār-ı behiştīdür nigâr
Cennet-i Firdevs yiter kūy-ı yār

1363 Ol biri didi Ḫudādan eyle şerm
Sözde olmaġıl dilīr ü böyle germ

1364 Didi bu odı Ḫudā virdi baña
Giderimem anı benden bir yaña

1365 Ol biri didi ki iy cürm ehli ḳul
Ṣıdḳıla īmāna gelüp mü'min ol

1366 Didi bu kāfirden īmān isteme
Dil-şikestem rāst peymān isteme

1367 Bildiler hergiz saḫun kār eylemez
Durdılar tek gördiler ʿār eylemez

D 40a 1368 Perdeden ẓāhir n'ola diyü bu fevc
İtdi deryā gibi diller ḫūnı mevc

1369 Çīn seḥer tīġ ü siperle rūz-ı Türk
Kesdi şām-ı zengī başın ḳapdı börk

1370 Ḳana ġarḳ itdi cihān yüzin şafaḳ
Çarḫ ol meydānda pür-ḫūn bir ṭabaḳ

1371 Şeyḫ ceng-i ʿışḳdan olup zebūn
Dil ciger mecrūḥ ü biryān ġarḳ-ı ḫūn

1372 Ḫalvet idüp kūyını ḳaddin kemer
Mu‘tekif olup ḳodı zānūya ser

1373 Yār kūyı segleriyle hem-nişīn
Oldı kim teskīn ide dil āteşīn

1374 Eyleyüp ṣabruñ girībānını çāk
Āteşīn āh eyler idi tābnāk

1375 Dem-be-dem zārılaḳ olmışdı işi
Çün hilāl olmışdı ruy-ı mehveşi

1376 Rūz u şeb kūyında bir aya yaḳın
Ṭoġmadı maṭla‘dan ol şems-i zemīn

1377 Dertlü dil nā-çār oldı ‘āḳıbet
‘Işḳdan bīmār oldı ‘āḳıbet

1378 Kūyını eşkiyle temkīn eyledi
Ḫāki pister sengi bālīn eyledi

1379 Bulmadı giçmege kūyından çü yol
Bildi duḫter ‘āşıḳ olmış aña ol

1380 A‘cemīlaḳ ṣūretinden ol nigār
Didi kim şeyḫā nedensin bī-ḳarār

1381 İy şarāb-ı şirkden mest ü ḫarāb
‘Işḳ nārından ḳılan baġrın kebāb

1382 Kim görüpdür zāhidān-ı pāk-ten
Kūy-ı tersāyānda duta vaṭan

H,B 16a ; D 40b 1383 İy saçum zencīrinüñ dīvānesi
Şem‘-i ḫüsnüm cem‘inüñ pervānesi

1384 Şāḫ-ı ‘ışḳumdan şu kim nesne umar
Bilsün ol dīvānelikdür aña bār

1374 tābnāk : tābenāk B
1375- zārılaḳ : zārılıḳ H,B,D
1380- A‘cemīlaḳ : A‘cemīlıḳ H,D

1385 Şeyḫ didi çün beni gördüñ zebūn
Gönlüm alup gözüm itdüñ ġarḳ-ı ḫūn

1386 Yā dilüm vir baña yā dem-sāz ol
Gülşen-i ʿışḳuñda hem-āvāz ol

1387 Her niyāzuma iñen çoḳ itme nāz
Nāzenīnsin cevrüñi ḳıl baña az

1388 ʿĀşıḳ u pīr ü żaʿīfī ḳıl nigāh
Nāz u kibr eyle velīkin gāh gāh

1389 Serserī degül çü ʿışḳum iy nigār
Kes başum yāḫud işi başa çıḳar

1390 Sen buyur ben ideyin cānum fişān
Dileriseñ vir lebüñden yine cān

1391 İy leb ü zülfüñ ziyān u sūd-ı dil
Rūy u kūyuñ maḳṣad u maḳṣūd-ı dil

1392 Ḳoma zülfüñden bu ʿaḳlum tābda
Çeşm-i mestüñ gibi gönlüm ḫ̆ābda

1393 Senden oldı yüregüm ḫūn dīde ebr
Sendenem bī-yār u bī-kes [ü] bī-ṣabr

1394 Çün cihān u cāna ġam aldum ʿaceb
Getdi gönlüm kīsesinüñ naḳdi hep

1395 Dīdeden her gāh çün ebr-i bahār
Eşk-i bārānum diñer diñmez yaġar

1396 Gözlerüm ider bulutlar gibi cūş
Göz dutaram bu işe hicrüñde ḫoş

1397 Düşdi dil çeşmüm elinden māteme
Göz seni çün gördi dil düşdi ġama

D 41a 1398 Ben gözümden gördügümi kim görür
Çekdügüm dilden yā kim çeker yürür

1399 Ḫūn-ı dildür dilden ancaḳ ḥāṣılum
Yoḳ dilüm niçe içem ḫūn-ı dilüm

1400 Urma ḫūnīn yüregüme daḫı zaḫm
Yarama ur merhem eyle baña raḥm

1401 İntiẓārıyla geçürdüm rūzigār
Vaṣla irgürürse ḫoşdur intiẓār

1402 Oldı her şeb cānuma zülfüñ kemīn
Cān-bāz-ı kūyuñam iy nāzenīn

1403 Yüz sürüp ḫāküñe cān olsun revān
Ḫāk-i kūyuñ narḫına erzān cān

1404 Niçe yalvarup yaḳardum şām u rūz
Açmadum bāb-ı murādumu henūz

1405 İy güneş ben ẕerre ḳanda gideyin
Sāyeem sensüz nite ṣabr ideyin

1406 Çekerem ger sāye gibi ıżṭırāb
Revzenüñden ṣu' le vir çün āfitāb

1407 Olsa bu ser-geşteye ger bir naẓar
Heft gerdūnı ḳılaydum zīr-i per

1408 Didi duḫter iy fürū-māye beden
Yoḳ mı şermüñ ḥāżır it saña kefen

1409 Bu ḥarāretler ne iy bārid nefes
Pīr olduñ ḳaṣd-ı dil-bāz itme bes

1410 Kimse almaz seni bir nāna ṣatun
Nān degül bir pūla degmezsin bütün

1411 Beni saña dilemekden iy ḥaḳīr
Saña ḫoşdur al kefen daḫı ḥaṣīr

1412 Ben cüvānem pīrsin sen nā-tüvān
Yüri var lāyıḳ degül pīre cüvān

D 41b 1413 Bir pūluñ yoḳ k'alasın anuñla nān
Göñlüñ ister k'olasın şāh-ı cihān

1414 Fikrüme ḫulyāyıla olur faḳīr
Yidi iḳlīm şāhı sulṭān-ı kebīr

1415 Şeyḫ didi vir gerek yüz biñ ilenç
Ṭālibüñdür pīr iy ḳıymetlü genç

1416 Yoḳ ġamuñdan özge bāña hīç iş
Her ne meẕhebdeysen oldur bāña kīş

1417 ʿIşḳda birdür gedālaḳ mīrlik
ʿĀşıḳa birdür yigitlik pīrlik

1418 Didi ḳız bu işde olduñsa dürüst
Yu elüñ İslāmdan ol pāk ü çüst

1419 Her ki hem-reng olmaya maḥbūbına
Reng ü būdur iremez maṭlūbına

1420 Şeyḫ didi bende kem fermān-berem
Her ne kim buyurduñ anı işlerem

1421 Ḥalḳa-i zülfüñ geçür boynuma sen
Kim benem ḥalḳa-be-gūş iy sīm-ten

1422 Ḳız didi olduñsa bu işe yarar
Eyle dört nesneyi imdi iḫtiyār

1423 Ṭap büte iç ḫamr giç īmāndan
Muṣḥafı yaḳ oda sevme cāndan

1424 Şeyḫ didi ḫamrı ḳıldum iḫtiyār
Bāḳī üçde hīç yoḳdur bāña kār

1425 Ḫamr içeyin leblerüñ şevḳiyle ben
Ol ḳalan üç nesne olmaḳ itme ẓan

1426 Didi ḳız tur imdi gel ḫamr eyle nūş
Ḫamr içdükde ḳılursın sen ḫurūş

1417 gedālaḳ : gedālıḳ D
1418 çüst : cüst H,B

1427 Şeyḫ gördi ḫūb meclis bī-bedel
Ol ḳonuḳluġa alan ġāyet güzel

D 42a

1428 Zülf-i tersā tābın aldı kişinüñ
ʿIşḳ saçdı yüzi ṣuyın işinüñ

1429 Dilini dutdı olup ḫāmūş hem
Ḳalmadı başında ẕerre hūş hem

1430 Aldı ṣabr u ṭāḳatin āvāz-ı ney
İçdi dildārı elinden cām-ı mey

1431 Çünki içdi kendülikden getdi ol
Farḳ itmez ıldı hergiz ṣaġ u ṣol

1432 Cemʿ oldı çün şarāb u ʿışḳ-ı yār
Dil perīşān ḳaldı çün zülf-i nigār

H,B 16b

1433 Farḳına yüz ṭaş uruldı bir başuñ
Üstine biñ ḳarġa uşdı bir leşüñ

1434 Oldı bir ʿışḳı hezārān ol mehüñ
Ṣarpına uġradı ol miskīn rehüñ

1435 Dürc-i laʿlin çün güşāde gördi şeyḫ
Āb u āteş bir arada gördi şeyḫ

1436 Düşdi cānı milkine şevḳ āteşi
Ḳana ġarḳ eyledi müjgānın yaşı

1437 Her ne emr itdi sözin gūş eyledi
Ḥalḳa-i zülfini mengūş eyledi

1438 Bir ḳadeh mey daḫı alup ḳıldı nūş
Doldı dil nār ol ṣudan cām oldı boş

1439 Māhir idi ḥıfẓ-ı Ḳur'ānda ʿaceb
Niçe taṣnīfāt yādındaydı hep

1440 Cām boş olup çü meyden doldı nāf
Getdi her maʿnā vü geldi şeyḫe lāf

1441 Bāde ṣaldı çün ġubār-ı ʿaḳla bād
Her ne kim yādında idi oldı yad

1442 Her ne maʿnī kim var idi ḫamr odı
Cümlesin levḥ-i żamīrinden yudı

D 42b 1443 Şeyḫ çün mest oldı ʿışḳ eyledi zūr
Ḳıldı deryā-dil anı bu cūş u şūr

1444 Ol büt elinde çü mey gördi yaḳīn
Bir uġurdan kendüden getdi hemīn

1445 Düşdi elden dil virüp çün oldı mest
Diledi kim gerdenine ura dest

1446 Ḳız didi iy müddeʿī gel var yüri
Hīç degülsin sen bu maʿnīnüñ eri

1447 ʿĀfiyet ʿışḳıla olmaz sāz-kār
Küfre dem-sāz olsa ʿāşıḳlaḳ yarar

1448 Başduñısa ʿışḳa ger muḥkem ḳadem
Küfr-i zülfüm yolını dutduñsa hem

1449 Serserī şanma şaḳın ʿışḳum meyin
Rāh-ı küfre baş ayaḳ zülfümleyin

1450 Meẕheb ü küfrüme gir gel yanuma
Şal ḳoluñ zülfüm gibi gerdānuma

1451 Her didügümi dutarsan ger benüm
Uşda ḳoluñ uşda zülfüm gerdenüm

1452 Eylemezseñ ger sözüme iḳtidā
Var yüri uşda ʿaṣā uşda ridā

1453 Şeyḫ başdan çıḳmış üftāde idi
Zülf-i dil-ber gibi dil-sāde idi

1454 Eyleyüp ġaflet ḳażāya virdi dil
Oldı başdan başa ġarḳ-ı ḫāk ü gil

1455 Çıḳdı başdan zülfi gibi rū-siyeh
Dil perīşān ʿaḳl vālih cān tebeh

1447 ʿāşıḳlaḳ : ʿāşıḳlıḳ H,B,D

1456 Şol zamān kim yoġıdı mestī-i ser
Yoġıdı hestīden anda bir eṣer

1457 Līk şol vaḳt k'oldı ġāyet mest şeyḫ
Oldı küllī kendülikden pest şeyḫ

D 43a 1458 Kendüye gelmedi rüsvā oldı ol
Kimseden ḳorḳmadı tersā oldı ol

1459 Eski ḫamr idi ʿaceb kār eyledi
Şeyḫi ser-geşte çü pergār eyledi

1460 Şeyḫ köhne ḫamr köhne tāze ʿışḳ
Yār ḥāżır ṣabr ide mi nāza ʿışḳ

1461 ʿIşḳ elinden pīr olup mest ü ḫarāb
Aldı ṣabr u ʿaḳlını ʿışḳ u şarāb

1462 Ṭāḳatinden her ne kim ḳalmışdı hep
Getdi derd ü ḥasret artdı rūz u şeb

1463 Didi kim bī-ṭāḳat oldum iy ṣanem
Daḫı benden ne dilersin sen bu dem

1464 Olmadum ʿaḳlum var iken büt-perest
Şimdi yaḳdum muṣḥaf oldum çünki mest

1465 Büt-perest itdüñ daḫı Ḳur'ān-sūz
Yine yoḳ raḥmüñ bu miskīne henūz

1466 Ḳız eyetdi uşda sensin baña dūst
Lāyıḳ olduñ kim olam ben saña dūst

1467 Bundan evvel ḫām idüñ iy pīr sen
Ben cüvān itdüm seni ḫoş buḫte-ten

1468 İrdi tersāyāna çünkim bu ḫaber
K'oldı kāfir pīr şeyḫ-i muʿteber

1456 yoġıdı : yoġdı H
1466- eyetdi : eytdi H ; eyitdi B,D

1469 Şeyḫi ḳamu deyre alup getdiler
Biline zünnār hem baġlatdılar

1470 Baġlanup zünnār çün girdi işe
Ḫırḳayı vü tācı urdı āteşe

1471 Niçe yıllıḳ ṭā'at īmānın ḳamu
Yudı hep bir mīve-i nev-bāve-rū

1472 Didi ḫıẕlān itdi ben dervīşe kār
Ḫ̆ār u rüsvāyīde ḳaldum şermsār

D 43b

1473 Müşkil oldı ḥāli ben üftādenüñ
Kār itdi 'ışḳı tersā-zādenüñ

1474 Ne ola bundan beter iy fitne-cū
Her ne dirseñ ideyin şimden girü

1475 Ṭapmadum hergiz büte huş-yāriken
Büt-perest ü mest itdüñ beni sen

1476 Ḫamr içüp çoḳ kimse terk-i dīn ider
Ḫamrdur امّ الخبآيث şerr-i şer

1477 Pes eyetdi daḫı ne ḳaldı baña
Ne didüñ fermān-ber olmadum saña

1478 Ḫamr içdüm büte ṭapdum ben bu dem
Benüm itdügüm kim itdi iy ṣanem

1479 'Işḳdan ben gördügüm görmedi kes
Ger ġaraż cevrise inṣāf oldı bes

1480 Var mı binüm gibi bir şeydā-yı 'ışḳ
Baña beñzer var mıdur rüsvāy-ı 'ışḳ

1469 getdiler : gitdiler D
1476 "İçki bütün kötülüklerin anasıdır" anlamındaki hadisdir.
1477 eyetdi : eytdi H ; eyitdi B,D
1478 büte : puṭa D
1480 binüm : benüm H,D

1481 Yol açuḳdı nice yıl ʿömr-i dirāz
Mevc urdı dilde pes deryā-yı rāz

1482 Urdı ʿışḳ üstādı baña pāşine
Ṭıfl tek pes sürdi levhüñ başına

H,B 17a 1483 Bundan artuḳ ḳıldı ʿışḳ ider daḫı
Ḫırḳayı zünnāra bağlar iy aḫı

1484 ʿİlmi ḳoyup oldı ebced-ḫᵛān -ı ʿışḳ
Vāḳıf u's-sır oldı ser-gerdān-ı ʿışḳ

1485 Getdi giden söyle bir laḥẓa baña
Ḳaçan ola birikübilem saña

1486 Vaṣlınuñ çünkim bināsı aṣlıdur
Her ne itdümse ümīẕ-i vaṣlıdur

1487 Vaṣlıdur ḫod āşinālıḳdan murād
Āteş-i hicre yiter yaḳduñ çü bād

D 44a 1488 Yine ḳız didi ki iy pīr-i ḥaḳīr
Mehrüm aġar sen sebük-bār u faḳīr

1489 Sīm ü zersüz ele girmez dil-rübā
Māl ḫarc it kim işüñ altun ola

1490 Kendü başuñ var ḳayır çün yoḳ zerüñ
Nafḳasuz yoḳdur hey er bunda yirüñ

1491 Tīz-rev ḫurşīd gibi ferd ol
Merdler ṣabrını eyle merd ol

1492 Şeyḫ didi iy büt-i rūy-ı zemīn
ʿAhdüñi başa çıḳarduñ āferīn

1493 Senden özge kimsenem yoḳ iy güzel
Luṭf it ayruḳ urma bu şīveye el

1482 Ṭıfl : Ṭafl B
1484 ḫᵛān : ḫon H,B,D (kafiyeden dolayı "ḫᵛān" okunmuştur.)
1486 ümīẕ-i : ümīẕ ü B
1487 Vaṣlıdur : Vaṣldur B

1494 Her neveʿden kim didüñ ḳıldum anı
Eyleme rencīde esirge beni

1495 Yüregüm ḫūnını sensüz yimedüm
Ḫāṭıruña ṭoḳınur söz dimedüm

1496 Başuma geldi rehüñde mū-be-mū
Küfr ü İslām u ziyān aṣṣı ḳamu

1497 Muntaẓırsın dāyim olam bī-ḳarār
Bilmek istersin ne imiş intiẓār

1498 Anı sen çekme ḳo çeksün ʿışḳ eri
İntiẓāruñ cān-ı ʿāşıḳdur yeri

1499 Dil-perīşānem saçuñveş bī-ḳarār
Gel berü kim geçdi ḥadden intiẓār

1500 Cümle yārān benden iʿrāż eyledi
Her biri baña niçe söz söyledi

1501 Anlar öyle böyle sen arada ben
Ne göñül ḳaldı ne cān n'etsün bu ten

1502 Sensüzin Firdevs ü ġılmāndan daḫı
İsterem yeg senüñile dūzaḫı

D 44b

1503 Oldı şeyḫüñ ʿışḳı āḫir çün yegin
Nār-ı derdi yaḳdı ol meh yüregin

1504 Didi mehrümçün yüri her ṣubḥ u şām
Güd benüm ḫınzīrlerüm bir yıl tamām

1505 Ç'ola bir yıl olayın sinüñle cemʿ
Olasın pervāne ben ol cemʿe şemʿ

1506 Her ne ise şādī vü ġam cümle uş
Sinüñile geçürevüz ʿömri ḫoş

1507 Şeyḫ emrinden ḳızuñ çekmedi baş
Ḳulluġuña lāyıḳ olsam didi kāş

1494 neveʿden : nevʿden H,B,D (vezin gereği müellif hattı olan Külliyat nüshasından hareketle "neveʿden" okunmuştur.)

1508 Pīr-i Ka'be mürşid ü ṣadr-ı kibār
Ḫūkbānlaḳ itdi bir yıl iḫtiyār

1509 Var nihād-ı her-kişide iy peder
Azu dişlü niçe yüz ḫınzīrler

1510 Ḳaṣd idüp yaḳ āteşe ḫınzīrüñi
Bilde zünnār eyle yā zencīrüñi

1511 Sen ṣanursın bu ḫaṭar iy hīç kes
Oldı şeyḫ-üftādeye 'ālemde bes

1512 Her kişinüñ var içinde bir ḫaṭar
Çıḳarur baş ṭaşra çün ḳıla sefer

1513 Kendü ḫūküñden yoġısa āgehüñ
Yüri get merdi degülsin bu rehüñ

1514 Ger ḳadem ursañ yola çün merd-i rāh
Niçe ḫınzīr ü büt ideydüñ nigāh

1515 Deyr-i dilde büt yaḳ ol ḫınzīr-küş
Yā çü şeyḫ-i pīr rüsvāy ol öküş

1516 Çünki tersā oldı āḫir şeyḫ-i dīn
Rūmda ġavġāyıla doldı zemīn

1517 Hem-nişīnān ḳaldı der-mānde ḳamu
Cāndan geçüp fürū-mānde ḳamu

D 45a 1518 Gördiler böyle giriftār anı çün
Böyle ġalṭān rūy u ten ber-ḫāk ü ḫūn

1519 Ṣoḥbete şeyḫe ḫırīdār olmadan
Vāz geldiler ḳamu yār olmadan

1520 Ṣoḥbet-i şevḳinden anuñ ḳaçdılar
Başlarına ḫūn u ṭoprāḳ saçdılar

1521 Ol miyānda var idi bir yār cüst
Dil-şikeste şeyḫi severdi dürüst

1508 Ḫūkbānlaḳ : Ḫūkbānlıḳ H,D

1522 Gitmek isterüz Ḥicāza didi biz
Emrüñüz ne rāzuñuz diñ bize siz

1523 Dileriseñ cümle tersā olalum
ʿĀleme bed-nām u rüsvā olalum

1524 Ḳalduġuñ tenhāca ḫoş gelmez bize
Baġla gel zünnār uyalum size

1525 Sizi böyle görmege döymez yürek
Pes bu yirden cümlemüz gitmek gerek

1526 Kaʿbeye varup oturalum aḫı
Görmeyelüm gördügümüzi daḫı

1527 Şeyḫ didi pür-ġamam siz şādumān
Ne yire dilerseñüz varuñ hemān

1528 Cāy yiter baña olunca bu deyr
Kūy-ı tersā-zāde yiter baña seyr

1529 Ḥālümi bilmez çü serv-āzādeler
Bilür ancaḳ sāyeveş üftādeler

1530 Bu ġama bir dem eger düşeydüñüz
Hem-dem olup yanuma üşeydüñüz

1531 Kimse bizden ṣorarısa siz faṣīḥ
Söyleñüz üftādenüñ ḥālin ṣaḥīḥ

1532 Bildüñüz dil ne ġama düşdügiñi
N'olısar şimden girü bilmem anı

H,B 17b ; D 45b 1533 İy refīḳān siz dönüp varuñ gidüñ
Her ne lāzımsa size anı idüñ

1534 Düşmişemdür ejder-i ḳahr aġzına
İrdi zehri bu ten ü cān maġzına

1535 Virmeye ʿālemde bir kāfir rıżā
Aña k'İslām şeyḫine virdi ḳażā

1536 Gördi bir ḳıl dürdan tersāyı ol
Getdi ʿaḳl u dīn ü şeyḫī ṣaġ u ṣol

1537 Gerdenine daḳdılarçün zülfüni
Ḫalḳ-ı ʿālem diline aldı anı

1538 İy beni görüp idenler serzeniş
Çoḳ düşer bu yolda bunuñ gibi iş

1539 Bir ucı bucaġı yoḳ rāha sefer
Ḳılduñ eymin olma var mekr ü ḫaṭar

1540 Böyle diyüp döndi yārāndan hemān
Getdi ḫınzīrlerle ṣaḥrāya devān

1541 Aġlayuraḳ getdi pes yārān hemīn
Ardlarına baḳup eyleyüp enīn

1542 Cān eridüp yaḳdılar ten cümle yār
Kaʿbeye irdiler āḫir ten-nizār

1543 Rūmda pes ḳaldı tenhā şeyḫleri
Büt-perest oldı vü tersā şeyḫleri

1544 Pes ḥayādan cümle ḥayrān oldılar
Her biri bir yirde penhān oldılar

1545 Çün ʿazīzān Kaʿbe ehlin gördiler
Baġlayup aġazlarını dürdiler

1546 Vardı şeyḫüñ Kaʿbede bir yāri cüst
Cān u dilden şeyḫi severdi dürüst

1547 Ḫoş irādetde virüpdi cān u ten
Reh-ber ü bīnende idi cümleden

D 46a 1548 Kaʿbeden Rūma sefer itdükde şeyḫ
Anda ol degül idi gitdükde şeyḫ

1543 b: Pes ḥayādan cümle ḥayrān oldılar D
1544 a : Büt-perest oldı vü tersā şeyḫleri D
1545 Kaʿbe : Kuʿbe B

1549 Bilmez idi şeyḫi kes anuñ gibi
Şeyḫe olmaz dest-i res anuñ gibi

1550 Şeyḫ yārānına pes kāşānesin
Eyledi tenhāca ḫalvet-ḫānesin

1551 Ḥāl-i şeyḫi anlara şordı yine
Didiler aḥvālini her ayına

1552 Ne yimişler virdügin şaḫ-ı ḳażā
Köklenüp yir dutduġın naḫl-i rıżā

1553 Baġlayup bir ḳıla ol tersāyī zülf
Aldı īmānı yolın sevdāyī zülf

1554 Küfrden āyīnesi hep pasdur
Ol ḳara ṭonlarla şan pāpāsdur

1555 Terk idüp īmānı küfr itdi ḳabūl
Virdi tāc u ḫırḳayı zünnāra ol

1556 Ḫūkbānī ile tersāyī yolın
Dutdı çekdi cümle ṭā' atden elin

1557 Her ne vardı kīsede ḫarc oldı naḳd
Biline zünnār aldı çār-' aḳd

1558 Şeyḫümüz çapmışdı dīn yolında çoḳ
Eski küfri yeñiden şaldı ' urūḳ

1559 İşidüp bunı mürīd-i nāmdār
Zer gibi oldı yüzi vü ḳıldı zār

1560 Didi iy ter-dāmenān rüsvāy-ten
Siz vefādārīde ne merdsiz ne zen

1561 Yār üftāde gerek işe yarar
Ele girmez hīç anuñ gibi yār

1562 Şeyḫüñüze yār olayduñuz eger
Yardam idüp ḳorduñuz yolında ser

1558 şeyḫümüz : şeyḫimüz H, şeyḫmüz B
1562 Yardam : Yardum D

D 46b

1563 Şerm ḳanı böyle mi olur yārlaḳ
Yā vefādārī vü yā dildārlaḳ

1564 Şeyḫ zünnāra el urduḳda hemān
Siz gerekdi baġlayasız ber-miyān

1565 Getdüñüz andan çevirüp ḳamu yüz
Lāzım olmaḳ idi tersā cümleñüz

1566 Bu degül yār-ı muvāfiḳlar gibi
Fiʿlüñüz olmış münāfiḳlar gibi

1567 Her ki kendü yārine hem-pā ola
Yārī lāzım yāre ger tersā ola

1568 Yāre düşkünlükde yār olmak gerek
Kim gelür rifʿatde ʿālem yek-be-yek

1569 Çün neheng aġzına düşdi şeyḫ-i dīn
Cümle ḳaçduñuz dutup rūy-ı zemīn

1570 ʿIşḳ bünyādı durur bed-nāmlaḳ
Puḫte ol baş çekme itme ḫāmlaḳ

1571 Didügüñden didiler artuḳ didük
Her ne söz lāzımdı ḳamu söyledük

1572 ʿĀzmümüz böyleydi her ne kār ola
Cümlemüz şādī vü ġamda yār ola

1573 Zühdi ṣatup alavuz rüsvāylaḳ
Dīni ḳoyup dutavuz tersāylaḳ

1574 Līk rāy-ı şeyḫ idi biz yek-be-yek
Gidevüz cümle yanından ḳala tek

1575 Fāyide yoḳ gördi bizden şeyḫ-i dīn
Bizi dönderdi girüye ol hemīn

1563 yārlaḳ : yārlıḳ D // dildārlaḳ : dildārlıḳ D
1570 bednāmlaḳ : bednāmlıḳ D // ḫāmlaḳ : ḫāmlıḳ D
1573 rüsvāylaḳ : rüsvāylıḳ D // tersāylaḳ : tersāylıḳ B,D

1576 Biz anuñ ḥükmiyle dönüp geldük uş
Gizlemeyüp söyledük her rāzı ḫoş

1577 Didi pes aṣḥāba ol yār-ı mürīd
Ger iş eri olsañuz siz iy ʿabīd

D 47a 1578 Ḥaḳ deri olurdı ancaḳ cāyuñuz
Hem-ḥużūridi ser-ā-ser rāyuñuz

1579 Bu taẓallümde gerekdi rūz u şeb
Gökde el baş yirde ola dilde Rabb

1580 Tā ki Ḥaḳ gördükde sizi bī-ḳarār
Şeyḫi vireydi size bī-intiẓār

1581 Şeyhüñüz ol ḥālde çün gördüñüz
Yüz der-i Ḥaḳdan niçün dönderdüñüz

1582 İşidüp bu sözi bī-ḫod oldılar
Püşt-pāy -ı şermde ser ḳodılar

H,B 18a 1583 Her birisi ʿacze ḳıldı iʿtirāf
Hīç biri aġaz açup urmadı lāf

1584 Şimdi ḫacletden ne aṣṣı didi merd
Turuñ iş üzre olalum ferd ferd

1585 Dergeh-i Ḥaḳḳa mülāzım olalum
Hep taẓallüm ide lāzım olalum

1586 Giyülüm ḫoş pāk kāġıd pīrehen
Tīz şeyḫe irişelüm cümle ten

1587 Muʿtekif olup bular her rūz u şeb
Getdiler milk-i ʿArabdan Rūma hep

1588 Her birine dergeh-i Ḥaḳda hezār
Geh şefāʿat geh enīn olmışdı kār

1578 cāyuñuz : cāyıñuz H,B,D
1582 Püşt-pāy : Püşt-i pāy B,D
1583 aġaz : aġız H,B,D

1589 İşbu üslūb üzre ḳırḳ gün ḳırḳ gice
Hīç biri ḳılmadı ser-pīç iy ḫoca

1590 Ḳıldılar çoḳ çoḳ tażarru‘ derdnāk
Çarḫı raḳṣa ḳoydılar ol ḳavm-i pāk

1591 Yimek içmek uyḫudan olup cüdā
Dillerindeydi hemīn nām-ı Ḫudā

1592 Zīr ü bālā her ne kim var sebz-pūş
Geydi gök mātem donın bunlar çün uş

D 47b 1593 ‘Āḳıbet ṣaffuñ öñinde muḳtedā
Ḫoş nişān urdı atup tīr-i du‘ā

1594 Ḳırḳ giceden ṣoñ mürīd-i pāk-uṣūl
Kendüden geçmişdi ḫalvet içre ol

1595 Geldi bād-ı ṣubḥ-dem ‘anber-fişān
Āşikār itdi keşefden yüz cihān

1596 Muṣṭafāyı gördi ṭoġmış çün beder
Ṣalmış iki ḳara ṣaçın ber-ṣadar

1597 Sāye-i Ḥaḳ yüzi şemsidür ‘ayān
Baġlu her bir ḳılına yüz biñ cihān

1598 Çārdeh sāle ḳamerveş alnı
Gülerek geldi ṣalını ṣalını

1599 Ol mürīd ol dem yirinden turdı uş
Yā Nebiyy’allāh elüm dut didi ḫoş

1600 Muṣṭafā didi ki iy himmet-bülend
Şeyḫüñi itdüm ḫalāṣ iy müstemend

1601 ‘Alī-himmet işin işledi tamām
Urmadı dem şeyḫi olmayınca rām

1594 ḳırḳ : Karḳ H
1596 beder : bedr H,B,D // ṣadar : ṣadr D
1598 çārdeh : çāde B,D

1602 Şeyḫ ile Ḥaḳ arasında ṭūl-i dehr
Var idi gerd-i siyāh ez-rāh-ı ḳahr

1603 Ol ġubārı rāhdan ṭarḥ eyledük
Metn-i ṣadrını anuñ şerḥ eyledük

1604 Ser-te-ser īmān nūrıyla yuduḳ
Getdi ẓulmet rūşināyīde ḳoduḳ

1605 Şemme deryā-yı şefā' atden bu dem
Saçduñ anuñ rūzigārına himem

1606 Göñline te'ṣīr itdürdüm suḫen
Sikkeyi mermerde ḳazdum yine ben

1607 Getdi yolından anuñ şimdi ġubār
Tevbe otruşdı günehdür tārumār

D 48a

1608 Biñ cihānuñ cürmi ḳuldan götrilür
Bir nefes tevbeyle yoldan götrilür

1609 Mevc urup deryā-yı iḥsān itse cūş
Merd ü zen cürmi ḳamu maḥv ola ḫoş

1610 Şöyle şādān oldı vü ferḥān ol
Şevḳden cūş itdi vü efġān ol

1611 Na' resinden çıñladı ṭās-ı sipihr
Nālesinden raḳṣa girdi māh u mihr

1612 Ṭaşra çıḳdı na' re urup pāy köp
Yirlere yüz sürüp oldı ḫāk-rūb

1613 Cümle aṣḥābı ḫaberdār eyledi
Müjdegānile ḳamusın ṭoyladı

1614 Getdi aṣḥābıyla nālān aġlayu
Ḫūkbān şeyḫe yürekler ṭaġlayu

1615 Gördi ' ışḳ odına yanan şeyḫi uş
Getmiş ol cūş u ḫurūş olmış ḫamūş

1606 suḫen : saḫun D
1613 müjdegānıla : müjdigānıla B

1616 Bıraġup nāḳūsı aġzından gice
Ḳaṭʿ-ı zünnār-ı miyān itmiş ḫoca

1617 Getmiş ol gebrī-küleh pes şeyḫ-i ḫāṣ
Küfr-i tersāyīden olmış ḫoş ḫalāṣ

1618 Gördi aṣḥābın ıraḳdan şeyḫ çün
Gördi kendin arada bī-nūr u dīn

1619 Şermden ġarḳ oldı ḫūnīn yaşına
ʿAcz eliyle saçdı ṭopraḳ başına

1620 Dür-fişān itdi ṣadefveş geh dilin
Gāh silkdi cān-ı şīrīnden elin

1621 Yaḳdı āhı perde-i gerdūnı gāh
Yandı ḥasretden teninde ḫūnı gāh

1622 Ẓāhir ü bāṭın ʿilim Ḳur'ān ḫaber
Ḫāṭırından getmiş idi ser-te-ser

D 48b 1623 Ḫāṭırına geldi yek-bāre anuñ
Ser-te-ser ḳurtuldı cehlinden tenüñ

1624 Gördi ol dervīşi kim geldi yine
Ḫalḳa viren rāz-ı Ḥaḳdan āyine

1625 ʿAḳlı gelüp baş aşaġa itdi ḫoş
Secde ḳılup aġladı vü ḳıldı cūş

1626 Ḫāk ü ḫūn-ālūde gille gül gibi
Ġarḳ-ı ḫūndı lāle ile mül gibi

1627 Gördi çün bu ḥālde yārenleri
Ġam gidüp şādīde ḳaldı cānları

1628 Vardılar öñine ser-gerdān ḳamu
Ḳıldılar şükrāne cān-efşān ḳamu

1617 Getmiş : Ġitmiş B
1622 ʿilim : ʿilm B

1629 Didiler iy milk-i rāza yol soran
Āfitābuñdan bulut ḳaldurdı ten

1630 Küfr getdi yoldan īmān virdi dest
Ḥaḳ-perest oldı bu pīr-i büt-perest

1631 Mevc urdı nā-gehān baḥr-i ḳabūl
Eyledi aña şefā'at bil resūl

1632 Şād ol ġamdan ḥikāyet eyleme
Şükr vaḳtidür şikāyet eyleme

H,B 18b 1633 Bu zamān-ı sūrdur mātem degül
Ḫoş sürūr eyyāmıdur bu ġam degül

1634 Ḥaḳḳa minnet baḥr-i ẓulmetden İlāh
Açdı bir yol kim żiyāsı bedr-i māh

1635 Ḳarayı aġ eylemek bilen bilür
Bunca cürme tevbe virmek nic'olur

1636 Āteş-i tevbe vire çün ḫoş şerār
Her ne bulsa cürm ü 'işyāndan yaḳar

1637 Cürmden nā-pāk her cān u teni
Yur inābet ṣuyı pāk eyler anı

D 49a 1638 Şeyḫ ġusl itdi geyüp ḫırḳa yine
Getdi aṣḥābıyla Ka'be semtine

1639 Duḫter-i tersā düşinde gördi ḫeş
Ḳoynına girdi gice ḳurṣ-ı güneş

1640 Ol güneş nā-gāh olup şīrīn-zebān
Didi şeyḫ ardınca var get bu zamān

1641 Meẕhebini dut yolında ḫāk ol
İy anı mūrdār iden var pāk ol

1642 Bī-mecāz ol girdi yoluña senüñ
Var yolına gir ḥaḳīḳat sen anuñ

1643 Yolın urmışduñ yüri yolına gir
Ṭoġru yoldur hem-reh ol tīz aña ir

1644 Yoldan döndürmiş idüñ var aña
Ḳo bu yolsuzluġı sa‘y it gir yola

1645 Uyḫudan uyandı çün duḫter hemān
Oldı cānında güneş nūrı ‘ayān

1646 Ẓāhir oldı bāṭınında ‘ışḳ-ı Rab
Bī-ḳarār oldı ṭalebde rūz u şeb

1647 ‘Işḳ ḫamrındandı ser-mest ol güzel
Düşdi pādan yüregine urdı el

1648 Kim bilür çün ‘ışḳ şāḫı vire ser
Gülşen-i dilde ne mīve viriser

1649 Kārdan düşdi yoġıdı hem-demi
Ḫūna ġarḳ itdi gözinüñ hem demi

1650 Gördi bir ‘ālem ḥicābında özin
Ol arada yavı ḳıldı kendözin

1651 Eyle ‘ālem kim nişān-ı rāhı yoḳ
Dilsüz ol k’andan dilüñ āgāhı yoḳ

1652 Bunca nāz u şīve vü ṣabr u ḳarār
Oldı cümle zülfi gibi tārumār

D 49b

1653 Az zamānda bunca ḫoş nāz u ṭarab
Yire saçaldı çü bārān iy ‘aceb

1654 Ṭaşra çıḳdı sīne-çāk ü na‘re-zen
Ḫāk ü ḫūn-ālūde cism ü pīrehen

1655 Derd-i dilden ten ża‘īf ü nā-tüvān
Rāha şeyḫin isteyü oldı revān

1644 döndürmiş : döndermiş D
1646 Rab : Rabḅ D
1651 nişān-ı : nişānı D

1656 Yaşa müstaġraḳ segirdüp çün eber
Sel gibi ṣaḥrāya düşdi bī-ṣabar

1657 Bilmez ol ṣaḥrāda kim n'itmek gerek
Ḳanġı cānibden gelüp gitmek gerek

1658 ʿAczile dergāha göñül baġladı
Yüzini ṭopraġa sürüp aġladı

1659 Didi yā Rab oldı ten ġāyet zebūn
ʿAvratam ʿaḳlum ḳışa saçum uzun

1660 Bir ḳuluñuñ yolın urdum yā İlāh
Tevbe olsun bilmeyüp itdüm günāh

1661 Ben yol urdumsa yolumı urma sen
Sen kerem idici ḳılan cürmi ben

1662 Mevc-i baḥr-i ḳahruñı teskīn ḳıl
Yā İlāhī raḥmet-i miskīn ḳıl

1663 Her ne cürm ü ne güneh k'itdüm ḫaṭā
Cümlesin ʿafv eyle iy ṣāḥib-aṭā

1664 Pādişehlerüñ ulu āyīni ʿafv
Dīne girdüm eyle bu bī-dīni ʿafv

1665 Senden ayruḳdan baña yoḳ yārlaḳ
Oldı ġurbetde naṣībüm ḫorlaḳ

1666 Oldı şeyḫe ġaybdan iʿlām ḫoş
Terk-i tersāyī idüpdür duḫter uş

1667 Oldı ḫoş dergāhumuzla āşinā
Buldı ẓulmetden bu yolda rūşinā

D 50a 1668 Var girü dön ol büte dem-sāz ol
Al elin hem-dem olup hem-rāz ol

1656 segirdüp : sigirdüp H,B / eber : ebr B,D // ṣabar : ṣabr H,B,D (vezin ve kafiye gereği "ṣabar" okunmuştur.)
1658 yüzini : yüzüni H,B
1660 ḳuluñuñ : ḳuluñ D
1665 yārlaḳ : yārlıḳ D // ḫorlaḳ : ḫorlıḳ D

1669 Şeyḫ yoldan döndi çün bād-ı vezān
Od bıraḳdı ḳalb-i aṣḥāba hemān

1670 Didiler kim yaʿnī işledüñ hüner
Neydi bu yilüp yopurmak tevbeler

1671 ʿIşḳ-bāzī mi idersin yine sen
Çünki bozarsın ne aṣṣı tevbeden

1672 Şeyḫ duḫter ḥālin aṣḥāba didi
Daḫı her ne işidüp görmiş idi

1673 Pes mürīd ü şeyḫ dönüp getdiler
Dil-nevāz olduġı yire yetdiler

1674 Gördiler ḫāk üzre ġalṭān rūy-zerd
Toza müstaġraḳ yatur pür-şūr u derd

1675 Ḳara gīsūlar belürmez tozdan
Giceyi farḳ itmez olmış rūzdan

1676 Baş açuḳ yalañ ayaḳ ġalṭān-ı ḫāk
Ḳara saçlar yirde yatur cāme-çāk

1677 Kendü şeyḫin gördi çün ol māh-rūy
Kendüden geçdi büt-i müşkīn-mūy

1678 Ġaşyden çün ḫ̆āb geldi gözine
Şeyḫ ṣu sepdi gözinden yüzine

1679 Çün naẓar eyledi şeyḫe ol nigār
Gözi yaş yaġdurdı çün ebr-i bahār

1680 Düşdi şeyḫüñ gice gündüz pāyına
Dāmenin dutup ḳodı yüz pāyına

1681 Didi odumdan yanar yüzüm çü od
Her şeb olur dil saçumveş ḳara dūd

1682 Perdede hīç gizlü ḥālüm ḳalmadı
Yanmaġa ayruḳ mecālüm ḳalmadı

1673 yetdiler : yitdiler D

H,B 19a ; D 50b

1683 Perdeyi ḳaldur beni āgāh ḳıl
ʿArż-ı İslām it Ḫudāya rāh ḳıl

1684 ʿArż-ı İslām itdi çün şeyḫ ol güle
Kopdı yārāndan ġırīv ü ġulġule

1685 Baḥr-i eşki mevc ü cūş idüp hemīn
Oldı ol ehl-i ʿayān u pīş-bīn

1686 ʿĀḳıbet yol buldı çün ol māhveş
Oldı āgeh ẕevḳ-i īmān itdi ḫeş

1687 Ḳıldı anı ẕevḳ-i īmān bī-ḳarār
Şād olup gönlinden itdi ġam firār

1688 Kimde kim ẕerre nişān-ı ʿışḳ olur
ʿĀḳıbet mihr ise maʿşūḳın bulur

1689 Didi pes iy şeyḫ-i mürşid ḫūb-ḥāl
Beni yaḳdı nār-ı ümmīd-i viṣāl

1690 Ṭāḳatüm ṭāḳ oldı dildür pīç pīç
Ḳudretüm yoḳdur firāḳa daḫı hīç

1691 Virdi bu alçaḳ yirüñ ḥarrı ṣudāʿ
Sen esen ḳal getdüm uş ben el-vedāʿ

1692 ʿĀḳıbet çün olısar kūtāh sözüm
ʿAfv ḳıl dergehde ḳızdurma yüzüm

1693 Bāb-ı ʿizzetde ḫuṣūmet eyleme
Mā-cerādan geç olanı söyleme

1694 Bunı didi vü yudı cāndan elin
Virdi cānın Ḥaḳḳa bağladı dilin

1695 Bir yaram[1] cān ḳalmışıdı ol hemān
Anı cānāna tamām itdi revān

1696 Ḳıldı penhān āfitābın ḳara mīġ
Cān-ı şīrīnden cüdā oldı dirīġ

[1]1695 yaram : yarm D

1697 Bu mecāzī baḥrden ḳaṭreydi ol
Pes ḥaḳīḳat yemmine buldı vuṣūl

D 51a

1698 Bil seni daḫı ecel peyki bulur
İvme ṣaġ ol saña da nevbet gelür

1699 İy Żaʿīfī tevbe eyle pāk ol
Bunda ḫāk olmazdan evvel ḫāk ol

1700 Her gelen bu ʿāleme gider çü bād
Sen de ḳalmazsın ḳo bunda yaḫşı ad

1701 Getdi ol nevbet bizüm sizüñ durur
Gāh Gül-gūn gāh Şeb-dīzüñ durur

1702 Buña beñzer ʿışḳda yol çoġ olur
Buñı ʿışḳdan āgehi olan bilür

1703 Hep olur mümkin bu yolda ḥilm ü ʿunf
Emn[1] ü ye's ü mekr ü revḥ iḥsān u luṭf

1704 Bil bu esrārı işitmez gūş-ı nefs
İrmez ol maʿnīye ẓāhir hūş-ı nefs

1705 Gūş-ı cānıla işit sen bunı ḫoş
Āb u gil naḳşından itme buña gūş

1706 Nefs ile dil cengi her dem saḫt olur
Nefs ile ceng itmeyen bed-baḫt olur

1707 Yandı şeyḫ anuñ firāḳından ʿaceb
Gözine gündüz yüzinsüz oldı şeb

1708 Çünki ḫāke ḳodılar ol dil-beri
Şeyḫ oldı cān u tenden dil beri

1709 Bu taḥayyürde mürīdān cümle lāl
Oldı bu ġamdan ḳamusı çün hilāl

1710 Didi pes yārāna şeyḫ-i ġam-zede
Ol ġarīb ü ḫaste vü mātem-zede

---

[1]1703 Emn : Āmḳ H,D

1711 İy mürīdān cümle bu ḥāli görüñ
Ser-güzeştüm[1] olan aḥvāli görüñ

1712 Dāne ṣaçdı murġ-ı cāna dām-ı ʿışḳ
Getdi fi'l-ḥāl evvel ü encām-ı ʿışḳ

D 51b

1713 Dāne ṣaçup ḳurdı dām u aġını
ʿIşḳ aldı cān ḳuşı ayaġını

1714 Bu cihāndan isterem ʿAdne göçem
Yār ile bile ṣırāṭı ḫoş geçem

1715 Pes ayaġın baġlayup dest-i ecel
Bu ġamıla şeyḫ cāndan yudı el

1716 Getdi ol dil-ber cihāndan ṣubḥ-dem
Şeyḫ ardınca yaram gün ṣoñra hem

1717 Ḳabr-i şeyḫ ü ḳabr-i duḫt-ı sīm-ber
İkisin bir yirde ḳoşa ḳodılar

1718 Pīşüvā-yı ʿışḳ ḫuṭbe oḳudı
ʿĀşıḳ u maʿşūḳı bir yirde ḳodı

1719 İki ʿāşıḳ vālih ü medhūşlar
İki mūnis ṣāmit ü ḫāmūşlar

1720 İki yārān gibi virüp ḳol ḳola
Yügrişüben getdiler yolsuz yola

1721 Ol iki ḳabr üstine ol bī-niyāz
Dikdi iki serv-i sebz-i ser-firāz

1722 Yine ol yirde Ḫudā-yı kāyināt
Bir ṣu virdi çeşme-i āb-ı ḥayāt

1723 Niçe fersaḫ yir bāġ u būsitān
Ayaġı altında var çoḳ gülsitān

1724 Geşt itseñ ʿālemi niçe yıl ay
Olmaya dünyāda anuñ gibi cāy

---

[1]1711 Ser-güzeştüm : Ser-güdeştüm H,B,D

1725 Ger naṣīb ola aña varmaḳ saña
ʿArṣa-i cennet göresin dil-güşā

1726 Ger dutayduñ anda sen bir yıl ḳarār
Çār faṣlını göreydüñ ḫoş bahār

1727 Anda olmakla ol iki nāzenīn
Andadur ṣan ḳıṭʿa-i ḫuld-i berīn

D 52a 1728 Hīç serv olmaz egerçi mīvedār
Ol iki serv anda virür mīve-bār

1729 Her faṣalda[1] mīveden ḫālī degül
Ṣanma anı pestdür ʿālī degül

1730 Her ikisine durur bār-ʿāşıḳī
Bil degül bī-hūde kār-ı ʿāşıḳī

1731 Rūm u Kaʿbe arasıdur ol maḳām
Ol ziyāretgāha varur ḫāṣ ü ʿām

(64)

ʿĀZM-İ RĀH KERDEND[2] HEME MURĠĀN BĀ-HÜDHÜD

H,B 19b 1732 İşidüp bu ḳıṣṣāyı ḫoş yek-be-yek
Didiler kim terk-i cān itmek gerek

1733 Her birisi vaṣlını idüp recā
ʿIşḳ-ı Sī-murġa ḳamu dil ḳıldı cā

1734 Pes görüp yol ḳaydını ḫayl ü sipāh
İttifāḳ'eylediler ʿazm-i rāh

1735 Yola lāzım olanını gördiler
Pes ḳamusı bir[3] yirden durdılar

---

[1]1729 faṣalda : faṣılda D

[2] Azm-i Rāh Kerdend : Azm-i Rāh Kerden D

[3]1735 bir : yir B

1736 Didiler evvel gerek bir muḳtedā
ʿAḳd u ḥalde ola bize pīşüvā

1737 Tā ki yolda bize ola rāh-ber
Kim azıdur reh yalıñuz olsa er

1738 Hem gerek ulu ola ol rāh-ber
K'idemeye emrine kes pīç-ser

1739 Nīk ü bed ne emr olursa andan
Hep muṭīʿ olavuz aña cāndan

1740 Himmeti çevgānı başumuz çü gūy
Kūh-ı Ḳāfa ata meydāndan be-rūy

1741 Bu meṣeldür cān ḳulaġıyla işit
Gūy ḳapmaz bī-naṣīb olan yigit

D 52b 1742 Şems-i bālā-ḳadre ẕerre ire mi
Yā bize Sī-murġ sāye vire mi

1743 Yoḳ aramuzda çü ḥākim rāh-bīn
Bize pes yol ḳurʿa atmaḳdur hemīn

1744 Ḳurʿa her kime düşer server ola
Kihterān içinde ḫoş mihter ola

1745 Geldi çün söz bu araya getdi cūş
Cümle ḳuşlar oldılar ol dem ḫamūş

1746 Ḳurʿa atup urdılar pes işe dest
Bī-ḳarār olanlar oldı dil-şikest

1747 Atdılar çün ḳurʿayı anda olan
Ḳurʿa Hüdhüd ʿāşıḳa düşdi hemān

1748 ʿAhd böyl'oldı şu kim server ola
Ḳamuya bu yolda ol[1] reh-ber ola

1749 Ḥükm anuñ ola vü hem fermān anuñ
Ḥāżır isterse dil ü ten cān anuñ

[1]1748 ol : öñ B

1750 Oldı Hüdhüd reh-ber-i pīr ü cüvān
Ḳodılar ḥükminde cümle baş u cān

1751 Rāha girdi Hüdhüd-i hādī çü ḫoş
Başına tāc aldı olup ḥulle-pūş

1752 Ṣad hezārān murġ anuñla reh-revān
Oldılar māhī vü māha sāyebān

1753 Geldiler yoldan ser-i vādiye ḫoş
Cümle feryād eyleyüp ḳıldı ḫurūş

1754 Heybet-i reh cānlarına ḳıldı kār
Dilleri milkine dehşet urdı nār

1755 El ṣunup birbirine girişdiler
Ne ayaḳ ne bāl ne per ḳaldı ne ser

1756 Pāylar oldı girān yol ṣarp uzaḳ
Geçdiler cāndan ki ḳaldılar yayaḳ

D 53a 1757 Bir yol idi seyrden ḫālī ʿaceb
Yoġıdı[1] ne ḫayr u ne şer rūz u şeb

1758 Anda diñlenmekdi hem ḫāmūşluḳ[2]
N'eksilüp ne artdı bu medhūşluḳ

(65)

SU'ĀL Ü CEVĀB

1759 Didi bir sālik nedür ḫālī bu yol
Didi Hüdhüd ʿizz-i sulṭāndur ol

[1]1757 Yoġıdı : Yoġudı H
[2]1758 ḫāmūşluḳ : ḫāmūşlıḳ D

(66)

ḤİKĀYET

1760 Şehrden ṣaḥrāya çıḳup Bāyezīd
Bir şeb oldı ḫalḳdan ol nā-bedīd

1761 Her ne deñlü eyledi eṭrāfı geşt
Bulmadı kes ḫālī idi rāġ u deşt

1762 Ay bedr olmışdı ʿālem pür-żiyā
Rūz-ı rūşenveş giceydi rūşinā

1763 Āsumān encümle ḫoş ārāste
Her biri bir kārda pīrāste

1764 Her ne deñlü geşt itdi az u bol
Görmedi bir çūb ḳımıldar anda ol

1765 Cūşa geldi ol zamān bī-iḫtiyār
Didi yā Rab ḳalmadı ṣabr u ḳarār

1766 Hīç dergāhuñ gibi dergāh yoḳ
Hīç senden ġayrı bir Allāh yoḳ

1767 Bārigāhuñdur muʿaẓẓam böyle çün
Ḫālīdür müştāḳlardan pes niçün

1768 Didi Hātif aña iy ḥayrān-ı rāh
Her kişiye yol virmez pādişāh

1769 Eyle ḳıldı bu ululuḳ iḳtiḍā
Kim bu derden dūr ola her bir gedā

D 53b 1770 Berḳ ura ʿizzet ḥarīminden çü nūr
Lā-büd olur ġāfilān-ı ḫufte dūr

1771 Çekdiler yıllarca merdān intiẓār
ʿĀḳıbet yüz biñden oldı biri yār

(67)

SU'ĀL-İ MURĠĀN EZ-HÜDHÜD Kİ BE-SĪ-MURĠ TÜVĀN RESĪDEN VE BE-RŪYEŞ NAẒAR KERDEN YĀ NE

1772 Cümle ḳuşlar ḳıldı hevl-i rāhden
Ḫūn-ı eşke ġarḳ bāl ü per beden

1773 Gördiler bir rāh kim pāyānı yoḳ
Uġradılar derde kim dermānı yoḳ

1774 Anda istiġnā yili şöyle eser
Kim felekler püştini dürer büker

1775 Anda hīçe ṣayılur Ṭāvūs-ı ḳuds
Ḫoş müzeyyen anda ferş-i ʿarş u kürs

1776 Bir zamānda ola mı bir murġa hīç
Ol yola ṭāḳat getüre ir ü giç

1777 Cemʿ olup murġān geldi bir yire
Ḫalḳa olup baġladılar dāyire

1778 Ṣormaġiçün rāh-ı ṣaʿbuñ ḥālini
Bilmekiçün vādiyān aḥvālini

H,B 20a 1779 Hüdhüde geldi ḳamu bī-hūş u dil
Cümle ṭālib yüzleri ber-ḫāk ü gil

1780 Didiler bu yolda sen dānendesin
Bu yol aḥvālinde ḫoş tāzendesin

1781 Şāha varmaḳ bī-edeb olur ḫaṭā
Pes edeb göster bize iy pīşüvā

1782 Siz çoġ itdüñüz Süleymān ḫıdmetin[1]
Bildüñüz erkān u dīvān ḫıdmetin

[1]1782 ḫıdmetin : ḫizmetin H

1783 Hep bilürsiz de'b ü ḫıdmet[1] resmini
Hem ḫaṭar emnün rüsūmın ḳısmını

D 54a

1784 Her nişībini firāzın ʿālemüñ
Güşe güşe seyr itdüñ bundan öñ

1785 Bize sensin çün imām-ı ḥall ü ʿaḳd
Eyle bizümçün kerīmā ḫarc-ı naḳd

1786 Pes bu cāmiʿ minberi üzre ḫaṭīb
Olup oḳı ḫuṭbe-i rāh-ı ḥabīb

1787 Resm ü ādāb-ı mülūkı eyle şerḥ
Cümle ḳānūn-ı sülūkı eyle şerḥ

1788 Rāha cehlile idemez kes sülūk
Bize lāzım bilmek āyīn-i[2] mülūk

1789 Yolda fārīġ dil gerekdür yol eri
Bunlaruñ var dilde çoḳ müşkilleri

1790 Evvelā ḥall eyle diller müşkilin
Baġlayavuz tā ki biz ḫıdmet[3] bilin

1791 Ṣoravuz senden çü biz her müşkili
Ḥall idevüz cümlemüz ʿaḳd-i dili

1792 Bilüriz zīrā ki rāha gitse ḳul
İdemez maḳṣūda şübheyle vuṣūl

1793 Dil çü fārīġ ola ḳoyup rāha baş
Ḳoyalum bī-cān u ten dergāha baş

1794 Yine Hüdhüd söze āġāz eyledi
Çıḳdı kürsīye ḫoş āvāz eyledi

1795 Çıḳdı çün tācıla Hüdhüd taḫta uş
Baḫt-ı ʿālī buldı yüzin gören uş

---

[1]1783 ḫıdmet : ḫiẓmet H,B
[2]1788 āyīn-i : āyīn ü H,B
[3]1790 ḫıdmet : ḫiẓmet H

1796 Hüdhüd öñinde bu ḳuşlar bī-şumār
Baġladılar ṣaf hezār-ender-hezār

1797 Bülbül ü Ḳumrī olup ḫ̲ᵛānendeler[1]
Oldılar meclisde ḫ̲oş güyendeler

1798 Gösterüp rengīn ü şīrīn ḫ̲oş edā
Eylediler anda Dāvūdī ṣadā

D 54b 1799 Ġulġul ü elḥānı bunlaruñ ʿaceb
Dutdı gülzār-ı cihān yüzini hep

1800 Her kim işitdi bular elḥānını
Getdi ṣabrı virdi ʿaḳl u cānını

1801 Ẓāhir oldı her birine dürlü ḥāl
Ḳıldı her ṣūretde bir maʿnī ḫ̲ayāl

1802 Ḳıldı her biri suʾāl idüp ḫ̲iṭāb[2]
Her birine virdi pes Hüdhüd cevāb

(68)

SUʾĀL

1803 Didi biri iy refīḳ-i rāh-ı[3] Ḥaḳ
Bizden özge sen neden bilmeñ sebaḳ

1804 Sen bize vü biz saña mānend iken
Bu tefāvüt nedür iy şīrīn-suḫ̲en

1805 Ne günāh itdi bu cism ü cān-ı ḥay
Dürd bize saña ṣāfī geldi mey

---

[1]1797 ḫ̲ᵛānendeler : ḫ̲onendeler D
[2]1802 ḫ̲iṭāb : ḫ̲ayāl D
[3]1803 rāh-ı : rāh B

(69)

CEVĀB

1806 Didi iy sā'il Süleymān bir seḥer
Ḳıldı luṭfından bize ol bir naẓar

1807 Ne zer ü ne zūrıla bulduḳ bunı
Bir naẓardan doġdı bu devlet güni

1808 Kim getürür bunı ṭā'atle ele
Ṭā'atini kim getürür yād ile

1809 Ṭā'atil'olmaz bu iy göñli açuḳ
K'eyledi bu ṭā'ati İblīs çoḳ

1810 Her ki dir ḥācet degül ṭā'at baña
Seng-i la'net başına dāyim yaġa

1811 Ḳoma elden ṭā'ati sen bir nefes
Ṭā'ate umma bahā iy hīç-kes

D 55a 1812 Ṭā'atile 'ömrüñe vir iḫtitām
Kim Süleymāndan naẓar ire müdām

1813 Çünki maḳbūl-i Süleymān olasın
Umduġuñdan daḫı artuḳ bulasın

(70)

ḤİKĀYET

1814 İrdi taḳdīr-i ḳażā emr-i Ḫudā
Düşdi şeh Maḥmūd leşkerden cüdā

1815 Bād-pāye olmışıdı ḫoş süvār
Gördi bir kūdek leb-i deryāda zār

1816 Ġuṣṣa vü ġam baḥrine ṭalmış 'aceb
Mevc-i teşvīşe batup ḳalmış 'aceb

1817 Aġ atmış idi deryāya ġulām
Şeh yanında oturup virdi selām

1818 Didi iy kūçek niçünsin ġam-zede
Saña beñzer görmedüm mātem-zede

1819 Didi kūdek iy emīr-i pür-hüner
Ḳalmışuz yedi bürāder bī-peder

1820 Anamuz miskīne ġāyet nā-tüvān
Kūşe-i ḫalvetde olur her zamān

1821 Ṣayd-ı māhī itmekiçün ṣubḥ u şām
Ataram deryāya ben aġ iy hümām

1822 Ṣad belāyıla çü māhī ṣayd ola
Gice olur cümlemüze ol ġıdā

1823 Pādişeh didi ki iy ġamgīn ġulām
Ortaḳ olalum atalum baḥre dām

1824 Rāżī oldı kūdek ortaḳ oldılar
Ṣayd içün deryāya aġı ṣaldılar

1825 Çünki enbāzīde dutdılar ḳarār
Atdı dāmı baḥre şāh-ı nāmdār

H,B 20b ; D 55b

1826 Devlet-i şāhī irüp dām-ı ġulām
Yüz balaḳ[1] avladı pes ol gün tamām

1827 Māhīyi çoḳ gördi kūdek oldı şād
Didi oldı devletümde çoḳ zād

1828 Devletüñdür bu senüñ bil iy ḥarīf
Bunca māhī dāmuña düşdi laṭīf

1829 Didi şāh eksük fikirdür iy ġulām
Saña māhī avlayanı bil tamām

1830 Saña bendendür bu devlet işbu rāh
K'oldı ṣayyād u şerīküñ pādişāh

[1]1826 balaḳ : balıḳ B,D

1831 Bunu diyüp atına oldı süvār
Didi kūdek ḫişşeñi al yüri var

1832 Didi ayırmam[1] ne ṣayd itdüm bugün
N'avlanur yarın benüm olsun bütün

1833 Ṣaydumuz sensin bizüm yarın çü hem
Kimseye ṣaydumı virmem lā-cerem

1834 Bir gün eyvānında iken pādişāh
Göñline ortaġı ḥāli dutdı rāh

1835 Getdi serheng oġlanı getürdi uş
Mesned-i sulṭāna irişdürdi ḫoş

1836 Her kişi didi gedādur bu şehā
Didi şeh her neyse ortaḳdur baña

1837 Luṭfumuz baḥrine dutmaz kimse sed
Çün ḳabūl itdük revā olmaya red

1838 Bunı diyüp kendü gibi ol ġanī
Salṭanat taḫtına geçürdi anı

1839 Bir ṭalebkār itdi gördükde su'āl
Ḳandan irdi saña āḫir bu kemāl

1840 Didi ṣāḥib-devlet urdı bir ḳadem
Şādumānī geldi ol dem getdi ġam

(71)

D 56a

ḤİKĀYET

1841 Ḳatl ider bir ḳanluyı bir pādişāh
Düşde görür anı bir ṣūfī-i rāh

1842 Cennet-i ʿAdn içre ḫoş ḫandān yürür
Hem ḫurāmān ḫurrem ü şādān yürür

[1]1832 ayırmam : ayarmam H, ayrmam D

1843 Didi ṣūfī ḫūnī idüñ iy kişi
İşlerüñde yoġ idi cennet işi

1844 Ḳandan irdi pes saña bu menzilet
K'oldı özüñe revā bu menzilet

1845 Didi ṣaçılduḳda bu cismüm demi
Geçdi ol yirden Ḥabīb-i Ā'cemī

1846 Güşe-i çeşmiyle baña pīr-i rāh
Göz yumup açınca eyledi nigāh

1847 Bu ḳamu teşrīf ü 'izzet bu ṣafā
Bir naẓar ṣāḥib-naẓardandı baña

1848 Kime irse çeşm-i devlet bir naẓar
Niçe baş olanı ayaḳlar başar

1849 İrmeyince saña bir erden naẓar
Hīç bilmezsin vücūduñdan ḫaber

1850 Ger otursañ şöyle tenhā bī-maḳāl
Pīrsüzdür ṭoġru yol bulmaḳ muḥāl

1851 Gitme tenhā kim yola mürşid gerek
Atma baḥre göz yumup kendüñ köçek[1]

1852 Pīr geldi kim saña göstere yol
Tā ki her işde penāhuñ ola ol

1853 Çāh-ı rāhı añlamaz kes rūz u şeb
Bī-aṣā bu yola düşmekdür 'aceb

1854 Añlamazsın çün ṭarīḳuñ çāhını
Bil 'aṣāsız bulımazsın rāhını

D 56b 1855 Sende göz yoḳ yol uzaḳ iy zīr-bār
Reh ḳulavuzsuz degüldür rāha var

1856 Ger iresin ẓıll-ı ṣāḥib-devlete
Uġramayasın bu yolda ḫaclete

---

[1]1851 köçek : küçük B , köcek D

1857 Her ki ol devletde peyveste ola
Eline ḫār alsa gül-deste ola

(72)

ḤİKĀYET

1858 Şāh Maḥmūd isteyü getdi şikār
Leşkerinden yalıñuz dutdı kenār

1859 Gördi yatur yirde bir ḫar zīr-bār
Ṣāḥibi bir ḫār-keş bī-çāre zār

1860 Ḫār düşmiş ḳat ḳalmış yirde ḫar
Ḫār-keş bī-çāre durur ḫīre-ser

1861 Varup aña şeh didi iy ehl-i hūş
Yardam[1] ideyin mi didi eyle ḫoş

1862 Yardam iderseñ eger iy nev-cüvān
Baña aṣṣıdur saña olmaz ziyān

1863 Seni gördüm ḫūb-ṣūret bir beşer
Yüzi güzelden gelür luṭf u hüner

1864 İndi atından yire pes şeh-süvār
Gül gibi ḫāra el urdı şehriyār

1865 Çün ḫar üzre ḳodı yüki ser-firāz
Leşkerinden yaña at sürdi biraz

1866 Leşkerine didi şeh bir ḫār-keş
Gelür ardumdan ḫarıyla[2] bār-keş

1867 Baġlañuz yolını her yirden anuñ
Tā göre yüzüm benüm ol ben anuñ

1868 Pīr yolın dutdı leşker bir bir[3]
Şāh öñinden ġayrı yol bulmadı pīr

---

[1]1861 yardam : yardum D
[2]1866 ḫarıyla : ḫarıla H,D
[3]1868 bir bir : yir yir D

D 57a

1869 Kendüye didi ḫar-ı lāġarla ben
Ḳanda gidem ḳamu leşker rāh-zen

1870 Gerçi ḳorḳdı līk şeh otaḳını
Gördi ṣaḥnı rāhını vü ṭāḳını

1871 Sürdi getdi çün ḫarını rāha ol
Uġradı pes ṭoġru çetr-i şāha ol

1872 Vardı sulṭāna yaḳīn çün pīr-i rāh
Aña ḫaclet virdi ġāyet rūy-ı şāh

1873 Gördi çetr altında rūy-ı āşinā
Kim muʿīn düşkünlügündeydi aña

H,B 21a

1874 Didi yā Rab ne ʿaceb ḥāl eyledüm
Kendüme Maḥmūdı ḥammāl eyledüm

1875 Pādişeh didi ki iy dervīş-i men
Söyle ne işde olursın baña sen

1876 Didi bilmezlenme bilürsin beni
Aʿcemī göstermegil baña seni

1877 Pīr-i merdem ben żaʿīf ü bār-keş
Rūz u şeb ṣaḥrā vü kuhda ḫār-keş

1878 Ḫār ṣatup aluram ḫoş nān ben
Ḳudretüñ varısa nān vir baña sen

1879 Didi sulṭān aña iy ġamgīn pīr
Narḫ eyle ḫāruña taʿyīn bir

1880 Söyle bāzār eyle gel bülbül gibi
Vireyin ḫāruña altun gül gibi

1881 Didi ger sulṭān beni döge söge
Virmem on himyān zerden eksüge

1882 Leşker-i şeh didiler iy ḫār-keş
İki cev yüküñ bahās'iy bār-keş

1883 Pīr didi iki cevdür ḳadri ger
Müşterīdür līk şāh-ı baḥr u ber

D 57b 1884 Ḳodı bir muḳbil elin çün ḫāruma
Ṣad gülistān reşk ider gülzāruma

1885 Böyle ḫār almaḳ diler ger vardur
Ḳıymet-i her-ḫār bir dīnārdur

1886 Nā-murādī ḫārı virdi çoḳ şikest
Ḫāruma urınca bir gül yüzlü dest

1887 Gerçi ḫārum ḳıymeti erzāndur
Dūst dest urdı bahā yüz cāndur

(73)

ONUNCI MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR

1888 Ol biri didi ki iy püşt-i sipāh
Ṭāḳatüm yoḳ k'eyleyem ben ʿazm-i rāh

1889 Ḳuvvetüm yoḳ hīç ġāyet ʿācizem
Pes bu rāha ḳandan uram ben ḳadem

1890 Rāh müşkil vādī dūr u hem dirāz
Öldürür bini nişīb ile firāz

1891 Evvel-i menzilde irer baña mevt
Pes olur Sī-murġı görmek daḫı fevt

1892 Yolda var çoḳ yüce ṭaġlar āteşīn
Kim yaḳar reh-revlerüñ için ṭaşın

1893 Her kesüñ işi degül varmaḳ aña
Bil meger vara Semender ol yaña

1894 Anda rūy-ı ṭālibān cārūbdur
Ṣad hezārān kelleler hem ṭopdur

1895 Ehl-i ʿışḳuñ başı anda gūydur
Ḫūn-ı müştāḳān aḳar bir cūydur

1896 Bī-riyā bu yolda pes merdān-ı rāh
Yüzine burḳaʿ dutar şerminden āh

1897 Bu żaʿīfi gör ġubār-ı rāhdur
Göge tozar ṣanki dūd-ı āhdur

D 58a 1898 Bencileyin ḫor olanlar çün ġubār
Yolda olur toz gibi tārumār

(74)

CEVĀB-I HÜDHÜD

1899 Didi Hüdhüd iy füsürde çün külūḫ
Niçe vehim cān u dil iy çeşmi şūḫ

1900 Bu yola bī-cānlar dem-sāz olur
Ḳadri sinüñ gibinüñ gey az olur

1901 Ejdehā-yı rāh ʿālem-gīrdür
Öl gerek diril ikisi birdür

1902 Ser-be-ser dünyā içi murdārdur
Der-be-der olur şu kim bī-ʿārdur

1903 Ḫoş göründi ḫalḳ-ı ʿālem gözine
Başdı pes dünyā-yı murdār izine

1904 Ṣaru ḳurd gibi cihān ḫalḳı hezār
Derdile dünyāda olur zār zār

1905 Ḫor ölmek yeg bize encām-ı kār
Ölmeden ʿayn-ı necāset içre zār

1906 Senden ü benden ṭalebse ger ḫaṭā
Bu ġamıla ger ölem olur revā

1896 dutar : düşer B
1898 ḫor : ḫ˘ār B
1899 vehim : vehm D
1905 bize : bire H,D

1907 ʿĀlem içre ger ḫaṭā bisyārdur
Uş büyük fāḥiş ḫaṭā inkārdur

1908 ʿIşḳıla bed-nām-ı ḫalḳ itmek beden
Yeg durur kennās u ḥaccām olmadan

1909 Dut ki ṭarrārīde eksükdür bu ḥāl
Sen de eksük ben direm eksük ḫayāl

1910 İy bu sevdāyıla deryā-dil olan
Dut ḳamu sevdāda ṭarrārīyi fen

1911 Kimse dirse bu hevesdür pür-ġurūr
Kimse irmez yire kes irmez be-zūr

D 58b 1912 Bu heves maġrūrı yegdür vire cān
Ḳılmadan dil rehn-i ḫāne vü dükān

1913 Görüp işitdük ḳamusın biz bunuñ
Dönmedük bildügümüzden siz dönüñ

1914 Kārumuz ḫalḳa muṭavvel ḳıṣṣadur
ʿĀşıḳān-ı rāha rengīn ḥiṣṣedür

1915 Bir avuç ḫākī gedā-yı bī-niyāz
Niçe bir dest ü zebān eyler dirāz

1916 Olmayınca ḫalḳ u kendümden arı
Pāk çıḳmaz ḫalḳdan cānum diri

1917 Şol ki küllī ḫalḳdan mürde degül
Ölsün ol ki maḥrem-i perde degül

1918 Āgeh-i cāndur bu perde maḥremi
Ḫalḳıla zinde degül reh ādemi

1919 İş eriyseñ baṣ ayaḳ ḫoş rāha gel
Çün zenān itme ḥiyel dergāha gel

1920 Bil yaḳīn ger kāfirī olsa ṭaleb
Serserī ṣanma budur kār-ı edeb

1917 maḥrem-i : maḥrem H

1921 ʿIşḳ aġacı mīvesi bī-bergdür
Her kimüñ var bergi ṣoñı mergdür

H,B 21b

1922 Sīnede çün ʿışḳ menzil baġladı
ʿĀşıḳ u maʿşūḳ cān dil baġladı

1923 Merdi bu derd ü ġam eyler ġarḳ-ı ḫūn
Perdeden ṭaşra bıraġur ser-nügūn

1924 İtmez anı kendüden bir dem rehā
Öldürür pes yine ister ḳan bahā

1925 Şu virürse zehr ḳatar bī-sebeb
Virse nān yuġrur ḫamīrin ḳanla hep

1926 Żaʿfdan şol kim ola ʿāciz çü mūr
ʿIşḳ aña artuḳ ḳılur her laḥẓa zūr

D 59a

1927 Çün ḫaṭar deryāsına ġarḳ ola er
Her içim ṣudur aña ḫūn-ı ciger

1928 Sīne yaḳan nār-ı derdile gerek
K'aña her loḳma kebāb ola yürek

(75)

ḤİKĀYET

1929 Şeyḫ Ḫarḳānīydi Nīşābūrda
Ḫaste idi buḳʿa-i meşhūrda

1930 Tūşesüz bir hefte yatdı jende-pūş
Bir bucaḳda aç vü ṣusuz ḳarnı boş

1931 Geçdi bir hefte didi pes yā İlāh
Vir baña bir girde nān iy pādişāh

1923 ser-nügūn : ser-nigūn D
1925 yuġrur : yuġurur D
1926 Żaʿfdan : Żaʿafdan B
1927 içim : içüm D

1932 Didi Hātif imdi ol cārūb-keş
Sil süpür meydān-ı Nīşābūrı ḫeş

1933 Tozdan meydān ser-ā-ser ç'ola pāk
Bir yaram cev zer bulursın zīr-i ḫāk

1934 Ol yaram cev zerle nān al yüri var
Pes ṭoyur aç ḳarnuñı var dut kenār

1935 Olsa ger cārūb u ġırbālüm didi
Hīç olmazdı ġam-ı bālüm didi

1936 Ḳalmadı ṭāḳat yürekde tende cān
Dökme ḳanum ḳıl kerem vir baña nān

1937 Didi Hātif nān gerekse saña ger
Var süpür meydānı getür ele zer

1938 Pīr getdi zārılaḳ eyleyü bol
Kimseden cārūb u ġırbāl aldı ol

1939 Göricek altunı oldı şādumān
Vardı etmekçiye ṣatun aldı nān

1940 Virdi etmekçi çü nān iy ḫoş-nefes
Unudur cārūb u ġırbāli bu kes

D 59b 1941 Düşdi āteş cānına oldı melūl
Ṣaġ u ṣol u pīş ü pes geşt itdi ol

1942 Didi kimdür böyle ser-gerdān merd
Yoḳ żamān virmege sīm ü zerr-i zerd

1943 ʿĀḳıbet dīvāne gibi getdi ol
Ṣoñra bir vīrāneye iletdi ol

1944 Vardı çün vīrāneye pür-ġuṣṣa ġam
Buldı ol cārūbı vü ġırbāli hem

1932 ḫeş : ḫoş D
1933 yaram : yarım D
1934 yaram : yarım D
1938 zārılaḳ : zārılıḳ H,D

1945 Pīr şād olup didi iy Bīr ü Bār
Niçün itdüñ başuma dünyāyı ṭar

1946 Zehr ḳatup nānuma virdüñ baña
Tāze cān ister ḳuluñ senden şehā

1947 Didi Hātif iy faḳīr-i jende-pūş
Ādeme gelmez ḳatıḳsuz nān ḫoş

1948 Sen ki tenhā nānı başduñ baʿzuña
Baña minnet ḳıl ḳatuḳ virdüm saña

(76)

ḤİKĀYET

1949 Var idi meczūb bir dīvāne ḫoş
Ol bürehne ḫalḳ-ı ʿālem cāme-pūş

1950 Didi yā Rab cübbe ḳaftān vir baña
Tā ḳuluñ bu ḫalḳveş ḫurrem ola

1951 Didi Hātif aña iy merd-i vefā
Şemse ḳarşu var çoğaçlan bul ṣafā

1952 Didi yā Rab niçeye dek bu belā
Yoḳ mı cübbeñ hīç güneşden yeg baña

1953 Didi var on gün daḫı ṣabr eyle sen
Vireyin bir cübbe baḫşiş saña ben

1954 Ṣabrı dīvāne çün on gün ḳıldı uş
Geldi yüz biñ pārelü bir cübbe ḫoş

D 60a 1955 Ṣāḥib-i cübbe ʿaceb dervīş idi
Pāresi yüz biñden anuñ bīş idi

1956 Didi ol mecnūn ki iy muḥsin Ḫudā
Yamalu ḳaftānla donatduñ gedā

1957 Urduñ on günden berü yama buña
K'oldı yüz biñ pārelü ḳaftān baña

1958 Yoḳ ḫazīneñde meger kim nev ḳabā
K'oldı iḥsān baña bu köhne ʿabā

1959 Gel berü gör ṣanʿati üstāddan
K'itdi bunca pārelerden bir beden

1960 Gören işüñ ḳaldı ḥayrān ʿaczden
Kimden ögrendüñ bu derzīligi sen

1961 Ḫāk-i rāh olmaḳ gerek yoluñda öñ
Tā iş āsān ola dergāhuñda ṣoñ

1962 Geldi çü dikilü işler ṣad hezār
Ṣatdı baʿżın yaḳdı kimin nūra nār

1963 ʿÖmri ḫatm olduḳda maḳṣūda iren
Görmedi maḳṣūdı ḥasret getdi ten

(77)

ḤİKĀYET

1964 Rābiʿa Kaʿbeye yidi yıl tamām
Sürinü getdi zehī tācü'l-enām

1965 Çün Ḥarem ḳurbına vardı ol be-kām
Didi ḥaccı eyledüm āḫir tamām

1966 Kaʿbeye ḳaṣd eyledi çün ḥacc ide
Ḫoş ṭavāf eyleye vü dönüp gide

1967 ʿÖẕr-i nisvān oldı nā-gāh āşikār
Döndi pes yoldan didi iy Kirdigār

1968 Kaʿbe yolın ölçe ölçe yidi yıl
Sürinü ḳapuña geldüm iy Celīl

1959 ṣanʿati : ṣatʿati D
1964 zehī : zihī D

H,B 22a ; D 60b

1969 Yā baña vir kendü beytüñde ḳarār
Yā evüme beni gönder āşikār

1970 ʿĀşıḳ olmayınca tā çün Rābiʿa
Añlanur mı ḳadr-i ṣāḥib-vāḳıʿa

1971 Baḥr-i güstāḫ̄ide ġavs itdükçe sen
Göresin redd ü ḳabūli mevc-zen

1972 Dönderürler Kaʿbe öñinden geh̄i
Deyr içinde geh virürler āgeh̄i

1973 Ger çıḳarsañ baş bu gird-ābdan
Her nefes cemʿiyyet artura beden

1974 Ger bu gird-āb içre ḳalsañ mübtelā
Ser-te-ser ser-geştesin çün āsiyā

1975 İrmeye h̄iç būy-ı cemʿiyyet ebed
Āb-ı vaḳtüñ bir meges eyleye sed

(78)

ḤİKĀYET

1976 Bir bucaḳda idi bir d̄ivāne ḫ̆ār
Vardı aña bir ʿazīz-i nāmdār

1977 Didi ehliyyet görürem sende ben
Dutmış ehliyyetde cemʿiyyet vaṭan

1978 Didi cemʿiyyet ḳaçan bula bu kes
Kim ṭaġatdı ḫāṭırın büre meges

1979 Büreden girmez gözüme gice ḫ̆āb
Çekerem gündüz siñekden ıżṭırāb

1980 N̄im peşşe çün ser-i Nemrūda uş
Girdi maġzın dökdi başı ḳaldı boş

1981 Yoḫsa ben Nemrūd mı oldum kim nigār
Baña büre vü meges ṣaldı hezār

(79)

ON BİRİNCİ MAḲĀLE SUʿĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR

D 61a

1982 Ol biri didi ki itdüm çoḳ günāh
Bunca cürmile bula mı aña rāh

1983 Çün meges ālūde-i leẕẕāt olan
İrgüre mi Ḳāfda Sīmurġa cān

1984 Çünki yoldan çekdi baş ehl-i günāh
Hīç ola mı bula ḳurb-ı pādişāh

(80)

CEVĀB-I HÜDHÜD

1985 Didi Hüdhüd ṣaḳın olma nā-ümīd
Kim degüldür raḥmet ü luṭfı baʿīd

1986 İḫtiyāruñla bıraḳmazsañ siper
İş ḳatı düşvār olur iy bī-ḫaber

1987 Ger ḳabūl olmasa tevbe iy ḫoca
Hīç ide miydi nüzūl ol her gice

1988 Mücrim iseñ tevbe bābıdur açuḳ
Tevbe eyle her günāha az u çoḳ

1989 Ṣıdḳıla ger bu ḳapuya gelesin
Yüz fütūḥāt-ı İlāhī bulasın

(81)

ḤİKĀYET

1990 Eylemişdi bir kişi çoḳ çoḳ günāh
Tevbe itdi şerm idüp ol rū-siyāh

1991 Bir daḫı ḳuvvet dutup nefsi anuñ
Tevbe ṣıyup yolın urdı ol tenüñ

1992 Bir zamānda yine yoldan çıḳdı ol
Her günāh envā‘ ın itdi bol bol

1993 Oldı bundan ṣoñra yüreginde derd
İtdügi işe peşīmān oldı merd

1994 Yüregin ḫūn itdi kāruñ müşkili
Ḥāṣılı oldı hemīn bī-ḥāṣılī

D 61b 1995 Zehresi yoḳ kim aça tevbeye yol
Ḫavf ider kim yine tevbe ṣıya ol

1996 Ḳavrılur idi çü gendüm tā beden
Āteş-i ġamda yaḳup ol cān u ten

1997 Yolda ne toz ḳoparıs'ol pāk-dil
Eşk-i çeşmiyle iderdi anı gil

1998 Bir seḥer Hātif olup ḫoş sāz-kār
Kār-sāzı ḳıldı çün ḫurrem bahār

1999 Didi eydür Ḫālıḳ-ı kevn ü mekān
Sen ki evvel tevbe ḳılduñ iy fülān

2000 Ben ḳabūl-i tevbe itdüm bī-‘ iḳāb
Ḳādir idüm itmedüm saña ‘ aẕāb

2001 Tevbe ṣıduñ çün yine iy derdnāk
Mehl virüp itmedüm seni helāk

2002 Yine gelmek ārzūsı varısa
Gel berüye saña ‘ aḳluñ yārısa

2003 Rāh vāsi‘ ḳapumuz açuḳ müdām
‘ Azm ḳıl uş durmışuz biz ber-devām

1994 müşkili : müşküli H
1996 tā beden : tābdan H,D
1998 Kār-sāzı : Kār-sārı H , Kāz-sāzı B

2004 Bilür ol kimse ki ola Ḥaḳ-şinās
Nesne olmaz raḥmet-i Ḥaḳḳa ḳıyās

(82)

ḤİKĀYET

2005 Dutdı kevni bang-ı lebbeyk-i Celīl
Sidreden bir şeb işitdi Cebre'īl

2006 Didi bilmem kim ne ḳul itdi duʿā
Kimse bilür mi anı bilmez mi yā

2007 Ol ḳadar bildüm ki ʿālī bendedür
Nefsi anuñ mürde cānı zindedür

2008 Anı bilmek diledi ẓāhir nihān
Yedi ḳat gögi dolandı pes hemān

D 62a 2009 Baḥr u berri ṭaġ u deşti ser-te-ser
Geşt itdi bilmedi andan ḫaber

2010 Pes cenāb-ı Ḥażrete ḳıldı şitāb
Yine lebbeyk oldı Ḥażretden ḫiṭāb

2011 Pes kemāl-i ġayretinden ʿālemi
Geşt itdi yine ol Ḥaḳ maḥremi

2012 Bulmayup ol ḳulı didi yā İlāh
Baña göster ol ḳuluñdan yaña rāh

2013 Cebre'īle didi Ḥaḳ kim Rūma var
Tā fülān deyr içre maʿlūm ola kār

H,B 22b 2014 Cebre'īl vardı vü gördi āşikār
Bir büte yalvarup aġlar zār zār

2015 Ṭaldı baḥr-i ḥayrete peyk -i Celīl
Cūşa bu ḥāletden irdi Cebre'īl

2013 Rūma : durma H,D
2014 Cebre'īl : Cebrā'īl B / vü : - D
2015 peyk : beyk D

2016 Bağlayup el ağaz açup didi ol
Aç bu rāzuñ perdesinden bāña yol

2017 Ol ki deyr içre büte eyler ḫiṭāb
Āña luṭfıla niçün virdüñ cevāb

2018 Ḥaḳ didi ṭoġru yol arariken ol
Bilmeyüp miskīn ḳulum yañaldı yol

2019 Ol yazar bilmezlüginden egri ḫaṭ
Ben bilürem ṭoġru pes itmem ġalaṭ

2020 Açdum āña şimdi rāh-ı müstaḳīm
Tā cenābumda ola dāyim muḳīm

2021 Luṭfumuz gūşı açuḳ ol ʿöẕr-ḫᵛāh
Rāst yol açduḳ āña tā pīşgāh

2022 Bunı diyüp açdı cān yolın hemīn
Ḳul didi Allāhü Rabbü'l-ʿālemīn

2023 Buldı çünkim Ḥaḳḳa rāh-ı rāst ḳul
Ẕikr ider oldı müdām Allāhı ol

D 62b 2024 İmdi bil sen bunı Ḥaḳ millet durur
Şol ki yürür bunda bī-ʿillet durur

2025 Bu ḳapuda hīç dutmazsañ özüñ
Hīçsin efkendeter bil kendözüñ

2026 Şanma kim zühd alınur her gāhda
Hīç-ber-hīç alınur dergāhda

2016 ağaz : ağız B,D
2018 yañaldı : yañıldı D

(83)

ḤİKĀYET

2027 Ṣūfī Baġdāda giderken müstemend
Geldi gūşına bir āvāz-ı bülend

2028 Kim bir er dir bende vardur çoḳ ʿasel
Virürem ucuz alur varısa gel

2029 Ṣūfīnüñ şeyḫi didi iy ṣābir er
Nesne ṣatar hīçe alursañ eger

2030 Didi ṣūfī sen meger dīvānesin
Hīçe ḳaçan vire kişi nesnesin

2031 Ṣūfīye Hātif didi iy ḫoca gel
Bir ḳadem varlaḳ yirinden yüce gel

2032 Tā ki hīçe neñ varısa virelüm
Çoḳ dilerseñ aña da irgürelüm

2033 Şems-i raḥmet kim żiyā virdi çü şemʿ
Oldı pervāne gibi ẕerrāt cemʿ

2034 Raḥmetini gör ki gönderüp kitāb
Geldi kāfir çün Kelīmine ʿitāb

(84)

ḤİKĀYET

2035 Ḥaḳ didi Mūsāya Ḳārūn dīr-yāz
Yalvarup yaḳarup itdi çoḳ niyāz

2036 Virmedüñ sen aña bir kere cevāb
Baña bir kez yalvarup ḳılsa ḫiṭāb

D 63a 2037 Kesr idüp ʿisyānı levḥi ḫāmesin
Geydüreydüm aña īmān cāmesin

2031 varlaḳ : varlıḳ D

2038 Yüz ġam u derdile ḳılup zīr-i ḫāk
Eyledüñ ḳa‘r-ı zemīn içre helāk

2039 Anı sen yaratmış olsañ bī-ḥisāb
Ṣabr ideydüñ aña itmekde ‘aẕāb

2040- Raḥmet ehlinüñ veliyy-i ni‘meti
Oldı bī-raḥmete iden raḥmeti

2041 Faẕlı deryāsıdur anuñ bī-dirīġ
Ol baḥirde cürm-i ‘ālem ḳaṭre mīġ

2042 Her kime kim böyle baḫşāyiş ola
Hīç teġayyür virmez ālāyiş aña

2043 Her k’ura re’s-i günehkārāna ṭaş
Olur ol kes ḫayl-i cebbārāne baş

(85)

ḤİKĀYET

2044 İrdi bir cürm ü fesād ehline mevt
Ṣalını götürdiler olduḳda fevt

2045 Gördi bir zāhid pes idüp iḥtirāz
Ḳılmadı ol ṣaḫṣuñ üstine namāz

2046 Ḫ‘ābda zāhid görür anı gice
Cennet içre ḫoş ḳader bulmış yüce

2047 Didi merd-i zāhid aña iy ġulām
Ḳandan oldı saña bu ‘ālī maḳām

2048 Eylemişdüñ ḫod ‘ömrüñce günāh
Pāy-tā-ser cürm idüñ bī-iştibāh

2041 baḥirde : baḥrde H,B
2046 ḳader : ḳadr D

2049 Didi raḥmet itmedügüñçün baña
Ben ḳulına raḥmet eyledi Ḫudā

2050 ʿIşḳ-bāzı gör k'ider ḥikmet yine
Ḳılur inkār u ider raḥmet yine

D 63b 2051 Ḥikmetin gör leyl ider çün perr-i zāġ
Gönderür ṭıfl eline virüp çerāġ

2052 Gönderür ardınca bād-ı tīz-rev
Dir söyündür şemʿi var ḳo bī-ʿalev

2053 Reh-güzerde yine dutup oġlanı
Dir aña niçün söyündürdüñ bunı

2054 Hem ṭıfıldan ister ol yine ḥisāb
Niçe yüz şefḳatle eyleyüp ʿitāb

2055 Cümle ʿālem ṭāʿat itse bol bol
Ḥikmetinde ʿışḳ-bāzī olmaz ol

2056 Kār-ı ḥikmet böyle olur çün tamām
Lā-cerem böyle olur bu iş müdām

2057 Var bu yolda ḥikmet-i Ḥaḳ ṣad hezār
Ḳaṭre baḥr-i raḥmetinden ḥiṣṣedār

2058 Gice gündüz heft pergār iy piser
Saña ḫıdmetçün ḳodılar cümle ser

2059 Ḳahr u luṭfuñ ʿaksidür dūzaḫ cinān
Hep senüñdür ṭāʿat-i rūḥāniyān

2060 Cümle ḳudsīler ider secde saña
Cüzv ü kül ġarḳ-ı vücūduñdur şehā

H,B 23a 2061 Senden artuḳ mümkin olmaz nesne çün
Baḳma sen saña ḥaḳāretle bugün

2052 Gönderür : Göndürür H,D
2054 ṭıfıldan : ṭafldan H , ṭıfldan B
2055 ʿışḳ-bāzī : ʿışḳ-ı bāzī B
2058 pergār : pergārı B // ḫıdmetçün : ḫizmetçün H,B

2062 Küll-i kül cānuñ tenüñdür cüzv-i kül
ʿAyn-ı ʿacz içre saña sen virme ẕül

2063 Cüzvüñe küllüñden olmışdur ẓuhūr
ʿUżvuña cānuñdan irdi feyż ü nūr

2064 Ayru degül cānuñuñ ten ʿużvıdur
Küllüñüñ hem ʿāşıḳa cān cüzvidür

2065 Bil Aḥad rāhında çün olmaz ʿaded
Cüzv ü kül söylenmek olmaz tā ebed

D 64a

2066 Başuñ üzre ebr-i raḥmet şad hezār
Yaġdurur her gāh āb-ı şevḳ-i yār

2067 Çü gele kül vaḳtinüñ rifʿatleri
Senüñiçün biçilür ḫilʿatleri

2068 Her ne ḳıldıysa melekler mū-be-mū
Bil fidālek üzre itdiler ḳamu

2069 Anlaruñ cümle ʿibādātın Ḫudā
Cāvidān eyler niṯār anı saña

(86)

ḤİKĀYET

2070 Didi ʿAbbās ola çün rūz-ı ḳıyām
Heybetinden ḳaçmaḳ isteye enām

2071 Çoḳ günehlü ʿāṣiyān u ġāfilān
Ḳara yüzlü olalar pür dīde ḳan

2072 Kimisinüñ az ola ser-māyesi
Kimisi bī-māye hīç yoḳ sāyesi

2073 Her birinüñ var başında bir belā
Her biri bir dürlü derde mübtelā

2062 ẕül : ẕüll D
2069 ʿibādātın : ʿibārātın H

2074 Ṣad hezārān sāl ṭā‘āt-i melek
K’olmış idi yirden tā nüh felek

2075 Luṭf idüp Ḥaḳ saça anı mū-be-mū
Bir avuç ṭopraḳ üstine ḳamu

2076 Çaġrışup diye melekler yā İlāh
Bu ḫalāyıḳ niçün urdı bize rāh

2077 Diye pes rūḥāniyāna Müste‘ān
Çünki yoḳdur size hīç aṣṣı ziyān

2078 Ḳoñ tamām olsun bu kār-ı ḫākiyān
Aç olanlar içün olur nān u ḫ̆ān

(87)

ON İKİNCİ MAḲĀLE SU’ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR

D 64b

2079 Didi ol bir ḳuş muḫannes̱-gevherem
Pīş ü pes her bir budaġa ḳonaram

2080 Uçaram gāh ol ṭaġa geh bu ṭaġa
Ḳonaram dāyim budaḳdan budaġa

2081 Gāh zāhid gāh rindem gāh mest
Gāh hest ü nīst geh bālā vü pest

2082 Geh beni nefsüm ḫarābātī ider
Gāh Ḥaḳḳa cān münācāta gider

2083 Çıḳarur Şeyṭān beni geh rāhdan
Geh yola ḳoyar melek nā-gāhdan

2084 Ḳaldum āḫir bu iki gird-ābda
Rūz u şeb bī-çāre ḫurd u ḫ̆ābda

2078 bu : - H,B

2085 Bu arada mest ü ḥayrān ḳaldum āh
Çāh-ı zindān-ı cihānda pür-günāh

(88)

CEVĀB-I HÜDHÜD

2086 Her kişinüñ böyledür didi işi
Bir ṣıfatda dāyim olmaz bir kişi

2087 Şerʿ ü dīnde hīç kes olmasa süst
Enbiyāya bīʿat olmazdı dürüst

2088 Dönse ṭāʿatden göñül şeb yā ṣabāḥ
Aña ṣad āhestelikle vir ṣalāḥ

2089 Yā semend-i nefsüñ ola saña rām
Ser-keş olmayup duta başı licām

2090 Saña cā tennūr-ı ġafletdür her ān
Girde-i maṭlūbsın sen der-miyān

2091 Eşkdür şingerf ḫoş esrār-ı dil
Çoḳ yimekdür kişiye jengār-ı dil

2092 Kim muḫanneṯ-gevher ola ber-devām
Besler ol seg nefsini durmaz müdām

(89)

ḤİKĀYET

D 65a 2093 Ġāyib oldı Şiblī çün Baġdāddan
İsteyü vardılar anı niçe ten

2094 Arayup maʿmūr u her vīrānede
Buldılar āḫir muḫanneṯ-ḫānede

2095 Ol gürūh-ı bī-edeb içre ḥamūl
Dīde ter leb ḫuşk oturmışdı ol

2095 gürūh-ı : gürūh H

2096 Biri didi iy re'īs-i mihterān
Bu senüñ yirüñ degül iy rāz-dān

2097 Didi Şiblī iy su'āl iden kişi
Ehl-i inṣāf añlar itdügüm işi

2098 Rūspī mānenddür bil kim bular
Rāh-ı dünyāda ne zenlerdür ne er

2099 Ben daḫı bunlar gibiyem iy emīn
Līk rāh-ı dīnde iy rāh-bīn

2100 Dünyede ne zen ne merdem bī-ḫilāf
Ger idem da'vā-yı merdī ola lāf

2101 Nā-cüvān-merdīdeyem ben nā-bedīd
Erligümden var şermüm iy sa'īd

2102 Cānını bilen bu yolda ṣaġ u ṣol
Pīş-gīr-i ṣufra ider rīşin ol

2103 Mūya 'ibretle baḳup açsañ ḳutı
Bulasın kendüñi 'avratdan köti

2104 Yeg bilürseñ kendüñi ḳarıncadan
Ṣanma er kendüñi var bil ḳaḥbe zen

2105 Ger tefāvüt ide sende medḥ ü ẕem
Büt-tirāşuñdur düzer mādiḥ ṣanem

2106 Olma bütger Ḥaḳḳa ḳul olduñsa ger
Āzer olma Tañrı ḳulı ḳıl ḥaẕer

H,B 23b 2107 Mümkin olmaz kim ola beyne'l-enām
Hīç ḳulluḳ gibi bir 'ālī maḳām

D 65b 2108 Ṣıdḳıla var ḳulluḳ it da'vāyı ḳo
Merd-i Ḥaḳsañ 'izzet-i 'Uzzāyı ḳo

2100 merdem : merdüm B
2105 sende : senden B
2107 ḳulluḳ : ḳullıḳ B,D
2108 ḳulluḳ : ḳullıḳ D // 'izzet : 'izzaḳ H

2109 Ḫırḳa içre yüz bütüñ var gizlüsen
Ḫalḳa kendüñ ṣūfī göstermek neden

2110 Ḳo muḫanneṯ ḥīle-i merdānı sen
Vir cihān ārāyişin saña çü zen

(90)

ḤİKĀYET

2111 Çoḳ ḫuṣūmet ide iki köhne pūş
Ḳāḍıya dārü'l-ḳażāya geldi uş

2112 Bir bucaḳda ḳāḍı ḳodı bunları
Didi ḫoş mı ceng ide bu ṭon eri

2113 Arḳañuzda cāme-i teslīm var
Yaraşur mı bu ḫuṣūmet ḳanı ʿār

2114 Geydüñüz çün kīn idüp cengī libās
Ṣūfiyāna pes niçündür bu palās

2115 Yā gider bu ṣūfiyāne cāmeyi
Yā berātuña çek altun ḫāmeyi

2116 Muḥkem itmiş olsañuz dīn yapusın
Açmaz idüñüz ḫuṣūmet ḳapusın

2117 Ehl olayduñuz eger bu cāmeye
Baḳmaz idüñüz ḫuṣūmet nāmeye

2118 Zen gibi olmaḳ yüzüñüzde peçe
Yegdi egnüñüzde olmaḳdan keçe

2119 Kār-ı ʿışḳ içre ne ersin çün ne zen
Umma ʿışḳ esrārınuñ ḥallini sen

2120- Mübtelā-yı rāh-ı ʿışḳ iseñ ʿayān
Urmaġıl ceng atına ber-güstüvān

2121 ʿAzm-i meydān eyleyüp daʿvā-yı merd
Eyledüñse terk-i cān it ḳıl neberd

D 66a 2122 Daʿvī-i merdī idüp uzatma baş
Kim yaġar yaġmur gibi üstine ṭaş

2123 Ḳaldurup baş itme daʿvī bir daḫı
Ḳalma bu rüsvāylıḳda iy aḫı

(91)

ḤİKĀYET

2124 Var idi bir şāh-ı Mıṣrī lā-naẓīr
ʿĀşıḳ oldı aña bir miskīn faḳīr

2125 Pādişāha oldı çün ʿışḳı ʿayān
ʿĀşıḳın tenhā oḳudı pes nihān

2126 Didi varsa sende ʿışḳ-ı şehriyār
İki nesneden birin ḳıl iḫtiyār

2127 Yā bu şehr ü kişveri terk eyle var
Yā ser ü cān terkin it ʿışḳumda zār

2128 Söz bir olur iki itme işüñi
Var yıḳılup get yā kesdüm başını

2129 Çün degüldi ʿışḳ eri vü merd-i kār
Şehrden gitmegi ḳıldı iḫtiyār

2130 Getdi çün ol kendüyi bilmez faḳīr
Başını varuñ kesüñ didi emīr

2131 Didi ḥācib bu kişidür bī-günāh
Başını kesmek niçün emr itdi şāh

2132 Pādişeh didi çün ol ʿāşıḳ degül
ʿIşḳumuzda cāndan ṣādıḳ degül

2133 ʿIşḳda ger iş eri olsaydı ol
Cān u ser terkini ideydi ḳabūl

2134 Her ki cān itmeye cānāna fidā
ʿIşḳ daʿvīsidür aña iftirā

2135 Başum ol kesmek dilese āşikār
Memleketden gide idi şehriyār

D 66b 2136 Ger kemer-bend itse öñinde miyān
Ḫusrev-i ʿālem olaydı cāvidān

2137 Çünki daʿvā-yı mücerred eyledi
Şeh anuñ kesmek gerek başın didi

2138 Tīġ-i ʿışḳa merddür kendin uran
Müddeʿīdür cān u başın ḳayuran

2139 İmdi her ḫāṭır perīşān bī-ḫilāf
Urmasun bu ʿışḳumuz cemʿinde lāf

(92)

ON ÜÇÜNCİ MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR

2140 Didi biri nefs düşmendür bana
Rāh-zenle niçe gidem ben aña

2141 Nefs-i seg dutmaz sözümi rūz u şeb
Nice ḳurtaram elinden cān ʿaceb

2142 Gurk-ı ṣaḥrā āşinā oldı baña
Olmadı bu ḫāne kelbi āşinā

2143 Ḳalmışam ḥayretde kim bu bī-vefā
Āşināsına ider durmaz cefā

2137 didi : dedi H

(93)

CEVĀB-I HÜDHÜD

2144 Didi iy ḳoynında dutan kelbin uş
Ṣaḳlayan kendüde cānı gibi ḫoş

2145 Bir gözi yoḳ nefsüñüñ hem şaşıdur
Kāfir ü kelb İblīsüñ yoldaşıdur

2146 İstesün tek kimse nefsüñden yalan
Nefs yalandan semirür her zamān

2147 Nefs-i seg bir yüzden olmaz hīç eyü
Līk semrür ol yalandan çün eyü

2148 Evvelī bī-ḥāṣılī vü bī-dilī
Kūdekī vü ġāfilī vü cahilī

D 67a 2149 Evsaṭī dīvānegīle hem-sebāḳ
Kim yigitlikdür cünündan bir budaḳ

2150 Āḫiri pīrī ża'īfī ten naḥīf
Nā-tüvān u her ḳavī olur ża'īf

2151 Ne 'ömürdür cehlile ārāste
Her zamān yüz rengile pīrāste

2152 Öñi ṣoñı oldı çün ġaflet hümūm
Hīç ıṣlāḥ ola mı bu nefs-i şūm

H,B 24a 2153 Evvelī vü āḫirīdür ġāfilī
Ḥāṣıl-ı nefs oldı pes bī-ḥāṣılī

2154 Bu següñ çoḳdur cihānda bendesi
Bende-i nefs olur insānuñ ḫası

2144 ḳoynında : ḳoynanda B
2147 b: Evvelī bī-ḥāṣılī vü bī-dilī D
2148 a: Līk semrür ol yalandan çün eyü D
2150 ḳavī : ḳuvā H,D

2155 Cān vücūd-ı nefsile nā-ḫoş olur
K'anda şehvet dūzaḫī āteş olur

2156 Dūzaḫı bu āteşüñ şehvet durur
Zemherīri bu oduñ naḫvet durur

2157 Oldı el-ḥaḳ dūzaḫ andan daḫı naġz
Zemherīr ü nār añadur iki maġz

2158 Oldı ġamdan ṣad hezārān dil hebā
Bu seg-i kāfir hīç ölmez vāy baña

(94)

ḤİKĀYET

2159 Çoḳ ʿömür görmiş idi bir gūr-ken
Didi bir sāyil aña iy pīr sen

2160 Ḳabr ḳazup yirler itdüñ çāk çāk
Ḫāk-ber-ḫāk eyledüñ yirde maġāk

2161 Niçe niçe perde açduñ berde sen
Pes ʿacāyibden ne gördüñ yirde sen

2162 Didi diñle ḥasb-i ḥālüm reg-be-reg
K'irdi yetmiş yaşına bu nefs-i seg

D 67b 2163 Bunca ḳazdum ḳabr görüp ölmedüm
Ṭāʿat ü ʿibretde bir dem olmadum

(95)

ḤİKĀYET

2164 Bir gice ʿAbbās didi iy kesān
Dolsa māl-ā-māl kāfirle cihān

2165 Pes yine ol kāfirān-ı bü'l-fużūl
Ṣıdḳıla īmān itseler ḳabūl

2159 "ʿömr" kelimesi vezin gereği "ʿömür" okunmuştur. // sāyil : sā'il D

2166 Mümkin idi līk gönderdi Ḫudā
İki yüz yegermi dört biñ enbiyā

2167 Tā bu kāfir nefs öle bir zamān
Yā müsülmān yā vire derd ile cān

2168 Ḳādir olmadılar itmege bunı
Dutdılar pes cümle ol yaña yöni

2169 Cümle ẕerrāt olmışiken bir beden
Arada bunca tefāvüt pes neden

2170 Nefs-i kāfir ḥükm ider bize müdām
Andan āsānlıḳla ḳurtulmaz enām

2171 İçümüzde beslerüz bir kāfiri
Biz anuñ maḥkūmı ten ḥükmi yiri

2172 Çünki duta nefs iki yoldan nefes
Gey ʿacebdür olsa mürd ol bü'l-heves

2173 Dil süvār-ı milk-i tendür ber-devām
Nefs-i seg anuñ nedīmidür müdām

2174 Çün semendin süre ṣaḥrāya süvār
Seg varur yanınca kim ide şikār

2175 Ḥażret-i cānāndan n'aldıysa dil
Ol ḳadar bu nefs dilden aldı bil

2176 Her ki erlik ile nefsin ide bend
Ura kevneyn içre ol şīre kemend

D 68a 2177 Bu segi her k'ide kendüye zebūn
Āferīn ide aña aʿlā vü dūn

2178 Her ki ura bu sege bend-i girān
Şāh ola ol ḫalḳ-ı ʿālem çākerān

2166 yegermi : yigermi B ; yigirmi D
2167 müsülmān : müslimān D
2171 yiri : yeri H,B
2176 erlik : erlek H

(96)

ḤİKĀYET

2179 Yolda gördi ḫırḳa-pūşı bir emīr
Didi kim senden yegem ben iy faḳīr

2180 Pīr didi aña iy şāh epsem ol
Yol degül medḥ eylemek kendüyi ḳul

2181 Nefsini ögen kişi bī-rāhdur
Her ki özüñ medḥ ide güm-rāhdur

2182 Līk vācib oldı kim baña şehā
İkimüz ḥālin diyeyin ḫoş saña

2183 Bir benüm gibi faḳīr ü jende-pūş
Ṣad hezārān yeg senüñ gibiden uş

2184 Dīn ẕevḳin görmedüñ zīrā ki sen
Nefsüñe oldı senüñ merkeb beden

2185 Çıḳup üstine oturdı ol senüñ
Zīr-i pāyında esīrisin anuñ

2186 Bindi saña başuña urdı yular
Ḳodı zaḥmetde seni leyl ü nehār

2187 Her ne emr iderse dutup aña gūş
Ḳamu diler dilemez işlersin uş

2188 Līk ben dīn sırrın añladum tamām
Baña ḳıldum ḫar seg-i nefsüm müdām

2189 Çün ḫarum saña süvār olur benüm
Biñ senüñ gibiden olur yeg tenüm

2190 Baña nefsüm ḫar ben üstinde anuñ
Dururam ol bindi üstine senüñ

D 68b 2191 Nefs-i segden iy gören kimse ḫoşī
Düşdi cānuñ içre şehvet āteşi

2192 Ḳıldı şehvet nārı çün ābuñ hevā
Cism ü dilde oldı şer‘ ü dīn hebā

2193 Göz bulanuḳ gūş ṣaġır ditrer el
Pīrlik ża‘f-ı ḳuvā ten pür-ḫalel

2194 ‘Aḳl eksük ża‘f artuḳ getdi hūş
El ayaḳ dutmaz ḳuvā süst oldı uş

2195 Niçe yüz bunuñ gibi leşker sipāh
Çākerān oldı ecel bunlara şāh

2196 İzümüz başup gelür ḫayl ü sipāh
Dir çavuşlar yüri tez geldi şāh

2197 Çünki bu leşker ire her rāhdan
Düşe nefsüñ toza ġarḳ ola beden

2198 Dīn ü dünyā ‘işretinde ittifāḳ
İde nefs-i segle ḳılasın vifāḳ

2199 Ḳudretinüñ eli altında bu dem
‘İşreti arḳasına başduñ ḳadem

H,B 24b 2200 Uġraya çün şāh leşkerle saña
Ola seg senden ü sen segden cüdā

2201 Bunda birbirinden olsa ger cüdā
Olalar fürḳatde ġāyet mübtelā

2202 Ġam yime bunda bulışurlarsa az
Dūzaḫ içre olalar çoḳ kār-sāz

(97)

ḤİKĀYET

2203 İki dilkü hem-ser ü hem-güft idi
Ṣoḥbet ü ‘işretde dāyim cüft idi

2204 Yūz u tāzīlerle bir ḫusrev-zemīn
Çıḳdı ṣaḥrāya şikār içün hemīn

D 69a 2205 Çün şikāruñ ḳaydını ḳayırdılar
Birbirinden dilküyi ayırdılar

2206 Dutdılar pes birini idüp şikār
Ḳaçup ol birisi mesken itdi ġār

2207 Gelmemiş idi ecel çün ol zamān
İnine girüp biri ḳurtardı cān

2208 Ḳurtılan dir ḳoyup in aġzında leb
Birbirimüz ḳanda görürüz ʿaceb

2209 Didi öñ ṣoñ eyle eyleme girīz
Bulışuruz kürkçi dükkānında biz

(98)

ON DÖRDÜNCİ MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR

2210 Biri didi aldayup Şeyṭān-ı dūn
Başdı yolumı beni itdi zebūn

2211 Zūrıla idemeyüp baña żarar
Mekri ile dile virür şūr u şer

2212 Ne ḳılayın kim bulan andan necāt
Sāḳiyā maʿnī meyiyle vir ḥayāt

(99)

CEVĀB-I HÜDHÜD

2213 Didi nefs-i seg öñüñde ola çün
Eylemez İblīsi biñ ḳamçı zebūn

2205 ayırdılar : ayardılar H
2209 öñ ṣoñ : eyle eyleme H

2214 ʿİşve-i İblīs telbīsüñ durur
Ārzū-yı nefs İblīsüñ durur

2215 Viresin bir ārzūsın ger tamām
Ṭoġa yüz İblīs nefsüñden müdām

2216 Oldı dünyā külḫeni zindān-ı ġam
Yol uracaḳ yir budur Şeyṭāna hem

2217 Yol uracaḳ yirden ḳaç ḳıl ḥazer
Tā ki İblīs itmeye saña żarar

(100)

D 69b

ḤİKĀYET

2218 Şeyḫine bir kes ḥikāyet eyledi
Mekr-i Şeyṭāndan şikāyet eyledi

2219 Ġāfil idi kendü ḥālinden kişi
Zühd ṣanur idi ḳıldugı işi

2220 Rāhumı İblīs yüz telbīs ile
Urdı cengüm var didi İblīs ile

2221 Ḳıldı ṭarrārī ile dīnüm tebāh
Menzilüme gitmege virmedi rāh

2222 Didi ol merd iy cüvān-merd ü ʿazīz
Senden öñdin geldi Şeyṭān eşk-rīz

2223 Senden āzürde olup bīmār hem
Aġlayup başına ṣaçdı ḫāk-i ġam

2224 Didi ʿālemdür sürün sürün benüm
Düşmen-i dünyā olandur düşmenüm

2225 ʿAzm-i rāh itsün de aña uşda yol
Çeksün el dünyāmdan ol bü'l-fużūl

2218 Mekr-i : Meger B

2226 Urdı dünyāma çün ol çengini saḫt
İdeyin dīni evini laḫt laḫt

2227 Ḳatı uzattı çü dünyāya elin
Ben de ḳaṭ‘ itdüm anuñ dīni yolın

2228 Her ki sürümden benüm bīrūn ola
Senden ırag̈ ola ‘izzetde ḳala

(101)

ḤİKĀYET

2229 Mālik-i Dīnāra didi bir ‘azīz
Bilmezin ḥālümi ben siz nicesiz

2230 Didi ḫ‘ān-ı Ḥaḳda yirem ḫoş ṭa‘ām
Dutaram pes emr-i Şeyṭānı müdām

2231 Yoḳ müsülmānlıḳdan illā ḳuru ḳavl
Dīv yol[uñ] ursa dimezsin لاحول

D 70a 2232 Ellerüñ yu dünyīden nā-pāksın
Başuña ṭaş kim mülevveṣ ḫāksın

2233 Ġuṣṣa-i dünyādasın bī-‘ārsın
Başuña ṭoprag̈ kim murdārsın

2234 Beẕl-i dünyā eyle disem saña ben
Pes direm dünyāyı muḥkem ṣaḳla sen

2235 Her ne devlet varsa çün virdüñ aña
Ḳaçan ola dünyīyi virmek saña

2236 Ġarḳ-ı baḥr-i ġaflet olduñ bī-sebeb
Āgehüñ yoḳ ḳalduñ anda çek ta‘ab

2226 Urdı : Odı B

2231 müsülmānlıḳ : müslümānlıḳ D // “Lā-ḥavl” : Güç kuvvet ancak Cenâb-ı Hak’tadır. O yücedir ve kudret sahibidir.” hadisi

2236 olduñ : oldı B

2237 Gāh yudar ḳuşduġın Ḳārūnveş
Geh dutar Şeddādı ḳuvvet hem çü ṭaş

2238 Ḥaḳ Teʿālā virdi lā-şey' aña nām
Sen cān aşduñ dāmın'olup aña rām

2239 Taʿziyet ṭonın geyüp iy bī-ḳarār
Maʿşiyet aġlar saña leyl ü nehār

2240 Getdi īmān ḥubb-i dünyāyıla maʿ
Cānuñı aldı senüñ ḥırṣ u ṭamaʿ

2241 Oldı dünyā ḥırṣ u āza āşiyān
Oldı bu Firʿavn ü Nemrūdī nişān

2242 Saña bu dünyā-yı dūn renci nedür
Hīç ü lā-şey' olanuñ genci nedür

2243 Mest ü ḥayrān bunda ḳalduñ sen ki tā
El vire bir ẕerre bu lā-şey' saña

2244 Ẕerrece lā-şey'de her kim güm ola
Mümkin olur mı ki ol merdüm ola

H,B 25a 2245 Her ki lā-şey'den urur bir kerre dem
Olur ol lā-şey'den yüz kerre kem

D 70b 2246 Kār-ı dünyā cümle bī-kārī durur
Ḳamu bī-kārī giriftārī durur

2247 Ṭolu dünyā içi āteşdür yanar
Her zamān yaḳar cihān ḫalḳın bu nār

2248 Bu yanar oddan ḳaçuben nite şīr
Ḳurtıla ḫoş ḳanı bir merd-i dilīr

2249 Yā bu āteşden gözüñ yum şīrvār
Yā çü pervāne ḳo yaḳsun seni nār

2250 Her k'ola pervāneveş āteş-perest
Yarar ol maġrūr yansa nāra mest

2251 Ṣaġ u ṣoldan dutdı bu āteş beni
Oda girenüñ yanar baġrı teni

2252 Ṣaḳla Şeyṭāndan müdām īmānuñı
Yaḳma girüp oda cism ü cānuñı

(102)

ḤİKĀYET

2253 Eyledi bir ḫoca Allāha niyāz
Çünki irişdi yaḳın vaḳt-i namāz

2254 Didi Şāhā Ḫālıḳā Mevlā Ḫudāy
Raḥmet it baña vü işüm ḳıl ḳolay

2255 Bu sözi işitdi bir dervīş ḫoş
Didi Ḥaḳḳın raḥmetine dutma güş

2256 Bir serāyuñ var seri eflākde
Çār rükninüñ esāsı ḫākde

2257 Saḳfı vü ferşi müzeyyen çün bahār
Çār dīvārı ser-ā-ser zer-nigār

2258 On ġulām u on kenīzek ḫūb-rūy
Ḳamu zülfi ʿanber-efşān müşk-būy

2259 Ṣıġmaduñ dünyāya nāzuñdan çü sen
Bu kibirle raḥmet ummaḳ pes neden

D 71a 2260 Uş tekebbürden olup gerden-firāz
Ṣalınursın ḳılduġuñ ṣūrī namāz

2261 Ḳamu işüñe naẓar ḳıl iy cüvān
Raḥmet umacaḳ yirüñ var mı utan

2262 Cümle dünyāyı dolanı dolanı
Cemʿ ḳılduñ ḳamu emvāl olanı

2263 Bir bir iderseñ ger anuñ ḳısmetin
Lāyıḳ umarsañ Ḫudānuñ raḥmetin

2259 kibirle : kibr ile H

2264 Yüz çevürmeyince milk ü māldan
Nesne yüz dutmaz saña bu ḥālden

2265 Cümleden iʿrāż iderseñ bu zamān
Olasın fārig̈ çü merdān-ı cihān

(103)

ḤİKĀYET

2266- Didi ol bir pāk-dīn düşüp g̈ama
Nezʿde yüzin çeviren ādeme

2267 Yüz çevürmek iy işin bilmez g̈ulām
Bundan öñdin saña lāzımdı tamām

2268 Gelmedin bu dem gerekdi ḫoş yaraḳ
Dikme dutmaz yapraġı düşmiş budaḳ

2269 Yüz çevürmek aṣṣı idi saña öñ
Çün ziyānuñ var yüzüñ çevürme ṣoñ

2270 Her ki yüz döndüre bu laḥẓa bu yol
Bil cünüb olur dime pāk olur ol

(104)

ON BEŞİNCİ MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURG̈-I DİGERDÜR

2271 Biri didi severem sīm ü zeri
Cāndur zer ten anuñladur diri

2272 Gül gibi altun elümde olmasa
Yüzüm açalmaz çü gül rūz u mesā

2266 Nezʿde : Nezʿede H,B, Nezʿide D
2268 yapraġı : yabraġı D
2272 açalmaz : açılmaz D

D 71b 2273 ʿIşḳ-ı sīm ü zerr-i dünyā-yı denī
Ḳıldı pür daʿvā-yı bī-maʿnī beni

(105)

CEVĀB-I HÜDHÜD

2274 Didi iy ṣūretde dil ḥayrān iden
Cānda ṣubḥ-ı ṣafā penhān iden

2275 Gündüzin görmez gözüñ hīç kūrveş
Ḳalduñ uş sen beste ṣūret mūrveş

2276 Maʿnī bil kim ḥāl ṣūret pīçdür
Aṣldur maʿnī vü ṣūret hīçdür

2277 Rengi dönmiş ṭaşdur ṣūretde zer
Ṭıflveş renge boyanma iy piser

2278 Zer seni Ḥaḳ ḫıdmetinden girü ḳor
Zer bütin ṣıyup Ḫalīlüm yire ur

2279 Ḫalḳ altunı sürer geh ḫarcına
Ḳufl iderler gāh ester fercine

2280 Çün zerüñden kimseye yoḳ yārlaḳ
Virmez ol saña da ber-ḫurdārlaḳ

2281 Ger bir altun viresin dervīşe sen
Gül diyü ḳan yidürürsin yā diken

2282 Ger viresin bir faḳīre cevce zer
Göz dutarsın k'ola ḳarşuñda kemer

2283 Arḳañ oldı zer ki il seni sever
Yanlaruñdaġı ol arḳañ olısar

2284 Her meh-i nevde gerek müzd-i dükān
Hey ne dükān virisersin müzd-i cān

2277 Ṭıflveş : Ṭafalveş H,B ; Ṭaflveş D
2280 yārlaḳ : yārlıḳ D // ber-ḫurdārlaḳ : ber-ḫurdārlıḳ D

2285 Cān-ı şīrīn getdi vü ʿömr-i ʿazīz
Tā dükānuñdan gelince bir peşīz

2286 İy ki virdüñ hīçe her neñ varısa
Kendüñi cemʿ eyle ʿaḳluñ yārısa

D 72a 2287 Ol ḳamu nesne ki virdüñ hīçe bil
Her birine baġladuñ sen yine dil

2288 Līk dār altında bu ṣabrum umar
Nerdübānuñı ṣıya bu rūzigār

2289 Ḫāne kim dünyā metāʿı dolısar
Her biri yüz āteş-i tīz olısar

2290 Baḥr-i dünyāya çü ġarḳ olduñ yaḳın
Dīn sinüñle bile ġarḳ oldı hemīn

H,B 25b 2291 Bul ferāġat olsa sende meşġale
Dil evi tā dola nūr-ı meşʿale

2292 Cānuñiçün māl ḫarc it lāfı ḳo
لن تنالوا البرّ حتّى تنفقوا

2293 Cümle terk-i ḫānumān itseñ gerek
ʿĀḳıbet hem terk-i cān itseñ gerek

2294 Bil muḥaḳḳaḳ cān ḳurtulmaḳ muḥāl
Ne bu ne ol ḳurtılur ne milk ü ne māl

2295 Ger pelās olsa saña örtü döşek
Reh belāsı olur ol saña ne şek

2296 Yime dünyāda ḥarāmuñ ḥabbesin
Geymeyesin tā ki dūzaḫ cübbesin

2297 Bunda yaḳġıl sen pelāsuñı aḫı
Geymeyesin tā pelās-ı dūzaḫı

2291 nūr-ı : nūr H,D

2292 تنفقوا : تفقوا D , Âl-i İmrân Suresi, 92. ayet : "Sevdiğiniz şeylerden sarfetmedikçe iyiliğe erişemezsiniz."

2298 Ol pelāsı bunda yaḳmazsañ eger
Anda ḥāżır cübbe-i nār-ı saḳar

2299 Ḥaẕẕ-ı nefse ṣayd olanlara vāy
Kim belā dāmı durur anlara cāy

2300 Vā iki ḥarfdür elif vāv iy aḫı
Ḫāk ü ḫūn içredür ikisi daḫı

2301 Vāv miyān-ı ḫūnda dutdı ḳarār
Pes elif ḫāk içre ḳaldı üstüvār

(106)

D 72b

ḤİKĀYET

2302 Bir mürīd-i nevde biraz māye zer
Vardı gizlemişdi şeyḫinden meger

2303 Anuñ altunı var idügin nihān
Şeyḫ bildi līkin itmedi ʿayān

2304 Hem-reh olup bu iki yār-ı saʿīd
Yola getdi pīr-i reh-berle mürīd

2305 Öñlerine geldi bir vādī siyāh
Oldı ol vādīde ẓāhir iki rāh

2306 İkisi çünkim yöneldi bir yola
Altun issi ḳorḳdı rüsvā ola

2307 Didi şeyḫe çün iki oldı ṭarīḳ
Ḳanġı yoldan giderüz biz iy refīḳ

2308 Didi ḳo olancasın ḳılma ḫaṭā
Ḳanġı yoldan gitseñ olur pes revā

2309 Her kime kim cüft ola sīm ü zeri
Dīv andan ḫavf idüp olur beri

2305 siyāh : sipāh B

2310 Ḫoca eyleyüp ḥisāb irte gice
Ḳıl yarar dikḳatde sīme arpaca

2311 Cemʿ eyleyüp ḥelāl ile ḥarām
Oldı zerr ü sīm ṭarrārī ġulām

2312 Dīn mīzānında ammā ḳīlde
Eli ṭaş altında gözler mīlde

2313 Leng bir ḫardur ṭarīḳ-ı dīnde
Pāy-der-gildür yatur her ḥīnde

2314 Gitseler ṭarrārīye sulṭān olur
Çün ire dīndārīye ḥayrān olur

2315 Ḳaldı güm-reh kimin ursa zer yolın
Ayaġını bend ider ṣıyup ḳolın

D 73a 2316 Ṣaḳla çāh-ı jerfden sen Yūsufı
Atma dipsüz çāha altun üsküfi

(107)

ḤİKĀYET

2317 Baṣra şeyḫi Rābiʿaya dir be-gūş
İy ki ṣāḥib-vaḳʿasın ʿışḳ içre ḫoş

2318 Nükte k'aña virmiş ola dil cilā
Kimse ne görmiş ne işitmiş ola

2319 Senden olmış ola ol rūşen saña
Anı baña di ki müştāḳam aña

2320 Rābiʿa didi ki iy şeyḫ-i zamān
Ben biraz egirmiş idüm rīsmān

2311 zerr : zer B,D
2313 Leng : leng-i D
2317 be-gūş : bu gūş B
2320 rīsmān : rīsümān B

2321 İki gümiş aḳçaya ṣatdum anı
Ḫoş-dil itdi anı ṣatdugum beni

2322 Ṣaġ elümde biri ṣoldaydı biri
Bir elüm olmadı ikisi yiri

2323 Sīm zīrā reh-zen olur olsa cüft
Dīn metāʿını alur yollarda müft

2324 Ehl-i dünyā yüregi pür-ḫūn olur
Murġveş dāma düşer maġbūn olur

2325 Sīm ü zerüñ ṣad hezārān dāmı var
Daḫı her dāmında biñ ālāmı var

2326 Çalışur el virmez āḫir bir ḥarām
Aḳça el virse ölür ḫoca tamām

2327 Vārişine ḳalur ol altun ḥelāl
Gider anuñla günāh u ġam vebāl

2328 İy ṣatan Sī-murġı bir cev altuna
Dil yaḳan zer ʿışḳına döne döne

2329 Ḳıl ṣığışmaz çün bu rāhuñ küncine
Pes ḳaçan yir ola sīmüñ gencine

D 73b 2330 Ger yola ursañ ḳadem iy mūr-ı zūr
Ḳıl ucıyla dutalar seni çü mūr

2331 Bir ḳıla anda muḥābā yüzi yoḳ
Kimsenüñ hīç zehresi vü yozı yoḳ

(108)

ḤİKĀYET

2332 ʿAvn-i Ḥaḳ bir ʿābide yol virdi bol
Ḳıldı dört yüz yıl ʿibādet Ḥaḳḳa ol

2322 yiri : yeri B
2331 muḥābā : meḥābā H,B

2333 Ṭaşra çıḳmışdı miyān-ı ḫalḳdan
Dūr olmış idi ehl-i delkden

2334 Geçürüp ḫalvetde ḳış u yazını
Perdeden söylerdi Ḥaḳḳa rāzını

2335 Hem-demi Ḥaḳ idi yiter hem-dem ol
Ḥaḳ yiter varlaḳ ne dem gerek ne ḳul

2336 Bir aġaç vardı evi öñinde ḫoş
Anda itmiş āşiyān bir ḫūb ḳuş

2337 Murġ ḫoş-āvāz u ḫoş-elḥāndı
Ṣavt u her āvāzı rāz-ı cāndı

H,B 26a 2338 Ol ḫoş-āvāza olup hem-sırr u rāz
Üns dutmışıdı ol ʿābid biraz

2339 Ol zamān peyġāmberine Kirdigār
Vaḥy itdi Ḫālıḳ u Perverdigār

2340 Söyle ol ʿābid ḳuluma di ʿaceb
Bunca ṭāʿat k'iyledüñ sen rūz u şeb

2341 Murġ zīrekveş oḳurken rūz u şeb
Bir ḳuş āvāzına aldanduñ ʿaceb

2342 Āteş-i şevḳümde yanduñ niçe yıl
ʿĀḳıbet ṣatduñ beni bir murġa bil

2343 Ṣatun aldum vü okutdum ben seni
Sen bu dem nā-ehl olup ṣatduñ beni

D 74a 2344 Biz seni alduḳ u ṣatduñ sen bizi
Ḫoş vefādārīde gördük biz sizi

2345 Kimden ögrendüñ bu alup ṣatmaġı
Bend-i dāma ḳuş gibi cān atmaġı

2346 Böyle ucuz ṣatıcı olmaz ṣaḳın
Hem-demüñven hem-demüñe ol yaḳın

2335 varlaḳ : varlıḳ D
2341 Murġ : Murġ-ı H

(109)

ON ALTINCI MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR

2347 Biri didi ġam beni ḳıldı żaʿīf
Kim ṭoġup büyüdügüm yirdür laṭīf

2348 Var serāyum dil-güşā vü zer-nigār
Saḳf u ferşidür müzeyyen çün bahār

2349 Şaḥnı pür-eşcār gülzār-ı şafā
ʿAynıdur ābı Furāt-ı cān-fizā

2350 Baḳamı dilden ider yüz ġuṣṣa dūr
Bir temāşası virür yüz biñ sürūr

2351 Her zamān seyrinden idüm şādumān
Dil firāḳından çeker ġam bu zamān

2352 Ol serāyumda idüm murġāna şāh
Şimdi bu vādīdedür ḥālüm tebāh

2353 Şāhlaḳ gitsün mi elden ser-be-ser
Ol ḳaṣar hicrinde pür-ḫūndur ciger

2354 Bī-ʿaḳal bāġ-ı İremden dūr olur
Kim sefer ʿazmin idüp mehcūr olur

(110)

CEVĀB-I HÜDHÜD

2355 Didi pes iy dūn-himmet bī-edeb
Seg misin kim külḫen idersin ṭaleb

2350 Baḳamı : Baḳımı D
2353 Şāhlaḳ : Şāhlıḳ D // ḳaṣar : ḳaṣr D
2354 Bī-ʿaḳal : Bī-ʿaḳl D

2356 Cümle külḫendür bu dünyā-yı denī
Ol serāyuñ taḫta bend-i külḫeni

D 74b 2357 Olsa ger ḳaṣruñ serāyı cennetüñ
Külḫen olur mevtile her zīnetüñ

2358 Bu ecel zindānıdur miḥnet-serā
Bu serāy-ı miḥnet olur saña cā

2359 Dönderüp yüz dünyī ider seni terk
Sen iki elle dutarsın anı berk

2360 Ḫalḳa dest urmasa idi dünyī ger
ʿIyş-ḫāne eylemek olurdı er

(111)

ḤİKĀYET

2361 Yüz biñ altun ḫarc idüp bir şehriyār
Yapdı bir ʿālī ḳaṣar ḫoş zer-nigār

2362 Oldı çün saḳfı behiştāsā tamām
Ḳıldı ārāyişle ferşini ruḫām

2363 Ḫıdmet-i şāha gelüp cümle mülūk
Ol ḳaṣar seyrine itdiler sülūk

2364 Cümle ḫoş laʿlīn ṭabaḳdan bī-şumār
Pāy-ı şāha ḳıldılar altun niṣār

2365 Her ḥakīm ü her nedīmi oḳudı
Ṣaġ u ṣol kürsīde bunları ḳodı

2366 Didi kim ḳaṣrumda bu ḥüsn ü cemāl
Kim bulupdur böyle ġāyetde kemāl

2367 Var mı bāḳī ḥüsnüden ḳalmış ola
ʿAḳl-ı dānā tā ki andan reng ala

2361 ḳaṣar : ḳaṣr D

2363 Ḫıdmet-i : Ḫizmet-i H,B // ḳaṣar : ḳaṣr D

2368 Her kişi didi cihānda ser-te-ser
Kimse mişlin görmedi görmeyiser

2369 Didi bir zāhid sözüm eyle ḳabūl
Bir gedük ḳalmış ʿayıbdur ġāyet ol

2370 Virmese ʿayb ol gedük ḳaṣruña ger
Ḳaṣr-ı cennet göndüreydi tuḥfeler

D 75a 2371 Şeh didi bir raḫne yoḳdur hep laṭīf
Ehl-i fitne cāhil imişsin ḥarīf

2372 Didi zāhid şāha gözlerin sile
Bir delük vardur açuḳ ʿAzrā'ile

2373 Ol delügi ḳādir iseñ dut şehā
Yoḫsa ḳalmaz taḫt u tāc u bu serā

2374 Ḫūbdur ḳaṣruñ çü Firdevs iy faṣīḥ
Gösterür merg anı gözüñe ḳabīḥ

2375 Olsa bāḳī dirilicek yirdi ḫoş
Çün degül bāḳī ne bu ferş ü ʿurūş

2376 İtme ḳaṣra dayanup ḳuru heves
Kibr ü ser-keşlik semendin çapma pes

2377 Bu yirüñden ḫocalıġuñdan şehā
Yüzüñe ʿaybuñ dinürse vā saña

(112)

ḤİKĀYET

2378 Ehl-i bāzāruñ biri āşüfte-kār
Yapdı ʿucbinden ʿaceb ev zer-nigār

2369 ʿayıbdur : ʿaybdur H,B,D (vezin gereği "ʿayıbdur" okunmuştur.)
2370 tuḥfeler : tuḫfeler D
2376 çapma : çayma D

2379 Ol serāy-ı ḫāṣ oldı çün tamām
Daʿvet-i ʿām eyledi ṣāḥib-maḳām

2380 Ḫalḳı yüz nāz ü ṭarabla oḳudı
Öñlerine ḫon u niʿmetler ḳodı

2381 Her ṭarafdan geldiler ḫalḳ-ı cihān
Tā ki göreler serāy-ı zer-nişān

2382 Kendüden geçdi kişi daʿvet güni
Getdi ol milke dögüni dögüni

2383 Gördi bir dīvāne kʾoldı böyle ḥāl
Didi bunda olmaḳ itdümdi ḫıyāl

H,B 26b 2384 Līk şuġlüm var yüri maʿẕūr ḳıl
Pes eyitdi raḥmetüñden dūr ḳıl

D 75b 2385 Yaḫşı ad ḳomaḳ cihānda yādigār
Yeg ḳomaḳdan yüz serāy-ı zer-nigār

(113)

ḤİKĀYET

2386 Dāyimā gör ʿankebūt-ı bī-ḳarār
Hep ḫayāl üzre geçürür rūzigār

2387 Hīç gördüñ mi örümcek aġını
Kim ḫayāliyle ḳılur her baġını

2388 Ḫoş ḫayāliyle durup leyl ü nehār
Oldı her saḳf u bucaḳda perdedār

2389 Ehl-i endīşi vehemde ḳor işi
Ḫoş yaḳīn añlar ḫıyāl iden kişi

2390 Bir muṣannaʿ dām düzer pür-heves
Tā ki ol dāma ḳona bir bir meges

ḤİKĀYET : 2386. beyit D
2386. beyit yerine H ve B nüshalarında ḤİKĀYET başlığı vardır.
2389 vehemde : vehmde D

2391 Çün meges ol dāma düşe ser-nügūn
Ḳomaz ol ser-geştenüñ baġrında ḫūn

2392 Ḳurıdur bir yirde anı pes hemān
Kendüye ḳūt idinür niçe zamān

2393 Bir gün ev issi gezerken ṣaġ u ṣol
Ayaġı altından alur bir çöp ol

2394 Ol çöpile ʿankebūt u ol ḳadīd
Ṭarfetü'l-ʿayn içre olur nā-bedīd

2395 Ol örümcek ol siñek ol aġ hep
Cümle nā-peydā olur ol dem ʿaceb

2396 Öldi dünyā vü azuḳ azuḳçı kes
Ol meges ol ʿankebūt ol beyt-i ḥes

2397 Sende dünyā her ne deñlü çoġ olur
Gözlerüñ yumulıcaḳ hep yoġ olur

2398 Bu ser-efrāzī vü beñlig şāhda
Ṭıflıdur gizlenbeç oynar rāhda

D 76a 2399 Yimedüñse maġz-ı ḫar milk isteme
Kim düşersin bunda derdā siteme

2400 Yimedüñise eşek beynisini
Gāv gibi işde görmezler seni

2401 Dervīş ol yād eyleme kūs u ʿalem
Kim ṭolu ol bangdur bu bād hem

2402 Kūsda bang u ʿalemde bāddur
Bād ü bang ʿālemde ḳuru addur

2403 Yüzdilerise pelengin püstın
Ṣanma kim sende ḳalısar püstın

2391 ser-nügūn : ser-nigūn D
2392 niçe : nice D
2392 çöp : çūb D
2394 çöpile : çūbile D

2404 Yüz yüze gelmek ḫod olmışdur muḥāl
Baş aşaġa gelmeden yeg intiḳāl

2405 Çün ʿalemveş yoḳ ser-efrāzī saña
Perde gibi baş aşaġa ḳosaña

2406 Yā ḳoyup baş itme ayruḳ serveri
Yā başuñ ḳaydın ye gezme serserī

2407 Saña bu bāġ u serā zindāndur
Bu cihān ḫod bir belā-yı cāndur

2408 Niçe mizāna urırsın dirhemi
Niçe bir ölçer yaparsın ʿālemi

2409 Aç himmet gözlerin yoluña baḳ
Pes ḳadem ur yola var dergāha çaḳ

2410 Ulu dergāha ire çün gerdenüñ
ʿİzzetüñden ṣıġmaya kevne tenüñ

(114)

ḤİKĀYET

2411 Bir sebük-pā vü girān-cān merd-i cüst
İrdi bir dervīşe ṣaḥrāda dürüst

2412 Didi ḥālüñ nedür iy dervīş-i pāk
Didi ḥālüm ṣorma kim oldum helāk

D 76b 2413 Ḳatı ṭarlaḳ içre ḳaldum bu zamān
Taḳyamı ṭar itdi başuma cihān

2414 Şöyle ṭārıḳ dürdi beni rūzigār
Kim cihāndur gözlerüme teng ü tār

2415- Didi merd aña degül bu rāst söz
Ṭarlaḳ olmaz beyābānda henūz

2404 gelmeden : gelmekden D
2413 ṭarlaḳ : ṭarlıḳ D

2416 Didi bunda ṭarlaḳ ger olmasa
Ḳanda düşeydi k'ireydüñ sen baña

2417 Vireler ṣad bār ger vaʿde saña
Bil nişān virürler āteşden yaña

2418 Āteşüñ dünyādur andan geç hemīn
Şīrveş āteşden iy ʿāḳıl ṣaḳın

2419 Āteş öñüñde uzaḳ ġāyetde yol
Cān esīr ü ten żaʿīf ü dil melūl

2420 Cümleden fāriġ düzülmiş ḫoş tamām
Böyle bitmiş işdesin sen ṣubḥ u şām

2421 İy cihānı çoḳ gören ḳıl cān-fişān
Ḳalmayısar saña bu nām u nişān

2422 Çoḳ gören er görür kendüyi hīç
Bundan ayruḳ ne diyeyin ir ü giç

(115)

ḤİKĀYET

2423 Ṣoldı bir ġonçe güli bir eblehüñ
Ḳalmadı hīç ṣabrı ol bī-āgehüñ

2424 Ġam-zede tābūt öñince bī-ḳarār
Aġlayuben dir idi ol zār zār

2425 İy cihānı görmedüñ tāze gülüm
Ḳandasın iy nev-resīde bülbülüm

2426 Uş gelüp getdi cihānı görmedüñ
ʿĀlemüñ hergiz ṣafāsın sürmedüñ

2415 Ṭarlaḳ : Ṭarlıḳ D
2416 ṭarlaḳ : ṭarlıḳ B,D
2423 ġonçe : ġonce D

D 77a

2427 Ḳalmaduñ dünyā içinde bir demī
Ṭaşra getdüñ görmeyüp bu ʿālemi

2428 Bī-dil işidüp görüp bunı ʿayān
Didi iy yüz kez cihānı şınayan

2429 Ger alup gitseñ cihānı ḫoş bile
Yā cihānı görmeyüp ölseñ hele

2430 Gör niçe neẓẓāre-i ʿālem ola
Derdüñe ʿömrüñ ḳaçan merhem ola

H,B 27a

2431 Ḳomaġıl nefs-i ḫasīsüñ revşde
Kim ḳalur cān-ı nefīsüñ levşde

(116)

ḤİKĀYET

2432 ʿŪd yaḳmış idi çoḳ bir ʿāḳıl er
Āh didi kimse ḥaẓẓından meger

2433 Didi merde bir ʿazīz-i nāmdār
Āh diyesin diyü yaḳdı ʿūdı nār

(117)

ON YEDİNCİ MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR

2434 Ol biri didi ki iy murġ-ı elest
Bağludur zencīr-i ʿışḳa pā vü dest

2435 ʿIşḳı anuñ geldi vü getdi ḳarār
Ḳapdı ʿaḳlum ḳomadı bende vaḳār

2436 Ol ḫayāl-i çeşmi oldı reh-zenüm
Yaḳdı cānum oda urdı ḫırmenüm

2437 Bulmazam hīç bir nefes ansuz ḳarār
Baña sensüz küfrdür ṣabr iy nigār

2438 Ḳaldı girüde yürek ḳan içre pīç
İlerü vara mı bu ser-geşte hīç

2439 Yüz belā bendinedür baġlu yürek
Öñce bu vādīde yol almaḳ gerek

D 77b

2440 Ol yüzi bedrüñ ruḫınsuz gice ben
Ḳaçan ola yola gitmek ṣaġ esen

2441 Getdi derdüm dest-i dermāndan benüm
Geçdi kārum küfr ü īmāndan benüm

2442 Küfr ü īmānumdı ʿışḳından anuñ
Āteş-i cānumdı ʿışḳından anuñ

2443 Yoḳ bu ġamda hīç bir kimsem eger
Baña ʿışḳında ġamı hem-dem yiter

2444 ʿIşḳı atdı ḫāk ü ḫūn içre teni
Ṭaşra itdi perdeden zülfi beni

2445 Ṭāḳatüm yoḳ kār-ı ʿışḳına anuñ
Ṣabrı yoḳ görmemege anı tenüñ

2446 Ġarḳ-ı ḫūnem ḫāk-i rehde çāre ne
Yazılan budur külehde çāre ne

(118)

CEVĀB-I HÜDHÜD

2447 Didi iy der-bend-i ṣūretde ḳalan
V'iy küdūret baḥri ḳaʿrına ṭalan

2448 Dime ṣūrī ʿışḳa ʿışḳ-ı maʿrifet
Oldı şehvet-bāz olan ḥayvān-ṣıfat

2449 Ne ḫüsünde k'ola noḳṣān ü zevāl
Bulur ol şems ü ḳamerveş intiḳāl

2450 Ne cemāle k'ire naḳṣ u inḳıṭā'
Lā-büd irer merdden aña vedā'

2451 Ne cemāl ü ḥüsne k'irmeye zevāl
Küfrdür 'ışḳından anuñ infiṣāl

2452 Ḫılṭ u ḫūndur ṣūret-i ārāste
Ḳodılar nāmın meh-i nā-kāste

2453 Ḫılṭ u ḫūn naḳṣ olup olmasa ṣaḥīḥ
Hīç olmaz dünyede andan ḳabīḥ

D 78a 2454 Nesne bul ṣūretde 'āşıḳ 'aybdan
Ġaybdadur ḥüsni iste ġaybdan

2455 Perde iş erleri elinden eger
Düşse olaydı cihān zīr ü zeber

2456 Maḥv olaydı ṣūret-i āfāḳ hep
Ḫor olaydı ḳamu 'izzetler 'aceb

2457 Ṣūretüñ bil dūstluġın muḫtaṣar
Birbirine düşmen olur ṭūl-i dehr

2458 'Āşıḳ ol kim dil-ber-i ġaybı sever
Dūstluḳ budur yoġısa 'aybı ger

2459 Dutmayan üftāde bu dūstluḳ yolın
Çeyneye dāyim peşīmānlaḳ ḳulın

(119)

ḤİKĀYET

2460 Bir kişi Şiblī öñinde aġladı
Şeyḫ aña niçün aġlarsın didi

2461 Didi şeyḫā dūstum vardı cüvān

2458 Dūstluḳ : Dūstlıḳ B
2459 peşīmānlaḳ : peşīmānlıḳ D

Kim cemālinden olurdı tāze cān

2462 Öldi dūn oldum ġamından ben bugün
Māteminden gözlerümdür ġarḳ-ı ḫūn

2463 Didi şeyḫ ansuz çü yaraldı yürek
Bu ne ġamdur daḫı biñ artuḳ gerek

2464 Bir daḫı dūst bul bu kerre sen saña
K'ölmeye ol sen viresin cān aña

2465 Dūstluḳ kim mevtile noḳṣān virür
ʿĀşıḳāna ol belā-yı cān virür

2466 Her ki ʿışḳ-ı ṣūretedür mübtelā
Aña ol ṣūretden irer yüz belā

2467 Anuñ ol ṣūret elinden tez çıḳar
Ġarḳ-ı ḫūn ḥayret odına dil yaḳar

(120)

D 78b

ḤİKĀYET

2468 Māl u milki var idi bir tācirüñ
Bir kenīzek bā-cemāl almışdı öñ

2469 Ṣatdı ammā kim peşīmān oldı ol
Zülfi gibi dil-perīşān oldı ol

2470 Ḫocasına vardı tācir bī-ḳarār
Ṣatun aldı virüp ol artuḳ hezār

2471 Yaḳdı nār-ı ārzūsına ciger
Ṣatmadı bu ḫoca līk anı diger

2472 Pes miyān-ı rāhda bir er müdām
Başına ṭopraḳ saçardı ber-devām

2463 yaraldı : yarıldı H,D
2465 Dūstluḳ : Dūstlıḳ D

2473 Aġlayup dirdi baña bu ġam yiter
Yüz benüm gibiye bu mātem yiter

2474 Çeşm-i ʿaḳlın dikdi ġaflet ignesi
Virdi varın ḳalmadı hīç nesnesi

2475 İtdi ol bāzār cān aldı ṣatun
Bu ziyānına hemīn ḳalmış bugün

H,B 27b 2476 Gözlerüm dikdi ḥamāḳat sūzeni
Dil-berüm dünyāya ṣatdum vā beni

2477 Ḥaḳḳadur her ẕerre senden rāh-ber
Her nefes nefs-i nefīsüñden güher

2478 Ulu niʿmetdür saña cān u tenüñ
Pāy-tā-ser niʿmetisin sen anuñ

2479 Kendüñe ʿarż eyle ol dūst niʿmetin
Dāyimā aġyārdan ḳıl ʿiṣmetin

2480 Kimden ayrılduġuñı bilseñ eger
Yaḳaduñ nār-ı cüdāyīde ciger

2481 Besledi Ḥaḳ nāz ü ʿizzile seni
Böyle nā-dānlıḳdan unutduñ anı

(121)

D 79a

ḤİKĀYET

2482 Getdi ṣaḥrā ṣaydına bir pādişā
Didi segbān vir seg-i tāzī baña

2483 Avlamaḳ bilmezdi server tāzīsi
Ġarḳ-ı zīverdi ser-ā-ser tāzīsi

2484 Aṭlas u dībā vü öksündi çulı
Ol çul u ṭavḳı ser-ā-serdi ḫulī

2485 Müşk ü ṣābūnla anı segbān yumış
Ṭavḳı altundandı ḫalḫālı gümiş

2486 Hep muraṣṣaʿdı cevāhir ser-te-ser
Hep muṣannaʿ ṭavḳ u zencīr ü kemer

2487 Oldı reng-ā-reng ṭāvūsī beden
Gerdeni ipiydi ebrīşīmden

2488 Anı pür-idrāk dutup pādişāh
Riştesin ḳolına ṣarup dutdı rāh

2489 Şāh getdi vü yanınca seg devān
Gördi ol seg rāhda bir üstüḫᵛān

2490 Seg çekendi üstüḫᵛān almaġa uş
Şāh gördi kim durur ol ḥily-pūş

2491 Yaḳdı şāhı āteş-i ġayret ʿaceb
Kim seg-i güm-rāh nār ider ṭaleb

2492 Didi benden ġayra çün ḳılduñ nigāh
Var yüri bul baña beñzer pādişāh

2493 Didi şeh ipin kesüñ bu bī-edeb
Yıldurup ṣaḥrāda gezsün rūz u şeb

2494 İgne yiyüp ölse ol kelb-i şikār
Yegdi kesilmekden ipi ṣad hezār

2495 Her nesi varısa segbān ṣoydı hep
Seg be-ṣaḥrā uş devān getdi ʿaceb

D 79b 2496 Gerçi bu seg deşt ü ṣaḥrāya yarar
Aṭlas u zer şāh-ı vālāya yarar

2497 Şeh didi segbān var iy pāk-dil
Sīm ü zerden gönlini perdāḫt ḳıl

2488 ṣarup : ṣarıp D
2490 çekendi : çekindi D
2493 Yıldurup : Yıldurp B

2498 Kendüye gelürse ger min-ba‘d ol
Pes özin zīnetde bulsun ṣaġ u ṣol

2499 Yād ider kim āşinā olmış durur
Pādişāhından cüdā olmış durur

2500 İy olan evvelde şāha āşinā
Ṣoñra ġafletden olan aña cüdā

2501 Baş ayaḳ ‘ışḳ-ı ḥaḳīḳīye tamām
Nūş ḳıl merdāne pes ejderle cām

2502 K’oldı bunda pāyı olan ejdehā
Baş kesilmek ‘āşıḳadur ḫūn bahā

2503 Ol ki merdān cānına şūrī virür
Ejdehāya ṣūret-i şūrī virür

2504 Ger bir ü yüzdür bu rehde ṣādıḳān
Ḫonınadur teşne bunda ‘āşıḳān

(122)

ḤİKĀYET

2505 Oldı çün Ḥallāc ber-dār ol zamān
Söz ene’l-Ḥaḳdı dilinden neşr olan

2506 Ḫalḳ-ı ‘ālem bilmediler çün dilin
Kesdiler pes iki ayaġın elin

2507 Ḳan çoġ aḳmadan ṣararmış idi bes
Sürḫ-rū olur mı ol ḥāletde kes

2508 Tīz tīz ovardı ol rūşen güneş
Ol kesük ellerle yüzin māhveş

2509 Didi cellād oldı meşşāṭa baña
Varayın cānānuma bī-dest ü pā

2507 olur mı : olur D

D 80a

2510 Oldı çün gül-gūne-i merdān ḫūn
Yüzümi gül-gūn reng itdüm bugün

2511 Zerd-rū kes görmesün diyübeni
Boyadum ben sürḫ rū ḳana teni

2512 Zaʿferān sürdi baña dest-i ecel
Ḳorḳusından beñzi ṣararmış dir el

2513 Ṣanma bu gül-gūnedür ʿışḳuñ güci
Baña yoḳdur ḳorḳu bundan ḳıl ucı

2514 Merd ḫūnī çünki dāra ura baş
Şīr-merdligin ider ol demde fāş

2515 Bu cihāndur baña çün bir ḥalḳa mīm
Bunda baña ola mı hīç cāy-ı bīm

2516 Her ki yidi başlu ejderhāyıla
Yise eyyām-ı temūz içse bile

2517 Çoḳ düşer bunuñ gibi oyun kişi
Kemterīn nesnedür aña dār işi

(123)

ḤİKĀYET

2518 Mürşid-i ʿālem Cüneyd-i ḫırḳa-pūş
Bir gice Baġdādda vaʿẓ itdi ḫoş

2519 Bu bülendī ile nüh çarḫ-ı berīn
Ser ḳoyup bābında didi āferīn

2520 Ol Cüneyd-i reh-berüñ tāze cüvān
Oġlı vardı māh-rū şems-i cihān

2521 Başın anuñ kesdi birḳaç nābe-kār
Pes bıraḳdılar bu cemʿ içine ḫ̆ār

2512 Zaʿferān : Zaʿfirān D
2520 Cüneyd-i : Cüneydi D

2522 Gördi çün başı Cüneyd-i pāk-dīn
Urmadı dem oldı vaʿẓında hemīn

H,B 28a 2523 Pes didi ol dīkde bu şeb ʿaẓīm
Ḳomışamdur çoḳ esrār-ı ḳadīm

D 80b 2524 Ancılayın dīkden budur kerem
Daḫı artuḳ umaram eksük direm

(124)

ON SEKİZİNCİ MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR

2525 Biri didi ḳorḳaram ben mergden
Dūr vādī zād yoḳ żaʿf üzre ten

2526 Ārzū-yı ṣıḥḥat iden ḫasteye
Dime şīrīn cānı kim mevt isteye

2527 Mevtden çün kişi böyle ḫavf ider
Menzil-i evvelde cān tenden gider

2528 Ger ecel mīri olam ben fi'l-meṣel
Zār zār oluram irdükde ecel

2529 Bulsa ger kimse ecelden tīġ dest
Tīġ olısardur ḳalem hem el şikest

2530 Bu cihāndan iy dirīġā dest ü tīġ
Ḳalmadı avcumda illā kim dirīġ

2521 ḫ˘ār : ḫor D

(125)

CEVĀB-I HÜDHÜD

2531 Didi Hüdhüd iy naḥīf ü nā-tüvān
Niçe ḳala bu bir avuç üstüḫ̆ān

2532 Ḳardılar birḳaç süñük oldı beden
İy süñüginden erimiş maġzı sen

2533 Bu ʿömürden artuḳ eksük bilmedüñ
İki demden sen ne ṣoñ bildüñ ne öñ

2534 Bilmedüñ sen bu ʿömürden az u çoḳ
Bāḳī ḳalınca nefes ne var ne yoḳ

2535 Bilmedüñ ne kimse kim ṭoġar ölür
Ḫāk olur her nesi varsa yil alur

2536 Bunda getürdiler alup gitmege
Beslediler seni ḳurbān itmege

D 81a 2537 Bir legendür ser-nügūn bu āsumān
Ol legendür pes şafaḳdan ṭolu ḳan

2538 Devr ider bu āfitāb-ı tīġ-zen
Kesilen başları alur ol legen

2539 Ger bulanuḳ geldüñ ü ger pāk sen
Ḳaṭre āb u ḫākdensin bir beden

2540 Derd başdan ayaġa bir ḳaṭre āb
Baḥr-i ʿUmmānla neberd itmek ʿucāb

2541 Olasın ʿömrüñce fermānde eger
Nār-ı derde yaḳasın āḫir ciger

2533 ʿömürden : ʿömrden H // ṣoñ : öñ D / öñ : ṣoñ D
2537 ser-nügūn : ser-nigūn D

(126)

ḤİKĀYET

2542 Murġ-ı Ḳuḳnusdur ʿaceb murġ-ı ġarīb
Mevżiʿ i Hindūsitāndur iy ḥabīb

2543 Bir ʿaceb minḳārı var ġāyet uzun
Nāyveş delük delükdür ol burun

2544 Burnınuñ sūrāḫıdur yüze ḳarīb
Cüfti yoḳ dünyāda tek yürür ġarīb

2545 Her delükde var bir dürlü ṣadā
Her ṣadāda var yüz dürlü edā

2546 Her delüginden gelür āvāzlar
Var her āvāzında anuñ rāzlar

2547 İñler ol çün her delükden zār zār
Olur andan murġ u māhī bī-ḳarār

2548 Yimez içmez bir nefes çerrendeler
Düşer uçarken yire perrendeler

2549 Çün ḫurūş u bang eyler ol hemān
Bī-huş u ḫāmūş olur derrindegān

2550 Feylesūf oldı aña dem-sāz olan
Bildi mūsīḳīyi hem-āvāz olan

D 81b 2551 Olur anuñ ʿömri biñ yıla yaḳın
Ölecek vaḳtini bilür ol yaḳın

2552 Çün keser dirlik ümīdin vaḳt-i mevt
On ḳucaḳ odun getürür ide ṣavt

2553 Pes girür ol odun içre bī-ḳarār
Eyleyüp yüz nevḥa biñ biñ zār zār

2546 rāzlar : zārlar D
2547 delükden : dekülden B
2552 ümīdin : ümīẕin B,D

2554 Yine her sūrāḫdan ol cān-ı pāk
Ḫoş ʿacāyib nevḥa eyler derdnāk

2555 Ġamm-ı merg ü nevḥa içre çoḳ zamān
Ditrer ol yapraḳ gibi idüp fiġān

2556 Pes nefīrinden ḳamu derrindeler
Hem ḫurūşından ḳamu perrendeler

2557 Her biri çeküp cihāndan cānını
Görmege gelür bölük bölük anı

2558 Eyleyüp ol gün ġamından terk-i ser
Olur öñinde ʿaceb çoḳ cānever

2559 Ḳamu zārından anuñ ḥayrān olur
Niçesi bī-ḳuvvet ü bī-cān olur

2560 Ne ʿaceb gündür ki yaḳuben ciger
Āh-ı dil-sūzından anuñ ḳan ṭamar

2561 Ḳala çün ʿömrinden anuñ bir nefes
Bāl ü per urur biribirine pes

2562 Pes anuñ bālinden ol dem od çıḳar
Bir nefesde hīzüm ü murġı yaḳar

2563 Pes ʿacāyib gündür anuñ ol güni
Kim yanar Ḳuḳnus dögüni dögüni

2564 Ol odun ol murġ aḫker ola çün
Ṣoñra ḫākister olur ol niçe gün

2565 Ḳalmaya çün ẕerre aḫkerden[3] nişān
Bir daḫı Ḳuḳnus çıḳar külden ʿayān

D 82a 2566 Ol odunı ide ḫākister çü nār
Anda bir Ḳuḳnus peçe dutar ḳarār

2555 Ġamm : Ġam D
2564 aḫker : aḥker D
2565 aḫkerden : aḥkerden D
2566 peçe : pece D

2567 Kimse gördi mi bir aḳ yā ḳara
Mevtden ṣoñra ṭoġa yā ṭoġura

2568 Olsa ger Ḳuḳnusleyin ʿömrüñ hezār
İşüñ artar mevtdür[1] encām-ı kār

2569 Murġ-ı Ḳuḳnus biñ yıl leyl ü nehār
İçerüden aġlar ol kendüye zār

H,B 28b 2570 Nāle didi yıllarıla iy aḫı
Yoġıdı ferzend ata cüfti daḫı

2571 Yoġıdı bir kimseye peyvendi hīç
Olmadı cüft ü veled bendine pīç

2572 Āḫirü'l-emr aña ol ʿömr-i dirāz
Eylemedi aṣṣı iy gerden-firāz

2573 ʿĀḳıbet anı yaḳup nār-ı ecel
Külüni göge esüp ṣavurdı yel

2574 İmdi çengel-i ecelden kimse hīç
Yaḳasını ḳurtarımaz ir ü giç

2575 Kimse yoḳ k'olmaya budur ittifāḳ
Bu ʿacebdür kimse hīç görmez yaraḳ

2576 Her ne deñlü kim zeber-dest ola er
Āḫir anı mevt ider zīr ü zeber

2577 Mevt iri tünd bir ẓālim durur
Aña yumşaḳlaḳ saña lāzım durur

2578 Ṣaʿb iş çoḳ geldi ger başumuza
Gelmedi hīç mevtden bek iş bize

2568 mevtdür : mevtden B
2570 yoġıdı : yoġudı H , yoġdı B
2571 pīç : hīç D
2577 yumşaḳlaḳ : yumşaḳlıḳ H,B,D

(127)

ḤİKĀYET

2579 Atası tābūtı öñince oġul
Gözlerinden yaş aḳıdup diridi ol

D 82b 2580 Mevtüñ urdı çaḳ yüregüme dügün
Görmedüm ʿömrümde bunuñ gibi gün

2581 Ṣūfī didi ol ki atañdı senüñ
Görmemişdi bu güni başı anuñ

2582 İş midür ol kim anı gördi piser
Müşkil iş atasınuñdur kim çeker

2583 İy gelen bu ʿāleme bī-pā vü ser
Bād-peymā ḫāk-ber-ser bī-hüner

2584 Rubʿ-ı meskūn şāhı iseñ daḫı ṣoñ
Bir avuç yildür alup gidecegüñ

(128)

ḤİKĀYET

2585 Dest urdı tāyibe çünkim ecel
Ṣorup andan didi kes iy bī-ʿamel

2586 N'oldı ḥālüñ dünyīden olduḳda güm
Didi ṭāḳat yoḳ diyem ḥālüm benüm

2587 Ḳuru yil ölçe bu ʿömr oldı tamām
Ölçe ölçe yire girdüm ve's-selām

2588 Yüz ṣuyın döküp ger olsa kimse fevt
Mevt derdine olur dermān mevt

2589 Ölmek içün ṭoġdı bu ḫalḳ-ı cihān
Gitmegiçün geldi ḳamu ins ü cān

2587 yil : yel D

2590 Cān gider bunda ḳalur bağlu dil
Anda öñ ṣoñ oluruz āḫir ḫacil

2591 Ol ki zīr-i ḫātemindedür cihān
Ṭopraġı kuḥl-ı zemīndür bu zamān

2592 Ḫalḳuñ aʿmā gözi hīç açalmaya
Ḫāk-i ḳabrin ḳılmayınca tūtiyā

2593 Ol ki irgürmiş ola eflāke baş
Tīz urısar yüregine laḥd-ṭaş

D 83a 2594 Cümle yir altında olan ḫuftedür
Ḫufte degül ekşerī āşüftedür

2595 Mevt yolın gör ne müşkil rāhdur
Ḳabr aña evvelki menzilgāhdur

2596 Mevt acısın bileydüñ ṭūl-i dehr
Telḫ olaydı cān-ı şīrīnüñ çü zehr

(129)

ḤİKĀYET

2597 İçdi bir ırmaġdan ʿĪsā çü āb
Ṭuʿmı şīrīndi şekerveş çün cülāb

2598 Bu ṣudan doldurdı bir kūb biri uş
ʿĪsī bu kūbden daḫı ṣu içdi ḫoş

2599 Kūb ṣuyından acı oldı çün dehān
Pes taʿaccüb itdi ʿĪsā ol zamān

2600 Didi yā Rabbī bu ḫumm ü āb-ı cūy
İkisi bir ābdur bir reng ü būy

2601 Āb-ı cūyuñ böyle şīrīnken ḳamu
Acı olduġı nedendür kūbda ṣu

2592 açalmaya : açılmaya B,D
2593 urısar : olısar B

2602 Söze gelüp kūb didi ʿĪsāya ḫoş
Köhne merdem niçe biñ yıldan ben uş

2603 Bu ṭoḳuz kāse içinde yoġrılup
Bardaḳ oldum desti oldum şimdi kūb

2604 Merg acısından oldum acı ben
Acıdur ābum da iy şīrīn-dehen

2605 Ġaflet itme ʿāḳılāne bir iş it
Dut ḳulaġuñ var kūbdan rāz işit

2606 Yavı ḳılduñ kendüñ iy rāz isteyen
Cān dehāna gelmedin bul seni sen

2607 Zinde iken bulımazsañ seni sen
Ölicek ne añlayasın rāzdan

D 83b 2608 Saña ayuḳluḳda yoḳ senden ḫaber
Ölicek ḳalmaz vücūduñdan eṯer

2609 Mürde degül zinde olur kim dirīġ
Ṭoġdı merdum oldı nā-merdum dirīġ

2610 Perde başdı ḳalmadı bir yer açuḳ
Nice bulsun kendin er kim varı yoḳ

(130)

ḤİKĀYET

2611 Çünki nezʿe geldi Buḳrāṭ-ı ḥakīm
Didi şākirdi de iy pīr-i ʿalīm

2612 Nice yunsun ten neden olsun kefen
Hem ne yirde defn olunsun[1] bu beden

2613 Didi bulursañ beni ger iy ġulām
Defn ḳıl ḳanda dilerseñ ve's-selām

2612 olunsun : olsun B

2614 Bulmadum kendüm diriyken rūz u şeb
Mürde iken beni sen bulmaḳ ʿaceb

2615 Şöyle getdüm kūçecegüm demde ḫoş
Yoḳ ḳıl ucınca ḫaber kendümden uş

(131)

ON ṬOḲUZUNCI MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-DİGERDÜR

H,B 29a 2616 Biri didi iy re'īs-i reh-revān
Hīç murādum ḥāṣıl olmaz bir zamān

2617 Cümle ʿömrümi geçürdüm ġammıla
İḥtiyāc u ıżṭırāb u hemmile

2618 Bu dil-i pür-ḫūn dāyim ġamdadur
Ġammuma her ẕerre yüz mātemdedür

2619 Geçdi ʿömrüm ġamla hīç şād olmadum
Bend-i ġamdan hergiz āzād olmadum

2620 Ger benümle olmasaydı naḳd-i ġam
Bu sefer dil-şād olurdum bī-elem

D 84a 2621 Līk dil pür-ḫūndur nic'ideyin
Bu ġam u ġuṣṣayla ḳanda gideyin

(132)

CEVĀB-I HÜDHÜD

2622 Didi iy şeydā vü iy maġrūr kes
Ġarḳ olan deryā-yı ġamma her nefes

2623 Bu cihānda nā-murādī vü murād
Ger ḳımıldatsañ ola bir demde bād

2624 Bir nefesde her ki yil gibi geçer
Ol hevessüz de geçer ʿömr iy piser

2625 Çün cihān böyle geçer geç sen daḫı
Anı terk it baḳma ayruḳ iy seḫī

2626 Her ne kim pāyende olmaz rāst bil
K'aña dil viren degüldür zinde-dil

(133)

ḤİKĀYET

2627 Var idi bir ʿālī-şān ehl-i ḳabūl
Kims'elinden şerbet içmez idi ol

2628 Didiler iy ʿayn-ı Kevṣer şerbetüñ
Şerbet içmege niçün yoḳ raġbetüñ

2629 Didi gördüm başum üstinde bir er
Şerbeti almaġıçün durur meger

2630 Başı üstinde müvekkelken kesī
Şerbet içmege kimüñ var zehresi

2631 Ol ki bir dem pāyidār ola saña
Yüz cihānsa aña bir cevdür bahā

2632 İy müvekkel ṣanma şerbet ḫoş durur
İle cüllāb u baña āteş durur

2633 Ḫoş degül şerbet müvekkelle baña
Zehrdür ol āb-ı Ḫıżr ise n'ola

D 84b 2634 İy murāda irüp olan ser-firāz
Bir murāda ne bu yüz ʿizz ile nāz

2635 Aña dil virme k'ola bir ān vaṣl
Ne binādur yoḳ çü mebnāsında aṣl

2626 degüldür : degildür B

2636 Nā-murādīden ger olsañ tīre-ḥāl
Çünki bir demdür ġamın çek bul kemāl

2637 Kimseye yardamdan irse saña renc
ʿİzz ü ḥürmet bil aña virme ilenc

2638 Ger belādur enbiyā içre ʿayān
Kerbelādan degme kes virmez nişān

2639 Ol ki ṣūretden saña bir renc irer
Bil ṣıfat görenlere bir genc irer

2640 Yüz ʿināyet olur anuñ her demi
Gösterür iḥsānı biñ biñ ʿālemi

2641 Kim añabilür anuñ iḥsānını
Vaṣf idemez kimse cūdı kānını

2642 Maġzı yoḳ başında ḳuru pūstsın
Ṣanma bu ṣūretle aña dūstsın

(134)

ḤİKĀYET

2643 Pādişeh bir ḳulına virmiş yemiş
Ḳul yemişi datlu datlu ḫoş yemiş

2644 Dest-i şehden loḳma ol ḳul çün yedi
Böyle datlu nesne yimedüm didi

2645 Ol yeyiş kim yidi ol demde ġulām
Pādişāha ārzū virdi tamām

2646 Didi kim ne datlu yirsin iy ġulām
Vir yidügüñden ki imrendüm tamām

2647 Şāha virdi datdı şeh çünkim birin
Telḫ idi dutdı girih ebrūların

D 85a 2648 Pes ġulāma didi şeh iy pür-edeb
Kim bu telḫi böyle datlu yer ʿaceb

2649 Pādişāha didi ol ḳul şehriyār
Loḳma-i destüñeyem ümmīdvār

2650 Çün elüñden tuḥfe aldum āşikār
Bu perīşān ḫāṭırum dutdı ḳarār

2651 Ger elüñden acı bir loḳma düşe
Bala mūr üşer gibi ḥırṣum üşe

2652 Çün elüñdür baña gencīne-i genc
Vire mi bir acı nesne hīç renc

2653 Ni' metüñ altındadur çün pest ten
Telḫi görem mi elüñden hīç ben

2654 Dūst yolında gelürse saña renc
Bil yaḳīn kim ġayradur ol renc genc

2655 Anuñ işinde olan ḳor yire yüz
Her ne k'andan geldi dutar aña göz

2656 Puḫtegān kim nān-ı ḫūn yir ir ü giç
Yimez ol ḫūn-ı cigersüz loḳma hīç

2657 Yise merdān nān nemek götürse ḫ̆ān
Yimez ol ḫūn-ı cigersüz ḳuru nān

(135)

ḤİKĀYET

2658 Şordı bir ṣūfīye ol bir şīr-merd
Neyle giçer günlerüñ iy rūy-ı zerd

2659 Didi bir üftādeyem ben külḫenī
Ḫuşk-leb ter-dīde kim gördüñ beni

2660 Şımadum külḫende bir girdem benüm
Tā ki anda şımayalar gerdenüm

2657 götürse : getürse B / ḫ̆ān : ḫon D

H,B 29b

2661 Ger cihānda ḫoşluḳ isterse beden
Nevme var yār az söyle durma sen

D 85b

2662 Ḫoşluḳ isterseñ yüri ġāyet ṣaḳın
Kim Ṣırāṭa er gib'olasın yaḳın

2663 Açmaz oldı ḫoş-dilī ʿālemde rū
Ḫoş-dilī resminden ancaḳ ḳaldı mū

2664 Bunda nefs ölür ki çün āteş olur
Her zamānda yüregi nā-ḫoş olur

2665 ʿĀlemi pergārveş ṭoḳuz dolan
Dil-ḫoşīden noḳṭa bulmazsın nişān

2666 Dil-ḫoşī bir dāyir'olsa fi'l-meṣel
Merkez-i pergārına irmeye el

(136)

ḤİKĀYET

2667 Şeyḫ Mühneye didi bir pīre zen
Ḫoş-dil olmaġa duʿā ḳıl baña sen

2668 Nā-murādī çekmişemdür çoḳ çoḳ
Çekmege min-baʿd ṭāḳat daḫı yoḳ

2669 Ḫoş-dil olmaġa ger ögretseñ duʿā
Vird olurdı bī-şek ol her gün baña

2670 Ol duʿāyı oḳıduḳça rūz u şeb
Āb-ı raḥmet içeyidi teşne-leb

2671 Şeyḫ didi niçe niçe rūzigār
Çoḳ çoḳ itdüm dizüm ardını ḥişār

2672 İstedügüñi aradum niçe yıl
Hīç ne buldum ne gördüm şöyle bil

2662 Ḫoşluḳ : Ḫoşlıḳ D
2670 oḳıduḳça : oḳuduḳça D

2673 Ele girmeyince bu derde devā
Ḫoş-dilī virmez ṭabībāna şifā

(137)

ḤİKĀYET

2674 Didi bir sāyil Cüneyde āşikār
İy olan bī-ḳayd Yezdāna şikār

D 86a 2675 Ḫoş-dilī erde ḳaçan ḥāṣıl olur
Didi şol dem dil ki derd ü ġam bulur

2676 Tā ki el virmeye vaṣl-ı pādişāh
Yolda nā-kām olduġuñdur bend-i rāh

2677 Ẕerreye ser-geşte olmaḳdur ṣavāb
K'aña yoḳ zīrā ki tāb-ı āfitāb

2678 Ẕerre tā kim ẕerredür bil ẕerredür
Aña her kimse ki yoḳ dir ġarredür

2679 Ẕerre ṣad bār itse ġarḳ-ı ḫon-ı cān
Çıḳmaz ol ser-geştelikden bir zamān

2680 Anı ger döndürseler degüldür ol
Ẕerredür bu çeşme-i raḫşān degül

2681 Her ki evvel ẕerreden ṣıçradı cüst
Aṣlı anuñ ẕerre olur hem dürüst

2682 N'ola ḳıldılarsa anı ḫāke eş
Balçıġıla sıvanur mı hīç güneş

2683 Āfitābı oldı güm küll ile ger
Yine cāvīdān virür ol ẕerre fer

2684 Ẕerre ġāyet nīk yāḫud olsa bed
Çoḳ yiler kendüye līk eyler meded

2679 ġarḳ-ı : ġarḳ B

2685 Yüri iy ẕerre olup mest ü ḫarāb
Böyle ser-geşte k'olasın āfitāb

2686 Ẕerreveş ṣabr eyle olup bī-ḳarār
Tā görince ʿaczüñi sen āşikār

(138)

ḤİKĀYET

2687 Didi bir şeb şeb-pere ben hīç bāb
Bulmadum kim göre çeşmüm āfitāb

2688 Geçdi yüz bī-çārelikden ʿömr ü ten
Tā olam bir kerreden güm anda ben

D 86b 2689 Aña irem diyü açup perr ü bāl
Gözi baġlu yürürem her māh u sāl

2690 Bir gözi açuḳ güşāde-bāl u dest
Şeb-pereye didi iy maġrūr u mest

2691 Saña biñ yıllıḳ yol olur bil aña
Hīç varabile misin andan yaña

2692 İre mi ser-geşte sen tek hīç aña
Māha mūr ire mi kim cehde ḳala

2693 Didi buñara giderem böyle kūr
Görürem her nice naḳş itse ẓuhūr

2694 Getdi yıllar mest ü ḥayrān bī-ḫaber
Tā ne ḳuvvet ḳaldı ne ḫod bāl ü per

2695 ʿĀḳıbet cān yandı eridi beden
Ḳaldı ġār-ı ʿacz içre ḫaste ten

2696 Çün ḫaber bilmedi andan didi bu
Şemsi ḫoş geçdüm gibi ben ilerü

2689 Gözi : Gözü H,D

2697 Didi bir ʿāḳıl ʿaceb uyḫudasın
Hīç bilmem ben seni ne ḫūdasın

2698 Adamuñ admaġa görmez gözlerüñ
Yine dirsin āfitāba buldum öñ

2699 İlerü ḫurşīdden geçdüm çü ben
Düşdüm uş cümle bu perr ü bālden

2700 Bu suḥenden oldı nā-çīz iy aḫı
Ne ki ḳalmış idi getdi ol daḫı

2701 Didi ḫoş bulduñ ʿaceb gözlüce ḳuş
Rāhı bir pāre ırağ it daḫı uş[3]

(139)

YİGİRMİNCİ MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR

2702 Ol biri didi büyür her ayına
Nice getüreyin emrin yirine

D 87a 2703 Hīç ḳabūl ü reddile yoḳdur işüm
Cümle efʿālidür anuñ cünbüşüm

2704 İki elle yapışup dāmānına
Olmışamdur muntaẓır fermānına

2705 Her ne emri var başum üzre sözi
Hergiz emrinden çevürmezin yüzi

2698 Adamuñ : Adumuñ D // buldum : bulduñ H,D
2700 suḥenden : saḫundan B,D
2701 uş : ḫoş D
2703 cünbüşüm : cünbişüm D

(140)

CEVĀB-I HÜDHÜD

H,B 30a

2706 Didi iy murġ eyledüñ gökçek su'āl
Mürde olmaz bundan özge hīç ḥāl

2707 Cānı bundan ḳanda alup gidesin
Cān bulursın ç'aña ḫıdmet idesin

2708 Emr dutan buldı ḫızlāndan ḫalāṣ
Her ne düşvārı ki var andan ḫalāṣ

2709 Ṭā'ati bir sā'at itmek emrile
Bī-emir ṭā'atden 'ömri ḫoş gele

2710 Her ki bī-fermān zaḥmet çeke çoḳ
Bir maḥalle kelbidür kim ḳadri yoḳ

2711 Çoḳ seg zaḥmet çeker bī-fā'ide
Nān yimez kimse boş olsa mā'ide

2712 Buyruḳ üzre her ki çoḳ zaḥmet çeker
'Āleme toḫm-ı ṣevābı çoḳ eker

2713 İş buyurdılar saña iş üzre ol
Ṣaġ u ṣol baḳmaz iş işler eyü ḳul

2714 Ḫāṣ ü 'āma yiryüzinde iy hümām
Yoḳ buyruḳ dutmadan yüce maḳām

(141)

ḤİKĀYET

2715 Geldi bir şeh şehrine pīrāste
Ḫalḳ şehri ḳıldılar ārāste

2707 ḫıdmet : ḫizmet H
2709 Bī-emir : Bi-emr H,B
2711 fā'ide : fāyide H,B // mā'ide : māyide H,B

D 87b

2716 Anda bir kimse nesi varısa uş
Şehri ārāyiş içün getürdi ḫoş

2717 Zīnet ide ehl-i zindān ol zamān
Ḳıldı aġlāl ü selāsil der-miyān

2718 Eller ayaḳlar kesük başlar kesük
Ḫūn-ı gül-gūn yir yirin tenler kütük

2719 Lāle-reng eṭrāf-ı meydān ṭolu ḳan
Erġavān u gülleri çoḳ gülsitān

2720 Baḥrveş ṣaḥrāda cūşān mevc mevc
Girdi şehre leşker-i şeh fevc fevc

2721 Geldi çün zindān olduḳ yire şāh
Tīz atından indi k'anda gire şāh

2722 Kendüye yol virdi zindān ehline
Vaʿde itdi ʿahd ü peymān ehline

2723 Virdi niçe sīm ü zer bunlara çoḳ
Didi luṭfum bābıdur size açuḳ

2724 Var idi bir hem-nişīni rāz-dāş
Didi şāhā ḳıl bu sırrı baña fāş

2725 Bunca zīnetler ki çoḳ çoḳ gördüñüz
Yüz biñ ārāyişden artuḳ gördüñüz

2726 Döşediler bunca dībā vü ḥarīr
Saçdılar pāña zer ednā vü kebīr

2727 Bir şeher kim ḫalḳı diller açdılar
Ol hevāda misk ü ʿanber saçdılar

2728 Hīç birine anlaruñ iy ser-firāz
Baḳmaduñ şunca ki itdiler niyāz

2720 cūşān : çūşān B,D
2727 şeher : şehr H,D
2728 ki : kim B

2729 Eyledüñ zindān ḳapusında ḳarār
Tā kesük başlar göresin ṣad hezār

2730 Dil-güşā bir nesne yoḳdur bunda hīç
El ayaḳdan ġayrı kim kesdi ḳılıç

D 88a 2731 Bu kesükler ḫūnīler cüzvi durur
Her biri bir mücrimüñ ʿużvı durur

2732 Böyle yirde eylemek şāha nüzūl
Gey ʿaceb geldi buyur vechine yol

2733 Şāh didi ġayrılar ārāyişi
Oldı hep bāzīçe kārānuñ işi

2734 Her kişi bir şīvede kendü işin
Gösterüp ʿarż itdi baña cünbüşin

2735 Anlar ārāyişler ide getdiler
Benüm işüm ehl-i zindān itdiler

2736 Bunda emrüm olduġıyıçün edā
Oldı tenden baş başdan ten cüdā

2737 Gördüm emrüm oldı bunlarda revān
Çekdüm anuñçün semendümden ʿinān

2738 Oldı zindān ehli ser-gerdānlar
Ḥükm-i ḳahrumda ḳamu ḥayrānlar

2739 Gāh eller gāh baş oynatdılar
Ṣanma emre göz ü ḳaş oynatdılar

2740 Muntaẓır oturdılar leyl ü nehār
Çāh u zindāndan irince dāra zār

2741 Gülşen oldı baña bu zindān u cā
Ben olara ṭālib ü olar baña

2742 Yol görenler işi buyruḳ dutmadur
Şeh varup zindāna diller utmadur

2733- ġayrılar : ġayrlar B
2734- cünbüşin : cünbişin D

(142)

ḤİKĀYET

2743 Var idi bir ḫoca-i ḳuṭb-ı cihān
Pāk-evṣāf idi vü ẕuḫr-ı zamān

2744 Didi gördüm bir gice ben düşde ḫoş
Bāyezīd ü Tirmidīyi rehde uş

D 88b 2745 Ululardan bir niçe server bile
Yol iz görmiş niçe erler bile

2746 Pīş-rev ḳamusına bu iki er
Ben ikisinüñ öñinde rāh-ber

2747 Baña ḳıldı anda şeyḫeyn iḥtirām
Uyanup ta' bīrini didüm tamām

2748 Bu idi ta' bīr kim vaḳt-i seḥer
Bī-ḫod āh itdüm pür-āteşken ciger

2749 Āh çıḳup buldı ol şeh ṭapusın
Ḥalḳa urdı açdı dergeh ḳapusın

2750 Çünki ol dem eylediler feṭḥ-i bāb
Ḳıldılar pes bī-zebān baña ḫiṭāb

2751 Kim bu pīrān u mürīdān u ' abīd
İstediler bizden ammā Bāyezīd

2752 Ol erenlerden bir er ḳopdı yaḳın
K'istemez bizden bizi ister hemīn

2753 Didi çünkim oldı baña bu ḫiṭāb
Didüm ol u bu degül baña ṣavāb

H,B 30b 2754 Her ne senden isterem senden degül
Seni isterse degül merdüñ göñül

2744 Tirmidīyi : Tirmedīyi H,D
2745 iz görmiş : irgürmiş B

2755 Her ne emr itseñ baña oldur dilek
Buyruġuñdadur benüm işüm ne şek

2756 Ben kimem kim dilegüm ola benüm
Tīz tīġüñ ḳıldan ince gerdenüm

2757 Şunı kim buyurduñ ol baña yiter
Buyruḳ içre olduġı ḳula yiter

2758 Bu sözümden ol iki şeyḫ-i kirām
Kendülere ḳıldılar beni imām

2759 Bende çün fermānde ola dāyimā
Ḫocası gönlinde sözi duta cā

D 89a 2760 Dime sen ol kimseye ʿālemde ḳul
K'ura ḳulluḳ lāfını peyveste ol

2761 İmtiḥān vaḳtinde ḳul maʿlūm olur
İmtiḥānda şān hep mefhūm olur

(143)

ḤİKĀYET

2762 Şoñ nefesde cān ki aġazda idi
Şeyḫ Ḥırḳānī mürīdāna didi

2763 Yarsalardı kāşki cānum benüm
Yüregümi alsalar açup tenüm

2764 ʿĀleme gösterseler bir bir dilüm
İtseler ḥall dilde olan müşkilüm

2765 Bilselerdi rāz u sır bilenle tā
Rāst degül büt-perestīdür ḫaṭā

2766 Bendegī bu durur ayruġı heves
Bendegī efkendegīdür itme ses

2760 ḳulluḳ : ḳullıḳ D
2762 aġazda : aġızda D

2767 Ḳul bıraġandı gerek çörçöp gibi
Her ne ḳoysañ aça aġzın kūb gibi

2768 Sen idersin tañrılaḳ ḳulluḳ degül
Ne bıraġandı büyük gökden göñül

2769 Arḳasında götürür ṭaġ gibi yük
Bu ʿacebdür Ḳāfdan göñli büyük

2770 Hem bıraḳ kendüñi hem ol ṭoġru ḳul
Nefsüñi öldür dürüş dil-zinde ol

2771 Çünki ḳul olduñ yine ḥürmetlü ol
Pes reh-i ḥürmetde ḫoş himmetlü ol

2772 Ḳul ki yola gire bī-ḥürmet hemīn
Bil getürmez şeh bisāṭına yaḳın

2773 Bu ḥarem ḥürmetsüze oldı ḥarām
Ḥürmetile ḫıdmet it şāha müdām

(144)

D 89b

ḤİKĀYET

2774 Ḳulına ḫilʿat geyürdi pādişāh
Bende bu ḫilʿatle ḳıldı ʿazm-i rāh

2775 Toz yolda ḫilʿatüñ bozdı yüzin
Ḳul silüp pāk itmedi ḫilʿat yüzin

2776 Didi bir münkir ki iy Fīrūz Şāh
Ḫoş yudı ḫilʿat yüzini gerd-i rāh

2777 Şeh çü gördi bendenüñ yoḳ ʿişmeti
Eyledi ber-dār ol bī-ḥürmeti

2767 bıraġandı : bıyraġındı D
2768 tañrılaḳ : taṅrılıḳ B,D // bıraġandı : bıraġındı B,D
2773 ḫıdmet : ḫizmet H,B,D

2778 Tā bilesin şol ki bī-ḥürmet olur
Dergeh-i sultānda bī-ḳıymet olur

(145)

YİGİRMİ* BİRİNCİ MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR

2779 Ol biri didi reh-i Ḥaḳdan müdām
Pāk-bāzī nice olur iy hümām

2780 Baña meşġūlī-i dil oldı ḥarām
Hep dağıtdum nem varısa ve's-selām

2781 Her ne kim gire elüme güm olur
Her ne avcumda dutam kej-düm olur

2782 Elde avuçda dağılup her ne var
Yil gibi çıḳdı vü getdi bī-şumār

2783 Nesne ağzın bağlamam olınca güm
Kim çezelmişdür yanumda her dügüm

2784 Pāk-bāzī eylerem kūyında ḫoş
Ola kim yüzin görem pākīle uş

(146)

CEVĀB-I HÜDHÜD

2785 Didi bu yol ser-keşī yolı degül
Pāk-bāzī yiter azuḳ saña bol

D 90a 2786 Her ki dağatdı nesi varısa pāk
Pāklikle getdi aña ol ne bāk

---

*YİGİRMİ : YEGİRMİ B
2781 kej-düm : ker-düm H
2782 vü : - B

2787 Dikme yırtuḳ perdeyi çıḳ ṭaşra baḳ
Bir ḳıl ucın ḳoma neñ varısa yaḳ

2788 Çün yana hep āteşīn āhıla uş
Cem‘ idüp külin otur üstine ḫoş

2789 Böyle itseñ ḳurtılursın ḳamudan
Yoḫsa ḳan içer ṣaġ olduġuñca ten

2790 Bulmasañ her nesneden bir bir ḫalāṣ
Urmaġıl bu yolda lāf-ı iḫtiṣāṣ

2791 Tā ki sen her nesneden geçmeyesin
Şerbet-i nīkūyīden içmeyesin

2792 Varlıġuñdan elüñi kūtāh ḳıl
Uzun uzaḳ yine ‘azm-i rāh ḳıl

2793 Çoḳ oturmazsın bu zindānda çü sen
İmdi çek elün dilüñ her nesneden

2794 Kim ölüm vaḳtinde bir bir cümleden
Ḳaçan el ḳaldurasın iy pīr sen

2795 Ger sen evvelden degülseñ pāk-bāz
Aṣṣı itmez bu sefer saña namāz

(147)

ḤİKĀYET

2796 Var idi bir pīr Türkistāndan
İki nesneyi severem didi ben

2797 Biri ḳır atum ki eşkündür ‘aceb
Biri bu ṣulb oġlanum iy ḫoş-edeb

2798 Eylesem ger oġlumuñ mevtini güş
Aña şükrāne atum vireydüm uş

---

[1]2789 olduġuñca : olduġañca H,B
[2]2795 evvelden : evvel D

H,B 31a

2799 Her birin zīrā ki iy ṣāḥib-temiz
İki büt gibi dutar cānum ʿazīz

D 90b

2800 Tā yanup yaḳılmayınca şemʿde
Pāk-bāzīden dem urma cemʿde

2801 Şol ki özin pāk-bāzīde görür
Kendü kārın biribirine urur

2802 Pāk-bāzī ger yise şehvetle nān
Yir ḳafāsı sille ol sāʿat hemān

(148)

ḤİKĀYET

2803 Şeyḫ Ḫırḳānīye ʿAdn olsun mekān
Şevḳ-i bādincān itdi çoḳ zamān

2804 İncinüp şeyḫe anası ḳarı uş
Gücile yaram bādincān virdi ḫoş

2805 Çünki yidi ol yaram bādincānı
Getdi şeyḫüñ tīzde bütün cānı

2806 Böyle oldı aña taḳdīr-i Ḫudā
K'oġlı başın ḳıldılar tenden cüdā

2807 Çün şeb oldı başın ol nāzük tenüñ
Ḳapusı öñinde ḳodılar bunuñ

2808 Şeyḫ didi size didüm ṣad hezār
Bundan öñürdi bu ben āşüfte-kār

2809 Bu gedā şöyle ki bādincān yiye
Bāde gide cān zehr ü ḳan yiye

2803 ʿAdn : ʿAden B // bādincān : bāzincān D
2805 yaram : yarım D
2806 Ḫudā : Ḫuẓā D

2810 Her zamān böyle yanar cān u tenüm
Degül āsān işüm anuñla benüm

2811 Her kimi kendü işine çekse ol
Aña virmez ġayrlar işine yol

2812 Ḳatı işe düşdi bu cān u beden
Yüce ol ceng ü müdārā itmeden

2813 Ḳalmadı bilmek bilende vü ḳarār
Getdi bilmek ḳamudan saḫt oldı kār

D 91a 2814 Ḫāneye mihmān gelür her zamān
Eksük olmaz kārvān-ı imtiḥān

2815 Cān ġamdan dalbınur ditrer yürek
Başumı ḳıldum fidā n'olsa gerek

2816 Bu dil ü cān-ı ʿazīze ṣad belā
Geldi daḫı gelse n'olısar şehā

2817 Her olan ketm-i ʿademden āşikār
Ḳana müstaġraḳ olur encām-ı kār

2818 ʿĀşıḳ-ı ser-tīzi anuñ ṣad hezār
Ḳıldı bir ḫūn-rīzine biñ cān nişār

2819 Anuñiçün işe geldi ins ü cān
Kim virüp ser terk ideler ḫānumān

(149)

ḤİKĀYET

2820 Eyleyüp Ẓü'n-nūn terk-i zāviye
Bī-zevāde dutdı rāh-ı bādiye

2821 Gördi yolda çil muraḳḳaʿ-pūş kes
Cümle bir yirde yatur getmiş nefes

2821 muraḳḳaʿ-pūş : muraḳḳaʿ-buş H,B

2822 Didi çün gördüm bular bī-cāndur
Her birisi ḫākile yeksāndur

2823 İrdi şūriş bu dil-i bī-hūşuma
Düşdi āteş sīne-i pür-cūşuma

2824 Zülf tek yā Rab didüm serverleri
Niçe başdan çıḳarursın erleri

2825 Didi Hātif baña ol āgāh sen
Öldüren benven diyet viren de ben

2826 Didüm āḫir niçe zār öldüresin
Aġladup dūst düşmeni güldüresin

2827 Didi kim vüsʿ-i diyet mā-dām var
Bunlara bizden budur her demde kār

D 91b 2828 Tā ḫazāyinde diyet mālı ḳala
Ḳıluram bunları ḳatle mübtelā

2829 Öldürürem yine ḳana bularam
Ser-nügūn cümle cihānı dolaram

2830 Pes yine maḥv ola çün eczā tamām
Pāy-tā-ser cümle yoġ ola tamām

2831 Geyürürem kendü ḫüsnüm ḫilʿatın
ʿArż iderem āfitābum ṭalʿatın

2832 Yüzine gül-güne idüp ḳanını
Muʿtekif kūyumda ḳılam cānını

2833 Ṭoġa yüzüm āfitābı çün benüm
Olısar kūyumda her bir sāye güm

2834 Sāye çün kim şemsde nā-çīz ola
Ẕerreveş maḥv ola kendüde ḳala

2835 Maḥv olan kendüde geçdi kendüden
Olımaz zīrā ki cānsuz zinde ten

2823 pür-cūşuma : pür-çūşuma B,D
2829 Ser-nügūn : Ser-nigūn D

2836 Maḥv ol ammā maḥvden hīç söz dime
Ḥaḳḳa ṣarf it cānı ḥaḳḳı isteme

2837 Er gerek k'anda ser ü pā olmaya
Kendüde ol kendü Ḥaḳda güm ola

2838 Bulmadum ʿālemde devlet böyle ben
K'ola güm bir merd kendü kendüden

(150)

ḤİKĀYET

2839 Kimse bilmem buldı mı bu ḥāleti
Seḥre-i Firʿavne iren devleti

2840 Ne ʿaceb devlet k'olar kān buldılar
K'ol zamān ol ḳavm īmān buldılar

2841 Böyle devlet kime virmişdür Ḫudā
K'itdiler ol cānları tenden cüdā

D 92a 2842 Pes bular dünyāda dīne bir ḳadem
Başdılar ʿuḳbāya birin lā-cerem

2843 Bu gelüp gitmek gibi olur mı baḫt
Bundan eyü mīve virmez bir dıraḫt

(151)

YİGİRMİ* İKİNCİ MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR

2844 Ol biri didi ki baña vir ḫaber
Var mı bu maʿnīde himmetden eṣer

2839 Seḥre-i : Seḫre-i D
2843 Bundan : Bunda D
*YİGİRMİ : YEGİRMİ B

H,B 31b

2845 Gerçi kim ṭā'at bu ḳulda çoḳ degül
Himmet-i 'ālī velīkin yoḳ degül

2846 Ṣūretüñ cism-i ża'īfidür naḥīf
Himmeti līkin ḥaḳīḳatde şerīf

(152)

CEVĀB-I HÜDHÜD

2847 Didi 'ālī-himmet iy Yezdān-perest
Oldı mıḳnāṭıs 'uşşāḳ-ı elest

2848 Her ne dilde himmeti 'ālī ola
Her ne kim ister ise anı bula

2849 Her kime kim ẕerre himmet vire dest
Ola ol bir ẕerreden ḫurşīd pest

2850 Noḳṭa-i ḳuṭb-ı zamān himmet durur
Devr-i pergār-ı cihān himmet durur

2851 Oldı himmet murġ-ı cāna perr ü bāl
Āşiyān dil beyże maḳṣūd-ı viṣāl

(153)

ḤİKĀYET

2852 Yūsufı evvel ki çāha atdılar
Āḫir anı ḫalḳ-ı Mıṣra ṣatdılar

2853 Müşterī çoġ idi ṣatan aġzı ḫuşk
Biş Yūsuf aġarı istedi müşk

2847 'uşşāḳ-ı : 'uşşāḳu H ; عشاقٍ D
2848 himmeti : himmet B
2851 maḳṣūd-ı : maḳṣūdı H,D
2852 evvel ki : evvelki H,D

D 92b

2854 Bir ḳarı dil tīġ-i ʿışḳıyla çalaḳ
İplik egirmişdi birḳaç aḳçalaḳ

2855 Nitekim şemʿe bulur pervāne yol
Bī-per ü bāl irdi āḫir cemʿe ol

2856 Didi iy dellāl-i Kenʿānī-fürūş
Müşterīyem bil aña ben daḫı ḫoş

2857 Bu piser şevḳiyle yaḳup ʿışḳa cān
Ḫoş egirdüm on kelābe rīsmān

2858 Al bu ipligi vü vir baña anı
Vir elini elüme cānum cānı

2859 Merdi gülmek dutdı vü didi hemīn
Lāyıḳuñ olur mı bu dürr-i şemīn

2860 Ḳıymetidür yüz ḫazīne bilmiş ol
Müjdegānīsi sen ü rīsmān degül

2861 Didi ḳarı bildi bu ser-geşte ser
Bu bahāyıla alınmaz bu piser

2862 Līk yiter bu baña kim diye nās
Bu ḳarı da müşterīdür bā-sipās

2863 Baña besdür dūst u düşmen diyeler
Sen daḫı müşterī olmışsın meger

2864 ʿĀlī himmetdendi kim bu pādişāh
Od bıraḳdı şehlıġa bī-iştibāh

2865 Her ne dil kim ʿālī-himmet olmaya
Lā-cerem ol milk ü devlet bulmaya

2854 ʿışḳıyla : ʿışḳıla B,D / çalaḳ : چالقِ D // egirmişdi : egermişdi H,B / aḳçalaḳ : D'de kelime harekesizdir.

2857 şevḳiyle : şevḳile B,D

2860 Müjdegānīsi : Müjdigānīsi H

2863 dūst u : dūst H,B

2866 Olsa ger bir ḫusreve ḫüsrān çoḳ
Bula biñ devlet ḳapusını açuḳ

2867 Pāk himmetle gele çün işe şāh
Ḳıla terk-i milk ü terk-i māl ü cāh

2868 Çeşm-i himmet kim ola ḫurşīd-bīn
Hem-nişīn-i ẕerre olmaz bil yaḳīn

(154)

D 93a

ḤİKĀYET

2869 Kendüliginden geçüp ol bir kişi
Faḳrdan zārī vü nāle[y]di işi

2870 Didi İbrahīm Edhem iy piser
Faḳrı ucuz ṣatun almışsın meger

2871 Didi kim bu söz degüldür şerm ḳıl
Faḳr u dervīşī ṣatalmaz şöyle bil

2872 Didi virdüm ḫānumānumı bütün
Faḳrı milk-i ʿāleme aldum ṣatun

2873 Ṣatun aldum yüz demin yüz ʿāleme
Biñ cihān ḳıymet degülken bir deme

2874 Çün ucuz girdi elüme bu metāʿ
Pādişehlıḳdan pes eyledüm vedāʿ

2875 Bildüm anuñ ḳadrini sen bilmedüñ
Ḳıldum anuñ şükrini[5] sen bilmedüñ

2876 Ehl-i himmet baş u cān oynatdılar
Dīk-i tende dil ciger ḳaynatdılar

2868 Hem-nişīn-i : Hem-nişīn D
2869 Faḳrdan : Faḳardan H,B / nāle[ydi] : nāle idi H,B,D
2870 piser : pesr H
2871 ṣatalmaz : ṣatılmaz D
2875 şükrini : ḳadrini H,B

2877 Dīn ü dünyāyı ḳodı vü dānişi
Ḥażrete oldı ḳarīn himmet ḳuşı

2878 Sen ḳaçan bu himmete baş urasın
Farḳ-ı ʿarşa başup ayaḳ durasın

2879 Eri degülsin bu aṣl-ı himmetüñ
Ehli degülsin velī-i niʿmetüñ

(155)

ḤİKĀYET

2880 Şeyḫ Ġavrī vü biraz dīvāneler
Girdiler bir köprü altına meger

2881 Sencer ol yirden meger geçmiş idi
Şol ḳavim nedür pül altında didi

D 93b 2882 Şeyḫ didi bī-ser ü pā bī-kefen
Ḥālī degül ḥālümüz bil ikiden

2883 Olasın ger bize dāyim dūst ḫoş
Çıḳaruruz seni dünyādan tez uş

2884 Līk ger düşmen olasın bil yaḳīn
Dīnden çıḳaruruz seni hemīn

2885 Dūstluḳ düşmenligümüz gör bizüm
Aç gözüñ bil kendüñi rüsvā vü güm

2886 Köpri altına gelürseñ bir nefes
Maḥv ola bu ṭumṭurāḳ u bu heves

2887 Didi Sencer ben size merd olmadum
Ben size kendümi lāyıḳ bulmadum

2879 aṣl-ı : aṣal H,B
2881 ḳavim : ḳavm H,B,D (vezin gereği "ḳavim" okunmuştur.)
2885 Dūstluḳ : Dūstlıḳ D

2888 Size ben ne düşmenem ne dūst hem
Degülem sizüñle maġz u pūst hem

2889 Eyü yatluñuzla yoḳ kārum benüm
Hīç yoḳ ne faḫr u ne ʿārum benüm

2890 Geldi himmet ḳatı uçar murġvār
Her zamān seyrinden özge tīz-kār

H,B 32a 2891 Kendü bilisi ile uçar mı ḫar
Āferīnişde uçup ḳoya mı ser

2892 Seyridür āfāḳ-ı hestīden yüce
Oldı huş-yārī vü mestīden yüce

(156)

ḤİKĀYET

2893 Girye bir dīvāne ḳıldı nīm-şeb
Diyeyin ʿālem nedür didi ʿaceb

2894 Ser-nügūn bir ḥoḳḳadur içinde biz
Cehlden sevdāda ḳalduḳ iy ʿazīz

2895 Çün ecel bu ḥoḳḳanuñ başın açа
Tā ebed bāl ü peri olan uça

D 94a 2896 Ol ki bī-perr ola aña ṣad belā
Gele ḥoḳḳa içre ḳala mübtelā

2897 Maʿnīden himmet ḳuşına bāl vir
ʿAḳla cān bağışla cāna ḥāl vir

2898 Ḥoḳḳa başın açmadın dest-i melāl
Eyle murġ-ı rāh vir ḫoş perr ü bāl

2894 Ser-nügūn : Ser-nigūn D
2896 bī-perr : bī-per D
2897 bāl vir : bāl ü per D
2898 Ḥoḳḳa : Ḥaḳḳa H

2899 Murġ-ı zīrekseñ yaḳup bāl ü perüñ
Cümleden saʿy eyle evvel ḳıl yerüñ

(157)

YİGİRMİ* ÜÇÜNCİ MAḴĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR

2900 Ol biri didi aña iy pārsā
Ḳurb-ı şehde nedür inṣāf u vefā

2901 Kimseye ben bī-vefāyī eylemem
Ḥaḳ Teʿālā virdi çoḳ inṣāf hem

2902 Kimsede cemʿ olsa bu iki ṣıfat
Ne ḳadardur anda rütbet maʿrifet

(158)

CEVĀB-I HÜDHÜD

2903 Didi sulṭān-ı necāt inṣāfdur
Ḳalb-i munṣif āyineveş ṣāfdur

2904 Ger bula inṣāf cānuñda vücūd
Yeg k'idesin biñ rükūʿ u biñ sücūd

2905 Yoḳ fütüvvet berterīn inṣāfdan
Cāndan inṣāf eyle ṣāf ol lāfdan

2906 Devlet ü iḳbāl-i[2] baḫt inṣāfdur
Raḫt u milk ü genc ü taḫt inṣāfdur

2907 Oldı kevneyn içre ehline müdām
Pāye-i inṣāf ḫoş ʿālī maḳām

2908 Şol ki inṣāf eylemeye āşikār
Az olur ḫāli riyādan zīnhār

---

*YİGİRMİ : YEĠİRMİ B
2906 iḳbāl-i : iḳbāl B

D 94b

2909 İstemez inṣāf kesden rāh-bīn
Kendüden inṣāf ister ol hemīn

(159)

ḤİKĀYET

2910 Aḥmed-i Ḥanbeldi ʿaṣrında imām
Naḳṣı yoḳ faẓl u hüner didi tamām

2911 ʿİlm ü fikretden ç'olaydı ṣāfī-dil
Bişr-i Ḥāfī öñine varurdı bil

2912 Bişr-i Ḥāfīnüñ yanında görse kes
Anı iderdi melāmet ol nefes

2913 Dir idi sensin imāmı ʿālemüñ
Muḳtedāsısın bugün her ādemüñ

2914 Diñlemez bu kimse sözin rūz u şeb
Bundan öñ ser pā bürehneydi ʿaceb

2915 Aḥmed-i Ḥanbel aña dirdi ki ben
Bilürem ʿilm ü eḥādīṯ ü sünen

2916 Bilürem ʿilmi yeg andan ben faṣīḥ
Ol bilür Tañrıyı yeg benden ṣaḥīḥ

2917 Niçe bī-inṣāfī aç göz dut ḳulaḳ
Gel bu reh-bīnān inṣāfına baḳ

(160)

ḤİKĀYET

2918 Rāy-ı Hindī vardı bir pīr-i kebīr
Leşker-i Maḥmūda olmışdı esīr

2917. beyit : Ḥikāyet H,D

2919 Şāh Maḥmūda iletdi çün sipāh
Eyledi rāyı müsülmān pādişāh

2920 Hem nişān-ı āşināyī buldı ol
Hem dü ʿālemden cüdāyī buldı ol

2921 Ḫaymeye tenhā girüp oturdı bes
Getdi dil pes geldi sevdā vü heves

D 95a

2922 Gice gündüz giryede oldı ol er
Gündüzi şeb şāmı gündüzden beter

2923 Ḥadden aşdı nāle vü āh-ı ciger
Virdiler Maḥmūda ḥālinden ḫaber

2924 Şāh oḳıyup ḳatına didi aña
Vireyin yüz milk artuḳ ben saña

2925 Şāhsın ġam nārına dil ṭaġlama
Niçe bir aġlarsın ayruḳ aġlama

2926 Hind şāhı didi kim iy pādişā
Aġlamazın milk ü cāhiçün şehā

2927 Aña aġların ki yarın ẕü'l-Celāl
Ger ide maḥşerde ben ḳuldan su'āl

2928 Diye iy ʿahdine durmaz bī-vefā
Mezraʿ-ı ʿışḳa ṣaçan toḫm-ı cefā

2929 Niçe biñ atlu ile Maḥmūd Şāh
Gelmeyince üstüñe ol pādişāh

2930 Yazmaduñ aduma defterde raḳam
Ṭaşradur ḫaṭṭ-ı vefādan bu ḳalem

2931 Başḳa leşkerler mi lāzımdı saña
Ġayr içündüñ sen ḫod iy ṣāḥib-ḥayā

2932 Añmaduñ bir dem sipāhīsüz beni
Dūst yā düşmen mi diyeyin seni

2919 müsülmān : müslemān B , müslümān D
2920 nişān-ı : nişānı D

2933 Niçe bir benden vefā senden cefā
Hīç vefādārīde bu olmaz revā

2934 Ḥaḳ Teʿālādan ger ire bu ḫiṭāb
Bī-vefāyīden ne virem ben cevāb

2935 Gey ḫacālet olısardur ol zamān
Girye ben pīre budur iy nev-cüvān

H,B 32b 2936 Ders-i inṣāf u vefādārī işit
Ḥarf-i Dīvān-ı nikū-kārı işit

D 95b 2937 Her ne kim mihr ü vefādan dūr ola
Dīn yolında olur ol nā-revā

(161)

ḤİKĀYET

2938 İki cengī kimse vardı pehlevān
Biri kāfir biri ġāzī müslimān

2939 Ceng iderken irdi çün vaḳt-i niyāz
Kāfire didi ḳılayın ḳo namāz

2940 Çün namāzın ḳıldı mü'min pāk ḳul
Ḥamle vü cengin daḫı arturdı ol

2941 Kāfirüñ irdi namāzı vaḳti pes
Mehl alup ol daḫı getdi ol nefes

2942 Pes bulup meydānda bir ḫālī yer
Büt öñinde ḳodı ḫāk üstine ser

2943 Gördi çün dutdı büt öñinde maḳām
Didi ġāzī vaḳt-i furṣatdur tamām

2944 Diledi dartup ḳılıç ura aña
Āsumānī irdi Hātifden nidā

2939 niyāz : namāz H,D

2945 Ḫoş getürdüñ yirine ʿahdi kişi
Pāy-tā-ser ne bu bed ʿahdi işi

2946 Ol ḳılıç çekmedi virdi saña mehl
Sen ḳılıç çekmekdür aña şimdi cehl

2947 İy وَاَوْفُوْا الْعَهْدَ oḳıyan kişi
ʿAhde durmayup kej eyleyen işi

2948 Kāfir eylük itdi vü merdī saña
Nā-cüvān-merdī bu dem itme aña

2949 Saña eylük itdi ol bed itme sen
Nefsüñe ṣanduġuñ işi ile ṣan

2950 Mü'mine lāyıḳ mı yā olur mı yol
K'ola kāfirden vefāda eksük ol

D 96a 2951 Nā-müsülmāndur müsülmān cünbüşüñ
Kem vefādārīde kāfirden işüñ

2952 Ġāzī bu sözden ḳodı meydān yerin
Ser-te-ser ġarḳ-ı ʿaraḳ oldı hemīn

2953 Gördi kāfir kim durur giryān ol
Tīġ elinde bī-huş u ḥayrān ol

2954 Ṭoġru söyle didi aġlarsın niçün
Ġuṣṣada gördüm seni ġāyet bugün

2955 Didi iy kāfir senüñiçün baña
Bī-vefā didiler aġlaram aña

2956 Baña dindi bī-vefā senüñiçün
Aġlaram yaşın yaşın anuñiçün

2957 Kāfir işidüp bu sözi āşikār
Naʿ re urup aġladı vü didi zār

2947 Nahl Suresi, 91. ayet: "Ahidleştiğiniz zaman Allah'ın ahdini yerine getirin. Allah'ı kendinize kefil kılarak sağlama bağladığınız yeminleri bozmayın."

2951 müsülmāndur : müslimāndur D/müsülmān : müslimān D/cünbüşüñ:cünbişüñ D

2958 Düşmen-i ma'yūbuñ içün yā İlāh
Kendü maḥbūbuña sen iy pādişāh

2959 Eyledüñ maḥbūbuña böyle 'itāb
Bī-vefāyī bende iken bī-ḥisāb

2960 Didi dīn ögret müsülmān olayın
Ṭarḥ ideyin küfri īmān dolayın

2961 Ḥayf pāy-ı cāna urup bendler
Böyle şāhenşehden oldum bī-ḫaber

2962 Kendü maḥbūbuñıla sen bī-sebeb
Bī-vefāyī eyledüñ sen bī-edeb

2963 Ṣabr ideyin şöyle tā ṭās-ı felek
Yüzüñe diye ḳamusın yek-be-yek

(162)

ḤİKĀYET-İ BÜRĀDERĀN-I YŪSUF NEBĪ 'ALEYHİ'S-SELĀM VE ḲIṢṢA-İ ṬĀS

2964 On büräder ḳaḥṭ yıllarda meger
Yūsuf-ı ṣıddīḳ öñine geldiler

D 96b 2965 Eylemişlerdi ıraḳ yirden sefer
Pāy-ı Yūsufda ḳodılar cümle ser

2966 Çāresüzlükden idüben 'arż-ı ḥāl
İstediler çāre kim teng idi sāl

2967 Rūy-ı Yūsuf burḳa' içreydi nihān
Var idi bir ṭās öñinde ol zamān

2968 Urdı ṭāsa ṭās çıñ çıñ çıñladı
Virüp āvāz iñil iñil iñledi

2969 Didi ol dem Yūsuf-ı ḥikmet-şināş
Hīç bilür misiz ki ne söyler bu ṭās

2970 On bürāder pes açup ol dem dehān
ʿAcz iẓhār eylediler ol zamān

2971 Didi ḳamu iy ʿazīz-i Ḥaḳ-şinās
Kim ne bilür kim ne dir āvāz-ı ṭās

2972 Didi Yūsuf bilürem ben ḫoş ṣaḥīḥ
Ṭāsuñ āvāzın ne söylerse faṣīḥ

2973 Didi eydür ṭās size kim bilüñ
Var imiş bir ḳardeşüñüz bundan öñ

2974 Ṣāḥibü'l-ḥüsn adı Yūsuf ẕü-neseb
Ḳapmış eylük topını sizden ʿaceb

2975 Urdı el ṭāsa yine ol ser-firāz
Didi eydür ṭās virüp bang u sāz

2976 Cemʿ olup anı çāha atduñuz
Bī-güneh ḳurdı araya ḳatduñuz

2977 Ḳılduñuz ḫūn gömlegin efsūnıla
Toldı Yaʿḳūbuñ dili ġam ḫūnıla

2978 Yine ol ṭāsa el urdı ol seḫī
Ṭāsı āvāza getürdi bir daḫı

2979 Didi ṭās eydür bana virüp ḫaber
Atañuz hicr odına yaḳdı ciger

D 97a 2980 Yūsuf-ı meh-rūyı ṣatduñuz ʿaceb
Ḳılduñuz aña ḥased siz rūz u şeb

2981 Olalı dūlāb-ı çarḫuñ gerdişi
İtmedi kāfir müsülmān bu işi

2982 Hīç ḳarındaşına kāfir eylemez
Bu işi bir nefs-i cābir eylemez

2983 Bu söz odına ciger idüp kebāb
Nān çün gelenler oldı ġarḳ-ı āb

2974 topını : topunı H, topnı B
2981 müsülmān : müsülümān H, müslimān B, müsülimān D

H,B 33a

2984 Yandılar tennūr-ı ḥayretde çü nār
Yüzlerinde şerm odı virdi şerār

2985 Ṣatdılardı Yūsufı ger rāyigān
Çekdi ol bāzārdan ḳamu ziyān

2986 Yūsufı çāha bıraḳdılar ger öñ
Līk düşdiler belā çāhına ṣoñ

2987 Gözi kördür kim bu rengīn ḳıṣṣayı
İşidüp almaya bundan ḥiṣṣeyi

2988 Eylegil bu ḳıṣṣaya dāyim naẓar
Kim senüñ ḳıṣṣañdur olma bī-ḫaber

2989 Bu sen itdügüñ işi iy bī-vefā
Yād itmez ḳanda ḳaldı āşinā

2990 Kimse ursa ṭāsa el ger yaz u ḳış
Bula artuḳ sende nā-şāyeste iş

2991 Ṣabr ḳıl bīdār olınca ḫ̆ābdan
Tā giriftār-ı nihād olınca sen

2992 Ne cefā itdiyse bu cān u tenüñ
Çoḳ ḫaṭā vü niçe küfrüñi senüñ

2993 Yüzüñe ḳarşu iderler ḳamu ʿarż
Yek-be-yek ger vācib ü ger ola farż

2994 Ẕerre ẕerre her ne kār itdi anı
Getüreler maḥşere bile seni

D 97b

2995 İre çoḳ çoḳ semʿe çün āvāz-ı ṭās
Başuña biñ biñ dutasın anda yas

2996 Ṭās ṣavtın işidicek anda gūş
Bilmezin ḳalur mı sende ẕerre hūş

2985 rāyigān : rāygān B
2992 itdiyse : itdise B,D

2997 İy gelen iş üstine çün mūr-ı leng
Ṭās altında ḳalan çün rīze seng

2998 Ser-nügūn ṭāsı niçe devr idesin
Yā niçe bir kendüñe cevr idesin

2999 Bir legendür leb-be-leb pür ġarḳ-ı ḫūn
Her bu gird-āba düşen oldı zebūn

3000 Mübtelā ḳalduñsa bu ṭās içre ger
İşidesin her nefes āvāzlar

3001 Çıḳ kenāre baḥrden iy Ḥaḳ-şinās
Seni rüsvā itmedin āvāz-ı ṭās

(163)

YİGİRMİ DÖRDÜNCİ MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR

3002 Biri olur mı didi iy pīşvā
Hīç ol Ḥażretde güstāḫī revā

3003 Kimse ger güstāḫlaḳ bulsa ʿaẓīm
Der-peyinde ol bulur mı hīç bīm

3004 Anda güstāḫī nedür virüp nişān
Ḳıl ṣadef aġzuñı sözüñ dür-fişān

(164)

CEVĀB-I HÜDHÜD

3005 Didi her kesde ki ehliyyet ola
Maḥrem-i rāz-ı ulūhiyyet ola

3006 Ḳılsa ger güstāḫī añadur revā
Oldı zīrā rāzdār-ı pādişā

2998 Ser-nügūn : Ser-nigūn D
3003 güstāḫlaḳ : güstāḫlıḳ D

3007 Lîk bilüp rāz olan rāzdār
İde mi güstāḫlaḳ güstāḫvār

D 98a 3008 Ṣaġ u ṣoldan bil edeb ḥürmet gerek
Elüñi güstāḫlıḳdan durma çek

3009 Bir şütürbān kim dutar deşt ü kenār
Hîç ola mı pādişāha rāzdār

3010 Ger ḳıla güstāḫlaḳ çün ehl-i rāz
Cān u îmānı gide ḳalmaya az

3011 Hîç bir rind-i sipāh olmaz ki ol
Bula güstāḫîye şāh öñinde yol

3012 Rabb bilür bilmez bular rib daḫı rub
Bunları güstāḫ idendür farṭ-ı ḥub

3013 Anı çün dîvāne ider şūr-ı ʿışḳ
Döker andan yüz ṣuyını zūr-ı ʿışḳ

3014 Pes anuñ güstāḫlıġı ḫoş olur
K'içi ol dîvānenüñ āteş olur

3015 Āteşe yanan selāmet bula mı
Hîç cünūn ehli melāmet bile mi

3016 Ola çün dîvānelik ḳolda bedîd
Her ne söz söylerse olmaz ol baʿîd

(165)

ḤİKĀYET

3017 Bil Ḫorāsāna çü şāh oldı ʿAmîd
Oldı günden güne devlet ber-mezîd

3007 güstāḫlaḳ : güstāḫlıḳ B,D
3008 güstāḫlıḳdan : güstāḫlaḳdan H
3010 güstāḫlaḳ : güstāḫlıḳ D
3012 ḥub : ḥubb H,D

3018 Yüz semen-ber māh-rū Türkī ġulām
Sīm-endām u ḳamu şīrīn-kelām

3019 Her biri gūşında dürr-i şeb-fürūz
Kim olurdı gice ʿaḳsinden çü rūz

3020 Her biri laʿlīn külehlü ṭavḳı zer
Her biriydi sīm-ten zerrīn-kemer

3021 Her biri üstinde ḫoş dībā ḳabā
Her biri altında esb-i bād-pā

D 98b 3022 Her gören kimse o zībā leşkeri
Cān u başından olurıdı biri

3023 Nā-gehānī aç u dīvāne bir er
Pā-bürehne ḫırḳa geymiş eskiler

3024 Gördi bu ḫayl ü ġulāmānı ḳamu
Didi kimlerdür bular iy pāk-rū

3025 Didi şehrüñ ḫocası dut baña gūş
Kim ʿAmīdüñ ḳullarıdur cümle ḫoş

3026 Çün işitdi bunı ol dīvāne er
Yüregi nār u duḫānla doldı ser

3027 Didi kim iy Ḫālıḳ-ı ʿarş-ı mecīd
Saña ḳul beslemek ögretsin ʿAmīd

3028 Böyle dīvāne iseñ güstāḫ ol
Varısa bergüñ dıraḫta şāḫ ol

3029 Bu yüce şāḫa degülseñ berg sen
Eyleme güstāḫlaḳ açma dehen

3030 Şemʿveş çün sūz ola pervānede
Pes olur güstāḫlaḳ dīvānede

3029 güstāḫlaḳ : güstāḫlıḳ D
3030 güstāḫlaḳ : güstāḫlıḳ D

H,B 33b

3031 Görmege ol ilde bī-iştibāh
Nīk ü bed ḳādir degül ol ḳavm-i rāh

(166)

ḤİKĀYET

3032 Geldi bir dīvāne aç çıplaḳ-ten
Çaḳ miyān-ı rāhda bī-pīrehen

3033 Ḳatı yaġmurdı vü şovuḳdı ʿaceb
Berf ile bārān anı ışlatdı hep

3034 Ḳomadılar girmege bir ḫāneye
ʿĀḳıbet irişdi bir vīrāneye

3035 Çün ḳodı vīrāne içre pāşine
Bāmdan bir ḫışt düşdi başına

D 99a

3036 Başını yardı vü aḳdı cūy-ı ḳan
Āsumāna yüz dutup didi hemān

3037 Niçe bir bu kūs u ṭabl iy şehriyār
Avlayumazsın çü bundan yeg şikār

(167)

ḤİKĀYET

3038 Var idi kārīzde bī-māye kes
Kimseden ʿāriyyeti ḫar aldı bes

3039 Āsiyāba getdi vü uyudı ḫoş
Ol ḥimārı ḳurd yiyüp getdi uş

3040 Gurk yidi çün ḫarı er ḳaldı ferd
İstedi tāvān ḫar issi şīr-merd

3033 berf : berḳ D
3037 bu : - D
3038 ʿāriyyeti : ʿāriyeti D
3039 Āsiyāba : Āsiyāya B

3041 Yola girüp ikisi oldı devān
Vardılar pes mīr-i kārīze revān

3042 Ḳıṣṣayı mīre didiler rāst hep
Didiler tāvān kime düşer ʿaceb

3043 Didi her kim ḳurda ol tenhā ire
Deşt ü ṣaḥrāda gurisne ser vire

3044 Şeksüzin tāvānı anuñ ol olur
Her ikiñüz ödegi anda bulur

3045 Ne ödekdür bu ki aña yol ider
Yoḳ ödek aña neyi kim ol ider

3046 Nisve-i Mıṣra ne ḥālet geldi uş
Çün güẕer maḫlūḳ olara ḳıldı ḫoş

3047 Neye uġradı zenān-ı Mıṣriyān
Buldılar maḫlūḳda çün ḫoş nişān

3048 Pes ʿaceb olur mı bir dīvāneden
Ḥālet almaḳ ulu devlet-ḫāneden

3049 Kendüden çün giçe ol ḥāletde ol
Hīç baḳmaz pīş ü pes yā ṣaġ u ṣol

D 99b 3050 Söyler andan hep aña söyler ḳamu
Andan ister aña dutar çeşm ü rū

(168)

ḤİKĀYET

3051 Şöyle ḳaḥṭ oldı Mıṣırda[4] bir zamān
Kim virürdi nān diyü ḫalḳ cān

3045 neyi . nebī B
3046 ne : - D
3049 yā : - D
3051 Mıṣırda : Mıṣrda H,B,D (vezin gereği "Mıṣırda" okunmuştur.) // ḫalḳ : ḫalḳ-ı H,B

3052 Mürde biri biri üzreydi ʿaceb
Ṣaġ olan ne ölü ne diriydi hep

3053 Gördi bir dīvāne bu ḥāli ki nās
Ḫalḳ ölür nān ḥasretinden bī-ḳıyās

3054 Didi iy Ḫallāḳ-ı nās u kāyināt
Yoḳ çü rızḳuñ çoḳ ḫalḳı az yarat

3055 Her ki güstāḫ-ı ulu dergāh ola
ʿÖzrini diler şu dem kʾāgāh ola

3056 Ṭoġru dimeyüp yalan söz dise ger
Ḫūb söyler ʿözrin ol şīrīn diler

(169)

ḤİKĀYET

3057 Aḳıdurdı gözden ol dīvāne yaş
Kim urupdı kūdekān başına ṭaş

3058 Ḳaçaraḳ irişdi āḫir külḫene
Künc-i külḫende var idi revzene

3059 Ṭolular revzenden olup āşikār
Oldı ol dīvāne üstine nişār

3060 Ṭaş sanup ṭoluyı dīvāne er
Didi ne geldi diline ser-be-ser

3061 Ṭaş u kerpiç niçün atarsız baña
Diyü nā-şāyeste sögdi bī-nevā

3062 Ḫāne ġāyet ḳarañudı ol zamān
Ṣandı kim daḫı ṭaş atar kūdekān

D 100a 3063 Ḳatı yilden nā-geh açaldı ḳapu
Rūşen oldı ḫāne-i külḫen ḳamu

3061 kerpiç : kerpüç D

3064 Ṭaşdan ṭolu çü farḳ oldı ʿayān
Şetmine oldı peşīmān ol hemān

3065 Didi külḫendi ḳarañu yā İlāh
Ne didümse sehv idüp ḳıldum günāh

3066 Ursa ger bu şīveden dīvāne lāf
Ser-keş olup sen ṣaḳın itme muṣāf

3067 Kim olar hep mest ü lā-yaʿḳıl olur
Bī-huş u şūrīde vü bī-dil olur

3068 Dāyim olup gönli bī-ārām hem
Eridür nā-kām ʿömrin nār-ı ġam

3069 Şīvesinden sen dilini dūr dut
ʿĀşıḳ u dīvāneyi maʿẕūr dut

3070 Sırr-ı bī-nūrāna baḳsañ ger yaḳīn
Cümlesin maʿẕūrlardan dutasın

(170)

ḤİKĀYET

3071 Cāndan añup dilde nām-ı Bāsıṭı
Bī-ser ü sāmān yürürdi Vāsıṭī

3072 Çeşmi ṭuş oldı Cühūdān ḳabrine
Pes Cühūdāna naẓar ḳıldı yine

3073 Baḳup aḥvāline bunlaruñ yaḳın
Didi ol ḳalbi güşāde rāh-bīn

3074 Bu Cühūdāndur ḳamu maʿẕūrlar
Gerçi bu sözi dimek olmaz bir er

3075 Ḳāżīnüñ kimsesi işidüp sözin
Anı çekdi ḳāżīye ol ḫışmgīn

3068 nār-ı : nār D

H,B 34a

3076 Ḳāżī anuñ çünki işitdi sözin
Aña inkār itdi vü döndi yüzin

D 100b

3077 Vāsıṭī didi bu ḳavm-i bī-hüner
Olmadı maʿẕūr-ı reh ḥükmüñde ger

3078 Līk ber-ḥükm-i Ḫudā-yı ins ü cān
Ḳamusı maʿẕūr-ı rehdür bu zamān

(171)

YİGİRMİ BEŞİNCİ MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR

3079 Biri didi tende olduḳça ḥayāt
Cān u dilde dutaram ʿışḳuñ oñat

3080 Hem kesildüm ḫalḳdan dil-ḫaste ben
Lāf-ı ʿışḳın ururam peyveste ben

3081 Ben çü ḫalḳ-ı ʿālemi gördüm hemīn
Kimden ayrılup kime baġlanayın

3082 Kār baña ʿışḳı sevdāsı yiter
Her kişi işi degül ġavġā-yı ser

3083 Yār ʿışḳından getürdüm cāna kār
Daḫı yoḳdur bende kār-ı ġayr-ı yār

3084 Geldi ol dem kim çekem ḫaṭ cānuma
Uşda irdüm ṭalʿat-ı cānānuma

3085 Ṭalʿatıyla gözlerüm rūşen idem
ʿIşḳıyıla göñlümi gülşen idem

3086 Lāyıḳıdur ʿışḳınuñ bu cān u ten
Dāmen-i vaṣlına urdum dest ben

3081 ḫalḳ-ı : ḫalḳı H,D
3085 Ṭalʿatıyla : Ṭalʿatıla B,D

(172)

CEVĀB-I HÜDHÜD

3087 Didi kim lāfıla olmaz bil yaḳīn
Ḳāfda Sī-murġa olmaḳ hem-nişīn

3088 Lāf-ı ʿışḳın urma anuñ her nefes
Kim ḫayāl itmez anı bil hīç kes

3089 İrişüp devlet nesīmi bir seḥer
İş yüzinden perdeyi refʿ ide ger

D 101a 3090 Kendü yolına çeküp pes seni ḫoş
Kendü ḫalvetgāhı içre ḳoya uş

3091 Sīretüñ ṣūretleyin ḫoş ola maġz
Olur ol maʿnī senüñ daʿvāña maġz

3092 Dūstdārī senden āzārī olur
Ol saña dūst olsa dildārī olur

(173)

ḤİKĀYET

3093 Dār-ı dünyādan çü getdi Bāyezīd
Gördi bir şeb anı düşde bir mürīd

3094 Didi kim iy dil-cüvān u merd-pīr
Ne su'āl eyledi Münkerle Nekīr

3095 Didi kim ol iki ʿabd-i ẕü'l-Cemāl
Çün Ḫudādan itdiler baña su'āl

3096 Anlara didüm muḥaḳḳaḳ bu su'āl
Ne size virür ne ḫod baña kemāl

3097 Diñle kim Allāh Tañrumdur yaḳīn
Didügüm benden hevesdür bu hemīn

3093 anı : - D

3098 Līk bundan ẕü'l-Celāle varuñuz
ʿAbdi ḥālin seyyidümden ṣoruñuz

3099 Ger baña ḳulum dir ise iş oñar
Ḳulı olurın Ḫudānuñ nāmdār

3100 Ḳullarından beni ʿadd itmezse ger
Bu ḳuru daʿvī bañadur derd-i ser

3101 Ḫoca degüldür ḳulum diye gide
Ben efendümdür disem ne fāyide

3102 N'aṣṣı ursam şāha lāf-ı bendegī
Ḫāṭır-ı sulṭānda çün yoḳ bendegī

3103 Daʿvī-i ʿabd-i Ḫudāvendi nedür
Ḳuluñam sen baña efendi nedür

D 101b 3104 Ol efendi ḳulıdur cān u tenüm
Āh ol dise ḳulumsın sen benüm

3105 Gerçi direm ʿāşıḳıyam ʿāşıḳı
ʿIşḳda olsam n'olaydı lāyıḳı

3106 ʿIşḳ ol cānibden irer çün saña
Sen daḫı lāyıḳ olursın pes aña

3107 Olsa ʿāşıḳlaḳ hemīn senden aña
Lāyıḳ olursın hemānā sen saña

3108 Ol tarafdan ʿāşıḳī irer eger
ʿIşḳa lāyıḳ olmadur ammā hüner

3109 Dikse naḫl-i şūḫī ger bāġuñda ol
Şāḫ-ı şādī mīve virür bol bol

3110 Var bu işüñ yoḳ ol iş sende hey er
Hīç ḫaber bilür mi andan bī-hüner

3100 ḳuru : ḳurı H,D
3101 fāyide : fā'ide D
3107 ʿāşıḳlaḳ : ʿāşıḳlıḳ H,B,D

(174)

ḤİKĀYET

3111 Pür-ḥarāret vardı bir derv̄iş-i zār
ʿIşḳdan āteş gibiydi b̄i-ḳarār

3112 ʿIşḳ nārındaydı cānı sūẖte
Sūziş-i cāndan zebānı sūẖte

3113 Od bıraḳdı cānı göñli milkine
Mevc-i baḥr-i ʿışḳ doldı fülkine

3114 Cān u dil dolmış idi ʿışḳ āteşi
Müşkil-ender-müşkil olmışdı işi

3115 Yola ser-gerdān düşüp b̄i-ḳarār
Aġlayup bu sözi dirdi zār zār

3116 Yaḳdı ʿışḳ odı beni başdan başa
Aġlayumam yandı eşküm āteşe

3117 Didi Hātif urma lāf iñende hā
Niçün atduñ dil güẕāfın sen aña

D 102a 3118 Didi ḳandan ben göñül virmek aña
B̄i-şek ol bıraḳdı bu ḥāli baña

3119 Yoḳ benüm gibide h̄iç ol maġz u pūst
Kim ola anuñ gibi sulṭāna dūst

3120 N'eyledüm ben n'itdise ol eyledi
Oldı dil ḫūn ḫūnı ol içdi yedi

3121 Çün bıraġup saña kendin virdi yār
Baş çeküp sen dutma kendüñden kenār

H,B 34b 3122 Sen bıraḳma bu işe z̄inhār ten
Ayaḳ uzatma kilimden ṭaşra sen

3111 gibiydi : gibidi D
3112 ʿIşḳ : ʿIşḳ-ı B
3119 ol : - B

3123 ʿIşḳı ger oynada senüñle ġulām
Oynar ʿışḳı kendü ṣunʿıyla müdām

3124 Sen ne bir hīç üzre ne hīç işdesin
Ṣunʿı ile çün felek cünbüşdesin

3125 Maḥv olup ışmarla ṣunʿın Ṣāniʿa
Bu fenādadur saʿādet ḳāniʿa

3126 Arada kendüñ ger iẓhār idesin
Anda bī-īmān u bī-cān gidesin

(175)

ḤİKĀYET

3127 Şāh Maḥmūd-ı muʿaẓẓam iy ḫoca
Oldı bir külḫenci żayfı bir gice

3128 Şāha yir ḫākister üzre ḳıldı ol
Külḫene etmek uvaġın atdı bol

3129 Der-miyān itdi ḳatıḳsuz ḳuru nān
Ṣundı ol nāna elin şāh-ı cihān

3130 Didi şeh bu gice ger bu külḫenī
ʿÖẕr iderse yiye tīġüm gerdeni

3131 Ḳıldı gitmek ʿazmin āḫir çünki şāh
Didi gördüñ yirümi iy pādişāh

D 102b 3132 Yiyegümi duraġum eyvānumı
Cümle gördüñ ʿıyşumı vü nānumı

3133 Bir daḫı gelmek düşerse tīz get
Baş ḳadem rāha vü ol şeb-ḫīz get

3123 ṣunʿıyla : ṣunʿıla D
3124 cünbüşdesin : D nüshasında kelimeye hiç bir şekilde hareke konmamıştır.
3131 gitmek : getmek D

3134 Kim bu yirde şāha yoḳdur cāyigāh
Külḫenī durağı olmaz cāy-ı şāh

3135 Ben kimem k'olam ber-ā-ber saña ḫoş
Gelürem n'eksük ne artuḳ saña uş

3136 Pes bu sözden ḫoş-dil olup pādişāh
Yedi kerre daḫı mihmān oldı şāh

3137 Didi āḫir günde şeh güle güle
İy ḳulum benden ne dilerseñ dile

3138 Didi ger ḥācet dilerse bu gedā
Eylemez ol ḥācetüm sulṭān revā

3139 Didi sulṭān ḥācetüñ söyle baña
Eyle külḫen terkini ol pādişā

3140 Didi budur ḥācetüm kim pādişāh
Böyle mihmān gele baña gāh gāh

3141 Şāhlaḳ yiter baña senüñ liḳāñ
Başuma efser yiterdür ḫāk-i pāñ

3142 Ger cihān içinde çoḳdur şehriyār
Külḫenīye böyle hīç olur mı kār

3143 Geldi külḫende senüñle devletüm
Kāfirīdür olsa bundan rıḥletüm

3144 Senden oldı külḫenüm rūşen bu dem
N'ola senden yeg ki senden isteyem

3145 Ger irem bugün viṣālüñ silkine
Virmeyem anın dü ʿālem milkine

3146 Cān helāk ü cismin olsun yiri dār
Dil senüñ ġayruñ iderse iḫtiyār

3134 yirde : yerde H,B // cāy-ı : cāh-ı D
3135 k'olam : k'ola H,D
3141 şāhlaḳ : şāhlıḳ D

D 103a

3147 İstemem ben ḫusrevī vü şāhī ḫoş
İstedügüm yine senden sensin uş

3148 ʿĀşıḳ ol iy dil ki yarar iş budur
ʿIşḳ meydānında ḫoş cünbüş budur

3149 Varsa ʿışḳuñ dile ʿışḳ andan daḫı
Kesme ol dāmenden elin iy seḫī

3150 Köhne ʿışḳ olmaḳ diler tāze yine
Cev degül ḳıymet bu ʿālem gencine

3151 Kendüden dil dutılup cān baş döner
Ḳaṭre ol deryāda diler bula ger

3152 Ḳudretüñ olduḳça ʿışḳı zīnhār
Tāze dut cānuñda çün ḫurrem bahār

(176)

ḤİKĀYET

3153 Götürürdi āb bir saḳḳā aḫı
Ṣaff öñinde gördi bir saḳḳā daḫı

3154 Var iken elinde ḫoş āb-ı Furāt
Varup andan istedi āb-ı ḥayāt

3155 Baña ol saḳḳā didi iy merd-i hīç
Var bu şu mānendi şu elüñde iç

3156 Didi tez dut ʿāḳıla bir ḳab vir
Kendü şuyumdan bayıldum āb vir

3157 Eskiden olmışdı Ādem göñli sīr
Oldı dāne'yçün yeñi dāma esīr

3158 Ṣatdı ḳamu eskisin bir gendüme
Nesi varsa virdi āḫir gendüme

3152 ḫurrem : ḥurrem D

3159 Çün tamām oldı ser-ā-ser dār-ı ʿışḳ
Ḥalḳa aṣdı ḳapuya miʿmār-ı ʿışḳ

3160 Başa çıḳdı ʿūd oldı dūd-ı dil
Yandı āḫir bu idi maḳṣūd-ı dil

D 103b 3161 Oldı dil güm şuʿlede yile yile
Eski yeñi getdi ol daḫı bile

3162 Nesnesi hīç ḳalmayıcaḳ oldı hīç
Hīç olursın çün ḳamudan sen de giç

3163 Kendüden dutulup ölmek bir kişi
Degül ol bizüm ü her kimse işi

(177)

YİGİRMİ ALTINCI MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR

3164 Ol biri eyetdi iy şīrīn-suḫen
Ḥāṣıl itdüm her kemālātumı ben

3165 Eyledüm müşkil riyāżetler ʿaceb
Pes kemālāt oldı ḥāṣıl bende hep

3166 Ḥāṣıl oldı çün işüm bunda benüm
Bundan iletmek ne ḥācet pes tenüm

3167 Gencden göz ḳalduran kimse melūl
Rencile ṣaḥrā vü kūha düşer ol

(178)

CEVĀB-I HÜDHÜD

H,B 35a 3168 Didi iy İblīs-ḫū Şeyṭān-ṭābʿ
Ṣaḳlayan benlik bütin der-zīr-i żabʿ

3164 eyetdi : eyitdi B,D / suḫen : saḫun D

3169 İy ḫıyāl ü fikrine maġrūr olan
V'iy feżā-yı ma'rifetden dūr olan

3170 Cānuña nefsüñ elin ṣunmış tamām
Dīv maġzuñ içre eylemiş maḳām

3171 İy giriftār-ı çeh-i pindār olan
Çāh-ı pindārīde ser-gerdān olan

3172 Varsa nūruñ yolda saña nār olur
Varsa ẕevḳüñ ol saña pindār olur

3173 Ḥāl-i vecdüñdür ḫıyāl ayruḳ degül
Her sözüñ durur muḥāl ayruḳ degül

D 104a 3174 Rūşenī-i rāha maġrūr olmaġıl
Kim seni nefsüñ ḳılur żāll ü mużill

3175 Böyle ḫaşmıyla ḳılıcsuz bir nefes
Hīç eymin oturı bilür mi kes

3176 Ẓāhir oldıysa saña bu nūr-ı nefs
Oldı 'aḳreb zaḫmına dārū kerefs

3177 Ol necis nūra dimem kim ġarre ol
Çünki ḫurşīd olımazsın ẕerre ol

3178 Emn virmesün bu nūr-ı şems-i reh
Ye's virmesün bu tārīkī-i çeh

3179 Tā ki pindāruñdasın sen iy 'azīz
Degmez ol sürmeñ getürmeñ bir peşīz

3180 Ḳalmaya çün sende pindār-ı vücūd
Dūr ide üstüñe pergār-ı vücūd

3181 Sende ger pindār-ı hestīden ola
Büt-perestī kāfirīdür ol saña

3169 ḫayāl : ḫıyāl H
3173 ḫıyāl : ḫayāl B
3175 ḫaşmıyla : ḫaşmıla B,D
3176 oldıysa : oldısa B,D

3182 Ger bu varlıḳla gelesin bir nefes
Tīr-i bārān ideler ez-pīş ü pes

3183 Tā ki varsın renc-i cāna ḳo tenüñ
Yüz ḳażāya her zamān dut gerdenüñ

3184 Varlıḳla ḫod gelürseñ āşikār
Eñseñe silleler ura rūzigār

3185 Varlıḳdan geç ki ādem olasın
Yoḳluḳ bul k'aña maḥrem olasın

(179)

ḤİKĀYET

3186 Şeyḫ Nīşābūrī Bū-Bekr-i Şekūr
Ḫānḳahdan ṭoġdı aṣḥāba çü nūr

3187 Şeyḫ ḫar üzreydi aṣḥābı yayan
Ẓāhir oldı bād ḫardan nā-gehān

D 104b 3188 Şeyḫe ol ḥāletde irdi vecd ü ḥāl
Naʿre urup itdi kendin pāy-māl

3189 Ger mürīdān u eger āḫar kişi
Şeyḫden begenmedi bu cünbüşi

3190 Çün biraz geçdi biri ḳıldı su'āl
Kim neden irdi size bu vecd ü ḥāl

3191 Didi çevre yanuma baḳdum ben uş
Gördüm aṣḥābum ki dutmış rāhı ḫoş

3182 Tīr-i : Tīr ü H,D
3183 cāna : ḫāne D
3185 yoḳluḳ : yoḳlıḳ D
3187 yayan : bayan H
3188 pāy-māl : pāyimāl H,D
3191 yanuma : yanma H

3192 Çevremi yārānla pür ḳılmış idüm
Bāyezīdden kem degülem ben didüm

3193 Bu mürīdānıla ben bī-kāste
Bugün olduġum gibi ārāste

3194 İrte ʿizz ü nāzıla pür-nūr ten
Yürürüz ṣaḥrā-yı maḥşer içre şen

3195 Çünki fikr itdüm bunı ben nā-gehān
Bād ḳoyverdi hemīn ḫar ol zamān

3196 Yaʿnī bu şīveden ursa kimse lāf
Ḫar virür anuñ cevābın bī-ḫilāf

3197 Bu sebebden çünki cāna düşdi od
Vecd oldum çaḳ depemden çıḳdı dūd

3198 Yaḳ ġurūr u ʿucbi ur birbirine
Her ḥużūr u ḫāṭırın nefsüñ yine

3199 Her dimekde niçe dürlü levn var
Her ḳıluñ dibinde yüz Firʿavn var

3200 Ẕerresinden bāḳī ḳalsa ittifāḳ
Olısar ol yüz ʿalāmāt-ı nifāḳ

3201 Saña ger benlikden ola eymenī
Her dü kevnile bulasın düşmeni

3202 Ger olasın şeb heme şeb şādumān
Yā olasın gün gün üzre pür-fiġān

D 105a 3203 Ben dime benlik virür saña belā
Buña çün İblīs olma mübtelā

3192 yārānla : yārānıla D // Bāyezīdden : Bāyezīden H,B

(180)

ḤİKĀYET

3204 Didi Mūsāya Ḫudā rāzıla sen
Āḫir iste bir remez İblīsden

3205 Gördi pes İblīsi Mūsā rāhda
Remz andan istedi ol gāhda

3206 Didi dut yāduñda direm bir suḫen
Bencileyin olmayasın dime ben

3207 Sende bir ḳıl olsa benlikden eger
Kāfirīdür bendegī degül bu ser

3208 Nām u nengidür erüñ bed-nāmlaḳ
Bu yoluñ encāmıdur nā-kāmlaḳ

3209 Merd zīrā olsa bunda kāmurān
Ḳaldurur baş yüz menī her bir zamān

(181)

ḤİKĀYET

3210 Ḫūbdur ġāyet didi bir pāk ḳul
Mübtedīye k'ola tārīk içre ol

3211 K'ola güm deryā-yı cūd içre tamām
Dutmaya fülk-i vücūd içre maḳām

3212 Ol kişiden k'ola ẓāhir nesn'aña
Ġarre olup ol dem ol kāfir ola

3213 Her ḥased her ḫışm kim sende durur
Gözüñ anı görmez il gözi görür

3204 remez : remz D
3208 bed-nāmlaḳ : bed-nāmlıḳ D // nā-kāmlaḳ : nā-kāmlıḳ D
3213 ḫışm : ḫışım B,D

3214 Sende külḫen var içi pür-ejdehā
Ġaflet idüp anları ḳılduñ rehā

H,B 35b 3215 Perverişde ḳoduñ anları ʿaceb
Ḫurd u ḫ̆āb u niʿmet içre rūz u şeb

D 105b 3216 Her ki ol saña ḳarīb olur tamām
Yā necis yā muḫtaṣar olur müdām

3217 Ḥisse ḳurbı vü dile buʿdı olan
Yā ḥarām u yā necisdür bī-gümān

3218 Ḫāk ü ḫūn durur senüñ aṣluñ tamām
Ol biri bī-ḳadrdür bu ḫod ḥarām

3219 Ger bileydüñ içüñi murdār hep
Böyle fārig̈ otura mıduñ ʿaceb

(182)

ḤİKĀYET

3220 Bir mülevveṣ kelb bir er yanına
Geldi şeyḫüñ sürinü dāmānına

3221 Dāmenin murdār itdi ol köpek
Şeyḫ ḳaldurmadı hīç andan etek

3222 Didi bir kes iy buzurg-ı pāk-bāz
Niçün itmedüñ bu segden iḥtirāz

3223 Didi murdārısa ẓāhirde bu kelb
Bendedür murdār bāṭında bu ḳalb

3224 Şol ki bu seg ẓāhirinde old'ʿayān
Bu gedānuñ bāṭınındadur nihān

3225 Daşı içüm gibidür çün bī-nühüft
Neye ḳaçayın çü oldum kelbe cüft

3216 necis : neces H ; naḫs D

3226 Ger içün murdārlıġı azdur
Az yüz murdāra bil dem-sāzdur

3227 Az nesne çün saña reh-gīrdür
Kāhda yā kūhda ḳal birdür

(183)

ḤİKĀYET

3228 Var idi Mūsā zamānında bir er
Kim ʿibādetdeydi ol şām u seḥer

D 106a 3229 Āfitāb-ı sīnesinden ẕerre tāb
Bulmamışdı ẕevḳden bir ḳaṭre āb

3230 Gördi ol ʿābid çü Mūsāyı ʿayān
Didi kim iy reh-nümā-yı güm-rehān

3231 Eylegil Allāhiçün Ḥaḳdan su'āl
Kim niçün yoḳ hīç bende ẕevḳ ü ḥāl

3232 Vardı Ṭūra çünki Mūsā-yı kelīm
Ṣordı anı didi ol Ḥayy ü ʿAlīm

3233 Dāyimā meşġūldür ol rīşine
Hīç yaḳışmaz gönli Tañrı işine

3234 Didi Ḥaḳ sözin çü Mūsā-yı emīn
Hep saḳalın yoldı ol ʿābid hemīn

3235 Didi Mūsāya gelüp pes Cebre'īl
Rīşine meşġūldür ol yine bil

3236 Bu saḳal perdāḫtı teşvīş olur
Yolıcaḳ dervīş olur dil-rīş olur

3237 Bir nefes ansuz getürmekdür ḫaṭā
Egri vü ṭoġrudur ansuz nā-revā

3238 Evvelā bu rīşden bul sen ḫalāṣ
ʿAzm idüp pes bu reh-i deryāya baṣ

3239 İy olan rīşi belāsından zebūn
Bu belā baḥrinde olan ġarḳ-ı ḫūn

3240 Ger bu derdile girürseñ baḥre sen
Kendü rīşüñ seni ḳılur ġarḳ-ı ten

(184)

ḤİKĀYET

3241 Bir saḳalı büyük ebleh var idi
Rīşine her vaḳt ḫıdmetkār idi

3242 Nā-gehān ġarḳ oldı deryā içre ol
Ṭaldı çıḳdı baḳdı miskīn ṣaġ u ṣol

D 106b 3243 Anı baḳup ṭaşradan gördi bir er
Didi şol torbañı boynuñdan gider

3244 Didi bu torba degül rīşüm durur
Rīş dime belki teşvīşüm durur

3245 Didi vāy ne rīşdür bu vāy ne kār
Ṣalıvir kendüñi öldürsün ḳo zār

3246 İy saḳalından utanmaz ebleh er
Sen saḳal uzatmaġı ṣanduñ hüner

3247 İy teke gibi saḳaldan şermi yoḳ
İy saḳalı ḳılı gibi cürmi çoḳ

3248 Tā ki sende nefs ü Şeyṭānī olur
Sende Fir'avnī vü Hāmānī olur

3249 Kevni Mūsā gibi çek peşmīneye
Pes ṣalıvir rīşüñ andan sīneye

3241 ḫıdmetkār : ḫizmetkār H,B
3245 ṣalıvir : ṣalıver D
3249 ṣalıvir : ṣalıver D

3250 Rīş-i Fir'avnī çü var itme direng
Eyle merdāne saḳal saḳala ceng

3251 Ayaġuñ baṣ kendü rīşüñ terkin ur
Geç saḳaldan ḳo başuñ öñüñe dur

3252 Şimdi teşvīş oldı ol rīşüñ saña
Dem gele pervā-yı rīşüñ olmaya

3253 Rāh-ı dīn içre olur ferzāne ol
K'urmaya rīşine hergiz şāne ol

3254 Kendü rīşüñden seni āgāh ḳıl
Rīşüñi destār-ı ḫ̆ān-ı rāh ḳıl

3255 Ne yürekden ġayrı bulursın kebāb
Ne ciger ḳanından ayruḳ bir şarāb

3256 Kāzur olsa ṭoġmaz aña āfitāb
Ciftci olsa görmeye āb-ı seḥāb

(185)

ḤİKĀYET

D 107a

3257 Cāmesin yudukça bir ṣūfī-i rāh
'Ālem olurıdı bulutdan siyāh

3258 Rūz u şeb çekdi bulutdan ġam faḳīr
Hīç cāme ḳalmadı hep oldı kir

3259 Vardı pes baḳḳāla kim üşnān ala
Buldı bulutdan siyeh rūy-ı semā

3260 Didi niçün ẓāhir olduñ iy eber
Mevz aluram yüri eyle ṣabar

3254 destār-ı : destār H,B
3257 yudukça : yudukca B,D
3259 semā : esmā D
3260 eber : ebr H,B,D // ṣabar : ṣabr H,B,D (vezin gereği "eber" ve "ṣabar" okunmuştur.)

H,B 36a

3261 Mevz aluram uş ṣatun penhān ben
Almazam uşnān var get tīz sen

3262 Niçe kez uşnān dökdüm ḫāke ben
Elümi senden yudum ṣābūndan

(186)

YİGİRMİ* YEDİNCİ MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR

3263 Ol biri didi baña di iy emīn
Ben seferde neyle dil-şād olayın

3264 Ger dir iseñ ıżṭırābum eksile
Yola gitmege biraz ḳuvvet gele

3265 Rüşd lāzım merde yol alsa uzaḳ
Nefret eylemeye gitdükde yasaḳ

3266 Rüşd-i ġaybum yoḳ ḳabūlümdür çü bed
Kendü ʿaybumdan ḳıluram ḫalḳı red

(187)

CEVĀB-I HÜDHÜD

3267 Didi var ṣaġ olduġuñca şād ol
Bend-i ġamdan her nefes āzād ol

3268 Var çü imkān cān ola anuñla şād
Ġamlu dil itsün hemīn nāmını yād

3269 Bil anuñladur sürūrı ādemüñ
Hem anuñladur vücūdı ādemüñ

D 107b

3270 Ḳo ġamı dil-şād olup ḫoş-zinde ol
Çarḫ gibi şevḳden gerdende ol

---

* YİGİRMİ : YEGİRMİ B

3271 Diye bundan yeg ne var iy hīç-kes
K'olasın dil-şād anuñla bir nefes

(188)

ḤİKĀYET

3272 Vardı bir mecnūn bir kūhsārda
Olur idi ṭaġda bir ġārda

3273 İnsden dutmışdı vaḥşet ol tamām
Ünsī olmışdı vuḥūşıla hevām

3274 Gösterürdi gāh bir ḥāl ol cüvān
Kim geçerdi kendüden anda olan

3275 Muttaşıl yegermi gün bī-huşdı hep
Var idi ḥālinde çoḳ ḥālet ʿaceb

3276 Aña ol ḥāl iricek yegermi gün
Raḳṣ urup dirdi bunı ol baġrı ḫūn

3277 Vāy ne tenhāyuz ki hīç enbūh yoḳ
Vāy ne şādānuz ki hīç endūh yoḳ

3278 Dil anuñla olsa hīç olur mı ol
Aña dil vir dūst bulur dūsta yol

3279 Dil anuñ şevḳiyle olsa mübtelā
Hīç mevt ola mı pes aña revā

(189)

ḤİKĀYET

3280 Nezʿde bir ʿāşıḳ eylerdi buña
Didiler bu girye nedendür saña

3281 Didi aġlaram çü ebr-i nev-bahār
Ṭāḳatüm yoḳdur olam bu demde zār

3282 Nevḥa idem ḫalḳa şāyed gele mur
Ben ḫod ölmezin çü dil anuñladur

D 108a 3283 Hem-demi didi çü anuñl'oldı dil
Ger öleydüñ saña ölmek ḫoşdı bil

3284 Didi her dil kim ola Allāhıla
Ola mı mevt aña ola mı gele

3285 Ger bulursa işbu dil aña viṣāl
Olısar lā-büd benüm mevtüm muḥāl

3286 Olsa bir dem şād anuñla bu baş
Hīç doḳunmaya ġamdan aña ṭaş

3287 Her ki anuñ varlıġıyla şād ola
Kendü varlıġından ol āzād ola

3288 Her ki anuñ varlıġıyla olısar
Maḥv ide bu varlıġını ser-te-ser

3289 Genc-i dil ḳıl varlıġı gencīne-cā
Naḳd-i ʿālem olmaz ol gence bahā

3290 Dūstdan şād ol her ān bülbül gibi
Kim derüñe ṣıġmayasın gül gibi

(190)

ḤİKĀYET

3291 Bir ʿazīz eyetdi kim heftād sāl
Nāz u şādīlıḳda geçdi cümle ḥāl

3292 Var eyü böyle ḫudāvendüm semīʿ
Böyle efendiye bu ḳuldur muṭīʿ

3288 varlıġıyla : varlaġıyla H ; varlıġıla D // varlıġını : varlaġını H
3289 varlıġı : varlaġı H,D
3290 ṣıġmayasın : ṣaġmayasın H
3291 eyetdi : eyitdi D // şādīlıḳda : şādīlaḳda H,B

3293 Ḫalḳdan meşġūlsin çün ʿayba sen
Muṭṭaliʿ ola mısın hīç ġayba sen

3294 Ḫalḳ ʿaybından seni āzād ḳıl
ʿIşḳ-ı ġayb-ı muṭlaḳ ile şād ḳıl

3295 ʿAyb görür gözlesin cūyā-yı ʿayb
Hīç olur mı göresin bu gözle ġayb

3296 Ḳıl yararsın ġayrlar ʿaybında sen
Ṭaġca ʿaybuñı görmemek neden

D 108b 3297 Kendü ʿaybuña eger meşġūlsin
Ne ḳadar maʿyūbiseñ maḳbūlsin

(191)

ḤİKĀYET

3298 Oldı biri mest ü lā-yaʿḳıl ḫarāb
Āb işi bitdi çü oldı kārı āb

3299 Ḳaraşaḳ çoḳ dürd ü ṣāfī içmeden
Başı pā-māl ü ḫarāb oldı beden

3300 Anı bir huş-yār esirgeyüp hemān
Bir çuvāl içine ḳodı ol zamān

3301 Ḳaldurup istedi ilte yirine
Vara göstere mekānı yiri ne

3302 Gördi nā-geh yolda bir mest-i dürüşt
Kimine pā urur ol kimine muşt

3303 İrdügine her zamān mest-i diger
Söger ü döger ü bed mestī ider

3304 Ol çuvāl içre olan evvelki mest
Gördi bu soñraġı mesti ḳatı pest

3301 ḳaldurup : ḳaldırup D
3303 döger ü : döger - D

H,B 36b

3305 Didi az içmek gerekdüñ kim hemīn
Yüriyeydüñ sen daḫı bencileyin

3306 Kendü ʿaybın göremez ġayruñ görür
Ḥālümüz ayruḳ degüldür bu durur

3307 ʿAyb-bīn olmazduñ olsañ ʿāşıḳı
ʿĀşıḳ olurduñ olayduñ lāyıḳı

3308 ʿAyb-bīnsin k'olmaduñ ʿāşıḳ henüz
Olmaduñ bu şīveye lāyıḳ henüz

3309 Görmiş olsañ ʿışḳdan ger bir eṣer
Her kişi ʿaybını görürdüñ hüner

(192)

ḤİKĀYET

D 109a

3310 Düşdi merd-i tīġ-zen merd-efkene
ʿĀşıḳ olmaḳ şöyle beş yıl bir zene

3311 Ol zenüñ gözi ḳarasındaydı var
Ṭırnaḳ ucınca bir aḳ şey' āşikār

3312 Merd ol aḳ nesnedendi bī-ḫaber
Gerçi çoḳ ḳılmışdı her yüzden naẓar

3313 Er çü ʿāşıḳ ola vü ʿışḳ içre zār
Görmez anuñ gözi ʿayb-ı çeşm-i yār

3314 Soñra ʿışḳından anuñ buldı rehā
Buldı pes ol derde merd ol dem devā

3315 Çün dilinde buldı noḳṣān ʿışḳ-ı zen
Buldı kārında pes āsānı beden

3316 Çeşm-i dil-ber ʿaybını pes gördi merd
Didi çeşmüñde ḳaçan oldı bu derd

3309 ger : - D
3311 Ṭırnaḳ : Ṭarnaḳ H,B

3317 Didi ʿışḳuñ dutduġı sāʿat kenār
Oldı çeşmümde benüm ʿayb āşikār

3318 İrdi ʿışḳuñ tā ki noḳṣāna tamām
Ẓāhir oldı ʿayb-ı çeşmüm ve's-selām

3319 Vesveseyle oldı dil pür-şūr u şer
ʿAybuñı baḳ olma iy dil kūr u ker

3320 Niçe bir ḫalḳuñ ʿuyūbın açasın
ʿAybuñ açmaḳdan niçe bir ḳaçasın

3321 ʿAybuñ aġar gelmeyince tā saña
Ṣanma ʿayb-ı ġayrdan pervāñ ola

(193)

ḤİKĀYET

3322 Muḥtesib bir mesti görüp itdi zūr
Didi mest iy muḥtesib yab yab ur

3323 Mest olup atduñsa ger nān-ı ḥarām
Reh güẕerden bu yire bir dem yā cām

D 109b 3324 Benden artuḳ işlemişsin bu işi
Līk görmez itdügi işi kişi

3325 Bundan özge eyleme baña cefā
Dād kendüñden de almaḳdur revā

(194)

YİGİRMİ SEKİZİNCİ MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR*

3326 Ol biri didi de iy reh-ber baña
Ne dilek ideyin irersem saña

3322 mest : ʿayḇ B

* YİGİRMİ SEKİZİNCİ MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR: ḤİKĀYET D

3327 Başuma ṭoġa çün ol şems-i kerem
Ben ne dileyeyin andan bilmezem

3328 Ol nikūter nesneyi bildür bana
K'anı dileyeyin irdükde aña

(195)

CEVĀB-I HÜDHÜD*

3329 Didi iy āgāhı yoḳ cāhil köle
İsteme nesne anı andan dile

3330 Dileginden yegdür āgāh ola ḳul
Her ne dilek itseñ andan yegdür ol

3331 Varsa andan āgehüñ ʿālemde yan
Yeg ne var andan anı iste hemān

3332 Kāyinātı ẕerre ẕerre bilse ḳul
Ne var andan yeg ki andan ister ol

3333 Ḫāk-i kūyuñda ḳoḫan bir şemme bū
Döndüre mi bir yaña rişvetle rū

(196)

ḤİKĀYET*

3334 Didi āḫir dem ʿAliyy-i Rūdbār
Cānum aġzuma getürdi intiẓār

3335 Açılup üstüme ebvāb-ı semā
Ḫoş sekiz cennet ḳapuları baña

3327 dileyeyin : dileyin D
3328 dileyeyin : dileyin H,D
* CEVĀB-I HÜDHÜD:YİGİRMİ SEKİZİNCİ MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR D
* ḤİKĀYET : CEVĀB-I HÜDHÜD D
3334 ʿAliyy-i Rūdbār : ʿAlī-i Dūdbār D

D 110a

3336 Hep ḳapandı cümle ebvāb-ı saʿīr
Benümiçün ḳıldılar cennetde yir

3337 Bülbülān-ı ḳudsiyān-ı ḫoş-sedā
Didiler ʿāşıḳ berü gel merḥabā

3338 Şükr vaḳtidür şikāyet eyleme
Şād ol ġamdan ḥikāyet eyleme

3339 Kepk-i cennetsin çü ṭāvūs it ḫırām
Kim ḥelāl oldı cinān dūzaḫ ḥarām

3340 Oldı ger inʿām u tevfīḳ-i Ḥasen
Cān gidermez ol velī taḥḳīḳden

3341 K'intiẓār ider bular neye yarar
Cān bunca ʿömrdür cānān arar

3342 Ne işüñ vardur bularda dir baña
Yā ḳaçan olduñ biliş sen bunlara

3343 Çünki hīç yoḳ meyl naḳd-i şehvete
Çün terāzū baş egmem rişvete

3344 Ç'ehl-i şehvet itdügi degül ṭaleb
Aldanam mı az rişvete ʿaceb

3345 Yoġrılup ʿışḳuñla cān oldı ḫamīr
Bunda ne cennet bilürem ne saʿīr

3346 Ger köyündürseñ çü ḫākister beni
Anda kes bulmazsın illā kim seni

3347 Sāḳiyā benlik şarābın içmezem
Sen geçerseñ ben bu işden geçmezem

3348 Cān seni bilür cihānuñ serveri
Ġayrı ne dīn bilür ol ne āzeri

3349 Ben senüñem sen benüm ẓāhir nihān
Cān senüñ sen cānuñ iy cānān-ı cān

3341 ʿömrdür : ʿömürdür H,B

H,B 37a

3350 Ḥācetin üftādenüñ ḳılca bitür
Benümile bir nefes bir hū getür

D 110b

3351 Ḥācetüm kevneynden sensin hemān
Bu cihān u ol cihānda cāvidān

3352 Ḳılca senden baş çekerse cān pes
Hāy benden Hū da sen bu cānı kes

(197)

ḤİKĀYET

3353 Didi Ḥaḳ Dāvūda kim iy ʿabd-i pāk
Var eyit ḳullaruma iy muşt-ı ḫāk

3354 Hīç ger cennet cehennem olmasa
Ḳulluḳ itmek nā-revā mıydı baña

3355 Olmayayıdı eger hīç nūr u nār
Baña sizüñile olmaz mıydı kār

3356 Vardur istiḥḳāḳum ulu Ḫālıḳum
Ḳamu maḫlūḳāta mālik Rāzıḳum

3357 Size istiḥḳāḳıla Rabbem ʿaẓīm
Ḳulluġa degül sebeb ümmīd ü bīm

3358 Cānuñuzı ger recā ḫavf ide pīç
Benümile işüñüz olmaya hīç

3359 Lāyıḳ olur çün benem vāḥid Ḫudā
Cān u tenle ṭapasız dāyim baña

3360 Her ḳulum çeksün elin de ġayrdan
Baña istiḥḳāḳıla ṭapsun gelen

3354 ḳulluḳ : ḳullıḳ D / nā-revā mıydı : nā-revā mıdı D
3357 sebeb : sebeb-i H
3358 işüñüz : işiñüz H,B,D

3361 Her ne bizden ġayrdur bir yire ḳar
Ḳarıcaḳ bıraḳ yire ṣı yine var

3362 Çün ṣıduñ ḳar yaḳ oda her ayına
Cemʿ ḳıl ḫākisterin bir gün yine

3363 Pes yanan ḫākisteri eyle fişān
Bād-ı ġayretden ola tābı nişān

3364 Böyle itdüñ çünki ḳılmayup ḫaṭā
Ne dilegüñ varsa hep külden çıḳa

D 111a 3365 Ger iderseñ ḥūr u ḫuld içün yaraġ
Bil yaḳın eyler seni senden ıraġ

(198)

ḤİKĀYET

3366 Ḫāṣ Ayāzı çünki Maḥmūd oḳudı
Tācdār itdi vü taḫt üzre ḳodı

3367 Didi şāh itdüm seni leşker senüñ
Pādişehlaḳ eyle kim kişver senüñ

3368 Dilerem sen şehlaḳ idüp gidesin
Mihr ü māhı ḥalḳa-i gūş idesin

3369 İşidüp ḫayl ü sipehden bu sözi
Ḳararup ṣu oldı ġayretden gözi

3370 Didiler hep anda olan ḫāṣ ü ʿām
Bir şeh itmez ḳula böyle iḥtirām

3371 Līk ol sāʿatde ol ʿāḳıl Ayāz
Aġlayup zār itdi sulṭāna niyāz

3372 Didiler ḳamu ki sen dīvānesin
Yoḫsa beñzer ʿaḳldan bīgānesin

3366 taḫt : taḥt D
3367 Pādişehlaḳ : Pādişehlıḳ D
3368 şehlaḳ : şehlıḳ B,D

3373 Pādişehlıġa çü irdüñ iy ġulām
Neye aġlarsın şeh ol ḫoş şād u kām

3374 Pes Ayāz ol ḥālde virür cevāb
Didi sizden dūrdur rāh-ı ṣavāb

3375 Āgehüñüz yoḳ ki bu şāh-ı cihān
Kendüden dūr itdi beni bu zamān

3376 Çün olam meşġūl ḥāl-i ḫayle ben
Ḳor beni girüde şuġl-i şāhdan

3377 Olsa ger ḥükmümde hep milk-i cihān
Yoḳ rıżām olmaġa ġāyib bir zamān

3378 İşlerem her ne ki emr iderse bes
Līk ırakḷıġın dilemem bir nefes

D 111b 3379 Olmasun hīç milket ü kārı baña
Kim yiterdür milk-i dīdārı baña

3380 Ḥaḳ-şinās u merd-i ṭālibsin çü sen
Ögren itmek ḳulluġı Ayāsdan

3381 Her ki bunda bendedür āzād olur
Ḳatı ʿāciz lā-cerem münḳād olur

3382 İy muʿaṭṭal ġafleti ḳo baṣdı mīġ
Yolda evvel ḫaṭvede ḳalduñ dirīġ

3383 Bil senüñçün her gice iy bü'l-fużūl
Yire ḳudsīler ider gökden nüzūl

3384 Pes yirüñden ḳalḳuben eyleyü söz
Hīç bir adam admaduñ sen şām u rūz

3385 Geldi ʿizzetden melekler öñüñe
Yüz çevürdüñ baḳmayup hīç soñuña

3374 ḥālde : ḥāleṭde D
3378 bes : pes D

3386 Başa çıḳarımaduñ sen bu işi
Kime mümkindür diye bunı kişi

3387 Sen bu yol merdi degülsin hey dirīġ
Dönme yoldan gelse ger yüz tīr ü tīġ

3388 Tā yoluñda var senüñ dūzaḫ behişt
Cān bu rāzı bilmez iy ḫākī-sirişt

3389 Bu ikiden ṭaşra gelesin çü sen
Ṣubḥ-ı devlet ola ẓāhir giceden

3390 Ṣanma cennet oldı bu aṣḥābiçün
Oldı ʿilliyyūn ẓü'l-elbābiçün

3391 Bunı baña anı aña vir çü merd
Dil buña cān vir aña giç şöyle ferd

3392 Çün giçesin her ikiden ferd sen
Ger zen iseñ olasın ḫoş merd sen

(199)

ḤİKĀYET

D 112a

3393 Rābiʿa yā Rab didi reh-zenlere
Ḳolay it dünyā işin düşmenlere

3394 Āḫiret vir dūstlara ber-devām
Bu ikiden beni āzād it müdām

3395 Āḫiret dünyānuñ olsam müflisi
Yoḳ ġamum bir dem olursam mūnisi

3396 Çünki senden baña dāyim sen yiter
Baña bu iflās oldı ḫūbter

H,B 37b

3397 Her dü kevne ẓerre ẓerre nāẓırem
Ger senüñ ġayruñ dilersem kāfirem

3398 Her kimüñse ol küll anuñ olur
Yidi deryā zīr-i pül anuñ olur

3399 Her ne oldı her ne olısar daḫı
Miṣli var ġayr-ı Ḫudāvend-i seḫī

3400 Var naẓīri her ki ġayr ola aña
Bī-naẓīr oldur ki yoḳ hem-tā aña

(200)

ḤİKĀYET

3401 Refʿ idüp Ḫallāḳ yetmiş biñ ḥicāb
Ḳıldı Dāvūd-ı nebīye ḫoş ḫiṭāb

3402 Didi her ne kim cihān içinde var
Ḫūb u çirkīn ü nihān u āşikār

3403 Var ʿivaż ḳamusına illā baña
Ne ʿivaż ne bulınur hem-tā baña

3404 Çün ʿivaż yoḳ baña bensüz olma sen
Ben saña cān yiterem geç cāndan

3405 Derdüñe ben çāreyem iy çāresüz
Çāresüz olma degülsin yāresüz

3406 Bir nefes bensüz olasın isteme
Laḥẓa bensüz cān baḳāsın isteme

D 112b 3407 İy cihānı dutmaġa ṭālib olan
Rūz u şeb bu kār derdine gelen

3408 Saña ṣataldı cihān-ı pīç pīç
Ṣatma nefsüñ sen aña ʿālemde hīç

3409 Bütdür andan her ne ḳılsañ iḫtiyār
Cān da olsa kāfirīdür zīnhār

(201)

ḤİKĀYET

3410 Sūmenāt içre şu büt kʾadıydı Lāt
Leşker-i Maḥmūd aña buldı necāt

3411 Hind ehli ḳamu şāha vardılar
On kendü aġarı zer verdiler

3412 Her ne yüzden minnet itdilerse şāh
Nesneye meyl eylemedi pādişāh

3413 Āteşe urup köyündürdi hemīn
Saçdı eflāke hevā ḫākisterin

3414 Didi bir ser-keş sözümi dutsañuz
Yegdi bütden zer ḫoş idi ṣatsañuz

3415 Didi maḥşer güni ḳorḳaram Ḫudā
Ol ulu cemʿ içre eyleye nidā

3416 Buluñuz tīz Āzer ü Maḥmūdı uş
Büt düzerdi ol bu idi büt-fürūş

3417 Āteşe yaḳdı çü Maḥmūd ol büti
Geldi ṣaʿb āteş-perestāna ḳatı

3418 Ol bütüñ cevfin yarup bu tīġ-zen
Anda cevher buldı ol yegermi men

3419 Büt ki ṣındı oldı pes cevher ʿayān
Gideyazdı idi cevher rāyigān

3420 Didi şeh kim lāyıḳ-ı Lāt oldı nār
Baña Ḥaḳdan bu mükāfāt üstüvār

D 113a 3421 Bütlerüñ her ne ki var ṣı ser-be-ser
Düşmeyesin pāya çün büt der-be-der

3422 Büt gibi yoḳ nefsi şevḳ-i dūstdan
Kim cevāhir çıḳa zīr-i pūstdan

3423 Cān ḳulaġında çü var ṣavt-ı elest
Olma dimekde belī kūtāh-dest

3418 yegermi : yigirmi D ; yegirmi B
3419 ṣındı : ṣandı H,B

3424 Bağladuñ ʿahd-i elest evvel çü sen
Pes belī dimekde çekme baş u ten

3425 Aña iḳrār itdüñ evvel çün dürüst
Ṣoñra inkār idüp olma sözde süst

3426 İy ezelde iden iḳrār-ı elest
V'iy ḳılan ṣoñ demde inkār-ı elest

3427 ʿAḳd-i mīṣāḳa ḳılup beste-miyān
Ṣoñra ʿāḳ olmaḳ neden iy nā-tüvān

3428 Çāre andandur saña anuñla ol
Ḳıl vefā ʿahdüñe ṭoġru yol bul

(202)

ḤİKĀYET

3429 Getdi çün Maḥmūd Şāh-ı şīr-ten
Hindū anuñ cengine Ġazvīnden

3430 Leşker-i rāyı çü gördi bī-ḳıyās
Gerd -i ġam āyīnesine virdi pas

3431 Neẕr idüp didi o şāh-ı naṣr u fer
Ger bulam bu çoḳ leşkere ẓafer

3432 Ne ġanīmet kim düşer hep direyin
Cümle dervīşān-ı rāha vireyin

3433 Çünki nuṣret buldı aña şehriyār
Cemʿ eyledi ġanāyim bī-şumār

3434 Çün siyeh-rūlar hezīmet buldılar
Pes bular bī-ḥad ġanīmet buldılar

D 113b 3435 Bir ġanīmet k'anda cüzv-i kemterīn
Künd ider ḥikmet-şināsān ḫāṭırın

3429 Getdi : Gitdi D
3430 Gerd : Gird B

3436 Şeh vezīre didi var bunı hemān
Bezl-i dervīşān eyle bu zamān

3437 Pes işiden didi bunca mālı sen
Bir avuç miskīnlere virmek neden

3438 Vir sipāha k'oynadurlar baş u cān
Yā buyur olsun ḫazīneñde nihān

3439 Ḳaldı ser-gerdān tereddüd içre şāh
Bu iki iş arasında pādişāh

3440 Bü'l-Ḥüseynī var idi dīvāne er
Pāk-dil merd idi vü ferzāne er

3441 Geçdi ol leşker arasından ʿayān
Gördi şāh anı ıraḳdan ol zamān

3442 Didi ṣoralum ne dir merd-i güzīn
Dutalum ne dirse dīvāne sözin

3443 Leşker ü şehden çün ol āzāddur
Bī-ġaraż söz dimege muʿtāddur

H,B 38a 3444 Rāstdur ḫod dīnde yol bī-ġaraż
Bu maḥalde dir saḫun ol bī-ġaraż

3445 Pes getürüp anı ol şāh-ı cihān
Didi olan mācerāyı ol zamān

3446 Pes bu bī-pervā vü bī-dil rāst-gūy
Bir ḳılı ḳırḳ yarup ol üstürde-mūy

3447 Didi çalışduñ ḳalınca bir dişüñ
İki dāne arpaya ḳaldı işüñ

3448 Yoġısa anuñla işüñ daḫı hīç
Ḳorḳma andan arpa deñlü ir ü giç

3449 Ger daḫı anuñla işüñ varsa bil
Kesme iki arpayı vir şerm ḳıl

D 114a 3450 Ḥaḳ idüp nuṣret işüñi ḳıldı rāst
İş anuñ neñ var senüñ vir itme kāst

3451 İtdi dervīşāna hep mālı nişār
ʿĀḳıbet Maḥmūd oldı şehriyār

(203)

YİGİRMİ* ṬOḲUZUNCI MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR

3452 Ol biri didi ki iy rūşen sirāc
Ne biḍāʿat bulur ol yirde revāc

3453 Bize de anda ne şey' artuḳ geçer
İltelüm kim rāstdur eken biçer

3454 Gitmeye tā kim metāʿum rāyigān
Beyʿ de ribḥ ola olmaya ziyān

3455 Şāha varduḳda gerek tuḥfe nefīs
Anda dirler tuḥfesüz merde ḫasīs

(204)

CEVĀB-I HÜDHÜD

3456 Didi aña rāstdur bil bu suḫen
İlet ol yirde bulunmayanı sen

3457 Her iletdügüñ bulınur anda hep
Pes o yire ne iletürsin ʿaceb

3458 Anda ʿilm esrār vardur bī-kerān
Anda çoḳdur ṭāʿat-i rūḥāniyān

---

* YİGİRMİ : YEGİRMİ B
3452 yirde : yerde H,B
3455 tuḥfe : tuḫfe B,D
3456 bulınmayanı : bulunmayanı H,D
3457 iletürsin : iltürsin H,B,D

3459 Derd-i cān sūz-ı dil ilet anda pes
K'anda bundan hīç nişān virmedi kes

3460 Derd-i dilden sūzıla āh iden er
İlte ol dergāha çaḳ būy-ı ciger

3461 Maġz-ı cānuñdur senüñ ol pāk yir
Ḳışr-ı cāndur nefs-i nā-dānuñ ḫaḳīr

3462 Ḥāl vire merde ger ol cāy-ı ḫāṣ
Ḥāliyā her ġuṣṣadan bula ḫalāṣ

(205)

ḤİKĀYET

D 114b

3463 Çün Zelīḫā ḫışmet ü iʿzāzıla
Yūsufa zindāna vardı nāzıla

3464 Bir ġulāma didi benden bunı dūr
Eyle vü muḥkem pes elli çūb ur

3465 Şöyle ḫışm-ı Yūsufa ṣıġa ḳoluñ
K'işidem āhın ırаḳdan ol ḳuluñ

3466 Nāḳış oldı işi ger vardı ġulām
Çün yüzin gördi işi oldı tamām

3467 Gördi merd-i nīk-baḫt bir pūstīn
Pes çıḳardı pūstīnüñ pūstın

3468 Ḳolın açup eyledükçe ḍarb aña
Zār zār iñlerdi Yūsuf bir yaña

3469 İşidüp zārın Zelīḫā dirdi hāy
Ḳatı ur gelsün ırаḳdan ṣavt-ı vāy

3470 Yūsufa didi ġulām iy sīm-ber
Ger Züleyḫā saña iderse naẓar

3463 Zelīḫā : Züleyḫā B / ḫışmet : ḫaşmet D
3464 pes : - D
3470 Züleyḫā : Zelīḫā D

3471 Görmeye cismüñde çünkim zaḫm ol
Şübhesüz ḫışmı bulısar bāña yol

3472 Çignüñi aç dur yirüñden göreyin
Arḳañı dut bir ḳavī çūb urayın

3473 Ger irer bu ḍarbdan saña ziyān
Līk olısardur Züleyḫādan amān

3474 Çünki Yūsuf çıplaḳ oldı pes hemān
Nāle vü cūş eyledi kevn ü mekān

3475 Eyledi çigninde çöpile bere
Eyle bek ḍarb itdi kim düşdi yere

3476 Çūb ṭokundı çün ol tāze güle
Düşdi heft eflāke ol dem ġulġule

D 115a

3477 Çün Zelīḫā āh işitdi ol zamān
Didi geldi çaḳ yürekden bu fiġān

3478 Bundan evvel āhlar nā-çīz idi
Tīġden tīri bu āhuñ tīz idi

3479 Gerçi mātemde olur yüz zār-gīr
Līk olur derd ehli āhı kār-gīr

3480 Ger olur bir ḥalḳada yüz ġam dutar
Ḥalḳa içün pes nigīn mātem dutar

3481 Ṣāḥib-i derd olmayınca bu beden
Varımazsın ṣaff-ı merdān içre sen

3482 ʿIşḳ derdinden kimüñ kim sūzı var
Gice bulur mı ḳarār ol yā nehār

3472 yirüñden : yirüñde H,B
3475 çöp ile : çöple D
3476 ol dem : - D
3481 Ṣāḥib-i : Ṣāḥib D

(206)

ḤİKĀYET

3483 Var idi bir ʿabd-i zengī derdnāk
Kār-ı dünyādan elin yumışdı pāk

3484 Niçe yıl bir ḫocaya bendeydi ol
Maʿnīde ḫocaydı ṣūretdeydi ḳul

3485 Her gicede ol ġulām idüp niyāz
Ṣubḥa dek iderdi tesbīḥ ü namāz

3486 Ḫoca aña didi gel bir kār ḳıl
Ḳalḳıcaḳ gice beni bīdār ḳıl

3487 Tā vużū alup bile ḳılam namāz
Ḳul eyetdi aña iy ehl-i niyāz

3488 Hīç oġlan burusı dutan zeni
Uyḫudan uyarmak olur mı anı

3489 Derdüñ olaydı olurduñ uyanuḳ
Āteş-i ʿışḳıla dil yanuḳ yanuḳ

H,B 38b 3490 Çün gerek bir kes seni bīdār ide
Pes gerekdür aña ġayrı kār ide

D 115b 3491 Her kimüñ bu ḥasret ü bu derdi yoḳ
Başına alur belālar çoḳ çoḳ

3492 Her ne dil k'ola bu derdile sirişt
Maḥvdur yanında dūzaḫla behişt

3487 eyetdi : eyitdi B,D
3490- ġayrı : ġayr-ı B

(207)

ḤİKĀYET

3493 Bū-ʿAlī-i Ṭūsī pīr-i rāh idi
Ehl-i ẕevḳ u ḥālden āgāh idi

3494 Anda ol irdügi ʿizz ü nāza bes
Hergiz irişdi mi bilmem bir kes

3495 Didi yarın dūzaḫ aṣḥābı ficār
Cennet ehline şoralar āşikār

3496 Kim nicedür niʿmet ü ẕevḳ-i cinān
Ḥūrī vü ġılmān ṣafā-yı cāvidān

3497 Pes behişt ehli diyeler ol zamān
Getdi cennet ḫoşluġı bizden ʿayān

3498 Kim bu Firdevs içre nā-geh bā-kemāl
Bize yüz gösterdi ḫurşīd-i viṣāl

3499 Çünki gösterdi cemāliydi recā
Şermden oldı sekiz cennet dü-cā

3500 Nūr-ı ḥüsninüñ furūġı cāvidān
Ḫuldde ne nām ḳodı ne nişān

3501 Ehl-i cennet didi aḥvālin çü ḫoş
Ehl-i dūzaḫ pes cevāb itdi vü cūş

3502 Didiler söz bī-kem ü bī-kāstdur
Didügüñüz ṭoġru sözdür rāstdur

3503 Kim biz aṣḥāb-ı ceḥīmüz nāra ġarḳ
Āteş içinde ḳademden tā-be-ġarḳ

3504 Bize gösterdi çün ol dīdār ḫoş
Oldı ḥırmān-ı cemālin görmek uş

3500- Ḫuldde : Ḫulde H,D
3503 aṣḥāb-ı : aṣḥāb D

D 116a

3505 Çünki bildük ayruḳ anı görmezüz
Daḫı ol rūy u cemāle irmezüz

3506 Biz ḳul anuñ gibi sulṭāndan cüdā
Oldı cān ey vāy cānāndan cüdā

3507 Ḥasret oldı işledi ḫoş kārını
Bize unutdurdı dūzaḫ nārını

3508 Her ne yirde kim bu āteş kār ider
Ḳanda bilür nār-ı dūzaḫdan ḫaber

3509 Kimde kim bu ḥasret eyleye ẓuhūr
Bula mı hīç ẓulmet içre daḫı nūr

3510 Rāh-ı kesde k'ola ḥasret tā bedīd
Ġayretinden olur ol kes nā-bedīd

3511 Dilde āh u sūziş ü yara gerek
Ẕevḳ u rāḥat yaradan bulsun yürek

3512 Yaralu ḳosañ bu menzilgāha ten
Maḥrem-i rūḥ olasın ḫalvetde sen

3513 Yaralu iseñ cihāndan urma dem
Yaraña ur dāġ cāndan urma dem

(208)

ḤİKĀYET

3514 Bir kişi peyġāmbere itdi niyāz
Kim ḳıla ol bir muṣallāda namāz

3515 Ḫāk-i germ üzre namāzın ḳılmaġa
Virdi ḫoş destūr peyġāmber aña

3516 Gerçi ġāyet ḳızmış idi rīg ü ḫāk
Līk var sen ḳıl didi ol ẕāt-ı pāk

3517 Ḳo derinde ıssı ḫāke yüz ḳulaġ
Kim gerekdür Hindī ḳul yüzinde dāġ

3518 Şol yürekde kim cerāḥāt göresin
Pes gerek mecrūḥa ḫoş dāġ urasın

D 116b 3519 Bu yire bī-dāġ dil gelseñ eger
Eyleyümezsin Cenābına naẓar

3520 Dāġ-dil getür ki derd ilinde bil
Merdi dāġından bilürler ehl-i dil

(209)

OTUZINCI MAḲĀLE SU'ĀL-İ MURĠ-I DİGERDÜR

3521 Ol biri didi ki işit sözümüz
Uş bu vādīde ḳarardı gözümüz

3522 Görinür bu yol siyāsetle ḳamu
Ḳaç fersaḫ yirdür bu iy ulu

(210)

CEVĀB-I HÜDHÜD

3523 Didi yedi vādīlü bir rāhdur
Bu yedi vādī ṣoñı dergāhdur

3524 Kimse bu yoldan cihāna gelmedi
Ḳaç fersaḫdur bu rāhı bilmedi

3525 Gelmedi kes çün bu rāh-ı dūrdan
Kimden pes olasın āgāh sen

3526 Ol yola giden ç'olur güm ser-be-ser
Pes saña kimdür gelüp vire ḫaber

3527 Līk ol rehden ḫaber budur yaḳīn
Heft vādī nāmı söylenür hemīn

3528 Evvel-i rāh oldı vādī-i ṭaleb
Vādī-i ʿışḳ oldı ikinci ʿaceb

3518 dāġ : - D

3528 Evvel-i : Evvel D / vādī-i : vādī D // vādī-i : vādī D

3529 Oldı pes üçünci vādī ma‘rifet
Vādī-i istiġnā dördünci ṣıfat

3530 Pes beşinci vādī-i tevḥīd ḫoş
Vādī-i ḥayretdür altıncısı uş

3531 Hem yedinci vādī-i faḳr u fenā
Yoḳ bu yüzden ġayrı rūşenlik saña

D 117a 3532 Ḳoltuġı altına ṣıġınsañ anuñ
Yürüyüşin yavı ḳılurdı tenüñ

(211)

EVVELKİ MAḲĀM VĀDĪ-İ ṬALEBDÜR

3533 Anda bir żerre olur rūşen güneş
Anda bir ḳaṭre olur ‘ummānveş

3534 Çün ṭaleb vādīsine indüñ hemān
Yüz ta‘ab ḳarşuña gelür her zamān

H,B 39a 3535 Bunda olur yüz belā her bir nefes
Bunda olur ṭūṭī-i gerdūn meges

3536 Bunda cidd ü cehd yıllarca gerek
Ḥālden ḥāle döner dil çün felek

3537 Milk ü mālı bunda oynatmaḳ gerek
‘İzz ü cāh-ı ‘ālemi atmaḳ gerek

3538 Bunda dīk-i ḳalbi ḳaynatmaḳ gerek
Ġam ṭuzını aşına ḳatmaḳ gerek

3529 vādī-i : vādī D
3530 vādī-i : vādī D // vādī-i : vādī D
5331 vādī-i : vādī D
3532 Yürüyüşin : Yüriyüşin B
3537 cāh-ı : cāhı H,D

3539 Bunda sen her nesneden bīrūnsın
Baḥr-i ġam içinde ġarḳ-ı ḫūnsın

3540 Hīç ma'lūmuñ çü elde ḳalmaya
Dil gerek varlıḳda hergiz olmaya

3541 Pāk ola her bir ṣıfatdan çünki dil
Nūr-ı ẕātı bula başlar ay u yıl

3542 Ola çün ol nūr-ı dilde āşikār
Dilde lā-büd bir ṭaleb olur hezār

3543 Çünki ol nūr ide ḳalb içre ẓuhūr
Bula cān ḫoş ẕevḳ u āsāyiş ḥużūr

3544 Ger yolı üzre yanar āteş ola
Yā hezārān vādī-i nā-ḫoş ola

3545 Şevḳden kendüyi ol dīvāneveş
Āteşe urup yanar pervāneveş

D 117b

3546 Cur'a ister sāḳī-i bāḳīden ol
Ḫamr-ı bāḳī nūş ider sāḳīden ol

3547 Cur'a çün ol bādeden nūş eyleye
Cümle kevneyni ferāmuş eyleye

3548 Ḫuşk-leb deryāda ġarḳ olup ḳala
Cānı içre sırr-ı cānānı bula

3549 Ārzūdan bilmez ol hīç ṣaġ u ṣol
Hīç neheng-i cān-sitāndan almaz ol

3550 Ger ḳarışmış gele küfr ü dīn-i nāb
Hīç redd itmez olınca feṭḥ-i bāb

3551 Açıla çün ḳapu ne küfr ü ne dīn
Anda ne ol var ne bu zīrā yaḳın

3550 dīn-i : dīn B

(212)

ḤİKĀYET

3552 ʿAmr-ı Mekkīyi ebū ʿOṯmān-ı pāk
Kim cemālindendi rūşen tīre ḫāk

3553 Eyleyüp altundan ol ḫāmeyi
Ḫāmeye getürdi bu ḫoş nāmeyi

3554 Didi çün cān virdi Allāh Ādeme
Āb u ḫāk idi ten-i Ādem heme

3555 Diledi bir bir melekler leşkeri
Bir eṯer bilmeye cāndan hīç biri

3556 Didi ol Ḳuddūs iy rūḥāniyān
Secde eyleñ Ādeme ḳamu bu ān

3557 Pes ḳodı ḫāke ḳamu rūy u seri
Görmedi ol sırr-ı pāki hīç biri

3558 Anda pes İblīs didi ol nefes
İstemem ger secde görmez hīç kes

3559 Ger bu işi işleyübilem bu dem
Başum itseler cüdā tenden ne ġam

D 118a 3560 Böyle bildüm ben degül Ādem türāb
Sır göreyin tek ne ġam olsam ḫarāb

3561 Sır göreyin ser virürsem ġam degül
Kim muḳarrer ḫāk bu Ādem degül

3562 Ḳomadı İblīs yire ser hemīn
Gördi sırrı kim kemīndeydi yaḳın

3563 Ḥaḳ Teʿālā didi iy cāsūs sen
Sırrı görmekdeydüñ iy şūrīde-ten

3552 ʿAmr-ı : ʿAmr D
3559 işleyübilem : işleyüp bilem B

3564 Gizledügüm genci gördüñ çün bugün
Ḳatl ideyin seni sır fāş olmasun

3565 Kim sipāhīden nihān genci penāh
Her ne tenhā yirde ḳılsa pādişāh

3566 Genc-i şāha gözleri ṭuş olanuñ
Ḫaṭ çeküp cāna alur başın anuñ

3567 Görse uġrı kūşede genc-i nihān
Bī-tereddüd başını var kes hemān

3568 Gizlü ḫalḳdan genc penhān itse şāh
Görse kes başın keser bī-iştibāh

3569 Başuñı cismüñden itmezsem cüdā
Bu söz olur cümle ʿālemde saña

3570 Didi yā Rab mehl vir bu bendeye
Çāre ḳıl bu kārdan efkendeye

3571 Ḥaḳ Teʿālā didi iy dīv-i recīm
Saña buyruḳ dutmamaḳdan yoḳ çü bīm

3572 Āteş-i mehl ile baġruñ ṭaġladum
Gerdenüñe ṭavḳ-ı laʿnet baġladum

3573 Çekeyin kezzāb nāmuña raḳam
Ḳalasın uş tā ḳıyāmet müttehem

3574 Pes ʿAzāzil didi çün ol genc-i pāk
Baña rūşen oldı laʿnetden ne bāk

D 118b 3575 Laʿni viren sensin ü raḥmet senüñ
Bende-i mücrim senüñ ḳısmet senüñ

3576 Baña laʿn itdüñse degüldür ʿaceb
Zehr de gerek degül tiryāḳ hep

3567 var kes : kes var B
3573 müttehem : mütehhem B
3576 Zehr : Zeher H ; Zehre B

3577 Ḫalḳı gördüm laʿnüñ itmez ger ṭaleb
Pes götürdüm laʿnetüñ ben bī-edeb

3578 İstemez laʿnüñi raḥmet bendesi
Laʿnetüñ ben ḳulıyam efkendesi

3579 Ṭālib iseñ rāst reh dutmaḳ gerek
Var gel yeg ḳuru daʿvī itme tek

3580 Bulımazsañ ger anı sen rūz u şeb
Anda yoḳ ṭālibdedür noḳṣān hep

(213)

ḤİKĀYET

3581 Mevt vaḳtindeydi Şiblī bī-ḳarār
Göz yumulmış cān u dil pür-intiẓār

3582 Bağlayup zünnār-ı ḥasret ber-miyān
Rūy-ı ḫākisterde oturdı ʿayān

H,B 39b 3583 Ki dökerdi eşkini ḫākistere
Ki saçar ḫākisteri durmaz sere

3584 Didi bir kes böyle vaḳt-i pīç pīç
Bağlana zünnār kes gördüñ mi hīç

3585 Yanġunum var didi yā n'eyleyeyin
Eridüm tā re's ü pā n'eyleyeyin

3586 Dil kebābı ten ocaġında döner
Nār-ı ġayretden eridüm ser-te-ser

3587 Yumdı cān göz iki ʿālemden bu dem
Ġayret-i İblīsden dil yandı hem

3588 Añadur laʿnet ḫiṭābı çün hemīn
Yandı özüm bu iżāfetden yaḳın

D 119a 3589 Teşne-leb dil ḫuşk ḳaldı Şiblī ḳul
Kim virür ġayra daḫı bir nesne ol

3590 Şāh elinden ola çün seng ü güher
Ger tefāvüt ide kendüñ ṣanma er

3591 Sengden ḫor u güherdenseñ ʿazīz
İşi yoḳ sende şehüñ iy bī-temīz

3592 Dūst yā düşmen midür seng ü güher
Dūst destindendür aña ḳıl naẓar

3593 Ursa mestāne eger maʿşūḳ ṭaş
Yeg güher ġayruñ elinden bulsa baş

3594 Ṭālib olana gerek leyl ü nehār
Her zamān bu yolda cān ide niṯār

3595 Ol ṭalebden ne bir ān sākin ola
Laḥẓa ne dinlenmege mümkin ola

3596 Ger ṭalebden göstere ʿacz ol hemān
Bī-edeb mürted-i rehdür bī-gümān

(214)

ḤİKĀYET

3597 Gördi Mecnūnı bir ulu pür-hüner
Yolda durmaz un gibi ḫāki eler

3598 Didi iy Mecnūn n'ararsın böyle sen
Didi Leylī ne ṣorarsın böyle sen

3599 Didi Leylī bulınur mı ḫākde
Anı ararsañ ara eflākde

3600 Hīç olur mı ḫāk-i rehde dürr-i pāk
Yaraşur mı mesken ola aña ḫāk

3601 Didi yirde gökde Leylī araram
Ola kim bir yirde ele getürem

3591 bī-temīz : temīz D

(215)

ḤİKĀYET*

D 119b

3602 Yūsuf-ı Hemdān şināsā-yı cihān
Maḫzen-i esrār-ı her bīnendegān

3603 Didi çendān sa'yile şeb-ḫīz çeşm
Yoḳsa ẕerre ẕerre kevne tīz çeşm

3604 Görür ol her ẕerreyi Ya'ḳūbvār
Yūsuf-ı güm-kerdesin durmaz arar

3605 Ẕerreler Ya'ḳūbveş bir bir ḳamu
Yūsufın yitürmiş arar mū-be-mū

3606 Derd bu yolda gerek hem intiẓār
Yā vire el bu ikiden rūzigār

3607 Bulmasañ bu ikiden ger kār-ı feṯḥ
Çekme ser sırr olmasa zīnhār feṯḥ

3608 Ṣabr lāzımdur ṭalebde ide merd
Ṣabrı ammā ḳanda bulur ehl-i derd

3609 Ḫ͡vāh ü nā-ḫ͡vāh eyle ṣabr üftāde çoḳ
Tā bulınca rāh-ber gözi açuḳ

3610 Şol ṭıfıl veş kim şikem içre müdām
Kendüye meşġūl oturur ber-devām

3611 İçerüñden ṭaşra çıḳma ir ü giç
Acıġup nān gerek ise ḳanuñ iç

3612 Ḫūndur ṭıfl-ı şikem ḳūtı hemān
Ṭaşradandur bu ḳamu sūd u ziyān

---

* ḤİKĀYET : - D
3602 Maḫzen-i : Maḫzen-i D
3610 ṭıfıl : ṭıfl H,B,D (vezin gereği "ṭıfıl" okunmuştur.)

3613 Sāliküñ işi dile girmek durur
Çaḳ derūn-ı menzile irmek durur

3614 Er gibi ol ṣabr idüp ḳan eyle nūş
Saña bir iş göstere tā derd-i ḫoş

(216)

ḤİKĀYET

3615 Şeyḫ Mühne oldı ġāyetde ḳabż
Oynamazdı hīç reg-i cānında nabż

D 120a 3616 Aḳıdu aḳıdu baġrı ḳanını
Ṭaşra çıḳdı gerdürüben cānını

3617 Bilmeyüp pīş ü pes ü ṣaġ u ṣolın
Dutdı ol derdile pes ṣaḥrā yolın

3618 Görd'ıraḳdan rūstāyī ulu er
Gāv baġlar yüzi saçar nūrlar

3619 Vardı şeyḫ ol cānibe virdi selām
Ḳabżī ḥāli şerḥini didi tamām

3620 Pīr işidüp didi kim iy şeyḫ-i pāk
Bil muḥaḳḳaḳ kim semekden tā simāk

3621 Ḳılsalar pür kevni daruyıla ḫoş
Dolsa yüz kez bir degül olduḳça boş

3622 Daru yir bir murġ olsa āşikār
Dirse dāne dāne pes sāl-i hezār

3623 Bunca yıl bunca zamāndan ṣoñra uş
Murġ yüz kerre cihānı ḳılsa boş

3624 Bulımaz cān ol ḳapudan bu henūz
Bū-Saʿ idā giçer ol çün baʿ ż-ı rūz

3614 derd-i : derd B
3619 Ḳabżī : Ḳabż-ı H,D

3625 Ṣabrı çoḳ itmek gerekdür ṭālib er
Her kes olmaz ṭālib-i ṣābir eger

3626 Tā derūndan kim ṭaleb itmez ʿabīd
Müşk olmaz nāfede ḫūndan bedīd

3627 Çün ṭaleb içerüden ṭaşra çıḳa
Kevni ġarḳ-ı ḫūn idüp oda yaḳa

3628 Kimde kim yoḳdur ṭaleb murdārdur
Zinde ṣanma ṣūret-i dīvārdur

3629 Ṭālib olmayan kişi ḥayvāndur
Ṣanma insān ṣūret-i bī-cāndur

H,B 40a 3630 Gencden elüñe girerse güher
Daḫı artuḳ ḳıl ṭaleb iy pür-hüner

D 120b 3631 Gevher-i gence şu kim ḳāniʿ ola
Ol güher genci ola der-bend aña

3632 Her ki bir nesneye ḳaldı rāhda
Ola ol nesne büti her gāhda

3633 Bī-ʿaḳalsın bir şarāb ideli nūş
Bī-dil olduġuñçün olduñ maġzı boş

3634 Devşür özüñ bir ḳadeḥden olma mest
Bī-nihāyetdür mey uzat durma dest

(217)

ḤİKĀYET

3635 Bir gice Maḥmūd getdi bī-sipāh
Yolda bir ṭopraḳ eler kes gördi şāh

3636 Cā-be-cā ṭoprak yıġup āşüfte-ten
Eylemiş yir yir depecük ḫākden

3633 olduġuñçün : olduġuñüçün H

3637 Şāh ırakdan görüp anı hemīn
Kendüyi iletmedi aña yakın

3638 Şāh gelsün diyü miskīne ġınā
Atdı bāzū-bendini bir yığına

3639 Pes semend-i bād-pāye pāşine
Urup irişdi serāyı başına

3640 Yine geldi irte gice şehriyār
Gördi giceki gibi meşġūl-i kār

3641 Didi gice bulduġuñ ṭoprakda hā
On ḫarāc-ı ʿālem añadur bahā

3642 Pes yine ṭoprak elersin ne ʿaceb
Pādişehlak eyle nedür bu taʿab

3643 Didi ṭoprak eleyü bu kārdan
Buldum ol genc-i nihānı gice ben

3644 Çünki bundan devlete irdüm şehā
Tende cān oldukça budur iş baña

D 121a 3645 Kapu kulıysañ açarlar saña der
Çekme ser yoldan ki yol göstereler

3646 Gözlerüñden ġayrı bağlu nesne yok
Sen ṭaleb kıl kim bu kapudur açuk

(218)

ḤİKĀYET

3647 Bī-ḫod olup didi biri iy Ḫudā
Luṭf idüp aç kapuñı yā Rab baña

3642 Pādişehlak : Pādişehlık D
3644 oldukça : olduka B
3645 kulıysañ : kulısañ D

3648 Rābiʿa ḥāżırdı ol demde meger
Didi ḳaçan bağlu olmışdur bu der

(219)

İKİNCİ MAḲĀM VĀDĪ-İ ʿIŞḲDUR

3649 Pes yine vādī-i ʿışḳ eyler ẓuhūr
Aña iren kimse nāra ḥarḳ olur

3650 Kimse bu vādīde odsuz olmasun
Odsuz olan ʿıyş-ı ḫoşı bulmasun

3651 ʿĀşıḳ oldur kim yanar āteş ola
Germ olup āteşleyin ser-keş ola

3652 Ṣoñunı fikr eylemeye bir zamān
Kendözini āteşe ura hemān

3653 Laḥẓa ol ne kāfirī bile ne dīn
Ẕerre ne şek añlaya ne ḫod yaḳīn

3654 Eyü yatlu hep aña bir yol ola
Geldi çün ʿışḳa ne bu ne ol ola

3655 İy mübāḥī añlamazsın bunı sen
Mürted-i rehsin yüri çıḳ aradan

3656 Ṣanma lāyıḳ bu sözi sen işüñe
Doḳına umduñ bu loḳma dişüñe

3657 Oynadan naḳde nesi varsa bugün
Dūst vaṣlın bunda ḫoş bulmağıçün

D 121b 3658 Özgelere vaʿde-i ferdā olur
Aña ammā naḳd-i ḫoş bunda olur

3659 Bir uġurdan yaḳmayınca özini
Bī-ġam olup göre mi dūst yüzini

3660 Varlığında ibrişim bulmasa sūz
Dil ḳaçan vire müferriḥden fürūz

3661 Ṭalbınur yanup yaḳılmaḳda müdām
Yirin ister kim bula nā-geh tamām

3662 Kendü ilüme irürem diyü yol
Ṭalbınur sūz ü güdāz içinde ol

3663 Māhī deryādan ki ṣaḥrāya düşe
Ṭalbınur umar ki deryāya düşe

3664 ʿIşḳ āteş ʿaḳldur gūyā tütün
Eksük olur ʿaḳl ʿışḳ olsa bütün

3665 Yanar odunuñ duḫānı çoḳ olur
Çün yanup ḳor ola tütün yoḳ olur

3666 ʿIşḳı ṣanma kār-ı her-dīvānedür
Genci ṣanma kān-ı her-vīrānedür

3667 Ṣanma ʿışḳı kār-ı her-üstāddur
Ṣanma anı ṭıfl-ı māder-zāddur

3668 ʿIşḳdur bir bī-naẓīr üstād işi
ʿIşḳ degül ʿaḳl-ı māder-zād işi

3669 ʿIşḳ sevdāsında ʿaḳluñ fenni yoḳ
Kim olur ʿaḳl işinüñ ġavġāsı çoḳ

3670 Ġaybdan virildise çü saña göz
ʿIşḳ aṣlı ḳanda imiş gör henūz

3671 ʿIşḳ varlıġından ire çün naṣīb
Olasın yoḳluḳda dergāha ḳarīb

3672 Ger bula ol çeşm-i ġaybı rūşinā
Olasın ẕerrāt-ı kevne āşinā

D 122a 3673 Ḳaṭre ḳaṭre baḥre dem-sāz olasın
Ẕerre ẕerre dehre hem-rāz olasın

3674 Çeşm-i ʿaḳluñı açarsañ bir naẓar
ʿIşḳdan görmeyesin hīç bir eṣer

3670 çü : - H,D

3675 ʿIşḳ eri olmaḳ gerek dil-sāde merd
Serv gibi ser-keş ü āzāde merd

3676 ʿIşḳ ehli ḫākdür üftādedür
Aṣlı anuñ pākdür āzādedür

H,B 40b 3677 Düşmiş olur ʿışḳ eri her kārdan
Bir dem olmaz dūr kūy-ı yārdan

3678 Sen ne ʿāşıḳsın ne kār-üftāde çün
ʿIşḳa lāyıḳ ṣanma bil kendüñi dūn

3679 Er gerek bu yolda dil zinde ola
Tā ḳıla yüz cānı varısa fidā

(220)

ḤİKĀYET

3680 Eyledi bir ḫoca ḫarc[-ı] māl bol
Ç'oldı ʿāşıḳ bir fuḳāʿ-ı ṭıfla ol

3681 Zülf-i cānānveş düşüp sevdāsına
Uġradı ʿışḳuñ ḳuru ġavġāsına

3682 Her ne kim var idi esbāb u metāʿ
Ṣatdı ḳamu aldı tā andan fuḳāʿ

3683 Ḳalmadı çün nesnesi oldı faḳīr
Oldı yüz evvelkiden artuḳ emīr

3684 Virdilerdi ger bütün aña çörek
Cāna ṭoḳ u nāna aç idi yürek

3685 Kim yetişdüginçe her etmegi ḫoş
Ḳamusın virüp fuḳāʿ alurdı uş

3686 Bir dem içmege fuḳāʿuñ şerbetin
Dāyimā çekerdi açlaḳ[1] kürbetin

3685 uş : ḫoş D

D 122b

3687 Didi kimse iy fütāde vü denī
ʿIşḳ nedür āşikār it sırrını

3688 Didi ʿışḳ oldur ki yüz ʿālem metāʿ
Ḳamu ṣatasın alasın bir fuḳāʿ

3689 Düşmeyince ḥāl-i düşvāra işi
Derd nedür ʿışḳ ne bilmez kişi

(221)

ḤİKĀYET

3690 Ehl-i Leylī dertlü Mecnūna meger
Yol ḳabīleden yaña virmediler

3691 Vardı bir çūpān ḫoş ṣaḥrā-nişīn
Aldı bir pūst andan Mecnūn hemīn

3692 Pūst içre girüp oldı ser-nügūn
Diler ide bu şekelde bir oyun

3693 Didi çūpāna gel iy ferḫunde -ẕāt
İşbu ḳoyın sürüsine beni ḳat

3694 Leylīden yaña sürüyi sür revān
Būy-ı Leylī bulam ola kim bir ān

3695 Dūstdan tā pūst altında nihān
Ẕerrece ola ki bulam bir nişān

3696 Varsa bir dem sende de bu derd uş
Var merdī her ḳıluñ dibinde ḫoş

3697 Sanʿat-i merdān-ı meydān hey dirīġ
Sende yoḳ bu derd-i merdān hey dirīġ

3686 açlaḳ : açlıḳ D
3691 çūpān : cüvān D
3692 ser-nügūn : ser-nigūn D // şekelde : şekilde D
3693 ferḫunde : ferḫande D

3698 Girdi Mecnūn çünki zīr-i pūsta
Ol sürüyle vardı kūy-ı dūsta

3699 Ḫoş ḫoşī gösterüp evvel ḫoş hem
Zāyil oldı aḫir andan hūş hem

3700 Çünki geldi ʿışḳ getdi başdan āb
Mest-i ḫamr-ı ʿışḳ olup oldı ḫarāb

D 123a 3701 Ḳalmadı Mecnūnda çün ʿaḳl u hūş
Getdi çūpān götürüp ṣaḥrāya ḫoş

3702 Ṣu sepüp uyardı anı ḫ̆ābdan
Odı söyündi biraz ol ābdan

3703 Bir niçe gün geçdi pes Mecnūn mest
Ḳavm'ile itmişdi ṣaḥrāda nişest

3704 Bir kişi Mecnūna ḳavminden didi
K'aña ol sābıḳda hem-sāye idi

3705 Ne ʿaceb çıplaḳsın iy ser-firāz
Ḳanı ol ḫoş cāme vü ol ʿizz ü nāz

3706 Cāme kim ġāyet severdüñ anı sen
Dirseñ anı getüreyin şimdi ben

3707 Pūstdan yeg cāme olmaz didi ol
Kim sezā-yı dūst her cāme degül

3708 Gūsfendī pūstıla kūyında çend
Yaḳarın yavuz göz için ben sipend

3709 Cāme-i dībā-yı Mecnūn pūstdur
Pūst geysüñ ol ki Leylī dūstdur

3710 Pūst içre buldum āḫir būy-ı dūst
Daḫı cāme bilmezem ben ġayr-ı pūst

3698 sürüyle : sürüyile H,B,D (vezin gereği "sürüyle" okunmuştur.)
3703 pes : - D
3708 pūstıla : pūstla B

3711 Dūst kūyın pūstdan gördüm çü çoḳ
Pūst olsun bārī maġzum çünki yoḳ

3712 ʿIşḳ gerek kendülügüñden ala
Seni pes dilde ṣıfātuñı ḳıla

3713 Bil saña maḥv-ı ṣıfāt içre eñ az
Terk-i cān itmekdür iy ehl-i niyāz

3714 Böyle ser-efrāz iseñ ḫoş baṣ ḳadem
Böyle cān-bāzī degüldür bāzī hem

(222)

ḤİKĀYET

D 123b

3715 Aldı bir müflis dilin ʿışḳ-ı Ayāz
Oldı her meclisde pes fāş işbu rāz

3716 Ger Ayāz olsa süvār-ı bād-pā
Ḫāk olurdı atı öñince gedā

3717 Ol ḳamer-fer gelse meydāna eger
Gün yüzinden ġayra itmezdi naẓar

3718 Didiler Sulṭān Maḥmūda şehā
ʿĀşıḳ-ı Āyāzdur şol bir gedā

3719 Bir daḫı gün getdi meydāna Ayāz
Yine geldi ol gedā ḫoş bā-niyāz

3720 Güyveş meydān-ı kūyında müdām
Eksügi yoḳ merd-i ʿışḳ idi tamām

3721 Güyiyā güy idi ol çevgān yimiş
ʿIşḳdan kūyında her dem ḳan yimiş

3722 Baḳdı penhān gördi anı şāh ḫoş
Cānı cevce cism ü beñzi kāhveş

3723 ʿIşḳ çevgān kendü ser-gerdān u zār
Dolanur meydānı durmaz güyvār

H,B 41a

3724 Şeh gedāya didi şol miskīni baḳ
Olmaḳ ister pādişehle hem-çanaḳ

3725 Rind didi ger gedāyem ger degül
ʿIşḳda şehden gedā kemter degül

3726 ʿIşḳuñ iflāsı olur hem-sāyesi
Oldı hem ser-māyesüzlük māyesi

3727 ʿIşḳ alur iflāsdan dāyim nemek
ʿIşḳ lāyıḳ müflise olur ne şek

3728 İy cihān-gīr ü ḳavī dil āteşi
Yaraşur ben tek gedāya ʿışḳ işi

3729 Ol ki var ʿıyş-ı vaṣaldur sende bes
Derd-i hicrāna ṣabar ḳıl bir nefes

D 124a

3730 ʿIşḳ eriyseñ rāh-ı hicre baş ayaḳ
Varuñı yoġ eyle şevḳ odına yaḳ

3731 Niçeye dek ʿıyş u nūş u sāz-ı vaṣl
Niçe bir diñleyesin āvāz-ı vaṣl

3732 Şāh didi iy gedā ḫoş vir ḫaber
Gūya niçün dāyim idersin naẓar

3733 Didi benven gūyveş ser-geştesi
Gūyı içre tīġ-i ʿışḳı küştesi

3734 Ol bilür ḳadrümi ḥālin ben anuñ
İkimüz bir ṭopıyuz çevgānınuñ

3735 Bī-ser ü ten cān idüp ḫıdmet recā
İkimüz ser-geşteyüz bī-dest ü pā

3736 Benden ol bilür ḫaber ben andan
Söyleşürüz ḫoş ġam-ı cānāndan

3726 ser-māyesüzlük : ser-māyesizlik D
3729 vaṣaldur : vaṣldur B,D // ṣabar : ṣabr H,B,D
3730 eriyseñ : eriseñ D
3735 ḫıdmet : ḫizmet H,B,D

3737 Bendeden devletlüdür gūy-ı rehi
Kim atınuñ naʿlin öper geh gehī

3738 Gerçi bī-pā vü serem ben gūyveş
Gūydan mihnet-keşem ben ġuṣṣa-keş

3739 Gūy çevgān zaḫmın ancaḳ tende yir
Tīġ-i ʿışḳ itdi dil ü cānumda yir

3740 Gūy yir gerçi ki zaḫmın bī-ḳıyās
Līk anuñ ardınca segirdür Ayās

3741 Andan artuḳdur benüm zaḫmum eger
Gelmez ardumca ten ardınca yeler

3742 Gāh olur gūya irer ẕevḳ u ḥużūr
Vaṣlı ḥüznin giderüp virür sürūr

3743 Baña virmez verd-i vaṣlı şemme būy
Gūy vaṣlın buldı benden ḳapdı gūy

3744 Aña didi şāh dervīşüm yine
Çaḳ öñümde daʿvī-i iflās ne

D 124b 3745 Dime yalan ṭoġru de egri otur
Kendü iflāsuña ḫoş şāhid getür

3746 Didi iy ʿālemde aʿẓam pādişāh
İy cihānuñ cānı vü ʿālem-penāh

3747 Tā ki cānum var müflis degülem
Müddeʿīyem ehl-i meclis degülem

3748 Līk ʿışḳında ḳılam çün cān-fişān
Cān-fişānī olur iflāsa nişān

3749 Var mı şāha sende gör maʿnī-i ʿışḳ
Cān-fişān it eyleme daʿvī-i ʿışḳ

3738 bī-pā : pā B
3741 artuḳdur : artuḳ B // ardumca : ardınca B
3743 Gūy : Gūy-ı H,D
3746 ʿālemde : ʿāleme H,D

3750 Eyle gerçek ʿāşıḳısañ cān-fişān
Daʿvīye maʿnī gerek ʿışḳa nişān

3751 Cān-fişān it ḳuru daʿvā eyleme
Dut elüñ dilüñi ġavġā eyleme

3752 Bunı didi vü cihāndan murġ-ı cān
Uçurup cān virdi cānāna hemān

3753 Virdi cān çün ḫāk-i rehd'ol rind-i pāk
Oldı bu ġamdan dil-i Maḥmūd çāk

3754 Ol gedā mevti ġamından pādişāh
Gözine oldı cihān yüzi siyāh

3755 Az ise yanuñda cān-bāzī eger
Merd iseñ gel sen de göster bir hüner

3756 Güşuña rehden irüp bang-ı ceres
Gel diyeler saña ol dem bir nefes

3757 Bī-ser ü pā dolanup ḫāki müdām
Oynadasın neñ varısa hep tamām

3758 Ḫāke düşdükde ḫaberdār olasın
Tārumār u bī-ḫod u cān ḳalasın

(223)

ḤİKĀYET

D 125a

3759 Çün ʿAcem milkine geldi bir ʿArab
Pes aña resm-i ʿAcem geldi ʿaceb

3760 İl ü şehri seyride ol bī-ḫaber
Bir ḳalender-ḫāneye itdi güẕer

3761 Gördi birḳaç rind ne baş var ne bün
Ḫoş el urmışlar dü kevne bī-saḫun

3762 Mühre-düzd ü pāk-ber hep pür-hüner
Biri birinden yüce vü pākter

3763 Her biri elinde var bir kūze dürd
İçmedin dürdi ḳamu mest idi ḫurd

3764 Gördi bu ḳavmi bulara itdi meyl
Aldı ʿaḳl u cānını bu yolda seyl

3765 Gördiler pes bu ḳalenderler anı
Buldılar almış ṣu ʿaḳl u cānını

3766 Gel didiler içerü iy hīç-kes
İçerü girdi hemīn ol demde bes

3767 Ḳıldı bir rind anı bir dürdile mest
Kendüden maḥv oldı getdi pā vü dest

3768 Var idi çoḳ mālı vü sīm ü zeri
Aldı bir kes cümleden oldı beri

3769 Bir nefesde māldan pāk eyledi
Aldı ḳamu varını ḫāk eyledi

3770 Rind āḫir çoḳça virdi dürd aña
Pes ḳalender-ḫāneden ḳıldı cüdā

3771 Dürdden pür eyledi çünkim derūn
Ser ḳalender-ḫāneden ḳıldı bīrūn

3772 Pes ʿArab iline getdi yine merd
Ḫuşk-leb cān-teşne müflis şaḫṣ-ı ferd

H,B 41b 3773 Ehli didi ne ʿaceb āşüftesin
Sīm ü zer ḳanı meger sen ḫuftesin

D 125b 3774 Ḳanı māluñ saña faḳr itmiş hücūm
Ol ʿAcem iḳlīmi olmış saña şūm

3775 Yoḫsa yolda düzd aldı māluñı
Bāña şerḥ eyle bileyin ḥālüñi

3772 cān-teşne : teşne D / şaḫṣ-ı : şaḫs D

3776 Didi cemʿ-i māla gitdüm yā neye
Düşdi yolum bir ḳalender-ḫāneye

3777 Daḫı bilmem nesne budur rāst söz
Māl cümle getdi nā-çīzem henūz

3778 Pes eyetdi vaṣf it ol ḳalenderi
Didi vaṣf-ı maġz bu ḳalan deri

3779 Ḫoş fenāyıdı ol aʿrābī özi
Anuñiçün cümle ābidi sözi

3780 Ayaġuñ bek baṣ bu dem terk eyle cān
Dut sözümi gör başuñ ḳaydın hemān

3781 Cāndan itmezseñ ḳabūl esrār-ı ʿışḳ
Baş virür cān-fişān der-kār-ı ʿışḳ

3782 Cān-fişān idüp çü ʿüryān ḳalasın
Ehl-i ḥāl olup ḳāl ender olasın

(224)

ḤİKĀYET

3783 Vardı bir faẓl ehli ḫoş himmet-bülend
Oldı bir ḥüsn ehlinüñ ʿışḳına bend

3784 Oldı ol maʿşūḳ nā-geh bī-ḳarār
Zaʿferān bergi gibi zerd ü nizār

3785 Mevt ıraḳdayken yaḳın oldı aña
Rūz-ı rūşen oldı çün leyl-i dü-cā

3786 ʿĀşıḳ ol işden ḫaberdār olıcaḳ
Geldi vü elinde yalañ bir bıçaḳ

3778 eyetdi : eyitdi B,D
3784 Zaʿferān : Zeʿafrān H
3785 ıraḳdayken : ıraḳda iken H,B,D (vezin gereği "ıraḳdayken" okunmuştur.)
3786 yalañ : yalıñ D

3787 Didi yāri dilerem kim ḳatl idem
Ölmeye tā kendü mevtiyle bu dem

D 126a 3788 Didiler iy ʿāşıḳ-ı āşüfte-kār
Bu ḳatelde söyle ḥikmetden ne var

3789 Dökme ḳanın çek elüñ işüñe var
Olısardur kendü ḫod bu demde zār

3790 Mürde ḳatlinden ne ḥāṣıl ʿāḳıl er
Mürde başın kesmez illā cāhil er

3791 Didi bu dem ben çü ḳatl idem anı
Ḳatl ideler pes ḳışāşına beni

3792 Çün ḳıyāmet ḳopup ola ḫalḳ cemʿ
Nāra yaḳarlar çü pervāne vü şemʿ

3793 Bu hevesle küştesi olsam bugün
Yanaram yarın yine anuñiçün

3794 Anda vü bunda baña olur besī
Nāmum olsa sūḫtesi küştesi

3795 Bu yola cān-bāz geldi ʿāşıḳān
Bunda hem dem-sāz oldı ṣādıḳān

3796 ʿĀşıḳān kevneynden el çekdiler
ʿIşḳ yolında ḳodılar cān u ser

3797 Cümle ʿālemden göñül ḳaldurdılar
Bunda ḳamu varlıġı aldurdılar

3798 Çünki tevdīʿ itdi bunlar cānıla
Eylediler ḫalveti cānānıla

(225)

ḤİKĀYET

3799 Nezʿ-i cān vaḳti Ḫalīlu'llāh ʿayān
Virmedi ʿAzrā'īle āsān revān

3800 Didi var de pādişāha iy emīn
İstemegil cān Ḫalīlüñden yaḳın

3801 Didi Ḥaḳ gerçek Ḫalīlümseñ eger
Ben ḫalīlüñe fidā ḳıl cān u ser

D 126b 3802 Ger dirīġ itseñ Ḫalīlüñden revān
Ben gerek senden alam tīġile cān

3803 Didiler iy ehl-i dānā-yı fünūn
Cānı ʿAzrā'īle virmezsin niçün

3804 Rāhda cān-bāzlardur ʿāşıḳān
Sen niçün virmezsin aña baş u cān

3805 Didi nice terk-i cān idem bu dem
K'aramuza başdı ʿAzra'īl ḳadem

3806 Geldi ol nār üzre baña Cebrā'īl
Didi varsa ḥācetüñ de iy Ḫalīl

3807 Baḳmadum ol cānibe ol demde ben
Yoḳdı yārüm anda ġayru'llāhdan

3808 Yüz çevürdüm anda ben Cebrā'īle
Cān virem mi bunda ben ʿAzrā'īle

3809 Virmedügüm cān budur kim umaram
İşidem cān vir diye baña bu dem

3810 Çün ire cān vir diye fermān baña
Çöpce[3] gelmez bu cihān u cān baña

3805 terk-i : terk H,B
3808 ben : pen B
3810 Çöpce : Çü pece B

3811 Kimse mā-dām ola bu mā-beynde
Virmeyem cān kimseye kevneynde

3812 Kendüden işitmeyince tā suḫen
Hīç virem mi cānumı kimseye ben

(226)

ÜÇÜNCİ MAḲĀM VĀDĪ-İ MAʿRİFETDÜR

3813 Baʿd-zān bī-pā vü ser ḳılup seni
Gösterürler maʿrifet vādīsini

3814 Kimse olmaz k'ola bunda muʿtekif
K'olmaya yol çoḳluġından muḫtelif

3815 Bunda hīç bir yola bir yol beñzemez
Hīç bu aña buña ol beñzemez

D 127a 3816 Sālik-i ten sālik-i cān bir degül
Nitekim vaṣlında hicrān bir degül

3817 Cān u tende var çü noḳṣān u kemāl
Pes olur dāyim teraḳḳī vü zevāl

3818 Lā-cerem yol çoḳluġındandur ʿabīd
Her biridür kendü ḥaddinde bedīd

3819 Ulu yolda bilür olan āgehi
ʿAnkebūt olmaz pīlüñ hem-rehi

H,B 42a 3820 Ṣabr-ı kes ṣābir kemālince olur
Ḳūt-ı ḥayvān ḥasb-i ḥālince olur

3821 İremez peşşe kemāl-i ṣarṣara
Her ne himmet kim vire bāl ü pere

3812 kimseye : kemseye H
3813 Baʿd-zān : Baʿde-zān D
3821 peşşe : beşşe D

3822 Muḫtelif düşdügiçün her seyr ü iş
İki murġ olmaz ki ola hem-reviş

3823 Maʿrifetde var tefāvüt evc ü pest
Büt-perest oldur bu biri büt-şikest

3824 Āfitāb-ı maʿrifet çünkim ṭoġa
Āsumān-ı feyżden raḥmet yaġa

3825 Her biri bīnā olur her ayına
Gösterür ḳadrince nite āyine

3826 Zīr ü bālā her biri çıḳa ine
Ṣadrını bulur ḥaḳīḳatde yine

3827 Sırr-ı ẕātı ḳamuda rūşen ola
Külḫen-i dünyā aña gülşen ola

3828 Pūst içinde göre maġz ol müdām
Dūst ġayrın görmeye hīç ber-devām

3829 Neye baḳsa dūst yüzin göre tamām
Ẕerre ẕerre göre kūyını müdām

3830 Perde altından niçe biñ sırr-ı ġayb
Göstere yüz gün gibi bī-şekk ü reyb

D 127b 3831 Biñ biñ er bu yolda güm olur müdām
Tā biri esrār-bīn ola tamām

3832 Bunda gerek cān-ı kāmil ḫāṣ ola
Bu deriñ deryāda tā ġavvāṣ ola

3833 İre çün esrārdan ḫoş tāze şevḳ
Yeñi yeñi bulasın her demde ẕevḳ

3834 Bundadur ġāyet ṣusuzluḳ ber-kemāl
Biñ biñ olur bunda bil ḫūn ḥelāl

3822 düşdügiçün : düşdigiçün H ; düşdigçün B
3830 altından : altında B // bī-şekk : bī-şek B,D
3834 ṣusuzluḳ : ṣusuzlıḳ D // ḫūn : ḫūñ-ı H,D

3835 Ger elüñ irişe tā ʿarş-ı mecīd
Bir nefes urma dem-i هل من مزيد

3836 Baḥr-i ʿirfāna özüñi ġarḳ ḳıl
Yoḫsa bu reh ḫākini ber-farḳ ḳıl

3837 Maʿrifet ehli degülseñ dāyimā
Mürdesin iy ḫufte ḳıl saña ʿazā

3838 Şādīyi vaṣl olmadıysa saña ḳūt
Aġla durma mātem-i hicrān dut

3839 Göremezseñ ger cemāl-i yāri sen
Curʿadāndan iste var esrārı sen

3840 Niçe olursın yularsuz ḫar gibi
Reh-bere ir yol bulasın er gibi

(227)

ḤİKĀYET

3841 Kūh-ı Çīnde vardı bir ṭaş olmış er
Ebr-i çeşmi yaġdururdı yaşlar

3842 Gözleri dökerdi bārān gibi yaş
Yire düşen gözyaşı olurdı ṭaş

3843 Ger seḥāba irse andan pāre ṭaş
Tā ḳıyāmet yaġduraydı ḳanlu yaş

3844 Bil ʿilimdür rāst-gū ol merd-i pāk
Oldı himmetsüzler elinden helāk

D 128a 3845 Ġuṣṣa-i bī-himmetāndan oldı seng
Yaʿnī kāfir himmetāndan oldı seng

3835 "hel min mezīd": "daha yok mu"
3836 bu reh : bura D
3838 olmadıysa : olmadısa D
3844 ʿilimdür : ʿilmdür H,B / merd-i : merd B

3846 Rāst-gū er ʿilmdür iy pāk ḳul
Çīne varursañ anı sen iste bul

3847 ʿİlmdür rūşen çerāg-ı reh-nümā
Gülşen-i ʿirfāndadur ḫāṭır-güşā

3848 Cümle bu miḥnet-serā ẓulmet durur
Her yedi āṣārı bī-himmet durur

3849 Sen bu tārīk içre aʿmā er gibi
Rāh-bersüz ḳalduñ İskender gibi

3850 Bu güherden bunda ger çoġ alasın
Çoḳ peşīmānī ol ilde bulasın

3851 Cevher almaduñsa ḫod iy hīç-kes
Olmaya senden peşīmān nefs-eḫes

3852 Cānda gümdür bu cihān u ol cihān
Cān tenden cāndandur ten nihān

3853 Ṭaşra gelseñ bu belürsüzlükden uş
Bir belürsüzlüge k'oldur cāy-ı ḫoş

3854 K'ol durur ḫoş ḫāṣ cāy-ı ādemī
Cāna cānāndandur anda ḫurremī

3855 Ger revān ol cāy-ı ḫāṣa iresin
Her nefes biñ rāz anda göresin

3856 Ger ḳalasın rāhda sen saña vāy
Sende güm ola ne var tā re's ü pāy

3857 Rūz u şeb içme yime yatma vü tur
Ola ki sende ṭaleb ide ẓuhūr

3858 Ḳıl ṭaleb tā güm ide seni ṭaleb
Ḫurd u ḫ˘ābuñ gidere tā rūz u şeb

3853 belürsüzlüḳden : belürsüzlikden B,D
3854 ḫurremī : ḥürremī

(228)

ḤİKĀYET

D 128b

3859 Farṭ-ı ʿışḳındandı bir ʿāşıḳ meger
Aġlayu uyudı ḳoyup ḫāke ser

3860 Geçdi maʿşūḳ anı gördi kim uyur
Kendüden geçmiş ü ḫorlar ḫor ḫor

3861 Kāġıd üzre yazdı ḥasb-i ḥāli uş
Āsitīn-i ʿāşıḳa bend itdi ḫoş

3862 Uyḫudan uyandı ʿāşıḳ mestvār
Kāġıdı oḳıyup oldı bī-ḳarār

3863 Bunı yazmış tur eger insānısañ
Māl taḥṣīl eyle bāzirgānısañ

3864 Merd-i zāhidseñ didi dut şāmı hep
Bende iseñ ḳulluḳ eyle rūz u şeb

3865 ʿĀşıḳ iseñ dut gözüñ dāyim açuḳ
K'uyḫunuñ ʿāşıḳ gözinde işi yoḳ

3866 ʿĀşıḳ olan gicelerde sūz ider
Sūzdan tārīk-i şāmı rūz ider

3867 Ol şuʿāʿ-ı sūzişi çün āfitāb
Gösterür tārīk-i şāmı māhitāb

H,B 42b

3868 Çünki sen ne bu ne olsın bī-fürūġ
ʿIşḳdan lāf urma eyleme durūġ

3869 ʿĀşıḳ uyursa kefenden ġayrda
Nefsine ʿāşıḳdur ol bu deyrde

3870 Cehlile girdüñ reh-i ʿışḳa çü sen
Nā-ehelsin uyu tā rūz-ı kefen

3861 Āsitīn : Āsetīn H
3862 uyandı : uyandan D
3865 iseñ : - D

(229)

ḤİKĀYET

3871 ʿĀşıḳ olmışdı meger bir pāsubān
Zārda bī-ḫˇāb rūz u şeb her ān

3872 ʿĀşıḳ-ı bī-ḫˇāba didi hem-demi
Niçe bī-ḫˇābī yat uyu bir demi

D 129a 3873 Didi çü var pāsubānlaḳ ʿışḳ hem
Bu iki iş kimde var uyur mı dem

3874 Pāsubāna ʿaybdur ḫˇāb iy cüvān
Bil ḥuṣūṣā ʿāşıḳ ola pāsubān

3875 Böyle ser-bāzī çü başda otura
Ol bunı bu anı dāyim götüre

3876 Ḫˇābı ben nice bulam iy şeyḫ ü şāb
Kimseden ödünc alınmaz çünki ḫˇāb

3877 Her gice ider beni ʿışḳ imtiḥān
Nite k'ider pāsubānlaḳ pāsubān

3878 Gāh urur silleler yüzüme çaḳ
Başuma gāhī urur ġamdan çomaḳ

3879 Ol yimez içmez uyusaydı eger
ʿIşḳ bir ḫˇāba daḫı virürdi ser

3880 Her gice ḳomazdı cümle ḫalḳı ol
Yā uyımayınca zār iderdi bol

3881 Didi bir dūst aña ne bu teff ü tāb
Laḥẓa gelmez bir gice gözüñe ḫˇāb

3873 pāsubānlaḳ : pāsubānlıḳ H,D
3874 Pāsubāna : Pāsbāna B
3877 pāsubānlaḳ : pāsubānlıḳ D

3882 Didi merd-i pāsubān hīç uyımaz
Eşk-i ʿāşıḳ ʿāşıḳı nevme ḳomaz

3883 Pāsubānuñ işi bī-ḫᵛāb olmadur
ʿĀşıḳānuñ gözi pür-āb olmadur

3884 Ḫᵛāb yirinden çü ṭaşra gele āb
Mümkin olur mı gire içine ḫᵛāb

3885 ʿĀşıḳī vü pāsubānī yārdur
Dāyimā ʿışḳ ehli ber-ḫurdārdur

3886 Pāsubānlaḳ düşer ʿāşıḳ aġzına
Nitekim bī-ḫᵛābī çeşm ü maġzına

3887 Kimde kim bu uyḫusuzlūḳ ola naġz
Ola mı anuñ başında ḫᵛāb-ı maġz

D 129b 3888 Uyuma iy merd eger cūyendesin
Çoḳ uyu iy şaḫṣ eger gūyendesin

3889 Kūy-ı dilde pāsubānlaḳ ḳıl müdām
K'anı düzdān çevre almışdur tamām

3890 Aldı dil düzdānı yoluñ ḫoca sen
Şaḳla dil cevherlerin düzdāndan

3891 Pāsubānlaḳ ola çün saña ṣıfat
Tīz ẓāhir ola sende maʿrifet

3892 Mürde bu deryā-yı ḫūnda bī-gümān
Uyḫusuzluḳ maʿrifet irer her ān

3893 Şol ki bī-ḫᵛābī ola bisyārıla
Ḥażrete varur dil-i bīdārıla

3894 Çünki bī-ḫᵛābī dili bīdār ider
Az eyü kim cānı ber-ḫurdār ider

3886 Pāsubānlaḳ : Pāsubānlıḳ D
3887 uyḫusuzlūk : uyḫusuzlik D
3889 pāsubānlaḳ : pāsubānlıḳ D
3891 Pāsubānlaḳ : Pāsubānlıḳ H,B,D
3892 Uyḫusuzluḳ : Uyḫusuzlıḳ D

3895 Ne diyeyin ġarḳa vardı çün vücūd
İde mi feryād ġarḳ olana sūd

3896 Mest uyuyup muḥabbetle ʿayān
Öñce gidenlerle getdi ʿāşıḳān

3897 Sen zen ol kim merd-i merdān pür-ḫurūş
Eylediler lāzım olanını nūş

3898 Ẕevḳi ʿışḳuñ kimde kim ola bedīd
Bulısar ol tīz kevneyne kilīd

3899 Ger zen ise ola ol merd-i ḥaḳīḳ
Merd ise baḥr-i ʿaẓīm ola ʿamīḳ

(230)

ḤİKĀYET

3900 Birine ʿAbbāse dir iy ʿışḳ eri
Ḳanġı mürdeyi ki ʿışḳ eyler diri

3901 Merd ise zen ṭoġırur ol iy laṭīf
Ger zen ise ṭoġırur merd iy şerīf

D 130a 3902 Ṭoġdı zen Ādemden işitdüñ ḫaber
Ṭoġdı Meryemden işitmedüñ mi er

3903 Olmayınca gerek olan şuʿledār
Hergiz açalmaz saña bir iş yarar

3904 Ger vire ḫoş şuʿle milke iresin
Her murāduñ ḥāṣılını göresin

3905 Milk-i ʿizzet daḫı devlet bunı bil
Ẕerreden kem bu cihān-ı dūnı bil

3895 ġarḳ : ġarḳa D
3903 açalmaz : açılmaz H,B,D

3906 Bu cihān milkine ḳāniʿ señ eger
Żāyiʿ olduñ bilesin iy bī-ḫaber

3907 Cehd ḳıl ḥāṣıl idesin meskenet
Maʿrifetdedür hemīşe salṭanat

3908 Her ki ol mest-i mey-i ʿirfāndur
Cümle ʿālem ḫalḳına sulṭāndur

3909 Ḳaṣrı öñinde cihān bir mülkdür
Baḥri içre nüh felek nüh fülkdür

3910 Rūzigāruñ begleri ger bilse uş
Şerbeti ẕevḳin bu baḥrüñ datsa ḫoş

3911 Dertden mātem-zede olaydı hep
Birbirine baḳmayaydı rūz u şeb

(231)

ḤİKĀYET

3912 Vardı Şeh Maḥmūd bir vīrāneye
Ṭuş oldı çeşmi bir dīvāneye

3913 Kūhveş bār-ı girān altında düş
Başını endūh ḫurd itmişdi uş

3914 Şāhı görüp didi benden dūr ol
Yoḫsa tīġüm buldı cānuñ içre yol

H,B 43a 3915 Şeh degül bir dūn-himmet gülsın
Niʿmet-i Rezzāḳa kāfir ḳulsın

D 130b 3916 Didi Maḥmūdem dime kāfir baña
Ġayr sözde Tañrı yār olsun saña

3917 Didi bilseydüñ eger iy bī-ḫaber
Kimden olduñ dūr olup zīr ü zeber

3909 mülkdür : milkdür H,D
3916 Maḥmūdem : Maḥmūdum B

3918 Ḫāk ü ḫākister degül her ṣubḥ u şām
Başuña āteş ṣaçayduñ ber-devām

(232)

DÖRDÜNCİ MAḲĀM VĀDİ̄-İ İSTİĠNĀDUR

3919 Pes yine vādi̇̄-i istiġnā olur
Bunda ne daʿvā ne ḫod maʿnā olur

3920 Bi̇̄-niyāzi̇̄den esüp ṣarṣar yili
Biribirine urur niçe ili

3921 Yidi aḫter ol güneşden ẕerredür
Yidi deryā ol deñizden ḳaṭredür

3922 Mürdedür ol āsitānda heşt bihişt
Yaḫ gibi efsürde yidi nār-ı zişt

3923 Bir ḳarınca kim ola bunda revān
Yüridür bir demde yüz pi̇̄l-i demān

3924 Bir kelāġ idince ṭolu ḥavṣala
Diri ḳalmaz mürd olur yüz ḳāfile

3925 Yandı ġam nārına biñ biñ sebze-pūş
Tā çerāġ-ı rūşen Ādem yaḳdı ḫoş

3926 Ṣad hezārān cismde ḳalmadı rūḥ
Tā ki ol ḥażretde neccār oldı Nūḥ

3927 Düşdi biñ biñ peşşe leşker içre uş
Tā ki baş ḳaldurdı İbrāhi̇̄m ḫoş

3928 Küşte oldı niçe biñ ṭıfl iy ṣabūr
Tā ki Mūsā-yı keli̇̄m itdi ẓuhūr

3929 Ḫalḳı biñ biñ bend-i zünnār itdi uş
Oldı maḥrem tā Mesi̇̄ḥ esrāra ḫoş

3920 yili : bili B

D 131a

3930 Ḳıldı biñ biñ cān u dil tārāc-ı dīn
Tā Muḥammed buldı miʿrāc-ı berīn

3931 Ne yeñinüñ ḳadri var ne eskinüñ
Bunda hep olur belürsüz ṣoñ u öñ

3932 Ẕerre ẕerre seyr itseñ ʿālemi
Ḫ̆ābdur çün ḳalmadı hīç bir demi

3933 Düşse bir deryāya biñ biñ cān u ser
Bī-nihāyet baḥre ṣan şeb-nem düşer

3934 Düşde yüz biñ ser ṣatan bī-māyedür
Ol güneşden ẕerrece bir sāyedür

3935 Pāre pāre düşse necm ü āsumān
Kemdür ol berg-i şecerden bu zamān

3936 Olsa ekvān yoḳ yine bayaġıdur
Ḳaʿr-ı çehde mūr-ı leng ayaġıdur

3937 Yir ü gök yoġ olsalar ger yek-be-yek
Mūr pāyıdur yāḫ̆ud perr-i siñek

3938 Bil tozar bugün nitekim ḳum ḳayır
Ḥāl-i kevneyni ḳo sen kendüñ ḳayır

3939 Bir uġurdan gitse kevneyn ü bu yir
Ṣanki ṭaġılur bir avuç ḳum ḳayır

3940 Ḳalmasa ger dīv ü merdumdan eṣer
Ḳaṭre bārāndur ki ol gelüp geçer

3941 Ḫ̆āke bu tenler ḳamu dökülseler
Bir ḳoyundandur hemīn bir ḳıl ḳadar

3942 Olsa bu cüzvi vü külli ger tebāh
Yiryüzinden eksile bir berg-i kāh

3943 Olsa ṭoḳuz ṭās ẕerre ẕerre güm
Yidi deryādan olur ṣan ḳaṭre güm

3939 ṭaġılur : ṭaġıludur D

(233)

ḤİKĀYET

D 131b

3944 Pīr-i ʿālem Şeyḫ ʿAṭṭār-ı güzīn
Pīşüvā vü mürşid-i rūy-ı zemīn

3945 Didi bizüm dihde mehveş bir cüvān
Düşdi Yūsuf gibi çāha nā-gehān

3946 Düşdi pes üstine çoḳ seng ü türāb
Eyledi ḥālin o miskīnüñ ḫarāb

3947 Ol çeh aġzına gelüp bir niçe ten
Anı çıḳardılar āḫir çāhdan

3948 Rūzigār u ḥāli dönmiş idi hep
İki dem ḳalmışdı aḥvāliydi çep

3949 Ol nikū-sīret Muḥammed nām idi
Ol cihān aña hemīn bir kām idi

3950 Atası pes didi iy nev-bāve gül
İy gözüm nūrı bābā cānı oġul

3951 İy Muḥammed ataña luṭf it bugün
Söyle bir söz dir piser işit saḫun

3952 De Muḥammed de oġul de hīç-kes
Bu söziyle pes tamām oldı nefes

3953 Ḳıl naẓar ʿālī ki dünyādur denī
Baḳ Muḥammed ḳanı vü Ādem ḳanı

3954 Ādem ü Ḥavvā vü ẕürriyyāt hep
Ḳanı cüz'iyyāt u külliyyāt hep

3955 Ḳanı ins ü cinn ü ḥayvān u melek
Ḳanı yir ü gök ü baḥr u ber semek

3948 aḥvāliydi : aḥvālidi D

3956 Ḳanı biñ biñ ḫāki ol nāzük-beden
Ḳanı biñ biñ pāk-cān u ḫoş-suḫen

3957 Getdi cān virdükde olup pīç pīç
Cümle aʿżā oldı āḫir hīç hīç

3958 Yoġurup kevneyni yüz ʿālem daḫı
Her ne var ezseñ eleseñ ger aḫı

D 132a 3959 Çün gele saña zamān-ı pīç pīç
Pes ḳalur ġırbālüñ üzre hīç hīç

(234)

ḤİKĀYET

3960 Yūsuf-ı Hemdān ki yol eriydi ol
Sīne-pāk āgāh-dil merd-i ḳabūl

3961 Didi çıḳ yıllarca ʿarşı eyle seyr
Pes inüp var taḫt-ı ferşi eyle seyr

H,B 43b 3962 Her ne oldı vü ne olısar daḫı
Nīk ü bed bir bir behişt ü dūzaḫı

3963 Ḳamusıdur ḳaṭre-i deryā-yı cūd
Būd ferzend-i ne būd oldı vücūd

3964 Ġaflet idüp ṣanma bu vādīyi sehl
Sehl diyen buña oldı merd-i cehl

3965 Rāh ger ḫūn-ı dilüñden baḥr ola
Ḳaṭʿ-ı yek-menzil olur ancaḳ saña

3966 Seyr ḳılsañ cümle dünyāyı eger
Saña evvel ḫaṭvedür ḳılsañ naẓar

3956 suḫen : saḫun D
3960 eriydi : eridi D
3964 vādīyi : vādī-i B

3967 Hīç sālik rāha pāyān bulmadı
Kimse hīç bu derde dermān bulmadı

3968 Sākin olsañ sengveş efsürdesin
Bil gehī murdār u gāhī mürdesin

3969 Gurkveş bilseñ segirtseñ çün esed
Bir çañ āvāzın işitmezsin ebed

3970 Müşkil iş geldi ne aṣṣı getdi baḫt
Yoḳdur üstāduñ işüñ ḫod oldı saḫt

3971 Bunda ne ṭoġmaḳ ne ölmek dāyimā
Saña ne durmaḳ ne gitmekdür revā

3972 Söyle iş terkini vü hem işle sen
İşüñi az itme çoḳ kār eyle fen

D 132b

3973 Sözden urma dem baş oynat ol ḫamūş
Bu işi terk idüp ol bir işe ṭuş

3974 Tā bir iş kāruña ger dermān ola
Āḫir-i kāruñ ol iş olur saña

3975 Olmasa ger kimsenüñ dermānı kār
Bunda bī-kārī olur pes saña yār

3976 Terk-i kār it k'itdüñ evvel anı cüst
Bunı itmek itmemek olur dürüst

3977 Çün iş añlanmaz sen añlamaḳ ḳaçan
Ola k'añlayup olasın kār açan

3978 Bī-niyāzīyi gör istiġnāya baḳ
Muṭrib ol ger ṣaġu ṣaġ depret dudaḳ

3979 Berḳ-i istiġnā yalañlandı ʿaceb
Kim şirārı yüz cihānı yaḳdı hep

3980 Çün bu vādīde tozar yüz biñ cihān
Olsa yā olmasa ʿālem ne ziyān

(235)

ḤİKĀYET

3981 Gördüñ ol bir ʿaḳlı kem söyler nücūm
Öñine alup döker bir taḫta ḳum

3982 Pes ḳılur ol taḫtayı pür-naḳş hep
Hem ḳılur seyyāre vü ṣābit ṭaleb

3983 Yir ü göki seyr idüp ider nigāh
Geh bunuñla ḥükm ider anuñla gāh

3984 Gösterür anda nücūmıla burūc
Ṣan nüzūl ider yire göke ʿurūc

3985 Geh nüḥūset geh saʿādet gösterür
Ḫāne-i mevt ü vilādet gösterür

3986 Noḳṭa seyrin bir bir eyler yap yap
Neḥs ü saʿdın pes görüp eyler ḥisāb

D 133a 3987 Çün bu mecmuʿı görür ol dem yaḳīn
Taḫtayı silker ṭaġılur ḳum hemīn

3988 Ol ṣuver eşkāl olur cümle nihān
Ṣanki hīç yoġıdı ol naḳş u nişān

3989 Pes bu ʿālem ṣūreti ger ir ü giç
Olısar ol taḫta şekli gibi hīç

3990 Ger bu külḫen tābın itmezseñ güzīn
Az dolan bunı var ol kūşe-nişīn

3991 Merd iseñ ger ḳāniʿ ol az tūşe ye
Atma kendüñi ḳuru endīşeye

3981 taḫte : taḫta D
3982 taḫteyi : taḫtayı D
3991 ger : gel D

3992 Getdiler bundan ḳamu merd ü zenān
Bī-nişān iki cihāndan bu zamān

3993 Bunda ṭāḳat getürendür merd-i rāh
Olmayan kūh ise degül berg-i kāh

3994 Ger degülseñ bunda merd-i rāh sen
Kūh iseñ degmezsin āḫir kāh sen

(236)

ḤİKĀYET

3995 Didi bir rāz ehline bir ehl-i rāz
Perde-i esrār-ı ʿālem oldı bāz

3996 Pes didi Hātif ki iy pīr-i Ḥarem
Ne dilerseñ dile vireyin bu dem

3997 Pīr didi ben işitdüm k'enbiyā
Dāyim oldılar belāya mübtelā

3998 Ḳanda kim artuḳ olur renc ü belā
Enbiyā öñine gelür dāyimā

3999 Enbiyāyadur belā çünkim eşed
Bī-belā olmazsın olsañ ger esed

4000 Çün belā oldı naṣīb-i enbiyā
Rāḥat ola mı bu pīr-i mübtelā

D 133b 4001 ʿAczde ḳalmaḳsa ber-ḫurdārlaḳ
Ben ne ʿizzet dilerem ne ḫ̌ārlaḳ

4002 Ḫūn-ı eşkümle yusalar kāşki
Kendü ʿaczüme ḳosalar kāşki

---

[1]4000 pīr-i : pīr B
[2]4001 ber-ḫurdārlaḳ : ber-ḫurdārlıḳ D // ḫ̌ārlaḳ : ḫavārlaḳ B ; ḫorlıḳ D
[3]4002 Ḫūn-ı : Ḫūn B

4003 Ulular pīrān naṣībidür çü renc
Genc ü ḫurdān bula mı rāḥat yā genc

4004 Enbiyā ġavġālu iş başındadur
Evliyā yoḳuş eniş başındadur

4005 Çek elüñ kim bende yoḳ bu kāra tāb
Kim getürmez ẕerre tāb-ı āfitāb

4006 Her ne disem cāndan ben aṣṣı ne
Çün begenmezsin işüm sen aṣṣı ne

4007 Her ne ḳuş dāyim ḫaṭarda k'ola bend
Bāl ü perrini döker ol çend çend

4008 Her ne ten düşse ḫaṭar deryāsına
Keff olur ol düşdi mevc arasına

4009 Āgehüñ varsa neheng ü ḳa'rdan
Pes sülūk isteme böyle rāha sen

H,B 44a 4010 Düşmedin ṣanuyılasın bī-ḳarār
Düşicek cānuñ bula mı hīç kenār

(237)

ḤİKĀYET

4011 Bal ḳovanın gördi bir miskīn meges
Kendüye ol tūşe içün vardı pes

4012 Pes 'asel şevḳinden ol dil-dāde ḫoş
Per açup āzādevār itdi ḫurūş

4013 Ger ala bir cev bu ben miskīnden
Çaḳ kovan içre dutam didi vaṭan

4014 Ger ten āb-ı vaṣlden ide vużū
Ola şīrīn engebīn içre aru

4006 ben aṣṣı : aṣṣı ben B
4008 Keff : Kef B
4014 engebīn : engübīn B,D

D 134a

4015 Didi İzid ṭaşra çıḳma bunda ol
Pes virüp cev içerü buldı vuṣūl

4016 Çün ʿasel kārına girişdi meges
Baġladı pāyın ʿasel pes ol nefes

4017 Düşdi pādan oldı bal aña belā
Telḫ oldı ḳamu şīrīni aña

4018 Oldı dalbındukça pes aʿżāsı süst
Ṣıçradukça pāyı dutuldı dürüst

4019 Cān-ı şīrīn gördi var her yaña telḫ
Engebīn oldı zeherden aña telḫ

4020 Pes ḫurūş idüp didi irişdi ḳahr
Kim ʿasel oldı benüm cānuma zehr

4021 Girmege bir cev egerçi virdüm uş
Çıḳmaġa vireyn iki cev şimdi ḫoş

4022 Ola kim bu māndelikden ḳurtılam
Bunda bu der-māndelikden ḳurtılam

4023 Kes bu vādīde bir ān fārig degül
Bunda merd olmaz şu kim bāliġ degül

4024 Rūzigār oldı ki iy şūrīde-kār
Ġaflet ile geçüresin rūzigār

4025 ʿÖmr çün bī-ḥāṣılıyl'oldı tamām
Var mı taḥṣīle daḫı ʿömr-i devām

4026 Er gibi ḳaṭʿ it bu müşkil vādīyi
Ṣaʿb vādīdür oñat bil vādīyi

4027 Ḳo bu müşkil vādīyi ḳaṭʿ eylegil
Yine cānuñdan kesüp ḳaṭʿ eyle dil

4019 Cān-ı : Cān B // Engebīn : Engübīn B,D / zeherden : zehrden B
4021 vireyn : vireyin H,B,D (vezin gereği "vireyn" okunmuştur.)
4027 Ḳo : Tur B // eyle : eylegil D

4028 Zīre cān u dille giden bu yola
Müşrikāndan ġāfil ü müşrik ola

4029 Cān-fişān u dil-niṣār it yolda ḫoş
Yoḫsa kāruñ döner istiġnādan uş

(238)

D 134b

ḤİKĀYET

4030 Nāmver bir şeyḫ vardı ḫırḳa-pūş
Duḫter-i segbāna dil virmişdi ḫoş

4031 ʿIşḳ ḳılmışdı anı eyle zebūn
Kim dilinde mevc urdı baḥr-i ḫūn

4032 Yüzini görmek ümīdiyle müdām
Seglerin uyutmazıdı ṣubḥ u şām

4033 Āḫir olup āşinā seglerle hep
Bile dolanurdı kūyın rūz u şeb

4034 Māder-i duḫter ḫaberdār oldı çün
Didi şeyḫā böyle güm-rehsin niçün

4035 Ger heves el virüp iderseñ ḳabūl
Pīşemüz segbānlıḳdur sen de ol

4036 Ger bize hem-reng ü segbān olasın
Çün giçe yıl ʿaḳd ü mihmān olasın

4037 ʿIşḳda çünkim degüldi şeyḫ süst
Ḫırḳadan geçdi olup kārında cüst

4038 Getdi bāzāra iki elde segān
Bir yıla yaḳın bu işdeydi her ān

4039 Vardı bir ṣūfī bunuñla hem-nefes
Şeyḫi görüp didi ol iy hīç-kes

---

[1]4032 Yüzini : Yüzüni H; Yüzni B / ümīdiyle : ümīdile B; ümīzile D // uyutmazıdı : uyutmazdı D

[2]4036 giçe : gice B / yıl : bil B

4040 Merd-i meydānduñ otuz yıl pehlevān
Āḫir olduñ pīş-ḫīz-i bed zenān

4041 Niçün itdüñ sen bu işi iy aḫı
Kim ider bu kārı pes itmez daḫı

4042 Didi iy ġāfil sözi ḳılma dirāz
Kim bu ḳıṣṣadan iderseñ perde-bāz

4043 Hep bilür bu cümle esrārı Ḫudā
Sende ḳılur kārı vü benden cüdā

D 135a

4044 Bu sözüñden raḥmet eyleyüp baña
Ġāfil olma dönderür işi saña

4045 Ṭaʿneñi peyveste görüp ol Ġayūr
Alup elümden segi elüñde ḳor

4046 Niçe dirsin derd-i rehden bu göñül
Ḫūñdur bir merd-i reh gelür degül

4047 Ḳolayına söyler oldum çoḳ söz
ʿİlm esrār istemez hīç birüñüz

4048 Ḥarfüme āgāh olayduñuz nihān
Ger bileydüñüz reh esrārın ʿayān

4049 Söyledürsiz niçe bir yolda beni
Ḫˇābdadur cümle göz reh-rev ḳanı

(239)

ḤİKĀYET

4050 Çün ḥużūra nükte şordı bir mürīd
Şeyḫden didi aña şeyḫ iy saʿīd

4051 Saña şol dem nükte diyeyin ʿayān
Ger yüzüñ yumaḳ bilürseñ bu zamān

4050 ḥużūra : ḥużūda H; ḫużūda D

4052 Mest öñinde nükte-gūyīden ne nefʿ
Müşk būyı eylemez ancası refʿ

(240)

BEŞİNCİ MAḲĀM VĀDĪ-İ TEVḤĪDDÜR

4053 Vādī-i tevḥīddür pes yine yol
Menzil-i tefrīd ü tecrīd oldı ol

4054 Bu beyābāndan çıḳup gösterü ḳaş
Bir yaḳadan çıḳarurlar cümle baş

4055 Gāhī çoḳ geh az görürsin ʿaded
Ol bir olur birden bu rehde ʿad

H,B 44b 4056 Bir içinde bir olur çün müdām
Ol bir olur bir içinde bir tamām

D 135b 4057 Degül ol bir kʾol aḥad gelür saña
Yā şu birlik kim ʿaded içre ola

4058 Çün ʿaded bu hem aḥaddendür birūn
Ḳo ezel ebed sözini olma dūn

4059 Çün ezel güm hem ebeddür cāvidān
Hīç yoḳ ikisi arasında nişān

4060 Çün ḳamu hīçī olur bu hīç hep
Pes ḳamunuñ aṣlı pīçīdür ʿaceb

(241)

ḤİKĀYET

4061 Didi bir dīvāneye bir merd-i pīr
Metn-i ʿālemden baña ḫoş şerḥ vir

4052 Müşk : Meşk H,D

4062 Didi ʿālemdür ser-ā-ser bir beden
Naḫl gibi bestedür yüz rengden

4063 Alup ol naḫli ele kes ovsa ger
Hep olur bir mūm ol tā pā vü ser

4064 Mūmdur hep ġayr-ı şey' yoḳ itme ceng
Ser-te-ser bir nesnedür hep bunca reng

4065 Bunca elvān ġayr-ı nā-çīzī degül
Bunca eşkāl oldı eczāsıyla kül

4066 İkilik yoḳ birlikdür çün ḳamu
Bunda benlik senlik olmaz iy ʿamu

(242)

ḤİKĀYET

4067 Bū ʿAlīye vardı ol bir pīre-zen
Didi zer kāġıd getürdüm al sen

4068 Didi şeyḫ aña ki var ʿahdüm ki ben
Ḥaḳdan ayruḳ olmayam şey' kimseden

4069 Bū ʿAlīye pes didi ol pīre-zen
Beñzer aḥvelsin meger iy şeyḫ sen

D 136a 4070 Ḥall ü ʿaḳd eri degülsin iy uṣañ
Ġayr kes görmezdüñ aḥvel olmasañ

4071 Olmaz anda er gözinde hīç ġayr
Anda yoḳ zīrā ki Kaʿbe daḫı deyr

4072 Sālik er dil ciddine çünkim irer
Menzile ol demde bu yoldan girer

4073 Her sözi andan bilür hem āşikār
Hem anuñl'olur vücūdı pāyidār

4065 ġayr-ı : ġayr H // eczāsıyla : eczāsıla B,D
4068 şey' : şey'-i B
4072 Sālik er : Sālik-i dil H,D

4074 Görmez andan ġayrı hīç kes bir zamān
Bilmez andan ġayrı bir kes cāvidān

4075 Andan u hem anda hem ansuz olur
Hem bu üçden ṭaşra maḳṣūdı bulur

4076 Baḥr-i vaḥdetde güm olup ḳalmayan
Maḥrem olmadı ger ādemse ʿayān

4077 Ehl-i ʿayb ehl-i hüner her şeyḫ ü şāb
Her birin gör ġayb ceybind'āfitāb

4078 Bir gün olur ʿāḳıbet k'ol āfitāb
Kendüde dutar açup ṭarf-ı niḳāb

4079 Kendü şemsine irenler her zamān
Nīk ü bed bulur yaḳın ol bī-gümān

4080 Nīk ü bedānda sen olduḳça olur
Sen yoġ olıcaḳ ḳamu sevdā ḳalur

4081 Sen ḳalup olsa vücūduñ saña sed
Göresin yolı uzaḳ çoḳ nīk ü bed

4082 Tā ki geldüñ sen ẓuhūra hīçden
Pes giriftār-ı nihāduñ oldı ten

4083 Şimdi evvel gib'olayduñ kāşki
Yaʿ nī varlıḳdan ḳalayduñ kāşki

4084 Her ṣıfāt-ı bedden evvel pāk ol
Soñra pür-bād eyle keffüñ ḫāk ol

D 136b 4085 Neyledi bilseñ seni bu varlaḳ
Külḫenüñ ṭoldurdı hep murdārlaḳ

4086 Perde altında yılan ʿaḳreb ṭolu
Kendülerin gizleyüp uyur ḳamu

4076 Maḥrem : Maḥrem-i H,D
4077 ġayb : ʿayḅ H,D
4085 varlaḳ : varlıḳ B,D // murdārlaḳ : murdārlıḳ D

4087 Cismüñ efʿīlerle pürdür iy cüvān
Özlerin senden idüpdürler nihān

4088 Ḳılca olsañ birinüñ emrine rām
Ola her biri yüz ejderce müdām

4089 Her kişinüñ dūzaḫı var ṭolu mār
Dūzaḫı pāk it ki var öñüñde kār

4090 Çıḳarup bir bir iderseñ pāk-ten
Ḫoş ḥużūrıla uyu ḫāk içre sen

4091 Yoḫsa ḫāk içre o kejdüm daḫı mār
İncidürler seni tā rūz-ı şumār

4092 Her k'olur bu pāklikden bī-ḫaber
Ḫāke girdükde görür yüz şūr u şer

4093 İy Żaʿīfī niçe bir ḥarf-i mecāz
Söyle tevḥīd-i ḥaḳīḳatden biraz

4094 Çün ire bu yire merdān sālikān
Refʿ olur yoldan hep ol merd ü mekān

4095 Güm olur zīrā şu kim peydā gelür
Güng olur ol kimse kim gūyā gelür

4096 Cüzv olur kül ol ne kül görür ne cüzv
Ṣūreti olur ṣıfat ne cān ne ʿużv

4097 Hem gelür her dört dörtden ṭaşra ḫoş
Hem gelür yüz biñden artuḳ yüz biñ uş

4098 Pes bu sır kātibleri içre ʿaceb
Göresin ʿaḳl-ı hezārān ḫuşk-leb

4099 Bī-ʿaḳal dem-beste vü ḥayrān ḳamu
Tepserüp dudaḳlar aġazlar ḳuru

4088 ejderce : ejderçe D
4094 merdān : merdān-ı D
4099 Bī-ʿaḳal : Bī-ʿaḳl H,D // tepserüp : tebserüp D/aġazlar : aġızlar D

D 137a

4100 Bundadur ʿaḳl ūftāde bī-hüner
Şol ṭıfıl gibi ki ṭoġdı kūr u ker

4101 Ṭoġsa bugün ẕerre kimüñ başına
İki ʿālemden çeke ol pāşine

4102 Her kimüñ burcında ṭoġup virse fer
İki ʿālemden çeke ol pā vü ser

4103 Ḳıl ucın bulmaz cihān içre bu bes
Ḳılca degüldür cihānda ḫod bu kes

H,Ḃ 45a

4104 Kes degüldür ger velī küldür bu kes
Ger vücūdıysa ʿademdür hem bu bes

(243)

ḤİKĀYET

4105 Didi Loḳmān-ı Seraḫsī iy Ḫudā
Pīrem ü üftādeyem bī-dest ü pā

4106 Bendeyi āzād iderler olsa pīr
Şād iderler kāġıdın yazup dibīr

4107 Ḳulluġuñda bendenüñ iy pādişāh
Ḳarveş ḳaram aġardı yā İlāh

4108 Ḳuluñam pür-ġam Kerīmā şād ḳıl
Pīr oldum ḫaṭ çeküp āzād ḳıl

4109 Ölmedin ġamdan şehā şād it beni
Ḳuluñam pīr oldum āzād it beni

4110 Didi Hātif iy ḳapumda ʿabd-i ḫāṣ
Ol ki ḳulluḳdan diler k'ola ḫalāṣ

4111 Maḥv olur ʿaḳlı vü teklīfi de hem
Bu ikisin terk it ur rāha ḳadem

4100 ṭıfıl : ṭıfl D
4104 vücūdıysa : vücūdısa H,D

4112 Didi yā Rab isterem seni müdām
ʿAḳl u teklīf istemem her ṣubḥ u şām

4113 Oldı teklīf ü ʿaḳaldan pes bürūn
El ayaḳ yire urup irdi cünūn

D 137b 4114 Pāy-kūbān u fişān dest ü beden
Oldı pes ṭaşra ʿaḳal teklīfden

4115 Didi bilmem şimdi ben beni kimem
Bilmezem kendümi anuñçün dimem

4116 Bir ḳulam yoḳ bārī bilsem kim neyem
Yoḳ dilüm aġzum ki ḥālüm söyleyem

4117 Getdi āzādī vü ḳulluḳ oldı pīç
Şādī vü ġam oldı ḳamu maḥv u hīç

4118 Bī-ṣıfat oldum degülem bī-ṣıfat
ʿĀrifem yoḳ bende ammā maʿrifet

4119 Bilmezem sen beni ben seni ʿaceb
Sende maḥv oldum ikilik getdi hep

(244)

ḤİKĀYET

4120 Düşdi bir maʿşūḳ şuya nā-gehān
Getdi ʿāşıḳ daḫı ardınca hemān

4121 Çünki irdi bir birine iki ten
ʿĀşıḳa maʿşūḳ pes didi neden

4122 Kendüñi atduñ bu deryāya bu dem
Ben ḫo düşdüm dayınup sürçüp ḳadem

4113 ʿaḳaldan : ʿaḳldan D / bürūn : birūn H,B
4114 ʿaḳal : ʿaḳl D
4116 kim : kem D

4123 Didi baḥre atduġum budur beden
Bilmedüm kendümi senden ġayrı ben

4124 Bunca yıllardur ki birdür ṣoñ u öñ
Benligüm benüm ü sinüñ senligüñ

4125 Sen sen ü ben ben yā sen ben ben yā sen
Çünki sen bensin bu ikilik neden

4126 Çünki sen ben ben sen olduḳ ber-devām
İki ten pes bir olalum ve's-selām

4127 İkilik tā sende var şirket olur
Dil ikilik gitse tevḥīdi bulur

D 138a 4128 Anda maḥv ol sen ki bu tevḥīd ola
Eyle güm olmaġı güm tefrīd ola

(245)

ḤİKĀYET

4129 Bir mübārek rūzda Maḥmūd Şāh
Diledi ʿarż ola kendüye sipāh

4130 Geldi leşker bī-ʿaded çün mevc-i Nīl
Doldı māl-ā-māl ṣaḥrā at u fīl

4131 Ḳılmaḳ içün pes temāşā-yı sipāh
Bir yüce yir vardı aña çıḳdı şāh

4132 Anda bileydi Ayāzıla Ḥasan
Bu üçine oldı ʿarż-ı encümen

4133 ʿĀlem olmış idi leşkerden çü neḫ
Yolı dutmış idi çün mūr u meleḫ

4134 Kimse bunuñ gibi server görmedi
Çeşm-i ʿālem böyle leşker görmedi

4124 ü : ve B
4133 leşkerden : leşker D

4135 Aġaz açup pādişāh-ı nāmver
Kendü Ayāzına didi iy piser

4136 Cümle maḥkūmum benüm bu encümen
Saña ben maḥkūm u sulṭān baña sen

4137 Bu sözi ger didi şāh-ı nāmdār
Līk fāriġdi Ayāz-ı nīk-kār

4138 Şāha ḫıdmet itmedi ol ehl-i rāh
Dimedi sulṭān didi ben ḳula şāh

4139 Pes Ḥasan didi ġażabla iy ġulām
Saña şāhuñ ḳıldı bunca iḥtirām

4140 Sen turup hīç eylemedüñ ḥürmeti
İki ḳat olup öñinde ḫıdmeti

4141 Böyle m'olur ḫıdmet-i şāh-ı cihān
Böyle m'olur ḥaḳ-şināsī bendegān

D 138b 4142 Çün Ḥasandan irdi Ayāza bu söz
Didi var iki cevābum diñleñüz

4143 Biri bu üftāde bī-rū vü riyā
Ḫıdmet-i şāh ide ger bī-dest ü pā

4144 Yā düşe ṭopraġa bu rāh içre ḫ'ār
Yā öñinde söyleyüp aġlaya zār

4145 Ḳula gelmek artuḳ eksük şāhdan
Hep ber-ā-ber olmadandur iy Ḥasan

4146 Ben kimem tā kim ḳoyam bu işe baş
Bu arada eyleyem kendümi fāş

4147 Ḳul anuñ maḥkūmı vü teşrīf anuñ
Ben kimem buyruḳ anuñ ta'rīf anuñ

4138 ḫıdmet : ḫizmet H
4140 ḫıdmeti : ḫizmeti H
4141 ḫıdmet-i : ḫizmet-i H
4143 Ḫıdmet-i : Ḫizmet-i H,B

4148 Dāyim ider luṭfı şāh-ı muḥterem
Pes bugün midür Ayāza bu kerem

4149 Ḫuṭbe-i ẕātın dü kevn oḳısa ger
Añlamazın kim mükāfāt ideler

4150 Ben bu miʿrażda ḳaçan idem ẓuhūr
Ben kim olam gösterem bu yirde nūr

H,B 45b 4151 Pes Ḥasan didi zehī şükr ü sipās
Āferīn aḥsent Ayāz-ı ḥaḳ-şinās

4152 Vireyin eyyām-ı şehde saña ḫaṭ
Lāyıḳ-ı inʿām-ı şehsin bī-ġalaṭ

4153 Müstaḥiḳ her demde yüz inʿāmına
Her nefes lāyıḳ hezār ikrāmına

4154 Pes Ḥasan didi nedür ol bir cevāb
Didi kim saña dimek degül ṣavāb

4155 Ger ben ü şeh ikimüz olsa hemīn
Olur idi bu söze maḥrem yaḳın

4156 Līk çün maḥrem degülsin sen aña
Nice diyeyin degülsin pādişā

D 139a 4157 Pādişāh emr eyledi kim encümen
İçine varup gire ol dem Ḥasan

4158 Pes sipāhīler ḥisābında Ḥasan
Oldı rūz-ı encümen ol pāk-ten

4159 Yoġıd'ol ḫalvetde çün ne sen ne ben
Ger Ḥasan mūy olsa olmazdı Ḥasan

4160 Şāh didi ḫalvet oldı söyle rāz
Ol cevābı de baña iy ḫāṣ Ayāz

4161 Didi ben miskīne kim her gāh şāh
Ḫoş kemāl-i luṭfdan ḳılur nigāh

4150 miʿrażda : muʿrażda B
4151 zehī : zihī D

4162 Pertev-i nūrından anuñ bir naẓar
Maḥv olur cümle vücūdum ser-be-ser

4163 Şerm-i ferr-i şems-i şehden çün ġubār
Yoldan ol dem ḳalḳaram ben ẕerrevār

4164 Bende de ḳalmadı çün nām u vücūd
Ḫıdmetüñde nice ḳılayın sücūd

4165 Ger göresin kimseyi sen ol zamān
Degülem ben ol durur şāh-ı cihān

4166 Eyle bir yā biñ luṭuf peyvendüñe
Kendü luṭfuñdur idersin kendüñe

4167 Sāye kim güm ola şems içre ʿayān
Gele mi hīç andan ḫıdmet bir ān

4168 Sāyedür kūyuñda sulṭānum Ayāz
Oldı güm yüzüñ güninde ḳış u yaz

4169 Kendüden ḳul getdi ḳaldı fānī ol
Eyle bildügüñ işi ḳalmadı ḳul

4170 Fānī oldı getdi bendeñ oldı yoḳ
Sen bilürsin bildügüñ ḳıl az u çoḳ

(246)

ALTINCI MAḲĀM VĀDĪ-İ ḤAYRETDÜR

D 139b 4171 Pes yine vādī-i ḥayret geliser
Dāyim işüñ derd ü ḥasret olısar

4172 Bunda gelür her nefes saña çü tīġ
Bunda her bir dem sañadur yüz dirīġ

4162 ser-be-ser : ser-teb-ser D
4164 Ḫıdmetüñde : Ḫizmetüñde H,B / nice : niçe D
4167 ḫıdmet : ḫizmet H,B
4170 ḳıl : - D

4173 Bunda āh u derd olur daḫı söz
Gündüzüñ giceñ ne şām olur ne rūz

4174 Tīġsüz her ḳıl dibinden ḫūn çıḳar
Dem-be-dem ol ḫūn ʿaraḳ gibi çıḳar

4175 Ṭoñmış āteşdür bu vādīnüñ eri
Yā yanar buz iki ʿālemden beri

4176 Bu yire çünkim ire ḥayrān merd
Rāh-ı ḥayretde ḳala güm-rāh u ferd

4177 Cānına tevḥīd anuñ her ne raḳam
Çekdise güm ola kendü daḫı hem

4178 Mest misin yā yoḳ dise ger bir oyuḳ
Diye yu ġam var mısın sen yoḫsa yoḳ

4179 Ortada mı yoḫsa ṭaşra ortadan
Ḳıyıda mı yā nihānsın yā ʿayān

4180 Fānī yā bāḳī yā ikisisin uş
Her birisin yā ikisinden de boş

4181 Diye ol dem bilmezem hīç nesne ben
Bilmedügüm daḫı bilmem var sen

4182 ʿĀşıḳam bilmem kime pes ne diyem
Ne müsülmānam[2] ne kāfir pes neyem

4183 Yüregüm ʿışḳı ṭoludur hem degül
Zaḫm u merhem hīç dilden kem degül

(247)

ḤİKĀYET

4184 Vardı bir āfāḳa ḥākim pādişāh
Duḫteri vardı serāyında çü māh

4174 her : hel D / ḫūn : çün B,D
4182 müsülmānam : müslemānam B; müslimānam D

D 140a

4185 Reşk iderdi ḥüsnine ins ü perī
Evc-i ḥüsnüñ idi bedr-i enverī

4186 Yūsuf-ı Ken‘ ānī zindānında ḥabs
Ya‘nī kim çāh-ı zeneḫdānında ḥabs

4187 Ṭurre-i zülfinde biñ biñ rūḥ bend
Her ḳılında yüz dil-i mecrūḥ bend

4188 Pür-reg-i rūḥ idi her bir mūy-ı zülf
Müşk itmişdi cihānı būy-ı zülf

4189 Ruḫları berg-i gül-i Firdevs idi
Ḳaşı müşk tozlu ḳurulmış ḳavs idi

4190 Ḳavsi tīrine nişān alduḳça cān
Ḳābe ḳavseyn āferīn dirdi her ān

4191 Mest müjgānı oḳından nergesi
Düşürürdi yolda ayaḳ çoḳ kesi

4192 Ol dehen ḫod ḥoḳḳa-i yāḳūt idi
Cāna yāḳūt-ı lebi ḫoş ḳūt idi

4193 Ger tebessüm itse ol āb-ı ḥayāt
Teşne-lebler ala la‘linden zekāt

4194 Her k’ide çāh-ı zeneḫdānın nigāh
Yūsufı düşmiş göre der-ḳa‘r-ı çāh

4195 Ġabġabı çāhın gören bī-iştibāh
Ser-nügūn ol ḳa‘r-ı çāha duta rāh

4196 Her ki yüzin göre giçüp kendüden
Ḳa‘r-ı çāha düşe ol dem bī-resen

4197 Ol şehüñ yanına bir gün bir ġulām
Geldi ḫıdmet ide çün bedr-i tamām

4185 bedr-i : bedr H,D
4192 yāḳūt-ı : yāḳūt D
4195 Ser-nügūn : Ser-nigūn B
4197 ḫıdmet : ḫizmet H

4198 Ne ġulām anda olan ḥüsn ü cemāl
Virdi mihr ü māha noḳṣān u zevāl

H,B 46a 4199 Bu bisāṭ-ı kevnde hem-ṭāsı yoḳ
Bu bisāṭ-ı arżda hem-pāsı yoḳ

D 140b 4200 Ḫalḳ-ı bāzār u şehir idüp ʿaceb
Yüzi māhına baḳup dururdı hep

4201 Bir gün ol duḫter ḳażādan nā-gehān
Bu ġulām-ı şāhı gördi ḫoş ʿayān

4202 Şeh ġulāmınuñ yüzini gördi çün
Pes diger-gün oldı cānı ḥāli dün

4203 Getdi dil elden olup güm-rāh ol
Başladı āh itmege her gāh ol

4204 Dil gidüp elden boyandı ḳana ten
ʿIşḳı āḫir ṭaşra çıḳdı perdeden

4205 ʿAḳl u şādānı gidüp ʿışḳ itdi zūr
Ġamdan irdi cān-ı şīrīnine şūr

4206 Niçe müddet ʿışḳ olup endīşesi
Bī-ḳarārī oldı āḫir pīşesi

4207 Eridüp yaḳdı anı nār-ı firāḳ
Ten erir yanup yürek pür-iştiyāḳ

4208 On kenīzek duḫteri vard'ehl-i sāz
Ḫoş-ṣadā vü ḫoş-edā ḫoş ehl-i rāz

4209 Ḳamusı bülbül-nevā ṭūṭī-zebān
Zīr ü bemde her biriydi kār-dān

4210 Naḳş-ı ṭāvūsı ḳamu ṭūṭī-suḫen
Laḥn-ı Dāvūdī vü mūsīḳār-zen

4209 biriydi : biri D
4210 vü : ve H

4211 Terk-i cān u nām u neng idüp hemān
Ḥālin anlara didi açup dehān

4212 ʿIşḳ-ı cānān her ne yirde dutsa yir
Lā-büd ol cānı ider ḫor u ḥaḳīr

4213 Her ne cānda ʿışḳ kim duta ḳarār
Bī-ḳarār eyler anı vü şermesār

4214 ʿIşḳ her ne dilde varup cā ider
Ṣabr u ʿaḳlı bī-gümān yaġma ider

D 141a

4215 Didi ʿışḳumı ġulāma ger diyem
Sır aça nā-geh ġalaṭ eyleye hem

4216 K'olmamışdur daḫı ʿışḳ anda tamām
ʿIşḳ ḳadrin bilmeye nā-geh ġulām

4217 Ḳanda gördi böyle genc aġzın açuḳ
Ḥışmete noḳṣān vire nā-gāh çoḳ

4218 Görmemişdür yüzümüñ bedrin tamām
Ḳanda görmişdür benüm gibi ġulām

4219 Ḳıṣṣamı ger eylemezsem āşikār
Perde altında oluram zār zār

4220 Yüz kitāb-ı ṣabr oḳıdum cānda
Ḳaldum āḫir bī-ṣabar der-mānde

4221 Böyle ger maḳṣūd-ı dil ḥāṣıl ola
Lā-cerem cümle murādın dil bula

4222 Ḫoş-nefesler çün işitdi bu sözi
Cümle duḫterden yaña dutdı yüzi

4223 Didiler göñlüñi ḫoş dut şād ol
Ḳo ġamı şinliklere mu'tād ol

4224 Getürelüm bu şeb anı biz ʿayān
Kendünüñ āgāhı yoġıken nihān

4212 ḫor : ḫavār B
4223 şinliklere : şinleklere B

4225 Ol ġulāma bir kenīzek pes nihān
Vardı cāma dutdı anı ol hemān

4226 Hūş-ber-dārū ḳatup cāmına ḫoş
Lā-cerem cām-ı mey aldı hūşın uş

4227 Bī-ḫod oldı ol meyi içüp ġulām
Ol kenīzek işin işledi tamām

4228 Ol gün ol mehveş ġulām irince şeb
Bī-ḫaber ʿālemden idi mest hep

4229 Şeb kenīzekler nite bād-ı vezān
Düşe ḳalḳa geldiler aña revān

D 141b 4230 Anı penhān duḫtere yitürdiler
Pisterine duḫterüñ getürdiler

4231 Duḫter-i rezle çü yudılar yüzin
Taḫt-ı zerrīn üzre ḳodılar özin

4232 Dökdiler ayaġına çoḳ sīm ü zer
Saçdılar başına laʿl ü dür güher

4233 Nīm-şebde nīm mest olan ġulām
Ḫ‿ābdan nerges gözin açtı tamām

4234 Gördi çün cennet serāy-ı zer-nigār
Taḫt-ı zerrīnde kenārında nigār

4235 Ḫoş dikilmiş on şemʿ-i ʿanberīn
ʿŪd-ı ter-hīzüm gibi yanar hemīn

4236 Durmış ol on büt ider cümle semaʿ
Cān u ʿaḳla vü tene eyler vedāʿ

4231 Taḫt-ı : Taḫt-ı D
4233 nerges : nerges-i B
4234 Taḫt-ı : Taḫt-ı D
4236 şemʿ-i : şemʿ D
4236 u : - H,D

4237 Ol gice ḫurşīdveşdi nūr-ı şemʿ
Ḳamu pervāneydi ammā şemʿ -i cemʿ

4238 Bunca ḥüsn ü ḫoşluḳ içreyken be-nām
Çehre-i duḫterde güm oldı ġulām

4239 Ḥīre cān ḳalmışdı vü bī-ʿaḳl ḳul
Ne bu maʿnīdeydi ʿālemden ne ol

4240 ʿIşḳdan pür sīne lāl olmış zebān
Ẕevḳden cānına ḥāl irdi hemān

4241 Gözleri ruḫsāre-i dildārda
Ḳulaġı āvāz-ı mūsīḳārda

4242 Būy-ı ʿanber pür dimāġ u hem meşām
Ol dehen ḫod āb u āteş pür çü cām

4243 Virdi mey der-ḥāl ḳıldı mürde ḥayy
Der-peyinde būse nuḳl-i cām-ı mey

4244 Ḳaldı çeşmi çehre-i cānānda
ʿIşḳ-ı duḫter itdi yir çaḳ cānda

D 142a 4245 İtmese kār āh-ı ʿāşıḳ ġam ṭaşır
Aḳıdur yaşını vü başın ḳaşır

4246 Her zamān pes duḫter-i şīrīn-zebān
Āb-ı eşk iderdi yüzine fişān

4247 Gāh virdi leblerinden būseler
Geh gülāc u geh şeker ṣan būseler

4248 Hem ḥalāvet hem melāḥat yek-be-yek
Gösterüp saçardı şīrīn-leb nemek

H,B 46b 4249 Geh perīşān ide zülf-i ser-keşin
Germ ü tīz eylerdi ʿāşıḳ āteşin

4250 Duḫter öñinde ġulām-ı ḫaṭṭ-ı yeşm
Ḳaldı ne bā-ḫod ne bī-ḫod bāz çeşm

4238 ḫoşluḳ : ḫoşlıḳ D
4239 bī-ʿaḳl : bī-ʿaḳl u B ; ʿaḳl D

4251 Bu seyirdeyken ġulām-ı bī-naẓīr
Ṭoġdı meşrıḳdan hemīn ṣubḥ-ı münīr

4252 Ṭoġdı çün ṣubḥ irdi ḫoş bād-ı seḥer
Pes cihān ḫoş-būy oldı ser-te-ser

4253 Düşdi ayaḳdan ġulām oldı ḫarāb
Getdi ʿaḳl elden başın aldı şarāb

4254 Nevme vardı çün ġulām-ı māh-rū
Pes iletdiler mekānına girü

4255 Geçdi biraz dem uyanup bī-kelām
Kendüyi buldı vü bildi pes ġulām

4256 Buldı vüsʿat cān u dil ṣaḥrā gibi
Mevc urup ḫoş eyledi deryā gibi

4257 Dil yanar ne olduġın bilmedi hīç
Bī-ḫaber ne olduġın bilmedi hīç

4258 El ele urup yaḳasın itdi çāk
Ṣaçların yolup başına ṣaçdı ḫāk

4259 Ḳalmamışdı hīç cigerde gerçi āb
Başdan aşmışdı velī baḥr-i şarāb

D 142b 4260 Ḳıṣṣayı ṣordılar ol meh-rūydan
Didi ṭāḳat yoḳ ki diyem ḥāli ben

4261 Anı kim gördüm ʿayān ben mest bes
Görmedi düşinde anı hīç kes

4262 Aña kim tenhā bu ḥayrān buldı yol
Geçmedi bir kimsenüñ başından ol

4263 Ḳudretüm yoḳ gördügüm dimege ben
Görmedi bundan ʿaceb bir merd ü zen

4251 seyirdeyken : seyrdeyken H,B,D (vezin gereği "seyirdeyken" okunmuştur.)

4264 Didi āḫir her biri söyle biraz
Yüzde birin bārī de iy ser-firāz

4265 Didi muẓṭar gibiyem der-mānde bes
Ben mi gördüm anı yāḫud ġayr kes

4266 Her ne işitdüm degülem işiden
Her ne gördümse gören degüldi ben

4267 Düş mi gördüñ didi bir ġāfil nesin
Böyle kim şūrīde vü dīvānesin

4268 Uyanuḳluḳ neydügin bilmem bu dem
K'uyanuḳ yā uyḫuda gördüm disem

4269 Anı varlıḳla mı gördüm ben bu şeb
Bilmezem hūş-yār ayıḳ mıdum ʿaceb

4270 Olmaya bundan ʿaceb bir nesne hīç
N'āşikāre ne nihān ne er ne giç

4271 Yoḳ söze ḳudret ḫamūşīye mecāl
İkisinüñ cemʿi olmaḳ ḫod muḥāl

4272 Epsem olsam yüregüm pür-ḫūn olur
Söylerisem cān u dil maġbūn olur

4273 Ne bu ne aña mecālüm var benüm
Ḳaldı ara yirde ḥayretde tenüm

4274 Ne olur bir laḥẓa cānumdan nihān
Ne buluram ẕerrece andan nişān

D 143a 4275 Bir güzel gördüm kemālinde cemāl
Kim anuñ ḥüsnine hīç irmez ḫayāl

4276 Lāldür vaṣfında anuñ ehl-i ḳāl
Anı ḳāle getürür mi ehl-i ḥāl

4265 ġayr : ġayr-ı D
4268 Uyanuḳluḳ : Uyanuḳlıḳ D
4269 ayıḳ mıdum : ayaḳ mıdum H

4277 Çehresi öñinde nedür āfitāb
Ẕerredür وَاَللّٰهُ اَعلَم بالصو اب

4278 Çünki anı görmedüm gördüm ʿayān
پس شدم حیرآن میان این و آن

(248)

ḤİKĀYET

4279 Duḫteri ḳabrinde bir zen ağladı
Odı bir reh-bīn yüregin ṭağladı

4280 Didi ġālib oldı merdāne bu zen
Kim degül bizüm gibi āşüfte-ten

4281 İşbu zen merdāna iletdi sebaḳ
Kim bilür merdāndan yeg rāh-ı Ḥaḳ

4282 Kim bilür ne yavı ḳulmışdur arar
Özenür bulam dir ağlar böyle zār

4283 Böyle üftāde neden düşdi bu çaḳ
Ḳanġı güm olmışdan olmışdur ıraḳ

4284 Ferruḫ ol kim ḥāl nedür bile ol
Niçün ağlamaḳ gerek ʿālemde ḳul

4285 Baña maʿlūm olmadı leyl ü nehār
Kimüñ içün ağlayayın bendevār

4286 Müşkil oldı ḳıṣṣa-i miskīn ʿaceb
K'olmışam mātem-zede ben rūz u şeb

4287 Āgehüm yoḳ kimden oldum dūr ben
Kimden oldum bilmezem mehcūr ben

4277 Vallāhü aʿlem bi'ṣ-ṣavāb: Allah en doğruyu en iyi bilendir.
4278 "Sonunda ben onun ve bunun arasında hayran oldum, şaşırdım kaldım."
4279 Duḫteri : Ḍuḫter-i H,B
4282 ḳulmışdur : ḳulmışdı D

4288 Düşeyin giryān u ḥayrān olayın
Nār-ı hicrān içre sūzān olayın

D 143b 4289 Göge atdı zen murādı kūyını
Yavı ḳılduġınuñ aldı būyını

4290 Almadum ben ḳoḫu bu ḥasret beni
Öldürüp zār itdi bu ḥayret beni

4291 Bu ne menzildür ki dildür nā-bedīd
Dil ne oldı belki menzil nā-bedīd

4292 Sūzen-i pindār-ı semmīdür maẕīḳ
Rīsmān-ı ʿaḳl başıdur ḥarīḳ

4293 ʿAḳl rükninüñ yıḳıldı yapusı
Oldı güm pindār evinüñ ḳapusı

4294 Anda varan yavı ḳılur başını
Çār rükninüñ içini daşını

4295 Ne kişi k'ol ḳapuya iletdi yol
Bir nefesde sırr-ı külli buldı ol

(249)

ḤİKĀYET

4296 İşidür bir şavt ṣūfī-i vāḥīd
K'ol biri eydür yavı ḳıldum kilīd

H,B 47a 4297 Ḳapu baġlu ḫāk-i rehde zār ben
Luṭf idüp virsün kilīdümi bulan

4298 Ger ḳapum baġlu ḳala böyle benüm
Ġamda peyveste ola cān u tenüm

4289 kūyını : kūyunı H // būyını : būyunı H,D
4296 kilīd : kelīd H
4297 kilīdümi : kelīdümi H

4299 Ṣūfī didi eksük itme ṭapuyı
Bağlu dursun ḳo çü duyduñ ḳapuyı

4300 Ḳaṣruñı bulduñ zehī devletlü ḳul
Açma ḳapusın ḳo dursun bağlu ol

4301 Yoldadur merdān her ān gelüp geçer
Bağlu ḳapuñ ʿāḳıbet biri açar

4302 Saña āsān baña iş düşvārdur
Yandı cān ḥayretde dil pür-nārdur

D 144a

4303 K'işümüñ ne evveli var n'āḫiri
Ḳalmışamdur şöyle ḥayrān serserī

4304 Bī-ser ü pā ḳaldum āḫir böyle güm
Ne kilīdüm var ne ḳaṣrum ne ḳapum

4305 Ṣūfī yilsün sāller ser pā açuḳ
Tek ḳapuñ bulsun yā bağlu yā açuḳ

4306 Yoḳ naṣībi bir erüñ illā ḫayāl
Kimse bilmez ne olacağını ḥāl

4307 N'eyleyin diyene nesne itmedi
Ekdügüñ toḫmuñ yemişi bitmedi

4308 Her düşen kimse maḳām-ı ḥayrete
Düşdi her dem yüz diyār-ı ḥasrete

4309 Niçe bir ḥayretdedür ser-geşte-ten
İl şaşurdı izi oñaram mı ben

4310 Bilmedüm n'olaydı bileydüm ʿayān
Kim bilüp ḥayrān olurdum her zamān

4311 Merde bu yirde şikāyetdür şükür
Küfr īmān oldı vü īmān küfür[4]

4299 ḳo : - D
4305 yilsün : bilsün B
4309 Niçe : Niçe B
4311 küfür : küfr H,B

(250)

ḤİKĀYET

4312 Şeyḫ-i Naṣrābādī ḳırḳ ḥacc-ı güzīn
Eyledi dutup tevekkülde gözin

4313 Oldı bundan ṣoñ nizār u ten żaʿīf
Bir izār içre bürehne ten naḥīf

4314 Var dilinde tāb u cānı içre tef
Baġlanup zünnār u açdı ḫalḳa kef

4315 Vardı bir deyr içre bī-daʿvā vü lāf
Gebrüñ āteşgāhın eyledi ṭavāf

4316 Böyle görüp didi bir kimse aña
Bu senüñ işüñ degül eyle ḥayā

D 144b 4317 Bunca ṣavm u bunca ḥac bunca namāz
Bunca ẕikr ü vird ü rūz u şeb niyāz

4318 Bunca işüñ ṣoñı sāḥirlik midür
Āḫir-i īmān kāfirlik midür

4319 Puḫte olmaz böyle olan ḫāmdur
Ehl-i dil bu kārdan bed-nāmdur

4320 Bu ne yoldur ḳanġı şeyḫ itdi bunı
Kaʿ beden āteşgehe duta yöni

4321 Şeyḫ didi oldı baña kār saḫt
Yandı her ne varsa kāşānemde raḫt

4322 Yaḳdı āteş hep ṣavurdı ḫırmenüm
Ḫāke başum gibi ġalṭāndur tenüm

4323 Nām u nengüm uş tozutdı bād hep
Dūst biliş oldı düşmen yad hep

4312 ḳırḳ : ḳarḳ B / ḥacc-ı : ḥac D
4322 başum : yaşum H,B

4324 Aḥmaḳ oldum kendü kārumda vü bun
Ḥīle ayruḳ bilmezem oldum zebūn

4325 Böyle āteş kim virür cāna şerer
Raḫt-ı neng ü nāmdan ḳor mı eşer

4326 Böyle kāra kim giriftār oldı ten
Oldum uş bīzār deyr ü Kaʿbeden

4327 Ẕerrece sende k'ola ḥayret bedīd
Ola benveş saña yüz ḥasret bedīd

(251)

ḤİKĀYET

4328 Bir mürīd-i tāze vardı iy ḫoca
Kendü şeyḫin düşde gördi bir gice

4329 Didi ben ḥayretdeyem dem-beste zār
Nice oldı de saña encām-ı kār

4330 Fürḳatüñ dil-ḫānesine urdı nār
Ḥayret itdi raḫt-ı göñlüm tārumār

D 145a 4331 Ḥayretümden geldüm uş rāz isteyü
Söyle ḥālüñ bed mi oldı yā eyü

4332 Pīr didi ḳaldum uş ḥayrān u mest
Dişlerümden hīç gitmez püşt -i dest

4333 Biz bu ḳaʿr-ı çāh u zindānda hezār
Sizden artuḳ ḳalduḳ uş ḥayrān u zār

4334 Olsa deryā ger cihān ḥayretle pür
Ḥayret-i ʿuḳbāya nisbet ḳaṭredür

4324 Ḥīle : Ḥiyle H,B
4328 mürīd-i : mürīd D
4332 püşt : pust D
4333 çāh : cāh D

(252)

YEDİNCİ MAḲĀM VĀDĪ-İ FAḲR U FENĀDUR

4335 Vādī-i faḳr u fenā ḳıl pes ṭaleb
Söze bu vādīde cür'etdür ʿaceb

4336 ʿAyn-ı vādī hep ferāmūşī olur
Bī-zebān bī-gūş u bī-hūşī olur

4337 Baḥr-i küllī çün ḫurūşa ura çeng
Ḳala mı bir baḥrde hīç naḳş u reng

4338 İki ʿālem bil bu baḥrüñ naḳşıdur
Ẕerre ẕerre kevn mevci yaḫşıdur

4339 Böyle degüldür diyen sevdādadur
Boyanup renge ḳuru ġavġādadur

4340 Her kim ol deryā-yı külde güm ola
Dāyim āsūde güm ola vü ḳala

4341 Dil bu pür-āsūdegī baḥrine ḫoş
Girmez illā yavı ḳılınmaḳla uş

4342 Ger virile bu güm olmaḳlaḳ yine
Rāz u sunʿa ola dil ḫoş āyine

4343 Ehl-i tevḥīd ola vü hem sunʿ-bīn
Bildügini ḫoş bile ḥaḳḳa'l-yaḳīn

H,B 47b 4344 Puḫte-i merdān merd-i sālikān
Oynadur meydān-ı rāh içinde cān

D 145b 4345 Lā-cerem evvel ḳademde güm olur
Pes meleklikden geçüp merdum olur

4338 yaḫşıdur : baḫşıdur B ; baḥşıdur D
4342 olmaḳlaḳ : olmaḳlıḳ H,D

4346 Ger bu yoḳluḳdan vireler varlaḳ
Sunʿ-bīnlik bula ber-ḫurdārlaḳ

4347 N'aṣṣı bundan ṣoñ güm olmaḳlaḳ añа
Kimseye yol yoḳ ki bir adam ada

4348 Evvel adamda şular kim güm ola
De cemād anlara ger merdum ola

4349 Hīzüm ü ʿūdı oda yaḳsañ ʿayān
Kül olur bir yirde ikisi hemān

4350 Ṣūretā bunuñla ol yeksān u yār
Vaṣf u maʿnīde hezārān farḳ var

4351 Olsa güm nā-pāk bu deryāda bil
Kendü vaṣfında olur ḫor u ẕelīl

4352 Girse bu baḥre velī bir pāk cān
Ola nā -peydā vücūdında hemān

4353 Cünbüşi pes cünbüş-i deryā olur
Arada olmazsa ḫod zībā olur

4354 Çünki bu ola ol olmaz hem olur
Bunda ʿaḳl idrāki ġāyet kem olur

4355 Bu sözi fikr idemez ʿaḳl u cenān
Ṭaşradur fikr-i ʿaḳaldan bī-gümān

(253)

ḤİKĀYET

4356 Bir gice Maʿşūḳ-ı Ṭūsī dīn eri
Bir müridine didi dāyim eri

4346 ber-ḫurdārlaḳ : ber-ḫurdārlıḳ D
4347 olmaḳlaḳ : olmaḳlıḳ B,D
4348 adamda : adumda D
4352 nā : tā B
4355 cenān : cinān B // ʿaḳaldan : ʿaḳldan B
4356 Maʿşūḳ-ı : Maʿşūḳ H

4357 ʿIşḳdan çünkim eriyesin tamām
Żaʿfdan ḳıl gibi olasın müdām

4358 İncelüp cismüñ çü ḳıl gibi ola
Yār zülfinden ḳılurlar saña cā

D 146a 4359 Her ki kūyında anuñ ola çü mūy
Ala ḫoş mūyından anuñ reng ü būy

4360 Zülfi mūyında ola bir mūy ol
Saçı būyından ala ḫoş būy ol

4361 Rāh-bīn ü dīdeverseñ ḳamudan
Böyle mūy içinde baḳ gör mūy sen

4362 Ger ḳıl ucı kendülügüñden ḳala
Şūmluġuñdan yedi dūzaḫ dola

(254)

ḤİKĀYET

4363 Gözyaşın bir ʿāşıḳ eylemişdi ḫūn
Didiler aña ki aġlarsın niçün

4364 Didi eydürler ki yarın Kirdigār
Çün ḳıla teşrīf rūyın āşikār

4365 Ḫāṣ ḳullarına ḳırḳ biñ yıl müdām
Vire ḳurbını muḳaddem berʿavām

4366 Anda pes kendülere gelüp biraz
Ḫūy-ı nāza düşüp ideler niyāz

4367 Aġlaram ger vireler kendüm ʿayān
Ḳoyalar kendümi görem bir zamān

4368 N'eylerin kendümle ben ol bir zamān
Kendüm öldürmek gerek ol dem ʿayān

4358 zülfinden : zülfinde B

4369 Bī-ḫod olsam oluram ben bā-Ḫudā
Bā-ḫod olsam ḳaluram bed zīr-i pā

4370 Her ki getdi aradan budur fenā
Ḫod fenādandur fenā ʿayn-ı baḳā

4371 Bulasın şol dem ki kendüñden rehā
Bī-ḫodī ʿayn-ı ḫudāyīdür saña

4372 Ger Ṣırāt u nārdan saña güẕer
Varsa iy bīnende vü ṣāḥib-naẓar

D 146b

4373 Ġam yime iy şeh-süvār-ı rāh-bīn
K'āteş-i dūzaḫ miṣāl oldur hemīn

4374 K'od çerāġ üzre fetīl ü yaġdan
Dūde eyler ḳara perr-i zāġdan

4375 Çün ol āteş üzre yaġ ide güẕer
Varlığından yaġlaḳ yanup gider

4376 Ger yolı bir yanar āteşden gider
Līk kendin maḥfil-i Ḳur'ān ider

4377 Ger dilerseñ ol yire sen iresin
Ol yüce menzilgehe ḫoş giresin

4378 Kendüñi kendüñden öñ bī-ḫ˘īş ḳıl
Pes ʿademden bir Buraḳ al ol diril

4379 Evvelā yoḳluḳ libāsın gey bu dem
Pes fenā cāmın pür it nūş eyle hem

4380 Sīneñe kem kāstlaḳ başın bıraḳ
Ṭaylasān-ı لَمْ يَكُنْ ḳo başda çaḳ

4369 Bā-ḫod : Yāḫud B
4374 çerāġ : çirāġ B / fetīl : fitīl B // perr-i : per D
4379 yoḳluḳ : yoḳlıḳ D
4380 kāstlaḳ : kāstlıḳ B // İhlas Suresi, 4. ayet : "Ve lem yekün lehü küfüven ahad: Onun hiç bir dengi yoktur."

4381 Hīçden pāyı rikāb-ı maḥva ḳo
Raḫş-ı nā-çīzīye bin dut hīçe rū

4382 Baġla لا شی den miyānuña kemer
Bendlerini ḳıl anuñ zīr ü zeber

4383 Çeşmi hemden yavı ḳıl yine tez aç
Pes hemān kuḥl-ı ne-būd ol çeşme ṣaç

4384 Pes güm ol bundan da bir demden güm ol
Ḳısm-ı ṣānīden de güm ol uşta yol

4385 Ger bu ʿālemden ola ḳılca ḫaber
Yoḳ o ʿālemden saña şemme eşer

(255)

ḤİKĀYET

4386 Bir şeb oldı bir niçe pervāne cemʿ
Her biriydi ʿāşıḳ u müştāḳ-ı şemʿ

D 147a 4387 Cümle didiler gerek bir cüst ḳul
Şemʿden bize ḫaber getüre ol

4388 Getdi bir pervāne pes ide ṭaleb
İrdi bir ḳaṣra müzeyyen ḫoş ʿaceb

4389 Gördi ıraḳdan żiyā'-ı şemʿi bes
Baḳdı ol ḳaṣruñ içine bir nefes

4390 Ḫoş şitābān cemʿe geldi ol hemān
Diledi kim şemʿden vire nişān

H,B 48a 4391 Defterin açup cemeʿde ḫoş ḫaber
Virdi vaṣf-ı şemʿden fehmi ḳadar

4392 Anda bir nāḳıd var idi rāh-ber
Ḫoş ʿaẓīmü'ş-şān ġāyet muʿteber

4382 Lā-şey' : pek değersiz iş, bir şey değil
4386 biriydi : biridi D

4393 Anı görmiş idi ol gözi açuḳ
Didi bunuñ şemʿden āgāhı yoḳ

4394 Getdi pes biri daḫı pervānenüñ
İrdi ḫoş ḳapusına ol ḫānenüñ

4395 Gördi ḳaṣruñ saḳf u ferşi nūr hep
Rūza dönmiş leyle-i deycūr hep

4396 Şemʿe kendüyi ıraḳdan urdı ol
Bir nefes şemʿüñ yanında durdı ol

4397 Pertevinde durdı şemʿüñ per-zenān
Raḳṣ urup girdi semāʿa bir zamān

4398 Oldı pes āşüfte-ḥāl ol bü'l-fużūl
Şemʿ ġālib oldı vü maġlūb ol

4399 Cemʿe gelüp söyledi bir şemme rāz
Pes viṣāl-i şemʿi şerḥ itdi biraz

4400 Didi nāḳıd bu nişān degül ʿazīz
Sen daḫı degülsin uş ehl-i temīz

4401 Pes birisi daḫı açup perr ü bāl
Cān u dilden ḳıldı ümmīd-i viṣāl

D 147b

4402 Per-zenān u pāy-kūbān mest-i ʿışḳ
Dil ḫarāb u ten türāb u pest-i ʿışḳ

4403 El gögüsde āteşe girdi hemīn
Yavı ḳıldı āteş içre kendözin

4404 Ḳarışup ol oda girişdi ʿaceb
Āteş-i maḥż oldı başdan başa hep

4405 Dutdı āteş anı ser-tā-pāy çün
Ḳamu ʿużvı āteş oldı rengi ḫūn

4402 kūbān : gūyān B ; kūpān D
4405 pāy çün : pāy-ı ḫūn B ; pāy-ı çün D

4406 Nāḳıd ıraḳdan naẓar iderdi uş
Gördi kim pervāne şem‘e yandı ḫoş

4407 Şem‘ pervāneye nīreng eyledi
Nārını nūrıla hem-reng eyledi

4408 Didi bu pervānedür kār içre pes
Bu ḫaberdār olduġın bilür mi kes

4409 Ol ki oldı bī-ḫaber hem bī-eşer
Cümle göz içinde ol bildi ḫaber

4410 Olmayınca cān u tenden bī-ḫaber
Bula mı cānāndan kimse eşer

4411 Kim nişānuñdan aça bir ḳıl bir ān
Ḫūn-ı cānuñdan açar yüz ḫaṭ ‘ayān

4412 Bu yire çün bir nefes maḥrem degül
Hīç ṣıġışmaz bunda bir kes iy göñül

(256)

ḤİKĀYET

4413 Yolda bir ṣūfī giderken pāy-gil
Eñsesine urdı ṭaş bir seng-dil

4414 Ardına düşdi bu dil-ġam başı ḳan
Didi zaḫmuñdur senüñ işbu nişān

4415 Didi otuz yıldur ol merd oldı mürd
Getdi varlaḳ ‘āleminden oldı ḫurd

D 148a 4416 İrürüp encāma varlaḳ ‘ālemin
Ḳodı yoḳluḳ külḫeninde her demin

4417 ‘Ālem-i hestīden ol yoḳluḳ yolın
Dutdı terk idüp ḳamu ṣaġ u ṣolın

4412 ṣıġışmaz : ṣaġaşmaz H,D
4415 varlaḳ : varlıḳ D
4416 varlaḳ : varlıḳ D // yoḳluḳ : yoḳlıḳ D

4418 Merd didi böyle da‘vā eyleme
Mürde söz söyler mi ġavġā eyleme

4419 Ḳatı söyleme sözüñi nerm ḳıl
Bu söze ḳılma dilīrī şerm ḳıl

4420 Böyle tā dem urasın hem-dem misin
Ḳılca ḳalduñsa ‘aceb maḥrem misin

4421 Ḳılca olursa iżāfet arada
Yüz cihān olur mesāfet arada

4422 Ger dilerseñ iresin bu menzile
Varısañ bir mūca düşdüñ müşkile

4423 Āteş-i sūzāna yaḳ varuñı hep
Pāy-tā-ser āteş ol ḳal teşne-leb

4424 Ḳalmasa nesneñ yime ġamm-ı kefen
Āteşe çıplaḳ bıraḳ kendüñi sen

4425 Ola ḫākister çü sen raḫtuñ daḫı
Eksilür bir żerre pindāruñ aḫı

4426 Sende ‘Īsāveş ki bir sūzen ola
Bil yoluñda niçe biñ reh-zen ola

4427 Ger bıraḳdı raḫtı kūyında Mesīḥ
Şerm virdi sūzen ü baḫye ṣaḥīḥ

4428 Çün vücūduñdur saña bunda ḥicāb
Māl u milk ü cāh ider seni ḫarāb

4429 Neñ varısa anı kendüñden gider
Pes saña ḫalvet çün iḥżār eyle yer

4430 Bī-ḫodīden pāk ola çünki derūn
Nīk ü bedden pes olursın pes bürūn

4418 eyleme : eyle D
4430 pes : - D

D 148b 4431 Çünki ḳalmaz nīk ü bed ʿāşıḳsın uş
Lāyıḳ-ı tāc u ḳabā-yı ʿışḳ-pūş

(257)

ḤİKĀYET-İ PĀDİŞĀH-ZĀDE VÜ GEDĀRĀ*

4432 Var idi bir pādişāh-ı tāc u taḫt
Oġlı çün Yūsufdı ferruḫ nīk-baḫt

4433 Bir piserdi ol ki ḥüsnine bedel
Göremez kimse cihānda lem-Yezel

4434 Dünyede ol ʿizz ü ḥışmet kimde var
Ol leṭāfet cūd u himmet kimde var

4435 Ḫulḳınuñ ḳulı ḫudāvendān ḳamu
Ayaġı ṭoprağı dil-bendān ḳamu

4436 Perdeden çıḳup gice gösterse yüz
ʿĀlemi ḫurşīd-i nev eyleye rūz

4437 Ne dilüm vardur ne aġzum ne sözüm
Yüzini vaṣf itmege yoḳdur yüzüm

4438 İde çün zülfin resenveş iki ḳat
Çāha Yūsuf gibi ʿāşıḳ kendüñ at

H,B 48b 4439 Eylese ol ger duta zülfin resen
Çāha düşeydi hezārān encümen

4440 Tāb-ı zülfi her ne cāna kim ire
Düşüre uzun uzun sevdālara

4441 Çeşmini nerges gibi yumsa eger
Āteş uraydı cihāna ser-te-ser

4431 ʿışḳ-pūş : ʿışḳ-ı pūş H,D
* ḤİKĀYET-İ PĀDİŞĀH-ZĀDE VÜ GEDĀRĀ : ḤİKĀYET-İ PĀDİŞĀH-ZĀDE VÜ GEDĀ B
4432 Var idi : Varıdı D
4436 rūz : yüz B

4442 Ḫande ḳılsa ol şeker lebler biraz
Açılaydı niçe biñ gül ḳış u yaz

4443 Ẕerre ma‘lūm olmadı ḫod ol dehen
Söylemek olur mı hīç ma‘dūmdan

4444 Zülfi ṣu‘bānı çıḳa ger perdeden
Ḥāżır itsünler cihān ḫalḳı kefen

D 149a

4445 Ol piserdi fitne-i cān u cihān
Her didügümdendi artuḳ bī-gümān

4446 Sürse meydānda semend ol şeh-süvār
Pīş ü pes yalañ ḳılıcdı ṣad hezār

4447 Kim piserden yaña ḳılaydı nigāh
Dutılurdı olsa ger ol bedr-i māh

4448 Vardı bir derviş ü miskīn pür-hüner
K’anı bī-‘aḳl eyledi ‘ışḳ-ı piser

4449 Çün gedā gördi leb ü rūy-ı nigār
Bī-ser ü pā ḳaldı ḥayrān mest ü zār

4450 Cān āşüfte nizār olmışdı cism
‘Işḳdan ‘acz olmış idi buña ḳısm

4451 Laḥẓa ḳulluġa gedâya behre yoḳ
Baḳmaġa vü güft ü gūya zehre yoḳ

4452 Çün bu derde bulmadı hem-püşt ol
Tīz anuñ ḳalbine buldı ‘ışḳ yol

4453 Gözlerin ḫalḳ-ı cihāndan bağladı
Rūz u şeb kūyında yandı ağladı

4454 Yimedi vü içmedi gülmedi hīç
Derdden oldı yüregi pīç pīç

4446 ḳılıcdı : ḳalacdı H
4447 Kim : Ger H,D
4454- Derdden : Derden H,D

4455 Gözlerine gelmedi bir laḥẓa ḫ̆āb
Saçdı rāh-ı kūyına ṣu çün seḥāb

4456 Hīç kes dünyāda yoḳdı maḥremi
ʿIşḳını ṣaḳlardı ilden her demī

4457 Eşk-i sīm ü rūy-ı zerden rūz u şeb
Pūte-i ʿālemde eretdi ʿaceb

4458 Pūteye ḳoyup ocaḳda pīr-i ʿışḳ
Ṣāfī zer itdi anı iksīr-i ʿışḳ

4459 Dāyimā bu maʿnīyi söylerdi hep
Gönlin eglerdi bunuñla rūz u şeb

D 149b 4460 Mest ü evkārem meded ḥālüm ḫarāb
Ben gedā vü yārdur ʿālī-cenāb

4461 Pādişāh olur mı hem-rāz-ı gedā
Yā gedā olur mı yār -ı pādişā

4462 Ne belādur ʿışḳ ola hem faḳr ola
Kimse ḥālüñden ḫaberdār olmaya

4463 Pādişeh maʿşūḳ ola ʿāşıḳ gedā
Farḳ çoḳdur ʿarżıla beyne's-semā

4464 Āsumān inmek yire farż-ı muḥāl
Yir göke çıḳmadur maḥż-ı ḫayāl

4465 Gerçi bu maʿnīyi fikr iderdi ol
Līk ʿaḳla ḳomamışdı ʿışḳ yol

4466 ʿIşḳ ġālib idi vü maġlūb ʿaḳl
Ḳulaġına girmez idi hīç naḳl

4467 Geçse ıraḳdan piser ger nā-gehān
Görse bu mürde bulurdı tāze cān

4468 Şāh-zāde olsa peydā dūrdan
Her ṣoḳaḳ bāzār olurdı encümen

4461- yār : bār B

4469 Ṣanki ḳopardı ḳıyāmet ḳāmeti
K'üstine üşmiş Muḥammed ümmeti

4470 Ṣaġ u ṣol u pīş ü pes çavuşlar
Ne çeşem ne ser baḳar ne gūşlar

4471 Geh üşerler kim göreler şehriyār
Geh dutarlar vehm-i çavuşdan kenār

4472 Ur dut āvāzı felek evcinde çaḳ
Tā öküz başına irerdi çomaḳ

4473 Arżı fersaḫ yir dutmışdı sipāh
Göklere çıḳmış idi ġavġā-yı rāh

4474 İrdi gūşına çü bang-ı çavuşān
Pes gedā oldı ser-āsīme hemān

D 150a 4475 Ġaşş olup miskīn ḳaldı ġarḳ-ı ḫūn
Oldı pes kendü vücūduñdan bürūn

4476 Anda ol dem göz gerekdi ṣad hezār
K'aġlayaydı ḳan anuñçün zār zār

4477 Gögerürdi gāh ol üftāde çü Nīl
Gāh ʿaynından olurdı ḫūn sīl

4478 Eşkin efsürde iderdi āh gāh
Gāh reşkinden yanardı nāra āh

4479 Bī-ser ü pā yaram ādem pür-belā
Yoḳ bütün etmegi eli boş gedā

4480 Böyle kes kim böyledür üftāde pest
Ḳaçan ura eyle ʿālī yire dest

4481 Ẓerre sāye baḳup ol āyīneye
Diledi ḫurşīdi çeke sīneye

4470 çeşem : çeşm H,D
4475 bürūn : birūn H,B
4477 ol : - D
4479 yaram : bā-dem D

4482 Şāh-zāde geçdi bir gün bā-sipāh
Ol gedā pes naʿre urup ḳıldı āh

4483 Çünki urdı naʿre bī-ḫ̆īş oldı pes
Didi yaḳdı cānumı nār-ı heves

4484 Niçe bir ṣabr ejderine baḳayın
Niçe bir cānum bu oda yaḳayın

4485 Ḳatı āşüfte id'ol ser-geşte merd
Başına ururdı her dem seng-i derd

4486 Bunı diyüp ʿaḳldan getdi hemān
Oldı gūş u çeşmden pes ḫūn revān

4487 Şāh-zāde çavuşı görüp hemīn
Ol gedā ʿömrine ḳaṣd itdi yaḳın

4488 Pes didi şeh-zādeye iy şehriyār
ʿĀşıḳ olmış rind bir kes bī-ḳarār

H,B 49a 4489 Ġayretinden bī-huş oldı pādişāh
Teff-i dilden cūşa geldi maġz-ı şāh

D 150b 4490 Didi varuñ anı ber-dār eyleñüz
Ser-nügūn pā-beste pür-zār eyleñüz

4491 Tīġ ü tīre pes sipāh el urdılar
Ortaya alup gedāyı durdılar

4492 Cānib-i dāra iletdiler keşān
Başına üşdi ḫalāyıḳ çavuşān

4493 Ne ġamından kimsenüñ āgāhı var
Anda ne bir kes şefāʿat-ḫ̆āhı var

4494 Zīr-i dāra çün getürd'anı vezīr
Ḥasret odına yanup ḳıldı nefīr

4486 ʿaḳldan : ʿaḳaldan H,B,D (vezin gereği "ʿaḳldan" okunmuştur.)
4490 Ser-nügūn : Ser-nigūn D

4495 Didi Ḥaḳḳıçün mehil vir baña sen
Secde ḳılayın ḳo dār altında ben

4496 Mehl virdi pes vezīr-i ḫışmnāk
Pes gedā ḳodı yüzin ber-rūy-ı ḫāk

4497 Secdede başı dili dir yā İlāh
Ḳatl ider bu şeh beni çün bī-günāh

4498 Cānumı almazdan evvel bir daḫı
Ol piser yüzini göster iy seḫī

4499 Tā ki görem bir daḫı yüzin anuñ
Terkin uram pes bu cānıla tenüñ

4500 Çünki bu şeh-zādemüñ yüzin görem
Cān aña virüp murāduma irem

4501 Pādişāhā ʿabd-i ḥācet-ḫ̆āhuña
Ḳıl naẓar bu küşte-i dergāhuña

4502 Yutḳunup derdümi ṣābir olmadum
ʿĀşıḳ oldum ise kāfir olmadum

4503 Müstemendān ḥācetin viren Ḫudā
Eyle benüm ḥācetüm daḫı revā

4504 Ḥācet-i maẓlūm olup ol dem ḳabūl
Buldı yirine duʿā tīri vuṣūl

D 151a

4505 Anuñ işitdi sözin penhān vezīr
Derdlü eyledi anı derd-i faḳīr

4506 Pes varup aġlayu bu üftādenüñ
Didi şāha ḥālin ol dil-dādenüñ

4507 Şāha zārı vü münācātın didi
Secde içre ʿarż-ı ḥācātın didi

4508 Düşdi ḥālinden dil-i sulṭāna derd
ʿAfv itdi anı ol āzāde merd

4495 mehil : mehl H,D ; mehel B

4509 Pes didi tenhā hemīn şeh-zādeye
Yüz çevürme ol faḳīr üftādeye

4510 Baş çekme ḫoş ḫayırlu kāra var
Bu zamān tur yüri zīr-i dāra var

4511 Var yetiş ser-geşte vü ġam-ḫ̌āreñe
Müstemendüñdür iriş bī-çāreñe

4512 Senden oldı bī-dil ol vir yine dil
Dāmenüñle gözleri yaşını sil

4513 Bār-ı mihrüñ götürür her çāre faṣl
Yidi zehrüñ vir bu dem teryāḳ -ı vaṣl

4514 Yoldan ilet anı gülşenden yaña
Kendüye getür yine yitür baña

4515 Getdi ol şeh-zāde-i sulṭān-ı ḥüsn
Kim gedāyıla otura kān-ı ḥüsn

4516 Getdi ol meh ṭalʿat u ḫurşīd-çihr[3]
Tā ola ḫalvet-nişīn-i ẕerre mihr

4517 Getdi ol deryā-yı pür-dürr ü güher
K'ide bir üftāde ḳaṭreye naẓar

4518 Hem ura ḫoşluḳla anuñ başına
Muşt u pā vü dest ü keff ü pāşine

4519 Zīr-i dāra vardı çün şeh-zāde ḫān
Fitne uyandı ḳıyāmet ḳopdı ṣan

D 151b 4520 Ol gedāyı gördi şeh-zāde zebūn
Rūy-ı ḫāk üstinde yatur ser-nügūn

4521 Maḥv olup olmış güm ü nā-çīz hem
Üşmiş ol miskīne zenbūr-ı elem

4510 ḫayırlu : ḫayrlu D
4513 teryāḳ : tiryāḳ B,D
4516 çihr : çehr D // nişīn-i : nişīn B,D
4518 vü : - D
4520 ser-nügūn : ser-nigūn D

4522 Her ne varsa bundan özge bir belā
Ol gedā olmışdı aña mübtelā

4523 Baḳdı bu ḥāliyle ol üftādeye
Aġlamaḳ geldi hemīn şeh-zādeye

4524 Diledi ilden ḳıla yaşın nihān
Bile geldi gözyaşı līk ol zamān

4525 Yaşını bārān gibi itdi revān
Yüz cihān derd ḥāṣıl itdi ol zamān

4526 Her ki dilden ʿışḳda ṣādıḳ ola
Cāndan maʿşūḳ aña ʿāşıḳ ola

4527 ʿIşḳ gerçeklikle ise sende ger
Bil saña maʿşūḳ ʿāşıḳ olısar

4528 ʿĀḳıbet şeh-zāde-i ferruḫ-cemāl
Ol gedāya luṭfıla didi menāl

4529 Hīç āvāzını işitmemişdi ol
Gerçi ıraḳdan anı görmişdi bol

4530 Yapışup ḳaldurdı anı pādişā
Pes ber-ā-ber gördi şeh yüzin gedā

4531 Āb-ı baḥril'olsa ger sūzende nār
Gerçi yanar līk iñen virmez şerār

4532 Āteşi olmışdı ol ḫākī gedā
Āb-ı baḥre virdi ḳurbet pes hevā

4533 Cān gelüp aġza didi iy şehriyār
Böyle öldürmek dilerdüñ çünki zār

4534 Yoġıdı ḥācet bu gürbüz leşkere
Bunı didi vü pes urdı yüz yire

4523 ḥāliyle : ḥālile D
4525 bārān : revān B
4531 şerār : şirār H,D
4534 Yoġıdı : Yoġudı H,B

D 152a

4535 Şem‘veş söyündi ḫandeyle hemān
Eyledi pervāneveş teslīm-i cān

4536 Na‘re urup Ḥaḳḳa cān ışmarladı
Getdi cānāna revān ışmarladı

4537 Buldı dil-ber vaṣlı bābın çün açuḳ
Fānī-i muṭlaḳ girüp pes oldı yoḳ

4538 Bu fenā içinde pes yüz dürlü rāz
Söyledi anuñla eyleyü niyāz

H,B 49b

4539 Derd meydānında bilür sālikān
Ol fenā-yı ‘ışḳ içre hālikān

4540 Kim bu meydān içre merdāne müdām
N’eyler ol ‘ışḳuñ fenāsı ber-devām

4541 İy vücūdına ‘adem āmīḫte
Leẕẕetine ġam elem āmīḫte

4542 Olmayınca bir zamān zīr ü zeber
Saña āsāyişden ola mı ḫaber

4543 Berḳ gibi ṣıçraduñ gün ṭoġmadın
Toḫme alup ṭoñduñ ḳar yaġmadın

4544 Ellerüñ açup çü şimşek ṣıçraduñ
Merd ḳoduñ pes bu dehr içre aduñ

4545 Bu senüñ işüñ degül merdāne gel
‘Aḳlı ‘ışḳ odına yaḳ dīvāne gel

4546 İstemezseñ k’ögrenesin kīmyā
Bārī gel seyr eyle döndürme ḳafā

4547 Kendü kendüñden fikir ḳıl bir nefes
Giç kendüñden benüm gib’itme ses

4535 söyündi : söyindi B
4547 fikir : fikr H,B,D // ses : sen D

4548 Tā ki dervīşlige şoñ dem iresin
Ẕevḳ-i bī-ḫ͡vīşī kemālin göresin

4549 Ben ki ne ġayrum ne ben ḳaldum bu dem
Ḫayr u şerrümdür ʿaḳaldan yüce hem

D 152b 4550 Bende güm oldı bir uġurdan tenüm
Çāresüzlükdür hemīn çārem benüm

4551 Faḳr şemsi uralı başuma tāb
Dü cihān baḥr olsa gelmez ḳaṭre āb

4552 Baña gelür ger faḳar iderse ʿavn
Dāne-i ḫaşḫaşdan kem iki kevn

4553 Pertevin gördüm çü şemsüñ bī-ḥicāb
Ḳalmadum ben getdi ābum oldı āb

4554 Her ne kim iltüp getürdüm rūz u şeb
Ḳara şuya eyledüm pertāb hep

4555 Maḥv oldum güm olup hīç ḳalmadum
Ẕerrece bir ḳuru sāye maḥv u güm

4556 Ḳaṭre idüm rāz baḥrinde nihān
Bulımam ol ḳaṭreden nām u nişān

4557 Kār-ı her-kes şanma güm olmaġı sen
Olmışamdur güm fenā baḥrinde ben

4558 Güm olur çoḳ var cihānda her demi
Yoḳ benüm gibi velī güm ādemī

4559 Var mıdur kimse semekden tā simāk
K'olmaya bu yirde güm olup helāk

4549 şerrümdür : şerrümden D / ʿaḳaldan : ʿaḳldan H,D
4550 Çāresüzlükdür : Çāresüzlikdür D
4552 faḳar : faḳr B
455 rāz : rāz-ı H,D // Bulımam : Bulımadum D

(258)

DER-BEYĀN-I MĀHĪ-İ ʿĀLEM-RUBĀ Kİ HEME ʿĀLEM FURŪ BORD*

4560 Pāk-dil bir pāke ṣordı k'iy resūl
Nicedür bizden viṣāl iline yol

4561 Didi vardur yidi deryā nār u nūr
Rāhumuzda giçicek ġāyetde dūr

4562 Rāh-rev bu yidi baḥri çün geçer
Bir balaḳ var k'anı kendüye çeker

4563 Bir balaḳ kim sīneden çekdükde dem
Evvelīn ü āḫirīn olur ʿadem

D 153a

4564 Eyle ḫūt ol kim ser ü pāña bedīd
Baḥr-i istiġnāda cāy itmiş ferīd

4565 Ḫalḳı külliyye çeker ol bī-direng
Nitekim merdum-rubā baḥri neheng

(259)

ḪABER-İ AḤVĀL-İ MURĠĀN DER-RĀH

4566 Bu sözi murġān-ı vādī cümle gūş
Eyleyüp deryāveş itdiler ḫurūş

4567 Bildi her kes kim bu baġrı ḳatı yay
Her kişi bāzūsına gelmez ḳolay

4568 Cānları oldı bu sözden bī-ḳarār
Çoġı mürd oldı bu menzil içre zār

---

* BORD : BORED B
4561 giçicek : giçecek H,D
4562 balaḳ : balıḳ B,D
4563 balaḳ : balıḳ B,D

4569 Niçesi murġānuñ olur per-tırāş
Ḳodı ḥayretden bu yolda cān u baş

4570 Niçe niçe ṣarf idüp ʿömr-i dirāz
Çekdiler bu yolda çoḳ ṣīb ü firāz

4571 Ol ki yüz gösterdi bulara bu yol
Şerḥe hīç kimseye mümkin degül ol

4572 Yola gelseñ saʿy idüp bir gün ʿayān
Bir bir ol ʿaḳbeyi göreydüñ her ān

4573 Pes bileydüñ n'eylemişdür sālikān
Niçe ḳanlar yutdılar her dem her ān

4574 Āḫirü'l-emr içlerinden az ḳul
Pīşgāh-ı devlete iletdi yol

4575 Az murġ irdi bulardan ol yire
Biñde bir oldı ki ol yire ire

4576 Baʿż oldı ġarḳ-ı deryā-yı taʿab
Baʿż oldı k'oldı nā-peydā ʿaceb

4577 Baʿż oldı yüce ṭaġ başında ol
Teşne ḳalup bulmadı āba vuṣūl

D 153b

4578 Baʿż oldı teff ü ḥarr-ı şemsden
Dilleri oldı kebāb u yandı ten

4579 Baʿż oldı kim peleng ü şīr-i rāh
Ḳıldı anı rehde pā-māl ü tebāh

4580 Baʿż oldı yolda ġāyib oldılar
Baʿż oldı perr ü bālin yoldılar

4573 bir gün : - - D
4573 Niçe : Nice H
4579 D'de 4581. beyitdir.
4580 D'de 4582. beyitdir.

4581 Baʿż oldı kim beyābānda ġarīb
Ḫuşk-leb dil teşne ḳaldı bī-şekīb

4582 Baʿż çün dīvāne virüp ḫānumān
Ārzū-yı dāne içün virdi cān

4583 Baʿż oldı ḥaste vü rencūr u zār
Ḳaldı pür-ġuṣṣa vü ġam mehcūr-ı yār

4584 Baʿż bu yoluñ ʿacāyiblerine
Baḳuben ḳaldı ġarāyiblerine

4585 Baʿżına pes geldi ḫoş ʿıyş u ṭarāb
Pest ḳaldı olmadı ʿālī-cenāb

4586 Yüz biñinden biri pes encām-ı kār
Pīşgāh-ı ḥażrete irişdi zār

H,B 50a 4587 Ṣad hezārān murġdan bil degmesi
İrmedi ol yire illā murġ-ı sī

4588 Murġ-ı sī rencūr u süst bī-perr ü bāl
Dil şikeste cān hilāl ü ten ḫayāl

4589 Gördiler bir ẕāt bī-vaṣf u ṣıfat
K'itmez idrāk anı ʿaḳl u maʿrifet

4590 Şuʿle virse berḳ-i istiġnāsı ān
Ān-ı vāḥidde yanar yüz biñ cihān

4591 Maʿrifetde ṣad hezārān āfitāb
Ṣad hezārān necm-i rūşen bī-seḥāb

4592 Gördiler mecmūʿ bular ḥayrān hep
Pāy-kūbān ẕerre-i nā-dān hep

D 154a 4593 Didiler bunda çü māh u āfitāb
Ẕerreveş olmış durur maḥv u ḫarāb

4581 D'de 4579. beyitdir.
4582 D'de 4580. beyitdir. ḫānumān : ḫānmān D
4589 ẕāt : ẕāt u D
4590 Ān-ı : Ānı B
4592- Pāy-kūbān : Pāy-kūpān D

4594 Biz bu yirde hīç olavuz mı bedīd
Ḥayf çekdük bunca zaḥmetler şedīd

4595 Getdi külli bizde nesne ḳalmadı
Ol bizüm ṣanularumuz olmadı

4596 Andadur çün nüh felek bir ẕerre ḫāk
Olsavuz olmasavuz aña ne bāk

4597 Geldiler murġān çü bī-ser bī- ḳulaḳ
Ḳaldı ancaḳ cānlarından bir ramaḳ

4598 Ol yire her murġ bī-dil geldiler
Āsitāna murġ-ı bismil geldiler

4599 Ḳamu dutup rāh-ı ṣaḥrā-yı ʿadem
Maḥv olmışlardı hep nā-çīz hem

4600 Dergeh-i ʿālīden āḫir çün berīd
Oldı nā-geh çavuş-ı ʿizzet bedīd

4601 Gördi sī murġ-ı ḫeref bī-pā vü ser
Hīç yoḳ ne cān ne ten ne bāl ü per

4602 Ġarḳ pā-tā-ser taḥayyür baḥrine
Ne tehī ne pür bu ḳahruñ zehrine

4603 Didi şehrüñüz ne ḳandan geldüñüz
Cān u tenden geçüp andan geldüñüz

4604 Nite düşdi girdüñüz bu rāha siz
Yā ne içün geldüñüz dergehe siz

4605 Size kim dirler ne boydansız ʿaceb
Bunda gelmeñüze ne oldı sebeb

4606 Sizlere ārām u menzil ḳandadur
Mecmaʿ-ı zībā vü maḥfil ḳandadur

4601 murġ-ı : muṛġ D
4605 boydansız : boydansuz D

4607 Aduñuz ne ṣanuñuz nedür sizüñ
Geldüñüz ne iş içün diñ ṣoñ öñ

D 154b

4608 Didiler kim cümle geldük biz size
Pādişeh Sī-murġ ola tā kim bize

4609 Cümlemüzdür dergehi ser-geştesi
Bī-ḳarārān bī-dilān u küştesi

4610 Geçdi çoḳ ʿömr-i dirāz u reh besī
Niçe biñden geldi bu dergāha sī

4611 Dūrdan geldük ümīd ile ṣabūr
Bize bu ḥażretde ola tā ḥużūr

4612 Rencde böyle ḳomasun pādişāh
Ḳullarına luṭf idüp ḳılsun nigāh

4613 Didi ol çavuş iy ser-geşteler
Gül gibi ḳana boyanmış küşteler

4614 Ger cihānda siz oluñ olmañ ʿayān
Pādişāh-ı muṭlaḳ oldur cāvidān

4615 Ger sipāhīden pür olsa yüz cihān
Mūrdur bu şāh eşiginde hemān

4616 Yolda bī-çāre gedā düşmiş ḥaḳīr
Bir avuç ṭoprāḳsuz miskīn faḳīr

4617 Çekdüñüz yol zaḥmetin çıḳa ine
Ḳolayına geldüñüz dönüñ yine

4618 Eyle nevmīd oldı bu sözden bular
Ḳaldı az cāvīd mürde olalar

4619 Didiler bu pādişāh-ı dādger
Ḫ̆ārlıḳda başumuz ḳorsa eger

4610 ʿömr-i : ʿömr ü H,D
4611 ümīd : ümīẕ H,D
4616 ṭoprāḳsuz : ṭoprāḳsız H
4618 nevmīd : nevmīẕ D

4620 Kimse ol ḫ̆ārī gibi olur mı ḫ̆ār
Bize ol ḫ̆ārī olur ʿizzet hezār

(260)

ḤİKĀYET

4621 Didi Mecnūn cümle bu ḫalḳ-ı zemīn
Ḳılsalar baña her ān yüz āferīn

D 155a 4622 ʿĀlemüñ medḥ ü ṣenāsından baña
Yeg gelür düşnām-ı Leylī dāyimā

4623 Āferīn baña dimesün hīç kes
Bañadur düşnām-ı Leylī medḥ bes

4624 Yüz medeḥden yeg söge ger bir kez uş
Bu cihāndan yeg añılsa nāmı ḫoş

4625 Meẕhebümüz saña didük iy ʿazīz
Ḫ̆ārlıġa cümle olduḳ rāżī biz

4626 Didi berḳ-i ʿışḳ gelür āşikār
Cümleñüz cānından olur ol dımār

4627 N'aṣṣı çün bu zārılıḳla cān yanar
N'aṣṣı ol ʿizzetden iy merdān-ı ḫ̆ār

(261)

RIŻĀ DĀDEN-İ HEME MURĠĀN BE-SŪZİŞ

4628 Pes didiler ol gürūh-ı sūḫte
Nār-ı ʿışḳa ḫānumān efrūḫte

4629 İde mi pervāne āteşden nüfūr
Çünki gelür aña şemʿüñ nārı nūr

4620 olur mı : olur D
4623 medḥ : - D
4626 ʿışḳ : ʿışḳ-ı D

4630 Gerçi kim virmez bize el vaṣl-ı yār
Līk yanmaḳ oldı dāyim bize kār

4631 Yoḳdur ol dil-ḫ˘āha irmek bize ger
Yol budur kim yanavuz biz ser-te-ser

(262)

DER-ḪİṬĀB-I MURĠĀN BE-PERVĀNE-İ BĪ-DİL VE CEVĀB-I U*

4632 Pes cihān içre olan perrendegān
Cümlesi pervāneye açdı dehān

4633 Didiler pervāneye kim iy żaʿīf
Niçe bir oynadasın cān-ı şerīf

H,B 50b 4634 Çünki olmaz şemʿden saña viṣāl
Virme cānuñ eyleyüp farż-ı muḥāl

D 155b 4635 Bu saḫun ḫamrından ol pervāne mest
Oldı perr ü bāli gibi dil-şikest

4636 Pes olup bu söz şarābından ḫarāb
Virdi ḫoş ḥāli Süleymāna cevāb

4637 Didi yiter baña cān virem tamām
Pes irüp bir dem ṣoram andan peyām

4638 Aña irmezsem yanam anda tamām
Pes durur ben bī-dile ʿizzet müdām

4639 Kāyināt ʿışḳındadur çün ferd ferd
Pāy-tā-ser ġarḳa-i deryā-yı derd

4640 Gerçi istiġnāsı bī-endāzedür
Līk ʿışḳı yüzi daḫı tāzedür

* .....BĪ-DİL VE CEVĀB-I U : .....BĪ- VE CEVĀB-I U D

(263)

DER-SERĪR-İ ʿİZZET-NİŞĀNDEN HEME MURĠĀN

4641 Geldi luṭfı ḥāceti feṯḥ itdi bāb
Pes götürdi bir nefesde yüz ḥicāb

4642 Perde gidüp bir cihān oldı ʿayān
Doldı Nūrü'n-nūrdan kevn ü mekān

4643 Mesned-i ḳurbetde pes ḳamuya yir
Oldı ʿizzet taḫṭı üzre bir bir

4644 Ḳodı bir ruḳʿa bular öñine pes
Didi oḳuñ evvel āḫir bu nefes

4645 Ruḳʿa-i ḳavme miṣāl olurdı ḫoş
Bile bu şūrīde aḥvālin çü gūş

(264)

ḤİKĀYET

4646 Yūsuf ol kim aña encümdi sipend
On bürāder ṣatdılar anı çü ḳand

4647 Yūsufı mālik olardan aldı pes
Ḫaṭların aldı ki ḳul erzāndı bes

D 156a 4648 Ḫaṭların aldı çün ol ṣāḥib-külāh
Dutdı ol on ḳardeşi ḫaṭṭa güvāh

4649 Yūsufı aldı ʿAzīz-i Mıṣr çün
Ṣaḳladı ol kāġıdı Yūsuf içün

4650 İrdi kāġıd Yūsufa çün ʿāḳıbet
Anı ḥıfẓ itdi o ṣāḥib-menḳıbet

4651 Şol zamān kim Yūsuf oldı pādişāh
On bürāder aña geldi bā-külāh

4641 ḫāceti : ḫācibi B

4652 Her biri göz yumdı açmayup ḳapaḳ
Hīç biri silmedi gözinden çapaḳ

4653 Bilmeyüp hīç rūy-ı Yūsufdan nişān
Vardılar Yūsuf öñine nā-gehān

4654 Nān derdine düşüp her biri zār
Geldiler şeh ḫıdmetine bī-ḳarār

4655 Her biri cānına çāre eyledi
Dökdi āb-ı rūyını ger nān yedi

4656 Didi Yūsuf anlara iy merdümān
Bende bir ḫaṭ var durur ʿİbrī-zebān

4657 Leşkerümde anı oḳur kimse yoḳ
Siz oḳursañuz vireyin nān çoḳ

4658 Her birisi idi ʿİbrī-ḫ͡vān u gū
Şād olup ḫaṭṭı virüñ didi ḳamu

4659 Kūr-çeşm ü lāl ola ol kimse zār
K'olmaya bu ḳıṣṣadan ḫoş ḥiṣṣedār

4660 Virdi Yūsuf ḫaṭların kendülere
Göricek ḫaṭṭı ḳodılar yüz yire

4661 Yire urup şerm ü neng ü nāmını
Lerze dutdı cümlenüñ endāmını

4662 Degül ol ḫaṭ k'ola oḳınması ḫoş
Degül ol söz ḫaṭṭ ide işitse gūş

D 156b 4663 Bulmadılar ḫaṭṭ oḳımaġa mecāl
Pes ḫaber virmekde cümle oldı lāl

4664 Oldılar ġamdan te'essüfde ḳamu
Hem ḥicāb-ı kār-ı Yūsufda ḳamu

4654 ḫıdmetine : ḫiẓmetine H,B
4655 āb-ı : āb B
4661 urup : urup urup H

4665 Oldı ḳamunuñ zebān u ḳāli süst
İşlerine hep peşīmānlar dürüst

4666 Kendü işlerine yandı cānları
Tende yürekde ḳurudı ḳanları

4667 Didi Yūsuf gūyiyā bī-hūşsız
Ḫaṭ oḳuñ didük niçün ḫāmūşsız

4668 Didiler kim epsem olmaḳ cümle ten
Yeg bu ḫaṭṭı oḳıyup cān virmeden

4669 Yūsufuñ yüzin görüp çün bildiler
Cümle ayaġına düşüp geldiler

(265)

Ḫ˘ĀNDEN-İ* MURĠĀN RUḲ‘ ARĀ VE ḪECL GEŞTEND

4670 Çün temāşā ḳıldı bu sī murġ hep
Ol ḫaṭ u ol ruḳ‘ ayı gördi ‘aceb

4671 Her ne kim itmişleridi bī-küsūr
Ḫaṭṭı ol ruḳ‘ ada idi bī-küsūr

4672 Bu esīrān gördi düşvār oldı baḫt
Ol geçen geçdi bu dem kār oldı saḫt

4673 K’oḳıyup ruḳ‘ ayı oldı cümle lāl
Ḳaldılar dem-beste ḥayrān bī-mecāl

4674 Anlara ġam nice olmasun ḳarīn
Çāha atmışlardı çün Yūsufların

4675 Key ‘aceb kār eylemişlerdi ḥaḳīḳ
Bu şirā vü bey‘ e çaḳ böyle ṭarīḳ

---

* Ḫ˘ĀNDEN-İ : Ḫ˘ĀNDEN H,B
4672 kār oldı : oldı kār D

4676 Āteş-i ḫ‿ārīye Yūsuf cānını
Yaḳup itmişlerdi ḫākister anı

D 157a 4677 Kendü elleriyle çāha atdılar
Cemʿ olup Yūsufların pes ṣatdılar

4678 Bilmeyüp sen iy gedā-yı hīç-kes
Cehlile Yūsuf ṣatarsın her nefes

4679 Yūsufuñ olduḳda senüñ pādişā
Pīşgāh -ı ḥażrete ḫoş pīşüvā

4680 ʿĀḳıbet sen hem gurisne hem gedā
Ten bürehne varmaḳ istersin aña

H,B 51a 4681 Çün işüñ aña ṣatarsın ṣoñ nefes
Virme ile anı müft iy hīç-kes

(266)

VUṢŪL-İ HEME MURĠĀN BE-ḤAŻRET

4682 Pes ḥayādan cān-ı murġān iy fetā
Oldı ḳamu maḥv u güm maḥż-ı fenā

4683 Küll-i külden oldılar çün pāk hep
Buldılar cān nūr-ı ḥażretden ʿaceb

4684 Yine başdan ʿabd-i cānān oldılar
Bir nevecden daḫı ḫayrān oldılar

4685 Her neyi k'itmişler idi rūz u şeb
Sīne-i murġāndan maḥv oldı hep

4686 Şems-i ḳurbet pertevinden māhveş
Yüzleri oldı münevver çün güneş

4687 Pes ruḫ-ı Sī-murġ ʿaḳsinden bular
Gördiler sī murġ yüzin çün ḳamer

4677 elleriyle : ellerile B,D
4679 Pīşgāh : Pīşigāh D / pīşüvā : pīşvā D
4684 nevecden : nevʿden B

4688 Çün naẓar ḳıldı ḳamu Sī-murġa ḫoş
Şeksüzin Sī-murġ sī murġ idi uş

4689 Ḳaldılar ḥayretde ser-gerdān bular
Bilmediler ol mı yā bu oldılar

4690 Gördiler kendülerin Sī-murġ tām
Oldı ḫoş sī murġ Sī-murġ-ı tamām

D 157b 4691 Ger bular Sī-murġa itse bir naẓar
Ol bu sī murġ idi budur bil ḫaber

4692 Ger naẓar kendülerine ḳılsalar
Bunların sī murġı idi ol diger

4693 Baḳsalar ikisine bir demde hem
İkisi Sī-murġ yek bī-bīş ü kem

4694 Bu bir ol oldı vü ol bir bu hemīn
Hīç bunı işitmedi ḫalḳ-ı zemīn

4695 Bī-tefekkür hep tefekkürde müdām
Ḳaldılar baḥr-i taḥayyürde müdām

4696 Bilmeyüp hīç bir şeyden hīç ḥāl
Bī-zebān ḥażretden itdiler su'āl

(267)

SU'ĀL Ü CEVĀB-I ṬUYŪR ĀN ḤAŻRET-İ SĪ-MURĠ

4697 İsteyüp senlik ve benlik ḥallini
Didiler keşf it bu sırruñ küllini

4698 Bu ḳavī sırruñ bize keşfin ʿayān
Ben ve senlik ḥallini eyle beyān

4688 uş : ḫoş D
4692 murġı : murġ D
4697 ve : ü D

4699 Bī-kem ü bī-eyn ü keyf ol pādişāh
Bī-ḥurūf u bī-zebān bī-ṣavt şāh

4700 Didi ḥażret gösterüp yüz çün güneş
Kim bu ḥażret āyinedür şemsveş

4701 Gören ol āyīne içre kendözin
Ten görür cānın bu tende iy güzīn

4702 Geldüñüz çün bu yire sī murġ siz
Lāzım āyīnede Sī-murġ göresiz

4703 Ḳırḳ elli murġ gelseñüz eger
Açılurdı kendüñüzde perdeler

4704 Bī-ser ü pā çoḳ dolanup gezdüñüz
Kendüñüzi gördüñüz hep kendüñüz

D 158a

4705 Kimsenüñ gözi bizi ḳanda görür
Ülkeri mūruñ gözi ḳanda görür

4706 Götüre mi mūr sindān-ı ṣaḳīl
Yā çeke mi peşşe ḫorṭūmıyla fīl

4707 Her ne kim bildük ü gördük degül ol
Her ne kim alduḳ u virdük degül ol

4708 Her ne kim diyüp işitdük ol degül
Rāh-[ı] bāṭıl hergiz aña yol degül

4709 Bunca vādī k'arduñuzda ḳaldı ol
Bunca merdī k'iyledüñüz ḫalḳa bol

4710 Ol bizüm efʿālümüzdi ḳamu çīz
Vādī-i ẕāt u ṣıfatda ḫuftesiz

4711 Milk-i Sī-murġīde sizden berterüz
Zīre Sī-murġ-ı ḥaḳīḳī serverüz

4699 bī-eyn : bī-ebn H
4700 yüz : - D
4703 Ḳırḳ : Ḳarḳ H

4712 Maḥv olursın bizde yüz i'zāzıla
Sizde bulınca bizi biñ nāzıla

4713 Olduñuz maḥv anda āḫir ber-devām
Sāye oldı güm güneşde ve's-selām

4714 Söyledük tā kim olar getdi kelām
Aña irdükde ne ten ḳaldı ne nām

4715 Bunda söz kūtāhdur iy nīk-ḫū
Getdi rāh u reh-rev ü reh-ber ḳamu

(268)

ḤİKĀYET

4716 Çün yeñilmedi şerār-ı külḫeni
Yandı Ḥallācuñ ser-ā-ser ḫırmeni

4717 Geldi bir 'āşıḳ k'ilinde çūb var
Ḳıldı ol ḫākister üstinde ḳarār

4718 Açdı āteş gibi pes ol dem zebān
Ḫoş ḳarışdurdı külin anuñ hemān

4719 Didi disün rāst ol kim bendedür
Ol ki ene'l-Ḥaḳ dimişdür ḳandadur

D 158b 4720 Her ne söyledüñ ne işitdüñ tamām
Her neyi gördüñ ü bildüñ ber-devām

4721 Evvel-i efsānedür bu ṣaġ u ṣol
Cān maḥv oldı çü buld'aña vuṣūl

4722 Bu temāşālar ḳuru efsānedür
Bu ḫarābe menzil-i vīrānedür

4715. beyit D'de yoktur .

4723 Aṣla lāzım ola müstaġnī vü pāk
Fer‘ ger olsa vü olmasa ne bāk

4724 Var durur şems-i ḥaḳīḳī ber-devām
Kim ne ẕerredür ne sāye ve’s-selām

(269)

DER-ḤAYRĀN* ŞODEN-İ CÜMLE MURĠĀN

4725 Çün giçe yüz biñ ḳarından daḫı çoḳ
Şol ḳurūn kim hīç zamān öñ şoñ yoḳ

4726 Fānī murġāna yine nāzıla uş
Bī-fenā-yı kül virile kendü ḫoş

H,B 51b 4727 Çün gele kendüye ol bī-ḫ‘īş hep
Pes fenā ba‘de’l-beḳā bula ‘aceb

4728 Ol fenā vü ol baḳādan kimse söz
Diyemez ger yaza defter şām u rūz

4729 Yine hem ol iş naẓardan dūrdur
Şerḥi her vaṣf u ḫaberden dūrdur

4730 Līk aṣḥāb-ı taṣavvufdan baña
Didiler nedür baḳā ba‘de’l-fenā

4731 Ṭāḳatüm yoḳ kim virem sözle cevāb
Yeñiden yazmaḳ gerek yeñi kitāb

4732 Neydügin sırr-ı baḳā ba‘de’l-fenā
Ol bilür k’ola bu esrāra sezā

4733 Ger vücūdıla ‘ademdeyseñ bu dem
Başmaḳ olmaz sen bu menzilde ḳadem

4723 Fer‘ : Ḳar‘ H
*DER-ḤAYRĀN : DER-ḤAYRET D
4725 ḳarından : ḳarndan H,B,D (vezin gereği “ḳarından” okunmuştur.)
4730 baña : yaña D
4733 sen : sin B

D 159a

4734 Dūr menzil aña cāndan rāh ḳıl
Cān reh it pes ʿazm-i menzilgāh ḳıl

4735 İy bu menzilden varan ol menzile
Ṣaç dile cān bī-dil ol var ol ile

4736 Çün ne bu ḳalur ne ol rehde saña
Gelmesün pes uyḫu her gehde saña

4737 Baḳ ne oldı evvel ü āḫir vücūd
Bu ṣoñı āḫirle bilürseñ ne sūd

4738 Nuṭfedür kim besledi yüz ʿizz ü nāz
Tā ki ʿāḳil oldı vü hem kār-sāz

4739 Kendü esrārına vāḳıf eyledi
Maʿrifet ḫūnıyla dāyim ṭoyladı

4740 Ṣoñra aña mevt virdi maḥv-ı kül
Aldı ol her ʿizzeti vü virdi ẕül

4741 Ḫāk rehden döndürüp anı yine
Fānī ḳıldı niçe kez her ayına

4742 Bu fenā içinde pes yüz dürlü rāz
Söyledi aña līk ansuzdı bu rāz

4743 Virdi bundan ṣoñ baḳā ḫoş aña kül
ʿAyn-ı ʿizzet ḳıldı aña ʿayn-ı ẕül

4744 Sen ne bilürsin ki öñüñde ne var
Cemʿ idüp ʿaḳluñı fikr it zīnhār

4745 Cānuñ olmayınca tā merdūd-ı şāh
Bunda hīç ola mısın mevdūd-ı şāh

4746 Tā fenāda bulmasañ kem kāstī
Hīç görmezsin baḳāda rāstī

4747 Ḫ̆ārlıḳla rāha atılduñ ger öñ
Böyle ḳomaz ḳaldurur ʿizzetle ṣoñ

4748 Yoġ ol evvel varlaḳ gelsün saña
Tā ki varsın var dutmaz sende cā

D 159b 4749 Tā fenādan maḥv-ı ḫ̔ārī yoḳ saña
Virmez uş iṣbāt bil ʿizz ü baḳā

(270)

ḤİKĀYET-İ VEZĪR-ZĀDE* BĀ-PĀDİŞĀH

4750 Var idi bir pādişāh-ı bād-raḫş
Tīġ-zen kişver-güşā iḳlīm-baḫş

4751 Heft kişverdi anuñ emrine rām
Rubʿ-ı meskūn şāhı sulṭān-ı enām

4752 Ḳāf-tā-Ḳāf idi ʿālem leşkeri
Çün Sikenderdi cihānuñ serveri

4753 Cāhı ʿizzetle ḳomışdı māha tāc
Şāmdaydı pür-żiyā rūşen-sirāc

4754 ʿİzzeti māh-ı sipihre ḳodı ser
İşiginde ḳodı ruḫsārın ḳamer

4755 Bir vezīri var idi ol ḫusrevüñ
Virmemişdi rāyda kimseye öñ

4756 Ḫurde-dān u ḫurde-gīr ehl-i ḫıred
Ol idi dīvār-ı milke ʿālī sed

4757 Ol vezīrüñ oġlı vardı māh-rū
Vaḳf-ı ḥüsn idi cihān yüzi ḳamu

4758 Görmemiş miṣlini zībāyīde kes
ʿİzz ü raʿnāyīde mümtāz idi bes

4759 Eyle nīkū-rū idi ol dil-fürūz
Çün ḳamer hīç ṭaşra çıḳmaz idi rūz

4748 varlaḳ : varlıḳ D
VEZĪR-ZĀDE : VEZĪR-ZĀDE-İ B

4760 Ṭaşra bir gün çıḳsa ol meh-rū eger
Ḫalḳ ayaġ üzre geleydi ser-be-ser

4761 Māder-i eyyām ṭoġurmaz daḫı
Aña beñzer tā ebed bir ferruḫı

4762 Ol piserde çehre reşk-i āfitāb
Būy u reng-i ṭurresi çün müşk-i nāb

D 160a 4763 Āfitābī sāyebānı idi müşk
Dudaġınsuz āb-ı Ḫıżruñ aġzı ḫuşk

4764 Yüzinüñ devrinde ol şekl-i dehān
Āfitāb üzreydi ṣan bir ẕerre ḳan

4765 Fitne-i merdumdı ol ẕerre ṣaġīr
İçi pür otuz sitāreydi münīr

4766 Reh-nümā iken sitāre bu ʿaceb
Ẕerre içredür nihān her rūz u şeb

4767 Zülfi arḳasında yatur ser-firāz
Arḳadaş olup sürer ʿömr-i dirāz

4768 Ṭurresinde her şikendi bir kemend
Her ḳılında yüz cihān u cān bend

4769 Ol ruḫ-ı şāh üzre ṣad manṣūbe var
Her ser-i mūyında ṣad uʿcūbe var

4770 Şekl-i ebrūdur kemān bī-kem ü kāst
Bu kemān her ḳola gelmez līk rāst

4771 Ḳılalı çeşmi füsūn u sāḥiri
Hep muʿaṭṭal oldı siḥr-i Sāmirī

4772 Āb-ı Ḫıżra laʿli ḫod ser-çeşmedür
Ayaġında āb-ı ḥayvān eşmedür

4773 Lebleridür sözde çün āb-ı ḥayāt
Pür leb-ā-leb şehddür ḳand-ı nebāt

4763 Dudaġınsuz : Dudaġınsız B,D

4774 Çeşme-i āb-ı ḥayāt üzre müdām
Tāze ser-sebz ol nebāt-ı laʿl-fām

4775 Sürḫī-i ruḫ sebzī-i ḫaṭṭ-ı cemāl
Gülşen-i ḥüsn içredür ṭūṭi miṣāl

H,B 52a 4776 Ḥalḳa-i zülfinde ol müşkīn ḫāl
Oldı zībā noḳṭa-i cīm-i cemāl

4777 Noḳṭa mıdur bu cemāl içre yā ḫāl
K'anda müstaḳbel ü māżī oldı ḥāl

D 160b 4778 Söz yoḳ ol dendāna rengīn ḫurdede
K'ol güherdür ʿizzetinden perdede

4779 Eyle zībā ḫoş piserdür ol piser
Kim anuñ vaṣfında ḳāṣırdur beşer

4780 Şerḥ-i ḥüsnin eylesem ger ben müdām
Bula ʿömr encām ol olmaya tamām

4781 Ol şeh ʿışḳı ḫamrı ile mest idi
Düşüp elden ü ayaḳdan pest idi

4782 ʿĀlī-ḳadr iken mihirveş pādişāh
Ġamdan olmışdı hilāl ol bedr-i māh

4783 Şöyle olmışdı piser ʿışḳına ġarḳ
K'idemezdi var u yoḳluġını farḳ

4784 Olmasa bir laḥẓa yanında eger
Ġarḳ iderdi ʿālemi ḫūn-ı ciger

4785 Ne ḳarārı vardı ansuz bir nefes
Ne idebilür idi ṣabra heves

4786 Olımazdı bir dem ansuz rūz u şeb
Mūnisiydi şāhuñ ol şīrīn-leb

4774 laʿl-fām : laʿl-i fām D
4782- mihirveş : mihrveş H,B,D (vezin gereği "mihirveş" okunmuştur.)
4785 ṣabra : seyre D

4787 Giceye dek her gün anuñla müdām
Rāz söyleşürleridi ber-devām

4788 Zülfi gibi ḳara uzun giceler
Ḫ̲ᵛāb gelmezdi gözine tā seḥer

4789 Şeh yanında ḫ̲ᵛāba varduḳça piser
Laḥẓa gidermezdi yüzinden naẓar

4790 Gözlerine uyḫ̲uyı idüp ḥarām
Yüzine baḳup şeh aġlardı müdām

4791 Gāh silkerdi saçınuñ tozını
Gözyaşıyla gāh yurdı yüzini

4792 Gāh güller saçar idi yüzine
Mest olurdı gāh baḳup gözine

D 161a 4793 Gāh bārān yaġdururdı çün seḥāb
Gözlerinden yüzine saçardı āb

4794 Yüzi māhın geh görüp bayram ider
Mest-i ʿışḳ olup lebin geh cām ider

4795 Hīç yanından gidermezdi anı
Dīni īmānıydı vü cānı teni

4796 Niçe bir yanında otursun piser
Ġayra şehden ḳorḳup itmezdi naẓar

4797 Görse emrinsüz serāyuñ daşını
Ġayretinden şeh keseydi başını

4798 Dāyimā isterdi māderle peder
Yılda bir kez görmege rūy-ı piser

4799 Līk yoḳdı zehre bīm-i şāhdan
Söyleyümezlerdi varup bir suḫ̲en

4800 Geçdi bu ḥāl üzre niçe rūzigār
Şādī-i vaṣl ile ḫ̲oş leyl ü nehār

4789 varduḳça : varduḳca D

4801 Pādişeh ḳoñşulığında bir nigār
Var idi ḫoş tāze çün ḫurrem bahār

4802 Māh-rū bir duḫter-i ḫurşīd-çihr
Kim ḥayā iderdi yüzinden [ki] mihr

4803 Ol piser ʿışḳına anuñ mübtelā
Oldı vü çekdi gice gündüz belā

4804 Pür-ḥarāret āteş-i ser-keş gibi
Yandı ʿışḳıyla piser āteş gibi

4805 Duḫter ile bir şeb ol meh-rū piser
Ḫalvet olmaḳ dilediler tā seḥer

4806 Ḳıldı bir meclis ʿaceb ārāste
Duḫterüñ yüzi gibi pīrāste

4807 Ol şeb olmış idi ḫusrev ḳatı mest
Duḫter il'oldı piser ḫalvet-nişest

D 161b 4808 Pādişeh nā-geh uyandı nīm-şeb
Nīm mest ü elde ḫançer pür-ġażab

4809 İsteyüp bulmadı yirinde anı
Ḫışm odına yandı cānı vü teni

4810 ʿĀḳıbet bir burca baḳdı pādişāh
Gördi anda ıḳtırān-ı şems ü māh

4811 Ġarḳ-ı baḥr-i şevḳ olup ser-be-ser
Oturur peyveste duḫterle piser

4812 Çün bu ḥāli gördi şāh-ı nāmver
Yaḳdı ġayret odına cān u ciger

4813 Şāhlaḳ ola vü ʿāşıḳ mest ola
Ġayrıla maʿşūḳı n'eyler çün bula

4814 Didi şeh benüm gibiden çün piser
Yeg görür ġayrı bu mevt ister meger

4802 çihr : çehr D
4813 Şāhlaḳ : Şāhlıḳ D

4815 Aña ol ikrāmı k'itdüm ben ġanī
İtmemişdür kimse kimseye anı

4816 Bu mıdur anuñ mükāfātı baña
Āferīn el-ḥaḳ ey itdüñ dek aña

4817 Cümle miftāḥ-ı ḫazāyin andadur
Hem kilīd-i her-defāyin andadur

4818 Her ḳavī merd eli altında şikest
Ser-firāzān-ı cihāndı aña pest

4819 Baña hem-rāz idi vü hem-demdi ol
Baña hem-derd idi vü maḥremdi ol

4820 Pādişāhıla otururken her ān
Bir gedāya hem-nişīndür baḳ nihān

4821 Şīşe-i nāmūsın itdi çün şikest
Levḥ-i ʿömrin ḳılayın ben ḫurd u pest

4822 Taḫta-i ʿālemde anuñ nāmını
Maḥv idüp yire urayın cāmını

D 162a 4823 Bunı diyüp emr ḳıldı pādişāh
Bağladılar anı pes muḥkem sipāh

4824 Ḫāk-i rāh içinde pes ol sīm-fām
Çūb-ı şehden oldı şankim nīl-ḫām

4825 Pes buyurdı kim anı zār ideler
Ḳaṣr-ı şāh öñinde ber-dār ideler

H,B 52b 4826 Hem didi yüzüp çıḳaruñ pūstın
Ser-nügūn aşılu görsin dūstın

4827 Böyle dār üstinde dursun rūz u şeb
Tā ki bundan ʿibret alsun ḫalḳ hep

4817 ḫazāyin : ḫazā'in D
4822 ʿālemde : ʿālemden B
4826 Ser-nügūn : Ser-nigūn D

4828 Zīr-i dāra çekdiler pes anı ḫ̲ᵛār
K'aṣalar başı aşaġa dāra zār

4829 Oldı āgeh oġlı ḥālinden vezīr
Yüz yire sürüp didi iy cān-ı pīr

4830 İy ciger güşem gözüm nūrı piser
İy yüregüm pāresi cān-ı peder

4831 Bu ne ḫ̲ıẕlāndur ki geldi rāhuña
Ne ḳażādur düşmen olduñ şāhuña

4832 Anda vardı on ġulām-ı şāh-ı pāk
K'eylemişlerdi aña ʿazm-i helāk

4833 Çün vezīr irdi yüregi derd ü dāġ
Her birine virdi cevher şeb-çirāġ

4834 Didi bu şeb mestdür bu pādişāh
Bu piser itmedi ol deñlü günāh

4835 Çünki mestīden ola huş-yār şāh
Hem peşīmān olısar hem ʿöẕr-ḫ̲ᵛāh

4836 Lā-büd anı ḳatl ideni pādişāh
Her kim olsa ḳatl ider bī-iştibāh

4837 Pes ġulāmān didiler kim bu nefes
Şāh dāra gelse görmez hīç kes

D 162b 4838 Aḳıdur bizden hemānā cūy-ı ḫ̲ūn
Cümlemüz ber-dār eyler ser-nügūn

4839 Aldı bir ḫ̲ūnīyi zindāndan vezīr
Püstın çıḳardı ol demde çü sīr

4840 Aṣdılar pes ser-nügūn bī-cān u dil
Oldı ḳandan ṭoprāġı gül-reng gil

4835 huş-yār : huşār D
4838 ser-nügūn : ser-nigūn D
4840 ser-nügūn : ser-nigūn D

4841 Ne ṭoġısar perdeden diyüp ʿayān
Perde içre oġlını ḳıldı nihān

4842 İrte şeh buldı çü huş-yārīyi ten
Daḫı āteşnāk-dildi ḫışmdan

4843 Ol ġulāmāna didi pes şehriyār
Kelbe oldı mı ʿaẕāb-ı üstüvār

4844 Cümle didiler ʿaceb kār eyledük
Ser-te-ser yüzdük tenin zār eyledük

4845 Aṣup anı dār üzre ser-nügūn
Zīr-i dāruñ ḫāki oldı cümle ḫūn

4846 Bu sözi işitdi şāh-ı ḫoş-nihād
Ol on oġlanuñ sözinden oldı şād

4847 Her birine virdi ḫilʿatler laṭīf
Buldı ḳamu manṣıb u rifʿat şerīf

4848 Didi ḳoñ dursun bunı niçe zamān
Ḳalmasun dār üzre tā bundan nişān

4849 K'ola ʿālem ḫalḳına ʿibret tamām
Rūz u şeb ḫaşyetde ola ḫāṣ u ʿām

4850 Ḳıṣṣayı işitdi ḫalḳ-ı şehr çün
Ḳamunuñ doldı yüregi derd ü ḫūn

4851 Pes temāşā itmege ḫalḳ-ı cihān
Geldi kes bilmedi līk anı ʿayān

4852 Gevde ṣoyulmış bozulmış idi pūst
Ġarḳ-ı ḫūn ḳalmışdı ancaḳ sürḫ-guşt

D 163a 4853 Böyle gören anı ulu ger kiçi
Ṭaşradan aḳıtdı ḫūn yandı içi

4854 Tā şeb ol gün mātem itdi ḫalḳ hep
Şehr pür-derd ü dirīġ idi ʿaceb

4845 ser-nügūn : ser-nigūn D
4852 sürḫ-guşt : şerḫü guşt D

4855 Geçdi hefte şeh düşüp teşvīşe bol
İtdügi işe peşīmān oldı ol

4856 Ḫışmı sākin oldı vü ʿışḳ itdi zūr
Cānı deryā gibi itdi cūş u şūr

4857 Eyle Yūsuf-rūya böyle pādişāh
Rūz u şeb mātem dutup geydi siyāh

4858 Mest olan dāyim şarāb-ı vaṣlden
Hīç ḫumār-ı hicre döymez böyle ten

4859 Ṭāḳati ṭāḳ olup āḫir her nefes
Zārılaḳ oldı işi peyveste bes

4860 Nār-ı fürḳatden teninde yandı cān
Oldı bī-ṣabr iştiyāḳından her ān

4861 Taḫtdan inüp peşīmānlıḳla şāh
Aġlayup ḳan itdi ḫākin secdegāh

4862 Baġlayup der geydi mātem ṭonların
Ḫūn u ḫāk içinde eyledi yerin

4863 Gözlerine uyḫuyı itdi ḥarām
Hīç ne şu içdi ne yidi ṭaʿām

4864 Şāh her şeb ḥücreden çıḳup çü mār
Pīç pīç olup varurdı zīr-i dār

4865 Eyleyüp aġyārdan ḫālī anı
Ġarḳ-ı ḫūn-ı eşk idi cümle teni

4866 Ol piser aḥvālin añup pādişāh
Dār altına varup eyledi āh

4867 Nāle ḳılduġınca gelürdi hemīn
Her ḳılı dibinden anuñ yüz enīn

4859 Zārılaḳ : Zārılıḳ H,B,D
4861 peşīmānlıḳla : peşīmānlaḳla H
4865 ḫūn-ı : ḫūn B / eşk : eşk-i D

D 163b

4868 Dilde bī-endāze olmışdı ġamı
Tāze idi her zamānda mātemi

4869 Zār idi ol küşte içün ṣubḥ u şām
Ḳanını yüzine sürerdi müdām

4870 Şeh bıraġup ḫāk ü ḫūn üzre teni
Dāyimā çeynerdi püşt-i destini

4871 Kimse baḥr-i eşkine ḥadd itse ger
Yidi deryādan bulaydı bīşter

4872 Ṣubḥa dek ol merd tenhā her gice
Yatup aġlardı şemi‘ veş iy ḫoca

4873 Bād-ı ṣubḥ olsa çü peydā her seḥer
Şeh dutardı külbe-i aḥzāna ser

4874 Ḫāk ü ḫūn ḫākister içre şehriyār
Bu muṣībetle dururdı bī-ḳarār

4875 Ḳırḳ gice vü ḳırḳ gün şāh-ı zemīn
Rāst Mūsā gibi çekdi erba‘īn

H,B 53a

4876 Baġlayup ḳapuyı dār altında şāh
Derde dermān bulmayup iderdi āh

4877 Zehre bu çil rūz u şeb kimsede yoḳ
Şāha söz söylemege hīç az u çoḳ

4878 Eyledi çil rūz u şeb feryād u āh
Ḳaldı yimek içmeden ol pādişāh

4879 Bir gice ḫ‘ābında gördi kim piser
Ġarḳ-ı eşk-i çeşm olmış ser-te-ser

4880 Cismi olmış baḥr-i ḫūn-ı eşke ġarḳ
Ḳana müstaġraḳ ḳademden tā-be-farḳ

4872 şemi‘ veş : şem‘ veş H,B

4875 Ḳırḳ : Ḳarḳ H / vü : ve B / ḳırḳ : ḳarḳ H

4881 Aña didi pādişāh iy cān-ı men
Neden oldı pāy-tā-ser ḫūn beden

4882 Didi şol dem k'āşinā oldum saña
Ġarḳ-ı ḫūn itdüñ beni iy bī-vefā

D 164a 4883 Pūstum yüzdüñ bedenden bī-günāh
Böyle mi olur vefā iy pādişāh

4884 Böyle iş eyler mi hīç yārine yār
Bunı kāfir daḫı itmez zīnhār

4885 N'eyledüm ben tā ki ber-dār eyledüñ
Pūstum yüzüp nigūnsār eyledüñ

4886 Yüz çevürdüm şimdi ben senden tamām
Dād senden ḳıluram rūz-ı Ḳıyām

4887 İrte ola çünki rūz-ı Dāverī
Var ümīdüm kim ḳıla Ḥaḳ yāverī

4888 Baña bugün ẓulmüñi iy pādişāh
Senden ala dādumı yarın İlāh

4889 Bu sözi işitdi çün şāh-ı ʿazīz
Uyḫudan beliñleyüp uyāndı tīz

4890 Mevc urup cūş itdi deryā-yı dili
Oldı daḫı saḫt cānda müşkili

4891 Dutmaz oldı el ayaḳ ṣan dutdı teb
Oldı lerzān ten żaʿīf ol gice hep

4892 Çīn-seḥer ev ḳapusın dīvārvār
Açdı nevḥa eyleyü feryād u zār

4893 Didi iy cān-ı dil-i bī-ḥāṣılum
Utanup cān senden oldı ḫūn dilüm

4894 İy olan meydānumuñ ser-geştesi
Zārılıḳla tīġ-i cevrüm küştesi

4888 yarın : yārān B
4894 Zārılıḳla : Zārılaḳla H

4895 Kim ider binüm gibi kendin şikest
Bencileyin var mı hīç bir ḥāli pest

4896 İtdüm elüm ile derdā ben bańa
Ben bańa itdüm dirīġā ben bańa

4897 Bańa ben itdügüm itmez bańa kes
Bunı ādem ādeme ider mi pes

D 164b 4898 Küşte olsam lāyıḳumdur ḫūn u ḫāk
Niçün itdüm kendü maʿ şūḳum helāk

4899 Ḳandasın gel ʿafv ḳıl ḳıldum ġalaṭ
Āşināyī defterine çekme ḫaṭ

4900 Ben bed itdümise nīkī eyle sen
Kendüme itdüm ne itdümise ben

4901 Böyle ben ġamnāk u ḥayrān sendenem
Ḫāk ü ḫūn içinde ġalṭān sendenem

4902 Ḳanda isteyüp arayayın seni
Yaḳdı fürḳat odı esirge beni

4903 Gördüñ uş ben bī-vefādan sen cefā
Ben saña itdügüm itme sen bańa

4904 Ḳanuñı dökdüm tenüñden iy piser
Ḫūn-ı cānum sen yiter dökdüñ yiter

4905 Mest idüm çıḳdı elümden bu ḫaṭā
Bańa itmedi bunı illā ḳażā

4906 Gerçi gitdüñ benden evvel nā-gehān
Sensüzin zinde ḳalam mı cāvidān

4907 Geldi çaḳ aġzına cān-ı pādişā
Kim niṣār ide senüñçün ḫūn bahā

4898 lāyıḳumdur : lāyıḳam der-ḫūn H,D
4902 arayayın : arayın B

4908 Hīç ḳorḳmaz mergden bu cān-ı pāk
Ḳorḳum ol kim çoḳ cefā itdi bu ḫāk

4909 ʿÖẕr-ḫᵛāh olsaydı cānum cāvidān
Bu günāh ʿöẕrine ḳudret yoḳ bir ān

4910 Kāşki ḳatl itseler beni enām
Gitse tā bu derd ü ġam dilden tamām

4911 Oldı bu ten ġarḳa-i baḥr-i günāh
Yandı cān ġayret odına yā İlāh

4912 Vaṣl-ı yāre iştiyāḳum var çoḳ
Ṭāḳatüm ṣabr u firāḳa hīç yoḳ

D 165a

4913 İştiyāḳ odına niçe yanayın
Şuradur hicr ābı ḳanda ḳanayın

4914 Fażluñ ile cānum al iy Dādger
Kim getürmez ṭāḳat ayruḳ hīç ser

4915 Böyle diyüp oldı pes ḫāmūş ol
Oldı kendüden gidüp bī-hūş ol

4916 Nā-gehān geldi ʿināyet peyki uş
Ol şikāyet ṣoñı şükre irdi ḫoş

4917 Pādişāhuñ sözi ḥadden geçdi çün
Anda penhāndı vezīri Enderūn

4918 Oġlın idüp zīveril'ārāste
Şāha gönderdi anı pīrāste

4919 Māh eberden gibi çıḳdı perdeden
Şāhā vardı götürüp tīġ ü kefen

4920 Pādişāh öñine varup yüz yire
Urdı yaş döküp özin dire dire

4913 hicr ābı : hicrānı B
4916 ṣoñı : - D
4919 eberden : ebirden D
4920 yaş : baş D

4921 Gördi ol meh-rūyı çün şāh-ı cihān
Ne diyeyin n'oldı bilmem ol zamān

4922 Söze gelmez ne disem min-ba' d ben
Dür delinmez ḳa' r-ı deryāda iken

4923 Hicrden ḳurtuldı şeh pes n'itdiler
İkisi eyvān-ı ḫāṣa getdiler

4924 Vāḳıf esrāra degül min-ba' d kes
K'anda yir aġyāra yoḳdur bir nefes

4925 Söyledi bu ol işitdi bā-ḥużūr
Ṣaġır işitdi bu ḥāli gördi kūr

H,B 53b 4926 Ben kimem k'anı idem şerḥ ü beyān
Şerḥ idersem ḫaṭṭ-ı cān lāzım hemān

4927 Ḳaçan anı şerḥ idem ben nā-tamām
' Ācizem çün yeg ki ḳaṭ' idem kelām

D 165b 4928 Ger icāzet virse pīşīnān baña
Virelerdi şerḥine fermān baña

4929 Şerḥ ideydüm anı yoġ olduḳda ben
Gül gibi hīç ḳalmayaydı bir tiken

4930 Ḳalmadı bir ḳıl ucı bu yirde çün
Söyleme ḫāmūş ol gel düşme bön

4931 Hūş-ı bisyāra nişān ḫāmūşīdür
Gevher-i tīġ-i zebān ḫāmūşīdür

4932 Buldı encām oldı söz bunda tamām
Niçe bir söz iş gerekdür ve's-selām

4933 İy Ża' īfī ḳo cihānda bir nişān
Cevherīsin ' āleme ḳıl dür-fişān

4934 Ḳıl ma' ānīyi dürer eṣdāf güft
Pes ḳıl elmās-ı fikirle anı süft

4925 Ṣaġır : Ṣaġar B

4935 Eyle ḫoş ʿıḳd-ı güher-ārāste
Gerden-i cān üzre ḳo pīrāste

(271)

DER-VAṢF U TAʿRĪF VE ḪĀTİME-İ KİTĀB

4936 İy Żaʿīfī ʿāleme ḳılduñ niṣār
Ṣad hezār esrār-ı ḫoş-bū nāfevār

4937 Müşk-i güftāruñı ṣaçup her demī
Pür-ʿıṭır ḳılduñ dimāġ-ı ʿālemi

4938 Oldı müşküñden muʿaṭṭar her dimāġ
Gevherüñden buldı zīnet her ḳulaġ

4939 ʿĀlemi müşküñle ḫoş-bū eyledüñ
Ḫalḳ-ı kevni niʿmetile ṭoyladuñ

4940 Ehl-i ʿışḳa rāst gösterüp edā
Perde-i ʿuşşāḳdan eyle nevā

4941 Kim sözüñ ʿāşıḳlara ser-māyedür
Dāyimā ʿışḳ ehline pīrāyedür

D 166a 4942 Zülf-i cānān şiʿridür şiʿrüñ senüñ
Müşk ḳoḫduġı budur cān u tenüñ

4943 Sende ḫatm oldı güneşde nite nūr
Gülşen-i Sī-murġ u Bustān-ı ṭuyūr

4944 Bu meger ṣaḥrā-yı ser-gerdānīdür
K'anda her vādī reh-i ḥayrānīdür

4945 Var bu cennet içre eşcār u ḳuṣūr
Bu maḳāmāt içre cemʿ oldı ṭuyūr

4946 Budur ol ḫoş defter ü dīvān-ı ʿışḳ
Budur ol mecmuʿa-i yārān-ı ʿışḳ

4937 ʿıṭır : ʿıṭr H,D
4940 edā : āvā H,D
4943 güneşde : güneşden D

4947 Ehl-i derd ol yine bu dīvāna gel
Cān siper eyle vü bu eyvāna gel

4948 Böyle menzil içredür dil nā-bedīd
Dil gibidür belki menzil nā-bedīd

4949 Gelmeziseñ sāyeveş derdile sen
Ẕerre görmezsin kemāl-i şemsden

4950 Çün semend-i derdüñ ola kām-zen
Adam atduḳça bulasın kām sen

4951 Olmayınca nā-murādī saña ḳūt
Fāriġ olup dil ḳaçan ide sükūt

4952 Çünki ola saña ḳūt-ı lā-yemūt
Sermedī rızḳa sebeb ola bu ḳūt

4953 Derd bul kim derd dermāndur saña
Derddür dārū-yı cān öñden ṣoña

4954 Bu kitābuma benüm iy merd-i rāh
Kibr yüzinden ṣaḳın ḳılma nigāh

4955 Derd yüzinden naẓar ḳıl defterüm
Biñde bir tā bilesin derd-i serüm

4956 Derd çevgānıyla bulan buña yol
Pīşgāha gūy-ı devlet ilte ol

D 166b 4957 Oldı çün üftādegīlik kārı derd
Sādegī vü zāhidīden giç çü merd

4958 Kimde vardur derd dermān bulmasun
Cāna dermān isteyen saġ olmasun

4959 Merd yimez içmez uyımaz müdām
Teşnegī şu içmemekdür tā ḳıyām

4947 vü : ve H
4950 Adam : Aḍum D
4958 vardur : var D

4960 Her ki almadı bu sözden şemme bū
ʿĀşıḳān cūyından itmedi vużū

4961 Her ki oḳur bunı merd-i kārdur
Kim ki buldı bunı ber-ḫurdārdur

4962 Ṣūret ehli merd-i güftār oldılar
Ehl-i maʿnī ṣāḥib-esrār oldılar

4963 Bu kitāb ārāyiş-i eyyāmdur
Merd-i ḫāṣa ḫoş naṣīb-i ʿāmdur

4964 Görinür efsürde yaḫ tek bu kitāb
Yanar āteşdür eger gitse ḥicāb

4965 Naẓmumuñ vardur ʿaceb ḫāṣiyyeti
K'oḳıyana himmet olur niyyeti

4966 Çoḳ oḳımaḳlaḳ müyesser ola ger
Her oḳıdukça gele bu ḫoşter

4967 Ḫāne-i pür-naḳşda bu ḫoş ʿarūs
Niçe minnetle virür cüftine būs

4968 Tā ḳıyāmet bencileyin pāk-dem
Sözde urmaz kāġıda kimse ḳalem

4969 Gel ḥaḳīḳat dürrini ḳıldum fişān
Bende söz ḫatm oldı uş ʿālī-nişān

4970 Kendümi medḥ eyleyüp ḳılsam şenā
Ol şenāyı hīç kes görmez revā

4971 Līk inṣāf ehli bilür ḳadrümi
Añlayup bu metn-i şerḥ-i ṣadrümi

D 167a 4972 Söyledüm ser-beste aḥvālüm biraz
Burḳaʿın bu ḫūbuñ açsun ehl-i rāz

4966 oḳımaḳlaḳ : oḳımaḳlıḳ H,B,D
4971 şerḥ-i : şerḥü H,D

4973 Anı kim ṣaçdum bu ḫalḳuñ başına
Naḳd-i ʿālemdür bahā bir ṭaşına

4974 Ḳıymetī cevherler itdüm ḫalḳa neşr
Ḳalmasam ḳalur bu gevher[ler] tā ḥaşr

H,B 54a 4975 Bu cihānda ger degülsem pāyidār
Dünyī durduḳça durur bu yādigār

4976 ʿĀleme virdüm cevāhir tuḥfeler
Gūşvār itsün her ehl-i dil dürer

4977 İçmese ger Ḫıżrveş āb-ı ḥayāt
Tā ḳıyāmet bāḳī olmazdı bu ẕāt

4978 Ḫoş baḳādur bu ki tā rūz-ı şumār
ʿİzzet eyler ḫalḳ aña leyl ü nehār

4979 Düşse ger nüh noḳṭa ṭoḳuz dāyire
Bu ḳuṭub düşmeye hīç elden yire

4980 Her kime kim göstere reh bu kitāb
Rūy-ı maṭlūbını göre bī-ḥicāb

4981 Ger saña daḫı ire bu yādigār
Ḳuluñ unutma duʿādan zīnhār

4982 Düşmen olmaz ehl-i dil ṣāḥib-dile
Dūstlar añuñ duʿā'-ı ḫayrıla

4983 Bāġ-ı gülden gül-fişān itdüm size
Būy-ı gül irsāl idüñ siz de bize

4984 Kimse ger dünyāda varsa iy ʿazīz
Ṣalınup yürür giçer ol yine tīz

4985 Ṣalınup ben de ḫırāmānī çü serv
Bir zamān reftār itdüm çün tezerv

4974 neşr : neşer H,B,D (vezin gereği "neşr" okunmuştur.) // ḥaşr : ḥaşer H,B,D (vezin gereği "ḥaşr" okunmuştur.)
4977 Ḫıżrveş : Ḫıżırveş H,B
4982 ehl-i : ehl H

4986 Şimdi gidenler ile celve-künān
Ḫuftegān iline gider murġ-ı cān

D 167b 4987 Ger bu sözden ḫ̆ābdaysañ nāzıla
Bir nefes bīdār-dil ol rāzıla

4988 Çeşm-i dil niçeye dek dāyim uyur
Söyle bir söz dil gözini uyarur

4989 Eyle söz k'anuñla ola münhezim
Ġuṣṣa vü ġam leşkeri hep mün'adim

4990 Şem' gibi çoḳ yandum her demī
Tā ki uyardum çerāġ-ı 'ālemi

4991 Oldı çün mişkāt dūdumdan dimāġ
Şem'-i Ḫuld oldı münevver bu çerāġ

4992 Getdi gündüz getdi şeb getdi şebāb
Getdi 'ömr ü getdi ḫurd u getdi ḫ̆āb

4993 Cām-ı dünyāda şarābum ḳalmadı
Ḫūn-ı dilden ġayrı ābum ḳalmadı

4994 Didüm iy dil niçe söylersin 'aceb
Epsem ol esrār iste rūz u şeb

4995 Didi ta'yīb itme ġarḳ-ı āteşem
Yanaram ger söylemezsem nā-ḫoşem

4996 Mevc urup dāyim ider cān baḥri cūş
Ḳaçan ola kim olam bir dem ḫamūş

4997 Kendüye meşġūldür cān u tenüm
Kimseye bunuñla faḫrüm yoḳ benüm

4998 Dilden olmaz derd ḥālī gerçi hīç
Merd olmayan ne disün ir ü giç

4999 Bunı sen efsāne 'add it iy kişi
Pākdür benlikden uş merdān işi

4990 çerāġ-ı : çerāġ D

5000 Şol ki bī-hūde söze meşġūl ola
Nedür ol k'aña bahā bir pūl ola

5001 Terk-i cān itmek gerek zīnhār sen
Eyle istiġfār bu güftārdan

D 168a 5002 Baḥr-i cānuñ niçe ola cūşda
Cān niṣār it ḳıl özüñ ḫāmūşda

(272)

ḤİKĀYET

5003 Ḥālet-i nez'e gelüp bir merd-i dīn
Didi bilseydüm eger böyle yaḳīn

5004 Söylemekden var işitmekde şeref
Söylemekde 'ömrüm itmezdüm telef

5005 Olsa söz eylükde zerr-i ḫāṣ ger
Ol sözi söylememekdür ḫūbter

5006 Ḥiṣṣe-i merdān şinevdür mū-be-mū
Bize oldı ḥiṣṣe derdā güft ü gū

5007 Derd-i dīn varsa çü merdān sende ger
Pes yaḳındur sende didügüm ḫaber

5008 Āşinālaḳdan çü dil bīgānedür
Her ne kim dirsem saña efsānedür

5009 Nāzıla sen nevme var çün ser-keşān
Tā ḫoş efsāne diyem saña her ān

5010 Ḫoşdur efsāne Ża'īfī dirse ḫoş
Ḫ'āb ḫoşsa nevme varup ol ḫamūş

5011 Niçe gürbe boynına aşduḳ ciger
Niçe ṭoñuz boynına daḳduḳ güher

5006 ḥiṣṣe : ḥiṣṣe-i D
5011 ṭoñuz : ṭoñur H

5012 Anca dökdük ḳara yire cerb yaġ
Anca gevher żāyiʿ itdi ger ḳulaġ

5013 Niçe niʿmet ḥāżır itdük şufra hem
Aç gitdük dutdı bizi ġuṣṣa hem

5014 Nefs bir dem itmedi fermān ḳabūl
Eylemedi derdine dermān ḳabūl

5015 Hīç bir iş gelmez elümden çün bu dem
Cāndan el yudum cihāndan daḫı hem

D 168b 5016 Reftegāndan cezbe-i Ḥaḳ iste var
K'ele āsānlıḳla girmez derd-i yār

5017 Semriyüp nefsüm ger ulu seg ola
Yoḳdur ol ṣūret ki daḫı yeg ola

5018 Oldı her işitdüginden ol semüz
Hep işitdi eyü degül ol henūz

5019 Olmayınca derdile ben zār zār
Dutmaz ol pendümi tā rūz-ı şumār

(273)

ḤİKĀYET

5020 Geldi Zü'l-Ḳarneyne çün kim vaḳt-i fevt
Ersaṭāṭālīs didi geldi mevt

5021 Pend dutarduñ var olduḳça müdām
Ḫalḳa mevtüñ oldı pes pend-i tamām

5022 Sen daḫı dut pend k'olursın ḫacil
Mevt eñseñdedür olġıl zinde-dil

H,B 54b 5023 Saña ben ḳuşlar dili nuṭḳın aḫı
Söyledüm añladuñ ise iy seḫī

5024 ʿĀşıḳān içindedür murġān zār
Uş ecel vaḳti ḳafes bozup uçar

5025 Ḳamunuñ şerḥ ü beyānı ġayrıdur
Bil ki ḳuşlaruñ lisānı ġayrıdur

5026 Şol ki ḳuşlar dilini ḫoş bile ol
Buldı Sīmurġ ileyind' iksīre yol

5027 Ḥikmet-i Yūnāniyān içinde sen
Devlet-i rūḥāniyāndansın esen

5028 ʿİlm-i ḥikmetde çü böyle ḳalasın
Dīn-i ḥikmetde ḳaçan merd olasın

5029 Her ki bu rehde anuñ adın aña
İʿtibār olmaya dīn içre aña

D 169a 5030 Şunda kāf-ı küfr iy şīrīn-edā
Felsefe fāsından ol yegdür baña

5031 Kim küfürden perde açılsa eger
Var ḳudret iḫtirāz ide beşer

5032 Līk ol ʿilm-i cedel çün ura rāh
Yoḳ saḳınmaġa ʿamel bī-iştibāh

5033 Dil o ḥikmetden olaydı aydın
Şöyle yana mıdı Fārūḳ-ı güzīn

5034 Yaḳdı Yūnān ḥikmetin çün şemʿ-i dīn
Şemʿ-i dil ol fenden olmaz aydın

5035 Ḥikmet-i Yeṣrib yiter iy merd-i rāh
Çün ḳamer Yūnāna saç ḫāl-i siyāh

5036 İy Żaʿīfī niçe bir bu güft ü ḥarf
Ṣanma işüñ ola bu kār-ı şigerf

5037 Pāk gel kendü vücūduñdan bürūn
Ḫāk olup yoḳluḳda ḳal iy baġrı ḫūn

5026 ileyinde : ilinde D
5027 Yūnāniyān : Yūyāniyān H ; Yūnāyinān B
5031 küfürden : küfrden D
5037 bürūn : birūn B // ḳal : - D

5038 Her ḫasa tā kim sen olduñ pāyimāl
Tāc-ı ser olmaḳ olur saña muḥāl

5039 Sen fenā bul tā ḳamu murġān-ı rāh
Yol baḳāda vireler tā pīşgāh

5040 Saña reh-ber bu sözüñ yiter olur
Kim sözüñ her reh-reve reh-ber olur

5041 Degülem murġān-ı rehde gerçi kes
Anları ẕikr itdügümdür baña bes

5042 Umaram ol kārvāndan ire gerd
Baña ḳısmet reftegāndan ire derd

(274)

ḤİKĀYET

5043 Didi bir ṣūfīye bir pīr-i kühun
Merd-i Ḥaḳḳa niçe bir medḥ ü saḫun

D 169b 5044 Didi ḫoş gelür lisānuma müdām
Söylemek merdān-ı Ḥaḳḳıçün kelām

5045 Ger bulardan olımadumısa ben
Bunlaruñ medḥin direm her encümen

5046 Ger şekerden yoḳ naṣīb illā ki nām
Ḫoşterdür zehr dolmaḳdansa kām

5047 Cümle dīvānum durur dīvānegī
ʿAḳla bu sözden durur bīgānegī

5048 Bulmasa dīvānelik cism ü revān
Olmaya bīgānelikden pāk cān

5049 Bilmezem ben iy ʿaceb kim ne diyem
Yavı ḳulmışam niçe bir isteyem

5048 Bulmasa : Yolmasa B ; bulsa D

5050 Ẕī-ḥamāḳāt terk-i devlet eyledüm
Ḳaldum uş bī-kār ġaflet eyledüm

5051 Diyeler ger bana iy yol azmış er
ʿÖẕr dile cürmüñ içün bir seḥer

5052 Neyle biter bilmezem bu kār-ı rāh
Tā ki olam yüz ġamiçün ʿöẕr-ḫᵛāh

5053 Ger yolında bir dem olsam kārda
Dāyim olmazdı dilüm eşʿārda

5054 Rāh-ı küyında maḳāmum olsa ger
Olayıdı şīn-i şiʿrüm sīn-i ser

5055 Şiʿr dimek kārdur yoḳ ḥāṣılı
Kişi kendin görmek olur cāhilī

5056 Bulmadum ʿālemde maḥrem bana kes
Göñlüm eglendi şiʿir dimekle bes

5057 Evvelā Pend-nāme-i ʿAṭṭārı ḫoş
Tercüme naẓm eyledüm dut bana güş

5058 Yine Saʿdīnüñ Gülistānın tamām
Tercüme vü naẓm itdüm ve's-selām

D 170a 5059 Manṭıḳu't-ṭayrını ʿAṭṭāruñ laṭīf
Eyledüm tercüme vü naẓmın şerīf

5060 Bir müzeyyen gülşen eyledüm saña
Gülşen-i Sī-murġ virdüm nām aña

5061 İbtidā naẓmı Ṣafer ayında uş
Evvel-i eyyām-ı bīż içreydi ḫoş

5062 Oldı hicretden ṭoḳuz yüz elli bir
Künc-i naẓma girdi tā bu genc-i sır

5052 kār-ı : kār B
5056 şiʿir : şiʿr H,B,D (vezin gereği "şiʿir" okunmuştur.)

5063 On sekiziydi cümāẕī evvelüñ
Yine bu yılda tamām oldı bilüñ

5064 Ḥamd Allāha ki ol Perverdigār
Eyledi ʿavn irdi pes encāma kār

5065 Rāz ister merd iseñ gel iste rāz
Ḳan yaş aḳıt dīdeden ʿömr-i dirāz

5066 K'eyleyüp gözüm ḳapaġın iki meşk
Yiryüzini eyledüm ḫūnīn eşk

5067 Bir niçe gün eyledüm ʿömrümi ṣarf
Ġaybdan tā ẓāhir oldı bunca ḥarf

5068 Ger getüresin meşāmuñdan yaña
Būy-ı ḫūn gele bu ḥarfümden saña

5069 Zehr-i bidʿat şunı k'itdi derdnāk
Bes durur teryāḳ aña bu ḥarf-i pāk

5070 Var Żaʿīfīde eger teryāḳ ḫoş
Dilde biryān-ı ciger ḫūnīn uş

5071 Ḫalḳ ammā bī-nemekdür bī-ḫaber
Anuñiçün ben yirem tenhā ciger

H,B 55a 5072 Ṣufra gelse öñüme pür ḳuru nān
Anı ider ṣūreter eşküm hemān

5073 Eylerem ol ṣufrada biryān dil
Gāh geh mihmānum olur Cebre'il

D 170b 5074 Çünki Rūḥü'l-ḳudsdür mihmān baña
Nān-ı her-müdbir yimek olmaz revā

5075 Olmadum nā-ḫoş kişiyle hem-nişīn
Baña yiter bu ḳataḳ bu nān hemīn

5076 Bu ġınā-yı ḳalb ü rūḥ-efzā durur
Çün ḳanāʿat kenz-i lā-yefnā durur

5070 teryāḳ : tiryāḳ H,D
5074 Rūḥü'l-ḳudsdür : Rūḥü'l-ḳuds durur B

5077 Ne ġanīde k'ola bunuñ gibi genc
Süfleye minnet idüp çekmeye renc

5078 Ḥaḳḳa şükr olsun k'ayaḳda ḳalmadum
Süfleden bir nesne cevce almadum

5079 Ben efendi süfleye ḥāşā dimem
Aç ölürsem cāhile paşa dimem

5080 Dimezem ben nā-sezāvārīye kes
Varup itmem ḫarc aña naḳd-i nefes

5081 Niçün efendi diyem her dūna ben
Minneti bārın niçün çeksün bu ten

5082 Ḳūt-ı cismüm rūḥuma ḳuvvet yiter
Himmet-i ʿālī yiterdür tāc-ı ser

5083 Yanlarına aldı reh-bīnān beni
Ḫ̆īşten-bīnāna ḳoyam mı teni

5084 Tā ki ḫalḳ işinden āzād olmışam
Yüz belā içinde dil-şād olmışam

5085 Ḳomadum bed-ḫ̆āh içün ocaḳda dīk
Ḫalḳ baña bed disün gerekse nīk

5086 Şöyle cān derdine düşdi bu beden
Kim etek silkdüm cihāndan cümleten

5087 Ger işitseydüñ dirīġ ü derdümi
Ḥālüme aġlarduñ idüp merdümī

5088 Getdi ten cāndan bu cān tenden hemīn
Baña ḥiṣṣe derd ile ḳaldı enīn

5076 kenz-i : kenz D
5080 ḫarc : çarḫ B

(275)

D 171a

VAṢİYYET-İ MEVLĀNĀ ŻA'ĪFĪ BE-FERZENDĀN-I ḤOD

5089 İy gözüm nūrı vü göñlümde çirāġ
Diñle ʿAbdu'llāh Muḥammed dut ḳulaġ

5090 Şeyḫ ʿAṭṭāruñ kelāmını beyān
Cümle esrārın saña ḳıldum ʿayān

5091 Ṭaşradur ṭavr-ı ʿaḳaldan bil sözi
Ḥālī imiş ḳāle getürmiş özi

5092 Sözlerini ehl-i ḳāl itmez ḳabūl
Cāyiz olmaz cemʿ-i żıddān diyüp ol

5093 Şey'-i vāḥid ḥālen olup olmamaḳ
Cüzv kül bir ola bulmaḳ bulmamaḳ

5094 Dir olar bu nevʿdür farż-ı muḥāl
ʿAḳla żıddān cemʿine yoḳdur mecāl

5095 Vāḳıʿā ḥāli beyān itmez saḫun
Bulmadı kes bu dıraḫta şāḫ u bün

5096 Bil ḥaḳīḳatdür şerīʿat maʿrifet
Maʿnī birdür muḫtelifdür ger ṣıfat

5097 Şerʿ fiʿli maʿrifet ḳavl-i resūl
İʿtiḳādīdür ḥaḳīḳat rāst yol

5098 İʿtiḳāda fiʿl ü ḳavl uymaḳ gerek
ʿAḳl bu ḫoş maʿnīyi duymaḳ gerek

5091 ʿaḳaldan : ʿaḳldan H,D
5092 cemʿ-i : cemʿ B
5093 Cüzv : Cüz ü H,D
5094 olar : ola H,D

5099 Şerʿ den bir ṭaş ḳaparsa bir ḥarīf
Tez helāk ider anı şerʿ-i münīf

5100 İmdi dut iḫvānuñıla pendümi
Muḥkem eyle ʿaḳluña peyvendümi

5101 Eyleme hīç bir ḥarāma irtikāb
Gitmesün her ān elüñüzden kitāb

5102 Oḳı ṣarf u naḥv ü manṭıḳ hem kelām
Pes maʿānī vü beyān iy nīk-nām

D 171b

5103 ʿİlm-i ṭıbb u hendese hey'et nücūm
Ḫoş riyāżiyātdan kesb it ʿulūm

5104 Fıḳh ü tefsīr ü ḥadīṣ ü hem uṣūl
Bul ferāyiże teyaḳḳunla vuṣūl

5105 ʿÖmrüñi ṣarf itme ālāta hemīn
Ḥaḳḳı saʿy it bilesin ḥaḳḳa'l-yaḳīn

5106 Evvelā ḳıl iʿtiḳāduñı ṣaḥīḥ
Mü'min ol kim küfrdür ġāyet ḳabīḥ

5107 Tañrıyı bir bil resūli Ḥaḳ nebī
Enbiyāya ḥaḳ dimeyendür ġabī

5108 Ṣaḳla ḳalbüñi nifāḳ ilḥādden
Meẕheb ögren sünnī ḫoş üstāddan

5109 Ḳalbüñi uydur dilüñe dāyimā
Ṭoġru söyle eyleme kiẕb ü riyā

5110 Gey ṣaḳın ẕenb itmede olma dilīr
Hīç günāh itme ṣaġīr ü ger kebīr

5111 İşleseñ ṣuç tevbe ḳıl ardınca tīz
Ḳıl ḥaẕer ẕenb itmede olma sitīz

5112 Günde yüz kez Ḥaḳḳa istiġfār ḳıl
Ẕikr-i Ḥaḳḳı rūz u şeb tekrār ḳıl

5099 şerʿ-i : şerʿ B

5113 Eyle her farżı ādetā vaḳt-i merg
Key ṣaḳın evḳāt-ı ḫamsı itme terk

5114 Vaḳti yirinden şaşurma iy melīḥ
Kim edā yegdür ḳażādan bil ṣaḥīḥ

5115 Ḥaẕẕuñ olduḳça nevāfil ḳıl dürüst
Vācib ü farża mücidd ol olma süst

5116 İstiḫāre vü teheccüd ṣubḥ u şām
Ḳıl ḍuḥā işrāḳ u evvābīn müdām

5117 Atañ anaña riʿāyet ḳıl müdām
Her ḳarındaşuñıla dirlik ḳıl müdām

D 172a 5118 Ġıybet itme kimseye ḳılma ḥased
Vir zekātuñ māluñ olsa itme sed

5119 Ḥacc u ṣavmıla ġazāyı pīşe ḳıl
Ḳudretüñ vaḳt-i edā endīşe ḳıl

5120 Lā-büd olur ḥaşr-i ecsād iy piser
Hem suʾāl-i herʿamel ger ḫayr u şer

H,B 55b 5121 Mü'mine olur sekiz cennet maḳām
Yidi dūzaḫ kāfiredür ber-devām

5122 Ḥaḳ Teʿālāyı görürler mü'minīn
Pes ʿazābından olur ḳamu emīn

5123 Ġuṣṣadan bunları Ḥaḳ ʿişmet ider
Ḥūr u ġılmān bunlara ḫıdmet ider

5124 Olur ehl-i cennete dāyim ḫulūd
Ḳaplar ehl-i nārı dāyim ḳara dūd

5125 Hergiz aʿmāle gerekmez iʿtimād
Ḳula ʿacz izhārıdur bu yolda zād

5126 Kimse hergiz mevtden bulmaz ḫalāṣ
Aġlayup ʿaczin bilendür ʿabd-i ḫāṣ

5115 mücidd : mücid H,D
5123 ḫıdmet : ḫizmet H,B

(276)

ḤİKĀYET

5127 Iżṭırāb-ı mevtden bir merd-i rāh
Didi yoḳ çün zād u bergüm yolda āh

5128 İki şīşe ṭolu ḫūnīn eşk-i çeşm
Eyledüm ḥāṣıl kefençün jende-peşm

5129 Pes ʿaraḳla bir ḳaşım gil eyledüm
Ḳurudup bir ḫışt ḥāṣıl eyledüm

5130 Evvelā ol gözyaşıyla yuñ beni
Ol kefen içre ṣarup pes ḳoñ beni

5131 Çünki ḳabre ḳoyasız āḫir tenüm
Başum altında ḳoñ ol ḫıştı benüm

D 172b 5132 Ḫāk-i ḳabre çünki teslīm idesiz
Anda tenhā teni ḳoyup gidesiz

5133 Her ne itdümse yazalmışdur dirīġ
Alnum üstinde ḳazalmışdur dirīġ

5134 Ḫāküm üzre yaġmaya illā dirīġ
Diye ḳabrüm ḥaşre dek derdā dirīġ

5135 Hīç nedür bildüñ mi bu derd ü emek
Olmaz ayaḳdaş yile sivrisiñek

5136 Dāyim ister sāye güneşden viṣāl
Bulımaz ider hemīn farż-ı muḥāl

5137 Gerçi oldı bu muḥālāt āşikār
Līk bu fikir muḥāl old'aña kār

5129 ḳaşım : ḳışm H,B,D (vezin gereği "ḳasım" okunmuştur.)
5130 yaşıyla : yaşıla D
5133 yazalmışdur : yazılmışdur B,D // ḳazalmışdur : ḳazılmışdur B
5137 fikir : fikr B

5138 Her ki bu endīşeye ḳomadı ser
Bula mı bundan yek endīşe diger

5139 Müşkilüm her dem görürem saḫtter
Ḳurtıla mı k'oldı varduḳça be-ter

5140 Kimdür ol benüm gibi tenhā vü ferd
Ḫuşk-leb müstaġraḳ-ı deryā-yı derd

5141 Kimse ne hem-rāz u ne hem-dem baña
Kimse ne hem-derd ü ne maḥrem baña

5142 Meyl-i himmet daḫı yoḳ memdūḥdan
Ḳaṣd-ı ḫalvet daḫı bir şeb rūḥdan

5143 Ne benüm göñlüm ne kes göñli bir ān
Ne bed ü ne nīk ne sūd u ziyān

5144 Ārzū-yı loḳma-i sulṭānda yoḳ
Pes ḳafāda sille-i derbānde yoḳ

5145 Ḫalḳdan ne dūrdur bu hīç-kes
Ne ṣabar var yine tenhā bir nefes

5146 Oldı aḥvālüm benüm şām u seḥer
Pīrveş kim virdi ḥālinden ḫaber

(277)

D 173a

ḤİKĀYET

5147 Didi pīr-i zāhid otuz yıl tamām
'Ömrümi bī-ḫod geçürdüm ber-devām

5148 Bī-ḫod İsmā'īlveş ḥulḳuma çaḳ
Şol dem İbrāhīm k'urmışdı bıçaḳ

5139 Ḳurtıla : Ḳurtılam B
5140 müstaġraḳ-ı : müstaġraḳ D
5145 ṣabar : ṣabr B
5148 ḥulḳuma : ḫalḳuma B

5149 Bu ḥaḳīr āşüfte kendümden geçüp
Kāse kāse zehr-i ġamm u derd içüp

5150 Pister-i ḫāk üzre yaturdum dirīġ
Ḳaplamışdı ġam beni mānend-i mīġ

5151 Maḥbes-i ġamda ne bilsün kes benüm
ʿÖmri nice geçürür ġamla tenüm

5152 Ki yanaram intiẓārıla çü şemʿ
Gāhī çeşmümden yaġar bārān-ı demʿ

5153 Saña gelür şemʿ şādāndur güler
Ol yanar aġlar erir şeb tā seḥer

5154 Sen görürsin şemʿi rūşen şuʿledār
Bī-ḫabersin kim başında od yanar

5155 Güldügine baḳma şemʿ oldı ʿalīl
Baġrınuñ başına şoḳdılar fetīl

5156 Her ki binüm daşuma ḳılur naẓar
Sīnem içinden ne bilsün ol ḫaber

5157 Güyveş çevgān ḫamı içinde baḳ
Ayaġum baş oldı vü başum ayaḳ

5158 Bu vücūdumdan hīç aşşı itmedüm
Ol ki itdüm oldı ḳamu hīç ü güm

5159 İy dirīġā kimseden yoḳ yārlaḳ
İşüm oldı dāyimā bī-kārlaḳ

5160 Naḳd-i ʿömrüm żāyiʿ oldı cāvidān
Eyledüm dünyā metāʿından ziyān

D 173b 5161 Ben ġınā ḥālinde ḳadrin bilmedüm
Çünki bildüm ol ġınāyı bulmadum

5151 nice : niçe B
5159 yārlaḳ : yārlıḳ D // bī-kārlaḳ : bī-kārlıḳ D

5162 ʿAczile bī-çāre giden ġayr-ı hīç
Derde çāre bilmezem ben gönli pīç

(278)

ḤİKĀYET

5163 Eyledi Şiblī çü dünyādan sefer
Gördi bir merd anı rü'yāda meger

5164 Didi Ḥaḳ n'etdi saña iy nīk-baḫt
Didi kār oldı ḥisāb olduḳda saḫt

5165 Çün beni kendüme düşmen gördi ol
Żaʿf u ʿacz içinde bir ḳul cürmi bol

5166 Böyle bī-çāre görüp ʿafv itdi çoḳ
Raḥmeti ḳapuların ḳıldı açuḳ

5167 Yā İlāhī bunda ḳaldum pür-elem
Çāha düşmiş mūr gibi ġamdayam

H,B 56a 5168 Bilmezem kendüm neye ehlem bu dem
Ḳandanam yā ḳandayam yā ḫod kimem

5169 Bī-ten ü bī-devlet ü bī-ḥāşılam
Bī-nevā vü bī-ḳarār u bī-dilem

5170 Baġrumı ḳaynatdı uş tennūr-ı ten
ʿÖmrüm eritdüm yürek nārında ben

5171 Cān lebe vü ʿömrüm irdi āḫire
Çün gidem bir daḫı gelmem bu yire

5172 Ḳalmadı maʿnī vü ṣūret oldı güm
Dīn ü dünyāya daḫı irmez elüm

5162 ġayr-ı : ġayr H
5168 ehlem : ehlüm B

5173 Ḫāk ü ḫūn içinde ġalṭān ḳaldum uş
Zār u ser-gerdān u ḥayrān ḳaldum uş

5174 Āh kim gücüm yiterken bilmedüm
Çünki bildüm gücsüz oldum bulmadum

D 174a

5175 Çāresüz ḳaldum meded bir ḳapu aç
Dertlüdür yürek ṭabībā ḳıl ʿilāc

5176 Al elümi ṭoġru yol göster baña
Böyle üftāde ḳoma iy reh-nümā

5177 Gerçi yoḳdur ben ḳuluñda zād-ı rāh
Līk hīç eksük degüldür eşk ü āh

5178 Defterüm yazuların eşkümle yu
Nār-ı āhumla günāhum yaḳ ḳamu

5179 Gözyaşı baḥrin çü ḥāṣıl ide ḳul
Güyiyā bu menzile lāyıḳdur ol

5180 Her kimüñ kim dīdede ḫūn-bārı yoḳ
Ṭarḥ idüñ gitsün bizümle kārı yoḳ

(279)

ḤİKĀYET

5181 Yol yürürken pīr-i merd-i bā-şükūh
Gördi ol rūḥāniyāndan bir gürūh

5182 Vardı yanında anuñ naḳd-i girān
Ḳapdılar naḳdini hep rūḥāniyān

5183 Pīr ḳavme eyledi ol dem su'āl
Didi eydüñ kim nedür ol naḳd-i ḥāl

5184 Murġ-ı rūḥānī didi bir müstemend
Ṣubḥ vaḳti geçdi bundan derdümend

5181 pīr-i : pīr B,D

5185 Eyledi pür-sūz derdiyle bir āh
Aġlayup dökdi yire ḫūn-ı siyāh

5186 Eşk-i çeşmin ḳıldı çün ḫāke fişān
Dilden āh etdi vü getdi ol hemān

5187 Āh-ı serd ü eşk-i germinden bu dem
Birbirimüze virürüz derd ü hem

5188 Yā İlāhī āh u eşküm var çoḳ
Bārī bu var ġayr nesnem gerçi yoḳ

D 174b

5189 Eşk ü āhuñ var revācı anda çün
Bende de var bu metāʿ yaranḳı gün

5190 Āh tozından bu cān ṣaḥnını sil
Pes yusun eşkümle dīvānumı dil

5191 Çāh u zindān içre ḳaldum pāy-best
Ġam ṭaşı her ʿużvumı ḳıldı şikest

5192 Ten bulaşdı vü dolaşdı her işüm
Ḳatı ḳarcaşdı dil-i mihnet-keşüm

5193 Bu belādan ḳurtarur kimdür tenüm
Senden ayruḳ kim alur yā Rab elüm

5194 Giderem yol bulmayup güm-rāh ben
Baña yol göster kerem luṭf eyle sen

5195 İki ʿālemden yu levḥin cānumuñ
Her ḳara yazuların dīvānumuñ

5196 Ġuṣṣañıla geçdi ʿömrüm iy seḫī
Kāşki yüz ʿömrüm olaydı daḫı

5186 etdi vü getdi : itdi vü gitdi H,D
5188 ġayr : ġayr-ı D
5189 yaranḳı : yarınḳı H,D
5191 u : - B
5192 ḳarcaşdı : ḳarçaşdı B / dil-i : dil B,D
5195 dīvānumuñ : dīvātumuñ H

5197 Derd-i dil buldum ki hīç pāyānı yoḳ
Ġuṣṣaya düşdüm ki hīç oranı yoḳ

5198 Tā ki ġuṣṣañla nihāyet buldı cān
Tāze bir derde ṣataşdum her zamān

5199 Budur āḫir demde senden ārzū
Seni baña gösteresin rū-be-rū

5200 Bu Żaʿīfīdür żaʿīf ü ʿabd-i pīr
Dut elüm üftādeyem iy dest-gīr

5201 Çāh u zindāndan gelüp girdüm yola
Toza bulaşduġum oldur iy Ḫudā

5202 Luṭf idüp ben bendeñi āzād ḳıl
Ṣuçlarum ʿafv eyleyüp dil-şād ḳıl

(280)

ḤİKĀYET

D 175a 5203 Bir ʿazīz eyetdi yarın ẕü'l-Celāl
Rūz-ı maḥşerde idüp benden su'āl

5204 Dirse yoldan ne getürdüñ armaġan
Ben direm zindānda n'olur yā amān

5205 Geldüm uş zindāndan ġārḳ-ı günāh
Bī-ser ü pā mest ü ḥayrān yā İlāh

5206 Eli boş pür-derd ü ḫāk-i rāhuñam
Ayaġı baġlu esīr-i çāhuñam

5207 İtme red vardur ümīdüm iy Ḫudā
Ḫilʿat-i faẓluñ geyüresin baña

5208 Beni ḫāk olmazdan evvel ḫāk ḳıl
Bu ḳamu ālūdegīden pāk ḳıl

5203 eyetdi : eyitdi B,D
5206 ü : - B

5209 Hep unutdur cehl ü nā-dānlaḳ yolın
Her nefes ögret müsülmānlaḳ yolın

5210 Ḫāk ü ḫışt içre ḳalam tenhā çü ben
Cürm-i ziştümden benüm geç cümle sen

5211 Ehl-i İslāmıla neşr eyle beni
Ehl-i īmānıla ḥaşr eyle beni

5212 Rāyigān ḫalḳ itdüñ iy şāh-ı cihān
N'ola lāyıḳ yarlıġarsañ rāyigān

5213 Ġayruña virmem elüm dutsun ḥaḳīr
Bu ben üftādeye sen ol dest-gīr

(281)

ḤİKĀYET

5214 Bū Sa'īd-i Mühne ol merd-i Ḫudā
Ḫānḳāh içinde bir gün dutdı cā

H,B 56b 5215 Nā-gehān bir mest girdi içerü
Gözyaşın döküp ḳodı ḫāk üzre rū

5216 Bī-ḳarār u mest ü evkār u ḫarāb
Derdnāk āşüfte-dil pā ser türāb

D 175b 5217 Açdı pes nā-sāz-kārī perdesin
Yırtdı bed mestīle 'ārī perdesin

5218 Şeyḫ görüp başı üzre geldi uş
Durdı yanında biraz şefḳatle ḫoş

5219 Didi bambalanma iy mest vir elüñ
Neden olduñ böyle dertlü dut dilüñ

5220 Mest didi Ḥaḳ ẓahīrüñ olmasun
Düşdügüñce dest-gīrüñ olmasun

5209 nā-dānlaḳ : nā-dānlıḳ D // müsülmānlaḳ : müslimānlıḳ B ; müslümānlıḳ D
5219 bambalanma : bamballanma B

5221 Yüri var başuñı ḳayır merdvār
Bunda beni ḳo başum ṭopraḳda zār

5222 Dest-gīrī olsa her kes işi ger
Evc-i eflāke ḳoyaydı mūr ser

5223 Dest-gīr olmaḳ degül işüñ yüri
Benüm içün ḳılma teşvīşüñ yüri

5224 Şeyḫ anuñ derdinden urdı ḫāke rū
Secde itdi alup eşkiyle vużū

5225 İy ḳamu düşmişlere sen dest-gīr
Dut elüm üftāde ḳaldum ben ḥaḳīr

5226 Çāhdayam umaram çün ʿabd-i ḫāṣ
Ḳılasın zindāndan beni ḫalāṣ

5227 Ḳādir olduġumca itdüm ḥabs-i nefs
İtmedüm dünyā metāʿına heves

5228 Bu metāʿ-ı faḳrı ben her bārda
Ṣatmadum dellāl olup bāzārda

(282)

ḤİKĀYET

5229 Nezʿe varduḳda Niẓāmü'l-mülk pīr
Didi yā Rab eli boş geldüm faḳīr

5230 Yā Rab anuñ ḥürmeti her kimi ben
Gördüm ol senden baña didi suḫen

D 176a 5231 Aña her yüzden ḫırīdār olmışam
Yardam idüp dāyimā yār olmışam

5232 Dāyim ögrendüm seni almaḳ hemīn
Ṣatmadum bir kimseye hergiz yaḳın

5228 bārda : yārda B

5233 Çün ṣatun almaḳlaḳ itdüm seni çoḳ
Ṣatmadum kimseye iy bābı açuḳ

5234 Al ṣatun āḫir nefesde sen beni
Yārī ḳıl iy yāri yoḳ Ḥayy ü Ġanī

5235 Yā Rab ol dem yardam eyle bir nefes
K'anda senden ġayrı olmaz hīç kes

5236 Dūsitānum gözleri ḫūn ḫāk-ser
Toprāġumdan ellerin çün silkeler

5237 Baña ol demde elüñi vir dürüst
Dāmen-i ʿafvuñ dutam tā ben de cüst

(283)

ḤİKĀYET

5238 Bunca ʿilmiyle Süleymān-ı emīn
Leng bir ḳarıncaya ṣordı yaḳīn

5239 Didi baña söyle ḫoş rengīn peyām
K'ol ne balçıḳdur k'aġaz dutar tamām

5240 Pes cevābında hemīn ol ḫoş-sirişt
Didi gör tenüñde āḫirüñi ḫışt

5241 Ḫāke ṣoñ ḫışt çün seni peyvend ider
Ḳaṭʿ ider cümle ümīdüñ iy peder

5242 Ḳabr içinde gevenden çün benüm
Ḳaṭʿ ola cümle ḫalāyıḳdan tenüm

5243 Örte āḫir ḫışt yüzümi tamām
Yüz çevürme benden ol dem vir selām

5233 almaḳlaḳ : almaḳlıḳ H,B,D
5239 k'aġaz : k'aġız H,B,D
5241 ümīdüñ : ümīẕüñ B

5244 Ḫāke ḳoyam çünki ben ser-geşte rū
Urma efʿālüm yüzüme iy ulu

D 176b 5245 Gerçi yüzüm yoḳ umar ammā bu pīr
K'urmayasın yüzüme az u keşīr

5246 Pīr Muḥammed bin Ḫoca Evranūs
İde gelmişdür ḳapuñ ḫākini būs

5247 Kem ḳuluñdur yarlıġa ʿafv it anı
Cümle mü'minlerle yarın iy Ġanī

5248 İy kerem issi Raḥīm ü Kirdigār
Ṣuçlarum ʿafv eyle iy Perverdigār

(284)

ḤİKĀYET

5249 Bū Saʿīd-i Mühne ḥammāme meger
Vardı düşdi ḳāyimi bir ḫām er

5250 Şūḫ-ı şeyḫi bāzūsına yıġdı hep
Yüzinüñ öñinde ḳodı rāst çep

5251 Pes didi şeyḫā eyit baña bu ān
Kim cüvān-merdī nedür iy pāk-cān

5252 Şeyḫ didi şūḫı penhān eylemek
Ḫalḳa kimse ʿaybını göstermemek

5253 Çün cevāb oldı su'ālinden yüce
Düşdi ḳāyim pāy-ı şeyḫe iy ḫoca

5254 Ḫoş bilüp nā-dānlıġını derdümend
Ḳāyim istiġfār itdi şeyḫ pend

5255 Ṣāniʿā Perverdigārā Muḥsinā
Dest-gīrā Müsteʿānā Mü'minā

5256 Ẕerre ẕerre cümle ʿālem mū-be-mū
Ḳaṭre-i deryā-yı faẓluñdur ḳamu

5257 Ḳāyim-i muṭlaḳ hemīn sensin hemīn
Ḫālıḳ-ı kevneyn ü Rabbü'l-ʿālemīn

5258 ʿĀleme cūd-ı vücūd iden seḫī
Hīç cüvān-merdīde miṣlüñ yoḳ daḫı

D 177a 5259 Şūḫī vü çoḳ şermsizlik eyledüñ
Bī-edeblik ü yüsüzlük eyledüñ

5260 Yüzümüz aġ it günehdendür siyeh
Kir getürme yüzümüze yā İlāh

5261 Luṭfuñ ümmīdiyleyem ben şūḫ-çeşm
ʿAfvuñ umaram kerem ḳıl itme ḫaşm

H,B 57a 5262 Ẕerreyem nā-çīzem ü ġāyet żaʿīf
Derdümend üftāde-i pāyem naḥīf

5263 Atam anam duraġını zīnet it
Yirlerin mü'minler ile cennet it

5264 Gel berü iy pāk-dīn ehl-i hüner
Gel berü iy pāk-ten iy pāk-ser

5265 ʿĀr itme aç elüñ ḳaldur başuñ
ʿAḳluñı cemʿ eyle efşān it yaşuñ

5266 Ne sen ü ne ben ḳalur ʿālemde çün
Hem senüñçün aġla hem benümiçün

5267 Bu Żaʿīfī sözlerin işit hele
Merd iseñ yād it duʿā'-ı ḫayrıla

5268 Olmışamdur ġarḳa-i baḥr-i günāh
Ḳıl duʿā ola ki ʿafv ide İlāh

5269 Yā İlāhī gülşenümi zīnet it
Ḫalḳ-ı ʿālem gözlerine cennet it

5259 yüsüzlük : yüsüzlik D

5261 ümmīdiyleyem : ümmīdileyem B,D / şūḫ-çeşm : şūḫ u çeşm B // ḫaşm : ḫışm D

5270 Oḳıyanı diñleyeni yazanı
Ḳullaruñdur raḥmet eyle yā Ġanī

5271 İy Żaʿīfī Ḥażret-i Ḥaḳdan saña
Maġfiret hem raḥmet olsun dāyimā

5272 Ögredüp ḳuş dillerini Ādeme
Gülşen-i Sī-murġı açduñ ʿāleme

5273 Kem degül keşf ü kerāmetden beşer
Ancaḳ olur bu kerāmet bu hüner

D 177b 5274 Rāh-ı Ḥaḳda her işüñ meşkūr ola
Kāyināt içre aduñ meşhūr ola

5275 Cān-ı pāküñ ġarḳ-ı baḥr-i nūr ola
Ḥaḳ ola nāṣır özüñ menṣūr ola

5276 Yatduġuñ yer merḳad-i esrār ola
İçi ṭaşı türbenüñ envār ola

5277 Raḥmet idüp maġfiret ḳıla Muʿīn
Cümle mü'minlerle yarın Ecmaʿīn

5276 ṭaşı : daşı B

KAYNAKÇA

ABDÜLKADİROĞLU, Abdülkerim. "Edebiyatta Metodoloji Açısından Elyazmaları ve Nâdir Eserler Üzerine Notlar -I-" *G.Ü. G.E.F. Dergisi*, Ankara 1987:1-48.

AHMED Naim, *Sahîh-i Buhârî*, Ankara, Diyanet İşleri Başk. Yay. 1988

AKALIN, M. *Ahmedî, Cemşîd ü Hurşîd*, Ankara, 1975

AKALIN, Sami. *Türk Folklorunda Kuşlar*, Ankara, K.B. Yay., 1993

AKAR, Metin. "Türk Edebiyatında Manzum Mirac-nameler" (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1980.

AKARSU, Kâmil. *Rumelili Za'îfî Divanından Seçmeler*, MEB Yay. İstanbul 1993.

AKARSU, Kâmil. *Za'îfî Divanı* (Metin-İnceleme-Sistematik İndeks), G.Ü. S.B.E. Türk Dili ve Edebiyatı Bl. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1989.

AKKOYUNLU, Ziyat. "Binbir Gece Masalları ve Hususiyetleri.", *Şükrü Elçin Aramağanı*, Ankara: H.Ü. Yay., I. Bölüm, 1983:3-10.

AKSEKİ A. Hamdi. *İslâm Dini*, Ankara, Nur Yay. 1983

AKSOY, Hasan. "Derviş Şemsi, Deh Murg ve Bazı Notlar." *İlim ve Sanat*, 2, sayı:28, 1991:63-64.

AKSOY, Hasan. "Derviş Şemsi ve Deh Murg Hakkında." *İslâmî Edebiyat*, sayı:11, 1991:21-22.

AKTAŞ, Şerif. *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara, Birlik Yay. 1984.

AKTAŞ, Şerif. *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*, Ankara, Akçağ Yay. 1993

ALPARSLAN, Ali. "Âşık Paşa'da Tasavvuf." *İ.Ü. Edeb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sayı XII, 1963:143-156.

ALPARSLAN, Ali. *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*, İstanbul, YKY, 1999.

ALPAY, Gönül. *Ali Şîr Nevaî, Ferhad ü Şirin* (İnceleme-Metin), Ankara, 1975.

ALPTEKİN, Ali Berat. "Dede Korkut Hikâyeleri ile Halk Hikâyelerinin

Münasebetler." *Türk Kültürü Araştırmaları* (Şükrü Elçin'e Armağan), XXIX, sayı 1-2, 1993:22-33.

ALPTEKİN, Ali Berat. *Halk Hikayelerinin Motif Yapısı*, Anakara, Akçağ Yay. 1997

ʿAMÎD, H. *Ferheng-i ʿAmîd*, Tahran 1349

ANHEGGER, Robert. *Beitraege zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich*, İstanbul, 1943.

ANHEGGER, Robert. "16. Asır Şairlerinden Zaʿîfî." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.4, sayı:1-2, 1950:133-166.

ARAT, R. Reşit. *Yûsuf Has Hacib*, Kutadgu Bilig, İstanbul 1942.

ARAT, R. Reşit. *Edib Ahmed-Atâbetü'l-Hakâyık*, Tıpkıbasım, TDK Yay. Ankara 1951.

ARAT, R. Rahmeti. "Türkçe Metinlerde e/i Meselesine Dâir." Rocznik Orientalistyczny, Tom: XVII, Krakov, 1952.

ARAT, R. Rahmeti. *Kutadgu Bilig III, İndeks* (Haz. K. Eraslan, O.F. Sertkaya, N. Yüce), İstanbul, 1979

ÂŞIK ÇELEBİ. *Meşāʿirü'ş-Şuʿarā or Tezkere of Āşık Çelebi*, By G.M. Meredith Owens, London, 1971.

ATEŞ, Ahmet. "Metin Tenkidi Hakkında." *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, cüz 1, İstanbul 1942:253-267.

ATEŞ, Ahmet. "Hicrî VI.-VIII. Asırlarda Anadoluda Farsça Eserler." *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII/2, 1945:94-135.

ATEŞ, Ahmed: "Anadolu Kütüphanelerinden Bazı Mühim Türkçe El Yazmaları." *İ. Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Edb. Dergisi*, c.VIII, İstanbul 1958.

ATEŞ, Ahmet. *Farsça Grameri*, İstanbul, 1962

ATLANSOY, K. *Sırât-ı Müstakîm*, Uludağ Üniv. Sos. Bil. Ens. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 1987.

"Attar." *Türk Ans.*, MEB Yay., c.4, s.188.

ATTAR: *İlâhînâme* (Haz. H. Ritter), (ofset baskı) Tahran 1359.

ATTAR. *Tezkiretü'l-Evliyā* (Haz. R. A. Nicholson), Leiden, c.1-2, 1907.

AVFÎ. *Lubābu'l-Elbāb* (Neşreden: E. G. Browne), London-Leyden, c.II, 1903:337-339.

AYAN, Hüseyin. *Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme*, Erzurum, 1979

AYAN, Hüseyin. "Mevlevî Şairler." *Türk Dili Derg.* sayı 492, 1992:530-536.

AYDEMİR, Ömer. "Hediye Vermenin Psikolojisi." *Güncel Psikoloji* (Özel Sayı), 2, sayı 2, Nisan/Mayıs 2001: 72-75.

AYNUR, Hatice. *Üniversitelerde Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları*, Boğaziçi Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. İstanbul, 2000

BANARLI, N. Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c.II, MEB Basımevi, İstanbul 1983.

BANGIOĞLU, Tahsin. "Anadolu ve Rumeli Ağızları." *TDE Ans.*, Dergah Yay., c.1, 132-134.

BARKAN, Ö. Lütfi. "Defter-i Hâkanî Kayıtları." *Vakıflar Dergisi*, sayı:2, 1942:305-353.

BARKAN, Ö. Lütfi. "Osmanlı Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri." *Belgeler*, TTK Yay. C.IX, sayı: 13, Ankara 1979.

BARKAN, Ö. Lütfi. "Kolonizatör Türk Dervişleri." *Vakıflar Dergisi*, II, 1942.

BERTHELS. "Nevā'ī ve ʿAṭṭār, Manṭıḳu't-ṭayr ile Lisānü't-ṭayr'ın Karşılaştırılması." *Mīr ʿAlī Şīr Dergisi*, Leningrad, 1928.

BEYÂNÎ. *Tezkiretü'ş-Şuʿarâ*, İstanbul Üniv. Ktb. TY. No: 2568.

BİCE, H. *Hoca Ahmed Yesevî: Divân-ı Hikmet*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay. Ankara 1993.

BİLGİN, Şükran. *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*, İ.Ü. Edb. Fak. TDE Bl. Mezuniyet Tezi, İstanbul 1965-1966.

BİLGİN, Azmi Emre. *Terceme-i Pendnâme-i Attâr*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1988.

BLOCHET, E. *Catalogue des Manuscrits Turcs*, I, Paris, 1932:400.

BODROGLIGETI, AndrĠs. "Ferīdūn Attār Teẕkīretü'l-Evliyā Adlı Eserinin İlk Türkçe Tercümesi Hakkında." *XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, TDK Yay., Ankara 1968:87-97.

BORATAV, P. Naili. *Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1969

BROWNE, E. G. *A Literary History of Persia*, c. I-IV, Cambridge, 1930.

BULUÇ, S. "Şeyyad Hamza'nın Beş Manzumesi." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.VII, İstanbul 1956:1-2.

BURSALI, Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*, c.I-IV, İstanbul 1333.

CAFEROĞLU, Ahmet. "Anadolu Dialektolojisi Üzerine Deneme." *Türk Dili, Belleten*, 1945-1946:561.

CANPOLAT, Mustafa. "Arap Yazılı Türk Alfabesinin Gelişmesi." *Harf Devriminin 50. Yıl Sempozyumu*, TTk Yay. Ankara 1981.

CANPOLAT, Mustafa. *Ömer b. Mezid, Mecmu'atü'n-Nezair*, Ankara, TDK Yay. 1982.

CANPOLAT, Mustafa. *'Ali Şir Nevayî Lisānü'ṭ-Ṭayr*, Ankara, TDK Yay. 1995

CEYHAN, Âdem. "Eski Türk Edebiyatı'nda Sad-Kelime-i Ali Derleme, Tercüme ve Şerhlerine Dair." *Celal Bayar Üniv. I. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi Bildiri Metinleri*, Manisa, 11-13 Eylül, 1996.

CEYLAN, Ömür. *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul, Kitabevi, 2000

COURTEILLE, Pavet de. *Tezkereh-i Evliâ*, Le M 'morial Des Saints Traduit Sur Le Manuscrit Ouigour De La Biblioth 'que Nationale, Paris, 1889-90.

CUNBUR, Müjgân. *Gülşehrī'nin Manṭıḳu'ṭ-Ṭayr'ı*, A.Ü. DTCF (Yayımlanmamış doktora tezi), Ankara 1952.

CUNBUR, Müjgan. *Hattatların ve Kitap Sanatçılarının Destanları (Menakıb-ı Hünerveran)*, K.T.B. Yay. Ankara 1982.

ÇAĞATAY, Saadet. *Türk Lehçeleri Örnekleri*, Ankara 1963.

ÇAĞMAN, F. ve Ş. Aksoy. *Osmanlı Sanatında Hat*, K.B. Anıtlar ve Müzeler Gen. Md. Yay. İstanbul 1998.

ÇAĞMAN, Filiz. "Osmanlı Sanatı." *Anadolu Medeniyetleri III*, İstanbul 1983.

ÇAĞMAN, Filiz. "Kanunî Dönemi Osmanlı Saray Sanatçıları Örgütü, Ehl-i Hıref." *Türkiyemiz*, c.18, sayı: 54, Şubat 1988:11-17.

ÇAĞMAN, Filiz. "Büyülü Bir Düş Âlemi Bu Cennet Bahçesi." *Tayfart*, İstanbul 1997:34-39.

ÇAĞMAN, Filiz. "XV. Yüzyıl Kağıt Oymacılık (Kaat'ı) Eserleri." *Sanat Dünyamız*, 3. yıl, sayı: 7, 1976.

ÇAĞMAN, Filiz. *Mimar Sinan Döneminde Türk Mimarlığı ve Sanatı*, İstanbul 1988.

ÇAĞMAN, F. ve Z. Tanındı. *Topkapı Saray Museum Islamic Miniature Painting*, Tercüman Yay. İstanbul 1979.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet. "XVI. Yüzyılda Divan Edebiyatı, Divan Edebiyatında Şiir Kavramı." *Çevren Piriştine*, IX/35, Eylül 1982:47-64.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet: "Mazmun." *Türk Dili Dergisi*, No.388-389, !984:198-205.

ÇELEBİ, Veled. "Müstesna Güzeller." *Türk Yurdu*, II/10, Temmuz 1341:288-296.

ÇELEBİ, Veled. "Müstesna Güzeller." *Türk Yurdu*, III/13, Teşrinievvel 1341:27-37.

ÇELEBİ, Veled. "Müstesna Güzeller." *Türk Yurdu*, III/15, Kânunusani 1926:325-336.

ÇELEBİOĞLU, Âmil. "Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler." *Şükrü Elçin Armağanı*, 1983:153-166.

ÇELEBİOĞLU, Âmil. *Türk Edebiyatında Mesnevi*, İstanbul, Kitabevi Yay. 1999

ÇIĞ, Kemal. "Türk Kâtığ (Oymacı)ları ve Eserleri Hakkında." *V. Türk Tarih Kongresi*, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1960:432.

DANİŞMEND, İ. Hami. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c.2, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1948.

DÂNİŞMEND, İ, Hâmi. "Fonoloji Bakımından Türk Dili ve Divan Edebiyatı." *Yeni İstanbul Gazetesi*, 3,8,12,19,27 Aralık 1966 ve 30 Ocak 1967.

DENİZ, Hilmi. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt I'e Göre Bahsi Geçen Şairler*, Erciyes Üniv. 1965.

DEMİRBAŞ, M. Ali. "Az Uyumak Nimeti." *Türkiye Gazetesi*, 7 Haziran 2001:15.

DEMİRCİ, Mehmet. *Mevlânâ'dan Düşünceler*, İzmir, Akademi Kitabevi, 1997

DERMAN, Uğur. "Kanunî Devrinde Yazı Sanatımımz." *Kanunî Armağanı*, TTK Yay., Ankara 1970:269-289.

DEVELİ, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Lugat*, Ankara, Aydın Kitabevi, 1982

DEVELİ, Hayati. *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumları*, TDK Yay. Ankara 1995.

DEVELİ, Hayati. "18. Yüzyıl Türkiye Türkçesi Üzerine." *Doğu Akdeniz Üniv. Dergisi*, 1, Kıbrıs, 1998.

Dictionnaire de la Bible, Paris 1912.

DİLAÇAR, A. *Kutadgu Bilig İncelemesi*, 2. bsk. TTK Basımevi, Ankara 1988.

DİLÇİN, Cem. *Za'îfî Gülşen-i Sîmürg*, A.Ü.D.T.C.F. Mezuniyet Tezi, Ankara 1968. D.T.C.F. Ktp. No: Ede 111.

DİLÇİN, Cem. *Süheyl ü Nev-Bahâr*, İnceleme-Metin-Sözlük, AKM Yay. Ankara 1991.

DİLÇİN, Cem. "Mantıku't-Tayr'ın Manzum Çevirileri Üzerine Bir Karşılaştırma." DTCF Dergisi, c.36, sayı:1-2, Ankara 1993:35-52.

DİLPERİPUR, Asgar. "Türk Diyarlarında Attar'ın İzleri (Attar'ın Mantıku't-Tayr'ı ile Nevai'nin Lisanü't-Tayr'ının Karşılaştırılması." *Name-i Aşina*, İran İslam Cumhuriyeti Kültür Müsteşarlığı Dergisi, Ankara 1996:45-60.

DOĞAN, Nuri. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Cilt II-III'te Bahsi Geçen Şairler*, Erciyes Üniv. 1966.

DUMAN, Musa. *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyılda Ses Değişmeleri*, TDK Yay. Ankara 1995.

DUMAN, Musa. "Damak Ünsüzlerinin Klâsik Osmanlı Türkçesi Dönemindeki Gelişmelerine Dair." *Doğu Akdeniz Üniv. Dergisi*, 1, Kıbrıs, 1998.

DUMAN, Musa. "Klâsik Osmanlı Türkçesi Döneminde İ/E Meselesine Dair" *İlmî Araştırmalar*, 7, İstanbul 1999.

ECKMANN, Janos. "Harezm Türkçesi." *Tarihî Türk Şiveleri*, (Çev. Mehmet Akalın), Ankara 1979.

ECKMANN, Janos. "Küçük Çağatay Grameri." *İ.Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, X, İstanbul 1960.

ECKMANN, J. ve M. MANSUROĞLU. "1959 Yılı Trakya Dialektolojisi Gezisi Raporu." *İ.Ü. Edb. Fak. TDE Dergisi*, IX, İstanbul 1959.

EFLÂKÎ. *Menâkıbü'l-Ârifîn* (Haz. Tahsin Yazıcı), 2 cilt, MEB Yay. Ankara 1953-54.

ERGUN, S.Nüzhet. "Divan Edebiyatı ve Mazmunları." *Gençlik*, C.1, Nisan 1928:6-9.

ELÇİN, Şükrü. "Tuz-Ekmek Hakkı Deyimi Üzerine." *Reşit RahmetiArat İçin*, Ankara, 1966:170.

ELÇİN, Şükrü: "Kitâbî, Mensur, Realist İstanbul Halk Hikayeleri." *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara 1977:105-136.

ELÇİN, Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, K.B. Yay., 1986

ELÇİN, Şükrü. *Türk Edebiyatında Tabiat*, Ankara, AKM Yay., 1993

ERASLAN, Kemal. "Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dâir." *İ.Ü. Edb. Fak. TDE Dergisi*, XVIII, İstanbul 1970.

ERASLAN, Kemal. "Akşemseddin'in Dinî-Tasavvufî Şiirleri." *Türk Dili Dergisi*, sayı 394, Ekim 1984:410-417.

EREN, Hasan. "Evliya Çelebi ve Anadolu Ağızları." *Türk Dili Bilimsel Kurultayında Sunulan Bildiriler*, 1972'den ayrı basım.

EREN, Hasan. "Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü." *Türk Dili Dergisi*, ?

EREN, İsmail. "Yogoslavya Türklerinin Ağız ve Folkloruna Dâir Bazı İnceleme ve Kaynaklar." *İ.Ü. Edb. Fak. TDE Dergisi*, XVI, İstanbul 1968.

EROĞLU, Hakkı. *Terceme-i Pendnâme-i Attâr*, 1948.

ERTAYLAN, İ. Hikmet. *Ahmed-i Dâî*, Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1925.

ERTAYLAN, İ. Hikmet. "Yeni ve Değerli Bir Dil ve Edebiyat Belgesi, Ṭarīḳat-

name." *İ.Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.1, sayı:3-4, 1946.

ERÜNSAL, İsmail. "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları II: Kânûnî Sultan Süleyman Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri." *Osmanlı Arşivleri*, IV, 1984:1-17.

ERÜNSAL, İsmail. *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, Kuruluştan Tanzimata Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri, A.K.M. Yay. Ankara 1991.

ERÜNSAL, İsmail. "Türk Edebiyatı Tarihinin Arşiv Kaynakları V: XVI. Asır Divan Şairleriyle İlgili Bazı Arşiv Kayıtları." *Marmara Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Türklük Araştırmaları Dergisi*, VII, 1993:243-258.

FİLAN, Kerima. "Rûz-nâme, Metin-Sözlük-İnceleme." (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF, 1999.

FLÜGEL. *Die Arab.*, Pers. und Türk. Handschr., zu Wien, III, nr.1934.

FURUHER, Nusretullah. "Mantıku't-Tayr'da Ayet ve Hadisler." *Aşina* I, sayı 3, Güz 1995:31-44.

FÜRŪZANFER, Bedīüzzaman. Şerḥ-i Aḥvāl o Naḳd vo Taḥlīl-i Āṣār-ı Şeyḫ Ferīdü'd-dīn Muḥammed ʿAṭṭār-ı Nīşābūrī, Tahran 1339-40.

GEMALMAZ, Efrasiyab. *Erzurum İli Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler*, I, TDK Yay. Ankara 1995.

GENÇ, İlhan. "Mevlevî Edebiyatı Üzerine Bir Değerlendirme." *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (Ege Üniv. Edeb. Fak. Yay.), sayı VII, 1993:129-144.

GENÇ, Vedat. *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler*, İstanbul, MEB. Yay., 1997.

GENÇOSMAN, M. N. *Feridüdin Attâr/Pendnâme*, Ankara 1946.

GEVHERĪN, Sadık. *Esrār-nāme Önsözü*, Tahran 1338.

GEVHERĪN, Sadık. *Şeyh San'an*, Tahran, 1363.

GEVHERÎN, Seyyid Sadık. *Hülasa-i Mantıku't-Tayr*, Tahran, 1365.

GEVHERĪN, Seyyid Ṣādıḳ. *Manṭıḳu't-Ṭayr* (Tenkitli Metin), 5. bsk. Tahran, 1366.

GIBB, F.J.W. *A History of Ottaman Poetry*, c.III-IV, London, 1904.

GÖKYAY, O. Ş. *Keykâvus: Kâbusnâme* (Çev.: Mercimek Ahmed), İstanbul 1944.

GÖLPINARLI, Abdülbaki. *İlâhî-nâme*, İstanbul 1947.

GÖLPINARLI, Abdülbaki. *Yunus Emre: Risâletü'n-Nushiyye ve Divân*, Tıpkıbasım, Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yay., Ankara 1965

GÖLPINARLI, Abdülbaki. *Gülşen-i Raz*, Şark-İslâm Klasikleri, MEB Yay., İstanbul 1944

GÖLPINARLI, Abdülbaki. *Mantık Al-Tayr*, c.I, İstanbul 1944; c.II, İstanbul 1945

GÖLPINARLI, Abdülbaki. *Hüsn ü Aşk*, İstanbul 1968

GÖLPINARLI, Abdülbaki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul, 1983

GÖLPINARLI, Abdülbaki. *Mesnevi ve Şerhi, II*, Ankara, 1989

GÖLPINARLI, Abdülbaki. *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1992

GULĀM, Hüseyn-i Sadrī-yi Afşār. *Browne: Tarih-i Edebiyyat-ı İran*, Tahran, c.II, 1351:192-200.

GÜLENSOY, Tuncer. "Rumeli Ağızlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme." *TDAY Belleten,* 1984.

GÜLSEVİN, Gürer. *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay. Ankara 1997.

GÜNAY, Umay. "Elazığ Masalları (İnceleme)." (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1973.

GÜNAY, Umay. *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara, Akçağ Yay. 1992

HACIEMİNOĞLU, Necmettin. "Sa'lebî'nin Kısasu'l-Enbiyâ'sının Tercümesi Üzerine Bir Gramer Denemesi." *İ.Ü. Edb. Fak. TDE Dergisi*, XII, İstanbul 1963.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin. "da/de Edatı Üzerine." *İ.Ü. Edb. Fak. TDE Dergisi*, XVI, İstanbul 1968.

HAMMÂMÎZÂDE, Hıfzı Tevfik-Hasan Âli. *Türk Edebiyatı Nümuneleri*, İstanbul 1926.

HANSĀRĪ, Ahmed Süheylî. *Hüsrev-nāme Önsözü*, Tahran, 1339.

HÂTİF Efendi. *ed-Dürerü'l-Müntehābātü'l-Mensūre fi-Islāh-ı Galatāti'l-Meşhūre*, , İstanbul 1221.

HATİBOĞLU, Vecihe. *İkileme*, Ankara, 1971

HAZAİ, G. *Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert*, Mouton, Paris, 1973.

HAZAİ, G. "Türk Dilinde Tarihsel Gelişme Dönemleri." *Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, 1963'ten ayrı basım, TTK Basımevi, Ankara 1964.

HORATA, Osman. "Cemâlî, Hümâ vü Hümâyûn." (Yayımlanmamış Doktora Tezi), H.Ü. S.B.E., Ankara 1990.

HORATA, Osman. "Klâsik Edebiyatımıza Ait Metinlerin Neşrinde Karşılaşılan İmlâ ile İlgili Bazı Problemler." *I.Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu*, İlesam, Ankara 1992.

HORATA, Osman. "Mevlâna ve Divan Şairleri." *H.Ü. Edebiyat Fak. Dergisi*, sayı 20'den ayrı basım, 2000: 43-55.

İBRAHİM, Nazim. "Vrapçişte ve Çevresi Türk Ağzı (Makedonya)." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü. S.B.E. Türk Dili ve Edebiyatı (Yeni Türk Dili) Anabilim Dalı, Ankara 1997.

İLAYDIN, Hikmet. "Behram-ı Gûr Menkıbeleri." *Türkiyat Mec.*, C.5, 1935, İstanbul 1936: 275.

İLAYDIN, Hikmet. "Anadolu'da Klasik Türk Şiirinin Başlangıcı." *Türk Dili Dergisi*, Sayı: 277, 1974:765-774.

İNAN, Afet. "Orta Asya Edebî Türkçesinin Tarihine Dair." *A.Ü. D.T.C.F. Yıllık Çalışmaları*, I, 88 v.d.

İNAL, İ. M. Kemal. *Son Hattatlar*, İstanbul 1955.

İPEKTEN, H., M.İsen, R.Toparlı, N.Okçu, T.Karabey. *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Ankara 1988.

İPEKTEN, H. ve M. İSEN. *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü*,

Ankara, 1988.

İRANLI Habib. *Hat ve Hattātīn*, İstanbul 1305.

İSEN, Mustafa. "Yugoslavya'da Türk Dili ve Sorunları." *Türk Dili Dergisi*, Mart 1984:387.

İSEN, Mustafa. "Kültür Tarihimizde Üsküp ve Üsküplü Divan Şairleri." *Türk Yurdu*, Ankara 1990, s.54-57.

İSEN, Mustafa. "Edebiyat Tarihimizin Kaynaklarından Evliya Çelebi Seyahatnamesi" *M.Ü. Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı: 4, 1998.

İSEN, Mustafa. "Tezkirelerin Işığında Divan Edebiyatına Bakışlar: Osmanlı Kültür Coğrafyasına Bakış." *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğler. Türk Edebiyatı 1*, 1985:145-152.

İSEN, Mustafa. "Divan Edebiyatında Mahlasdaş Şairler." *Millî Eğitim*, No.82, Şubat 1989:22-29.

İSEN, Mustafa. "Divan Şairlerinin Meslekî Konumları." *Millî Eğitim*, No.83, Mart 1989:35-41.

İSEN, Mustafa. "Divan Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri." *Millî Eğitim*, sayı 84, Nisan 1989:21-27.

İSEN, Mustafa. "Şairler ve Şehirler." *Millî Eğitim*, No.88, Ağustos 1989:7-9.

İslam Ansiklopedisi, "Mesnevi" maddesi.

İSEN, Mustafa. *Künhü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, Ankara, AKM Yay., 1994

İSTİʿLĀMĪ, Muhammed. *Tezkiretü'l-Evliya Önsözü*, Tahran, 1345.

İSTİʿLĀMĪ, Muhammed. Bāyezīd ve Cüneyd, Tahran, 1364.

KAPLAN, Mahmut. *Hayriyye-i Nâbî* (İnceleme-Metin), AKM Yay. no:94, Ankara 1995.

KAPLAN, Mahmut. "Deh Murg Üzerine." *Celal Bayar Üniv. I. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi Bildiri Metinleri*, Manisa, 11-13 Eylül, 1996.

KAPLAN, Mehmet. "Nâbi ve Orta İnsan Tipi." *İ.Ü. Ed. Fak. Dergisi*, XII, 1963:25-44.

KAPLAN, Mehmet. "İslâmî Devir Hikâyeleri." *Yol* (Haftalık Fikir San'at ve Siyaset Gazetesi), sayı 5, Ocak 1966:14.

KAPLAN, Mehmet. "Hızır ile Zülkarneyn Hikâyesi." *Yol* (Haftalık Fikir San'at ve Siyaset Gazetesi), sayı 6, Ocak 1966:15-16.

KAPLAN, Mehmet. "İyi ve Kötü Vezir." *Yol* (Haftalık Fikir San'at ve Siyaset Gazetesi), sayı 7, Ocak 1966:17-18.

KAPLAN, Mehmet. "Hacı Bektaş Veli ve Akçakoca." *Yol* (Haftalık Fikir San'at ve Siyaset Gazetesi), sayı 8, Şubat 1966:17-18.

KAPLAN, Mehmet. "Gaziler ve Veliler." *Yol* (Haftalık Fikir San'at ve Siyaset Gazetesi), sayı 9, Şubat 1966:15-16.

KAPLAN, Mehmet. "Eski Aşk Hikâyeleri." *Yol* (Haftalık Fikir San'at ve Siyaset Gazetesi), sayı 10, Şubat 1966:16.

KAPLAN, Mehmet. *Hikâye Tahlilleri*, İstanbul, Dergâh Yay., 1984

KAPLAN, Mehmet. *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3, tip tahlilleri*, İstanbul, Dergâh Yay., 1985

KAPLAN, Mehmet. *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar, 2*, İstanbul, Dergâh Yay., 1987.

KARA, Mustafa. *Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul, Dergah Yay., 1980

KARA, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, Dergah Yay., 1985

KARA, Mustafa. "Osmanlıda Tasavvuf ve Tarikatlar." *Osmanlı Ans.*, İstanbul: Ağaç Yay., cilt 1, 1993:169-269.

KARACAN, Turgut. *Heft-Hân Mesnevisi* (İnceleme-Metin), Ankara, 1974

KARAHAN, Leyla. "Erzurumlu Darîr." *Kıssa-i Yûsuf*, TDK Yay. Ankara 1994.

KARAMANOĞLU, A. Fehmi. *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yay. Ankara 1994.

KARAMANOĞLU, A. Fehmi. "Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi." *İ.Ü. Edb. Fak. TDE Dergisi*, XII, İstanbul 1963.

KARATAY, F. Ethem. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1961.

KAŞGARLI Mahmud. *Divânu Lûgati't-Türk*, Tıpkıbasım, K.B., Ankara 1990.

KÂTİP ÇELEBİ. *Keşfü'z-Zünun*, Maarif Vekilliği basması, c.2, 1943:1864.

KAVALCI, Osman. "Gülşen-i Aşkta Sembolik Karakterler." Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, sayı:9, Erzurum, 1990:345-356.

KAVRUK, Hasan. *Eski Türk edebiyatında Mensur Hikâyeler*, İstanbul, MEB Yay., 1998.

KAYA, İ. Güven. *Derviş Şemsî Deh Murg*, İ.Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezuniyet Tezi, Şubat 1968, Türkiyat Ens. Nr. 820.

KAZVİNİ, Mirza Muhammed. *Tezkiretü'l-Evliya'nın Nicholson Neşrine Yazdığı Önsöz*, Tahran, 1336.

KEÇECİ, Yaşar. *Feridüdin Attar, Mantıku't-Tayr*, Kırkambar Yay., İstanbul 1998.

KEDKENİ, Muhammed Rıza Şefiî: *Muhtar-nāme Önsözü*, Tahran, 1375, son bsk.

KEFELİ, Emel. "Edebiyatın Gelişmesinde Tercümelerin Rolü: Tercüme Edebiyatı." *İlmî Araştırmalar 7*, İstanbul 1999.

KINALIZADE, Hasan Çelebi. *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*, c.II, Haz. İbrahim Kutluk, Ankara 1978.

KOÇİN, Abdülhakim. *Zaifî ve Bustân-ı Nasâyıh'ı*, G.Ü. S.B.E. Türk Dili ve Edebiyatı Bl. Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991.

KOÇİN, A. "Feridüddin Attâr'ın Pendnâmesinin Türk Edebiyatına Etkisi ve Zaifî'nin Bustân-ı Nasâyıhı ile Karşılaştırılması." *Bilig Dergisi*, Ağustos 1999.

KOÇYİĞİT, T. "Tasavvuf." *Türk Ans.*, cilt 30, 1981:471-473.

KOMŞEİ, Hüseyin İlâhî. *Heft Şehr-i 'Aşk*, İran, 1368.

KORKMAZ, Zeynep. "Kabus-name ve Marzuban-name Çevirileri Kimindir." *TDAY*, 1966, 1967:267.

KORKMAZ, Zeynep. *Sadrüddin Şeyhoğlu Marzubannâme*, Tıpkıbasım, Ankara, A.Ü. Basımevi, 1973

KORKMAZ, Zeynep. "Eski Türkçede Oğuzca Belirtileri." *AÜ DTCF Türkoloji*

Dergisi, 1974:15.

KORKMAZ, Zeynep. "Eski Anadolu Türkçesi Üzerindeki Çalışmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar.", *AÜ DTCF Türkoloji Dergisi,* VII, 1977:13-22

KORKMAZ, Zeynep. "Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonuyla İlgili Değerlendirmeler." *AÜ DTCF TÜRK Dili ve Edebiyatı Araştırmaları, Türkoloji Dergisi,* VIII, Ankara, 1979:67-68.

KORKMAZ, Zeynep. "Anadoluda Türkçenin Yazı Dili Oluşu ve İlk Öncüleri." *Türk Dili Dergisi*, No.390-391, Haziran-Temmuz 1984: 272-279.

KORTANTAMER, Tunca. "Türk Şiirinde Ses Konusunda ve Ses Gelişmesinin Devamlılığı Üzerine Genel Düşünceler.", *E.Ü. Sos. Bil. Fak. TDE Araş. Der.1*, İzmir, 1972:80-81.

KORTANTAMER, Tunca. "Ahmed-i Dâ'î İle İlgili Yeni Bilgiler." *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Akçağ Yay., Ankara 1993a:31-75.

KORTANTAMER, Tunca. "Ahmed-i Dâ'î'nin Mutâyebât Adıyla Tanınan Eseri Üzerine." *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*, Akçağ Yay., Ankara 1993b:77-87.

KORTANTAMER, Tunca. *Nev'î-zâde Atâyî ve Hamsesi*, İzmir, 1997

KÖKSAL, Nurten. *Terceme-i Pendnâme-i Attâr*, 1988.

KÖPRÜLÜ, Fuat. *Eski Şairlerimiz, Divan Edebiyatı Antolojisi*, İstanbul 1931.

KÖPRÜLÜ, F. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 5. bsk. Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1984.

KÖPRÜLÜ, F. Türk Edebiyatı Tarihi, Ötüken 1.bsk. İstanbul 1926; 2.bsk. İstanbul 1980.

ḲULĪ ḤĀN, Rıżā. *Riyāżü'l-ʿĀrifīn*, Tahran, 1316:181-196.

KURNAZ, Cemal. "16. Asır Şairlerinden Za'îfî'nin Fâl-i Mürgân'ı." *Şükrü Elçin Armağanı*, Ankara 1983:221-234.

KURNAZ, Cemal. "Divan Şiirinde Söz Konusu Edilen Kitap Adları Üzerine." *Millî Eğitim*, No.86, Haziran 1989:44-51.

KUT, Günay Alpay. "British Museum'daki Bazı Önemli Türkçe Yazmalar ve Tevaif-i Aşereden Taife-i Bektaşiyan", *TDAY*, 1971:209-230.

KUT, Günay. "Mantıku't-Tayr." *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c.6, İstanbul, 1986:142.

KUT, Günay. *Yazmalar Arasında*, İstanbul 1988.

KUTLAR, Fatma S.: "Mesnevi Nazım Şekline Genel Bir Bakış ve Türk Edebiyatında Mesnevi Araştırmalarıyla İlgili Bir Kaynakça Denemesi." *Türkbilig Dergisi*, Ankara, 2000:102-157

LÂMİÎ. *Nefaḥâtü'l-Üns Tercümesi*, İstanbul 1289.

LATÎFÎ. *Tezkire-i Latîfî*, İstanbul, İkdam Matbaası 1314.

LEVEND, A. Sırrı. "Tumacı'nın Gül ü Hüsrev Mesnevisi." VIII. Türk Dil Kurultayı Tebliği, Ankara 1957a:169-174.

LEVEND, A. Sırrı. *Gülşehrî: Manṭıḳu't-ṭayr*, TDK Yay., Ankara 1957b.

LEVEND, A. Sırrı. "Attar ile Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Mesnevileri." *TDAY Belleten*, 1959:161-203.

LEVEND, A. Sırrı. "Ümmet Çağında Ahlâk Kitaplarımız." *TDAY* 1964'ten ayrı basım.

LEVEND, A. Sırrı. "Divan Edebiyatında Hikayeler." *TDAY Belleten*, 1967, 1968:71-117.

LEVEND, A.Sırrı. "İslâmî Edebiyatın Esasları ve Başlıca Kaynakları." *TDAY*, 1971:159-194.

LEVEND, A. Sırrı. "Dinî Edebiyatımızın Başlıca Ürünleri." *TDAY Belleten*, 1972:35-80.

LEVEND, A. Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 1984

MANSUROĞLU, Mecdut. "Anadoluda Türk Yazı Dilinin Başlaması ve Gelişmesi." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IV/3, 1951:215-229.

MANSUROĞLU, M. *Ahmed Fakih: Çarhnâme*, İstanbul 1956.

MASANI, R. P. *The Conference of Birds*, 1924.

MAZIOĞLU, Hasibe. "Selçuklular Devrinde Anadoluda Türk Edebiyatının Başlaması ve Türkçe Yazan Şairler." *TTK. Malazgirt Armağanı*, 1972:297-316.

MAZIOĞLU, Hasibe. "Edirneli Nazmî'nin Pend-i Attâr Çevirisi." *DTCF Türkoloji Dergisi*, c.II, Ankara1977.

MAZIOĞLU, Hasibe. "Eski Türk Edebiyatı." *Türk Ansiklopedisi*, c.32, Ankara 1982:94.

MAZIOĞLU, Hasibe. "Divan Edebiyatında Hikaye." *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*, Atatürk Kültür Mrkz. Yay. Ankara 1985:19-36.

MENGİ, Mine. *Divan Şiirinde Hikemî Tarzın Büyük Temsilcisi Nâbî*, AKM Yay. No:18, Ankara 1987.

MENINSKI, Franciscus. *Thesarus, lexicon (Turcico, Arabico, Persicum)*, İstanbul, Simurg Yay., 2000

MERİÇ, Okur Münevver. *Cem Sultan, Cemşid ü Hurşid* (İnceleme-Metin), Ankara, 1987

MERİÇ, R. Melûl. "Türk Nakış Sanatı Tarihi Araştırmaları." *Vesikalar I*, Ankara 1953.

MEŞKÛR, Muhammed Cevad. *Şeyh Feridü'd-dîn Attar-ı Nişaburî, Mantıku't-Tayr*, 3. bs. Tahran, 1968.

MUALLİM Naci. *Lugat-ı Naci*, İstanbul, 1978

MUHAKKIK, Mehdi. *Üştürnāme*, Tahran,1339.

MU'İN, Muhammed. *Ferheng-i Farsî*, Tahran, 1364

MUSTAFA İzzet. *Tashihü'l-Galatât ve'l-Muharrefât fi'l-Esmâi ve'l-Lugât*, İstanbul, 1885

MÜSTAKİMZADE, Saadeddin Süleyman. *Tuhfe-i Hattātīn*, İstanbul 1928.

NEFESZADE, İbrahim. *Gülzār-ı Savāb*, İstanbul 1939.

NÉMETH, Gyula. "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine." *TDAY Belleten*, 1980-1981, TDK, Ankara 1983.

NOTT, S. C. *The Conference of The Birds*, England, 1954

OCAK, F. Tulga. *Ahvâl o Âsâr o Tahlîl-i Eş'âr-ı Dîvân-ı Farsî-i Ahmed-i Dâ'î*, Tahran, 1973: Dânişgâh-ı İrân, Dânişgede-i Ulûm-ı İnsânî, (Basılmamış Doktora Tezi).

OCAK, F. Tulga. *Nef'i ve Türkçe Divanı*, H.Ü. Sosyal ve İdarî Bilimler Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Basılmamış Doç. Tezi, Ankara 1980.

OCAK, Tulga. "Nef'î ve Eski Türk Edebiyatımızdaki Yeri." *Ölümünün Üçyüzellinci Yılında Nef'î*, AKM Yay. Ankara 1987:1-44.

OCAK, Tulga. "Nābī'nin Hayriyye'sinde Bir Türk Gencinin Eğitimiyle İlgili Görüşleri ve Seçilecek Meslekler." *16-19 Kasım 1987 Şanlıurfa ve Güneydoğu Projesi (GAP) Sumpozyumu Bildirileri*, Urfa 1988:189-205.

OCAK, F. Tulga: "Labial Hı'nın Çeviriyazıda Yazımı Sorunu." *Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış, Nevin Önberk Armağanı*, Simurg Yay. Ankara 1997:167-172.

OCAK, F. Tulga: "Ahmed-i Dai'nin Farsça Divanında İranlı Şairlerin Etkisi." *Türkbilig Dergisi*, Ankara 2000:20-31

OCAK, A. Yaşar. "Bir XIII. Yüzyıl Mutasavvıfı ve Sûfîsi olarak Mevlâna Celâlüddin-i Rumî." *Selçuk Üniv. 4. Millî Mevlâna Kong.(Tebliğler) 12-13 Aralık-Konya*, 1989:139-146.

OCAK, A. Yaşar. "Türkiye Tarihinde Merkezî İktidar ve Mevlevîler." *Selçuk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı 2, 1996:17-22.

OLCAY, Selâhattin. *Doğu Trakya Yerli Ağzı*, TDK Yay. Ankara 1995.

OLGUN, İbrahim. *Mesnevi Dersleri*, C.I, İstanbul 1949.

OLGUN, İbrahim. "Farsça ve Türkçe Atasözleri ve Deyimler Üzerine." *TDAY Belleten*, 1972:153-172.

OLGUN, Tahir. *Tahirü'l-Mevlevi, Edebiyat Lügatı* (Haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu), İstanbul 1973.

ONAY, A.Talat. "Divan Edebiyatı." *Yeni Türk Ansiklopedisi*, II,

1985:681-684 (İstanbul).

ONAY, A.Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1992.

ÖĞÜT EKER, Gülin. "Türk Düğün Geleneği İçinde Karakeçili Türk Düğünü." (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1998

ÖĞÜT EKER, Gülin. "Türk Kültürü İçerisinde Kıbrıs Düğün Geleneğinin Değerlendirilmesi." *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sayı 1, İstanbul 1999:39-50.

ÖLMEZ, Zuhal Kargı. *Mahbûbü'l-Kulûb* (İnceleme-Metin-İdeks), H. Ü. Sos. Bil. Ens. (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1993.

ÖZKAN, Mustafa. *Prof.Dr.Faruk Kadri Timurtaş, Makaleler* (Dil ve Edebiyat İncelemeleri), Ankara 1997.

ÖZKIRIMLI, Atilla. *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, Cem Yay., 1982

ÖZÖN, M. Nihat. "Eski Türk Edebiyatında Hikaye." *Türkçede Roman I*, İstanbul 1936.,

ÖZTEKİN, Nezahat. "Fazlî'nin Gül ü Bülbül'ü Üzerine Bir İnceleme." *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Ankara: T.T.K. Basımevi, sayı 1989'dan ayrı basım, 1989:119-134.

ÖZTELLİ, Cahit. "Tûtî-nâme Üzerine Bilgiler." *Sivas Folkloru*, sayı:36, Kasım 1976.

ÖZTELLİ, Cahit. "Tûtî-nâme İçin Son Araştırma." *Sivas Folkloru*, sayı:54, Temmuz 1977.

ÖZUYGUN, Alirıza. "Zaifi Pir Mehmed Gülşen-i Sîmurg (İnceleme-Metin)." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1993.

PALA, İskender. *Divan Edebiyatı*, İstanbul: 1992.

PURAN, Şecii. *Cihān-bīnī-yi ʿAṭṭār*, Tahran, 1974.

PURCEVADİ, Nasrullah. ʿAṭṭār ve ʿAvfī'ye Göre Şiirin Felsefî Eleştirisi." (Çev.

Hicabi Kırlangıç) *Doğu Dilleri*, c.5, Sayı:1, 1992:239-254.

RADO, Şevket. "Farsçadan Türkçeye Girmiş Kelimeler Üzerien." *Türk Dili*, sayı 385, Ocak 1984:30-32.

RAMAZANOĞLU, Gözde. *Mimar Sinan'da Tezyinat Anlayışı*, K.B. Yay. Ankara 1995.

RĀSONYİ, L. "Tezkiretü'l-Evliya'nın Macaristan İlimler Akademisinde Bulunan İlk Türkçe Tercümesi." *IX. Türk Dili Kurultayı*, Ankara 1962.

RITTER, Helmuth. "Attār." *İslâm Ans.*, c.2, MEB Yay., 1979:7-12.

RITTER, H. *İlāhī-nāme*, Leipzig, 1940.

RITTER, Helmuth. *Seyr Der-Ārāyī ve Ahvāl-i Şeyh Feridü'd-dīn-i Attār-ı Nişābūrī* (müterc. : Abbās Zeryāb Hūyī ve Mihr Āfak Bayburdī), Tahran 1377.

ROUSSEAU, A.M.-CL. Pichois. *Karşılaştırmalı Edebiyat* (Çev. Mehmet Yazgan), İstanbul, M.E.B. Yay., 1994

RÛHÂNÎ, Fuād. *İlâhînâme*, Tahran, 1338.

SAFÂ, Zebîhu'llah. *Târih-i Ulûm-ı Edebiyât-ı İrânî*, Tahran, 1347.

SAÎD, Nefīsī. *Dîvân-ı Kasāid ve Terciāt ve Gazaliyyāṭ-ı Feridü'd-dīn-i Attâr-ı Nīşābūrī*, Tahran, 1339.

SAÎD, Nefīsī. *Custcūy Der-Ahvāl u Āṣār-ı Şeyḫ Ferīdüdīn ʿAṭṭār-ı Nīşābūrī*, Tahran, 1320.

SAKAOĞLU, Saim. *Anadolu Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu*, Ankara, K.B. Millî Folklor Araştırma Dairesi Yay., 1980

SA'LEBÎ, Ebu İshak Ahmed bin Muhammed. *'Arâ'isü'l-Mecâlis: Kısâsü'l-Enbiyâ'*, Kahire, 1301.

SEMERKANDÎ Devletşah. *Tezkire-i Devletşahī* (Neşreden: E. G. Browne), London-Leyden, 1901:187 (Tahran, 1338).

SERTKAYA, O. Fikri. "Çukurova'da Derlenmiş Mahalli Atasözleri ve Deyimler." *İ.Ü. Edb. Fak. TDE Dergisi*, XVI, İstanbul 1968.

SEHÎ Bey. *Tezkire-i Sehî*, Haz.Faik Reşad, İstanbul 1325.

SİMSAR, M. Ahmed. *Oriental Manuscripts of the John Frederick Lewis Collection in the Free Librar of Philadelphia*, Philadelphia, No.96, 1937:166.

SİYAVUŞGİL, E. Sabri. "Türk Halk Şiirinde Tabiat." Ş. ELÇİN, *Türk Edebiyatında Tabiat*, Ankara: AKM Yay. 1988: 7-27.

SMİRNOW, W.D. *Manuscripts Turcs de l'Institute des Langues Orientales*, Saint P'tersbourg, No: 381, 1897:92-9.

SOYKUT, Hilmi. *Açıklamalarıyla XIII. Asırdan XX. Asra Kadar Türk Şiirinde Tasavvuf, Hikmet ve Felsefe İle İlgili Unutulmaz Mısralar*, İstanbul, 1968.

SOYMAN, Ş. H. *Osmanlı Türkçesi Şiveleri*, Türk Dil Kurumu Kitaplığı, Etüd No: 28.

SOYULCUZADE, Mehmed Necib. *Devhatü'l-Küttāb*, İstanbul 1942.

STCHOUKİNE, I. *La Peinture Turque D'apr's Les Manuscrits İllustr's I Partie De Sulaymān I A 'Osmān II*, 1520-1822, Paris 1966.

STEINGASS, F. *Persian-English Dictionary*, London, 1982

SÜREYYA, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*, c.IV, İstanbul 1311.

ŞAFAK, Rızāzāde. *Tārīḫ-i Edebiyyāt-ı İrān*, Tahran, 1341.

ŞAHİNOĞLU, Nazif. "Attâr, Ferîdüddin." *İslâm Ans.* c.4, Diyanet Vakfı Yay. İstanbul 1991:95-98.

ŞEMSEDDİN Sami. *Ḳamūsu'l-A'lām*, C.II, İstanbul 1314:3639.

ŞEMSEDDİN Sami. *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul, 1978

ŞENTÜRK, Atilla. "XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevîlerinde Edebî Tasvir." (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1987.

ŞENTÜRK, Atilla. "Klâsik Osmanlı Edebiyatı Işığında Eski Âdetler ve Günlük Hayattan Sahneler." *Türk Dili Dergisi*, No. 495, 1993:174-188.

TABERÎ, Muhammed bin Cerîr. Câmi' u'l-Beyân (nşr.Mahmûd M. Şakir, Anmed M. Şakir), I-XVI, Kahire 1955-1969.

TABERÎ, Muhammed bin Cerîr. *Târih-i Taberî* (Bel'amī'nin Farsça eserinden Türkçe'ye çevrilmiştir), Tabhane-i Âmire, İstanbul 1260.

TANINDI, Zeren. *Türk Minyatür Sanatı*, Türkiye İş Bankası Yay. Ankara 1996.

TANINDI, Zeren. "Mimar Sinan Çağında Türk Kitap Sanatının Ünlü Ustaları." 1999:139-157.

TARLAN, A. Nihad. "Bir İmlâ Hususiyeti" *Türkiyat Mec.*, c.3, İstanbul 1935:229.

TARLAN, A. Nihad. *İran Edebiyatı*, İstanbul 1944.

TARLAN, A, Nihad. "XVI. ve XVII. Asır Divan Şiiri." *Şiir Mecmuaları*, I-IV, 1948, 1949.

TARLAN A. Nihat. "Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf." *İ.Ü. Edeb. Fak. Dergisi*, sayı VIII, 1958:8-15.

TARLAN A. Nihat. "Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf." *İ.Ü. Edeb. Fak. Dergisi*, sayı IX, 1959:27-32.

TARLAN A. Nihat. "Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf III." *İ.Ü. Edeb. Fak. Dergisi*, sayı X, 1960:1-4.

TARLAN A. Nihat. "Kadı Burhaneddin'de Tasavvuf." *İ.Ü. Edeb. Fak. Dergisi*, sayı XI, 1961:19-24.

TARLAN, A.Nihat. "Na'tlar Arasında.", *Hilâl*, III/26, 1962a:4.

TARLAN, A.Nihat. "Na'tlar Arasında.", *Hilâl*, III/28, 1962b:2-3.

TARLAN, A.Nihat. "Na'tlar Arasında.", *Hilâl*, IV/43, 1963a:3-25.

TARLAN, A.Nihat. "Na'tlar Arasında.", *Hilâl*, IV/45, 1963b:1.

TARLAN, A. Nihad. *Mevlâna*, İstanbul 1974.

TARLAN, A. Nihad. "Ali Şir Nevai." *Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler*, Ankara: TDK Yay. 1990:133-149

TARLAN, A. Nihat. "Nef'î ve Tuhfetü'l-'Uşşâk Tercümesi." *Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler*, Ankara: TDK Yay. 1990:163-170.

TASSY, Garcin de: Lelang des Oiseaux (Mantıku't-Tayr'ın Fransızca Çevirisi), Paris, 1863

TEFAZZULÎ, Takî. *Divan-ı Gazaliyyat ve Kasaid*, Tahran, 1341.

TEFAZZULÎ, Takî. *Müntehib-i Eş'ār*, Tahran, 1345.

TEFAZZULÎ, Takî. *Divan-ı Attar*, Tahran, 1366.

TEKİN, Talat. *Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler*, H.Ü. Yay. Ankara 1975.

TEKİN, Gönül Alpay. "Zaifi Külliyatının Yeni Bir Nüshası Hakkında." *Journal of Turkish Studies*, Volume:2, 1978.

TEZCAN, Nuran. "Lâmî'nin Güy u Çevgân Mesnevisi." *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Ankara, 1978:201.

TEZCAN, Semih. "Türklerde Yazı Kültürünün Başlangıcı ve Gelişimi." *Harf Devriminin 50. Yıl Sempozyumu*, TTk Yay. Ankara 1981.

TEZEL, Naki. "Türk Halk Edebiyatında Masal." *Türk Dili Dergisi, Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*, sayı 207, 1968:447-457.

TİMURTAŞ, F. Kadri. *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i* (İnceleme-Metin), İstanbul, 1963.

TİMURTAŞ, F. Kadri. "Türk Edebiyatında Hüsrev ü Şirin ve Ferhad ü Şirin Hikâyesi." *İ.Ü. Ed. Fak. TDE Dergisi*, c.IX, İstanbul 1959:64-110.

TİMURTAŞ, F. Kadri. "Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i." *Jean Deny Armağanı*, Ankara, 1958:335-348.

TİRİŞ, H. Sadullah. *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, 1942.

TOKATLI, Ümit. *Kitâb-ı Bostân-ı Nesâyih*, Kayseri, 1996.

TOLASA, Harun. "Divan Şiiri." *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, II, 1977.

TOLASA, Harun. "Klâsik Edebiyatımızda Divan Önsözleri-Lâmî Divanının Önsözü ve (buna göre) Divan Şiiri Sanat Görüşü." *Türklük Bilgisi Araştırmaları (TUBA)*, III, 1979:385-402.

TOLASA, Harun. "Şair Tezkerelerinde Örnek Verme İşlemi." *Ege Üniv. Sos. Bil. Fak. Dergisi*, No.1, 1980:199-230.

TOLASA, Harun. "Divan Şairlerinin Kendi Şiirleri Üzerine Düşünce ve Değerlendirmeleri." *Ege Üniv. Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, No: I, 1982:15-46.

TOPARLI, Recep. "Türkçemizdeki Galat Sözler." *Türk Dünyası Araşyırmaları Dergisi*, Şubat 1985:159-174

TULUM, A. Mertol. "Şerhu'l-Menâr Hakkında." *İ.Ü. Edb. Fak TDE Dergisi*, XVI, İstanbul 1968.

TUNALIGİL, K. Cemali. *Mamuşa Türk Ağzının Özellikleri (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Prizren, 1996.

Türk Dili ve Edebiyatı Ans., c.II, s.262, "Derviş Şemseddin" Maddesi

ULUDAĞ, Süleyman. *1973-1974 Öğretim Yılı Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü, IV. Sınıf, Tasavvuf ve Tarihi Dersi Notları*, Kayseri, 1974.

ULUDAĞ, Süleyman. *Attâr*, Tezkiretü'l-Evliyâ, İstanbul, 1984

ULUDAĞ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Marifet Yay., 1991

UNAT, F. Reşit. *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Ankara, T.T.K. Yay., 1994

UYAR, V.Sabri. "Hattatlar Armağanı." *Konya Halkevi Dergisi*, 1946, sayı 93-94'ten sayı 135-136'ya kadar Konya, 1950.

UZLUK, F. Nafiz. *Dîvân-ı Sultân Veled*, İstanbul 1941.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. *Türk Cilt Sanatı*, Milli Kütüphane Yay. Ayyıldız Matb. Katalog No: 1969 AD 9083, 1968.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. "Osmanlı Sarayında Ehl-i Hiref (Sanatkârlar) Defterleri." *Belgeler*, c.XI, sayı:15'ten Ayrıbasım, Ankara 1986.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. *Osmanlı Tarihi*, c.II, Ankara 1983.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı. *Türk Cilt Sanatı*, Milli Kütüphane Yay. Ayyıldız Matb. Katalog No: 1969 AD 9083, 1968.

ÜLGEN, Refet. "Ay ve Gün Terimleri Hakkında Bir İnceleme." *Türk Dili, Belleten*, 1945-46:30-76.

ÜLKER, Muammer. "Türk Hat Sanatında 16. Yüzyıl Ünlü Hattatlar.", Türkiyemiz, c.18, sayı: 54, Şubat 1988:18-22.

ÜNVER, SÜHEYL. *G. Mesura: Türk İnce Oyma Sanatı*, TTK Yay. Ankara 1980.

ÜNVER, İsmail. *Ahmedî, İskender-nâme*, Ankara, TDK Yay., 1983.

ÜNVER, İsmail. "Mesnevi." *Türk Dili Dergisi Divan Şiiri Özel Sayısı*, Ankara: TDK Yay., 1986a: 430-563

ÜNVER, İsmail. "Ahmed-i Rıdvan." *TTK Belleten*, I, sayı 196, 1986b: 73-126.

ÜNVER, İsmail. "Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler." *A.Ü. DTCF TDE Bl. Türkoloji Dergisi*, XI, sayı:1'den ayrı basım, Ankara 1993.

VERY, A. Peter. *The Discourse of Birds*, Cambrich.

VİSĀL, Nūrānī. *Musîbetnâme Önsözü*, Tahran 3.bsk., 1364.

YAVUZ, Kemal. *Şeyhoğlu, Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ* (İnceleme-Metin-İndeks), Ankara, 1991

YAZICI, Tahsin. *Eflâkî, Ariflerin Menkıbeleri*, Ankara, M.E.B. Yay., 1953-54

YÜCEL, Yaşar. "XVI-XVII. Yüzyıl Edebî Metinlerinde Rastlanan Osmanlı Devlet Yapısı ve Toplum Düzenine Ait Bazı Görüş ve Bilgiler." *TTK. Belleten*, LI/200, Ağustos 1987:897-925.

YÜKSEL, Hasan Avni. "Türk-İslâm Geleneğinde Rüya." (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, 1990.

YÜKSEL, Hasan Avni. *Türk-İslâm Tasavvuf Geleneğinde Rüya*, İstanbul, M.E.B. Yay., 1996

YÜKSEL, Sedit. *Mehmet, Işk-nâme*, Ankara, 1965

YÜKSEL, Sedit. *Şeyh Galip, Eserlerinin Dil ve Sanat Değeri*, İş BAnkara Kültür Yay. Ankara 1980.

YILDIRIM, Dursun. *Türk Edebiyatında Bektaşi Fıkraları*, Ankara, Akçağ Yay., 1999.

ZERRĪNKŪB, Abdülhüseyin. *Bā-Kārvān-ı Ḥulle*, Tahran, 1347.

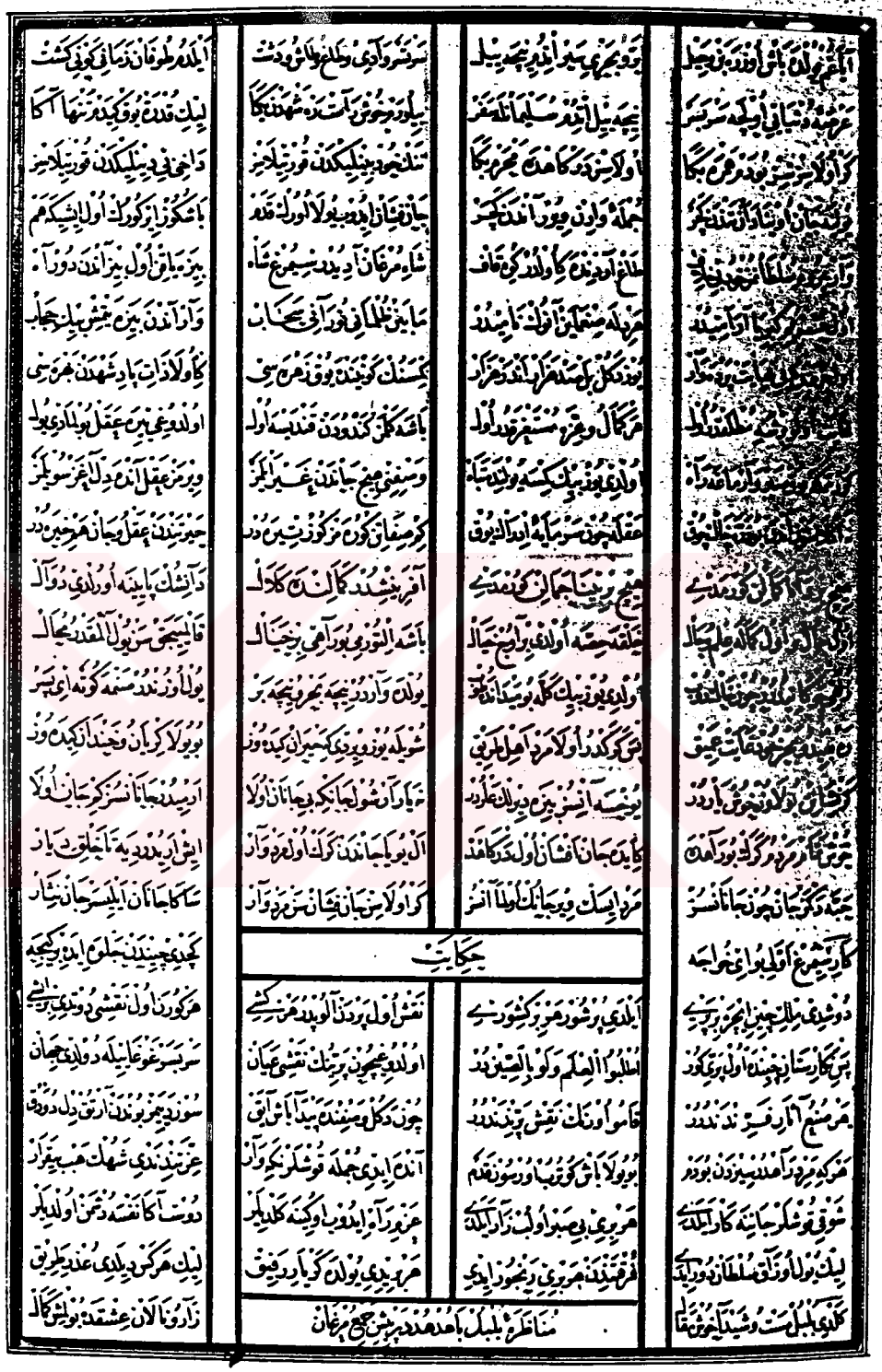

حکایت

مناظرهٔ بلبل با هدهد در پرسش جمع مرغان

ای دیدی تعجب اشفته سن — سیم وزر قانی تکرسن خفته سن — قانی مالک ساکا قرانمز هجوم — وی عجم اقلیمی اوشن ساکا شوم

یوخسه بولدا دونه الدی مالکی — دیدی جمع مالله کندم یانیه — دوشدی بولمز قلندی جانیه

دانچی بیلم نسنه بوددر راست سوز — مال جمله کندی ناچیزم هنوز — دیدی وصف معزبوقالدن درز

خوش فنا بیدی اولا عرآبی اوزی — انکیچون جمله آیدی سوزی — دوت سوزمی کورباشک قیدی همان

جاندن ترسک قبول امر ایدی عشق — یا غلبک بامر یوهم تولا ایلیجان — اهل حال اولوب قال اندا اولمز

وارادی بو فضل اهلی خوش همتلند — جان فشان ایدوب چو عریان قالمش — اولدی برحسن اهلینک عشقینه بند

حکایت

اولدی اولا عشوقه اکابی قرار — موت ایراقده ایکن یقین اولدی کا — روز روشن اولدی چون لیل ایجا

زعفران برکی کبی زرد و نزار — دیدی یارب دیلرم کم قتل ایدم — اولیه تا کندو موتیله بودم

عاشق اولدیکندن خبردار ایدی — دوکه قان چلن اولدی اشوکا آوار — اولیسه رکندو خود بودمدی زار

کلدی والله یا الله بر بیچق — بوقتله سویله حکمدن نه وار — مرده قتلندن نه حاصل عاقل ار

مرده باشی کسمز الاجاهل ار — دیدی بودم بن چو قتل ایدم انی — قتل ایدلر پس قصاصینه بنی

چون قیامت قوپه اولا خلق جمع — نار ه یا قولر چو پروانه و شمع — یا نمرمیارن بنه آنو کیچون

آنده دیوندی بکا اولور نسبی — نامم اولا شوخته سی کشه سنی — بوندن هم دمساز اولدی عاشقان

عاشقان کوندن الکچدیلر — بو یولا جانباز کلدی عاشقان — بوندن قاموسوا زلفی الدندیلر

چونکه تودیع ایدی یولرجانله — جمله عالمدن کوکل قالدردیلر — ایلدیلر خلوتی جانانله

نزع جان وقتی خلیل الله عیان — ویرمدی عزرائیله آسان روان — اسمکل جان خلیلکدن یقین

دیدی حق کرچه خلیله سلام اکر — بن خلیلوکا فدا قل جان و سر — بن کرک سندن الام تیغیله جان

دیدیلرای اهل دانای فنون — جانی عزرائیله ویرمز سن بچون — سن بچون ویرمزسن کا باقوجان

دیدیکه ترک جان ایدرم بودم — کلدی اول نار اوزره کا جبریل — دیدی وارسه حاجتک ده ای خلیل

بوقدی یارمز آندن غیر الله دن — یوزچودرمز آندن بن جبرائیله — جان ویرمی یوندی بن عزرائیله

ایشیدوجان ویردی یاکا بودم — چوزار جان ویردیو بوفرمان کا — چونکه کلمز بوجهان وجان بکا

ویرمیم جان کسیه کونیندن — کندودن ایشمیجه تا یخن — هیچ ویرمی جانمی کسیه بن

ای جنجی وادی معرفتدر

کوستولر معرفت وادیسنی — کاملیا یولچو قلوغندن مختلف — بوندن هیچ بویولا چو یولر بکزمز

هیچ بوکا بوکا اول بکزمز — بنتکم وصلیله هجران بردکل — جان وتندو وارچو نقصان وکال

پس اولوردایم ترقی وزوال — هر یریدکندو حدینه بدید — اونیولدن بیلور اولان اکمک

عنکبوت اومانه زیلک همچی

ذرّه یوناپیر مرغایت ضعیف | در دمند افتاده پای نحیف | آنام آنام دور آغینی زیت بیت | پیر لرین مومنلره جنت بیت
کل برواپاک دین اهل منز | کل برواپاک ذاتی پاک سر | عبارا تمه آج الوک قالدرباشوک | عقلکی جمع ایله افغان ایتیاوک
ندمس ونه بقالور عالمده چوق | هم سنکیلون اغلاهم بنجیلون | بوضعیفی سوزلرینی ایشت هله | مرد ایسک یاد ایت دعا خیرله
اول شهد غرقه بحر کناه | قل دعا اولاکه عفو ایده آله | یا الهی کلشنی زینت ایت | خلق عالم کوزلرینه جنت ایت
اوقیاتنی دکلیمی یا ذنبی | قول کدد رحمت ایله یا غنی | ای ضعیفی حضرتی خدا تکا | مغفرت هم رحمت اولسون آما
اوکردبوقوزلرینی آدمه | کلشن سیمرغی آچیلک عالمه | کرد کل کشف وکرامتدن نشر | آنجق اولور بوکرامت بوهنر
رامجتده هرایشوک مشکور اولا | کاینات ایچره آدک مشهور اولا | جان پاکک غرق بحر نور اولا | حق اولا ناصر اوزک منصور اولا
یاد دعوک یرمقدر اسرار اولا | ایمحی ماشی ترمه کل انوار اولا | رحمت ایدوب مغفرت قیلا امین | جمله مومنلره یارب اجمعین

هذا الكتاب الشريف الموسوم بگلشن سيمرغ الذي ترنم بالحان الطيور القدسي وتكلم بلسان الروح التركي الانسي بالفصاحة والبيان وبدايع المعاني على صور الفاظ الترجمان صدف ظهر من منقار الطير الالهي فبرز وانشق اجنحته على اوج هواء سماء الروح الروحاني الجنة ثم انقض على سحايف القراطيس البيض النفيس فنقش وصوت بالصوت الخفي دون الجهر حتى بلغ على قلوب المشرحين المسرورين الفرحين ببكاء ضرير افلاكم كاتبه وناظمه فاطمان قلوبهم بذكر الله الا بذكر الله تطمئن القلوب وقد كان كتابته في اثنى وعشرين من شهر محرم الحرام في يوم الاربعاء قبيل العصر في عام اربع وستين وتسعمايه من الهجرة النبوية عن يد اضعف خلق الله واحقر عباد الرب الاله بير محمد بن اورنوس بن نور الدين الفارابي الشهير بضعيفي الرومي المعروف القراحواوي ثم الاسطنطيني وكان تصنيف نظمه واتمام كتابته في مدينة العظمة والبلدة المكرمة المشهورة بالقسطنطنية صانها الله عن الآفات والبلية

وقد وقع اتمام هذا الكتاب الشريف والدفتر اللطيف الموسوم بگلشن سيمرغ في يوم الاثنين قبيل الظهر في اليوم السادس من شهر جمادي الاولى سنة اربع وتسعين وتسعمايه من الهجرة النبوية صلى الله عليه وسلم لكتبه نسخة مصنفه افقر عباد الله الحليم مصطفى بن ابراهيم عفي عنهما بالعليم بلطفه الكريم بفضله الرحيم

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب گلشن سیمرغ

ای ز جان افزینه صد هزار ... تا که جان را بان دهی یاد کار
چرخ شب آب و سینه خیاد ایلدی ... طاغلر دنی قرشه لوتا دایلدی

آتش خاکی تنی برباد ایدن اول ... آیله کونینی آباد ایدن اول
ولدی فلاکی زبردست ایلین ... تاکی زیر باین پست ایلین

چرخ دولابینی کردشده قودی ... پیری آدم آزادن جنبشده قودی
اسمانی قلدی برپا خیمه وار ... ای طناب وتدی سون تی میخ وار

یاپدی نه طارم کی حوقه مرکله ... اینکو کوندوزه پیدیا نجمله بیله
کوستریب شبحقه ده بیک محره نقد ... انجمی بوحقه ده مهره ایدر

مختلف حالاتدی دایم زمانین ... خانه برده بال قلدی جان قوشین
ایردی مدوا کا تسلیم دن ... طاغلر افسرده قالدی یمدن

نشئه ایدوب بحری قلدی خشک لب ... خوف شک وسنکی یاقوت عجب
دوحه صورت ویردی آب پک کدن ... قلدی بوکاری برآوج خاکدن

نعمتی دنیا یلدی انس وحزن ملک ... کوهه همر شمشیر ویردی همر کمر
تاکه سر هنکی اولوب قالدی سر

کاه آتش یوزین ایدی دسته کل ... کاه دریا یوزنه بغلادی پل
یشه یمه عدو باشینی قوت ... جان صدسال ایدی حی لایموت

نحو وصدر عالمه پروز وکار ... عنکبوتی یلدی خوش پرده دار
پس سلیمانله کمرده اولدیلر

آکا عباس آلتنه خلعتلرین ... ویردی همر نی زحمت کاس طاووسین
اوردی خون آلوده قلدی لاله دن ... جامه کلزاره کیوردی والله دن
کوردی چون جیحانیه سوزندیلر هم ... بخیه اوردی بوزنه اون یرجرم

روز وشب پیشانی ایدوب پرچاش ... آبله ویردی بو سیمابی بجوش
لعل یاقوتا ولدی قلدی آدی

روز زخشان اولدی بسطندن سفید ... اولادی قبضندن سیاه شب بدید
بجده سز سیمابقن بولدی وجود

مرغ کردون دوکدی بویولده پری ... حلقه وش قودی قوسنده سری
هدهد هادی نی قلدی راهبر

برآوج خاکی اوردی آدم قیلدی ... برقه بم دودی قادر عالم قیلدی
کجه کندوزچرخی دوآر ایدن اول

شبه ردی اولسکه نسبت ایدم ... کرده دن مکشوف ایکی رآهی کاه
پشکاهینه ویردی کلبه رآه

کاه سکی مردره قربت ایدن ... کوه عصایی خوش بخت دن آیلر اولدی
کاه اولدی موری سلمان ایلر اولدی

کوه دیوه که سلیمانلق ویردی ... کوه عصایه جان ویردی جان ایدن
که بنار نمرودی طومان ایدر

رسم ایدرافشان شاد چون نوبهار ... همر جنان آیمی ایلر زرنشار
کره نامر اوردی چرخ سرکشه

ویردی آلتون کاوه آوای شدید ... کمسه بیکان خونده پنهان قلسه کر
قبضه پرخونی بیکان اولدی

لاله بغلادی خونین برلک برک ... کوکسی خورباشنه زرین کلاه
باغی ایدر پرکوشبنملکاه

حجت تقلید ونقل آندندرم ... کردشی چرخ زمینک دوردوغی
جمله آندندرجهان واری یوغی

43	هر نکو وارد و سمکدن تا سماک	دیر فوددن بیرود ذات پاک	46 بیر الجیو یوجه اولدونجی ماده	قدرتی تا مدبر ذات
45	کوهی سنگین دل ایدن تفدیر ید	بحری جوشان آب ایدن تدبیر ید	46 اول یارتدی آب و آتش آدوخاک	جمله ده سیجی قلدی
47	قوی کون طیرا عمز غلدی حمیر	آندہ مجانه ویردی آدم اولد بصیر	48 جان چوجمه کوردی تنبولدی حیات	پس عقل ویردی کاولا بیلده ذات
49	عقل اولدی دیده کبی چون بصیر	علم ویردی کلدیو با اولدی خبیر	50 کلدی چون عجز دن اقرا اولدی	حیرت غرق اولدی وزار اولدی
51	اولدی پس کادونده بوقالبوتک	بلدی خاک مذلت ده وطن	52 بوقاخر کردوست یل من کرحد و	زیر پایندہ قودی کردن قمو
53	حکمیله ویردی کرباز آدمه	بوعجب کاعلم دونکدا عالمه	54 منخایدوخلادی پیراوزه قودی	آب دریایله بیر اوزن اودی
55	پیر اوکز اوستنده ماهی اوزده کاو	ماهی قادی پس هوا اوزره شنا و	56 پس هوا آاوزده دیهم اوزده دن	پیمحد یهم اوزده باوهم هیچ کور
57	صنعتی فکر ایله کرا اول پادشاه	عالمی هم اوزده ایلدی کاه	58 خاتینک هر بوزوکل برهم ایدن	عرش و فرش و پیر و کول سلطان
59	چون قوتی قلدی هم اوزده اونک	یهم اولوهم بقت فاقونیه تک	60 عرش صوعالم هوا اوستنده دن	کچ هوا اوابدن سن حیتی کور
61	عرش و عالم دور طلسم ایرقی دکل	بیرده بیر خلق ایسم ایرقی دکل	62 جمله دوز بزدات اما متصف	جمله بر حرف و عبارہ مختلف
63	اوکر کدن کرا اولا اولیق شناس	تاکوره سلطانی کیمه صد لابر	64 قل نظر کر بوجهان و اولجهاید	بوقدر اتوله غیری اولدر وارا
65	حیف شوکا کر بصیرت ده کل اش	کوزلر اعمی دنطلوعالم کش	66 کوزلرک آنی ترک ایدیدک آز و چوق	آنی کوردک تو کندوکی بوق
67	ای کسن بیدا لغو کدن صان	کور مزکس اولدوغی بیلمز یان	68 عقل و جانک ذاتکه هیچ راهی یوق	هر صفا تکدن کی کاهی یوق
69	قاموسدن اوکسن ارتوق جمله دن	اکسوکلک یوق سنسن آخر یه سن	70 جان نهاندن دنده سن جاندن نهان	ای نهان اندن نهان جانان جان
71	انبیا و اهکده قلدی جان فشان	قانی جاندی ویره کنهکدن شان	72 طولو اوانک عسله پاسبان	شاکا بول قاندن بولور بر جم و ان
73	وار لغوکا عقل اکر التورسه بولد	کنده ذاتوکب قچن بولور بولا اولد	74 ای که دورکا هکده سرکشته خرد	عقل حیرکشدی رسولنده هکده دن
75	بولماه مر عالمده کرسندن نشان	عالمی سیتوکیله کوردم عیان	76 ویردیکا اشیانشان سندن بکا	لیک سندن من نشان ویردن بنا
77	آسماندر کرچه باشدن باشا کوز	کور مزلیکن وهکدن دوزه قوز	78 کوردمدی اولتوزی ارض سمایه	کرچه دوکدن صاچر اباشینه تا
79	کندی ثمسک هوشی باشدن نه	یوقسوردقا بوکا اولچیقا اینه	80 یهملک اوفنده اویدیکیچه ما	مهر حیرتدن سپر اندی پنا
81	بحر شوریدک اولب ترک ایدی مر	خشک لب تردامن اولدی حر ترس	82 بولده قالدی کوکندی راحله	بیلنه دک ایا غی باندی کله
83	انش اولدی پر حرارت شوقدن	ظاهر و باطن اوده یاندوقدن	84 باد سنسن ی سرو پا عالمه	کلدی توزه غرق و یرب دمدمه
85	آب قالدی تشنه دل آشفته حال	اشدن آشدی آب شوقی ذوالجلال	86 خاک کوکده صحوب باشینه توز	خاکسار اولوب دو تاز اکه یوز
87	ذره بین یوق چوحق معرفت	ذره بین یوق کا بکز صفت	88 طالب راه ایسک ای رهرو اکر	صاغ وصوله قل نظر اول الخبر
89	جمله همراه و مصاحب و پادشاه	کرچی هر بر ذره نک در کاهی وار	90 لیک کاهر ذره نک بر آلهی وار	لیک کاهر ذره نک بر آلهی وار
91	[illegible]	انسنک آنی نهان اولور عیان	[illegible]	دیلسک بر ذره عیان و بو نهان

موعظه ۲

۹۹ سنده استر سنن چو بخوندی دراوزی / یکیدن اول وقت پرونده اوزی / هیچ نسنه امدن چون پرو کج / یوخ اون نسنه
۹۸ بیل سنی آنو کله سینو کله دکل / بو له عقلکله اکا بولا نو کله بول / اوزینی هر صنعتنه انصاف انول / اوصنعتنه لایق دکل وصاف انوب
۹۷ عمری عجزا ولدوغنجون معرفت / شرح ایدر من کنهنی هیچ بر صفت / خلقه قسم اندن خیال اولدی شاد / پس خیال اولور خبر اندن همان
۱۰۰ هرنه کاندن سویلدی لوزنیلک وبد / کندولردن سویلر انی هر کیمسه / بو جمله دن علم وحیا اندن عاشر هم / بی حیا اندی اول بیاندن طشره هم
۱۰۲ بی حیا لقدر همین اندن نشان / دل ویرمز اولق کردکدن جان قیان / ذره لرکبر وار کونین اچره بول / بیلدوکوک صنما خدا وهمدر اول
۱۰۶ اولمز اول اولدوغی یره هیچ کس / همدم جان اولمز اولدوغی یره نفس / هرنکم دیرسم اولا اندن بوجود / هرنه کوردکم تولیدا اولنجه جمد
۱۰۷ قالدی حیران فکر وعقل ناتمام / عجزا وه ما خیمنه پیلر جان مدام / جان بوکا وا پیچنه پیل هرکشنه دن / دل بکر قانه بولازن کشنه دن
۱۰۵ کیسه اقه قیاس ای خوشناس / هیچ صنعتکا یه بیلمز نه قیاس / بحر توحیدینه مستغرق قول / بلکه عالم محو در مطلق قول
۱۱۶ هرکسن کوایشه کوجه تابی یوق / لیک خلوا بیسوزدکلدن آنه وجوق / شخص اولدندن کلور خط وغلط / راست سوزدر کم یازدر کیر اکری خط
۱۱۲ سطوتندن عقل وجان فوتدر / عقل حیران اولدی جان مبهوتدر / قاچن اله انبیا ومرسلین / آکا کیمسه یرقدم حق الیقین
۱۱۶ یوز یره سورب عجزدن شیخ وشاب / بن کیم کاوندن بویلمک لایقی / هیچ انسوزا ولمایان بیلور انی
۱۱۴ دوجه اندن یوقیوندن غیری کم / پاک بازا ولکم بودر سوزا هو / لا اله الا الهی بیلدی اول / هرکه بولنزا ولا ولدور کاهو بول
۱۱۵ موجزن بحر کوهر وار عظیم / بوسوزی هیچ بیلدی طبعی کیم / اولکه صنعتمایه عبارا تنه دیمه
۱۲۶ نه اشاره نه بیان ایلر قبول / کس نشان بیلدی اندن بیلمز اول / اولله سن اصلا همین بودر کمال / سنده یوخ اول سن کی اشبو دعوا
۱۲۱ بیولاکت کچ اکیلکدن تمام / یک دل یک قبله یک رو اولمدم / یک دل یک قبله یک رو اولمدم

موعظه ۲

۱۲۳ ای خلیفه اوغلی فانی معرفت / هرنی بوقدن کیحق وارایلدی / سجده قلدی حقه اقرار ایلدی
۱۲۵ فطرتن چون آدمه قلدی وصول / دیدی ای آدم محیط جود اول / ساجد اولسون جمله سن مسجود اول
۱۲۷ دیدی اکا باش چکدی سجده دن / شیخ وملعون اولدی خوار ورسوا / پس ابتدی اول یلدور وسیاه
۱۲۶ حق تعالی دیدی ای ملعون را / دمی قیلدم خلیفه پادشاه / ضایع اتمه باکا اشیو یره آله
۱۳۱ کیردی چون جان جمله اولدی جمع / جان عالیدر بدن خود پست خاک / اولدی خاک پست وجان پاک
۱۳۳ چون بلندوپست اولدی یارهم / اولدی اولا عجوبه اسرار هم / لیک اسرارینه واقف کس دکل / کاری انولک صنعتی هر خرد کل
۱۳۵ کلما دق یلدی ایشتدکچه / حیله لایق بردمانی ایشه اتمدک / زهره سی یوق کسنک کایده یره / پس خموش دیدی همین اول الله را
۱۳۲ کوردکی یوندی بیلور کوار بس / لیک معرفتدن دکل اکا کس / سر طلسم آخر نه مازهیچ کیسه یه
۱۳۹ [illegible] / بو طلسم اولور سکا جان بعدزان / غیبه اولور جسم آخر جنه جان
۱۴۱ [illegible] / بوندی عالم قطره در تصویر جهد

١ چون کیدم بندن پیرمغانی الا — همزه اولمزسک بکاسن وبکا

٢ ساکا مخصوص اولدیغی چونکم شاعر — وار امیدم کایدسین همراهلغ

در نعت سید المرسلین محمد الامین

٣ سید کونین وختم انبیا — شمع جمع وشمس عالم مصطفی

٤ مهر چرخ دین مه روی زمین — ذات پاکی رحمة للعالمین

٥ پاک جانلر خاک جانی پاکیدر — جانی قوکم عالم آنوک خاکیدر

٦ سرور عالم سپهسالار دین — سر آدم صاحب شرع مبین

٧ جمله نک سلطانی عالم شاهیدر — مؤمنک ایمانی وهم راهیدر

٨ عالمک خورشیدی وحوتسایه سی — یوغدی مغراجدن همسایه سی

٩ قوبدیلر سر عرش وکرسی خاکینه — اکی عالم بسته در فتراکینه

١٠ بوجهان واولجهانه پیشوا — آشکاره ونهانه مقتدا

١١ اولیا واصفیایه رهنما — نهترین ومهترین انبیا

١٢ نام بولمشدر وجوده دوکون — نامی عرش آرامینه خوش قلدی عون

١٣ مقتدای جن وکل عادی السبیل — رهبر شرع مبین در رهنمای دلیل

١٤ مرکبی کردیز سمانلرده یوجه — هردوکونلک سیدیدر اولخواجه

نزوه

محمد سعید المرادی

صولف

٩٦٧

15 265 جملہ دن آرتوقدرا اول قاموس آنما کسوک دیمہ ای کویا دھن

16 266 بحر جودندن آنوک شبنم مثال ریشحہ دردراتِ عالم لایزال

17 267 روحی اولدی جملہ مخلوقانہ نور جملہ موجودات اندندظہور

18 268 کوردی حق چونکہ اونور مطلقی اولدنجی کوردی عیان بلدی حقی

19 269 یارادب یوزبحر نورا اول نوردن قاموسن جوشان قلدی موجدن

20 270 اتدی خلق اول پاک جانی کندوچون عالمی انکچون آنی کندوچون

21 271 مرتبہ اول کا اولدی پیدا غیبدن نور پاکیدر آنوک سرّ ریبدن

22 272 نور عالم اولدی پس اولدی علم عرش وکرسی اولدی ہم لوح وقلم

23 273 برعلم دن نور پاکیدن جہان برعلم ذریتہ وآدم عیان

24 274 اول معظم نور چو اولدی آشکار قلدی حقہ سجدہ یی کندویہ کار

25 275 پنجہ یہ للہ سجدہ اتدی خالقہ پنجہ قرن اتدی رکوع اولدارقہ

26 276 پنجہ یہ قلدی خضوعیلہ قیام ہم خشوعیلہ تشہد پنجہ عام

27 277 چون نماز اول نور اتدی حقہ عرض امتہ آنوک نمازی اولدی فرض

28 278 چونکہ اول نوری خدا قلدی عیان بی جہت قودی اوکندہ چوقدمان

29 279 پس حقیقت بحرینہ ناکاہ حق آچدی اول نورہ وسیع برراہ حق

30 280 بحرایان چو اولدی چشم نورطوش نازدن دوشدی یوزی استینہ بوش

31 281 یدی قات دوندی آبی استیورک پس یدی قات اولدی اجرام فلک

32 282 ہر نظر حقدن آکا اولدی لطیف اولدی بر نجم انجمن اولدی شریف

33 283 چون یہ اول نورا رام ایلدی عرش وکرسی حق اتمام ایلدی

34 284 عکس ذاتندن یاپلدی کرسی عرش ہم صفاتندن ملکلر داخی فرش

35 285 اولدی انفاسندن انوار آشکار قلبسنک فکرندن اسرار آشکار

36 286 بولدی فکرک عالمندن سرّ روح ہم نفخت فیہ من روحی وضوح

37 287 جو اولدی اول انفاس واول انوار جمع اولدی پاکوا خوش بیاض جمع

38 288 نور نلنا اولدی طغیانی چون امم جرو کل بعثا اولدی اندن لاجرم

39 289 کل خلق ایچون ہمین اول پاک نور تا قیامتا اولدی مبعوث وشکور

40 290 قلدی شیطانین چو دعوت ہم طلب اولدی اسلامینہ اول دعوت سبب

41 291 در فضیلت فخر الانبیا محمد المصطفی صلی اللہ علیہ وسلم

42 292 لیلۃ جزا نبی حقیلہ رسول قلدی تبلیغ رسالت جنہ اول

43 293 دعوتینہ مدسیان وانبیا کلدیلر فاموسیہ اولدی مقتدا

44 294 قلدی حیوانات دعوت چون اوزی شاہد یا اولدی کرتیشمش توزی

T.C. MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ARAŞTIRMA MERKEZİ

45	294	ایلدی اولدعوتا صنامچون	آیا غینه دوشدی بتلرسرنگون
46	295	تیلدی ذراتی چو دعوتا اولولو	طاشآنجق کفناتدی آکا موعو
47	296	سویلدی آوجندن آنوک طاشلر	بتدی کافرلر دیدکلری باشلر
48	297	انبیادن اولدی کیسیه هم	آکا اولدی دعوت کل امم
49	298	اصل موجوداتدن اولنور پاک	معطی ایدی ذراتدن اولنا سماک
50	299	هردوکونک دعوتی واجب آکا	آشکاردر ولمکان ارض وسما
51	300	اولدی آنوک جزو وکل چون امتی	جمله سیدن خوشه چین نعمتی
52	301	شویله استاد اولدی کاستادان پیش	آنوک ایشیی اوزن اصمادی برایش
53	302	آنوک ایشینه کوره هرکار پست	کیم مثل دردست برالای دست
54	303	چون هرایشن اولدی استادکزین	کیمه ایش وشیه آکا کلوردمین
55	304	میچ کرکدی نسنیه باقمادی اول	دنیی یوقلوغینه اولمزدی ملول
56	305	آرزوی نفسه مرکز باقمدی	صوکبی میچ بر موایه اقمدی
57	306	چون پناهندن ایدی موجود هب	پس رضاسی جمله ایدی مقصود هب
58	307	ایتمدوکیچون مراد نفسه میل	مرجع اندن طفل وپیر آکا طفیل
59	308	پیر عالم خواجه همرسته در	هرنه کاندن قالدی خادم دسته در

60	309	شولکه آنوک خاصیتندن در همین	دوشدی آنی کورمک اولور بی یقین
61	310	کندویی کل کندوکوردی اول	همرکوردی قبل وبعدندن رسول
62	311	اوندورر خلق وفتوت بحرنی	معجزاتوهم نبوت معدنی
63	312	چون نبوت قصرنی بانیدی خدا	اولدی احمد ختم خشت انبیا
64	313	حق بیوردی دعوتی اثری خاص وعام	نعمتینی خلقه ایلدی تمام
65	314	ایتمیوب اول شاه عهدندن عقاب	کافر اولمزدی تکری عذاب
66	315	خلقی ستر ایتدی پناه همتی	ناظهور ایدن مراد امتی
67	316	ایلچی پیغمبر پناهندن نبات	بولدی امت اولمغه چون نباتات
68	317	اولدی بیلک عزتله اول دوقلتین	سایه بی سایه نبی برخافقین
69	318	بر کیجه معراجه اولدی چون روان	اندن قوندی سر کل پس اول زمان
70	319	کلدی حقدن پیر آکا اولوکتاب	اندن کلدن بولدی همکل بی حساب
71	320	خاکی اولدی قبله لایق حرمته	ناسخ ومنسوخ کلدی امته
72	321	اولدی عزتدن آنک احمد آدی	نامنی تورات وانجیلدن قودی
73	322	اولدی قاموانبیایه پیشوا	امتی عالملری چون انبیا
74	323	اولدی جمله انبیانک سروری	امتیدن سایر امتدن بهتری